NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geschreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken,
zoo gelooven wij ook, daarom spreken wij ook. PAULUS.

Vierde Deel.

(NOVEMBER CIↃIↃCCCXXXV TOT OCTOBER CIↃIↃCCCXXXVI.)

AMSTERDAM,
BIJ G. VAN PEURSEM.
1836.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE SCHRIFT, DE GEEST, EN DE KERK.

Het groote grondbeginfel der Hervorming, des gantfchen Christendoms, naar hetwelk wij in de Heilige Schriften van Oud- en Nieuw-Verbond de eenigen en volmaakte bron aller waarheid tot zaligheid erkennen, werd van ouds, en wordt in onze dagen veel heviger dan immer, op meer dan ééne wijze beftreden, of door misverftand en verdraaijing van deszelfs echten zin, onnut gemaakt. Niet flechts van uit het Pausdom gaat de vijandfchap uit tegen het eenig en volftrekt geldige gezag van het gefchreven Woord, maar ook uit den boezem van het Protestantismus zelve. Wordt in de Roomfche kerk de glans en heerlijkheid van dat Woord beneveld, en verhinderd door te dringen door eene oneindigheid van menfchelijke overleveringen, naast en boven het Woord gefchat, door de uitfpraken van onfeilbaar geachte kerkvoogden of kerkvergaderingen, door menigten van praktijken en verrichtingen, die het onderzoek der Schriften verhinderen, ja, door kerkelijke bepalingen, die hetzelve verbieden; in ons Protestantismus, dat zich van alle deze banden vrij beroemt, ontftonden andere niet minder knellende belemmeringen tegen de aanwending van het beginfel des onvoorwaardelijken gezags van de Schrift. Wat onderfcheid toch is er in het wezen der zaak, of het een Paus of Bisfchop is, die ons het onderzoek der Schriften, dat Jefus Christus en zijne Apostelen *gebieden*, buiten kerkelijk gezag, toezicht en leiding *verbiedt;* dan of het eene bloot wetenfchappelijke Critica en Uitlegkunde is, die ons onbevoegd verklaart den Bijbel met vrucht te lezen, ten zij eerst in alle *hare* geheimenisfen en doolhoven ingeleid? En wederom, wat onderfcheid is er tusfchen de vooroordeelen van het Ongeloof, dat van geen Bijbelleer of Bijbelwaarheid weten wil, en een onverfchillig of ook philofophisch Protestantismus, dat zich vergenoegt het Boek te bezitten, des noods van tijd tot tijd in te zien, ja, aan te prijzen en uit te deelen, zelfs tot zekere hoogte en in zekere mate te gebruiken, zonder het evenwel als den eenigen grond van alle Godsdienst en Godgeleerdheid te eeren, zonder ons te veroorloven deszelfs uitfpraken als zoo vele eeuwig onfeilbare waarheden te doen gelden? Doch ook zelfs diegenen, welke anders uit den Bijbel als Gods Woord erkend en geloofd, een wel zamenhangend geheel van waarheden, eene zoo veel mogelijk volledige belijdenis van hun geloof en van het geloof hunner Kerk leerden afleiden; hoe vaak miskennen ook dezen niet de hoogheid, de volheid, de heerlijkheid der gewijde Bladeren, als zij die waarheden toch nog altijd liever uit beekskens van menfchelijke fchriften, dan uit den altijd verfchen en levenden ftroom des Woords zelven ontfangen en mededeelen? Wij wenschten hier ter plaats op nieuw eenige gedachten in het midden te brengen omtrent den aart, het gezag, het verftand der Heilige Schrift, befchouwd *allereerst* in verband met het werk van den Geest die haar ingaf, die haar verklaart voor het verftand, die haar toepast op het hart; *vervolgens* met de kerk van Christus, als lichaam befchouwd, die van het Woord Gods zijn beftaan ontfing, door dat Woord in ftand gehouden wordt, aan dat Woord ten getuige en bewaarfter verftrekt.

Om de fchatten en geheimen der zichtbare fchepping te leeren kennen, moeten wij, vóór alle dingen, hare werken befchouwen, onderzoeken, vergelijken, en dus doende, in haar fteeds meerder en dieper leeren erkennen haren grooten en eeuwig levendigen Oorfprong, God! Zoo is het ook met dat andere, dat nog oneindig hooger werk der Opperfte Wijsheid gelegen: de Heilige Schrift. Wat getuigt dan nu die Schrift, op ftraks gezegde wijze geraadpleegd, van zich zelve? Wat, van haren bovenmenfchelijken Oorfprong, van haar algenoegzaam gezag, van de fleutels door welke hare fchatkameren geopend werden? In het oog houdende ons aangekondigd doel bij dit Opftel, bepalen wij ons daaromtrent bij de volgende opmerkingen:

De Heilige Schrift getuigt van zich zelve dat zij het Woord is van den God die niet liegen kan. Dat Woord mondeling vaak door God zelven, veelal door Zijne Propheten en Apostelen, in de volheid der tijden door Jefus Christus uitgefproken, werd onder de leiding en drijving van den Heiligen Geest te boek gefteld, in gefchreven letteren als belichaamd, en op deze wijze in eenen zekeren en beftendigen vorm aan de Gemeenten door alle eeuwen heen overgeleverd. Overleveringen daar buiten, als nevens, veel min boven dat gefchreven Woord gezag hebbende, erkent de Christelijke waarheid

niet; de Heere heeft er krachtig tegen gewaarſchuwd (1), nergens als vertrouwbaar op gewezen; en als de Apostel ſpreekt van hetgene hij de Gemeenten *overgeleverd* heeft, zoo blijkt het overvloedig uit den zamenhang, dat dit *overgeleverde* eerst bij monde, daar na bij ſchrifte, niet anders is, dan die leer en geboden, welke in de onderſcheidene Brieven en andere Boeken des Nieuwen Verbonds op menigerlei wijze en overvloedig als *geſchrevene woorden* aanwezig en voorhanden zijn (2). Juist dat *geſchreven zijn* van het eenmaal uitgeſprokene of anders medegedeelde Woord, moest het bewijs der *zekerheid* zijn voor den geloovige, en voor de geheele Kerk (3). Een woord, zelfs onder de Discipelen ſlechts mondeling verſpreid kon *dwaling*, althans *misverſtand* zijn, die eerst door het *geſchreven* getuigenis voor de Kerk weggenomen werd (4). Het *Woord Gods* en *de Schrift* zijn overal in de heilige oorkonden eenzelvig. *Daar is geſchreven*, *de Heere zegt*, *de Heilige Geest getuigt:* met deze uitdrukkingen zonder eenig onderſcheid of wijziging, geeft Jeſus, geven zijne Apostelen dat onfeilbaar, eeuwigblijvend, algenoegzaam gezag eener Bijbelſche uitſpraak te kennen, door hetwelk Pharizeën en Sadduceën verſtommen, voor hetwelk de Satan zwicht en vliedt, op hetwelk alle Gods heiligen en Jeſus Christus zelve, het Godebehagelijk gebed grondvesten (5). Zoo groot, zoo eenig is de kracht van die *Schrift die niet gebroken kan worden* (6), van dat *Woord Gods*, *levendig en eeuwig blijvend*, *ſcherpſnijdender dan eenig tweeſnijdend zwaard*, in één alles bevattend Woord: *de Waarheid* (7).

Dat Woord dan, die Schrift, is het werk van geen menſchen, (ſchoon ook *door* menſchen van veelzins onderſcheiden tijd, en gave, en roeping) tot ons gekomen, maar van God, van dien Heiligen Geest, die *in alle waarheid leidt*, en daarom *de Geest der Waarheid* heet (8). Ook hier maakt de Schrift, van zich zelve getuigende, geen onderſcheid. ALLE *de Schrift is van God ingegeven*, *en is nuttig tot leering*, *tot wederlegging*, *tot onderwijzing die in de rechtvaardigheid is.* Wat brengt daar tegen in, de Godgeleerdheid onzer eeuw? Dat Paulus hier alleen ſpreekt van de Boeken des Ouden Testaments? Zoo heeft dan, antwoorde men, God zelve de uitſpraak uitgebreid tot die des Nieuwen, of wij mogen van nu aan die des Nieuwen niet meer onder den titel van *de Schrift* begrijpen. — Of, dat niet *alle de Schrift van God ingegeven* EN *nuttig is tot leering* enz. maar: *alle de Schrift* DIE *van God ingegeven is*, *nuttig is*, enz. (9)? Zoo is dan, antwoorden wij, de nuttigheid der Schrift alleen bij een ingegeven *gedeelte* bepaald zijnde, het *niet* ingegevene, dat is volgens dat gevoelen het *grootſte* gedeelte der Schrift, het historiſche, zedelijke, leerſtellige, NIET nuttig tot de opgemelde einden; en de plechtige verklaring van Paulus, in ſtede van den Bijbel aan te bevelen en te verheerlijken, zal juist het tegendeel bedoeld, althans uitgedrukt hebben.

(1) Marc. VII. v. 5—13.

(2) 2 Thess. II. v. 11. III. v. 6. 1 Cor. XI. v. 2 en 23. 2 Thess. II. v. 5.

(3) Luc. I. v. 1—4. waarvan klaarblijkelijk de zin is: *het overgeleverde heb ik* GESCHREVEN — *opdat gij de* ZEKERHEID *zoudet weten.*

(4) Joh. XXI. v. 23. *Dit woord dan ging uit onder de broederen, dat deze Discipel niet zoude sterven. En Jeſus had tot hem* NIET *gezegd dat hij niet sterven zoude*; enz.

(5) Joh. XVII. v. 12. (6) Joh. X. v. 31.

(7) 1 Pet. I. v. 23. Heb. IV. v. 12. Joh. XVII. v. 17.

(8) Joh. XVI. v. 13.

(9) 2 Tim. III. v. 16 alwaar velen met GRIESBACH het *καὶ* tusschen *θεόπνευςος* en *ὠφέλιμος* weglaten; doch zonder naar den aart der Griekſche taal iets daarmede voor het gevoelen tegen de volſtrekte ingeving te winnen. Want ook aldus gelezen beteekenen de woorden niet, dat alleen een gedeelte der Schrift ingegeven is, maar wel dat alle de Schrift 1°. *ingegeven*, 2°. juist daarom *nuttig* is enz. hetwelk door het weglaten van *καὶ* ruim zoo krachtig wordt uitgedrukt, als bij het behouden van dit voegwoord.

Doch neen! het kan niet genoeg herhaald worden: waar God geen onderſcheid gemaakt heeft, make dat ook geen mensch! Geheel de Schrift is ons als Gods woord in haar geheel en in hare deelen, in haren zamenhang en in hare bijzonderheden overgeleverd. Daar mogen onverklaarbaarheden bij het vasthouden dezer waarheid overblijven, de waarheid zelve is daarvan onafhankelijk, daarmede beſtaanbaar, daarvan zelfs altijd onafſcheidelijk. Voorts mag het niet ontkend worden, maar ſtrekt het veeleer èn tot opheldering èn tot verheerlijking der zaak, dat, gelijk in de ſchepping alle ſchepſel van God is, en toch oneindig het verſchil, de trap en mate van hunne uitnemendheid, van hunne bewerktuiging, aart, wijze van voortbrenging, zoo ook in de zamenſtelling der Heilige Schriften de bijzondere perſoonlijkheden (individualiteit) der onderſcheidene Schrijvers, de meerdere of mindere mate van heerlijkheid hunner woorden, de hoogere of lagere trap hunner geestverheffing, niet alleen niet uitgeſloten zijn van, maar integendeel opgenomen zijn in de werking en ingeving en leiding en drijving van dien éénen Geest, die het *alles in allen* werkt; van dien Heiligen Geest, die zich juist door de verſcheidenheid Zijner gaven en bedeelingen perſoonlijk in de Godheid onderſcheidt. Eene andere moge dan de heerlijkheid van eenen Zendbrief van Paulus, of van eenen lofzang Davids, of van eene Prophetie van Jeſaïa of Daniël, of van het Scheppingsverhaal van Moſes, of van de gezichten der Openbaring van Johannes zijn; eene andere de nuttigheid eener eenvoudige maar waarachtige geſlachtslijst, eener Apostoliſche liefdegroete, eener Prophetiſche *wee-* of *heil-*verkondiging, eener eenvoudig geboekte maar altijd rijken diepzinnige geſchiedenis of gelijkenis zijn; altijd is dat Woord de Waarheid, altijd is zijn uitſpraak *met gezag*, altijd is de Heilige Schrift van God.

Daarom dan ook, dewijl zij van God is, dewijl zij als die God *levendig* is (1), en *de Waarheid*, daarom heeft zij en oefent zij eene kracht, die voor geen menſchenwoord bereikbaar of daarvan denkbaar was. Daarom leert zij, ſticht zij, wederlegt zij, overtuigt zij, beſchaamt zij, vertroost zij, hetzij in de eenzaamheid ge-

(1) De plaats in Petrus eerſten Zendbrief (I. v. 23.) meenen ſommigen beter dus te vertalen: *het Woord van den levendigen en eeuwigblijvenden God.* Wij betrekken beide deze eigenſchappen hier (met onze en de meeste Bijbeloverzettingen) tot *het Woord*, hetwelk ook Heb. IV. v. 12 en el-

lezen of in het openbaar gepredikt, hetzij bij geregelde opeenvolging en in haren vollen zamenhang, hetzij door de bloote (mits getrouwe en waarachtige) aanhaling van een enkelen zin of uitſpraak. Wij weten wel, hoe de wetenſchappelijke Godgeleerdheid der eeuw met die laatſte wijze van de Schrift te gebruiken, den ſpot drijft; wij ontkennen niet, dat dit gebruik bij velen, als al wat goed en wettig en heilig is, in misbruik verkeerd werd en wordt. Maar tegen al wat Roomſche of Protestantſche, ongeloovige of overgeleerde beſtrijders inbrengen, ſtellen wij alleenlijk over het voorbeeld en gezag van Christus en Zijne Apostelen; wij begeeren voor ons zelven, noch verkondigen iemand, wie hij zij, eenig ander. Den ſtrijd tegen den Verzoeker in de woestijne voerde de Zone Gods met twee of drie uitſpraken, volgens het oordeel van menschlijke wijsheid, van hedendaagſche Theologie, buiten den zamenhang met hetgene voorafgaat en volgt, hier voortgebracht. En als nu de Verzoeker op zijne beurt dat zelfde wapen gaat gebruiken, als ook hij een ſchriftuurwoord aanhaalt om zijne verleiding door aan te dringen; bezigt Jeſus daartegen dan eenig ander, eenig hooger gezag? Beroept hij zich op eenige uitlegging der kerk, gelijk Rome wil? Op eenig regtzinnig geloofsformulier? op eenige overlevering? Wraakt Hij het gebruik van zulk eene loſſe, uit de ſchatten der Schrift gegrepene plaats? Geenszins! Hij ſlaat ook dezen derden en laatſten aanval af, wederom door een beroep op de Schrift! Hij verklaart en vervolledigt de Schrift door de Schrift! Hij brengt het nagebootst: *Daar is geſchreven* van den Satan, door zijn waarachtig en alles overwinnend: *Daar is gezegd*, tot zwijgen (1). Zoo is er dan tegen het misbruik zelve der Schrift geen beter, geen ander middel, dan wederom die Schrift! en het gevaar door het vaak herhaalde rijmtje (2) uitgedrukt, mag ons de Schrift niet doen wantrouwen, maar op grond van des Heeren eigen voorbeeld des te meer doen waardeeren, en betrouwen. *Het woord des Heeren is volmaakt.*

Zoo hebben wij dan in de Schriften van Goddelijke ingeving, in de Boeken van Oud- en Nieuw-Verbond, de Waarheid, de gantſche Waarheid, niet dan de Waarheid. Doch hoe en door wat middel? Door die werking van den Heiligen Geest, waardoor Hij, waar en wien Hij wil, oogen geeft om te zien, ooren om te hooren, en een hart en verſtand om te verſtaan. Wel geeft de zon licht en heerlijkheid, maar daar moeten gezonde oogen zijn, om dat licht te ontfangen, die heerlijkheid te genieten. Wel is het brood der aarde voedſel, maar voor den levendigen en gezonden mensch. Die de zon aan den hemel doet ſchijnen, Die is het die de oogen het gezicht geeft; Die het brood uit de aarde voortbrengt, Die zelfde is het, die den mensch geeft dat hij het bereide, en ete, en verteere. Die de Schrift ingaf, Die zelfde is het, die het verſtand opent, om hare uitſpraken waarachtig en geestelijk en zaligmakend te verſtaan. Dit is het wat de Apostel verklaart in den Brief aan de Hebreën (IV. v. 2): *Het woord der prediking deed ſommigen* (der Israëliten in de woestijn) *geen nut, dewijl het met het geloof niet gemengd was* (1) *in degene die het gehoord hadden.* En dit was dan ook het beginſel van Godsdienst en Godgeleerdheid, van Bijbellezen en Schriftverklaring, waarvan de Hervorming uitging, waarop geheel dat Godswerk berustte; de Schrift moet ons uitgelegd worden door den Geest zelven van Christus. En laat ons hierbij nimmer vergeten hetgene beloofd werd door den mond der Waarheid zelve: *zal de Vader den Heiligen Geest niet geven dengenen die hem daarom bidden?*

Wat zijn ons dan de overleveringen der Kerk? Zelfs als ondergeſchikte hulpmiddelen mogen zij hare nuttigheid hier en daar *kunnen* hebben, zij zijn tot het verſtand der Schrift zeker in geen opzicht en in geen geval *noodig*; hetgeen in dezelve waarachtig is, is opgenomen in de Schrift, of daaruit af te leiden; hetgeen daar buiten is, is gevaarlijk, bedriegelijk, nimmer in alle gevallen op en door zich zelve te betrouwen.

Wij kunnen dan ons ook niet vereenigen met het gevoelen van ſommige zelfs geleerde en geëerde Protestanten, die eene ſoort van algemeene kerkoverlevering of overgeleverd kerkgeloof in zoo verre aannemen, dat zij die als eenen ſleutel ter uitlegging gebruiken van de Schrift zelve, en hare eenig onfeilbare uitſpraken (2). Ofſchoon zeker zoodanig een door alle tijden heen beſtaan hebbend en ſteeds verder ontwikkeld, ſoms ook weder verduisterd geloof dáár ſtaat als een veelbeduidend *getuigenis* der waarheden; ofſchoon de overeenſtemming van dat algemeene kerkgeloof met hetgeen de Heilige Geest den individueelen Christenonderzoeker leert, van het hoogſte en innigſte belang is, als middel van opleiding, van verſterking, van mededeeling, van overtuiging, zoo blijft het evenwel waar, dat onafhankelijk van alle vroegere en latere getuigeniſſen het *Woord* als *Woord* de volle, de gantſche Waarheid in zich bevat, en dat die Waarheid ook voor het (niet meer vleeſchelijk en wereldsch, maar geestelijk werkzaam) verſtand tot in de bijzonderheden uit het geſchreven Woord bewezen, afgeleid, ontwikkeld worden kan, en mag, en moet. In dien zin dan ook behoeven, ja mogen wij zelfs geene *kerkbelijdenis* ten grond leggen van onze Schriftverklaring, om er alle die waarheden in hare hoogſte volheid en rijkdom in weder te vinden, die in de echt Christelijke

---

ders *levendig* genaamd wordt, en ſtraks wederom bij Petrus zelven (v. 21.) *eeuwig blijvend.* Waar de Schrift *den levendigen God* noemt, daar pleegt zij het epitheton ζῶν (*levendig*) niet *vóór*, maar *achter* den naam zelven van God te plaatſen: ὁ ϑεὸς ὁ ζῶν of ϑεός ζῶν, nimmer zoo als hier het geval zoude moeten zijn: ὁ ζῶν ϑεὸς. Zie Matth. XVI. v. 17. XXVII. v. 6. Hand. XIV. v. 15. Rom. IX. v. 26. 2 Cor. III. v. 3. VI. v. 16. 1 Theſſ. I. v. 9. 1 Tim. III. v. 15. IV. v. 10. VI. v. 17. Heb. III. v. 12. IX. v. 14. X. v. 31. XII v. 22, Openb. VII. v. 2.

(1) Luc. IV. v. 10 en 12.

(2) Ieder ketter
Heeft zijn letter.

(1) *Door het geloof niet bewerkt en aldus in het binnenſte opgenomen was der hoorders.* Over deze eigenaardige uitdrukking: συγκεκραμενος τῇ πίςει τοῖς ἀκούσασιν vergelijke men VALCKENAER *in Scholis* ad h. l.

(2) LE ROY, *De Goddelijke Openbaring des Bijbels.*

geloofsbelijdenisſen met welke onze zielsovertuiging zich vereenigt, ſtaan uitgedrukt. In dien zin, hoe ook aan de handhaving der eere dier geloofsbelijdenisſen gehecht, durven wij hare tegenſtanders vrijmoedig toeroepen: al gelukt het u, aan dezelve over geheel de uitgeſtrektheid der aarde alle gezag, invloed, ja het beſtaan zelve te ontnemen; hare waarheden zijn veilig in het onvergankelijk Woord van God! Zij kunnen, zij zullen daaruit door de kracht van Zijnen Geest, werkende in de harten der geloovigen en in het midden der Gemeenten, op velerlei wijze, met nieuwe, met ſteeds vermeerderde en verhoogde heerlijkheid ontwikkeld en in het licht geſteld worden. Door Gods Woord en door Zijnen Geest wordt Kerk en Godgeleerdheid, zoo wel als de Godsdienst zelve en hare waarheid uit het diepst verval herſteld en als herboren. *Breekt dezen tempel af, en in drie dagen zal ik hem weder opbouwen*, ſpreekt de Heere.

Doch, als reeds aangeduid werd, de Geest van God in de uitlegging en toepasſing van het Woord zijner Waarheid gaat ook, en voor het meeste, door middelen te werk; en die middelen zijn, naar den rijkdom der Goddelijke wijsheid, oneindig talrijk, oneindig verſcheiden, naar den aart en gelegenheid van de bij God gekende en te voren geordende tijden. Die Geest kan, ja, zonder tusſchenkomst van eenig mensch of hulpmiddel den onderzoeker der Schriften (plaats dien b. v. in een afgelegen woestijn, of ontoegankelijken kerker) het verſtand geven, dat hij daaruit ontfange al wat tot zaligheid, vertroosting, verſterking, ja nog overvloedig meer bovendien ſtrekken mag. En zeker is het, dat een gedurig en oprecht onderzoek der Schriften een inzicht opent in het *geheel* van hare meening en beduidenis, waaruit eerst dan weder op de deelen en bijzonderheden licht en heerlijkheid verſpreid wordt. Doch nog veel gewoonlijker bedient zich de Geest in de opening der Schriften, van menſchen; daartoe juist is die veelvuldigheid van gaven in de gemeenten, die allen aan den H. Geest worden toegeſchreven (1). Daartoe zijn er niet alleen Apostelen en Propheten, maar ook Uitleggers, Predikers, Leeraars en Herders verordineerd; daartoe het gantſche zamenſtel der Kerk, zelfs der wetenſchappelijke Godgeleerdheid, mits van de Schrift uitgaande, en niet tegenover of nevens haar ſtaande. Zoo b. v. gebruikte *de Geest* Philippus den Evangelist, om den Ethiopiſchen Kamerling de Schrift van Jeſaïa te verklaren, en Christus te verkondigen (2). Van God was de prophetie van Jeſaïa, van God de heilbegeerte des Moormans, van God de uitlegging van den Evangelist, van God het geloof in Christus, en de blijdſchap uit dat geloof in den bekeerden vreemdeling geboren. Zoo is het ook nog heden ten dage met eene getrouwe prediking (de wekelijkſche, de dagelijkſche, de gedurige prediking) van het Woord: dit middel mede, en wel in eene allereerſte plaats, is verordend, is opgenomen in geheel de bedeeling en werking van den alles gevenden en alles ſcheppenden Geest. *Uit het gehoor* (de prediking: ἀκοὴ) *is het geloof, en het gehoor door het Woord Gods* (Rom. X. v. 17). Nevens de prediking UIT het Woord, heeft ook de Geest in de Gemeenten verordend, het *propheteren* of *uitleggen* VAN het geheel of eenig gedeelte van hetzelve. Zoodanige oefeningen prijst de Apostel hoogelijk aan (1 Cor. XIV); zij waren ook in de vroege dagen der Hervorming, mede hier te lande, in gebruik, ſchoon later vervallen en nagelaten (2). Doch in hare plaats kunnen wel die oud-vaderlandſche *Oefeningen*, waarop velen, zoo vaak ten onrechte, met wantrouwen of verachting nederzien, getreden zijn, en meer en meer ook tot ſteun (zoo God het geeft!) van eene vervallende kerk aangewend worden. Doch dit in het voorbijgaan. Hetgeen wij hier bepaaldelijk voor oogen hebben, is dat, even gelijk het koorn dat God op den akker doet rijpen, eer het ſpijze wordt voor den mensch toebereid, en door den mensch in de zelfſtandigheid zijns lichaams opgenomen, eerst nog onderſcheidene *bewerkingen* kan of moet ondergaan, alzoo ook het Woord van God, door den Heiligen Geest voortgebracht, op velerlei wijze kan en mag en dikwerf moet toebereid worden, eer het komt tot het gehoor, en van daar tot het hart en verſtand der menſchen. Tot die toebereidingen nu betrekken wij niet ſlechts de verkondiging, de voorlezing, de uitlegging, de onderlinge beſpreking, de geloovige betrachting (*meditatio*), de gezette beſtudeering des Woords, en der geloofswaarheden in het zelve, maar ook b. v. de verzorging van den tekst zelven der Schrift door eene gezonde maar tevens godvruchtige kennis der Critica, der oorſpronkelijke talen, enz. alle welke bearbeidingen van het Woord Gods ten deele onder de krachtige werking en kenlijke leiding van den beloofden en altijd af te bidden Geest; ten deele ook (ten aanzien van het bloot menschlijke en zelfs gebrekkige dat daar ſteeds aankleeft,) onder eene altijd wakende zorg en Voorzienigheid Gods over Zijne kerk, geſchied zijn, en nog geſchieden.

En zoo vindt dan, onder de gaven en bedeelingen des Geestes in de Gemeenten, eene godvruchtige Godgeleerdheid, ook als wetenſchap, hare eigene plaats. Doch welk eene Godgeleerdheid? Niet eene zulke, die den Bijbel van uit de hoogten harer hulpwetenſchappen, harer *natuurlijke* Godsdienstkennis, *natuurlijke* Wijsbegeerte, grammatisch-hiſtoriſche Uitlegkunde, hoogere Oordeelkunde, en wat dies meer is, als het ware beſtrijkt, beheerscht, begrenst, en beklemt! maar eene zulke, die geheel uit het Woord van God geboren, ontwikkeld, en gevoed, de wetenſchap aan dat Woord dienstbaar maakt, de wijsheid uit dat Woord alléén ontleent, de waarheid niet zoekt dan in dat Woord, alle dingen beſchouwt en leert doorgronden bij dat Licht. Zoodanig eene was in hare beginſelen en tot op eene zekere hoogte de Godgeleerdheid onzer Hervormers; en zij ware het wellicht geheel en volkomen geweest of geworden, zoo niet die Hervormers zelve, even als de kerk na den Apostoliſchen leeftijd ten allen tijde, te veel ontzag nog be-

(1) 1 Cor. XII.
(2) Hand. VIII. v. 25—40.

(1) YPEY en DERMOUT, *Geſchiedenis der Nederlandſche Hervormde Kerk.* Dl. I, bl. 384, 485, 496.

houden hadden, voor bloot- natuurlijke wijsheid, en eene wijsbegeerte, die zij niet had behooren naast zich te dulden, maar, zoo veel het nuttig ware, aan zich had kunnen en moeten onderwerpen, en als de verbasterde kerken zelve, hervormen, of liever tot in het binnenfte vernieuwen.

Doch wat is nu de Kerk, de Christenkerk op aarde, in betrekking tot het Woord en den Geest van God, aan welke alléén wij gezag, wij kracht, wij Waarheid mogen toekennen? Ook de Kerk is een gewrocht van den Geest door het Woord, niet alleen zoo als zij in hare volmaaktheid eenmaal daar zal ftaan *zonder vlek* en *zonder rimpel* voor haren God en Koning; maar ook zoo als zij omwikkeld in allerlei uitwendige bedekfelen, onder velerlei vormen, onder velerlei bedeelingen, hier op aarde de plaats is, alwaar het Woord bewaard wordt, de Geest zijn werk volbrengt, zijne gaven uitdeelt, de fchapen van Christus vergadert, leidt, en weidt, tegen den vijand de baniere opricht, tegen de wereld zijn getuigenis uitfpreekt. Maar die Kerk is daarom *in zich zelve* noch onfeilbaar, noch heerfchappijvoerend. Die over haar zoo wel als over een iegelijk harer leden heerfchappij voert, is Christus zelve, de Koning, die in Zijne lichamelijke afwezigheid de opperregeering oefent door den beloofden Geest, onfeilbaar tot zaligheid leidende en opleidende de uitverkorene Gemeente ten leven, de gegevenen des Vaders aan den Zoon.

Het is dus niet, gelijk het Pausdom beweert, de Kerk die ten grond ftrekt aan het Woord, maar omgekeerd, het Woord dat beftaan gaf aan de Kerk, welke dan voorts als getuige, als bewaarfter, als belijderesfe, als uitdeelfter der Schriften van God gefteld wordt, onder de veelvuldige leidingen en werkingen van den Heiligen Geest. Het levensbeginfel der kerken is in dat Woord. Zij zelve kunnen voor het uitwendige vervallen, verkwijnen, verdwijnen zelfs. Hij, die in het midden der Kandelaren wandelt, neemt die weg of plaatst ze naar Zijn recht en naar Zijn wil. Maar ten allen tijde behield Hij zich, en zal Hij zich behouden, een overblijffel, een volk dat Hem belijdt, Hem dient, Hem aanbidt, Hem verwacht. Ten allen tijde is die Geest, die op de wateren zweefde in den beginne, en aan de fchepping de levensbeweging indrukte. Dezelfde om ook in *dorre beenderen* het leven te herftellen, door middel van Zijn levend, van Zijn eeuwigblijvend Woord. Zoo lang *dit* beftaat, mag aan geen herftel in eene eenmaal van God geftichte, hoe ook federt vervallene Gemeente gewanhoopt worden. Het is van daar, het is van Boven, dat wij de wederoprichting ook van onze Nederlandfche kerken biddend te gemoet zien. Of acht iemand dit te ftout gefproken, dit toch blijft de Waarheid: *God is machtig het te doen!* en dit alleen reeds is voor de hope des geloofs genoeg!

HET LIED DER LIEDEREN.

Met de verklaringen die tot verlichting hier bij gevoegd zijn, worden nogtans niet verworpen andere fchriftmatige uitleggingen, die daarop zouden mogen gepast worden.

Inhoud des Boeks in de *Staten-Vertaling.*

Gelijk wij Gods heilig en dierbaar Woord, waarin ons zijn volmaakte wil geopenbaard is, met recht en reden het *Boek der boeken* noemen, ja gelijk God zelf zich in dat Woord den *God der goden*, en Jezus Christus zich een *Koning der koningen*, een *Heer der Heeren* noemt, zoo doet ons de benaming van het *Lied der liederen* denken aan een lied, dat alle andere liederen van welke de Schrift zoo zeer overvloeit, in voortreffelijkheid van inhoud en verhevenheid van voorwerp verre te boven gaat. De Titel zelf ftelt ons dus reeds een dichtftuk voor, dat de kern en het middenpunt, of liever het hoogfte toppunt, de bloem en kroon des Ouden Verbonds uitmaakt. En inderdaad, hier vereenigen zich als in een middenpunt de ftralen, die ons, door geheel de rol der oude Openbaring heen, verfpreid in in de oogen fchitteren. Zeer treffend zeggen daarom de Joodfche Geleerden: *Alle boeken der Schrifluur zijn als het Heiligdom, maar het Hooge Lied is als het Heilige der Heiligen.*

Tot op de groote nog deels voortdurende Periode van Ongeloof en afval in de Kerk des Heeren, beftond er onder de Uitleggers van dit Bijbelboek, hetzij Joden, hetzij Christenen, en hoe zeer ook anders omtrent bijzonderheden verfchillende, de grootfte eenftemmigheid in de toekenning van een' hooger' zin dan den bloot aardfchen en menfchelijken aan dat hooge Gedicht. Doch het Ongeloof heeft, naar loffelijke gewoonte, zich ook hierin boven al de Eeuwen, hare Voorgangfters, verheven, als bezat het laatfte gedeelte der XVIII^de^ Eeuw de wijsheid alleen. Doch hare wijsheid was zulk eene, als de Schrift een' tegengeftelden naam geeft; want *de wijsheid der wereld is dwaasheid bij God.* »Terwijl wij" (zegt Dr. KRUMMACHER hieromtrent zeer krachtig:) »terwijl wij diegenen gaarn en zonder wangunst hun gevoelen laten, die zich op gronden, ontleend uit hunne rede of hun hart, gedrongen gevoelen om het *Lied der liederen*, op het voetfpoor der nieuwerwetfche godgeleerdheid tot de categorie der menfchelijke dichtingen te verwijzen, en in hetzelve niet anders willen vinden dan de taal der aardfche min, of eene foort van Romantifche poëzij in een oosterfchen ftijl en gloeiend *coloriet*, zoo hopen wij, dat men het ons dan ook niet zoo euvel zal duiden, wanneer dit heilige en kanonieke boek zich aan ons in een geheel ander licht voordoet. Voor ons is het een boek vol verheven zinfpelingen, dat wij liefst bij dien uitnemend fchoonen en veelkleurigen vlinder (bij Natuurkenners *Apollo* genoemd) zouden vergelijken, die flechts op de hooge Alpen leeft, en rijke vleugels rept over onmetelijke diepten (1)."

(1) *Predigten über das Lied der Lieder*, Vorr. f. III.

Er beſtaat eigenlijk, hoe veelvuldige verklaringswijzen er ook van dit Boek in zwang zijn, niet meer dan drieërlei uitlegging van hetzelve: de *natuurlijke*, die der Joden, welke er ſlechts de verkiezing huns volks door Jehova in vinden; de *geestelijke*, die der vroegere Christenuitleggers, welke er Christus en zijne gemeente in toonen; en de *vleeſchelijke*, die der Neologen, welke er niets dan eene aardſche liefde van Salomo in zien (1). Men heeft echter tot op dezen laatſten tijd naar ons inzien veel te weinig gelet op den prophetiſchen, nog onvervulden zin, die het Boek, in verband beſchouwd met de overige profetiën vervult, en welke geene der drie genoemde verklaringswijzen volſtrektelijk uitſluit(2). Want hoe ongepast en onheilig ook de uitlegging derzulken zijn moge, die er niets dan eene aardſche huwelijksliefde in erkennen, dat echter de liefde van Salomo tot de Egyptiſche Vorſtin de grond en aanleiding was om tot den Meerdere dan Salomo op te klimmen, kan wegens verſcheiden bijzonderheden in dit Boek (bij voorbeeld, Cap. I v. 9 en III. v. 11) niet wel ontkend worden. Daarom juist had ook God aan Salomo toegeſtaan om eene Egyptiſche Rijks-prinſes te nemen en te huwen, opdat daardoor verbeeld wierde de aanneming door den beteren Salomo van dat volk, hetwelk Hij, als de Verbondsengel, zelve uit Egypte had uitgeleid (3), terwijl men mag betwijfelen of deze verzwagering zich anders naar de goddelijke wet laat rechtvaardigen (1 Kon. I. v. 1–4). Om eene dergelijke reden had God aan Abraham het huwen eener tweede vrouw toegelaten (Gal. IV. vs. 24).

Wij zullen in dit Opſtel eerst den profetiſchen zin van het Hooge Lied trachten te betoogen, en daarna eene en andere aanmerking maken over de geestelijke toepasſing op de Kerk en geloovigen uit de heidenen, die dezelve niet alleen toelaat, maar ook naar aanleiding en op het voetſpoor van de Apostoliſche Schriften in dergelijke onderwerpen, moet ontvangen. – *Heilige Vader, heilig ons in uwe waarheid*, en leer ons verſtaan de verborgenheid van Christus uwen Zoon, den Bruidegom zijnes Volks, wiens getuigenis is de geest der profetie; de verborgenheid der groote bruiloft des Lams, tot welke velen genoodigd, weinigen uitverkoren zijn; de verborgenheid des zaligwordens van geheel Israël op den dag der heerlijkheid: *Uw woord is de waarheid!*

(1) Deze vleeſchelijke verklaring is vooral door het gezag van MICHAËLIS in zwang gekomen, een man, wien zelfs weldenkende Godgeleerden ook in ons Land, onder den titel: *de* RIDDER MICHAËLIS, zeer naar de oogen plachten te zien. Voor het nageſlacht althans heeft de Riddertitel van den Godgeleerde al zijne begoocheling verloren, en men begint te erkennen, dat *aan dezen geleerde eene menigte wijd en zijd verſpreide dwaalbegrippen alleen te wijten zijn.* Zie Prof. E. W. HENGSTENBERG, *Comm. de Rebus Tyriorum*, p. 98; en ons Dl. III, bl. 68, 69.

(2) Men vindt die onder anderen als met één woord aangewezen door den Wel-Eerw. J. J. Le Roy, in zijne *Goddelijke Openbaring des Bijbels*; Dl. I. Zij verſchilt veel van *die* profetiſche Verklaring, volgens welke ſommigen de verſchillende tijden en lotgevallen der Kerkgeſchiedenis er in gemeend hebben te vinden. Zie J. van den Honert in zijne Voorr. vóór het XIIde Deel van de *Bijbelverklaring der Eng. Godgeleerden*, bl. XV, XVI.

(3) Jez. LXIII. v. 9.

I.

Onder de heerlijkſte en verhevenſte godſpraken van het Woord die nog onvervuld zijn, is die wel een der eerſten in rang en tevens der heerlijkſten van inhoud, dat Jezus Christus, onze Heer, gereed ſtaat om weder te komen, en over zijn alsdan bekeerd en herſteld volk Israël op den troon zijns Vaders Davids te regeren. Reeds de Engel, bij zijne geboorte, had voorzegd: *God de Heere zal Hem den troon zijns Vaders Davids geven, en Hij zal over het huis Jacobs koning zijn tot in eeuwigheid, en zijns koningrijks zal geen einde zijn* (1), en Paulus zegt in zijnen Brief aan de geloovigen te Rome: *Ik wil niet, Broeders, dat u deze verborgenheid onbekend zij, opdat gij niet wijs zijt bij u zelven, dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is, tot dat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn* (of wel, *zal ingaan*) *en alzoo zal geheel Israël zalig worden; gelijk geſchreven is: De Verlosſer zal uit Sion komen, en zal de godloosheden afwenden van Jacob: en dit is hun een verbond van mij, als ik hunne zonden zal wegnemen. Want de genadegiften en de roepinge Gods zijn onberouwelijk* (2). Desgelijks zegt ook Jezaïa van Sion en Jeruzalem: *De Heidenen zullen uwe gerechtigheid zien en alle Koningen uwe heerlijkheid; en gij zult met eenen nieuwen naam genoemd worden, welken des Heeren mond uitdrukkelijk noemen zal, en gij zult eene ſierlijke kroone zijn in de hand des Heeren, en een koninklijke hoed in de hand uwes Gods. Tot u zal niet meer gezeid worden:* HET VERWOESTE; *maar gij zult genoemd worden:* MIJN LUST IS AAN HAAR, *en uw Land:* HET GETROUWDE. *Want de Heere heeft eenen lust aan u, en uw land zal getrouwd worden* (3). En Hozea voorzegt niet minder duidelijk de wederbrenging van Israël in het laatſte der dagen, als de dagen der viering van het groote Mesſiaanſche trouwverbond. *De kinderen Israëls*, zegt hij, *zullen vele dagen blijven zitten zonder Koning en zonder Vorst, en zonder Ephod en Teraphim. Daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeeren, en zoeken den Heere hunnen God en David hunnen Koning, en zij zullen vreezende komen tot den Heere, en tot zijne goedheid in 't laatſte der dagen* (4). *En het zal ten dien dage geſchieden, ſpreekt de Heere, dat gij mij noemen zult:* MIJN MAN, *en mij niet meer noemen zult mijn Baäl* (Heer). *En ik zal u mij ondertrouwen in geloove, en gij zult den Heere kennen*(5).

Naar deze profetiën verklaren wij ook het *Lied der liederen* van het Mesſiaanſche trouwverbond met Israël, in het laatſte der dagen. Ook hier vindt men ſporen van die *verharding*, die naar het woord des Apostels

(1) Luc. I. v. 63. De Joden hebben, hiermede overeenkomſtig, altoos, en te recht, vastgehouden, dat de Mesſias als een hemelsch Monarch zich openbaren zoude, het lichaamlijk Israël van zijne vijanden verlosſen, en tot een heerſchend volk maken, gericht houden, en het Rijk Gods door alle Profeten voorverkondigd (Psalm LXXII), op aarde vestigen. Verg. Hand. I. v. 6.

(2) Rom. XI. v. 25, 27, 29.

(3) Jez. LXII. v. 5.

(4) Hoz. III. v. 4, 5.

(5) Hoz. II: 15, 18, 19.

voor een deel over Israël gekomen is. — *Ik ben zwart doch liefelijk* (zegt de Sulamith, Cap. I. v. 5), *gelijk de tenten Kedars, gelijk de gordijnen Salomo's.* Zwart is zij, omdat de Joden *vijanden zijn aangaande het Evangelium;* liefelijk, wijl zij *beminden zijn om der Vaderen wil* (1). Voorts: *Zie mij niet aan dat ik zwart ben, omdat mij de zonne heeft beſchenen. De kinderen mijner moeder waren tegen mij ontſteken: zij hebben mij gezet tot eene hoederinne der wijngaarden; mijn eigen wijngaard heb ik niet gehoed* (2). Vindt men in deze bittere klacht niet de vervulling der profetie: *Ik zal verwoesten haren wijnſtok en haren vijgeboom, waarvan zij zegt: Deze zijn mij een hoerenloon, dat mijne boelen gegeven hebben; maar ik zal ze ſtellen tot een woud, en het wild gedierte des velds zal ze vreten* (3)? En verder nog: *De wachters die in de ſtad ommegingen vonden mij; zij ſloegen mij, zij verwondden mij; de wachters op den muur namen mijnen ſluijer van mij* (Cap. V. v. 7): is dit niet het woord des Heeren, dat Hij geſproken had door de dienst van Mozes zijnen knecht: *De Heere zal u verſtrooien onder alle volken van 't eene einde der aarde tot aan het andere einde der aarde; daartoe zult gij onder dezelve volkeren niet ſtille zijn, en uwe voetzole zal geene ruste hebben; want de Heere zal u aldaar een bevend harte geven, en bezwijking der oogen en mattigheid der ziele, en uw leven zal tegen u over hangen: en gij zult nacht en dag ſchrikken en zult uwes levens niet zeker zijn* (4). Is dit niet wat Jezaïa zegt: *de Heere heeft u geroepen als eene verlatene vrouw en bedroefde van geeste, nogtans zijt gij de huisvrouwe der jeugd, hoewel gij verſmaad zijt geweest* (5)? Ongerijmd is het, om, naar de vleeſchelijke uitlegging des Lieds, hier aan de dochter van Pharao te denken, die zekerlijk den Koning Israëls in de ſtad, in de wijken en in de ſtraten, ja zelfs bij de wachters, zoo lang, zoo angstvallig en zoo vergeefs niet zocht, met zoo veel moeite niet vond, en vasthield, als ons hier beſchreven wordt. Nooit heeft Pharao's dochter, die hij zelf geleidde in Davids ſtad (6), zoo laag kunnen vervallen, dat zij door de wachters die in de ſtad omgingen, geſlagen en verwond, en op den muur van haren ſluier beroofd wierde. Want dit zijn geen ontmoetingen die Koninginnen in den bloeiſtand en de eerſte liefde van haren echt, gedurende de heerlijkheid van hare heerſchende Echtgenooten, kunnen overkomen. Deze zijn zoo onbekend niet bij ſtad- en muurwachters. Deze worden van hen zoo ſmadelijk niet behandeld. Deze zoeken zoo onkundig niet naar hare koninklijke Echtgenooten. Deze behoeven zulke dure bezweringen niet, om anderen tot het opſporen harer Echtvrienden te bewegen (7).

(1) Rom. XI. v. 28. (2) Hoogl. I. v. 6.
(3) Hoz. II. 11. (4) Deut. XXVIII. v. 65, 66.
(5) Jez. LIV. v. 6. (6) 1 Kon. III. v. 1—4.
(7) Het is ook geheel onhistorisch en onbewijsbaar, dat Pharao's Dochter Salomo zoude gebracht hebben *in haar moeders huis en in de binnenſte kamer dergene die haar gebaard had* (Cap. III. 4). Immers van eene reize des Konings naar Egypte weet de Schrift niets.

Het blijkt ook reeds uit het begin des Boeks, dat de Sulamith niet één enkele perſoon, maar eene ſchare, eene gemeente, een Volk voorſtelt. Al aanſtonds roept zij tot haren hemelſchen Bruidegom en Heer uit: *Trek mij en* WIJ *zullen u naloopen;* WIJ *zullen ons verheugen en in u verblijden,* WIJ *zullen uwe liefde vermelden boven den wijn:* DE OPRECHTEN *hebben u lief.* Niet anders zegt Jezaïa van Juda: *Gelijk een jongeling eene jonkvrouw trouwt, alzoo zullen uwe kinderen u trouwen, en gelijk de bruidegom vrolijk is over de bruid, alzoo zal uw God over u* (o Jonkvrouw Israëls!) *vrolijk zijn* (1). Nog andere ſporen, dat hier door de Sulamith de Jonkvrouw Israëls verſtaan wordt, vindt men Cap. VI. v. 8: *Daar zijn zestig Koninginnen en tachtig bijwijven, en maagden zonder getal;* (maar) *ééne eenige is mijne Duive, mijne volmaakte, de éénige harer Moeder: zij is de zuivere dergene die ze gebaard heeft.* Hoe kon Salomo dit van zijne echtgenoote, hoe kon hij al hetgene tot zoo hoogen lof der Sulamith in dit Boek geroemd wordt van ééne eenige zijner vrouwen of gezellinnen zeggen, daar hij zoo uitdrukkelijk in zijnen Prediker verklaart: *eenen man uit duizend heb ik gevonden, maar eene vrouwe onder die alle heb ik niet gevonden* (2)? Maar hij kon het zeer wel van dat volk zeggen, omtrent hetwelk reeds vijf eeuwen vroeger de Profeet uit Mezopotamie uitgeroepen had: *Ziet, dat volk zal alleen wonen, en het zal onder de heidenen niet gerekend worden! God ſchouwt niet aan de ongerechtigheid in Jacob, ook ziet Hij niet aan de boosheid in Israël: de Heere zijn God is met hem, en het geklank zijns Konings is bij hem* (3). Voorts: *Als de dochters haar zien, zoo zullen zij haar gelukzalig noemen, de Koninginnen en de Bijwijven, en zullen ze prijzen* (Cap. VI. v. 9), van wie zou dit anders gezegd worden, dan van die Dochter Sions, van welke Jezaïa profeteert: *Ook zullen, zich buigende, tot u komen de kinderen dergenen die u onderdrukt hebben, en allen die u gelasterd hebben, zullen zich nederbuigen aan de planten uwer voeten, en zij zullen u noemen: de* STAD DES HEEREN, *het* SION DES HEILIGEN ISRAËLS! Alleen van *deze* Sulamith kon geroemd worden: *Geheel zijt gij ſchoon, mijne vriendinne, en daar is geen gebrek aan u* (Cap. IV. v. 7). Deze Dochter toch was *geheel verheerlijkt inwendig* (4).

Wijl dan nu Israël de Sulamith is van het *Lied der liederen*, zoo worden ook allezins juist en eigenaardig al de beelden van hare ſchoonheid aan plaatſen van Palestina ontleend. Immers dat naauwe verband van Israël met Palestina, die band der vereeniging, welke eenen Schrijver van onze dagen zoo treffend en aandoenlijk heeft doen zeggen, *dat Israël ſlechts Israël is in het beloofde Land*, doet allerkeurigst uitkomen de woorden der beſchrijving van de Sulamith (Cap. VI. v. 4, 5): *Gij zijt ſchoon gelijk Thirza, liefelijk als Jeruzalem; uw hair is als een kudde geiten die op Gilead weiden;* en elders (Cap. IV. v. 4): *uw hals is als Davids toren.* Is-

(1) Jez. LXII. v. 5. (2) Pred. VII. v. 28.
(3) Num. XXIII. v. 9, 23. (4) Psalm XLV. v. 14.

raël zal zijne heerlijkheid eerst dan weder erlangen, wanneer het zal terugkeeren tot het Land der belofte. *Daar* (heet het, Cap. VIII. v. 12) *zal ik u mijne uitnemende liefde geven.* De Sulamith ontleent hare schoonheid van die gewesten, en die gewesten zijn niet schoon zoo lang zij verlaten zijn van de Jonkvrouw Israëls. Doch ook deze Dochter haars volks blijft zwart en verdorven van gelaat, zoo lang zij vruchteloos uitziet naar Hem, die *de banier draagt boven tien duizend, wiens hoofd is van het fijnste en van het dichtste goud* (Cap. V. v. 10, 11), *wiens hair is als witte wolle en gelijk sneeuw, en zijne oogen gelijk een vlamme vuurs*, wiens *gestalte is als de Libanon, uitverkoren als cederen*, wiens *gehemelte is enkel zoetigheid, en al wat aan Hem is, geheel begeerlijk* (Cap. V. 16). Daarom zegt hier de Dichter: *Gaat uit en aanschouwt, gij Dochteren Sions! den koning Salomo, met de kroone, daarmede hem zijne moeder kroonde op den dag zijner bruiloft, en op den dag der vreugde zijns harten* (Cap. III. v. 11). Niet anders luidt de stemme in de gelijkenis des Heeren van de tien maagden, wanneer de gezegende Bruidegom nadert: *Ziet, de Bruidegom komt: gaat uit, gaat uit Hem te gemoete!* Van daar dan ook dat de Sulamith zoo smachtend uitziet naar die komst, gedreven door *eene liefde, sterk als de dood, een ijver, hard als het graf*, eene liefde, *wier kolen zijn vurige kolen, vlammen des Heeren*, eene liefde, van welke een Apostel verklaart dat *noch verdrukking, noch benaauwdheid, noch vervolging, noch naaktheid, noch honger, noch gevaar, noch zwaard hem zal kunnen scheiden* (2). Van daar dat zij uitroept: *dat mijn Liefste tot zijnen hof kwame, en ate zijne edele vruchten* (Cap. IV. v. 16); en wederom aan het einde des Boeks: *Kom haastelijk mijn Liefste, en wees gij gelijk een welp der herten op de heuvelen;* even als de Kerk des Nieuwen Verbonds op het einde van Joannes Openbaring uitroept: *Ja kom Heere Jezus!* en vroeger: *De Geest en de Bruid zegge, kom! en die het hoort: zegge komt! En die deze dingen getuigt, zegt: ja ik kome haastelijk!* Even zoo zegt de Bruidegom in het lied der vervulling: *Ik ben in mijnen hof gekomen, o mijne Zuster, o bruid; ik hebbe mijne myrrhe geplukt met mijne speceryе: ik hebbe mijne honigrate met mijnen honig gegeten* (Cap. V. v. 1). Gelijk Jeremia in zijne profetiën: *Ik zal u weder bouwen, en gij zult gebouwd worden, o Jonkvrouwe Israels, gij zult weder versierd zijn met uwe trommelen, en uitgaan met den rei der spelenden. Gij zult weder wijngaarden planten op de bergen van Samaria; de planters zullen planten en de vrucht genieten. Want de Heere heeft Jacob vrijgekocht, en Hij heeft hem verlost uit de hand dergenen die sterker zijn dan hij. Dies zullen zij komen, en op de hoogte van Sion juichen, en toevloeien tot des Heeren goed, tot het koorn en tot de most, en tot de olie, en tot de jonge schapen en runderen, en hunne ziele zal zijn als een gewaterde hof* (1), *en zij zullen niet meer treurig zijn. Dan zal zich de jonkvrouw verblijden in den rei, daartoe de jongelingen en de ouden zamen; want ik zal hunlieder rouwe in vrolijkheid veranderen, en zal ze troosten, en zal ze verblijden na hunne droefenis* (2).

II.

Wij hebben alreede gezien, dat deze uitlegging geene der overige verklaringen volstrektelijk uitsluit, dan alleen die, welke de verwerping van een hoogeren zin des Hoogen Lieds in zich bevat. Dit moet eenigzins nader en in bijzonderheden door ons worden aangewezen.

Het is zoo, dat ook met opzicht tot de profetiën, zoowel als in betrekking tot het Verbond en de beloften, Israël de wortel en stam is, Israël het hoofd en de eerstelingen, en wij, de takken van den wilden olijfboom, ingeënt omdat eenige der takken afgebroken zijn; wij het graan slechts dat op de eerstelingen volgt; maar ook de ingeënte takken behooren tot den boom; ook de gansche oogst is in de eerstelingen begrepen. De verbondsbelofte, krachtens welke Jezus zich met zijn Jeschurun zal vereenigen ten genen dage, is ook gekomen over ons, die God naar zijne voorkennisse geroepen heeft, *en verordineerd tot de aanneming tot kinderen door Jezus Christus in Hem zelven, naar het welbehagen zijns willens, tot prijs der heerlijkheid zijner genade, door welke Hij ons begenadigd heeft in den Geliefde* (3). *Want indien de eerstelingen heilig zijn, zoo is ook het deeg heilig, en indien de wortel heilig is, zoo zijn het ook de takken* (4). Is Jezus het Hoofd en de Koning zijnes Volks uit de Joden, Hij regeert ook over de gemeenten uit de Heidenen. Want zoo sprak tot Hem de eeuwige Vader: *'t Is te geringe dat gij mij een knecht zoudt zijn om op te richten de stammen Jacobs en om weder te brengen de bewaarden in Israel: Ik hebbe u ook gegeven tot een licht der Heidenen, om mijn heil te zijn tot aan het einde der aarde* (5). Overeenkomstig deze en dergelijke toezeggingen worden ook de beloften en profetien van het Messiaansche echt- en trouwverbond door de heilige mannen des Nieuwen Testaments op de gemeente der geloovigen onder deze bedeeling, uitgesproken en toegepast. Dit geschiedt gelijkelijk van Joannes den Dooper en Joannes den Evangelist, van Paulus den Apostel der Heidenen, en Joannes den Apostolischen Profeet. Even als Jezaïa in zijn Orakelrol den Heere als een Bruidegom had voorgesteld als hij zegt: *Nu zal ik mijnen Beminden een lied mijns liefsten zingen van zijnen wijngaard* (6), eene gelijkenis die

(1) Openb. I. v. 14.

(2) Hoogl. VII. v. 12. *Laat ons vroeg ons opmaken naar de wijnbergen, laat ons zien of de wijnstok bloeit, de jonge druifkens zich open doen, de granaatappelen uitbotten. Daar zal ik u mijne uitnemende liefde geven.*

(1) Jeremia gebruikt hier dezelfde voorstelling van Israël in glorie, die Salomo in het Lied, Cap. IV. v. 12, van de Sulamith bezigt, *o Bruid, gij zijt een besloten hof, eene beslotene welle, een verzegelde fontein; o fontein der hoven, put der levende wateren die uit Libanon vloeien!*

(2) Jerem. XXXI. v. 4, 5, 11—13.

(3) Eph. I. v. 5, 6.

(4) Rom. XI. v. 16.

(5) Jez. XLIX. v. 6.

(6) Jez. V. v. 1.

Christus zelf op zijne zending tot Israël aanwendt (1), even zoo zegt ook de Dooper van zich zelven: *Ik ben de Christus niet, maar ik ben voor Hem henen uitgezonden: die de Bruid heeft is de Bruidegom; maar de vriend des Bruidegoms die ſtaat en hem hoort, verblijdt zich met blijdſchap om de ſtemme des Bruidegoms* (2). Ja Christus zelf noemt zich den Bruidegom, en zegt, ſprekende van zijn henengaan: *De dagen zullen komen wanneer de Bruidegom van hen* (de bruiloftskinderen) *zal weggenomen zijn* (3). Paulus zegt dat *Chistus het Hoofd is der gemeente, gelijk de man het Hoofd is des wijfs* (4); en elders, dat *die den Heere aanhangt één geest met Hem is*, gelijk de man en de vrouwe in den echt *één vleeſche* zijn (5). In de Openbaring van Joannes wordt deze geestelijke band, ook terwijl de Heere nog afwezig, nog in den hemel is, als de bron en het beginſel van het aanhoudend ſmeekgebed der geloovigen: *Kom haastelijk, Heere Jezus!* voorgeſteld; en wanneer de Heere in zijn Rijk gekomen is, wordt de ſtemme gehoord: *Laat ons blijde zijn en vreugd bedrijven, en Hem de heerlijkheid geven, want de bruiloft des Lams is gekomen, en zijn wijf heeft haar zelve bereid* (6). Zooveel is dan zeker, blijkens de leer van het Nieuwe Verbond, dat de heilige en verborgen gemeenſchap tusſchen Jezus en de uitverkorene zielen, wel verre van uitgeſloten te zijn bij de beſchrijving van den heerlijken echt van de verloste Sulamith met haren hemelſchen Goël en Koning Jezus, integendeel daaronder wel zeer uitdrukkelijk begrepen is en verſtaan wordt, daar *de Heere zich voor haar heeft overgegeven, opdat Hij ze zich zelven zoude heerlijk voorſtellen, eene gemeente, die geen vlek of rimpel heeft of iets dergelijks, maar dat zij zoude heilig zijn en onberispelijk voor Hem in de liefde* (7).

Gewichtig echter zij en blijve ons, die Christenen uit de Heidenen zijn, die verklaring, welke in de eerſte plaats zich tot *Israëls Jonkvrouw* bepaalt. Dat leert ons Paulus als hij zegt: *Ik wil niet, Broeders! dat u deze verborgenheid onbekend zij*, OPDAT GIJ NIET WIJS ZIJT BIJ U ZELVEN. En elders: *Zoo eenige der takken afgebroken zijn, en gij, een wilde olijfboom zijnde in derver plaatſe zijt ingeënt, en des wortels en der vettigheid des olijfbooms mede deelachtig zijt geworden, zoo roemt niet tegen de takken. En indien gij daartegen roemt*, (zoo weet dat) *gij den wortel niet draagt, maar de wortel u. Gij zult dan zeggen: de takken zijn afgebroken opdat ik zoude ingeënt worden! 't Is wel: zij zijn door ongeloof afgebroken, en gij ſtaat door het geloove:* ZIJT NIET HOOGGEVOELENDE, MAAR VREEST! *Want is 't dat God de natuurlijke takken niet geſpaard heeft, ziet toe dat Hij ook mogelijk u niet* (meer) *ſpare* (8)! Wanneer men namelijk al de profetiën in het woord vooral des Ouden Verbonds eerst en meest op zich zelven past, met voorbijgang van dat Israël dat toch bij God den eersten rang der uitverkiezing heeft, zoo loopt men veel gevaar van *hooggevoelend* en *wijs bij zich zelven* te worden, een klip, waarop Israël zelf in de dagen des Heeren geſtrand is, zeggende: *Wij zijn zonen der Profeten; wij zijn Abrahams zaad!* Zoo is ook de anders eenmaal zóó bevoorrechte Moederkerk voor het Westen, (dat Rome waaraan de Apostel deze waarſchuwing zoo beteekenisvol en ernſtig richt!) gevallen, toen het zoo veel van hetgeen aan den grooten Immanuël alleen toekomt, op haren hooghartigen Bisſchop, en zoo veel van hetgeen de Israëlitiſche Sulamith betreft, (bij voorbeeld dat woord: *Een éénige is mijne Duive, mijne volmaakte, zij is de zuivere dergene die ze gebaard heeft*,) als met uitſluiting op hare onzuivere Kerkgemeenſchap dorst toepasſen. God, die de natuurlijke takken niet geſpaard had, heeft ook de haren afgehouwen; ook zij is eene om overſpel van den Heere verlatene Vrouwe. Staan *wij*; die van haren boezem zijn uitgegaan, nog *door het geloove?* Welaan! zoo laat dan eene heilige en heilzame vrees ons bezielen; laten wij ons niet ſchamen, ook voor het aangezicht der nog getrouwe zonen dier gevallene Kerk van Rome te belijden, dat onze protestantſche gemeenten zoo wel door ongeloof, als gene door bijgeloof, den zegen Gods verbeurd hebben; dat alle Kerken deelen in de *zwartheid* van het afgevallen Israël. Waarom zouden wij ons ſchamen, eene zondenbelijdenis, die de heilige mannen in Israël zich nooit geſchaamd hebben, te doen? Zijn wij *zwart* om ons ongeloof, wij zijn (dank zij de genade Gods) ook nog *liefelijk*, omdat er onder ons, (des zijn wij verzekerd) nog een *overblijfſel der verkiezing* is, een overblijfſel van *beminden om der Vaderen wille*, ſchoon verlaten als *een hutken in den wijngaard, als een nachthutken in den komkommerhof, als eene belegerde ſtad* (1)!

Doch gelijk deze waarſchuwing tegen geestelijke hoovaardij noodig is, zoo beſtaat er gelijke verplichting tot waarſchuwen tegen vleeſchelijke lichtzinnigheid en verleidingen des Satans. Wel zegt de Statenvertaling aan het Hoofd van dit Boek »dat de diepgrondige redenen die in hetzelve ſtaan en verhandeld worden, vereiſchen een mannelijk, gezet (bedaard), en welgeoefend verſtand, als ook gematigde en geheiligde affecten, die gansch noodwendig zijn om de diepe verborgenheden die er in ſtaan, grondig te begrijpen." *Den reinen is wel alles rein*; maar ook in dit lied zijn *ſommige dingen, zwaar om te verſtaan, die de ongeleerde en onvaste menſchen verdraaien, gelijk ook de andere Schriften, tot hun eigen verderf.* En de Satan is niet zelden bedrijvig, om hetzelve te maken tot eene *oorzake des vleeſches*. Daartegen moet gewaakt, geſtreden en gebeden worden. *Waakt en bidt*, zegt de Heere, *opdat gij niet in verzoeking komt; de geest is wel gewillig, maar het vleesch is zwak.* En elders: *de Geest is het die levendig maakt; het vleesch en is niet nut, de woorden die ik tot u ſpreke, zijn Geest en zijn leven.* Hier moet vooral worden ter harte genomen, hoe de Apostel wel zegt: *de liefde Christi dringt ons*; maar ſtraks er op volgen laat: *wij kennen ook Christus*

(1) Luc. XIII. v. 6—9.
(2) Joann. III. v. 28—29.
(3) Matth. IX. v. 15.
(4) Eph. V. v. 23.
(5) 1 Cor. VI. v. 16, 17.
(6) Openb. XXI. v. 7.
(7) Eph. V. v. 25, 27. Verg. met Hoogl. IV. v. 17.
(8) Rom. XI. v. 17—21.

(1) Jez. I. v. 8.

zelven niet meer naar den vleeſche. Hier moet eindelijk worden in het oog gehouden, hoe deze echtelijke betrekking tot Christus zeldzaam aan de enkele geloovigen, meestal aan de geheele menigte, de Gemeente, de Kerk gezamenlijk wordt toegeſchreven en voorgeſteld. De geestelijke liefde toch houdt den band der gemeenſchap vast, maar de vleeſchelijke liefde onderdrukt dien, en de zelfzuchtige mensch is van nature geneigd om alles in het afgetrokkene tot zijn eigen persoon bij uitſluiting te bepalen. Doch het misbruik ſluit ook hier het gebruik niet uit, want van het Lied der Liederen gelden mede de woorden, met welke wij eindigen: *Verzegelt de woorden der profetie dezes Boeks niet; want de tijd is nabij. Die onrecht doet, dat hij nog onrecht doe, en die vuil is, dat hij nog vuil worde; en die rechtvaardig is, dat hij nog gerechtvaardigd worde; en die heilig is, dat hij nog geheiligd worde. En ziet, ik kome haastelijk, en mijn loon is met mij, om een iegelijk te vergelden, gelijk zijn werk zijn zal* (1).

DE LANDVERHUIZING DER EVANGELISCHE SALTSBURGERS.

De Geſchiedenis van de Landverhuizing der Evangeliſche Saltsburgers, is niet alleen van veel gewicht voor die ſtreken van Duitschland, van waar en werwaarts dezelve heeft plaats gehad, maar ook voor geheel dat land, voor alle hervormde landen en Kerken, en zeer bijzonder voor ons Vaderland. Voor ons Vaderland: niet ſlechts omdat onze Voorvaderen onder de eerſten waren, die zich deze vervolgden en verdrevenen om der godsdienst wil, aantrokken; hunne zaak, de zake des geloofs, overal waar zij konden, krachtdadig voorſtonden; en deze gastvrije oorden ook voor hen, gelijk eene halve eeuw vroeger voor de uit Frankrijk door opheffing van het Edict van Nantes verjaagde Gereformeerden, openſtelden (2); maar vooral om de lotgemeenſchap die deze Christenen, gedrukt onder de tirannij en geloofsdwang des Aartsbisſchops van Saltsburg, met onze Vaderen, gekromd onder den ſtaf des Drijvers van Alba en des Spaanſchen Monarchs deelden. Wij ſtellen ons voor, in dit Opſtel alleen datgene, wat uit een christelijk oogpunt beſchouwd, meest merkwaardig is, onzen Lezer voor te ſtellen; verwijzende voor de geringere bijzonderheden of die van eenen anderen aard zijn, naar de uitvoeriger werken, waar deze Hiſtorie in het breede verhaald wordt (3).

I.

Het Saltsburger gewest ligt in het zuidoosten van het tegenwoordige Koningrijk van Beijeren, en is een zeer bergachtig land. Daar verheffen zich ſteile bergtoppen, begroeid met prachtig geboomte; en hooger nog ſteken roode of graauwe rotsgevaarten hunne breede kruinen in de lucht, wier kaalheid ſlechts hier en daar wat lager door groenende boomen en grazige plekken wordt afgebroken. Boven dezen heffen zich nog ſtoutere reuzen in en door de wolken heen, wier hoofden en ſchouders met eindelooze ſneeuw bedekt zijn. Aan de Tijroolſche grenzen, ter ooster zijde des Lands, ſtorten twee bronnen hare wateren bruiſend en ſchuimend neder, die zich vereenigen tot een ſterken ſtroom (de Salza), die met geweld oostwaarts blijft ſpoeden, tot hij zich op eens bij Mühlbach noordwaarts kromt, en van daar af tusſchen liefelijk groenende oevers door het lager dal heen vloeit, dat ſoms een uur en meerder, breed is, ſoms weder enger wordt. Op ééne plaats klimt men zelfs een uur lang door ſteile, hemelhoog opſtijgende rotſen henen, tusſchen welke ſlechts de ſtroom dien men ter zijde en de weg dien men onder de voeten heeft, den doorgang uitmaken. Verder vindt men eene ſteê, waar twee rotsbrokken over den vloed hun toppen zamenneigen, gelijk twee vechtende ſtieren die elkaar met hunne breede gehoornde voorhoofden ſtooten; en kookend en ſchuimend ſtuwen de golven zich door die enge poort henen. Men noemt die den *oven der Salza.*

Behalven dit groote dal vindt men in deze ſtreek nog een aantal kleinere laagten, die, van ſteilten omringd, ſoms tot enkele bergengten ſlinken. Doch welk een leven vertoont hier overal de Natuur! Duizend wellen vloeien uit het ijs en de ſneeuw der bergtoppen, of uit ijskoude ſteenholen in 't binnenſte der bergen hervoort. Daar treft men druiſchende ſtroomvallen aan, van welker gerucht lucht en grond, zoowel als het hart des aanſchouwers, fidderen. Daar ſtaart men ſoms den zilverglans van een ſneeuwſluijer aan, die over het roodachtig gelaat der grondrotſen zachtkens zich uitſpreidt, en met welken de winden ſpelen; ſoms ook ziet men er, naar mate van de richting der zonneſtralen, de kleuren van den regenboog doorſchijnen. Wonderbaar deelt het albevruchtende element des waters aan de nederhangende ſteilten leven en groeikracht mede. Tusſchen het kale rotsgeſteente vindt men plekken, waar de weligſte planten en kruiden uitſpruiten, en in de laagten wast het voedzaamſte gras, en ſtrekt zich een tapijt van de heerlijkſte bloemen uit; alles op veel grooter' en ruimeren voet, dan men het in onze vlakke en lage landen aantreft.

Van den zoo even beſchrevenen bergpas aan, tegenover de westergrens, vormt het land zich in een' open halven kring. Vooraan prijkt de ſchoone ſtad Saltsburg met haar trotſche vesting Hoog-Saltsburg. In den kring komen vele honderd buitenhuizen en optrekken, omgeven van liefelijk plantſoen, uit den verschgroenen grond op. Wanneer men dit gezicht van eene hoogte beſchouwt,

(1) Openb. XXII. v. 11, 12.

(2) De gedachtenis der heillooze herroeping van dit Edict hebben de Waalſche Kerken onzes Lands in den loop van October l. l. gevierd. De herinnering aan de verdrevene onderdanen des Konings van Frankrijk bracht ons als van zelfs tot die van de niet minder beklagenswaardige landverhuizers uit het gewest van den Aartsbisſchop.

(3) Reeds in het jaar 1733 gaf IS. LE LONG een *Historisch verhaal van de verdrevene Ballingen uit het Aartsbisdom van Saltsburg* uit, (Amſt. 3 Deelen in 8vo); een zeer uitvoerig en belangrijk werk. In 1827 maakte de Hoogduitſche Historieſchrijver Karl Panse eene nieuwe geſchiedenis dezer landverhuizing, uit de bronnen zelve geput, maar geenszins in een' evangeliſchen geest bewerkt, te Leipzig openbaar; die ook vóór drie jaar vertaald te Groningen is uitgekomen; doch ten zelfden jare (1832) verſcheen te Neurenberg een korter en voor het volk bewerkt verhaal derzelfde gebeurtenis, in een uitmuntenden geest geſchreven, en zeer onderhoudend en populair.

zoo is het omtrent als of men eenen zak vol zilvergeld op een groenlakenſchen tafel uitgeworpen had, waar hier en daar een nieuwe gulden of een blinkende driegulden tusſchen de kwartjes zich uit voordoet. De huizen zijn er namelijk alle met witte kalk beſtreken en met gladde leijen bedekt. Behalven Saltsburg vindt men in het geheele land nog ſlechts weinige en veel kleiner ſtedekens en vlekken, zeldzame ruime dorpen, maar menigvuldige boerengehuchten. Deze ziet men van de ſtijgende hoogten afhangen, meestal een paar uren boven het dal: voor plattelandsbewoners een allertreffendst gezicht.

Het land heeft ook onder den bodem kostbare ſchatten. Het bezit bergwerken, waarin men goud, zilver en andere metalen vindt, en vooral het zout, waarnaar de hoofdſtad haren naam draagt. Maar de landzaten verdienen ſlechts een zeer ſchamel dagloon voor hunnen zwaren en gevaarlijken arbeid. De ſchatten welke zij aan het daglicht brengen, behooren den Landvorst toe.

In den tijd der Reformatie, viel ook hier een zaadkorrel der Evangelieprediking neder. Het was te Saltsburg, dat Paulus van Spretten (gewoonlijk *Paul Speratus* genoemd,) een voortreffelijk liederendichter en medeſtander van Luther, in de domkerk der Reſidentie de Evangeliſche leer verkondigde; en ofſchoon hij zich welhaast genoodzaakt vond naar Olmuts en Wittenberg te vluchten, het zaad door hem geworpen ontkiemde, en na hem, ſtonden er verſcheiden anderen op, die in deze ſtreken de gezuiverde leer verbreidden. De Aartsbisſchop intusſchen die hier destijds het gebied voerde, Mattheus Lange van Wellenburg, was een der ſtelligſte tegenſtanders der hervormingsleer. Hij was het, die op den Rijksdag te Augsburg aan Melanchthon zeide: »Wij, Katholieken, willen u niets inwilligen, en naar uw zeggen, kunt gij het ook ons niet. Beide partijen houden ſtellingen vast, die eeuwig uit elkander loopen; er kan derhalve tusſchen ons geen ſprake zijn van vergelijk. Het is dus nu zaak, dat ieder uitzie naar middelen om zijne tegenpartij den ondergang te berokkenen." Deze ſtelregel van den Aartbisſchop ſchijnt als erfelijk op zijne navolgers te zijn overgegaan, en nergens vond men ſtrenger afkeer van alle kerkverbetering dan hier. Intusſchen was de belijdenis des hervormden geloofs hier anderhalve Eeuw, ſchoon verborgen, bewaard gebleven, tot dat in het jaar 1685, toen er een Aartsbisſchop opſtond ſtrenger dan de meesten zijner voorgangers, de vervolging op het hevigſte losbrak. Eene ganſche gemeente uit het Teffereggerdal vond zich genoodzaakt den pelgrimsſtaf op te nemen, en have en goed, (velen zelfs hunne kinderen onder de vijftien jaren, die de Regent R. C. begeerde te zien opvoeden,) om de geloofvrijheid te erlangen, achter te laten. Van deze eerſte landverhuizing is het volgende roerende exulantenlied afkomſtig, vervaardigd door den bergwerker Jozef Scheitberger, terwijl hij, na eene lange en treurige gevangenis, huis en kinderen verlaten moest (1):

Ge ziet een' armen exulant,
Uit have en huis verdreven,
Omdat hij, in het Vaderland,
Naar Godes woord wou leven.

Mijn Jezus, Gij, ook Gij weleer
Hebt zulk een kruis gedragen:
Ik volge U na, mijn God en Heer!
Volbreng uw welbehagen.

Ik dwaal nog ſteeds als pelgrim rond,
En zwerf langs weg en ſtraten:
Och wil, o Heer, op vreemden grond
Mij nimmermeer verlaten.

Ik heb 't geloof mij nooit geſchaamd,
Maar 't frank en vrij beleden,
Of 'k ſchoon een ketter werd genaamd,
Bedreigd, verguisd, vertreden.

Ik vond in kluisters vreugd en eer:
Om Jezus wil gebonden;
Geketend om de reine leer,
Niet om mijn ſchuld of zonden.

Schoon 'k, balling 's lands, word heengejaagd,
'k Wil niet aan weêrwraak denken;
God zal mij wis, zoo 't Hem behaagt,
Met vrienden, bijſtand ſchenken.

Heer, wat Gij wilt, geſchiede mij!
'k Zal mij nabij U houên,
En me U, (wat mij beſchoren zij,)
Gelaten toevertrouwen.

Welaan, in 's Heeren naam! 'k ga heen!
Werd alles mij ontnomen,
'k Zal eens, na 't lijden hier beneên,
De hemelkroon bekomen!

Zoo moet ik dierbaar kroost, en huis,
En alles achterlaten.
Mijn God, wat tranen wekt mij 't kruis,
Zoo zwaar op vreemde ſtraten!

Och, laat de ſtad, waar Gij me leidt,
Mij nooit uw woord ontrooven;
Zoo zal mijn mond in eeuwigheid
Uw naam van harte looven.

En moet ik in dit jammerdal
Nog lang in armoê leven,
Toch weet ik, Gods genade zal
Me eens beter woning geven.

* * *

En wie dit liedjen heeft gemaakt,
Vindt gij hier niet geſchreven:
Hij heeft des Pauſen leer verzaakt,
Aan Christus trouw gebleven.

(1) Men vindt dit lied in het Saltsburgſche dialekt in het werk van K. Panse; de Nederduitſche Vertaling geeft er eene Hollandſche vertolking van, doch die ons niet voldeed. Wij hebben het dus op nieuw overgebracht, met bijvoeging van het laatste couplet, dat alleen in het verkorte verhaal, te Neurenberg uitgegeven, in gewoon Duitsch gevonden wordt.

II.

Doch deze eerste vervolging en daarop gevolgde landverhuizing was nog weinig, vergeleken bij de latere. Sints de Hervorming was het getal van protestanten in deze berglanden, schoon verborgen, steeds toenemende geweest. Hoe vele kwellingen en zwarigheden zij van tijd tot tijd lijden mochten, zij waren *verdrukt doch niet benaauwd, twijfelmoedig doch niet mismoedig, vervolgd doch niet verlaten, nedergeworpen doch niet verdorven.* Offschoon hun Evangelische Leeraars ontbraken, de Schriften van Luther, Arndt, en andere godzalige mannen waren hun tot troost en sterking geweest; en de Heere gaf hun zulk eenen zegen, dat hunne scharen steeds grooter werden.

In dezen staat van zaken besteeg in 1727 Leopold Anton, Vrijheer van Firmian, den Aartsbisschoppelijken zetel. Een onbuigzaam, hard, geldgierig en weelderig man was deze, en weinig geneigd tot zijne onderdanen, waarover hij de regering overliet aan zijnen Staatsminister van Rallo, geheel aan de leiding der Jezuïten overgegeven. Nu werden geheele scharen van deze monniken onder den naam van boetpredikers door het land gezonden om de ketterij uit te roeien, en de afgewekenen weder tot het R. C. geloof te bekeeren. Bij dag en nacht drongen zij de huizen binnen, zochten in alle hoeken en kasten naar Evangelische boeken; verhoorden zonder aflaten alle verdachte lieden over hun geloof, lieten hen zonder ophouden rozenkransen bidden, processiën houden, en pelgrimstochten doen, om zich van hunne Roomsche rechtzinnigheid recht te overtuigen, en elk moest voor zulk een examen 7 gulden betalen, ook wanneer zij het ten genoege der Priesters hadden doorgestaan. In het tegengestelde geval kwamen wereldlijke beambten het huis bestormen, rukten er de Evangelischen uit, en wierpen hen in diepe kerkers; en zoo werden deze beklagenswaardige menschen lang in strenge kerkerwacht gehouden, en eerst weder losgelaten wanneer zij hooge boeten hadden betaald, of zij werden afgescheurd van vrouw en kinderen, uit huis en hof verdreven, en over de grenzen gejaagd. Van zulken, die, beducht voor de nakende ellende, zelve ontvloden waren, werden de beeldtenissen, geteekend met het brandmerk der straf, in de grensplaatsen ten toon gesteld.

Intusschen waren er slechts weinigen, zeer weinigen die hun geloof verloochenden, nadat zij eenmaal beleden hadden Evangelische Christenen te zijn, zelfs wanneer zij aan de geduchtste folteringen werden overgegeven. Andreas Gapp van Gappenburg wankelde. Reeds tweemaal was hij voor de vierschaar van Rastadt gesleept geworden, en telkens werd hij weder geslaakt, omdat hij zijn geloof verloochende. Thans lag hij voor den derden maal geketend in den kerker, want men had op nieuw verdenking tegen hem opgevat. De wreede Stadsrichter liet daarop zijnen linkervoet aan een blok vastkluisteren, zoodat dezelve zeer opzwol, in wonden openbrak, en den gekerkerden zware pijnen deed lijden. Nu tot wanhoop gebracht, beloofde hij eindelijk den omstaanden Kapucijner-monniken zijn geloof te verzaken, wanneer men hem van den zwaren ijzerband slaakte en hij de vrijheid terug ontving; en de geestelijken juichten over deze gedwongene bekeering!

Nu werden, ten einde het geweten der landzaten verder te kluisteren, voorloopig alle zamenkomsten op strenge straffen verboden; en in welk eene uitgestrektheid men dat woord wilde verstaan hebben, kon niet twijfelachtig zijn, vermits eene bijeenkomst van slechts vier personen reeds onder de verbodene behoorde. Aartsbisschoppelijke troepen werden gelast, dezen maatregel kracht bij te zetten, en patrouillen wisselden patrouillen af om op alle verschijnselen acht te geven.

Hoe vele punten van overeenkomst levert het door den Aartsbisschop en zijnen Kanselier vertrapte geloof met de onderdrukking van Nederland door Filips en Alba niet op! Hetgeen daar de Inquisitie deed, dat deden hier de Jezuïten; en offschoon bij beide volkeren geene gedachte tot oproer tegen hunnen Landvorst bestond, hoe werd niet de opstand der Nederlanders door den Koning van Spanje zelven verwekt! Hetzelfde geschiedde dan ook te Saltsburg. De Kanselier van Rallo, men heeft meer dan genoegzamen grond om dit als bewezen aan te nemen, bedoelde zelfs een oproer tegen den Landvorst te verwekken, om alzoo de protestantsche Landzaten te zekerder te verpletteren, waartoe hem anders door de bepalingen van den Westphaalschen vrede de handen gebonden waren. Doch alvorens zoover te komen nam hij eene andere maatregel, nog versoeielijker door deszelfs helsche list, bij de hand. Ten einde het getal der Hervormden te ontdekken, gaf men hun, uiterlijk, vrijheid om hunnen God binnen de huizen zoo lang te vereeren, tot dat door de wetten zoude bepaald zijn, in welke betrekking zij staan zouden tot de heerschende Kerk, en voor deze ongedachte weldaden vorderde men van hunne zijde niets meer dan een rustig gedrag, achting voor de dienaren van Staat en Kerk, en vermijding van alle volksverzamelingen; vorderingen, welke zij voor billijk hielden, omdat zij niets grooters verlangden. Nu stroomde men met geheele scharen naar de Priesters toe, ten einde zich op de lijst der Protestanten te laten inschrijven, en der gewenschte Commissie van onderzoek haren arbeid gemakkelijk te maken. Waarschijnlijk zouden meer dan 12000 menschen ingezetenen des Aartsbisdoms zijn gebleven, indien deze maatregel niet alle geheime tot openbare belijders had gemaakt. Door hartelijke blijdschap verrukt, ontdekten zij den strik niet, welke hun door de schatting van hun vermogen werd gelegd, en zouden zij zich geschaamd hebben, om een enkel stuk van hunne have achter te houden. De verbazing van den Kanselier klom van plaats tot plaats, en toen hij zijne zending had volbracht, keerde hij terug met eene naamlijst van 20,678 Protestanten, waaronder 850 rijke familien waren.

Doch alras bemerkte men, dat deze inwilligingen niets dan eene wreede list waren geweest, opdat niemand zijne have of het aantal zijner geloofsgenooten zou kunnen verbergen. Thans werd bij hen het ontwerp geboren,

om, wat teedere banden hun ook in dat geval ſtonden te verbreken, een der dierbaarſte voorrechten dezer aarde, den vaderlandſchen grond te verlaten. De Evangeliſche Gemeenten maakten de afſpraak, de verſtandigſte en godvruchtigſte mannen uit hun midden in eene groote raadsvergadering af te vaardigen. Op eenen najaarszondag ſtegen meer dan honderd mannen van alle kanten den rotsweg langs af in de Schwartsach, een eenzaam dal aan de Salza. Diepe ſtilte was over hunnen kring uitgebreid, als zij hunne hoofden ontblootten, en hunne handen zamenvouwden. In het midden der vergadering ſtond een groot zoutvat. Rondom hetzelve knielden zij neder, doopten hunne bevochtigde vingeren in het zout, en hieven hunne rechterhand op ten hemel. Hier zwoeren zij bij den almachtigen drieéénigen God, dat zij aan het Evangeliſche geloof in leven en ſterven onverbrekelijk trouw blijven, en elkander in den gemeenen jammer onderling broederlijke liefde en ſtandvastige trouw zouden bewijzen. Toen ſlokten zij het zout op, ter gedachtenis aan hun verbond, en de ſtille tranen, die zij geweend hadden. Naar het voorbeeld der zoutverbonden onder Israël, van welke de Schrift ſpreekt, die ten teeken eener eeuwige duurzaamheid met het bederfwerende zout werden gevierd, hetwelk bij elke offerande moest worden gevoegd (1), werd ook deze verbindtenis, onder zoo plechtigen eede geſloten, *het zoutverbond des grooten Raads van den 5den Augustus* 1731 genoemd (2). Hierdoor verbond de Geest van God, dien zij gemeenſchappelijk hadden aangeroepen, hen nog inniger te zamen, en ſterkte hen krachtdadig in het gevoel eener gemeene zaak, de zake der waarheid. Vrijmoediger en rustiger dan ooit voorheen, traden zij nu met hunne belijdenis van Gods zuivere woord aan het licht. Openbaarder en talrijker dan immer hielden zij hunne godsdienſtige zamenkomſten; en bij gebrek aan klokken werden dezelve door trommel of geweerſchot, als aanvangsteeken, geopend.

III.

Hoe gezegend de gevolgen van het Zoutverbond voor de Evangeliſchen in hunne godsdienſtige gemeenſchap ware, van de zijde der Regering wekte hetzelve de volle maat der vervolging op. De Aartsbisſchop zond zelfs troepen om de Hoofden der vereeniging gevangen te nemen, en ofſchoon gewapend, zij boden geenen wederſtand, maar verkozen er ſtraks na die gevangenneming anderen, en zegenden hen in tot hun gevaarvol ambt. Nu riep de Aartsbisſchoppelijke Regering ook hulptroepen van den Keizer tegen de zoogenaamde rustverſtoorders op. Vreesſelijk was de verwoesting die zij onder de weerlooze inwoners aanrichtten, vele de huizen en gebouwen die zij plunderden en uitroofden, en talloos de menſchen die daardoor tot den bedelſtaf werden gebracht. Doch onder de Keizerlijke ſoldaten was één dragonderregiment, *Prins Eugenius* genaamd, dat meerendeels uit Evangeliſche knechten, in protestantſche gewesten aangeworven, beſtond. Het Weener hof had trouwens aan de religie zijner troepen niet gedacht, en zoo bevonden zich eensklaps deze troepen te midden hunner geloofsgenooten.

Hier maakten zij eene gelukkige uitzondering op het gewone gedrag van huurtroepen. Velen namen zich de verdrukten heimelijk aan, zoo goed zij konden. Ja de kundigen onder hen zetteden zich dikwijls 's nachts midden onder de familien neder, lazen hun een gedeelte der H. S. voor, wanneer nog ergens een bewaard gebleven exemplaar van dezelve voorhanden was, en legden het met gemoedelijken ernst uit, of hielden anders godvruchtige gesprekken met hen, om hun vermoeid harte te ſterken, en hen in de wegen des Heeren te onderrichten. Menige ruiter, ſchrikbarend en woest van uiterlijk, nam dan een der kinderen op den ſchoot, verzamelde de overigen rondom zich, en las met hen den Lutherſchen Catechismus door; en welhaast bemerkten ook die kleinen, dat er onder den geduchten krijgsrok en bij het handteren van zwaard en roer, een menſchelijker hart ſoms klopte, dan onder het monnikskleed van den gluipenden Kapucijner; klemden zich vertrouwend om zijne knieën of aan zijn' boezem, en lieten zich in kinderlijken eenvond van den gewapenden meester onderwijzen. — Ook onder de dragonders waren er niet weinigen, die met meer menſchelijkheid te werk gingen, dan hunne Overſten en aanvoerders wel gewenscht hadden.

Doch op het einde van dit jaar, het jaar onzes Heeren 1731, had het uur geſlagen, waarop de Vaderlandſche grond den Evangeliſchen Saltsburgers voor altoos zoude te loor gaan. In het begin van November werd er door geheel het land een plakkaat aangeſlagen, waarbij de Evangeliſchen voor rebellen en het Zoutverbond voor hoogverraad werd verklaard, en aan alle inwoners zonder vaste have bevolen om binnen acht dagen, allen landzaten daarentegen, naar gelang hunner vaste goederen, om binnen één, twee of drie maanden, het land te ruimen, zonder meer dan één bediende van hun eigen geloofsbelijdenis bij zich te behouden. Men behield zich voor, de raddraaiers nader ter verantwoording op te eisſchen. Algemeene ontzetting en verplettering wekte dit plakkaat van bannissement; en zóó groot was de verwarring die het deed geboren worden, dat men zich den vergunden tijd naauwelijks wist ten nutte te maken om de kostelijkſte goederen in tilbare have of geld om te wisſelen. Overal heerschte verbijstering en angst, en er verſtreken verſcheidene dagen over de eerste dagbepaling. Nu werden met den 24sten November de Keizerlijke ruiters in het district van St. Jan gezonden, om de achterblijvenden op te jagen en te verdrijven. Intusſchen hadden de ſteile berggevaarten zich met een win-

(1) Levit. II. v. 12, 13. Num. XVIII. v. 19.

(2) Dit Saltsburgſche *Zoutverbond* herinnert tevens aan het *nationaal verbond* (*the Covenant*) der Schotten, ter verdediging hunner gereformeerde Religie. Men zie Robertſon, *History of Scotland*, VIIde Boek, op het jaar 1588, alwaar hij onder anderen zegt: *When rouſed by any extraordinary event, or alarmed by any public danger, the people of Israël were accustomed to bind themſelves by a ſolemn covenant, to adhere to that religion, which the Almighty had established among them; this the Scots conſidered as a ſacred precedent, which it became them to imitate. In that age no conſiderable entrepriſe was undertaken in Scotland without a bond of mutual defence, which all concerned reckoned necesſary for their ſecurity.*

terkleed van bevrozen ſneeuw overdekt, en in de dalen joeg de ſtormwind hooge ſneeuwhoopen bij een, en was de afreis ſchier onmogelijk geworden. De aankomst evenwel van krijgsvolk gaf het teeken tot het overal aanvallen der arme verdrukten. De burgers der Stad Saltsburg waren zoodanig tegen hen opgezet, dat zij de vluchtelingen als ware monsters beschouwden, met afſchuw aanſtaarden, en vaak met den bitterſten hoon bejegenden. Men wees hun bij den doortocht ſtallen of ſchuren tot verblijfplaats aan. Ondertusschen was juist bij het optrekken een heilige ijver en aandrift in hunnen boezem gerezen: zij gevoelden het dat zij martelaren der evangeliewaarheid waren. Zij namen tot een voorbeeld des lijdens en der lankmoedigheid de Profeten die voor hen geweest waren; zij zagen op de verdraagzaamheid Jobs en het einde des Heeren (Jac. V. v. 10, 11). Zelfs Roomsch Catholieken zagen met verwondering op den glans van hun blijmoedig gelaat, ſommigen ſloten zich als door eene onwederſtaanbare kracht gedreven bij hunnen trein aan, en allen erkenden dat de verdrevenen door de vertroostingen Gods vertroost werden. Geheele dorpen ſtonden op, om in ballingſchap henen te gaan, en welhaast hadden de ſoldaten genoeg te doen met het beletten dat de Hoofdſtad niet op eens al te zeer van de landverhuizers overſtelpt wierd.

Den geheelen winter over duurde deze landverhuizing voort. Zwangere vrouwen of verzwakte en levensmoede grijzaards moesten met levensgevaar over de gladde rotſen klouteren; kleine kinderen trokken die, op den rug hunner ouders gebonden, over; waar een haastiger voortijlende hoop vluchtelingen ſoms zonder paspoorten te hebben ontvangen de grenzen over ſnelde, werden zij doorgaans met de gevelde bajonet teruggedreven, en verwden niet zelden den blankgerijpten grond met hun bloed.

Later had de aftocht der Evangeliſche landbezitters plaats. De winter was reeds voorbijgegaan, de beken begonnen weder vrolijk door de groenende velden te ruiſchen, en de leeuwerik en het overig gevogelte, onbewust van al den jammer waarover zij met ſnelle vlucht henen ijlden, deden zich onder den weêr helder geworden hemel liefelijk en zorgeloos hooren, als ook de vroeger gegoede landzaten den vaderlandſchen grond moesten vaarwel zeggen. Deze, voorheen vermogend, verſchilden thans mede weinig van de behoeftigen. Plunderzieke inlegering, uitperſing, een winter van overmatige en toch zorgvolle verteering, en de alleronvoordeeligſte verkoop van goederen, hadden hun weinig van hunne bezittingen gelaten, die ſommigen zelfs onverkocht voor hunne benijders moesten laten liggen. Den eerſten Mei werd hun aangezegd, dat zij binnen acht dagen moesten vertrokken zijn. Snel was dit korte verwijl voorbijgevlogen. Scharen van vijfhonderd, duizend en tweeduizend, ſtelden zich naar de Reſidentieplaats in beweging. Sommigen hadden zich wagens aangeschaft, op welke zij de tilbare have die hun nog was overgebleven met zich voerden; anderen droegen al het hunne met zich voort. De ruwe ſoldaten waren daarbij weder zeer werkzaam, in ſchijn, om de orde te bewaren; maar zij dreven de dralenden dag en nacht zonder rust voort, en rukten ſoms de familieleden van elkander, zoo dat velen hunne betrekkingen eerst aan gene zijde der grenzen weder ontmoeteden. De ouden, kranken en zwakken, en de zwangere vrouwen konden den tocht zoo ſpoedig niet vergezellen, en zoo moesten dan velen nog hunne pakken en goederen van den wagen afnemen, om plaats op denzelven voor de vermoeiden te maken.

Deze ſcharen werden ſterker en grooter hoe nader zij tot de Reſidentieplaats kwamen. Welhaast werd de ſtad van vertrekkenden opgevuld. Thans was eerst de vorige vijandſchap geweken en had plaats gemaakt voor verbazing en ontzetting. Zelfs greep de vlam der geestdrift en des ijvers de verblijfplaats des Aartsbisſchops aan; en honderden van deszelfs ingezetenen, waaronder zich zelfs bisſchoppelijke beambten, en verscheiden manſchappen zijner lijfwacht bevonden, traden over in de rijen der Evangeliſchen; zelfs had men voorbeelden van Priesters die bij het aanſchouwen van den geloofsijver der verdrevenen tot hen overtraden, en met hen blijken gaven dat zij de verſmaadheid van Christus grooteren rijkdom achteden, dan alle de eer en ſchatten van het Vaderland, en dat zij, deszelfs grond verlatende, even als de heilige aartsvaderen van weleer, een beter Vaderland zochten, eene ſtad, welker Kunstenaar en Bouwmeester God is (Hebr. XI).

Zulk eene ontvolking zijnes lands had toch de Aartsbisſchop niet verwacht. Hij had altoos gemeend, dat men zich, wanneer het op vertrekken aankwam, wel nader zoude bedacht hebben, en zoowel in den boezem der Kerk als in den ſchoot des Vaderlands zou hebben willen terugblijven of wederkeeren. Doch wel verre van hierdoor tot een beteren zin te worden geleid, bracht hem deze teloorſtelling tot nieuwe onderdrukkingen en wreedheden jegens degenen, die nog wel waren teruggebleven, maar evenwel ook begonden in verdenking te komen. Hij had (even als de Spaanſche tyran anderhalve Eeuw vroeger) verklaard: *Ik wil over geene ketters regeeren, al moesten er ook doornen en distelen op mijn land groeien;* thans begon die roekelooze begeerte eenigzins te worden verwezenlijkt. Met geheele ſcharen verlieten zijne vlijtigſte onderdanen het land. Het was gelijk wanneer men aan een hoop ſteenen ter zijde van eene ſteilte raakt. Den eerſten ſteen, die aan het rollen gaat, vallen ſtraks de overige toe. De Aartsbisſchop echter wilde zich aan zijne gramſtorige uitſpraak houden, en om nu alle Ketters op eens te ontdekken, ſchreef hij aan al zijne onderdanen den volgenden eed voor: »Ik zweer bij den levendigen God en alle Heiligen, dat ik en de mijnen ons niet alleen met hart en mond houden aan het alleen zaligmakende R. C. geloof, maar ook gelooven, dat diegenen die uitgeweken zijn en nog het land verlaten, ter helle gaan." Deze opgelegde eed riep eindelijk ook de laatste en meest bedekte aanhangers der Evangeliſche Kerk te voorſchijn. Nu begonnen ook de bergwerkers van Durrenberg (eene plaats, vier uren van de Reſidentieſtad gelegen,) zich als onroomsch te openbaren.

Men wilde dit verbazend bericht eerst nog aan het Hof niet gelooven; doch weldra bevestigde het zich ten volle; weldra werden ook deze berglieden genoodzaakt allen met vrouw en kinderen ſcheep te gaan en het land almede te verlaten. Hun vertrek vond plaats op den 9[den] November des jaars 1732. Den Aartsbisſchop, ofſchoon ook hierin hardnekkig bij zijn voornemen blijvende volharden, trof hierdoor evenwel een der hardſte ſlagen die hij nog ondervonden had. De ontzettende hoeveelheid zout die uit de groeven van Durrenberg werd getrokken, bracht alleen meer op dan alle 's Vorsten goud- en zilvermijnen; en nu werd het onmogelijk, zoo ſpoedig weder genoeg berggravers voor dezen arbeid bij één te brengen.

In het volgende voorjaar verhuisden nog tweeduizend ingezetenen. Nu hoorde men geen woord van ſmaad of verwenſching meer. Zwijgend gingen de Catholieken hun voorbij; treurig ſtaarden zij de uitwijkenden na. Thans was het Land vrij van Ketters, maar eenzaamheid en doodsſtilte was over ganſche dorpen, was over geheele dalen uitgeſpreid. In het geheel waren er dertigduizend menſchen verhuisd.

IV.

Dus droeg zich de landverhuizing der Evangeliſche Saltsburgers toe. De reisbrief dien de meesten zich hadden vervaardigd, beſtond uit deze woorden: *Wie vader of moeder lief heeft boven Mij, is mijns niet waardig; en wie verlaat broeder of zuster, zoon of dochter, vrouw of kinderen, huis of akkers om Mijnent wil, die zal honderdvoudig ontvangen, en het eeuwige leven beërven* (Matth. XIX. v. 29). Deze reisbrief getuigt reeds van den geest, in welken althans van velen, deze landverhuizing ondernomen werd; maar nog meer doet zulks het navolgende gebed van eenen Saltsburger op de reize, hetgeen ons voorkomt wel te verdienen in zijn geheel te worden overgenomen (1): »Barmhartige Heiland, het is op uw voorlang gegeven bevel, waaraan ik in mijnen doop mij verbonden heb, en om uwer eere en leere wil dat ik mijn dierbare kruis heb opgenomen, terwijl ik van de boosaardige vijanden uws zaligmakenden Woords ben verjaagd en in ballingſchap gedreven. Sta mij dan nu bij in dezen nood, en geef dat ik vrome medechristenen aantreffen moge, die mij gunstig zich aantrekken. Doch vooral ſterk mij in het geloof en vertrouwen op U, en laat mij dit tijdelijke goed gewillig verlaten en in den wind ſlaan. o Heere Jezus! gij die zelf een arme zwerver en verwezene op aarde zijt geweest, en allerlei vervolgingen hebt verduurd, laat het U niet te veel zijn thans nog met mij, armen verbanneling om te trekken, en mijn getrouwe reisgenoot te zijn. o Jezus, mijn Jezus, wanneer ik U maar bezit, zoo vraag ik nàar hemel noch aarde; al bezwijkt mijn vleesch en mijn hart, zoo zijt gij toch, o mijn God! altijd mijn deel en mijn lot. o Jezus, mijn Jezus! ben ik eenzaam, zoo zijt Gij mij nabij met eene ganſche heirſchare uwer hemelsche dienstknechten! Ben ik verlaten, zoo blijft Gij mij toch onophoudelijk nabij! Ben ik uit het ééne oord verdreven, zoo hebt Gij nog zoo vele andere oorden in de wereld, waar Gij uwen geloovigen Discipel kunt eene woning verleenen. o Jezus, mijn Jezus! ben ik arm, zoo hebt Gij toch alle hemelſche goederen in uwe hand; heb ik geen onderhoud, zoo zijt Gij de allerrijkſte en voorzienigſte Huisvader, die de uwen met het beste weet te verzorgen. o Jezus, mijn Jezus! weet ik niet uit te gaan noch in te gaan, zoo hebt Gij toch van voor alle eeuwigheid voor mij gezorgd, en op deze uwe genadige voorzorg verlaat ik mij altoos en altoos. Amen, Heere Jezus, ja amen!"

In verſcheidene landen zetten zich gedeelten dezer Saltsburgers neder, doch het was vooral de Koning van Pruisſen die hen mildelijk opnam, en het in bezit nemen van een gedeelte zijner ſtaten toeſtond. De Pruisſiſche Commisſaris Göbel ſnelde hen te gemoet, en hen te Harburg ontmoetende, verklaarde Hij ze voor Pruisſiſche onderdanen, en begon hun te waarborgen voor het gevaar van nood en gebrek. Toen zij door Altmühl togen, (en dit verhaal, hetwelk wellicht aanleiding heeft gegeven tot Göthes bevallig gedicht *Herman en Dorothea*, geven wij hier als een blijk, wat goede opname eene gunſtige Voorzienigheid hun bereid had, en hoe de belofte van Matth. XIX. v. 29, zelfs in den letterlijken zin aan ſommigen hunner vervuld werd:) toen zij door Altmühl togen, voegde zich de zoon eens aanzienlijken burgers bij hen, die door eene bijzondere belangſtelling aan hun lot ſcheen verbonden te zijn. Hij trad naar een bevallig Saltsburgsch meisje toe, en vroeg haar ſchroomvallig hoe haar het land beviel, en of zij wel bij zijnen vader zou willen dienen. In uw land, antwoordde zij, bevalt het mij bij uitſtek wel, en indien Gij mij wilt aannemen, zoo wil ik u trouw en vlijtig dienen: ik kan het land bebouwen, de koeien melken, gras maaien en droogen. Hij geleidde haar daarop naar zijnen vader, en bad hem, haar ter vrouw van zijne hand te mogen ontvangen. Toen deze zich van zijne verrasſing eenigzins herſteld, en de bewilliging van het meisje, wier verrasſing niet minder groot was, verkregen had, en de jonge burger haar een huwelijkspand aanbood, greep zij in haren boezem, haalde eene beurs met 200 dukaten te voorſchijn, en gaf ze hem over met de woorden: »Zie hier mijnen bruidſchat; ik wil u beminnen als het licht mijner oogen!"

Te Halle werden de vreemdelingen door den godzaligen A. H. Franken, den Stichter van het vermaarde Weeshuis, ontvangen en onthaald, en toegeſproken in eene godsdienſtige rede over de woorden: *Wie volharden zal tot den einde, die zal zalig worden!* Te Berlijn werden zij mede onder godsdienſtig gezang en met veel liefde, zelfs door den Koning ontvangen en onthaald, en kregen zij de vergewissing dat hun een gedeelte van Litthauen ter woning was toegeſtaan. Hier was het, dat de Koning een veertienjarigen knaap onder de binnengetrokkenen, die om het geloof zijne ouders had verlaten, vroeg, hoe hij dat verlaten zijner Ouders bij God zoude verantwoorden? *Wie vader of moeder lief heeft boven Mij, is mijns niet waardig*, antwoordde de jongen; en op de vraag: wie zich dan nu zijner aannemen, en wat hij beginnen zoude

(1) Men vindt hetzelve in het *Königsberger Misſionsblatt* voor 1826. S. 72.

zonder vader en moeder? hernam hij: *mijn vader en mijne moeder hebben mij verlaten, maar de Heere zal mij aannemen.* Dit alles voldeed den Koning zoo zeer, dat hij tot de uitgewekenen ſprak: »Mijne kinderen, gij zult het goed hebben: bij mij zult gij het goed hebben!" en hen met deze woorden ruim begiftigd naar Litthauen liet vertrekken.

De Staten-Generaal dezer landen hadden reeds in den Jare 1731 hunnen gezant aan het Keizerlijk Hof den Heer van Hamel Bruijninghs een vertoog ter gunſte der Saltsburgers laten indienen. Doch deze pogingen, zoowel als die van het Evangeliſche Verbond en den Koning van Denemarken, waren nog altoos door opzettelijk verſpreide geruchten nopens de oproerigheid der Saltsburgers, verijdeld geworden. Toen het zoo ver kwam, dat zij den geboortegrond verlieten, boden de Staten aan, driehonderd Saltsburgſche huisgezinnen binnen hun gebied te ontvangen, waar zij burgerrecht, en van ſtaatswege Predikanten en ſchoolmeesters ontvangen zouden. De Reſident der Staten te Regensburg, Gallières, nam eenigen tijd daarna omtrent achthonderd Saltsburgers aan, die in de lente des jaars 1733 te ſcheep in het land van Kadzand aankwamen, en voor welke later in het dorp Groede, alwaar zich de meeſten hadden nedergeſlagen, eene Lutherſche Kerk geſticht is (1). Doch velen hunner, de duurzame afſcheiding hunner lot- en geloofsgenooten niet kunnende dragen, verbleven niet lang in deze ſtreken, wier bebouwing zoo geheel anderen arbeid vorderde dan de grond van het bergachtige Aartsbisdom hetwelk zij hadden verlaten; zij begaven zich welhaast naar Regensburg en Litthauen, alwaar hunne nakomelingen nog onder den ſcepter des Konings van Pruissen leven. *De* HEERE *verloste ze om zijns naams wille; opdat Hij zijne mogendheid bekend maakte: Hij verloste ze uit de hand des haters, en Hij bevrijdde ze van de hand des vijands; als zij weinige menſchen in getale waren, ja weinig en vreemdelingen daarbij, en wandelden van volk tot volk, van het ééne Koningrijke tot een ander volk; en Hij gaf hun de landen der heidenen, zoodat ze in erfenis bezaten den arbeid der volkeren, opdat zij zijne inzettingen onderhielden en zijne wetten bewaarden, Hallelujah!* Psalm CV. v. 12, 13, 45, en CVI. v. 8, 10.

GOMAR EN ARMINIUS.

Zelden is van eenig tijdvak uit de geſchiedenis van Kerken en Staten zoo eenzijdig kennis genomen bij nageſlacht en vreemdeling, als van dat der Remonſtrantſche en Contra-remonſtrantſche ſtrijdvragen, die bij de Sijnode van Dordrecht des jaars 1618 en 1619, voor zoo ver de Oud-Hervormde kerken aangaat, beſlist werden. De hiſtorie, voor het meest onder den invloed van de partij, die destijds het onderſpit gedolven had, beſchreven, door zeer weinigen ſlechts aan meer geloofwaardige bronnen beproefd, of ten minſte aan het hooren van getuigen *beiderzijds* getoetst, ſcheen het pleit voor de groote menigte van geleerden en ongeleerden ten eenenmale in het voordeel van Arminius en zijne volgers, van Barneveld en zijnen aanhang, uitgemaakt te hebben. In ons land ſchaamden zich bijna zelfs diegenen, die het met de leer der zoo belasterde Sijnode van harte eens waren, den triumf der goede zaak, bevochten (zoo als zij dikwerf meenden aan de overſchreeuwing der tegenpartij te moeten toegeven) door middelen van dwang en onwettigheid, ſtaatkundige bedoelingen en kerkelijke tyrannij, het zwaard van Maurits en de kettermakende drift van Calvijnsgezinde, meer dan Christusbelijdende Predikanten. De beter onderzochte geſchiedenis in onze van de drift der partijzucht, door den meerderen afſtand, eenigzins meer bekoelde tijden, heeft reeds menig ellendig vooroordeel tegen de voorſtanders van de Oud-Gereformeerde kerken dier dagen, en van de Stadhouderlijke regeering, en het huis van Nasſau en Oranje, bij velen doen verdwijnen. Vooral ten aanzien van het ſtaatkundige gedeelte der aangelegenheden die wij hier voor oogen hebben, hebben de gronden van eenen KLUIT en andere recht- en hiſtorie-kenners, en de opening van vroeger weinig geraadpleegde, veel min algemeen bekende Archiven, reeds een nieuw licht over vele beſlissende bijzonderheden doen opgaan. Evenwel tot op dit oogenblik blijft bij het algemeen onzer natie het van kindsbeen ingeplante denkbeeld omtrent deze gebeurtenisſen heerſchend, en ook de buitenlandſche beoefenaar van onze Nederlandſche Geſchiedenis deelt nog ſteeds (op eenige weinige en vereerende uitzonderingen na (1)) in dat zelfde, aan de toenmalige Contra-remonſtrantſche vrienden van Oranje zoo zeer vijandige gevoelen. Men moet hierbij ten aanzien van den vreemdeling in het oog houden, dat de partijdige voorſtelling onzer Remonſtrantsgezinde hiſtorieſchrijvers des te meerder ingang bij hun vond, naarmate zij (bij name de Lutherſchen in Duitschland) daarin voedſel vonden, voor hunne buitendien reeds zoo ingekankerde vooroordeelen tegen de gevoelens van Calvijn, en de Geneeſſche Hervorming in het geheel; terwijl voorts de inwendige geſteldheid van ons land, en de onderlinge verhouding der ſtaatkundige partijen, eerst ſedert kort genoegzaam buiten 's lands begint bekend te worden, om een juister oordeel over derzelver handelingen, en recht of onrecht, te kunnen vellen.

Wij willen hier, voor het oogenblik althans, niet treden in eenig uitvoerig betoog, om aan te toonen dat de zaak die de dus genaamde *Contra-Remonſtranten* verdedigden, *in het politieke* inderdaad de zaak der Nederlandſche vrijheid was, *in het godsdienſtige* niet ſlechts de zaak van het pand aan de Gereformeerde kerken bepaaldelijk toevertrouwd, te weten, de Bijbelleer van *vrije Genade en uitverkiezing*, maar ook nog zoo veel meer de zaak van geheel de Proteſtantſche, ja van ge-

---

(1) *Tegenw. Staat der Vereenigde Nederlanden*, Dl. II. bl. 475.

(1) Zoo b. v. betuigde ons onlangs de beroemde Prof. Schubert van Munchen, dat een opzettelijk onderzoek onzer Nederlandſche Geſchiedenis hem duidelijk had doen inzien, hoe het ten allen tijde de Oranjepartij geweest is, die in het wezen der zaak het recht aan hare zijde had.

heel de algemeene Christelijke kerk zelve, naardien hetgeen door Arminius en zijne volgers aangetast en ondermijnd werd, niets minder in den grond was dan het fundament zelve der Reformatie: *de leer der geloofsgerechtigheid*, ja zelfs de groote verborgenheid der Godzaligheid: *de eeuwige en waarachtige Godheid van Christus*, en wat met die grondſtukken in het allernaauwſte verband ſtaat. Wij willen hier evenmin de onwederſprekelijke getuigenisſen uit daden en ſchriften aanvoeren, waaruit blijkt, dat de toeleg van het Remonſtrantismus, reeds bij deszelfs eerſte opkomst, op eene verbroedering met de Socinianen in Polen, en dat wel rechtſtreeks en onmiddelijk genoeg, uitliep (1). Ons doel is hier meer bepaald en afzonderlijk, de aandacht onzer lezers te vestigen op de twee door de meesten meer genoemde dan gekende mannen, welke men gewoon is als hoofden der twee partijen in de Gereformeerde kerk te beſchouwen, Gomarus en Arminius.

In de eerſte plaats dan, is dit zelve, reeds zoo niet een gantsch bevooroordeelde, ten minſte een zeer onjuiste voorſtelling der zaak, wanneer men Gomarus tegen over Arminius plaatst, als diens voornamen tegenſtander, beſchuldiger, perſoonlijken vijand, en wat niet al meer van dien aart. Men diende toch, van deze dingen ſprekende, te weten, dat langen tijd reeds vóór dat deze twee Godgeleerden in eenige onmiddellijke aanraking met elkander kwamen, laatstgenoemde bij de Gemeente alwaar hij als Leeraar ſtond (die te Amſterdam,) mitsgaders bij de kerken van de Provintie Holland in het algemeen, van beduidende afwijkingen in de leere der Waarheid verdacht was geweest, en deswege reeds A° 1592 zich in vrij openbare oneenigheden met zijne ambtgenooten en met de Gemeenten in het geheel, gewikkeld had. Deze waren toen geëindigd met eene belofte van Arminius, om zich voortaan bij de door hem beledene kerkleer te houden. Hij hield zich dan ook ettelijke jaren ſtil, tot dat zijn beroep tot de Profesſie der Godgeleerdheid te Leyden (A° 1612), tot de zoo gevolgrijke uitbarſting der geſchillen in de kerk gelegenheid gaf. Doch ook toen was het voorzeker Gomarus niet, die als het ware de bazuin blies, om dezen ſtrijd aan te binden. Het was de Amſterdamſche Kerkenraad, die op grond van billijke verdenking omtrent Arminius gehechtheid aan de leer der Gereformeerde Belijdenis, zwarigheid maakte een beroep, waarvan voor de opkomende jeugd, voor de kerk, en voor het vaderland, zoo ontzachlijk veel kon afhangen, zonder genoegzame voorzorgen deswege te helpen tot ſtand brengen. Aan Gomarus, als oudſten Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Leydſche Hoogeſchool, werd dienvolgens de last opgelegd, om de gevoelens van zijnen aanſtaanden *collega* op de fundamenteele punten der Kerk en Bijbelleer, in eene opzettelijke zamenſpreking te leeren verſtaan. Die zamenſpreking had dan ook in het vriendelijke plaats. Arminius voldeed zijnen voorganger in het Profesſoraat ten volle op alle punten, die deze voor fundamenteel hield. Dienvolgens dan ook verviel alle zwarigheid tegen het beroep van Arminius; hij werd door Gomarus zelven tot Doctor in de Godgeleerdheid bevorderd, (eene waardigheid toen van meerdere zeldzaamheid dan in onze dagen,) en weldra aanvaardde hij ook het hem opgedragene Profesſoraat. Bij dit alles is wel allerminst van de zijde van Gomarus ſchijn of ſchaduw van eenigen onwil tegen Arminius te beſpeuren. *Het gaat mij wel*, (ſchrijft hij op den 9den Mei 1603, dat is, kort na de ſtraks gemelde zamenſpreking, aan zijnen vertrouwden vriend, D. Antonius Walaeus), *en insgelijks de Akademie, die D. Arminius als Profesſor zal bekomen, met wien ik door het houden eener vriendelijke conferentie eene kennis heb gemaakt, te aangenamer, daar ik aan zijne zuiverheid in het fundament der leere niet twijfel, ofſchoon hij behoudens de Godzaligheid, naar ieders vrijheid van oordeelen, op enkele punten zijn bijzonder gevoelen heeft. Ik wenschte wel dat er meerdere waren van dien ſtempel, die de kerk door hunne gaven en koenheid mochten ſterken; want ik hoore dat hieraan op vele plaatſen behoefte is*(1). Wij vragen het ieder onpartijdige, ieder die ſlechts eenigzins zijn oordeel wil gebruiken, is deze (allezins onbetwijfelbare) ſtemming overeen te brengen, met eenige de minſte bitterheid, of met die zucht van dusgenaamde *kettermaking*, waarmede men zoo algemeen maar onbedacht, den goedhartigen en oprechten Gomar gewoon is te bezwaren?

Doch vraagt iemand daarentegen, hoe het mogelijk was, dat een man van zoo erkende vasthoudendheid en vurigheid op het ſtuk van rechtzinnigheid, en wel bepaaldelijk ten aanzien van de leere der Praedeſtinatie, met Arminius gegevene verklaringen zoo volledig en onvoorwaardelijk kon genoegen nemen, als wij hem op het ondubbelzinnigst hier zagen doen? dan kan voorwaar, volgens de eenvoudigſte bevatting, het antwoord niet zeer gunſtig uitvallen voor Arminius, die niet anders dan ten koste der duurst verſchuldigde oprechtheid, op dat tijdſtip, de tegen hem beſtaande verdenkingen heeft kunnen wegnemen. Immers gelijk het van achteren op het duidelijkst gebleken is, dat hij toen reeds dezelfde gevoelens koeſterde, die naderhand zoo groote beroering in Kerk en Staat hier te lande hebben te weeg gebracht; zoo ligt het tevens in den aart der zaak, dat ware hij voor die gevoelens in de conferentie met Gomarus maar eenigzins onbewimpeld uitgekomen, de uitſlag daarvan

(2) Openbaar genoeg blijkt dit uit het beroep van C. VORSTIUS (reeds A°. 1610) tot het Profesſoraat in de Godgeleerdheid te Leyden, en de tusſchen zijne erkende discipelen en de Socinianen destijds ontdekte correspondentie en onderlinge afſpraken in het geheim. Men vergelijke hieromtrent, (om ons niet bij de uitvoerige berichten alleen van TRIGLAND f. 595 en volg. te bepalen,) het te boek geſtelde door de Heeren YPEY en DERMOUT in hunne Kerkgeschiedenis, Dl. II. bl. 198 en Aant. 238, mitsgaders vooral de aanmerkingen daarop van Mr. C. M. VAN DER KEMP, Dl. III. bl. 81 en volg.

(1) *Nos adhuc valemus et Academia, quae Profesſorem habebit D. Arminium, cum quo amicâ collatione inſtitutâ, notitiam contraxi eo gratiorem, quod non dubitem de ſinceritate illius in fundamento doctrinae, etſi in quibusdam aliquid diverſi pro libertate judicii ac ſalva pietate ſentiat.* Men zie den Brief, in de *Opera Omnia* ANT. WALAEI. Conf. et Epist. pag. 377,

gantsch verſchillend zoude geweest zijn. Niemand toch heeft immer dezen laatſten ooit, hetzij van geveinsde toegevendheid, hetzij van oogluiking ten koste van het geen hij voor waarheid hield, beſchuldigd. Daarentegen durft zelfs de blindſte vooringenomenheid met Arminius hem niet vrijſpreken ten aanzien van de wijze waarop hij van den beginne zijne gevoelens, of liever zijnen tegenſtand aan *ſtellige waarheden*, heeft verbreid. Prof. VAN KAMPEN in zijne, op alles wat die tijden en zaken aangaat, hoogst partijdige *Vaderlandſche Karakterkunde*, kan niet ontkennen dat de man, dien hij zoo hemelhoog boven zijne tegenpartij verheft, een tijd lang *leerſtukken verdedigd* heeft *tegen zijn eigen gevoelen aan*, en een *min edel pad* daarin betreden heeft (1). Men mag er veilig bijvoegen, dat dit *min edel pad* van den beginne dezes ſtrijds tot het einde toe, niet alleen door Arminius, maar veel meer nog door zijne medeſtanders en opvolgers, als Uitenbogaart, en andere hoofden dier partij, bijna zonder uitzondering gehouden is. De Remonſtrantſche taktiek in die dagen was ſteeds het vooropzetten van iets anders, dan men in het wezen der zaak inwendig voorhad; wie zal ontkennen dat, zelfs naar beginſelen van bloot burgerlijke eerlijkheid, ſtandvastige verdediging tegen zoodanige aanvallen en bedoelingen voor de leeraren en leden der Gereformeerde kerk eene heilige plicht was?

In die verdediging kweet zich dan ook Gomarus manlijk en overeenkomſtig de vurigheid van zijnen aart, die, moge zij, naar de zwakheid der menschlijke natuur, wel eens tot meer dan noodige hevigheid uitgebroken zijn, hem toch nimmer (zelfs volgens de erkenning van zijne partijen) tot eenige minder eerlijke of edelmoedige manier van doen vervoerd heeft. Toen hij na den dood van Arminius genoegzaam inzag, werwaarts men het aan de Academie van Leyden heen ſturen wilde, en dat geene waarſchuwingen tegen het beroep van eenen half Sociniaanſchen Hoogleeraar (Vorſtius) mochten baten, leide hij gewetenshalve zijn Hoogleeraarsampt neder, en werd gewoon Predikant te Middelburg, van waar hij eerlang te Saumur beroepen werd. Later (A°. 1618) aanvaardde hij het beroep als Hoogleeraar aan de nieuw geſtichte Academie van Groningen. In die hoedanigheid woonde hij ſtraks de Synode van Dordrecht bij, die, als bekend is, Gomarus *bijzonder* gevoelen over de leer der Praedeſtinatie in hare *leerregelen* niet heeft opgenomen (2). Nog eene andere gewichtige dienst zijn hem de kerken, en men mag wel zeggen geheel het Vaderland tot in geſlachten, verſchuldigd; zijnen medearbeid namelijk aan die voortreflijke Bijbelvertaling, waartoe op de Synode van Dordrecht beſloten werd, en die door zes hoogst bekwame en Godvreezende Overzetters, mitsgaders veertien Overzieners (uit elke Provintie twee, waaronder Gomarus voor Groningen) bewerkt zijnde, ten jare 1637 tot ſtand gebracht en algemeen ingevoerd werd. Ten jare 1641 eindigde de ijverige en geleerde Voorganger zijn acht en zeventigjarig leven en onafgebroken werkzamen loopbaan te Groningen, welker muren hij gedurende al den tijd van zijn Profesſoraat aldaar, ſlechts om twee aangelegenheden (de kerkvergadering te Dordrecht, en het werk der overziening van de Bijbelvertaling) voor den daartoe noodigen tijd had verlaten.

GODS WIL OMTRENT ALLER MENSCHEN ZALIGHEID.

Wanneer Paulus in het begin des tweeden Hoofdſtuks van zijn' eerſten Brief aan Timotheus, dezen zijnen geliefden Discipel vermaant en opwekt, om voor allerlei ſtanden en ſtaten van menſchen voorbidding te doen, zoo dringt hij die vermaning aan met deze woorden: *Want dat is goed en aangenaam voor God onzen Zaligmaker, welke wil dat alle menſchen zalig worden en tot kennis der waarheid komen.* De zwarigheid van deze uitdrukking ligt daarin, dat het moeilijk te begrijpen is, hoe de erkentenis van Gods alvermogen toelaat om Gode eenen wil toe te ſchrijven, dien Hij niet vervult. Immers, gelijk de Pſalmist ons leert: *Hij ſpreekt en het is er, Hij gebiedt en het ſtaat er;* zoo is het dat de Engel tot Maria ſprak: *Geen ding zal bij God onmogelijk zijn.* Indien dan God wil dat alle menſchen zalig worden, waarom is de weg eng en het pad ſmal dat ten leven leidt? waarom zijn er weinigen die dien weg en dat pad vinden?

Het is waarachtig en onloochenbaar, dat God zijnen wil uitvoert, trots allen tegenſtand van hel en wereld, en dat Hij dien zal volvoeren tot op den jongſten der dagen, naar zijn Woord. Juist daarom kunnen wij dan ook uit het woord der Profetie leeren verſtaan hoedanig die wil is omtrent de toekomst, en daaruit het recht verstand dezer plaats ontleenen. Dezelfde Meester en Heere toch, die ons heeft leeren bidden: *Uw wille geſchiede, gelijk in den hemel alzoo ook op de aarde*, leerde ons ook zeggen: *Uw koningrijk kome;* en dezelfde Apostel die ons hier den wil van God voorſtelt omtrent aller menſchen zaligheid, doet ons elders de vervulling van dien wil aanſchouwen in de Profetie, dat eens DE VOLHEID DER HEIDENEN ZAL INGAAN, EN GEHEEL ISRAËL ZALIG WORDEN. De voorbidding die de Apostel aanbeveelt voor alle ſtaten van menſchen, vooral voor Koningen en allen die in hoogheid zijn, ſtrekt dus vooral daarheen, dat de Machtigen der aarde tot kennisſe der waarheid mogen komen, opdat langs dien weg de naam des Heeren geheiligd, en de aarde bedekt worde met Zijne kennis, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken. Daarom heeft Hij tot zijne zendelingen geſproken: *Predikt het Evangelie allen creaturen;* daarom zeide Hij tot hen: *Gaat henen, onderwijst alle volkeren.* Het is het gebed en de prediking des Woords, door wel-

(1) D. II, bl. 12.

(2) Gomarus hield zeer ſterk het gevoelen der *Supralapſarii* vast, hetwelk, op de wijze gelijk *hij* het voorſtelde, de vraag meer op een ſoort van *wijsgeerig* dan op het *zuiver-Bijbelsch* ſtandpunt ſchijnt over te brengen, en daarom alleen reeds het onze niet zijn kan, evenmin als het dat der Dordſche kerkvergadering was. Dit zij gezegd behoudens de welverdiende hoogachting niet ſlechts voor den man zelven en zijne Godgeleerdheid, maar ook tevens met des te krachtiger belijdenis van die leer der Goddelijke Praedeſtinatie en Verkiezing, welke door Paulus en geheel het Woord Gods getuigd, aan onze aloude Gereformeerde Kerken tot een zoo kenmerkend pand was toevertrouwd.

ke het Rijk van den Koning der eere wordt bevorderd; en aan dat Koningrijk is eene volſtrekte algemeenheid toegezegd: *Ik hebbe gezworen bij Mij zelven* (zegt God): *daar is een woord der gerechtigheid uit Mijnen mond uitgegaan, en het zal niet wederkeeren: dat Mij alle knie zal gebogen worden, alle tonge mij zal zweren.* Dus is het, dat God wil dat alle menſchen zalig worden, en tot kenniſse der waarheid komen.

De voorſpelling der algemeenheid van dat Koningrijk des Heeren heeft ſommigen ook aan eene herſtelling van de *vaten des toorns* uit het eeuwig verderf doen denken, doch alleen bij mangel van inzicht, dat het Koningrijk als *algemeen op aarde* wordt verkondigd, en dat zich al die voorſpellingen tot de herſtelde aarde, waarop Jezus heerſchen zal, uitſtrekken, niet tot de geheele Schepping, waarin wel degelijk een afgevallen geestendom en weêrſpannig Adamskroost aan eeuwige ſtraffe blijft onderworpen. Het is dus niet de algemeene ſchepping, waarin alle zonde en verderf zal verſlonden worden in heerlijkheid; maar de *aarde*, waar Jezus leed en ſtierf. *Hier* zal zijn Rijk zonder tegenſtander zijn; *hier* zal het rijk der duisternis worden beſchaamd tot het niet meer wezen zal; hier zal Hem alles huldigen, alles vereeren, alles aanbidden. *Ik zag eenen nieuwen hemel en eene nieuwe aarde* (zegt Joannes), *en ik zag de heilige ſtad, het nieuwe Jeruzalem, nederdalende van God uit den hemel; en in haar zal niet inkomen iets dat ontreinigt en gruwelijkheid doet en leugen ſpreekt, maar die geſchreven zijn in het boek des levens des Lams.*

HET HART.

Wanneer de zeeman in een' ſchoonen lentemorgen, rustig op het ſtrand neêrgezeten, met een' oogopſlag den breeden waterſpiegel overziet, dan aanſchouwt hij ſlechts eene onbeweeglijke vrolijke vlakte, liefelijk belonkt en beſtraald van het gelaat der zon; maar kon hij tot de grondelooze diepten des meirs doordringen, wat gierende maalſtroomen, wat ziedende kolken en kraters, wat worſtelingen op leven en dood onder de monſterlijke gedrochten van het peilloos gebied der zeeën, zou hij beſpeuren! Ziedaar het beeld van het menſchelijk hart in zijne oppervlakte en afgronden! Wanneer men enkel het eerſte voorkomen beſchouwt, waaronder de wereld, vooral onder de beſchaafde volken zich vertoont, wanneer men ſlechts een vluchtigen blik werpt op de uiterlijke vormen, in welke zich het onderling verkeer der wereld bekleedt, zoo ſchijnt alles vreedzaam, bedaard, beſcheiden. Maar hoeveel onſtuimigheid, hoe veel woelingen ſchuilen niet onder den ſchijn van vrede! Wat ſtormen woeden er in de diepten der harten, die zich achter zulk een kalm gelaat verbergen! En hoe vele dorre, dorſtige, rustelooze gemoederen worden verholen door een gelaat, waarop de glimlach der vrolijkheid ſpeelt!

Één is er ſlechts, wien even zoo zeer de diepte bloot ligt, als Hij de oppervlakte aanſchouwt: die de harten weegt, en hun afgronden peilt. Één ſlechts, die kan zeggen: *Ik de* HEERE *doorgronde het harte en proeve de nieren!*

BESCHOUWING DER TIJDEN.

Toen de vorm van dit weekblad tot dien eens maandſchrifts bij ons overging, werden wij tevens te rade om elk nummer te beſluiten met een algemeen overzigt der voornaamſte gebeurteniſsen, in het afgeloopen tijdperk voorgevallen, en wel vooral van diegene, die met de uitbreiding van het rijk Gods en het lot Zijner Kerk in verband ſtaan. Zulk eene ſoort van beſchouwing wordt in onze Nederlandſche tijdſchriften minder aangetroffen.

Wij erkennen gaarne dat dezelve in haren vollen eisch onze krachten ver te boven gaat, dat het niet mogelijk zal zijn meer dan eenige punten aan te ſtippen; doch het gewigt der tijden is groot, en de Heere onderwijst door gebeurteniſsen. Moge Hij ons bekwamen, ons zelve en anderen daarop opmerkzaam te maken. De Heere ſpreekt tot ons in de geſchiedenis der volkeren, in die Zijner kerk. Mogten wij Zijne ſtemme hooren! Reeds meermalen hebben wij onze lezers op den gewigtigen loop der zaken opmerkzaam gemaakt. Wij ſpraken reeds in het begin van dit naar zijn einde ſnellend jaar, over de teekenen der tijden, en gaven later nog (Dl. III. N°. 17) eenige wenken over de geſchiedenis van den dag. Wij wenschten in dat overzigt thans meerdere volledigheid te brengen. — Men beſchouwe ſteeds het oogenblik van waar wij uitgaan, als zijnde dat der helft van iedere maand.

Bij het overzigt der gebeurteniſsen van de laatſte weken zijn er twee punten die vooral onze aandacht trekken: het eerste in het Noorden, het tweede in het Zuiden van Europa: Boheme en Spanje. Het eerſte land ziet een aantal Souvereinen op zijnen grond vergaderd; in het tweede wordt eene omwenteling tot ſtand gebragt, wier gevolgen die zelfde Souvereinen misſchien eenmaal op hunne troonen kunnen bedreigen.

De bijeenkomſten te Kalisch en te Töplitz hebben tot nog toe geene der veelvuldige vermoedens verwezenlijkt, ten hunnen opzigte gekoesterd. Voor het publiek is er niets te beſchouwen geweest, dan de pracht der ſpiegelgevechten, de luister der feesten, het geſis der vuurpijlen, en de verſpilling der millioenen. Aan hetzelve blijft het onbekend, hoe diep men in den waren ſtand der zaken is ingedrongen. Vredelievende maatregelen, afdankingen van krijgsvolk, ſchijnen er het gevolg van te zijn. Dit alles bewijst nog niets. Al worden ook de velden aan den voet van den Etna weder door den nijveren landman bezaaid, desniettemin blijft in zijne onderaardſche holen de naderende uitbarſting zich voorbereiden. Wij weten niet wat de hand des Heeren over Europa beſchikt heeft; doch dit blijft waar, dat geene diplomatie, geen beginſel van legitimiteit, of legaliteit, op enkel ſtaatkundige gronden, de rust zal bewaren. Er is eene woeling onder de volkeren, die zich op allerlei wijzen, onder de verſchillendſte vormen vertoont. Geene congresſen, van dat van Weenen af tot aan dat van Kalisch, konden deze woeling stillen. Er is een hooger beginſel noodig om waarachtige rust te doen geboren worden. Geene materiëele magt kan dezelve op den duur

bewaren; alles toont daarentegen de ontwikkeling van het revolutionair beginſel, zelfs dan, wanneer hetzelve voor eenige oogenblikken in rust schijnt te wezen.

Deze laatſte aanmerking brengt ons terug op dat Spanje, hetwelk wij vroeger reeds opzettelijk behandelden, en alwaar de omwenteling, zoo als zulks in alle landen waar zij zich vertoonde, gebeurd is, eenen ſteeds meer georganiſeerden vorm verkrijgt. De Minister Mendizabal is reeds verder gegaan dan zijne voorgangers; zal hij zoo ver gaan als de omwenteling? Dergelijke perſonen maken meestal ſlechts den overgang uit tot een ſtelſel van meerdere hevigheid en ontbinding. Wel hebben zich de Junta's gedeeltelijk ontbonden, daar zij misſchien gevoelden geen ſteun genoeg te vinden in dat provincialismus hetwelk zij inriepen, maar dat niet dan ten deele beſtaat. Het is echter de invloed van het liberalismus, dat alles wil afbreken, en geenszins de zucht voor de oude privilegiën, waaruit de beſtaande ſtrekking in het oostelijk Spanje geboren wordt. In de Baskiſche provinciën is het geheel anders daarmede geſteld. Op weinige zeeplaatſen na, bleef men hier geheel buiten den invloed der vreemden, en werd de nationaliteit van het volkskarakter behouden. Van daar de trouw die aan Carlos in deze gewesten, ten koste van goed en bloed, bewezen wordt, doch tevens de moeilijkheid om zijnen invloed verder uit te breiden. Ook in de gebergten van Catalonië vindt de oproeping van Carlos eenen weerklank; doch daalt hij van dezelve af, zoo is zijn lot niet ongelijk aan dat van de Pretendenten uit het huis der Stuarts, wanneer zij met hunne Bergſchotten in de vlakten van Schotland afdaalden. De klove die de noordelijke provinciën, met hunne *fueros* en hunne Baskiſche taal, van het gebied van Castilie en Arragon ſcheidt, is diep. Bedriegen wij ons niet, zoo is de kracht van Spanje gevaarlijk: het is de koorts des ongeloofs; eene vreesſelijke terugwerking na de eeuwen van verdoving en verdrukking is te voorzien. Er is zucht naar iets beters zonder kennis der waarheid. Reeds eenmaal is Europa geſchud en veranderd geworden ten gevolge der woelingen in Spanje; en ook nu is het niet onverſchillig, wat aan gene zijde der Pyreneën gebeurt.

Na het aanvoeren dezer beide hoofdpunten wenden wij ons tot den toeſtand van Frankrijk en Engeland, die niet minder gewigtig is. De zoo vertrouwde gemeenſchap tusſchen beide rijken schijnt aan het wankelen. De Engelſche dagbladen beſchuldigen het Franſche Gouvernement dat hetzelve van de viervoudige alliantie afwijkt. Frankrijk, wiens ſtaatkunde eene reeks van vertooningen noodig heeft, wacht nu weder op het proces-Fieſchi en heeft in de laatſte weken geene andere verſtrooijing genoten dan de krachtige taal van den vurigen Kergorlay, die nog de oude Vendée vertegenwoordigt. De aanvallen der dagbladen ſchijnen, voor het oogenblik, eenigzins tot zwijgen gebragt; de nieuwe drukperswetten zijn in werking gekomen, en het zal te bezien ſtaan of deze eenen dam kunnen opleveren, in het midden eener bevolking die geenen breidel meer kent.

In Engeland ſchijnt op de puinen van vroegere grootheid en volksroem, slechts één naam overgebleven te zijn, die van O'Connell. Zeker, voor weinige jaren was het niet te verwachten dat deze volksleider, als het ware, eenen triomftogt niet alleen door Ierland, maar ook door Engeland en Schotland zoude doen; dat hij zijne toehoorders zoude verlustigen door met milde handen alles wat in Engeland verheven of eerwaardig is met ſpot en ſchimp te overladen, door den overwinnaar van Napoleon niet hooger dan een Corporaal te ſchatten, en alles te verguizen, wat niet voor hem in het ſtof bukt. Zelden werd er een grooter misbruik van woorden gemaakt. De verſtandigen in Engeland weten zeker zoodanige taal op hare waarde te ſtellen, doch zijn deze het die de overmagt hebben in de tegenwoordige Criſis? — Wij hebben reeds vroeger getoond (Dl. III, N^r. 10 en 12) hoe wij den ſtaat van Ierland beſchouwen. Mogen onze Protestantſche broeders aldaar in hunnen hagchelijken toeſtand wijsheid en geduld ontvangen van Boven!

Aan de andere zijde der Atlantiſche zee biedt zich een nieuw ſchouwſpel aan. Het ideaal van vrede en eendracht, hetwelk in het vrije America gezocht werd wordt thans ook in zijne wezenlijkheid ten toon geſteld, bij het eerſte belang, krachtig genoeg om de inwoners dier Staten te verdeelen; de zaak namelijk van het vrij worden der ſlaven. Ieder wordt aldaar zijn eigen regter, met eene barbaarschheid, welke men niet verwacht zoude hebben, doch die op nieuw bewijst, wat de mensch van nature is wanneer zijne driften ontwaken. Noch de ſchijnbaar milde vormen der volksregering, noch de achtbaarheid der legitimiteit, kunnen die losbarſting terug houden. Wordt de mensch niet innerlijk veranderd, dan blijft alle verbetering van buiten ſchijn; en deze verandering, hoe is dezelve mogelijk, als wij ons zelven niet leeren kennen bij het licht des Euangelies, als wij niet weten waarvoor wij te vreezen hebben?

Het is onmogelijk het ſtaatkundig ſtandpunt te behandelen zonder tevens het kerkelijke aan te raken. Van het begin der wereldgeſchiedenis af, ligt er een godsdienſtige grond ten bodem der meeste oorlogen; en thans, nu er meer en meer weder bij de volkeren geestelijke behoeften ontſtaan, komen vele beweegredenen en oorzaken te voorſchijn, die vroeger verholen lagen. De eerste Franſche omwenteling was een kruistogt tegen de godsdienſtige denkbeelden van geheel Europa. Zij vierde een' oogenblik haren triomf, doch die zoo afſchuwelijk was, dat de begoocheling, waarmede zij de volkeren trachtte te verblinden, niet van langen duur kon zijn. De tweede omwenteling, gevaarlijker in haren aard, is dieper doorgedrongen, zoekt zich te vereenigen met Orde en Wet, en wil de gevolgen der ware beginſelen handhaven, zonder die beginſelen zelve aantenemen. Of is het niet dezelfde Minister Thiers, die thans de drukpers aan banden legt, en die juist zijnen eerſten roem verſchuldigd is aan eene Geſchiedenis der Omwenteling, waarin voor het eerst de mannen van 1793 op eene voor hun belangwekkende wijze wierden afgeſchilderd? . . .

Eene voorname bijzonderheid in den kerkelijken ſtrijd

is de poging die het Catholicismus aanwendt, om zijnen verlorenen invloed weder te verkrijgen, of liever, om den grond die het in de oud-Catholieke landen verloren heeft, in de Proteſtantſche weder te herwinnen; waartoe het vermeent dat vooral Engeland en America de gewenschte uitzigten opleveren. Reeds meermalen is deze ſtrijd door ons behandeld geworden, en zeker, het is een belangrijk teeken der tijden, wanneer wij in het Engelſche ministeriëele dagblad, den Courier, als hetzelve O'Connell verdedigt, lezen, dat *het belijden van den godsdienst van Bosſuet en Fénélon iemand niet anders dan tot eer verſtrekken kan.* Het is opmerkelijk, dat de zoo bezadigde *Archives du Christianisme*, die alle twistvoering ſchuwen, thans zelve moeten erkennen, dat even als in de dagen der hervorming, de polemiek met Rome herrezen is, en de oude tegenwerpingen tegen de waarheid weder opgeworpen, maar ook opgelost worden.

Gewigtig is het derhalve, dat juist dit zelfde jaar de gedachtenisviering terugriep van gebeurtenisſen, die het krachtigſte protest tegen deze Roomsch-Catholieke rigting opleveren. Zoo vierde de Franſche Hervorming dit jaar het derde eeuwfeest van de vertolking des Bijbels in die taal. In Engeland werd de herinnering aan het afwerken der aldaar gebruikte Bijbelvertaling op den 4[den] October godsdienſtig gevierd; en op den 18[den] derzelfde maand waren onze Waalſche kerken indachtig aan die befaamde herroeping van het Edict van Nantes, waardoor zoo vele huisgezinnen aan de gruwelijkſte vervolgingen werden ter prooi gegeven. Gewigtig zijn de lesſen, die uit die gebeurtenisſen getrokken kunnen worden. Heil ons, dat wij, in het bezit van het Woord van God, en wetende dat de leiding van den Geest beloofd is, gerust den uitſlag van dezen ſtrijd mogen verwachten. Is onze Godsdienst menſchenwerk, dan moge zij wegvloeijen met al de menſchelijke ſtelſels die in den vloed der eeuwen verzwolgen zijn. Maar is het waarheid uit God, waarheid die zich ook thans nog in de harten van hen, die door de genade tot Christus gebragt worden, openbaart, dan zullen ook de poorten der helle die kerk die op de vastheid van Gods woord gegrond is, niet overweldigen; dan protesteert zij tegen de aanmatigingen der Roomſche kerk, bij het genot van dat woord van God, dat voor driehonderd jaren haar in zuiverheid wedergeſchonken werd, en bij de herinnering aan de getrouwheid van zoo vele bloedgetuigen, die de waarheid, in dat Woord vervat, boven eer, aanzien en leven, lief gehad hebben, en folteringen hebben ondergaan, vreesſelijker dan de dood zelve, liever dan dat zij de waarheid verloochenden. Schamen wij ons over onze laauwheid in het belijden van onzen Heer, maar dat wij opmerkzaam zijn op de wenken, die er veelligt voor ons in gelegen zijn, dat wij deze verjaarfeesten beleefd hebben.

Verre zij het echter van ons, een materiëel Protesſtantismus voorteſtaan; neen, wij wenſchen integendeel ſlechts met geestelijke wapenen den ſtrijd te voeren, en even volmondig te erkennen, welke verwoestingen Ongeloof en Neologie in den boezem onzer hervormde kerken hebben aangerigt. Moest het ons treffen, dat de kerk van Genève de nagedachtenis der Hervormers meende te kunnen vieren, terwijl zij intusſchen zelve afgeweken was van den hechten grond waarop deze het gebouw der hervorming gevestigd hebben; wij vereenigden ons gaarne met het protest tegen dien afval, hetwelk door getrouwe leeraars in het midden hunner kerkelijke vergadering werd uitgeſproken (1). Was het grievend dat het Synode onzer Nederlandſche hervormde kerk begreep, zich niet te moeten uitlaten over den aard van dat gemeenſchappelijk geloof, dat de ware band eener kerk uitmaakt, het was verheugend dat in den boezem der kerk zelve meer en meer ſtemmen gehoord werden, die getuigen, dat het geloof der vaderen nog niet is uitgeſtorven.

Deze beſchouwing brengt ons van zelve tot de gebeurtenisſen die thans in het gebied onzer vaderlandſche Kerk plaats hebben.

Meermalen, en laatſtelijk in ons Slotwoord, gaven wij de overtuiging te kennen die deswege bij ons beſtaat, en die wij hopen dat in eenvoudigheid erkend zal worden, gelijk wij vermeenen die in opregtheid te uiten. De Scheiding, hoe men dezelve ook beoordeele, behoort reeds tot de geſchiedenis. De vragen die te dezen opzigte levendig zijn geworden, ſtaan in verband met de vrijheid vau Godsdienst en de vrijheid van geweten, beginſels den Nederlander zoo dierbaar, en in zijne geheele geſchiedenis ingevlochten. Wij achten het daarom niet ongepast om ſtraks (in eene Bijlage) nog eenige afzonderlijke regelen over dit onderwerp te doen volgen, ten einde onze lezers in ſtaat te ſtellen, eenigzins te beoordeelen, welke gronden bij de gewigtige aanklagten die ten dezen opzigte zijn gedaan geworden, de verdediging hebben uitgemaakt.

Wij ſluiten met een woord over de Vaderlandſche aangelegenheden! — Onze Staten zijn weder vergaderd. Hen wachten gewigtige beraadſlagingen. De wetgeving ſtrekt thans haar gebied uit tot een der teederſte takken der welvaart, die namelijk van den landbouw en graanhandel. Het is moeilijk de belangen van een gedeelte der natie uitſluitend te bevorderen, zonder die van een ander gedeelte te kwetſen. Rijzingen, door wetsbepalingen veroorzaakt, houden gewoonlijk niet lang ſtand. Een

---

(1) Niet minder gewigtig was de verkondiging der waarheid in de kapel, door de Evangeliſche Maatſchappij in Genève op hare eigene kosten opgerigt. Terwijl wij dit ſchreven, ontvingen wij eene opgave wegens deze School, van de hand van eenen ook in Nederland bij zoo velen bekenden broeder. Wij hebben dezelve op de volgende bladzijden in haar geheel opgenomen, en blijven het hoogſte belang ſtellen in eene inrigting, die reeds op vele wijzen, en bepaaldelijk in de bekeering van vele harten in Frankrijk, door den Heere gezegend is geworden. Indien ons Vaderland in ieder tijdperk zijner geſchiedenis, en ook weder in onze dagen, van het overweldigende, ongeloovige en zedeverpestende Frankrijk de grievendſte nadeelen heeft ondervonden, dan is het zeker de eenige wedervergelding die den Christen voegt, om mede te werken, dat aldaar het Woord in zuiverheid verkondigd worde. Hiertoe hadden onze vaderen ſchatten veil, en de zegen heeft niet ontbroken. Het ſpreekt van zelf dat bij toenemende behoeften voortdurende gaven vereischt worden, zal datgene kunnen beſtaan, tot welks oprichting men medegewerkt heeft.

kwaad dat uit de natuur der zaak voortvloeit, herftelt zich ligter dan hetgeen de vrucht eener mistasting in de wetgeving is. Of de landbouw op den duur opgebeurd zal worden, zal de tijd eerst leeren; dat vele takken aanvankelijk zullen lijden, fchijnt zeker. In Engeland zijn er velen, die zijne graanwetten als verderfelijk befchouwen. Ook deze zaak ftaat met hoogere beginfels in verband. De Staathuishoudkunde vergenoegt zich doorgaans niet, met de leidingen der Voorzienigheid te volgen: zij wil zelve welvaart fcheppen. Niets is er in de wereld, of het beginfel van geloof en ongeloof is er op toepasfelijk.

In het midden van de onzekerheden van onzen ftaatkundigen toeftand, vinden wij de weldaden Gods nog over ons Vaderland uitgeftort. Java, voor weinige jaren een last, wordt nu eene bron van voorfpoed voor velen. Ook hier is de vinger Gods zigtbaar. Mogten wij deze gave als uit Zijne hand ontvangen! Hij blijft getrouw, maar hoe beantwoorden wij het?

Al gevoelen wij het woelen der ligtzinnigheid ook in ons eigen hart, wij mogen daarom niet nalaten te getuigen tegen de ligtzinnigheid der publieke opinie, der openbare vermaken! Wanneer wij vernemen dat het Oratorium: *de laatfte dingen*, weder bij een nieuw Muzijkfeest te 's Hage, met zoo vele toejuichingen begroet is geworden, dan vragen wij, of men zich daarbij heeft voorgefteld, hoedanig voor de ziel van elk toehoorder dat oogenblik der *laatfte dingen* zal wezen, waarin de beflisfing tusfchen eeuwige behoudenis of eeuwig verderf moet plaats hebben? Ieder oordeele voor zich zelven. Gewigtige gebeurtenisfen omringen ons van alle zijden. Talrijke flachtoffers worden weggerukt; en geene geleerdheid gefpaard, die nog zoo veel voor de toekomst fcheen te belooven.

Het zij ons genoeg, met deze weinige wenken op het gewigt der tijden opmerkzaam te hebben gemaakt. Mogten wij er ftof tot ootmoed, opwekking tot gebed, in vinden, en leeren zeggen: *Uw koningrijk kome!*

EERSTE BIJLAGE.

TOESTAND DER THEOLOGISCHE SCHOOL VAN GENÈVE.

Medegedeeld Artikel door den Wel Eerw. Heer Merle d'Aubigné, voorheen Predikant te Brusfel.

De Theologifche School van Genève heeft in dit jaar den eerften curfus harer werkzaamheden, die zich namelijk over drie achtereenvolgende jaren uitftrekken, zien afloopen. Echter waren er reeds vroeger kweekelingen van haar uitgegaan: de zulken namelijk die hunne ftudiën op andere Hoogefcholen hadden begonnen, en die derhalve niet noodig hadden gehad, den geheelen curfus te volgen. Eenigen hunner zijn reeds in volle werkzaamheid in den arbeid des Heeren. Wij noemen onder hen den Heer Zipperlein, leeraar in de Evangelifche kerk te Macon, die aldaar het woord des kruifes verkondigt, en tevens geroepen wordt om dat zelfde Woord tegen de aanvallen der Roomfche geestelijkheid te verdedigen. De Heer Achard werd geroepen om een Herder te zijn van de kudde te Tournus, die als de eerftelinge des Evangelies in het departement van Saone en Loire kan befchouwd worden. Verder behoorden tot deze School de Heeren Jules Meyrarques te Valdrôme, de Heer Boisfon te La Motte Chalençon, de Heer Brequet te Ifère, en verfcheidene anderen, die zonder nog tot leeraars beroepen te zijn, echter in de dienst des Heeren werkzaam zijn. In dit jaar wordt de School door drie jonge lieden verlaten, die den geheelen curfus hebben bijgewoond, en vijf jonge arbeiders ftaan gereed om tot den oogst in te gaan. Twee hunner hebben hunne examina reeds afgelegd, te weten: de Heer De la Fontaine, die zich te Marennes bevindt, alwaar hij tot hulpprediker beroepen wierd, en de Heer Rodolphe de Rodt, die met den zendeling Groves, bij onze lezers wel bekend, naar Indië wenscht te vertrekken, om zich daar aan de dienst des Heeren toe te wijden. Drie anderen, de Heeren Marten, Sallet en Daudé, moeten nu nog geëxamineerd worden. Moge het Hoofd der Kerke deze jonge lieden rijkelijk zegenen! en gelijk Hij hun eene opregte bekeering des harte gefchonken heeft, zoo geve Hij hun die genade, welke voor het werk der verkondiging zoo onmisbaar is. Hij zegene ook de inrigting waarin zij opgekweekt zijn geworden. Waarlijk zij heeft behoefte aan het gebed der Broederen. Zij heeft er behoefte aan, dat men haar jonge lieden zende, met eene levendige Godsvrucht bezield, en voor het leeraarsambt gefchikt. Zij heeft ook fondfen en bijdragen noodig, zonder welke eene inrigting van dien aard niet beftaan kan.

Men deelt ons eenen brief mede, door den Heer De Rodt, een der kweekelingen onzer School, gefchreven op het oogenblik waarin hij zich naar Indië infcheepte. Wij geven een uittrekfel van denzelven aan onze lezers, en vertrouwen dat deze zich met ons zullen verheugen over de gevoelens van dezen jongen Christen, die tot een der aanzienlijkfte geflachten van Bern behoort, en die zijne bloedverwanten, zijne vrienden en broeders, die hem lief hebben, en zijne gunstige omftandigheden naar de wereld verlaat, om aan de Hindous Dengene te gaan verkondigen, die hem gekocht heeft met Zijn bloed. Hij zegt het volgende:

» Ik heb geen berouw wegens het plan dat ik gevormd » heb. Ik geloove dat hetzelve heilzaam geweest is, en die » overtuiging vermeerdert mijn vertrouwen op God om» trent de toekomst. Hij is met mij geweest, en heeft mij » fteeds als Zijn kind behandeld gedurende mijne geheele » voorbereiding tot Zijne dienst, en hoe zoude Hij mij » thans verlaten, nu ik in Zijnen wijngaard trede, als » een arbeider die nut wenscht te trekken van de gaven » die hij reeds van Hem ontvangen heeft? Neen, ik ver» trouw op Zijne liefde en getrouwheid: Hij zal mij niet » verlaten. Moge Hij mij maar een volkomen wantrou» wen geven aan mij zelven, mijne wijsheid, mijne krach» ten; en moge Hij mij leeren om te leven, als fteeds ont» vangen hebbende, en van Hem ontvangende, alle kracht, » allen moed, en al hetgeen gefchikt maakt tot Zijnen » dienst! Ik wensch geheel van Hem af te hangen, Hem » als éénigen fteun, éénigen troost, éénigen Vriend te » leeren kennen; want de hulp der menfchen is ijdel-

» heid. Verre is het er echter van daan, dat deze wensch » reeds vervuld zoude zijn. Ik ben er zoo ver van ver» wijderd, het eerſte en grootſte der geboden Gods te » vervullen, dat namelijk, van den Heere te beminnen » met al mijne krachten, en Hem meer dan iets an» ders te beminnen. Ik ſtel mij dikwijls de groote vreugd » voor, die ik genieten zoude indien het mij gebeuren » mogt om op den Indiſchen grond, eenen geliefden Broe» der uit Zwitſerland te omhelzen, om hem bij mij te » ontvangen, met de taal bekend te maken, enz. en ik » houde mij veel minder en met veel minder belang» ſtelling op (ik durf het bijna niet bekennen!), met » de onbegrijpelijke vreugde, die de kinderen Gods zul» len ondervinden wanneer zij op de wolken des he» mels Dengene zullen zien wederkomen, die hen lief » heeft gehad voor de grondlegging der wereld. Ik ge» loove dat mijn christendom nog veel te aardsch is. De » hope der aanſtaande heerlijkheid neemt in mijn hart de » regte plaats nog niet in. De Heere alleen kan mij lee» ren, om geestelijker te worden. O hoe groot is niet » onze ellende! Hoe verheugen wij ons, als wij ons eeni» ge uren lang met een vertrouwd vriend kunnen on» derhouden; en hoe laauw zijn wij niet meestal, als het » er op aankomt, om ons te onderhouden met Dengene, » die voor ons den dood des kruiſes heeft ondergaan! Alles » is ijdelheid. De vriendſchap zelve is ijdelheid. Mogten » wij onze vrienden bezitten, als dezelve niet bezittende! » Ik achte alles voor ſchade, indien ik maar met moed » en getrouwheid werkzaam mag zijn, tot dat mijn Mees» ter mij afroept, en ik tot Hem moge gaan, om Zijne » vriendſchap te genieten, die geen ijdelheid is.”

Moge de Heere dezen jongeling op de groote wateren en onder den Indiſchen hemel vergezellen, en moge Hij aan de Theologiſche School van Genève vele kweekelingen toevoeren, met dezelfde Godsvrucht bezield! Hij is de eerſte zendeling die, te Genève onderwezen, van daar de goede tijding aan de Heidenen gaat brengen. Maar het voorname doel van de Theologiſche School blijft de verkondiging van het Woord van God in Frankrijk. Reeds zien wij in ſteden, waar ſedert de Hervorming het Evangelie niet verkondigd was geworden, talrijke vergaderingen, luisterende naar de leeraars, in naam van Christus, die uit deze School zijn uitgegaan of met haar in verband ſtaan. De godsdienſtige, zedelijke, en ſtaatkundige toeſtand van Frankrijk is van dien aard, dat indien de ware godsdienst aldaar niet onderwezen en verſpreid wordt, men in dit rijk de grootſte rampen voor dat volk en de overige volkeren te vreezen heeft. De Christenen in de Nederlanden ſchijnen dit gevoeld te hebben; zij hebben bij de oprigting der School belangrijke gaven gezonden, en vele bewijzen hunner broederlijke deelneming gegeven. Maar ſedert een of twee jaren hebben deze bijdragen aanmerkelijk afgenomen. Zij zijn echter noodiger dan ooit. Alleen de Evangeliſche Maatſchappij van Parijs verlangt op dit oogenblik tien Leeraars, acht Evangelisten, enz. De Theologiſche School is buiten ſtaat om de beſtaande behoefte aan arbeiders in de dienst des Heeren te voldoen, zoo men haar niet te hulp komt. De giften die men hier te lande genegen is aan deze inrigting te doen toekomen, kunnen bezorgd worden bij den Heer W. de Clercq te Amſterdam, en bij den Heer Baron van Zuilen van Nyevelt, Secretaris der ſtad Rotterdam, aldaar, die zich gaarne met derzelver overmaking zullen belasten.

TWEEDE BIJLAGE.

EENIGE BIJZONDERHEDEN OMTRENT DE REGTERLIJKE VERVOLGINGEN TEGEN GODSDIENSTIGE ZAMENKOMSTEN.

In Vriesland, Gelderland, en Zuid-Holland werden ſedert de laatſte maanden de godsdienſtige bijeenkomſten van hen, die zich geſcheiden hebben van het Nederlandsch Hervormd kerkbeſtuur, als ongeoorloofd beſchouwd, en dienvolgens de Predikanten De Cock en Scholte met en benevens de uit den boezem der geſcheidenen op verſchillende dorpen benoemde Ouderlingen en Diakenen, waar die met de twee eerstgenoemden godsdienstoefening hadden gehouden, als hoofden of beſtuurders van een onwettig genootſchap (*asſociation*) vervolgd.

Ook zij die hunne huizen tot het voormelde doel hadden geleend, zijn deswegens voor de correctioneele regtbanken hunner woonplaats gedagvaard. Bij de verdediging der beklaagden werden verſchillende zeer belangrijke regtsvragen behandeld, die door een talrijk publiek aangehoord, ook de aandacht van hen, op wier aandrang deze procedures begonnen zijn, wel verdienen tot zich te trekken.

In een land, waar allerlei vermakelijke en geheel zedelooze bijeenkomſten, zonder verlof van de regering, ſedert jaren, op gezette tijden, met meer dan 20 perſonen, geduld worden, ſcheen het de beklaagden toe dat art. 291 van het *Code Pénal*, met onregt (tweederlei weegſchaal) bij uitſluiting op de godsdienſtige, en dan nog alleen op deze, bijeenkomſten kon worden toegepast. Immers het hatelijke van deze wetsbepalingen, de veranderde ſtaatsinſtellingen vooral wat kerkelijke aangelegendheden aanbelangt, de overblijfſelen der godsdienſtige zeden van het voorgeſlacht, ja zelfs de zucht om genootſchappen, vooral van letterkundigen aard, op te richten, (in het Vaderland der Rederijkers, ſedert het verkwijnen der kamers was deze laatſte ſteeds heerſchende gebleven,) deden de Franſche ſtrafwet ten deze geheel in onbruik geraken. Geenerlei dezer vereenigingen, op weinige uitzonderingen na, vroeg verlof van 's lands Regering, en veel min vroeg eenig huisheer, voor en aleer hij zijne kamer aan een geoorloofd genootſchap, of tot godsdienst-oefening afſtond, verlof van het plaatſelijk beſtuur, ofſchoon art. 294 van het *Code Pénal* zulks uitdrukkelijk vordert. Behalve den onbruik waarin deze artikelen vervielen, werden zij ook gedeeltelijk afgeſchaft door onze Grondwet, waarvan art. 190 de godsdienſtige begrippen volkomen vrij verklaart, welke bepaling grootendeels eene begoocheling zoude zijn, waar de openbaarmaking derzelve in gezamenlijk gebed, gezang of andere Godsvereering met meer dan twintig, van den wil der Regering en van het gevoelen eens Burgemeeſters wordt afhankelijk gemaakt. Klaarblijkelijk ſtrijdt daarenboven de

de ſtrafwet tegen art. 193 van de Grondwet, dat bepaalt: »Geene openbare oefening van godsdienst mag »worden belemmerd, dan in geval zij de openbare rust »of veiligheid zoude kunnen ſtooren," terwijl bij het ſtrafwetboek ook de meest vreedzame Godsvereering van de goedkeuring der plaatſelijke Overheid wordt afhankelijk gemaakt. De zorg voor die vrijheid van Godsdienstoefening wordt bij art. 196 aan den Koning opgedragen, en dus aan het plaatſelijk beſtuur zelfs de minſte beſlisſing deswege onttrokken. Overeenkomſtig deze nieuwere begrippen omtrent godsdienst-vrijheid, werd bij art. 192 van de Grondwet aan alle godsdienſtige gezindheden, in het koningrijk beſtaande, gelijke beſcherming verleend, en de geſcheidenen meenden ook in deze wetsbepaling, ten opzichte hunner bijeenkomſten eene bepaalde afſchaffing der ſtrafwet te zien. Immers zij beweerden lang vóór de invoering der Grondwet van 1815 als eene beſtaande gezindheid aanwezig te zijn geweest.

Overigens wees de verdediging op verſchillende arresten van de Franſche hoven van Casſatie, en de pleidooijen van Iſambert, Odillon Barrot, en Dupin Ainé, die allen de gezegde artikelen, als bij art. 5 van het Franſche Charter afgeſchaft beſchouwen.

De beklaagden beweerden daarenboven, dat de bepalingen van art. 291 en volgende, op hetgeen zij verrigt hadden van geenerlei toepasſing was:

1°. Omdat de wet wel genootſchappen (*asſociations*), maar geenszins bijeenkomſten (*réunions*) ongeoorloofd verklaart.

2°. Omdat zij beklaagden onderling, ja wel moreel en geestelijk waren vereenigd, maar geenszins eene zoodanige perſoonlijke verbindtenis hadden geſloten, dat hier aan een genootſchap of club kon gedacht worden, vooral niet, daar zelfs de weinige aalmoezen onder hen opgezameld, wel eene ſoort van gemeenſchap (*univerſitas*), maar geen genootſchappelijk ligchaam, zoo als de wet bedoelt, ten gevolge hebben. Dat de Franſche wet dan ook bij art. 294, op het voetſpoor der Romeinſche wetgeving, eene Godsdienſtige gezindheid of Godsdienstoefening, van asſociatiën onderſcheidt.

3°. Omdat in allen geval, Predikant, Ouderlingen en Diakenen eener Gereformeerde gemeente, krachtens derzelver geloofsbelijdenis, wel een geestelijk beſtier en kerkelijke bediening, maar geene wereldlijke heerſchappij, vooral niet over een ongeoorloofd genootſchap, hadden aanvaard.

4°. Omdat men van eene gezindheid, welke dan ook, niet eigenlijk zeggen kan, dat zij op gezette tijden vergadert, en even zoo min, dat hare gemeenſchappelijke Godsvereering (*culte*), zijnde eene zaak tusſchen God en den mensch, eene *onderlinge* godsdienſtige *occupatie* is.

Eindelijk maakte de Verdediger den Regter opmerkzaam, hoe deze beklaagden, ofſchoon in kerkelijke bewegingen gewikkeld, maatſchappelijk geenerlei onrust hadden verwekt, en hoe in deze gewetenszaken geen verwijt van ongehoorzaamheid in aanmerking kwam.

Bij vonnis van de Regtbank van Thiel zijn de beklaagden ieder in eene geldboete van *f* 60.-, en bij dat te Gorinchem in eene boete van *f* 100.- en de kosten der procedure veroordeeld. In de vervolging voor deze laatſte regtbank was onder anderen betrokken, iemand die binnen zijn huis eene gewoone, vroeger nimmer geſtoorde oefening had toegelaten; en ook zekere Jufvrouw, bij wie een busje, waarin aldaar geld was verzameld, ten genoegen der aanwezigen bewaard was gebleven. Ook de laatstgenoemde is, alleen om deze daad, *als beſtuurderesſe van een ongeoorloofd genootſchap* in de algemeene veroordeeling begrepen geworden. Alle de beklaagden hebben geäppelleerd, en reeds is het vonnis van de Regtbank van Thiel door die van Arnhem bij gewijsde in dato 17 October, met aanneming der motieven des eerſten regters, bekrachtigd. — De Pleitrede van Mr. A. M. C. van Hall, Verdediger der beklaagden, ligt op dit oogenblik ter perſe.

DE GESCHIEDENIS.

Wanneer men in de Geſchiedenis geenerlei leidraad heeft, is zij niets (en hoe kan het anders!) dan eene aaneenſchakeling van gebeurtenisſen die geenerlei geheel uitmaken; en het hart vindt er voedſel noch ware voldoening in. Van daar, het zich-zelf wel vernietigend, doch altijd weêr opkomend beſef van Geval; bloote naam, waar 't verſtand, licht te paaien wanneer men verbeelding en hoogmoed ſtreelt, in berust, en bij inſlaapt en voortdroomt; met een naam zonder denkbeeld even lichtelijk te vreden zijnde, als met zoo veel andere klanken die geenerlei voorwerp hebben, waarmeê de geleerde ſtelſels (en, ſedert het veld winnen van deze, de talen zelve) zoo rijklijk doorzult zijn, en die op het menschlijk leven, op Burger- en Kerkmaatſchappij, eenen jammerlijken invloed verkregen.

De gewijde geſchiedenis heeft dit vóór alle ander gedenkſchrift van wat wij gebeurtenis noemen, vooruit, dat zij, de Voorzienigheid op de blinkendſte wijze kenteekenende, het doel des Almachtigen met het menschdom ſints het oogenblik van den val, kenbaar maakt, en in alles den grooten Verlosſer, voldoening- en zaligheidbrengenden Godmensch, als den eenigen ſleutel der Goddelijke (buiten Hem zoo geheimzinnige) huishouding en verordening aanwijst. BILDERDIJK.

HET ÉÉNE NOODIGE.

Laat ons tot den Heere Christus onze toevlucht nemen, en aan Hem onzen tijd beſteden; Hij, als de pijne ons treffen zal op ons bedde, en als de dood over ons woeden zal in onze verſcheidinge, en als de verrotting ons overvallen zal in het graf, en als Gods gramſchap opbranden zal in het oordeel, Hij, (zegge ik) zal de Zijnen overal, en te aller ſtond, bijwezen, en de gewisſe hand bieden. CATS.

(uit AUGUSTINUS.)

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT, BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

CHRISTUS,

GOD BOVEN ALLEN TE PRIJZEN IN EEUWIGHEID.

(Rom. IX: 5.)

Het fundament van geheel het Christendom, de groote vastigheid der hoop van den Christen, de bron aller waarheden tot zaligheid, in de Schriften van Oud en Nieuw Testament vervat, is buiten allen twijfel deze hooge, maar toch zoo eenvoudig als ſtellig in dezelve verkondigde verborgenheid: *Jeſus Christus is het Woord van God, dat* BIJ *God was, en* GOD *was;* de Zoon des Vaders van eeuwigheid, en daarom *met den Vader* EEN; de Christus en Goël aan Israël beloofd, en, *naar den vleeſche,* uit Israël afkomſtig, en te gelijk *God boven allen te prijzen in der eeuwigheid. Amen!*

Is het wonder, dat van den beginne tegen deze gezegende Grondwaarheid de vijandſchap zoo wel der ongeloovige Joden, als der dwaalgeesten onder de geroepene volken, zich zoo hevig en aanhoudend openbaarde? Dit konden *genen* niet dragen, dat *Jeſus, een mensch zijnde, zich zelven God* verklaarde (1); dat wilden *dezen* niet aannemen, dat Jeſus het *geen roof achtte Gode even gelijk te zijn* (2); dat Hij die van alle eeuwigheid in even dezelfde Godheid en heerlijkheid met en in den Vader beſtond, *den menſchen gelijk moest worden, in gedaante gevonden worden als een mensch, de geſtaltenis aannemen van een dienstknecht* (3), opdat Hij de Gemeente mocht verlosſen, die Hem gegeven was van den Vader, en voor welke Hij zelve zich vrijwillig overgaf. Nog immer verzet zich dan ook het bloot natuurlijk verſtand tegen die volzalige waarheid: *God werd geopenbaard in het vleesch; één éénig Goddelijk Wezen zijn de Vader en de Zoon en de Heilige Geest; Jezus Christus is waarachtig God en waarachtig mensch, in twee naturen één Perſoon.* Om deze verborgenheden uit Godgeleerdheid en Godsdienst, uit de harten der geloovigen en uit de Schriften van God, zoo het mogelijk ware, weg te dringen, ſtelden van ouds de Ariusſen en Socinusſen en hunne heele of halve aanhangers tot op dezen dag, alle de behendigheid hunner uitlegkunde en kritiek te vergeefsch in het werk. Tegen *het ſtaat geſchreven* van de dierbare Waarheid die wij aan het hoofd dezer regelen als onze zaligſte geloofsbaniere plaatſten, vermogen toch geenerlei wapenen, met wat geleerdheid of ſchranderheid ook geſmeed. De zin der woorden is voor het eenvoudig geloof, voor het onbevooroordeeld verſtand, hetzij die in de oorſpronkelijke taal, of in de gewone overzettingen gelezen worden, onbetwijfelbaar, klaarblijkelijk, beſtemd; en als wij hier voornemen de uitvluchten des ongeloofs op dezen gezegenden zin te wederleggen, zoo geſchiedt dit geheel niet, als of die gewichtig genoeg waren om eene wederlegging te vereisſchen, maar veeleer om met een ſterk ſprekend voorbeeld voor oogen te ſtellen, tot wat onwaardige ontwijkingen, tot wat ongerijmde en ſchuldige verdraaijingen het verſtand ook der verſtandigſten zich kan vernederen, wanneer het zich niet vernederen wil voor het gezag van Gods klaar en onomwikkeld Woord.

De zamenhang der woorden in de hier voornamelijk bedoelde plaats is duidelijk (Rom. IX: 4 en 5). De Apostel telt de voorrechten van Gods oude volk Israël op; *hunner,* zegt hij, *is de aanneming tot kinderen, en de verbonden, en de wetgeving, en de dienst Gods, en de beloſtenisſen; hunner zijn de vaders en uit hun is de Christus, zooveel het vleesch aangaat, dewelke is God boven allen te prijzen in der eeuwigheid. Amen* (1). Het is openbaar dat, gelijk het onze kantteekening zeer wel aanmerkt, *door dezen titel de waarachtige en eeuwige God onderſcheiden wordt van alle andere, wien deze naam zoude mogen gegeven worden* (Rom. I. v. 5); het is openbaar, dat deze titel hier zonder eenige dubbelzinheid of terughouding aan Christus gegeven wordt, die wel *naar den vleeſche,* dat is naar zijne menſchelijke natuur of geboorte, uit Israël was, maar in zijn nooit begonnen voorbeſtaan hier *de eeuwige en waarachtige God met den Vader en den H. Geest verklaard wordt te zijn* (2). De zamenhang, de natuurlijke beteekenis der

(1) Joh. X. v. 33.
(2) *Εἶναι ἴσα θεῷ.* Phil. II. v. 6.
(3) Phil. II. v. 7 en 8.

(1) *Ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι· ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σαρκὰ ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.*

(2) Het zijn de woorden onzer Kantteekenaars, met welke overeenſtemmen die van Calvijn (ad h. l.): »Particula *ſecundum carnem*, quae addita »est, denotat ipſum habuisſe aliquid carne ſuperius: ubi habetur aperta »inter humanitatem et divinitatem diſtinctio. Utrumque vero demum con- »jungit, ubi dicit eum ipſum Christum, qui ex Judaeis ſecundum carnem »natus est, esſe Deum in ſecula benedictum. Notandum praeterea est, hoc »elogium non niſi in unum aeternumque Deum competere. Unum enim »Deum alibi praedicat, cui debeatur omnis honor et gloria. Qui hoc mem- »brum abrumpunt a reliquo contextu, ut Chriſto eripiant tam praeclarum

woorden, de ſpraakkundige zamenvoeging van den zin zijn hier boven alle bedenking. Men mag er bijvoegen, volgens de aanteekening van Grotius, (met wat *inconſequentie* hij die maakt, zullen wij ſtraks zien!) dat het ſlotwoord *Amen* hier als elders te kennen geeft eenen *lof van* GOD! Doch voor eene rationalistiſche uitlegging, dat is eene, die het Woord van God allereerst onder het bereik der menſchelijke, of ieders individueele *rede* gebracht wil hebben, ſchijnt geen uitſpraak van dat Woord of zoo heilig of zoo ſterk, dat zij daarop hare verſtorende of verdovende middelen niet zoude durven beproeven. En wat is er dan nu bedacht geworden, om de kracht der Apostoliſche verklaring ook aan *deze* plaats weg te redeneeren? »De Griekſche woorden (lezen wij in een onlangs in het licht gegeven Geschrift,) kunnen ſpraak»kundig geſchikt (*geconſtrueerd*) worden op verſchillende »wijzen, namelijk dus: *God, die boven allen is, zij gepre»zen in der eeuwigheid;* of: *die* (namelijk Christus) *bo»ven allen is: God zij geprezen in der eeuwigheid;* of: »*die* (namelijk Christus) *boven allen is God te prijzen »in der eeuwigheid.* Voor de twee eerſte ſchikkingen »en opvattingen kan pleiten, dat de benaming *εὐλογητὸς* »in de Heilige Schriften zoo wel des Ouden Verbonds, vol»gens de LXX, als des Nieuwen, bij uitſluiting aan *God* »ſchijnt te behooren: men zie onder anderen Ps. LXXXIX. »v. 53; Dan. III. v. 28; 2 Cor. I. v. 3 en XI. v. 31; en vooral »Marc. XIV. v. 61: *Zijt Gij de Christus, de Zoon des* »GEZEGENDEN? En wij zien ook volſtrekt geene reden, om »de laatſte ſchikking en uitlegging aan te nemen, als eene »leer voorſtellende, die reeds door eenige oude Kerkvaders »voor eenen tak der Gnostieke ketterij werd aangezien. »Liever houden wij deze woorden voor eene Godverheer»lijkende uitboezeming van Paulus, aldus: *de Allerhoog»ſte God zij in der eeuwigheid geprezen*, eene uitboe»zeming van dankgevoel, die zeer wel te pas kwam aan »het ſlot van zijne korte uitweiding tot lof van het ge»ſlacht van Israël, uit hetwelk *de Vaderen waren, uit »welke, God zij eeuwig geprezen, de Christus was* (1).”

In deze woorden is opgenomen het krachtigſte en nagenoeg éénige, dat door Arianen, Socinianen, of Unitarisſen, tegen de bewijskracht der plaats voor de eeuwige en waarachtige Godheid van Christus wordt aangevoerd. De liefde van Christus, geen perſoonlijke of kerkelijke vooringenomenheid, (wij kunnen dit met vrijmoedigheid betuigen!) dringt ons, om in deze gantſche redeneering kortelijk aan te wijzen, hetgeen er inligt: den onwil der menſchelijke rede om eene aanbiddelijke waarheid op het gezag van God aan te nemen; de onmacht om derzelver klare verkondiging uit het woord van God te doen verdwijnen.

Hetzij dan met die ernst, die door de dierbaarheid der zaak gevorderd wordt, gezegd! Het is onwaar, dat de woorden des Apostels op eenige andere wijze *ſpraakkundig geſchikt kunnen worden*, dan juist die, welke door den aangehaalden Schrijver verworpen wordt. Een iegelijk, die maar eenigzins het Griekſche oorſpronkelijk lezen kan, en deze zijne kennis niet opzettelijk ter zijde legt bij de verklaring dezer plaats, moet erkennen, dat de woorden *ὁ ὢν* (*die* of *dewelke is* (1)) met geene ſpraakkundige mogelijkheid anders kunnen betrokken worden dan tot het naast voorgaande naamwoord: *de Christus.* De plaatſing van een punt of twee punten (*colon* of *ſemicolon*) tusſchen de woorden: *Christus voor zoo veel het vleesch aangaat,* en: *dewelke is God boven allen te prijzen,* is louter willekeur, door geen ſchijn zelfs van gezag of aanleiding gewettigd of aannemelijk gemaakt; vooral ook geheel verwerpelijk, om dat de zin, dien men op die wijze wil voortbrengen: *God* (de Vader, met uitſluiting van Christus) *die boven allen is, zij geprezen in der eeuwigheid*, ook buitendien eene andere woordſchikking zoude vorderen (2). Ware hier de bedoeling des heiligen ſchrijvers eene lofprijzing Gode in het algemeen toe te brengen, dan zoude dat woord: *εὐλογητὸς* (*gezegend, te prijzen*) niet in *het midden* van den volzin (hetgeen ieder geoefend gehoor in het Griekſche taaleigen ſtuiten moet!), maar *in het begin* geplaatst zijn; als b. v. bij den aanhef van Zacharias lofzang, of Petrus eerſten Zendbrief (3), en elders. Doch men bedriegt zich of wil zich bedriegen, wanneer men meent, dat de Apostelen zoo maar in het midden hunner redeneeringen eene *doxologie* wierpen buiten innig en noodzakelijk verband met den voorafgaanden of volgenden zin. Bij Paulus vindt men, (hetgeen minder algemeen ſchijnt opgemerkt te zijn,) dergelijken uitroep van Godverheerlijkende aanbidding meest dáár, waar onmiddelijk te voren iets kon ſchijnen gezegd te zijn, met de Goddelijke Majesteit minder overeenſtemmend. Zoo b. v. in het Eerſte Hoofdſtuk van dezen zelfden Brief aan die van Rome (v. 21): *Zij hebben het ſchepſel geëerd en gediend* BOVEN *den Schepper*, en onmiddelijk daarop, als tot herſtelling van den indruk dien de bloote te kennen geving van zulk eene onteering Gods te weeg zou mogen brengen, de lofzegging: *welke is te prijzen in eeuwigheid, Amen* (4)! Zoo ook hier, als de Apostel aan den Christus heeft toegeſchreven eene afkomst *naar den vleeſche*, eene afkomst *uit de Israëlitiſche Vaderen;* op dat daarbij nimmer uit het oog verloren werde de hoogere, de oorſpronklijke, de eeuwige natuur Desgenen, van wien deze dingen Zijner menſchelijke afkomst, tot verheffing van Israëls voorrechten, gezegd waren; zoo laat hij er onmiddelijk op volgen: *de welke* (Christus) *is God boven allen te prijzen in eeuwigheid.* Wat ongerijmdheid daarentegen is het niet, den Apostel eenen zin toe te dichten, waarbij hij eensklaps den draad zijner redeneering over Israël en den Christus uit Israël loslatende, zich ging begeven tot eenen uitroep, die de Godheid *uitſluitend* aan den Vader moe-

»divinitatis testimonium, nimis impudenter in plenâ luce tenebras obducere »conantur; plusquam enim aperta ſunt verba: *Christus ex Judaeis ſecun»dum carnem, qui Deus est in ſecula benedictus.*

(1) N. MESSCHAERT, *Onderzoek naar den inhoud en het wezen des Christendoms*, (Rott. 1835.) bl. 116 en 117.

(1) Vergelijk 2 Cor. XI. v. 31 en Joh. I. v. 18. III. v. 13. enl.

(2) Dus: *Εὐλογητὸς ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς;* of, liever, *εὐλογητὸς ἐπὶ πάντων ὁ θεὸς;* of anders voor het minst: *ὁ δὲ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.*

(3) Luc. I. v. 68. 1 Pet. I. v. 3.

(4) *Παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.*

tende toeëigenen, dat intusſchen op zoo dubbelzinnige wijze doen zoude, dat (zonder de tusſchen gevoegde *punt* of *punten* van des lezers willekeur!) de woorden, voor het minst even goed, van den *Zoon* zullen worden verſtaan (1)!

Doch is de poging der Uitlegkunde tot wegredeneering van dit Apostoliſche getuigenis der eeuwige Godheid onzes Heeren en Zaligmakers dus ijdel en onvermogend gebleken te zijn; zien wij of de Kritiek, tot hetzelfde einde gebezigd, daarin beter zij geſlaagd. Tegen de eenſtemmige lezing van alle bekende Handſchriften en oude Overzettingen, die de plaats juist zóó hebben, als wij die in onze gewone Vertalingen lezen (2), verheft zich alleen een door Grotius herhaalde en nader aangedrongene wenk (*inſinuatie*) van Erasmus. »Uit den Syriër »(de Syriſche Overzetting) blijkt dat in oude boeken »gestaan heeft: *dewelke is boven allen te prijzen in der »eeuwigheid* (3), hetwelk beter overeenſtemt met de ge»woonlijke manieren van ſpreken van Paulus, die ſpre»kende van den Vader en van den Zoon, aan den Vader »gewoon is te geven den naam van God, en aan den »Zoon den naam van Heer (4). Ook heeft Erasmus aan»geteekend dat er zoo geſtaan heeft in de oude boeken »van Cyprianus, dat ook Hilarius dus gelezen heeft, »en dat het ſchijnt dat Chryſostomus al mede zoo ge»lezen heeft. En het ware genoeg voor deze plaats te »zeggen dat dit voorrecht der Joden, dat Christus uit »hen geboren was, grooter is dan alle anderen, om dat »Christus lof en eere toekomt boven allen, dat is boven »Abraham, Iſaac en Jacob."

Volgens deze fraaie lezing zoude dan Christus niet als GOD *boven allen te prijzen*, maar blootelijk als *boven alle de Aartsvaderen te prijzen* door den Apostel geroemd zijn. Doch om niet ſtil te ſtaan bij het matte en flaauwhartige van den dus mismaakten zin, zij het genoeg uit de ſtraks aangehaalde woorden van eenen anderen beſtrijder van de echte beteekenis der plaats te herinneren, dat het Griekſche woord (εὐλογητὸς) hier door *te prijzen* overgezet, in allen gevalle aan geen ander dan het Goddelijk Wezen in de Schriften wordt toegekend, ook dan wanneer de naam van *God* zelve daar niet uitdruklijk wordt bijgevoegd. Doch bovendien rust de gantſche verdichting op eene grove dwaling, om niet te zeggen, een onverſchoonlijke logen. De Syriſche Vertaling heeft wel degelijk even als alle de overige Overzettingen en Griekſche handſchriften: GOD *boven allen te prijzen in eeuwigheid.* En wat aangaat de aanhalingen der kerkvaders, het is bekend, dat deze niet altijd letterlijk den text naſchrijven, maar dikwerf alleen zóó veel daarvan overnemen als hunne redeneering op dat oogenblik behoeft of medebrengt. Doch ook aldus is het beweerde van Erasmus en Grotius onjuist, en kenbaar ten behoeve van een eigen denkbeeld gezocht (1). — De zoo onbeſchaamde als ongerijmde verandering, die de Socinianen Schlichting, Crellius, en anderen, door bloote *gisſing* in den text hebben willen brengen, verdient hier niet eens melding. Men kan die opgegeven en naar waarde beoordeeld vinden in de aangehaalde Commentariën van Koppe en van Tholuck, en elders.

Zoo veel vermag dan zelfs op de geleerdſten en vernuftigſten de bevooroordeelde wederzin tegen een leerſtuk der H. Schrift, eene waarheid van God, dat zij, dien wederzin niet willende opgeven, liever tot de meest onverſtandige en oneerlijke wijze van doen in hunne uitleggingen de toevlucht nemen. En dan durft men dezulken nog wel ten voorbeelde ſtellen tegen de genen, welker eerſte beſchuldiging gewoonlijk luidt, dat zij de Schrift verklaren naar te voren opgevatte leerbegrippen! Doch wenden wij ons liever van de menſchelijke verkeerdheden wederom naar de waarheid en heerlijkheid Gods!

Ja! *Christus is God boven allen te prijzen in eeuwigheid.* Als zoodanig verkondigt Hem de Apostel Paulus, verkondigt Hem geheel de Schrift. Als zoodanig aanbidden Hem alle zaligen en Engelen in den hemel; roept Hem de Gemeente, die Zijnen Naam kent, aan op aarde; getuigt ook in onze harten de Heilige Geest, ten zij immers ons geloof op een ſchepſel, onze hoop op hetgeen dat niet *God* is, mocht zijn gegrond!

Christus is God boven allen te prijzen in eeuwigheid. Zie daar het middelpunt aller heilverborgenheden, het beginſel aller geloofswaarheden. Kon geen ander dan *de Schepper* zelve *onze Verloſſer* zijn (2), zoo is dan dat werk der verloſſing even als de ſchepping een werk geheel Goddelijk en van God; zoo is dan de verzoening door Zijn bloed te weeg gebracht, eene verzoening niet door eene bloote *aanneming in welgevalligheid*, maar door eene voor God geldige *voldoening in waarheid* daargeſteld. Christus is *de* HEERE *onze gerechtigheid* (3). — Was hij God van eeuwigheid, zoo was ook van eeuwigheid die liefde, waarmede Hij de Zijnen *die Hij lief hadde, lief had tot den einde*, lief heeft tot in eeuwigheid (4). — Is Hij die Koning, die uit Davids lendenen beloofd en geboren, den naam draagt van *Wonderlijk*, *Raad*, *Sterke God*, *Vader der eeuwigheid*, *Vredevorst* (5); zoo is het ook van Hem, dat tot de dochter Zions gezegd is en ſteeds gezegd wordt: *Ziet uw heil komt: de Heere* HEERE, *en Zijn loon is met Hem* (6). En wederom: *Hoe liefelijk*

(1) Die de geheele plaats op afdoende wijze gehandhaafd wil zien bij Godgeleerden van lateren, en ook wederom van onzen tegenwoordigen leeftijd, opene hier de Commentarie van KOPPE, (Edit. 3. door AMMON bezorgd,) p. 195—199; vooral ook die van THOLUCK (Berlijn 1824), insgelijks t. d. pl. en de ſchrijvers, aldaar aangehaald, als BAUMGARTEN en anderen.

(2) Men zie de uitgaven en aanteekeningen van BENGEL, GRIESBACH, TITTMAN, enz.

(3) Met weglating namelijk van het woord *God.*

(4) Men vergelijke hiertegen het aangemerkte in ons Dl. II. bl. 25 op Tit. II. v. 13.

(1) KOPPE l. c. in *Variis Lectionibus*, l. c. p. 196. *θεὸς quidem deesſe apud Cyprianum* (*adverſ. Jud.* 2, 6.) *Hilarium* (ad. Ps. 122.) *et Chryſostomum* (*in homiliis ad h. l.*) *perhibuit Erasmus, verſionemque Syriacam addidit Grotius; utrumque vero non accurate.* Hetgeen dan voorts aldaar uitvoerig aangetoond wordt. En ſtraks: *Grotii assertum de Verſione Syriacâ plane falſum.*

(2) Jeſ. XLIII. v. 1 en 15. XLVII. v. 4.

(3) Jer. XXIII. v. 5, 6.

(4) Joh. XIII. v. 1.

(5) Jeſ. IX. v. 5 en 6.

(6) Jeſ. XL. v. 10. LXIII. v. 11. Openb. XXII. v. 12.

zijn op de bergen de voeten des genen, die het goede boodſchapt, die den vrede doet hooren: des genen, die goede boodſchap brengt van het goede, die heil doet hooren: des genen die tot Zion zegt: uw GOD *is* KONING (1). En wederom: *En men zal te dien dage zeggen, Ziet, deze is onze* GOD, *wij hebben hem verwacht, en hij zal ons zalig maken: deze is de* HEERE, *wij hebben hem verwacht, wij zullen ons verheugen, en verblijden in zijne zaligheid* (2).

Christus is God boven allen te prijzen in eeuwigheid. Zoo zijn zij dan welgelukzalig, die, wetende dat wie Hem eert, den Vader eert, wie Hem ziet, den Vader ziet, wie Hem lief heeft, van den Vader gekend is, met Johannes mag nederſtorten aan Zijne voeten (3), met Thomas Hem mag belijden, en TOT HEM *zeggen* (4): MIJN HEER EN MIJN GOD!

DE VERKIEZING GODS, GEOPENBAARD IN DE WEGEN ZIJNER GENADE.

Gelijk in het algemeen de weg eng en het pad ſmal is dat ten leven leidt, en beiderzijds omgeven van afgronden des gevaars en der verzoeking, zoo is in het bijzonder de rechte ſchriftuurlijke belijdenis en verdediging van Gods vrijmachtige genadeverkiezing een ſmalle weg, en van beide kanten omſloten van diepten en afwijkingen: *hier* is het gevaar om den heiligen God tot een Oorzaak der zonde, den rechtvaardigen Rechter der ganſche aarde als een willekeurig Wezen voor te ſtellen; *daar*, om den vrijmachtigen, onafhankelijken Opperheer aan zijner ſchepſelen willekeur te onderwerpen, den Schepper der werelden van het maakſel zijner handen te doen afhangen in zijn eeuwige heerſchappij over het Gebied der ſchepping en in zijne ondoorgrondelijke beſchikkingen binnen het Rijk der Genade. Wel mag men dan hier toepasſen op den Godgeleerde, en in het algemeen op den Christenbelijder, hetgeen de koninklijke Profeet van den jongeling zegt: *Waarmede zal de jongeling zijn pad zuiver houden? Als hij dat houdt naar Uw woord!* Zeker, zoo ergens, dan is hier, in een onderwerp zoo teeder verbonden aan de diepten Gods, de naauwſte aanſluiting aan het geopenbaarde Woord de heiligſte aller verplichtingen; eene verplichting welke de aanbiddelijke Godmensch zoo treffend vervulde in dat allerverhevenſte Gebed, dat Hij kort voor zijne hoogepriesterlijke zelfsofferande tot den Vader uitſprak, als Hij zeide: *Die Gij mij gegeven hebt, heb ik bewaard, en niemand uit hen is verloren gegaan, dan de Zone der verderfenisſe,* OPDAT DE SCHRIFT VERVULD WORDE!

Men heeft met waarheid gezegd, dat alle Gods deugden en volkomenheden als zoovele lichtgeſternten in het onpeilbare luchtruim zijner ondoorgrondelijkheid zweven. Dit geldt vooral hier. Wel mogen wij met Zophar den Naämathiter vragen: *Zult Gij de onderzoekingen Gods vinden? Zult Gij tot de volmaaktheid toe den Almachtige vinden?* en met Mozes zeggen: *De verborgene dingen zijn voor den Heere onzen God; maar de geopenbaarde zijn voor ons en voor onze kinderen tot in eeuwigheid.* Doch *dit* vergeet men veelal bij de behandeling van deze leer, dat de goddelijke genadeverkiezing volſtrekt behoort tot de geopenbaarde dingen, en als zoodanig niet *mag* worden voorbijgegaan met ſtilzwijgen. Want Mozes zegt op eene andere plaats: *Gij zult tot dit woord dat ik U gebiede niet toedoen, ook daarvan niet afdoen, opdat Gij bewaart de geboden des Heeren uwes Gods die ik U gebiede.* En Joannes: *Indien iemand iets afdoet van de woorden des boeks dezer profetie, God zal zijn deel afdoen uit het boek des levens en uit de heilige ſtad, en uit hetgene in dit boek geſchreven is;* eene dreiging die niet beperkt mag worden, maar in zeer uitgebreiden zin op Gods geheele woord is toe te pasſen; *want* ALLE *de Schrift is van God ingegeven, en is nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de rechtvaardigheid is, opdat de menſche Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust.*

De leer van Gods vrijmachtige genadeverkiezing vervult den geheelen Bijbel, maar moet dan ook met geheel den Bijbel in verband beſchouwd, en niet van de overige waarheden afgetrokken worden voorgeſteld. Het Woord Gods begint met de leere van de ſchepping en van den val. Zonder deze heeft ook de uitverkiezing geen vasten bodem. Hier leeren wij, dat God den mensch ſchiep naar zijn beeld en naar zijne gelijkenisſe, en dat God zag al wat Hij gemaakt hadde, en ziet het was zeer goed. Maar ſtraks verandert alles: de mensch eet van den boom der kennisſe des goeds en des kwaads: hij vindt zich naakt: ontbloot van de gelijkenisſe Gods in heiligheid en reinheid. Hij hoort den vloek: ſtof zijt gij en tot ſtof zult gij wederkeeren. God ſpreekt van zijn gansch geſlacht, dat het vleesch, en al het gedichtſel der gedachten zijns harten alleenlijk boos is. Immers ook toen reeds was al hetgeen uit vleesch geboren was, vleesch, en geen reine kon uit eenen onreine voortkomen. Want Adam gewon kinderen naar zijn evenbeeld, naar zijne (niet meer *Gods*) gelijkenisſe, dat is, in dien ſtaat van geestelijke zoowel als uiterlijke naaktheid, van geestelijken zoowel als tijdelijken dood. Ziedaar de grond waarop men de leere der uitverkiezing moet vestigen, en daarom beginnen de Dordrechtſche leerregelen in Artikel 1 en 2 grondig en juist aldus: »Aangezien alle menſchen in Adam gezondigd hebben en den vloek en eeuwigen dood zijn ſchuldig geworden, zoo zoude God niemand ongelijk hebben gedaan indien Hij het ganſche menſchelijke geſlacht in de zonde en vervloeking had willen laten, en om de zonde verdoemen, volgens deze uitſpraken des Apostels: *De ganſche wereld is voor God verdoemelijk;* en: *zij hebben allen gezondigd en derven de heerlijkheid Gods;* en: *de bezoldiging der zonde is de dood.* Maar hierin is de liefde Gods geopenbaard dat Hij zijnen eeniggeborenen Zoon in de wereld gezonden heeft, opdat *een iegelijk die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe.*"

---

(1) Jeſ. LII. v. 7.
(2) Jeſ. XXV. v. 9
(3) Openb. I. v. 17 en 18.
(4) Joh. XX. v. 28.

Dit blijk van Gods eeuwige ontferming, door welke Hij de wereld alzoo lief had, dat Hij van den aanvang af beſloot, zich eene gemeente te vergaderen *uit* alle geſlachten, talen en natiën, die nog niet geboren of ontſtaan waren, vond reeds een begin van uitvoering toen de HEERE Adam, onverdiend, onaangeroepen, ongeſmeekt, de boodschap des heils bracht; en dat niet tegenſtaande zijn wederwillige uitvluchten en zijdelingſche beſchuldigingen van God. Het vond zijne uitvoering toen de Heere die aarde, die vol wrevel was, niet geheel verdeed door den geest zijns monds, noch te niete maakte door den adem zijner lippen; maar *uit* dat oude eerſte menschdom, in en door Noach, een nieuw menſchengeſlacht vormde, om in hetzelve den raad zijns willens te volbrengen, door eenen vloed, dien ons Petrus leert beſchouwen als het *voorbeeld des doops die ons behoudt*, wel onderſcheiden van een vuur, gelijk dat, waarin Sodom, Gomorra, Adama en Zeboïm tot eene eeuwige verwoesting werden. En vraagt men, waarom dan niet de aarde zelve, die vervuld was van wrevel, geheel in het lot der vijf ſteden van het Zoutdal deelde, zoo kunnen wij enkel met de Engelen in Efrata's velden antwoorden: *In menſchen* WELBEHAGEN!

Maar dat eeuwig onverdiend en ongehouden Welbehagen houdt niet op: het ontwikkelt zich al meer en meer, hoe verder zich de boosheid en godloosheid der menſchen uitbreidt. Na den zondvloed weken de menſchen op nieuw af van den Heere, en begonnen de waarheid Gods te veranderen in de leugen, en het ſchepſel te eeren en te dienen boven den Schepper die te prijzen is in der eeuwigheid: het geſlacht van Heber zoowel als alle de overigen; want dus ſprak God tot Israël: *Over gene zijde der riviere hebben uwe Vaders van ouds gewoond, namelijk Therah de Vader Abrahams, en de Vader Nahors, en zij hebben andere goden gediend* (1). Wat was dan Abrahams werk of deugd, of welke waardigheid had Hebers geſlacht, dat de Heere alle die menigvuldige Stamvaderen die wij in de Noachiſche geſlachts- en volkeren-tafel vinden, voorbijging, en Abraham riep, en hem met Therah zijnen Vader, en Saraï zijne huisvrouw, en Lot zijns broeders zoon, uit allen verkoor, en tot hem zeide: *Gaat uit uw land en uit uwe maagſchap, en uit uws Vaders huis, naar het land, dat ik U wijzen zal. En ik zal U tot een groot volk maken, en U zegenen, en uwen naam groot maken, en weest een zegen. En ik zal zegenen die U zegenen en vervloeken die U vloekt, en in U zullen alle geſlachten der aarde gezegend worden!* Ook hier weder moeten wij met de Engelen, die begeerig zijn om in deze dingen in te zien, uitroepen: WELBEHAGEN! Welbehagen, en geen willekeur, want alzoo vorderde Gods waarheid en trouwe, dat volbracht zoude worden het woord der belofteNis aan Sem geſchied: dat Japhet in zijne tenten wonen, en hij van God zoude gezegend worden!

Abraham had twee zonen: éénen uit de dienstmaagd en éénen uit de vrije. God richtte zijn verbond op met Izaak, en ſprak van Ismaël: *de zoon der dienstmaagd zal geenszins erven met den zoon der vrije.* Was het om eenig werk of deugd van Izaak? In tegendeel: maar wat zegt de Schrift? *Gene die uit de dienstmaagd was, was naar den vleeſche geboren geweest: doch deze, die uit de vrije was, door de beloſteniſſe.* Niet naar willekeur, maar naar DE BELOFTENISSE!

En niet alleen deze, maar ook Rebecca is daarvan een bewijs, als zij uit éénen bevrucht was, namelijk Izaak. Want als de kinderen nog niet geboren waren, noch iets goeds of kwaads gedaan hadden, opdat het voornemen Gods dat naar de verkiezing is vast bleve: (niet uit de werken, maar uit den roependen God:) zoo werd tot haar gezegd: de meerdere zal den mindere dienen (en van de verbondsbelofte verſtoken blijven, waaraan deze deel heeft;) gelijk geſchreven is! *Jakob heb ik lief gehad en Ezau heb ik gehaat* (1). Het verdient alle opmerking dat deze uitdrukkingen, die de Apostel op de personen van Jacob en Edom toepast, bij den Profeet van de Israëliten en Edomieten gebruikt worden; waaruit ten duidelijkſte blijkt, dat gelijk God tot Abraham geſproken had, dat alle geſlachten der aarde IN HEM zouden gezegend worden (2), alzoo ook de Israëliten IN JACOB werden gezegend, de Edomieten daarentegen IN EZAU van dien verbondszegen uitgeſloten (3). Ezau was dus wel een onheilige, die om eene ſpijze het recht van zijne eerstgeboorte (en daarin de beloftenis: *in Uwen zade zullen alle de geſlachten der aarde gezegend worden, welke is Christus* (4)) weggaf; maar de Apostel geeft ons den grond zijner verwerping geenszins in die *onheiligheid* aan, maar wijst daarentegen op het woord Gods tot Mozes: *Ik zal mij ontfermen diens ik mij ontferme, en zal barmhartig zijn dien ik barmhartig ben.* Zoo is het dan niet desgenen die wil, noch desgenen die loopt, maar des ontfermenden Gods (5).

Zoo zien wij dan, dat die verbondsbetrekking van God met Abraham, den Vader der geloovigen (en dus met alle de geloovigen die IN HEM gezegend werden,) geheel rust op, en voortkomt uit die verkiezende liefde Gods, in welke Hij zich ſteeds verklaarde te zijn *de God Abrahams, de God Izaaks, en de God Jacobs;* eene beſchikking, gegrond, niet op willekeur, maar op alle Gods deugden te zamen genomen, en niet het minſte op

---

(1) Joz. XXIV. v. 2.

---

(1) Rom. IX. v. 10—13. (2) Gen. XVIII. v. 18,

(3) De Nieuwerwetſche Uitlegkunde, die anders waarlijk zoo gezind niet is om het Oude Verbond uit het Nieuwe, en het Nieuwe Testament uit het Oude te verklaren, is hier aanſtonds met de plaats van Maleachi (Cap. I. v. 2) gereed, om te bewijzen, dat er enkel van nationale voorrechten der Israëliten boven de Edomieten wordt geſproken. Doch zij vergeet, dat onder die nationale verbondsbeloften den grond van al de overige uitmaakt en de eerſte in rang is de toezegging van dat Zaad der belofte, en deszelfs verkondiging, benevens hetwelk *geen andere naam is onder de menſchen gegeven, in welken wij kunnen zalig worden;* en dat dus deze nationale verkiezing, de verkiezing ten leven in zich beſluit; eene verkiezing, van welke echter zij niet uitgeſloten zijn, die van den wilden olijfboom van nature, op den goeden worden overgeplant (Rom. XI. v. 22). — De vergelijking met Gen. XXIX. v. 31 komt hier dus in het geheel niet te pas. En zelfs in dien zin toont hetgeen men Deut. XXIV. v. 3 leest, dat *haten* ook aan verſtooten en verwerpen doet denken.

(4) Gal. III. v. 16.

(5) Rom. IX. v. 14—16, verg. met Hebr. XII. v. 16, 17.

Zijne ONTFERMING, TROUW EN WAARHEID. Zoo zien wij, dat de uitverkiezing van dit Israël, het voorbeeld des Volks en der Kerk van God door alle tijden heen, niet was gegrond op deszelfs verdienfte, waardij, of goede eigenfchappen. *Niet om uwe gerechtigheid* (zegt Mozes tot hen in zijne laatfte woorden:) *noch om de oprechtigheid uwes harten komt gij henen in, om dit land te bezitten; maar om de godloosheid dezer volken verdrijft ze de Heere uwe God voor uw aangezicht uit de bezitting, en om het woord te bevestigen dat de Heere uwe God uwen Vaderen Abraham, Izaak en Jacob gezworen heeft.* En verder fpreekt hij tot hen: *Wederfpannig zijt gij geweest tegen den Heere, van den dag af dat ik u gekend hebbe.* En hij bidt tot den Heere: *Zie niet op de hardigheid dezes volks noch op zijne zonde: Gedenk Uwer knechten, Abrahams, Izaaks en Jakobs!*

Doch ook deze verkiezing Gods over Israël beperkt zich nader tot het Israël naar den Geest. Want die zijn niet allen Israël, die uit Israël zijn; noch omdat zij allen Abrahams zaad zijn, zijn zij allen kinderen; maar: *In Izaak zal U het zaad genoemd worden:* dat is: niet de kinderen des vleefches, die zijn kinderen Gods, (uitverkorenen,) maar de kinderen der beloftenisfe worden voor het zaad gerekend. Want Ezaïas roept over Israël: *Al ware het getal der kinderen Israëls gelijk het zand der zee, zoo zal* (toch flechts) *het overblijffel behouden worden.* Alzoo is er dan, befluit de Apostel uit dit alles, ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijffel geworden naar de VERKIEZING DER GENADE (1).

De Apostel leert dan, (nadat hij te voren beide Joden en Grieken, dat is het ganfche menschdom, befchuldigd heeft, dat ze allen onder de zonde zijn:) dat God van Abraham af, door een geheelen fchakel van verkiezingen heen, Israël uit dat verdorven menschdom, zonder éénige aanmerking van werk of waarde had uitverkoren, en voorbeftemd tot de aanneming tot kinderen; doch dat zich de eigenlijke vrucht en het laatfte, hoogfte doel der verkiezing, de ware en eigenlijke kindsaanneming, enkel en alleen bepaalt tot die *kinderen der beloftenis*, die Christus, in onderfcheiding der wereld, de *gegevenen des Vaders* noemt, en die Joannes befchrijft als *gekocht door zijn bloed uit allen geflachte, en tale, en volke, en natie.* Zulken waren in Elias tijd (toen de uitverkiezing zich nog binnen Israël bepaalde) de zeven duizend, die hunne knieën voor Baäl niet gebogen hadden; in Paulus dagen, toen Israël de wet der rechtvaardigheid uit de werken zocht, alleen *de uitverkorenen*, (de anderen waren verhard geworden): en door alle de Eeuwen des Christendoms heen, degenen die niet flechts met den uitwendigen waterdoop in de uiterlijke kerk ingelijfd, maar door den Geest Gods en door het Woord der Genade zouden wedergeboren worden, naar het eeuwig voornemen der verkiezing. *Want die Hij te voren gekend* (dat is liefgehad (2)) *heeft*, zegt dezelfde Apostel, *die heeft Hij ook te voren verordineerd, den beelde Zijns Zoons gelijkvormig te zijn, opdat Hij de eerstgeborene zij onder vele Broederen.* En elders: Hij heeft ons *gezegend met alle geestelijke zegeningen in den hemel in Christus, gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem* VOOR DE GRONDLEGGING DER WERELD, *opdat wij zouden heilig en onberispelijk zijn voor Hem in de liefde: die ons te voren verordineerd heeft tot aanneming tot kinderen, door Jezus Christus in Hemzelven, naar het welbehagen zijns willens, tot prijs der heerlijkheid zijner genade, door welke Hij ons begenadigd heeft in den Geliefde* (1).

Het is dus gaarne en van ganfcher harte, en volgens de doorgaande leer en den ganfchen inhoud van Gods Woord, dat wij deze dierbare geloofswaarheid der Verkiezing en voorverordinering Gods, ook in overeenftemming met onze rechtgevoelende Vaderen, erkennen en belijden, dezelve befchrijvende, volgens de allezins waarachtige voorftelling van den eerften leerregel der Dordrechtfche Kerkvergadering, als »dat onveranderlijk voornemen Gods, door hetwelk Hij vóór de grondlegging der wereld eene zekere menigte van menfchen, niet beter of waardiger zijnde dan de anderen maar in de algemeene ellende met de anderen liggende, uit het geheele menfchelijke geflacht, van de eerfte volkomenheid door hun eigen fchuld vervallen in de zonde en het verderf, naar het vrije welbehagen zijns willens, tot de zaligheid uit loutere genade uitverkoren heeft in Christus, denwelken Hij ook van eeuwigheid tot een Middelaar en Hoofd van alle uitverkorenen en tot een Fundament der zaligheid gefteld heeft. En opdat zij door Hem zouden zalig gemaakt worden, heeft Hij ook befloten dezelve Hem te geven, en krachtelijk tot deszelfs gemeenschap door zijn Woord en Geest te roepen en te trekken, of met het ware geloof in Hem te begiftigen, te rechtvaardigen, te heiligen, en, in de gemeenschap zijns Zoons krachtelijk bewaard zijnde, ten laatfte te verheerlijken, tot bewijs zijner barmhartigheid, en ten prijs van de rijkdommen zijner algenoegzame genade.”

Één en dezelfde is de Heer der Natuur en de God der Openbaring. De vrijmachtige befchikking welke ons het woord Gods volgens de bovenftaande ontwikkeling in het Rijk der Genade met eerbiedig verftommen leert aanbidden (2), diezelfde beftelling treffen wij allerwege aan in het gebied der Schepping. Gelijk het eeuwige leven niet is desgenen die wil, noch die loopt, maar uit den ontfermenden God, zoo is het insgelijks met het natuurlijke en tijdelijke. Of heeft iemand onzer zijne toeftemming gegeven om in Adam, den fprinkader des menfchelijken geflachts, te worden gefchapen? Heeft iemand ook de keus gehad of kunnen hebben tusfchen beftaan of niet beftaan? Heeft iemand de vrije zelfbeftemming gehad met opzicht tot zijne natuurlijke geboorte uit dit of dat volk, uit deze of die ouders, in dezen of genen ftand? Immers, *Hij doet naar Zijnen wille met het heir des hemels en met de inwoners der aarde, en daar is*

(1) Rom. IX. 6—8, 27 en Cap. XI. v. 5.
(2) Rom. XI. v. 2, verg. met Deut. X. v. 14.

(1) Eph. I. v. 3-6, verg. met Joann. XV. v. 16.
(2) Rom. IX. v. 20.

niemand die zijne hand afslaan of tot Hem zeggen kan: wat doet Gij (1)? En echter, er is bij Hem geene aanneming des persoons, geen zweem van willekeur. Dezelfde Koning die deze belijdenis der vrijmachtige Souvereiniteit Gods deed, mocht er straks bijvoegen: *ik verhooge en verheerlijke den Koning des hemels, omdat alle zijne werken waarheid en zijne paden gerichte zijn, en Hij is machtig te vernederen degenen die in hoogheid wandelen* (2). Wel mogen wij dan met Job tot den Heere zeggen: *ik weet dat Gij, o Heer, alles vermoogt, en dat geene van uwe gedachten kan afgesneden worden. — Ik ben te geringe: wat zoude ik antwoorden? Ik legge mijne hand op den mond* (5)! en met Paulus uitroepen: *o diepte des rijkdoms, en der wijsheid en der kennisse Gods! hoe ondoorzoekelijk zijn zijne oordeelen en onnaspeurlijk zijne wegen! Want wie heeft den zin des Heeren gekend of wie is zijn raadsman geweest; of wie heeft Hem eerst gegeven en het zal hem weder vergolden worden? Want uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen. Hem zij de heerlijkheid in der eeuwigheid. Amen.*

Het verdient alle opmerking, dat in dezen tijd der herlevinge des geloofs, na eene meer dan vijftigjarige periode van dorre onvruchtbaarheid en levenloosheid, ook bij vele geloovige leden der Evangelisch-Luthersche Kerk in andere gewesten, zelfs bij zulken die wegens uitsluitende verdediging der strenge avondmaalsleere dier Kerk de sterkste vooroordeelen tegen de Gereformeerden blijven voeden, volmondig erkend wordt, dat het wel de leer van het sacrament des altaars, maar geenszins de ontkentenis der souvereine (absolute) genadeverkiezing Gods is, welke de twee Kerken van elkander scheidt (4). De Schrijver dien wij hier vooral op het oog hebben, verklaart die ontkentenis voor eene *inconsequentie* der navolgers van Luther (§ 198), en zegt van deze hunne tegenstrijdigheid met zich zelve het volgende: »Zij is onmiskenbaar niet slechts in tegenspraak met Luthers eigene leer, voor zoo ver het ons gegund is die duidelijk te verstaan, maar ook met zich zelf; waarvan zelfs de zamenstellers der *Formula concordiæ* de overtuiging moeten gehad hebben, daar zij uitdrukkelijk wijzen op de onoplosbare zwarigheden in deze leer, welke geen menschelijk verstand kan doorgronden. Doch die tegenspraak ligt meer in de uitdrukkingen dan in den grond der zaken; want even zoo duidelijk als de *Formula concordiæ* het goddelijk raadsbesluit der verkiezing van het geloof afhankelijk maakt, even zoo uitdrukkelijk leert zij tevens, dat dit geloof door den Heiligen Geest gewerkt wordt. En even zoo bepaald als zij eene algemeene Genade beweert, even zoo stellig verwerpt zij toch ook met de Augsburgsche Confessie de algemeene herstelling, en eene algemeene verkiezing; zoodat zij daardoor vasthoudt, niettegenstaande den (in den Bijbel geleerden) wil van God omtrent aller menschen zaligheid, toch de verdoemenis der meesten, of van vele, wier persoonlijke onderscheiding zij zich even zoo weinig aanmatigt als de Gereformeerde Kerk, terwijl beide bij de verkondiging des Evangelies de verkiezing van elk bijzonderen hoorder (hopen of) onderstellen moeten (1)." — En op eene andere plaats in dit Werk zegt dezelfde Schrijver: »de strenge leer van Gods vrije en souvereine genade in Christus (verbonden met den zegen der naauwgezette sabbathsviering op den Zondag, en het bijzonder krachtige vasthouden aan de geheele leer van de voleindiging van het Rijk Gods op aarde (2), (in enkele Gereformeerde Kerken), wanneer die leer slechts levendig werd geloofd en beleden (3), en niet verkeerd opgevat werd tot fanatismus (4) of gevoellooze steilheid, schonk eene onwankelbare geloofskracht, scheidde het Koningrijk Gods en de wereld onvereenigbaar van elkanderen, en roeide met elk, (ook het fijnste) Pelagianismus, de leer van eene algemeene herstelling aller dingen met den wortel uit, waardoor tegen den verderfelijken stroom (van het Rationalismus) ten minste in zooverre een dam was opgeworpen, dat hij de Kerken niet geheel kon overstroomen. Gelukkig ware de Evangelische Christenheid geweest, indien beide de Zuster-kerken in hare ongeschondene, steeds door de kracht der goddelijke waarheid nog meer gezuiverde eigenaardigheden, nevens elkanderen waren blijven bestaan, tot God zelf ze vereenigd hadde in een nieuw en in zich zelf volkomener Kerkgestícht (5)."

Dat dit gevoelen bij velen in de tegenwoordige Evangelische Kerk van Duitschland heerschende is, durven wij met vertrouwen verzekeren. Een uitnemende Beijersche Geleerde, wiens mensch- en ziel-kundige werken, zoowel als zijne godsdienstige geschriften hem in de geleerde, maar vooral ook in de Christelijke wereld zooveel naam hebben verworven (Prof. Schubert,) verzekerde onlangs den Schrijver van dit Artikel, dat het ook het zijne was. Ook de treffelijke Prof. Tholuck van Halle toont meer en meer neiging tot hetzelve. Zijne ingenomenheid zelve met Calvijn, wiens *Institutien* hij voor eenigen tijd op nieuw te Berlijn in eene onkostbare Uitgave (gelijk ook 's Hervormers Commentarie over het N. T.) deed verschijnen, deed dit reeds vermoeden. Mocht dan nu ook in ons Vaderland de leer van Gods Woord, de belijdenis van Calvijn, en die der eerwaardige Dordsche Vaderen, niet langer door onkunde worden verdraaid, door vooroordeel miskend, door kwaadwilligheid verduisterd! In ons Vaderland, aan hetwelk deze leer van ouds als een bijzonder pand was toever-

---

(1) Dan. II. v. 35. (2) Cap. II. v. 37.
(3) Cap. XXXIX, v. 37, 38 en XLII. v. 2.
(4) Guericke, *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte*, (Halle, 1833.) Een Schrijver, wiens getuigenis van des te meer gewicht is, wijl hij tot de verklaarde tegenstanders der in Pruissen op hoog gezag ingevoerde Unie van beide Kerken behoort, weshalve hij thans van zijnen Professoralen post is verlaten geworden; zoo dat althans bij hem de strekking niet kan bestaan, om het onderscheid der beide belijdenissen onbeduidend en gering te doen voorkomen.

(1) Guericke, S. 847, 848.
(2) In tegenstelling (bedoelt de schrijver waarschijnlijk) tegen de leer van een' tusschenstaat in de onderwereld, waaruit verloren godloozen zouden kunnen hersteld worden.
(3) Tegen eene levenlooze, orthodoxe of bloot-wijsgeerige bespiegeling over dit leerstuk waarschuwt de ware Gereformeerde even zoo krachtig en ernstig als deze onze Evangelische geloofsbroeder.
(4) Moet men hier ook *fatalismus* lezen?
(5) Guericke, S. 948, 949.

trouwd, en dat, zelf op genade drijvende, zonder die leer niet kan beſtaan of behouden worden!

ISRAËL EN ROME.

Een der groote verdedigers van het Roomſche Catholicismus in onze dagen, de Ultramontaanſche bekeerling Von Haller, wien wel niemand zal nageven, dat hij de gronden voor de Kerk van Rome niet in volle kracht heeft voorgeſteld, zegt van de bewijsvoering voor de leer dier Kerk het volgende:

»Bij den grooten en nog ſteeds voortdurenden ſtrijd tusſchen Catholieken en Proteſtanten, komt alles *éénig en alleen* daarop aan, om door rede, ondervinding, en het getuigenis van alle tijden en landen, de volſtrekte noodzakelijkheid eener uiterlijke Kerk en haars rechtmatigen gezags te bewijzen; aan te toonen, dat de Bijbel, of de heilige Boeken der Christenen, onmogelijk de éénige bron des Christendoms kunnen zijn, wijl zij de godsdienſtige christelijke Maatſchappij reeds onderſtellen, en zonder die zelfs niet beſtaan konden; en dat veel minder nog elk bijzonder perſoon bekwaam en bevoegd kan zijn om deze Boeken naar zijne rede uit te leggen, naardien anders alle godsdienstband, alle gemeenzaam geloof zou wegvallen, en aan de onredelijkſte leerſtellingen ruime ingang zoude geopend worden; en eindelijk, dat de valschheid en onmogelijkheid van dit Proteſtantſche beginſel zich ook daardoor overtuigend bewijst, dat de Proteſtanten zelve het noch volledig volgen, noch kunnen volgen; maar altoos, nu geestelijk, dan wereldlijk gezag in kerkelijke zaken erkennen of invoeren moeten; veel overnemen uit vroeger overlevering of uit hunne eigen kerkelijke inzettingen; zich niet te vrede houden, hunne aanhangers blootelijk naar het lezen des Bijbels te verwijzen, maar ſcholen en Academiën onderhouden, de kerkleer naar het in elk land ingevoerde ſtelſel vormen, en jeugd en volwasſenen zelve onderwijzen naar ſymboliſche geſchriften, catechismusſen en andere leerboeken: hetwelk alles naar hunne eigene leer volſtrekt geen plaats moest hebben, en met het beginſel van 't Proteſtantismus in openbaren ſtrijd is (1)."

Ziedaar dan nu de groote Hoofdvesting van 't Catholicismus! Wanneer deze zoo onbewimpeld wordt aangewezen, behoeft men zich niet lang bij minder ſterke, of liever, bij zwakke punten van verdediging op te houden.

Het woord van God, en wel bepaald het voorbeeld van Gods Volk, van Israël, biedt ons voor elk dezer beweerden zonder moeite eene afdoende oplosſing aan. Hier toch was eene Kerk, dat is een Volk, eene Gemeente des levenden Gods; maar van *rechtmatig gezag* derzelve, in den zin der Roomſche Kerk, leert de Schrift geen tittel of jota. Dat de heilige Boeken de éénige bron der Israëlitiſche, dat is der geopenbaarde leer waren, blijkt ten duidelijkste uit het uitſluitend gezag dat Christus en zijne Apostelen aan *Mozes en de Profeten*, in tegenſtelling van de inzettingen (*overleveringen*, παραδόσεις) der Oude toekenden. Dat de Israëlitische Kerk dus op den grondſlag der roeping Gods, reeds tot Abraham geſchied, en des geſchrevenen woords door Mozes, rustte, en niet door het goddelijk woord reeds werd onderſteld, kan mede uit de gewijde Schriften ten duidelijkste bewezen worden. Dat voorts ieder naar zijne bijzondere reden valſche uitleggingen aan dat woord kon toevoegen, is niet minder openbaar, en wordt reeds door het voorbeeld der Schriftgeleerden en Farizeën overvloedig betoond, maar God heeft daarom ook telkens weder nieuwe Godsgetuigen aangegord om die dwalingen te beſtrijden en te vernietigen. Eindelijk, dat de goede bemoeiïngen, beide van wereldlijke en kerkelijke Regenten tot herſtelling of bevestiging der aangevochtene waarheid geenszins de noodzakelijkheid van een in onafgebroken opvolging voortbeſtaand geestelijk gezag kunnen aantoonen, kan weder de geſchiedenis van Israël verduidelijken, waar niet alleen Levi, maar ook Juda de hand hield, en houden moest, aan de reine dienst des Heeren, zonder dat evenwel de Hoogepriester eenig geestelijk gezag gelijk aan dat van den Paus van Rome, vooral niet in het geven eener authentieke verklaring van Mozes en de Profeten oefende; terwijl met dit al de Profetenſcholen en de dienst van Priesters en Leviten ſtrekten om het volk in het Wetboek, de Godſpraken, of de Pſalmen te onderwijzen. — Ziedaar dus de Godebehagelijkheid en wettigheid van hetgeen de verdediger der Roomſche Kerk onbeſtaanbaar acht, door een voorbeeld van Godswege ons allerklaarst en voldingend uitgemaakt. Ziedaar het volk waarop Christus en zijne Apostelen ſteeds ten voorbeelde wijzen, voor ons, *op wien de einden der eeuwen gekomen zijn*, ziedaar Israël, optredende als getuige tegen Rome! Deze grond der niet bloot negative maar ſtellige hervormingsbelijdenis losſen de verdedigers van Rome nimmer op, maar vergenoegen zich ſteeds alleen met het herhalen der tallooze malen wederlegde beweerden. Zooveel ſterker reden voor den geloovigen Hervormde om telkens op deze vastigheid terug te komen; telkens op nieuw het getuigenis van Gods verkoren erfdeel tegen dat Babel in te roepen, dat hetzelve wel eenen tijd lang aan zich onderwierp, maar niet kon uitroeien: het getuigenis van Mozes en de Profeten tegen de opvolging, die van eenen overweldigenden Nimrod aanvangt, om door te loopen en te eindigen in den perſoonlijken Antichrist!

HET AMBT DES REGTERS.

Wanneer men hier en daar in ons vaderland de zoogenaamde regt-huizen in kleine steden of op dorpen bezoekt, dan vindt men ſoms in het oude meestal vervallen gebouw nog een half vermolmd bord aan den wand, waarop in gothiſche letteren, óf de tien geboden, óf de eene of andere treffende ſpreuk uit Gods woord tot waarſchuwing van boosdoeners, of tot aanduiding der heiligheid van het regters-ampt, geſchreven ſtaat. Sedert het verdwijnen van alle die kleine, meestal boerengeregten, misſen die opſchriften eene dadelijke toepasſing,

(1) Von Haller, *Restauration der Staatswisſenſchaft*, Bd. V. S. 86, 87.

want ook het werktuigelijke werk eens Burgemeesters of van eenen gemeente-raad, thans aldaar gezeten, mist ontzagchelijk veel van deszelfs voormalige waardigheid en gewigt. Naar de grootere ſteden werden de vierſcharen verplaatst, en terwijl zoodanig eene vereenvoudiging der regtsbedeeling door velen, en welligt te regt, als eene heilzame vrucht van onze zoo verderfelijke vereeniging met Frankrijk beſchouwd wordt, mag men vragen, waarom ook thans onze ſtedelijke geregtszalen, en vooral de nieuwe *paleizen van justitie*, gelijk men ze noemt, zoo ſierlijk en prachtig gebouwd voor hunne thans veel meer uitgebreide ſchare van bezoekers, niet dezelfde gedachtenis-ſpreuken aan de goddelijke wetgeving, zoo als in vroeger tijd, door talrijke opſchriften herinneren?

Zou het zijn, omdat met de franſche organiſatie, gelijk in de wetgeving, alzoo in de rechterlijke zeden en gewoonten, het beginſel des ongeloofs zigtbaar is? en zou de thans van alle zinrijke en leerzame ſpreuken ontbloote wand onzer pleitzaal, een teeken zijn van de tegenwoordige dorheid en onvruchtbaarheid, gelijk die vroeger, aan het leven en den bloei der waarheid in hoven en regthuizen herinnerde? Het is moeijelijk die vragen te beantwoorden; want ook in dit opzigt mag geen oordeel op uiterlijken ſchijn gegrond zijn, en de ongekrenkte, allereerst op Gods woord en waarheid gegronde regtſpraak, kan alle die uitwendigheden ontberen.

Intusſchen mag en moet de Nederlander diergelijke zaken niet onopgemerkt laten voorbijgaan, want zij geven aanleiding om bij dit volſlagen gebrek aan zigtbare ſporen van godsvrucht, met dubbelen ijver te onderzoeken, in welke andere misſchien voor het oog verborgene teekenen deze zich dan openbaart, en te waken tegen het gevaar, dat niet de goddelooze beginſelen, in franſche wetboeken en ſtaatsinſtellingen doorſtralende, op onzen bodem overgeplant, dezelfde vruchten dragen als in Frankrijk.

De geruchtmakende regtsgedingen aldaar gevoerd, waarvan onze dagbladen vervuld waren, deden ons op de treffendſte wijze zien, wat al verderfelijks in die beginſelen ligt opgeſloten, en hoe ééne inſtelling inzonderheid, die, Gode zij dank! hier, in weerwil van de wenſchen onzer voormalige zuidelijke landgenooten, niet werd ingevoerd, tot derzelver vreesſelijkſte ontwikkeling medewerkt.

De jury, die wij hier bedoelen, gelijk die thans, van hare oorſpronkelijke inſtelling afgeweken, in Frankrijk beſtaat, is zoo als wederom uit die voorbeelden bleek, niets anders dan eene regtbank van losbandigheid en willekeur. De vreesſelijkſte foltermoord, door de romaneske opgewondenheid en ſchijnbare zelfverzaking van haar bedrijver eenigzins vergoelijkt, wordt door eene jury (in het geding van *Blancal*) als het ware gebillijkt en aan de ſtraffende hand des regters onttrokken, terwijl eene andere gruwelijke, door bedrog en list nog meer afſchuwelijke misdaad, op weinig afdoende, veelzins in wederſpraak met zich zelve zijnde getuigenisſen, als werkelijk gepleegd aangenomen, in weerwil van die vooronderſtelling gezegd werd verontſchuldiging te verdienen. Wij bedoelen de veroordeeling van *de la Roncière*, wiens bedrijf, zoo het als bewezen beſchouwd wordt, alleen daar toegeeflijkheid verdient, waar opzettelijke moord, listig beraamde eerroof, en beestelijke woede voor vergeeflijke feilen worden aangezien. Het zijn echter niet alleen deze voorbeelden, waarop wij ons ten bewijze der losbandigheid en willekeur van de franſche jury zouden kunnen beroepen. Een geleerd ſchrijver heeft in den tijd, dat deze inſtelling het onderwerp der beraadſlagingen onzer Staten-Generaal uitmaakte, in eene uitvoerige verhandeling aangetoond, dat zoowel de ſtrafeloosheid van wezenlijk ſchuldigen, als de ſtraf van onſchuldigen, een gewoon gevolg was van de regtſpraak door gezworenen (1). Afhankelijkheid van de regering is volgens denzelfden ſchrijver het gewone kenmerk der jury, waarvan hij eene lange reeks van uitſpraken aanhaalt en toetst. Hetgeen de ondervinding aan den geleerden onderzoeker bewijst, wordt den Christen uit Gods woord duidelijk; en treffend is de overeenſtemming, die wij hier vooral tusſchen die hoogere beginſelen in de uitſpraken van Gods woord, met de lesſen der hedendaagſche geſchiedenis waarnemen. Volgens den aangehaalden ſchrijver (bl. 305) zijn die verderfelijke gevolgen meestal toe te ſchrijven aan het denkbeeld eener vermeende *almagt* (*omnipotence*), die de jury zoude bezitten. Die *almagt*, waaraan alleen verregaand ongeloof en daarmede gepaard gaande zelfverheffing kon doen denken, is niet een *woord*, maar in zekeren zin in het oog der jury en harer voorſtanders eene *waarheid*. Aan die zoogenaamde almagt wil men niet alleen het leven en de bezittingen der burgers, maar ook de hoogſte ſtaatsmagt onderworpen hebben. Waar de wet aan de jury mishaagt, meent zij de al of niet toepasſing daarvan in hare hand te hebben; ſtraffen te mogen uitſpreken, waar deze zwijgt, vrijſpraken te doen volgen waar zij ſtraf eischt, en haar alzoo krachteloos te maken, door zich verre boven den wetgever zelven te verheffen. Dat dit kwaad in naburige landen beſtaat, behoeft wel geen betoog, daar het algemeen erkend wordt (2). Maar is het alleen de zoogenaamde jury die daaraan mank gaat? Voorzeker neen! Ook vaste regtbanken kunnen zich aan dezelfde willekeur ſchuldig maken, want de beginſelen des ongeloofs openbaren zich in allerlei vormen, en men moet waarlijk tot hooger dan die uitwendigheden opklimmen, indien men het kwaad wil tegengaan. Beginſellooze willekeur kan evenzeer zigtbaar zijn in de veroordeelingen of vrijſpraken eener Parijſche jury, wanneer zij in drukpers-zaken von-

(1) Men zie den Hoogleeraar Mr. C. A. den Tex in zijne Verhandeling over de Jury, *Bijdragen tot Regtsg. en Wetg.* Dl. II. bl. 296 en volg.

(2) De zoo even aangehaalde ſchrijver t. a. p. bl. 319, verklaart de leer van de zoogenaamde *almagt* der gezworenen voor eene gevaarlijke nieuwigheid, voor eene leer, die de rust der Maatſchappij in gevaar ſtelt, en welke lijnregt ſtrijdt met hetgeen de wetenſchap des ſtrafregts ons in de laatſte jaren heeft geleerd. Iedere wet is abſoluut gebiedend. Haar voorſchrift is regelmaat voor den burger om er naar te handelen, en bevel voor den regter om die toe te pasſen. Haar gebod is onverbiddelijk. Eene wet, en vooral eene ſtrafwet, kan alleen invloed hebben, omdat men weet dat zij zal worden gehandhaafd.

nist, en in de arresten van eene Kamer der Pairs, waar die haar gezag onafhankelijk van de Godsregeering, en als buiten het bereik Zijner waarheid acht. Waar het woord des Heeren in minachting is, daar wordt des menſchen woord geëerd; waar Gods wil wordt veracht, daar zit alleen de wil des menſchen, dat is willekeur, op den throon; en de regtsbedeeling zal wel evenzeer rampzalig zijn daar, waar 's lands regering, als daar, waar de dwinglandij der menigte op de ſtem des regters invloed uitoefent. »Indien gij dezen loslaat, zoo zijt gij des Keizers vriend niet (1)" was de beweeggrond, waarvan men zich eenmaal tegen den vlekkeloos Onſchuldige, bij eenen ongeloovigen, beginſelloozen regter met vrucht bediende, en de verleide menigte »Kruist Hem! Kruist Hem!" roepende, was voorzeker medeoorzaak dat Hij, in wien geen ſchuld gevonden was, gegeesſeld en gekruiſigd werd. Vaste wetten en regelen, hetzij dan door de daartoe bevoegde magt verordineerd, of zonder en onafhankelijk van eene plechtige afkondiging, in elks geweten luide ſprekende, ziedaar waaraan 's Regters uitſpraak onderworpen moet zijn. De wet alleen is zijne veilige haven, wanneer zijn ambt medebrengt dat hij over leven en dood oordeelt, en wel verre dat eenige almagt of eenig gezag zelfs in dit opzicht zijn deel is, verkeert hij daarbij in de grootſte afhankelijkheid. Hij *ſpreekt* het regt uit, d. i. hij deelt ons den wil des wetgevers in bepaalde gevallen mede (2). Zijn wil, zijn wensch, of wat hij in het algemeen nuttig of noodzakelijk zou achten, komt daarbij geenszins in aanmerking. Twijfelt men hieraan? Men ſla dan allereerst Gods Woord op; daar vindt men alom onze ſtelling bevestigd. Immers welke andere beteekenis heeft dat Woord Gods (Exod. XXII. v. 2)? »Gij zult de menigte tot twistige za»ken niet volgen, en gij zult niet ſpreken in eene »twistige zake, dat gij u neigt naar de menigte om het »regt te buigen." Immers door het regt, dat hier en op zoovele andere plaatſen bedoeld wordt, zal toch wel de geſchrevene wet verſtaan moeten worden; of waartoe anders die veelvuldige wetten, die regelen, waarnaar Israël zoude gerigt worden, die ſtraffen, waarmede de onregtvaardige regter bedreigd wordt? Dat de ſtem der menigte niet mogt gevolgd worden, bewijst overigens de ligtvaardigheid dergenen, die zoo gaarne (in eene jury of anders) de volksſtem zouden gehuldigd willen hebben; immers het is juist dat oordeel der menigte, dat hier gewraakt wordt. Volksvooroordeelen, wij leerden het in de laatſte omwentelingstijden duidelijker dan ooit, gaven tot de vreesſelijkſte afdwalingen, tot Konings-moord, tot verguizing van de dierbaarſte regten aanleiding; en was ook dit niet wederom een bewijs, dat alleen inſtandhouding van beſtaande regten, handhaving van vaste wetten en regelen, den zwakkere voor onderdrukking des ſterkeren, de minderheid voor het geweld der meerderheid kunnen bewaren. Alle de regten aan Israël voorgeſteld (Exod. XX. v. 1), waren zoovele waarborgen van de vrijheid des volks tegen onderdrukking, en het zijn dan ook juist de vermaningen tegen het buigen van des armen regt (Exod. XXIII. v. 6), tegen het kennen des aangezigts in het gerigt, tegen de onderdrukking van vreemdelingen, weezen en weduwen (Deuter. XXIV. v. 17 en 18. Maleachi III. v. 1), tegen menſchelijke onderſcheiding van kleinen en grooten (Deuter. I. v. 17), en tegen allerlei vooroordeelen (1), welke overal in Gods woord op den voorgrond geſteld, alleen door zulk eenen regter konden ter harte worden genomen, die de wet voor zijn eenig rigtſnoer hield. En men zegge niet, dat deze heerſchappij der wet alleen aan Israël eigen was, en uitſluitend voor de bedeeling dier tijden geſchikt zoude zijn. Immers ook het Nieuwe Verbond wijst ons op menigvuldige voorbeelden van eerbied ook voor Heidenſche wetten en regtsinſtellingen, van erkenning van alle beſtaande magt en gezag, behoudens de gehoorzaamheid aan God, die boven alles gaat.

Het was in onwetendheid, gelijk wij lezen (Hand. XXIII. v. 3), dat Paulus den Hoogepriester *vloekte*, maar hij zegt hem op hetzelfde oogenblik: »Zit gij ook om »mij te oordeelen *naar de wet*, en beveelt gij *tegen de* »*wet*, dat men mij zal ſlaan?" en in die weinige woorden »*het oordeelen naar de wet*," hebben wij des regters ambt omſchreven. *Tegen de wet* bevelen te geven, zie daar eene misdaad die in des Apostels oog ſtoffe genoeg geeft, om den dader toe te roepen: »God zal u »ſlaan, gij gewittede wand."

Het beſtaande regt door denzelfden Paulus gehuldigd, wanneer hij zich beroept op den regterſtoel des Keizers (Handel. XXV. v. 10), en ook de Heidenſche Landvoogd aan zijnen regtmatigen eisch voldoende, toont eerbied voor de wet. Wanneer overigens een Nicodemus (Johann. VII. v. 51) zich op de beginſelen der wet beroept, ten einde eene voorbarige veroordeeling te voorkomen, en wanneer de Landvoogd Festus zich beroept op eene door het gebruik gevestigde regtspleging (Handel. XXV. v. 16), als op eenen regel welke niet mogt worden voorbijgezien, dan toonen beiden, dat zij een regt kenden en als rigtſnoer eerbiedigden, waarvoor ook de wil eens regters, die overigens den Joden gaarne te wille zoude geweest zijn (2), buigen moest.

Van regt en wet ſprekende, bedoelen wij allereerst die, welke, hetzij dan geſchreven of niet, als beſtaande erkend worden; aan dezen is, gelijk wij zagen, de Regter volgens Gods Woord gehouden. Maar hij mag en moet voorzeker die wet, waar zij zwijgt, aanvullen uit die beginſelen van natuurlijke billijkheid, wier beſtaan even als de ſtem van het geweten in den mensch, van eene vroegere, thans verlorene onſchuld getuigt. Te regt zegt de Kanſelier l'Hopital in zijne toeſpraak aan het Geregtshof van Rouaan, bij de aanbieding van het beſluit tot meerderjarigverklaring van Karel den IXde:

»Ik zal niet ſpreken over de wijze om goede vonnis-

(1) Joann. XIX. v. 12.
(2) Deut. XVII. v. 9. »*Zij* (de Rechters) *zullen u de zake des regts aanzeggen.*

(1) Joh. VII. v. 24. »*En oordeelt niet naar het aanzien, maar oordeelt een regtvaardig oordeel*".
(2) Handel. XXV. v. 9.

ſen te vellen; want van de lesſen dienaangaande zijn boeken vol geſchreven. Ik vermaan u alleen, hoe gij u bij de regtſpraak gedragen moet, vlekkeloos, den regten weg houdende, zonder ter regter nog ter ſlinkerhand af te wijken. Gij zweert bij de aanvaarding uwer bedieningen, dat gij de ordonnantiën zult volgen; volgt gij die wél? Mijne heeren! zorgt, dat de ordonnantiën *u beheerſchen!*"

»Zoo gij bevindt in de toepasſing, dat de ordonnantie hard, moeijelijk, ongeſchikt en lastig zijn voor het gewest waar gij vonnist, moet gij haar echter opvolgen, tot dat de Vorst haar verandert; want gij hebt geene magt tot die verandering, maar wel om deswegens te *remonſtreeren*. Overigens, mijne heeren! wacht u wél wanneer gij vergadert om oordeel te vellen, dat gij noch vijandſchap, noch vooroordeel medebrengt. Ieder dag zie ik opgewondene menſchen, vrienden of vijanden van zekere perſonen, ſecten of partijen, voor of tegen oordeelen, zonder acht te ſlaan op de billijkheid der zaak."

»Gij zijt regters over land of goed (1), niet over levenswijs, zedelijkheid of godsdienst. Gij meent wel te doen door hem, die in uw oog de braafſte of Christelijkſte mensch is, zijne zaak te doen winnen, als of er geſchil was tusſchen de partijen, wie de ware leer was toegedaan, of over eenige andere perſoonlijke hoedanigheid, niet over de zaak in quaestie, enz. (2)." Uit de aangehaalde woorden van eenen te regt wegens geleerdheid en maatſchappelijke deugden beroemden Magiſtraat, en vooral uit de vraag »Volgt gij de wetten wél?" mag men met rede beſluiten, dat de willekeur, waarvan wij in den aanvang van dit betoog ſpraken, ook bij vaste regtbanken te dier tijd als werkelijk beſtaande gevreesd werd.

Intusſchen is het niet alleen toegeving aan menſchelijke hartstogten die dit kwaad veroorzaakt. Er zijn regters, die bij gebreke van echte wetenſchappelijke kennis als het ware genoodzaakt zijn in het blinde rond te tasten, en zoo wij met zekerheid van eenigen achteruitgang durven ſpreken, dan is het waarlijk in dit opzigt. Wegens de moeijelijkheid der ontknooping wordt dan de Gordiaanſche knoop doorgehakt, en gelijk men het noemt, eene *herſenſchimmige* regtsgeleerdheid (*jurisprudentia cerebrina*) gevolgd. Sedert de invoering van wetboeken, waarin men alles wat regt is als in een kort begrip bijeengevat waant te bezitten, won het denkbeeld meer en meer veld, dat gevatheid en vernuft, veel meer dan kennis en geleerdheid den regter te ſtade komen; en zoo komen er dan ook thans ſoms beſlisſingen te voorſchijn, waarin de meest vaste, ſedert eeuwen geëerbiedigde, en ook door de revolutionnaire wetgevers, wien het juist aan geene kennis ontbrak, gehuldigde beginſelen, uit de hoogte eener denkbeeldige wijsheid miskend worden. Reeds in de vorige eeuw ontſtond dit kwaad, en wij kunnen niet nalaten onze lezers aan de treffende woorden van d'Aguesſeau over dit onderwerp te herinneren:

»De wetenſchap te verachten, en alleen het vernuft te eerbiedigen, zie daar de genoegzaam algemeen heerſchende ſmaak dezer eeuw. Eerzucht deed in vroeger tijd den mensch naar geleerdheid verlangen; maar thans zou men haast zeggen, dat eene meer gemakkelijke ijdelheid de onkunde tracht in eere te ſtellen, en zich te beroemen wanneer zij niets weet. Onze Vaderen trachtten zich door eerbied voor de wetenſchap te verheffen: wij trachten naar verhooging door die te verachten, en het ſchijnt als of wij daarom ſlechts den lof aan de wetenſchap ontzeggen, ten einde de voortreffelijkheid onzer rede hooger op te vijzelen."

»Zelfverhefſing heeft het verſtand verblind, en vadzigheid het hart verleid. De mensch wil zich vleijen met een valsch denkbeeld van eigenwaarde en onafhankelijkheid. De luiheid werd veredeld, en den arbeid begon men te beſchouwen als de lage en bijna ſlaafſche bezigheid van hen, wien het aan verſtand ontbrak. Deze vierſchaar (1) heeft zich niet geheel kunnen vrijwaren van eene zoo algemeene dwaling, en wij vreezen geene ongerijmdheid te zeggen, door te ſtellen, dat de regter geen vreesſelijker vijand heeft gehad dan zijn vernuft. Wat zou ons echter ten aanzien van dat menſchelijk vernuft beter uit onze dwaling kunnen helpen, dan dat vernuft zelve, indien wij dat met oogen door geenen eigenwaan verblind, beſchouwen konden. — Het vernuft, dat alles omvat, maar waaraan alles ontſnapt, dat van nature de waarheid zoekt, maar op zich zelven nooit zeker is die gevonden te hebben, ondervindt beurtelings de begoochelingen der verbeelding, de dwalingen van het vooroordeel, en de verlokkingen van ſlechte voorbeelden: beperkt van inzigten, overal de enge grenzen van zijn begrip ontmoetende, en in weerwil van zich zelven op iederen ſtap het korte bereik zijner rede gevoelende."

Treffend is het voorzeker, ook dezen geleerden, en in vele opzigten wijs te noemen Staatsdienaar, dus de afhankelijkheid der menſchelijke rede met de kwade gevolgen der zelfverhefſing te hooren aanwijzen, en waarlijk, de wetenſchap door d'Aguesſeau gehuldigd, is mede de voorwaarde eener goede regtsbedeeling. Wij bedoelen hier niet die geheugeniswetenſchap, welke zich bij de kennis van geſchrevene wetten, en vooral van de beſtaande wetboeken bepaalt. Immers van den regter wordt nog iets meer gevergd, dan de wet aan te halen of op te zeggen. De toepasſing derzelve eischt grondige wetenſchap, waarvan zelfs een klein gedeeelte niet dan met vele moeite verkregen wordt. Om regtsgeleerde en goed regter te zijn, is het niet genoeg met alle de letterknechterij (indien ik dit woord gebruiken mag) van Farizeeuw of Schriftgeleerde, zich aan de woorden van deze of gene wet vast te houden. Gelijk tot het regte verſtand der Schriften, deze in haren omvang onderzocht moeten worden, en gelijk daarop tevens toepasſelijk is de

(1) Fransch: *du pré ou du champ.* Onze Grondwet zegt, art. 165: over eigendom of daaruit voortſpruitende regten, over ſchuldvordering of burgerlijke regten.

(2) Men zie deze plaats aangehaald bij Henrion de Panſey, *De l'autorité judiciaire.* Chap. X.

(1) D'Aguesſeau ſpreekt van Frankrijks Hoogſte Geregtshof.

waarheid; dat het de geest is die levendig maakt, terwijl de letter doodt, zoo is dit ook in zekeren zin het geval met de regtswetenſchap. »Immers," gelijk de geleerde Henrion de Pansey te regt aanmerkt, »een goed vonnis te vellen, krachtens eene wet, is eene moeijelijke, waarlijk ingewikkelde zaak. Die wet toch moet beſchouwd worden in haar verband met het geheele ſtelſel van wetgeving, de behoeften der maatſchappij, den tegenwoordigen toeſtand der gemoederen, en de omſtandigheden waarin zij werd afgekondigd: de bedoeling des wetgevers die haar maakte moet worden opgeſpoord, de meening der uitleggers moet gekend worden; eindelijk moet men weten hoe de wet werd toegepast, vooral kort na hare afkondiging, en alle deze kennis, die alleen de vrucht van lange ſtudien en diepe beſchouwingen zijn kan, bezit ook de werkzaamſte mensch naauwelijks aan het einde zijner loopbaan, terwijl de inſpraak van hart en geweten daartoe te kort ſchiet. Niet alleen wijs, maar ook nederig, zal daarom een goed regter nooit op den eerſten indruk afgaan, en zich niet door een zeker ſoort van inſtinct laten drijven, enz."

Ingevolge deze vaste gehoudenheid aan de wet, wordt dan ook van onze regters bij de aanvaarding hunner waardigheid een eed gevergd, waarbij zij de getrouwe handhaving der wet plegtig bezweren, en het is waarlijk zeer overeenkomſtig met hetgeen vroeger door ons omtrent het onderſcheid tusſchen regter en gezworene werd aangewezen, dat volgens de Franſche wet van dezen laatſten een dergelijke eed niet wordt geëischt (1).

Het lag in den aard van dit betoog, dat wij, van wetten en regten ſprekende, voornamelijk het oog hadden op menſchelijke wetten en wetgevingen. Intusſchen is er nog een ander zamenſtel van wetten, die van onmiddelijk goddelijken oorſprong zijn, en waaraan ook zonder eed de christelijke regter gehouden is. Het is wederom de Apostel Paulus, die ons door een merkwaardig voorbeeld bewijst, hoe en op welke wijze de menſchelijke regter daaraan door den Christen mag en moet worden herinnerd, ook dan wanneer het overigens de toepasſing geldt van menſchelijke wetten. Wat was toch de geheele mededeeling van het verhaal zijner bekeering, het beroep op Mozes en de Profeten, de vraag: »Gelooft gij, o Koning Agrippa! de Profeten?" en dat alles *tot verantwoording* voor hem, die als regter hem aanhoorde? Wat was dit anders dan eene pleitrede, tot verdediging van eenen beſchuldigde, waarbij in deszelfs belang de waarheid zoo als die in Christus is, en eene meer verhevene wet dan de menſchelijke wordt ingeroepen (2)?

In de daad, offchoon zulks vreemd moge klinken in deze dagen, waarin men zoo noode wil hooren van christelijke regeringen, christelijke natiën en christelijke regtbanken, de goddelijke wetgeving is en blijft in kracht, ook daar waar alle regts-betrekkingen tusſchen menſchen door eenen ongeloovigen wetgever als daarvan onafhankelijk worden beſchouwd.

Aan die wetgeving blijft de Christen ook als regter onderworpen, en geen eed waarmede hij menſchelijke inſtellingen bezwoer, geene gehoorzaamheid aan de Overheid, die deze verordineerde, mag hem nopen om daarvan af te wijken. Te regt mogt zich dus Paulus op Mozes en de Profeten beroepen tot regtvaardiging van de beweging door zijne prediking veroorzaakt, en ten bewijze, dat de beſchuldiging van oproer, en de ſcheurmakerij, waarvan vroeger onder anderen een Tertullus hem had beſchuldigd (Hand. XXIV. v. 5), ongegrond waren, daar men hem, ja wel leerende in den tempel gevonden had, maar zonder zamenrotting of beroerte. De regter, hoezeer dan ook aan de wet gebonden, kan voorzeker niet genoeg toezien en omzigtig genoeg zijn, daar, waar de toepasſing van menſchelijke wetten de verbreking van hetgeen God wil opgebouwd hebben, ten gevolge zoude kunnen hebben. — Men vergete toch niet, dat het niet alleen de bijzondere omſtandigheden waren, waarin Paulus verkeerde, die hem en ook de latere Christenen waar zij vervolgd werden, zich op den Koning der Koningen deden beroepen. Niet alleen deze ſtrafgedingen tegen de nieuwe ſecte dier dagen in een Heidensch land, maar alle regtſpraak, alle beſlisſing omtrent *regt*, waar Christenen in betrokken zijn, moeten uit den aard der zaak den invloed ondervinden van de vreeze Gods en zijner geboden. Gelijk de gehoudenheid aan de bezworene wet waarborgt tegen willekeur des regters, zoo beſchermt de afhankelijkheid van Gods gebod tegen de goddeloosheid des wetgevers, en tegen diegenen zijner geboden, welke tegen Gods Woord ſtrijden. Daar alleen is de regterlijke magt wat zij zijn moet, waar zij erkent het gerigte te houden *niet den menſche, maar den Heere*, waar *niet gevreesd wordt voor iemands aangezigt*, omdat *het gerigte Godes is* (1).

Het is derhalve een der eerſte pligten van den regter, Gods woord te onderzoeken en ter eere Gods te rigten. Ontzagchelijk en heerlijk is die bediening, waarin de afſchaduwing zigtbaar is van hetgeen God zelve in zijn Woord als *Zijn* ambt beſchouwt; vreesſelijk de verantwoording, waar zulk eene bediening ontheiligd wordt, en het oordeel over het misbruik derzelve. Een Koning, op den regterſtoel, en de vleijende volksſtem hoorende, wordt door eenen Engel geſlagen, »omdat »hij Gode de eere niet gaf (2)."

In eenen tijd, waar wetboeken en regtsgeleerde geſchriften, den geest des tijds ademende, een diep ſtilzwijgen bewaren over het beſtaan van goddelijke wetten, waarvan echter zelfs de Heidenſche regtsgeleerden gewag maken, en die ook onder anderen in de *Inleiding tot de Hollandſche regtsgeleerdheid* van den voornaamſten der Vaderlandſche regtsgeleerden uitdrukkelijk ver-

(1) Men zie omtrent dezen eed de wet van 28 Floréal, an 12, en over de ontoepasſelijkheid van derzelver bepalingen op de Jury: MERLIN op het woord *serment*, die ook tot bevestiging van zijn gevoelen een arrest van het Hof van Casſatie aanhaalt. Verg. de Wet van 25 Januarij 1817, *Staatsbl.* n. 17.

(2) Hand. XXVI. v. 2 en volg.

(1) Deut. I. v. 17. 2 Chron. XIX. v. 6.

(2) Hand. XII. v. 21.

meld wordt (1); in eenen tijd, waarin, gelijk wij zagen, zoo vele uitwendige blijken van godsvrucht ook uit onze geregtszalen verdwenen, behoeft men in een Nederlandsch tijdſchrift niet te vreezen, noodeloos herinnerd te hebben aan het beſtaan van den opperſten Regter en Wetgever, aan de uitſpraken en regelen van Zijn woord en waarheid, en aan de oordeelen, waarmede Hij die handhaaft. Velerlei zaden van verdeeldheid en ſcheuring ontwikkelden zich dezer dagen. Aan het oordeel der regterlijke magt, ook in ons Vaderland, werden reeds, en zullen welligt meerdere uitwerkſelen daarvan ter beſlisſing worden onderworpen. Mogt zij dan ook hier, doordrongen van de heiligheid harer bediening, zich noch door perſoonlijke gunst en genegenheid, noch door vooringenomenheid en afkeer omtrent perſonen of zaken, laten leiden! Mogt zij vooral van zich kunnen afwerpen den blaam, van in hare beſlisſingen *nut* voor *regt* bedoeld te hebben, en een denkbeeldig goed, ten koste van regt en waarheid, (vruchteloos) te hebben bejaagd! Tot de volbrenging van deze teedere en moeijelijke taak kan Hij alleen krachten ſchenken, zonder wien de bouwlieden te vergeefs bouwen en de wachter te vergeefs waakt, maar *met* wien alle dingen mogelijk zijn.

WILLEM DE OUDE.

Willem, Graaf van Nasſau-Dillenburg, bijgenaamd *de Rijke*, of wel, in onderſcheiding van den wijdvermaarden Prins WILLEM van Oranje zijnen zoon, *de Oude*, is een dier mannen, wier welverdiende roem in de geſchiedenis bij den ſchitterenden glans van ſtam- en naamgenooten nagenoeg verſchoot. Vader van den edelen grondlegger van onzen ſtaat, en broeder van dien Veldheer en gunſteling van Keizer Karel den Vijfde, den dapperen Graaf Hendrik, was hij tevens toch ook zelf een perſonaadje, wien vrij wat meer dan de bloote aanteekening op de geſlachtlijsten van Zijn doorluchtig en eeuwenoud ſtamhuis toekomt. Voor allen, die in de geſchiedenis der Kerkhervorming, in de lotgevallen en in de betrekkingen des huizes van Nasſau tot die gezegende gebeurtenis, en in de leidingen Gods tot ontwikkeling en toebereiding van dat geſlacht tot zijne allergewichtigſte en allerdierbaarſte beſtemming, belang ſtellen, is deze Vorst in meer dan één opzicht een bijzonder merkwaardig man; vooral ook voor den Nederlander, om de treffende gelijkenis, die tusſchen de omſtandigheden niet ſlechts, maar ook tusſchen de perſoonlijke eigenſchappen, wijze van doen, en meer dan ééne betrekking van de beide Wilhelmen plaats vindt; de eene in den meer beperkten kring van zijnen kleinen Duitſchen ſtaat, de ander als het zedert zoo wereldvermaarde middelpunt onzer Nederlandſche Godsdienst- en vrijheidszaak. In allen gevalle zullen bijzonderheden, rakende den vader van dat onſterflijke vijftal broeders, welks oudſte de groote Zwijger was, wel niet onverſchillig zijn voor onze Nederland- en Nasſau-lievende lezers; mag het ons maar eenigzins gelukken dezelve hier in het kort, overeenkomſtig de berichten van geloofwaardige ſchrijvers, te ſchetſen. Wij laten eene enkele opmerking omtrent dit, onzen landaart zoo dierbaar heldengeſlacht, in het algemeen voorafgaan.

Het huis van Nasſau, als wij hier ter plaatſe wel naauwlijks behoeven te herinneren, is een der oudſte en doorluchtigſte Vorſtengeſlachten van dat veelzins roemrijk en beduidend moederland in Europa, Duitschland. Sints de dagen der tournooyen en der kruistochten tot op die der nieuwe geſtaltenis van zaken in Europa in de zestiende eeuw, had zich deze ſtam reeds door de talrijkheid en vermaardheid zijner loten grootelijks onderſcheiden, en, behalve aan de Nasſauſche Staten eene rei van Graven en Souvereinen, aan het Duitſche rijk eenen Keizer, aan het Aartsbisdom van Meintz onderſcheidene Herders en Heeren, ook aan de Nederlandſche Vorſten dappere Krijgsoverſten en getrouwe medeſtanders opgeleverd. Merkwaardig in de ontwikkeling van dezen in zoovele takken en ſpruiten van ouds uitgebreiden Gravenſtam was de volgende bijzonderheid: dat namelijk die ſtevige en eerwaardige boom zich reeds vroeg in twee hoofdtakken onderſcheidde, waarvan de eene, later de beroemdſte geworden, zich op gelijke wijze weder in twee voorname hoofdgeſlachten afdeelde, het eene telkens vernieuwd en als gevoed door het andere. Wij moeten deze opmerking eenigzins aanſchouwlijker maken.

Men herinnere zich uit de geſchiedenis van het ſtamhuis der Nasſaus, hoe alle deszelfs onderſcheidene takken eenen gemeenſchaplijken Voorvader hebben in den perſoon van Graaf Hendrik den Rijke, die in de XIIIde eeuw niet zonder roem in keizerlijke krijgsdienst ſtond; en over ſtaten, zedert onder vele Heeren verdeeld, voorſpoedig regeerde. Zijne zonen Walram en Otto vormden die twee nog heden beſtaande hoofdtakken, waarvan de eene door onzen Koning en zijn huis, de andere door den regeerenden Hertog van Nasſau vertegenwoordigd wordt; beide door den gemeenſchaplijken naam en afkomst niet alleen, maar ook door huwelijken, familieverdragen, en vooral door historiſche herinneringen ook van na de dagen der Hervorming, op het naauwſte aan elkander verbonden. *Walram*, het hoofd van den Duitſchen tak, tot welken de Graven van Nasſau-Weilburg, Uſingen, Wisbaden, enz. behoorden, was de vader van dien ridderlijken ſchoon ook niet altijd onberispelijken Keizer Adolf, die Rudolf van Habsburg opvolgde, en door diens zoon, Albert van Oostenrijk, verſlagen en in de keizerlijke waardigheid vervangen werd. Van hem ſtammen af de reeds genoemde geestelijke Souvereinen van Meintz; van hem, vele dappere helden en ridders in de midden-eeuwen; van hem onderſcheidene krijgsoverſten, die ook in onze Nederlanden, en aan de zijde der Prinſen van Oranje voor de heilige zaak der Godsdienst en der onafhanklijkheid van Europa, geſtreden hebben, onder welke het hier genoeg zijn zal herinnerd te hebben aan dien beroemden Nederlandſchen Veld-

---

(1) Men herinnere zich b. v. de Romeinſche omſchrijving van het huwelijk, waarbij uitdrukkelijk van die inſtelling als door goddelijke wetten geheiligd, wordt gewag gemaakt, en verg. Hugo de Groot's *Inleiding tot de Hollandſche Regtsgeleerdheid*, X. 2. § 8.

maarschalk Prins van Nassau-Usingen, die, overdekt van roem, grootendeels met en onder onzen Willem den III^{de} verkregen, ten jare 1707 in hoogen ouderdom het leven liet voor Roermonde.

Doch de oudste of *Walramsche* tak kwam, althands zedert den leeftijd van Keizer Maximiliaan en de eeuw der kerkhervorming, in geene vergelijking, ten aanzien van vermaardheid en invloed, met den jongeren of Ottoschen, dus genaamd naar *Otto*, Hendrik des Rijken jonger zoon. Reeds deze Otto zelve (de vader van de Dillenburgsche, later Nederlandsche, en straks Oranjebranche) ging in bekendheid en roem zijnen ouderen broeder Walram aanmerkelijk te boven. Zijn zoon Hendrik, die (A°. 1288) met zijnen neef Adolf (later Duitsch Keizer) bij Woeringen aan de zijde van Gelderland tegen Jan I van Braband streed, wordt in de jaarboeken geroemd als een dapper Krijgshoofd en uitnemende Landsheer. Hij overleed in vergevorderden ouderdom A°. 1323, en was de vader van dien tweeden Otto, die het eerst in onze Nederlanden den voet zette, door zijn huwelijk met de erfdochter van Vyanden in het Luxemburgsche. Want ook het huis van Nassau, gelijk zoo vele andere weldaden Gods aan Nederland, maakte den weg tot zijne bestemming in onze noordelijke gewesten door de zuidelijke. Doch het was eerst een zijner kleinzonen, Engelbrecht (de eerste van dien naam), die door een huwelijk met de erfdochter der Heeren van Polanen van der Lek, de Baronie van Breda beërfde, en dit aanzienlijke zedert zoo beroemde Nederlandsche leen in zijn stamhuis van Nassau-Dillenburg overbracht. Het is dan van dezen eersten Heer van Breda uit het huis van Dillenburg-Nassau, dat die reeks van wijdberoemde mannen afdaalt, eerst zoo uitnemend merkwaardig door riddertrouw en heldendiensten, bewezen aan de Vorsten der huizen van Bourgondië en Oostenrijk in onze Nederlanden, vervolgens zoo ongelijkbaar groot in de handhaving aldaar der zaak van Christendom, Hervorming en vrijheid, tegenover geestelijke en wereldlijke tyrannij.

Hetgeen wij reeds met een enkel woord deden opmerken van de bijzondere betrekking der broederlijke takken van deze Duitsche en Nederlandsche Nassaus tot elkander, dat stelt ons de geschiedenis op het kenmerkendst voor oogen in de nakomelingen van Graaf Engelbrecht en zijnen zoon Graaf Johan IV, beide in hooge achting en eere aan het hof van Philips den Goede. Want, gelijk hunne nazaten telkens broederlijk tusschen elkander de erfenis der Vaderen of Vadersbroederen verdeelden, zoodat de een gewoonlijk de staten aan gene zijde van den Rijn, de ander de goederen, titels en waardigheden in de Nederlanden deelachtig werd, zoo schenen ook de gaven der natuur en de onderscheidene talenten regelmatig tusschen de broeders op zoodanige wijze verdeeld te zijn, dat de Nederlandsche erfgenaam meer door krijgsmansmoed en glorie, zoo wel als door de gunst der Vorsten dezer gewesten uitblonk, de Dillenburgsche daarentegen zich meer onderscheidde door een stiller maar niet min merkwaardige loopbaan, door huisselijke en politieke deugden, door den zegen tevens der vruchtbaarheid in de voortplanting van het doorluchtige geslacht. Zoo waren Engelbrecht II en Johan V van Nassau broeders, tusschen welke het vaderlijk erfgoed zoodanig verdeeld was, dat *gene* met de Baronie van Breda en de overige Nederlandsche bezittingen en titels ook den krijgsroem van zijn huis, voornamelijk, zoo al niet uitsluitend, beërfde (1); terwijl de jongere broeder, schoon aan de krijgsdienst en het hof der Nederlandsche Vorsten niet geheel vreemd, evenwel meer bepaaldelijk zijne dagen wijdde aan de regering en vaderlijke verzorging zijner Dillenburgsche staten, en daar Engelbrecht kinderloos overleed, een tweetal zonen mocht nalaten, waarvan de oudste (Graaf Hendrik) de waardige erfgenaam en opvolger van zijnen Oom in de Nederlanden en op het groote tooneel des oorlogs werd. De jonger spruit was degene, aan welken wij hier ter plaatse meer bijzonder gedenken, en tot wien het meer dan tijd is, dat wij thans met onze gedachten terugkeeren.

Treffend is het verschil dat tusschen de twee genoemde broeders in allerlei opzichten, vooral ten aanzien van de Godsdienst, en ten aanzien van hun nageslacht voor oogen staat; maar ook ten aanzien van hun personeel karakter, en ieders onderscheiden loopbaan. En toch zij waren beide in hunnen kring hoogst eerbiedwaardige mannen in de wereld, en ook aan elkander door trouwe broederliefde voor het meest recht hartelijk verbonden. Doch ook hier bewaarheidde zich het Woord van God in de lotbedeeling dezer stamgenooten. De *meerdere* zoude in zijn nageslacht voor *den mindere* wijken. De heldhaftige, Europeesch beroemde, ijverig Catholijke Graaf Hendrik liet uit drie huwelijken slechts éénen zoon na (René de Chalons, eersten Prins van Oranje uit het huis van Nassau), en ook deze ontviel weinige jaren na zijnen vader, wiens waardige erfgenaam en navolger hij was, aan beider doorluchtigen vriend en hoogschatter, Keizer Karel den Vijfde. En ziet (dus bestierde Gods vinger de gebeurtenissen)! het was uit de lendenen van den nederiger broeder, den miskenden, dikwerf zelfs verdrukten om der zuivere Godsdienst wille, welke hij boven de Roomsche verkoren en onder velen strijd en moeite in zijne staten ingevoerd had; het was uit de lendenen van WILLEM, den Regeerder van het kleine maar onsterflijk glorierijke Dillenburg en Siegen, dat het geslacht der Nassaus zich met nooit te voren geëvenaarden rijkdom van vruchtbaarheid en heerlijkheid moest vernieuwen, om eenen drom van staats- en krijgshelden aan de Protestantsche kerk, aan het Christelijk Europa, aan het Hervormde Nederland te schenken, waarvan geene geschiedenis de wedergade kent.

De eerste merkwaardige bijzonderheid dan, die wij van den doorluchtigen Vader van Willem van Oranje herinneren willen, is dit zelve: door hoedanig eene bijzondere leiding Gods hij (de openbare Protestantsche belijder!) geroepen werd om eenen oudsten zoon, reeds vroeg

(1) Men vergelijke het opstel over zijn *Ce sera moi, Nassau!* in ons Eerste Deel, N^r. 8, bl. 6 en 7.

opgevoed in de beginſelen der Hervorming, aan het Hof van Keizer Karel, aan het Prinsdom van Oranje, maar vooral (tegen alle bedoelingen en boven alle verwachtingen van menſchen!) aan Nederland en aan de zaak zijner ware Godsdienst en vrijheid te ſchenken; en met hem een geheele teelt van bevrijders, handhavers dier heilige zaak met eigen goed en bloed, even groot, ja wel eens misſchien groothartiger nog, dan die groote Zwijger zelf.

De Christen Nederlander eerbiedigt dus allereerst de nagedachtenis van Willem den Oude, als die des Aartsvaders van zijne edele Machabeeuwſche helden tegen de verdrukkingen en dreigingen, het zij van Rome en Spanje, of Frankrijk, tot redding van de Christelijke Godsdienst en van de Europeeſche onafhankelijkheid. Hij ſchept er behagen in, om tot in de bijzonderheden na te gaan, op hoedanige reeds van den beginne verrasſchende wijze de God des hemels dezen ſtam van Nasſau in onze Nederlanden overplantte, en aldaar welig deed opſchieten onder onophoudelijke verdrukking, ſtrijd, en bloedſtortingen. Want is dit niet reeds eene merkwaardige bijzonderheid, dat onze Graaf Willem de Oude uit eenen vijf-en-twintigjarigen echt met eene Nederlandſche Gravin van Egmond ſlechts twee dochters had verwekt, als hij in reeds eenigzins rijpe jaren in weduwlijken ſtaat geraakt, tot een tweede huwlijk beſloot met die voortreflijke Gravin Juliana van Stolberg, zelve destijds weduwe van eenen Vorst van Hanau? Het is uit deze tweede en late echtverbindtenis, dat hem geboren werden, nevens de vijf doorluchtige gebroeders Willem, Johan, Lodewijk, Adolf en Hendrik, ook nog zeven insgelijks in onze Vaderlandſche Geſchiedenis met name bekende Vorſtinnen, waar onder het hier genoeg zij te herinneren aan haar, die de laatſte belijdenis van haren doorſchotenen broeder met een brekend maar Godgetrouw hart mocht opvangen, Catharina van Nasſau, Gravin van Schwartſenburg (1). Dat Gravin Juliana, die moeder in Israël, in hoogen ouderdom honderd zestig telgen uit haren ſchoot geſproten nog beleefde te aanſchouwen, is meermalen aangeteekend; gelijk ook aan haren zoon Johan, den eenigen der Vijf, wien het vergund werd zijne dagen in vrede te voleinden en op zijn bedde te ſterven, een dergelijk voorrecht, als wij weten, te beurt viel.

Doch ook het perſoonlijk karakter van Graaf Willem den Oude, het bijzondere voorwerp van deze aanteekeningen, had iets zeer bijzonder belangrijks, vooral iets aartsvaderlijks; dat aartsvaderlijke evenwel meer in overeenkomst met eenen lijdzamen en ſtillen Iſaac, dan met eenen krachtigen en krijgshaftigen Abraham. Want niet zoo zeer dat ééne, uitwendig ſchitterender erfdeel van zijnen ſtam, namelijk militaire roem, maar veeleer die andere, insgelijks denzelven kenmerkende gave, te weten zachtmoedige wijsheid en kloekmoedig beleid, viel hem, als wij reeds deden opmerken, ook bij vergelijking met zijnen broeder Hendrik in zeer bijzondere mate te beurt. »Indien (zegt een der voornaamſte historieſchrijvers van den Nassauſchen ſtam), »indien krijgs»daden, en op het ſlagveld verworven roem den eenigen »maatſtaf van grootheid opleverden, zoo ware Graaf »Willem, in wiens huis de heldengeest van ouds her »erflijk is, en die zelve een ſtamvader der beroemdſte »Veldheeren was, onder de groote en uitſtekende man»nen zijns geſlachts en zijner eeuw niet te tellen. Wel »woonde hij met zijnen broeder de eerſte veldtochten »van Keizer Karel V tegen Koning Frans I bij, onder »anderen ook de belegering van Mezières. Doch zedert »ſchijnt hij het tooneel des krijgs niet weder betreden »te hebben; wel niet door eenige afkeerigheid, of gebrek »aan moed en militaire talenten, maar uit beginſel, en »ſtaatkundig inzicht. Dat bij zijne tijdgenooten omtrent »eerstgemelde eigenſchappen van Graaf Willem geen »twijfel beſtond, blijkt uit onderſcheidene in de geſchie»denis bewaarde bijzonderheden van zijn leven. Doch »het keizerlijke hof en gantsch Duitschland achtte en »vereerde vooral in hem den voortreflijken Regent en »Staatsman. Zijne rechtſchapenheid, ſchranderheid, en »onvermoeide werkzaamheid in de bekwame leiding van »de moeilijkſte familie- en ſtaatsaangelegenheden ſtaan »allerwege in zijne geſchiedenis voor oogen, verwierven »hem het vertrouwen en de achting zijner gelijken, en »maakten hem den vertrouweling, raadgever en bemid»delaar van de hoogſte Rijksvorſten in de gewichtigſte »omſtandigheden. Zoo werd hij ook meermalen door »Keizer Karel tot bijzonder gewichtige zendingen en »onderhandelingen gebruikt" (1). Wie erkent in deze ſchildering van Graaf Willem den Oude niet reeds de duidelijke grondtrekken van zijnen zoon den Prins van Oranje, zaliger en onſterflijker gedachtenis? Ook hij toch was, hoezeer in den krijg alles behalve een vreemdeling, evenwel verre weg meer uitſtekend en groot als Staatsman en Regent; althands werd hij als krijgsman overtroffen èn door zijne zonen en naneven, èn door zijnen broeder Graaf Lodewijk, in wien wederom Graaf Hendriks roem ſcheen te herleven, terwijl Graaf Johan even als de Prins van Oranje, wederom veel meer het beeld zijns vaders droeg.

Doch daar zijn nog vrij wat meer punten van vergelijking en overeenkomst op te merken tusſchen den zoon in zijne meer algemeen beroemde loopbaan, en den vader in zijnen door de beſlisſendſte Kerk- en Wereldgebeurtenisſen niet minder gewichtigen leeftijd. Het middelpunt toch van beider bemoeijingen, zorgen, ſtrijd van binnen en naar buiten, was de Hervorming. De keuze der gezuiverde Godsdienst was voor beiden, een iegelijk in zijn bijzonderen tijd en aan zijne eigenaartige plaats, de oorzaak der meest ingewikkelde toeſtanden, in het midden van veelſoortige en dikwijls ſchijnbaar met elkander ſtrijdige verplichtingen en wettige belangen. Wij willen dus hier meer bepaaldelijk Graaf Willem den Oude beſchouwen in betrekking tot de zaak dier Reformatie,

(1) Vergelijk ons Dl. III, bl. 76.

(2) Arnoldi, *Geſchichte der Oranien-Nasſauiſchen Länder und ihrer Regenten.* 3ter Band, S. 256.

die zijn leeftijd zag geboren worden, ſtraks krachtig ontwikkeld, een oogenblik aan den raud den ondergangs gebracht, en eindelijk op nieuw triumfeerend en gevestigd.

Graaf Willem, geboren ten jare 1487 te Dillenburg, moest, volgens de gewone familie-verordening door het testament zijns vaders (A°. 1404 en 1409) bekrachtigd, de Duitſche ſtaten van zijnen tak beërven (het ſlot Nasſau alleen uitgezonderd, dat gemeenſchappelijk geregeerd werd); terwijl zijnen ouderen broeder Hendrik uitſluitend de Nederlandſche erfenis van Graaf Engelbrecht, hunnen oom, bleef toegeëigend. Dien ten gevolge werd Willem de Oude Vorst in de plaats zijns overledenen Vaders ten jare 1516, en dus een jaar vóór dien zoo beſlisſenden aanval op den Pauslijken aflaat, die het ſein was der groote kerkbevrijding. In de Nasſauſche landen was lang vóór den vermaarden Rijksdag te Worms (A°. 1521), het zaad des herſtelden Evangeliums geſtrooid geworden; en wij vinden, dat reeds ten jare 1517 en 1518 onze Nasſau-Dillenburgſche Graaf zich tegen den ergerlijken aflaatshandel in zijne ſtaten, zoo veel hem mogelijk was, heeft verzet. Op den Rijksdag te Worms, dien hij als Rijksgraaf bijwoonde, hoorde hij mede Luthers verantwoording met toegenegenheid en belangſtelling. Buitendien had hij van zijne vroege jeugd aan in naauwe betrekking geſtaan tot dien vermaarden vriend en beſchermer van Luther, Keurvorst Frederik (de Wijze) van Saxen. Evenwel waren de eerſte indrukken ten voordeele der nieuwe Kerkhervorming wederom zoo goed als uitgewischt, althands grootelijks verzwakt geworden, gedurende den veldtocht, dien hij in 1521 en 1522 met zijnen broeder Graaf Hendrik onder den Keizer maakte tegen den Koning van Frankrijk. Niet ſlechts toch in den Keizer, als bekend is, maar ook in Graaf Hendrik van Nasſau vond hij niet dan afkeer tegen dat aangevangen werk der Hervorming, aan welke zijne gehechtheid in later tijd hem meer dan eens het zeer hevige ongenoegen van dien anders zoo hartelijk met hem verbondenen broeder berokkende (1). Het tijdſtip intusſchen, dat ten aanzien eener keuze tusſchen Rome en het Evangelie beſlisſend was voor Graaf Willem, is geweest het jaar van 1526, als wanneer een bezoek van Hertog Johan Frederik, broeder en later opvolger van den Keurvorst Frederik van Saxen, hem in den weg Gods tot klaarder en beſtemder gevoelens leidde wegens dat hooggewichtige werk, beide voor de behoefte van zijne onſterfelijke ziel en voor zijne pligt en betrekking als Vorst. Van nu aan begon hij met een langzaam en welberaden, maar tevens zeker en onwankelbaar voornemen, de hervorming te begunſtigen en in te voeren in de kerken zijner ſtaten; en te gelijk met de meeste overige takken des huizes van Nasſau onder de voorſtanders dier geheiligde zaak in Duitschland geacht te worden. Nog ſtelliger verklaarde hij zich zedert den Rijksdag te Augsburg A°. 1530, na welks bijwoning hij de hervorming, met behulp van twee Leeraren, de aldaar overgeleverde belijdenis toegedaan, van nu aan op een vaster en geregelder voet doorzette. Deze Leeraren waren de Hofkapelaan Heilmann Bruchhauſen van Crombach en Leonard Wagner, Paſtor te Siegen, beide mannen van uitnemende bekwaamheid en voorbeeldigen wandel, die met den meer algemeen als zoodanig genoemden Erasmus Sarcerius den titel van Nasſaus eerſte Hervormers wel mogen deelen. Weldra moesten nu de Franciscaner Monniken het klooster te Siegen inruimen, een maatregel die zelfs de Keizer niet misbillijken kon, van wege de verregaande ongeregeldheden dier Broederen. In 1533 werd eindelijk ook de Mis in Willems ſtaten afgeſchaft; en in dat zelfde jaar de Neurenbergſche kerkenordening aldaar ingevoerd. Later (A°. 1535) trad Graaf Willem zelfs het Smalkaldiſche Verbond bij, niettegenſtaande de ongunst, die hij zich daardoor bij den Keizer berokkende, en het toenemende ongenoegen van zijnen broeder Graaf Hendrik; en niet alleen dit, maar ook te gelijk de vijandſchap van een der voornaamſte Proteſtantſche Verbondelingen, den Landgraaf Philips van Hesſen, die ter oorzake van het langdurig regtsgeding tusſchen zijn huis en dat der Nasſaus over de Catzenelleboogſche erfenis (1), Graaf Willem eerst geheel zocht te weeren, vervolgens de uitſluiting zijner afgevaardigden bij de beraadſlagingen bewerkte. Maar noch deze vernederingen, noch de ſchitterendſte aanbiedingen van de zijde des Keizers en der Catholijke partij, waren in ſtaat zijne trouw aan de Godsdienst en aan de zaak der Proteſtanten een oogenblik te doen wankelen. De Keizer wilde hem het Stadhouderſchap over Wurtemberg opdragen, insgelijks een opperbevel in de Keizerlijke legers; te vergeefs. De R. Koning Ferdinand liet hem de ordesteekenen van het Gulden Vlies aanbieden; hij wilde die niet aannemen, aangezien de ſtatuten der Orde de Ridders aan de belijdenis en handhaving der

(1) De breede uitweiding van de Heeren Ypey en D. in het Eerſte Deel hunner *Geſchiedenis van de Nederlandſche Hervormde Kerk*, bl. 66 en volg., over hetgeen de Hervorming in onze Nederlanden van de Luthersgezindheid die zij aan Hendrik van Nasſau toeſchrijven, zoude hebben mogen verwachten, ſteunt alleen op een los en voorbijgaand, indien al geloofwaardig, gezegde van dien Graaf. Zijne gehechtheid aan de R. C. Kerk, en zelfs vrij hevige ijver tegen de Hervorming is van elders overvloedig bewezen. Men zie b. v. ARNOLDI.

(1) Eene der gewichtigſte aangelegenheden in Willems leven was dat proces met het huis van Hesſen over de erfenis van Hendrik van Hesſen Marburg, wiens zoon Willem, A°. 1500 kinderloos overleden was, en wiens dochteren, Eliſabeth (gehuwd met Johan van Nasſau, Hendriks en Willems Vader), en Matilde (echtgenoote van den Hertog van Kleef), haar recht op de helft der gemelde erfenis in de huizen van Kleef en Nasſau overgebracht hadden. Dat recht nu werd betwist door den tak van Hesſen Casſel, van welke de vermaarde Landgraaf Philips het hoofd werd ten jare 1515. Een der voornaamſte gedeelten der erfenis was het Graafſchap van Catzenellebogen. Meer dan vijftig jaren waren er verloopen met onderſcheidene vonnisſen, onderhandelingen, voorſtellen van ſchikking, eer deze zaak, A°. 1557 (twee jaren voor Graaf Willems dood) beſlist werd door een verdrag, waarbij de landen aan den Landgraaf van Hesſen-Casſel verbleven, tegen eene ſom van ƒ 600,000 - : aan de Nasſaus bij termijnen te betalen; terwijl titel en wapenen aan de beide verdragende huizen gemeen bleven. Het is van daar, dat de titel van *Catzenellebogen* nog door Graaf Johan, Oranjes broeder, gemeenlijk in de oirkonden gevoerd wordt; terwijl, volgens zommigen, de bijnaam van *den Rijke* aan Graaf Willem zal gegeven zijn, om de (meer ſchijnbare toch als wezenlijke) vermeerdering van eigendom, door de Catzenelleboogſche erfenis te weeg gebracht.

Roomsch-Catholijke kerk verbonden. Doch hachelijk en netelig was de toeſtand van den rechtſchapen Vorst nog veel meer, bij het uitbreken van den Smalkaldiſchen oorlog (A°. 1546), wanneer hij met zijne landen van het algemeene onheil, dat de Proteſtantſche Vorſten zedert overkwam, gered werd, juist ten gevolge der vernederende uitſluiting, die zijne afgevaardigden door den onwil van den Landgraaf van Heſſen ondervonden hadden, als die hem dan ook buiten de verplichting ſtelde om aan de ondernemingen der verbondenen tegen den Keizer en de Catholijke partij deel te nemen. Ook had de Keizer, niettegenſtaande zijnen afkeer van het Proteſtantismus, Graaf Willem, dien hij ſteeds hooge achting toedroeg, niet uitgeſloten van de bijzondere betrekking, welke hij den huize van Naſſau boven alle anderen in zijne talrijke Staten en Rijken toedroeg (1); te meer, daar destijds reeds de jeugdige Willem, als Prins van Oranje zijnen neef Reinier opgevolgd, zich ten Hove van den Keizer in de Nederlanden bevond, en aldaar, ook ten goede zijns Vaders, eenigermate de plaats ſcheen te bekleeden van zijnen hoog begunſtigden Oom Graaf Hendrik, overleden ten jare 1538. Men weet wat zwarigheden in 's Keizers Raad tegen die opvolging van eenen Proteſtantsch opgevoeden jongeling in den titel en de hoogheid van het Prinsdom van Oranje en geheel de erfenis van Hendrik en Reinier geopperd werden; en hoe die zwarigheden door de alles opwegende toegenegenheid des Keizers voor den naam van Naſſau werden opgelost (2). Doch men zal zich ook gemakkelijk voorſtellen, wat pijnelijke ſtrijd het voor den rechtſchapen ouden Graaf en diens waardige gemalinne (Juliana van Stolberg) geweest moet zijn, hunnen oudſten zoon tot eene zoo groote eer, ten koste van zoo groote gevaren, ten aanzien van de Godsdienst vooral, waarin hij gedoopt en aanvanklijk opgeleid was, te zien verheven (3). Dan, gelijk het de plicht omtrent zijn doorluchtig geſlacht vorderde, dat het recht van den jongen benoemden erfgenaam niet verwaarloosd werd, zoo lag het ook bovenal in den raad van God met de Naſſaus, met Nederland, met de van Gods wege gezuiverde en ook hier geplante Godsdienst, dat juist door dezen weg *die éénige man voor een éénige plaats* (4), aan die plaats dan ook gebracht werd, alwaar zoo groote dingen voor hem weggelegd waren. Diezelfde God heeft genadig gezorgd, dat het zaad der zuivere Godsdienst in het hart van den jeugdigen Oranje niet verſtikte. Aandoenlijk is deswege de bekende betuiging in 's Prinſen vermaarde Apologie van den jare 1581 (5).

Doch oneindig zwaarder vielen Graaf Willem den Oude de rampen over zijne Proteſtantſche geloofsgenooten in de jaren 1546—1550 gekomen. Werd hij voor zich zelven en zijne ſtaten van een dergelijk lot als dat der Smalkaldiſche verbondelingen, gelijk wij zagen, bewaard; hij had desniettemin het groote verdriet, van, niettegenſtaande alle zijne daartegen geopperde bezwaren en in het werk geſtelde pogingen, het keizerlijke *Interim* aan de Naſſauſche kerken en landen te zien opgedrongen, zijne getrouwe Evangeliedienaars Sarcerius en Wagner hunne ampten dien ten gevolge te zien nederleggen, en de Hervorming grootelijks verdrongen, ja op het punt van geheel en al voor de Roomſche dwalingen wederom plaats te maken. Doch ook hier gaf de Allerhoogſte eene uitkomst boven alle menſchelijke verwachtingen. De gebeurteniſſen van 1550–1552 zijn bekend, die den Keizer aan den oever der diepſte vernedering brachten, het Proteſtantismus in Duitschland voor eeuwen vestigden. Het Paſſauſche verdrag in dat jaar, en de Augsburgſche vrede A°. 1555, gaven ook aan onzen Graaf Willem en zijne Naſſauſche ſtaten de lang gewenschte Godsdienstvrijheid weder, en ſtelden den Godvreezenden Vorst en zijne trouwe medearbeiders in ſtaat, om met nieuwen ijver en voorſpoed het werk der hervorming te hervatten en te voltooien.

Vier jaren na die zoo gezegende omwending van zaken, ontſliep de brave Vorst in hooggevorderden ouderdom, zat van dagen, en van zegeningen, zelfs te midden van zoo moeilijke tijden en aangelegenheden, rijkelijk, vooral in huiſſelijke betrekkingen, genoten. Want het was ook zeer bijzonder als vorſtelijk huisvader, dat hij met eene hem waardige gemalinne, het Dillenburgſche hofgezin door heel Duitschland als een kweekſchool van orde en alle deugden deed beroemd worden; zoo dat vele graaflijke en andere hoogadelijke huizen het voor een der grootſte voorrechten hielden, hunne kinderen aldaar geplaatst te mogen zien.

Voorts maakten tedere Godsvrucht, zorgvuldige welwillendheid jegens weduwen en weezen, ſpaarzaamheid en milddadigheid, dienstvaardigheid en zelfverloochening, de kenmerkende trekken van zijn beminnenswaardig karakter uit; deugden, die alles dat wij van hem opgeteekend vinden, ons mogen doen vertrouwen, dat niet in een uitwendige vertooning of ſchijn beſtonden, maar de wezenlijkheid bezaten, welke alleen van het geloof in een genadigen en vergevenden God en Zaligmaker afkomſtig zijn kan.

---

(1) Men plag te zeggen, dat Keizer Karel de Vijfde aan anderen *de hand*, maar aan de Naſſaus *het hart* gaf.

(2) *Het betaamt niet, dat de zoon eens ketters erve*, was het gevoelen van den Preſident des Geheimen Raads, Lodewijk Schoore, waartegen het gunſtiger advies van Nicolaas Perrenot, vader van den beruchten Cardinaal Granvelle, bij den Keizer gemakkelijk de overhand behield.

(3) A°. 1544.

(4) *Der einzige Mann für die einzige Lage*, gelijk HEEREN den Prins van Oranje te recht genoemd heeft.

(5) »Wij belijden gaarne dat wij degene die kenniſſe van de Religie »hadden nooit gehaat hebben. Want aangezien wij van jongs op in de »voorzegde Religie waren opgetrokken, en dat onze Heer Vader daarbij »heeft willen leven en ſterven, hebbende de abuizen der Kerk uit zijne »heerlijkheden uitgeroeid; wien kan het zoo vreemd bedunken, dat deze »leering zoude in ons herte van doe aan in zulker voege ingegraveerd, »en zoo diep ingeworteld zijn geweest, dat ze t' haren rechten tijde heeft »begonnen hare vruchten voort te brengen? Want hoewel dat wij toen »ter tijd uit redenen, dat wij zóo lange jaren in 's Keizers kamer hadden »opgetrokken geweest, en dat wij tot onze jaren gekomen zijnde om de »wapenen te mogen dragen, ons ook alzoo haast met grooten last en »bevel in de armée belemmerd vonden, mitsgaders dewijl dat wij zoo »weinig middel hadden om in de Religie recht onderwezen te worden, »veel meer aan de wapenen, aan de jacht, en andere oefeningen van »jonge Heeren gedochten, en die nader ter harte trokken, dan 't gene dat »onze zaligheid was belangende; nochtans wij hebben groote oorzaak van »God te danken, dat Hij dit heilige zaad, 't welke Hij zelve in ons gezaaid »had, niet heeft laten verſtikken."

Opmerkelijk is het, dat die Vader van onzen Nederlandſchen Moſes, die hem in zoovele opzichten, vooral in zachtmoedigheid van karakter zoo treffend geleek, dezer wereld overleed juist in het tijdſtip (A°. 1559), waarop, de rust en de Proteſtantſche Godsdienst in Duitschland verzekerd zijnde, de groote ſtrijd voor dezelfde hoofdzaak begon toebereid te worden in onze Nederlanden. Aan dat Nederland liet hij, zonder dat zelf nog eenigzins te kunnen vermoeden, eenen ſchat na van vijf zonen, die met goed en bloed, met alle hunne voortreflijke gaven, in hunne perſonen en in hunne nakomelingen, te gelijk de zaak der kerk van Christus, die van Nederland, die van Duitschland, die van geheel Europa, van geſlachte tot geſlachte hebben gediend en *gemaintineerd*.

In zijne Duitſche ſtaten volgde hem de tweede dier zonen op, Graaf Johan, daar de Prins van Oranje reeds in den *Nederlandſchen* rei der Nasſaus geplaatst was. Doch ook de *Dillenburgſche* opvolger werd weldra een Nederlander in betrekking, liefde, en ijver voor de zaak der Godsdienst en der vrijheid hier te lande, die hij diende, ook met zijne goederen, ten haren behoeve gewillig verpand, maar die hem zoo oneindig meer dan dit verplicht is; een nageſlacht namelijk, hetwelk nog heden ten dage met Nederland ééne roeping deelt; en dat met Nederland gewezen wordt op het Godverheerlijkend voorbeeld der Wilhelmen, Johans, en Lodewijken.

HET WESTEN.

Bij eene vorige gelegenheid behandelden wij den toeſtand van het Oosten, en wezen op de algemeene ontbinding die aldaar plaats grijpt; op de verdwijning der eigenaardige kracht die eens de rijken van dat werelddeel bezielde, en op de algemeene toebereiding tot eenen nieuwen ſtaat van zaken, bij de reeds aanvankelijke onderwerping onder de Europeſche magten. Het is thans het Westen waarop wij meer bepaaldelijk den blik rigten: niet zoo zeer het uiterſte Westen, te weten de nieuwe wereld, het op zoo velerhande wijze beoordeelde Amerika; maar dat Westen, dat als het ware tegen het vroeger aangeduide Oosten overligt: de Romeinſche tegen de Oosterſche wereld; het land van waar de kruistogten uitgingen, tegen over dat hetwelk de vaan van Mahomet opſteekt; Engeland en Frankrijk tegen over Turkijen en Perzië.

Zagen wij in het Oosten verflaauwing, ontvolking, verdwijning van hetgeen die landen vroeger bepaald onderſcheidde, hier in het Westen integendeel is alles wat tot het natuurlijke leven behoort in eenen ſtaat van ſteeds voortgaande ontwikkeling. Wij zeggen hier bepaaldelijk het *natuurlijke* leven; want gelijk er in vorige eeuwen eene hoogſchatting, ja wel eens eene overdrijving plaats had bij ſommigen, in het najagen van een afgezonderd geestelijk leven, waarbij men het ligchaam tot onderwerping aan den geest wilde dwingen, zoo gaat men thans van een geheel tegenovergeſteld beginſel uit: de kunst om het leven te genieten wordt niet meer gelijk voorheen in grove uitſpattingen, maar in fijnere ſtreelingen beoefend, en alle kunſten en wetenſchappen ſchijnen ſlechts te beſtaan om dat levensgenot tot in de kleinſte bijzonderheden te verhoogen, alle onaangename gewaarwordingen zoo veel mogelijk te weeren, en den mensch, zoo zorgeloos als het maar zijn kan, eene geduchte eeuwigheid te doen naderen. *Vrede!* roept de Diplomatie, en desniettemin worden gruwelen en geweld in het midden van dien vrede toegelaten, de afſcheuring van België, hoe onwettig ook, bevestigd, en een leger van huurlingen naar Spanje gezonden, om zich in eene hun geheel vreemde zaak te mengen. *Vrede!* roept de koopman en fabrikant, ook als hij zelve geene ongeregtigheden, geene kunstgrepen ſpaart, om zijne naburen te verſchalken en hun alle gelegenheden tot een eerlijk gewin te ontnemen. *Vrede!* roepen de godsdienſtige gezindheden; doch hoe dikwijls is het ſlechts eene vleeſchelijke rust die zij verlangen, en is de eerſte krachtig doorbrekende prediking des Euangeliums genoegzaam om den verborgenen haat tegen de waarheid bij hen te doen uitbreken.

Zoo zijn dan uiterlijke rust en het genot dezer wereld het groote doel waarnaar alles ſtreeft, en waaraan regt, waarheid en pligt maar al te dikwijls worden opgeofferd. De zucht naar vermaak, de zucht naar grootheid, ziedaar de drijfveeren waardoor het leven bij ons tegenwoordig geſlacht in beweging gebragt wordt. Ieder ſtreeft om vooruitzigten te verwezenlijken die hem nog in dit leven het toppunt zijner wenſchen moeten doen bereiken; doch hoe vaak worden deze droombeelden verijdeld, en alsdan vervangen door eene neêrſlagtigheid die het leven onverdraaglijk vindt, of door eene wanhoop die een einde aan hetzelve maakt. *Het vleesch begeert tegen den geest:* dit is de waarheid die in onzen tijd vooral zigtbaar wordt, niet alleen gelijk voorheen, in de handelingen van afzonderlijke perſonen, maar in de ſtrekking der geheele maatſchappij. En zelfs degene die tegen deze ſtrekking getuigt, is in vele opzigten door haar reeds overmand geworden, ziet door haar zijne traagheid geſtreeld, zijne behoefte geprikkeld, en kan zich moeilijk aan dien tooverkring, die de geest der eeuw om hem henen trekt, ontrukken. De krachtigſte verdediger toch der waarheid gevoelt zich onthutst, wanneer hij zich b. v. in bijeenkomſten bevindt, waarin de gevoelens die hij aankleeft, niet met bitterheid of verontwaardiging beſtreden worden, maar alwaar met medelijdende verachting over de bekrompenheid van zulk een verſtand, uit de hoogte op dezelve wordt nedergezien.

Van waar nu deze aanmerkingen, bij gelegenheid van de beſchouwing van ons Westen? Zij ſtrekken tot kenſchetſing der publieke opinie; en die is het welke toch in het Westen den ſcepter voert. Zonder haar ware de troon van Lodewijk Philips niet bevestigd geworden; zonder haar zoude het Miniſterie Melbourne, of de zoo genoemde Doctrinaires, in Frankrijk, zich nimmer ſtaande hebben gehouden. Alle deze Ministers zijn zwak in zich zelve, maar hunne ſterkte beſtaat daarin, dat zij dat gedeelte der Europeſche Maatſchappij vertegenwoordigen, hetwelk rust en genot (ten koste van welke opofferingen dan

ook), begeert. Dezen zijn het, die zich in Frankrijk op de puinen der magt van den vroegeren adel verheven hebben, en in Engeland de nog bestaande Aristocratie dagelijks bedreigen. Ieder die iets bezit, en daardoor aan de bestaande orde van zaken meer of minder gehecht is, behoort tot deze klasse, wier zucht tot zelfbehoud de dijk is, welke tot nog toe de pogingen tot omverwerping van het bestaande, die van den bodem der Maatschappij zijn opgerezen, met goed gevolg heeft tegengestaan.

Zie daar dus een belangrijk onderscheid tusschen het Oosten en het Westen. In het eerste: Staten met afzonderlijke Godsdiensten, finantiën, betrekkingen, zonder invloed op elkanderen; in het laatste: heerschappij van ééne zelfde publieke opinie, ofschoon eenigzins verschillend gewijzigd, gevoegd bij eene strekking om de verschillende staten tot één geheel inéén te smelten. Dit streven ondertusschen is in Europa niet geheel nieuw. Aldaar toch was de zetel der vierde wereld-monarchie, der Romeinsche heerschappij; en de zucht tot vereeniging blijft in de verschillende leden van dit eens bestaan hebbende geheel voortleven.

De inval der Noordsche natiën veroorzaakte het eerst de ontbinding van dat Romeinsche Rijk, en sedert dien tijd was er in de Europesche wereld een tweevoudig beginsel, het Romeinsche en Germaansche, aanwezig, die, wel is waar, in de middeneeuwen door éénheid van Godsdienst en gelijkvormigheid van Regeringsvorm in één gesmolten schenen te zijn, doch tusschen welke des niettemin de tweespalt niet ophield te bestaan. Getuige daarvan de onophoudelijke worsteling tusschen de magt der Roomsche Pausen en der Duitsche Keizers; de dagen der kerkhervorming, waarbij het Germaansch en het Romeinsch Europa, op weinige uitzonderingen na, eene tegenovergestelde partij kozen; en eindelijk de tachtigjarige oorlog in Nederland en de dertigjarige in Duitschland, waardoor het groote pleit van het bestaan der staten uit de hervorming geboren, beslecht werd.

In het revolutionaire tijdperk zocht men weder eene éénheid te doen geboren worden, door het aansteken van die brandstoffen, die zoo wel in de Roomsche als Hervormde landen aanwezig waren. Frankrijk overstroomde Europa met zijne legers, en vormde Republieken, van de Bataafsche tot de Parthenopesche toe. Napoleon, die de revolutie scheen te zullen eindigen, vond in een tijd, vermoeid van oorlogen en omwentelingen, weldra gelegenheid, om die Republieken, op eenen zandgrond gesticht, door Koningen van zijn geslacht te vervangen. Zijn streven was, het rijk van Karel den Groote te herstellen, waarvan hij echter niets dan den uiterlijken vorm kon doen herrijzen. Na zijnen val hebben de Vorsten getracht, om door het heilig Verbond en door Congressen eene Europesche éénheid daar te stellen; doch veel werd er vastgesteld, waarbij niet genoeg de ondervinding en de geschiedenis geraadpleegd werden, en Weenen, noch Verona, noch Laybach vermogten het gewenschte doel te bereiken, of de zaden der tweedragt uit te doven. Met 1830 begon een nieuw tijdperk. De revolutionaire geest, gedurende vijftien jaren als onder de assche verborgen, kwam op eens weder te voorschijn; en schoon door de behoudende Staatkunde der kabinetten getemperd, heeft zijn invloed zich echter krachtig blijven betoonen; want ook dit is revolutionair, wanneer regt en orde niet meer als onveranderlijke eeuwige beginselen, maar als bloote werktuigen van het heerschend bestuur gehandhaafd worden.

De zucht om de wereld tot één geheel zamen te smelten, tot eene magt buiten en zonder God te verheffen, zie daar de strekking van ons tijdperk, die zich vooral in het Europesche Statenstelsel openbaart. Deze revolutionaire geest ziet niet meer op Gods wil, maar alléén op den wil der menschen, zoodra het aan dezen gelieft zich als een *publiek* te constituëren. Er is eene grove propaganda die overal de zaden van tweedragt en ontevredenheid tracht te doen ontkiemen, den oorlog der armen tegen de rijken aanvoert, en op de straten van Parijs, Lyon en Frankfort, zijne triomfen gevierd heeft. Doch voor deze is de wereld gelukkig nog niet rijp, en heeft in het algemeen zijne bezittingen nog te lief, om eene dergelijke daarstelling van algemeen menschengeluk, ten koste van alle bijzonder eigendom, wenschelijk te achten. De St. Simonisten, die het Paradijs op aarde wilden overbrengen, zijn er tot nu toe nog niet in geslaagd om hunne grootsche beloften te verwezentlijken. Er is echter eene fijnere giftverspreiding, er zijn pogingen die met beter gevolg indruk op de gemoederen maken. Deze bestaan er vooral in, om den hoogmoed van den mensch te vleijen, om hem zijn oordeel als alleen beslissend te doen beschouwen.

Van daar dat beroep op de publieke opinie, eene regtbank, waarvan ieder in zijne bijzondere betrekking de ontoereikendheid aantoont, maar wiens uitspraken men in alle algemeene belangen, (hoe weinig ook het zoogenaamde publiek in staat zij is dezelve te beoordeelen), meent te moeten eerbiedigen. Als tolken dezer publieke opinie doen zich de tijdschriften en dagbladen op, die uit de hoogte alle godsdienstige en staatkundige strijdvragen beoordeelen, en die van hunnen kant weder de onfeilbaarheid toeschrijven aan dat zelfde publiek, wiens opinie meestal niets anders is, dan de echo van de redeneringen dier zelfde dagbladen. Deze bieden door geheel Europa elkander de hand, nemen elkanders artikelen over, zoeken door eindelooze herhaling der zelfde denkbeelden aan dezen eindelijk ingang te verschaffen, en verzuimen niets wat strekken kan om de gebeurtenissen onder een partijdig licht voor te stellen, of de driften op te wekken. Zeker is het, bij vergelijking, een groot voorregt voor ons vaderland, dat het zoo geprezen Journalismus aldaar minder dan in andere landen de overhand heeft gekregen. Deze opmerking, gevoegd bij die meerdere ernst en zucht voor godsdienstigheid, die onze natie nog als bij overlevering bezit, en waarvan zij zich zelfs bij het diepste verval niet geheel kan losmaken, behoort tot die lichtende punten, waarop wij de meermalen ontwikkelde hoop blijven gronden, dat ons Nederland, door de genadige

ontferming Gods, niet geheel door den ſtroom der ongeregtigheid, die reeds uit het revolutionair Europa opwelt, zal weggeſleept worden.

Het is echter niet alleen het *lezend* gedeelte van het publiek, hetwelk tot dit revolutionair burgerſchap wordt opgeleid; ook op het finantiëel belang wordt gewerkt, en door den toenemenden handel in Staatspapieren verkrijgen alle de Europeſche beurzen eene ſoort van ſolidariteit. De minſte geld-verlegenheid, die zich op eene dier beurzen vertoont, doet zich weldra op alle andere gevoelen. De ſtaatkundige gevoelens worden gewijzigd naar het finantiëel belang; en de overal verſpreide Spaanſche Obligatien zijn een hechter ſteun voor den troon van *Christina*, dan hare zoo dikwijls geſlagene Veldheeren!

Echter beſtaat er, behalve de behoefte tot vermeerdering van kennis en fortuin, ook nog die, om zich door reizen te verplaatſen; en hierbij is dan de geest der eeuw werkzaam, om door ſtoombooten, ſpoorwegen en kanalen, het Westen tot één geheel te verbinden. Wie veel reist, en zonder vaste beginſels uitgaat, zal op de badplaatſen en aan de publieke tafels, meer dan hij wel denkt, zich onder den invloed geplaatst zien van dien flaauwen *negativen* geest der eeuw, die alleen daarin *poſitief* is, dat zij de poſitieve beginſels, die den grond van alle regten en pligten vinden in de waarheid, door God in Zijn woord geopenbaard, niet willen erkennen.

Het doel waartoe alle deze middelen te zamen loopen, is door geene kracht van enkele perſonen tegen te houden; het vertrouwen der Christenen ruste derhalve alleen op Hem, die de harten leidt als waterbeken, en die de overwinning kan geven, ook in het midden van de veldteekenen van den vijand. Door die uitbreiding der beſchaving, die vermenigvuldiging der middelen van vervoer, worden welligt gebeurteniſſen voorbereid en mogelijk gemaakt, die den beperkten gezigteinder van de leidslieden dezer eeuw te boven gaan. Het is niet te ontkennen: er wordt tegelijk met dit alles overal een kern toebereid, die de oude paden weder opzoekt, en tot het vorig beginſel tracht terug te keeren. Geen land van Europa of de Heere heeft er zijne getuigen. Schoon zij op vele plaatſen onder ſmaad en miskenning moeten zuchten, hun werk is niet ijdel; en deze bladen mogten reeds meermalen de getuigeniſſen aanhalen van dien beteren geest des tijds, die zich in vele opzigten begint te openbaren. Ondertusſchen, ook dit geſchiedt in het midden van veel gebrek, gelijk ſteeds het geval geweest is: de kracht Gods wordt in zwakheid volbragt. Het beginſel dat uit Hem is, komt in menſchelijke vormen te voorſchijn, te dikwijls nog door dwaling en verkeerdheid beſmet. De geest des kwaads zaait het onkruid op denzelfden akker, waar de plantinge Gods liefelijk oprees. Van daar dat men ginds en elders bij eene *enkele* waarheid ſtaan blijft, zonder het geheel te omvatten. Van daar de miskenningen en droevige veroordeelingen, zelfs onder diegenen die één geloof en ééne hope hunner roeping hebben. Wij ontveinzen die zwakheid, die uiterlijke elendigheid van de kerke Gods op aarde niet; maar dit geeft juist te meer vrijmoedigheid om op Hem te zien, die alle zijne ſchapen bij name kent, en uit wiens handen niemand hen zal rukken.

De geheele wereld verwacht groote gebeurteniſſen, zulks bevestigt de ſtem der volkeren; en velen wier hart opmerkzaam gemaakt is, worden niet in ſlaap gewiegd door de ſchijnbare rust, waaraan wij ons zoo gaarne zouden wenſchen over te geven. Het Westen, de landen onder de vierde wereld-monarchie, die der Romeinen, vereenigd, ſchijnt door de profetie aangewezen als het tooneel dier gebeurteniſſen. Meer dan ooit, bij de onzekerheid der toekomst, bij de onrust der tijden, bij het verſchil van gevoelens, bij de ſchaamteloosheid waarmede dwalingen van allerlei aard worden uitgekraamd, bij de listen waarmede eene valſche wetenſchap de waarheid zoekt te beſtrijden, is het God alleen die door den invloed van zijnen Geest ons kan ſtaande houden in het midden van deze woelige zee. *Houdt wat gij hebt!* is de roepſtem aan alle Christenen. Mogt het ons gegeven worden opmerkzaam te zijn op de teekenen des tijds!

Ziet hier ten ſlotte onze gedachte nog eens te zamen gevat. Het Oosten neigt ten val, ſplijt als het ware vanéén, is gereed voor den eerſten overheerſcher neder te vallen. In het Westen zien wij daarentegen meer en meer den triumf van het revolutionair beginſel, onder eenen zachteren vorm dan bij deszelfs eerſte uitbarſting, en vereenigd met het overwigt der materiëele, der tijdelijke belangen over de zedelijke en geestelijke; zamenſmelting eindelijk der beſchaafde natiën tot een geheel; doch te gelijk met dit alles, het ontwaken van eenen geest die tegen dit doel protesteert, die de waarachtige en geestelijke Evangelie-verkondiging terug verlangt; en de door dezen geest bezielde minderheid, hoewel dikwijls miskend, uit hoofde van de inmengſelen van zonde en verderf, die ook haar aankleven, heeft eenen vasten ſteun in de beloften van dien God, wiens raad vervuld wordt.

GODSDIENST.

Die zonde van den mensch, welke ieder nadenkend gemoed in zich zelve terug vindt, is zijn eigen wetgever te hebben willen zijn; het juk der eeuwige heerſchappij van God, over onzen wil, over ons hart, over onze genegenheden te hebben willen afſchudden. De Apostel Paulus drukt op eene treffende wijze den onmetelijken afſtand uit, die den mensch van zijne oorſpronkelijke beſtemming verwijdert. Wel verre van den mensch naar eenige uiterlijke daden te beoordeelen, dringt hij tot in de diepte zijner natuur door; peilt de welbron des levens, den oorſprong van goed en kwaad, en toont den ſtaat des menſchen aan gelijk hij geworden is, en zoo als hij wederom worden moet om zalig en heilig te zijn, door de woorden: *zich zelven leven* (ἑαυτῷ ζῆν, alles tot zich zelven terug brengen), en *Gode leven* (ζῆν τῷ Θεῷ, alles voor den Heere zijn): *Christus is voor allen geſtorven, opdat die leven, niet meer* ZICH ZELVEN *zouden leven, maar* DIEN, *die voor hen geſtorven en opgewekt is* (2 Cor. V. v. 15).

BESCHOUWING DER TIJDEN.

De oogst in het ſtaatkundige is ſedert onze laatſte beſchouwing niet groot geweest. De oogen van geheel Europa blijven op de pogingen van Mendizabal gerigt, wien het gelukt is, den tegenſtand van het zuidelijk Spanje te verlammen, en zoo het ſchijnt, eene ſoort van vereeniging tegenover de Carlisten daar te ſtellen. Men wil ondertusſchen van de andere zijde in deze onderwerping nog geene eenheid zien; men vermeent dat vele der middelen welke door Mendizabal worden aangewend, tot diegene behooren, tot welke de Gouvernementen alleen dan de toevlugt nemen, wanneer zij geen vertrouwen meer in hunne gewone hulpbronnen ſtellen; doch wat daarvan ook zij, de beurs gebruikt den naam van den nieuwen Minister en den ſchijnbaar goeden uitſlag zijner eerſte maatregelen, om de ſtaatspapieren te doen rijzen, en dit is voor het oogenblik genoeg. Niemand is er, die de legerberigten der ſtrijdende partijen in het noorden van Spanje met genoegzame kennis van zaken volgen kan. De gevangenneming van den Graaf d'Espagne heeft de Carlistiſche beweging in Catalonië geſtuit, en buiten de Baskiſche provinciën wordt de kreet ter eere van Carlos al zeer zelden gehoord. Veel wordt in deze dagen over Spanje geſchreven, en deze waarheid ſchijnt uit alle die berigten meer en meer bevestigd te worden, dat vooral bij het landbouwende gedeelte des volks nog geestkracht en nationaliteit bewaard zijn gebleven; doch dat zoowel bij de afſtammelingen dier eens zoo eerbiedwekkende Grandes, als bij de volksmasſa in de groote ſteden, een geducht zedelijk verval plaats heeft, en beide ſlechts zeer flaauw aan dat voorgeſlacht herinneren, wiens moed en ſtandvastigheid, met hoeveel wreedheid dan ook vermengd, niet geloochend kunnen worden. Met regt heeft derhalve een dichter, die den voortgang der valſche vrijheid afſchilderde, van haar getuigd:

> Reeds heeft zij 't half ontzenuwd *Spanje*
> Van kennis en verſtand beroofd:

Met leedwezen moeten wij ook de waarheid der twee volgende regels, op een geheel ander land toepasſelijk, bevestigen:

> En zelfs het forsch geſpierd *Brittanje*
> Stijgt zij bedwelmend naar het hoofd.

Werpen wij een oog op dat Engeland, wat zien wij? Gastmalen ter eere van Lord Rusſel; triumfale intogten van O'Connell; dezen Ierſchen volksleider aan de tafel, ja aan de regterhand van den Onderkoning van Ierland; wat wil men meer? Heil ons, dat Engeland nog een vaster waarborg voor het behoud van zijn volksbeſtaan en van zijne inſtellingen heeft, dan de weifelende ſtelſels zijner Tories. Neen, er beſtaat nog in Engeland eene liefde voor de waarheid die uit God is, een invloed van het Evangelie onder de meest verſcheidene vormen; en hierin ligt eene kracht die de drogredenen der dagbladen nog niet hebben kunnen vernietigen. Te vergeefs zoekt de Roomſche partij in Frankrijk dagelijks te bewijzen, dat de omwenteling van 1688 in Engeland niet anders geweest is dan die van 1830 in Frankrijk; die gedurige vijandelijke aanvallen zelve moeten ons overtuigen, dat in deze omwenteling een hooger beginſel beſtreden wordt. Wij ontkennen geenszins, dat ook het politieke liberalismus, onder Karel I zoo magtig, en door de ſchandelijke regering van Karel II op nieuw opgewekt, zich aan deze beweging aangeſloten hebbe; doch dit belet niet, dat de grond van deze omwenteling eene regtmatige verdediging was van de zuivere Godsdienst, tegen eenen Vorst, die als handhaver derzelve op eenen Proteſtantſchen troon geſtegen, daarentegen het Pausdom zocht te herſtellen. Voorzeker, wie de geſchiedenis dezer troonsverandering onderzoekt, zal er de hand Gods niet in miskennen, en erkennen moeten, dat zij hoogst merkwaardig in hare aanleiding en beſtiering, kalm en billijk in de uitvoering, en gezegend in de gevolgen was. De Engelſche conſtitutie rust op een historisch beginſel, en van daar de kracht die zich nog in haar, niettegenſtaande alle de aanvallen van het liberalismus, openbaart (1).

Gewigtig is ook de ſtrijd die zich in Engeland tusſchen het Proteſtantismus en het Catholicismus meer en meer ontwikkelt. Het zijn geene afgetrokkene redeneringen die dezen ſtrijd levendig houden, maar het is een gewigtig practisch punt, het lot der Proteſtanten in Ierland namelijk, waarop wij reeds (Dl. III. bl. 53, 72) opmerkzaam maakten, dat hier de aanleiding geeft. Het is thans niet meer de vraag of de Ierſche Catholijken geëmancipeerd zullen worden, maar of de Proteſtantſche kerk aldaar zal blijven beſtaan. De geestelijken van die gezindheid in dat land, op velerlei wijzen vervolgd en belasterd, zien niet alleen door de voorſtellen van het Ministerie hunne inkomſten beſnoeid, maar ook zich zelve buiten ſtaat geſteld, door de zamenſpanning der ſchatpligtigen en de werkeloosheid van het Gouvernement, de hun toegewezen tienden te ontvangen. Er verheft zich in Engeland eene ſtem om hun ter hulp te komen, en bij de beraadſlagingen hierover ontdekt het zich, dat in dat zelfde land de verkondiging van het Woord Gods meerdere vruchten heeft gedragen dan men wel eens vermoedt, en dat het getal der zulken niet gering is, die zich van een Christendom, dat ten meesten deele op menſchelijke overlevering ſteunt, tot het Evangelie Gods gewend hebben, doch door vrees voor als nog van de belijdenis hunnes geloofs teruggehouden worden. Nog vele andere gewigtige onderwerpen komen bij deze gelegenheid ter ſprake, en de dubbelhartigheid van het ſystema der Catholijken wordt in verſcheidene bijzonderheden aangewezen, zoo als in hunne verklaringen omtrent de theologie van Den, de verſpreiding van den Bijbel, enz.; terwijl op den inhoud der geloofsbelijdenis, door het Con-

---

(1) Men zie in de *Nederlandſche Gedachten*, Dl. III. Nr. 41, de ontwikkeling, hoe de conſtitutie van Engeland op herkomst en verkregen regt ſteunt, en hoe de revolutie van 1688 bijna geene omwenteling kan genoemd worden, maar alleen de bevestiging der Proteſtantſche ſtaatsregeling was. Lezenswaardig is ook in het werkje van Dr. A. Capadoſe: *Le Despotisme, etc.*, de uiteenzetting (in de noot, bl. 115) van de bijzondere beſtiering Gods die bij den togt van Willem III opgemerkt werd.

cilie van Trente voorgeſchreven, opmerkzaam wordt gemaakt. Zoo waar intusſchen dit alles is, zoo mag men echter vertrouwen dat de gevolgtrekkingen die hier uit af te leiden zijn, niet op *alle* Catholijke belijders toepasſelijk zijn, want wij mogen toch bij zooveel, naar ons gevoelen, antichristelijks, nog zien op het zout, hoe verſtrooid dan ook, dat in die kerk overgebleven is, en dat haar tot nu toe voor het geheele verderf bewaarde. Men kan niet ontkennen, dat, in Engeland, zelfs de handhaving der waarheid altoos met eenige partijdigheid gemengd is.

Met geestdrift werd op vele plaatſen in Groot-Brittanje het feest der Hervorming gevierd, en de zegen erkend, dat het Woord Gods ſedert driehonderd jaar zijnen vrijen loop onder die bevolkingen heeft mogen hebben. Opmerkelijk was het, dat de Koning en Koningin der Belgen, juist in het begin van October in Engeland aanwezig, aldaar onder het gehoor eener krachtige leerrede, die de weldaden der hervorming vermeldde, nederzaten.

Wat zullen wij van *Frankrijk* melden? Aan de regtbanken ſchijnt aldaar thans de taak der verdediging van het beſtuur opgedragen, en elk proces wegens misdaden van de drukpers wordt weldra van een nieuw gevolgd. In Parijs wordt veroordeeld wat in de Provinciën vrijgeſproken wordt. Bij gebrek van eenheid in de beginſelen, moet die ook wel in de uitvoering ontbreken. Een der Ministers verbiedt den verkoop van ongodsdienſtige boeken, terwijl een ander zich tegen dit verbod verklaart. Het vergif is echter in Frankrijk reeds zoover doorgedrongen, dat er van diergelijke maatregelen geene redding meer te wachten is.

Europa blijft nog ſteeds de gevolgen van het Congres van Töplitz afwachten. Duitschland verdiept zich in de vraagſtukken omtrent de tarieven en ſpoorwegen. De toon der Franſche dagbladen omtrent eene aanſpraak, die Keizer Nicolaas gehouden zal hebben, doet hunne vijandigheid jegens Rusland blijken. Ibrahim onderwerpt zich den Libanon. Columbia wordt op nieuw door eene doellooze omwenteling geteisterd. America houdt meer en meer op een ideaal voor Europa te zijn. Ook dat uiterſte Westen deelt de algemeene ellende van ontbinding en verwarring, niet op te losſen dan door eene hoogere verwachting. Hij komt, wien de koningrijken aller werelden zijn. Op Hem zij ons oog.

Ten aanzien van het voorvallende binnen de grenzen van Oud Nederland, vergenoegen wij ons dit maal met nog eenig gewag van de Scheiding, in onze Hervormde Kerken ontſtaan. Van den beginne vonden wij ons in dit Blad verplicht, deze gebeurtenis van tijd tot tijd aan te roeren, en te beſchouwen vooral in verband met den toeſtand van ons nationaal, godsdienſtig en kerkelijk verval, en met de beginſelen van waarheid en recht, welke wij verlangen te belijden, en naar roeping en vermogen voor te ſtaan. Thands bepalen wij meer bijzonder de aandacht op eenigen dier geſchriften, tot welker verſchijning gedurende dit ten einde ſpoedend jaar de meergemelde gebeurtenis aanleiding gaf.

De *Pleitrede* van onzen Mederedacteur Mr. A. M. C. VAN HALL, die wij in ons vorig Nummer als ter perſe zijnde aankondigden, en waarvan aldaar voorloopig een ſchets werd medegedeeld, is zedert in het licht gekomen. De lezing van dit rechtsgeleerd Betoog aanbevelende, zoo belijden wij daardoor zelve op nieuw de meermalen reeds door ons geuite overtuiging van het burgerlijk en grondwettig recht der *Godsdienstoefeningen*, daaronder begrepen die van degenen, welke verklaard hebben, zich van het Nederlandſche Hervormde Kerkbeſtuur af te ſcheiden. Te gelijk herhalen wij gaarne met onzen geachten medearbeider, in het Voorbericht zijner Pleitrede, onze *afkeuring*, om Godsdienſtige redenen, van de beſtaande ſcheiding, behoudens altijd de broederlijke betrekking tot degenen, die in eenvoudigheid hunner harten gemeend hebben met dezen ſtap de eere te zoeken van den grooten Koning der Kerk, onzen Heere en Zaligmaker Jeſus Christus.

Van onze hier weder herhaalde afkeuring brachten ons niet terug de jongst uitgegevene *Adresſen, aan Z. M. den Koning aangeboden ter handhaving van Conſcientie en Godsdienstvrijheid, enz.* en uitgegeven met eene Voorrede door Ds. SCHOLTE. Van harte verlangende, dat het gerucht eener op handen zijnde erkenning van de vrijheid der Geſcheidenen van Gouvernementswege zich volkomen moge bewaarheiden, zoo verblijden wij ons te meer in zoodanig een uitzicht, als daardoor tevens des te ruimer gelegenheid zal gegeven zijn, om de geestelijke en kerkelijke waardij der ſcheiding aan gronden uit Gods Woord te toetſen en te beoordeelen. Wat ons betreft, wij werden in onze overtuiging ſteeds meer bevestigd, dat deze ſcheiding wel een kenteeken en gevolg is, maar geenszins het redmiddel aanbiedt van het treurige verval in onze Vaderlandſche Kerken.

De ſtukken, betrekkelijk de afſcheiding van Ds. Scholte en de drie Gemeenten, door Ds. PAAPE, Scriba der Clasſis van Heusden, uitgegeven, verſterkten dit gevoelen almede. De door ons ſteeds afgekeurde handelingen beide te Ulrum en te Genderen worden in deze berichten zoodanig toegelicht, dat zij van de andere zijde vrij wat verklaring zullen noodig hebben, om onpartijdigen niet grootelijks te blijven bedroeven (1). Te gelijk leveren wederom de ſtukken van de Kerkbeſturen, daarin voorhanden, het treurig bewijs op van den geheel ministeriëelen vorm en toon, waarop kerkelijke zaken tegenwoordig in ons Vaderland behandeld worden. In zijn eerſte beginſel werd deze kwaal der kerk aangewezen in het zoo gematigde als op vrij wat historiſche feiten en Bijbelſche waarheden gegronde *Ernſtig Woord* van Dr. A. CAPADOSE, die, even als wij, van ſcheiding afkeerig, de getrouwe Leeraren vooral opwekte, om door hun getuigenis de grondſlagen te handhaven, waarop oorſpronkelijk zoo wel het beſtuur als de leer onzer Gereformeerde Kerken gevestigd waren, en waarvan bij den nieuwen ſtaat van zaken zedert 1816

(1) Van de ſcheiding in zommige oorden van Groningen, Drenthe en Overijsſel, mitsgaders van de afzetting van den Predikant Brummelkamp te Hattem, zijn ons nog geene genoegzame bijzonderheden bekend geworden.

en 1817 zoo openbaar en aanmerkelijk, en (naar des Schrijvers gevoelen) zoo *volſtrekt* is afgeweken.

In wederklank, althands in overeenſtemming met deze opwekking, ſpraken voornamelijk twee Leeraren hun gevoelen uit tegen de beſtaande afwijking en ontrouw in de Gereformeerde kerken van ons land. Ds. ENGELS gaf het *Adres* uit, door Z. W. Eerw. met een twintigtal zijner amptgenooten uit de provintie Groningen, bij de Algemeene Synode dezes jaars ingediend. Zoo deed ook de WelEerw. Heer LE ROY met het zijne; deze laatſte zich nog meer bepaaldelijk dan eerstgemelde Heeren tegen de beginſelen onzer tegenwoordige *kerkenordening* verklarende. Met beiden ſtemt in de verdegiging van het geldige en verbindende onzer kerkformulieren van eenigheid (als *norma normata*) overeen de WelEerw. CRAMER VON BAUMGARTEN in zijne *Gedachten omtrent den toeſtand der Nederlandſche Gereformeerde Kerk*, onlangs te Groningen uitgegeven. Dit geſchrift is, onder anderen, merkwaardig door de gewichtige tegenbemerkingen (bl. 44 en volg.) op de bekende drie opſtellen, in de *Godgeleerde Bijdragen* ten betoog van het niet-verbindende der formulieren, voor eenigen tijd reeds geplaatst.

De vermaning tot ſcheiding door den Heer W. W. SMITT rust, even als geheel die maatregel, op het van den beginne reeds door ons tegengeſproken beginſel, dat namelijk afſcheiding of uitgang de verordende weg van plicht is bij verval en ontrouw in de kerk. Dit zoude het geval kunnen zijn, indien wij de Kerk van Christus op aarde blootelijk, volgens de heerſchende begrippen, voor een *Genootſchap* hielden. Maar juist daarom, om dat de Kerken zelfs met haar uitwendig bekleedſel op deze wereld eene ſtichting Gods zijn, zoo mag niemand eigenwillig de hand ſlaan aan de oprichting van een nieuw gebouw, zoo lang het Oude nog niet voor *onherſtelbaar* verklaard werd. Hiertegen voldoet geene onderſcheiding tusſchen *de Kerk* en het *Kerkbeſtuur*. De afſcheiding toch van het Beſtuur, zonder afſcheiding van het ligchaam zelve der beſtaande Kerk, is een afgetrokken denkbeeld, in de toepasſing niet wel te verwezenlijken. Duidelijk blijkt dit zelfs reeds uit het jongst ingeleverd *Adres* van de geſcheidenen te *Amſterdam*, die zich noemen *afgeſcheidenen* (niet meer blootelijk van het *Beſtuur*, maar) van het zedert 1816 beſtaand *Hervormd Kerkgenootſchap*. Volgens dezelfde door ons op den voorgrond geſtelde beginſelen, konden wij ons ook niet vereenigen met het gevoelen van den Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, die in zijne *Bazuin*, het recht van ſcheiding den gemoedelijken Christen ſchijnt toe te kennen, zoodra de ontrouw der voorgangers of kerkbeſturen eene zekere, aldaar dan nader bepaalde, hoogte zal bereikt hebben. Wij blijven van gevoelen, dat eene ſcheiding of uitgang tot redding der kerk in Gods wegen liggen *kan*, doch dat daartoe het ſein niet mag gezocht worden in eenige te voren bepaalde handeling der tegenpartij, maar in een voor het geestelijk verſtand klare en onderſcheidene roepſtem Gods. Zulk eene roepſtem b. v. was eens die prediking van de *gerechtigheid door het geloof*, die door middel van eenen niets diergelijks bedoelenden of vooruitzienden Luther, van God geſteld werd tot eene van alom onderkenbare banier.

Ziedaar dan eenige opſtellen van den dag opgenoemd, die de onderſcheidene gevoelens en gedachten op dit oogenblik eenigzins kenſchetſen, en in hunne verſchillende wijzigingen nader kunnen leeren verſtaan.

De *Godgeleerde Bijdragen* intusſchen, in hun Nummer van November, verdedigen ijverig het beſluit der Synode om wegens de groote vraag over het al of niet verbindende der *formulieren* tot geene verklaring te komen. Immers, dus redeneert men aldaar, zoude eene zoodanige verklaring geene der adresſeerende partijen voldaan hebben; en zouden zelfs de voorſtanders der *formulieren* het niet recht eens zijn met elkander b. v. omtrent de meerdere of mindere uitbreiding van de beteekenis, aan dat woord zelve te hechten; bepaaldelijk of daaronder de *Leerregelen der Synode van Dordrecht* begrepen zouden zijn al dan niet. Deze laatſte gevolgtrekking, door de *Bijdragen* bepaaldelijk uit het Geſchrift van Ds. ENGELS afgeleid, laten wij Z. WelEerw. zelven ter beantwoording over. Wij merken alleen aan, dat de verplichting der Synode om zich te verklaren over hetgeen naar haar gevoelen de *kenmerkende leer* onzer Hervormde Kerken uitmaakt, geheel onafhanklijk was en blijft van het waarſchijnlijk uitwerkſel daarvan op de belanghebbende partijen; gelijk trouwens geenerlei menſchelijke verplichting mag worden opgeofferd aan het te voorzien of te gisſen gevolg. Ook al konden toch in deze dagen van algemeene ontbinding de erkende *geloofsbelijdenisſen* eener Christelijke Kerk niet naar behooren gehandhaafd worden, zoo bleef evenwel, in ons oog, zoo wel de plicht als het belang der zaak eene *verklaring* vorderen, waarvan de weigering in allen gevalle den invloed der Synode bij het Algemeen weinig zal bevorderd hebben.

Doch wij herhalen het, bij allen prijs dien wij ſtellen op de aloude formulieren van eenigheid onzer kerk, het is niet van de handhaving dezer ſchriften, maar van de levendige prediking en het onderwijs der daarin zoo trouw en krachtig eens beledene waarheden, dat wij een gewenscht herſtel en noodige hervorming te gemoet zien. Nimmer genoeg kan het gezegd worden: het ware herſtel komt alleen door eene levensopwekking van Boven, door de kracht van het levendige Woord Gods, door de werking van den Heiligen Geest. Aan de zijde des menſchen blijven deze drie: het onderzoek der Schriften, de ſtrijd voor de Waarheid, en het gebed tot Hem, die gezegd heeft: *De oogst is groot, de arbeiders zijn weinige. Bidt dan den Heere des oogſtes, dat Hij arbeiders in Zijnen oogst uitſtoote!*

Gedenk, o Christen, wie Ge ook zijt,
God doet het al te *Zijner* tijd!
Daarom gewaakt, geſmeekt, verbeid!
Zijn' trouw zij de eer in eeuwigheid.

OUD EN NIEUW.

GUIDO DE BRES, *Opsteller der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, in zijn leven en sterven. Benevens eenige Brieven, kort voor het ondergaan van den marteldood uit de gevangenis aan zijne huisvrouw en moeder door hem geschreven.* Naar het Fransch, en met eene Voorrede en eenige aanteekeningen voorzien. Amsterdam, H. Höveker, 1835.

Wij bevelen gaarne dit belangrijk boekje aan onze lezers, niet slechts om hetgeen reeds het oorspronkelijk Fransch aanbiedt, waarin vooral de Brieven, op den titel vermeld, innig belangwekkend zijn, maar ook in het bijzonder om hetgeen in de overzetting daaraan toegevoegd werd. De aanteekeningen, den Vertaler door eene vriendelijke hand medegedeeld, geven ons onder anderen dien schoonen Brief in zijn geheel terug, met welken ten jare 1561, de Gereformeerde Gemeenten in de Nederlanden onder het kruis, hunne Geloofsbelijdenis opzonden aan Koning Philips. Dit meesterstuk beide van Christelijke bescheidenheid en vrijmoedigheid, verdiende wel algemeener bekend te zijn; en daar is, dunkt ons, aan menig een die niet in de gelegenheid is dezen heerlijken Brief in oude, niet overal voorhanden boeken te lezen, door deze overneming een goede dienst gedaan. Niet minder merkwaardig is de om gelijke reden in deze aanteekeningen overgenomene Smeekbrief, waarmede de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, ten jare 1566 op den Rijksdag, aan Keizer Maximiliaan den Tweede aangeboden werd.

De Vertaler (de Heer P. B. Bähler) heeft niet alleen door zijne bekwame overzetting, maar ook door zijne kernachtige *Voorrede*, dit getuigenis uit de dagen der Vaderen op eene allezins nuttige wijze in ons Vaderland aan het licht gebrahct. Wij hebben tot opbouw der treurig vervallene Godsdienst onder ons *Oud* en *Nieuw* noodig. Beide, zoo het maar uit den schat van Christus is, zal niet ongezegend blijven.

HET GROOTE GELOOF, *Leerrede, gehouden in de Evangelische kerk te Rijssel naar Matth.* XV. v. 28, *door Theophile Marzials, Predikant der Hervormde Kerk aldaar. Gevolgd door het plan der Oprigting eener Normale School in het Noorden van Frankrijk. Uit het Fransch vertaald door* M. J. CHEVALLIER, Amsterdam, H. Höveker, 1835. Ten voordeele van gemelde School. Prijs 30 Ct.

De Heer CHEVALLIER, van wiens bijzondere geoefendheid in het vertalen van opbouwende schriften wij reeds bij eene andere gelegenheid melding maakten, heeft deze zijne gave, naar onze meening, ter rechter tijd besteed aan de overbrenging in onze taal van de Leerrede eens Evangeliedienaars, die, in de zijne, onlangs hier ter stede met zoo vele stichting werd gehoord. Wij kunnen deze Leerrede niet beter aanprijzen, dan met de woorden des Vertalers in zijne Voorrede: »Zij is »de hartelijke uitdrukking van het gevoel eens Chris»tenleeraars, die geen vuriger wensch heeft, dan dat »zijne toehoorders met den eenigen en algenoegzamen »Behouder der zielen bekend worden."

Nevens de lezing der Leerrede zelve, verlangen wij ook het doel der uitgave door deze aankondiging te bevorderen. Zij geschiedt ten voordeele van eene inrichting, waarmede Godvreezende Christenen in het anders zoo diep in bij- en ongeloof gezonken Frankrijk, ten oogmerk hebben de opleiding van jonge, vooral behoeftige kinderen tot de kennis van God in Christus; en voorts hunne opvoeding voor het maatschappelijk bestaan, door het onderwijs in de noodigste kundigheden.

Wij zijn niet van degenen die meenen, dat het aldus op vreemden akker gestorte onzen eigenen Vaderlandschen zoude verarmen of te kort doen. Het tegendeel leert de Heilige Schrift, de Geschiedenis van ons Vaderland, en het getuigenis zelve der harten. *Die den armen geeft, leent zijnen Maker*, is een spreuk uit Gods Woord, waarin meer praktikale waarheid, dan in vele hooggeroemde stelsels van menschelijke huishoudkunde te zamen genomen, vervat is.

DE JODEN.

Treffend is de uitdrukking van den beroemden Rechtsgeleerde CUJACIUS, als hij (*Observ.* Lib. VII. cap. 30) over eene geheel andere stof handelende, ter loops van de *hope Israëls* met deze woorden zijne blijkbaar innige overtuiging te kennen geeft: *Ik billijk geenszins de verwerping en vernedering der Joden; van hen, die de vroegste Christelijke kerk niet verwierp; van hen, die de hooge God boven alle volken in de laatste dagen zal verheerlijken, want Hij herroept zijne schenkingen niet.* Het is ook op dezen grond, dat Israël in onze Hervormde Nederlanden, van ouds een zoo liefelijke schuilplaats, eene zoo gezegende herbergzaamheid vond. De Koning der Franschen heeft zich dezer dagen op zijn beginsel van volstrekte gelijkstelling en handhaving zijner Israëlitische onderdanen grootelijks beroemd. In een Nederlandsch Fransch dagblad heeft men de veel vroegere beleving van dit beginsel in ons Vaderland daartegen verheven. Het is goed zich daarbij te herinneren, dat de verdraagzaamheid en aanneming der Joden, als natie, in deze gewesten, op een geheel ander beginsel rustte, dan dat van den *slechtingsgeest* onzer eeuw. Het ware beginsel werd, in een Advies der Professoren van de Theologische Faculteit te Leijden, aan de Heeren Staten van Holland (A°. 1711) op deze aandoenlijke wijze uitgedrukt. »Ons gebed is dagelijks tot »God voor Israëls zaligheid; maar het is ook onze ern»stige wensch en bede, dat Uwe Gr. Mog. gunstig ge»lieven te volharden in hunne bescherming en toegene»gene weldadigheid omtrent dat volk, of zulks ook, be»nevens de woning, in een van de grove afgoderij, bijge»loovigheid en geestelijke dwingelandij des Pausdoms ge»zuiverd land, een middel in des Heeren hand mocht »zijn, tot hunne gewenschte bekeering".

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE SCHEPPING.

Ontzachlijk verheven is dat eerſte woord in de rolle der Schriften: *In den beginne ſchiep God den hemel en de aarde; en de aarde was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond, En de Geest Gods zweefde op de wateren. En God zeide: Daar zij licht! en daar werd licht.* Zelfs de Heiden en ongeloovige deze woorden vernemende, kon de grootheid zoo der zaak als der uitdrukking met zijn natuurlijk verſtand beſeffen. Maar *verſtaan* wordt het niet dan *door het geloof, dat de wereld door het woord Gods is toebereid, alzoo dat de dingen die men ziet niet geworden zijn uit dingen die gezien worden* (1). Alleen dat geloof blijft niet ſtaan bij de heerlijkheid en diepte dier Goddelijke waarheid: dat één eenige Almachtige Werker *alles* te voorschijn bracht uit *niet;* maar het dringt verder door: het omhelst dien levendigen Werker zelven, en ziet in Zijnen naam van *Schepper* het beginſel en de vastigheid van al zijn hoop en vertrouwen voor den tijd en voor de eeuwigheid. Voor het geloof is God niet ſlechts eenmaal in den beginne Schepper *geweest*, maar Hij is en blijft dat in ſteeds herhaalde werking, en betooning van Zijne Goddelijke kracht en heerlijkheid, ieder dag, ieder uur. Het geloof heeft God als Schepper in de dagelijkſche onderhouding van al het eens geſchapene, in de geſtadige vermenigvuldiging van al wat van Hem het leven en het aanzijn ontfing, even levendig voor oogen, als of nog dat Woord versch werd uitgeſproken, waarop alles in den beginne dáárſtond en was. Geene heerlijkheid der *natuur* is het dan ook, die bij Israëls pſalmisten de geestverrukking te weeg brengt, waarmede zij uitroepen: *Hoe groot zijn uwe werken* HEERE! *Gij hebt ze alle met wijsheid gemaakt, het aardrijk is vol van uwe goederen!* Maar in die werken zien zij door het geloof God zelven dadelijk werkzaam, het zij tot weldadigheid en zegen, het zij tot bedreiging en oordeel. Als zij *die zee aanschouwen, die groot en wijd is van ruimte, het wriemelende gedierte daarinlevende, de schepen daarin wandelende, de Leviathan daarin geformeerd;* zoo is het aanſtonds daarop: *Zij allen wachten op U, dat Gij hen hunne ſpijze geeft te zijner tijd.* Het is eene telkens herhaalde, telkens nieuwe, en als aanſchouwelijke Godsdaad voor de oogen huns geloofs: *Geeft gij hen ſpijze, zij vergaderen ze: doet Gij uwe hand open, zij worden met goed verzadigd. Verbergt Gij uw aangezichte, zij worden verſchrikt: neemt gij haren adem weg, zij ſterven, en zij keeren weder tot haren ſtof. Zendt Gij uwen Geest uit, zoo worden ze geſchapen, en Gij vernieuwt het gelaat des aardrijks* (1).

O! hoe zalig is hij, die aldus door alle middeloorzaken henen op den God des levens mag zien, en alles ontfangen, het zij het goede, het zij het kwade, als uit Zijne hand! Hoe zalig de arme, die gelooven mag, dat zijn gebed niet onverhoord kan blijven: *Geef mij heden mijn dagelijksch brood;* hoe zalig de rijke, zoo hij gelooven mag, dat ook hij dat brood niet heeft van zijnen zichtbaren rijkdom op aarde, maar van den ongezienen Vader in de hemelen! Hoe zalig, die het in waarheid gelooven mag, dat de Verloſſer zijner ziele voor de eeuwigheid, geen ander is dan de Schepper aller einden der aarde; bij wien geen ding onmogelijk is, voor wien geen ding te wonderlijk is, die alle dingen doet medewerken ten goede der genen die Hem kennen, zoo als Hij alle dingen in den beginne eerst ſchiep, en zints bewaarde. In dat geloof ſtond Abraham, de Vader der geloovigen. Als hem, den reeds *verſtorvene van lichaam, uit de insgelijks verſtorvene moeder in Sara* een zaad beloofd werd, talrijk als de ſterren des hemels, en duurzaam als de tijden der eeuwen; zoo heeft hij *op hope tegen hope* niet getwijfeld, maar is geſterkt geweest in het geloof, gevende God de eere, aan dien God, die de dooden levendig maakt, aan dien Schepper, die de dingen die niet zijn roept als of zij waren (2). Op gelijke wijze als hij van God verzocht werd, en Isaac, in wien hij de belofte had ontfangen, moest offeren, zoo werd hij bereid gevonden, *overleggende dat God machtig was hem ook uit de dooden te verwekken* (3). Want de opwekking uit de dooden was een werk niet te wonderlijk voor Hem, die in den beginne alle dingen ſchiep door Zijn woord, en (liever dan dat de belofte zoude feilen) met zekerheid te verwachten van Hem, die tot Abram

(1) Heb XI, v. 3.

(1) Ps. CIV. v. 24 en volg. (2) Rom. IV. v. 17–21. (3) Heb XI. v. 18.

gezegd had: *Ik ben God de Almachtige, wandel voor mijn aangezicht, en zijt oprecht.*

Op dit onwrikbaar fundament rustte dan van den aanvang reeds de belofte der Verlosfing. Dat Israëls Verlosfer, die Zijn volk uit Egypte leidde en in Canaän inleidde, de Schepper van hemel en aarde was, moest blijken uit alle die teekenen aan den hemel en op de aarde, meer dan veertig jaren achtervolgende voor het aangezicht van Israël en van de Heidenen gewrocht. Dit is het, wat wij reeds aangeduid vinden bij de zending van Mofes. Want als hij zich aan dien hoog wichtigen last zocht te onttrekken, voorgevende de zwaarheid van zijne tong en van zijnen mond, zoo zeide de HEERE tot hem: *Ben* IK *het niet, die den mensch den mond gemaakt heeft; of wie heeft den ftommen of dooven, of zienden of blinden gemaakt?* Dat zelfde moest blijken, als de Egyptenaren hunne wateren veranderd zagen in bloed, hunnen grond overdekt met kikvorfchen, hunne velden opgegeten van de fprinkhanen, hun vee geflagen van den donder, hunne lichamen bedekt van booze zweeren of van ongedierte, of als zij eindelijk in die wateren omkwamen, die zich voor de Israëliten in tweeën hadden gekloven. Wie, dan de God, die hemel en aarde gefchapen heeft, kon deze dingen doen? en waarom anders deed hij die, dan om het met eene fterke hand en eenen uitgeftrekten arm openbaar te bewijzen, dat hemel en aarde dienstbaar moesten zijn aan de uitvoering beide Zijner verbondsbeloftenisfen en Zijner oordeelen? Zoo zag Israël in de woeftijn zijn brood niet uit de aarde voortkomen, maar uit den hemel nederdalen; zijn water niet uit de wolken druppelen, maar uit de geflagene fteenrots ontfpringen. Zoo opende zich de aarde om de wederfpannelingen tegen Gods aangeftelde dienstknechten te verflinden; zoo ging vuur uit van voor het aangezichte des Heeren, om Nadab en Abihu wegens fchending der tabernakeldienst te verteeren. Zoo verlengde God, op het gebed van Jofua, den dag boven den tijd, van den beginne geordineerd. Dat alles, om te doen blijken, dat Zijne hand alle deze dingen gemaakt had; die zelfde Almachtige hand, die zich nu wilde verheerlijken in de verlosfing en verheffing van een volk, dat Hij zich had uitverkoren om Hem tot eenen lof te zijn; ja, om te doen blijken dat de God, die hemel en aarde in zes dagen volbracht heeft, ook nog na de ruste, gehouden op den zevenden, ALTIJD *werkt*, altijd is en blijft een levendige, en als zoodanig zich door gewone en buitengewone wegen openbarende God; om te doen blijken, eindelijk, dat Zijne heerlijkheid niet alleen beftaat in de eenmaal daargeftelde wereldfchepping, maar ook in de aanduiding eener daaraan gelijkvormige *tweede* fchepping. Deze tweede fchepping is de Verlosfing, aanvanklijk vertoond in Israëls uitgang uit Egypte, bewaring in de woeftijne, triumferende intocht in Canaän; maar eerst dan in waarheid dáár en volkomen, wanneer vervuld zal zijn hetgene gefchreven is: *Ziet! Ik fcheppe nieuwe hemelen, en eene nieuwe aarde, en de vorige dingen zullen niet meer gedacht worden* (1).

(1) Jes. LXV. v. 17. 2 Pet. III. v. 13. Openb. XXI. v. 1 en 5.

Doch niet alleen en in het algemeen die vernieuwing van hemel en aarde, waaraan verbonden is de zaligheid der volken, en de heerlijkheid van Israël, maar ook die hartvernieuwing, die bekeering, die wedergeboorte, waaraan de zaligheid hangt van den individueelen mensch, wordt in de Schrift geleerd eene *fchepping* te zijn, eene tweede, eene nieuwe fchepping. SCHEP *mij een rein hart, o God!* roept de boetende Godsman uit, *en vernieuw in het binnenfte van mij eenen vasten geest* (1). En de Apostel Paulus: *Indien iemand in Christus is, die is een nieuw fchepfel: het oude is voorbijgegaan, ziet, het is al nieuw geworden* (2). Elders wordt die bekeering eene levendigmaking uit *den dood* genoemd (3). En wat is *levendigmaking* van hetgene dood was, anders dan eene tweede *fchepping?* Daarom wordt ook de belofte des Nieuwen Verbonds aldus door de Propheten uitgedrukt: *Ik zal u een nieuw harte geven, en zal eenen nieuwen geest geven in het binnenste van u: en Ik zal het fteenen hart uit uw vleesch wegnemen, en zal u een vleeschen harte geven* (4). De gelijkaartigheid van die tweede fchepping (dat is, de geestelijke wedergeboorte van zondaren tot kinderen Gods en medeerfgenamen van Christus, met alle de gevolgen dier vernieuwing voor geheel deze aarde,) van de eerfte fchepping van *alles* waar *niets* was, wordt overal in de Schrift op den voorgrond gefteld. *Verlosfing* is eene *fchepping;* geen werk van verbetering of herftelling, maar van vernieuwing; Jacobs God, Israëls Formeerder is de Schepper van hemel en aarde; en van daar de naam van *Schepper*, die Hij zelve zich geeft, ook in die éénige en bijzondere betrekking welke Hij heeft tot Zijn uitverkoren volk (5). *Zoo zegt de* HEERE, *uw Schepper, o Jacob! Vrees niet, want Ik heb u verlost;* bij Jefaia (XLIII. v. 1); en elders (XLIV. v. 2): *Zoo zegt de* HEERE, *uw Maker, en uw Formeerder van den buik af, die u helpt. Vrees niet, o Jacob mijn knecht, en gij Jefchuran die ik uitverkoren hebbe;* en wederom (LIV. v. 5): *Uw* MAKER *is uw man,* HEERE *der heirfcharen is Zijn naam: en de Heilige Israëls is uw Verlosser: Hij zal de God des gantfchen aardbodems genaamd worden.* Op eenigzins verfchillende wijze, maar fteeds op grond van hetzelfde beginfel van éénheid in wezen, tusfchen het werk der fchepping en dat der in het woord geopenbaarde Verlosfing, doen ook de Pfalmen fteeds den lof van God als Schepper en Verlosfer te zamen fmelten. Onder de voorftelling der *eerfte* dingen in den achtften Pfalm, leert ons de Heilige Geest door den Apostel de heerlijkheid der *laatften* ontdekken. Heb. II. v. 6—9. In den negentienden, ontwikkelt de heilige Zanger den lof van 's Heeren Woord en Wet, uit de verkondiging Zijner heerlijkheid door al het gefchapene. De hemelen en het uitfpanfel, de dag en de nacht, de zon en hare uitgang en heldenloop (v. 2—7) maken plaats voor de hoogere volmaaktheid van 's HEE-

(1) Ps. LI. v. 12. (2) 2 Cor. V. v. 17. (3) Eph. II. v. 5.
(4) Ezech XXXVI. v. 26.
(5) Cf. VITRINGA, ad Jes. XLIII. v. 2. *de Creatione mysticâ et typicâ* (T. II. p. 446).

REN wet en getuigenis, *bekeerende de ziele*, de grootheid van 's HEEREN naam, als *Rotssteen* en *Verlosser* (v. 8—15). In den drie en dertigsten Psalm insgelijks gaat de lof der hoogheid Gods als Schepper (v. 6–9), in die van Zijne heerschappij als Wereldregeerder over (v. 10, 11); en worden beide straks in verband gebracht met Zijne Goddelijke verbondstrouw aan dat *volk*, *wiens God de* HEERE *is, het volk, dat Hij zich ten erve verkoren heeft* (v. 12 en volg.); en op gelijke wijze door geheel het Boek der Psalmen heen. (Ps. CIII, CXIII, CXXI, CXXXIV, enz. enz.)

De Propheet Jeremia verheerlijkt zijnen en Israëls Verbonds-God aldus: *De* HEERE *God is de Waarheid, Hij is de levendige God, en een eeuwig Koning: van zijne verbolgenheid beeft de aarde, en de Heidenen kunnen zijne gramschap niet verdragen. Die de aarde gemaakt heeft door zijne kracht, die de wereld bereid heeft door zijne wijsheid, en den hemel uitgebreid door zijn verstand. Als Hij zijne stem geeft, zoo is er een gedruis van wateren in den hemel en Hij doet de dampen opklimmen van het einde der aarde: Hij maakt de bliksemen met den regen, en doet den wind voortkomen uit zijne schatkameren. Een ieder mensch is onvernuftig geworden, zoo dat hij geen wetenschap heeft. — Jacobs deel is niet gelijk die, want Hij is de Formeerder van alles, en Israël de roede zijner erfenis: Heere der heirscharen is zijn naam.* Jes. X. v. 10–16.

Niet minder krachtig drukken de heilige schrijvers in het N. T. het verband uit tusschen schepping en verlossing, de eenheid van den éénigen Schepper en Zaligmaker. Jesus zelve, den Vader verheerlijkende van wege de *openbaring* Zijner waarheid tot zaligheid *aan de kinderkens*, spreekt Hem aan als den *Heere des hemels en der aarde* (1). De Apostel Johannes begint de verkondiging van de heerlijkheid des *Eeniggeboren*, met de beschrijving van Zijne heerlijkheid als *de Maker van alle dingen* (Joh. I. v. 1—3). De Apostelen eendrachtig vergaderd na hunne vervolging en loslating bij den Joodschen raad, roepen uit *tot den Heere, den God die gemaakt heeft den hemel, en de aarde, en de zee, en alle dingen die in dezelve zijn;* die *door den mond van David zijnen knecht*, al wat tot het lijden en het Koninkrijk van den Beloofde betrekking had, heeft laten voorzeggen, en wiens Raad, door alles wat van menschen bedacht en gedaan wordt, wordt volbracht (2). Aan de Heidenen wordt het Evangelie Gods niet gebracht dan na voorafgaande aankondiging dat Hij is *de levendige God, de Schepper* (3). Met de verkondiging van den *onnaspeurlijken rijkdom van Christus*, gaat gepaard die van de schepping aller dingen door Jesus Christus van God (4). Ja, Hij zelve, *die de reinigmaking onzer zonden door zich zelven heeft te weeg gebracht*, is Degene, *die alle dingen draagt door het woord Zijner kracht* (1); Hij, tot wien gezegd is: *Uw troon, o God, is in alle eeuwigheid!* en, *Gij Heere, hebt in den beginne de aarde gegrond, en de hemel zijn werken uwer handen; dezelve zullen vergaan, maar Gij blijft altijd* (2). Eindelijk, in dat hoog verheven slotschrift der gewijde Boeken, de *Openbaring* van den Apostel Johannes, is onophoudelijk de harmony tusschen de *schepping van hemel en aarde*, en de *vernieuwing aller dingen*, (Openb. XXI. v. 5), den zamenhang der eerste en der laatste dingen (Ald. XXI en XXII.), de zamenvoeging van den lof Gods om het werk Zijner handen (Ald. IV), en om de verlossing door het bloed des Lams (Ald. V), de grondgedachte, waarvan alles uitgaat. Op het gezicht (aldaar Hoofdst. XIV) van het Lam met de honderd vier en veertig duizend verzegelden des Vaders op den berg Zion triumfeerend; op het gezicht van den Engel, die aan alle natiën, geslachten, talen, en volken, het *eeuwig Evangelie* verkondigt; volgt onmiddelijk de vasthechting op nieuw van den dag des oordeels en der heerlijkheid aan het geloof in God, als Schepper. *Vreest God*, roept dezelfde Engel uit, *en geeft Hem heerlijkheid, want de ure des oordeels is gekomen. En aanbid Hem die den hemel, en de aarde, en de zee, en de fonteinen der wateren gemaakt heeft.*

Zoo waarachtig is het dus, niet alleen, maar ook bij alle dingen noodig te verkondigen en te herhalen: De Schepper van alles is de Verbonds-God Israëls, de Verlosser Zijner uitverkoren Gemeente; en *verlossing* is *schepping*, maar eene schepping, daargesteld niet door een woord alleen van Almacht, maar door eene daad van zelfvernietiging; eene schepping, niet meer vergankelijk, maar eeuwig, om dat aan deze haar Maker zelve, en geen Engel of Adam, ten Hoofd werd; eene schepping, zoo veel te heerlijker dan die eerste, daar, om dezelve te volbrengen, de Schepper zelve de gestaltenis zijns schepsels aannam; Hij, de Vorst des levens, gedood werd; Hij, de Heer der heerlijkheid, gekruist werd; Hij, de Zoon, met den Vader één God en één Heer, uit hetgene Hij wilde lijden, gehoorzaamheid geleerd heeft (3). O diepte!

Maar uit deze diepte welk een stroom van vertroostingen en beloften voor het geloovend, voor het tot het geloof maar eenigzins zich uitstrekkend hart! Want is mijn Verlosser de Schepper zelve, is verlossing eene tweede *schepping*, zoo staat dan ook alles, ook mij tot zaligheid, ten dienste van dat groote, van dat hoogheerlijke werk; en zelfs de bestaande schepping is niet meer om haar zelve, maar om die nieuwe schepping, die zich, door inwendige vernieuwing van Boven, uit haar ontwikkelen moet. Zoo kan geen ding dengenen welke tot die tweede schepping uit kracht van wedergeboorte en geloof behoort, van de liefde Gods en van Zijne eeuwige erfenis scheiden. Zoo kan, zoo zal Hij, die de dooden levendig maakt, die de dingen die niet zijn roept als of zij waren, uit *steenen* kinderen Abrahams verwekken, ja, die kinderen Abrahams zelve, die nu dáár liggen levenloos, en als dorre en verstrooide beenderen, in het leven herroepen, en

(1) Matth. XI. v. 21—27. (2) Hand. IV. v. 24—26.
(3) Hand. XIV. v. 15—17. XVII. v. 24 en volg. Verg. Rom. I v. 19—25.
(4) Eph. III. v. 8, 9. Colos. I. v. 14—21.

(1) Heb. I. v. 3. (2) Heb. I v. 8–12. (3) Heb. V. v. 7—9.

wederbrengen in het geloof en in het erfland der Vaderen: Ezech. XXXVII. Zoo is dan *geen ding onmogelijk voor Hem* (1), en, om dat het geloof de kracht is, die Hem, den Schepper van hemel en aarde omhelst en zich eigent: zoo is ook geen ding onmogelijk voor dat door Hem geschonken geloof, geen ding onmogelijk voor het gebed uit dat geloof afkomstig (2). De zonde beangst ons, de dood verschrikt ons, de vijand belaagt ons, de Godevijandigheid der wereld ontzet ons, de toestand der vaak vernederde, vaak naauwelijks zichtbare kerk bedroeft ons, het behoud van menige ons dierbare betrekking weegt zwaar op onze ziele, de redding uit zich opéénhoopende bergen van zorgen en zwarigheden, schijnt ons onmogelijk, onze krachten bezwijken, onze vastigheden wankelen, onze hulpbronnen verdorren; geen nood! het Voorwerp des geloofs, dat tot alles genoeg is, al bezwijkt ook ons hart en ons vleesch, is de Rotssteen der eeuwen, de God die hemel en aarde in het aanzijn riep, en alle hunne ordeningen in stand houdt. *Heft uwe oogen op omhoog*, zegt de Heere, *en ziet wie deze dingen geschapen heeft, die in getale haar heir voortbrengt: die ze alle bij name roept, van wege de grootheid Zijner krachten, en om dat Hij sterk van vermogen is, daar wordt er niet één gemist. Waarom zegt gij dan, o Jacob, en spreekt, o Israël, mijn weg is voor den* HEERE *verborgen, en mijn recht gaat van mijnen God voorbij? Weet gij het niet? en hebt gij het niet gehoord, dat de eeuwige God, de* HEERE, *de Schepper der einden der aarde noch moede noch mat wordt? daar is geen doorgronding van Zijn verstand. Hij geeft den moeden kracht, en Hij vermenigvuldigt de sterkte die geene krachten heeft. De jonge zullen moede en mat worden, en de jongelingen zullen gewisselijk vallen. Maar die den* HEERE *verwachten, zullen de kracht vernieuwen, zij zullen opvaren met vleugelen, gelijk de arenden: zij zullen loopen en niet moede worden, zij zullen wandelen, en niet mat worden* (3).

En nu — de jaarkring van 1835 ziet zijn einde. Het nieuwe jaar staat voor ons. Ook deze overgang herinnert ons niet alleen aan de vergankelijkheid onzer dagen op aarde, en aan de nadering van het einde, maar ook tevens aan die nieuwe, die volheerlijke bedeeling, die aan de kerk is toegezegd onder den naam van *het jaar des welbehagens des* HEEREN, *den dag der wrake onzes Gods* (4); die wederoprichting van Israëls Koninkrijk, die door den mond van alle Zijne heilige Propheten en Apostelen is voorzegd, in verband met de wederkomst van Jesus Christus uit de hemelen (5); dat groote en volheerlijke jubeljaar, voorafgeschaduwd door Oud-Israëls Sabbath- en jubeljaren, nieuwemaan- en nieuwejaarsfeesten onder de bedeeling der Wet (6). *Ziet!* IK *make alle dingen nieuw!* is een woord van Goddelijke scheppingskracht (7); en het: *wij verwachten naar Zijne belofte nieuwe hemelen en eene nieuwe aarde waarop gerechtigheid woont* (1), een woord des geloofs in HEM, die niet alleen de doode lichamen der in Hem ontslapenen opwekt, en met heerlijkheid bekleedt, maar ook deze aarde, het tooneel van 's menschen zonde en ellende, van 's Heeren zoenlijden en gehoorzaamheid, herscheppen zal, ten dage als Hij ze bedekken zal met de heerlijkheid der kennis van Zijnen Naam, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken. *Kom, ja kom, Heere Jesus! Amen.*

(1) Luc. I. v. 37. (2) Marc. XI. v. 22—24. (3) Jes. XL. v. 26—31.
(4) Jes. LXI. v. 1 en 2.
(5) Hand. III. v. 20 en 21. 1 Thess. I. v. 10. 2 Thess. II. v. 1—8 enz.
(6) Levit. XXV. Num. X. v. 10 enz. (7) Openb. XXI. v. 5.

(1) 2 Pet. III. v. 13.

PROEVE EENER GESCHIEDENIS VAN DE OPKOMST EN VESTIGING DER NEOLOGIE IN NEDERLAND.

> *Die den Geest der Eeuw ten voorwerp neemt heeft hier onuitputtelijke stof, want hij is één over geheel de Europesche wareld; en al ware zijn invloed ook gering in ons Vaderland, hij moest naar zijn aart geschilderd worden, bijaldien niet tot bestraffing, ten minste tot waarschouwing.*
>
> BILDERDIJK.

Eene volledige Geschiedenis van de opkomst en vestiging der Neologie in ons Vaderland te schrijven, zou eene zeer heilzame en in het belang van Godsdienst en Godgeleerdheid allernuttigste zaak kunnen zijn, maar vordert eene belezenheid, en gaat gepaard met zwarigheden, zoo groot, dat men het ondernemen van dezen arbeid ook bij het bezitten der rijkste hulpmiddelen als vermetel zou kunnen beschouwen. De heilzame uitwerking echter, die de juiste behandeling van dit onderwerp zou kunnen hebben, heeft ons genoopt om althans eene schets van zoodanig eene Geschiedenis te ontwerpen, als welke wellicht niet geheel ongeschikt zal kunnen zijn, om den een of anderen de oogen te openen omtrent den aard en omvang dier Neologie, van welke wij meer dan eens de heerschende Godgeleerdheid hier te lande aangeklaagd hebben. Men behoort hier dus geene volledigheid te zoeken; ook is met voordacht meestal vermeden, om van zulke Godgeleerden te spreken, die wel middelijk de Neologie bevorderd hebben, doch meer ten gevolge van vreemden invloed, en zonder achterdocht voor het dreigend gevaar, dan degenen die wij uitdrukkelijk noemden. Men herinnere zich altoos dat een eenmaal gekozen oogpunt van een stellig en welbepaald geloof, hierbij noodzakelijk uitsluit al wat daar buiten ligt. Men volge alzoo het voorbeeld van eenen Hiskia, die de koperen slang, door Mozes opgericht, wat eerwaardige herinneringen zich daar ook aan mochten hechten, en door hoe velen ook geëerd en ontzien, zoodra hij ter oneer Gods en ten nadeele der zuivere religie begon te worden gebruikt, verbrijzelde, en met den verachtelijken naam van *Nehuschtan* (oud koper) bestempelde. Want ook hier moeten geen beroemde namen, geene bewierookte gedachtenis, geen welgemeende bedoelingen, geene verschoonlijke zwakheid gespaard of bewimpeld worden, offschoon altoos in de vaste en levendige overtuiging dat ook wij onze duisternis en dwaling, onze afzwervingen

en ons ongeloof, diep in den boezem verſcholen hebben, en dat ons licht, voor zoo ver wij ons daarin mogen verheugen, alleen van Hem daalt, die het waarachtige Licht, de Zon van het Rijk der Genade is!

I.

Met de ſtellige geloofsleere der gezegende Kerkhervorming wond zich te gelijk eene ſecte uit de Roomſche Kerk los, die, met de verbasteringen en menſchelijke bijvoegſelen, met welke de Christenheid was bezoedeld geworden, tevens ook den waren grond en het innigſte wezen der heilsleere verwierp, en met hatelijk ongeloof de handen aan het heiligſte heiligdom van het door Goddelijke genade geloovig gewordene zondaarshart ſloeg. Iedereen zal lichtelijk bevroeden, dat wij hierbij het wanſtaltige ſtelſel van hem, wien onze geloovige Vaderen den *Aartsketter Socinus* plachten te noemen, op het oog hebben. Terwijl wij van de Neologie ſpreken, is het volſtrekt noodig het een en ander, op het voetſpoor van een uitmuntend Duitsch Geleerde, van de verderfelijke dwaalleer van Socijn te doen voorgaan, op dat daaruit blijke hoe die zoo geroemde vorderingen der hedendaagſche Theologie eigenlijk niets anders zijn dan een rampzalige kreeftengang, waarbij men de leer der rechtgevoelende kerken verlaat, om de oude Godslasterlijke begrippen van den verachtſten dwaalgeest eener vroeger Eeuw uit het ſtof, waarin zij verdienden te vergaan, op te lezen, en met grooten ophef aan het licht te brengen.

Faustus Socinus (*Sozzino*) was de Neef van Lelio Sozzino, een Rechtsgeleerde, die, te Siëna in Italië geboren, zich eerst alleen met de kennis der wetten, later ook met den Bijbel had bezig gehouden, en bij die gelegenheid de ganſche geopenbaarde geloofsleer omgevormd tot een dor ſtelſel van rechtsbedeeling, aan de hoogere waarheid die in Christus is in de plaats geſteld. Alles werd bij hem afgeleid uit het denkbeeld van God, als belooner en ſtraffer van deugd en ondeugd; alles kwam uit op wet en plichtvervulling. Hij hield zich echter veel minder op met de verbreiding van deze gevoelens dan zijn Neef Faustus. Deze van kindsaf door zijnen Oom gevormd en onderwezen, werkte deze grondſtellingen nader uit, verſpreidde die onder zijne tijdgenooten, en wist dezelve onder de anti-trinitariſche ſecte, die zich reeds in Polen had gevormd, algemeen en heerſchende te maken. De hoofdtrekken van het vermeend proteſtantſche, maar eigenlijk Deïstiſche gevoelen zijn de volgende:

»De Bijbel alleen is de bron van alle kennis aan de leer der waarheid; maar deszelfs inhoud is beſtemd voor de menſchelijke rede, en mag niets bevatten, wat met hare wetten en bepalingen zoude ſtrijden; zij moet de Schrift dus redelijk uitleggen, bewerken, en toepasſelijk maken.”

»Hetgeen Christenen noodig hebben van God te weten, is meerendeels begrepen in de kennis der eenheid en eeuwigheid Zijns wezens, en zijne volkomene Macht, Gerechtigheid en Wijsheid. Goedheid is hetzelfde als gerechtigheid; alomtegenwoordigheid wordt verworpen als leidende tot pantheïsterij; alwetendheid wordt beperkt door de vrijheid der redelijke wezens. De leer der Drieëenheid verwerpt Socijn geheel en al, als in ſtrijd tegen rede en bijbel, en het voorbeſtaan van Christus voor Zijne geboorte uit Maria verwerpt hij evenzeer. God (dus leert hij) is ſlechts een éénige Perſoon. Christus heet *het Woord*, als mensch, als Woordvoerder van God bij de menſchen. Hij wordt *God* genoemd wegens de goddelijke macht en heerſchappij die Hem verleend werden, en de plaatſen die Hem de ſchepping toeſchrijven, zijn ſlechts van een zedelijk ſcheppen te verſtaan. De Heilige Geest is ſlechts een krachtige invloed van het goddelijk wezen, waardoor de heiligheid wordt medegedeeld.”

»Het evenbeeld Gods in den eerſten mensch beſtond blootelijk in zijne heerſchappij over de geſchapene natuur. Hij zondigde niet, omdat hem daartoe de aanleiding ontbrak. Hij was van nature aan den dood onderworpen, en aan de zonde wegens de eindigheid van zijn wezen. Als gevolg der eerſte zonde ſterven nu ook alle menſchen, maar niet als ſtraf op die zonde. Erfzonde beſtaat er dus niet; en de neiging tot het kwaad, indien het al eens waar is, dat zij in alle menſchen aanwezig is, ſpruit voort uit het vermogen der ſlechte gewoonte, die van geſlacht tot geſlacht overgaat.”

»Het middenpunt en wezenlijkſte leerſtuk der Socinianerij is dat van den perſoon des Verlosſers. Jezus (leerde Socijn) was een bloot mensch; maar geen gewoon mensch; integendeel, een mensch met goddelijke macht begaafd, en in zekeren zin vergoddelijkt, wien God op eene allerbijzonderſte wijze de goddelijke waarheid had medegedeeld, en die vooral na zijne opſtanding de waardigheid van Gods Zoon te zijn, ten loon van zijn volkomen heilig leven, zijner volmaakte gehoorzaamheid aan God, ook in het zwaarſte lijden, verworven heeft, en als zoodanig aan de rechterhand Gods tot de hoogſte macht en heerlijkheid verheven is, en daar in den naam van God regeert tot heil van het menschdom. Van eene plaatsvervangende gerechtigheid bij het verlosſingswerk wil Socijn niets weten. Het lijden van Christus was bij de verlosſing ſlechts noodig als een voorbeeld voor de Christenen, om alles voor de waarheid te lijden; als een gedeelte zijner zoo heerlijk beloonde gehoorzaamheid aan God, als middel voor Jezus zelven om dus bekwamer te worden tot bijſtand der lijdende geloovigen, als onderpand en zegel der door hem verkondigde vergiffenis der zonden, en als noodwendige weg tot zijne eigene opſtanding en verheerlijking, het laatſte en hoofd-doel van het ganſche Verlosſingswerk.”

»De grond der vergiffenis van zonden of rechtvaardiging door God, is niet des menſchen waardij, maar de wil van God: volſtrekte voorwaarde van het deelhebben aan de rechtvaardiging is het geloof, welks eigenlijk wezen en aard de werkdadige gehoorzaamheid is, die goede werken voortbrengt. Aan Christus gelooven is dus op Christus vertrouwen, of zijne met betrekking tot ons geſprokene woorden voor waarachtig houden, en zoo hoog ſchatten dat men doe hetgeen hij bevolen heeft, of zijne toezegging van zekere goederen, op voor-

waarde eener zekere lijn van gedrag voor waar houden, en dan niet nalaten die voorwaarde te vervullen."

»Er zijn, volgens Socijn, ook wel zekere inwendige genadewerkingen, een innerlijke bijſtand van God tot duidelijke bevatting van den goddelijken wil, en tot de hartelijke vergewisſing der gegevene beloftenisſen; maar die uitwendige genade en hulpe Gods, waardoor ons God in zijn geopenbaarde woord door bedreigingen van het kwade afſchrikt en door beloften tot het goede aanſpoort, is de voornaamste, en tot verwekking des geloofs behoeft men zulk eene inwendige genadewerking niet, daar zij het reeds geoefend geloof vooronderſtelt."

»De Sacramenten zijn eene bloote gedachtenis aan hetgeen Christus gedaan en volbracht heeft. De doop is niet noodzakelijk voor alle tijden ingeſteld. Deszelfs oorſpronkelijk doel was de opname van belijders eener andere Religie, Joden en Heidenen, in de Christelijke gemeente, maar is voor geboren Christenen minder noodig. Dus is dan de doop een verouderd gebruik, vooral de kinderdoop, die eigenlijk tegen de oorſpronkelijke bedoeling van het doopen ſtrijdt; maar men kan deze plechtigheid bijbehouden als gedachtenis aan Jezus doop. Het avondmaal is blootelijk een geheugenismaal aan de lijdensgehoorzaamheid van Christus, om daardoor de herinnering aan Jezus zelfsopoffering levendig te houden, te betuigen hoe veel men daaraan verſchuldigd is, en zijne dankbaarheid daarvoor in de gemeente aan den dag te leggen (1)."

Ziedaar dan nu de hoofdtrekken der leer van Socijn, zoo als die voornamelijk in zijne *Inſtitutio Christianae Religionis* (Onderwijzing der Chr. Religie) zijn blootgelegd. Zij zijn minder merkwaardig als begrippen van eenen dwaalgeest der XVI^de^ Eeuw, dan als reſultaatgevoelens van een ongeloovig hart omtrent de grootſte en dierbaarſte verborgenheden des geloofs, gevoelens die dan ook niet uit bijzondere gehechtheid aan den Italiaan *Sozzini*, maar uit dezelfde bron als bij hem, uit het verdorven en ongeloovig hart opgekomen, van toen af de rechtgevoelende Kerken hebben bedreigd; en, eerst onder het voorkomen van onrechtzinnigheid afgewezen, naderhand onder den achtbaren dekmantel van geleerd onderzoek, vordering in de wetenſchappen, verlichting en onbekrompene denkwijze, als de overſtroomende ſtortvloed eener opgezwollen rivier, met overwinnende kracht, ofſchoon niet zonder tegenſtand, de Proteſtantſche Kerk, en ook de Gereformeerde gemeenten in Nederland zijn ingedrongen.

Het was deze leer van Socijn, dit ongeloof, dat bij de Arminianen op den achtergrond loerde, en den rechtzinnigen Gereformeerden voor den triomf hunner partij als voor dien des ongeloofs zelven deed vreezen. Wij hebben vroeger reeds aangetoond, dat de toeleg van het Remonſtrantismus, reeds bij deszelfs eerſte opkomst, op eene verbroedering met de Socinianen in Polen, en dat wel rechtſtreeks en onmiddelijk genoeg, uitliep (2). Van daar dat dan ook welhaast na hun uitgang uit de Gereformeerde Kerk de ſtelligſte Neologie zich onder hunne Leeraren vertoonde. Episcopius loochende de voortplanting van Adams zondeſchuld, en verwierp het zuivere begrip der voldoening. Grotius bepaalde de goddelijke ingeving der Schriftuur tot hetgeen hij het wezenlijke noemde, of tot de leer (in zijn *Votum pro pace Eccl.* (1);) anderen leerden dat 's menſchen natuurlijke krachten volſtonden tot 's menſchen bekeering (dus ſtellig Pelagianisme); beweerden, dat de rechtvaardiging en vergiffenis der zonden geſchiedt zonder toerekening der verdienſten van Christus; vervielen alzoo meer en meer in een volſtrekt Socinianisme, en rechtvaardigden daardoor op de ſchitterendſte wijze alle de voorzorgen die de Synode van Dordrecht in haren rechtmatigen ijver voor Gods vrije genadeverzoening tegen de dwaalleer genomen had, als middelen en maatregelen tot bewaring der waarachtige grond- en hoofdleere des Evangeliums.

Gelijk de zuiverheid des geloofs, door, en ſedert Erasmus, door degenen die in zijne voetſtappen traden, met de menſchelijke wijsheid der heidenſche Schrijvers ſoms niet weinig was verontreinigd en bezoedeld geworden, zoo ſtond voor dat zuiver geloof een niet min gevaarlijke vijand op in den Franſchen Wijsgeer Descartes. Niet als of deze zich bijzonder op het verſpreiden van Sociniaanſche dwaalgevoelens zoude hebben toegelegd; maar zijne ſtellingen hadden echter eene allezins rationalistiſche ſtrekking, daar hij alle waarheid wilde getoetst hebben, aan eenige voor de rede klaarblijkelijke beginſelen; en aan al het overige leerde twijfelen. Deze heillooze leerſtellingen vonden welhaast ingang bij vele Coccejanen en droegen verderfelijke vruchten. Geenszins wijl de voortreffelijke Coccejus daartoe aanleiding zou hebben gegeven. Deze ging toch van geheel tegengeſtelde beginſelen dan die van Descartes uit. Descartes had alleen tot leidsvrouw de geoefende, beſchaafde menſchelijke rede; Coccejus geen andere gids dan de goddelijke Openbaring, welke leert, dat de grondſlag van alle wijsheid ten leven de vreeze des Heeren is (2). Maar de Carteſianen ſchuilden onder de volgers van Coccejus, om dat zij onder dezen meerdere vrijheid voor hunne neologiſche dwalingen meenden te kunnen vinden. Duidelijk zichtbaar waren reeds de ſociniaanſche wanbegrippen omtrent de bevoegdheid der menſchelijke rede tot het oordeelen over de geloofsverborgenheden der H. S. in het geſchrift van den Amſterdamſchen Geneesheer L. Meijer: *Philoſophia S. S. interpres. Exercitatio paradoxa, in qua veram philoſophiam infallibilem ſacras literas interpretandi normam esſe demonſtratur* (De Wijsgeerte de Uitlegſter der Heilige Schrift). Amſt. 1666. Doch dit geſchrift was ſlechts van eenen leek. Veel gevaarlijker was dus een geſchrift van den wereldſchen en onrecht-

---

(1) Men zie E. G. Bengel, *Ideën zur historisch-analytiſchen Erklärung des Sociniſchen Lehrbegriffs.* (2) Boven, bl. 17.

(1) Verg. Episcop. *Inst.* IV. 4.

(2) Coccejus zelf, wel verre van de leer van Descartes op de godgeleerdheid toe te pasſen, beſtreed zelfs die toepasſing, door het werk van L. Meijer (gezamenlijk met zijnen meer Carteſiaanſchen Ambtgenoot Heidanus) in het breede te wederleggen.

zinnigen Predikant Wolzogen, te Utrecht, in ſchijn tegen Meijer geſchreven, maar eigenlijk met dezelfde Sociniaanſche grondbeginſelen doortrekken. De Hervormers hadden, in overeenſtemming met hun hoofdbeginſel, dat de Bijbel de eenige bron der Christelijke waarheid is, de ſtudie der Heilige Schrift tot grondſlag van alle theologiſche Wetenſchap geſteld. Hun, of liever de bijbelſche grondregel was dus: *dat de Schrift zich zelve verklaart*, en hierin ligt het beginſel van alle bijbelſche en geloovige Uitlegkunde. De Vaderen ten tijde der Dordrechtſche Synode, hadden dit uitgedrukt, door te zeggen: *dat men den Bijbel moet uitleggen naar de Analogie des geloofs*; eene ſtelregel, die wel dikwijls ſchandelijk miskend en verdraaid, maar niettemin in haren waarachtigen zin, het beginſel van alle ware Theologie is (1). Wolzogen daarentegen beweerde dat het ongerijmd was over dit onderwerp de H. S. zelve te raadplegen (2). Hij verklaarde dat men tot recht verſtand der Schrift genoeg heeft aan de kennis der taal, waar dezelve in beſchreven is, daar zij naar zijne meening van dien kant op eene geheel menſchelijke en gewone manier moet worden gelezen, en onderzocht, gelijk een Polybius, Titus Livius, en andere dergelijke Schrijvers (3). En wil men weten, hoe verre deze ſtellingen den Schrijver in het Socinianisme brachten? Elders in dit zelfde werk zegt hij, »dat men geenszins moet gelooven de meening der H. Schriftuur te zijn, hetgeen tegen de gezonde (?) rede aanloopt," en dat hij meent »de plicht der echte godsvrucht te zijn, om Gods Woord zoo te verklaren, dat de zin daarvan niet ſtrijdig zij tegen hetgeen Hij ſpreekt in de Natuur" (bl. 21). Immers zoo kan men zeggen, dat het tegen de natuur aanloopt, dat het ijzer drijft; dat iets uit niet wordt; dat de dooden levend worden; hetgeen reeds de Atheners beſpottelijk vonden (Hand. XVII, 32). Even zoo had Socinus reeds gezegd, dat al ſchenen ook de H. Schriften zulke dingen als de Godheid des Heeren en andere verborgenheden te zeggen, het evenwel redelijk was er zulk eene duiding aan te geven, dat de beteekenis binnen de grenzen des gezonden (natuurlijken) verſtands terugkeerde.

Met het hoogſte recht verzette zich dus de geleerde en godzalige Gijsbert Voetius, wien niets zoo zeer als het heil der Kerke ter harte ging, tegen *zulk een* Coccejanisme, en vooral tegen de Carteſiaanſche leerſtellingen waaruit het meerendeels voortkwam. Alleronbillijkst is de beſchuldiging van bittere onverdraagzaamheid, die hem deswege vooral de Franſche Sofisten met den twijfelaar Bayle aan het hoofd, hebben aangewreven (4). Voetius zag zeer wel in, de Sociniaanſche richting, de ſtrekking tot Ongeloof, die de Carteſiaanſche Philoſophie, vooral op het gebied der godsdienstleer moest hebben, en hij waakte en ſtreed tegen dezelve. Gezegend zij zijne nagedachtenis voor die trouw en dien ijver in het werk des Heeren!

Onder de zoo even genoemde Carteſianen, die zich achter den grooten naam van zulk een uitmuntend Schriftuitlegger als Coccejus was verborgen, is hier vooral de vermaarde H. A. Roëll te noemen, dien men met recht den *Vader der Nederlandſche Rationalisten* zou kunnen noemen. Deze ontwikkelde nader het gevoelen van Wolzogen over de rede als uitlegſter der Schrift, en paste het zóó toe, dat hij daardoor onder anderen het allergewichtigſte leerſtuk van de eeuwige geboorte des Zoons, met hetwelk de rechte belijdenis van de leer van den drieéénigen God ſtaat of valt, aantastte. Zonder deze toch vervalt men noodzakelijk, of in driegodendom, of in Socinianisme, op zijn best genomen in Arius ongoddelijke dwaling. Bij Roëll had het eerſte plaats. Men let doorgaans er niet genoeg op, hoe de verwerping van het genoemde leerſtuk bij hem alleen uit zijne rationalistiſche gevoelens voortkwam; dezelfde die B. Bekker verleidden, om in het ſpoor der Sadduceën te ſtappen, en het beſtaan of althans de werking van Engelen en duivelen te loochenen. De uitmuntende Vitringa, wien men althans niet van Voetiaanſche geſtrengheid kan beſchuldigen, ſtond hem in zijne dwaling mannelijk tegen, en handhaafde met zooveel gematigdheid als bekwaamheid de ſchriftuurlijke leer nopens de eeuwige geboorte des Zoons van den Vader. De gevoelens van Roëll werden kerkelijk veroordeeld, en ſedert moesten alle aankomende jonge Leeraars plechtig verklaren die te verwerpen, in 4 Artikelen, vraagswijze voorgeſteld, waarvan de beide eerſte dus luiden:

1. Of wij in de zaken van de goddelijke verborgenheden niet gehouden zijn iets te gelooven, dan waarvan wij door ons eigen vernuft ons een begrip kunnen maken?

2. Of de Heilige Schrift naar dien regel zou kunnen worden uitgelegd, zonder een eindeloos verdraaien van het Woord Gods en omkeeren van ons allerheiligst geloof?

Gedurende de XVI[de] en XVII[de] eeuw, had het Ongeloof dus wel gewoed, maar doorgaans buiten de Kerk; binnen dezelve had het eenen krachtdadigen wederſtand gevonden (1). In de achttiende eeuw zullen wij dien tegenſtand al meer en meer in kracht en werking, in vrijmoedigheid en waardigheid zien afnemen, tot dat op het einde derzelve, de Neologie de Kerk geheel binnendringt. Doch wij moeten dit meer in bijzonderheden van ſtuk tot ſtuk nagaan.

Gelijk de Philoſophie van Descartes in de XVII[de] eeuw een tijd lang heerschte, en van nadeeligen invloed op de Godgeleerdheid was, zoo kan men dit ook van de Wolfiaanſche gedurende een gedeelte der XVIII[de] zeg-

(1) Men belastert dus onze Vaderen op de allerſnoodſte wijze, wanneer men hun, gelijk dikwijls geſchiedt, het beweerde toedicht, dat de Bijbel naar de kerkformulieren zoude moeten worden uitgelegd.

(2) »*Ubi de interpretatione Scripturae quaestio agitatur, velle proferre Scripturam: id mihi videtur, si quidquam, praeposterè fieri.*" Wolzogen, *De Scripturarum interprete, contra exercitatorem paradoxum*, pag. 217, 219.

(3) Ibid. p. 97.

(4) De Heeren IJpey en Dermout, *Geſchied. der Nederl. Herv. Kerk*, Dl. II. bl. 451—455, ſtellen dien ijver tegen het Cartesianisme ook al zeer beſpottelijk voor.

(1) De eenige uitzondering hierop, maakt de bovengenoemde Predikant Wolzogen, die door zijn aanzien en invloed op de Naardenſche Synode van 1669 zijn boek had weten te doen goedkeuren.

gen. Niet als of Wolf het voornemen zou hebben gekoesterd om de Godsdienst te ondermijnen. Het tegendeel is veel meer ſtellig zeker. Maar deze Wijsgeer, die de bouwſtoffen door Leibnitz verzameld tot een geheel vereenigde, en met enkel mathematiſche bewijzen zocht te ſtaven, bracht deze methode ook in de Godsdienstleer over, en betoogde de leerſtukken des geloofs mede op eene wiskundige wijze. Op deze wijs hielden zij op, waarheden des geloofs te zijn; en die kennis des harten die de menſchen alleen door eene hoogere geestelijke verlichting deelachtig worden kan, werd verlaagd tot een reſultaat van het koele verſtand. De leer daarenboven van het hoogstmogelijk geluk der meestmogelijke ſchepſelen als doel der ſchepping, die Wolf van zijnen Voorganger Leibnitz ontleend had, bracht er de menſchen langzamerhand toe om niet meer te eindigen in God, die alle dingen gewrocht heeft om Zijns zelfs wille en ter openbaring Zijner aanbiddelijke heerlijkheid in de ſchepping, maar in zich zelven, in eigen eindelijk geluk en voordeel.

Hierbij kwam de invloed der Engelſche Deïsten en Naturalisten. Welk eene gevaarlijke vrijdenkerij op het laatst der XVII^de^ en in den aanvang der XVIII^de^ eeuw in Engeland heerschte en hoe ſtout aldaar het ongeloof de gezegende waarheden der Openbaring aangreep, is bekend genoeg. Maar niet genoeg in acht genomen is de ſchadelijke invloed die de halve verdediging der Christelijke waarheid, bijvoorbeeld van eenen zeer neologiſchen Locke, hier te lande oefende. Deze invloed was des te merkbaarder, daar, bij het bekend worden van vele geſchriften der Engelſche vrijdenkers in Nederland, de welgezinden deze geſchriften tot hunne bevestiging gretig lazen, en daarin zoo dikwijls de waarheid in hare gewichtigſte en hoogſte belangen verkort vindende, derzelver onverdorven belijdenis als onhoudbaar moesten gaan beſchouwen, daar zij, die ze anders verdedigden, die volle belijdenis hadden opgegeven.

Eindelijk was ook in ons Land de werking van de geſchriften der Franſche ongeloovige Sofisten onberekenbaar groot. De Franſche vluchtelingen hadden de taal van Lodewijk XIV's Hof, die buitendien reeds door de Diplomatie bijna Europeesch geworden was, nog meer bijzonder in ons Land doen heerſchen; de Franſche Letterkunde gaf aan die van Nederland geheel den toon, en kon het dan wel misſen of het Fransch ongeloof moest ook ten onzent met onverwinnelijke kracht het geloof der Vaderen aanranden? Het is zoo; men bood eenen tijd lang, zelfs van 's Lands wege, tegenſtand aan dezen invloed. Zoo werd bijvoorbeeld ten jare 1765 de druk eener vertaling van Voltaires geſchrift *over de verdraagzaamheid* verboden; en zelfs nog na dien tijd lieten zich ſtedelijke Regeringen en Kerkenraden aan het weren van dergelijke werken gelegen liggen. Doch het was niet alleen een of ander werk van Voltaire dat het geloof ondermijnde; de geheele Franſche letterkunde, die onder den ijzeren ſcepter der Encyclopedisten gekromd lag, ademde dien geest: en hoe groot was niet hare werking op een volk dat zoo weinig zelfſtandigheid had behouden als het onze in de vorige eeuw!

Dusdanig was dan de geestelijke toeſtand onzes Vaderlands, als het opkomende Hoogduitſche Rationalisme begon ook op Nederland terug te werken. De Disſentersgemeenten werden het eerst van dien zuurdeeſem doordrongen. De Doopsgezinden hadden zich reeds lang, wat het wezen der zaak betreft, met de Remonſtranten verbroederd (1). De Hoogleeraar Hesſelink bracht Tellers Woordenboek in onze taal over, waarin men onder anderen onder het woord **EERSTGEBOREN** het volgende leest: »Heeft men door de *ſchepping*, welke aan Christus wordt toegeſchreven, de eigenlijke ſchepping, de wording aller dingen te verſtaan, dan is er geen twijfel of de benaming van *eerstgeboren* aller ſchepſelen wordt Christus gegeven, om daardoor den verhevenſten rang, dien hij onder al het geſchapene bekleedt, uit te drukken." De verklaring: *alle de Schrift is van God ingegeven* wordt hier betrokken tot de Mesſiaanſche Profetiën, en men weet hoe weinige Profetiën bij dergelijke Godgeleerden voor Mesſiaanſche gelden!

De Lutherſchen waren niet minder met den zuurdeesſem des ongeloofs doortrokken, waartoe nog krachtig medewerkte dat zij destijds hunne meeste Leeraars van Duitſche Univerſiteiten ontvingen; eene bijzonderheid, die, gelijk men weet, tot de afſcheuring der Herſtelde Gemeente uit hun midden heeft aanleiding gegeven. Immers (gelijk in 1791 werd gezegd in het Werkje: *Redenen die een groot aantal leden der Lutherſche Gemeente bewogen hebben om zich van dezelve af te zonderen*, bl. 5): »ſedert het jaar 1779 zagen zij met zoo vele andere leden hunner Gemeente langzamerhand de nieuwigheden, welke zich eenige bekende Schrijvers in Duitschland veroorloofd hadden, ook hier en elders veld winnen, en dat men, onder den ſchoonſchijnenden naam van eene meerdere verlichting dan onze Voorvaders genoten, en van de groote vorderingen in de oordeel- en uitlegkunde onzer dagen boven de voorledene, het allengskens waagde op het voetſpoor van eenigen der nieuwſte Duitſche Geleerden, vele der gewichtigſte bewijsplaatſen uit de Heilige Schrift voor het een of ander leerſtuk, uit te monſteren, nadat men de gemoederen vooraf daartoe voorbereid had, door het voordragen en aanprijzen van eene onbepaalde kerkelijke verdraagzaamheid, en door het hevig uitvaren tegen allen die daarin van de voorſtanders der nieuwe verklaar- en denkwijze verſchilden, en die door hen met de ſchimpnamen van *kettermakers*, van *invoerders van een nieuw Pausdom*, van *onkundige en doldriftige ijveraars*, enz. beſtempeld werden."

»Intusſchen is het door verſcheiden aanzienlijke God-

(1) Men vergelijke de in dien tijd in hunne gemeenten ingevoerde Gezangboeken (welke ook de Remonſtranten gebruiken), vooral den dusgenoemden *grooten Bundel* (b. v. Gez. 25, over *de Rede*) met ons Artikel *Menno Simons*, Dl. III. bl. 33—48. In de voorrede van dezen bundel wordt gezegd »dat men zich zoo veel mogelijk bij het algemeene bepaald heeft, zoodat zij van ieder Christen, welke ook zijne denkwijze zijn mochte, met ſtichting konden gezongen worden." Men herinnere zich dat hierbij de Rationalisten onder de Christenen begrepen werden.

geleerden onzer Kerk aangetoond, dat deze begrippen niet nieuw, maar uit de Schriften eener gezindheid ontleend zijn, die voorheen door alles wat met recht den naam van Chirsten droeg veroordeeld werd, doch die thans onder eene andere en zachtere benaming vooral in Duitschland het hoofd weder begint op te ſteken."

»Door dergelijke middelen baande men zich den weg, om allengskens verder te gaan, en ofschoon het bij ons tot zooverre nog niet gekomen is, dat men eenige der gewichtigſte leerſtukken van de Christelijke Godsdienst, als de *heilige Drieéénheid*, de *eeuwige en ware Godheid van Christus*, en de *leer der Verzoening*, met ronde woorden loochent, zoo ſpreekt men er echter zoo ſpaarzaam van als doenlijk is, en vermijdt zorgvuldig de drangredenen, die de H. Schrift vooral uit de laatſte troostvolle leere tot een Gode in Christus behaaglijk leven afleidt. Over het algemeen maakt men er zijn werk opzettelijk van, om Christus als Leeraar en Verlichter van het menschdom, en in leven, lijden en dood, als een voorbeeld tot onze navolging voor te dragen; maar om Hem als onzen Borg en Middelaar aan te zien, die den gevallen mensch met God verzoend en eene eeuwige gerechtigheid verworven heeft, hiervan hoort men zeer zelden, en dan nog niet anders dan flaauw en dubbelzinnig, ſpreken."

»Men vooronderſtelt den mensch veelal als uit zich zelven en zonder bovennatuurlijke en door den Heiligen Geest gewerkte genadekrachten het vermogen hebbende om de Goddelijke voorſchriften te kunnen volbrengen, en wanneer men ſomwijlen ook al van het geloof ſpreekt, verſtaat men daardoor het aannemen der Christelijke leer, en niet een onwankelbaar vertrouwen op, en eene hartelijke toeëigening van de heilverdienſten van Christus als de eenige verwervende oorzaak onzer zaligheid."

»De genadewerkingen des Heiligen Geestes met en bij het Goddelijk Woord, worden van derzelver kracht beroofd, daardoor, dat men dezelve doet beſtaan in zekere zedelijke gewaarwordingen, door den wijzen Schepper in 's menſchen natuur gelegd, en bij het lezen van elk welgeſchreven zedekundig of ander boek in beweging gebracht. De leer der *wedergeboorte* heet thans eene *inlijving in de Christelijke Kerk*."

»Om nu niet te ſpreken, dat men niet ſlechts de lichamelijke werkingen des Duivels, ten tijde van 's Heilands omwandeling op aarde, maar ook de zedelijke werkingen der helſche geesten op de harten der menſchen ronduit durft loochenen."

»Ondertusſchen beſtaat de zedekunde, die men in de plaats dezer waarheden leert, en waarop men zich voornamelijk toelegt, in niets dan in eene schrale en drooge voorſtelling der onderſcheidene levensplichten, uit de natuurlijke Godsdienst als derzelver eenige zuivere bron ontleend, en evenmin onderſteund door drangredenen uit de eigenlijke leeringen van het Christendom afgeleid. Alles komt bij velen uit op rechtgeaardheid, of braafheid en deugd, waarbij men vooronderſtelt, dat men uit zich zelven, en zonder het ware, zaligmakende geloof als het echte grondbeginſel van alle Christelijke deugd, hiertoe geraken kan. Over het algemeen ſchijnt men geen denkbeeld zelfs meer te hebben van de genadewerkingen des Heiligen Geestes in de verlichting en bekeering van den in zonden dood zijnden mensch."

Zoo blijkt dan uit dit getuigenis, welks waarheid voor elk die den geest des tijds, ook toen reeds, ſlechts eenigermate kent, niet kan twijfelachtig zijn, en dat deswege dan ook alle innerlijke blijken van waarheid draagt, dat de Lutherſchen niet minder dan de Doopsgezinden en Remonſtranten, en dus alle Protestantſche Disſentersgemeenten in ons Vaderland, van hare oorſpronkelijke belijdenis op het verſte afgeweken, en diep in de neologie verzonken waren.

Dus ſtond dan onze Nederlandſche Gereformeerde Kerk, te midden van dien ſtorm, (ongeveer A°. 1775) aan den aanval van alle kanten geheel bloot. Vereenigd met den Staat, die onder voorwendſel van vrijheid, door de omwentelingszucht bedreigd werd, zag zij zich gelijkelijk van politieke en kerkelijke Disſenters aangevallen. De Amſterdamſche Hoogleeraar P. Burmannus Secundus gaf in dien zin een openbaar Collegie over de Historie des Vaderlands, in hetwelk de Gereformeerde Kerk op de bitterſte wijze werd gehavend. Het was vooral de Dordrechtſche Synode, op welke men gebeten was: en geen wonder! Het ongeloof wist wel, dat dit de krachtigſte ſlagboom was geweest tegen het inbrekende Socinianisme. De twee Vriendinnen E. Wolff en A. Deken beſtreden thans de Gereformeerde Kerk met dezelfde wapenen, met welke Voltaire ſints een halve eeuw vroeger op de Catholieke was aangevallen; haar vernuft had iets van het zijne, en de wijze op welke zij de rechtzinnige Leeraars poogden verachtelijk te maken, was weinig onderſcheiden van die, op welke de Franſche Schrijver de Priesters had gehoond. De *Vaderlandſche* (Remonſtrantſche) *Letteroefeningen* zetten ſoms dit werk met minder vernuft, maar ſoms ook met meerder kundigheden voort. Onder hare beſcherming verſcheen welhaast een geheel legioen van naamlooze ſchrijvers van *vrijmoedige bedenkingen*, *onpartijdige onderzoekingen* enz., maar die allen den aanval op de Gereformeerde Kerk en zuivere Kerkleer bevorderden of deelden. De *Letteroefeningen* werden hier te lande ongeveer hetzelfde wat de *Allgemeine Deutſche Bibliothek* van Nicolaï in een naburig land waren. Al wat de geloofsleer aantastte vond er beſcherming, verheffing en bevordering in.

Het ongeluk der Kerk was, dat zij ſlechts weinige uitſtekende Schrijvers bezat, terwijl de aanval niet zelden met geleerdheid of vernuft, ſoms met beide gezamenlijk geſchiedde. De verdediging was daarentegen flaauw. De Rotterdamſche Leeraar Hofſtede ſchreef zijnen *Advocaat der Vaderlandſche Kerk*, doch naamloos. Hij was ja, een man van veel kunde, maar van weinig en valsch vernuft; zijn ſchrijfſtijl was bij dien zijner tegenſtanders niet te vergelijken. Eenen tijd lang gaf hij met zijnen Ambtgenoot de *Nederlandſche Bibliotheek* uit, die tegenover de *Letteroefeningen* de Kerk en de zuivere leer zoude handhaven; doch zij moest in deze handen, wat inhoud en behandeling aangaat, veel-

zins voor dezelve onderdoen. Eenige jaren later bracht het geldelijk belang van den uitgevenden Boekverkooper dit Tijdschrift onder de leiding en den invloed van Kantelaar, een letterkundig Leeraar, die om politieke woelingen in 1787 werd afgezet, en zich ook sedert, meer met staatkunde en fraaie letteren dan met de Godsdienst bezig hield. Dat deze man zich meer en meer naar den geest der (Remonstrantsche) *Letteroefeningen* vleide, laat zich lichtelijk beseffen.

In dezen tijd, toen de verdediging der Gereformeerde Leer en Kerk zoo flaauw, zoo schroomvallig, en meestal naamloos gevoerd werd, verdient een achtingwaardige leek van Rotterdam dubbel vermelding, daar deze den rechten weg insloeg om, met vermijding der toen in de dienst des ongeloofs staande Duitsche geleerdheid de Kerk te verdedigen, en tevens de zuivere leer die naar de Godzaligheid is, op te bouwen en te bevorderen. Hij wendde zich tot de geloovige en rechtzinnige godsdienstige Letterkunde van Engeland, uit welk land reeds zoo menig stevig rechtzinnig en godvruchtig werk op onzen bodem was overgebracht, en zette dien voor velen zoo zeer gezegenden arbeid voort. Hij vertaalde onder anderen de werken van Newton, gaf eene Hollandsche bewerking van de Engelsche godsdienstige Tijdschriften *The Gospel Magazine* (het Evangelisch Magazijn) en *The Evangelical Magazine* (de Evangelische Schatkamer), en voegde daarin nu en dan ook verdedigingen onzer vroegere en latere Gereformeerde Kerk en Belijdenis, met ernstige waarschuwing ook tegen zulke inrichtingen en genootschappen, die gelijk dat *tot Nut van het Algemeen* de stellige geloofsleer voor eene algemeene zedelijkheidsleer wilden verwisselen, en daardoor het rechtzinnige geloof der Hervormde Kerk, ja van alle Protestantsche Gezindten, doorgaans of op den achtergrond schoven, of wel miskenden, ontkenden, tegenspraken en veroordeelden.

(*Het tweede of slotartikel volgt*).

Eenige nadere aanmerkingen omtrent de leer van Gods Vaderschap in den Bijbel.

De Schrijver van het *Bijbelsch Onderzoek nopens het Vaderschap van God omtrent menschen als zijne kinderen beschouwd*, enz. heeft in een onzer Maandschriften een brief aan den Schrijver van ons Opstel in Nr. 20 van het derde Deel der *Nederlandsche Stemmen*, over datzelfde onderwerp, doen plaatsen, in welken hij onderscheiden aanmerkingen maakt tegen het in dat opstel voorgedragen en aangedrongen gevoelen. Gedachtig aan Lev. XXI. v. 32 zullen wij den toon van dezen brief daar laten, daar de Schrijver zich in denzelven als een man van hooge jaren doet kennen: wij zullen ook hetgeen niet onmiddelijk tot het behandelde onderwerp behoort voorbijgaan, en dus alleen datgene opnemen, wat ons voorkomt tegen het genoemde opstel gericht te zijn; waarbij echter tevens alle die bedenkingen door ons zullen worden in aanmerking genomen, die ons van elders tegen ons gevoelen zijn voorgekomen; alles minder als twistvoerende, dan tot nadere toelichting van het behandelde, en tot meerder bevestiging van het schriftuurlijke denkbeeld van Gods Vaderschap. De Heere onze God, die wil dat Hij gekend worde, gelijk Hij zich in zijn Woord geopenbaard heeft, doe hetgene wij schrijven tot zijne eere gedijen, opdat de kennisse zijns naams worde uitgebreid onder velen!

Het hoofddenkbeeld vroeger door ons ontwikkeld, is dat het schriftuurlijke begrip van Gods Vaderschap iets hoogers in zich besluit dan dat van Schepping of algemeene beweldadiging; en berust op het werk der Verlossing, der nieuwe Schepping, der Wedergeboorte of aanneming tot kinderen, op de Verbondsbetrekking die God aanneemt jegens diegenen, die Hij uit de menschen tot zijne kinderen uitverkoos, roept en wederbaart door de alvermogende werking zijns Heiligen Geestes, naar het woord des Apostels: *Al dat in de wereld is, is niet uit den Vader; maar zoo velen Christus aangenomen hebben, die heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden.*

In den aanvang van ons Art. werd op het onderscheid gewezen tusschen Christus, die alleen de eigen natuurlijke Zone Gods is, en de geloovigen, die om zijnentwil uit genade tot kinderen worden aangenomen. Onze briefschrijver noemt dit, onzes inziens ten onrecht (sub N°. 1), *eene omslachtige redenering over het Zoonschap van Christus.* Immers in het Zoonschap van onzen Heer ligt de grond van alle zoon- en kindschap der menschen met betrekking tot God. Onze Schrijver herhaalt wel (bl. 207) het vroeger gestelde: »God schiep den mensch (het oorspronkelijk menschdom) naar zijn beeld en gelijkenis, en stelde zich daardoor in vaderlijke betrekking tot den mensch (tot het menschdom), en den mensch (het menschdom) in kinderlijke betrekking tot zich;" doch wij hebben op grond van de uitdrukkingen der Schrift het doorgaand onderscheid aangewezen, dat de Bijbel maakt tusschen het *scheppen des menschen*, het *formeeren des schepsels naar het beeld en de gelijkenis zijns Makers*, en de *geboorte uit God* waaruit alleen de kinderlijke betrekking der geloovigen tot den Heere voortspruit. Men had behooren aan te wijzen (om ons met vrucht te wederleggen), dat deze onderscheiding niet juist, niet bijbelsch is; dat is niet geschied; dat is niet eenmaal beproefd. Wij blijven dus deze onderscheiding der *schepping door God* van de *geboorte uit God* krachtig vast houden.

Van eene andere zijde is ons de bedenking gemaakt, dat God van Israël zegt: *Mijn* EERST*geborene is Israël:* waaruit dan zoude volgen, dat de overige, de heidensche natiën, jongere, in rang onderschikte *zonen*, en dus uit kracht van 's menschen oorspronkelijke schepping reeds, *kinderen Gods* zouden zijn. *Eerstgeboren* echter is ook *ééniggeboren* (Num. III. v. 12, 13 verg. met Exod. XIII. v. 12, 13 en Hebr. I. v. 6); en dat dit hier de zin is, blijkt uit Paulus woorden, Rom. IX. v. 4, alwaar de Apostel *de aanneming tot kinderen, en de heerlijkheid, en de verbonden, en de wetgeving, en de dienst Gods, en de beloftenissen* onderscheidend aan Israël toe-

kent. Voorts was Israël ook de *eerstgeborene* in zooverre de overige natiën eenmaal in die voorrechten zouden deelen, wanneer ook zij zouden aangenomen, en van den olijfboom, die van nature wild is, in den goeden ſtam ingeplant worden. Eenmaal toch, dus leert het woord der profetie: eenmaal zullen die allen van God geleerd zijn, en de kenniſſe Gods den geheelen aardbodem bedekken.

Wat aanbelangt de plaats van Maleachi (Cap. II. v. 10), wij hadden wel om goede redenen in de Noot de voorkeur gegeven aan het gevoelen der Kantteekenaren t. d. pl. doch in den tekst onzes vertoogs hadden wij evenwel de opvatting, die onze brieſſchrijver (ſub N°. 2) voor de alléén ware verklaart, opgenomen. Hij heeft dit echter in het geheel niet opgemerkt. Ons gevoelen lijdt daarbij niets. Immers, gelijk God tot Mozes geſproken had: *Israël is mijn eerstgeborene*, zoo zegt hier de Profeet tot zijne mede-Israëlieten: *Één God is onze Vader; waarom handelen wij dan trouwelooslijk de een tegen den ander, ontheiligende het Verbond onzer Vaderen?* Wij vergeleken deze plaats dus met Cap. I. v. 6. (zie noot 3): *Ben ik een Vader, waar is mijne eere?* En deze verklaring is alzoo volkomen in overeenſtemming met de ſchriftuurlijke voorſtelling der Leer van Gods Vaderſchap. De Schrijver moge dus ons gevoelen van voorkeur verwerpen, de leer die het onderwerp van ons opſtel uitmaakt, lijdt daarbij hoegenaamd geene ſchade.

Doch ook het inzicht van den Schrijver, dat hier, volgens den *parallelismus*, het eerſte lid volſtrekt hetzelfde zou moeten zeggen als het tweede, kunnen wij geenszins toeſtemmen. Niet overal waar twee vragen, gelijk hier, die eene gelijke ſtrekking hebben, elkander opvolgen, is een *parallelismus*; niet overal waar een *parallelismus* is, beteekenen beide deszelfs leden volstrekt hetzelfde: het eerſte bewijst onder anderen vs. 15 van dit zelfde Hoofdſtuk, het laatſte, vs. 6 van het eerſte Capittel. Onwaarſchijnlijk ook neemt men hier eenen *parallelismus* aan, daar dit de éénige in deze geheele profetiſche rede (vs. 10–17) zoude zijn. Men vergelijke dezelve ſlechts met de door LOWTH in zijne XIX^de^ Voorlezing bijgebrachte voorbeelden, Pſalm CXIV, Jez. LX, Hoz. XI, en Pſalm CXIV; en het onderſcheid van ſtijl en toon zal zelfs in eene overzetting onmiskenbaar zijn. Te recht zegt daarom LOWTH: *Multis etiam in locis alio est confugiendum, ubi valde inaequalis est ſententiarum distributio, et parum inter ſe respondent propoſitionum partes, ut saepe fit etiam in Psalmis; et ubi vel maxime ordinatae et compoſitae sunt ſententiae, haud facile ſemper ad illius formulas reduci possunt.*

Doch het is vooral op het N. V. dat zich de bedenkingen tegen onze leer gronden. »Het bewijs (zegt de brieſſchrijver) vind ik in alle de redeneringen van Jezus, zoo vele er maar ter onzer kennis zijn gekomen, zoo als ik meen overvloedig te hebben aangewezen." Wij moeten 's mans gronden dus uit § 10 en 11 van zijn *Bijbelsch onderzoek* opmaken; alwaar de Schrijver vooral op de Bergrede en het allervolmaaktſte Gebed wijst. Het komt hier dus alleen op de leer en prediking van Jezus aan.

Jezus verkondigde en predikte overal *het Evangelium des Koningrijks* (Matth. IV. v. 23). Hij ſprak tot het volk: *Bekeert u, want het Koningrijk der hemelen is nabij gekomen* (Matth. IV. v. 17); Hij maakte alzoo meer discipelen dan Joannes, en liet ze doopen door zijne Apostelen tot leden en onderdanen zijns Rijks (Joann. IV. v. 1, 2). Hij leerde tevens, dat men, om tot dat Koningrijk in te gaan, *uit water en geest moest geboren worden*, (Joann. III. v. 5), maar doopte echter alle diegenen *die zijn Woord gaarne aannamen* (1). Deze allen nu leerde onze Heer bidden: *Onze Vader die in de Hemelen zijt!* Tot dezen ſprak Hij: *Zijt volmaakt gelijk uw Vader in de hemelen volmaakt is.* Aan dezen zeide Hij: *Uw Vader weet wat gij van noode hebt, eer gij Hem bidt.* Doch deze ook onderſcheidt Hij van *de Heidenen*, zeggende: *Daarom zijt niet bezorgd, zeggende, wat zullen wij eten, of wat zullen wij drinken; of waarmede zullen wij ons kleeden? Want alle deze dingen zoeken de Heidenen. Want* UW *hemelſche* VADER *weet dat gij alle deze dingen behoeft.* Immers, de Heere ſprak tot diegenen, welke zijn Woord gaarne aannamen, en op die verklaring gedoopt werden als onderdanen van het koningrijk der hemelen; maar Hij gaf te gelijk duidelijk genoeg te verſtaan, dat tot dit kindſchap van God het geloof behoorde (2), en dat *zoo iemand niet wordt wedergeboren, hij het Koningrijk Gods niet zien kan* (Joann. III. v. 3). Het was dus geen Vaderſchap Gods uit kracht van ſchepping, dat de Heiland leerde, maar uit kracht van de nieuwe geboorte, zichtbaar in het waterbad des doops afgebeeld; want *hetgene uit vleesch geboren wordt, dat is vleesch; maar hetgene uit den geest geboren wordt dat is geest* (1), dat is, *niet de kinderen des vleeſches die zijn kinderen Gods, maar de kinderen der beloftenisſe* (des Verbonds) (4). Het ſtaat dus vast, dat volgens de leer en het onderwijs onzes Heeren *geloof en doop*, met andere woorden, de *geboorte uit water en geest*, alléén tot het kindſchap uit God kunnen voeren. Nergens noemt Jezus zijnen Vader *den Vader der menſchen* of *des menschdoms*, nergens *den algemeenen Vader* (den *Alvader*, gelijk het wanbegrip der Noordſche Mythologie medebrengt), nergens verklaart Hij als het doel zijner zending, om dat algemeene Vaderſchap te verkondigen, of te hernieuwen, en in eenen meer verhoogden zin dan het beſtond tot ſtand te brengen, maar integendeel *zoo velen Hem aangenomen hebben, die heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden.*

Hiertegen kan dus de gelijkenis van den Verloren Zoon niet ſtrijden. Onze Brieſſchrijver erkent met ons (ſub N°. 4.), dat het derde van vergelijking in de Parabelen volgens de doorgaande leer des Bijbels op andere plaatſen, moet worden vastgeſteld. Hebben wij dus in onze

(1) Vergelijk de handelwijs van Petrus op den eerſten Pinkſterdag. Hand. II. v. [illegible] (2) Marc. XVI. v. 16.
(3) Joann. III. v. 6. (4) Rom. IX. v. 8.

verklaring van de overige plaatsen der Schrift eenigzins den waren zin mogen treffen, dan zal het *derde* der vergelijking hier niet in de betrekking der twee zonen tot den vader gelegen zijn. Dit blijkt daarenboven ook uit de overeenstemming dezer Parabel met de twee anderen van gelijke strekking in dit Capittel (Luc. XV): Het zoeken en terecht brengen van het verlorene met teedere belangstelling en liefde is in allen heerschende; maar degene die terecht brengt is in de eene gelijkenis *een Herder*, in de andere *eene Vrouw*, in de derde *een Vader*. In het volgende Hoofdstuk wordt God voorgesteld als *de Heer van den Rentmeester*, in het XVIII[de] als de onrechtvaardige *Rechter der Weduwe*, in het XX[ste] als de *Eigenaar van een wijngaard*. De nadruk van het *Vaderschap* gaat hier alleen zóó ver als in den Psalm: *Gelijk zich een Vader ontfermt over de kinderen, ontfermt zich de Heere over* DEGENEN DIE HEM VREEZEN.

Niet anders was dan ook de prediking van de Apostelen ingericht. In het breede hebben wij dit aangewezen in het aangehaalde opstel, Deel III. bl. 115. Doch er zijn twee plaatsen der Apostolische Brieven, bij welke wij (offschoon de Eerw. Briefschrijver daarvan zwijgt), nader moeten stilstaan, omdat die door sommigen tegen de schriftuurlijke leer van Gods Vaderschap als bedenkingen worden ingebracht.

De eerste plaats is Eph. III. v. 15, waar Paulus zegt: *Om deze oorzake buige ik mijne knieën tot den Vader onzes Heeren Jezus Christus, uit welken al het geslachte in de hemelen en op de aarde genaamd wordt.* Te recht intusschen zeggen onze Kantteekenaars van de woorden *uit welken: Dit kan van God den Vader, of van Christus verstaan worden; gelijk de gemeente van Christus, en door Christus, onder God als hunnen Vader gesteld is, en van Hem alle geestelijk leven en welvaren ontvangt, en eene geestelijke maagschap is.* De plaats dus, ook wanneer men dien van God den Vader verstaat, bewijst niets voor het vermeende algemeen Vaderschap van God over alle menschen, daar er volgens v. 10 duidelijk van *de Gemeente* gesproken wordt. Doch verstaat men de uitdrukking *uit welken al het geslachte* (πατριὰ) *in de hemelen en op de aarde genaamd wordt*, van Christus, dan is de zaak nog eenvoudiger; van Hem in welken, luidens het woord der Profetie, *alle geslachten* (πᾶσαι αἱ πατριαὶ) *der aarde gezegend worden* (1); *uit welken het geheele lichaam* (der gemeente) *bekwamelijk zamengevoegd en zamen vastgemaakt zijnde, door alle voegselen der toebrenging naar de werking van een iegelijk deel in zijne mate den wasdom des lichaams bekomt*, gelijk in het volgende Hoofdstuk (Eph. IV. v. 16) wordt gezegd. In allen geval wordt hier gesproken van die *gemeente der eerstgeborenen, die in de hemelen opgeschreven zijn* (Hebr. XIII. v. 23), van die *groote schare uit alle natiën en geslachten en volken en talen, die van de aarde gekocht zijn* (Openb. XIV. v. 4), *uitverkoren in Jezus Christus vóór de grondlegging der wereld, die God te voren verordineerd heeft tot aanneming tot kinderen door Jezus Christus in Hem zelven naar het welbehagen zijns willens* (Eph. I. v. 4, 5).

De tweede plaats is uit den eersten Brief aan Timotheus (Cap. V. v. 10), waar God gezegd wordt te zijn een *Behouder aller menschen, allermeest der geloovigen.* Onze Schrijver verklaart dit in § 4. van zijn *Bijbelsch Onderzoek* zóó, »dat *de levende*, en dus alleen werkende *God* zich, in ontfermende en (om het nu al aanstonds zoo eens te noemen) *in Vaderlijke gunst*, het belang en het lot van alle menschen (hoe vreemd dit gezegde schijnen moge), ten hunnen beste, derwijze aantrekt, dat het niet missen kan, of zij, die zich naar zijnen Vaderzin voegen, zijn waarlijk gelukkig." Ook hier weder moeten wij van den Auteur verschillen. Wanneer wij de plaatsen van het O. V. nagaan, waarop de Apostel deze uitdrukking grondt, zoo blijkt duidelijk, dat hier niet aan het Vaderschap Gods over de menschen te denken is, bij voorbeeld: Psalm XXXVI. v. 7-10, Psalm CIV. v. 27, en Psalm CXLV. v. 9, 10. *De Heere is allen goed, en zijne barmhartigheden zijn over al zijn werken, Alle uwe werken, Heere, zullen U looven, en uwe gunstgenooten zullen u zegenen.* Straks volgt er toch op: *de Heere bewaart alle degenen die Hem liefhebben, maar Hij verdelgt alle godloozen.* Wij wijzen dus ook dezen bewijstekst af, op grond van het schriftuurlijk en wezenlijk onderscheid, dat er bestaat tusschen Gods verhouding tot zijne schepselen als Schepper, Weldoener en Onderhouder, en zijne betrekking tot degenen, die uit Hem geboren zijn, die Hem liefhebben en vreezen als zijne kinderen. Men zou behooren aan te wijzen, dat deze onderscheiding niet juist, niet schriftuurlijk is. Dit is niet geschied; dit is niet eenmaal beproefd. Wij blijven dus deze onderscheiding als gegrond op een wezenlijk verschil aanmerken, en naar de doorgaande leer der Schrift vasthouden.

RUSLAND EN NOORD-AMERIKA.

Wanneer ons oog op de wereldkaart rondziet, de verschillende landen beoordeelt, en de punten van overeenkomst en verschil tracht op te merken, die men zoo dikwijls tusschen volkeren aantreft, wier staatkundig grondgebied vlak naast elkander gelegen is, zoo zijn er zeker geen twee volkeren die een grooter contrast aanbieden, dan Rusland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika; twee Mogendheden ondertusschen, wier gebied in de nog onbebouwde woestijnen van het Noordelijk Amerika, elkander steeds nader treedt. Voorzeker groot is de tegenstelling tusschen de uitgestrekte monarchie, alwaar de wil van den Keizer voor zoo vele verschillende volkeren *wet* is, en de republiek, alwaar men den eerbied voor het regt van volksvrijheid zoo ver heeft uitgestrekt, dat de regering bijna de magt niet meer bezit, om haren wil te doen gelden, wanneer zij van de zoo zeer geduchte publieke opinie durft verschillen. Hier zien wij een land alwaar de Keizer tot opperhoofd van de

(1) Hand. III. v. 25.

kerk verklaard is, en alwaar alle de verschillende godsdiensten des rijks meer of min aan zijnen invloed onderworpen zijn, terwijl ginds in het vrije Amerika het goede zaad en het onkruid even welig tieren, en iedere gemeente slechts in zoo verre bestaat, als de bijdragen van deszelfs leden tot het onderhoud van hare eerdienst toereikende zijn.

Twee gebeurtenissen hebben op dit oogenblik de opmerkzaamheid van het Europeesch publiek, op deze beide aan elkander grenzende magten bepaald; de aanspraak namelijk van keizer Nicolaas te Warschau, en de zoogenoemde Lynch-wet, die op de onwettigste wijze op de voorstanders van de afschaffing der slavernij in Amerika werd toegepast.

Hoe verschillend ook de aanleiding en vorm dezer beide gebeurtenissen is, er bestaat eene gelijkenis tusschen dezelve die niet kan miskend worden. Van beide zijden heerschte er drift, hier, bij het opgehitste volk, daar, bij den vertoornden monarch, hier dreigt men met de zweep en de uitbanning, ginds met het kanon der Citadel. In het eene land heeft de geschiedenis der troonsbeklimming van Nicolaas nog laatstelijk bewezen, dat geen eenhoofdige regeering een toereikende waarborg tegen omwentelingen is; in het andere blijkt genoegzaam uit de gruwelijke strafoefeningen, die thans aldaar aan de orde van den dag zijn, dat een populaire regeringsvorm even min thans als vroeger in de republieken der oudheid, tegen onregt en vervolging beschermt.

Doch, reeds hooren wij de vraag, hoe wij, die als voorstanders van legitimiteit zijn opgetreden, eene gelijkenis tusschen die twee gebeurtenissen kunnen veronderstellen? Voorzeker, wij wenschen de legitimiteit in alle zaken voor te staan, maar haar beginsel ligt bij ons hooger dan de drift des oogenbliks, dan de willekeur van eenen alleenheerscher. Het schijnt als of volgens de tegenwoordige publieke opinie slechts twee uitersten mogelijk zijn. Zij die het verste vooruitgerend zijn naar den afgrond van een alles losmakend liberalismus, ondervinden naauwelijks de wrange vruchten van den veel belovenden vrijheidsboom, of zij verschansen zich in het tegenovergesteld uiterste, en spreken nu van niets anders dan van gewapende magt, en van het regt handhaven des gezags, door kanonnen met schroot geladen langs de straten der hoofdsteden te doen oprukken. En echter ook dit is liberalismus, ook dit is ongeloof; het is slechts een vertrouwen op geschut en mortieren, hetwelk het vertrouwen op de gezuiverde rede en de beschaving der vrijheidlievende massa's vervangt. Dat een Gouvernement, uit de Revolutie geboren, binnen weinige jaren zulk eene rol kan leeren, bewijst het voorbeeld van Frankrijk. Daar toch hebben de bloedige dagen van Lyon en Parijs geleerd, dat de omwenteling als een andere Saturnus zijne eigene kinderen verslindt. Maar wat nu, indien die zelfde materieele magt, waarop men het vertrouwen voor de toekomst grondt, zich tegen diegenen keert die dezelve gebruiken? als op den 18 Brumaire de bajonetten de vergadering der volksvertegenwoordigers uiteendrijven? als de kreet der krijgslieden in het eiland Leon, de geheele Constitutie van Spanje verandert? of als eindelijk het oproer op het paradeplein van Petersburg de opvolging van den Russischen troon in gevaar stelt? Dan vragen wij, wat waarborg deze arm der krijgslieden, zoo de magt niet op een hooger beginsel steunt, kan geven? Al moesten ook de Strelitzen en Janitscharen ondergaan, de Pretoriaansche keurbenden hebben te dikwijls gezegevierd, om niet te doen vreezen voor elke magt die in een militair dispotismus ontaardt.

Wij stemmen gaarne in met den lof die aan Nicolaas toegezwaaid wordt, als aan den moedigen held die in het midden van zijne opgeruide krijgsbenden, zijne regten wist te handhaven; wij eeren de zelfverloochening van den overwinnaar die aan zijnen troepen, reeds tot Adrianopel genaderd, het bevel tot den terugtogt gaf, en ons hart wordt verkwikt, wanneer wij den alleenheerscher van zoo vele volkeren, niet zien schroomen, zijne afhankelijkheid van den Allerhoogste te erkennen, en hem aan het hoofd van zijn volk in het openbaar zien nederknielen. Niettegenstaande echter dit alles verheugen wij ons, Nederlanders, en geene Russen te zijn: wij verlangen noch eene Russische onderwerping noch eene Amerikaansche vrijheid. Of geven *ijs* en *damp* ons het ware denkbeeld van *water* terug? Wij verlangen een gevestigd gezag, geheiligd door afhankelijkheid van God, gegrond op regt, krachtig genoeg om de majesteit der wetten te handhaven, en gewijzigd door die vrijheden, die de loop der tijden, onder de leiding der Voorzienigheid, heeft doen ontstaan en bevestigd. Wij zien het evenwigt, het ware leven van den staat verloren, zoo wel daar, waar het volk *niets*, als daar, waar hetzelve *alles* is.

Welk is dan toch het denkbeeld, hetwelk dat uitgestrekte Rusland bij ons opwekt, met zijne tallooze volkenscharen, onder eenen zelfden scepter vergaderd? Het is, dat van *eenzelvigheid*, niet van *eenheid*. Gedurende eenen langen tijd scheen dit land als voor Europa verborgen, en noch de geschiedenis van de oorlogen dezer Slavoonsche stammen met het instortende Grieksche rijk, noch hunne onderwerping aan de Mongoolsche magt, en latere bevrijding, boezemden aan het overige gedeelte van Europa eenige belangstelling in. Met Peter den Groote, met de verovering der aan de Oostzee gelegene Provinciën, begon een nieuw tijdvak voor Rusland. De vormen der Europesche beschaving wierden aangenomen, doch hoe gemakkelijk het voor den man van genie mogt zijn, in weinig jaren een vloot te scheppen en eene hoofdstad te bouwen, er is meer noodig dan de twee eeuwen die sedert verloopen zijn, om deze beschaving inderdaad nationaal te doen worden. De vreemdeling die reeds op weinige uren afstand van Petersburg genaderd is, ziet nog slechts dorpen uit hutten van ruwe boomstammen gevormd, en vermoedt inderdaad de nabijheid der keizerstad niet. Meer dan eens zocht de ruwe Russische nationaliteit de vreemde beschaving terug te drijven. In de hoofdstad zelve ziet men nog de twee natiën als het ware naast elkander, en niet vermengd; de Aziatische kaftan en de lange baard hebben nog hun-

ne plaats naast de Europesche kleeding behouden. Rusland geeft ons dus nog steeds het denkbeeld van de wereldmonarchiën der vroegere geschiedenis, die zoo vele landen tot één gebied zamensnoerden, doch niet inéén konden smelten. Wanneer Babel veroverd werd, of Darius geslagen, stond elk gedeelte weder op zich zelve. Zoo werden ook Koerland, Polen, Finland, de Krim, Armenien, in deze Russische magt verzwolgen; allen worden door Russische ambtenaren bestuurd, doch desniettemin blijft het vuur der Nationaliteit aldaar smeulende, en kan door geene magtspreuken uitgedoofd worden. Dat de Polen op eene onwettige wijze eene vrijheid zochten terug te erlangen, die zij nimmer wisten te bewaren, die zij door hunnen burgertwist en hunne omkoopbaarheid steeds aan den vreemdeling prijs gaven, dit was hunne zonde, niet dat zij zich als Polen blijven gevoelen. Wij herhalen het, Rusland is een middel geweest in de hand Gods, om Europa van de drukkende dwingelandij van Napoleon te bevrijden. Bij den voortgang der omwenteling kan die magt nog tot gewigtige doeleinden gespaard zijn. Doch het ware levensbeginsel der Staten wordt vergeefs gezocht in een rijk, alwaar zoo vele millioenen, in godsdienst, taal en belangen verschillende, geen ander punt van vereeniging kennen, dan dat zij onder dezelfde vanen ten strijd gevoerd worden, en in blinde onderwerping de bevelen van hetzelfde Petersburg volgen.

Geheel verschillend is het tooneel, hetwelk Amerika aanbiedt. Is in Rusland de afzonderlijke persoon niets indien hem geen straal van de hofgunst bescheen, hier is hij het punt van waar alles uitgaat. Niet van boven daalt hier de beschaving af: in den boezem des volks bestaat zij, en de geheele Europeesche cultuur schijnt hier op eenen nieuwen grond overgebragt, om ontheven van de beletselen, die het verouderd Europa door zijne omwentelingen, instellingen en vooroordeelen, zoo men vermeent, aan die ontwikkeling biedt, nog rijkere vruchten voort te brengen. Dit nieuwe Gemeenebest is veelal zeer eenzijdig beoordeeld. Terwijl de mannen der omwenteling, met La Fayette aan het hoofd, niet ophouden aan te wijzen, hoe aldaar alle hunne idealen verwezenlijkt zijn, stelt ieder Legitimist er zijne eer in, om alle de leemten van deze zoo hoog geprezene Staatsregeling te ontdekken en aan den dag te brengen. En ondertusschen, nimmer was een land moeijelijker te beoordeelen, nimmer leverde eenig ander gewest grootere contrasten op. Of was niet de Amerikaansche beschaving in het Noorden aan eenen Engelschen en Nederlandschen wortel, in het Zuiden aan eenen Franschen en Spaanschen gehecht? Is er niet een hemelsbreed onderscheid tusschen den nijveren landbouwer van Nieuw Engeland en Pensylvaniën, en den planter van Georgia of Carolina, die geheel als het ware tot Zuid-Amerika behoort? Hoe groot is niet het verschil tusschen den toen nog niet ontgonnen geest dier Engelsche Puniteinen, die in deze wildernissen vrijheid van Godsdienstoefening kwamen zoeken, en de landverhuizers van allerlei natiën met of zonder Godsdienst, en dikwijls alleen door hebzucht geleid, die de oevers van den Ohio en den Missisipi beploegen, en aldaar jaarlijks nieuwe steden aanbouwen, nog schaars in Europa bekend! Tweederlei beginsel heerscht ook hier. Met overdreven vrijheidsbegrippen, bragten de Puriteinen hier tevens een geestelijk zaad over, dat niet onvruchtbaar gebleven is. Aan Wijsgeeren en Theoristen ontbrak het niet, maar terwijl dezen hunne abstracte denkbeelden van vrijheid voortplantten, werd derzelver uitoefening gematigd door de Godsdienstige overtuiging, en den daarmede in verband staanden eerbied voor zedelijkheid, die nog onder de afstammelingen van de stichters dezer volkplantingen heerschte, terwijl, toen weinig jaren daarna dezelfde proeven in het van de waarheid geheel afgevallen Frankrijk herhaald werden, gruwelen en moordtooneelen daarvan het gevolg waren. Wie zou voor Amerika gewenscht hebben, dat hare geheele bevolking in de wijsgeerige gevoelens van haren Franklin en Jefferson gedeeld had?

Het zout der Hervorming: zie daar wat Amerika bewaard heeft, en verder, al is het ook in strijd en woeling, bewaren kan. Men moge dan de duistere zijde van een land afschilderen, alwaar de bevolking jaarlijks door zoo vele landverhuizers wordt vermeerderd, die slechts naar fortuin hunkeren; men moge wijzen op de straffeloosheid veler misdaden, op het misbruik van vertrouwen, op het Egoïsmus dat boven alles geëerd wordt, op de hardheid jegens de slaven, de onbillijkheid jegens hen, die van kleurlingen afstammen, dit alles kon den invloed der Christelijke waarheid die in dit zelfde land verkondigd wordt, niet versmooren, en Noord-Amerika met alle zijne vlekken wordt toch nimmer Columbia, of Brazilie, die hun zoogenoemd Christendom in den meest verdorvenen staat ontvangen hebben. Te gelijk met deze schaduwzijde toch, ontwaren wij een kern van waarheid, overgebragt uit Europa, en getrouwelijk door de Edwards, Dwights en vele andere Godzalige mannen bewaard en voortgeplant; wij zien van alle kanten de geloovigen bereid, om met alle middelen die in hun bezit zijn, niet alleen de prediking van het Evangelie te handhaven, maar uit te breiden; wij zien de Indiaansche stammen bekeerd, Owyhee tot een Christelijk land herboren, Amerikaansche zendelingen, overal verspreid, gezegend ook in het vroeger ontoegankelijke Birma; eindelijk Liberia, de vrijstad der Negers, aan de kusten van Guinea gevestigd. Laat ons geene enkele liefelijke vrucht der genade Gods miskenken, al is zij ook met de schaal van menschelijke verdorvenheid omhuld. Ook de kamp die thans gestreden wordt in dat land, is een strijd tusschen het eigenbelang, en een ijver, misschien voorbarig, doch die aan de opwekking die in het godsdienstige heerscht, zijnen oorsprong te danken heeft. Zoo zeer toch als wij eene voorbarige afschaffing der slavernij in menschelijke kracht misprijzen, zoo zeer zijn wij overtuigd, dat ook hier de ondervinding zal toonen, dat waar het Christelijk beginsel leven in het harte wordt, de onmenschelijkheden die de slavernij vergezellen, wegvallen, en deze geheele toestand allengs verdwijnt, door den invloed van

Hem, *in wien geen dienstbare noch vrije is;* eenen invloed die zich in Christelijke landen ook op zoo velen uitſtrekt, die zelve nog de kracht der Genade niet aan hunne harten ondervonden. Gaarne erkennen wij zoo veel deelneming te gevoelen voor Amerika, daar het nu niet meer gelijk een ideaal van wijsgeerige volkomenheid pronkt, maar ook zijne krankheden vertoont, die uit de algemeene bron aller krankheid, dat is de zonde, opwellen, en waartegen ſlechts één Geneesmeester beſtaat, die echter, God zij gedankt, in dat land nog door velen gekend en beleden wordt.

Na deze korte uiteenzetting wegens het uiterſte Westen, keeren wij nogmaals tot de tweede gebeurtenis terug, in het begin van dit opſtel aangevoerd, de aanſpraak namelijk te Warſchau. *De Magten zijn uit God.* Ook de Keizer van Rusland, als de Overheid die van Hem het zwaard ontving, draagt hetzelve niet te vergeefs; maar dit bedenke hij, dat het niet *zijne* volkeren zijn, maar het volk wiens beheer hem door den Heere der heirſcharen toevertrouwd is, en waar hij bij dien God verantwoordelijk voor is. Waar dus dit zwaard uit de ſchede moet getrokken worden, zij het met kracht naar buiten, doch tevens met vreezen en beven van binnen. Geene perſoonlijke gevoeligheid mag de handhaving van het regt van God vervangen. De vertoornde Monarch mag dus nooit den vader doen vergeten, die zijne kinderen, hoe afkeerig ook, niet dan met weedom tuchtigt, en niet verdelgt. Materieele magt die op geene beginſels rust, moge voor een poos de ſtormen der omwenteling tegenhouden, de vlam weet zich desniettemin vroeg of laat eenen uitgang te verſchaffen. Wij verlangen niet het goddelijk regt der Stuarts weder ingevoerd te zien, waardoor de woorden der Koningen Godſpraken zouden worden, maar alleen die waarheid erkend te zien, dat de Overheid eene dienaresſe Gods is die zijne ordening handhaaft. Zoo toch wierd zij vroeger in ons Nederland erkend, zoo alleen kan het despotismus van den enkele, zoo alleen dat van de volksmenners onder den ſchoonklinkenden naam van volksſouvereiniteit, geweerd worden. Geen grooter ongeluk kon er voor Europa gebeuren, dan dat een zoo krachtige verdediger van het beginſel van regt en orde, op zijne gedisciplineerde krijgsbenden, zijne kanonnen en citadellen vertrouwde, in plaats van op den levendigen God. Alexander, zijn doorluchtige broeder, mogt klein worden voor het oog van God, toen hij de genade die in Christus is leerde kennen, en hij was groot in het oog der menſchen, toen hij als edelmoedig overwinnaar het overwonnen Parijs binnen trad. *Zijt niet hooggevoelende maar vreest,* is het woord tot allen, zoo wel tot de Koningen als tot de volken dezer aarde.

Zie hier onze ſlotſom in weinige woorden. Wij juichen Nicolaas toe als den heldhaftigen verdediger van de gevestigde magten in Europa, doch meenden te mogen herinneren dat deze verdediging, hoewel zij menſchelijke kracht gebruikt, niet in deze haren ſteun mag zoeken, maar alleen in de afhankelijkheid van Hem, door wien de Koningen der aarde regeren, en die geene regten ter handhaving ſchenkt, zonder daarmede in evenredigheid ſtaande pligten op te leggen.

Wij betreuren de droevige ongeregeldheden van Amerika; wij zien in dezelve gedeeltelijk de gevolgen van eenen regeringsvorm, met welken het niet mogelijk is de driften der menigte, zoo dikwijls gegronde of ongegronde oorzaken dezelve in gisting brengen, te beteugelen. Wij beſchouwen echter tevens het Christelijk levensbeginſel, in dat land aanwezig, als een waarborg, die ons de overtuiging geeft, dat de vastigheid, die in dit beginſel zijnen wortel vindt, door deze ſtormen des oogenbliks niet verbroken zal worden.

IETS OVER TWEE VADERLANDSCHE ROMANS VAN DE VOORGAANDE EEUW.

Als *geſchriften die tot het hart ſpreken, die, geene ſatyre op de menſchelijke natuur, noch ſpotternij tegen de Voorzienigheid bevatten, en geene ſtaatkundige noch kerkelijke factiën begunſtigen;* als *Romans van hooge zedelijke waarde,* worden alle de romantiſche werken, van de Jufvrouwen Bekker, Wed. Wolff, en Agatha Deken, waarvan tevens eene nieuwe goedkoope uitgave wordt aangekondigd door de Boekhandelaars P. Joling Vz. en C., aangeprezen. Van de *Historie van Sara Burgerhart* wordt tevens door den Boekhandelaar J. Immerzeel Jr. te Amſterdam, als van het *meesterſtuk dier ſchrijfſters,* een vierde druk bij inteekening verkrijgbaar geſteld. Wij herinneren ons nog levendig den indruk, dien deze geſchriften op ons in eenen leeftijd, waarop verbeelding en gevoel zoo gaarne geprikkeld worden, maakten, en indien eene vernuftige voorſtelling van karakters en zeden, onafhankelijk van waarheid en echte godsvrucht, genoeg was om ons een werk te doen aanprijzen, dan zouden wij den *Willem Leevend* en de *Sara Burgerhart* van harte helpen aanbeveelen. Gelijk iedere tijd zijne heerſchende vooroordeelen en gebreken heeft, zoo worden ook meestal geſchriften als de onderhavige, onder den invloed daarvan te boek geſteld. Naarmate een ſchrijver in de kunst van indrukwekkende tafereelen te ſchetſen meer uitmunt, zal hij meer gevaar loopen, van door de begeerte om uitwerking te doen gedreven, heerſchende vooringenomenheden en ſtrekkingen te volgen. Men kan dan ook uit een zedekundigen Roman, gelijk men ze noemt, dikwerf veel van de zeden leeren kennen des tijds, waarin hij geſchreven werd, maar zulks niet altijd door de waarheid van de daarin voorgeſtelde gebruiken, en dikwerf alleen door den trant der ſchildering en het penſeel van den ſchilder. Zoo meenen wij de hier genoemde Romans als geſchriften, de vrijgeesterij van het laatst der voorgaande eeuw krachtig kenſchetſende, te mogen beſchouwen. Het kerkelijke, rechtzinnige, ſtijve, of zoogenaamd fijne gedeelte der natie was toen in minachting, en waar vindt men daarmede vernuftiger geſpot dan in de *Sara Burgerhart?* De wijsbegeerte, met zeker ſoort van teedergevoeligheid (ſentimentaliteit) was in eere; onze vader-

landſche ſchrijfſters huldigen, meer dan eenig ander ſchrijver, de wijsgeerige diepzinnigheden van den dag, met de ſmeltende verteederingen der lijdende liefde, waarmede men toen zoo hoog liep. Het vaderlandſche, burgerlijke, eenvoudige en oude gedeelte onzer natie, wordt in deze geſchriften almede geprezen en gebruikt, voor zoo verre het overeen te brengen was met het zich allengs ontwikkelend ſtelſel der regten van den mensch, en men vindt dan ook in deze Nederlandſche Romans, en in zoo vele daarin geſchetſte Amſterdamſche tafereelen, zorgvuldig al datgene vermeden, wat bij den Nederlandſchen lezer eene gehechtheid aan den ſtam van Oranje, kon verlevendigen of opwekken. In tegenoverſtelling der misbruiken, of wat de Jufvrouwen Wolf en Deken daarvoor hielden, wordt ons in deze Romans eene godsdienst gepredikt, waarvan, in de plaats van Jezus Christus en dien gekruist, loutere werkheiligheid het fundament is. Ten blijke daarvan meenen wij ons, onder vele anderen ook te mogen beroepen, op hetgeen in den *Willem Leevend* door *Christina de Vry*, die als een model van levenswijsheid en godsvrucht wordt voorgeſteld, gezegd en geleerd wordt. Wanneer deze dame op de eenvoudige belofte van zekere armoedige lieden te zullen onderſteunen, van eenen als zeer rechtzinnig voorgeſtelden Predikant dit getuigenis ontvangt: Al geloof ik, dat onze kerk het Israël Gods is, zoo meen ik echter dat Jezus, indien Hij thans op de aarde verſcheen, ook van u zoude zeggen, »ik heb in Israël zulk »een groot geloof niet gevonden (1)," zal dan zulk eene aanprijzing der werkheiligheid, zelfs met algeheel misverſtand der aangehaalde woorden van de Schrift gepaard gaande, den lezer, zoo hij anders niet door hooger licht wordt geleid, niet meer en meer op het dwaalſpoor helpen? Is dat *hoog zedelijk*, wanneer men gelijk overal in deze Romans geſchiedt, het *eigen* van den mensch, zijnen hoogmoed en vertrouwen op natuurlijke krachten ſtreelt, zijn vloek en verdoemenswaardigheid, als een ſlechts door hypocriten aangenomen ſtelſel voordraagt, en alle belijdenis des geloofs, waar die zich niet dadelijk in zekere vormen van uiterlijke aalmoesſen enz. kenmerkt, als dweep- of huichelachtig voorſtelt? Is dat waarheid, en ter eere Gods geſproken, wanneer men (*W. Leevend* VII Deel p. 103) vindt betoogd, dat de mensch door *deugd*, die geheel ſtrijd is, naar *volmaaktheid* kan ſtreven: in het oog van God een heerlijker ſchepſel worden dan een engel, en eenmaal door Hem daarvoor beloond worden, terwijl de vriendinnen der deugd van zulk eenen *zedelijken held* zouden zingen: »*Helder heeft zijne duizenden*, *maar Leevend zijne tienduizenden verſlagen.*" Is zulk eene leering niet veelal gevaarlijker dan openlijke ſpotternij, waartegen bij heilige zaken, ook een natuurlijk gevoel van afkeer ſoms bewaren kan? Het is maar al te waar, dat op het laatst der voorgaande eeuw ijskoude rechtzinnigheid, in de plaats van levendig geloof, in vele kanſelredenen, en ook in het uiterlijk levensgedrag van ſommigen zichtbaar was. Ook de portretten en beſpottelijke briefwisſelingen van eenen op zijn Jan Steens geſchilderden broeder Benjamin of Cornelia Slimpslamp, offchoon wat ſterk gekleurd, zullen wellicht hunne oorſpronkelijke voorbeelden gehad hebben. Maar van hen, die zich zulk eene bijtende ſatyre tegen dezen veroorloofden, mogt men de aanprijzing der wezenlijke waarheid verwachten, en deze ontbreekt hier ten eenen male. Bekeering, wedergeboorte, worden op den achtergrond of zelfs als onnoodig voorgeſteld; en wat baat, waar deze ontbreken, die zoogenaamde opregtheid, die uiterlijke braafheid, welke in het oog van den Hartekenner, huichelarij en boosheid blijft?

Wij wenſchen door deze aanmerkingen aan het ontegenzeggelijk vernuft van de Jufvrouwen Wolf en Deken niets te kort te doen. Behalven de droevige verzuchtingen van echt ſentimenteele vriendſchap en liefde in waarlijk verveelend proza en noch ondragelijker poëzij briefsgewijze medegedeeld (1), en eene te zeer op Karel Grandisſon en Clarisſe gemodelleerde langdradigheid, vinden wij in deze geſchriften, vooral wat de karakterkunde aanbelangt, veel dat letterkundigen lof verdient. Een diep inzicht in den gang die vooral de kerkelijke zaken, in den tijd waarin deze Romans geſchreven werden, begonnen te nemen, kan even zoo min aan de ſchrijfſters ontzegd worden. Wanneer men toch bij voorbeeld den brief, welke (pag. 64 van het VI Deel van *Willem Leevend*) aan dezen door zekeren eerwaarden Heer veronderſteld wordt geſchreven te zijn, leest, dan vindt men daarin zeer juist den bedekten weg beſchreven, welke door de toenmalige neologen reeds werd bewandeld. De briefſchrijver meldt aldaar, dat hij als Predikant geen der kenmerkende leerſtukken van de Hervormde Kerk geloovende, echter alles *conform den woorde Gods*, *in zoo verre namentlijk*, had onderteekend: dat hij den Gereformeerden kerkgalm en de geliefde Gereformeerde uitdrukkingen (bijvoorbeeld die van *drieeenig* God) gebruikt ten einde de menſchen in ſlaap te wiegen: dat hij zoo doende een valsch ſystema *ondermijnt*, en dat, wanneer de oude ſtijfhoofden eens ontſlapen zouden zijn, dan alle de verborgen neologen de handen openbaar zouden in één ſlaan, enz. — Dit werd geſchreven in 1785. Het ſtreed (en te regt voorzeker) tegen het gevoel van eerlijkheid der Jufvrouwen Wolf en Deken, die den briefſchrijver door hunnen Romanheld hartelijk doen doorſtrijken, en in alles oprechtheid aanprijzen, zonder dat zulks veel ſchijnt gebaat te hebben. Immers men weet, hoe de *ondermijning* is voortgezet

(1) Men zie onder anderen den *Willem Leevend*, I Deel, p. 93 en volg. VI Deel, p. 312 en 320, VII Deel p. 88, VIII Deel p. 147. *Sara Burgerhart*, p. 573 enz.

(1) Men zie bij voorbeeld *Willem Leevend*, V Deel, p. 12, en IV Deel, p. 212. In het door ons bedoelde vers komen onder anderen deze regels voor, door den *vriend* (die intusſchen wederom een ander lief had als minnaar) tot zijne overledene vriendin gericht:

» Engel, zoo gij uwen invloed
In mijn geest niet nederſtort,
Is het zedelijk onmogelijk
Dat mijn geest behouden wordt."

geworden, en het *voor zoo verre* (*quatenus*) niet meer in den Roman behoeft gezocht te worden, daar de voornaamste zelfs in 's lands hoogste kerkvergadering zitting hebbende predikanten zich thans openlijk beroemen, de formulieren onder gezegd voorbehoud te hebben onderteekend, ja zelfs dat voorbehoud als onafscheidelijk van die onderteekening beschouwen.

Bij de nieuwe uitgave dezer geschriften, meenen wij alzoo, den kundigen en ervaren Christen te mogen wijzen op hetgeen daaruit geleerd kan worden, maar tevens in het algemeen te moeten waarschuwen tegen den geest, dien deze geschriften ademen. Mogt het tegenwoordige geslacht niet wederom bij de Jufvrouwen Wolf en Deken ter schoole gaan, maar ernstig letten op de vruchten en uitwerksels, die deze en diergelijke lectuur veelal gehad heeft. Kwade zamensprekingen bederven goede zeden, en de besmetting, door het lezen van zede- of beginselooze geschriften veroorzaakt, werkt even verderfelijk. Indien men noodzakelijk Romans behoeft tot onderhoud, dan kan men in die van de Engelsche Miss Kennedy geheel andere beginselen aantreffen. Die van onze vaderlandsche Schrijfsters behooren tot een vroeger tijdperk, dat zijne verwachtingen en begoochelingen gehad heeft, die reeds te leur gesteld zijn, en op hare juiste waarde beginnen geschat te worden. Men keere daartoe niet terug, maar erkenne meer en meer, dat hetgeen voor eene valsche wijsbegeerte verborgen en onbereikbaar bleef, door het geloof in Jezus Christus, en dien gekruist, geschonken is, en dat *deugd* en *zedelijke verbetering* buiten dat geloof ijdele klanken zijn.

OPMERKINGEN OMTRENT 'S MENSCHEN NATUUR, EN ONDERSCHEIDING IN GEEST, ZIEL EN LICHAAM.

Onder de voorbereidende kundigheden, die men moet ten gronde leggen van eene volledige verdediging der geopenbaarde heilsleere, behoort zonder twijfel ook de richtige, op de Openbaring Gods in de Natuur en in zijn Woord gegronde beschouwing der zichtbare en onzichtbare natuur van den mensch, de zoogenaamde *Anthropologie* (menschkunde). Zoo gewichtig en aangelegen deze studie in zich zelve is, omdat de mensch, naar het beeld en de gelijkenisse Gods geschapen, en *op eene geheel heerlijke wijze wonderbaar is zamengesteld* (Psalm CXXXIX), zoodat men naauwelijks behartigenswaardiger voorwerp dan dit kan denken, zoo belangrijk is zij tot verdediging der Christelijke waarheid, omdat het Ongeloof zich doorgaans op eene valsche beschouwing van 's menschen natuur grondt, om *of* de noodzakelijkheid der onmiddelijke openbaring van den Goddelijken wil tegen te spreken (waar wij reeds in ons II^de^ Deel onder den titel: *over 's menschen rede of het kenvermogen,* eene andere voorstelling tegenover plaatsten (1)), *of* om 's menschen zondeval, en algeheele natuurlijke verdorvenheid te bestrijden, en zich een Pelagianismus op te richten, voor 's menschen verdorven hart zoo aanlokkend, dat geene dwaling zich in de kerkhistorie zoo dikwijls en onzer zoo veelvuldige gedaanten voordoet als deze. — Wij kunnen intusschen over dit onderwerp slechts eenige opmerkingen in het midden brengen, eenige beginselen stellen, die wel voor veelvoudige ontwikkeling vatbaar zijn, maar hier geenszins in die uitgebreidheid kunnen voorgesteld worden. Veel moet aan het nader onderzoek van eene geloovige en Christelijke wetenschap worden overgelaten, waartoe wij onze lezers opwekken, verzekerd dat alle verdere wezenlijk gegronde nasporingen hieromtrent, niet dan tot verheerlijking en uitbreiding der waarheid die naar de Godzaligheid is, zullen kunnen strekken.

De nieuwere Wijsgeerte der Europesche geleerden was aanvankelijk op de schriften der Romeinen en Grieken gegrond. Jammer is het, dat daarbij verscheidene Christelijke grondbeginselen, vroeger in de Westersche Kerk aanwezig, zijn verloren gegaan, en denkbeelden heerschend geworden, waartegen reeds meer dan één Kerkvader zich krachtdadig verzet had. Wij doen door deze opmerking niets te kort aan de gezegende Kerkhervorming, die nimmer op volstrekte onfeilbaarheid, vooral niet buiten het gebied der kerkleer heeft aanspraak gemaakt. In de XVII^de^ en XVIII^de^ eeuw heeft de strijd tegen het Materialismus (die loochening van alle geestelijke beginselen,) bij welgezinden, die tegen hetzelve te velde trokken, een zeer verkeerd tegengesteld uiterste doen geboren worden. Om de grove stoffelijkheid en het vergaan der ziel met den dood des lichaams, (een stelsel dat het practische ongeloof zoo gaarne aangrijpt tot eene verzadiging des vleesches,) des te meer afdoende te wederleggen, heeft men aan de ziel eene zelfstandigheid toegekend, die haar boven het peil der afhankelijkheid van het schepsel verhief, en een God alleen behoorend bestaan toekende, hetwelk krachtens zijne eigen natuur niet vergaan kan. Men beschouwde de *ziel* als geheel eenzelvig met den *geest;* als geheel alleen bestaande in het *verstand*, in het vermogen van begrippen te vormen. Het ongeloof van 's menschen verstand beweerde dat dit vermogen niet kon bedorven zijn, en men was dus genoodzaakt van den anderen kant het zondebederf van den mensch enkel binnen den kring der natuurlijke driften te bepalen; en daaruit ontstond dan het manicheïsche dwaalbegrip, dat de ziel van nature goed, het lichaam van nature boos is, en dat de eerste rein en heilig bij elke geboorte geschapen, straks door de vereeniging met een lichaam, aan hetzelve gekluisterd, en aan deszelfs heerschappij onderworpen wordt, even gelijk een blank en zuiver laken, hetwelk men in een morsigen poel zoude dompelen.

Dan deze geheele voorstelling, met al wat er mede in verband staat, met wat plaatsen der Heilige Schrift men ook gemeend heeft dien te kunnen opsieren of ver-

(1) Prof. Bonnet, het stelsel der Kerk tegen de bedenkingen van P. van Hemert verdedigende, maakte onderscheid tusschen de *voorwerpelijke* en *onderwerpelijke* rede. Deze schoolsche onderscheiding valt weg, wanneer men van *'s menschen rede* spreekt. Hoe eenvoudiger en duidelijker men de zaak maken kan, hoe beter; want de dwaling schuilt gaarne in het duister.

dedigen, is in den grond valsch, onſchriftuurlijk, in ſtrijd met *'s menſchen* wezenlijke natuur, en leidt tot Pelagianisme; gelijk zij dan ook tegen de zoogenaamde *Creatianen*, die door dezelve God tot eene oorzaak der zonde en des verderfs der ziele maakten, van Hieronymus af, door de beste Kerkvaders der Latijnen, met name door Tertullianus, nu eens helderder, dan eens minder beſtemd, maar toch voortdurend is veroordeeld en beſtreden geworden, en thans nog door de meest bevoegde onderzoekers in Duitschland wordt verworpen.

Wij houden daarentegen eene groote en doorgaande *Analogie* (overeenſtemming) vast, van 'smenſchen hooger beginſel met zijne zichtbare natuur. Zijn lichaam is oorſpronkelijk geen kerker van den geest, maar een rein en heerlijk omkleedſel, waarin dezelve in den kring der ſtoffelijke Schepping verſchijnt, en de eerſte plaats als *het beeld en de gelijkenisſe Gods* bekleedt. *De* HEERE *God* (dus leert ons Mozes:) *had den mensch geformeerd uit het ſtof der aarde, en Hij blies in zijne neusgaten den adem des levens: alzoo werd de mensch tot eene levende ziele.* De Schrift, die het bovennatuurlijke niet (vooral niet onder de oude bedeeling) in zijne afgetrokkenheid voorſtelt, drukt doorgaans, gelijk hier, den *geest* uit door den *adem*, de *ziel* daarentegen door het *bloed*, en leert ons daarin het onderſcheid tusſchen den *geest* en de *ziel* kennen; en terwijl deze dingen in het wezen verwant zijn, zoo worden zij door analogiſche uitdrukkingen (רוח, נפש, דם) aangeduid. Mozes, die hier zegt: *De Heere blies in 's menſchen neusgaten den adem des levens* (1), die zegt elders: *Gij zult geenes vleesches bloed eten, want de ziele van alle vleesch dat is zijn bloed* (2).

De drievoudige onderſcheiding, van welke wij hier, als reeds bij Mozes voorhanden, gewag maakten, wordt ons verder uitdrukkelijk zoowel in de ongewijde als in de gewijde Oudheid geleerd (1). Dus zeide reeds Pythagoras »dat het levensbeginſel (de ziele) het *hart*, het redelijke daartegen het *hoofd* ten zetel heeft;" en Philo de Jood, die bij menige ongewijde inmengſelen zoo dikwijls eene ſtraal van hooger licht te aanſchouwen geeft, en dus in zekeren zin den overgang van de ongewijde tot de gewijde oudheid uitmaakt, verklaart, »dat de woonſtede der *rede* is het hoofd, des *gemoeds* de boezem (het hart), der dierlijke begeerlijkheden (des *vleesches*) de buik"; even als ook Paulus leert, dat in het toekomende leven *buik* en ſpijze zal te niete gedaan worden; en gelijk elders het leven naar den vleesche, een *dienen van den buik* wordt genoemd.

Het zijn dus zoowel de gevoelens, de taal, de ervaring der menſchen en volkeren, waar uit men die ook oorſpronkelijk moge afleiden, als de Heilige Schrift, die de gemaakte onderſcheiding prediken, volgens welke *de rede* (λογὸς) welke eenzelvig is met de ſpraak, (λογὸς is van λέγω) met het *hoofd*; het *bloed* met het *hart* (uit hetwelk zijn de *uitgangen des levens* (1),) en de dierlijke begeerlijkheden met het *vleesch*, worden in verband geſteld. Men vindt van die onderſcheiding zelfs ſporen in het boek Job, wellicht het oudſte des Bijbels, waarin de Dichter zegt: *In de handen des Heeren is de ziele van al wat leeft, en de geest van alle vleesch des menſchen.* En in de Pſalmen leest men: *Daarom is mijn harte verblijd, en mijne eere* (d. i. *mijn geest*) *verheugt zich: ook zal mijn vleesch zeker wonen.* Op deze uitdrukking ſchijnt dan ook die van het N. V. te ſlaan: *mijne ziele maakt groot den Heere, en mijn geest verheugt zich in God mijnen Zaligmaker.* En overeenkomſtig daarmede zegt Paulus tot de geloovigen: *De God des vredes zelve heilige u geheel en al, en uw geheel oprechte geest en ziel en lichaam, worde onberispelijk bewaard in de toekomst van onzen Heere Jezus Christus.* En dezelfde Apostel ſpreekt elders van de *verdeeling der ziele en des geestes*, en onderſcheidt de menſchen in zulken die *geestelijk*, die *zielsch* of natuurlijk, en die *vleeschelijk* zijn, naarmate van dat gedeelte hetwelk heerſchende is; terwijl intusſchen alleen de eerſten, als geleid door den Goddelijken Geest dien zij ontvangen hebben, *kinderen Gods* zijn.

Wij beweren al verder tegen de *Creatianen*, dat God het geheele menschdom, naar geest, ziel en lichaam, *in Adam* geſchapen heeft, en dat hij niet telkens bij elke nieuwe geboorte een geest en ziel ſchept, en in het lichaam formeert (2). Paulus zegt: *de eerſte mensch Adam is geworden* (door de inblazinge Gods, Gen. II. v. 14) *tot eene levende ziele.* Hij onderſcheidt deze *wording* hierdoor ten duidelijkſte van de *geboorte* der overige menſchen, die uit de lendenen van dien eerſten Stamvader voortkomen, en alzoo den geest noch de ziel, niet door Goddelijke inblazing, onmiddelijk van den Schepper ontvangen; even als ook hunne lichamen niet onmiddelijk door den Allerhoogſte uit het ſtof der aarde geformeerd, maar uit die hunner ouders geboren worden. Zoo toch leert ons het heilige geſlachtsregister, eerst: *ten dage als God* DEN MENSCHE SCHIEP, *maakte Hij hem naar de gelijkenisſe Godes;* en ſtraks daarop: *Adam* GEWON *eenen zoon* NAAR ZIJNE GELIJKENIS, *naar zijn beeld;* waarbij aan den geheelen mensch, niet blootelijk aan het lichaam, moet gedacht worden, even als niet blootelijk 's menſchen lichaam, maar ook en vooral zijne ziel en zijn geest, naar Gods beeld geſchapen waren. Op deze wijze dan heeft het ganſche menschdom *in Adam* gezondigd, van de verboden vrucht gegeten, en is het alzoo niet

---

(1) Josephus *Antiq.* Lib. I. Cap. I. § 2: *Ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πνεῦμα ἐνῆχεν αὐτῷ καὶ ψυχήν.*
(2) Lev. XVII. 14.
(3) *L'antiquité ne croyait point qu'il put y avoir entre l'esprit et le corps aucune ſorte de lien ni de contact: de manière que* l'âme, *ou le principe ſenſible étoit pour eux une espèce de moyenne proportionelle, ou de puissance intermédiaire, en qui l'esprit reposait elle-même dans le corps.*

Soirées de St. Pétersbourg p. 375.

Juvenalis (*Sat.* XV. v. 148, 149) zingt van de dieren:
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum *animam;* nobis *animum* quoque. —

(1) Spr. IV. 23.
(2) Zeer opmerkenswaardig is het, dat Van Hemert in zijne brieven aan Prof. Bonnet beweert, dat de leere der erfzonde op dit ons gevoelen gegrond, en daarmede alleen beſtaanbaar is. Doch terwijl hij naar de vooroordeelen van zijnen tijd meent, dat dit de ziel ſtoffelijk zou onderſtellen, en dus niet aannemelijk is, zoo beweert hij, dat hiermede gemelde leer gelijkelijk moet vallen.

flechts bij maniere van fpreken, maar inderdaad en in waarheid, van zijne oorfpronkelijke volkomenheid en reinheid vrijwillig en dadelijk afgevallen; en hierin beftaat de grond dier eenzelvigheid van voor- en nageflacht, die (opdat ik de woorden van eenen bevrienden schrijver overneme) »ook overal elders, ook buiten onmiddelijke betrekking met het ftuk van hetwelk tot hiertoe gehandeld is, alom in de Schriften met uitdrukkelijke verklaring wordt teruggevonden; en wederom niet in deze Openbaringen Gods alleen, maar ook in de ganfche Natuur, ja in het wezen zelve der menfchelijke betrekkingen onderling, en in het grondbeftaan van alle maatfchappijen, bij alle volken, in alle tijden, in allerlei vormen en uitwerkfelen."

Te vergeefs brengt men hiertegen in, de plaatfen der Schrift, waar God gezegd wordt de *Formeerder der ziel* in 's menfchen binnenfte te zijn (1), en *den geest gegeven te hebben* aan alle vleesch (2); want op dezelfde wijze wordt van Hem gezegd, dat Hij het lichaam geformeerd heeft (3), hetwelk toch zonder tegenfpraak in den weg der gewone voortplanting ontftaat. Deze plaatfen toch huldigen en verheerlijken God als 's menfchen Schepper, en verklaren den mensch naar ziel en lichaam voor zijn afhankelijk en vergankelijk fchepfel, maar fpreken de natuurlijke orde der geboorte niet tegen. Wij mogen ons hier van de woorden van Bilderdijk bedienen:

»Alle voortteeling (zegt hij) is in de lichaamlijke natuur, het zij in het planten-, het zij in het dierenrijk, bloote ontwikkeling. De eikenboom, met alle zijne voortbrengfelen, genoeg om (indien de ontwikkeling niet door eene oneindigheid van verhinderende oorzaken belemmerd, en ten grooten deele verijdeld wierd) in flechts weinige eeuwen den geheelen aardbol in een enkel woud te veranderen, ligt in de kern opgefloten, waaruit hij in de aarde ontwikkeld wordt. Het dier ligt in het moederei, van de wording der moeder af; en zoodra de levengevende bevruchting het kiemen doet, begint de ontwikkeling. De naauwkeurigfte proeven en nafporingen op het ftuk der voortteeling in het werk gefteld, laten geen twijfel meer over, of al wat door voortteeling verwekt wordt, ontfangt in dezelve niet dan eene ontwikkeling van hetgeen het reeds was; en ik geloof niet dat iemand daar in de tegenwoordige dagen iets tegen kan inbrengen.

»Zooveel van het lichaam. Maar zou het met de ziel niet even zoo zijn? De ongerijmdheid, ftraks aangevoerd, blijft zoodra men haar bij de voortteeling onmiddelijk van den Schepper wil doen voortkomen. Behalven dat dit ftelfel aan alle de zwarigheid onderhevig is van het *Systema adfistentiae*, waarbij men God tusfchen beiden doet komen, als de ziel op het lichaam wil werken, en Hem dus tot den uitvoerer van 's menfchen goede, booze, grillige, dwaze, verboden, en vloekbare begeerten maakt, hoe koomt zij dus verdorven uit de handen hares goddelijken Makers? Zal Gods oneindige Volmaaktheid, in zijn fcheppen, het onvolkomene het gebrekkige, het doembare voortbrengen? Of zullen de Pelagianen recht hebben, en de ziel bij des menfchen geboorte onbevlekt en volkomen, en zijne zondigheid en verkeerdheid eerst na de geboorte en uit bloote navolging ontftaan? Zeker, het een is zoo weinig aanneemlijk als het ander, en er blijft dus niet overig, dan ook hier eene ontwikkeling te ftellen. En waarom ook zou de ziel des Vaders zich niet in het nageflacht door ontwikkeling mededeelen? Alles vereenigt zich voor dit gevoelen, en de voortplanting laat geenerlei ander denkbeeld van zich vormen.

»En indien het zoo is, hoe natuurlijk dan, dat de aart der ouderen zich in het kind kenteekent! Dat bijzonderheden van trek en afkeer, van bekwaamheden, zwakheden, ongeregeldheden en dergelijke, van de ouders op de kinderen overgaan, en zich in het laatfte nageflacht voortplanten! Dit aan louter lichaamlijke oorzaken toe te fchrijven, is, of alles tot ftoffelijkheid te maken, of de ziel door het ftoffelijke dermate te doen wijzigen, dat het zedelijk goed en kwaad zelf tot eene bloote lijdelijkheid overgaat. Wij behoeven hier niet in de afgetrokken vraag te treden, of de mensch bloot uit ziel en lichaam, dan wel uit nog een geestelijk deel meer befta. Die het laatfte aannemen, hebben zekerlijk een groot voordeel voor anderen, in het verklaren van duizend verfchijnfelen in de redelijke en dierlijke wereld. Doch hoe men daaromtrent denke of niet; dat de voortteeling ook ten aanzien der ziele eene bloote ontwikkeling, geene onmiddelbare fchepping zij, is eene ftelling, die door hare eenvoudigheid en gemaklijkheid zich op eene onderfcheidende wijze aanprijst, en aan geene andere ondergefchikt is (1)."

Wat eindelijk aangaat 's menfchen toeftand bij en na het fterven, de drievoudige onderfcheiding van 's menfchen natuur volgens den Bijbel verfpreidt ook daarover een licht, hetwelk denzelven op eene meer fchriftuurlijke wijze doet befchouwen, dan men op grond der gewone en philofophifche begrippen van de onfterfelijkheid der ziel gewoon is. De Wederdoopers in de eeuw der Reformatie, geloofden aan een zielefllaap, van den dood af tot aan de opftanding des vleefches. Zij grondden zich hierbij op vele plaatfen vooral des Ouden Verbonds, alwaar van het graf en doodenrijk als van een tijd der fluimering wordt gefproken. Doch de Evangelifchen en Gereformeerden beftreden hen hierin ten fterkfte, bewerende, op grond van geheel de Schrift, dat de geloovigen dadelijk na den dood zalig en bij Christus zijn. De verdediging van deze laatfte waarheid was niet alleen allezins gegrond, maar ook van het hoogfte belang voor geheel de Christenheid; en toch zouden de Weederdoopers hierbij gelijk hebben gehad, zoo zij door *de ziel* alleen verftaan hadden dat beginfel van leven en gevoel, hetwelk het lichaam als lichaam *bezielt*. De Schrift leert, en dit houden wij met de Hervormers vast, dat de geloovige, even als Christus

(1) Zach. XII. v. 1, verg. met Jez. LVII, v. 16.
(2) Pred. XII. v. 7, verg. met 1 Pet. IV. 19
(3) Job X. v. 8, 10—12, verg. met Pfalm CXXXIX. v. 15.

(1) Bilderdijk, *Nieuwe Mengelingen*, Dl. I. bl. 268—270.

zijn Heer, zijnen *geest* ſtelt in de handen des Vaders in den hemel. *In uwe handen* (zegt David) *beveel ik mijnen geest*; en Stephanus beveelt zijnen geest aan Christus. Maar van de ziel wordt niet zonder grond aangenomen, dat zij ſluimert tot het ontwaken op den dag der verrijzenis. *Een zielsch* (natuurlijk) *lichaam*, zegt Paulus, *wordt er gezaaid*, dat is, aan de aarde vertrouwd. Daarom ſpreekt de Profeet van zulken *die ſlapen in het ſtof der aarde* (1). Vandaar, dat in de Schrift *herleven* en *ontwaken* gelijk-beteekenend is (2). Hoe zal men dit verſchil met het leven des geestes, welke *wederkeert tot God die hem gegeven heeft*, overeenbrengen, indien men niet het ééne van den geest, die volzalig is in den hemel, het andere van de ziele, die verbonden is aan het natuurlijk leven, verſtaat?

Wij hebben dan nu, naar aanleiding der Heilige Schriften, en overeenkomſtig de zichtbare natuur des menſchen, den naar Gods beeld gevormden mensch gezien, als oorſpronkelijk Hoofd, en Heer, en Heerſcher der zichtbare ſchepping; zelf in het Hoofd, door rede en ſpraak bezield, en bekroond van de heerlijkheid van den Geest Gods, over alle zijne leden heerſchende, van welke geen enkel onrein of oneerlijk, bevlekt of verderfelijk was. Wij zagen dien mensch, afgevallen van den Zoon Gods, die *het hoofd is eens iegelijken mans, gelijk de man het hoofd der vrouw*, en ſtraks daarop verliezende zijne heerſchappij over al het geſchapene, verliezende tevens die heerlijke en heilige heerſchappij, die de Geest Gods op zijnen *geheel volmaakten geest, en ziel, en lichaam* had, en daardoor verontreinigd. Nu wordt het hart overweldigd van dierlijke begeerten, de rede bedwelmd en verduisterd door dat verontreinigde hart, de geheele mensch, zich in opſtand gevoelende tegen God, Hem vijandig, duisternis en ellende in zich zelve. Maar God ontfermt zich over hem uit den hemel, en de goddelijke Openbaring aan den zondaar, bevat den weg tot herſtel, in *den mensch Christus Jezus*, doch die tevens *de waarachtige God en het eeuwige Leven* is. Krachtig en levendig is dat woord uit den hemel; ja, *levendig en krachtig, en ſcherpſnijdender dan eenig tweeſnijdend zwaard, en het gaat door tot de verdeelinge der ziele en des geestes, en der zamenvoegſelen en des mergs, en is een oordeeler der gedachten en der overleggingen des harten.* Nu moet de mensch, die uit de aarde aardsch is, ſterven, naar het woord des vloeks en der bedreiging; maar uit dat ſterven wordt naar de oneindige ontfermingen en beloftenisſe Gods, een nieuw leven gewekt, door Hem, dien Gods woord een *levendigmakenden Geest*, ja, die zich zelven *de Opſtanding en het Leven* noemt. Dan valt dat lichaam der zonde, dat tot den ouden en aardſchen Adam geheel behoorde, ten prooi der wormen in het ſtof, en de ziel ſluimert in vrede, van de banden des vleeſches ontſlagen, terwijl de geest, *die leven is om der gerechtigheid wille*, in de handen van Jezus is, en krachten vergaart uit Zijne kracht, om tot nieuwe levenskracht ziel en lichaam te wekken. Nu ſlaat de jongſte bazuin; nu keeren de geesten der volmaakte rechtvaardigen met Christus uit den hemel; nu ontwaken de zielen die met het vleesch in het ſtof der aarde ſliepen, en van verderfelijk onverderfelijk worden, door de kracht des geestelijken levens; nu *worden de beenderen levend*, en de lichamen *ſtaan op hunne voeten, een gansch zeer groot heir* (1). *Zalig en heilig is hij, die deel heeft in de eerſte opſtanding: over deze heeft de tweede dood geen macht, maar zij zullen Priesters Gods en Christi zijn, en zij zullen als Koningen met Hem heerſchen* (2), want *gelijkerwijs wij het beeld des aardſchen gedragen hebben, alzoo zullen wij ook het beeld des Hemelſchen dragen* (3).

(1) Dan. XII. v. 4. Jez. LVII. v. 2. (2) Job XII. v. 14.

SECTENNAMEN.

»De natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn.” De waarheid dezer Apostoliſche uitſpraak wordt vooral zichtbaar bij elke godsdienſtige beweging binnen of buiten de kerk. Dan blijkt het duidelijk, hoe de wereldſche Godgeleerden en de Wijzen der Eeuw alleen oogen hebben voor-, alleen gevoel en beſef van het menſchelijke element, dat bij zulk eene werking wordt in beweging gebracht, en ook niets verder dan dat menſchelijke gaan. Het is met hen gelegen als met ons ſtoffelijk oog, dat wel de ſchepen ziet zeilen, wel den ſtuurman ziet ſturen, en zelfs al zijne fouten en wangrepen in de behandeling van de roerpen kan beſpeuren, maar den windſtroom niet waarneemt die de beweging geeft. — Werkt de Goddelijke Geest vooral erkentenis en gevoel van zonden, dan bemerkt de wereld alleen lichamelijke *zwaarmoedigheid;* geeft zijn invloed dankbare werkzaamheid in en met den van God verordenden bekeeringsweg, dan ſpreekt men van *Methodisme;* wekt die genadewerking eene vurige begeerte om door naauwgezette ingetogenheid den Heere te verheerlijken en de zonde te vlieden, dan ſpreekt men van *Piëtisme;* leert de genade levendig belangſtellen in de waarheden des geloofs, en op grond daarvan ijverig vasthouden aan haar zuivere leer en voordracht, dan is het *hyperorthodoxie;* of doet diezelfde genade vooral de levendige bewegingen des harten met de verborgenheden des heils werkzaam zijn, dan wordt dit voor *Myſticisme* uitgemaakt; terwijl de wereld in haren overmoed dit alles zamen, met de liefderijke verdenking van *Hypocriſie* (fijnheid) bekroont. Altoos opmerken van eene uiterlijke richting der gemoederen, van dat deel of vermogen van den uitwendigen mensch waarop de genade meest werkt: altoos voorbijzien, miskenning, verblindheid voor het geestelijk beginſel dat deze uiterlijke verſchijnſels gewrocht heeft, en in of achter dezelve leeft. Zoo ergens, dan is het hierin klaar, dat den natuurlijken mensch het orgaan ontbreekt om geestelijke dingen te vatten of te ſpeuren. Waarlijk, *de natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn!*

(1) Ezech. XXXVII. v. 10. (2) Openb. XX. v. 16.
(3) 1 Cor. XV. v. 49. Men vergelijke met de hier door ons voorgedragene leer omtrent den tegenwoordigen ſtaat des menſchen en de verwachting aangaande zijn geest, ziel en lichaam, dat geheele Capittel.

HET JAAR 1836.

Sedert het algemeen Overzigt in December 1835 leverde de Geschiedenis der wereld weinig verandering op. Alles bleef onbeslist, zoowel het bloedbad in het zich zelf verscheurend Spanje, als het kittelachtig punt van eer tusschen Frankrijk en Noord-Amerika. Eene ministeriëele omwenteling in Portugal, diepe wonden van het maatschappelijk leven in de procesfen van Fieschi en Lacenaire aan het licht gebragt, ziedaar de weinige hoofdtrekken die de aandacht geboeid hebben. Er blijft dus gelegenheid genoeg over, om op het jaar 1836 meer bepaaldelijk de aandacht te rigten, en hierbij kunnen niet onopgemerkt blijven, de verwachtingen door velen omtrent dit jaar gevoed, en door Prof. Olshausen in zijne beschouwing over dat jaar in het Christelijk Jaarboekje *Christoterpe* genaamd, op deze wijze herinnerd:

»Zoo staan wij dan aan den ingang van het langverwachte jaar 1836, naar hetwelke sedert een eeuw vele duizenden als op het jaar hunner verlossing uitgezien hebben. Sedert de beroemde Johan Albrecht Bengel zijne berekening van het jaar der wederkomst van Christus bekend maakte, en sedert Jung Stilling de juistheid dezer Bengelsche berekening toestemde, sedert verder met het jaar 1789 ongehoorde gebeurtenissen de wereld in rep en roer stelden, vindt het geloof aan de waarheid dezer bepaling bij velen ingang, en bijzonder bij zoodanige menschen, die de genade Gods aan hunne harten hebben ondervonden, wien de verachte Christus nog dierbaar is, die regtvaardig en godzalig in deze zondige wereld leven willen. Beide deze mannen, zoowel Stilling als Bengel, waren niet alleen getrouwe belijders der Evangelische waarheid, maar ook naauwkeurig bekend, zoowel met den Bijbel, als met de leer der kerk. Zij maakten een grondig onderscheid tusschen de laatste toekomst van Christus tot het algemeen oordeel, en tusschen de vroegere toekomst des Heeren tot vestiging van zijn rijk op aarde. Wie de Openbaring van Johannes als een apostolisch echt kanoniek boek beschouwt, kan niet anders dan deze onderscheiding eener dubbele toekomst van Christus, voor juist erkennen, daar Openb. XIX. v. 11–13 in verband met XX. v. 2–5 duidelijk de toekomst tot vestiging van het zoogenaamde duizendjarige rijk beschrijft, terwijl Openb. XX. v. 11. even zoo duidelijk de toekomst des Heeren tot het laatste oordeel over de wereld aanduidt. In de leer van beide mannen is dus alleen dat af te keuren, dat zij zich de natuur van het rijk van Christus te stoffelijk voorstelden, hetgeen voornamelijk bij Stilling het geval schijnt te zijn geweest."

Hierop gaat de Schrijver over, om aan te toonen dat de bepaling van het jaar 1836 op geene afdoende gronden steunde; dat Bengel zich geenszins op eene profetische gave ten deze beriep, maar alleen dit getal, waaraan eene astronomische berekening ten grond lag, als vermoeden opgaf, terwijl hij zelve naderhand opmerkte, dat, indien niet reeds in 1833 het rijk van den Antichrist gegrond was, zijne berekening nagezien en verbeterd moest worden. Verder zijn de uitspraken der Schrift, die de kennis van den dag en de ure alleen bij den Vader stellen, te duidelijk, dan dat, volgens des Schrijvers oordeel, aan eene stellige vooruitbepaling, eenig afdoend gewigt gehecht zoude kunnen worden. Duidelijk is het daartegen uit de uitspraken des Woords, dat de Christenen ten allen tijde de komst des Heeren moeten verwachten.

Te gelijk echter erkent de Schrijver het hooge gewigt der tijden die met het jaar 1789 eenen aanvang genomen hebben, vooral wanneer men in die schuddingen, waardoor Staten en Kerken sedert dat tijdstip in onophoudelijke woelingen verkeerd hebben, de gevolgen ontdekt van de bewegingen die in de gemoederen der menschen plaats hebben gehad, en die getuigen van dien kamp tusschen licht en duisternis, die zijne eindbeslissing naar de uitspraak der Schrift te gemoet gaat. De menschheid is als in den barensnood van eenen nieuwen toestand der dingen geplaatst, en terwijl de geloovige dien ten gevolge met meerdere vastheid zijn oog op den Verlosser mag richten, in de zekere hoop op de vervulling der belofte Hand. I. aan de ten hemel starende jongeren gedaan, zoo deelt zich deze verwachting aan de menschen in het algemeen mede, en bij de onbewustheid van hare wezenlijke beduidenis, wordt zij eene rijke bron van dweeperijen en verkeerde begrippen, die velen verleiden, gelijk de geschiedenis dezer tijden daarvan menigvuldige bewijzen oplevert. Het duistere denkbeeld, dat alleen de verschijning van een persoon aan de behoeften van den tijd voldoen en deszelfs raadsels oplossen kan, deed somtijds, gelijk bij de beruchte Johanna Southcote, van de geboorte van eenen nieuwen Messias dromen, elders weder aan het reeds in de vroegste tijden der Christenkerk door Montanus gevoede denkbeeld eener menschwording van den Heiligen Geest, onder den naam van Paracleet of Trooster, waarde hechten. Hoe verward ook, lagen in het thans schijnbaar vernietigd St. Simonismus dergelijke denkbeelden opgesloten, welke weder met die van sommige goddelooze ijveraars onder de Duitsche radicalen in een naauw verband staan. Was de strijd tusschen geest en vleesch een onderscheidend kenteeken van de leere des Christendoms, deze leeraars zochten God met de wereld te verzoenen, en de dienst der zonde tot de hoogste geestelijkheid te verheffen. Hierbij kwam het denkbeeld van eene volkomene vrouw, die als gezellin van den St. Simonistischen Paus door de menschheid in hare rijpheid voortgebragt zoude worden; een denkbeeld reeds bij den ketterschen Simon den toovenaar aanwezig, die eene zoodanige vrouw met zich voerde. Zoo zocht de Theosoof Schönherr te Koningsbergen insgelijks naar dat vrouwelijke wezen, dat met zijne natuur moet overeenstemmen, terwijl Lady Esther Stanhope in haar paleis op den Libanon, volgens het belangrijke gesprek dat zij met den Franschen Dichter La Martine hield, ook eenen Messias verwacht, overeenkomstig de fabelachtige voorstellingen bij de Ismaëlitische stammen verspreid, en die ten bewijze strekken, dat het denkbeeld van de wederkomst des Heeren, door

hoe veel dwalingen ook misvormd, even zeer bij de verschillende volkeren aanwezig is, als de verwachting zijner eerste komst in den tijd toen zijne menschwording nabij was.

De slotsom dezer beschouwing van de afdwalingen van zoo velen, die tot eene werkzaamheid in het rijk Gods schenen geroepen te zijn, is de vermaning tot waken en nuchteren zijn, tot volharding in den gebede, tot het niet trachten naar hooge dingen, en het zoeken van het éene noodige voor zich zelven, hetgeen men zoo dikwijls doet achterstaan voor het streven naar dien invloed in de kerk van Christus, waartoe men meent geroepen te zijn.

Wáár voorzeker is deze laatste opmerking; echter belet zij niet, dat de oogen gerigt moeten zijn op de teekenen der tijden, wier behartiging ons zoo dringend is aanbevolen. Het woord is opmerkelijk: *Als nu deze dingen beginnen te geschieden, zoo ziet om hooge, en heft uwe oogen opwaarts, omdat uwe verlossinge nabij is* (Luc. XXI. v. 28). Verlangden wij nu maar inderdaad naar die Verlossing, dan zouden wij welligt ook reeds op het begin dier teekenen opmerkzaam zijn geworden; maar de steeds levendiger wordende verwachting van de komst des Heeren is ons nog maar al te dikwijls slechts eene historische en profetische beschouwing, geenszins het verlangen des harten. Wij kunnen het op deze wereld nog te goed vinden; wij hebben nog zoo vele rustpunten, behalven het éénige ware; wij zoeken nog zoo veel bij de menschen, hetgeen bij hen niet te vinden is. Wanneer het ons eens benaauwd zal worden in eenen weg dien wij niet gezocht hebben, wanneer de ure der verzoeking over de geheele wereld zal komen, en wij uit het harte zullen uitroepen: Kom haastelijk, Heere Jezus! dan zullen ook de schellen van onze oogen vallen, en wij zullen toebereidingen zien zijner komst, daar waar nu alles ons nog verwarring schijnt. Indien wij minder eigenzuchtig waren, indien de scheuringen van het ligchaam van Christus op deze aarde meer ons wezenlijk tot smerte waren, wij zouden met andere bewegingen vervuld zijn, wij zouden minder gelijkvormig zijn aan eene wereld, die in het booze ligt. De Heere geeft licht; maar waar een straal in de ziel valt, daar vermeent de mensch, om dat hij iets ziet, alles te verstaan; daar maakt hij een geheel, een systema, maakt gevolgtrekkingen, maakt nevenzaken tot hoofdzaken, en loopt gevaar van het regte spoor te geraken. Was dit niet onder anderen het lot van den zoo rijk begaafden Edward Irving met zoo vele talenten begiftigd, die zoo vele treffende inzigten bezat, en die ondertusschen tot zoo vele wonderlijkheden verviel?

Hoogst gewichtig zijn onze tijden, en gelijk wij meermalen opmerkten, de voortgang van het omwentelingsbeginsel is sedert 1830 steeds toenemend geweest, in het midden van de schijnbare rust die overal heerscht. In Frankrijk is, wel is waar, de bestaande wrevel door kracht van wetsbepalingen en regterlijke vervolgingen uiterlijk gesmoord, doch de losbranding der helsche machine heeft een diepen blik in de toekomst geopend. Een geheel volk moest op dat oogenblik erkennen dat het de hand Gods was, die belet had dat alles tot verwarring en regeringlooshdid terug keerde. De wonden der Maatschappij komen nergens meer openlijk te voorschijn, dan in dat land, alwaar alles bijna tot eene tooneelvertooning gemaakt wordt. De gruwelen van den zelfmoord, de uitbarstingen der verregaandste zedeloosheid, vertoonen zich van alle kanten, en hoe durft men nog, zelfs in onze dagbladen, soortgelijke uitersten aan gebrek van beschaving toeschrijven, wanneer men een Lacenaire alle de vormen van beschaafdheid en de begaafdheid der letterkunde met de verdorvenheid van een diep verzonken moordenaar ziet vereenigen? In Engeland werd de onmogelijkheid van een tory-ministerie bewezen. Het protestantsche publiek, in een land, hetwelk vroeger als het bolwerk der hervorming beschouwd kon worden, beklaagt zich luide, dat het geheele whigministerie aan den leiband van den catholieken volksmenner moet loopen; ja wat meer zegt, men is genoodzaakt om zelfs bij den Koning liefdegaven in te zamelen tot het levensonderhoud van een gedeelte dier protestantsche geestelijkheid in Ierland, die door de onlangs ingevoerde wetsbepalingen zich van haar bestaan beroofd ziet. De onbeschaamheid van O'Connell, die nu reeds het huis der Lords op zijne wijze hervormen wil, gaat alle vroegere beduchtheid te boven, en zeker, men kan niet zeggen, dat de Engelsche troon en Constitutie aan minder hevige aanvallen zijn blootgesteld dan een jaar geleden. De spanning die de nijverheid tusschen de volkeren veroorzaakt, is niet minder gewigtig. Elk hunner wil voortbrengen en uitzenden, niemand meer ontvangen. De behoeften van het leven groeijen, door toenemende weelde, steeds aan, de middelen om dezelve te bestrijden nemen daarentegen steeds af, daar het groote middel om den kamp te kunnen volhouden daarin bestaat, dat voordeelen, die vroeger de welvaart van vele huisgezinnen uitmaakten, thans ten behoeve van één enkele in één gesmolten worden. Duitschland vooral is in deze crisis gewikkeld, en schijnt bij alle de woelingen in zijne verschillende afdeelingen, zijne redding van tol-tarieven, kanalen en spoorwegen te verwachten. In Spanje hebben de uitbarstingen van den Revolutiegeest getoond, wat dit land nog te wachten heeft, daar men toch den tegenwoordigen toestand alleen als eenen overgang kan beschouwen. Aan den wrevel en het rumoer der volkeren ontbreekt het derhalve niet, zelfs wanneer wij ons alleen bij deze voorname Europesche rijken bepalen. Aan waarschuwingen en ontzettende teekenen der natuur, ook in die Cholera, die toch nog maar niet ophoudt dan hier dan ginds het hoofd om hoog te steken, ontbreekt het evenmin. In het midden van dit alles is vooral de beweging, die zich in het geestelijke vertoont, opmerkelijk. Ook ten deze toch worden de volkeren en de bijzondere personen gelijk de baren der zee heen en weder geslingerd. *Hier* werpt men zich in den afgrond der ligtzinnigheid; daar weder zoekt Rome zijne baniere op te rigten, al de smaad en laster, die de hervorming bij haar ontstaan moest ondervinden, wordt

op nieuw opgedolven, en men ſchroomt niet de geſchiedenis te verdraaijen, om haar tegen de waarheid te doen getuigen, of de zaak van God de ſchuld te doen dragen van de dwalingen der bijzondere perſonen. En nu, zelfs bij diegenen die een even dierbaar geloove hebben, hoe wordt bij hen niet de voorſpelling bevestigd, dat de liefde van velen verkouden zal; hoe weinig wordt de kracht der liefde gevoeld, die de leden van één ligchaam vereenigen moet! Gewigtig is in dezen de toeſtand van ons vaderland, alwaar de kerkelijke beroeringen niet nalaten kunnen eenen diepen indruk te maken, zelfs op diegenen, die daarmede in eene minder onmiddelijke betrekking ſtaan. Hoe vele oorzaken derhalve van verootmoediging, van erkenning van zonde en verkeerdheid van allen kant. Mogt ons harte maar levendig gemaakt worden! — Wij voor ons leggen geen bijzonder gewicht op het jaartal van 1836, doch wij zijn van gevoelen, dat ieder jaar eene voortgaande ontwikkeling is van die reeks van gebeurtenisſen, in de Schrift voorſpeld, waardoor het oordeel over de Kerken der Heidenen en het herſtel van Israël voorbereid wordt, gelijk vroeger die bedreigingen en beloften vervuld werden, ten gevolge waarvan het oordeel over Jeruzalem gekomen is, en de Heidenen op den goeden Olijfboom zijn ingeënt geworden. Wij weten dat voor de wereld de Heere zal komen als een dief in de nacht, en dat alleen de Zijnen Hem zullen verwachten. Dit vooral is het kenmerkende van den tegenwoordigen tijd: eene woeling in alle opzichten, en tevens het geroep van Vrede! Vrede! dat is, eene ſchijnbare rust in het midden van welke de grond van al de beſtaande inrigtingen in de Maatſchappij allengskens ondermijnd, en de beginſelen des kwaads overal worden uitgeſtrooid. In een ſtukje van Irving, tijdens het inwilligen van de Emancipatie der Roomsch-Catholieken in Engeland uitgegeven, lezen wij, in overeenſtemming hiermede, het volgende: »Ik vraag, of niet ſints de laatſte tien jaren de meest buitengewone pogingen in het werk zijn geſteld, om valſche beginſelen van allerlei aard tegen de waarheid, die in Jezus is, alom te verſpreiden. Ziet eens hier in Engeland rond, hoe de beginſelen des ongeloofs verſpreid zijn geworden onder het gemeene volk in nieuwspapieren, in traktaten, in iederen vorm, door welken zij ingang tot de menigte kunnen vinden In het midden (lezen wij verder) van alle deze zich ophoopende teekenen van het nabijzijnde en het plotſelinge eener ontzettende criſis, zien wij nog een ander teeken, dat onze verwondering opwekt, dat namelijk alleen op de lippen der menſchen, ſints eenige jaren en ook nu nog, het woord van Vrede! Vrede! alom gevonden wordt. Overal, behalve in de godsdienſtige wereld, die door den Satan verblind wordt, beſtaat er eene overtuiging, dat de dingen niet op de tegenwoordige wijze kunnen voortgaan. In de geldwereld, in de handelswereld, onder regtsgeleerden en ſtaatslieden, overal komt men er voor uit, dat wij eene groote verandering, van welken aard dan ook, te gemoet gaan. Er is een last die op de harten der menſchen drukt, er is eene beduchtheid over de ziel, eene vrees voor iets verſchrikkelijks dat gebeuren moet, maar alsof de menſchen bevreesd waren om het uit te ſpreken, zeggen zij nu, Vrede! alsof zij door eene ſlaapziekte bevangen waren, en zich in de onmogelijkheid bevonden, om eenige voorbereiding te maken. Het is gelijk de rust, de verſchrikkelijke rust, die tusſchen de beraming en de uitvoering van een groot misdrijf plaats vindt, wanneer de ziel van den ſchuldige zich tracht te verſchuilen in gedachten en woorden, geheel tegenovergeſteld aan degenen waarvan hij zwanger gaat. Ik geloof dat het geheele Christendom op dit oogenblik doordrongen is van het gevoel eener gebeurtenis, die aanſtaande is, te ontzettend om geuit te worden, welke de menſchelijke wijsheid vergeefs zoude trachten af te keeren, of te voorkomen, en bij de vrees van deze criſis, van dit dreigend oordeel, voegt zich de begeerte om dezelve zoo veel mogelijk, indien het konde, uit te ſtellen; van daar dat geroep van Vrede! Vrede! waarmede de menſchen hunne inwendige angst trachten te ſmoren; en zoo is het ook voorſpeld, dat het in den dag des Heeren zijn zal. Immers zegt de Schrift, 1 Thesſ. V. v. 2-3. *Want gij weet zelve zeer wel, dat de dag des Heeren alzoo zal komen, gelijk een dief in de nacht, want wanneer zy zullen zeggen het is vrede, en zonder gevaar, dan zal een haastig verderf haar overkomen, gelijk de barensnood eene bevruchte vrouwe, en zy zullen 't geenzins ontvlieden.*"

De bovenſtaande beſchouwing zoude in vele opzigten nader aangedrongen en ontwikkeld kunnen worden, doch een wenk kan genoegzaam zijn om de opmerkzaamheid op te wekken. Het geheele Nieuwe Testament is vervuld met de verwachting van de wederkomst van den Heere. Haar verwachten de dienstknechten en de jonkvrouwen in de gelijkenisſen den jongeren voorgeſteld. Zij is de hope en kroone der geloovigen, in de brieven der Apostelen, terwijl in de Openbaring van Johannes de oordeelen Gods, die dezelve voorafgaan en vergezellen, en het Godsrijk dat daarop volgt, worden verhaald. De roeping der geloovigen in Christus Jezus is dus om een heilig volk, dat is afgezonderd van de wereld die in het booze ligt te zijn, en, hoewel geheel onmagtig en zondig in zich zelve, met hen is Hij zelve, op wien hunne hope is, tot aan de voleindiging der wereld. De Heere beware onze harten in de ure der verleiding. Zijne genade zij onze kracht!

LUTHER TE COBURG.

(AANHANGSEL OP BLADZ. 49—52.)

Van de ſterkte, die het geloof der kinderen Gods dikwerf uit de betrachting der zichtbare Schepping ontleent, vinden wij in een hoogmerkwaardig tijdſtip van Luthers leven een treffend voorbeeld. Men weet hoe die groote Hervormer en geloofsheld zich op het kasteel van Coburg bevond, gedurende den gantſchen tijd, die aan het houden van den vermaarden Rijksdag te

Augsburg ten jare 1530 besteed werd. Hij zelve mocht voor die gedenkwaardige Rijksvergadering niet tegenwoordig zijn, maar ondersteunde des niet minder krachtdadig zijne broeders en medestanders voor de goede zaak door zijne brieven en schriften, altijd vol van levendig geloof en brandenden ijver; vooral ook door die vurige en onophoudelijke gebeden, in welke zich zoo allerbijzonderst in die dagen de genade en roeping aan den Saxischen Hervormer geschonken, openbaarde.

»Ik zag uit (dus schrijft hij aan Pontanus), ik zag uit »van mijn venster (1), en ik aanschouwde twee teekenen. Ik zag de glinsterende sterren, en heel het glorierijke firmament des hemels. En ik zag uit naar de »zuilen, die dat gewelf ondersteunden; en ik ontdekte »er geene. En toch, het stond zoo vast en zoo zeker! »Dezelfde ongeziene hand, die de hemelen formeerde, »houdt ze ook in stand. — En ik zag wederom uit, »en ziet! dikke waterwolken rolden als een machtige »Oceaan, door niets zichtbaars opgehouden of gedragen, »over onze hoofden. En toch, zij kwamen niet op ons »neder; maar hunne kortdurende dreigende verschijning »maakte weldra plaats voor een schitterenden regen-»boog. — Zie daar onze zekerheid!” De toepassing op de Protestantsche zaak te Augsburg, loopt in het oog.

Neen! de Kerkhervorming is niet geweest het werk van menschelijke kracht, wijsheid of ontwikkeling, maar een werk van God, als zoodanig allereerst betuigd door dien Geest des geloofs en des gebeds, die op Luther zoo krachtdadig was uitgestort, en die zoo wel de Roomsche als de neologische denkbeelden over den man, en het hem op de hand gelegde werk, meer dan alle redeneering wederlegt en beschaamt.

IK STA ALLEEN!

Ik sta alleen, denkt menig een, wanneer hij ziet op zijn geloof. Ik geloof dingen die millioenen van menschen lang als dwaasheid en waan verworpen hebben. Wie gelooft nog aan die DRIE die EEN zijn? aan GOD geopenbaard IN HET VLEESCH? aan het *rantsoen des bloeds?* aan het *voornemen dat naar de verkiezing is?* Aan die gedachte alzoo hecht zich lichtelijk deze twijfeling: »Heb *ik* dan het rechte getroffen, en zouden die millioenen op den dwaalweg zijn? Ik sta alleen!” — Neen! gij staat niet alleen! Sla het boek der Geschiedenis op: wat vindt gij daar? — Ziet! brandende kansels! bloedige predikstoelen! Van vlammende brandstapels wordt u toegeroepen: *God is geopenbaard in het vleesch!* Onder moordbijlen hoort gij juichen: CHRISTUS IMMANUËL! In donkere kerkernacht zingt men liederen van den JEHOVA in de kribbe; en Tyrannen, Bloedhonden, Kettermeesters, Inquisiteuren en beulen, moeten het niet alleen hooren, maar ook met oogen aanschouwen, dat het Woord van den Godmensch niet slechts eene kracht Gods is ter zaligheid allen die daaraan gelooven, maar hen te gelijk van een harnas en pantsier omgeeft, waarop zelfs de pijlen des doods afstuiten. Gij moogt er ook op staat maken, dat het getal van diegenen, die onder dezelfde baniere strijden, thans lang zoo gering niet is, als uwe kleinmoedigheid zich inbeeldt. En al ware het ook zoo: het geslacht van stervelingen dat u omgeeft, is dat de wereld? Ziet omhoog! Oogt door de wolken heen! Aanschouwt de duizendmaal duizenden om den throon des Lams! Hoort aan de harpchoren der verheerlijkte scharen, die niemand kan tellen! Ziet, dáár zijn de deelgenooten uws Geloofs!

D[r]. KRUMMACHER.

(1) Luther had veeltijds de gewoonte, zijne gebeden naar den blooten hemel te richten.

HET EVANGELIE.

Het Evangelie heeft klaarheid genoeg om degenen die begeeren te zien, te recht te wijzen, maar ook duisterheid genoeg om zulken geheel en al te verwarren, die niet zien willen, wat waarheid is. Klaarheid genoeg bezit het, om zulken die hulp behoeven te verlichten, en duisterheid genoeg om hen nederig te doen blijven. Alles dient den uitverkorenen ter zaligheid, ook de duisterheden, die zij in het Evangelie aantreffen.

JESUS CHRISTUS, DE EERSTE EN DE LAATSTE.

Ik ben de Alpha en de Omega, het Begin en het Einde, de Eerste en de Laatste, zegt JESUS bij Johannes (Openb. XXII. v. 13). *Ik ben de Eerste en Ik ben de Laatste*, zegt bij Jesaia (XLIV. v. 6.) *de Koning Israëls en Zijn Verlosser*, JEHOVA. Zoo is dan Jesus en Jehova één. Christus is dat Woord, door hetwelk alle dingen werden; Hij is de *Alpha.* Christus is dat Woord, dat alle dingen nieuw maakt; Hij is de *Omega.* Christus is dat *Begin*, van hetwelk de zaligheid uit genade uitgaat; Hij is dat *Einde*, eenen iegelijk die gelooft, tot gerechtigheid, heiligheid, heerlijkheid. Christus is de *Eerste;* in de rolle der Schriften, in de beloftenissen der prophecijen, in de verwachtingen der Kerk, in de hoop des geloofs, in de schatting der liefde, in alles, en vóór alles. Christus is ook de *Laatste* in de Schriften, in de beloften, in de verwachtingen; want *ziet, Hij komt!* Christus *is de Alpha en de Omega;* en waar van dat eeuwige Woord des eeuwigen Gods slechts de eerste letter ontfangen werd, daar zal Hij het worden tot Zijnen allerlaatsten letter toe. Wat Hij *begonnen* heeft, zoude Hij dat niet *voleindigen?* (Phil. I. v. 6. Heb. XII. v. 2). Wien Hij *de Eerste* voorkwam in opzoekende, bekeerende, reddende liefde, zal Hij dien ook niet *de Laatste* bijblijven, in steeds herstellende en eindelijk eeuwig triumfeerende genadetrouw? Christus is *de Alpha en de Omega;* ziedaar het levenselement van de taal der zaligen en heiligen. Christus is *het Begin en het Einde;* ziedaar het lied der Schepping en der Herschepping. Christus is *de Eerste en de Laatste*, dat is, God; ziedaar de verborgenheid der Godzaligheid die groot is.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE SCHEIDING.

Van den beginne dezer merkwaardige gebeurtenis binnen onze Nederlandſche Hervormde Gemeenten, hebben de Schrijvers van dit Tijdſchrift gemeend, hunne gevoelens zoo over de afſcheiding zelve, als over hare oorzaken, daarſtelling, en beſtrijding niet te moeten verzwijgen. De beginſelen, daaromtrent door ons beleden, waren: gemeenſchap niet met de ſcheiding, maar met de ſcheidenden, in die waarheid namelijk, om welker wille zij zich tot den gedanen ſtap bevoegd geacht hebben; en ten aanzien van de beſtaande Kerk: aanſluiting niet aan de gevoelens, handelingen, en beginſelen (dat verre zij!) van onze Kerkbeſturen, maar aan dat beſtaande hervormde *Kerklichaam*, hetwelk hoe ook in leer en beſtuur verachterd en verbasterd, toch altijd als eene *ſtichting Gods* ons dierbaar blijft, en voor herſtelling, (door welke van God verordende middelen het dan ook zijn moge,) ſteeds grootelijks vatbaar. Intusſchen gingen zoo wel de afgeſcheidenen als de Kerkbeſturen, waaronder in de eerſte plaats de Algemeene Synode, een iegelijk in den eens gekozenen weg meer en meer voorwaarts, en hadden er ook door de tusſchenkomst der Hooge Regering in deze aangelegenheid, gebeurtenisſen plaats, die de toepasſing van de door ons aangeduide beginſelen eene eindelijk nog meer beſtemde richting moesten geven. De ſcheiding toch bevestigde zich en breidde zich uit, juist door den haar gebodenen tegenſtand; de Kerkbeſturen volhardden in een ſtelſel, dat de billijke klachten van al wat Gereformeerd, ja onpartijdig Christelijk geſtemd is, noodwendig verwekken moest. Wij zagen de Synode onbevoegdheid voorgeven, op de zoo billijke en gewichtige vraag naar de belijdenis van het geloof dier Kerk, waarover zij het beſtier oefent. Wij zagen de Kerkbeſturen volharden in de geſtrenge handhaving hunner genootſchappelijke, langen tijd in een niet-gereformeerden zin vermenigvuldigde reglementen. Wij zagen ſtraks de zulken, welke wij op grond van eensgezindheid in de belijdenis der waarheden als onze geloofsgenooten beſchouwen, in hunne Godsdienstoefeningen belemmerd, voor rechtbanken en gerechtshoven beſchuldigd en beboet, ja hier en daar zelfs door kwaadwilligen mishandeld, door anderen belasterd, door velen grootelijks miskend. Het ſpreekt van zelve, dat onder zoodanige omſtandigheden de van den beginne beledene broederſchap in ons gemoed luider ſpreken moest, dan de afkeuring van hunne bewerkſtelligde ſcheiding. Doch ook die ſcheiding zelve (waarom zouden wij een oogenblik aarzelen dit te erkennen?) verkreeg door dat alles te zamen genomen, een eenigzins ander karakter in ons oog, met betrekking tot het levensbelang onzer Vaderlandſche Kerken. Wij meenen in de ſcheiding, wat zij ook in haren oorſprong, en van de zijde der menſchen beſchouwd, moge zijn, eene kenlijke bedoeling van Boven te beſpeuren; wij werden geleid om haar meer te beſchouwen als een verſchijnſel almede van die Godsdienſtige opwekking, aan welke ook ons Vaderland meer en meer begint deel te krijgen, en waarvan de werking en richting in de hand zijn van den alleen wijzen Koning Zijner Kerk. Niet dat wij thands met verlating van de vroeger geſtelde beginſelen de *ſcheiding* of *uitgang* zouden willen aanprijzen. Wij houden ons in dat opzicht aan de meermalen in dit Blad gedane verklaringen (1). Maar *dit* denkbeeld ontwikkelde en bevestigde zich, onder al het geen wij zien gebeuren, in onze gemoederen, dat de ſcheiding, hetzij dan dat die tot eene afzonderlijke kerkſtichting zal leiden of niet, in geen dier beide gevallen de banden losmaakt tusſchen de oprechte aanhangers en voorſtanders der Gereformeerde Kerkleer, hetzij dan buiten of binnen de door haar getrokkene lijn, van wederzijde; banden, niet ſlechts van gemeenſchappelijk geloof en Christelijke broederſchap, maar ook wel bepaaldelijk van betrekking tot die echt-Hervormde, oud-Vaderlandſche Kerk, die, ook bij eene onverhoopte *blijvende* afſcheiding, toch ſteeds in het wezen der zaak één en hetzelfde lichaam blijft, zoo lang de belijdenis der waarheden, wat de fundamenten betreft, dezelfde is.

Van harte derhalve zeggen wij tot onze, hetzij uitgegane, hetzij uitgezette Hervormde geloofsgenooten: Wij beſchouwen u, die daar nu eenmaal, in oprechtheid uwer harten, ſtaat, wij beſchouwen u (al is het misſchien in weêrwil van u-zelve, en vooral van uwe tegenpartijen,) als leden met ons van ééne zelfde Vaderlandſche

(1) Men zie ons D. II. No. 3. enz.

Hervormde Kerkengemeenſchap. Tegen die handelingen met welke wij ons niet vereenigen konden, hebben wij u in het openbaar ons gevoelen gezegd; tegen de vele, ook geestelijke gevaren van het terrein, waarop gij u bevindt, hebben wij van den beginne gewaarſchuwd; en wij doen dit broederlijk ook nog. Uw recht op eene vrije Godsdienstoefening en afzonderlijke kerkſtichting achten wij grondwettig. Wij hopen dat dit uw recht erkend zal worden; maar wij hopen tevens dat eenmaal òf eene gelijke overtuiging met de onze, òf wel eene gewenschte wending ten goede binnen onze kerkmuren ons eens geheel zal hereenigen; of, indien zulk eene *volkomene* hereeniging niet meer mogelijk is, dat dan nog ons een weg moge geopend worden, waarop wij, al zij het dan ook in twee onderſcheidene afdeelingen, met één hart en in éénen geest zullen kunnen ſtaan voor dezelfde ons toebetrouwde panden, onder ééne zelfde banier van Jeſus Christus onzen Heer, en Zijne waarheid. In één woord: wij hebben geene gemeenſchap aan uwe afſcheiding, maar wij hebben gemeenſchap met u aan de eenmaal hier van God geplante Nederlandſche Gereformeerde Kerk.

Maar tot onze Kerkbeſturen zeggen wij: Offchoon ons geenszins onttrekkende aan het *Kerklichaam* (kwalijk *Kerkgenootſchap* genoemd), waarover gij als Opzienders en vertegenwoordigers geſteld zijt; zoo verklaren wij ons desniettemin (ja even daarom) uit kracht van Gods Woord en van de klaarblijkelijkſte gronden van recht, afkeerig van het beginſel, waarván uwe handelingen ten meeste uitgaan; te weten, uw ſtelſel van handhaving der reglementaire verordeningen, zonder eenige inachtneming van het fundament zelve eener Kerk, dat is te zeggen, hare belijdenis en haar geloof. Tegen dit ſtelſel meenen wij het tot de roeping te behooren, van een iegelijk het zij Lid het zij Leeraar onzer Kerken, ter gelegener tijd en plaatſe, op wettige en ordelijke wijze, zijn hoorbaar en ſtellig getuigenis in te brengen. Wij zijn buitendien overtuigd, dat in de tegenwoordige geſteldheid van zaken niet ſlechts eene gedeeltelijke ſcheiding, maar eene algeheele ontbinding onzer Kerken het gevolg zoude moeten zijn eener handhaving van bloote vormen en uiterlijkheden, met verzuim, ja opoffering van die dierbare waarheden, omtrent welke eene *duidelijke belijdenis* de allereerſte plicht is van eene Christelijke, van eene in waarheid Protentantſche Kerk.

Ten aanzien van de Regeering drukken wij voorts eerbiedig maar vrijmoedig onzen wensch uit, dat ook zij zal inzien, hoe niet ſlechts vrijheid en beſcherming door de Grondwet gewaarborgd wordt aan de belijdenis der aloude Gereformeerde Kerk, gantsch onafhankelijk van den later gevestigden kerkvorm, maar dat ook zelfs de beſcherming toegezegd aan onze Hervormde Kerk onder dien nieuwen vorm, niet mag beſtaan in het helpen handhaven harer *menſchelijke reglementen* met prijsgeving harer *Goddelijke waarheden.*

Aan de Regeering, aan de natie, aan alle onze medechristenen in den lande, van wat benaming ook, mogen wij ook deze onze overtuiging niet verbergen, dat de vrees, die in onze eeuw van laauwheid en onverſchilligheid, maar tevens van onrecht en dwang, zoo algemeen gevoed wordt voor Godsdienſtige opwekkingen en kerkelijke bewegingen, nooit minder invloed mag hebben dan juist in onzen hachelijken leeftijd, en voornamelijk in een land als het onze. Tegen de ſtormen, die heel Europa bedreigen, tegen de gevaren van buiten af welke ons Vaderland omringen, tegen het inwendige dagelijksch openbaarder verval in Godsvrucht, zeden, en handelingen, tegen het over de hand toenemend Ongeloof, tegen de door dat Ongeloof zelve zoo grootelijks in de hand gewerkte heerſchappij des Pausdoms; tegen de dreiging vooral van Gods rechtvaardig oordeel over afval en ontrouw *tegen* HEM in kerkelijke, nationale, en perſoonlijke betrekkingen, beſtaat er, voor ons, ſlechts één uitzicht van behoudenis en bewaring. En dat uitzicht ligt juist in die Godsdienſtige levensopwekking, welke waar God haar geeft, aan Hem de eere, aan de Kerk, waarin zij plaats mag hebben, de eenig wezenlijke herſtelling, aan Vorst en volk, waar zij opgenomen wordt, den eenig wenſchelijken zegen brengt.

Wij ontkennen het niet, dergelijke opwekkingen brengen noodwendig hare worſtelingen, naar den mensch zelfs hare gevaren, mede. Doch was niet ten allen tijde aldus de weg van God met het menschdom, hoe veel te meer met Zijne Kerk? En zal, in allen gevalle, *ons* wantrouwen *Zijne* wegen verhinderen? Neen! in het midden van de nacht en van den ſtorm, nadert vaak de Heere tot Zijne Kerk, tot dat ſchip, op de baren der wereldzee geſlingerd, van uit hetwelk zelfs de discipelen in hunnen bangen nood den Redder voor *een ſpookſel* houden (Marc. VI. v. 45—52), en Hem aanſchouwen niet met blijdſchap, maar met angstgeſchreeuw. Doch wandelende op de wateren der zee antwoordt hun die Heere: *Zijt wel gemoed, Ik ben het, vreest niet.*

PROEVE EENER GESCHIEDENIS VAN DE OPKOMST EN VESTIGING DER NEOLOGIE IN NEDERLAND.

II.

Doch eindelijk werd de Hervormde kerk niet meer alleen van buiten beſtreden en aangerand, maar kwam ook de Neologie met onweêrſtaanbare kracht in haar binnenſte op. Reeds ſints eenigen tijd was aan de Hooge Scholen de invloed der ſchriften van Ernesti en Michaëlis zichtbaar geweest (1). De op zich zelve nuttige en prijsſelijke vergelijking van het Hebreeuwsch met de overige Oosterſche taaltakken werd allengs overdreven, en de geheele Hebreeuwſche Oudheid op het ſpoor van laatstgenoemden Geleerde uit de ongewijde Oudheid verklaard, of naar het voorbeeld van den eerstvermelden het Nieuwe Testament op ééne lijn met de heidenſche Schrijvers

(1) Zie omtrent den aard van dien invloed, deels ten goede, maar deels en vooral ten kwade, ons Deel III, bl. 67—69.

geſteld. De ingeving der Heilige Schrift was hierbij al binnen zeer enge grenzen beperkt geworden, en bij de ſchier uitſluitende beſchouwing van het menſchelijke (de taal en ſtijl der Schrijvers,) het goddelijke (de oorſprong en inblazing van den Heiligen Geest,) of op den achtergrond geplaatst, of uit het oog verloren. De begrippen, plechtigheden, zeden, gewoonten en gebruiken van het uitverkoren volk Gods, die met de goddelijke Openbaring in zulk een allernaauwst verband ſtaan, werden al meer en meer uit de denkbeelden, zeden, eigenaardigheden, van woeste, verwilderde volken, van eene onmiddelijke Openbaring geheel verſtoken, verklaard en afgeleid, (waartoe men zich van de nieuwſte reisbeſchrijvingen en landontdekkingen ijverig bediende), en de Openbaring des Ouden Verbonds, waarop die van het Nieuwe geheel gegrond is, ja waarmede zij moet ſtaan of vallen, was welhaast niet anders dan eene gedurige accommodatie van God, naar de begrippen van een woest en ruw volk, dat dezelve meerendeels van zijne Heidenſche naburen of overheerſchers ontleend had. Van alle deze beſchouwingen, die zich, ofſchoon in het wezen der zaak vruchten des ongeloofs, in den achtbaren ſchijn van grondige geleerdheid, in de theologiſche wereld eenen weg baanden, was in het beſchreven tijdperk reeds de grond gelegd. Daarbij begonnen de waarheden des geloofs allengs hare kracht, en mag ik zoo ſpreken, haar *zout* te verliezen. Zoo vele bewijzen voor de leer der heilige Drieéénheid, die een geloovig voorgeſlacht had erkend, werden nu ter zijde geſteld, en deze geheele leer ſchier alleen tot het Nieuwe Testament bepaald. Een pelagiaanſche zuurdeesſem begon de leer der erfzonde te verzwakken of te benevelen. Van de leer der verzoening ging het denkbeeld van voldoening door plaatsvervanging, of te loor, of werd aanmerkelijk verzwakt. Eene rechtvaardiging enkel door het geloof werd, als nadeelig voor de zedelijkheid, ter zijde geſchoven; de leer der verkiezing werd verduisterd of miskend; de wedergeboorte als eene trapsgewijze zedelijke verbetering voorgeſteld, ſtrijdig met de leer der Dordrechtſche Synode; en de eer dier Synode zelve, of ſchroomvallig verdedigd, of aan den grimmigen aanval der bitterſte vijandſchap tegen de Gereformeerde kerk geheel prijs gegeven.

Doch dit alles werd langzaam voorbereid, en niet dan voorzichtig, en ſoms niet zonder beduidende tegenſpraak, ingevoerd. De eerſte die openbaar het masker afwierp, was de bekende Paulus van Hemert, die het begrip van Socinus en Roëll over de uitlegging des Bijbels (het rationalistiſche beginſel) weder ophaalde, en, wel bewust dat dit gevoelen lijnrecht tegen de eerſte beginſelen der Hervormde kerk ſtrijdig was, met eene zekere mate van oprechtheid vrijwillig die Kerk verliet, daarbij tevens zijnen Leermeester Bonnet openlijk uitdagende om hem voor het publiek te wederleggen. De Profesſor wachtte zóó lang met zijne beantwoording, hield zich in zijn antwoord zoo voorzichtig terug, ſpaarde het wangevoelen zijns Discipels zoo beſcheiden, en bleef zich tevens zoo zeer aan eene zekere orde van betoog verbinden, dat hij zich weldra genoodzaakt vond uit den ſtrijd terug te treden. Had de Hoogleeraar, minder bedacht om zijne tegenpartij te overreden, eene vrijmoedige rekenſchap zijns geloofs, met ernſtige beſtraffing van het wanbegrip door het woord der eeuwige waarheid, afgelegd, het ongeloof zou zich wellicht minder over deszelfs gewaanden zegepraal beroemd hebben.

Omtrent dezen tijd begon eene inſtelling, die wellicht met goede bedoelingen geſticht was, mede grooten invloed op de Godgeleerdheid, ook binnen de Hervormde kerk, te oefenen. Pieter Teyler van der Hulst te Haarlem, had bij uiterſten wil eene aanzienlijke geldſom nagelaten, beſtemd voor het oprichten van twee geleerde Genootſchappen, het eene van theologiſchen, het ander van literariſchen aard. Het eerſte moest (dus luidde het ontwerp,) met verwerping van alle menſchelijk gezag in godsdienſtige onderwerpen, alleen *de rede en den Bijbel* (dat is den Bijbel op de wijze van Roëll en van Hemert uitgelegd) als gidſen volgen (1). Hier vonden nu alle Neologiſche Godgeleerden niet alleen eene uitmuntende gelegenheid tot het uitvoerig betoogen hunner Pelagiaanſche en Sociniaanſche ſtellingen, maar zelfs groote aanmoediging en aanzienlijke belooning, wanneer zij zich van dit werk recht vrijmoedig en onbekrompen (dus noemde men de onverholenſte aanvallen op de verborgenheden des geloofs,) gekweten hadden. Menig Leeraar en kerklid onzer gemeenten trad mede in dit ſtrijdperk, en wanneer hij daar gemeene zaak met de Neologiſche Disſenters gemaakt had, zoo waarborgde hem, bij eene gunſtige beoordeeling, de glans van het eermetaal voor alle kerkelijke aanklacht. Die Schrijvers, welke hunne opſtellen door de Beſtuurders van het Genootſchap niet zagen bekroonen, oogstten wel den roem van verlichte Godgeleerden voor het oogenblik nog niet in, maar ontgingen daardoor dan ook het opzien dat eene Neologiſche behandeling toch altoos nog maakte. Zij beſpaarden dan hunnen arbeid voor verlichter en vrijgeviger tijden, en menigeen heeft na 1816 openbaar erkend dat hij zijne Ariaanſche of Sociniaanſche gevoelens reeds veertig jaar, en langer, in het verborgen had gekoesterd, maar zonder het nog veilig te rekenen om in het openbaar met dezelve aan het licht te treden.

Zoo begon dan, door dit alles vervrijmoedigd, de geest der vrijdenkerij zich niet alleen in ons Vaderland, maar ook in onze Kerk meer en meer te verheffen. Het bleek allengs, dat vele der naamlooze geſchriften, die niet alleen de leer onzer Kerk, maar de verborgenheden des Bijbels, de dierbaarſte waarheden des Christelijken geloofs verguisden, van leden, ja verſcheidene van Leeraars der Hervormde kerk afkomſtig waren. Velen, vijanden

(1) Het onderſcheid dat wij tusſchen Rationalismus en Neologie maken is, dat het eerſte het hoogſte gezag aan de Rede alléén, het laatſte een gelijk gezag aan de rede (de natuurlijke rede van den bedorven mensch) en den Bijbel toekent. De zetel van het Rationalismus is meer in Duitschland; die der Neologie in ons Vaderland. Het Gereformeerde, het echtproteſtantſche beginſel daarentegen, ligt veel hooger, en onderwerpt het verſtand en de rede aan het onderwijs van den Heiligen Geest en het gezag des geſchrevenen Woords.

zijnde van de gevestigde staats-stadhouderlijke Constitutie der Republiek, hadden zich ook tegen de gevestigde leer der Kerk, die een deel dier Constitutie uitmaakte, de onwaardigste spotternij, de schandelijkste smaadredenen veroorloofd. Nu begon men de volstrekte noodzakelijkheid te gevoelen, om de verborgenheden des geloofs tegen de veldwinnende Neologie te verdedigen. Hieronymus van Alphen handhaafde *eenige leerstukken van den Protestantschen Godsdienst* tegen Eberhardt. De Haas verdedigde de leer der erfzonde, verzoening en rechtvaardiging, in zijne *Leerredenen over Romeinen* V—VIII. Klinkenberg bestreed later de »Nieuwe Hervormers" in zijn *Zondagsblad voor Gereformeerden.* Te Rotterdam formeerde zich in den jare 1791 onder eenige leden der Gereformeerde gemeente een genootschap om het Christendom tegen de aanvallen der *Nieuwe Hervormers* (dus noemde men de Neologen,) in opzettelijke leerredenen te laten verdedigen, waartoe de geleerde Predikant J. Scharp zich het eerst verledigde. De vrucht hiervan was zijne *Godgeleerd historische Verhandeling over de gevoelens, de gronden, het gewichtige voor de eeuwigheid en burgermaatschappijen van den voortgang en den tegenstand der hedendaagsche zoogenaamde verlichting en Godsdienstbestrijding*, Rott. 1793. Eenige jaren vroeger werd het Haagsche *Genootschap ter verdediging van den Christelijken Godsdienst* opgericht, bij welks ontwerp eenige Godgeleerden in ons Vaderland verklaarden, zich hiermede ten doel te stellen, de verdediging van de gewichtige verborgenheden des geloofs, en de leere der voldoening en genade, zoo als die van de Christenen, beoordeeld volgens hunne Confessiën en symbolische boeken, gemeenschappelijk erkend worden, zonder evenwel uit het oog te verliezen de leerstellingen, welke in de Hervormde kerk als karakteriserende duidelijk bepaald zijn. Dit ontwerp was voortreffelijk, doch wij zullen beneden zien dat het Genootschap aan deze uitgedrukte bedoeling niet getrouw bleef. Ook was kort daarna de aannadering dier groote verandering in denkwijze, welke zich nu allengskens begon te vertoonen, reeds merkbaar in de ontwijkende wijze, op welke de Dordrechtsche Kerkleeraar Kist de leer van den Heidelbergschen Catechismus omtrent de algeheele verdorvenheid van 's menschen natuur, tegen den Burgerrepresentant Floh, die haar schandelijk had aangevallen, zocht goed te maken. Het was den waardigen Kist evenwel om handhaving van de zuivere leere der waarheid te doen: daarom weigerde hij ook in 1803, als *Visitator librorum* fungerende, de kerkelijke goedkeuring aan de *Verklaring der Brieven van Paulus aan de Thessalonikers*, door zijnen Ambtgenoot P. Bosveld geschreven, wegens hetgeen hem daarin omtrent belangrijke stukken, onder anderen de ware Godheid onzes Heeren, bedenkelijk voorkwam. Bosveld maakte bij die gelegenheid gebruik van de verwarring in welke Kerk en Staat door de afscheiding in 1795 (waarbij de politieke en kerkelijke Dissenters door den bijstand der Fransche Revolutie hunnen zegepraal behaald hadden) waren geraakt, en deed zijn werk zonder kerkelijke approbatie in het openbaar verschijnen (1). Het is twijfelachtig of Bosveld hierbij de Neologie meer bevorderd heeft door dit voorbeeld van vertrapping van alle kerkelijk opzicht, bij de verspreiding door de Leeraars zelve van groote dwaalbegrippen, dan wel door den Neologischen inhoud zijner werken. »Men moet volmondig toestemmen, dat zij als het voorname middel zijn aan te merken, waardoor hier te lande in den geest van vele Leeraren en leden onzer Hervormde Kerk de omwenteling is te weeg gebracht; en met eenige oprechtheid bezield, zal men niet kunnen of durven staande houden, dat zij de hoofdzaak, ja zelfs zeer voorname hoofdzaken, niet zouden aanraken of veranderen. Hoe omzichtig en als zonder erg toch de schrandere geest van Bosveld zijne afwijkende gevoelens ook wist daar neder te leggen, en daarnaar zijne uitlegging des Bijbels, meer ongemerkt te schikken, dan daaruit eerst te ontleenen of af te leiden; — dit kon echter den niet minder schranderen doch tevens openhartigen Kist niet ontsnappen, noch bij denzelven ongemerkt voorbijgaan; en is ook, zonder eenige mogelijkheid van tegenspraak, door de na 's mans dood uitgegevene *Proeve eener eenvoudige en duidelijke verklaring der voornaamste waarheden van den Christelijken Godsdienst* allerduidelijkst aan den dag gekomen (2)." Welk een opgang intusschen Bosvelds uitlegkundige schriften destijds onder vele Theologanten onzer Kerk maakten, blijkt onder anderen uit de volgende aanprijzing derzelve door Prof. Ypey, in zijne *Geschiedenis der Christelijke Kerk gedurende de XVIII^de Eeuw.* »Tot nog toe (zegt de Hoogl. aldaar) is in onze Hervormde kerk niemand bekend geweest, die met zulken van alle voorvaderlijke vooroordeelen geheel ontdanen liberalen geest de Schriften van het Nieuwe Testament, met name eenige brieven van Paulus gelezen, herlezen, doordacht, verklaard en uitgelegd heeft als Bosveld. 's Mans wijze van uitleggen is juist zoo als zij behoort te zijn, vrijmoedig, rond, onpartijdig, ontheven van alle gezag. Indien immer eenig uitlegger er zich voor gewacht heeft, om het leersystema zijner belijdenis in den Bijbel over te dragen, dan is het Bosveld. De waarheden der Hervormde leer worden alzoo door Bosveld wel eens in een ander licht geplaatst, dan waarin zij zich aan velen voordoen; maar bekomen toch in het oog van onderzoekende Bijbellezers, die zich uit den Bijbel alleen gaarne laten te recht wijzen, niet zelden een aanvalliger, edeler en zuiverder gedaante." Hiermede kwam wezenlijk overeen de aanprijzing der *Godgeleerde Bijdragen* in het jaar 1815.

Door den persoon van Bosveld, begunstigd van de losbandigheid der tijden, dus te loor gesteld, of liever openbaar verguisd, verflaauwde en verachterde het kerkelijk opzicht boven mate; en niet licht waagde het sedert meer iemand, om op grond van uitgegevene geschriften,

---

(1) Dit een en ander wordt van een ooggetuige verhaald in *Een woord ter behartiging bij de tegenwoordige verdeeldheden in de Hervormde Kerk*, door J. J. Le Roy (Rott. 1833), bl. 21, 22.

(2) Woorden van den Heer Le Roy, t. a. pl. bl. 22.

hoe Neologisch ook, eene aanklacht tegen eenen onrechtzinnigen Predikant, veel minder kerkledemaat, in te brengen, of althans de pogingen daartoe aangewend, zoo als nog voor eenige jaren door een aanzienlijk lid der Rotterdamsche gemeente, werden weldra verijdeld.

Hetgeen almede krachtdadig tot de verspreiding der Neologie heeft medegewerkt, is de Remotie dier trouwe en rechtzinnige Leeraars, die nog, met liefde voor het stadhouderlijke huis, gehechtheid aan de rechtzinnige leer der Hervormde kerk paarden, ten jare 1795. Het zal velen nog versch in het geheugen zijn, dat de dwangeed aan de beginselen der Omwenteling, die hun toen werd afgevorderd, te Amsterdam vijftien, te Haarlem drie, te Rotterdam éénen Predikant van hun ambt deed verlaten. Deze tyrannieke maatregel heeft waarschijnlijk de rechtzinnige Leeraars die nog in hunnen post bleven, en naderhand ook hen die wederom in hun ambt hersteld werden, met vreeze vervuld, en afgeschrikt om in het vervolg ooit weder een krachtdadigen maatregel tegen de heerschende partij in de Kerk te nemen, vooral zoo dikwerf die scheen door het politiek gezag te worden begunstigd of ondersteund.

Terzelfder tijd begon ook aan de Hooge Scholen, die kweekhoven der godsdienstige denkwijze van den Leeraarsstand, eene geheele omwenteling in de Godgeleerdheid stand te grijpen. Men bedenke, dat de Academiën en Universiteiten, zoo lang Staat en Kerk vereenigd waren billijk van de Christelijke Overheid afhankelijk, thans aan het nieuwe Bestuur der revolutionaire Republiek alleronrechtvaardigst onderworpen werden, daar de Kerk volstrekt geene waarborgen bezat voor de gevoelens eener theologische Faculteit, benoemd (benevens de Curatoren) door eene Regering, die verklaarde als zoodanig geene Godsdienst te hebben, en dus de Professoren enkel en alleen naar hunne staatkundige gevoelens kon verkiezen, hetzij deze overigens de beginselen van Arius, van Pelagius, die van Socijn, of van Roëll waren toegedaan. Een voorbeeld van de gevolgen waartoe zulk een staat van zaken leidde, gaf de Friesche Hoogleeraar Regenbogen, die in 1801 door het *Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst* werd bekroond wegens het schrijven eener Verhandeling: *Over de verandering van begrippen omtrent de wezenlijkste en voornaamste waarheden van het Christendom*, waarin hij betoogde, dat de leerstukken van hetzelve veranderen, maar de waarheden dezelfde blijven, en in een later uitgegeven geschrift alle de grondwaarheden van het Christendom, de Godheid van den Zaligmaker, den oorsprong van de zonde, de eeuwigheid der straffen, en vooral de leer der verzoening door Jezus Christus, verloochende of bestreed, en echter de H. Godgeleerdheid aan Nederlands toekomstige Leeraars bleef onderwijzen! Dezelfde Professor verbreidde eenige jaren later, in een openbaar geschrift: *Over Zonde en Verlossing*, zonder eenige terughouding de leer der Socinianen, en — niemand sprak het tegen. En toen hij in 1811 al deze geschriften nog vergeten deed door eene *Christelijke Godgeleerdheid naar de behoeften van onzen tijd*, die de Neologie, ware het mogelijk, nog een weinig verder dreef, weigerde de Friesche Synode op een daartoe gedaan aanzoek stellig, om eenigen den minsten maatregel tegen den schadelijken invloed van dit werk te nemen.

Er was, benevens de bovengemelde stukken der heilsleere die de Neologie verloochende of bestreed, nog een ander onderwerp waarop de nieuwe begrippen den grootsten invloed hadden, en dat tot hiertoe door ons nog niet vermeld werd: wij bedoelen de leer aangaande de Christelijke Kerk, en de bijzondere protestantsche kerkvereenigingen. De Hervormers en eerste Kerken der Reformatie, leerden en verklaarden, »dat de ware Kerk niet bestaat in de gemeenschap van uitwendige en menschelijke inrichtingen, maar voornamelijk in de gemeenschap des geloofs en van den Heiligen Geest in de harten harer leden; en dat de uitwendige teekenen, aan welke deze Kerk kan worden onderkend, alleen gelegen zijn in de zuivere verkondiging van de leer des Evangeliums, de onverbasterde bediening der bondzegelen, en de schriftuurlijke oefening der kerkelijke tucht." De kerken der Hervorming waren dus geene *nieuwe kerkgenootschappen*, maar gezuiverde (gereformeerde) Christenkerken, wier eerste grondlegging dagteekent van de Apostolische prediking der heilsleere, en dus oorspronkelijk van de oprichting der eerste Christengemeente op den grooten Pinksterdag af, zoodat de Christelijke kerkvereenigingen geene menschelijke, maar goddelijke stichtingen, kweekscholen van den Geest Gods zijn, wier Leeraaren Bedienaars des Evangeliums of des Goddelijken Woords, Dienaren van Jezus Christus zijn. Doch in dit gevoelen is in den loop der XVIII^de^ Eeuw eene geheele omwenteling voorgevallen; sedert dien tijd is men alle Protestantsche kerkgemeenschappen begonnen voor te stellen als inrichtingen door menschen ontworpen en gesticht, godsdienstige genootschappen. De oorsprong van dit Neologische begrip is, zoover wij hebben kunnen nagaan, te zoeken in de menigvuldige destijds in ons Vaderland, vooral in navolging van Engeland, opgekomene letter- en staatkundige genootschappen, maatschappijen en clubs, met welke men nu allengs de Gereformeerde Christenkerken (die kweekscholen, in welke gezanten van Christus wege door dat groote Hoofd der Kerk als Leeraars en Onderwijzers zijn gesteld!) begon te vergelijken, en straks gelijk te stellen. Om echter deze groote verandering, door welke de Kerk inderdaad haar aard en wezen verloor, en in plaats van Goddelijk menschelijk werd, niet al te zeer te doen in het oog vallen, vereenigde men de oude en de nieuwe benaming met elkanderen, en gebruikte sedert de uitdrukkingen van *Kerk* en *kerkgenootschap* als gelijk beteekenend. Zoo lang nu nog de oude, van den tijd der Reformatie herkomstige kerkinrichting bleef bestaan, was deze verandering minder merkbaar; maar sedert de nieuwe kerkinrichting van 1816 heeft de Synode onzer Kerk volstrekt het tegengestelde beginsel van dat der Hervormers aangenomen; dit namelijk: »dat de Hervormde kerk niet bestaat uit eene gemeenschap des geloofs, en

des Heiligen Geestes in de harten harer leden, maar is een menfchelijk genootfchap of maatfchappij, die gekend wordt aan, en beftaat door éénheid van beftuur, en gemeenfchappelijke onderwerping aan dezelfde kerkelijke verordeningen, en vooral, gegrond is op eene reglementaire organifatie, door den Staat haar opgelegd." Duidelijk wordt dit uitgefproken in de in 1829 door Teylers Godgeleerd Genootfchap bekroonde Prijsverhandeling *Over de Christelijke Kerk op aarde*, in welke onder anderen (Dl. I. bl. 97, 2de Uitg.) wordt gezegd: »Als goddelijken Infteller der Christelijke Godsdienst, eerbiedigen wij op gezag der H. Schrift Jezus Christus, den Zoon van God, den van God beloofden en gezondenen Verlosfer van zondaren; maar als Stichter der Christelijke Kerk kunnen wij Hem niet dan in een oneigenlijken zin aanmerken. Dit namelijk is flechts in zoo verre het geval, als Hij zelf voorzag en wist, dat de verkondiging en aanneming des Evangelies onder de menfchen, welke op zijnen last heeft plaats gehad, tot het ontftaan van meer of min van de overige wereld afgezonderde maatfchappelijke vereenigingen Zijner belijders, en daardoor tot eene uitwendige Kerk zou aanleiding geven." En de Heer Predikant Donker Curtius befchrijft zulk eene *maatfchappelijke vereeniging* met de volgende woorden: Men heeft hier te doen met eene focieteit of vereeniging, welke hare eigen inrichting, wetten, verordeningen en gebruiken heeft, aan welke elk Lid zich onderworpen heeft. Staan hem deze verordeningen niet langer aan, zoo kan hij het genootfchap verlaten (1)." Het eerst werd dit ftelfel ontwikkeld in een opftel *Over het algemeen kerkelijk regt der Protestanten*, geplaatst in *de Bijdragen tot Rechtsgeleerdheid en Wetgeving* voor 1827, alwaar omtrent het opkomen van het nieuwerwetfche begrip, bl. 230 wordt aangemerkt: »Sedert de helft der achttiende Eeuw begon dan ook de geest van het Protestantismus zich te ontdoen van de vreemde kluisters; ook het Evangelisch kerkelijk regt werd meer en meer in deszelfs ware gedaante befchouwd, en de ontwikkelde hoofddenkbeelden algemeen erkend; fchoon daarom echter de Praktijk overal en in alles niet met de Theorie overeenftemt."

Sedert 1816 werd die Praktijk intusfchen meerendeels aangenomen. Te dier tijd deed de Neologie ook een grooten ftap voorwaarts, doordien van de verbindtenis, bij het aanvaarden van het Leeraarsambt aan te gaan, hoezeer die ook over het algemeen de leer der Hervormde kerk bleef bevatten, de vroegere afzwering van Roëlls en Bekkers dwaalgevoelens zachtelijk ter zijde werd gezet. Hieruit immers bleek ten duidelijkfte, dat men, vooreerst, de Sociniaanfche wijze van den Bijbel aan de rede te onderwerpen, voortaan in de Christelijke Godsdienstleer dulden zoude. Ten tweede, dat men het leeren of loochenen van het beftaan en de voortdurende werking van goede en kwade Engelen als onverfchillig befchouwt, en dus het Sadduceïsme vrijheid en verdraagzaamheid ook binnen de Kerk toekent. Ten derde, dat men zich verbindt om het begrip van Roëll, waarvan wij de ftrekking in het eerfte Artikel hebben aangewezen, voortaan te dulden. Indien het waar is dat men destijds bedoeld hebbe, om door de woorden *aangenomene Formulieren* de Dordrechtfche Leerregelen uit te fluiten, zoo zou daaruit de verwerping van de leer; in 1618 en 19 vastgefteld kunnen blijken; doch wij willen hieraan geen geloof hechten, wijl het ons, na het deswege door den Heer Van der Kemp, in zijne *wederlegging der Gedachten van Prof. Hofftede de Groot*, bl. 11 en 13 gezegde, als genoegzaam bewezen voorkomt, dat ook de Leerregelen der Synode van Dordrecht, tot de *algemeen* aangenomene Formulieren van eenigheid behooren.

Bij eene andere der in dien tijd ingevoerde kerkwetten is de Cenfuur van Theologifche gefchriften, aan welke voorheen ieder Leeraar, zelfs ieder lidmaat onderworpen was, doch die wij gezien hebben dat eenige jaren vroeger, door Bosveld ftoutelijk getrotfeerd was, en federt uit vrees of laauwheid aan de ééne zijde, van vermetele nieuwigheidszucht aan den anderen kant, meestal nagelaten of veracht werd, geheel afgefchaft, waardoor eene wijde deur voor verdere nieuwigheden, van de zuiverheid der leer afwijkende, werd opengefteld. Men behield alleen het recht van kerkelijke goedkeuring voor onderwijsboekjes, om die op deze wijze ten algemeenen gebruike aan te bevelen, eene bepaling die echter zeldzaam meer gevolgd wordt.

Is het dan wonder, dat federt dien tijd de Neologie met reuzenftappen is vooruitgegaan? Wij zullen dien voortgang hier fchilderen met de woorden van den reeds boven aangehaalden Godgeleerde: »Is het niet zoo (zegt hij:) dat federt de gemelde verandering, door Hervormde Leeraren, hetzij met of zonder naam, de gewichtigfte leerftukken, niet alleen onzer Hervormde, maar zelfs onzer Protestantfche en Christelijke Belijdenis, de leer der Drieéénheid, der ware Godheid onzes Heeren en der Verzoening, openlijk zijn aangevallen, en wel op zulk eene wijze, dat zelfs de voorftanders dezer leerftukken op eene onheufche wijze werden ten toon gefteld, en met fectennamen beftempeld, zonder dat iets, van wege eenige Kerkbefturen gedaan werd, om deze onvoegliјkheid tegen te gaan? — Werden niet in openlijke Tijdfchriften zelfs door Hervormde Leeraren, als ter bevordering, zoo het heette, van onpartijdig onderzoek, allerlei ftukken geleverd en opgenomen, welke in één of ander opzicht van onze Hervormde Belijdenis afweken, ja zelfs omtrent belangrijke leerftukken weifelden? — Werden niet zij voor duisterlingen en Obscuranten gescholden, die zich tegen die al te verre gaande verdraagzaamheid aankantten? — Was men niet fpoedig bij de hand, om overal, waar zich een hooger gevoel opdeed, een hooger uitzien naar eene ware ondervindelijke gemeenfchap met God en den Verlosfer, hoe zuiver ook van alle bekrompene gevoelens, daarvan door de vrees voor myftiekerij af te fchrikken, en allen invloed van de Godsdienst op het hart bloot tot de zedelijke werking der waarheden zelve te beperken, en dus in den

(1) *Godg. Bijdr.* Dl. IV. bl. 39.

grond alle wezenlijke invloeden van den Heiligen Geest te loochenen (1)?"

Men behoeft niet lang noch ver naar de voorbeelden te zoeken, die deze klachten ten volle bevestigen. Men herinnere zich ſlechts aan het geſchrift van P. W. Brouwer, tegen de leer der eeuwige Godheid des aanbiddelijken Heilands; aan dat van Magnet tegen de leer der verzoening (2); en eindelijk aan de kortelings door den Rotterdamſchen Predikant Huët uitgegevene, geheel Neologiſche verhandeling van den overledenen Disſenter-Leeraar Mesſchaert, over het wezen des Christendoms. De *Christelijke betrachtingen* van Prof. Hofſtede de Groot en twee zijner Ambtgenooten in het Leeraarsambt, zijn vroeger in deze bladen in het breede behandeld; en mogelijk, terwijl wij dit ſchrijven, zijn er verscheiden geſchriften ter perſe, die deze lijst nog aanmerkelijk zouden kunnen vermeerderen.

Door deze geheele verandering van denkwijze, die zelfs de vroeger meer rechtzinnige Godgeleerden sints 40 jaar hebben aangenomen, is ook (en dit mag men beſchouwen als één van de groote dijkbreuken die het indringen van den ſtroom der Neologie op het veld der Godgeleerdheid gemakkelijk maakten) beſtemd de richting die verscheiden inſtellingen, tegen de dwaalleer opgericht, genomen hebben. Als één voor allen is hier het *Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst* te noemen. Niet als of ook in deze latere jaren dit Genootſchap niet nog menige lofwaardige bijdrage ter handhaving des Bijbels tegen de grovere aanvallen des Ongeloofs, vooral in Duitschland, bevatten zoude; maar het kon niet anders, of de groote verandering in denkwijze onder de Nederlandſche Godgeleerden, moest ook wel hier blijkbaar zijn, en hetgeen men meende niet langer houdbaar te wezen als verouderd worden opgegeven. Dus werd onder anderen reeds ten jare 1792 door dit Genootſchap bekroond en door de Godgeleerde Faculteit der Leidſche Hoogeschool goedgekeurd eene Verhandeling van zekeren Liefſtink, *over de leer der Verzoening*, in welke met ronde woorden werd gezegd, dat de voldoening van Christus daarin niet kan gelegen zijn, dat Hij door zijnen dood eigenlijk God bevredigd heeft, daar Hij vertoornd was; dat de voldoening daar in te ſtellen, dat Jezus Gods toorn heeft geſtild, is, zulke dingen aan God toe te kennen, die voor zijne volmaaktheid zeer onteerend zijn; en dat het geheele denkbeeld van verzoening hierin gelegen is, dat men Jezus in datgene, wat Hij onderging, beſchouwen moet als eene geduchte en openbare betooning van Gods heiligen afkeer van de zonde en zijn ongenoegen tegen dezelve, welke zijne hooge Wijsheid en Heiligheid vorderden, om op eene Hem betamende wijze genade en vergeving te verleenen;" — eene Verhandeling, met welke die niet kwalijk overéénſtemt, welke hetzelfde Genootſchap nog kort geleden over 's Heeren zielelijden in Gethſemané bekroond heeft.

Niet weinig heeft ook tot de vestiging en algemeenwording der Neologie in Nederland bijgedragen, de uitgave van een Tijdſchrift, eerst verſchenen onder den Titel *Bibliotheek van Theologiſche Letterkunde*, die later veranderd werd in dien van *Bijdragen tot de beoefening der Godgeleerde Wetenſchappen*, en laatſtelijk als *Bijdragen tot de Godgeleerdheid* (ſedert 1827); een Tijdſchrift, dat door Disſenters aangevangen, daarna onder de leiding, niet alleen van Hervormde Theologanten, maar van zulken, die van veel aanzien en gezag in deze Kerk zijn, werd voortgezet. Met een zeker voorkomen van waardigheid en bedaardheid, en ſoms met geenszins onbeduidende bekwaamheid en kundigheden, wordt hier, onder den ſchoonklinkenden naam van Bijbelſche Theologie, eene geheel Neologiſche Godsdienstleer voorgedragen, gepaard met onverholen aanvallen op de gewichtigſte waarheden des geloofs. Zoo plaatſte de Redactie in 1824 (bl. 203—228) een vertoog van den bovengenoemden Predikant Brouwer van Maasſluis, (dezelfde dus, die naderhand een verdraaid Arianisme beleed,) in hetwelk de bezetenheid, ten tijde des Heeren, blootelijk als een bijgeloovig wanbegrip der Joden werd beſchouwd. Het werkje van denzelfden Schrijver, waar van wij boven reeds ſpraken, werd er dan ook (A°. 1826, bl. 930-953) vrij ondubbelzinnig in aangeprezen. Veel verder ging men nog, toen er voor weinige jaren twee geheel Sociniaanſche Verhandelingen tegen de leer der Erfzonde in werden opgenomen, en door de aanbevelende mededeelingen uit het werk van den ſterk Rationalistiſchen Duitſchen Dr. Fritſche, tegen de zoogenaamde *Myſtieken* en *Piëtisten* (Geloovigen en Godzaligen.)

Deze beſchuldiging van *myſtiekerij* en *piëtisme* ſchrikt velen af; de betichting van kettermakerij doet velen vreezen de waarheid te verdedigen. Het mangelt de meesten aan moed om tegen den algemeenen ſtroom op te varen. Ook wordt in ons land nog de behoefte niet gevoeld aan eene krachtige terugwerking tegen den heerſchenden geest der XVIIIde Eeuw. Men is angſtig beducht om in uiterſten te vallen. Men wil het voor Athanaſius niet opnemen tegen Arius, voor Augustinus niet tegen Pelagius, voor de leer van Anſelmus niet tegen die van Socijn, voor Luther niet tegen Erasmus. Men ziet in deze beide partijen *ultra's*, en meent dat de waarheid in het midden tusſchen den weg des heils en dien des verderfs zoude liggen, men zoekt een vergelijk tusſchen God en de wereld, Christus en Belial. Mocht men toch erkennen, dat alleen een krachtig en vurig geloof de waarheid recht handhaaft tegen de aanvallen van dwaalgeesten, en dat ook hier het woord des éénigen Meester, geldt: *Wie niet voor mij is, die is tegen Mij, en wie met Mij niet vergadert, die verſtrooit!*

---

(1) Le Roy, *Een woord ter behartiging*, bl. 25, 26.

(2) *Gods oorſpronkelijke genadige menſchenliefde, volgens de leer van Jezus Christus en zijne Apostelen*, Dord. 1827. In de Voorrede zegt de Schrijver, dat hij hier voorſtelt de hoofdwaarheid zijner prediking, in welke hij toen bijna 54 jaar werkzaam geweest.

DE HERVORMING IN DE PRUISSISCHE RIJNLANDEN.

(*Naar het Hoogduitsch.*)

Reeds in het Eerſte Deel der *Nederlandſche Stemmen* werden eenige berichten gegeven, zoowel van den vroegeren als hedendaagſchen toeſtand der Pruisſiſche Rijnlanden. Het gewichtig en beſlisſend tijdperk der Hervorming kon daarbij ſlechts zeer in het voorbijgaan aangeroerd worden; en echter verdient hetgeen daar in weinige regelen afgedaan werd, voorzeker eene nadere en meer gebijzonderde behandeling; ook daarom, wijl de Reformatie in die gewesten, om zoo te ſpreken, ééne hand aan de Sakſiſche Hervorming, de andere aan de in Nederland heerſchend gewordene gegeven heeft. Melanchthon, de vriend en medeſtander van Luther, deelde hier zijnen invloed met Olevianus, den kweekeling van Calvijn, en Heresbach was eenmaal de vriend van Erasmus.

In de eerſte plaats verdient hier Graaf Herman van Wied, de bekende Aartsbisſchop van Keulen, te worden genoemd. Sedert 1515 Keurvorst en Aartsbisſchop van die ſtad, en ſints 1532 ook Opziener der Kerk te Paderborn, was hij een geruimen tijd lang een ijverig voorſtander der Roomſche Kerk. De hervormingsbeginſelen, in Sakſen en in Zwitſerland opgekomen, en zich van daar ſteeds meer uitbreidende, vonden bij hem zoo weinig bijval, dat hij aan alles wat van den Roomſchen kant ondernomen werd, om die pogingen wederſtand te bieden en te onderdrukken, bij elke gelegenheid deel had, en in zijn gebied geene Geestelijken of leeken duldde, die hem van nieuwigheidszucht verdacht waren, ja zelfs eenigen hunner een geweldigen dood liet ſterven. Zoo werden Adolf Klarenbach en Petrus Flieſtad met zijne goedkeuring, te Keulen als ketters verbrand (1). Toen Luther in het jaar 1521 op den Rijksdag te Worms verſcheen, was hij op uitdrukkelijk verlangen van den Paus in die vergadering tegenwoordig, en ſtemde met veel ijver de voltrekking van de Pauſelijke Bulle en die van den Keizerlijken Rijksban tegen den Wittenbergſchen Hervormer. Hij liet het eene en andere ſtuk terſtond te Keulen drukken, en overal in zijn Bisdom uitdeelen, gezamenlijk met een ſcherp verbod aan alle ingezetenen om eenig boek van Luther te lezen, of zijne leer te prediken of op andere wijzen te verſpreiden. Tevens zocht hij het indringen der Hervorming te Lipſtad en Zoest, en in andere plaatſen van het Mark, van Kleef en Berg door alle mogelijke voorzorgen te verhinderen. Ook was hij op den Rijksdag te Augsburg in 1530 zeer tegen de Protestantſche Vorſten en Standen, bij het overgeven der Augsburgſche Belijdenis, en toonde dien afkeer ten duidelijkſte bij de bewegingen, in 1532 wegens de Reformatie te Paderborn ontſtaan. Doch ſints dien tijd kwam hij allengs tot betere inzichten, en zag de noodzakelijkheid en waardij eener Evangeliſche Kerkhervorming in.

De eerſte ſchrede hiertoe was eigenlijk het Provinciale Concilie, ten jare 1536 te Keulen gehouden; doch de uitſlag was aan de goede bedoelingen en wenſchen van den Keurvorst niet gunſtig. Hij noodigde daarop de Bisſchoppen die onder zijn beheer ſtonden, die van Luik, Utrecht, Munſter, Osnabruk en Minden, als naar gewoonte uit, en hoopte met hulp van deze en andere Prelaten en Geestelijken de heerſchend geworden dwalingen, gebreken en misbruiken in de eerdienst te kunnen afſchaffen, de gerezen klachten te ſtillen, nieuwe dwalingen en woelingen te verhoeden, het verval in de godsdienst-oefening te herſtellen, en in het geheel verordeningen te maken, die in 't algemeen voor de Kerk, en bijzonder voor zijn Bisdom voordeel aanbrengen en het gebrek aan datgene zouden kunnen vergoeden, hetwelk men van een nog ſteeds uitgeſteld, maar algemeen verwacht Concilie, hetzij met of zonder grond vooruitzag.

Op deze Synode werden, ja wel verſcheidene goede beſluiten tot ſtand gebracht, aan vele Roomſche leerſtellingen een betere zin en ſtrekking gegeven, en vele en groote misbruiken afgeſchaft, maar met dat al was de uitſlag van al deze beraadſlagingen toch geen andere dan het handhaven der meeste begrippen en verordeningen des Pausdoms; zoodat aan deze Kerkvergadering van den kant van Rome eene openlijke toejuiching ten deele viel.

Omtrent dezen tijd had Johan Meinershagen een godsdienſtig geſchrift uitgegeven, onder den titel van *Burgerhandboek*, in hetwelk de voornaamſte waarheden des Christendoms zuiver en bevattelijk geleerd werden. De Keulſche Geestelijken begonnen bij gelegenheid der gemelde Synode over het nadeel, dat zij van de openbaarmaking van dit boekje verwachtten, te klagen. Van daar dat men nu ook in een van de Synode vervaardigd tegengeſchrift, de leeringen in eerstgemeld werk voorgedragen begon te wederſpreken. Doch de tegenſpraak bleef krachteloos; de Evangeliſche waarheid maakte zich van veler harten meester, en de Keurvorst zelf beleed haar, en verklaarde hare vrienden voor de zijnen; zoodat zich hun getal zeer vermeerderde, en nog door velen aanwies, die Graaf Herman ook uit andere landen tot zich deed overkomen.

Destijds was Petrus Mettman 's Keurvorſten Raad, en Hofmeester der twee jonge Graven, Johan en Fredrik van Wied, 's Vorſten Broeders zonen. Deze ſtond in briefwisſeling met Melanchthon en andere Hervormers, en had dezelfde gezuiverde gevoelens als zij. Hij bezat het ganſche vertrouwen van den Keurvorst, en was hem bijzonder nuttig tot bevordering der Reformatie. Door hem werden Melanchthon en Bucerus aan het Keulſche Hof bekend als mannen, van wier inzichten en raadgevingen

---

(1) Toen men Klarenbach den dag vóór de voltrekking van zijn vonnis nogmaals tot herroeping zijner gevoelens trachtte te bewegen, deed hij de volgende verklaring: »Wij houden ons aan den Heere Jezus Christus en zijn Heilig Woord, dan kunnen wij niet dwalen. Dat woord willen wij belijden, zoo lang onze mond geopend is, en wij ons kunnen doen hooren." Welgemoed ging hij naar den brandſtapel, liet zich de Apostoliſche Geloofsbelijdenis voorlezen, en ſprak: *dat geloof ik, daarbij wil ik blijven, leven en ſterven;* en de laatſte woorden die hij ſprak waren die van den ſtervenden Heiland: *Vader in uwe handen beveel ik mijnen geest!* Hij overleed den 28sten September 1529. Petrus Flieſtad onderging ten zelfden tijde met hem denzelfden marteldood.

de Keurvorst zich ongemeen veel beloven kon. Van daar dat hij zelfs op 's Graven bevel ten jare 1539 naar Frankfort moest gaan, en aldaar met Melanchthon die zich mede in die ſtad zou bevinden, over de beraamde kerkverbetering raad plegen. Melanchthon zelf ſpreekt hiervan in een brief van den 17den Maart van dat jaar, en reeds destijds werd hij aangezocht om perſoonlijk naar het Keurvorſtelijk Hof over te komen. Doch deze overkomst werd tot in het jaar 1534 uitgeſteld.

In het jaar 1540 begaf zich de Keurvorst ten rijksdag te Hagenau. Onder zijn gevolg waren Metman en Johan Gropper, Doctor in de Godgeleerdheid en Rechten, Domproost en Aartsdiaken te Keulen, een man van uitgebreide geleerdheid en groot aanzien. Bij deze gelegenheid kwam de laatstgenoemde in kennis met Bucerus. Deze ontmoeting werd bewerkt door Metman, die Bucerus vergezelde toen hij aan Gropper zijn eerſte bezoek bracht, en hem zijne Commentariën over den Brief van Paulus aan de Romeinen aanbood. Deze kennismaking was Gropper bijzonder aangenaam, en werd nader bevestigd toen zij elkander op den Rijksdag te Worms en Regensburg door vriendſchappelijke geſprekken, aan welke ook Capito deel nam, nog verder leerden kennen. Deze geſprekken hadden het ontwerp eener vereeniging der Pausſelijke en Protestantſche partijen in Duitschland ten doel. De Keizer zelf had benevens hem Pflug, Eckius en Gropper van de Roomſche zijde benoemd; van den Protestantſchen kant verſchenen Melanchthon, Bucerus en Pistorius. De Paltsgraaf Frederik en de Cardinaal van Grandvilla zaten daarbij voor, en er waren afgevaardigden van beiderlei ſtanden des Rijks tegenwoordig. Ten gronde der beraadſlagingen lag een geſchrift, hetwelk de Keurvorst van Brandenburg had medegebracht, en door den Kardinaal der vergadering had doen voorleggen; men meent dat hetzelve door George Wiſelius ontworpen was. Het wordt gewoonlijk het eerſte of Regensburger Interim genoemd.

Offschoon nu het hoofddoel dezer bijeenkomſten door die beraadſlagingen niet werd bereikt, het zamenkomen zelf had evenwel voor de Keulſche Hervorming heilzame en gewichtige gevolgen, door de kennis welke Gropper met Melanchthon, Bucerus en Pistorius had gemaakt. Naauwelijks was Gropper van Regensburg teruggekomen, of hij beval Bucerus aan het Hof van den Keurvorst aan, als een man, van wiens bekwaamheid, zachtmoedigheid en rechtſchapenheid men zich tot bevordering der Keulſche Hervormingszaak gewichtige dienſten kon beloven, en raadde den Keurvorst hem tot zich te laten overkomen. Graaf Herman, die Bucerus ook zelf reeds had leeren kennen, nam dien voorſlag aan. Hij kwam op aanzoek van den Keurvorst in Februarij 1542 over, werd te Boschhoven zeer vriendelijk van denzelven ontvangen, en hield hier zoowel met hem als met den Onder-Bisſchop Johan Stapp en met Gropper een eerſte onderhoud over kerk- en leerhervorming, bijzonder te Keulen. Welhaast bemerkte de Keurvorst, welk een ſchrander, bedaard en vreedzaam Geleerde Bucerus was, maakte zich zijne tegenwoordigheid ten nutte tot uitbreiding en ontwikkeling zijner godsdienſtige kennis, en liet zich van hem den weg aanwijzen, op welken hij de waarheid best zou kunnen bevorderen, en het Hervormingswerk gelukkigst ten uitvoer brengen. Bucerus evenwel begaf zich, na een kortſtondig oponthoud te Boschhoven en Keulen, naar Straatsburg. Eene zekere ſchroomvalligheid van den anders welmeenenden Keurvorst, was de oorzaak, dat hij niet terſtond bij zijne aankomst in het Keulsch gebied, openlijk als Reformateur dorst optreden. Gropper kan daarvan oorzaak zijn geweest, maar de Hervorming bleef er geenszins door tegengehouden, want Bucerus werd weldra teruggeroepen om dezelve voort te zetten. De gelegenheid daartoe was deze. Men had op den rijksdag te Regensburg een decreet gegeven, door hetwelk aan elken Bisſchop de verbetering van zijn Bisdom werd opgedragen. Onze Keulſche Aarts-Bisſchop volgde dit Decreet beter op dan andere Kerkvoogden. Hij riep de ſtanden op, en beraadſlaagde met hen, wat er te doen ware. Allen ſtemden daarin zamen, dat eene kerkverbetering noodwendig was, en dat dit heilzame werk moest worden aangevat. Toen benoemde de Keurvorst ettelijke perſonen tot het ontwerpen van een plan tot zulk eene hervorming, zond het, zoodra het was in gereedheid gebracht, aan de Godgeleerden te Keulen over, en verzocht hen hetzelve met de Heilige Schrift te vergelijken, en hem hun oordeel daar over vervolgens mede te deelen. »Indien wij (verklaarde hij bij die gelegenheid) zoo kwalijk gezind en vermetel waren, dat wij ondernamen een ontwerp ter uitvoering van de ons opgelegde kerkverbetering openbaar te maken, terwijl wij intusschen onwetend of onbewust genoeg van de reine leere des Evangeliums en ons allerheiligst geloof waren, om ons door booze menſchen en verleiders te laten overhalen tot afwijking van Gods Woord, en de ware rechtzinnig-christelijke overlevering, of tot aanneming van ſtellingen op ons goeddunken en willekeur gegrond, als of die Christelijk waren, en op het woord van God ſteunden; — dan voorwaar zou onze boosheid zoo groot zijn, dat wij niet alleen niet in den Bisſchoppelijken ſtand, maar evenmin onder onze Christelijke medemenſchen zouden kunnen geduld worden. Maar wij hebben ons verlaten op den Heer aller Heeren, die zijne verborgenheden bedekt voor de wijzen en verſtandigen, en den kinderkens openbaart; die ons allen zijne Heilige Schrift heeft geſchonken, en zijnen Heiligen Geest heeft beloofd om dezelve recht te verſtaan, en ook niemand die Hem met een hartelijk en geloovig vertrouwen, en in geest en waarheid aanroept, iets dat ter zaligheid noodig is, weigert; wij hebben de Heilige Schrift met Gods genade ijverig gelezen, den Heer om Zijnen Heiligen Geest gebeden, en toen het ingezonden ontwerp op onze eigen order, en niet op kwalijk gezinde overreding van anderen laten zamenſtellen, door mannen, in welke wij verſtand en ijver bevonden, en voorts zelve in het bijzijn van verſcheiden onzer wijze en Godvruchtige raadslieden doorgezien, overwogen en beredeneerd; en hopen niet dat iemand, hoe wijs of geleerd hij ſchijne te zijn, in

dit ons ontwerp iets vinden moge, dat strijdig met Gods Woord, of niet zonder tegenspreken daarin gegrond zoude zijn." — Weldra echter zag hij dat zijne bemoeienissen vruchteloos bleven; hij vond zich genoodzaakt andere Godgeleerden te hulp te roepen, en deed nog in hetzelfde jaar 1552 Bucerus terugkeeren.

Te vergeefs hadden zich de Keulsche Godgeleerden en voornamelijk Gropper beijverd, om deze terugroeping tegen te werken; want offschoon de Keurvorst eenigen tijd lang zich liet overreden, of liever overhalen, om eerst nog eenen anderen Keulschen Leeraar genaamd Herman Blankfort, die hem schier opgedrongen werd, tot zich te doen komen, zoo vond hij echter in dezen geenszins den man, dien hij tot uitvoering van zijn voornemen zou hebben kunnen gebruiken. Hij zond hem dierhalve binnen weinige dagen weder van zich af, gaf aan het Domkapittel zijne ontevredenheid over Blankfort duidelijk te kennen, berichtte hun zijn voornemen om Bucerus tot zich terug te roepen, en bekreunde zich niet om de herhaalde tegenverzoeken die hem deswege werden gedaan.

In December liet Bucerus zich ten tweedenmale te Boschhoven vinden. Graaf Herman gaf hem last, om het Woord Gods klaar en zuiver te verkondigen; nam hierbij de voorzichtigheid in acht, om hem alle mogelijke behoedzaamheid in de voordracht aan te bevelen, om zoo alle oproerige bewegingen van den eenen kant, en alle daarop zich grondende verwijten van de andere zijde voor te komen, en verzocht hem in den aanvang zijner bediening de ingedrongen misbruiken slechts zoo weinig openlijk te berispen als eenigermate met een goed geweten bestaanbaar was. Bucerus nam dien last op zich, en hield zijne eerste predikatie te Bonn den 17^{den} derzelfde maand.

Eenige dagen daarna deed de Keurvorst zijnen Mederegent, Graaf Adolf van Schaumburg, zijne voornaamste Raadslieden, Graaf Diederik van Manderscheid, den Cancelier Leonard van Hagen, Gropper, en verscheiden andere aanzienlijke mannen te Poppelsdorf zamenkomen, en verschafte daardoor aan Bucerus eene gelegenheid om in hunne tegenwoordigheid zijne gevoelens over de Godsdienst, en over zijne rechtmatige roeping tot waarneming van het Leeraarsambt te Bonn in het breede te ontwikkelen. Deze sprak daarover in die vergadering, liet zich in algemeene uitdrukkingen kortelijk uit over de berisping, die hem van eenige Domheeren en geestelijken, die hij voor zijne vrienden had gehouden, waren ten deele gevallen, vooral omtrent zijne bediening, en verklaarde zich bereid, om zich nopens de rechtmatigheid zijner roeping voor iedereen te verantwoorden en de waarheid zijner leer openlijk te verdedigen. Hierdoor werd Gropper zeer getroffen, deed dit in het openbaar blijken; en was van nu af de eerste verklaarde tegenstander van den Keurvorst zoowel als van Bucerus.

De Keurvorst wenschte niets vuriger, dan dat de Keulsche Geestelijken zich met Bucerus in een openbaar Godsdienstgesprek mogten inlaten, met hem tot eenstemmigheid komen, en gezamenlijk het hervormingswerk tot stand brengen. Dikwijls zocht hij dezen wensch te bereiken, door hen met de overige standen te Brühl of te Bonn te doen zamenkomen; maar hij vond zich steeds in zijne hoop te leur gesteld. De gansche Geestelijkheid zoowel als het Domcapittel toonde een hevigen afkeer van Bucerus; en daar zij met zijne beginselen zoo weinig overeenstemming koesterden, drongen zij meer en meer aan op zijn afscheid.

Intusschen schreef de Keurvorst van Keulen aan dien van Saksen, en verzocht hem, aan Melanchthon de vrijheid te geven, om binnen zijn gebied Bucerus te komen bijstaan. Van dezen en van den Landgraaf van Hessen ontving nu Graaf Herman brieven, in welke die beiden hem tot standvastigheid in de beledene waarheid en tot voortzetting der reformatie aanmoedigden. Melanchthon kon destijds in Saksen nog niet gemist worden, maar als Metman later met het antwoord van Graaf Herman op den brief des Keurvorsten gezonden, en het verzoek om de overkomst van Melanchthon vernieuwd werd, zoo stond Johan Frederik hetzelve toe, liet Melanchthon in April vertrekken, en gaf hem twee gewapende ruiters op de reize tot geleide mede. De Landgraaf Filips van Hessen zond Johan Pistorius, destijds Predikant te Nidda; voorts kwam uit Straatsburg Caspar Hedio, en uit het Nassausche Erasmus Sarcerius. Van uit andere streken werden nog andere Evangelische Leeraars gezonden, en de groote zaak met ernst en ijver voortgezet. Bucerus kreeg van den Keurvorst den bijzonderen last om hem een schriftelijk ontwerp eener reformatie te vervaardigen; en hierbij werden Melanchthon, Pistorius, Hedio en Sarcerius te rade genomen, die ook deel aan dit werk hadden.

Toen deze arbeid gereed was zond de Keurvorst dien aan het Domcapittel toe, met verzoek om denzelven naauwkeurig te beproeven, en zich behoorlijk voor te bereiden tot vriendschappelijke Christelijke gesprekken die hij daarover op een nieuwen Landdag wenschte te doen houden; want het bleef steeds zijn ernstig voornemen, om van zijnen kant den vrede te bewaren, de tegenstrevige geestelijkheid te winnen, en allen twist en afscheiding te voorkomen. Doch ook deze proeve mislukte. Bucerus was het Domcapittel, ja geheel de geestelijkheid een doorn in het oog, en de andere Protestantsche Leeraars begeerde men volstrekt te zien weggezonden. De verbittering nam toe; maar juist door de vijandige aanvallen tegen Bucerus en zijne medestanders kwam de Reformatie openlijk uit te breken.

Verscheiden andere onderhandelingen liepen vruchteloos af, wijl het Domcapittel tegenstrevend was en bleef. De Keizer en de Paus mengden zich mede in de zaak, en de laatste nam het Stift onbewimpeld in bescherming, en beval den Aartsbisschop alle veranderingen te laten varen, en hetgeen veranderd mocht zijn, weder in den vorigen toestand te brengen. Den volgenden zomer zond het Hof van Rome eene Pauselijke Breve van dergelijken inhoud over.

Intusschen trokken de Protestantsche Vorsten zich zijne

zaak aan, ſpraken hem bij het Keizerlijk Hof voor, en voegden er bij, om hun verzoek nadruk te geven, dat zij den Keurvorst zouden moeten verdedigen, bijaldien hem geweld werd aangedaan. Doch de voor den Keizer allezins gunſtige uitſlag van den Smalkaldiſchen krijg verhinderde de bondgenooten, om den Keurvorst hunne belofte geſtand te doen, en daar deze onbewegelijk bij zijne opgevatte voornemens bleef, zoo zond Keizer Karel V Philips Lalaing, Stadhouder van Gelder, en den Rechtsgeleerde Viglius van Zuychem, als Commisſarisſen naar Keulen, liet door hen in 1547 de Standen bij één roepen, en hun gelasten, om van nu aan, naar Pausſelijk en Keizerlijk vonnis, Aartsbisſchop Herman, wijl hij van de algemeene Christenkerk was afgeweken, te verlaten, zijn Mederegent Adolf van Schaumburg als Aartsbisſchop te erkennen, en hem als hunnen wettigen Heer gehoorzaam en getrouw te zijn.

De Keurvorst zag zich nu genoodzaakt zijne waardigheid neder te leggen, en hij deed dit veel liever dan om het land aan de wraak en verwoesting der Keizerlijke partij bloot te geven. Hij zelf ontbond dus zijne voormalige onderdanen van hunne verplichtingen jegens hem als Aartsbisſchop, en begaf zich naar zijn Kasteel te Wied, alwaar hij ten jare 1552 nog bij zijn afſterven die gezuiverde godsdienstleer beleed en huldigde, die hij eerst met zoo veel ijver in zijn Aartsbisdom had willen invoeren, en waaraan hij later al zijn aardsch gezag en heerſchappij opofferde. Liever wilde hij afſtand doen van al hetgeen de aarde meest begeerlijks aanbiedt, dan tegen zijn door het Evangelie der genade verlicht geweten te zondigen. Eere zij zijne nagedachtenis wegens deze handelwijze; en ofſchoon de gezuiverde godsdienst in zijn voormalig gebied niet weder heerſchende werd, er zijn echter hervormde kerken en gemeenten in hetzelve bewaard gebleven, waarop een rijke zegen Gods gerust heeft.

Als Hertog van Kleefsland regeerde ſedert 1521 Johan de Vreedzame, die door zijn huwelijk met Maria, erfdochter van Gulik, dit Hertogdom benevens dat van Berg onder zijn gebied bracht. Deze Vorst had tot Geheimraad den geleerden en beroemden Koenraad Heresbach, een man van wetenſchappelijken aanleg en een groot vriend van Erasmus, zoo lang deze leefde. Onder zijn invloed ſchijnt het Edict van 1533 vervaardigd te zijn, dat, gelijk men weet, deels naar het gevoelen van Erasmus, deels in den zin van Luther was opgeſteld. De Geestelijken werden hierin vermaand, »vooral het werk der Verlosſing die in Christus Jezus is, wel te verklaren, en van het geloove te leeren, dat hetzelve niet beſtaat in een bloot *meenen*, maar in eene *verzekering* van al wat in de Schrift begrepen is en een waarachtig *vertrouwen* op de van God beloofde door Christus verworvene genade (1); dat ook niemand de goddelijke beloften deelachtig wordt, die niet tevens naar vermogen in den weg der goddelijke geboden wandelt, of althans zijn gebrek en ellende gevoelt, Gods genade aanroept, en zich op de bekeering toelegt; dat het ware geloof zonder liefde niet beſtaan kan, en dat men de Christelijke vrijheid niet tot vleeſchelijke losbandigheid moet uitſtrekken." Op dit Edict volgde de kerkeorde, welke Hertog Johan eenige jaren later liet bekend maken, geheel een werk van Erasmus, en vooral op raad en aandrang van Heresbach ingevoerd. Deze maatregelen hadden daardoor geenszins die gunſtige uitwerking, welke te verwachten geweest ware, wanneer men oprecht gehandeld had, gelijk in Sakſen, en de ingedrongen dwalingen in het geheel niet had bemanteld.

Erasmus ſtierf den 12den Julij 1536 te Bazel, en van dien tijd af ſchijnt Heresbach met Melanchthon nadere kennis gemaakt en enger vriendſchap aangeknoopt te hebben. Beide mannen geleken elkander zeer door geleerdheid, denkwijze, en zedelijken inborst. Het was door Heresbach, dat Melanchthon aan het Hertogelijke Hof in groote achting kwam, en gelijk men zich vroeger meestal in godsdienſtige aangelegenheden naar Erasmus raad voegde, zoo werd thans doorgaans de zijne gevolgd. Na den dood van Johan den Vreedzame, den 9den Feb. 1539, ſtond Heresbach in groote gunst en aanzien bij zijn Zoon en Opvolger Wilhelm, die tot 1592 regeerde, leide zich vooral op het laatst zijns levens uitſluitend op de Godsdienst en daarmede verbonden wetenſchappen toe (1), en overleed in gezegenden ouderdom, den 14den Oct. 1576.

In het Keurvorſtendom Trier, in de ſtad zelve van dien naam, werd de uitmuntende Kasper Olevianus geboren. Hij was een Bakkerszoon, ſtudeerde te Bourges in de Rechten, en ontving daarin den Doctorshoed. Gedurende eene zware krankte deed hij de gelofte om in de godgeleerdheid te zullen ſtudeeren en in zijn Vaderland het Evangelie te zullen prediken, bijaldien hij daarheen beroepen werd. Hij leide zich na zijne herſtelling op dat vak te Geneve toe onder Bullinger, Calvijn en Petrus Martijr. Daarop werd hij in zijne Vaderſtad tot Leeraar in de Wijsbegeerte en fraaije Kunſten aangeſteld, waarna hij de Redeneerkunst volgens een geſchrift van Melanchthon onderwees, en hierbij de voorbeelden uit de Theologie ontleende. Iets later begon hij openlijk te prediken, en had veel toeloop. Doch de gilden der ſtad bijeengeroepen zijnde, beſloten dat hem dit zoude ontzegd worden; dan de Protestantſche leden derzelve brachten het zoo verre, dat hem eene bijzondere plaats werd aangewezen, waar hij zoude mogen prediken, waardoor de Augsburgſche Confesſie in deze ſtad vele aanhangers kreeg. Dit ging zoo ver, dat zeshonderd Huisvaders zich voor dezelve verklaarden. Doch nu ging de Keurvorst zich met de zaak bemoeien. Vele aanzienlijke burgers werden vastgezet, met den dood bedreigd, eindelijk ver-

(1) Verg. den *Heidelbergſchen Catechismus*, Antw. 21.

(1) Hij ſchreef onder anderen eene voortreffelijke uitlegging over de Pſalmen, die Melanchthon zelf op hoogen prijs ſtelde. Zie Camerarius in *Vita Melanchthonis*.

jaagd en te Trarbach en Velden opgenomen, waar thans nog hunne nakomelingen bloeien. Doch Trier heeft daardoor een gedeelte van zijnen welſtand verloren.

Wij nemen deze gelegenheid waar om eenen vroeger beganen misſlag te herſtellen. Wij ſchreven in N°. 18 van ons Eerſte Deel, dat de Univerſiteit te Bonn in 1815 benevens de R. C. eene Evangeliſche Faculteit van Theologie verkreeg; dit is niet naauwkeurig: zij werd eerst na de viering van het Eeuwfeest der Hervorming, in 1818 opgericht. Reeds in 1777 was er meest uit de goederen der opgeheven Jezuïtenorde eene Academie geſticht, die in 1784 tot eene Univerſiteit werd verheven, en het tweede jaar daarna onder den Keurvorst Max. Frans van Oostenrijk ingewijd. Doch de ongelukkige ſedert ingevallene tijden, hadden dezelve eenige jaren lang onderdrukt.

BENGELS

INZIGT IN ZIJNEN EN UITZIGTEN IN ONZEN TIJD.

Reeds in het laatſte Nummer van dit Maandwerk over den geleerden en diepzinnigen Bengel, bij gelegenheid van de uitzigten over het jaar 1836 geſproken hebbende, gevoelen wij ons thans opgewekt, niet op de chronologiſche, maar op de meer geſchiedkundige en geestelijke opmerkingen van dien christelijken Geleerde, over den tijd waarin hij leefde, en de gevolgtrekkingen die hij daaruit over de volgende tijden afleidde, terug te komen. Wij vinden dezelve aangeteekend in het leven van Bengel, door J. C. F. Burk, in 1831 te Stuttgart uitgegeven, en terwijl wij zijne werkzaamheid als geestelijke Bijbeluitlegger en Criticus thans geheel voorbijgaan, bepalen wij ons hier alleen tot datgene, hetwelk in verband ſtaat met zijne beſchouwing der tijden. Bengels leven ſtrekte zich van 1687 tot 1752 uit, en het is derhalve hoogst opmerkelijk met de uitzigten van den man bekend te worden, die reeds voor meer dan tachtig jaar ontſlapen is. Wij zullen hem dus zelve laten ſpreken (1):

»De tegenwoordige Protestantſche Kerk is ſlechts eene tusſchentijds-Kerk, tusſchen die Kerk die onder het Pausdom verborgen was, en de heerlijke Kerk van het duizendjarige rijk. Sedert de Hervorming wordt het Protestantismus van geſlacht tot geſlacht voortgeplant, maar men blijft bij den droesſem ophouden en de geest ontbreekt. Sedert eenigen tijd echter ontmoet men allerlei bijzondere dingen; gezigten, Inſpiratiën, Secten; alles wordt uit zijne plaats gerukt en geſchud, maar het geheel heeft zich nog niet ontwikkeld. — Doch de aanduiding dat er ſpoedig wat anders komen zal, is kennelijk genoeg.

»In het algemeen gaat het nog lang op den ouden trant voort, zoo lang er te Rome of te Jeruzalem niets bijzonders voorvalt. Dan zullen echter de nieuwstijdingen van het eene vierendeels jaar tot het andere zich opvolgen, en er zal gedurig een nieuw tooneel geopend worden, tot eindelijk de menſchenkinderen rijp zullen zijn voor de groote bezoeking van den Allerhoogſte. Wanneer de voleindiging der geheimenisſen Gods daar zal zijn, dan zal men den ſlag hooren van dat uurwerk, dat zoo lang ſtil ſcheen te ſtaan, terwijl ten deele voor, ten deele gedurende dezen tijd, binnen kort vele verſchrikkelijke, maar ook verheugende gebeurtenisſen elkander opvolgen zullen.

»In het algemeen is onze tegenwoordige Kerk (dat wil zeggen de meerderheid der uiterlijke leden dezer Kerk) eene zoo verdorvene masſa, een zoo boosaardig zuurdeeg, dat de geheele wereld daarvan doorzuurd zoude kunnen worden. Behalve de zielen die een vonk van het Goddelijk leven ontvangen hebben, zijn de overige onder ons een rechte heidenſche wilde olijfboom. — Het is in het geestelijke als of wij ons in den winter bevinden; het is een ellendige, koude tijd: er moet een wekker komen.

»De Courantenſchrijvers, die hier dagelijksch brood met dit werk verdienen, hebben den ſmaak zeer bedorven, terwijl men weder uit hunne dagbladen den tijdgeest kan leeren kennen. Deze geest zal hoe langs hoe meer tot twijfelzucht en bloote natuurlijke Godsdienst overſlaan. De Heilige Schrift komt in eene beklagenswaardige verachting, en wordt van degenen, die daaraan nog eenige waarde hechten, dikwijls zoo mishandeld, dat velen zich ergeren en het ſpoor bijster worden. De krachten van het verſtand en de natuur worden zoo hoog verheven, dat men weldra niet meer weten zal wat geloof en genade, of met één woord, *bovennatuurlijk* is.

»Bij de tegenwoordige ſtemming der gemoederen wordt het Artikel van den Heiligen Geest geheel verdrongen; het Artikel van Christus is reeds in verval, en dat van de Schepping hangt maar aan een draad.

»Thans zijn wij echter nog maar leerjongens tegen den laatſten roekeloozen tijd, wanneer gerustheid en ſpotternij zoo zeer de overhand zullen hebben: dan zal men er in het geheel niet meer aan denken, dat er een einde van alle dingen komt, maar meenen dat alles ſteeds zoo blijven zal. Het zal wel niet ontbreken aan de zoodanigen die in het geloove op Christus wachten, maar hun getal zal als niets zijn tegenover de menigte dergenen, die van het geloof afgeweken zijn."

»Reeds heden zoude het de regtſchapene Christenen onder hunne zoogenoemde mede-christenen niet beter dan de eerſte Christenen onder de Heidenen gaan, als de Overheid niet daar ware. Maar wanneer de teruggehoudene boosheid eens losbreekt, zal men zich verwonderen over hetgeen te voorſchijn zal komen.

»Het aanbreken van betere tijden kan met het wegſmelten der ſneeuw vergeleken worden, onder welke het groen reeds langzamerhand te voorſchijn komt. Drie helſche grendels moeten echter eerst weggeſchoven wor-

---

(1) De volgende aanhalingen zijn vertaald uit hetgeen in het leven van Bengel, S. 295—306 medegedeeld wordt uit zijne *Apocalyptiſche Ahnungen und Folgerungen.*

den, te weten: het Mohamedanismus, de Paus, en de onderwerping der Kerk onder de wereldlijke regering.

»Het westersche Keizerrijk duurt ongeveer 1000 jaar, van het jaar 800 aan, dus van nu (1740) af, nog ongeveer 60 jaar; verder kan men voor niets instaan. Men geve acht of niet nog de Koning van Frankrijk Keizer zal worden. De zaak is niet onwaarschijnlijk. *Antiquum habet γαλλὸς καισὰρ numerum bestiae* (d. i. het oude getal der Beestes 666 ligt in de woorden *Fransche Keizer*). En of dit ook ditmaal (1741, na den dood van Karel den VI[de]) niet geschiedt, zoo zal toch, geloof ik, Frankrijk het Keizerrijk nog verkrijgen. Ik geloof dat de Keizer, juist niet de tegenwoordige, nog eene grootere magt verkrijgen zal, eer hij, (2 Thesf. II. v. 7) als de tegenhouder uit het midden zal weggedaan worden.

»Men wijkt zoo veel mogelijk af van den Geest, en zelfs diegenen maken het zoo, die toch van de Philosophen en Theologanten als Fanatieken beschouwd worden. In vele dingen, die men als rein geestelijk wil doen beschouwen, mengt zicht de vleeschelijke natuur zoo verschrikelijk, dat men op het laatst niet meer weten zal, wat geestelijk is.

»Ook de leer van het innerlijke woord zal nog ontzettend veel onheil aanrigten, zoodra de Philosophen beginnen zullen, zich daarvan te bedienen. Zij zullen, om menschelijk te spreken, de kern zonder dop of schaal willen hebben, dat is, Christus zonder den Bijbel, en zullen zoo van het subtielste tot het grofste voortgaan, zonder te weten hoe het hun gaat. Dan breekt het Naturalismus en het Fanatismus (Bijgeloof en dweeperij) te gelijk uit, en reeds nu treft men bij een verduisterd gemoed meermalen een en ander te zamen aan.

»Zelfs de wijze, waarop men met de Openbaring van Johannes omgaat, doet bezorgdheid ontstaan. De menigte der uitleggingen verwart en vermoeit de meesten, zoo dat zij alles verder liggen laten, en, of de heilzame uitlegging zelve, of de onderscheiding derzelve uit vele anderen voor onmogelijk houden. Velen leggen niet zonder schijn van voorzigtigheid en bescheidenheid de voorzegging zoo flaauw en algemeen uit, dat men daaruit niet anders leert dan de reeds vroeger bekende stelling, dat de gemeente van Christus wel vele vijanden heeft, maar dat zij echter niet zal verdelgd worden. Anderen willen ten minsten het Pausdom niet in de Openbaring vinden, daar zij alles, het zij op den toekomstigen Antichrist, of op de reeds vroeger voorgevallene verwoesting Jeruzalems toepassen. Zoo wordt het specifieke geneesmiddel in dien tijd der verzoeking van zijne kracht beroofd, en het getuigenis tegen het Pausdom juist op *dien tijd* opgegeven, wanneer hetzelve het allernoodigste zijn zal. Het is derhalve niet te verwonderen, dat menschen, wien het aan den innerlijken proefsteen der waarheid ontbreekt, bij het zoeken naar dezelve zich zoo verwarren, dat zij het Pausdom in de armen vallen. De strijd over geestelijke dingen die tot nu toe plaats gehad heeft, is eigenlijk nog maar een spiegelgevecht; er vloeit nog geen bloed. Eens zal het ernst worden. Men moet zich op harder beproevingen voorbereiden.

»Het is waar, dat in het tegenwoordige Pausdom nog niet het geheele antichristelijke karakter (de verloochening van de Godheid des Heeren) gevonden wordt. Socinianismus en Papismus schijnen thans ver van elkander te liggen, en toch zullen zij eenmaal te zamen vloeijen, en dan zullen de duigen van het vat uiteen springen. Zoo zal het gaan: alles, wat nog van den Geest Gods overig is, zal eerst uitdampen, en voor de wereld ten toon gesteld worden. Daarna zal zij meenen dat het spel gewonnen is. Men lapt dan zoo iets algemeens te zamen, dat niemand stuit, en waarbij het Joden, Turken en Heidenen wel is. Dit geeft dan eene heerlijke gelegenheid voor den valschen Profeet, wiens patroon (1 Joh. II. v. 22) niet ver meer af is.

»Onder de teekenen eener te verwachten wereldverandering is ook dit te rekenen, dat men in het algemeen en in het bijzonder, de van onze Voorouders door ons overgeërfde zorg voor de nakomelingen vergeet, en dat degenen die uit hunne middelen iets belangrijks tot het algemeen nut willen afzonderen, hunne zorg niet zoo zeer aan duurzame stichtingen als aan hetgeen dat eene spoedige vrucht oplevert, aan zendelingswerk, uitgave van den Bijbel en stichtelijke boeken, schoolinrigtingen enz. toewijden. God heeft zijne hand ook in alle dergelijke bijzonderheden."

Wij twijfelen niet, of uit het bovenstaande zal genoegzaam blijken, hoe zeer Bengel door de leidingen Gods met de kwalen van zijnen tijd bekend was geworden, en de moeilijkheden van den onzen reeds heeft mogen vooruit zien, door het inzigt in dat verband, hetwelk er tusschen het heden en de toekomst, tusschen de kiem en de ontwikkeling bestaat. Zekerlijk, hij heeft op de teekenen der tijden mogen letten, en wat ook de uitkomst zijner berekeningen zij, zoo verdienen vele zijner gegevene wenken thans nog de meeste opmerkzaamheid. Men is veelal gewoon de gebeurtenissen in de kerkelijke geschiedenis te veel op zich zelve, naar de behoefte en begeerte van het oogenblik te beoordeelen, en dat heerlijk verband te miskennen, dat er in de leiding dier gebeurtenissen heerscht; een verband waarvan wij, wel is waar, het geheel niet kunnen overzien, doch waarin het ons echter nu en dan vergund kan worden eenen blik te werpen. Alles is bepaald in het plan Gods, waarvan ons genoeg is geopenbaard geworden, om ons te overtuigen, dat het tijdperk, hetwelk met de hemelvaart van onzen Heere Jezus Christus begint, en met zijne te dier zelfde ure door de hemelsche boden beloofde wederkomst eindigt, een tijdperk van oefening en strijd voor de Kerk is, waarin haar als eene geroepene van God alles ten goede moet medewerken, zoo wel de vervolgingen van buiten als de ketterijen van binnen. Het Israël des nieuwen Testaments, even als het oude door God uitverkorene, blijft steeds onder den druk van de verachting der wereld. Drie honderd jaren bleef de Kerk aan de hitte der heidensche vervolging blootgesteld, en de rij harer martelaren gaf het getuigenis harer getrouwheid. Toen Constantijn de Groote de leer van het kruis omhelsd had, ontwikkelden zich

die op één volgende ketterijen, die alleen het verderf dat zich reeds binnen de Kerk opgehoopt had, naar buiten toonden, doch ook juist daardoor de genezing telkens te weeg bragten. Door de veroordeeling der stellingen van Arius, Nestorius, en Eutyches, werd de vaste hoeksteen der Christelijke waarheid, de eeuwige Godheid en de ware menschwording van Christus, op onwrikbare gronden vastgesteld. De ketterij van Pelagius gaf aan Augustinus gelegenheid, om met meerdere helderheid dan tot nu toe geschied was, de leerstukken van het oorspronklijk bederf des menschen, en de kracht der Genade Gods, in het ware daglicht te stellen. Doch nu verrees voor de waarheid een nieuwe vijand in die zelfde gewesten van Rome, zoo bijzonder gezegend, en die meermalen vaak met zulk een klem de afwijkingen der door menschelijke wijsbegeerte verleide Oostersche Kerken had tegengestaan. Wereldlijke heerschzucht, bijgeloof, en aanmatiging van dat Stedehouderschap, hetwelk alleen den Heiligen Geest toekomt, waren zoo vele klippen, waarop die gemeente strandde, aan welke Paulus eens toegeroepen had: *Zijt niet hooggevoelende, maar vreest!* Reeds vroeg protesteerden de kerken der valleijen, en zoo vele tegen Rome gekante secten, tegen deze heerschappij, niet zonder inmengsel van dwaling; terwijl van den anderen kant er nog lichtstralen in het midden der verduisterde Kerk bleven schijnen, en het zelfs in de kloosters der Middeneeuwen aan geene zielen ontbrak, die, offschoon dan ook onder vele omwindselen, den Heere lief hadden. Toen eindelijk de wond der Kerk door den toenemenden afval rijp was geworden, brak ook het tijdstip aan, waarop aan de verborgen Christen-Kerk onder het Pausdom aanvankelijk het teeken tot den uitgang gegeven zoude worden. Hetgeen noch aan Waldo, noch aan Wicklef, noch aan Huss had mogen gelukken, geschiedde toen Luther de *geregtigheid des geloofs* in hare volheid handhaafde, en de Hervorming, of liever het vernieuwde Christelijk leven, ontving ook zijnen bloeddoop op de schavotten niet alleen van Duitschland, Frankrijk, en de Nederlanden, maar zelfs van Spanje en Italië. Toen eindelijk de Hervorming, na zijnen geestelijken en burgerlijken kamp te hebben doorgestreden, door den vrede van 1648 hare regten ten vollen erkend zag, ontstond er voor haar een nieuwe en niet minder gevaarlijke strijd. Hetgeen het uitwerksel geweest was van een nieuw leven, dat zich onder de verschillende standen verspreid had, trachtte men nu weder tot het eigendom van eenen enkelen stand, dien der geleerden, te maken. Men begon prijs te stellen op eene regtzinnigheid, dikwijls geheel van de praktijk des geloofs afgescheiden, en de handhaving der waarheid verviel vaak tot onnutte haarkloverijen. Ook hiertegen moest een geest van tegenstand opkomen, en deze vertoonde zich onder de verschillendste vormen, dan eens zuiver, gelijk bij Franken en Spener, dan eens weder met allerlei afwijkingen besmet. In het midden der achttiende Eeuw verbreidde zich ondertusschen meer en meer openlijk een beginsel, dat, wel is waar, reeds van den aanvang aan onder het Protestantismus geschuild had, doch dat zich nu eerst in volle kracht ontwikkelde, het ongeloof namelijk, dat eerst als wijsbegeerte vijandig tegen het Christendom overstaande, zijnen naam van de aarde dreigde te verdelgen; later echter op eene meer gevaarlijke wijze, onder den schijn van toenadering, als Rationalismus en Neologie zich met de Christelijke Godsdienst trachtte te vereenigen, om des te gewisser het zaad der waarheid in dezelve te verstikken. Een opstel in dit en het vorige Nummer van dit tijdschrift vervat, heeft genoegzaam aangewezen, welken gang die Neologie ook bepaaldelijk in ons Vaderland genomen heeft, zoodat deze korte ontwikkeling ons genoegzaam op het standpunt plaatst, waarop zich Bengel bevond, toen hij de bovenstaande opmerkingen ter neder schreef. Het was juist de tijd waarin de Neologie begon door te breken, en hij voorzag wat de gevolgen moesten zijn, wanneer deze geest verder doorwerkte. Onze eigene ondervinding, vooral die der laatste jaren, kan getuigen of hij zich hierin bedrogen heeft. Zonde en ongeloof zijn steeds in de wereld geweest, doch terwijl de banden die vroeger de volken van Europa als een Christelijk Statenstelsel vereenigden, en de menschen tot leden eener, naar het uitwendige, Christelijke Maatschappij vereenigden, worden afgebroken, zien wij daarentegen thans een consequent ongeloof meer en meer tot den grond van alle maatschappij, ja, helaas! in sommige landen ook reeds tot grond der maatschappelijke betrekkingen gelegd, en een ligchaam gevormd, waaraan slechts een Hoofd ontbreekt, om die laatste Gode vijandige magt te vormen, wier tijdelijke triumf, doch wier eindelijke verdelging tevens, voorspeld zijn. Zelfs het Pausdom, hetwelk bij de herlevende belangstelling in het Godsdienstige daarvan ten zijnen voordeele partij zoekt te trekken, en op nieuw te velde trekt met alle die lasteringen en smaadredenen, die de Hervorming van hetzelve steeds heeft moeten verduren, verbroedert zich hier en ginds met het Liberalismus, zoo als in Engeland en België, waar zijn belang dit medebrengt. Het maakt gebruik van die zucht naar eenheid, welke thans bij velen ontwaakt, door aan dezulken zijne menschelijke eenheid op te dringen, die zoo veel verscheidene gevoelens niet vereenigt, maar als het ware verzwelgt. Ja, wat meer is, het Catholicismus, hetwelk nog gewigtige waarheden van het Christendom behouden heeft, bezit eene kracht, waardoor hetzelve het bloot ontkennende Protestantismus overal moet overwinnen, en dit ook werkelijk doet. Deze beide hoofdrigtingen van onzen tijd, het geheel consequent worden van het ongeloof in de burgerlijke maatschappij, de toeneming van het Catholicismus van den anderen kant: hoe duidelijk vinden wij dezelve bij Bengel aangewezen! Hoe opmerkelijk is niet zijne verwachting vervuld, omtrent het steeds toenemen der onverschilligheid, met opzigt tot het arbeiden voor de toekomst! Hoe krachtig is niet zijne waarschuwing tegen den invloed van dag- en tijdschriften, en tegen het zoeken naar eene ingebeelde geestelijkheid, dieper dan die van het Woord, die zoo ligtelijk tot de tegenovergesteldste uitersten overslaat!

En nu ſtaan wij in het midden van dezen tot in zijne grondvesten bewogenen tijd, in het midden van eenen tijd, wiens geest zich telkens meer ontwikkelt. Twee wegen openen zich voor ons. Vele welgezinde vrienden van het Evangelie ſchijnen te denken, dat zij zich aan dezen verderfelijken invloed kunnen ontrukken, door als het ware een muur tusſchen hen en die eeuw op te trekken, door zich in bepaalde vormen en uiterlijke afzondering te verſchanſen. Wij twijfelen of zij op deze wijze hun doel zullen kunnen bereiken; wij voor ons moeten erkennen, dat als ſteeds zondige wezens, als van nature doortrokken van het gif dier zonde, ja meer dan wij denken van dien zelfden geest eener eeuw waarin wij geboren en opgevoed zijn, onze eenige toevlugt tot Hem is, die ook over het kwade regeert; die alleen de zijnen bewaren kan. Wij wenſchen dus niet te ſchromen om de eeuw met hare eigene wapens, waar ons dit gegeven wordt, en op haar eigen grondgebied te beſtrijden. Daarom gevoelden wij vrijheid om tegen zijne maandwerken een maandwerk op te rigten, gelijk men van zijne uitvindingen in het gebied der nijverheid, en tot beſpoediging van vervoer, gebruik mag maken, wanneer dit alles gebezigd kan worden in de roeping en tot de werkzaamheid ons door God geſchonken, achtende in deze vrijheid te mogen ſtaan.

Meer dan ooit eindelijk zijn de vermaningen die wij 1 Cor. VII. v. 29—31 vinden: *Maar dit zegge ik, broeders, dat de tijd voorts kort is*, toepasſelijk; en zoo wij dikwijls op dit punt terugkeeren, geſchiedt het uit de ondervinding dat wij voor ons zelve deze herinnering zoo zeer noodig hebben, en dat zelfs met de volle overtuiging der waarheden, die hier boven zijn ter neder geſchreven, onze ziele gedurig maar al te zeer vergeet dat zij ſlechts eene pelgrimsreize op aarde heeft, en overal tabernakelen wil bouwen. Mogten wij elkander opmerkzaam maken op de listen van den vijand, die zich zoo menigmaal vertoont, niet met eenen volſtrekten logen, maar met logen op eene waarheid gegrond. Alleen de bewaring Gods kan ons dien logen van de waarheid doen onderſcheiden. Dit is onze troost: de Herder Israëls ſluimert niet; en moge het gebed van Pſalm XXV. v. 15 in ons hart zijn: *Mijne oogen zijn geduriglijk op den Heere; want Hij zal mijne voeten uit het net uitvoeren.*

BASILIUS DE GROOTE EN JOZEF DE ISRAËLIET.

De Geſchiedenis der laatſte uren van den Kerkvader Baſilius, en de doop van Jozef den Israëliet, door hem in die jongſte uren zijns levens nog volbracht, worden op de volgende wijze verhaald door den Hoogleeraar Schubert te Munchen, die het verhaal ten bewijze doet verſtrekken van de kracht des geloofs en des gebeds, op de ziel die het ontvangen heeft en levendig oefent; een verhaal dat wij de aandacht onzer lezers bijzonder waard achten.

Te Ceſarea leefde in dien tijd, toen Baſilius de Groote aldaar als getrouw Leeraar en opziener der gemeente des Heeren ſtond (1), een Jood, genaamd Jozef, die in de Natuur- en Geneeskunde zulk een diep inzicht en zulke grondige ervarenis verkregen had, dat geen andere arts van dat land met hem hierin te vergelijken was. Onder anderen had deze Jozef zulk een zeker vooruitzicht van den uitſlag der ziekten, dat hij tot ongeneeslijke kranken geroepen wordende, het tijdſtip van hunnen dood ſomtijds drie ja zelfs vijf dagen te voren uit de bewegingen der pols en andere voorteekenen wist te bepalen. Met dezen natuurkundigen Arts, die natuurlijk het voorwerp van den nijd en de haat van de overige Geneesheeren en hunnen aanhang was, placht Baſilius de Groote, die zelf in vroegeren leeftijd zich vijftien jaar lang te Athene op de Philoſophie en Natuurkunde met ijver had toegelegd, niet zelden geſprek en omgang te houden, en beiden, ofſchoon van onderſcheiden geloof, beminden elkander als vrienden. Op deze vriendſchap ſteunde de wensch en geloofsovertuiging van den Kerkvader, dien hij den Israëliet dikwijls kenbaar maakte, dat alvorens God een van hen beiden uit dit leven opriep, de laatstgenoemde Jezus den Gezalfde als zijnen Heer en Heiland zou leeren kennen, en in zijnen naam gedoopt worden. Doch zoo menigmaal Baſilius deze hoop aan den dag leide, bracht de Jood hiertegen telkens in, dat die wensch nimmer zoude vervuld worden, want dat hij het ſtellig voornemen had om in het geloof zijner Vaderen te leven en te ſterven. En wanneer dan Baſilius, die niet alleen in menſchelijke welſprekendheid ervaren, maar een man van meer dan aardſche overtuigingskracht was, al zijn vermogens inſpande om zijnen Vriend te bewijzen, dat Christus de Eerſte en de Laatſte in de Geſchiedenis der Volken, aller Heidenen Wensch en Hoop, zoowel als het einde der Wet is; dat Christus die Wolke was, onder welke het uitverkoren bondsvolk van den ouden dag in de woestijne gedoopt was, de Rotsſteen, uit welken het was gedrenkt geworden; dan bleef Jozef zoo onbewogen als voorheen in zijn gevoelen, en zijn oor was voor al zulke redenen vast geſloten.

Het gebeurde eindelijk, dat Baſilius zijn levenseinde nabij kwam. Toen hij nu zijn ſtervensuur voelde naderen, zond hij om Jozef den Geneesmeester, voorgevende dat hij hem wegens zijne ongesteldheid wilde raadplegen. De Arts kwam, nam den stervende waar, en voelde zijne pols. Toen vraagde hem Baſilius glimlachend: »Welnu, wat zegt gij van mijne ziekte?" Jozef was zeer bewogen, wendde zich tot de tegenwoordige vrienden en bekenden, en ſprak: »bereidt u, en maakt de noodige aanſtalten, want zijn doodsure genaakt." Toen zeide Baſilius: »Hoe, zou mijn leven niet kunnen gerekt worden tot morgen?" — De Israëliet antwoordde: »Neen, mijn Heer, dat kan niet zijn: daar zal heden een tweede zon, benevens die aan het firmament, ondergaan: Baſilius de Groote zal den volgenden morgen niet aanſchouwen. Daarom, zoo de eerwaarde Vader nog eenige

(1) Men zie omtrent dezen Kerkvader J. E. Feisſer, *de Vita Baſilii Magni.* Gron. 1828.

verordening voor zijne Kerk of voor de zijnen heeft te maken, zoo mag hij zich haasten, want na een uur zal hij niet meer in leven zijn." Daarop zeide de stervende: »Maar hoe nu, indien ik nog tot morgen leefde?" — Jozef, van de onfeilbaarheid zijner kunst bewust, antwoordde: »dan wil ik sterven." — »Wel," zeide Basilius: »dan zult gij de zonde des ongeloofs afsterven, en den Heere Jezus leven, die tot redding uwer ziele mensch geworden, en aan het kruis gestorven is." De Jood, die de welmeenende bedoeling zijns stervenden vriends op prijs stelde, hervatte hierop: »Welnu, mijn Heer, zoo dit tot uwe rust kan strekken, zoo belove ik u, dat ik mij, zoo wanneer uw leven tot morgen verlengd wordt, wil laten doopen in den naam van Hem, die slechts door een wonder van goddelijke almacht, aan het bijna stilstaande hart nieuwe beweging en den gebrokenen oogen den aanblik des lichts kan terug geven." Hierop verwijderde zich Jozef. Toen vouwde Basilius de reeds koud wordende handen zamen, en bad: »Heere Jezus, Gij die dit ellendig lichaam leven en adem hebt geschonken, en zoo lang bewaard, opdat ik voor uw heilig Koningrijk zielen mochte winnen, geef mijne stervende leden nog voor ettelijke uren leven en adem, opdat de ziel van dezen man uw heil en uwe zaligheid, o mijn God! moge deelachtig worden." Toen nu de morgen was aangebroken, beval Basilius, dat men den arts zoude roepen. Jozef wilde den bode niet gelooven, en ofschoon de veeljarige vriendschap, die hij den Kerkvoogd had toegedragen, hem eindelijk bewoog om te volgen, zoo ging hij toch in de vaste meening, dat men hem door het aanschouwen van den geliefden doode wilde trachten te bewegen. Doch als hij nu in het vertrek trad, en Basilius hem met zijne gewoonlijke vriendelijkheid begroette, wordt de man zoodanig van verbazing bemeesterd, dat hij naast het bed van den kranke op zijne knieën nedervalt, en uitroept: »Nu beken ik in waarheid, dat uw God, o Basilius, de waarachtige God, de God Abrahams, Izaaks, en Jakobs, der Vaderen Troost en Hope is; want Hij alleen, de God der Goden, kon dit wonder werken. Welaan, ik doe hetgeen ik gisteren beloofde, ik laat mij doopen in Jezus naam, met geheel mijn huis!" — »Wacht nog, mijn Vriend! (zeide Basilius:) ik zelf zal u doopen." Toen voelde Jozef de pols des stervenden, en zeide: »Mijn Heer, Gij hebt nog slechts zeer weinige krachten: het zal u onmogelijk zijn u van het bedde op te heffen, en slechts eenige woorden te spreken." Maar Basilius zeide: »Wij hebben eenen Heer, die het Niet tot het aanzijn geroepen en de geheele Schepping haar bestaan gegeven heeft. Hij, Jezus Christus, is van jongs aan de sterkte mijner zwakheid en mijn groote troost geweest. Hem is het licht, mij nog voor dit werk de noodige krachten te schenken." Hierop ging Jozef de Israëliet, om zich en de zijnen tot de plechtigheid voor te bereiden. Als nu het uur der vergadering daar was, ziet, daar was het Basilius, dien men reeds gestorven waande, die de verzamelde Gemeente oproept tot den lof Gods en het gezamenlijk gebed; die daarop den Israëliet en geheel zijn huis in den naam van den Heere Jezus doopt, en hun allen nog het brood der genade breekt, het heilige maal uitreikt. Bij deze groote gebeurtenis hadden zich alle rijken en aanzienlijken der Stad in den tempel des Heeren verzameld. Voor hen allen betuigt nu Basilius nog eenmaal, dat er in geen anderen naam heil of zaligheid is dan in den name van Jezus, en dat wij Hem zullen trouw blijven in liefde, en geloof en lijdzaamheid, ten einde toe. Als nu Basilius alzoo de bediening des Woords tot de derde ure na den middag had volbracht, zoo was het alsof zijn aangezicht van eenen glans van liefde en liefelijkheid werd omstraald, niet van menschen maar van goddelijken oorsprong; en daarop was de zalige verscheiden. Dit had plaats op den eersten Januarij des jaars onzes Heeren 379.

Jozef de Israëliet ontving bij zijnen doop den naam Johannes. En deze Johannes werd, bij allen die hem gekend hebben, bekend als een voorbeeld van liefde en getrouwheid jegens den Heere en tot de Broederen. Want al zijne krachten en goederen wendde hij zoo aan, dat hij daarmede getuigde, dat hij zelf het niet meer was, die dat vergankelijk lichaam en die goederen voor zich gebruikte, maar Christus, die zich dat lichaam ten zaligen tempel gevormd had, en wijdde tot Zijnen lof, en tot dienst en eeuwig heil van menschen.

DE VROUWEN ONDER DE BEDEELING DES OUDEN EN ONDER DIE DES NIEUWEN VERBONDS.

Boven alle menschelijke dichting en vinding schoon en heerlijk is het verhaal der gewijde Oorkonde, omtrent de Schepping van den Man en zijne Manninne, genen uit het stof der aarde, deze uit de zijde des eerstgeschapenen, als vleesch van zijn vleesch, been van zijn been; en de Heiland verwijst de Joodsche Schriftgeleerden op die oorspronkelijke instelling Gods, als eene ordening die Hij wilde hersteld zien. Het was een afgevallen Kaïniet die het eerste de veelwijverij invoerde, en deze gewoonte drong sedert zeer verre door in het Oosten. Men meent echter verkeerdelijk, dat de Polygamie alleen aan den wellust der mannen haren oorsprong te wijten heeft. De staat van verlatenheid en hulpeloosheid der ongehuwde vrouwen moest er even zeer aanleiding toe geven (1); en daar God, zijn verbond oprichtende met de mannelijke Israëlieten, gelijk in het bondzegel der besnijdenis duidelijk zichtbaar is, daaronder de vrouwelijke nakomelingen van den Aartsvader slechts in zoo verre opnam, als zij in de eerstgenoemden begrepen waren, zoo was het juist daarom eene reden der diepste droefheid voor de Israëlitische Maagd, wanneer zij in het huwelijksrecht van Jehova's bondeling niet werd opgenomen (2). Tot deze opneming wil-

(1) In dien zin noemt de Schrift den man *een dekfel der oogen* van de vrouwe. Gen. XX. v. 16.

(2) Intusschen werd ook deze ongunst van het lot der Maagd boven dat der Vrouw weggenomen, toen de belofte van het *Zaad der Vrouw*, door Jezaia bepaaldelijk aan eene *Maagd* werd toegekend. Jez. VII. v. 14.

de de HEERE onder Israël de ruimste gelegenheid openen, ook dan wanneer oorlogen, verwoestingen, ballingschappen, en echteloos leven van mannelijke Israëlieten, die zouden mogen beperken, vooral daar het huwelijk met de onbesnedenen niet mocht worden toegelaten; terwijl daarentegen bij het wegvallen dier oorzaken, de gelegenheid tot het nemen van vele echtgenooten (vooral daar ook de vreemde vrouwen den Israëliet verboden waren) van zelf moest weg vallen. De veelwijverij was dus in de gegevene omstandigheid, (welke huisselijke ongevallen, oneenigheden, rampen en verwarringen er ook uit konden voortkomen), niet een vloek, maar een voorrecht voor de vrouwen in het algemeen, offschoon dan ook de *Huisvrouw der jeugd* daardoor niet zelden eene harde beproeving te ondergaan had. Want het was toch niet denkbaar buiten de veelwijverij, (de ondervinding der eeuwen heeft dit geleerd:) dat alle, of althans verre de meeste vrouwen, een *deksel der oogen*, (het echtelijke voorrecht,) konden deelachtig worden; waarom dan ook onder de bedeeling des Nieuwen Verbonds de ongehuwde staat, waartoe de oorspronkelijke instelling des huwelijks van éénen man met ééne vrouw velen beperkt, bijzonder is geheiligd en gezegend geworden.

Deze beschouwing der zake, die zeker verre verschilt van de heerschende begrippen over dit onderwerp, verspreidt veel licht over de geschiedenis der Eeuwen die Christus verschijning in het vleesch zijn voorafgegaan. Wanneer men toch deze opmerking maakt, dan is men niet langer in verzoeking om de Heidensche en afgodische Grieken en Romeinen, in hunne zeden en gebruiken, voor zoo verre die op het vrouwelijke gedeelte dezer natiën betrekking hebben, den voorrang boven het met de oorspronkelijke Openbaring Gods begaafde Oosten, ja met het uitverkoren volk toe te kennen. Dan vervalt eene van die veelvuldige onteerende betichtingen, die het Ongeloof vooral sedert de laatste halve Eeuw tegen het Oude Testament heeft ingebracht. De redeneringen van Montesquieu en Michaëlis, die zich geen van beiden eenig begrip van het hoogere beginsel, waar op de inrichtingen Gods onder Israël rustten, konden vormen, hebben dit stuk eigenlijk het eerst geheel verward en met dikke duisternis omtogen (1).

Het heerschende denkbeeld namelijk, dat zich door geheel het Oude Verbond duidelijk uitdrukt, kent aan den man en de vrouw eene geheel verschillende bestemming en beteekenis toe. Met den man wordt het Verbond Gods opgericht; de vrouw daarentegen zal het zaad geven, dat den kop der helsche slang moet vermorzelen. Eervol en heerlijk is voor beide die bestemming; maar voor de vrouw is zij niet dan in het huwelijk te verwezenlijken; voor den man ligt zij reeds in zijne besnijdenis naar de verbondsbelofte Gods aan Abraham zijnen knecht. Van daar die gedurige staat van afhankelijkheid der vrouwelijke kunne van den man, die wel eerst een straf der zonde was, maar zich naderhand door de genade van een' eindeloos ontfermend God in zegen verkeerde. Daarom vertegenwoordigden de mannen onder Gods volk dat geheele volk, aan hetwelk God den hoogen voorrang boven andere natiën toekende, en de vrouwen waren toen reeds natuurlijk de voorverbeelding dier geslachten, die niet in het Verbond *der besnijdenis* opgenomen, offschoon dan ook in tweeden rang in de voorrechten van het burgerschap Israëls zouden deelen; en wederom uit een ander oogpunt beschouwd, wanneer men Jehova als den Man en Echtheer zijns volks aanmerkte, dan was Israël de huisvrouw der jeugd, en de andere natiën de bijwijven, die eenmaal hare zegeningen zouden deelen. Om den hoogen en verborgen zin, die in deze betrekkingen ligt, recht aan het licht te brengen, past daarom ook Paulus hetgeen hij van de twee verbonden leert, op de twee huisvrouwen van Abraham, als vertegenwoordigende het evangelisch-vrije, en het wettisch dienstbare volk Gods onder de tweederlei bedeeling van Wet en Evangelie.

Levendig wordt deze bron der veelwijverij in het gemis van deelgenootschap aan het Verbond Gods, bij de eenzame vrouwen, wien het voorrecht der echt niet was te beurt gevallen, door den Profeet geschilderd in die voorspelling van vreesselijke oordeelen des krijgs en der verwoesting, vooral over de mannelijke bevolking des beloofden Lands als welke het Verbond Gods overtreden hadden, wanneer hij zegt: *Te dien dage zullen zeven vrouwen éénen man aangrijpen, zeggende: ons brood zullen wij eten en met onze kleederen zullen wij bekleed zijn, laat ons alleenlijk naar uwen name genoemd worden, en neem onze smaadheid weg* (1). De Uitleggers, die geen zin of hart voor het heilige en Goddelijke in Gods Woord hebben, zien bij deze betrekkingen onder Israël niets dan den prikkel der wellust werkzaam. Doch wanneer men de bedoelingen Gods met het uitverkoren volk dieper doordringt, zoo vindt men geheel andere beginselen dan de oppervlakkigheid der Neologie weet aan te wijzen.

Veel licht verspreidt ook deze opmerking over de geschiedenis van Jefta. In dezen geloofsheld, dien Paulus ons doet kennen als één van diegenen, die *door het geloof koningrijken hebben overwonnen, gerechtigheid geoefend, de scherpte des zwaards zijn ontvloden, uit zwakheid krachten hebben gekregen, in den krijg sterk zijn geworden, heirlegers der vreemden hebben op de vlucht gebracht, en door het geloof getuigenisse hebben gehad, offschoon zij de beloften nog niet verkregen hadden* (2); in dezen geloofsheld wil men niets anders dan een ruwen en onbeschaafden krijgsman van een woest en wreed volk zien, die tegen Gods uitdrukkelijk gebod zijn éénig kind wreedaardig vermoordde. Dan, hoe men op die wijze, ik zeg niet de goddelijke ingeving, maar zelfs het gezond verstand van Paulus in de keuze zijner geloofsvoorbeelden kan erkennen, is ons naauwlijks denkbaar. In ons oog daarentegen staat het vast, dat

(1) Men zie Montesquieu, *Esprit des Loix*, Tom. II, en Michaëlis, *Mozaisch Recht*, § 95, 96.

(1) Jez. IV: v. 1. (2) Hebr. XI. v. 32, 33, 34, 39.

volstrekte ontzegging van den huwelijksband aan eene Israëlitische vrouw, voor geheel haar leven, zonder eenige hoop, en als door eene stalen, onverbreekbare wet, ontzegging dus van de verbondsvoorrechten, waaraan de echt de vrouwen deelachtig maakte, gelijk stond met die uitroeijing uit den volke, die verbanning, die afsnijding van het uitverkoren erfdeel, welke den Israëliet zoo moeielijk te dragen viel, en waaronder ook David in ballingschap zuchtend uitriep: *Ik ben afgesneden van voor uwe oogen, o Heere!* Doch men mag wel aannemen, dat God, die zelfs de onbedachtzaamheden zijner kinderen tot wezenlijk heil van hen en de hunnen doet medewerken, zich in de stilte der afzondering aan deze eenzame tortelduive zal geopenbaard hebben als dien *God, die de besnijdenisse rechtvaardigen wil uit het geloove, en de voorhuid door het geloove; die hongerigen met goederen vervult en de rijken ledig wegzendt.*

Voorts, wat liefelijke en achtbare beelden te gelijk levert ons niet de heilige Geschiedenis op van *vrouwen, die de godvruchtigheid beleden hebben!* Eene achtbare Sara staat aan het hoofd van die alle, die, terwijl zij Abraham onderworpen was, *hem noemende haren Heere*, echter tevens het beeld vertoont van de vrije en edele gezellin eens geëerbiedigden Aartsvaders! Eene godzalige Hanna, die met vurig geloof en levendige bewegingen des gemoeds tot den Heere bidt, en, verhoord, met de gloeiendste dankbaarheid Hem lofzingt! Eene wijze en voorzichtige Abigaïl; eene Bathseba, die haren koninklijken zoon (onder den naam van Lemuël) de verstandigste lessen geeft, en aan wie hij, schoon gekroond Monarch, de plaats der eer aan zijne rechterhand verleent! Welk een heerlijk beeld eener *deugdelijke huisvrouw*, wier *waarde is verre boven de robijnen*, stelt zij haren zoon voor oogen; eener huisvrouw, op wie het harte haars heeren vertrouwt, die hem goed doet en geen kwaad alle de dagen hares levens; die haren mond open doet met wijsheid, en op wier tonge de leere der goeddadigheid is! Welk een hemelsbreed verschil van de walgelijke voorstelling der Neologen, die de gansche Israëlitische oudheid gelijk stellen met de verbasterde zeden van een verdorven Oostersch Hof en Harem, en in de heilige vrouwen niet anders willen zien dan de verwaarloosde dochters van onmeêdoogende vaders, de rampzalige slachtoffers der willekeur van dierlijken wellust!

Daarenboven, welk een verschil van het zoo hoog geroemde, zoo zeer gevierde Griekenland en Rome! Van die Spartaansche maagden en vrouwen die naakt in het worstelperk en de schouwplaats verschenen, en zich in wellustige spelen oefenden! Van die Atheensche en Corinthische Sirenen, aan wier voeten de kern en bloem van het opkomende geslacht werd gevormd! Van die Romeinsche Matronen, althans van de latere tijden der Republiek, die zoo dikwijls van echtgenoot als van kleed veranderden! Het is zoo, de betere tijden van Athene en Latium leverden voorbeelden op van groote ingetogenheid; en sommige vrouwen in de heilige Geschiedenis zijn ook in zonden gevallen; maar waar toonden de eersten met opzicht tot het godsdienstige iets anders dan kleingeestig bijgeloof, en wat getuigenissen van het geloof der laatsten vindt men niet vermeld! Men vergunne ons hier uit een Joodsch geschrift van vóór de komst onzes Heeren, eene plaats over te nemen, die wel niet van de Eeuw der kanonieke Geschriften des Ouden Verbonds dagteekent, maar evenwel toont, hoe de Israëlieten vóór de dagen van Jezus omwandeling op aarde het geloovig gemoed hunner Voorouderen wisten te waardeeren, en welke gevoelens dus ook hen zelve bezielden. Het is het gebed, dat Esther ondersteld wordt gedaan te hebben, alvorens zij ongeroepen tot den Perzischen Monarch inging. »Zij bad dan tot den Heere, den God van Israël, en zeide: Heere, Gij zijt alleen onze Koning! help mij die nu alleen ben, en geenen helper hebbe dan U, en mijn gevaar is voor de hand! Ik hebbe van mijne jeugd af gehoord in mijnen vaderlijken stam, dat Gij Israël uit alle de volkeren, en onze Vaderen uit alle hunne Voorzaten hebt aangenomen tot een eeuwig erfdeel, en hebt hun gehouden alles, wat Gij tot hen gesproken hadt. En nu hebben wij gezondigd voor U, en Gij hebt ons overgegeven in de handen van onze vijanden, omdat wij hunne goden hebben geëerd. Gij zijt rechtvaardig, Heere! En nu zijn zij niet vergenoegd, dat zij ons in bittere dienstbaarheid houden, maar zij hebben zich met handgevinge verplicht aan hunne afgoden, om het besluit van uwen mond weg te nemen, en uwe erve uit te roeien, en den mond te stoppen dergenen die u looven, en de heerlijkheid van uw Huis en uwen altaar uit te bluschen, en om den mond der Heidenen te openen tot verheffing van de deugden der ijdele afgoden, en eenen vleeschelijken Koning te roemen in eeuwigheid. Geef, Heere! uwen scepter niet over aan degenen die niet zijn, en laat hen niet lachen in onzen val; maar wend hunnen raad tegen hen, en stel hem ten toon die tegen ons heeft beraadslaagd! Gedenk aan ons, Heere! en maak U bekend in den tijd van onze verdrukking, en sterk mij, o Koning over alle Volken, en Heerscher over alle Vorsten! Geef mij bekwame redenen in mijnen mond om te spreken voor den Leeuw, en wend zijn hart tot ons, tegen dien die ons bekrijgt, opdat hij te niet worde en degenen die met hem eensgezind zijn, en verlos ons door uwe hand, en help mij die eenzaam ben, en niemand heb dan U, Heere! Gij hebt de kennis van alle dingen en weet dat ik de eer der goddeloozen hate, en een afschuwen heb van het bed der onbesnedenen, en van alle vreemden. Gij weet dat ik het doen moet, en dat ik een afschuwen heb van het teeken van mijn hoogen staat dat op mijn hoofd is, in de dagen dat ik mij moet laten zien, en heb een afschuw daarvan als van een onreinen doek, en draag het niet wanneer ik in stilte ben. Uwe maagd heeft ook niet gegeten van de tafel van Haman, noch den maaltijd des Konings verheerlijkt, noch gedronken van den offerwijn. En uwe maagd heeft geene vreugde gehad, van den dag dat ik hier ben gebracht tot nu toe, o Heere, God van Abraham! Verhoor de stemme der verlatene, Gij sterke God boven allen, en verlos ons van

de hand dergenen die kwaad aanrichten, en verlos mij uit mijne vreeze (1)!"

Zoo dacht en bad inderdaad de Israëlitische vrouw. Het tweede Boek der Macchabeën biedt ons in de moeder der zeven martelaars het beeld eens vrouwelijken gemoeds aan, dat eene Romeinsche Moeder der Gracchen verre in de schaduw terug laat. Het oog op zulke voorbeelden gericht, wie kan dan nog zeggen, dat de vrouwen onder de bedeeling des eersten Verbonds slavinnen des huisselijken gezags waren?

Wanneer men in het algemeen op het verband der onderscheidene godsdiensten met den stand en de waardeering der vrouwen het oog vestigt, hoe ver verschillen deze dan niet onder de Israëlitische bedeeling van die der meestbeschaafde volkeren der Oudheid! Hoe moest dat door geheel het O. T. heen heerschende denkbeeld van een echtverbond van Jehova met zijn volk, het lot der vrouwen in het oog des Israëliets in den echt niet dierbaar maken! Indien de man zijne vrouw gering schatte, verachtte, mishandelde, onteerde, wat kon hij, wat kon geheel zijn volk dan van zijnen Verbondsgod verwachten! De vrouw die haren man ontrouw werd, viel van God en zijn Verbond aanstonds geheel af, en stond met de dochteren der onbesnedenen gansch gelijk. Zoo was de echt geheiligd door het Verbond Gods, en in den echt de bondstrouw aanbevolen en aangedrongen. Onder de Grieken en Romeinen daarentegen, wat monsterlijke verhouding van den man tot de vrouwelijke kunne deed daar het heerschend bijgeloof niet geboren worden! In de heerschende godenleer stonden de godheden van Grieken en Romeinen bekend, als zich dikwijls tot de menschen te hebben gewend; doch wel verre van een heilig echtverbond, gelijk onder Israël, was het daar integendeel tot het boeten van dierlijken wellust geweest. Israël was door het geestelijk echtverbond des Heeren van de aarde hemelwaarts verheven en der goddelijke nature deelachtig gemaakt; de Grieksche en Romeinsche Goden daarentegen vernederden zich zelve tot 's menschen vleeschelijke natuur, en verlaagden zich tot de onreinheden der aarde. De eerlijke vrouwen werden daardoor beneden de onreine dienaressen der wellust vernederd; de echt beneden de ontucht; en die verheffing der vrouwen, welke de eeuw van Pericles en de staatsregeling van Sparte deden stand grijpen, was dus eene verheffing van het vleesch tegen en boven de ziel, een strijd der verdorvenheid met de overblijfselen van 's menschen schepping naar een goddelijk beeld.

Doch wenden wij het oog van de Attische kusten en de oevers van Eurotas en Tiber naar den voet des olijfbergs, waar, in den hof van Jozef van Arimathea, uit den duisteren grafkuil eene nieuwe schepping voor de geheele wereld opgaat; wat nieuwe bedeeling zien wij daar ook voor het vrouwelijk geslacht verrijzen! God had tot Abraham gesproken: *Dit is mijn verbond, dat gijlieden houden zult tusschen Mij en tusschen u, dat al wat manlijk is, u besneden worde.* Jezus Christus, na zijne opstanding aan de zijnen bevelen gevende, spreekt: *Predikt het Evangelie aan alle creaturen; — doopt ze in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, leerende hen onderhouden alles wat ik u geboden hebbe;* en zij werden dan ook gedoopt, *beide mannen en vrouwen* (1); *want in Christus is geen man of wijf, geen Jood noch Griek*, zij allen zijn één in Hem. Evenwel wordt de ondergeschiktheid der vrouw in den echt niet opgeheven. Ook in de Christelijke Kerk is Christus het Hoofd eens iegelijken mans, en de man het hoofd der vrouwe: ook hier zegt de Apostel op hoogernstigen toon: *de vrouwe zie dat zij den man vreeze!* Neen, de verandering bestaat niet in de orde des huwelijks, maar daarin, dat sedert de beloofde Koning Israëls nu werkelijk uit eene Maagd was geboren, geene maagd meer aan het huwelijk gebonden is om in het verbond te worden opgenomen, gelijk onder Israël. Integendeel: *de ongetrouwde bekommert zich met de dingen des Heeren, opdat zij heilig zij beide aan lichaam en aan geest* (2). Hierin vooral bestaat het onderscheid der nieuwe bedeeling van de vroegere, dat *een vrouw en eene maagd dus onderscheiden zijn*, dat er zelfs eenige voorkeur zij voor de laatste volgens Paulus gevoelen; terwijl weleer de maagd in zekeren zin buitengesloten was.

En van hier af opent zich eene rij van heilige maagden en vrouwen, die onafzienbaar is. De Roomsche Kerk moge daarbij veel beuzelachtigs verdicht hebben, altoos blijft er, ook na aftrekking daarvan, nog genoeg over, dat de volle aandacht verdient te boeien. De zondaressen zien op de hoere Rachab, en de roode draad, welke deze behield, is voor gene de bloedstroom uit Jezus wonden. Aan zijne voeten leeren zij de zonden haten en schuwen. De Magdalena's en Johanna's dienen Hem van hare goederen. De Maria's en Martha's ontvangen Hem in haar huis, en brengen kostelijken nardus om Hem te zalven; de Salome's specerijen om zijn gezegend lichaam te balsemen. Vrouwen zijn de eersten die Hem aan het graf zoeken en vinden; eene vrouw uit Thyatire de eerste bekeerling in Europa. Vorstinnen waren het, die de eersten aan de Europesche hoven de heilsleere aannamen en gedoopt werden (3); en van deze verbreidde zich het Christendom aan het hof, en van den throon over de natiën.

Nevens de Christelijke maagden en vrouwen zien wij met welgevallen op de Christelijke Moeders. Eene geloovige Loïs en Eunice kweeken den kleinen Timotheus op in de kennis der Heilige Schriften; eene Nonna brengt haren eerstgeboren' zoon met plechtig gebed in Gods Heiligdom, en legt het kindeken het Evangelieboek in

---

(1) Uit de *Apocryphe* toevoegsels tot het Boek *Esther*.

(1) Hand. VIII. v. 12.
(2) 1 Cor. VII. v. 34.
(3) Dit is namelijk waar, met opzicht tot Rusland, Hongarije, Frankrijk, Engeland, en nog andere streken. Deze opmerking is door Voltaire gemaakt: zij behoort onder het zeer weinige dat wij gaarne van hem overnemen.

de hand bij de bediening des Doops; en dat kind wies op, en werd Gregorius de Nazianzener. Eene vrome Emmelia plant in haar kleinzoon de eerste zaden van geloof en godzaligheid; en Basilius van Cesarea dankt tot in grijzen ouderdom zijne godvruchtige grootmoeder voor hare leering en opleiding. Een Chrysostomus erkent den zegen, die hem van den Heere door de vorming, die zijne moeder hem schonk, gewierd; en boven allen is de groote Kerkvader in het Westen, Augustinus, het bewijs wat de Christelijke Moeders voor het Rijk des Heeren, onder den éénig noodigen zegen Gods, vermogen, wanneer hij tot de teedere Monika uitroept: »Aan uw gebed geloof ik het verschuldigd te zijn, dat God mij die gezindheid heeft geschonken, dat ik niets hooger achte dan de waarheid, dat ik niets anders wil begeeren, bedenken, beminnen!"

En komen wij tot de Eeuw der Hervorming, hoe zou de Nederlander dan de vrome opleiding van den Eersten Willem door eene voortreffelijke Juliana van Stolberg vergeten, die ook *toen* hare vrucht niet verloor, toen de Prins, nog hoveling, de geheimen der Staatkunde en de vermaken der jacht meer in gedachten had dan de waarheid die uit God is; eene Vorstin, wier teeder godvruchtig schrijven aan haar beroemden zoon, wij vroeger reeds in deze bladen gedacht hebben (1)! En om van den Stichter van onzen Staat over te gaan tot het volk waaraan hij zich opofferde: Wie waren het die in Nederland liefde tot het woord Gods, liefde tot de goddelijke waarheid, ook in de aanzienlijkste geslachten, in de harten der kinderen kweekten? De bekeering tot God als den grond van alle werkdadig geloofsleven deden kennen? Hare echtgenooten onder de grievendste verliezen en opofferingen wezen op Hem, die Nederlands krachtig goud en overvloedig zilver was? Het waren zoo vele Nederlandsche vrouwen, in wie de geest van Juliana van Stolberg — neen, de Geest van God woonde en werkte, en wier schoonste lof het is, dat de Geschiedenis haren lof niet vermeldt.

Maar ook het ongeloof heeft zich het eerst en het meest tot de vrouwen gewend. Even als de slang reeds in het Paradijs Eva door hare arglistigheid verleidde, zoo ook was in de vorige Eeuw de Overste dezer wereld er op uit, om de vrouwen en de jeugd door het gif der nieuwe verlichting het eerst in te nemen. Aan het hoofd dier vrouwelijke adepten van de Sofisterij der XVIII^{de} Eeuw staat de Russische Keizerin Catharina II, wier hof een paleis der verleiding, wier omgang een verpestende lucht gerekend werd, waar beginselloosheid en zedeloosheid om den voorrang streden. De Philosophie van een Rousseau, die de ongodsdienstige opvoeding stelselmatig aanprees, kweekte meer zulke vrouwen, doch die het weinig aangenaamheid hebben zou hier te noemen. Eene fatsoenlijke vrouw voerde in Duitschland de afgoderij met den zedeloozen schrijftrant van Göthe in, en in het voorbeeld van Charlotte Stieglitz wordt, in deze dagen, de zelfsmoord in geheel Duitschland aangeprezen. De Fransche vrouwen teekenen zich recht juist gelijk zij zijn, door hare drokke tegenwoordigheid in de gerichtszalen, wanneer de ergerlijkste, schandelijkste en onzedelijkste zaken behandeld worden, en het laat zich licht vermoeden hoedanig de woorden en daden van zulke vrouwen moeten zijn. Het Simonistische stelsel van zoogenaamde emancipatie der vrouw, loopt inderdaad uit op dat der oude lang vervallene Nicolaïten, en zoo ooit dit stelsel, welks gronden en beginselen inderdaad in den geest der Eeuw liggen, met eenig gevolg weder opkomt, zoo mag men op hun zoeken naar een vrouwelijken Messias, zulk een voorwerp verwachten, als de verheerlijkte Heiland beschrijft in zijnen brief aan de Gemeente van Thyatire. (Openb. II. v. 20 en volg.)

(1) Deel III. bl. 95.

Er is ééne vrouw die wij tot hiertoe niet genoemd hebben, en die evenwel onder alle vrouwen die immer geweest zijn de eerste rang toekomt; die, maagd, vrouw, en moeder te gelijk, even zoo zeer het toonbeeld van alle vrouwen der nieuwe bedeeling mag genoemd worden, als Sara dit van de huishouding des Ouden Verbonds was; die wel zeer dwaaslijk door vele Christenen als Moeder Gods of Koningin des Hemels aangebeden wordt, maar die wij echter naar de Schrift als de Moeder van den Heere (den Godmensch), de begenadigdste, de gezegende onder de vrouwen eerbiedigen: de Erfdochter Davids, de verloofde Jozefs, de maagd Maria. Uit haar werd dat Heilige geboren, dat Gods Zoon zou genaamd worden, en door haar uit de Israëlietische Vaderen: Hij die God is, boven allen te prijzen in der eeuwigheid! Het is eene gelukkige keus dat haar naam door zoo velen harer dochteren naar den geest is aangenomen; mocht ook tevens met dien naam een ruim aandeel van den geest, die in haar was op die dochteren overgaan, vooral ten opzichte van hetgeen omtrent haar geschreven staat: *Zalig is zij die geloofd heeft!*

BERICHT.

Het strekt ons tot bijzonder genoegen, onzen lezers te kunnen aankondigen de verschijning van het eerste Deel van een hoog belangrijk werk in het vak van Kerkgeschiedenis. Het is de *Geschiedenis der Hervorming in de zestiende eeuw* (*Histoire de la Reformation du seisième siècle*), door den waardigen Leeraar en Hoogleeraar aan de Theologische School te Genève, J. H. Merle d'Aubigné. Met eenige uittreksels van een in alle opzichten, in onzen tijd, en ook voor onzen landaart, dubbel gewichtig werk, hopen wij binnen kort eenige kolommen van dit ons Tijdschrift te versieren. Doch hopende dat onze lezers, die de Fransche taal verstaan, dit voornemen nog voorkomen zullen, wilden wij althans niet uitstellen den titel dezes Werks op te geven, en voorts te melden dat het boek bij F. Didot en Risler te Parijs, en te Genève bij de Wed. Guers uitgegeven, hier verkrijgbaar is bij H. Höveker. (Prijs van het eerste Deel *f* 4.40. Het geheele werk zal in vier of vijf deelen volledig zijn.)

BESCHOUWING DER TIJDEN.

In ons laatste nummer traden wij in eenige bijzonderheden omtrent de gedachten, die door velen wegens het nu ingetreden jaar 1836 gekoesterd worden, en merkten daarbij op, dat er, wel is waar, voor deze bepaalde verwachting geen genoegzame grond bestaat, doch dat desniettemin de tijden waarin wij ons bevinden, bij het licht van het woord Gods beschouwd, allergewigtigst zijn.

Thans zien wij reeds de gebeurtenissen van dit jaar zich bij aanvang ontwikkelen, en hoewel voor het uiterlijk nog alom het geroep van: vrede, vrede! gehoord wordt; hoewel de Koning der Franschen de gewone hulde ontving dier vergrijsde Staatsdienaars, die reeds zoo menige opgaande zon aangebeden hebben, en hij daarenboven door de Buitenlandsche Ministers als het onderpand van de rust van Frankrijk en den vrede van Europa werd toegejuicht; hoewel eindelijk het finantiëele geschil tusschen Frankrijk en Noord-Amerika niet door bloed, maar veeleer met goud schijnt afgemaakt te zullen worden, zoo blijft de revolutiegeest nog steeds loerende aan alle zijden, en het ontbreekt aan geene getuigenissen van haar bestaan, ja van haren voortgang.

Immers dit blijkt in Engeland, alwaar een jaar geleden het Ministerie van Sir R. Peel nog mogelijk was, terwijl thans eene terugkeering tot hetzelve ondenkbaar schijnt. Hoe veel veld toch heeft niet de liberale partij aldaar gewonnen, sints de invoering der wetten omtrent de Iersche geestelijkheid en de Stedelijke Corporatiën. Hoezeer is de invloed van O'Connell niet toegenomen, en hoe bewijst niet zijn voorbeeld op nieuw, dat hij, die den moed heeft steeds dezelfde zaak voor te dragen, al ware het ook de blijkbaarste onwaarheid, indien het hem maar niet aan onbeschaamdheid ontbreekt, eenen beslissenden invloed op de volksmenigte verkrijgt. Deze kunstgreep, in de tijden der Gracchen reeds bekend, heeft in de onze zijne waarde nog niet verloren.

En nu Spanje. — Mendizabal belooft gouden bergen, gelijk weleer Necker, korten tijd eer de omwenteling in Frankrijk uitbrak. Hoe zal hij zijne schoone beloften vervullen kunnen, anders dan door revolutionaire maatregelen? en welke is de rust die hieruit voor het felgeschokte Rijk kan voortvloeijen? Terwijl hij het votum van vertrouwen vordert, stroomt het bloed van weerlooze staatsgevangenen in de Citadel van Barcelona, en deze nieuwe Septembriseurs vinden Overheden, laaghartig genoeg om hun hunne slagtoffers over te leveren, en dagbladschrijvers die aan dezen gruwel de kleur eener geregte wederwraak trachten te geven. — Desniettegenstaande volgt er op het ontvangen dezer tijdingen spoedig eene rijzing in de fondsen van Spanje!

In het Noorden blijft alles onveranderd; de Fransche kamer koelt haren wrok tegen Keizer Nicolaas, door eene zinsnede in het adres ten antwoord op de troonrede, omtrent Polen, die echter meer den vorm van een compliment aan de Poolsche nationaliteit, dan van eene bedreiging tegen Rusland heeft.

Pruissen ziet Frankfort aan zijn tol-tarief aangesloten, en bemoeit zich in het godsdienstige met het doordrijven eener unie, die meer tweedragt veroorzaakt dan bij het bestaan der afzonderlijke godsdienstige partijen te duchten was, en die aan dat geene herinnert, hetgeen de waardige Bengel (zie bladz. 85.) omtrent het gevaar eener heerschappij van den Staat over de Kerk reeds voor vele jaren heeft opgeteekend.

Ontzettend was de gebeurtenis, waardoor in de verloopene maand zulk een aanzienlijk gedeelte van de belangrijke Koopstad New-York in weinige uren in de asch gelegd werd. De geest der eeuw heeft zich echter bij deze gebeurtenis ook niet verloochend, en terwijl in vorige eeuwen zulk een ramp aanleiding tot algemeene verootmoediging zoude gegeven hebben, of ten minste eenen blijvenden en heilzamen indruk zoude hebben te weeg gebragt, schijnt het nu, uit de dagbladen te oordeelen, alsof de spoedige wederopbouwing alléén de gemoederen vervuld heeft, en weinige dagen na den brand is men reeds zeker van de fondsen, waardoor men binnen kort de vernielde straten, veel fraaijer dan voorheen, uit hun puin zal zien verrijzen. Wij leven in eenen tijd, waarin de mensch, meer dan voorheen, over zijn eigen lot en toekomst schijnt te beslissen, en waarin men zich tegen elk onheil kan *verzekeren!* Wij verwachten dat deze zekerheid nog zal aangroeijen, tot dat die gebeurtenis voor de aarde zal aanbreken, tegen welke geene menschelijke verwaarborging zal kunnen baten.

Wat verder den geest des tijds betreft, wij zien denzelven in Frankrijk, alwaar meer dan in eenig ander land de banden van Godsdienst en zedelijkheid losgerukt zijn, steeds duidelijker geopenbaard. De gruwel der zelfmoorden slaat thans als eene pestziekte, die zich niet meer tot de in boosheid verzonken Hoofdstad bepaalt, ook tot de departementen over. — Leerzaam zijn ook de regtsgedingen waarin zich de misdaad niet alléén in hare naaktheid en afschuwelijkheid vertoont, maar waarin zij tracht eene nog dieper verborgenheid te huichelen, ten einde de belangstelling der groote wereld, die thans alleen door alles wat tegen de orde en de natuur aandruischt gewonnen kan worden, op te wekken. Eén treffend voorbeeld hiervan levert de geschiedenis op van den onlangs wegens herhaalden moord geguillotineerden Lacenaire, die zich daardoor trachtte belangrijk te maken, dat hij zich voorstelde, als in eenen tweespalt met de maatschappelijke inrigting levende, waardoor hij tot de door hem begane wandaden als het ware genoodzaakt was geworden. Het ontbrak hem geenszins aan die beschaving, wier gemis onlangs door een onzer dagbladen als de oorzaak van zoo vele gruwelen in Frankrijk betreurd werd: met vele letterkundige kennissen uitgerust, gebruikte hij dezelve om toekomst en onsterfelijkheid weg te redeneren, en hij misbruikte de gaven der dichtkunst die hij bezat, om tot bijna aan den voet van het schavot ligtvaardiglijk met dood en eeuwigheid te schertsen. — Het is hem niet toegelaten geworden, deze komedie tot aan het einde vol te houden, en ook zijne knieën hebben geknikt bij het aan-

ſchouwen van het uiteinde, waartoe geenszins de tweeſpalt met de maatſchappij, maar de zonde in hare ontzettende ontwikkeling, van eene ſchuldige traagheid af, door alle de trappen der wellust en begeerlijkheid tot aan den volbragten moord toe, hem geleid hadden. Wij herinneren ons, dat de bekende Engelſche Hervormer John Bradfort, eenen misdadiger naar het ſchavot ziende geleiden, tot zijne vrienden zeide: zoo de genade Gods het niet verhoedde zoudt gij John Bradfort zoo zien wegvoeren! Naarmate het booze in den mensch, hetwelk wij allen met ons dragen, zich bij zulke treffende gelegenheden meer openlijk vertoont, zal er eene meerdere behoefte ontſtaan, om tot Hem te gaan, wiens woord: »Zonder mij kunt gij niets!" nog even zeer waarheid is, als toen hetzelve voor achttien Eeuwen uitgeſproken werd.

Verder ziet men in Frankrijk nog ſteeds door de voorſtellingen op de tooneelen, van goddeloosheden en ijsſelijkheden, op het gemoed der aanſchouwers eenen invloed uitgeoefend, die alleen tot ontvlamming der hartstogten en tot vernietiging van de overlevering der waarheid die nog in ſommige harten beſtaat, moet ſtrekken. Zoo is een tooneelſtuk *Don Juan van Oostenrijk* van den anders geenzins als onzedelijk bekenden Dichter Delavigne, met aanvallen tegen de Waarheid rijkelijk doorweven; en de held van het ſtuk vermeet zich zelfs te zeggen, dat indien hij in de plaats van God geweest ware, hij de Joden zeker niet uitverkoren zou hebben. Het Journaal van den Heer Cocquerel (*Le libre examen*) berispt den ſchrijver daarover op eene krachtige wijze, doch had zich misſchien nog minder moeten beroepen op het voortreffelijke, hetwelk de Hebreeuwſche natie heeft opgeleverd, en meer het ondoorgrondelijke aanwijzen van de wegen van dien God, die roept hetgeen dat niet is, en die armen met goederen verzadigt, terwijl Hij rijken ledig heen zendt.

Wil men een ſtaaltje van de wijze waarop men in Frankrijk op het gevoel tracht te werken, zoo weten wij, dat aldaar in een Concert weldra een muzijkſtuk zal worden voorgedragen, hetwelk den naam van den Bartholomeusnacht voert, en dat men er op bedacht is eenige klokkentorens op het toneel te plaatſen, ten einde den indruk van het klokkengelui, hetgeen het teeken tot den moord van zoo velen onzer Proteſtantſche geloofsbroeders was, zoo veel te natuurlijker te kunnen nabootſen.

Wat is er van eene bevolking te verwachten die door dergelijke vermaken gevormd wordt; wat kunnen de vruchten van zulk een boom zijn? Wij doen deze vraag ook aan Nederland, aan ons Vaderlandsch publiek, hetwelk wij reeds ſedert het begin van de uitgave van dit Blad vermeend hebben te moeten waarſchuwen tegen dien zelfden geest, die zich hier tot nu toe minder openlijk vertoont, maar die desniettemin ook onze grenzen binnen trad, de boeken en dagbladen bezoedelt, het tooneel zoo veel gevaarlijker maakt, en de algemeene opinie in vele opzigten bederft. Moet het ons hart niet bedroeven wanneer wij ſchriften van Gutzkow, (een der helden van het *jonge Duitschland*,) waarin alle zedelijkheid ondermijnd, en de perſoon van den Heiland op een lasterlijke wijze wordt aangerand, en welke dien ten gevolge in de meeste Duitſche Staten ſtrengelijk verboden zijn geworden, bij ons ter vertaling zien aangekondigd?

Toen in het vorige jaar op het Haagſche tooneel de Franſche opera: *Le Dieu et la Bayadère* werd opgevoerd, waren er vele onzer bezadigde Hollanders verontwaardigd over den titel van dit ſtuk. — Thans is hetzelve onder den naam van *Brama en Zoloë*, die deze ergernis niet verwekt, op het Hollandſche tooneel verſchenen. De daarſtelling echter van den inhoud van dit ſtuk, zoo als dezelve in het Handelsblad in uitdrukkingen die wij niet wenſchen te herhalen, gegeven is, toont genoegzaam dat de ergernis der zaak niet is geweken. Ieder die met de Indiaanſche fabelkunde bekend is, weet dat zij, veel meer dan de Griekſche of Romeinſche, zelfs in haren buitenſporigen vorm, de herinnering aan heilige waarheden, en vooral aan die van de menschwording Gods behouden heeft. Ook in dit ſtuk of liever in Göthes Romance waaruit hetzelve genomen is, wordt de ziel der zondaresſe weder met de Godheid vereenigd, om dat zij tot eene daad van zelfverloochenende liefde bekwaam is geweest. Kunnen dergelijke voorſtellingen niet tot eene nog grooter verwarring van denkbeelden, in dezen reeds zóó verwarden tijd geleiden? en gebiedt niet de eerbied voor God, om alles, wat, al is het ook op den verſten afſtand eene afſchaduwing der hoogſte waarheid is, uit eene vertooning te weeren, aan zang en dans gewijd? De tijd is kort, kortſtondig zijn de uren des vermaaks; de beſlisſende eeuwigheid nadert voor elk onzer. Die dit inziet, zal ook de bovenſtaande regelen niet ongepast vinden.

Sedert wij in ons nummer van December, de aandacht onzer lezers op eenige der geſchriften, waartoe de plaats gehad hebbende Scheiding aanleiding gaf, vestigden, is er wederom veel, niet alleen door bijzondere perſoonen, maar ook van regeringswege en door den drang der omſtandigheden zelve, openbaar geworden, dat aan ieder die in onze Hervormde Kerk meer dan eene menſchelijke inſtelling erkent, warme belangſtelling moest inboezemen. Het regt van onbelemmerde godsdienstoefeningen, werd wederom met veel kracht en klem gehandhaafd, in de *verdediging van conſcientie- en Godsdienstvrijheid, Pleitrede* van den Predikant H. P. Scholte (1), die zich op deze vrijheid in het belang der *openbare* bijeenkomſten van de geſcheidenen beroepende, onzes inziens op bladz. 17 van zijne rede te veel toegeeft, door te kennen te geven, dat eene godsdienstoefening, *binnen* de wanden van eene particuliere woning beſloten, het karakter van eene asſociatie zoude aannemen, en in de termen vallen van art. 294 van het ſtrafwetboek. De wet maakt althans geen onder-

(1) Te 's Gravenhage, bij J. van Golverdinge, 1835.

ſcheid bij de bedoelde bepalingen tusſchen de bijeenkomſten in bijzondere woningen en die openbare plaatſen; en de grondwet, waar zij bij art. 193 alle *openbare* oefening van godsdienst vrij verklaart, kan daardoor voorzeker niet bedoeld hebben, de godsvereering *binnen* bijzondere woningen van die vrijheid te hebben willen uitſluiten. Het *openbare* toch is hier juist datgene wat gevreesd werd, en wat volgens onze grondwet, in geval orde en veiligheid daarbij gevaar loopt, mag worden belemmerd. De *bijzondere* dienst van God *in* de huizen wordt veeleer bij de grondwet onderſteld vrij te zijn, en zij is het op grond van onze vaderlandſche zeden, en van die goddelijke wet zelve, die ook zonder plechtige afkondiging beſtaat, en in elk Christelijk land als geldig erkend behoort te worden; waaraan Regent, Wetgever en Regter onderworpen zijn, en die ook, juist dan wanneer zij wellicht in ſtrijd was met eenige bijzondere bepaling van eenig ſtrafwetboek, deze laatſte als van zelf nietig en als van onwaarde zoude doen zijn (1). De bijeenkomst van Christenen ter zake hunner godsdienst, kan of mag in een Christelijk land niet anders worden beſchouwd, dan als regtens *vrij*, voor alle belemmering of beperking gewaarborgd: en het misbruik van zulk eene vrijheid, de rustverſtooring of andere boosheid onder den denkmantel daarvan gepleegd, deze alleen valt in de termen van menſchelijke verbodsbepalingen en onder het bereik der maatſchappelijke ſtraf.

Wij worden in deze gevoelens verſterkt door de lezing van de belangrijke Pleitrede van den Haagſchen Advokaat Mr. J. W. Gefken (2), waarin ons bijzonder trof de krachtige aanwijzing van het verſchil tusſchen de Kerk en een gewoon genootſchap. *In den grond der zaak* ligt dat onderſcheid in den aard van het goddelijke, van menſchelijke overeenkomſten onafhankelijke, der Kerk, en het willekeurige, juist alleen op een menſchelijk verbond berustende, van een gewoon genootſchap. Het *bijeenkomen* der leden van de Kerk, het geld verzamelen voor de armen, het geestelijke toezigt over de zuiverheid der leer, dat alles is een noodzakelijk, en alzoo wettig uitvloeiſel van het beſtaan der Kerk. Christenen kunnen deze voor de Kerk hunnes Heeren zoodanig als zich die uitwendig openbaart, noodzakelijke en gewichtige zaken, niet afhankelijk maken van de Overheid, waar de grondwet zelve dit niet vordert. Bij de overwegingen van het *arrest van het Hof te 's Gravenhage*, waarbij de Predikant Scholte en de Diakenen en Ouderlingen der geſcheidene gemeenten van Asperen en Langerak in het hoogſte resſort verdeeld zijn, wordt alleen de burgerlijke wet als grond der veroordeeling aangevoerd. Aan die wet mogen wij dan ook de gronden dier veroordeeling met beſcheidenheid toetſen. Wij merken dan in de eerſte plaats op, dat de woorden *gezindheid* en *kerkgenootſchap*, geenszins ſynoniem zijn, en dat het juist de verwaarloozing dier onderſcheiding is, welke aanleiding ſchijnt gegeven te hebben om Gereformeerde Nederlanders in dezen de beſcherming der grondwet te ontzeggen. Te regt wordt in de pleitrede van den Heer Gefken opgemerkt, dat de grondwet alleen van *gezindheden* ſpreekt, en dat de gezindheid herkend wordt, eenig en alleen aan deszelfs belijdenis. Het zij iemand de Synode ſedert 1816 al of niet beſchouwe als het wettig kerkbeſtuur der Gereformeerden, zoo hij de Gereformeerde belijdenis getrouw blijft, is en blijft hij tot de Gereformeerde *gezindheid* behooren. Door beſtaande gezindheden bedoelt toch, onzes inziens de grondwet niet zoo zeer beſtaande *organiſatien*, kerkinrichtingen, enz. maar veel meer en ruimer, namelijk de beſtaande godsdienſtige ſecten, de geheel bepaalde leer. De grondwet waarborgt alzoo gelijke beſcherming aan Jood en Christen, Roomſchen en Gereformeerden. Zij vraagt niet of de Catholijke tot de Gallicaanſche of Ultramontaanſche Kerk behoort, of de zich hier vestigende Poolſche Israëliet, de organiſatie der alhier algemeene Joodſche Kerk met deszelfs kerkbeſtuur erkent, ja of neen: zij beſchermt allen, wier gezindheid, wier geloofsmeening hier te lande beſtaat en bekend is; en dat door die gelijke beſcherming, welke de Nederlandſche Gereformeerde, krachtens zijne belijdenis, als een regt vorderen mag, alle vervolging wordt uitgeſloten, zal wel geen betoog behoeven. De geſcheidene Gereformeerde heeft dus als zoodanig een gelijk regt als de niet geſcheidene; zijne gezindheid is niet nieuw, maar oud; ſlechts de gemeenten tot dezelve behoorende, zijn nieuw, in zoo verre als die vroeger niet beſtonden, maar het regt om die op te richten, ligt reeds in de gelijkheid waarop zij met de oude, krachtens hunne belijdenis, aanſpraak hebben. Zoo daaraan echter nog eenige twijfel was, dan wordt die weggenomen door art. 193 der grondwet, die alle belemmering van godsdienstoefening, zoo die de openbare orde of veiligheid niet ſtoort, uitſluit. Al beperkt men toch dit artikel in de uitlegging zoo veel men wil, de godsdienstoefening van eene beſtaande gezindheid blijſt in elk geval vrij.

In deze gevoelens ſtaande, kunnen wij ons allerminst vereenigen met de beginſelen, waarop de *Beſchikking zijner Majeſteit onzes geëerbiedigden Konings op de adresſen der geſcheidenen, d. d.* 11 *December* 1835 berust, en waarbij de gemeenten der geſcheidenen, bij ontſtentenis voor als nog der toelating van Regeeringswege, als *feitelijk* opgerigt en *onwettig* worden gekenmerkt. Immers Gereformeerde gemeenten hebben, gelijk wij aanmerkten, geene toelating noodig, omdat de Gereformeerde gezindheid *beſtond* bij de aanneming der grondwet. Oude bekende gezindheden te weeren, en die nieuw te verklaren; te zeggen: gij die dit of dat kerkbeſtuur niet erkent, gij zijt *niet* gereformeerd, dit ligt onzes inziens buiten de bevoegdheid van eene Regering, vooral van zulk eene die ſlechts de behoeften van maatſchappelijke rust en orde, geene hoogere beginſelen als grond van

---

(1) »D'abord il me parait évident, que l'intention de la loi, qui exige des juges le serment, n'est pas de leur impoſer l'obligation de se conformer à celles (les lois) qui choqueraient le droit naturel ou le *droit divin:* zegt de beroemde Henrion de Panſey, *de l'autorité judiciaire* Chap. XI.

(2) Uitgegeven te Amſterdam bij W. Mesſchert, 1836.

hare beslisfing inroept. Terwijl echter bij de gemelde beschikking de mogelijkheid van eene toekomstige toelating, in geval van *approbatie der ſtatuten*, ondersteld wordt, is het bedroevend dat nu juist de correctioneele vervolgingen tegen de gescheidenen, van Regeringswege ijveriger dan ooit worden voortgezet.

De Regtbank van Utrecht heeft onlangs wegens de bijeenkomsten der gescheidenen te Loosdrecht een vonnis geveld, waarbij in tegenoverstelling van het Haagsche arrest, uitdrukkelijk is geconstateerd, dat geene wanorde of onzedelijkheid die bijeenkomsten vergezellen; zij heeft daarom de zoogenaamde hoofden der gescheidenen slechts in eene zeer geringe boete van *f* 8. verwezen; en overigens aannemende, dat er een *nieuw* kerkgenootschap door de beklaagden was opgerigt, en dat zulks bij gebreke der toestemming van de Hooge Overheid eene verbodene associatie daarstelt, echter tevens verklaard, dat de vrijheid van geweten zich in Nederland ook tot vrije mededeeling van godsdienstige begrippen uitstrekt. Op dien grond zijn dan ook eenige der beklaagden, die alleen beschuldigd waren gebeden of voorgelezen, en Gods woord uitgelegd te hebben in die vergaderingen, vrijgesproken. Bij gelegenheid der pleidooijen tot die zaak betrekkelijk, is de Predikant Scholte door het Utrechtsche gemeen, niet alleen kwalijk bejegend, maar zelfs in levensgevaar gebracht. Daartoe geven diergelijke vervolgingen ligtelijk aanleiding, in verband met het gedrag van fatsoenlijker menschen, die wel geene feitelijke mishandelingen, maar verachtelijken schimp en smaad gebruikten tegen lieden, wien *geene* maatschappelijke misdaad werd ten laste gelegd, en die zonder tot nog toe van hypocrisie overtuigd te zijn, zich op hunne gewetens-overtuiging beroepen. Wij zijn onderrigt, dat binnen weinige weken voor het eerst te Amsterdam de zaak der scheiding voor de Regtbank zal behandeld worden, daar tegen zekere weduwe, wegens het houden ten haren huize van eene godsdienstoefening met *minder* dan twintig personen onder leiding van den Predikant Brummelkamp, te Arnhem vervolgd en vrijgesproken, door het openbaar Ministerie aldaar geappelleerd is. Onder dat alles heeft de scheiding haren voortgang. Onze nieuwsbladen maken gedurig van afzettingen van Predikanten gewag, die zich aan deze of gene synodale verordening, vooral aan het gebruik der Evangelische Gezangen, langer weigerden te onderwerpen. De Predikanten Van Velzen, Brummelkamp, en anderen, zijn alzoo afgezet, en vonden hunne plaats bij de gescheidene gemeenten.

Smartelijk vielen ons deze vernieuwde bewijzen van de handhaving eener kerkelijke organisatie, met verwaarloozing der belijdenis, ten opzichte van getrouwe bedienaren van Gods woord. De Predikant Brummelkamp heeft zijnen *Uitgang uit de gemeenschap van het Nederlandsch hervormd Kerkbestuur* (1) in druk beschreven en openbaar gemaakt. Ons trof de toon van opregtheid en rondheid, in dit geschrift doorstralende, bij tegenoverstelling van het stilzwijgen en de dubbelzinnigheden der Synode. Dubbelzinnigheden, die in het rapport der Synodale Commissie worden erkend, en die *met opzet* onveranderd gelaten, in de oogen van een eerlijk man niet vergoelijkt worden, door te zeggen, dat de woorden *dubbelzinnig* en *dubbelhartig* niet synoniem zijn. Men zie de *Bijdragen tot Godgeleerdheid*, Dl. IX. bl. 79. In verband hiermede staan de *Adressen*, *ingediend door de Gereformeerden in Overijssel en Gelderland*, waarin de daad van scheiding door den genoemden Predikant Brummelkamp, als noodzakelijk wordt verdedigd en aangeprezen. — Indien wij wel onderrigt zijn, zullen de gescheidenen weldra hunne kerkordening aan 's Lands Regeering inzenden, offschoon zij overtuigd blijven, daartoe als Gereformeerden niet gehouden te zijn. Dat onze Regering bij de beoordeeling daarvan een ander beginsel moge omhelzen, dan dat van wereldlijke beschikking over kerkelijke zaken, zoo als onzes inziens het geval was, in het onlangs bekend gemaakte *Besluit van Z. M. voor de Oost-Indiën*, is onze hartelijk gemeende wensch. Dat van de Synode over de *prediking der Candidaten*, is geheel en al overeenkomstig met eene uitsluitende zucht om te *organiseren*.

Terwijl menschen woelen en zich afmatten, regeert de Heer als Koning Zijner Kerk. Hij zal op Zijnen tijd licht geven in zoo veel duisternis, en eene orde die Hem welbehagelijk is, met Zijnen vrede na zoo veel verwarring en tweedragt. Nederlanders, mogten zij wien de eenmaal van God gezegende Kerk in dat land ter harte gaat, getrouw blijven aan hunne roeping als Christenen, en met onderwerping aan den Koning der Kerk, alleen van Hem redding verwachten, en afsmeken.

(1) 's Gravenhage bij Golverdinge, 1835.

SPREUKEN

VAN DR. J. F. VON MEIJER.

Eene kerk zonder geloof — eene zon zonder licht. Eene kerk zonder liefde — eene zon zonder warmte. Eene kerk zonder de hoop — eene nacht zonder morgen.

Wie dweeperij door hunne verstandsprediking meenen te zullen tegengaan, die zijn hare voornaamste bewerkers. Want het hart wil geen *Niets*, maar eene *Wezenlijkheid;* en deze is niet buiten Jezus Christus en dien gekruist.

Een Christen zonder verdrukking is als een wagen zonder wielen.

De Wijsbegeerte van het Strafrecht doet thands vele onnutte vragen, omdat zij vergeten heeft, dat God Richter is, en Wetgever.

Het levendige Christendom verachte niet te zeer den aangenamen vorm; maar het esthetische Christendom zoeke de *Wedergeboorte!*

Geen ware Logica buiten den Logos (het Woord).

De zelf-volmaakbaarheid van het menschelijk geslacht is de droom van een lammen, die de spits der Himalaya meent te beklauteren.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE VERZOENDAG.

(LEVIT. XVI.)

Wel is het eene fchrale, dorre, in alle opzichten onbeduidende, en daardoor zelve Schriftontzenuwende en Godonteerende verklaringswijze, waarmede onze jammerlijk oppervlakkige Eeuw zoo grootelijks op heeft, die namelijk, welke in de harmonyen des Ouden Testaments met het Nieuwe, niets zien wil dan willekeurige fpelingen, vernuftige, fchoon ook meestal ver gezochte en gedwongene *accommodatiën*. Voor zulk eene Godgeleerdheid is zekerlijk alle dieper zinsbefchouwing van Israëls Godsdienst-inzettingen eene loutere dwaasheid. Maar op dien dieper, dien veel beduidenden zin der aloude plechtigheden, offerhanden, en heilige bedieningen, grondt zich toch de redeneering en verkondiging des Nieuwen Testaments, niet flechts hier en daar aan enkele plaatfen, maar ook in den duidelijkften zamenhang van denkbeelden, in geheel dien Brief (b. v.) aan de Hebreën, die, neemt men hem dezen grond weg, niets anders zijn zal, dan een kunftig bedachte plooijing van Christelijke waarheden naar oud Joodfche, ja Barbaarfche vooroordeelen, naar Mozaïfche vormen, in zich zelve onbeduidend, en van wege de denkbeelden die zij noodwendig voor den geest brengen, fchadelijk alsdan en bedriegelijk. Men neme ten voorbeeld dat woord van zoo ontzachlijke beduidenis (Heb. IX. v. 22): *Zonder bloedftorting gefchiedt geen vergeving*. Dat dit woord hetzelfde is met de uitfpraak des HEEREN bij Mofes (Levit. XVII. v. 11): *Het is bloed, dat voor de ziele verzoening doen zal*, loopt in het oog. Maar wat beteekenis hechten wij nu aan deze verklaring? Heeft Mofes in den naam des HEEREN alleenlijk eenige bloedige bijgeloovigheden van *de tijden der onwetendheid*, tot een ftelsel van Godsdienst- en offerplechtigheden voor het volk, van de Aartsvaderen afkomftig, vereenigd? Heeft Paulus zich hier alleenlijk gevoegd (om het kruis van Christus bij de Hebreën aangenaam te maken!) naar een verouderend Israëlitisch denkbeeld? Of kan het de weg der Goddelijke Wijsheid geweest zijn, om de denkbeelden van *verzoening* en *vergeving door bloed* te doen verdwijnen, juist door het gebruik dier woorden, doch in een nieuwen (destijds intusfchen voor niemand verftaanbaren) zin? Zulke manieren van voortplanting harer denkbeelden moge aan de wijsheid der Jefuiten en Neologen, kunnen behagen! Wie die de Schrift met het *eenvoudig oog* leest, befeft de heillooze ongerijmdheid niet, van zulk een woordenfpel, zulk eene bedriegelijke verruiling van denkbeelden toe te fchrijven aan het van den God der waarheid afkomftig Woord?

Wenden wij ons van de Schriften van Paulus tot het Evangelie, de Brieven, de Openbaring van Johannes; het is overal dezelfde grondtoon: *verzoening*, *verzoening door bloed*. De tederfte, de innigfte van Jefus discipelen, gebruikt voor dezen zijnen in het vleesch geopenbaarden God en Zaligmaker geenen anderen naam liever en herhaalder, dan dezen: *het* LAM. Het voorwerp der hoogfte aanbidding van alle Heiligen en Engelen, van Hemel en Aarde en alle fchepfel, wordt genaamd, niet flechts in zijne vernedering en aan het kruis, maar in zijne hoogfte verheerlijking in *het midden van den troon:* een *Lammeke*, een *Offerlam*, een *Paaschlam* (1). Kon de Zoon des levendigen Gods zulk een titel voeren, bijaldien die titel niet uitdrukte hetgeen Hij ook was, niet bij wege van figuurlijke vergelijking met een geduldig fchaap, maar op grond der vervulling en verwezenlijking van hetgeen bij de inzetting des Paaschlams flechts in fchaduwen werd aangetoond: *een Godverzoenend en zielbevrijdend Offer?*

Die zelve onze zonden gedragen heeft in zijn lichaam aan het hout! zoo verkondigen Petrus en Jefaïa, Oud en Nieuw Testament ons den Zaligmaker Jefus. Befchouwen wij bij het licht dier verkondiging de ordinantiën Israëls, zijn Tabernakel- en Tempeldienst, zijn Priester- en Leviten-bedieningen, zijne Offeranden, Nazireërs-geloften en reinigingen, zijne dagen en feesten, ja geheel zijne afzondering en uitverkiezing zelve, dan wordt op eens alles wijsheid, waarheid, en klaarheid in die menigte van inzettingen en plechtigheden, anders zoo verwarrend en geesteloos. Is Christus het middenpunt, het leven ook van de oud-Israëlitifche zoo wel als van de Patriarchale Godsdienst van den beginne; dan gaat er eene wijde deur open tot verftand van de gewijde, en zelfs ten deele van de ongewijde Oudheid. Aan die Va-

(1) Openb. V. en eld. τὸ ἀρνίον.

deren en Aartsvaderen, aan dat volk uit hetwelk, naar den vleesche, de Christus moest spruiten, werd Hij van Godswege voorgesteld, niet alleen met woorden, maar ook in allerlei voorafbeeldingen en schaduwen, waarvan de wezenlijkheid in Hem is. Van daar de offeranden, zoo oud als het menschdom na den zondeval, en onder alle volkeren der aarde, onder wat verbasteringen ook, als van *zonde* en *zoen* getuigende, bekend. Van daar in Israël de volmaaktste regeling dier offeranden door Gods onmiddelijk bestel aan Moses, en geheel die priesterlijke en nationale wetgeving, waarin alles op den Christus zag, alles op den Christus wees, alles den Christus verkondigt ook nog aan ons, die onder de bedeeling des N. Testaments dien waarachtigen Christus niet kennen, zoo wij Hem niet ontfangen uit den boezem van het Oude Testament, uit de moederschoot van Israël, ja uit de omwindselen zelve der afgeschafte schaduwwet.

Zien wij dit met bijzondere toepassing op het plaatsbekleedend zoenlijden onzes Heeren en Zaligmakers, in verband met eenen veelbeteekenenden dag onder Israëls gezette hoogtijden, den in het zestiende Hoofddeel van Moses Vierde Boek verordenden *Verzoendag!* Alles op dien plechtigen dag verkondigde aan Gods oude volk deze grondwaarheden des Christendoms: de zonde, die ons onder den vloek van Gods heilige wet houdt; de verlossing, de vergeving, de verzoening, door middel van een van God gestelden Hoogepriester, een van God verordend offerbloed. Letten wij daarbij allereerst op de bepaling van den dag. *In de zevende maand*, dus luidt het gebod (Ald. v. 29 en 30.), *op den tienden der maand zult gij uwe zielen verootmoedigen, en geen werk doen, inboorling noch vreemdeling die in het midden van u als vreemdeling verkeert. Want op dien dag zal Hij voor u verzoening doen, om u te reinigen: van alle uwe zonden zult gij voor het aangezicht des* HEEREN *gereinigd worden.* Reeds deze bepaling van den tijd heeft in deze inzetting hare beteekenis. De feesten, hoogtijden, en vastendagen in Israël, volgden elkander op in eene niet toevallige, maar met hunnen aart en beduidenis overeenkomstige orde. Ieder eerste dag der maand (nieuwe maan), was een soort van Sabbath in Israël, gevierd met buitengewone offeranden en feestvreugde, en aanduidende, even als de wekelijksche Rustdag, eene *ruste voor Gods volk* weggelegd, en die *groote vernieuwing aller dingen* bij den afloop der eeuwen. De *zevende* maand werd onder de maanden, even als de *zevende* dag onder de dagen, het *zevende* jaar onder de jaren, op eene uitnemende, op eene hoogstplechtige wijze gevierd; en met haar nam in Israël het burgerlijk jaar zijnen aanvang. *In de zevende maand* (lezen wij Levit. XXIII. v. 22) *op den eersten der maand zult gij eene ruste hebben, een gedachtenis des geklanks, eene heilige tezamenroeping;* kenlijk ziende op *dat jaar des welbehagens, dien dag der wrake onzes Gods*, uitgeroepen onder anderen bij Jesaïa (LXI. v. 1). Onmiddelijk na dit feest van vreugde en heerlijkheid, volgde nu de inzetting van eenen dag van plechtige zondebelijdenis en verootmoediging, mitsgaders *verzoening*. Daartoe was dan de *tiende* dag der zelfde maand van God verordend, en straks wederom na dien Verzoendag het vreugdefeest der Loofhutzettinge (Levit. XXIII. v. 24 en volg. v. 34 en volg.) ter gedachtenis en afbeeldinge van vroegere, tegenwoordige, en nog aanstaande weldadigheden des HEEREN. Zoo werd ieder eerste maand van het jaar bij Gods aloude volk geheiligd door afwisseling van boete- en vreugdedagen, opeenvolgende verkondigingen van zonde, genade, vernieuwing, en heerlijkheid.

Van den dag, waarop de groote verzoenplegtigheden bepaald waren, gaan wij over tot den persoon, die dezelve hoofdzakelijk verrichtte, den Hoogepriester (Levit. XVI. v. 2). Als een man uit het midden zijner broederen genomen, een Israëliet uit de Israëlieten, van Gods wege verordend en gezalfd, om voor het volk tot God in het heiligdom met het bloed van zonde- en zoenoffers te naderen, was Aäron en ieder Hoogepriester uit zijn geslacht na hem, een voorbeeld van dien *grooten Hoogepriester der toekomende goederen* (1), Jesus Christus, die ook zelve, *voor zoo veel het vleesch betreft*, een Israëliet uit Israëlitische vaderen, een mensch uit de menschen, *medelijden kon hebben met onze zwakheden, als die in alles verzocht is geweest gelijk als wij, doch zonder zonde* (2); en tevens *heilig*, *onnoozel*, *onbesmet*, *afgescheiden van de zondaren*, *niet noodig had*, gelijk die vroegere bloot voorbeeldende Hoogepriesters, *eerst voor zijne eigene zonden slachtoffers op te offeren* (3); ook niet inging *telken jare* in het heilige der heiligen, *dat met handen gemaakt is*, met het bloed van *dieren*; maar *eenmaal* ingegaan is *met zijn eigen bloed* (4); die ook niet als de Hoogepriester der schaduwbedeeling, uit Aäron en Levi afkomstig is, maar, als openbaar is, uit Juda en David; *Koning* uit dien hoofde zoowel als Hoogepriester, in de dingen die voor God te doen zijn niet *staande*, als de Priesteren op aarde (5), maar aan de rechterhand Gods *gezeten*, gelijk tot Hem gezegd is, van God den Vader: *Zit aan mijne regterhand, tot dat ik uwe vijanden zal gezet hebben tot een voetbank uwer voeten. Gij zijt Priester in der eeuwigheid naar de ordening Melchisedeks.* Want (dus had het God, den God van hemel en aarde, den Verbondsgod van Abraham, behaagd, die, eer de volheid der tijden däár was, zijne Kerk onderwees door voorbeelden en afbeeldingen der toekomstige wezenlijkheid!) eeuwen reeds vóór de Mozaïsche bedeeling was door een kort maar veelbeduidend voorval de aart van dat hooger dan Aäronisch Priesterdom te kennen gegeven in den persoon van Melchisedek, Priester van God den Allerhoogste en Koning van Salem, aan wien Abraham zelve, de vader der geloovigen, de tienden bracht, en van hem gezegend werd (6). De Schrift nu des Nieuwen Testaments leert ons tot in den naam en titel van

---

(1) Heb. IX. v. 11. (2) Heb. IV. v. 15.
(3) Heb. VII. v. 27. (4) Heb IX. v. 12.
(5) Heb. X. v. 11, alwaar de eigenaartigheid van het woord *ἕστηκε* in tegenoverstelling van het *zitten* van Christus ook door Valckenaer in Schol. ad. h. l. aangedrongen wordt.
(6) Gen. XIV. v. 18—20.

dien geheimnisvollen perſoon, in de wijze, waarop hij in het Boek van Geneſis vermeld wordt, ja zelfs in de *niet-vermelding* van ſommige bijzonderheden, hem aangaande, de gelijkenis van Jezus Christus onderkennen (Heb. VII.), om straks uit de breedvoerige beſchouwing en vergelijking van het door Melchiſedek beide en Aäron voorgeſchaduwd priesterſchap deze volheerlijke slotſom af te leiden: *Wij hebben dan zoodanigen Hoogepriester (den Zoon, in eeuwigheid geheiligd!) die gezeten is aan de rechterhand des troons der Majeſteit in de hemelen, een bedienaar des Heiligdoms, en des waren tabernakels, welken de Heere heeft opgerecht, en geen mensch.* Heb. VI. 28. VII. v. 1 en 2.

Zoo heeft dan ook ons Christendom een Hoogepriesterſchap (buiten eenen Middelaar-Hoogepriester is er voor den zondigen mensch geen toegang tot eenen troon van genade!); maar een Hoogepriesterſchap niet beſtaande in eene bloote vertooning, gelijk dat des Pausdoms, noch in de ſchaduwachtige voorſtelling van iets hoogers en beters nog aanſtaande; maar in het wezen zelve der zaak: een Hoogepriesterſchap van waarachtige, van volledige, van eeuwig blijvende verzoening, heiliging, en tusschenbeidetreding. Zulk een Hoogepriester is Jeſus! Maar daarom dan ook moest Hij ingaan in dat heilige der heiligen, *niet met handen gemaakt*, dat is, *in den hemel* (1), met geen *vreemd bloed*, maar met *zijn eigen* (2). Hij, *de waarachtige God en het eeuwige leven*, en tevens in de allervolſtrektſte éénheid des perſoons *de Zoon des menschen en het Zaad der vrouw*; Hij, de Heer der Heeren, en tevens de nederigſte en verachtſte der menſchen in zijne dienstknecht-geſtalte; Hij is tevens, overeenkomſtig diezelfde verborgenheid, de Hoogepriester die offert, en het Lam, dat geofferd wordt. *Hij heeft de zonde te niet gedaan door de offering van zich zelven!* Heb. IX: v. 26. En Hij wordt dan ook in Israëls ſchaduwwet *te gelijk* door de dagelijksch offerende Priesters, en den *éénmaal jaarlijks* ingaanden Hoogepriester afgebeeld, en *te gelijk* door alle die offerdieren, wier bloed, onophoudelijk ſtroomende in het heiligdom, zoo geheel onmachtig was tot wezenlijke wegneming van zonden (Heb. X. v. 3); maar juist daarom zoo veel te kenlijker wees op eene *betere offerande*, eenmaal aan te brengen in de volheid des tijds.

Aäron dan (Levit. XVI. v. 3) gaat niet in, dan met zondoffer en brandoffer, om allereerst *voor zich zelven en voor zijn huis* verzoening te doen; maar de meerdere dan Aäron, de ware Hoogepriester naar Melchiſedeks ordening, *brengt* niet, maar is *zelve* dat volkomen zoen- en brand- en zoenoffer, waarmede Hij de Gemeente, voor welke Hij zich overgaf, in eeuwigheid heiligt, en volkomen zalig maakt (Heb. IX. v. 25). Evenwel daarin ſpiegelde Hij zich in de bediening van Aäron weder af, dat de Hoogepriester in Israël op den grooten Verzoendag in het *allerheiligste* niet inging in zijne prachtige ambtskleeding met den mantel en met den Ephod, de Urim en Thummim, de edele geſteenten op de borst en op de ſchouders, den hemelsblaauwen hoed, en den gouden plaat met het opſchrift: *heiligheid des* HEEREN (1); Christus, op wiens hoogheerlijk hemelsch Hoogepriesterſchap deze zinnebeelden zagen, ging op den dag der waarachtige verzoening aan het kruis, niet in met kleederen van heerlijkheid, maar om het in de beeldtaal der ſchaduwwet uit te drukken (Levit. XVI. v. 4) in de *linnen kleederen*, met *den linnen gordel*, met den *linnen hoed* zijner volmaakte reinheid, gerechtigheid en heiligheid. Verg. Openb. XIX. v. 8.

Doch zien wij nu meer bepaaldelijk van het offer, dat op den Verzoendag gebracht werd voor de zonden des volks, voor de vergadering der kinderen Israëls (Levit. XVI. v. 5 en volg.). Dat offer beſtond, behalve eenen ram ten gewoon brandoffer, in *twee geitenbokken*, tot twee geheel onderſcheidene verrichtingen beſtemd, ten zondoffer. — Werd dan Hij, wiens verzoeningswerk op het Paaschfeest door de offerande van het volmaakte Lammeke afgebeeld werd, nu op den Verzoendag afgeſchaduwd door hetgeen anders in de Schrift ten zinnebeeld geſteld wordt van onreine zondaars en verworpenen, een *bok* (2)? Ja! zoo behaagde het dien grooten God en Heiland, die elders het niet beneden zich acht, ons te wijzen op de *koperen ſlang*, opgericht aan het hout in de woestijn, als op het beeld en de voorzegging van zijne eigene verhooging aan het kruis (3)! Twee *bokken* dan nu *nam de Hoogepriester uit de vergadering der kinderen Israëls, om die te ſtellen voor het aangezicht des* HEEREN *aan de deure der Tente der zamenkomst.* Den eenen, volgens de beſlisſing van het lot (v. 8), ſlachtte hij ten zondoffer, en met dat bloed ging hij in in het heiligdom; den anderen, beſtemd om de zoogenaamde *weggaande bok* te zijn, bracht hij, na de voleindiging van alle de plechtigheden *binnen de tente der zamenkomst*, insgelijks voor den HEERE toe, doch nu niet meer om bloed te ſtorten, maar om (v. 21) *op het hoofd van dien levendigen bok beide zijne handen te leggen, en om daarop alle de ongerechtigheden der kinderen Israëls, en alle hunne overtredingen, en alle hunne zonden te belijden, en om die op het hoofd des boks te leggen, en dien alsdan door de hand eens mans, daartoe voorhanden, levendig uit te zenden in de woestijn.* Waarmede als in hare omtrekken die Goddelijke waarheid afgeteekend, verkondigd en geprophetеerd werd: dat alzoo Jeſus Christus de Heere zich zoude beladen met onze zonden; voor die zonden ſterven, gelijk het *geſlachte* offerdier, maar ook die zonde wegnemen, wegdragen, te niete doen door zijne opſtanding uit de dooden; welk laatſte afgebeeld werd door het *levendig blijven en henen gaan* van den *tweeden bok.* Wat nu op den Verzoendag door de twee *geitenbokken* aangeduid werd, dat vinden wij in de offerande voor de reiniging des melaatſchen terug (Levit. XIV. v. 1—7); in die *twee levendige reine vogels*, waarvan *de eene* in een aarden vat boven levendig water *geſlacht* werd; terwijl

(1) Heb. IX. v. 24. (2) Heb. IX. v. 12 en 25, 26.
(3) Exod. XXVIII en XXXIX.

(1) Matth. XXV. v. 32 en 33. (2) Joh. III. v. 14.

de Prieſter *den anderen*, na hem eerst in het bloed des eerſten gedoopt te hebben, *levendig liet wegvliegen in het open veld* (1). Hebben wij hier niet de zwakke, ja, maar toch tevens in den zamenhang van geheel de ſchaduwdienst onmiskenbare aanduidingen van Hem, die *overgeleverd is om onze zonden, en opgewekt om onze rechtvaardigmaking* (Rom. VI. v. 25)? van Hem, *die geen zonde gekend heeft, en zonde gemaakt werd voor ons, opdat wij zouden worden rechtvaardigheid Gods in Hem* (2 Cor. V. v. 21.)? van Hem, die *een vloek geworden voor ons, opdat wij van den vloek der wet verlost werden* (Gal. III. v. 13)?

Doch wij keeren terug tot de verrichtingen van den Hoogepriester op den Verzoendag *binnen den Tabernakel.* Aldaar dan nam hij (v. 12) een wierookvat vol vurige kolen van den altaar (den gouden reukaltaar, ſtaande vóór het voorhangſel, waarachter *het heilige der heiligen* was (2);) en van daar met een reukwerk van welriekende ſpecerijen trad hij binnen het voorhangſel, om met den nevel, daaruit opgaande, het verzoendekſel der Verbondsark te bedekken, *opdat hij niet ſtierve* (v. 13). Daarna (v. 14, 15.) ſprengde hij het bloed der offerdieren, voor zich zelven en voor zijn huis, mitsgaders dat van den bok, voor de zonden des volks geſlacht, *op* het verzoendekſel, en *voor* het verzoendekſel, *tot zevenmaal toe* (3); insgelijks deed hij (v. 16.) aan *de Tente der zamenkomst, welke met de kinderen Israëls woonde, in het midden hunner onreinigheden*, mitsgaders (v. 18.) aan *de hoornen des altaars* voor het aangezichte des Heeren, om ook *dien altaar* door *verzoening* te reinigen. De beteekenis van alle deze nog ſlechts uiterlijke reinigingen is uit den Brief aan de Hebreën, uit de zamenſtemming van geheel de Schrift, openbaar. Alles, zelfs in Israël, Gods uitverkoren en geheiligd volk, lag van zich zelve onder de zonde. Alles, zelfs de gezalfde Hoogepriester en zijn geſlacht, behoefde eene reiniging, om te kunnen ſtaan, om te kunnen dienen voor het aangezichte Gods. Zelfs het heiligdom en zijne vaten (de Tabernakel, het heilige, de altaren, de kandelaren, de Ark en haar verzoendekſel, enz.) *woonde*, als geſchreven is, *in het midden der menſchelijke onreinigheden*, en was daardoor, zonder eene telkens herhaalde reiniging door *offerbloed*, zelfs tot de bloote voorafſchaduwing der hemelſche dingen onbekwaam. Daarom had ook Moſes reeds bij de eerſte en oorſpronkelijke inzetting *beide het volk en den Tabernakel, en alle de vaten der dienst met bloed beſprengd*, dewijl zelfs dat *eerſte testament niet zonder bloed kon ingewijd worden; want zonder bloedſtorting geſchiedt geen vergeving* (Heb. IX. v. 18—22.) En toch! *het was onmogelijk* (dit wisten de Godvreezenden in Israël even goed als wij (1) *dat het bloed van ſtieren en bokken de zonden zoude wegnemen* (Heb. X. v. 4). Zoo waren het dan beduidingen *van de hemelſche dingen zelve, die gereinigd worden door betere offeranden, dan deze* (Heb. IX. v. 23); beduidingen niet van menſchen, maar *van den Heiligen Geest* (Heb. IX. v. 8)! Hooren wij de verklaring van het Woord door het Woord, de bedoelingen van den Geest in het Oude Testament door dienzelfden Geest in de beſchrijvers van het Nieuwe: *Christus de Hoogepriester der toekomende goederen gekomen zijnde, is door den meerderen en volmaakteren Tabernakel, niet met handen gemaakt, dat is, niet van dit maakſel, noch door het bloed der bokken en kalveren, maar door zijn eigen bloed eenmaal ingegaan in het heiligdom, een eeuwige verloſsing te weeg gebracht hebbende; want indien het bloed der ſtieren en bokken, en de asſche der jonge koe beſprengende de onreine, haar heiligt tot de reinigheid des vleeſches, hoe veel te meer zal het bloed van Christus, die door den eeuwigen Geest zich zelven Gode onſtrafſelijk opgeofferd heeft, uwe conſcientiën reinigen van doode werken, om den levenden God te dienen!* En ſtraks: *Daarom komende in de wereld zegt Hij: ſlachtoffer en offeranden hebt gij niet gewild, maar gij hebt mij het lichaam toebereid. Toen ſprak ik, Ziet ik kome (in de rolle des boeks is van mij geſchreven), om uwen wille te doen, o God! – In dezen wille zijn wij geheiligd door de offerande des lichaams Jeſu Christi eenmaal. – Dewijle wij dan, broeders, vrijmoedigheid hebben om in te gaan in het heiligdom door het bloed van Jeſus, op eenen verſchen en levenden weg, welken hij ons ingewijd heeft door het voorhangſel, dat is, zijn vleesch: En dewijle wij hebben eenen grooten Priester over het huis Gods: Zoo laat ons toegaan met een waarachtig hart, enz.* Heb. IX. X.

Het is dus Christus, dat waarachtige, dat volmaakte Offerlam Gods, op welken ons wijzen zoo die *rammen* en die *varren* voor het huis der Priesteren, als die *lammeren en bokken* voor de zonden des volks aangebracht, onder de bedeeling der ſchaduwwet. Op Hem wijst ons de Hoogepriester Israëls eenmaal des jaars *alléén* (Levit. XVI. v. 17) ingaande in het heilige, om verzoening te doen. Op Hem, als die *altijd leeft om voor hun te bidden* (2) worden Zijne geloovigen gewezen door dat reukwerk op het verzoendekſel der Arke

---

(1) Over de ware beteekenis van de uitdrukking לַעֲזָאזֵל (Lahazazel) in het oorſpronkelijke (v. 8, 10 en 26) beſtaan onderſcheidene gedachten. Vroegere en latere uitleggers van naam (WITSIUS in zijne *Oec. Foed. Dei*, in onzen tijd HENGSTENBERG in zijne *Christologie des A. T.* en anderen) verſtaan door dit woord een' *boozen geest* of *den Duivel*, aan welken de zonde, van hem afkomſtig, op die wijze dan, als het ware, terug gezonden wordt. Doch deze opvatting, hoezeer ten aanzien van het woord *Hazazel* wel iets voor zich hebbende, komt ons evenwel voor bij de gewone vertaling verre achter te ſtaan; vooral blijkt dit uit de aangewezene overeenkomst met *den levendigen vogel*, mitsgaders uit de vergelijking met v. 20—22, alwaar van het denkbeeld eener overgave aan den booze ſchijn noch ſchaduw is, en niets anders dan *wegzending, loslating*, misſchien (zoo als BOCHART het woord verklaarde) *afzondering tot wegzending in eene woeste plaats* bedoeld blijkt te zijn. VAN DER PALM wil hier aan eene *veraffchuwende uitdrijving* liever dan aan eene wegzending gedacht hebben. Doch men bedenke, dat in zulk eene ſymboliſche handeling beide denkbeelden zeer goed te zamen kunnen gaan, en in allen gevalle hetgeen, waar het hier op aankomt, de *loslating* is. Men vergelijke ſteeds Levit. XIV. v. 7. Dat de Joden in later tijd *den weggaanden bok* van eenen rots te pletter lieten ſtorten, was geheel buiten en tegen de inzetting van Moſes.

(2) Exod. XXX. v. 1—7.

(3) Verg. Levit. XIV. v. 7.

(1) Verg. Ps. L. v. 8 en volg. Ps. LI. v. 18 en 19 en elders.

(2) Heb. VII. v. 25. 1 Joh. II. v. 1 en 2.

van Gods getuigenis (Levit. XVI. v. 13), alzoo door wierook en reukwerk zelfs nog in de hemelsche gezichten *het gebed* wordt afgebeeld (Openb. V. v. 8). Op Hem eindelijk wijst ons in dezen Levitischen Verzoendag zelfs deze kleine, maar, naar het woord, hoog gewichtige bijzonderheid ten slotte (Levit. XVI. v. 27): *De varre des zondoffers en den bok des zondoffers, welker bloed ingebracht is in het heilige, zal men tot* BUITEN HET LEGER *uitvoeren: en hare vellen, haar vleesch en haar mist zullen ze met vuur verbranden;* hetwelk in den Brief aan de Hebreën dus wordt uitgelegd (Hoofdst. XIII. v. 11—13.): *Welker dieren bloed voor de zonde gedragen werd in het heiligdom door den Hoogepriester, derzelver lichamen werden verbrand* BUITEN DE LEGERPLAATS. *Daarom heeft ook Jesus, op dat Hij door zijn eigen bloed het volk zoude heiligen,* BUITEN DE POORTE *geleden. Zoo laat ons dan tot Hem uitgaan* BUITEN DE LEGERPLAATSE, *zijne smaadheid dragende.*

O Goddelijke harmony van waarheid in dat Boek der Boeken, waarin die des Ouden en des Nieuwen Testaments nevens elkander staan als twee onwraakbare getuigen van éóne en dezelfde, van eene, als Jesus Christus zelve, *gister en heden en in eeuwigheid dezelfde* Openbaring! Zoo zien wij dan die groote wet- en heilverkondiging Gods even leesbaar geprent in de schaduwen en voorbeelden van den ouden dag, als in de Schriften van Apostelen en Propheten: *in God*, eene gerechtigheid, die volkomene voldoening eischt aan de wet Zijner heiligheid; *in den mensch*, en wat des menschen is, *alles* onder de zonde besloten; *in Christus*, eene vergeving, gegrond op verzoening door voldoening, eene voldoening door plaatsbekleeding, door overneming.

Waren dan de schaduwen dier vroegere bedeeling van God verordend om zijnen Christus, den van eeuwigheid gezalfden Zoon, aan het uitverkoren volk aan te kondigen en als voor oogen te stellen; en hebben zij thands onder de tegenwoordige bedeeling van *vervulling* plaats gemaakt voor de wezenlijkheden zelve; geenszins is ons daarom derzelver beschrijving en naauwkeurige aanteekening in de Schrift des Ouden Testaments overbodig geworden. Nog heden ten dage (geheel de Schrift des Nieuwen gaat ons hierin voor!) nog heden ten dage leveren ook zij ons een machtigen sleutel op voor die groote Verlossingsdaden, met welke Jesus Christus onze Heere, *overeenkomstig de schriften, zijn volk zalig maakt van hunne zonden.* Nog heden ten dage spreken ook deze schaduwen de dwaalleer tegen, die maar al te zeer de Kerken des Evangeliums binnendrong, als of Jesus lijden, bloed en dood slechts eene *vertooning*, geene *betooning*, geweest ware van Gods heiligheid en liefde, *goedertierenheid en waarheid, gerechtigheid en vrede.* Want indien niet in alle waarheid en wezenlijkheid door het bloed van Christus eene *verzoening* geleerd wordt in den zin, waarin die verstaan werd bij de offerplechtigheden des Ouden Testaments; wat is dan derzelver toepassing (en dat tot in de kleinste bijzonderheden!) op eene leer, waarvan men *verzoening door offerbloed* juist wil uitgesloten hebben?

Mochten wij bij de ingetredene weken der lijdensprediking, door dien Geest zelven, van wien zoo wel de verordening der *voorbeelden*, als de beschrijving der *vervullingen* is, ingeleid worden in het waarachtige verstand dier *verzoening!* mochten onze oogen geopend en bestierd worden, om in zielbehoudend, in hartreinigend geloof te staren op dat opgeheven offer voor onze zonden: den Zoon van God aan het kruis, het Lam van God op den troon! Mochten wij Hem met onze harten volgen, en bij het licht der aloude prophecyen en voorbeduidingen, zoo wel als der Evangelische verkondigingen, zijne gangen waarnemen van het Paaschmaal tot Gethsemane, van Gethsemane tot Golgotha, en van Golgotha tot op den eersten dag der nieuwe week! Als *het Lam, dat geslacht is, en ons Gode gekocht heeft met zijn bloed*, belijde Hem de Gemeente, die Hij zich aldus verkregen heeft, en aanschouwe Hem al wie zelve *zijne ziele niet kan in het leven houden*, zoo als Hij daar voor onze oogen staat in zijn woord, overgeleverd van Judas, verloochend door Petrus, verlaten van alle zijne discipelen; ter aarde gebukt met bloedzweetinge in den hof der olijven; gebonden, geslagen, bespot, bespogen in de Raadzaal; getuigende van zijn Hoogepriesterschap voor Cajaphas, en van zijn Koningschap voor Pilatus; bedekt met den purperen mantel en gekroond met de doornenkroon door de Heidenen, opgeëischt ter vloekdood door de Joden; gaande naar de hoofdschedelplaatse en genageld aan de kruispaal, met prophecijën en zegeningen in zijnen mond, en met het vonnis der veroordeeling op zijn (eeuwig gezegend!) hoofd; uitgerekt tusschen hemel en aarde in het midden der lasteraren en der moordenaren, onder de verwijtingen der goddeloozen, onder de verduistering der zon, en onder de verlating van zijnen God! *Want alzoo lief had God de wereld, dat Hij zijnen eeniggeboren Zoon heeft gegeven*, in den dood, in den kruisdood, in de diepten der verlating heeft overgegeven, *op dat een iegelijk die in Hem gelooft, niet verloren ga, maar het eeuwige leven hebbe!* En dit is *het woord des kruises, dwaasheid dengenen, die verloren gaan, maar ons die behouden worden eene kracht van God. De wijsheid der wijzen vergaat, het verstand der verstandigen maakt God te niet. Want in de wijsheid Gods heeft de wereld God niet gekend; maar nu behaagt het Hem door de dwaasheid der prediking zalig te maken degenen die gelooven.* O laat ons spreken van *Christus den gekruisigden*, *de ergernis* der eigengerechtigheid, *de dwaasheid* der ingebeelde verlichting; maar *den geroepenen* uit vrije genade, *de kracht Gods en de wijsheid Gods;* en *indien iemand roemt, die roeme in den Heere.* Zoo zij het.

HISTORISCH OVERZICHT VAN DE STUDIE DER PROFETISCHE SCHRIFT IN GROOT-BRITTANIË.

De Christelijke Kerk leert, naar het Woord van God, in onzen Heere Jezus Christus twee naturen onderscheiden, de goddelijke en de menschelijke: zij leert ons ook

van den Heere twee ſtaten kennen, eerst dien van vernedering en lijden, daarna dien van verheerlijking en heerſchappij; eindelijk ook tweederlei verſchijning op aarde, eerst eene openbaring in het ſterfelijk vleesch bij zijne eerſte komst, daarna eene openbaring in de verheerlijkte menschheid bij zijne wederkomst. De eerſte, van 's Heilands geboorte tot zijne opneming in heerlijkheid, noemt Paulus *de groote verborgenheid der Godzaligheid* (1 Tim. III. v. 15); de tweede, welke aanvangt wanneer alle koningrijken der wereld Hem zullen onderworpen worden, en daarnevens bevat de Openbaring van 's Heeren *toorn over de oproerige volken, en den tijd der dooden om geoordeeld te worden, en om den loon te geven aan zijne dienstknechten de Propheten, en den Heiligen, en dengenen die zijnen naam vreezen, den kleinen en den grooten, en om te verderven degenen die de aarde verdorven;* deze tweede verſchijning noemt Johannes in zijne Openbaring *de verborgenheid Gods, die vervuld wordt, gelijk Hij zijnen Propheten heeft kond gedaan*, (Openb. X. v. 7. verg. met Cap. XI. v. 18). De eerſte bedeeling wordt genoemd *de dag der genade*, de tweede, *de dag des oordeels;* en in deze twee verborgenheden is de omvang van alle de waarheden der goddelijke Openbaring begrepen.

Wat de leer van Christus wederkomst betreft, rondom welke zich alle de voorſpellingen der Prophetie rangſchikken, of in welke zij zich als in één middenpunt veréénigen; die wordt reeds in de Apostoliſche Geloofsartikelen uitgedrukt met deze woorden: »Ik geloof in Jezus Christus, Gods eeniggeboren Zoon, — — die wederkomen zal om te oordeelen de levenden en de dooden." Nader vindt men dit artikel voorts ontwikkeld in de Niceeſche Geloofsbelijdenis, waarin deze woorden werden bijgevoegd: »En wiens Rijk geen einde zal hebben." Deze laatſte woorden werden er bijgevoegd tegen de dwaling der Gnostieken, die de *perſoonlijke* heerſchappij des Heeren, zoo wel als zijn *perſoonlijk* lijden en ſterven verwierpen. Daarom ſchreef reeds Justijn de Martelaar, een dier Kerkvaders in de tweede Eeuw, die met de Discipelen der Apostelen zelve had omgegaan (1): »Ik en zoo vele Christenen als er in alles rechtzinnig zijn, erkennen dat er eene opſtanding des vleeſches zijn zal en een duizendjarig verblijf in Jeruzalem, dat weder opgebouwd, verſierd en vergroot zal worden, zoo als de Propheten, Ezechiël, Jezaïas en de anderen getuigen."— Zoo ook beleed Tertullianus in de derde Eeuw zijn geloof aan het Koningrijk van Christus op aarde, en aan de opſtanding vóór de duizend jaren, en een leven en heerſchen met Christus in het nieuwe Jeruzalem. Lactantius die in 't begin van de vierde Eeuw leefde, is zeer breedvoerig op dit onderwerp, en zegt dat »wanneer Gods Zoon de ongerechtigheid vernietigd, en de Rechtvaardigen die van den beginne af geweest zijn, in het leven zal herſteld hebben, Hij alsdan duizend jaar onder de menſchen zal verkeeren, en over dezelven eene allerrechtvaardigſte heerſchappij uitoefenen. — — Dat is de leer der heilige Propheten, welke wij Christenen volgen: dat is onze wijsheid!"

Dus dacht men in de eerſte Eeuwen der Christelijke Kerk. Doch deze leer van de wederkomst en het Koningrijk van Christus, werd door twee onderſcheidene oorzaken in de Oosterſche en Westerſche Kerk verduisterd. Eerst leidde daartoe in het algemeen de beſtrijding des gezags van Johannes Openbaring, waardoor natuurlijk derzelver hoofdwaarheid, die men voor eene uitvinding van Cerinthus uitgaf, moest worden verwaarloosd. In het Oosten werd deze verwaarloozing krachtdadig bevorderd door de Gnostiſche zucht tot afgetrokkenheden, en valſche allegoriën; in het Westen daarentegen door de aanmatigingen van Rome, hetwelk deszelfs eigene tegenwoordige heerſchappij verhief ten koste der toekomſtige heerſchappij van den Heer. Doch *dit* heeft nimmer kunnen weggenomen of verdonkerd worden, dat eene rij van de rechtzinnigſte Kerkvaderen der eerſte Eeuwen, een Barnabas, Justinus Martyr, Irenéus, Tertullianus, Hippolytus, Methodius, Lactantius en anderen de leer van Christus wederkomst en perſoonlijke heerſchappij, die het middenpunt aller nog toekomſtige Prophetiën is, hebben voorgeſtaan en verdedigd.

De Kerken der Hervorming keerden op den voorgang der van God hun toegezondene Geloofsgetuigen terug tot de leer der rechtzinnige Kerkvaders van de eerſte Eeuwen, en namen allen de Belijdenis van Nicea, onder hunne Geloofsformulieren op; doch, ingeſloten (om zoo te ſpreken) tusſchen de onheiligheid en dweeperijen der Wederdooperen aan de ééne zijde, en de vervolgingen en verdrukkingen der Roomſche heerſchappij aan den anderen kant, waren zij verplicht tot een krachtig getuigenis tegen dezen en tegen genen. Tegen beide vonden zij het noodig, alleen de waarſchuwende en dreigende zijde over te ſtellen van het artikel der wederkomst van Christus, als Wereldrichter, namelijk, om een iegelijk te vergelden naar zijn doen, en tot verdelging van den Pausſelijken Antichrist. Dat echter die uitſluitende richting van het gezicht op het *oordeel*, in dien tijd de leer van het *Koningrijk* zelve eenigermate verduisterd of op den achtergrond geſteld heeft, hebben wij vroeger in een opzettelijk opſtel breeder aangewezen (1). In Brittannië daarentegen, waar nog op den tijd van eenen Knox dezelfde aanmerking mag worden toegepast, is ſedert door de voortreffelijkſte Schriftuitleggers, de nadere ontwikkeling der leere van Christus komst en Koningrijk uitgevoerd, en men mag die uitwerking inderdaad als een pand beſchouwen, aan die Kerk, vooral in deze laatſte tijden, van den Heere der Kerken toebetrouwd geworden.

Offchoon men dus uit het tot hiertoe gezegde zien kan dat wij de leer aangaande de perſoonlijke weder-

(1) Zijne bekeering tot het Christendom had drie jaar na den dood van Apostel Johannes plaats.

(1) Deel I. No. 14. *Proeve eener beſchouwing van het Koninklijk ambt van den Heere Christus, in verband met het oordeel over levenden en dooden.*

komst, en het heerlijk Rijk van den gezalfden Koning Sions als het eigenlijke hoofd- en middenpunt der Prophetiën aanmerken, zijn wij echter voornemens een meer algemeen overzicht der Prophetische studiën in Engeland hier mede te deelen; immers niet een verschillend gevoelen, maar volstrekte onverschilligheid omtrent de Prophetische Schriften des Bijbels is een treurig teeken voor eene Kerk, en toont dat zij door ongeloof en wereldschgezindheid doof geworden is voor die stem des Heeren: *Zalig is hij die leest en zijn zij die hooren de woorden der Prophetie dezes Boeks, en die bewaren hetgeen in dezelve geschreven is, want de tijd is nabij!*

Het was vooral in Schotland, dat gelijk wij van Knox gezegd hebben, de Prophetiën, vooral de Openbaring van Johannes, als waarschuwing tegen de verleidingen der Roomsche Kerk door de Protestanten werd gebruikt. In Engeland evenwel had hetzelfde plaats, en Koning Jacobus de Eerste schreef in het begin der XVII[de] Eeuw nog een werk, om te bewijzen, dat de Paus van Rome de voorzegde Antichrist was. Eene geheel nieuwe ontwikkeling kreeg echter de Prophetische studie door Joseph Mede, een Engelsch Leeraar uit Essex, die ook in het begin der XVII[de] Eeuw bloeide, en overleed in het jaar 1638, het 52[ste] van zijnen ouderdom. Mede wordt door vele hedendaagsche Prophetische Schriftverklaarders *de Vader der prophetische studie* in Engeland genoemd. Hij schreef over dit onderwerp verscheiden werken, alle in de Latijnsche taal (1); en wordt nog hedendaags vlijtig gebruikt.

Mede onderscheidde zich vooral door het weder aannemen der denkbeelden der eerste Christenkerk, zoo als die boven zijn voorgedragen, omtrent het koninklijk Rijk van Christus, en vereenigde die met de leer van Christus wederkomst om te oordeelen de levenden en dooden, ongeveer gelijk wij dit hebben gedaan in ons opstel in Deel I. N°. 14. dezer *Nederlandsche Stemmen.*

Het is bekend welk schrikkelijk misbruik de heethoofdigste Republikeinen na den Koningsmoord aan Karel I gepleegd, van de leer aangaande Christus Koningrijk hebben gemaakt. Het was bijna eene hernieuwing der Wederdoopersche woelingen. Deze menschen die men Vijfde-monarchie drijvers (*Fifth-Monarchymen*) noemde, ijverden ten sterkste tegen de regering van Cromwell, die zij oordeelden dat even zoo wel als die der Stuarts voor de heerschappij van Koning Jezus moest plaats maken. Zij maakten zich niet alleen daarin schuldig, dat zij hunne vleeschelijke staatswoelingen aan hunne Prophetische verwachtingen verbonden, maar ook hierin, dat zij tot het bereiken hunner bedoelingen de hand gaven aan eene menigte Deïsten van dezelfde Ultrarepublikeinsche partij, die Cromwell gewoon was *heidenen* te noemen (1). Niettegenstaande dit schreeuwend misbruik der heerlijkste waarheden, vond een der grootste mannen zijner Eeuw, de beroemde J. Newton (vier jaar na Medes dood geboren) zich genoopt eene veelzins merkwaardige verklaring van Joannes Openbaring te geven, die zich vooral onderscheidde door grootsche beschouwingen en een ruim gezichtspunt, waaruit hij Joannes prophetisch Boek in verband met het Oude Verbond, met de Mozaïsche Tempeldienst en de Voorzeggingen van Daniël beschouwde. Ook hij beperkte de voorspellingen des Ouden Verbonds niet tot de tijden der eerste bedeeling, maar toonde dat zij ruime uitzichten in de verste toekomst bevatten (2). Voltaire, de oppervlakkige en veelzins nietige Voltaire ontzag zich niet om met den grooten man, naar zijne gewoonte, met een *trait d'esprit* te spotten:

Le grand Newton fit *son* Apocalypse.

Ook schijnt het waar, dat de Natuurkenner op verscheidene punten der geloofsleer aanmerkelijke dwalingen heeft gekoesterd; doch indien men ook al uit dezen arbeid zijn geloofsleven niet kan opmaken, er kan dan nog uit blijken, hoe zeer de groote man gevoelde, wat de bestemming zijns volks was in het vak der prophetische Theologie.

De Bisschop, zijn naamgenoot (Thomas Newton), maakte, eene halve eeuw later, de opmerking, dat het schrijven over de Openbaring, hoe moeilijk ook, gansch niet als overtollig mocht beschouwd worden, wijl in den laatsten tijd zich geen Godgeleerde met dit Boek had bezig gehouden, die er niet eenig nieuw licht over verspreid had; deze opmerking was ook vooral op den geleerden man zelven toepasselijk. Het werk van dezen Schrijver *over de gewijde Voorzeggingen* (dat naar den derden Engelschen druk in het Nederduitsch onder dien titel werd uitgegeven) (3), opende een nieuw tijdperk voor de Verklaring der profetische Schrift. Dit werk blijft, benevens dat van Mede, nog steeds groote waarde behouden. Hij ontleende het ontwerp tot zijn geschrift uit deze merkwaardige woorden van den Cancelier en Christen-Wijsgeer Baco: »Zulk een werk, hetwelk de *Geschiedenis der Profetiën* konde genoemd worden, het tweede deel der kerkgeschiedenissen uitmakende, en tot de Voorzeggingen en derzelver vervulling behoorende, moest dus ingericht zijn, dat iedere Voorzegging der H. Schrift gepaard ging met de gebeurtenissen of uitkomsten, die dezelve door alle Eeuwen heen der wereld bevestigden, tot des te vaster verzekering van ons geloove, en ter verlichting van de kennis en bevordering der ervarenis in het verklaren dergenen, die nog onvervuld zijn. Terwijl men echter in dezen die ruimte en uitbreiding moet toelaten, welke aan de goddelijke Voorzeggingen eigen en gemeen, en tevens overeenkomstig is met het Wezen van den hemelschen Ingever zel-

(1) *Clavis Apocalyptica, — De Hebdomadibus Danièlis, — De Apostasia ultimorum temporum, — De Prophetia Petri; etc.* Het eerstgenoemde Werk werd in 1833 te Londen vertaald, en uitgegeven onder den Titel: *A translation of Mede's Clavis Apocalyptica,* bij R. Brandsby Cooper; printed for J. G. et F. Revington, 8°. — Het is deze Dr. Mede, wiens uitleggingen meermalen voorkomen in de bekende *Bijbelverklaring der Engelsche Godgeleerden*, voor ruim honderd jaar in het N. D. uitgegeven met eene Voorrede van Prof. van den Honert.

(1) Stäudlin, *K. G. Gross Brittaniëns.* Th. II, S. 121, 122.
(2) Het gevoelen van den Ridder Newton over de Openbaring, vindt men ook in de Bijbelverkl. der Eng. Godgeleerden. Deel XXVII.
(3) Te Amst. 1768, 2 Deelen in 4°.

ve, *bij wien één dag is als duizend jaren, en duizend jaren als één dag*; naardien dezelve niet in haar geheel en volledig op een bepaalden tijd naauwkeurig vervuld worden, maar ook trappen en graden der vervulling hebben, volgens welke die vervulling ook ſtuksgewijze in onderſcheiden Eeuwen der wereld kan plaats hebben. Dan zoodanig Werk moest met de grootſte omzichtigheid, beſcheidenheid en eerbiedigheid behandeld, of anders liever geheel achterwege gelaten worden (1)."

Biſſchop Newton behandelde in dit Werk zoowel de nog onvervulde als de bereids door vervulling bevestigde voorſpellingen. Hij ging, even als Mede, van het geloof der eerſte Christenkerk omtrent Christus heerſchappij en Koningrijk uit, en verſpreidde beide over Oud- en Nieuwtestamentiſche voorzeggingen, vooral over die van Daniël, een licht, waaraan vele hedendaagſche Profetiſche Schriftverklaarders in Engeland het hunne ontſtoken hebben (2).

Of de derde Schrijver van dienzelfden naam, de godvruchtige Godsman, dien wij in Nederland het best als den Auteur der voortreffelijke Cardiphonia kennen, en wiens bekeering zulk eene luisterrijke openbaring was der heerſchappijvoerende genade Gods, of deze Newton zich veel met de profetiën heeft bezig gehouden, is ons niet bekend; maar *dit* blijkt, dat zijn boezemvriend, de godvruchtige Dichter Cowper, een diep inzicht in dat gedeelte van Gods Woord had. Aandoenlijk is zijne invocatie der verſchijning van Jeſus in heerlijkheid, welke wij hier als eene proeve van dat inzicht gaarne mededeelen:

Kom, groote Heiland, kom, en voeg de kroon der Aard
Tot al uw kroonen toe! Gij zijt haar éénig waard.
U werd zij toegezegd vóór 't morgenrood der tijden,
En ſints verwierſt Gij haar door offer-bloed en lijden;
(Dien prijs, zoo eindloos hoog, zoo godlijk van waardij!)
Uw heilgen roepen u als Koning uit, o Gij,
Wiens titel in hun hart de pen van eeuwge Liefde
Gedoopt in 't grondloos meir der heilgenade, griefde!
Uw heilgen roepen u als Koning uit, o Heer,
En hunner haatren trots verheft zich meer en meer,
Terwijl uw weêrkomst toeft. Maar zoo zij de uchtendſtralen
Aanſchouwden van dien Dag, hoe zou hun hoogheid dalen!
Hoe zouden ze in 't gebergt verſchuilen op dien blik,
En 't vallend rotsgevaart' omhelzen, bleek van ſchrik (3)!

In het begin dezer Eeuw legde zich de Eerw. George Stanley Faber bijzonder toe op de ſtudie der Profetiën. Deze ging van andere gronden dan Mede en Th. Newton uit. Hij verklaarde het Koningrijk van Christus als wel *over*, maar niet *op* de aarde gevestigd, en legde de Openbaring vooral uit in verband met een tijdvak van 1260 jaren, waarin hij meende, dat de heerſchappij van het Pausdom en Mahomedanisme zou worden beſloten (1). Hij onderſcheidde zich van zijne voorgangers vooral daardoor, dat hij het Antichristelijk Frankrijk der Revolutie in zijne verklaring van Daniëls en Joannes Voorſpellingen opnam. Doch zijne voornaamſte verdienſten beſtaan hierin, dat hij de aandacht weder, en meer dan immer voorheen, op de toekomſtige lotbeſtemming van het volk van Israël heeft gevestigd, in eene afzonderlijke daartoe ingerichte Verhandeling (2). Zijne veel later uitgegevene *Sacred Calendar of prophecy* (Profetiſche Jaarboeken), bevatten in het breede zijne gronden voor de onzichtbare natuur van het Koningrijk des Heeren, en tegen 's Heilands perſoonlijke verſchijning en heerſchappij op aarde. Dit Werk is in het breede wederlegd door den Heer W. CUNINGHAME (3).

Het was deze laatstgenoemde Schrijver, die in het jaar 1813 een Werk over de Openbaring van Joannes uitgaf, in hetwelk de leer van de tweede perſoonlijke Verſchijning onzes Heeren bij den aanvang van het Millennium of duizendjarig Koningrijk, en zijne heerſchappij op aarde gedurende die bedeeling, zeer ontwikkeld en krachtig werd voorgedragen, en waarmede men mag rekenen, dat voor deze ſtudiën een nieuw tijdperk geopend is. »In het volgend Werk (dus ſchreef Cuninghame in de Voorrede voor dit Boek:) zal de lezer veelvuldige melding vinden van de tweede verſchijning van onzen Heer. Ik ben wel bewust, dat het hedendaagsch eene algemeen aangenomen zaak is bij Christelijke Kerkleden en Leeraars, om vele van die plaatſen, welke ik op die groote gebeurtenis heb toegepast, in een figuurlijken zin te verklaren. Doch ik heb het gevoelen van de uitmuntendſte Schrijvers over de Profetiën voor mij, terwijl ik dezelve letterlijk opvat; en de overtuiging, die mij met opzicht tot dit punt bezielt, is niet alleen het gevolg van een langdurig en zeer gezet onderzoek der profetiſche Schriften, maar werd langzaam en als on-

---

(1) Baco, *De Augm. Scient.* Lib. II. cap. 11.

(2) In het bijzonder zijn zijne beſchouwingen over de letterlijke bewaarheiding der reeds vervulde profetiën, vervolledigd door de latere reisbeſchrijvingen en getuigeniſſen zelfs van ongeloovige Schrijvers, op nieuw bewerkt door A. Keith, *On the evidence of the prophecies*; een Werk, waarvan in den jare 1829 te Parijs eene verkorte Franſche Vertaling is uitgegeven, in 18°.

(3) Come then, and adding to thy many crowns,
Receive yet one, the crown of all the earth,
Thou, who alone art worthy! It was thine
By ancient covenant, ere Nature's birth,
And thou hast made it thine by purchase since,
And overpaid its value with thy blood.
Thy saints proclaim thee King; and in their hearts
Thy title is engraven with a pen,
Dipt in the fountain of eternal love.
Thy saints proclaim thee King; and thy delay
Gives courage to their foes, who, could they ſee
The dawn of thy Last Advent, long deſired,
Would creep into the bowels of the hills,
And flee for refuge to the falling rocks.
The task, Book IV in. f.

(1) *A dissertation on the prophecies relative to the great period of 1260 Years.* 2 vol. Lond. 1808, 1809.

(2) *On the restoration of Israël and the overthrow of Antichrist.* Een werk, dat later aanleiding heeft gegeven tot het fraaie *Discourſe on the destiny of Israel*, bij the Rev. John Scott, A. M. Hull, 1813.

(3) W. C., A Critical examination of ſome of the fundamental Principles of the *Rev. G. S. Faber's Sacred Calendar of prophecy;* with an anſwer to his arguments against the Millenial Advent and Reign of Meſſiah. 1830.

danks mij zelf door mij aangenomen, tegenover vooroordeelen, die mij vroeger eigen waren. In de voortdurende overmacht der tegengeſtelde beſchouwing hebben wij een blijk van dien geest des Ongeloofs, welke onze Heere ons verzekert, dat het tijdſtip zijner tweede komst zal kenteekenen: *Maar wanneer de Zone des menſchen komt, zal Hij ook geloove op aarde vinden?* waardoor niet in het algemeen het geloof aan de waarheden van het Evangelie bedoeld wordt, maar zeer bijzonder aan de bijzondere toezeggingen die betrekking hebben op zijne tweede komst."

»Omtrent dit punt zal ik hier de volgende aanhaling uit Kings *Aanmerkingen over de teekenen der tijden* mededeelen (1)."

»»Aan den éénen kant wilden de Joden de woorden der heilige Prophetiën, betreffende 's Heilands eerſte komst in zijnen ſtaat van diepe vernedering en lijden, niet aannemen noch gelooven, daar zij verblind waren door ſchitterende verwachtingen van hetgeen geſchreven was omtrent zijne tweede komst, zijne verſchijning in heerlijkheid; en aan de andere zijde is thans de Christenwereld afkeerig van te gelooven hetgeen wezenlijk in dezelfde woorden der heilige Prophetiën geſchreven is van zijne tweede komst op aarde in heerlijkheid, daar zij verblind is door hare gewoonte van gedurig met de Joden te twisten over de eerſte komst, en door de oneigenlijke verklaring die overheerſchend is geworden, en door welke hetgeen op de tweede ſlaat op de eerſte wordt toegepast, als leidende tot eenen ingebeelden voorſpoed der Christelijke Kerk op aarde, ofſchoon deze ingebeelde voorſpoed eene valſche uitlegging van het Woord is, als zijnde in ſtrijd tegen al de waarſchuwingen van onzen Heer zelf, en van alle zijne heilige Apostelen."""

Na de uitgave van Cuninghames werk werden verſcheiden Schrijvers van bekwaamheid opgewekt om de nieuwe beſchouwingswijze te proeven, en verder te ontwikkelen of te beſtrijden. De Eerw. L. Way behandelde dit onderwerp in eene reeks van brieven, in een Engelsch tijdſchrift omſtreeks het jaar 1819 geplaatst. In het jaar 1824 verſcheen zijne *Palingeneſia, of toekomende wereld;* en vier jaar later gaf hij onder den verdichten naam van Baſilicus zeer belangrijke *Gedachten* uit *over de ſchriftmatige verwachtingen der Christelijke Kerk.* Veel opmerkzaamheid verwekte ook in dien tijd een werk van John Fry, over 's Heeren tweede komst, dat voortreffelijk zijn moet, doch hetwelk de Schrijver van dit Artikel niet heeft onder het oog gehad (2). Ook de werken van Frère werden veel gelezen; hij ſchreef een afzonderlijk werkje over de orde en ſchikking der Prophetiën in de Openbaring, dat later in het Fransch werd vertaald (3). Twee Leerredenen van J. H. Stewart over 's Heeren toekomst, gedaan in 1827, zijn in het Nederduitsch overgebracht uitgekomen.

Wij zijn thans gekomen tot een van de alleropmerkelijkſte werken over de nog onvervulde profetiën des Bijbels, hetwelk wel niet in Engeland vervaardigd, maar in het Engelsch is overgebracht geworden door een der zonderlingſte en merkwaardigſte mannen van zijnen tijd, die ſedert de voornaamſte ſtrijder is geworden voor de leer van Christus perſoonlijke verſchijning en duizendjarig Rijk; een man, die ontzettend veel van zich heeft doen ſpreken, die beurtelings hoog verheven en diep miskend is geworden; die groote en ſchitterende inzichten in de goddelijke waarheid had, maar van wien het tevens niet ontkend mag worden, dat hem groote dwalingen hebben aangekleefd. Wij bedoelen het groote werk van *Ben Ezra*, uit het Spaansch met eene inleidende Verhandeling in het Engelsch overgebracht door Edward Irving.

Edward Irving, Leeraar der Schotſche Kerk ſints 1813, was een man van zoo ſchitterende begaafdheden, dat de welſprekendſte leden van het Parlement, inzonderheid de beroemde Canning, gewoon waren hem, den onvergelijkelijken Kanſelredenaar, bij voorkeur te gaan hooren. Maar juist dit aanzienlijke gehoor, hoe ſtreelend het ook voor 's mans eigenliefde moeste zijn, vervulde zijne ziel van diepe droefheid, zoo dikwijls hij zag op de wereldschgezindheid en geestelijke doodigheid van zoo velen, die meer de pracht en weelde der wereld, dan die armoede van geest, aan welke het Koningrijk is toegezegd, bij ervaring bleken te kennen. Terwijl hij zich voorbereidde om op den eerſten Kerstdag des jaars 1825, die juist op een' Zondag viel, zijne bij zulke gelegenheid tallooze hoorders tegen de wereldſche verſtrooijingen van het winterſaizoen te waarſchuwen, viel zijn aandacht op de woorden van Paulus: *Maar gij, Broeders, gij zijt niet in duisternisſe, dat u die dag als een dief zoude bevangen. Gij zijt allen kinderen des lichts en kinderen des daags: wij zijn niet des nachts nog der duisternisſe; zoo laat ons dan niet ſlapen gelijk als de anderen, maar laat ons waken en nuchteren zijn, want die ſlapen ſlapen des nachts, en die dronken zijn, zijn des nachts dronken.* De ſpreker, bevindende dat hij na het beginnen van zijne rede met eene verklaring van hetgeen in het verband vooraf gaat, reeds te ver was gekomen in dat onderwerp dat hem zoo na ter harte ging, (hij had de overtuiging omtrent de naderende toekomst des Heeren reeds eenige maanden lang in zijnen boezem omgedragen:), om het op ééns te kunnen laten varen, zoo beſchouwde hij dit als eene opwekking van Godswege, meende niet langer te mogen achterlaten om den *geheelen* raad Gods te verkondigen, en trad dus dienzelfden dag, eigenlijk beſtemd voor de

(1) *Remarks on the ſigns of the times:* (dit werk verſcheen in twee 4° deelen in de jaren 1798, 1799, en bevat zeer belangrijke beſchouwingen.)

(2) Fry, *The ſecond Advent or glorious Epiphany of our Lord Jeſus Christ.* Lond. 1822. 2 vol. 8°.

(3) J. H. Frère, *Combined view of the prophecies*, 1815. *On the Structure of the Apocalypſe*, 1826. De Heer Cuninghame heeft er intusſchen aanmerkingen tegen uitgegeven. Frère vindt in de Openbaring van Joannes eene Chronologiſche Geſchiedenis der Kerk; eene beſchouwing, waartegen zich de Heer Cuninghame onzes inziens met alle recht verklaart.

herdenking der eerste komst des Heeren, met veel kracht van rede en betooning des Geestes, in het gewichtig onderwerp van Zijne toekomst in heerlijkheid en majesteit. Het was (schreef hij zelf een jaar later:) »het was vóór volle twaalf maanden een gedenkwaardige dag in de geschiedenis van mijn Leeraarsambt, voor welken niet alleen ik, maar ook zoo vele zielen, die thans in de hoop uwer verschijning wandelen, de grootste reden hebben, U, o aanbiddelijk Hoofd uwer Kerk, te danken en te zegenen!"

»De leer (dus vervolgt hij), die ik toen staande hield, was: dat de komste des Heeren ten oordeele, van den tijd van Enoch af, dien eersten van Gods Geest gedreven Leeraar, tot op den tijd van Joannes, den laatsten derzelven, de uitverkorene Kerk Gods was voorgesteld geweest, als het groote voorwerp van hun geloof en hope; en wel wegens deze drie gewichtige redenen: *vooreerst*, wijl alsdan het getal der uitverkorenen vervuld is; *ten tweede*, wijl dan tevens hun strijd is voleindigd; *ten derde*, wijl hun Koningrijk alsdan zal gekomen zijn; terwijl aan de andere zijde diezelfde leer den ongeloovigen en verworpenen als het grootste voorwerp van vrees en de sterkste aandrang tot bekeering wordt voorgesteld, wijl alsdan, *vooreerst* hun Koningrijk ten einde, *ten andere* de dag der genade gesloten, en *ten derde* hun oordeel (d. i. het *oordeel over de levenden*) is vervuld, en het lot van al hunne geslachten verzegeld tot op het *oordeel over de dooden*, hetwelk niet zal plaats grijpen dan na de regering der uitverkorenen en heiligen, in den Bijbel genoemd *de duizend jaren*, en onder de Godgeleerden het *Millennium*."

Eenigen tijd daarna kwam Irving op eene schijnbaar allertoevalligste wijze, maar blijkbaar onder Goddelijke beschikking, in het bezit van een Spaansch werk, getiteld: *La venida del Mesias en Gloria y Majestad* (de toekomst van den Messias in majesteit en glorie), uitgegeven in Spanje gedurende de korte tijdruimte van het bestuur der Cortes (in 1812), onder den verdichten naam van Ben Ezra. Het bleek naderhand geschreven te zijn door zekeren Emanuel Lacunza, geboren te St. Jago in Chili in 1731, en aldaar Prediker der Jezuiten-orde tot op de verdrijving der orde uit die streken, als wanneer hij de wijk nam naar Italie, alwaar hij in 1801 zijne dagen te Imola ambteloos en in de afzondering eindigde. Naauwelijks was het bestuur der Cortes ontbonden en de vroeger orde van zaken hersteld, of dit boek werd met vele anderen onderdrukt, en zoo veel mogelijk buiten omloop gebracht. Het was intusschen reeds in Frankrijk hier en daar bekend geworden, en werd door een R. C. kerkelijke in 1822 of 1823 aan een Engelsch Kerkleeraar overgezonden, van wien Irving het door eene tweede of derde hand ontving. Dit werk kwam op zulk eene opmerkelijke wijze overeen met zijne aanvankelijke prediking van de toekomst des Heeren, en bevatte nog daarenboven zoo vele heldere en diepgaande ontwikkelingen van die leer, dat hij aanstonds besloot het in de Engelsche taal over te brengen. Hij deed dit, met bijvoeging van eene uitgewerkte, en zeer schoone inleidende Verhandeling voor hetzelve; en dit Werk is een van de uitvoerigste, diepst doordachte, en volledigst ontwikkelde geschriften, die over dat onderwerp geschreven zijn.

Na de genoemde Inleiding des Vertalers voor dit uitmuntende werk, in welke de verhouding van het leerstuk van de toekomst van *den Zoon des menschen* tot al de overige waarheden des goddelijken Woords in een helder licht wordt geplaatst, verdeelt zich het werk zelve van den Spaanschen Godgeleerde in drie Afdeelingen. De eerste handelt van de eigenlijke verklaring der Heilige Schrift in het algemeen, en de leer der Kerkvaders en Conciliën over het behandelde onderwerp in het bijzonder. Hier wordt het meer algemeen aangenomene gevoelen op de voldoendste gronden wederlegd, en de leer der oorspronkelijke Christenkerk niet alleen in het licht gesteld, maar ook gehandhaafd, als van welke de Kerk en hare groote Leeraars en Vergaderingen nooit werkelijk afgevallen, maar alleen de meeningen van sommige bijzondere Schrijvers eenen tijd lang afgeweken zijn. De tweede Afdeeling behandelt de komst des Heeren in majesteit en glorie, als voorbereid en voorspeld in tien onderscheiden gebeurtenissen: de opvolging der Rijken bij Daniël, in den droom van het gouden beeld; het profetisch gezicht van denzelfden Profeet omtrent de vier dieren; de verschijning van den Antichrist; de verdelging van deszelfs Rijk; de herstelling van Israël; de verwerping der Christenkerk uit de Heidenen; de verlossing der gebondenen onder de heerschappij van Babylon; de vrouw bekleed met de zon; de oprichting van den Tabernakel Davids; en de verheffing van den Berg Sion ten hoofd boven alle de bergen. De derde Afdeeling bevat de heerlijke toekomst zelve en het Koningrijk van Christus, en zijnen grooten gerichtsdag; voorts de vervulling der voorzeggingen omtrent den nieuwen hemel en de nieuwe aarde, omtrent het nieuwe Jeruzalem, en de luisterrijke bruiloft des Lams, benevens hetgeen vooral volgens Joannes Openbaring op dit tijdperk van heerlijkheid en majesteit staat te volgen.

Twee hoofdpunten maken, benevens verscheiden andere van minder aanbelang, den grond en sleutel van het stelsel van Ben Ezra uit: het eerste, dat Jezus Christus, in zijn' heerlijken staat van majesteit en glorie, die ons in de heilige boeken worden beschreven, op onzen aardbol staat te verschijnen, niet alleen om hier het groote eindvonnis uit te spreken over al de nakomelingen van Adam, maar tevens ook, alvorens nog de tijd van dat eindoordeel dáár is, om over de wereld te regeren, en van al de Volkeren der aarde als Koning te worden erkend, — dat alsdan onze wereld een tijdperk van zegen zal ervaren, waarin al hare redelijke inwoners Jezus Christus, den Zoon des levenden Gods, en den Vader, die Hem tot onze zaligheid in de wereld zond, zullen kennen en aanbidden, en al de waarheden en voorrechten onzer gezegende godsdienst erkennen en waarderen. — Het tweede punt is: dat met den aanvang van dit gelukzalige tijdvak, de Joden, die wij nog steeds door eene wonderlijke Voorzienigheid Gods daartoe bewaard

zien, hoezeer ook verſtrooid en verdrukt onder de Volkeren, zich zullen bekeeren tot Jezus Christus, en Hem als hunnen Mesſias erkennen, in hun land wederkeeren, op nieuw het Volk Gods bij uitnemendheid worden, en Hem in geest en in waarheid aanbidden, tot zegen en zaligheid voor hen zelve en voor alle de Volken (Rom. XI).

In het vorige jaar (vóór dat, waarin het werk van Lacunza in het openbaar verſcheen) had Irving reeds een geſchrift uitgegeven, onder den titel: *Babel en het Ongeloof voorzegd*, in hetwelk mede de volle ontwikkeling van Ongeloof en Bijgeloof, en de eindelijke vereeniging van deze beide, met veel klaarheid en kracht werd voorgeſteld als de vervulling der hoofdvoorſpellingen van Daniël en der Openbaring, tot welker uitlegging dit werk bijzonder beſtemd was (1). Hij wilde die uitlegging meer volledig maken door de nadere behandeling der Profetiën van Daniël, en gaf daarop in 1829 uit: *eene Reeks van Redevoeringen over Daniëls gezicht van de vier Dieren, of Kerk en Staat verantwoordelijk aan elkander, en beide verantwoordelijk aan Christus;* hetgeen wat de Profetiën van Daniël aangaat, zich hoofdzakelijk aan de denkbeelden van den Bisſchop Newton houdt, en die nog nader ontwikkelt, voortzet en toepast op onze dagen, en de Europeſche heerſchappij van Frankrijk in de XIX^de^ Eeuw; en tevens de bedoeling had om aan te wijzen, dat Engeland, indien het zich door de emancipatie der R. Catholieken van de Hervormde Belijdenis als belijdenis van den Staat afſcheurde, zich zou rijp maken door deze daad van afval voor eene volkomene verwerping van Godswege. In dit werk verdient alle aandacht een bij wijze van inleiding voorafgaande Brief *aan mijne Eerwaarde Vaders en Broeders, de geordende Leeraars der Schotſche Kerk*, in welken hij zijne getrouwheid aan de leer en orde dier Kerk in het breede verdedigt en handhaaft. Het is ons belangrijk voorgekomen, om van dien brief hetgeen den geest des werks meest karakterizeert, en Irvings gevoelens het duidelijkst doet kennen, hier bij wijze van uittrekſels mede te deelen. Hij vangt aan met de volgende woorden:

»Eerwaarde en welbeminde Vaders en Broeders, de vrede Gods zij met u en met uwe gemeenten: de zegen van het aanbiddelijke Hoofd der Kerk beware u van alle ketterij en ſcheuring, en de Heilige Geest ſchenke u een overvloedigen oogst op uwe bediening!

»Ik, die uw broeder ben in de herderszorge der gedoopte kinderen van de Schotſche Kerk, terwijl ik dit werk uitgeve over de verantwoordelijkheid van Kerk en Staat aan elkanderen, en van beide aan God, zoo weet ik niemand uit te denken, wien ik het zoo eigenaardig zou kunnen opdragen, dan aan Ulieden, de Hoofden der Schotſche Kerk, de geordende Dienaren in het Koningrijk van Schotland. Ontvangt, ik bidde U, ontvangt de aangebodene vrucht mijner overdenkingen en werkzaamheden, hoe onwaardig ook, beſchouwd in betrekking tot het groote onderwerp dat mij bezig hield, als den tol mijner dankbaarheid aan de Kerk van Schotland, en een pand mijner getrouwheid aan de goede zaak waaraan onze Vaderen gearbeid hebben, terwijl velen hunner hun getuigenis bezegeld hebben met hun bloed. — — —

»Mij blijft nu alleen nog overig, Geliefde Broederen in den Heere, U te verzekeren, dat ik, in al hetgeen ik hier of elders heb geſchreven omtrent de komst en het Koningrijk van den Zone des Menſchen, niet heb geſproken tegen eenig Artikel der kerkleer, maar alleenlijk, gelijk een Leeraar altoos behoorde te doen, heb geopend hetgeen in zulk een Artikel meer of min ontwikkeld begrepen is. Ik heb de leer van eene perſoonlijke toekomst, die bij al de Kerkvaderen werd geloofd, ſtaande gehouden tegen de leer van eene geestelijke komst, die thans in de Kerk is ingedrongen. Ik heb de leer gehandhaafd van Christus komst om den Antichrist te verdelgen, welke in al onze geloofsbelijdenisſen wordt geleerd, tegen de leer, die thans zich in de Kerk indringt, van de bekeering van den Antichrist door de prediking des Woords. Ik heb de leer gehandhaafd van Christus komst om te oordeelen *de levenden en de dooden* tegen de leer, die zich thans indringt in de Kerk, dat Christus alleenlijk komen zal om *de dooden* te oordeelen. Wat aangaat den dag des oordeels of den laatſten dag, omtrent welks during niets in onze geloofsformulieren bepaald is, van deze, zeker! heb ik zoowel in dit meer bijzonder als in andere werken geleerd, dat die niet een dag van twaalf uren is, maar een dag van duizend jaar, waarvan in het XX^ste^ Capittel der Openbaring van Joannes melding is, en waarop de XC^ste^ Psalm zinſpeelt, die ook vermeld wordt in het VI^de^ Capittel van Joannes, in het III^de^ van den tweeden Brief van Petrus, en inderdaad overal in de Schriftuur, als de dag der eerſte opſtanding, als de dag van het oordeel over de levenden, als de dag van de verdelging des Antichrists; welke, aanvangende in den morgenſtond der eerſte Opſtanding, eindigt in het oordeel over de dooden. Oordeelt gij zelve, Eerwaarde Vaders en Broeders, of ik hierin mij vergrijp tegen de formulieren van eenigheid onzer Kerk, welke ik daarentegen verklaar in hun waren letterlijken zin, en welke velen, die zich tegen deze verklaringen aankanten, tot geestelijke en beeldſprakige beduidenisſen verflaauwen, die niet alleen met den letter niet overeen komen, maar zelfs de bedoeling verijdelen. Één ding doe ik: namelijk ik verklaar *den dag* des oordeels van *een tijdperk* des oordeels, beginnende van het oordeel over den Antichrist, voortgaande met het oordeel over de levenden, en eindigende in het oordeel over de dooden. Even als de tegenwoordige bedeeling des Evangelies door den Profeet Jezaias en den Apostel Paulus *de dag* der genade, *de dag* der zaligheid genoemd wordt, zoo geloof ik, dat het gezegende tijdperk, dat wij voor de Aarde verwachten, datgene is, wat in de Schrift *de dag* des oordeels, *de dag* der gerechtigheid genoemd wordt, in welken, en niet na denzelven, in de belijdenisſen van al onze Kerken verklaard wordt,

(1) *Babylon and Infidelity foredoomed.* Glasgow. 1826. 2 vol. 12.

dat Christus wederkomen zal, op aarde, om te oordeelen de levenden en de dooden.

»Verdraagt mij geduldig, Eerwaarde Vaders en Broeders, terwijl ik alzoo voor uwe ooren de allerrechtzinnigſte leer onzer Kerk uitleg en rechtvaardig, welke ik zoowel in dit als in al mijne overige geſchriften handhave: want ik ben niet onbewust van mijne menigvuldige vijanden, die U onwaarachtige berichten overbrengen van de leer uws getrouwen Mede-herders; wier kwaadwilligheid ik beweene, maar tevens moet beletten om uwe broederlijke liefde en goed gevoelen van iemand, die altijd oprecht en getrouw aan de Schotſche Kerk verbonden geweest is, te verhinderen. Ik weet vooraf, dat degenen, die in Christus Jeſus gelooven vervolging zullen moeten ondergaan. De wet laat zulk eene vervolging niet toe die van goed en bloed zou berooven; maar zij kan de vervolging door laster en valschheid niet voorkomen; en terwijl ik mijn post verdedig tegen dwaalgeesten en ſcheurgezinden, beide in Kerk en Staat, zoo verwacht en begeer ik niet van hen geſpaard te worden; maar gaarne zou ik, indien het met Gods wil beſtaanbaar is, aan de gemeenſchap uwer liefde, uwer hoogachting en gebeden blijven deel hebben. Daarom bid ik U alle lasterlijke berichten te verwerpen, en mij te beſchouwen zoo als ik mij in mijne uitgegevene werken doe kennen. Meent niet, veel geliefde Broederen! dat ik deze dingen tot verdediging mijns zelfs gezegd hebbe; want ik ben mij van geen ding bewust; of ook om eenige kwade bejegening van uwentwege te voorkomen; want de liefde hoopt alle dingen, en christelijke moed braveert alle dingen; maar ik beken, dat zij gezegd zijn in den wensch van mijn goeden naam te bewaren, niet alleen als Kerkleeraar, maar als Christen, bij dezulken, die ik bemin en eer als mijne Broeders en Vaders in de Kerk des Heeren."

Later heeft Irving nog begonnen eene zeer volledige en alleruitvoerigſte uitlegging der Openbaring van Joannes uit te geven, welke echter door zijn afſterven in den loop des verleden jaars is afgebroken geworden. — Het is hier de plaats niet, en wij achten ons ook op dit punt niet genoegzaam ingelicht, om den twist te beſliſſen, die Irving met zijne ambtgenooten Arthur Thomſon en John Haldane over 's Heilands menſchelijke natuur heeft gevoerd, en zijne op dien grond, en ten gevolge van andere zonderlinge denkbeelden, die hij in zijne Kerk verwezenlijken wilde, in Maart 1833 gevolgde afzetting. Zeker is het, dat de uitſluitende beſchouwing van 's Heilands aanſtaande heerlijkheid en heerſchappij, hem de kracht van het Godverzoenend kruislijden wel eens heeft doen voorbij zien; en in dat opzicht vooral moeten wij hier even zeer tegen Irvings afdwalingen waarſchuwen, als op de hooge waarheden, door hem tevens verdedigd en ontwikkeld, opmerkzaam maken. De vermelding van beiden behoort gelijkelijk tot ons Overzicht alhier. — Irving meende, dat zijne prediking van 's Heeren toekomst bevestigd werd door verſchijnſelen, die men algemeen voor geestdrijverij verklaarde, en die hij voor eene vernieuwing der buitengewone Geestesgaven der eerſte Christengemeenten aanzag; en hij ſtichtte op dien grond eene afzonderlijke Kerk, geheel ingericht naar de wijze der Apostoliſche gemeente. Hier werden, dus gaf men voor, vreemde talen geſproken, profetiën gedaan, wonderbare genezingen door gebed en geloof bewerkt. Wij voor ons achten wel zulke buitengewone geestelijke gaven voor geenszins volſtrekt onmogelijk in onze dagen (in de Schrift worden zij nergens tot de tijden der Apostelen beperkt), wij verwachten veel meer zulke waarachtige, maar ook daartegenover leugenwonderen en teekenen, in de dagen, die de toekomst des Heeren onmiddelijk moeten voorafgaan (2 Theſ. II. v. 9); maar ook juist deze tweederlei natuur van de teekenen en wonderen die de Kerk van Christus te gemoet ziet, maakt het dubbel noodzakelijk om *te waken en te bidden*, en *de geesten te beproenen of ze uit God zijn* (1). Wat ook intusſchen tegen Irving als Sectehoofd moge in te brengen zijn, zelfs de zulken, die anders geenszins met zijne gevoelens op hadden, hebben aan de oprechtheid van zijn geloof en ijver nimmer getwijfeld. Hij is te Glasgow ontſlapen in Maart 1835.

Gelukkig dan ook hebben de zonderlinge afdwalingen, waarin vele zoogenaamde *Irvingiten* vervielen, de eenmaal ontwaakte profetiſche ſtudie in Engeland niet onderdrukt. Ook velen dergenen, die deze dolingen het ſtelligſte als *listige omleidingen des Satans* hebben gebrandmerkt, hebben niet geaarzeld vele ſchoone, ja ſchitterende inzichten van Irving in de profetiſche Schriften te erkennen, en althans zelve voort te gaan met het onderzoek van dat *profetiſche woord*, dat naar de uitſpraak des Apostels *zeer vast is*, en dus in zich zelve tot geen zonde of dwaling, neen, maar integendeel, tot een' heiligen en behoedzamen wandel leidt. Wij hebben van de uitmuntende Leerredenen van den Eerw. Mac Neil reeds in een vorig Deel geſproken. Men heeft thans over deze aangelegene ſtoffe ook afzonderlijke Tijdſchriften en Handboeken bij onze naburen: tot de eerſte ſoort behooren b. v. *The Morning Watch* (in den geest van Irving); *The Dublin Christian herald* (die met 1835 heeft opgehouden te beſtaan) en *The Investigator* (1832—1835, 4 vol. 8°); van de laatſte ſoort noemen wij hier alleen de zeer nuttige werkjes van J. A. Begg en Bickerſteth (2); deze laatſte dezelfde, die ook hier te lande door zijne *Handleiding tot het gebruik des Bijbels* bekend is, en ſedert eenigen tijd zich bijzonder op het ſtuk der nog onvervulde profetiën heeft toegelegd.

Wanneer men nu de geſchiedenis der ſtudie van de prophetiſche Schriften, vooral in Engeland, aldus overziet, dan komt het ons voor, dat daardoor de overtuiging

---

(1) 1 Joann. V. v. 1.

(2) James A. Begg, *A connected view of ſome of the ſcriptural evidences of the Redeemers ſpeedij perſonal return and reign on earth with his glorified Saints during the Millennium, Israel's Restoration to Palestine, and the destruction of antichistian nations.* 2d Edit. Lond. 1830. — E. Bickerſteth, *A practical Guide to the prophecies.* 4th. Ed. Lond. 1835, waarin eene opgave der talrijke Schrijvers over dit gedeelte der Schriftkennis gevonden wordt.

niet weinig versterkt wordt, dat, welke verschillen er ook nog tusschen de Uitleggers dezer gedeelten van Gods Woord mogen gevonden worden, desniettemin een geloovig en naauwgezet onderzoek meer en meer de aandacht op de persoonlijke toekomst des Heeren in majesteit en heerlijkheid gevestigd, en de leer bevestigd heeft, die de oorspronkelijke rechtgevoelende Christenkerk zich vormde van den staat van verhooging, van de tweede verschijning, en het Koningrijk van onzen grooten God en Zaligmaker Jezus Christus, te gelijk met die verwachtingen omtrent Gods oud en uitverkoren Volk en erfdeel, welke de waarheid in het helderste en ondubbelzinnigste licht stellen: dat *de genadegifte en de roeping Gods onberouwelijk zijn.* Het is bovendien een kennelijk, een hoogst opmerkelijk teeken des tijds, dat al meer en meer bij de tegenwoordige woelingen der volkeren en de schuddinge der verganke1ijke dingen, der troonen en machten, der heerschappijen en heerlijkheden onder de menschen, het oog van vele geloovigen onder allerlei volken en kerkbenamingen, wordt gericht naar die *eeuwige heerschappij*, *die niet vergaan zal;* naar dat *Koningrijk*, *dat niet zal verdorven worden* (1); naar dat heerlijke te vaak miskende woord des Heeren: *Zalig is hij die leest*, *en zijn zij*, *die hooren de woorden dezer profetie*, *en die bewaren hetgene in dezelve geschreven is*, *want de tijd is nabij* (2).

GESCHIEDENIS DER KERKHERVORMING.

Histoire de la Réformation du XVIme Siècle par J. H. Merle d'Aubigné. Tom. I. Par. et Gen. 1835, 8°.

De geest, in welken dit uitmuntend werk bearbeid is, wordt zeer juist uitgedrukt door de woorden van Beza, die het motto van den titel uitmaken: *Ik noem bijkomstig*, *den staat der dingen van dit vergankelijk en ras voorbijsnellend leven. Ik noem hoofdzaak*, *de hoogere bestiering*, *waarin de Voorzienigheid Gods heerlijk doorstraalt.* Het is niet de geschiedenis eener staats- of kerkpartij, niet de loop eener tijdelijke omwenteling, maar het werk Gods, te midden der groote beweging, die Europa, drie Eeuwen geleden, deels aan het schudden bracht, deels vernieuwde en herstelde, die men hier beschreven vindt. »De Hervorming (zegt de Eerw. Schrijver in zijne Voorrede, bl. II, III) is ten hoogste onderscheiden van de Omwentelingen der oude wereld en van de meeste omwentelingen der latere Eeuwen. Door de laatsten werden veranderingen in den Staat te weeg gebracht; zij geleidden tot de vestiging of omverrewerping der heerschappij van één of meerder gezagvoerders. De omwenteling, die wij ons hebben voorgesteld te beschrijven, werd door de liefde tot waarheid, tot heiligheid, en 's menschen eeuwigdurende belangen, eenvoudig maar onweêrstaanbaar tot stand gebracht. Zij kenteekent een wezenlijken vooruitgang in de ontwikkeling des menschelijken geslachts; want, wanneer de mensch, in plaats van uiterlijke, tijdelijke, aardsche voordeelen te bejagen, zich een hooger doel voorstelt, en naar onzichtbare onvergankelijke goederen staat, dan vordert hij, dan gaat hij in waarheid vooruit. De Hervorming is een der schoonste tijdperken van dezen roemrijken vooruitgang; een waarteeken, dat de worsteling, die wederom in onze dagen plaats gegrepen heeft, in eenen nog onbevlekter, geestelijker en heerlijker zegepraal moet eindigen."

»Twee opmerkingen (zegt hij verder) verklaren de snelheid en uitbreiding dezer Omwenteling. De ééne is te zoeken in God, de andere onder de menschen. De eerste schok werd door eene onzichtbare en almachtige hand gegeven, en de verandering die daardoor werd te wege gebracht, was het werk Gods. Ziedaar het besluit waartoe een onpartijdig beschouwer moet komen, wanneer hij de zaken aandachtig gade slaat en zich niet bij de oppervlakte bepaalt. Doch een ander onderzoek blijft er dan nog over voor den Geschiedschrijver; want God werkt ook door tweede oorzaken. Vele dikwijls onopgemerkte omstandigheden strekten om de volken vóór dien tijd langzamerhand tot de groote verandering van zaken in de XVI^{de} Eeuw toe te bereiden, om den menschelijken geest voor het oogenblik te doen rijpen, op hetwelk de tijd der vrijverklaring daar zou zijn.

»Het is het werk van den Historieschrijver, die twee groote hoofdzaken in zijne voorstelling te vereenigen, en met dat oogmerk is de volgende Geschiedenis vervaardigd. Dit zal men moeten in het oog houden, wanneer wij de tweede oorzaken zullen aanwijzen, die bijgedragen hebben om de omwenteling, welke wij gaan beschrijven, te verwekken. Er zullen mogelijk vele Lezers zijn, die ons daarbij weinig zullen verstaan, en wellicht van bijgeloovigheid beschuldigen, wanneer wij de volvoering van dit werk aan God toeschrijven. Dat denkbeeld evenwel is ons dierbaar, en ons geschiedverhaal draagt, zoo als het opschrift, dat wij er voor plaatsten, aanwijst, boven alles dat eenvoudig maar gewichtig beginsel aan het hoofd: God in de Geschiedenis!"

Gaarne zouden wij hier de ontwikkeling van dit denkbeeld, zoo als de Schrijver het verder in zijne Voorrede voordraagt, verder mededeelen, maar wij kunnen ons daarvan onthouden, omdat wij in het Eerste Deel van dit Tijdschrift zeer verwante gedachten over *het doel der Wereldgeschiedenis* hebben ontwikkeld. Liever wijzen wij nog op de uitmuntende betooging (pag. XII—XVIII) van het belangrijke der behandeling van zulk een onderwerp in de tegenwoordige tijdsomstandigheden. »Die ledigheid des harten, die onrust der ziele, welke zoo velen onzer tijdgenooten kwellen, kunnen die bevredigd worden door dat nieuwe Protestantismus, dat op verscheidene plaatsen de krachtige leer van de Eeuw der Hervormers, en van die der Apostelen heeft vervangen? In vele van die Hervormde Kerken, wier eerste leden het stellig en levendig geloof dat hen bezielde, met hun bloed bezegeld hebben, heerscht thans eene beklagelijke onbestemdheid en onvastheid. Mannen, die door hunne verstandsverlichting uitmunten, die gevoel hebben voor

(1) Dan. VII. v. 14.

(2) Openb. I. 3.

alles, wat op aarde schoon kan genoemd worden, worden tot betreurenswaardige dwalingen weggesleept. Een algemeen geloof aan de goddelijkheid van het Evangelie is de eenige banier, waaronder men zich vereenigen wil. Maar wat beteekent dat Evangelie? Ziedaar de groote vraag; en hierop zwijgt men of ieder antwoordt op zijne wijze. Wat baat het, te weten, dat God midden onder de kwijnende volken een kruik heeft geplaatst ter genezing, wanneer men zich om hetgeen dezelve bevat niet bekommert, het zich niet ten nutte maakt? Zulk een stelsel kan de ledigheid van onzen leeftijd niet vervullen; terwijl het geloof der Apostelen en der Hervormers zich in onze dagen overal werkzaam en vermogend vertoont tot bekeering der wereld, zoo voert dit ijdele stelsel daarentegen niets uit, zoo verlicht het niemand, zoo wekt het nergens leven."

Het verdient bij de behandeling dezes werks al aanstonds den lof der onpartijdigheid, dat de Eerw. Auteur, offschoon door zoo vele teedere banden en dierbare herinneringen aan de Fransche Hervorming verbonden (daar de doorluchtige vriend van Hendrik den IV, zijn naamgenoot, onder zijne Voorvaderen geteld wordt), evenwel verklaart, zich eerst en meest met de Reformatie in Duitschland te willen bezig houden. »Dáár toch vindt men het grondtype der Hervorming (gelijk hij zeer juist aanmerkt); dáár vertoont zij hare natuurlijkste ontwikkeling, dáár draagt zij vooral het kenmerk van eene omwenteling, die niet bij dit of dat volk bepaald blijft, maar den ganschen omvang der wereld aanbelangt. De Hervorming in Duitschland is de ware grondgeschiedenis der Reformatie; deze is de groote Planeet, waarom de overige meer of min als wachters door deszelfs beweging gedreven worden." — Dit Deel bevat dan ook, behalve een geheel Boek ter Inleiding, *over den toestand van zaken vóór de Hervorming*, waarin de Historie en gesteltenis der Christelijke Kerk vóór Luther op eene meesterlijke wijs wordt geschilderd, in de drie volgende Boeken niet anders dan de Geschiedenis van Luther, van zijne geboorte en zijn eerste optreden af tot op zijn verhaast vertrek van Augsburg ten jare 1518. Maar hoe veel is niet in die geschiedenis van Luther begrepen! De geheele Reformatie ligt in het inwendig leven van den Hervormer als in eene kiem verborgen. »De verschillende ontwikkelingsperioden van dat groote Werk (zegt onze Schrijver, p. 138) volgden elkander op in de ziel van hem, die tot hetzelve gebruikt werd, alvorens dat zij in de Christenheid stand grepen. De kennis van de Reformatie, die in Luthers hart werd gewrocht, geeft alleen den sleutel tot de hervorming der Kerk. Men kan het recht verstand van het algemeener werk niet anders bekomen dan door het onderzoek van het bijzondere. Degenen, die het eerstgenoemde verwaarloozen, zullen van het laatstvermelde niet ligt iets anders dan de uiterlijke gedaante leeren kennen. Zij zullen er mogelijk sommige gebeurtenissen en zekere uitkomsten van kunnen weten, maar nooit zullen zij den innerlijken aard dier vernieuwing kennen, omdat zij onbewust blijven van het levensbeginsel dat er de ziel van was. Laat ons dan in Luther de Hervorming bestuderen, voor dat wij die onderzoeken in de gebeurtenissen die de Christenheid eene andere gedaante hebben gegeven!"

Luther werd van zijne jeugd af van God tot het groote werk dat hem eenmaal zoude op de hand gezet worden voorbereid en opgeleid. Op het verlangen zijns Vaders studeerde hij, na het doorworstelen eens geheelen tijdvaks van armoede en gebrek, in de rechten, te Erfurt, en werd aldaar in 1605 met veel luister tot Meester in de vrije Kunsten of Doctor der Philosophie bevorderd. Toen hij zich daarop na een kort verblijf in het ouderlijk huis weder naar de Universiteit begaf, had die hoogstmerkwaardige gebeurtenis plaats, die (naar de schoone opmerking van onzen Schrijver) zoo veel overeenkomst heeft met de plotselinge bekeering van Paulus op den weg naar Damascus. »Luther bevond zich nog slechts op geringen afstand van Erfurt, toen hij door een geweldig onweder werd overvallen. De donder barst los; een bliksemstraal valt in den grond aan zijne zijde neder. Luther stort gevoelloos ter aarde. Mogelijk is zijne laatste ure gekomen. Wellicht heeft deze donderslag hem het leven benomen. De dood, het oordeel, de eeuwigheid, omstuwen hem met hunne ijsselijkheden, en doen hem hunne onweërbaanbare stem hooren. Omringd van angst en doodelijke verschrikkingen (gelijk hij zelve verhaalt:) doet hij de gelofte, zoo God hem uit dit levensgevaar verlost, de wereld te verlaten, en zich geheel aan Hem over te geven. Van den grond opgestaan, en altoos dien dood voor oogen hebbende, die hem eenmaal bereiken moet, beschouwt hij op het ernstigst zich zelven en vraagt zich af wat hem te doen staat? De gedachten die hem zoo kortelings beroerden, komen nu met vernieuwde kracht op. Wel heeft hij al zijne plichten zoeken te vervullen; maar welke is de staat zijner ziel? Kan hij met een zoo bevlekt gemoed voor den vreesselijken rechterstoel Gods verschijnen? Hij moet heilig worden. Hij dorst thans naar heiligheid, gelijk hij weleer naar wetenschap dorstte. Maar waar zal hij die vinden? Hoe zal hij ze verkrijgen? De School der Geleerdheid heeft hem de middelen verschaft, om zijne eerste wenschen te vervullen. Wie zal de angst bedaren, het vuur verkoelen dat hem thans verteert? Naar welke School der heiligheid zal hij zich begeven?"

Allerbelangrijkst en met diepe menschenkennis ontworpen is de schildering, die de Schrijver ons van den gemoedsangst en zielestrijd van Luther in het Augustijner klooster te Erfurt geeft (p. 165—187). Hier was het, dat hem de waardige Staupitz, de Vicaris-generaal der orde, vond. Grondig en schriftuurlijk waren de vertroostingen en opwekkingen die hem deze toedeelde, en blijkbaar uit eigene gemoedservaring geput; en de lezing des Bijbels en der schriften van Augustinus kwamen hierbij; maar, evenwel was het goddelijk werk in Luthers ziel niet volbracht. Staupitz had het voorbereid; God bewaarde voor een veel nederiger werktuig de roeping om het te volbrengen. Het geweten van den jeugdigen Augustijner had nog geen ruste gevonden. Eindelijk bezweek zijn lichaam onder de wor-

ſtelingen en de ſpanning zijner ziel. Hij werd van eene ziekte bevangen, die hem op den rand des grafs bracht. Het was nu het tweede jaar ſedert hij zich in het klooster bevond. Bij de nadering des doods verhieven zich al zijne verſchrikkingen en angſten met vernieuwde kracht. Zijne onreinheid en de heiligheid Gods brachten zijne ziel wederom in de grootſte verſlagenheid. Eens, toen hem een volſlagen hopeloosheid nederdrukte, kwam er een oude monnik in zijne cel, en ſprak hem eenige liefdevolle woorden toe. Luther opende hem geheel zijn hart, en maakte hem deelgenoot van de vreeze die hem vervulde. Deze achtbare grijzaard, was niet in ſtaat om het verſlagen gemoed in al deszelfs twijfelingen te vatten; maar hij verſtond zijn *Credo*, en daarin had hij troost voor een boetvaardig hart. Hij vestigde dus de aandacht van den jongen monnik op de Apostoliſche geloofsbelijdenis, die Luther in zijne eerſte jeugd op de ſchool geleerd had, en, zoo verre gekomen, ſprak hij met eene oprechte geloofsovertuiging het artikel uit: *Ik geloof de vergeving der zonden.* Die eenvoudige woorden, die de vrome broeder met nadruk, in een beſliſſend oogenblik opzeide, verſpreidden eene lieflijke vertroosting in de ziel van Luther. »Ik geloof," herhaalde hij kort daarop in zich zelven op zijn krankbed: »ik geloof de vergeving der zonden." — »O, gij moet niet alleen gelooven, (ſprak de monnik) dat de zonden zijn vergeven aan David of aan Petrus: dat gelooven ook de booze geesten. Gods gebod wil dat wij gelooven dat zij ons zelven vergeven zijn." Hoe liefelijk ſcheen dat gebod den armen Luther toen! — »Zie hier wat Bernardus in zijn Vertoog *over de groetenisſe des Engels* zegt," voegde de oude monnik er nog bij: »het getuigenis dat de Heilige Geest in uw hart geeft is dus: »*Uwe zonden zijn U vergeven!*" Van toen af zocht Luther in de ſchriften der Apostelen en Propheten op, al wat hem kon verſterken in dit vertrouwen dat nu zijn gemoed vervulde. Dagelijks ſmeekte hij om den goddelijken bijſtand, en dagelijks nam ook het licht in zijne ziele toe." (p. 186, 187.)

Ziedaar het beginſel der Hervorming geheel *ſtellig:* geen opſtand tegen een ondraaglijk dwanggezag; geen afſcheiding van eene Kerk die in het bijgeloof verzonken was; geen bloote meerderjarigheid van het menſchelijk geſlacht of ontbonden vrijheidszucht! Neen, in tegendeel de verkondiging van de blijde boodſchap van vergiffenis en zaligheid, gegrond op de rechte en verzekerde geloofskennis van een artikel der Apostoliſche belijdenis, hetgeen in de kerk nog wel met de lippen werd uitgeſproken, maar niet met het harte geloofd noch door het geloove verſtaan. Het is waar, kort daarna werd Luther van zijne orde naar Rome afgevaardigd, en zag daar alle de ontaarding en verbasteringen des Pausdoms, doch ook hier was het niet het gezicht dezer ongeregeldheden, wat hem aangordde tot den geestelijken ſtrijd, maar de woorden der Schrift: *de rechtvaardige zal uit den geloove leven.*

Het was een niet minder gewichtige dag voor Luther, toen hij den 18den October 1512 Licentiaat in de Godgeleerdheid werd, op de belofte: »Ik zwere de Evangeliſche waarheid uit al mijn vermogen te verdedigen;" en den volgenden dag den doctoralen hoed uit de handen van den bekenden Karlſtadt (Bodenſtein) ontving, met den titel van *Doctor biblicus* (Bijbelleeraar) waarbij hij de verplichting op zich nam, om zich geheel aan het onderzoek der H. S. toe te wijden, en niet aan menſchelijke overleveringen, waarop een andere titel (die van *Doctor der leerſtellingen*) ſloeg. »Deze eed (zegt onze Auteur, bl. 217, 218) was voor Luther zijne roeping tot Hervormer. Door de Univerſiteit, door zijnen Vorst, door den Roomſchen zetel zelve, geroepen, verbonden door den heiligſten eed, was hij voortaan de onverſaagde voorvechter van het Woord des levens. Op dien gedenkwaardigen dag, werd Luther als het ware gewapend tot Ridder des Bijbels."

Deze eed aan de Heilige Schriften afgelegd kan dan ook als eene der oorzaken van de hernieuwing der kerk worden beſchouwd. Het één̈ig-onfeilbaar gezag van het Woord Gods, dit was het eerſte en grondbeginſel der Reformatie. Elke hervorming van bijzonderheden, naderhand met opzicht tot de leer, de goede zeden en het beſtuur der kerk, of in de kerkplechtigheden ingevoerd, was ſlechts een gevolg van dit eerſte beginſel. Het ſpreekt hierbij wel van zelve, dat in den zin, waarin Luther dezen eed begreep, de Bijbel niet (naar de wijze van ons *modern*, bloot ontkennend, of onbeſtemd Protestantismus) een Boek was, waarin ieders individueele *rede* mag lezen wat zij goed acht, maar een *levend Woord*, waaruit de Goddelijke waarheden tot zaligheid als uit hare eeuwige fonteinen ontſpringen; en onder die waarheden vooral ook deze twee: gerechtigheid alleen in Christus, en eene verkiezing van eeuwigheid bij God.

Het derde Boek handelt over den aflaathandel en de theſesverdediging van Luther, met hetgeen zich daaraan hecht; het vierde Boek ſtelt Luther voor zoo als hij zich te Augsburg voor Cajetanus (Cardinaal de Vio) verdedigt, en eindigt met zijn vertrek uit die ſtad en alzoo met het jaar 1518. — Zoo is dan nu de Hervorming, in dit Eerſte Deel, niet alleen doorgebroken en aangevangen, maar ook in levendige werking gebracht. Zulk eene voorſtelling derzelve is de beste verdediging van Wittenberg en Geneve tegen Rome; van eene zaak, die nergens meer door heeft geleden, dan door de geestelooze verdediging van hen, die, alleen hunne rede dienende, zich veinsden te ſtrijden onder de baniere des Evangeliums.

Terwijl wij ons aldus vrij uitvoerig met den hoogbelangrijken inhoud des Werks hebben bezig gehouden, zullen wij ons ſlechts in het voorbijgaan bij de bewerking en den vorm bepalen. Zoowel wat grondige kennis der bronnen en rechte waardering der feiten, als wat de levendigheid en waarheid der ſchildering en bevallige ſierlijkheid van ſtijl en voordracht betreft, is de Schrijver in alle opzichten volkomen voor dezen arbeid berekend, en zou het dus vermetel van onze zijde zijn, hem hierover een noodeloozen lof te willen toezwaaien. Dit historiſche werk dat wij van zijne hand ontvangen, is, en dit maakt het ons dubbel dierbaar, mede een

der ſchoone vruchten, die de oprichting der nieuwe theologiſche School van Geneve heeft voortgebracht. De Heere zegene de pogingen der arbeiders, die hij in dat gedeelte zijns wijngaards heeft geplaatst, meer en meer! Hij zal de waarheid die uit Hem is ook in onze dagen de overwinning doen behalen beide over Ongeloof en Bijgeloof.

PRINS MAURITS EN OLDENBARNEVELD.

Wij hebben onlangs in dit Tijdſchrift bij een Opſtel over *Gomar en Arminius* (1) de geſchiedenis der Godsdienstgeſchillen in die dagen trachten toe te lichten, door eenige herinneringen omtrent het karakter, de gevoelens, en de handelwijze der twee mannen, naar wie, ſchoon met weinig juistheid, de kerkelijke partijen van dien leeftijd door velen zijn benaamd geworden. Hebben onze meeste geſchiedſchrijvers ten aanzien van deze twee Kerkleeraars hunne verregaande vooringenomenheid met de Remonſtrantſche partij den ruimen teugel gevierd; niet minder hebben zij zich daarin toegegeven in de beoordeeling en tegenover elkander ſtelling van *Prins Maurits* en *Oldenbarneveld*. Het is bekend, hoe hard men den voortreffelijken Vorst, te recht door iemand *den tweeden Vader des Vaderlands* genoemd, ter oorzake van het uiteinde des grijzen Staatsmans gevallen is. Men kent den laster die in rijm en onrijm ruimſchoots op Maurits nagedachtenis te dier zake geworpen is; en evenzeer de groote gunst, die bij het grootſte deel van ons lezend Algemeen die laster, zelfs in zijne grofſte omkleeding (als in Vondels *Palamedes* b. v.) ten allen tijde gevonden heeft. Barnevelds onſchuld, Maurits hardheid, onrechtvaardigheid, heerschzucht, werden ſteeds bij de beoefening onzer Vaderlandſche Geſchiedenis als geen bewijs behoevende zekerheden onderſteld. En nog heden ten dage, ſchoon de tijd en de beter onderzochte wetenſchap reeds vele en velerlei dwalingen aan het licht heeft gebracht en doen wegvallen of wankelen, ſchijnt evenwel *dit* van jongs af ingezogen vooroordeel nog nagenoeg even wortelvast te ſtaan bij de meesten. Het heeft wel in deze laatſte jaren niet ontbroken aan menige ſchitterende hulde, door de geſchiedkunde toegebracht aan Maurits zelden geëvenaarde uitmuntendheden. Men is zelfs verder gegaan, dan hem te prijzen als Krijgsman, als Wiskunſtige, als Veldheer, als Stichter eener nieuwe Europeſche Krijgsſchool, als Neêrlands grooten Stedenwinner en Bevrijder; men heeft ſedert eenigen tijd ook zijne gematigdheid in de godsdienſtige geſchillen van zijnen leeftijd begonnen te roemen (2); zelfs heeft de Schrijver van een veel gelezen werk in deze dagen een gunſtig getuigenis geuit, aangaande de door Maurits uitgevoerde maatregelen, te meer daar ter plaatſe bevreemdend, daar dezelfde Auteur in dat zelfde werk nog ſteeds de rechtspleging van Barneveld *een gerechtelijken moord* blijft noemen (3).

Zoo is dan misſchien de tijd niet ver meer af, dat ook ten aanzien van de beſcherming en handhaving aan de bezworene Godsdienst en Unie dezer gewesten verleend, de nagedachtenis van Prins Maurits behoorlijk in hare eer zal worden herſteld. Reeds zijn daartoe door KLUIT, BILDERDIJK en anderen, de gronden gelegd; en de wetenſchap onzer Vaderlandſche Geſchiedenis in het geheel zoude hiermede waarſchijnlijk reeds veel verder gevorderd zijn, ware het niet dat het onderzoek in dezen belemmerd wordt door de vrees om godsdienſtige of kerkelijke punten aan te roeren, welker behandeling men ten allermeeste ſchroomt. Door dergelijk eenen ſchroom in dit ons Tijdſchrift weinig wederhouden, meenen wij dat hier eenige wenken omtrent de wezenlijke geaartheid van perſonen en zaken bij de gewichtige gebeurtenisſen van 1618 en 1619 niet te onpas, noch misſchien onwelkom zullen zijn.

En wat is er dan nu, (tot de beantwoording dezer vragen wenſchen wij hier eene geringe bijdrage te leveren:) wat is er dan nu toch van Maurits deel, van Barnevelds goed recht of ſchuld bij de handelingen, die den ſtrijd tusſchen de Remonſtrantſche en Contraremonſtrantſche partijen in ons land gekenmerkt en eindelijk beſlist hebben? Wat is er in de eerſte plaats van dat algemeene gevoelen, hetwelk, alvorens de zaak zelve te onderzoeken, begint met de onderſtelling van Maurits heerschzuchtige, en Barnevelds onbaatzuchtige bedoelingen in dezen gantſchen handel, als een punt dat vast ſtaat?

Ten aanzien van het laatstaangeduide vooroordeel zouden wij hier kunnen volſtaan met te verwijzen naar de belangrijke beſtrijding daarvan in de nalezing van den Hoogleeraar Tijdeman, op het onlangs in het licht verſchenen Achtſte Deel van Bilderdijks Geſchiedenis van het Vaderland. Dat de heerschzucht hier niet gezocht moet worden bij den rondborſtigen krijgsman, maar bij den ſluwen ſtaatsman, niet bij den verdediger der Contraremonſtrantſche rechten, maar bij den hoofdaanvoerder der Remonſtrantſche uſurpatiën, ligt bij de vergelijking van beider erkende handelingen, en aan het licht gebrachte bedoelingen, voor oogen. Voor die zoo dikwijls onbedacht herhaalde verdenking, dat Maurits naar de Souvereiniteit dezer landen geſtaan zoude hebben, heeft men nooit iets meer of anders kunnen bijbrengen, dan eenige geſprekken en onderhandelingen, door binnen- en buitenlandſche Staatslieden over het wenſchelijke eener vermeerdering van 's Prinſen gezag in dezen Staat, gevoerd. Men mag het er voor houden, dat zulk eene vermeerdering van gezag inderdaad voor ons land heilzaam zoude geweest zijn; maar gelijk zoo iets met de belangen van Barneveld ſtreed, die destijds

(1) Bl. 16 en volg. van dit Deel.

(2) YPEY en DERMOUT, *Geſchied. der Ned. Herv. Kerk*, en anderen.

(3) P. SIMONS, *J. de Witt en zijn tijd*, Dl. 1. bl. 7. Doch bl. 128. *Maurits leefde ongelukkig in eenen tijd, waarin twisten begonnen (?) te blaken, en waarin groote en niet zachte maatregelen noodig werden: ongelukkig is de geſchiedenis van zijn tijd alleen geſchreven door menſchen, die zijne partij niet waren toegedaan, waardoor hij zelfs bij de oude Voorſtanders van het Huis van Oranje in onze oude Staatsregeling minder dan de andere Prinſen is geacht; terwijl, naar mijne gedachten, hij wel op de meeste achting aanſpraak heeft.*

het land, immers Holland, met der daad regeerde, zoo is het evenzeer eene waarheid, dat de Prins zelve zulk eene verandering van den gemeenebestelijken vorm in een aan hem op te dragen Vorſtendom noch aangedrongen heeft, noch ooit getoond begeerlijk te achten. Daarom kon hij dan ook met een zoo goed geweten nog in zijne laatſte boodſchap aan Barneveld zijne gevoeligheid belijden, dat hij hem verdacht had gehouden van naar de Souvereiniteit der gewesten te ſtaan (1). En zelfs een Johan de Witt heeft het moeten erkennen, dat *niemand der Stadhouderen vóór Willem II* (zoo als hij namelijk dien Vorst beoordeelde) *gedacht had den vorm der Regering te veranderen* (2). Doch hoe vreemd van allen ſlinkſchen toeleg, van alle bedekte wegen en beramingen om tot eenig eigenzuchtig doel te geraken, Prins Maurits bij zijne tijdgenooten bekend ſtond te zijn, kan blijken uit de herhaalde getuigenisſen van den Preſident Jeannin, die hem bij elke gelegenheid den naam bij uitſtek geeft van *een eerlijk man*, *een gematigd man*, *een man van alle geweldige middelen tot doordrijving van zijn perſoonlijk gevoelen afkeerig* (3) enz. Het is dan ook niet zonder grond, dat die gantſche verdenking van Barneveld op het ſtuk der Souvereiniteit door Prof. Tijdeman t. a. p. op hare beurt verdacht wordt, van misſchien meer kwaadwillig voorgewend dan wezenlijk opgevat te zijn geweest. In allen gevalle had zij geenen den minſten redelijken grond. Maar hoe veel meer gegronde rede is er niet, om aan Barneveld eene ſtaatzucht, als drijfveder, toe te ſchrijven, waarvan zelfs zijne eerbiedige hoogachters hem niet trachten vrij te ſpreken (4)!

Doch de verborgene beweeggronden van de beide Hoofden daar gelaten, zoo ſtaat ons hier te onderzoeken hoedanig hunne gevoelens en handelingen waren in die vermaarde Kerk- en Staatstwisten, op welke wij hier voornamelijk het oog hebben? Wij voor ons zien in Barneveld den drijver van eene richting in de Gereformeerde Kerk, en van een ſtelſel in den Nederlandſchen Staat, die, had zijne partij getriumfeerd, aan beiden, menſchelijkerwijze geſproken, den doodſteek had toegebracht. In de Kerk dreven zijne Remonſtrantſche vrienden twee met de grondbeginſelen, waarop die Kerk in ons land gebouwd was, geheel onbeſtaanbare gevoelens. Het eerſte was de achteruitzetting en geheele onderdrukking van de leer van *vrije Genade*, en in verband hiermede eene algemeene los- en onbeſtemdheid omtrent alle andere hoofdwaarheden der Christelijke Godsdienst, waardoor al vroeg eene wijde deur voor het Socinianismus geopend werd. Het tweede, en voor Barneveld wel het gewichtigſte gevoelen van Arminius en Uitenbogaarts aanhang, was de nagenoeg onbepaalde onderwerping van de Kerk van Christus aan de wereldlijke macht. Van daar de botſing tusſchen de aan hun geloof en bediening getrouwe Leeraars en Leden, en het aanvankelijk klein, maar weldra in Holland en Utrecht vrij ſterk geworden getal der Arminianen. Deze laatſten op allerlei wijzen te ſterken, te bevorderen, en den ondergang hunner tegenpartij (dat is, der ware Gereformeerde Kerk) te helpen bewerken, daarhenen ſtrekte van den beginne de raad van Oldenbarneveld. Binnen weinige jaren na de eerſte uitbreking der geſchillen waren in onderſcheidene ſteden van Holland, door dezen albeſlisſenden invloed, magiſtraten aan het ongezonde gevoelen toegedaan in de regeering of ingedrongen, of op partijdige wijze ſtaande gehouden; Kerkenraden en Predikanten in de handhaving van de zuivere leer geſtoord, vervolgd, en zelfs ter ſtadspoorte uitgezet; menigten van de Contra-remonſtrantſche burgerij door ſcherpe keuren en plakaten verhinderd, Leeraren van hun gevoelen, buiten de openbare Kerk, waar de Remonſtranten aan die plaatſen den boventoon voerden, te hooren; en wat al meer kwellingen en verdrukkingen de geſchiedenis van die dagen getuigen kan. Intusſchen was ook de Nationale Synode, van ouds uit alle de Kerken der vereenigde gewesten door de Staten-Generaal bijeengeroepen, door denzelfden invloed, eerst bemoeilijkt en uitgeſteld, daarna openlijk geweigerd, en tegengewerkt; zelfs de gewone jaarlijkſche Noord- en Zuidhollandſche Synoden ten eenenmale verhinderd. Eene meer en meer ontwikkelde verdeeldheid hield nu weldra door geheel het land de Kerken niet ſlechts, maar ook de ingezetenen als in tweeën geſcheiden. En de wegneming dezer klove ſcheen niet mogelijk, dan of door middel van een met geweld opgedrongene verdraagzaamheid, dat is, onverſchilligheid omtrent de dierbaarſte geloofswaarheden; of wel door het aanwenden van den eenvoudigen en verordenden weg tot beſlisſing van kerkelijke twisten, het houden namelijk eener tot dat einde te beroepen Nationale Synode.

Doch juist tegen dat middel verzette zich met alle de hevigheid van menſchen, wier ſtaatkundige grootheid en ſtaatkundig beſtaan bij deze maatregel gevaar liep, die meerderheid in de Vergadering van Holland, welke aan den leiband van Oldenbarneveld liep, en met het ſtelſel dat zij tot den einde toe vasthield, ook zelve ſtond of viel. Want het is een bij alle partijen toch wel genoegzaam uitgemaakte waarheid, dat het geen in die dagen de Staten van Holland bij meerderheid deden, beraamden, beſloten, inderdaad niet anders was dan de uitvoering van het gevoelen van den grijzen Staatsman, die niet, gelijk men Maurits beſchuldigt te hebben willen doen, naar meerder gezag behoefde te ſtaan, maar werkelijk in het bezit van den onbeperkſten invloed was in de regeering des lands; en nu ook liever zijn leven, dan dien invloed en den triumf van zijn ſtelſel gezind was op te geven.

Het zoude wel de ongegrondſte verwarring van denkbeelden zijn die men zich kan voorſtellen, Oldenbarneveld te beſchouwen als den verdediger van 's Lands vrijheid, den man des volks, die voor de zaak van dat volk, van die vrijheid, eindelijk zelfs den ſchavotdood

(1) Wag. XXXIX. Boek, § 27.
(2) Van Wijn, Nalez. op Wag., I Dl. bl. 331.
(3) Jeannin, in zijne *Lettres et Négotiations* op meer dan eene plaats. Men zie ook Wag. XL. Boek aan het ſlot.
(4) Van Wijn, t. a. p. bl. 327 en 328.

ondergaan zal hebben. Het volk, of liever de groote maſſa onzer vrijgeſtreden burgerijen in verre de meeste gewesten, was de Contraremonſtrantſche gevoelens ijverig toegedaan. In Zeeland, Groningen, Friesland, waren er bijna geene Remonſtranten, in ſommige deelen van Gelderland en vooral Overijſſel waren er meer, in Utrecht wel de meeste; in Holland waren in de meeste zelfs dier ſteden, welker magiſtraten met Oldenbarneveld zamenſtemden en zamenſpanden, de Hervormde ingezetenen grootelijks de zaak der rechtzinnige belijdenis toegedaan. In de Vergadering van Holland protesteerde ſteeds Amſterdam met nog vijf andere ſteden, tegen elken maatregel door de meerderheid aldaar genomen tegen de bijeenroeping der Synode, en ten nadeele van de Contraremonſtrantſche zaak. In de Staten-Generaal ſtond de meerderheid eerst van vier tegen drie, ſtraks van vijf tegen twee provintiën, op het houden der Nationale Synode, die dan ook bij deze meerderheid wettig, ingevolge de Unie, beſloten werd (A°. 1617).

Terwijl intusſchen Oldenbarneveld alzoo van den beginne al het gewicht van zijn gezag en beleid aan de zijde der Remonſtranten in de ſchaal legde, en alles tot eene algeheele onderwerping en ontzenuwing der Gereformeerde grondbeginſelen hier te lande in het werk ſtelde, hield Prins Maurits zich nog zeer lang binnen de perken van eene onzijdigheid, die hij zich ten plicht rekende, voor dat hem de ware aart des geſchils, het recht der partijen, en zijne eigene amptsverplichting in deze tedere aangelegenheid genoegzaam duidelijk waren geworden. Anders was het gelegen in dit opzicht met Maurits voortreffelijken boezemvriend en wapenbroeder, Graaf Willem Lodewijk, de Stadhouder van Friesland en Groningen (1). Deze van zijne vroegſte jeugd aan, door tedere godvrucht en eene meer dan gewone mate van godsdienſtige wetenſchap onderſcheiden, was van den beginne de goede zaak der echt Gereformeerde gezindheid, ten aanzien van beide de groote, ſtraks gemelde, ſtrijdvragen toegedaan geweest. Even weinig de Arminianen in de Hervormde Kerk, als de Jeſuiten in de Staten der Christenheid betrouwende, had hij in zijne vaderlijk beſtierde Gouvernementen den invloed van beiden altijd krachtig tegengegaan; doch tevens naar zijne zachtmoedige geaartheid, en bijzondere wijsheid in alle openbare zaken, de vrede der kerken in Holland, zoo lang daartoe maar eenig uitzicht beſtond, helpen bevorderen door meer dan eenen goeden en verſtandigen raad. Doch zeker had hij, zoo veel zijn invloed op Maurits vermocht, dien Vorst wel niet voor de Remonſtrantſche gevoelens trachten te winnen!

(1) Aan de uitmuntendheden en deugden van dezen Naſſauſchen Christenheld, is eene ſchoone hulde toegebracht in de onlangs in het licht gegevene *Diatribe in Gulielmi Ludovici Naſſavii vitam, ingenium, merita*, door J. A. C. van Heusde, *Litt. Hum. Cand. et Jur. Stud.* (*Traj. ad Rhen. ap. Joh. Altheer*, 1835.) Wanneer de kundige Schrijver aan het onderzoek van Maurits karakter en handelingen, en van de groote ſtrijdvraag dier dagen, eens denzelfden opzettelijken arbeid beſteedde, die hem zoo loſwaardig gelukt is bij deze beſchrijving van Willem Lodewijks leven, zoo vertrouwen wij, dat hij door den lof des eenen dier helden, de verdienſten des anderen ook ten aanzien van de kerkelijke en politieke twisten eerder verhoogd dan beſchaduwd zoude vinden. Men vergelijke ons Dl. II. No. 6.

Eindelijk koos Maurits in de ſteeds hachlijker wordende zaken der Kerk, partij. Hij deed dit, omdat, en zoodra hij begreep dat het plicht was. Diezelfde plicht beſtemde hem dan ook in de beſcherming, die hij van nu aan met de hem eigene kracht, vaardigheid en welberadenheid aan de Contraremonſtrantſche zaak zonder eenige terughouding verleende. Zijn eed verbond hem aan de handhaving *der ware Christelijke, Evangeliſche, Gereformeerde Religie;* hij was als Stadhouder door dien eed verbonden aan de dienst van de Staten-Generaal *van de Vereenigde Nederlanden, die bij de Unie en de handhaving van de Gereformeerde Religie zullen blijven* (1). Nu waren er over levenspunten van die Godsdienst, door den Staat en heel het volk aangenomen en gezworen te handhaven en te bewaren, geſchillen gerezen. Die geſchillen moesten op wettige wijze beſlist worden; zij konden dat in de gegevene omſtandigheden niet dan door het evengemeld middel eener Nationale Kerkvergadering. Deze werd begeerd door het meerendeel der Kerken en Kerkendienaren, begeerd door de groote meerderheid der Hervormde ingezetenen; en werd nu door de Staten-Generaal bij meerderheid van ſtemmen beſloten, alzoo de Religie, en hare beſcherming, zedert het oogenblik dat alle de gewesten dezelfde Gereformeerde belijdenis (A. 1583) hadden aangenomen en bezworen, eene zaak was niet tot de bevoegdheid der bijzondere provintiën, maar tot de Unie behoorende. Weldra gaat de Prins tot een nog beſliſſender ſtap over. Hij verlaat (omſtreeks het midden van 1617) het gehoor van zijnen Hofpredikant Uitenbogaart, en begeeft zich met geheel zijn hofgezin tot de openbare Kerkdienst der voor eenen tijd afgezonderde Contraremonſtranten in de Kloosterkerk. Thands ſtonden de beide partijen als in ſlagorde tegen over elkander geſchaard; en het moest nu tot een openbaren ſtrijd of beſliſſende *criſis* komen, ten zij dat of de Remonſtranten, en aan hun hoofd Oldenbarneveld, van hunne plannen en tegenwerking der Nationale Sijnode afzagen, of wel de Contraremonſtranten, en aan hunne zijde de meerderheid der Staten-Generaal met de beide Stadhouders, het veld ruimden over het ſtelſel der tegenpartij, ten aanzien beide van de leer en van het beſtier der openbare Kerk. Het eerſte duldde Barnevelds hardnekkigheid niet in het vasthouden van het geen hij noemde Hollands *vrijheden en gerechtigheden*, doch dat inderdaad niet anders was dan de overtreding van den eed, waarbij de provintiën zich tot het handhaven der Gereformeerde Religie evenzeer tot *éene eenige Mogendheid* verbonden hadden, als ten behoeve van ieder ander in het gemeen geſtelde belang der Unie. Het tweede was toch wel niet te vergen van menſchen, die in de zaak die zij verdedigden èn Gods Woord, èn de belijdenis der Kerk, èn de grondwet van den Staat, èn de billijkheid en oprechtheid ten aanzien van bedoelingen en gevolgen voor zich hadden. Hadden destijds de Remonſtranten in de Kerk getriumfeerd, het gevolg van het

(1) Kluit, *Hist. de Holl. Staatsreg.* Dl. III. bl. 112 en 113.

bewaren van zulk eene bedriegelijke vrede ware noodwendig geweest, de ſteeds meerdere ondermijning en eindelijk ontbinding van geheel de belijdenis en alle de vastigheden der Gereformeerde Kerk hier te lande; want aan het uiterſte eindpaal van de *Remonſtrantſche* richting ſtond destijds kennelijk genoeg voor al wie zien kon en wilde, het *Sociniaansch* geloof. Of, daar het wel niet gemaklijk zoude toegegaan zijn, dat geloof aan de menigte van echt Gereformeerde ingezetenen dezer landen op te dringen, zoo ſtond er, bij het bloote uitſtel van de toen op handen zijnde worſteling, naar alle waarſchijnlijkheid een nog heviger binnenlandſche ſtrijd te wachten; en de Unie, van de ſterkte der gemeenſchappelijke Godsdienst ontbloot, en door het drijven van Hollands hooghartige vorderingen geſchokt, zoude, bij den zegepraal der Barneveldſche partij, naar alle menſchelijke berekening hebben moeten bezwijken.

Doch zien wij nu op hoedanige wijze de kamp (A° 1617 en 1618) tusſchen de aldus tegen over elkander ſtaande partijen werd gevoerd en beſlist. Van de zijde van Barneveld zien wij hier wederom enkel onwettigheid en politieke *intrigue*; van de zijde van Maurits een krachtige maar gematigde én onbewimpelde gebruikmaking van een wettig gezag.

De maatregelen door Barneveld nu in de Vergadering van Holland, altijd door middel van *gecomplotteerde* ſtemmen, maar ook altijd met protest daar tegen van Amſterdam en de vijf andere ſteden doorgedreven, waren van meer dan ernſtigen aart: volharding bij het protest der Staten tegen de Nationale Synode, door de Generaliteit uitgeſchreven; bekrachtiging van de ſcherpe Reſolutiën tegen de Contraremonſtrantſche burgers in de ſteden genomen; verbod aan de Hoven van Juſtitie om zich de zaak van zoodanige ingezetenen tegen hunnen ſtedelijken Magiſtraat aan te trekken; aanneming van Waardgelders (gehuurd krijgsvolk) buiten den eed, en des noods tegen de maatregelen van de Staten-Generaal, en van den Stadhouder Kapitein-Generaal; dat alles verzeld van geheime onderhandelingen en verſtandhoudingen met de Remonſtrantſche partij in de Staten van Utrecht, hebbende ten doel de toebereiding en organiſatie van een gewapenden tegenſtand aan de bevelen en maatregelen van de Generaliteit en Prins Maurits, aan wier gehoorzaamheid men ook het gewone krijgsvolk, ten behoeve van de partij, die in de Vergadering van Holland regeerde, poogde te onttrekken. Waren deze zamenſpanningen tusſchen de Hollandſche en Utrechtſche Barneveldsgezinden gelukt, de burgeroorlog was dáár; en wie kan berekenen hoe ligt deze partij in zulk een geval niet zoude hebben kunnen, ja moeten de toevlucht nemen tot vreemde, tot Spaanſche hulp? Doch wij zullen dit alles tot in de bijzonderheden hier niet ontwikkelen; evenmin weiden wij uit aan deze plaats in het bewijs van de ware Souvereiniteit, of Oppermogendheid der Staten-Generaal, te boven gaande en toch niet uitſluitende die van een iegelijke bijzondere Provintie in den haren. Omtrent dit alles, zoo wel als over de wettigheid en het perſoneel der gedelegeerde Rechters, mitsgaders de gegrondheid in ons toenmalig ſtaats- en burgerlijk recht van hunne gewijsden, verwijzen wij tot de opzettelijke behandeling dezer punten in de hier onder aangehaalde ſchriften (1); en voorts tot de lezing, vergelijking en overweging der tegen Barneveld, de Groot, Hogerbeets, en Ledenberg geſlagen vonnisſen, waartegen wij volgaarne de vergelijking mogen lijden met de *Verantwoording* van Huig de Groot, die onzes inziens even klaar de oprechtheid als de dwaling zijner overtuiging bewijst; even duidelijk de politieke misdadigheid als de perſoneele welmeenendheid zijner handelingen in die dagen doet uitkomen.

Maar Prins Maurits nu? — Gelijk hij zich van den beginne en bij de aanvaarding van dezen kamp getoond had, zoo kenmerkten zich ook weder bij de eindelijke beſlisſing door zijne tusſchenkomst, de hem eigene bedaardheid, beradenheid, en oprechtheid. Hetgeen hij tot onderwerping der Remonſtrantſche en Barneveldſche Staatspartij ten uitvoer bracht, dat deed hij naar den last der Staten-Generaal, dat deed hij naar den plicht, hem bij zijne Commisſie en Inſtructie als Stadhouder en Kapitein-Generaal voorgeſchreven; tot handhaving, en niet met ſchending van 's Lands rechten. Hij behield door eenvoudige maar afdoende beſchikkingen zijn rechtmatig gezag over het gewone krijgsvolk; hij begaf zich, niet zonder levensgevaar (2) op het brandpunt der zamenſpanning (te Utrecht), en dankte daar zonder ſlag of ſtoot de Waardgelders af, die weldra ook in Holland overal moesten opgegeven worden; hij veranderde tot bevordering eener onontbeerlijke eenheid tusſchen de ſteden en provintiën, het perſoneel der Regeering hier en daar; ook dit volgens zijne Commisſie als Stadhouder, die zoodanige bemoeijing *waar het noodig was*, uitdruklijk medebracht (3). Hij deed, op uitdruklijken last van de Generaliteit, de Heeren Barneveld en overige uitſtekende hoofden van de zamenſpanning gevangen zetten. Men heeft hem berispt, dat hij voor het minst van zijn recht van *pardon* geen gebruik gemaakt heeft, ten behoeve van den zeventigjarigen Staatsdienaar. Doch zoo prijsſelijk en eerbiedwaardig Graaf Willem Lodewijk handelde in het aandringen (bij zijnen bekenden brief aan Maurits) op matiging, en zachtheid bij de rechtſpraak, zoo onbillijk is het Maurits wegens het niet verleenen van eene gratie, die niet gevraagd, maar veeleer afgeſtoten werd, en dus *opgedrongen* had moeten worden, te beſchuldigen, of te laken (4). In Prins Maurits aart lag het *esſe*

(1) KLUIT, *Hist. der Holl. Staatsreg.* D. II en III. op onderſcheidene plaatſen. BILDERDIJK, *Geſchiedenis der Vaderlands*, D. VIII. DA COSTA, *Ophelderingen omtrent de Rechtspleging van Oldenbarneveld.* De bewijsgronden aangevoerd in (CALKOENS) *Eer van Oldenbarneveld verdedigd*, mogen afdoende geacht worden tot ontzenuwing van eenige bijkomſtige redenen, door *den Advocaat des Vaderlandſche Kerk* bijgebracht; in het wezen der zaak zijn zij wel tegen de Historisch-Juridiſche aanduidingen van KLUIT, BILDERDIJK, TIJDEMAN, en anderen niet bestand.

(2) WAG. XXIX. B. § 27. (3) BOR, XX. bl. 85. KLUIT, III. bl. 167, 171.

(4) Men vindt dezen brief bij KLUIT, Dl. III. bl. 499. Voorts ook in *Oldenbarnevelds eer verdedigd*, in de *Additamenta* op VAN HEUSDES aangehaalde *Diatribe*, en elders.

malle quam videri (liever *te zijn*, dan *te ſchijnen!*); hij had gemaklijk eene vertooning van gevoeligheid kunnen maken, in het antwoord op den boven vermelden brief; maar luider en overtuigender dan alle dergelijke protestatiën, ſpreekt de aandoening, waarmede hij tot op het laatst met tranen uitzag naar den eenig mogelijken weg, om Barnevelds leven in de gegevene omſtandigheden te ſparen (1).

Tegen den laster, onder anderen door het bekende prentje van den *Palamedes* onder de nakomelingſchap wijd en zijd verſpreid, als of de Prins van uit een venſter van het Hof de te recht ſtelling van Oldenbarneveld zou aangeſchouwd hebben, werd hij reeds door Rivetus op de ſchitterendſte wijze gehandhaafd, die uit het onbetwijfelbaar verhaal van eenen ooggetuige, den Colonel de Hauterive, een uitvoerig bericht heeft opgeteekend van de verrichtingen des Prinſen in zijn kabinet, gedurende den ochtend der executie. De valschheid der bekende aantijging blijkt uit die opgave overtuigend (2).

CHANTS DU CRÉPUSCULE, VAN VICTOR HUGO.

Wij leven in eenen tijd, waarin vele begoochelingen verdwenen, waarin de grondregelen des ongeloofs, welke vroeger als de eenige ware en onwederſpreekbare, in Godsdienst zoo wel als in ſtaatkunde, werden gehuldigd, voor hetgeen zij werkelijk zijn beginnen erkend, en als ijdele dorre magtſpreuken beſchouwd te worden. Het is de tijd der teleurgeſtelde verwachtingen, der uit onzekerheid geborene werkeloosheid der wijsgeeren, en des aan wanhoop grenzenden ſtilſtands van menſchelijke zoogenaamde wijsgeerige onderzoekingen. Het is naauwelijks eene halve eeuw geleden, dat de tempel der rede door eigene kracht van menſchen zou worden geſticht! en zie daar, reeds liggen hare onvoltooide fundamenten in bouwvallen rondom ons heen, De nieuwerwetſche ſtichters van die toren van Babel meenden welhaast den ganſchen aardbodem van eenerlei (wijsgeerige) ſpraak en woorden te zullen zien, maar de Almachtige verſtoorde het werk van menſchenhanden, en verwarring en tegenſtrijdigheid was de vrucht eener ijdele vertooning van orde en overeenſtemming, die niet op Gods Woord gegrond waren. Met de droomen der wijsgeeren bleven de verwachtingen der verleide menigte onvervuld. Uit den ſlaap ontwakende vond men de wezenlijkheid onverdragelijker dan ooit, en allerlei zinnelijke genietingen, materiëele belangen, geldzucht en wellust, zelfs in hare meest verfijnde uitſpattingen, werden te hulp geroepen, ten einde de eerſte bedwelming door eene andere niet minder vreesſelijke te doen vervangen.

Wenscht men een ſprekend bewijs van de waarheid dezer opmerkingen? Men vindt die onder anderen in de *Chants du crépuscule* van Frankrijks beroemden Dichter, Victor Hugo. De titel van zijn werk herinnert aan dien van een der bundels van onzen Bilderdijk. Beiden bezingen *ſchemerſchijn:* de eerſte als kind zijner eeuw, de indrukken wedergevende die de tijdnevelen op hem te weeg bragten: de laatſte, ook als dichter in wederſpraak met die eeuw, aan de voeten van Hem, die het Licht der wereld is, *eigene* zwakheid en verblinding belijdende, en zijn *eigen* licht als flaauw en ſchemerachtig erkennende. Intusſchen blijven ook deze ſchemerzangen van Victor Hugo hoogst opmerkelijk. De dichter erkent duisternis, en zegt licht te zoeken. Hij ſpreekt niet meer, zoo als elders, tot die lezers, wier ledige tijd ook door de dichtkunst wil veraangenaamd zijn, wier verbeelding of zinnelijkheid van den zanger prikkeling of voedſel verlangt. Aan de zoodanigen zouden deze ſchemerzangen voorzeker niet welkom zijn. De ſchildering der vrijmagtige Voorzienigheid van God, in den val en onmagt en in het wegſterven van het zaad van den wereldheerſcher Napoleon: het onmiskenbaar voorgevoel van de vervulling der tijden, van de groote dingen die geſchieden zullen: de vertwijfeling van den in zoo groote duisternis dit toch zienden Dichter: de dichterlijke lof aan godsdienſtige gevoelens te midden van revolutionaire triomfzangen toegebragt: de vreesſelijke beſchrijving van menſchelijke ellende, wanhoop en zelfsmoord, aan uitbundige feestvieringen en wellustige gastmalen tegenovergeſteld: overal behoefte aan meerder licht, aan Openbaring en Waarheid, zonder ſchuldgevoel echter dat daartoe leidt, ziedaar hetgeen deze zangen kenmerkt en onderſcheidt. Uit dit oogpunt beſchouwd moeten zij den Christen gewigtig zijn. Even als Koning Agrippa op de prediking van Paulus antwoordende: »Gij beweegt mij *bijna* een Christen te worden," ook daardoor den onwederſtaanbaren invloed bevestigt van dat Woord, hetwelk eene kracht Gods tot zaligheid is, zoo is ook Victor Hugo in deze zangen een ſprekend getuige dier hoogste waarheid, die hij onwillekeurig erkent, en wier heil aanbrengende kracht hij huldigt. Wordt die waarheid niet als het ware voorondersteld, in de woorden die onze Dichter aan eene diep bedroefde toeroept?

Qu'importe que la vie inégale ici bas
Pour l'homme et pour la femme,
Se dérobe et ſoit prête à rompre ſous vos pas,
N'avez vous pas votre âme?
Votre âme, qui bientôt fuira peut-être ailleurs
Vers les régions pures,
Et vous emportera plus loin que nos douleurs,
Plus loin que nos murmures!
Soyez comme l'oiſeau, porté pour un inſtant
Sur les rameaux trop frêles,
Qui ſent ployer la branche et qui chante pourtant,
Sachant qu'il a des ailes!

Mij dunkt dat zulke woorden veel zeggen in den mond

(1) Men zie het in allen opzichte treffend geſprek van Maurits met den Predikant Walaeus, (in diens Levensbeſchrijving, voor zijne *Opera Omnia* geplaatst, en ook) bij Wagenaar, B. XXXIX. § 27.

(2) RIVETUS, *Grotianae Discusſionis Dialyſis.* Oper. T. III. p. 1165. Men kan de plaats ook vinden in DA COSTA'S *Inlichtingen omtrent het karakter van Prins Maurits*, bl. 80—82.

van hem, die juist in dit zelfde gedicht den heerfchenden tijdgeest, door hem gehekeld, zich doet openbaar maken in de woorden:

Les vrais biens de ce monde — et l'autre est importun —
C'est tout ce qui nous fête,
Sont ce qui met un chant, un rayon, un parfum,
Autour de notre tête!

Voorzeker hij die zoo juist dien geest kent en befchrijft, die zingt van

L'homme, qui gémit à côté de la chofe,
Car dans ce fiècle en proie aux fourires moqueurs,
Toute conviction en peu d'inftans dépofe
Le doute, lie affreufe, au fond de tous les coeurs!

toont door die kennis zelve, dat hij, als dichter voor het minst, niet deelt in de algemeene bedwelming. Maar hoeveel meer waarheid ligt niet nog opgesloten, in hetgeen wij hem zich zelven hooren vragen:

Où tend ce fiècle? où court le troupeau des esprits?
Rien n'est encor trouvé, rien n'est encor compris.
Mal d'un fiècle en travail ou tout fe décompofe
Quel en est le remède, et quelle en est la caufe?
Serait ce, que la foi derrière la raifon
Décroit comme un foleil, qui baisfe à l'horizon?
Que Dieu n'est plus compté dans ce que l'homme fonde,
Et qu'enfin il se fait une nuit trop profonde,
Dans ces recoins du coeur, du monde inapperçus,
Que peut feule éclairer votre lampe, O Jéfus!
Est il temps, matelots mouillés par la tempête,
De rebâtir l'autel et de courber la tête?
Devons nous regretter ces jours anciens et forts,
Où les vivans croyaient ce qu'avaient cru les morts?
Jours de piété grave et de force féconde,
Lorsque la Bible ouverte éblouisfait le monde?

Vragen, betwijfelingen, die voorzeker toonen, dat velerlei zoogenaamd wijsgeerige verblindingen, de dweepachtige vergoding van menfchelijke eigenkrachten, de trotfche waan dat men Gods woord niet behoeft, op hunne beurt beginnen verworpen te worden, om tot de erkentenis te komen, dat er *fchuilhoeken* zijn in het *menfchelijk hart, waar zwarte duisternis blijft heerfchen, zoo lang Hij, die het licht der wereld is, ze niet beftraalt.* Indien zulk eene verftandelijke erkenning der waarheid, dit echt dichterlijk en daardoor juist zoo diep doordringend inzicht in het menfchelijk hart, waarlijk wijsgeerige beoordeeling van den maatfchappelijken toeftand, bij onzen Dichter met perfoonlijke bekeering gepaard gingen: indien hier met den bijtenden verontwaardigden hekeltoon des Dichters, zondaars lof- en boetpfalmen waren vereenigd, dan voorzeker zoude de indruk door deze zangen op ons gemaakt, eenig en alleen die van loutere vreugd zijn. Maar pijnlijk is het te befpeuren, dat het zich in verzen uitftortend gevoel aan wezenlijke afhankelijkheid vreemd fchijnt gebleven te zijn, en, daarin gelijk aan dat van zoo vele Romeinfche en Griekfche Dichters, fchatten van waarheid ontdekt en aanwijst, ja zelfs *de perel van groote waarde* huldigt, zonder deszelfs waarachtig gebruik en éénige waardij te kennen. Tot eene proeve, hoezeer overal hier het IK blijft doorftralen, beroepen wij ons op den overmoed, waarmede hij, in het gebed tot den Heere, zelfs eene door hem als geloovig afgefchilderde vrouw tot God doet uitroepen

»Pourtant je n'ai rien fait à ce monde d'airain,
»Vous le favez vous-même,
»Toutes mes actions pasfent le front ferein,
»Devant votre oeil suprême."

Zoo zijn dan ook deze gedichten, ja wel, kenmerkende teekenen des tijds, getuigenisfen van en tegen deze eeuw, om die als ware het befchaamd te doen ftaan over haar ongeloof, en op onvervulde behoeften, en diepere, in eigen kracht ongeneeslijke wonden te wijzen; maar tevens blijven zij fprekende bewijzen, dat geene verftandelijke overtuiging tot bekeering genoegzaam is, dat de onwedergeborene mensch, wat hij ook overigens moge geleerd hebben, zich zelven flechts gebrokene bakken zoekt, die geen water kunnen houden, en dat zelfs het meest dichterlijk genie, even als het minst ontwikkeld verftand, eene hoogere verlichting, eene opening der oogen behoeft, om die geestelijke dingen te onderfcheiden, die voor de wijzen en verftandigen verborgen blijven, terwijl zij aan de kinderkens geopenbaard worden.

NIEUWE BIJBELVERTALINGEN.

In het jaar 1535 werd de eerfte Franfche Bijbelvertaling door Pierre Robert Olivetan, met hulp van den uitmuntenden Calvijn vervaardigd, te Neufchâtel uitgegeven. Juist driehonderd jaar daarna vonden de Sociniaanfche Godgeleerden te Genève goed, eene nieuwe vertaling in die ftad te doen uitkomen, in welke, even als in die welke reeds voor dertig jaar bewerkt werd, en in 1805 verfcheen, op de ergerlijkfte wijze de Sociniaanfche en Ariaanfche begrippen dier hedendaagfche Godgeleerden doorftralen. Wij verblijden ons echter hier bij te kunnen voegen, dat 30 rechtzinnige Leeraars, waaronder één en ander der Hoogleeraren van de nieuwe Theologifche School, mede in Zwitferland, zich fints 7 jaren bezig houden met eene beter en zuivere vertolking, welke waarfchijnlijk in dit jaar voltooid zal worden. Met den aanvang des vorigen jaars reeds afgewerkt, heeft men dezelve gedurende het jongstverloopene en tegenwoordige aan eene naauwkeurige en zorgvuldige overziening onderworpen, om er welhaast de laatfte hand aan te leggen. Wij hopen en verwachten, dat dit werk, onder aanhoudend gebed tot God en met de grootfte naauwgezetheid volvoerd, veel en krachtig moge werken, ter opwekking en bevestiging van het geloof aan de gezonde leer, en tot affnijding van zoovele dwalingen als ook in de Fransch-Gereformeerde kerken hier en daar geworteld zijn.

BESCHOUWING DER TIJDEN.

In tijden waarin de uitbarſtingen van menſchelijke driften naar buiten in oorlogen en omwentelingen eenige oogenblikken ſchijnen te rusten, verkrijgen de finantiëele vraagſtukken de overhand, en worden zij de voornaamſte onderwerpen van de beſchouwing van het publiek. Deze aanmerking is bijzonder toepasſelijk op de jongst verloopene maand, in welke de finantiëele questie omtrent de vermindering der renten aan een geheel Ministerie zijn ontſlag heeft doen nemen, terwijl in Spanje de alles vermogende Minister, zelfs na het votum van vertrouwen verkregen te hebben en dus in de gelegenheid geſteld te zijn om zijne grootſche beloften te verwezentlijken, goed gevonden heeft, de Kamer der Afgevaardigen te ontbinden. Onze lezers zullen van ons geene bijzonderheden verwachten omtrent gebeurtenisſen die zoo zeer buiten den kring van dit dagblad liggen. De ſchok dezer beide ontbindingen intusſchen ſchijnt niet groot te zijn; Spanje kleeft Mendizabal aan, als den eenigen perſoon op wien men nog vertrouwen ſtelt, en het ſystema der Regering van Lodewijk Philips is zoo naauw met dat van de zoogenoemde Doctrinaires verbonden, dat dezen wel niet lang van zijnen Raad uitgeſloten kunnen blijven.

De dreigingen van den Preſident van Noord-Amerika, ſchijnen na al hetgeen dat ſedert in Europa gebeurde, ook geene groote bezorgdheid in te boezemen.

In Engeland zal weldra de ſtrijd tusſchen het Revolutionaire beginſel en de Kamer der Lords, die nog het oude historiſche beginſel der Conſtitutie vertegenwoordigt, weder eenen aanvang nemen, en de criſis wordt, gelijk wij meermalen opmerkten, dreigender, naarmate het eerstgenoemde beginſel ten gevolge der behaalde overwinningen meer invloed verkrijgt.

Engeland benoemt eene Commisſie, om te onderzoeken, hoe de landbouw niettegenſtaande het verbodſtelſel, kwijning en dalende prijzen vertoont, op een oogenblik waarin men hier te lande begint te ondervinden, dat de wetsbepalingen ontoereikend zijn om den loop der zaken te veranderen en de verlangde rijzing te doen geboren worden.

In de buitenlandſche betrekkingen blijft de rust bewaard, en hoe veel moeite er ook door zommige dagbladſchrijvers wordt aangewend, om Engeland en Rusland tegen elkander in het harnas te jagen, zoo heeft de openingsrede aan het Engelſche Parlement geene zinſnede opgeleverd, die de vrees voor eenige oneenigheid tusſchen de beide Rijken nog zoude kunnen wettigen.

Het Noorden van Spanje blijft eene Vendée en niets meer, de zaak van eene harer provinciën en geenszins de verdediging van een nationaal beginſel. De belangen der verſchillende gewesten van dat Rijk loopen te veel uit één, dan dat men zoude kunnen hopen, uit dien ſtrijd éénheid te zien ontſtaan.

Het Proces Fieschi blijft een dagelijksch voedſel aan de nieuwsgierigheid der Parijzenaars opleveren, wier berangſtelling zich echter uitſluitend tot den hoofdperſoon van dit treurſpel bepaalt, die zeker zijne rol zoo goed ſpeelt, dat, indien er een weg kan zijn waarop hij den bijl, boven hem opgeheven zou kunnen ontvlugten, hij de man is, om dien uit te vinden.

De *Gazette de France* heeft Fieschi als een toonbeeld van de begrippen der eeuw trachten voor te ſtellen; wij zien meer in hem den ſluwen Italiaanſchen bravo of bandiet, gelijk men dien reeds in den tijd van Machiavel en Sforza kon vinden: — de geheele regtspleging echter en alle de voorkomende bijzonderheden leveren genoegzaam het blijk op van tot een land en tot een volk te behooren, alwaar de vreeze Gods geweken is, en het denkbeeld Zijner ſtraffende geregtigheid niet meer in het maatſchappelijk leven voorkomt. — Wanneer de mensch geen eeuwigheid ten doel heeft, is hem dit aardſche leven *alles*, en zoo hij in hetzelve het verlangde genot niet ſmaken kan, wenscht hij ten minſte eenen naam te verkrijgen: wat hij niet is, wil hij ſchijnen; en de booswicht doet het helſche werktuig ontploffen, gelijk Nero eens den brand in Rome ontſtak, om iets ongehoords, iets ontzettends te verrigten, waarvan het geheele menschdom gewagen moet.

Met een geheel ander gevoel rust onze deelneming op de voortgaande pogingen die aangewend worden, om in dat Frankrijk, door zoo vele tweedragt verſcheurd en door zoo vele goddeloosheid bezoedeld, het Rijk der waarheid uit te breiden; en met belangſtelling zien wij de kleine gemeenten die in de oostelijke Departementen zich om de zendelingen der Evangeliſche maatſchappij geſchaard hebben, en waaronder men vele perſonen vindt, die blijken geven dat hun hart inderdaad van een levendig verlangen naar waarheid vervuld is geworden. Zoo werd op den 21sten December te Maçon, het eerſte avondmaal gevierd, waartoe 32 perſonen toegelaten werden; ook uit Châlons meldt de Heer Hoffman den indruk van de prediking en van de door hem opgerigte ſchool. — Het rondventen des Bijbels wordt nog ſteeds voortgezet, en ontmoet, niettegenſtaande de vijandſchap der Roomſche geestelijkheid, hier en daar veel belangſtelling. — Het is opmerkelijk, dat de levendigſte Christenen, zoo wel aldaar als in het Noorden van Frankrijk, onder diegenen gevonden worden, die uit de Roomſche Kerk zijn overgekomen. Reeds beginnen de Roomſche dagbladen ſpotachtige beſchouwingen te geven omtrent degenen, die het volgens hen dwaze voornemen koesteren om in dat Frankrijk, alwaar de Roomſche Kerk zijne zetel heeft gevestigd, *het Evangelie te prediken.* Deze beginſels mogen klein zijn, indien zij echter uit God zijn, dan zullen ſpot en verachting alleen ſtrekken om de eens ontſtoken vlam meerder voedſel te geven, in plaats van dezelve uit te blusſchen.

Wat onze inlandſche aangelegenheden betreft, de Staatkunde leverde weinig merkwaardigs op in deze laatst verloopene weken. Ten opzichte van de ſcheiding hebben wij met leedwezen het ſteeds voortduren der rechtsvervolgingen tegen de zamenkomſten der af-

gescheidenen te melden. Het gevoelen daaromtrent vroeger in deze Bladen geuit werd ook door de uitvoerige en bekwame *Pleitrede van den Heer Substituut-Procureur-Generaal van Appeltere* niet aan het wankelen gebracht. Wij zullen ons hier in geene eigenlijke beoordeeling of beantwoording van dit stuk begeven, waarin ook ten aanzien der daadzaken onnaauwkeurigheden kunnen aangetoond worden, die de voorstelling daarin van de zoogenoemde *volgelingen der nieuwe leer* grootelijks onwaarachtig maken. Ten aanzien van de juridieke punten, zal men toch den geleerden Schrijver (bl. 29) kwalijk kunnen toegeven, dat alle talrijke vergaderingen tot behandeling van bepaalde onderwerpen, op gezette tijden, met meer dan twintig personen te zamen komende, reeds door die zamenkomsten alleen eene *association* als bestaande onderstellen, en derhalve ongeoorloofd zijn; terwijl dit beweerde dan voorts bepaaldelijk en *in specie*, op bijeenkomsten tot Godsdienstoefening wordt toegepast. In ons oog blijft altijd de eigenlijk gezegde Godsdienstoefening (*culte*), eene zaak tusschen God en den mensch; en geenszins eene *associatie* van menschen onder elkander. En in dit gevoelen staan wij met Rechtsgeleerden als Cujacius, Bynkershoek, en anderen van gelijken stempel, die zich wel gewacht hebben, *godsdienstige vergaderingen* onder *collegia illicita* (ongeoorloofde gezelschappen) te rangschikken. Naar dat beginsel dan ook zouden zij, ja, wat in die bijeenkomsten als onzedelijk of rustverstorend aan te merken mocht zijn, rechtstreeks aangeklaagd en vervolgd hebben; maar de geoorloofdheid van de godsdienstige zamenkomst zelve bleef daarbij dan onbetwist. Opmerkelijk is het, dat ook in onze dagen, zelfs zeer onlangs, en wel in Frankrijk bij gelegenheid van de beruchte wet op de *associatiën* van 11 Aug. 1834, aan het beginsel dat wij verdedigen, hulde gedaan is. De Groot-zegelbewaarder verklaarde uitdrukkelijk en op de stelligste wijze bij die gelegenheid, dat, *waar het zamenkomsten gold, die tot doel hebben de eerdienst aan de Godheid, en de uitoefening van die eerdienst, de wet niet toepasselijk was.* Bij het rapport over die wet wordt dan ook omtrent deze merkwaardige uitlegging gezegd: *Zoo deze verklaring de wet zelve niet is, zoo maakt zij ten minste een officiëele en onafscheidelijke commentarie daarop uit* (1). Vooral kwam ons de *Pleitrede* van het Openbaar Ministerie zwak voor op het punt van de uitspraak der Grondwet; wij blijven de aandacht bepalen op het telkens voorbijgezien onderscheid tusschen de denkbeelden van *kerkgenootschap* en *gezindheid* (bl. 61). De Grondwet (Art. 192) kent vrijheid en bescherming toe aan de bestaande *gezindheden*; dus aan de *gezindheid* tot welke ook de gescheidenen behooren, als welke niet *nieuw* is, gelijk bl. 57 beweerd wordt, maar even zeer de gescheidenen als de niet gescheidenen in de Gereformeerde belijdenis omvat.

In de *Pleitrede* zelve wordt (bl. 57) geleerd dat nieuwe *gezindheden*, zich tot uitwendige vergaderende associatiën niet zouden mogen vormen zonder voorafgaande autorisatie. Zoo wordt dan daardoor zelve het onderscheid tusschen *gezindheid* en *genootschap* erkend; de Grondwet nu spreekt niet van *kerkgenootschappen*, maar, veel ruimer, van *gezindheden.* Op bl. 55 wordt toegegeven, dat eene door den Staat *erkende* gezindheid niet nog bovendien eene autorisatie tot deszelfs Godsdienstoefening behoeft. De gezindheid nu der gescheidenen is door de Grondwet erkend, nademaal die geen andere is, dan de Gereformeerde, hoezeer dan ook van onze openbaar als zoodanig bestaande Gereformeerde Kerk op dit oogenblik afgezonderd.

(1) Men zie deze woorden aangehaald in een zeer merkwaardig vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Metz, (gedagteekend van den 16 Jan. 1836, opgenomen in de *Archives du Christianisme* van 13 Feb. l. l.) waarbij op dezen grond eene Godsdienstoefening door zekeren Lutherschen Predikant als geoorloofd wordt beschouwd, en de beklaagde vrijgesproken.

Onder de geschriften dezer dagen in het licht verschenen, vereischt vooral onze opmerking de *Herderlijke brief, door alle de Leeraren bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam onderteekend.* Wanneer wij zien op het aanzien en de waardigheid dier mannen, zouden wij wenschen dit stuk ter zijde te leggen. De opregtheid verbiedt ons zulks, en wij mogen de betuiging niet terug houden, dat de lezing van dien brief ons hart met droefheid vervuld heeft. Mogten wij tot nog toe ons vleijen, dat de eene Leeraar meer dan de andere aan de door de Gereformeerde Kerk uit de Schrift erkende waarheid getrouw was gebleven, deze hoop verliest haren grond, als wij hier alle de genoemde Leeraars *gemeenschappelijk* zien verklaren, dat zij *den geheelen raad Gods verkondigd hebben.* Deze eenstemmigheid getuigt van eenen bij uitstek bloeijenden of van een diep vervallen staat der Kerk. Is het eerste het geval, dan moet zulks blijkbaar worden, uit de menigvuldigheid der bekeeringen, uit de kracht der Godzaligheid, zich in de afzondering der geloovigen van de wereld openbarende; eindelijk, uit de vijandschap zelve dier wereld, daar wij weten, dat zij, die uit den geest zijn, steeds door degenen die uit den vleesche zijn, vervolgd zijn geworden. Is het tegenovergestelde waar, dan zal men de waarheid Gods verdonkerd, de menschelijke wijsheid daarentegen hoog verheven, en eindelijk de wereld verbroederd zien met eene Kerk, die aan de belijdenis der lippen en een eerlijk gedrag in de oogen der menschen, de zaligheid toezegt. Hij die onzen leeftijd kent, en de klagten onderzocht heeft, die zoo binnen als buiten de Kerk aangeheven zijn, moge hier beslissen in welken dezer beide toestanden zij zich bevindt.

Wij betreuren het, dat in eenen tijd, waarin de vruchten van afval en ongeloof openbaar worden, waarin zelfs in zoogenoemde kerkelijke tijdschriften, waarheden, aan de Nederlandsche geloovigen dierbaar, aangevallen of ondermijnd worden, ja waarin de hoogste kerkelijke Vergadering zelve, en dit in antwoord op den ernstigen aandrang van geachte Verkondigers des Woords, weigert eene verklaring te geven van hetgeen zij be-

ſchouwt de belijdenis der Kerk te zijn, er geene aanleiding gevonden werd, zich tegen eene dezer handelingen of afwijkingen te verklaren.

Zijn de Leeraars van Amſterdam rein van deze ſmetten gebleven, dan mogt men toch van hen verwachten, dat zij bij zulk eene plegtige belijdenis als de onderhavige, zich niet te vreden zouden ſtellen, met voor hunne gevoelens uit te komen door het aanhalen van tekſten, die door elke denkwijze zullen aangenomen, en naar eigen opvatting uitgelegd worden, maar dat zij naar de gewoonte, in alle de tijdperken der kerkelijke geſchiedenis aangenomen, bij de verklaring van de waarheden die zij belijden, ook tevens die der daartegen overſtaande dwalingen die zij verwerpen, zouden gevoegd hebben.

Bij de erkenning van den Bijbel als eenige onfeilbare kenbron der waarheid, zijn de formulieren ſteeds beſchouwd geworden als de belijdenis bevattende der vrucht van het geloovig onderzoek des Bijbels; wanneer derhalven deze formulieren niet meer *als de wijze van de bepaling der leerſtukken* gevolgd worden, dan heeft de gemeente toch het regt om te vragen, wat dan nog buitendien van dezelve gevolgd wordt, of zoo er dwalingen in ontdekt zijn geworden, welke die dwalingen geweest zijn. De verklaring dat men zich met den *hoofdinhoud en het wezen der leer*, in de formulieren vervat, vereenigt, is immers onvoldoende op een oogenblik, waarin op zoo velerlei manier van zoodanige ſpreekwijzen misbruik gemaakt is geworden.

Wij ſtemmen gaarne toe, dat vele Godzalige mannen van ketterij beſchuldigd zijn geworden; maar wij vragen of ſints den tijd van Nahuys en De Haas, de Neologie niet ſteeds dieper is doorgedrongen, en of de bewijzen die daarvan in deze bladen onder anderen meermalen gegeven zijn, als ijdel geklap moeten beſchouwd worden, of op waarheid gegrond zijn?

Het Woord Gods bevat naar ons oordeel, de verzameling dier geopenbaarde waarheden, die dikwijls voor het vleeſchelijk verſtand met elkander ſchijnen te ſtrijden, maar die zich alleen kunnen vereenigen in die overtuiging des geloofs, welke niet het gevolg is eener bloot verſtandelijke overreding, maar eene kracht van God, gewerkt door den Heiligen Geest. Op dien grond hadden wij hier de belijdenis van de geheele reeks der waarheden die onze Nederlandſche Hervormers beleden, mogen verwachten, en wij weten niet waarom de duidelijk geopenbaarde waarheid der *Verkiezing van eeuwigheid*, die in verband met de andere leerſtukken den vasten hoekſteen van het gebouw des geloofs uitmaakt, en vroeger ſteeds als een dierbaar pand der Kerk en troost der gemeente beſchouwd werd, niet alleen geheel onvermeld is gebleven, maar zelfs, naar het ons voorkomt, aangeduid wordt als eene eigen wijsheid van hen, die *als hadden zij den zin des Heeren gekend, in de diepten Gods willen doordringen.*

Wij voor ons houden het er voor, dat alleen dáár de volle raad Gods wordt verkondigd, alwaar, bij de Godheid des Zoons en des Vaders, tevens die van den Heiligen Geest, als evenzeer waarachtig Perſoon in het wezen der Godheid, beleden wordt; waar de vermelding der onnaſpeurlijke liefde Gods in Christus, de ſtrafeiſchende geregtigheid Gods, waaraan de Middelaar volkomen voldaan heeft, niet uitſluit; waar perſoonlijke wedergeboorte en herſchepping door den Heiligen Geest als de geopenbaarde weg der zaligheid beſchouwd wordt, en waar eindelijk te gelijk met de *algemeene roeping*, vastgehouden wordt de *allerbijzonderſte genade*, en eene verkiezing bij God vóór de grondlegging der eeuwen, als waarin de ware vastigheid ligt voor den zondaar, die Christus als zijnen Verlosſer heeft leeren kennen.

Wij betreuren, dat in het midden van zoo vele oorzaken van beduchtheid, en gronden tot vermaning, de voornoemde brief geen reden vindt tegen iets anders te waarſchuwen dan tegen de ſcheiding, die toch ten deele mede een kenteeken en gevolg is van de verandering die er in de leer en predikwijze der Kerk heeft plaats gehad. Wij willen niemands conſcientie oordeelen, maar wij behandelen alleen het voor ons liggende ſtuk, en achten hetzelve niet geſchikt om de breuke te heelen; maar veel meer om openbaar te doen worden, dat behalven de geſcheidenen, ook een deel der gemeente, op grond, zoo van de belijdenis der Kerk als van het in deszelfs verband beſchouwde Woord Gods, eene dieper gaande verkondiging vordert, dan hetgeen hier als het geheel des Evangelies wordt voorgeſteld. Is de *afwijking van de gezonde leer*, waarover ook wij met velen klagen, ſlechts *in onze wijze van zien* gelegen, dan wenſchen wij liever heden dan morgen de pen neder te leggen, en eenen onnutten tegenſtand tegen den heerſchenden geest te doen ophouden. Maar hebben wij integendeel een getuigenis ter eere der waarheid af te leggen, dan achten wij het geene aanmatiging, onze bezwaren, in opregtheid zoo wij hopen, te uiten. De wond der Kerk is diep. Het bedekken en overpleisteren derzelve is geene genezing. Bij den Heere alleen is die genezing te vinden. Beſchouwden wij de Kerk ſlechts als een genootſchap, ook wij hadden dezelve verlaten, doch zouden in die veronderſtelling vragen: van waar dan de verontwaardiging tegen de ſcheiding? Ons is de Kerk eene inſtelling Gods, een gebouw, onder de leiding en den zegen zijner Goddelijke Voorzienigheid tot ſtand gebragt, van welke Christus het hoofd is. En daarom blijven wij bij die Kerk, beroepen wij ons op hare Belijdenis, als op haar Charter; en kennen niemand, het zij enkel perſoon, of een lichaam, het regt toe, haar van de volle verkondiging van waarheden te berooven, die het onderſcheidend kenmerk niet ſlechts onzer Gereformeerde Kerken ſteeds blijven uitmaken; maar ook onafhankelijk van alle Kerkbelijdenisſen, gegrond zijn in het Woord van God, en daarom even als dat Woord onveranderlijk dezelfde blijven, en wel altijd op nieuw de overhand zullen behouden.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE FEESTEN ISRAËLS EN DE APOSTEL JOHANNES.

God heeft van den beginne in alle zijne werken een onderſcheid van heerlijkheid geſteld. Zoo is het in de Schepping, zoo is het in de Voorzienigheid, zoo in de Schrift en in het Koninkrijk der Hemelen. Overal beſtaat er eene uitmuntendheid van zommige voorwerpen boven andere gelijkſoortige; overal eene uitverkiezing tuſſchen gelijken, het zij dan in volſtrekte tegenſtelling en uitſluiting van elkander, het zij alleen betrekkelijk bij wege van voorrang. Tot de laatſte ſoort van uitnemendheid behoort onder velen ook die, welke de Schepper van Hemel en Aarde onder de dagen der week aan den zevenden gegeven heeft. Hij, die naar de onbeperktheid zijner Almacht alle dingen uit niet *op eens* kon doen te voorſchijn komen, heeft (opdat tevens met de ſchepping de loop des tijds, waarin zij beſtaan zoude, geordend werd) zijn ſcheppingswerk willen uitvoeren en voltooien in zes afdeelingen van dagen, en op den zevenden dag daarvan gerust (1). Aan den mensch, naar Gods evenbeeld geſchapen, gaf Hij in overeenkomst hiermede *zes dagen om te arbeiden, en al zijn werk te doen*, en Hij ſtelde eenen zevenden dag tot een Rustdag, een Sabbath, een Feestdag (2). Van deze zevenvoudige verdeeling der dagen vinden wij onder de volkeren ook buiten Israël en de Christenheid, de kennelijkſte ſporen overal terug (3); maar vooral ligt zij ten gronde aan de geheele bedeeling der tijden in de openbaringen en beloftenisſen Gods aan zijne Kerk; terwijl voorts die éene oorſpronkelijke Rust- of Feestdag onder de Moſaïſche ſchaduwbedeeling uitgebreid en vermenigvuldigd werd tot eene rijke verſcheidenheid van gezette hoogtijden, alle van diepe beduidenis, en reikende tot in de verten der toekomst. Wij weten hoe de bepaling en onderhouding der Sabbathen en Feesten een van de gewichtigſte en kenmerkendſte eigenaartigheden der Israëlitiſche Kerk- en Staatswet uitmaakte. Op gezette van God zelven ten naauwſte bepaalde tijden en gelegenheden, vierde Israël bij opvolging feesten, beſtaande in herinneringen van eenmaal verrichte daden, of jaarlijks wederkeerende weldaden van zijn Verbonds-God. Maar die daden, die weldaden, mitsgaders hare plechtige gedachtenisviering, wezen wederom op hoogere, onder eene latere bedeeling toekomſtige beloften. Zoo b. v. werd ieder nieuwe maan, of beginſel der maand, gevierd met eene *heilige zamenroeping*, met *brandofferen*, en *bazuingeſchal* (1); zoo, meer bijzonder onder deze nieuwemaandsvieringen de zevende van elk jaar (2); zoo, insgelijks, elk zevende of Sabbathjaar door eene ruste voor menſchen, beesten, en velden (3); zoo, eindelijk, elk vijftigſte of jubeljaar door de herſtelling der oorſpronkelijke eigenaars in het bezit hunner verkochte of vervreemde landen (4). Alle welke, mitsgaders de overige feest-inzettingen niet blootelijk van godsdienſtig-burgerlijken aart waren, maar ook tevens de kenlijke verwachting inhielden van de grootſte aller gebeurtenisſen in de toekomst. Christus toch was van alle die ſchaduwen, even zoo zeer als van geheel de zedewet, *het einde* (5). Alle die *feestdagen, nieuwe manen, Sabbathen*, zegt de Apostel, *waren eene ſchaduw der toekomende dingen* (6). Zij wezen op eene nieuwe bedeeling in de volheid der tijden aanſtaande, zij beeldden af eene vernieuwing, eene ruste, eene bevrijding, eene wederherſtelling voor menſchen, voor volkeren, voor Israël, voor geheel de aarde. En te zamen met de geſchrevene prophecyen leveren zij, bij het licht der Apostoliſche uitlegging, een volkomen zamenſtel op, waarin volgens eene heerlijke orde begrepen zijn en zich uit elkander ontwikkelen alle de heilbeloften Gods.

Doch op eene meer bijzondere wijze ligt deze hoogere bedoeling (de afbeelding namelijk van het zoenlijden, de heerlijkheid, en het koninkrijk van Christus) in die drie groote feesten, van welke wij in het Tweede Boek van Moſes (XXIII. v. 14—17.) dus geſchreven vinden: *Drie reizen in het jaar zult gij mij feest houden. Het feest van de ongezuurde brooden zult gij houden; ze-*

(1) Gen. II. v. 1 en 2. (2) Exod. XX. v. 9 en 10.
(3) Men zie van deze merkwaardige overblijfſelen, onder anderen, HUIG DE GROOT, *de Verit. Relig. Christ.* Lib. I. § 16. en vooral de uitvoerige opteekening bij RIVETUS, in *Explic. Decal. Exod. XX.* Oper. T. I.

(1) Num. XXVIII. v. 11. X. v. 10. enz. (2) Levit. XXIII. v. 24.
(3) Exod. XXIII. v. 11. Levit. XXV. v. 3 en volg.
(4) Levit. XXV. v. 8 en volg. (5) Rom. X. v. 4. Heb. X. v. 1.
(6) Col. II. v. 17.

ven dagen zult gij ongezuurde brooden eten (gelijk ik u geboden hebbe) ter bestemder tijd in de maand Abib, want in dezelve zijt gij uit Egypte getogen; doch men zal niet ledig voor mijn aangezicht verschijnen. En het feest des oogstes der eerste vruchten uwes arbeids, die gij op den velde gezaaid zult hebben; en het feest der inzameling op den uitgang des jaars, wanneer gij uwen arbeid uit den velde zult ingezameld hebben. Driemaal des jaars zullen alle uwe mannen voor het aangezicht des HEEREN *verschijnen.* Zien wij van een iegelijk dezer drie voorname hoogtijden: het Paasch-, het Pinkster-, het Loofhuttenfeest, in het bijzonder!

Het Paaschfeest was eene gedachtenis van de bevrijding en uitleiding van Israël uit Egypte; maar beide die gebeurtenis zelve en hare viering hielden de diepzinnige voorbeduiding in eener heerlijker uitleiding, eener eeuwige bevrijding, te weeg te brengen door het lijden en het bloed des Zoons Gods. *Ook ons Pascha*, zegt de Apostel Paulus, *is voor ons geslacht*, *namelijk Christus. Zoo laat ons dan feest houden niet in den ouden zuurdeesem, noch in den zuurdeesem der kwaadheid en der boosheid, maar in de ongezuurde brooden der oprechtheid en der waarheid* (1). Met dezen sleutel uit Gods eigen woord gaan ons dan ook de beteekenissen open van alle die veelvuldige plechtigheden, die bij de viering van het Paaschfeest zoo naauwkeurig waren voorgeschreven. Op den veertienden dag der eerste maand moest volgens het bevel des Heeren een *mannelijk*, *volkomen*, *jong lam* geslacht worden, ter gedachtenis aan dien nacht, toen alle de eerstgeborenen in Egypte geslagen, en alleenlijk de huisgezinnen der Israëlieten, wier deuren met het bloed des geslachten Paaschlams bestreken waren, gespaard werden. Van dat sparen, dat *voorbijgaan* (Hebr. פסח *Pasach*), had het feest zelve zijnen naam. Maar aldus werd tevens in schaduwen aangeduid die groote verborgenheid der zaligheid, dat, terwijl God over eene booze wereld het strafgerichte brengt, alleen die Gemeente voorbijgegaan, ja heerlijk uitgeleid wordt, die gekocht is en besprengd werd met het bloed van Jesus Christus, het Lam Gods; gelijk geschreven is: *Die zich zelven gegeven heeft voor onze zonden, opdat hij ons trekken zoude uit deze tegenwoordige booze wereld, na den wille onzes Gods en Vaders* (2), namelijk *Jesus, die ons verlost van den toekomenden toorn* (3). Men zie de geheele verordening op het slachten en eten van het Paaschlam bij Moses (Exod. XII), en lette op den rijkdom van geestelijke aanduidingen tot in de bijkomstigheden verborgen. Dus, b. v. was die *bittere sause* (Ald. v. 8) waarmede het *gebraden* Paaschlam gegeten moest worden, tot een teeken van de verdrukkingen, door welke moeten ingaan alle die in waarheid gemeenschap hebben met dien Oversten Leidsman der zaligheid, die ook zelve *door lijden in zijne heerlijkheid is ingegaan.* Insgelijks moest het Paaschlam gegeten worden (Ald. v. 11) *met opgeschorte lendenen*, *de schoeisels aan de voeten*, *en den staf in de hand*, *met haaste*, ter aanduiding, van verre reeds, dat, wie aan dat ware *Pascha des* HEEREN deel hebben, hier slechts *vreemdelingen en bijwoners* zijn (1), hier *geene blijvende stad hebben*, maar *die toekomende zoeken*, welker *kunstenaar en bouwmeester God is* (2). Eindelijk, werden gedurende acht dagen na de slachting van het Paaschlam op den veertienden der eerste maand, *ongezuurde brooden* gegeten, en al wat gedeesemd was, uitgezuiverd en geweerd (3), tot eene aanduiding van het allernaauwste verband, maar ook van de eenig wezenlijke orde die er is tusschen de vergeving der zonden om het bloed van Christus, en de reiniging des harten en des levens door het geloof in Hem; gelijk geschreven is: *Een iegelijk*, *die den naam van Christus noemt*, *sta af van ongerechtigheid*, en elders: *Dewijl wij dan deze beloften hebben*, *zoo laat ons ons zelven reinigen van alle besmetting des vleesches en des geestes*, *voleindigende de heiligmaking in de vreeze van God* (1 Tim. II. v. 19. 2 Cor. VII. v. 1).

Het behoort dan wel kenlijk tot de heilige harmonyen van Gods geopenbaarden raad, dat Jesus juist op het Israëlitische Paaschfeest gekruisigd werd, en zijn volheerlijk: *Het is volbracht!* uitriep juist op dat oogenblik van den namiddag (te drie uren), waarop, volgens de inzetting der wet, de Paaschlammeren begonnen geslacht worden; namelijk, *tusschen de twee avonden*, (Exod. XII. v. 6.) dat is, tusschen drie uren na den middag en den ondergang der Zon.

Op gelijke wijze behoort het tot de overeenkomsten en gewijde spelingen van Gods woord en wegen, dat op dat *Pinksterfeest*, op hetwelk Israël de eerstelingen zijner veldvruchten voor den Heere bracht, ook de eerstelingen der hemelsche gaven op de gemeente te Jerusalem nederdaalden door en met den Heiligen Geest. Want die eerste uitstorting op den Pinksterdag, moet, volgens de Propheten (4), in het allerlaatst der dagen nog van eene latere veel overvloediger gevolgd worden, die tot de Pinkstervrucht staan zal, gelijk de volle oogst, die op het feest der Loofhutzetting gevierd werd, tot de eerstelingen, die op den altaar gebracht werden op den Pinksterdag (Levit. XXIII. v. 9—21.).

Het Loofhutfeest nu vereenigde in eene zelfde feestviering van negen achtereenvolgende dagen, zoo wel de gedachtenis der omwandeling van Israël in de woestijn, alwaar het woonde onder hutten van loof, in plaats van in huizen, als de blijdschap van wege de jaarlijksche inzameling der wijn- en tarwe-oogsten, in het midden van de zevende maand. De typische beteekenis ligt voor oogen: bij het einde der dagen zal de volle oogst ingebracht worden van den akker des Heeren, en daar zal blijdschap en eeuwige verheuginge zijn, na dat *het aardsche huis van deze onze verganckelijke loofhut* zal hebben plaats gemaakt voor de vaste

(1) 1 Cor. V. v. 7 en 8. (2) Gal. I. v. 4.
(3) 1 Thess. I. v. 10.

(1) Pet. II. v. 11. Ps. XXXIX. v. 12. (2) Heb. XI. v. 9, 10. XIII. v. 14.
(3) Exod. XII. v. 15. 1 Cor. V. v. 7 en 8.
(4) Joël II. v. 28 en volg.

woning, *het huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen*, hetwelk bereid is voor de vrijgekochten door het bloed van Jesus Christus, den *Heere des oogstes* (2 Cor. V. v. 1).

En thands — de Apostel Johannes? In wat verband brengen wij nu de schriften van dezen geliefden onder de Discipelen des Heeren, met de aloude feesten van Israël? Wij wilden doen opmerken, hoe beide zijn Evangelie en de door zijne pen beschrevene Openbaring van uit een hoog-feestelijk standpunt te beschouwen zijn; ja, hoe er in geheel zijn stijl zelfs en voordracht, en in zijne betrekking zelve tot den Meester en Heere onder de overige Discipelen, iets afgezonderds, iets plechtigs, iets hemelaartigs ligt, dat zich beter gevoelen dan beschrijven laat, en dat zich met het denkbeeld eener kleur van Sabbath-, van hoogtijdviering eigenaartig verbindt. Dat de gezegende Persoon des Heilands zelve in het woord, door Johannes te boek gesteld, zich openbaart op eene onder de overige Evangeliën gantsch onderscheidene wijze, is meermalen (schoon met geheel verschillende bedoelingen!) opgemerkt. Doch waarin anders bestaat dit onderscheid, dan juist in dien meerderen glans en gloed van heerlijkheid, waarin Jesus woorden en werken uitkomen bij Johannes, van het begin zijns Evangeliums tot op het slot der Openbaringen? Terwijl b. v. zijne drie Voorgangers de geboorte hunnes Heeren in den tijd beschrijven, verkondigt Johannes als met feestelijk bazuingeschal de geboorte van eeuwigheid, het bestaan zonder aanvang in den schoot des Vaders. Daar de drie vroegere Evangelieschrijvers ons den Heere toonen aan de maaltijd bij vrienden en vijanden, zoo toont ons Johannes Hem aan den bruiloftsmaaltijd (1). Doch vooral dient hier ter zake dat telkens bij Johannes wederkeerende woord: *Het was een feest der Joden; Hij ging op naar Jerusalem tot het feest*, enz.; mitsgaders de uitdrukkelijke vermelding van dezen en genen bepaalden Feestdag bij het verhaal van Jesus wonderen en gesprekken. Dus lezen wij alleen bij den Evangelist-Apostel de eerste reiniging van den Tempel, als *het Pascha der Joden nabij was* (Joh. II. v. 13—23). Dus was het op een feest (wellicht het Pinksterfeest) dat Jesus den kreupele van Bethesda te Jerusalem geneest; terwijl in verband met deze genezing *op eenen Sabbathdag* die veelvuldige redetwistingen volgen, zoo uitvoerig in dat zelfde Evangelie (Hoofdst. V, VII, IX) opgeteekend. Dus was het bij de nadering van het Pascha, volgens Johannes (VI. v. 4), dat Jesus de *vijf gerstenbrooden* vermenigvuldigde in de woestijn in Galilea. Dus was het op een der drie hoofdfeesten der Joden (het Loofhuttenfeest), dat Jesus op den grooten of laatsten dag van het feest in den Tempel stond, en uitriep: *Zoo iemand dorst, die kome tot mij, en drinke! Die in mij gelooft, gelijkerwijs de Schrift zegt, stroomen des levenden waters zullen uit zijnen buik vloeien* (Hoofdst. VII. v. 2, 27 en 38). Dus wordt zelfs (Hoofdst. X. v. 22) het *feest der vernieuwing van den Tempel te Jerusalem* in het voorbijgaan aangeduid als het tijdstip van een hooggewichtige verklaring, tot groote ergernis der Joden, door Jesus in den tempel zelven, in het voorhof van Salomon, gedaan. Op de allerbijzonderste betrekking van dat zelfde Evangelie des Apostels tot het Paaschfeest, komen wij nader terug. Wij merken eerst nog alleenlijk aan, hoe geheel de toon, de kleur, zoo wel als de hooge prophetische beduidenis der aloude hoogtijden door geheel het Boek der Openbaring van den beginne tot het einde, als het ware heenspeelt, galmt, en straalt. Feesten zijn het in de woningen der heiligen daarboven, met welke in de Apocalyptische gezichten de oordeelen en daden van God en zijnen Christus worden uitgeroepen, gevierd, en aan den Ziender vertoond. Het is een hemelsch Paaschfeest, als de Heiligen en Engelen, en na en onder hen heel de Schepping, lof en eere en aanbidding toebrengen aan *het Lam dat geslacht is* (Openb. V). Het is een Pinksterfeest der *eerstelingen*, *Gode en het Lam gekocht uit de menschen*, dat gevierd wordt in het gezicht van *Christus op den berg Zion*, met zijne *honderd vier en veertig duizend verzegelden* (Openb. XIV). Het is een Loofhuttenfeest, dat aan Johannes getoond wordt (Openb. VII) in het gezicht van *de twaalf geslachten Israëls, van die schare die niemand tellen konde, uit alle natie, en geslachte, en volken, en talen, staande voor den troon en voor het Lam, bekleed zijnde met lange witte kleederen; en palmtakken* (1) *waren in hunne handen. En zij riepen: de zaligheid* (Hosanna) *zij onzen God die op den troon zit en den Lamme!* Ja, feesten Gods zijn het, dat is, de grondbeelden en wezenlijkheden zelve der Mosaïsche hoogtijdsinzettingen, die ons in geheel de Openbaring van Johannes voor oogen staan: bazuinslagen, heilige vergaderingen, groote stemmen en lofzangen, priesterlijke tempeldienst, en *de tempel Gods zelve in den hemel geopend, en de Arke zijns verbonds in dien tempel gezien* (2).

Doch allerbijzonderst (merkten wij op) is de betrekking van Johannes Evangelie- en Openbaringsschriften tot het Oud-Testamentisch *Paaschfeest*. Dit bleek ons reeds bij meer dan eene gelegenheid in deze bladen uit dien veelbeduidenden naam, waarmede de Zoon Gods, zeer bepaaldelijk en zelfs uitsluitend bij Johannes, zich verwaardigt als met eenen titel van heerlijkheid en aanbidding benoemd te worden: *het Lam*. Die naam, van het Israëlitische Paaschlam ontegensprekelijk afkomstig, komt reeds bij de opening van het Evangelie des Apostels voor in dien uitroep van zijnen naam- en heilgenoot, den Dooper (Joh. I. v. 29): *Ziet het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt!* en voorts, als wij weten, door alle de Apocalyptische prophecyverkondingen heen. Doch het is niet alleen deze naam, in zijne volheerlijke en volzalige beteekenis, waarin ons het Evangelie van Johannes het Mosaïsche Paaschfeest in zijne hooge beduiding weder afspiegelt; op de vervulling dier Goddelijke beduidingen in Jesus heiligen Persoon,

(1) Joh. II. v. 1—12.

(1) Verg. Levit. XXIII. v. 40 en Joh. XII. v. 13.
(2) Openb. XI. v. 15—19.

bloedig lijden, en offerdood, worden wij telkens op nieuw en op meer dan ééne en zeker allerbijzonderste wijze in dat Evangelie gewezen; vooral b. v. in het gesprek van Jesus met de Joden te Capernaum (Joh. VI), daar Hij uit het wonder der brooden gelegenheid neemt zich zelven te verkondigen, als dat ware *brood des levens*, *dat brood dat uit den hemel nedergedaald is om de wereld het leven te geven*, *en zoo iemand van dat brood eet*, *die zal in eeuwigheid leven* (ald. v. 51); en onmiddelijk daarop, meer bepaaldelijk in opzicht tot zijn lijden en bloedstorting voor de wereld, gelijk die vooraf-geschaduwd werden door het *slachten en eten* van het Paaschlam: *Het brood dat ik geven zal is mijn vleesch*, *hetwelk ik geven zal voor het leven der wereld*; en straks: *voorwaar*, *voorwaar zegge ik ulieden*, *ten zij dat gij het vleesch des Zoons des menschen eet*, *en zijn bloed drinkt*, *zoo hebt gij geen leven in u zelven. Die mijn vleesch eet*, *en mijn bloed drinkt*, *die heeft het eeuwige leven*, *en ik zal hem opwekken ten uitersten dage. Want mijn vleesch is waarlijk spijs*, *en mijn bloed is waarlijk drank.* Gelijk derhalve de Israëliet zijn Paaschlam slachtte, en hetzelve *at*, (dat is, met de zelfstandigheid van zijn eigen lichaam en lichaamlijk leven op het allervolkomenst vereenigde) tot eene herinnering aan de bevrijding (niet zonder het bloed eens Paaschoffers) uit Egypte, die hem tevens wees op een beter, een heerlijker, een volkomene offerande ter eeuwige bevrijding; even zoo moet de voor de zonden zijns volks geslachte Christus *gegeten*, dat is, in de zelfstandigheid van ons inwendig leven door het geloof ontfangen en aangenomen worden, opdat Hij in kracht en in waarheid, als dat eenig waarachtige Pascha, de *verzoening voor onze zonden*, en onze *volkomene verlossing* zij, ja, *ons leven* (Col. III. v. 3).

Het is dan ook allerbijzonderst in de beschrijving van het *lijden*, dat Johannes ons wijst op de verborgenheden van de inzettinge des Paaschen. Van het Paaschfeest der Joden, zijn *grooten Sabbath* en diens voorbereiding, gaat hij uit in de tijdsbepaling der onderscheidene gewichtige gebeurtenissen, die de volbrenging der groote Offerande voorafgaan of verzellen (1). Wij gedenken hier alleen aan die ééne maar hoogst treffende, onder velen, die na de kruisiging plaats had, en die door geen anderen der Evangelieschrijvers vermeld werd (Joh. XIX. v. 32—37): *De krijgsknechten dan kwamen en braken wel de beenen des eersten en des anderen*, *die met hem gekruist was*; *Maar* (dus bestierde het die God, wiens raad in alle deze gebeurtenissen tot in de kleinste bijzonderheden der aloude voorzeggingen volbracht werd!) *komende tot Jesus*, *als zij zagen dat hij nu gestorven was*, *zoo braken zij zijne beenen niet — opdat de Schrift vervuld werde*, *Geen been van hem zal verbroken worden.* Want ook in deze hare verordening (Exod. XII. v. 46) aangaande het Israëlitische Paaschlam was eene diepe verborgenheid aangaande dat groote Zoenoffer, Christus, in hare Oud-testamentsche omhulselen tegen den tijd der vervulling als ter bewaring gelegd. Hij, die in alles de eerste was, in alles als het Hoofd voor zijne Gemeente optreedt en haar voorgaat, Hij moest ook op de klaarste, de kenlijkste, en tevens ontzachelijkste wijze de belofte Gods ondervinden, dat, hoezeer ook in zijn gezegend lichaam mishandeld, verscheurd, en ter dood toe doorboord, evenwel *alle zijne beenderen*, dat is, de zelfstandigheid van dat lichaam, hetwelk binnen drie dagen weder opgewekt stond te worden (1), ongeschonden *bewaard* zouden blijven (Ps. XXXIV. v. 21). Van het *gebeente*, maar ook van de *Gemeente* van Jesus Christus kon of kan nimmer, wat ook gebeure, eenig wezenlijk deel gekrenkt of gebroken worden. Aan de voor eenen tijd losgelaten vijanden, hoe machtig of triumfeerend ook, wordt geen stap verder vergund, dan naar den raad van God te voren bepaald is (2). Geen been van dat Lam Gods, terwijl aan de beide zijden de beenen zijner medegekruisten verbrijzeld werden, kon verbroken worden; want aldus was het zedert de uittocht uit Egypte aan Israël getoond en eeuwen lang voorzegd! en aldus vorderde het de heerlijkheid van Hem, die ook in volgende eeuwen dat sparen van *de beenderen des Rechtvaardigen* aan degenen, voor welke Hij zich zelven gaf, wilde doen te stade komen, en dien God wel ter kruisiging kon overgeven, maar nimmer ter verminking, noch in zijn zichtbaar, noch in zijn geestelijk lichaam, welke is de Gemeente. Christus wordt niet gedeeld; Hij is één, één als de Zoon van eeuwigheid met den Vader; één, als het Hoofd, met zijne vrijgekochte Kerk; en die éénheid moest tot zelfs op het vloekhout door zijn gekruist, bloedend, doorstoken, maar toch altijd *onverbrijzeld* lichaam vertegenwoordigd en openbaar verheerlijkt worden. — Heere! Uw woord bevat *wonderheden! Open onze oogen*, *opdat wij die mogen aanschouwen!*

AANHANGSEL

OVER JOH. XIX. v. 14.

De bijzondere betrekking van Johannes verhalen en gezichten tot het Israëlitische Paaschfeest, waarop wij hier trachtten opmerkzaam te maken, geeft wellicht zelfs den sleutel aan tot oplossing eener groote zwarigheid, of schijnstrijdigheid in de tijdsbepaling der kruisiging tusschen den Apostel en zijne drie Voorgangers in de Evangeliebeschrijving. Terwijl het immers uit de aanteekening bij Mattheus (XXVII. v. 45), Lucas (XXIII. v. 44), en vooral Marcus (XV. v. 25 en 33) zeker is, dat de Heere ten negen ure voormiddags (*de derde ure*, volgens de Joodsche rekening) aan het kruis gehecht is, en daaraan gehangen heeft tot drie uren namiddag (*de negende ure*), zoo lezen wij bij Johannes (XIX. v. 14),

(1) Joh. XI. v. 55. XII. v. 1—12. XIII. v. 1. XVIII. v. 28. XIX. v. 14, v. 31 en v. 42.

(1) Lactantius, *Div. Instit.* L. IV. Cap. XXVI. *Integrum corpus patibulo detractum est, ne laesum ac diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur.*

(2) Hand. der Apost. IV. v. 27 en 28.

dat het *omtrent de zesde ure was*, toen Pilatus zich op de rechterſtoel plaatſte. Veel is er beproefd geworden, zelfs eene bij Marcus of Johannes op geenerlei gezag veranderde lezing, om dit merkelijk verſchil weg te nemen, dat ook door het plaatſen van het ware tijdſtip tusſchen de beide ſtrijdige uurbepalingen in, niet wordt opgelost. Misſchien moet men tot het vinden van de wezenlijke eenſtemmigheid hier ter plaatſe tusſchen alle vier de Evangelieſchrijvers, een geheel anderen weg inſlaan. SCHUTTE, in zijne *Heilige Jaarboeken*, heeft hiervan reeds iets gezien, als hij de woorden der tijdsbepaling: *en omtrent de zesde ure*, in onmiddelijk verband brengt met het even voorafgaande: *het was de voorbereiding des Paſcha.* Doch zijne daaruit afgeleide verklaring voldoet ook niet. Ons komt het volgende voor, in den aart van de Johanneïſche verhaal- en tijdbepalingswijze te liggen. De woorden: *het was de voorbereiding des Paſcha, en omtrent de zesde ure*, moeten, als wij reeds aanduidden, in het naauwſte verband met elkander opgevat worden. Johannes drukt niet (gelijk zijne drie voorgangers) het uur *van den dag* naar de gewone rekening uit; maar hij geeft te kennen, dat het *de zesde ure was* (d. i. dat er nog zes uren ſtonden te verloopen), vóór het oogenblik, waarop de *voorbereiding* aanving. Dat oogenblik nu was, als wij ſtraks zullen zien, het uur van drieën namiddag (*de negende ure*): zes uren van dat oogenblik terug rekenende, zoo hebben wij juist wederom het uur van *negen* (de *derde ure*) des morgens, als *ongeveer* (ὡςεὶ) *dat*, waarop Jeſus op Gabbatha voortgebracht werd. Dit *ongeveer* op een klein half uur vóór negenen gerekend wordende, zoo heeft zeer goed, ook volgens Johannes, de vasthechting aan het kruis *ten negen ure* plaats kunnen hebben. Alleenlijk hetgeen Marcus rechtſtreeks door het gewone benoemen van het uur des dags aanwijst, dat zal Johannes, volgens onze verklaring, uitgedrukt hebben door eene rekening *naar achteren*, van uit het hem bijzonder voor den geest ſtaande oogpunt der *Voorbereiding van dien grooten Paasch-Sabbath*, met welks aanbreking de Heere Jeſus zijn groot verzoeningswerk juist voleindigd heeft.

De vraag is nu allereerst, of zulk eene wijze van tijdsbepaling (door een ſoort van achteruitzien uit een gegeven ſtandpunt) hier mag onderſteld worden? Wij meenen, dat dit waarlijk in overeenſtemming ſtaat met geheel de eigenaartigheid van Johannes en zijn Apostolisch Evangelie, in hetwelk ons telkens zulk een ſoort van terug zien uit een bepaald ſtandpunt naar achteren voorkomt, als b. v. al dadelijk bij den aanvang: *In den beginne* WAS *het Woord!* woorden, die als met eenen blik uit het midden des tijds naar achteren, d. i. in de onbegonnen eeuwigheid ſchijnen uitgeſproken. Men vergelijke Hoofdſt. VIII. v. 58. Doch bepaaldelijk bij de verhalen van het lijden, en van de onmiddelijk hetzelve voorafgaande omſtandigheden is bij Johannes zulk een achteruit rekenen gemeenzaam. *Jeſus kwam zes dagen* VÓÓR (πρὸ) *het Paſcha* (XII. v. 1); en (XIII. v. 1.) VÓÓR (πρὸ) *het feest van het Paſcha, Jeſus wetende* enz. en (XI. v. 55): *Velen uit dat land gingen op na Jeruſalem* VÓÓR (πρὸ) *het Paſcha.* Zoo dan ook hier (XIX. v. 14): het waren nog een weinig meer dan zes uren vóór de Voorbereiding *van het Paſcha*, d. i. (als thands naauwelijks meer betwijfeld wordt) van den grooten Paasch-Sabbath.

Deze *Voorbereiding* nu ving aan (ſtelden wij) ten drie uren na den middag. Wij weten wel, dat door de *Voorbereiding* (παρασκευὴ) in deze verhalen algemeen verſtaan wordt de geheele *dag* voor den Sabbath, die gantſche Vrijdag, op welken dat jaar het Paaschfeest inviel. Doch daar is zoowel in de overeenſtemming der Evangelieſchrijvers zelve, als in andere getuigenisſen der Oudheid voldoende grond om door *de Voorbereiding* te verſtaan den *ingaanden* Sabbath, d. i., dat laatſte gedeelte van den Vrijdag of zesden dag der week, hetwelk tot eene Voorbereiding, tot eenen overgang tusschen de werkdagen en den dag der ruste bij de Israëlieten ſtrekte; in één woord juist die tijd, die (Exod. XII. v. 6.) *tusſchen de twee avonden* geſteld wordt, en door onze Kantteekenaars aldáár te recht dus verklaard wordt: *Tusſchen het begin en het einde van den avond, d. i., tusſchen onze derde ure na den middag en der zonne ondergang.* Deze onze opvatting van de *Voorbereiding* wordt duidelijk bevestigd uit Marcus eigene verklaring (XV. v. 42): *De Voorbereiding, welke is de Voorſabbath* (προσάββατον). Door *Voorſabbath* nu is wel niet te verſtaan de geheele zesde werkdag, maar *de ingang* op denzelven van den aanbrekenden Sabbath. En deze ingang, aanvangende te drie uren na den middag, werd als een gedeelte van den Sabbath, als een voorportaal, om zoo te zeggen, van het Sabbathfeest beſchouwd. Wij vinden dan ook bij Joſephus (1) eene verordening van Keizer Augustus, waarbij de Joden tegen dagvaardingen beveiligd worden, niet ſlechts gedurende den Sabbath (ἐν σάββασιν), maar ook *gedurende de Voorbereiding tot denzelven* (τῇ πρὸ ταύτης παρασκευῇ) dat is, ἀπὸ ὥρας ἐννάτης *van de negende ure*, verſta van drie uren, na des voorgaanden Vrijdags middag, af. Men vergelijke L. 3. Cod. Theod. *De feriis*, en aldaar de Uitleggers.

HET LEVEN VAN CALVIJN.

Das Leben JOHANN CALVINS, *des grossen Reformators; mit Benutzung der handschriftlichen Urkunden entworfen, nebst einem Anhang bisher ungedruckter Briefe und andere Belege, von* PAUL HENRY. I^{r}. Band. Hamb. 1835. 8°.

In onze beide vorige Nummers hebben wij van het uitmuntende Werk van den Geneefſchen Hoogleeraar over de Geſchiedenis der Reformatie in de XVI^{de} Eeuw, breedvoerig melding gemaakt. Aan dat werk ſluit zich het bovenvermelde op eene merkwaardige wijze aan. Gelijk Merle zich in de eerſte plaats bepaalt bij de Historie der Hervorming in Duitschland, zoo zal de aard

(1) *Antiq. Jud.* Lib. XVI. Cap. 10.

van het voor ons liggende Boek de aandacht meer uitsluitend vestigen op het licht dat in den Geneefschen Hervormer voor de Christenheid opging.

Calvijn en Beza zijn toch de Apostelen der Fransche en Zwitsersche Hervorming te noemen, gelijk Luther en Melanchthon de Hoofden waren van die, welke in Duitschland tot stand kwam. Want even als zich het Midden-eeuwsche Christendom in twee groote afdeelingen, de Oostersche en de Westersche kerk onderscheidt, zoo heeft ook het Evangelische Protestantismus eene Oostersche en Westersche kerk; en gelijk zich het eerste licht des Christendoms van de oostelijke kusten der Middellandsche Zee, verder tot de westelijker grenzen des Romeinschen Rijks verspreidde, zoo breidde dat der Hervorming zich uit het hart van Duitschland over Europa's westerkusten uit. Het scheen aanvankelijk, dat Frankrijk en Duitschland, die beide groote afdeelingen van het Europeesch gebied van Charlemagne, als met eenparigen schouder de zaak der Evangelische waarheid zouden opnemen, en de Romeinsche overleveringen als de heffe van den beker der Evangelieverkondiging aan de overblijfselen van Romes heerschappij zouden achterlaten. Doch de tegenstand der wereldlijke regeringen heeft de gezuiverde leer uit Frankrijk meerendeels naar Zwitserland teruggedrongen, en Duitschland liet de schoone roeping, om een op het zuiver Evangelie gevestigden Staat te vormen, aan Nederland over. Doch miskennen wij nimmer, offchoon ook de uitslag van den strijd aan het opsteken der baniere niet beantwoordde, den ijver en het geloof, die de beide volken in den heeten strijd hebben bewezen; en houden wij steeds in gedachten, dat, »gelijk men aan Italiën de herleving der letteren, aan Spanje het ontdekken van een nieuw werelddeel verschuldigd is, Frankrijk en Duitschland het meest hebben gestreden in de worsteling ter verlevendiging des geloofs, het meeste tot heil der wereld hebben uitgericht" (S. 3).

»De Geschiedenis van Frankrijk is eene der belangrijkste, maar ook der bedroevendste, wijl de zuivere Evangelieleer hier altoos worstelend was, dikwijls op het punt om den zegepraal te behalen, maar dien nooit heeft mogen verwerven. Doch men kan evenzeer zeggen, dat de duisternis ook nimmer vermocht heeft, zelfs niet gedurende de laatste eeuwen, haar geheel te verdringen. Hier vormden zich groote partijen tegen het Pausdom; partijen die dikwijls door machtige Vorsten met moed ondersteund werden, en door welke de Pausselijke Stoel gevoelig werd getuchtigd. De vrijheden der Gallikaansche kerk, welke het gezag der Conciliën boven dat van den Paus stellen, vormden reeds den grond tot een half Protestantismus: ook stonden in dit land vrijzinnige mannen (een d'Ailly, Gerson, Clemangis) op, die eene andere richting der gemoederen schenen aan te duiden; en toch is dat ongelukkige land altoos weder ter prooi zijner hartstochten gevallen, en deszelfs Evangelische kerk is nog zeer zwak" (S. 15).

»Om het leven, den buitengewonen werkkring, en de scherpe taal der Reformatoren, vooral van Calvijn, recht te doen begrijpen, is het noodig den geest die in Frankrijk en Italië in dien tijd heerschend was, met eenige woorden aan te wijzen:

»De groothartige geest der krachtvolle Midden-eeuwen was nog aanwezig: men vond nog de onbeteugelde natuurkracht dier tijd, wier ruwheid ons niet anders dan eene gedurige bandeloosheid kan toeschijnen. Doch aan den anderen kant was ook eene hooge beschaving aan het licht gekomen; een klassieke geest, en ware kunstliefde, zelfs eene liefde voor de schoone vormen der oudheid; alles op eene verwonderlijke wijze vereenigd. De krachten eens reeds verouderden tijds vorstelden met een nieuwen geest, even als wij dit thans op nieuw waarnemen. Bij deze beschaving, ruwheid, kracht, voegde zich listige staatkunde, eene kinderlijke zucht tot pracht, tot verspilling, en eene groote ongebondenheid van zeden, gelijk men dit vooral aan het Hof van eenen Frans I en Hendrik II, en later nog in het leger van Hendrik IV waarneemt.

»Met deze verscheidene elementen eener woeste kracht, die als zoo vele golven eener sterke branding tegen de steenrots des Evangelies aanstortten, met de drie machthebbers in den wereldlijken staat, Karel V, Frans I, Hendrik VIII, die geen van allen iets van het zuiver licht der waarheid weten wilden, traden de Hervormers in strijd; en Calvijn boven al moest in het zuiden de zuidelijke, hartstochtelijke, levendig opgewekte, krachtvolle gemoederen door de strengste tucht beteugelen, om eene zedelijke herstelling, die ook inderdaad uit de Gereformeerde kerk voortgekomen is, aanvankelijk mogelijk te maken" (S. 27, 28).

In den geheelen aanleg van Calvijn was, in betrekking tot deze bereids voorhanden zijnde omstandigheden, eene bijzondere schikking van Gods voorzienige wijsheid merkbaar. Luther zegt ergens: »Ik ben een boerenzoon, mijn vader, groot- en overgrootvader waren rechte boeren." Calvijn daarentegen was de zoon van een *Procureur fiscaal*, een Koninklijk Ambtenaar, in Frankrijk; en zoo als Luther het zijn geheele leven door best verstaan heeft om indrukwekkend tot het volk te spreken, zoo was daarentegen Calvijn door zijne beschaafde opvoeding, zijn fijn en scherp vernuft, en zijne geleerde vorming, de recht geschikte man om op de hoogere standen der zamenleving en den toekomstigen toestand der Godgeleerde wetenschap veelvermogend te werken.

Dit onderscheid ontdekt zich ook in de innerlijke gemoedsverandering van de beide mannen. De bekeering van Luther hebben wij in een vorig Nummer verhaald. »Calvijn (zegt onze Schrijver, S. 43) verhaalt, dat hij zoo hardnekkig in het bijgeloof des Pausdoms verstrikt was, dat het bezwaarlijk scheen hem uit die banden los te maken, toen God hem door eene plotselijke bekeering overwon en zijnen wil onderwierp. Hij was geboren met een allergelukkigsten inborst; waarbij zeer gunstige leidingen der Voorzienigheid kwamen, die hij zelf later dankbaar erkende. Hij ontwikkelde zich dus zekerder, gelijkmatiger en bedaarder dan Luther, die zoo lang met zwaarmoedigheid en schrikbeelden geplaagd

was. Dit verklaart ook, hoe hij vroeg met eene vaste overtuiging kon optreden, en eene Geloofsbelijdenis afleggen, die de grond van zijn ganſche latere leven en werken werd."

In dit Leven van Calvijn is bijzonder gebruik gemaakt geworden van 'smans Correspondentie. Calvijn was bijzonder vrijmoedig en openhartig in zijne brieven. Van deze had men tot nu toe voor zijne geſchiedenis niet dat nut getrokken, dat er uit te trekken valt. Voor deze levensbeſchrijving zijn 554 nog onuitgegeven brieven geraadpleegd geworden. »Zij kunnen (zegt onze Levensbeſchrijver in de Voorrede:) als een dagboek van den grooten man worden aangemerkt, daar het hem ſteeds behoefte was, dagelijks zijne vrienden en ambtgenooten ook de kleinſte voorvallen met zijne opmerkingen mede te deelen, en zoo met hen in eene innige gemeenſchap te leven. De brieven die vroeger reeds gedrukt waren, bedragen het getal van 396." De verdeeling van het werk is gegrond op de inwendige levensontwikkeling des Hervormers, en in hetzelve drie hoofdpunten, drie gronddenkbeelden of reekſen van kamp en worſtelingen, die ook naauwkeurig met elkander in verband ſtaan, zoodat de eene noodzakelijk uit de andere moet volgen. »In het eerſte gedeelte zijns levens verkrijgt hij door ſtrijd en zoeken zijn geloof, dat zich zelf ſteeds gelijk blijft, en in de tweede Uitgave zijner *Inſtitutiën* tot deszelfs hoogſte ontwikkeling komt. — Dit geloof dringt hem, om zulke kerkelijke inrichtingen te ontwerpen en tot ſtand te brengen, die een heilig Evangelisch leven bevorderen, en voor altoos in de gemeenten kunnen doen wortelſchieten. Van daar zijne presbyteriaanſche kerkinrichting en tucht, die hare hoogſte ontwikkeling vindt in de door hem ingevoerde zederechtſpraak en kerkelijken ban. — Eindelijk moet, om het geloof en de kerkorde een voortdurend beſtaan te ſchenken, de éénheid der Kerk bewaard, en de Hervorming worden bevestigd en bepaald; van daar zijne hevige worſtelingen tegen dwaalgeesten. Deze werkzaamheid heeft haar hoogſte toppunt in zijnen ſtrijd tegen Servetus. Dit gronddenkbeeld van de éénheid der Kerk hield hem nog in zijne laatſte oogenblikken bezig, en hij beval de zorg hiervoor ſtervend aan zijne Ambtsbroeders."

Dit Eerſte Deel bevat Calvijns kindschheid, zijne ſtudiën, de beſchrijving van zijn verblijf aan de Univerſiteit van Orleans, zijne vlucht uit Frankrijk en zwervend leven, zijn verblijf in Italië, inzonderheid aan het Hof der Hertogin van Ferrare; zijne vroegſte werkzaamheden te Genève en verdrijving van daar; zijn verblijf en werken te Straatsburg, en eindelijk zijnen terugkeer naar Geneve, en vestiging in die ſtad.

Belangrijk zijn vooral de berichten en beoordeelingen omtrent de werken van den grooten man, hier en daar bij de voorkomende gelegenheden ingevoegd; de breede opgave en beſchouwing van zijne leerſtellingen (bij de vermelding der tweede Uitgave zijner *Inſtitutiën*), en de naauwkeurige en menschkundige ſchildering zijns karakters in het twintigſte of laatſte Hoofdſtuk dezes Deels, uit hetwelk wij nog het volgende, dat zijne wijze van zijn en werken volkomen kenſchetst, hier willen overnemen:

»Zijn leven had nooit bij de zijnen zoo veel eerbied kunnen wekken, of dien indruk van grootheid en waardigheid te weeg brengen, indien niet oprechte, door Gods Geest gewerkte waarheidsliefde den grondſlag zijner ziel had uitgemaakt. Waarheidsliefde vinden wij, wanneer wij in zijn gemoed indringen, als bron en drijfveder van al zijn doen en ſtreven, zelfs wanneer hij dwaalde. Bij hem was zij eene heftige liefde, een hartstocht, gelijk bij anderen de zucht naar wereld, wetenſchap en eere. Zijn leven werd niet beſtierd door redenering of beraad, gelijk men verkeerdelijk gemeend heeft, maar door den Geest der waarheid. En even zoo weinig als Luther ooit verklaard heeft, dat hij eene hervorming wilde doen plaats grijpen, of ooit een hervormingsplan ontworpen heeft, maar alleen de leiding van den Geest Gods gevolgd is, zonder te weten, waarheen; zoo heeft ook Calvijn zich nooit voorgenomen, dat hij eene hervorming wilde bewerken, maar deze bewerking kwam voort uit zijne heilige zucht voor de waarheid. Zijn innerlijk leven was, als dat van Luther, gebed; niet, redeneren." (S. 470).

Wij kunnen ons niet onthouden bij deze zoo treffende en tevens waarachtige voorſtelling van Calvijns aard en doel, in zijn doen en werken, de niet min treffende ſchildering te voegen, die onze Schrijver ons van zijn beroemden vriend, ambtgenoot en medeſtander Beza geeft, op bl. 171, 172, als van een man, die niet alleen voor Zwitſerland en Frankrijk van onberekenbaar gewicht, maar op ons land door zijn langer leven, nog grooter geleerdheid, uitgeſtrekten werkkring en veelvuldige leerlingen, van ruim zoo onmiddelijken en beſlisſenden invloed is geweest als Calvijn zelve.

»Theodorus Beza, offchoon zachter, bedaarder en in zijn geſtel verſchillend van Calvijn, was evenwel met hem één hart, ééne ziel, ééne gedachte. Het is bekend dat Beza door zijnen geest en talenten een waarlijk groot man was, die door zijne geleerde werken, zijn bevestigd geloof, zijn medeſleependen en ſomtijds hevigen ijver en geheele opoffering voor de zake des Heeren, eenen veelbeduiden invloed verkreeg. Een man van gevoel en ſmaak, reeds gedurende zijnen jeugdigen leeftijd door dichterlijke gaven zich onderſcheidende, die hem nog in zijnen ouderdom vervrolijkten (zijne vijanden nemen daaruit, wijl hij die gaven in zijne jeugd misbruikte, gelegenheid tot bittere aanmerkingen), en daarbij bekwaam, en van fijnbeſchaafde zeden, zoo was hij bij de grooten zeer gezien, en bezat met dit alles een zeer ſchoon uiterlijk.

»In meer dan één opzicht zou men hem den Melanchthon van Calvijn kunnen noemen, die zich ook zachtaardiger betoonde dan zijn Meester. Zijn gemoed was zoo beminnenswaardig en liefelijk, dat men te Geneve, waar men tegen de ſtrenge tucht van Calvijn vooringenomen was, placht te zeggen: »Liever met Beza in de hel dan met Calvijn in den Hemel!" De naauwe zielsverbindtenis van Beza met Calvijn leed geene ſtoornis.

Beza vereerde hem zoo zeer, dat hij niet alleen met hem overleide, en voor hem ſchreef, maar zelfs zijne plichten wel verzuimde, om voor zijnen vriend te gaan werken, en deszelfs meeningen te doen zegevieren; en dat met eene kracht, een geestdriſt, welke de ongewone vriendſchap bewijst door welke hij aan zijnen Meester, dien hij gewoon was Vader te noemen, verbonden was. Op zijn krankbed verpleegde hij hem tot op zijn laatſten ademtocht. Aan hem liet Calvijn, gelijk Beza zelf aanteekent, zijn ſchat van Handſchriften na. Hij ſchreef na Calvijns dood de levensgeſchiedenis zijns vriends, en verdedigde hem tegen al zijne vijanden met zoo veel vuur, dat men overal de taal van het hart erkent. Calvijn genoot dus het zeldzame geluk van de overtuiging met zich te nemen, dat hij zijn werk achterliet in de handen eens vriends die zijne beginſelen zou weten te doen gelden. Hierin gelukkiger, mogelijk ook grooter dan Luther, van wien zelfs Melanchthon op het laatst half verdeeld raakte. Hoe ſterk deze ſchoone betrekking ten voordeele van Calvijn ſpreekt, en in welk een licht hij daardoor verſchijnt, behoeft wel niet aangewezen te worden."

In Duitschland zijn in de laatſte jaren verſcheiden levensbeſchrijvingen van uitmuntende Godgeleerden van vorigen tijd uitgekomen, van welke de Eerw. Henry in de Voorrede van dit werk het *Leven van Bernardus* door Neander, *Weſsel Gansfort* van Ullman, (door den WelEerw. Heer Munting te Leiden in onze taal overgebracht), de levensbeſchrijving van Luther in Marheinekes *Historie der Hervorming; Beza en Petrus Martyr* door Schloſser, *Zwingli* door Hess, *Spener en zijn tijd* door Hossbach, en *Bengels Leven en Werken* door Burk, onder anderen, noemt. Wij verblijden ons dat het Leven van Calvijn, dat nog werd gemist, tot deze reeks van werken is toegevoegd, als ook dat de Boekhandelaars Wed. Van der Meer en Verbruggen bereids eene vertolking van hetzelve in onze taal hebben aangekondigd, en ſtemmen in met den wensch des Schrijvers in de Voorrede (S. XVI): »De Heer zegene dit werk, hetwelk ik in het gevoel van mijn velerlei gebrek en te midden van vele beroepsbezigheden heb ondernomen, en hetwelk nooit in het licht zou gekomen zijn, indien ik er niet eene innerlijke roeping toe had gevoeld, die mij de uitvoering daarvan tot plicht gemaakt heeft."

DE GELOOFSVERLOOCHENING VAN HENDRIK DEN VIERDE.

(Naar het Fransch).

De afzwering die Hendrik IV van zijn geloof deed, is een der bedroevendſte onderwerpen die de Geſchiedenis van Frankrijk oplevert voor de beſchouwing van den nakomeling die in dat volk belang ſtelt, en een voorſtander is van dat heilig geloof, hetwelk aan Frankrijk zoo veel weldaden hadde kunnen bewijzen, zoo de Koningen van dat land het gewild hadden. Frans de Eerſte reeds verloochende zijne roeping door in het ſtaatkundige ſlechts de mededinger te zijn van Karel V. Een gezet onderzoek der historiſche oorkonden van dien tijd, toont dat Frankrijk rijp was voor eene Hervorming der Kerk; en indien Frankrijk en deszelfs Vorſtenhuis de Reformatie omhelsd hadden, wellicht had Europa eene geheel andere gedaante aangenomen, en zou men de Franſche Revolutie niet in zijne geſchiedenis aantreffen.

Wanneer men, zonder nog te letten op hetgeen de jongſte historiſche naſpeuringen hieromtrent in het algemeen hebben geleerd, dit punt ſlechts met opzicht tot de Franſche natie, en in betrekking tot het godsdienſtige beſchouwt, dan zijn de gevolgen die er uit ontſprongen zijn nog gewichtiger en bedroevender. Het is bekend dat in de Historie van bijna geen ander volk als het Franſche zulk een aanmerkelijk aantal van die volzinnige, vernuftige en beſlisſende gezegden wordt aangetroffen, die door aanzienlijke mannen, en te midden van indrukwekkende gebeurtenisſen uitgeſproken, van mond tot mond gegaan, van geſlacht tot geſlacht overgeleverd, ten laatſte op eene krachtdadige wijze op den geest des volks gewerkt hebben. Zoo, bij voorbeeld, het gezegde van Remigius tot Clovis (het zij dan waar of verdicht): »Verbrand hetgeen gij hebt aangebeden, en aanbid hetgeen gij verbrand hebt!" hoe juist leerde dit reeds bij de invoering des Christendoms in het gebied der Franken, dat het met de dwaling geen vergelijk kan ſluiten, en vordert alleen te worden geëerbiedigd! Verſcheiden eeuwen na dien tijd was het de uitroep, waarmede Frans de Eerſte zich te Pavia bemoedigde: »Alles is verloren, alleen de eer niet!" die de oude drijfveêr van ridderlijken moed met het koningſchap vereenigde, en waaraan Montesquieu mogelijk dacht, toen hij het monarchale beginſel zocht in het denkbeeld van *eer*. — Toen Lodewijk de Veertiende zeide: »Ik ben de Staat!" gaf hij daardoor recht duidelijk het beginſel eener regering te kennen, waar alles zich om het Hof beweegt, en waarvan de Franſche omwenteling de vreesſelijke terugwerking was: en mogelijk heeft Mazarin in zijn Italiaanſche ſpreuk; »zingt men, zoo kan men ook betalen," de geſchiedenis van menig later *budget* gegeven. Maar geen dezer vermaarde gezegden heeft zulk eene treurige beduidenis verkregen als dat bekende van Hendrik IV: »Parijs is wel een mis waard!" Het is, zonder eenigen twijfel, deze ſpotternij, uit den mond eens Franſchen Konings voortgekomen, die meer dan iets anders Frankrijk ten verderve geweest is, door de godsdienſtige gevoelens te ontzenuwen, en de Godsdienst zelve in het oog des volks te ontluisteren; en alzoo het meest er toe bijgedragen heeft om die denkwijze in zwang te brengen en aan te bevelen, die van de godzaligheid een koopmanſchap en gewin maakt. Zoo heeft men van het geloof een middel gemaakt, in ſtede van een beginſel. Deze heilooze verandering, die geen braaf of verſtandig mensch had kunnen vermoeden, voerde in Frankrijk een Godsdienst van ſchijn, van vorm en overeenkomst, in plaats van een ſtellig geloof in; en zoo werd dus de Godsdienst tot een regeringsbelang, een hofintrigue, een mode. Parijs is wel een mis waardig: zei Hendrik IV in Julij 1593,

en in Julij 1830 wierp de natie ook zelfs het juk van dien fchijn af, welken men tot dat verfchrikkelijk uiterfte had gedreven, dat men eindelijk zeggen kon: »Men dient God niet meer, maar men bedient zich van God.”

Lang, ja veel te lang heeft men dezen driemaal afvalligen Vorst met blinde vooringenomenheid en ftomme bewondering bewierookt: het was tijd dat eene meer onpartijdige Gefchiedenis voor de bron van zoo veel kwaads de oogen opende. Wij kunnen onze befchouwing rechtvaardigen door het getuigenis van eenen Historiefchrijver van uitgebreiden naam en groote verdienften, den Heer De Sismondi, wiens *Gefchiedenis der Franfchen* (*Histoire des Français*) met recht wordt gehouden voor het bedaardfte, volledigfte en waarheidlievendfte werk, dat over de lotgevallen dier natie is gefchreven. Het XXIste Deel dezes Werks bevat het voorgevallene tusfchen de jaren 1589 en 1598; en wij vinden in een der Franfche bladen (*le Courier Français*) een kort begrip van dat deel, hetwelk de oordeelvelling des Schrijvers over Hendrik IV bevat, en dat wij hier te eerder willen overnemen, omdat het, niet van eene Protestantfche hand afkomftig, des te meer de gemaakte aanmerkingen bekrachtigt.

»De afgematte, uitgeputte, ontmoedigde opftand (der Roomfche partij) wachtte flechts op een eerlijk voorwendfel om vrede te fluiten; en zoodra dat voorwendfel daar was, werd het met gretigheid aangegrepen. Zoodra Hendrik IV de Reformatieleer had afgezworen, werden er ook afvallingen van de *Ligue* openbaar. Hier opent zich een fchandelijk tooneel tusfchen eenen Vorst, die zich er op verftaat om gewetens te koopen, en onderdanen die gereed ftaan om zich te verkoopen. De Koning kon zich nog verdedigen op grond van den wensch om den vrede aan Frankrijk terug te fchenken; maar die verontfchuldiging geldt alleen voor hem. Het voorgeven is wel, dat elk der verbondenen aan de Ligue geen ander doel gehad heeft dan om de Godsdienst te verdedigen, en Frankrijk voor den zegepraal der ketterij te bewaren; maar zou dat doel hen doen vergeten hun perfoonlijk belang? Is het niet integendeel billijk, dat zij fchadevergoeding ontvangen voor al de benadeelingen, die zij in het belang van de Kerk hebben geleden, en dat hun Godsdienstijver tegen klinkende munt opgewogen, uit de fchatkist des Lands betaald worde? — —

»De rol dien Hendrik IV gedurende dezen tijd fpeelt, komt flecht overeen met het karakter dat men hem gewoonlijk toekent. Van het oogenblik af dat hij tot de Roomfche Kerk wil overgaan, wordt zijn toeftand twijfelachtig en belemmerd. Wanneer de bondgenooten der Ligue van den éénen kant vorderen, dat hij verandere van Godsdienst alvorens zij zijn gezag erkennen; indien de Roomfchen, die het groote meerderdeel des koninklijken legers uitmaken, dezelfde voldoening van hem eisfchen, zoo zijn van de andere zijde de Protestanten, zijne getrouwfte en meest toegedane vrienden, in angst en ontevredenheid, terwijl zij hem in zijn geloof zien wankelen. Hij vindt zich dus gedrongen aan genen te belooven, dat hij in den fchoot der Kerk zal wederkeeren; aan dezen dat hij aan de Hervormde gezindte zal toegedaan blijven. Deze dubbelzinnige houding kan niet bewaard worden, zonder de oprechtheid en waardigheid van dengeen die ze heeft aangenomen, grootelijks in gevaar te brengen. Met hoe veel fluwheid hij dit ook beproeve, het bedrog komt weldra aan het licht. Hij vleit zich alle menfchen te bedriegen, en bedriegt inderdaad niemand: hij flaagt nergens anders in, dan in ieders wantrouwen te vervallen. Het is een jammerlijk iets, den Koning van Navarre te hooren verklaren aan de aanhangers der *Ligue*, dat hij niet van Godsdienst kan veranderen, vóór dat zijn gemoed door eene lang begeerde onderrichting verlicht zij; en tegelijk, onder zijne naaste vrienden, fpotten met de bewijzen die de Catholieke Leeraars hem voorleggen; aan zijne beminde fchrijvende, dat hij den volgenden dag *den gevaarlijken fprong denkt te doen;* en tevens boetvaardigheid voorgevende, wanneer hij zijnen eed in handen van den Roomfchen Bisfchop komt afleggen. — Het is waar, zijn toeftand was moeijelijk; maar hij wist niet te doen wegvallen, hetgeen dien toeftand voor zijn hart als Koning en als mensch moest ondragelijk maken.

»Hetgeen nog erger is dan het ftelfel van omkooping, waarvan zich Hendrik IV bediende, dan de wankelingen en tegenftrijdigheden die zijne afzwering voorafgingen, is de ondankbaarheid, met welke hij de dienften der beste krijgsofficieren, en de getrouwheid zijner vroegere geloofsgenooten vergold. Ondanks zijne fterkfte verklaringen fchijnt het niet te miskennen, dat hij fints zijne afzwering de vijand der Hugenotten was geworden. Hij aarzelt niet, den Paus de uitroeijing der ketterij te beloven. Hij waarborgt aan alle de fteden die met hem in onderhandeling komen, de uitfluiting der Gereformeerde Godsdienst van de geheele uitgeftrektheid hares gebieds. Wanneer de Parlementen, in welke de oude geest der *Ligue* blijft voortleven, de Protestanten onbekwaam verklaart tot openbare bedieningen, zoo vinden zij geene de minfte tegenfpraak van 's Konings zijde. Hij ontneemt eene eerlijk verkregene betrekking aan een zijner oude dienaren, en geeft die aan een overgeganen aanhanger der *Ligue*. Degenen die het meest hebben toegebracht tot zijne verheffing ten troon, fchijnen hem meer dan eenige anderen lastig te zijn. Hij kan niet zonder ongeduld hooren melding maken van de dienften die een Biron hem heeft bewezen, de beste zijner volgers, maar die eenige jaren later zijn hoofd op het fchavot moet verliezen. Lang vóór dat nog Epernon zijn gezag durfde trotferen, ftond hij dezen reeds naar het leven: Lesdiguières fterft verlaten, en in ongenade vervallen: de Protestanten zijn genoodzaakt zelf aan hunne veiligheid te denken, vergaderingen te beleggen, en een Edict te verlangen, waardoor zij eenige zekerheid mogen verkrijgen. Met groote moeite verwerven zij eindelijk het Edict van Nantes, dat niets meer bevat dan de herhaling van vroegere Edicten, onder den invloed der *Ligue* gewijzigd, en veel minder gunftig voor de Gereformeerden dan de bevredigingsedicten door Karel den Negende en Hendrik den Derde uitgevaardigd.”

Wanneer men let op deze oordeelvellingen eener onpartijdige Geschiedenis, dan komt men inderdaad niet in verleiding om den Held van Voltaire zoo hoog te verheffen, als ook onze Nederlandsche Schrijvers wel eens gewoon zijn, waarschijnlijk vooral om het zamenloopen in dien tijd der Staatkunde in ons Vaderland met die van Frankrijk en tegenover Spanje. Zeer opmerkelijk is in dit opzicht de naïve bekentenis van Hooft, in de Voorrede van zijnen *Hendrik den Gróte:* »Indien ik zijnen lof wat lustiger ophaal, 't moght zijn, dat mij ghedreven hebbe de gemeene zucht onzes Vaderlandts t'zijner Majesteit onsterffelijcker gedachtenisse, 't welck haer toedoen, in 't opreghten van dezen Staat zó hóge is zettende: ende ick, zonder des gewaar te worden, vervallen zij in danckbaarheidt voor de quytschelding harer weldaden, die ons verplight tot eeuwige erkentenis." Doch deze erkentenis moet ons in Hendrik IV den lichtzinnigen huichelaar niet doen voorbijzien, die de Godsdienst en het Geloof voor niets achtte, en evenwel zijn doel, om de vijandige partijen met elkander te verzoenen, niet bereikte. Het verraad loonde eindelijk zijnen afval van de waarheid door muichelmoord, van de hand dier partij tot welke hij was overgegaan, en de vinger der Voorzienigheid wees het allen aan, dat in de Wereldgeschiedenis met onuitwischbare letteren is ingegrift: *Die mij eeren zal ik eeren, maar die mij versmaden zullen licht geacht worden!*

DE TEEKENEN DES TIJDS IN HET GEBIED DER DUITSCHE GODGELEERDHEID EN LETTERKUNDE, BIJ DEN AANVANG VAN HET JAAR 1836.

Gewigtig zijn de dagen die wij beleven; beslissend voor de geschiedenis der menschheid in het oog van elk die er het gewigt van mag beseffen, en wiens blik gerigt is geworden op dien strijd die in de gemoederen van zoo velen levendig is; op die dorst naar waarheid bij velen ontstaan; dat verlangen om den weg Gods te mogen kennen; dat verschil van meeningen zelfs onder welgezinden, zelfs onder diegenen, die éénen Heiland hebben leeren kennen; en dan tegelijk met dit alles op eene wereld, steeds wufter, steeds ligtzinniger, op de duizenden die naar het verderf voortholIen, en op de valsche beginselen die als een kanker voort-eten. Ziedaar het tafereel, hetgeen dezer dagen bij ons levendig werd, gedurende het lezen der belangrijke Inleiding, waarmede de *Evangelische Kirchenzeitung* het jaar 1836 opende, en waarvan de strekking is, om van den eenen kant opmerkzaam te maken op den voortgang van het Christelijke beginsel, dat zoowel in het leven als in de Godgeleerdheid zijne vruchten draagt, maar ook van den anderen te waarschuwen tegen de krachtige Antichristelijke rigting die alle banden afschudt, en geene vroomheid meer huichelt, maar zich in hare geheele naaktheid vertoont. De laatste tientallen van de jaren der XVIII^de^ Eeuw zagen het Rationalismus in Duitschland steeds toenemen, de zwakke of geheel op zich zelve staande verdedigers der Christelijke waarheid zagen hunnen invloed meer en meer beperkt; wat goddelijk in de Openbaring was, werd geloochend of bespot, en eenige algemeene denkbeelden waarmede het beschaafde verstand zich nog kon vereenigen, waren de eenige kern, die men nog in het Evangelie meende te kunnen vinden. De toongevers in de letterkunde stonden op eenige uitzonderingen na, geheel buiten het Christendom. Toen zich nu hierbij de revolutionaire vernielingsgeest voegde, triumfeerde het Rationalismus geheel; alles wat de achting der eeuwen voor zich had werd verbroken; het Oude Testament, welks diepe verborgenheden te hoog voor de kinderen dezer eeuw waren, werd versmeten, het Nieuwe naar de begrippen der eeuw gewijzigd. — Weldra echter bemerkte men, dat deze zegepraal van wijsbegeerte en beschaving de gewenschte vruchten niet voortbragt; de wijsgeerige zedewet, kon even min als de tien woorden van Sinaï den mensch tot gehoorzaamheid dwingen, en de denkbeelden van het bestaan van God en eene beloonende onsterfelijkheid, die men met wegwerping van al het andere vermeend had te kunnen behouden, werden ook weldra op hunne beurt door een nog dieper gaand ongeloof bestreden.

In den tijd van deze treurige ondervindingen werd Duitschland tevens in het staatkundige de prooi der dwingelandij van Napoleon. Alle uitzigten op tijdelijk geluk schenen in te storten; de oorlogen volgden elkander op, het bloed vloeide bij stroomen, tot dat eindelijk de krijg der onafhankelijkheid in 1813 aanbrak, die den aanvang van een nieuw tijdperk was. Het juk was zóó knellend geweest, de verlossing was zoo heerlijk, zoo onverwacht, dat zelfs de ongevoeligste tot eene hoogere oorzaak moest leeren opzien. Wie was er onder de krijgslieden van dien tijd, die tweemalen met de overwinnende legers den grond van het vroeger oppermagtig Frankrijk betreden kon, zonder de hand van een vergeldenden God in dezen ommekeer te aanschouwen?

Het is dan ook niet te ontkennen, dat sedert dat jaar der redding meer en meer het Christelijk levensbeginsel bij velen weder levendig werd, en dat zich diegenen hiermede vereenigden, die vooral onder de geringere standen der maatschappij in de dagen der verdrukking, als het ware onbekend aan de wereld, de overleveringen van het waarachtig Christendom aan het nageslacht hadden overgebragt. Het ging echter ook hier gelijk in de gelijkenis van den zaaijer: slechts een klein gedeelte viel in de goede aarde; het Godsdienstig gevoel van 1813 was bij velen slechts een zaad geweest dat geen diepe wortelen had geschoten; de geestdrift voor Constitutiën en politieke Vrijheid werd de Afgod van velen; anderen droomden van een onafhankelijk Duitschland, en zelfs de groote Duitsche Hervormer was bij hen geen verkondiger der Christelijke waarheid, maar alleen een ideaal van Duitsche mannenkracht. Erger nog was het gesteld met diegenen, die zich geheel door de weder opkiemende welvaart en de tijdelijke belangen lieten medeslepen; ten ergsten eindelijk met hen, die zich aan de overdrijvingen van hunne verbeelding overgaven, en

in geheime verbindtenisſen vereenigd, tegen alle magt in den Staat, of waarheid in de Kerk bleven zamenzweren.

De invloed eener hoogere waarheid die zich in het volksleven begon te vertoonen, bleef ook op de ſtudie der Godgeleerdheid niet zonder invloed; het koude afbrekende Rationalismus werd voor velen ſmakeloos. In den ſtrijd der Rationalisten en der zoogenoemde Supranaturalisten werd, wel is waar, de volheid des geloofs nog niet verkondigd; doch ten minſte vertoonde zich bij de laatſten een zucht om den goddelijken oorſprong van de Christelijke Godsdienst en het beſtaan eener openbaring, niet aan de Rede onderworpen, te handhaven. Sedert de viering van het Eeuwfeest der Hervorming in 1817, werd ook de grond dier Hervorming, en de wezenlijke gevoelens dier mannen, die ſints zoo velen jaren geheel verkeerdelijk werden voorgedragen, weder aan het licht gebragt; de werken van Luther en Calvijn, weder herdrukt en verſpreid, waren niet zonder eenen gezegenden invloed; langzamerhand, doch niet zonder vrees en ſchroomvalligheid, begonnen de geleerden de ſchatten die zij eens verworpen hadden weder eenigzins te waarderen, en naarmate de verdediging in kracht toenam, de beginſels der Hervorming herleefden, en mannen gelijk Tholuck en Hengſtenberg ter verdediging ook des Ouden Testaments optraden, trachtten de Rationalisten hunne verklaringen meer en meer te bewimpelen, en ten deele door het aannemen van Christelijke uitdrukkingen of vormen zich eenigzins meer naar de behoefte des tijds te plooijen.

De wonden die het Rationalismus ondertusſchen aan de maatſchappij toegebragt had waren diep, en eene verregaande zedeloosheid hier en daar zelfs tot geheele verſtomping van het geestelijk gevoel overgaande, was er bij een gedeelte des Duitſchen volks het gevolg van geweest. Eene diep bedorvene letterkunde was tot in de geringſte klasſe des volks doorgedrongen, jaren lang hoorde men van ſommige kanſels niets dan de uitdrukking van het platſte ongeloof; de Bijbel ſtrekte bij velen alleen tot een voorwerp van lage ſpotternij; het ſchoolwezen was door Dinter en zijne navolgers, met een' ijver, eener betere zaak waardig, tot in den grond vergiftigd geworden; niet het verbloemde ongeloof van velen onzer leerboeken, maar onmiddelijke ſpotternij met het heilige werd der jeugd in handen gegeven; de waarheden des Christendoms werden op eene gruwelijke wijze voorgeſteld, de leer der Verzoening als bloedtheologie gebrandmerkt, en wie zich tegen dezen geest verzette, werd onder de myſtieken en piëtisten gerangſchikt, en aan blaam en verſmading blootgeſteld.

Zoo was er dan een nieuw licht opgegaan, doch de duisternis was nog duisterder geworden; en terwijl men in de geleerde wereld hier en daar reeds meende iets te ver te zijn gegaan, begon onder het volk de vrucht van den door die geleerdheid geplanten gif-boom meer en meer rijp te worden.

Onder deze omſtandigheden brak de omwenteling van 1830 in Frankrijk uit, en bragt, gelijk bij dergelijke gebeurtenisſen ſteeds het geval is, aan het licht de gevoelens en bedoelingen die lang in het geheim gekoesterd waren: — een deel van het zuidelijk Duitschland gevoelde zich nu weder met Frankrijk verbroederd; genootſchappen werden gevormd, vrijheidsfeesten gevierd, en de Agenten van het Frankrijk der Julij-dagen reisden rond met hunne beloften en verleidingen; de vorm, waarachter men zich verſcholen had, werd nu door velen verworpen; eene nieuwe letterkunde verrees, die zelfs den ſchijn van ingetogenheid verwierp, maar met eene tot nu toe onbekende onbeſchaamheid de ontucht huldigde, en de goddeloosheid vergoodde.

Het is op dit ſtandpunt dat de Schrijver der hierboven genoemde Inleiding zich plaatst bij het overzigt dier tegenſtrijdigheden, die zich op het gebied van Godgeleerdheid en Letterkunde vertoonen. Dezelve verſchrikken hem niet, want hij verwacht naar de Schrift geene uitbreiding en vestiging eener algemeene heerſchappij van het Evangelie op aarde, alleen door het middel van overreding en verkondiging, maar veeleer tegelijk met den gezegenden voortgang van het Rijk Gods, het toenemen van den tegenſtand, het rijp worden van de boosheid, en eindelijk de openbaarwording van het verderf op eene wijze, gelijk de wereld die nog niet gezien, maar gelijk het Woord Gods die voorzegd heeft.

Voorzeker vertoonen zich bedroevende teekenen des tijds in de Duitſche Godgeleerdheid, wanneer men op zoo velen let, die thans zelfs de echtheid en geloofwaardigheid aanvallen dier Boeken des Nieuwen Testaments, die nog door de vorige aanvallers verſchoond waren geworden. Zoo ziet men thans bij voorbeeld door eenen Profesſor von Bohlen te Koningsberg, eene uitlegging van den Bijbel in het licht gegeven, waarin de onzin en het ongeloof die de geheele geopenbaarde waarheid trachten te ontzenuwen en te verwerpen, thans uit het gebied der geleerde wereld tot in de huisgezinnen worden overgebragt, daar deze Bijbel gezegd wordt vooral voor huisſelijk gebruik geſchikt te zijn. Zoo geeft Vatke te Berlijn eene zoogenoemde Bijbelſche Theologie uit, waarin zelfs geen uiterlijke ſchijn van eenige gemoedelijkheid, vroeger nog bij de vijanden bewaard, meer gevonden wordt; immers verklaart hij niet alleen, zonder op eenige gegronde tegenſchriften te letten, dat de Pentateuchus geen Mozaïsch beſtanddeel bevat, maar erkent hij geen God, dan die zich door de geſchiedenis als wordend God naar zekere wetten ontwikkelt. — Eindelijk vindt men het toppunt der Godslastering in *het leven van Jezus*, door eenen zekeren akademiſchen onderwijzer, Strauss genaamd, waarin ſtellingen voorkomen, te ſchandelijk om overgebragt te worden, en waarvan de ſchrijver verklaart, dat de vroomheid de laatſte Iſaäc is, die geheel opgeofferd moet worden. Dit boek zoude op zich zelve alléén afſchuwelijk en niet gevaarlijk zijn, indien het niet eene aaneengeſchakelde en logiſche ontwikkeling was van denkbeelden, die door den geest des tijds reeds gehuldigd worden, doch waarvan de wereld den omvang en de ſtrekking nog niet inziet.

In het gebied der letterkunde vertoonen zich ook gewigtige verſchijnſelen; onder deze behoort die afgoderij met geestkracht en genie, *buiten waarheid* en *buiten God!* eene afwijking, waarvan Göthe het ideaal en voorbeeld opgeleverd heeft, en die nog ver is van uitgeſtorven te zijn, al bleek dit ook alleen uit de hulde, welke men heeft toegezwaaid aan die Charlotte Stieglitz, wier rampzalige zelfmoord onder het voorwendſel van hoog geſtemd gevoel en heldenmoedige huwelijksliefde ten uitvoer gebragt, in het vorig jaar door de nieuwspapieren bekend is geworden.

Gevaarlijker echter en van meer invloed op het zoogenaamde publiek zijn de geſchriften van de *rehabilitatores*, of *herſtellers van de regten van het vleesch*, hetwelk zij beſchouwen ſedert de vestiging des Christendoms niet alleen door de bevolene zelfkaſtijding en afzondering der kloosterwetten, maar door alle de verklaringen des Evangelies, dat de geest in den geloovige met het vleesch ſtrijd zoude voeren en hem van de wereld zoude afzonderen, ten onregte vernederd te zijn geworden, en in een bedwang te zijn gehouden, hetwelk ſlechts als eene onnoodige en ſchuldige huichelarij beſchouwd moet worden.

Waar eens het denkbeeld van de heiligheid van God en den heiligen eisch van Zijne wet verworpen wordt, waar geen God buiten de wereld beſtaat, maar naar de leer van het Pantheïsmus (algodendom) deze God met de wereld vereenzelvigd is; daar is de zonde ſlechts eene eigenſchap onzer natuur, en de ſtem dier natuur te volgen, is de krachtdadigſte bevordering van de ontwikkeling der menschheid. Ziedaar het gronddenkbeeld door Heyne, Mundt, Gutzkow en anderen, dan eens in patriotiſche geestverrukkingen, dan weder in bijtende ſatyren of in wegſlepende romans, voorgeſteld en aangeprezen. Met regt worden deze werken door de Regeringen vervolgd, voor de regtbanken aangeklaagd; doch al worden er ook enkele takken afgeſneden, de boom blijft beſtaan. Reeds bij den eerſten blik verraadt zich hier de overeenkomst met de St. Simonisten, wier naam, wel is waar, verloren gegaan is, doch wier beginſels te veel met den geest der eeuw, die magt en genot zoekt, in verband ſtaan, om niet onder een' anderen vorm op nieuw te verſchijnen. Opmerkelijk toch is het, dat deze denkbeelden thans in Duitschland tegelijk verkondigd worden door eene rij jonge ſchrijvers met talent en genie begaafd, allen verſchillend gewijzigd, en die tot elkander in geen opzettelijk verband ſchijnen te ſtaan. Opmerkelijker en bedroevender echter is het, dat alléén door twee Duitſche tijdſchriften van eene beſlisſende Christelijke en Monarchale kleur, tegen deze goddelooze ſtrekking een krachtig protest ingeleverd is geworden, en dat onder het groote getal der letterkundige dagbladen en tijdſchriften, alleen de Heer Menzel in het *Berliner Morgenblatt* op eene afdoende wijze eene ſtem tegen dezelve verheven heeft; de hoofden der rationalistiſche ſchool, Bretſchneider en Röhr, hebben gezwegen. Zoude uit dit alles niet te vreezen zijn, dat de boven vermelde ſchrijvers, even als zulks tijdens de verkondiging der Franſche Wijsbegeerte van de XVIII^de^ eeuw plaats greep, hunnen tijd zijn vooruitgegaan, en dat zij reeds durven uitſpreken, hetgeen in vele harten woelt, doch aldaar nog niet tot een levendig bewustzijn gekomen is?

Wij bepalen ons bij deze korte aanwijzing, en houden het voor waarſchijnlijk, dat verdere ontwikkelingen ons nog zullen noodzaken op deze openbaringen van den tijdgeest terug te komen. Waartoe echter, zal men zeggen, thans reeds hier dezen Duitſchen onzin verſpreid, en de alarmklok getrokken bij eenen landaard, die nog voor zulke uitſpattingen niet vatbaar ſchijnt te zijn? Is dit waarlijk het geval, dan roepen wij onze landgenooten toe: »die ſtaat zie toe dat hij niet valle : zijt niet hoog gevoelende, maar vreest!"

Dit toch leert ons de ondervinding, dat ons Nederland niet achterlijk gebleven is in het volgen van de dwaasheid en afwijking der vreemden, alleen met dit onderſcheid, dat die navolging zich dikwijls ſlechts in later oogenblikken en meer verſlaauwde uiterlijke vormen, vertoond heeft. Of zijn wij reeds genezen van de wonden, die Franſche revolutiegeest en Duitſche neologie ons toegebragt hebben? Wij hebben tegen de Franſche letterkunde gewaarſchuwd, en men begint ondertusſchen deze monſterachtige voortbrengſelen reeds te vertalen; wij hebben de verderfelijke ſtrekking van het tegenwoordige Franſche tooneel aangewezen, en desniettemin heeft *Robert le Diable* de toejuiching onzer groote wereld bij herhaling weggedragen. Naarmate de tijden voortgaan, wordt de noodzakelijkheid eener beſlisſende keuze dringender. Wanneer het er op aan zal komen, kan geene halfheid ons bewaren. Wij moeten weten voor wiens rekening wij ſtaan, en al wat niet uit den geloove is, is zonde. De ſtrijd, die thans nog buiten onze grenzen ligt, wordt weldra binnen dezelve overgebragt; want in den tegenwoordigen zamenhang der Europeſche maatſchappij wordt er nergens een ſchok gevoeld, of hare werking ſtrekt zich naar alle kanten uit. Mogten wij, wanneer dezelve ook onder ons levendig wordt, wanneer veel uiterlijk geloof, dat thans nog ſchijnt te beſtaan, wegvalt, gevonden worden in de kracht van Hem, die zoodanige tijden aangezegd, en gevraagd heeft, of de Zone Gods, als hij komt, geloove zal vinden op aarde; maar die tevens gezegd heeft, dat Hij met de zijnen is tot aan de voleinding der wereld!

LEVENSBERIGT VAN W. STEIGER, HOOGLEERAAR AAN DE THEOLOGISCHE SCHOOL TE GENEVE.

Geboren 9 Febr. 1808, te Gunterschwijl, (Aargau) in Zwitserland; geſtorven 9 Jan. 1836 te Geneve.

De Evangeliſche Maatſchappij te Geneve heeft een zwaar verlies geleden door den dood van den alleen overblijvenden der beide Hoogleeraren, die bij hare op-

rigting uit Duitschland beroepen waren geworden, om de ſtuderende Jeugd bekend te maken met de vorderingen, die de theologiſche wetenſchap in Duitschland in de handhaving der oude beproefde waarheid en in den ſtrijd tegen het ongeloof en het Rationalisme gedurende de laatſte jaren gemaakt heeft (1).

Steiger had te Tubingen en te Halle geſtudeerd, doch het was voornamelijk op deze laatſte plaats, dat de Heere zich van het onderwijs en den omgang van den waardigen Hoogleeraar Tholuck bediende, om hem op de waarheid, die naar de Godzaligheid is, opmerkzaam te maken. Tweeëntwintig jaar oud zijnde, werd hij plegtig tot de predikdienst ingewijd, en begaf zich vervolgens naar Berlijn, waar hij zijne eerſte werken, eene *wederlegging van het Rationalismus* en eene *uitlegging van den Eerſten Brief van Petrus*, uitgaf. Tevens was hij werkzaam aan de uitgave der *Evangeliſche Kirchen-Zeitung* van Prof. Hengſtenberg, en het was vooral aan de warme aanbeveling van dezen en van Prof. Tholuck, dat hij zijne gewigtige roeping naar Geneve, die hij niet dan met ſchroom aanvaardde, te danken had. Hij gevoelde eene hartelijke zamenſtemming met de werkzaamheden dier Evangeliſche Maatſchappij, en hij beſchouwde deze als beſtemd, om het denkbeeld in Frankrijk te verwezenlijken eener Godgeleerdheid, *vrij* door *onderwerping* aan de uitſpraken van Gods Woord.

Sedert de aankomst van Steiger te Geneve oefende hij zijnen invloed op Frankrijk uit door zijne mondelinge voordragt aan de jonge Franſche Godgeleerden in de Theologiſche ſchool, als ook door zijne medewerking in de *Mélanges de théologie réformée* (Mengelingen van hervormde Godgeleerdheid). In Duitschland bleef hij bekend door zijne Godgeleerde geſchriften. Vooral hield hij zich bezig met uitleggingen van eenige der brieven van Paulus. Die van den *Brief aan de Coloſſenſen* is reeds uitgegeven. Het opſtel over den eerſten Brief van Timotheus ligt gereed.

Groot was de liefde, die Steiger zich bij zijne ſtudenten verworven had, door de diepe overtuiging die in zijn geheele wezen doorſtraalde, de helderheid zijner uitlegging, en den onafgebroken ijver, waarmede hij zich aan zijne ſtudiën toewijdde. De wetenſchap was bij hem geen doel, maar moest alleen als middel ſtrekken, om tot eene meer grondige kennis van de geopenbaarde waarheden te leiden. Vooral trachtte hij zijne leerlingen op te leiden om in hunne toekomſtige loopbaan geene doode letter, maar een levend woord te verkondigen.

Sedert twee jaren met Mejuffer L. van Mandach uit Schafhauſen gehuwd, werd hij door eene korte maar hevige ziekte weggerukt. Zijne broeders in Christus, Merle, Tronchin en Galland onderſteunden hem, gedurende zijne ziekte, door hunne gebeden en hunne naauwlettende zorgen; doch hoezeer ook de aard der krankte dikwijls eene geregelde uitſtorting der gedachten verhinderde, was het voor de omſtanders verheugend op te merken, hoe de genade Gods zich aan dezen geliefden lijder verheerlijkte; hoe hij de woorden uit den 23ᵉⁿ Pſalm, *de Heere is mijn Herder*, blijmoedig voor de uitdrukking van zijn gevoel in het midden der ſmarten mogt verklaren, en hoe hij nog tot troost zijner beminde echtgenoote, met eene afgebroken ſtem tot haar mogt zeggen: » Ik begrijp nu het Evangelie beter » dan ik zulks ooit gedaan heb; de geheele leer is thans » voor mij vol van helderheid." — *Het gaat mij wel!* waren een der laatſte woorden die hij uitte.

(1) Men herinnert zich, dat Profeſſor Hävernick een beroep, hem in zijn vaderland aangeboden, heeft aangenomen, en dien ten gevolge naar Duitschland is teruggekeerd.

Zoo werd deze jonge ſtrijder voor de zaak der waarheid zoo vroeg reeds opgeroepen, en tot de rust zijns Heeren ingebracht. Hoe kort is de ſtrijd, hoe heerlijk de zegepraal des geregtvaardigden in Christus! Hoe ſtaan wij nog gedurig verward in het midden van al ons ongeloof en wantrouwen! De Heere zal voleindigen; hij heeft volbragt! Zijne genade is met de zwakken en ellendigen, die in Hem hunne kracht zoeken. Niets zal hen rukken uit zijne hand.

PALESTINA IN HET MIDDEN VAN DE LANDEN DER VOLKEREN.

(Naar K. von Raumer.)

Jeruzalem en geheel Palestina zijn een gedeelte van een ſoort van Schiereiland, hetwelk in het midden der oude wereld ligt, en waartoe ook de Ararat behoort. Wanneer men op de wereldkaart den afſtand van den Ararat zuidelijk tot aan Suez met eenen cirkel omtrekt, zoo doorſnijdt deze kring de Roode Zee, de Perziſche Golf, het Aralgebergte, de Kaspiſche, de Azofſche, en Zwarte Zee, het meer Marmora, en een gedeelte der Middellandſche Zee. Op de hoogſte verhevenheid van dezen landkring, aan de bronnen van den Tiger en Eufraat lag naar Mozes verhaal het Paradijs; niet ver van daar op den Ararat zette Noachs arke zich neder, omtrent op gelijken afſtand van de Noordoostkust van Azië (de Behringſtraat) en van de Kaap de Goede Hoop, in het midden der grootſte landlengtelijn der oude wereld. Dit midden, de hooge vlakte van Armenie, was de oorſpronkelijke woonſtede des menſchelijken geſlachts, het punt van waar de eerſte bevolking der aarde zoowel als de tweede zich uitbreidde, terwijl de menſchen van deze hoogte af de allengs afzakkende wateren naar alle ſtreken der wereld volgden. Toen nu de wereld bevolkt was, beſtemde de Heere ter woonplaats zijns uitverkorenen volks het westelijke gedeelte van den omſchreven landkring, Palestina, om het van alle Heidenen af te zonderen. Want ten Oosten en Zuiden ligt dit land van woestijnen omgeven, aan welke zich de Middellandſche Zee bij Gaza aanſluit, en noordelijk tot Acra toe 's Lands Westergrenzen uitmaakt. Hier komt de

Libanon af tot de Zee, en loopt van de kust als een natuurlijke muur van Palestina ter beſchutting van deszelfs Noordergrenzen tot Damaskus, waar hij zich aanſluit aan de oostelijke woestijn. In een aldus van alle zijden beſchermd Land kon het zaad van de wedergeboorte der wereld, als in een welbeſloten hof gedijen. Doch de ſtrafgerichten Gods vonden niet minder door woestijnen en over gebergten en zeeën den weg tot een volk, dat den vloek in plaats van den zegen verkoos. Geen Land was duizenden van jaren lang zoo fel door den krijg ontheisterd als juist dit, door de Zee, door gebergten en woestijnen zoo zeer beſchermde Palestina. Om niet van Jeruzalem te ſpreken (dat zeventien malen ingenomen en geplunderd is, en waar binnen millioenen van menſchen door het zwaard, door pest en hongersnood zijn omgekomen), zoo zijn wel zeer weinig ſtreken der aarde getuigen geweest van zoo veel bloedvergieten als Nazareth, binnen den zeer engen omvang van 10 mijlen. Jozua's veldſlag aan het meir Merom, Baraks ſtrijd aan de Kizon, Gideons gevecht in de vlakte Jisreëls, Jozias ſlag bij Megiddo, die van Vespaſianus aan den berg Thabor en bij Tarichea, Saladijns overwinning bij Hittin, die van Napoleon aan den Thabor, Ibrahim Basſa's verovering van Acra: alle deze bloedige krijgstooneelen omgeven de plaats, waar de Vorst des vredes opgroeide!

Doch gelijk de ſtrafgerichten Gods in het zoo zeer afgeſlotene, zoo wel verſterkte Palestina binnendrongen, zoo verſpreidde ook de zegen Gods zich van uit dit Land over de geheele aarde. Terwijl namelijk de Zee vroeger de Joden, die geenen ſcheephandel dreven, van de Overzeeſche Landen afzonderde, zoo kwamen zij ſedert Alexander den Groote, en gedurende de tijden der Romeinen, door diezelfde Middellandſche Zee veelzins in aanraking met de voornaamſte volkeren der aarde, welke aan derzelver kusten woonden, verſpreidden zich, en zetten zich onder hen neder, beſchermd door het Romeinſche burgerrecht. De tijd was dáár, in welken de middelmuur der afſcheiding tusſchen Joden en Heidenen zou worden afgebroken; daarom werd op deze wijze de weg gebaand tot de verkondiging des Evangelies onder de volkeren, langs de Middellandſche Zee, en hierdoor de grond gelegd tot de geestelijke verſterking, en de Christelijke overheerſchappij van Europa over alle de deelen der wereld.

Wanneer men dit alles onder het oog houdt, zoo begint men in te zien, waarom Abraham zijn Vaderland verlaten en naar Palestina trekken, de Israëliten derwaarts uit Egypte terugkeeren moesten; waarom het woord des Heeren van Sion, en het geſchal der dienstknechten Gods naar alle Landen uitging; waarom onder de Herders te Bethlehem, die Herder werd geboren, wiens kudde over de ganſche aarde zoude weiden; en welke de zin dier geheimnisvolle woorden was, die de blinde Romein aan het kruis van Christus hechtte.

DE ROEPING DES EVANGELIE-DIENAARS.

1. *The reformed Pastor, bij* R. BAXTER. *Revised and abridged by the Rev.* W. Brown; *with an introductory Essay by the Rev.* D. Wilson. Glasgow, 1829.
2. *Der Evangeliſche Geistliche.* Ermahnungen an Prediger, ihr Amt im Geist und in der Kraft des Herrn zu führen. 1te Ausg. Berl. 1832. 2te Ausg. 1834.

RICHARD BAXTER was een der alleruitmuntendſte getuigen van Jezus Christus in Engeland tijdens het grootſte gedeelte der XVIIde Eeuw. Gedurende de moeilijkſte ſtaatswisſelingen en kerktwisten, ſtond hij daar als een onverſchrokken en getrouw verkondiger der Evangelie-waarheid, boven de partijen en hare woelingen verheven, oordeelkundig en geestelijk onderſcheidende, waarin iedere partij zich misging, en waartoe zij getrouwheid ontvangen hadden, om voor het geloof, den heiligen eenmaal overgeleverd, te ſtaan (1). Voorbeeldig was vooral zijn dienstijver, waarin hij bijkans alle zijne ambtgenooten voorbij ſtreefde. Hetgeen hij in het werk, welks titel wij boven mededeelden, anderen aanbeveelt, dat verkondigde hij nog welſprekender in zijnen wandel. Ook uit dit oogpunt is het belangrijk en treffend.

Dit werk dan, over den *Hervormden Leeraar in deszelfs roeping*, werd opgeſteld bij gelegenheid van eenen bidden boetedag, te Worcester, den 4den Dec. 1655 gehouden door eenige Leeraars van dat graafſchap, die zamen eene plechtige verbindtenis hadden aangegaan om de leden hunner gemeente met naauwgezette herderzorg te onderrichten en beſtieren. Hij zelf beſchrijft die gelegenheid met de volgende woorden: »Het was vóór eenigen tijd (zegt hij:) dat de Heere in zijne Dienaars in het Graafſchap Worcester en eenige omgelegene ſtreken de levendige bewustheid opwekte van hunne verplichting, om alle die leden hunner gemeente in het bijzonder te onderwijzen en te vermanen, die deze dienst niet hardnekkig van zich zouden afwijzen. Eene verbindtenis hiertoe werd opgeſteld, en door hen onderteekend, welke hun voornemen bevatte om dezen plicht in het toekomstige waar te nemen. Doch zij wilden evenwel niet nader aan den arbeid gaan, alvorens zij zich voor den Heere wegens het groot verzuim van een zoo gewichtigen en heiligen plicht hadden verootmoedigd. Daartoe werden zij het dan eens, om op den genoemden tijd te Worcester bij elkander te komen en zich daar met hartgrondige gebeden tot den Heere te wenden, dat Hij genadig hunne vroegere traagheid wilde vergeven, hun zijnen bijzonderen bijſtand ſchenken in het werk dat zij nu ondernomen hadden, en het met een heilzaam gevolg ten behoeve hunner gemeenten bekroonen."

Baxter, die uitgenoodigd was geworden om bij die gelegenheid eene predikatie te houden, begon de ver-

(1) Zeer belangrijk is over Baxters Leven het navolgende Werk: *The life and times of R. Baxter, with a critical examination of his writings; by the Rev. W. Orme.* Lond. 1830. 2 vol. 8°.

melde Redevoering op te ſtellen, en, daar hij wegens zijne groote lichaamszwakte en ziekelijkheid verhinderd werd, die zelf uit te ſpreken, gaf hij het werk uit als eene Verhandeling, onder den zeker zonderlingen titel van GILDAS SILVIANUS, naar twee voorname ijveraars van vroegere dagen, voor de heiligheid en verplichtingen des herderwerks (1). »Ik maak (ſchreef hij in de Voorrede:) wel geen aanſpraak op de wijsheid van eenen Gildas, of den heiligen ernst van eenen Silvianus, wat den graad betreft; evenwel hoop ik in hunne namen eene ontſchuldiging voor mijne vrijmoedige taal te vinden. Wanneer deze mannen in eene zoo veel hoogere mate wijs en heilig van leven, zich daarvan bedienden, zal die mij dan, offchoon in mindere mate, ook niet geoorloofd zijn? Het wekt mij ten minſte op, dat Gildas en Salvianus thans, nu zij geſtorven zijn, zoo zeer geliefd en geëerd worden onder ons, offchoon men hen gedurende hun leven wellicht haatte en verachtte; en ik ſtel mij voor, dat mijn Geſchrift ten minſte in vervolg van tijd eenigen zegen kan ſtichten."

De plaats uit de Handelingen der Apostelen, Cap. XX v. 28 ligt ten gronde van het geheele Vertoog: *Zoo hebt dan acht op u zelven en op de geheele kudde, over welke u de Heilige Geest tot Opzienders geſteld heeft, om de gemeente Gods te weiden, welke Hij verkregen heeft door zijn eigen bloed.* Terwijl B. nu dezen tekst behandelt, volgt hij daarbij de volgende orde: *Eerst* overweegt hij wat het zegt, acht te hebben op zich zelve; *vervolgens* toont hij, welke beweeggronden vooral den Leeraar moeten aanzetten om op zich zelven acht te hebben; *voorts* onderzoekt hij wat het zegt: acht te hebben op de ganſche kudde; *dan* maakt hij duidelijk op welke wijze de herders op de ganſche kudde moeten acht hebben; *daarna* geeft hij eenige beweeggronden op, waarom de Leeraars op de ganſche gemeente moeten acht hebben; en *eindelijk* maakt hij de toepasſing van het geheel op de gelegenheid der zamenkomst.

»Ach! (roept de ernſtig-waarſchuwende ſtem uit:) het is de groote, de ver-uitgeſtrekte ellende der Kerk, dat zij onwedergeborene Leeraars, mannen zonder geestelijke ervaring heeft: dat zoo velen Predikanten worden, eer zij nog Christenen geworden zijn, en voor Gods altaar als zijne Priesteren worden ingewijd, vóór dat zij Christus geheiligd zijn geworden door de overgave des harten aan Hem; en dan ten gevolge daarvan eenen onbekenden God aanbidden, eenen onbekenden Christus verkondigen, en door eenen onbekenden Geest, of liever zonder dien Geest bidden, en eenen ſtaat van heiliging en gemeenſchap met God verkondigen, die hun geheel onbekend zijn en mogelijk onbekend zullen blijven in alle eeuwigheid. Zulk een moet toch wel een hartelooze Prediker zijn, die den Christus en de genade, die hij verkondigt, niet zelf in het hart bezit! Ach, dat toch alle Studenten op onze Univerſiteiten dit wel bedenken mochten! Wat is dat niet eene treurige werkzaamheid, hunnen tijd daarmede door te brengen, dat zij eenige kennis opdoen van de werken Gods, en van de benamingen die de verwarde ſpraken der volkeren daaraan hebben gegeven; en intusſchen noch God zelven recht kennen, noch iets weten van het goddelijke werk der wedergeboorte en vernieuwing, het éénige dat hen kan zalig maken! Zij wandelen voort in ijdele vertooning, en brengen hun leven door als droomenden, terwijl zij hunne gedachten en redenen met begrippen en namen opvullen, en intusſchen vervreemd zijn van het leven in God. Men kan niets in waarheid kennen, wanneer men God niet kent: geene ſtudie wordt recht geoefend en leidt tot een eenigzins gewenscht einde, wanneer men niet in God ſtudeert. Wij weten ſlechts weinig van de ſchepſelen, tot dat wij hunne betrekking, in welke zij tot den Schepper ſtaan, leeren inzien: enkele letters en losgerukte lettergrepen zijn weinig beter dan bare onzin. Al wie dengene voorbijziet die de Alpha en de Omega, het begin en het einde is, en Hem niet in alles wedervindt, die ziet in het geheel niets. Alle ſchepſelen als zoodanig zijn ſlechts onzamenhangende lettergrepen: zij beduiden niets, wanneer zij van God zijn afgeſcheurd. Zoo zij eens werkelijk van Hem afgeſcheiden waren, zoo zouden zij ophouden te beſtaan; en hunne affcheiding zou ook hunne vernietiging zijn: wanneer wij ze dus in onze gedachten van Hem affcheuren, zoo vernietigen wij ze voor ons. Toen de mensch nog volkomen was, en zich in eene volmaakte wereld bevond, was de geheele ſchepping voor hem een boek, waarin hij het Wezen en den wil zijns grooten Scheppers las. Ieder ſchepſel droeg Gods naam leesbaar in zich gegrift, zoodat de mensch het ſlechts had aan te zien en te lezen. Hij kon zijne oogen niet opendoen, zonder een beeld voor zich te zien, dat hem iets van zijnen God voorſtelde. Doch nergens vond hij deszelfs beeld zoo volkomen als in zich zelven. Zoo was het dan zijn werk, het geheele boek der Natuur, maar vóór alles zich zelven te beſtuderen. En was de mensch daarbij gebleven, zoo zoude hij ſteeds zijn toegenomen in de kennis van God en zich zelven; doch toen hij zich en de ſchepſelen volſtrekt afgeſcheiden van God kennen wilde, zoo verloor hij de rechte kennis, zoowel van de ſchepſelen als van den Schepper, en verkreeg in ſtede daarvan, die onzalige kennis, waarnaar hij trachtte, namelijk, die ledige verſtandsbegrippen, die in de lucht zwevende voorſtellingen der ſchepſelen, in hunne afgeſcheidenheid van God. En toen nu God het groot ontwerp tot onze Verlosſing vormde, nam Hij die oorſpronkelijke betrekking van den mensch tot de werken Gods niet weg. In het heilig werk der goddelijke Openbaring, die den verloren weg leert weder vinden, leest hij-alleen wel, wiens verhelderd oog er overal den Verlosſer der wereld in leert ſpellen. Daarom wend ik mij tot u, gij opvoeders der jeugd, bijzonder tot u, gij die de toekomſtige Leeraars te vormen hebt. Begint en eindigt met *God geopenbaard in het vleesch.* Spreekt

(1) Gildas was een Engelſche Abt in de VIde Eeuw, en ſchreef een hoogernſtig werkje *de excidio Britaniae et ordinis castigationem.* Salvianus was in de tweede helft der Vde Eeuw, Priester te Marſeille, en vervaardigde een Geſchrift *de Gubernatione Dei* en *Quatuor Libri adversus avaritiam.* Men zie Jöchers *Gelehrten-Lexicon.*

dagelijks tot de harten uwer Discipelen van datgene, wat in hunne harten moet leven, wanneer zij niet eeuwig rampzalig zullen blijven. Laat dikwijls van uwe lippen een levendig, indrukwekkend woord vallen, van God, van den toestand hunner harten, en van het toekomende leven. Zegt niet dat zij nog te jong zijn om het te verstaan en aan te nemen: gij weet niet welk een ingang gij bij hen kunt vinden. Niet alleen het gemoed van den knaap, maar zoo vele meer van anderen zullen u voor uwen ijver en voor zulk een ter rechter tijd gesproken woord nog zegenen. Zijn zij voor het predikambt bestemd, zoo is het immers uw werk hen voor te bereiden tot de bijzondere dienst Gods, en moeten zij dan Hem niet eerst kennen, dien zij dienen moeten? O denkt er aan, hoe treurig het voor hunne eigene zielen, en welk een schade het voor de Kerk van Christus zijn moet, wanneer zij uit uwe Leerschool met hun onveranderd vleeschelijk gezind hart komen tot een zoo gewichtig, heilig en geestelijk werk! Zoo ziet dan toe, dat gij de Kerk niet nieuwe smert en nieuwe klachten bereidt, en den menschenmoorder van den beginne niet krachtdadig in de hand werkt!"

Zóó krachtig en ernstig vermaande Baxter. Mocht zijne stem ook in onzen tijd van vele Leeraren en Hoogleeraren ook in ons Vaderland gehoord, behartigd en betracht worden! Wellicht kan de Hoogduitsche Vertaling, van welke reeds de tweede Uitgave verkocht wordt, daartoe iets bijdragen, terwijl velen onder onze Godgeleerden geen Engelsch lezen.

OVER GÖTHE EN SCHILLER.

In een afzonderlijk opstel *over het Hoogduitsche Kerklied* is aangewezen, welk eene waardij aan het geestelijk-kerkelijke dichttalent van Duitschlands vroegere Dichters moet worden toegekend. Deze poëzij was gedurende de XVI^de^ en XVII^de^ Eeuw zoodanig de heerschende in dat land, dat het eigenlijk de éénige is, welke in dien tijd hooge deelneming en belangstelling kon wekken. De opkomst, vestiging en ontwikkeling eener nieuwe School in de achttiende Eeuw, die door de gewone Letterkundigen met zulk een jubel begroet wordt, is, offschoon zich schoone talenten in dezelve ontwikkeld hebben, in zoo verre geen stof van verheuging, als zij zich slechts op de puinhoopen van dien rijkdom van heerlijke liederen, die vroeger de Duitsche Christenkerk sierde, verhief. Het gevoel en de gehechtheid aan dien historischen schat was in deze School zoodanig uitgebluscht, dat een Klopstock, wien men over het algemeen voorzeker geen Christelijk gevoel, geen rechte waardering van wezenlijke verdiensten ontzeggen zal, de krachttaal van verscheidene liederen uit Luthers tijden, in de meer beschaafde, maar zeker min kernachtige, in de veel onbestemder, flaauwer, en opgesmukter uitdrukkingen van zijnen tijd overbracht; even als of de zenuwachtige opgewondenheid dier tijden bij den geloofsijver van dien der Hervormers kon halen. Deze School, in welke eerst vooral Milton en Young, en daarna hoofdzakelijk Shakspeare als modellen werden beschouwd, bereikte eigenlijk haar hoogste toppunt in Göthe en Schiller, wier invloed nog algemeen is, omdat nog geen heerschappij-voerend genie sints hunnen bloeitijd de ontwikkeling der Letterkunde heeft weten te bemeesteren. Sedert Luther heeft dan ook niemand zulk een machtigen en blijvenden indruk aan de taal en letteren gegeven als Göthe, wiens invloed echter veelzins door Schiller werd opgewogen. Iemand heeft voor eenige jaren zeer juist opgemerkt, »dat, hoe ook een door de Natuur begunstigd vernuft de ontwikkeling zijner tijdgenooten kan vooruitloopen, het echter bijna altoos aan den invloed zijner eeuw onderworpen blijft, en nimmer dien geest, welke in de schriften en denkbeelden van zijnen leeftijd ten toon gespreid wordt, geheel vermijden kan." Dit is, helaas! in ruime mate op de bovengenoemde mannen van toepasfing. De eeuw des ongeloofs en der nieuwe vrijheidszucht worden door deze mannen niet minder kennelijk uitgedrukt, dan door Luther de geloofsstrijd der Hervormingseeuw; en wel zoo, dat Göthe meer bepaaldelijk het spottende Ongeloof, soms afgewisseld door wijsgeerige twijfelzucht vertegenwoordigt, Schiller daarentegen vol geestdrift voor de werken en het streven der vrijheidsmannen, ook de vrijheid van het kerkelijk geloof der voorgeslachten onder zijne idealen opneemt, doch zeker met meerdere goede trouw, dan Göthe, die het Christendom van nabij kende, en er vijandig tegen gezind was. Göthe was in zijne jeugd met vele godvreezende menschen, vooral die tot de broedergemeente behoorden, van nabij bekend geweest; zelfs had hij voor eenigen hunner, bij voorbeeld de edele Juffer von Klettenberg en Jung Stilling, eene wezenlijke vriendschap gevoeld. Hij verzekert zelf, dat de bewerking van dat gedeelte van *Wilhelm Meister*, dat met het godsdienstige in verband staat, hem onmogelijk zou geweest zijn, indien hij niet vroeger de modellen daartoe naar de Natuur bestudeerd had. Hij bezat de gaaf om de meest verschillende verschijnselen van het werkelijke leven in zich op te nemen, te gevoelen, en dan dat gevoel levendig uit te drukken: in dit opzicht had hij eene soort van verdraagzaamheid voor alle gevoelens, die hem bloolelijk als de levendige karakters van een Drama voorkwamen. Hij beschouwde intusschen de gezindheden van zulke godvreezende menschen, als een *edel zelfsbedrog*, door hetwelk zij hetgeen in hun binnenste omging als eene waarheid buiten hen beschouwden. Schiller daarentegen was met zulke menschen niet in aanraking gekomen: hij vereerde eene bovennatuurkundige Godheid, en kon zich niet begrijpen dat anderen hieromtrent anders dachten dan hij. Hij had eene zekere hoogachting, ja, voor het Christendom; maar eigenlijk alleen voor dat Christendom, hetwelk hij voor het ware hield: eene leer van Godsvereering en Vrijheid, die elkander beiderzijds ondersteunen, en hunne edele natuur van de leer der éénheid van God ontvangen. Beiden verwierpen de goddelijke Openbaring als zoodanig; maar

Göthe ſtelde in de plaats derzelve de natuurlijke ontwikkeling eener vrije werkzaamheid van alle de richtingen van 's menſchen aanleg in het uiterlijk leven; Schiller daarentegen eene wijsgeerige leer van vrijheid en zedelijkheid. — Treurig verſchijnſel van dagen in welke men Jehovahs heilige dienst voor de Baälim en Astaroths van menſchenvernuft, en menſchelijk of liever duivelsch genie, heeft verlaten en verſchopt!

Doch, pleegden deze beide groote maar gevaarlijke vernuften verraad aan 's menſchen hoogſte en dierbaarſte belangen, aan datgene wat alleen in leven en ſterven de troost en hope van het arm en in zich zelf verloren en ellendig zondaarshart wezen kan; laat ons zien, hoedanig hun denk- en handelwijze was omtrent die andere belangen des menſchen: Zeden en Vaderland. Want offchoon ook de ware en Godbehagelijke zeden niet kunnen bloeien zonder vreeze Gods; en deze ons ook alleen omtrent onze land- en geſlachts-, onze tijd- en volksgenooten de rechte liefde en belangsbehartiging kunnen ſchenken, zoo worden toch door den éénen (ook buiten dat geheiligd beginſel) de zeden en het Vaderland meer ontzien en gediend; door een ander veracht en vertrapt. Van deze zijde beſchouwd is weder Göthe grootelijks in het nadeel. Met licht is in eenige Letterkunde de grondſlag van alle duurzaam volksgeluk, ja volksbeſtaan, de heiligheid des huwelijks, meer ſchaamteloos, maar te gelijk meer ſubtiel en gevaarlijk geſchonden en met voeten getrapt, dan in Göthes *Natuurneigingen* (*Wahlverwandtſchaften*), in welke de vrijheid der echtbreuk op eene romaneske wijze, en met al de verleidelijke kunſtenarijen van een ſchitterend talent wordt bepleit, en waaraan men zeker menig verdorven huwelijk niet minder veilig mag toeſchrijven, dan zoo vele zelfsmoorden aan de voorſtelling der *lijdensſmarten van den jongen Werther.* Schiller daarentegen hield meer aan de grondbeginſelen van eene, hetzij dan meer of min godsdienſtige zedekunde vast. Zijne treurſpelen toonen, dat hij groote karakters wel eens van den band dier beginſelen wilde ontſlagen zien, doch dat hij desniettemin over het geheel het beſtaan der beginſelen van waarheid en gerechtigheid in derzelver geldigheid meer dan Göthe eerbiedigde.

Eveneens is het verſchil geſteld met betrekking tot hun Vaderland. Hiervoor had Göthe geen zang, geen lied over. De gebeurtenisſen van 1813 en 1814, die anderen, hoe ongevoelig anders, in eene tijdelijke verrukking van dankbaarheid en lof brachten, lieten hem koud en gevoelloos. Naauwelijks kon de drang der betamelijkheid hem een paar magere verzen op het graf van Blücher afpersſen. Schiller daarentegen is overal in zijne Gedichten vol van gloeiend gevoel voor het Vaderland en de vrijheid, zoo als hij die opvatte, (offchoon hij ook hier, gelijk men zegt, eene wolk voor Juno nam), en van hem zijn ten minſte deze ſchoone Verzen in den *Wallenſtein* afkomſtig:

Die angebornen Bande knüpfe fest.
Ans Vaterland, ans theure, schliess dich an,
Das halte fest mit deinem ganzen Herzen:
Da sind die starken Wurzeln deiner Kraft;
Dort in der fremden Welt stehst du allein,
Ein schwaches Rohr, das jeder Sturm zerbricht (1).

Wij achten deze beſchouwingen van gewicht, wanneer men die maakt met opzicht tot het nationaal belang. Zeker, de Kerk van Christus kan leven en gedijen, ſpijt de wildſte aanvallen van den geest van ongeloof en bandeloosheid; maar den Christen is ook zijn volk in vele opzichten, ook waar het nog niet onder den invloed van de boodſchap des heils leeft, waard en dierbaar; en dan zeker is het niet onverſchillig, door welken invloed het beſtierd wordt. En wanneer wij dan nu in tegenſtelling aan de poëzij van eenen Göthe en Schiller, die van onzen Bilderdijk in aanmerking nemen, is er dan niet nog reden genoeg om God te danken, die ons ook in dit opzicht zoo kennelijk van andere volken wilde onderſcheiden? Werd deze onderſcheiding maar meer ter harte genomen, en de daarin opgeſlotene hooge roeping beide onzer taal en onzer natie dankbaar erkend, in plaats van onverſchillig ter zijde gelegd of moedwillig te worden weggeworpen! Doch van dit onderwerp ſpreekt meer opzettelijk het hierna volgende opſtel over

DE POËZIJ VAN BILDERDIJK.

Meermalen reeds in deze Bladen vergeleken wij de poëzij van onzen Bilderdijk, met die der heerſchende Dichtſcholen in Frankrijk, Engeland, Duitschland. Terwijl aldáár ten meeste al wat ſchitterend en uitnemend heet op het gebied der Dichtkunst, zich dienstbaar maakte òf aan den afval, òf aan de ijdelheid van onzen ontchristenden leeftijd, zoo onderſcheidde zich in Nederland een der hoogſte geniën, die Europa immer voortbracht, juist door de tegenſtelde richting. Lag het ten allen tijde in den aart en als in de roeping onzer Nederduitſche poëzij zich bezig te houden met de hoogſte en dierbaarſte belangen van den menſchelijken geest, met waarheid voor de eeuwigheid, met Christendom en Evangelie; in den hoogſten trap zien wij deze beſtemming ontwikkeld bij Bilderdijk. De verwonderenswaardige uitnemendheid zijner veelſoortige dichtgave beſtaat toch niet daarin alleen, dat hij den rijkdom onzer ſchoone moedertaal op eene nog voorbeeldelooze wijze wist uit te zetten in alle de deelen van het uitgeſtrekt gebied der poëzij; maar ook daarin, dat alle poëzij bij hem uitſtorting van het hart, afſpiegeling van het binnenſte zijner ziel, uitdrukking van de innigſte overtuigingen was. En dat op den bodem van dat hart geen

---

(1) Verſterk, verlevendig de banden der Natuur!
Kweek voor het Vaderland een gloeiend, werkzaam vuur,
En hecht er u aan vast met alle liefde en macht!
Dáár wortelt zich de kiem, het leven uwer kracht:
Bij vreemden ſtaat ge alléén: de ſpeelbal van een Niet;
Gelijk bij 't windgeblaas een zwak en wagg'lend riet.

bloot algemeene overtuiging van Godsdienst en Christendom, maar de behoefte aan Christus, de liefde van Christus, de zucht naar de komst en het Koninkrijk, de ijver voor de eer en de waarheid van Christus lag, kan wel voor niemand twijfelachtig zijn, die zelf aan eenig gevoel der genade Gods niet vreemd is. Niet zonder afwisselingen en tusschenpozingen, zoo al niet verstoringen van tijd tot tijd in de ontwikkeling, vestigde zich het echt Christelijke beginsel in de poëzij van Bilderdijk; maar ook onder die afwisselingen reeds hoe kenlijk, hoe wezenlijk en levendig! Zelfs in bundels van vroegere dagteekening, als b. v. de *Nieuwe Mengelingen* (A°. 1806 in het licht gegeven) toont zich die hoop, die in den zwaar beproefden, fel geschokten Dichter inwendig leefde, als een der vruchtbaarste bronnen zijner dichterlijke uitboezemingen. Doch het is te recht in eene meer opzettelijke beschouwing van Bilderdijks dichterlijken loopbaan (1) opgemerkt, dat vooral met de uitgave (A°. 1818) van den bundel *Wit en Rood* genaamd, zich een derde meer bestemd en doorgaand tijdperk van Christelijke poëzij in de uitgestrekte rij van zijne schriften opent. Tot deze rij behooren nevens de *Nieuwe Dichtschakeeringen*, vooral ook de *Krekelzangen*, en alle die talrijke snel op elkander gevolgde bundels, die het tijdvak van 1823 tot 1830 vervullen. Doch ook wederom in dit twaalftal laat zich eene opmerkenswaardige voortgang van innigheid en levendigheid in de belijdenis en verkondiging der dierbaarste waarheden waarnemen. Al meer en meer traden in deze jongste voortbrengselen van den grijzen Dichter, erkentenis van eigen zonde, zondigheid, en nietigheid, uitzien naar de volkomene verlossing in Christus, inzicht der volheid die in Hem is, praktikale begrippen van Gods deugden, daden, en beloften, op den voorgrond. Niet slechts de verdediging dier hoog-heerlijke waarheden tegen den afval en ontrouw onzer eeuw, maar de innigste en tederste behoefte aan derzelver toepassing op eigen hart en gemoed, bezielt de poëzij van Bilderdijks laatste tiental jaren. Wel mogen zij dan neffens, ja boven zijne vroegere schriften als voorwerpen van studie en innige overdenking aanbevolen worden aan onze opkomende jeugd, aan alle belangstellenden in waarheid, Christendom, en Christelijke Nationaliteit; al ware het ook (hetgeen wij geenszins gezind zijn toe te geven!) dat de heerlijkheid van taal en poëzij in deze laatste Dichtwerken eenigzins als eene ondergaande Zon zoude mogen geacht worden, in vergelijking met die van den *Ondergang der eerste Wereld*, of van de *Ziekte der Geleerden.* Het is misschien niet overbodig, onze lezers tot eene aandachtige lezing van Bilderdijks Dichtwerken op te wekken, door de herinnering aan zulke bundels, in welke de vruchtbaarheid zelve aan de verspreiding en gezette kennisneming schijnt hinderlijk te zijn geweest; van welke althands, het zij de onverschilligheid van ons lezend algemeen, of de partijdigheid der heerschappijvoerende Tijdschriften weinig meer dan den soms vreemd klinkenden titel heeft toegelaten bekend te worden. Zekerlijk zal al wie een hart bezit voor taal, voor dichterlijke schoon- en waarheid, voor Godsdienst en geloof, in een iegelijk dezer meer miskende dan gelezene bundels diepten en schatten vinden, nimmer genoeg te waarderen, of op te delven.

Tot eene proeve hiervan, versieren wij gaarne een paar onzer kolommen met herinneringen uit een en ander dier rijk bevrachte boekdeeltjes. In de aanwijzing en ontleding der taal- en dichterlijke schoonheden, of ook der in dat heerlijk kleed gehulde waarheden, ondernemen wij aan deze plaats niet te treden. De bloote uitschrijving van enkele ons bij de herlezing bijzonder treffende plaatsen kan voor uitvoerig beredeneerde aanbeveling gelden.

Wij hebben voor ons liggen de twee bundels, wier uitgave het eerst op die der *Krekelzangen* volgde, te weten: *de Rotsgalmen* (A°. 1824) en de *Navonkeling* (A°. 1826). Deze vier deelen doorloopende, mag men zich allereerst wel verwonderen over den rijkdom van onderwerpen, hartverheffende, zieltreffende onderwerpen, behandeld in de onderscheidene dichtstukken daarin bevat; dichtstukken, allen even helder en onbelemmerd uit het hart gevloeid, als zij kenlijke gewrochten zijn eener onvergelijkelijke geoefendheid in het kneeden onzer schoone en dichterlijke moedertaal. Alles, zoo wel taal en zinbouw, als melody van rijm en maat is hier ten dienste gesteld van de uitdrukking der hoogste, der innigste waarheden en gewaarwordingen. Had Bilderdijk sedert geen enkelen bundel meer in het licht gegeven, reeds zouden wij een volledig dichterlijk zamenstel hebben zijner overtuigingen omtrent de tederste aangelegenheden van zijne ziel, van den eenigen weg des heils, van zonde en ellende, van verzoening en verlossing, van God en zijne heiligheid, waarheid, en heerlijkheid, van Jesus Christus en zijn Koninkrijk; terwijl in verband met deze hoogste voorwerpen van geloof en hope, de liefde voor Nederland en Oranje, ook te midden der krachtigste toespraken, gelegenheid vindt tot de roerendste uitboezemingen. Moeilijk is hier de keuze van proeven tot staving van dezen lof. Men oordeele, of liever gevoele zelf, bij het lezen van Lofzangen als die op *'s Heilands Geboorte*, de Ode *aan God* (1), het *Kerstfeest*, de *Godheid*, de *Lof- en Dankzang*, de *Verlossing* (2); bij het overdenken van verzen als die eerbiedige en vrijmoedige, statige en roerende aanspraak *aan den Koning*, de Lierzang *Oranje* (3), de *Hoop*, de *Bemoediging*, de *Mededeelzaamheid* (4), het *Godbetrouwen*, het vers *aan de Joden*, dat *aan Amsterdam*, het *Christendom* (5), *Wet en Evangelie*, de *Taal*, de *Rechtsspraak*, de *Vertroosting*, de *Regenboog* (6), en zoo vele anderen die niet slechts door de verhevenste taal- en dichtvlucht uitblinken en wegslepen, maar ook leeren, troosten, zalven door de

(1) *Eenige wenken omtrent de dichterlijke loopbaan van* BILDERDIJK, door W. DE CLERCQ, in de *Eerezuil*, uitgegeven te Amsterdam bij Westerman, A°. 1833.

(1) *Rotsgalmen*, Deel I.
(2) *Navonkeling*, Deel II.
(3) *Rotsgalmen*, Deel I.
(4) *Rotsgalmen*, Deel II.
(5) *Navonkeling*, Deel I.
(6) *Navonkeling*, Deel II.

diepe en bevindelijke kennis van de hoogfte en zaligfte waarheden van Gods eeuwig blijvend Woord. Heerlijk b. v. toont zich zoodanig een inniger dan bloot wetenfchappelijk of dichterlijk inzicht, in het fchoone vers, dat wij hier laten volgen (uit de *Navonkeling*, Deel I. bl. 165—167) als belijdenis van het ware denkbeeld van *God*, zoo als Hij *zich openbaart in Zijn Woord*, tegenover de inbeeldingen van een zelfgemaakt Evangelie. Het luidt aldus:

Verheerlijk God! maar niet den God
  Dien ge in uw binnenst fchept,
Den God wien ge in uw brein gekneed,
  In 't hart gebeiteld hebt.
Geen God die zulk een goedheid is,
  Als aan Zijn recht onttrekt:
Geen God van louter wraak en vloek,
  Met blikfems overdekt:
Geen God wiens oog de zonde duldt
  Die ge in uw boezem ftreelt:
Geen God, als 't zondig hart zich wenscht,
  Naar uw verdorven beeld:
Geen God, wiens Wijsheid gij doorgrondt,
  Die aan uw leiband loopt,
Maar dien zijn heilig Woord verkondt,
  Wien 't hart en vreest en hoopt!
Wat prent ge u zelv' eene Astaroth
  En Baäl in 't gemoed?
Wat valt ge 't vormfel dat gij wrocht
  In blinden waan te voet?
Belach niet die zich nederbuigt
  Voor 't werkftuk van zijn hand,
Zoo gij de nevelwolk aanbidt,
  Gebootst in uw verftand.
Onzinnige! geef Gode de eer,
  Verzaak uw eigen waan,
En bid den God van Recht en Zoen,
  Die zich verklaard heeft, aan!
Vervloek die Heidnenherfenfchim
  Die door uw herfens fpookt;
Leg af dat trotfche zelfbedrog,
  Waaraan de Wijsgeer rookt!
Maar eer, aanbid, betrouw, en leef
  Den God van Abraham,
Den God, die in 't onzondig vleesch
  Voor ons op de aarde kwam!
HEM, die de zonde die Hij ftraft
  In JEZUS bloed vergeeft,
In HEM die voor ons aller fchuld
  Den vloek gedragen heeft!
In HEM, die, wreker van zijn recht,
  Zijn reinheid niet verkort;
Maar, ftroomende genadebron,
  Wat ademt overftort;
Die zonde ftraft, maar zondaars roept,
  En zondigen bevrijdt,
Verzoent, en heiligt, en verheft,
  En zich ter glorie wijdt.
Aanbid, o ftervling, buig in 't ftof,
  Voor zijn onzachtbren naam!
Voor één van zijn volmaaktheên niet,
  Maar voor die al, te faam!

Of wil men eene der kwalen onzer hedendaagfche Godgeleerdheid met meer bijtende gisping, maar niet minder juistheid van inzien en zeggen aangeduid zien, men leze de *Nieuwe Godsdienstleer* (in dat zelfde Deel bl. 156), waarvan het flot dus luidt:

Wat met geen eigen naam (1) genoemd wordt, moet verzwegen,
  Wat duidlijk wordt gezegd, dat geeft ge een andren zin;
En Reden doet daar bij wat best haar komt gelegen.
    De fchranderheid is hoog geftegen;
  Aan de eene zij' verlies, aan de andre zij' gewin!
De zaak is, 't Bijbelwoord allengskens uit te vegen:
  Of — JEZUS moet er uit, en Socrates daar in.

Doch onder den rijkdom der in beide de bundels voorhanden onderwerpen geven wij nog liever als een proeve van heerlijke waarheden, belichaamd in kernvolle poëzij, den aanhef en het flot van het vers *aan de Joden* (*Navonkeling*, Deel I. bl. 45—49):

'k Bemin, ik acht U, ja, Geflacht van Abraham,
Dat uw Verlosfer wacht uit Koning Davids ftam!
Gij zijt uw God getrouw, dien ge aanbidt. Is uw oogen
De blinddoek, die ze dekt, niet t'eenemaal onttogen;
Verwacht ge Hem, die kwam; rust Gods ontzachtbre wraak
Op u, vernederd volk, het Heidendom ten baak; —
De zegen is uit u, en zal u wederkeeren:
Gij zult, wien ge eens verwierpt, als uw Verlosfer eeren.
Hem ('t alvoldoende en alverzoenend Offerlam,)
Die nedrig uwe zonde en de onzen op zich nam;
Voor onze en uwe fchuld verbloedde, en in den hoogen
De zijnen gadeflaat met nimmer fluim'rende oogen.
Verwacht, verwacht vrij; keert uw uitzicht nimmer af;
De Leeuw van Juda leeft, voert aarde en hemelftaf,
En nadert andermaal. Verbeidt hem! Ja, Hij nadert,
Waar 't ruim Megiddon reeds zijne arenden vergadert
Den bloedwalm riekend, die van 't overgolfde dal
Der flachting wijd en zijd ten hemel opgaan zal,
Wanneer zijn wrekende arm de Heidnen uit zal delgen,
En Isrels hoop hereent met de afgedwaalde telgen.
Betreurt uw tempel tot zoo lang nog, treurt, ja treurt!
De fluier wordt u haast van 't aanzicht afgefcheurd.

En ftraks:

God wilde uw hoogmoed eens, den onzen thands, verlagen:
Hereend, zal onze olijf zijn oogst van vruchten dragen:
Hereend, heft hij zijn kruin ten wolken, en omvat
Heel 't aardrijk, en de daauw des hemels drenkt zijn blad,
En 't drupt van 't manna der onfterflijkheid. — Hebreeuwen!
Verliest geen voorrecht van een dertigtal van eeuwen,
In roeping, weldaân, en kastijding omgegaan,
Om 't onherroeplijk pad des afgronds in te flaan!
Aanbid, o edel Volk, door de Almacht uitverkoren,
Den Zoon van David, reeds in Abrams heup gezworen!
Houd onverwrikbaar aan uw heilbeloftnis vast;
Het oogenblik genaakt. Hij beve, wien 't verrast!

(1) In den Bijbel.

Wij voegen hierbij het Hallelujah, dat het heerlijke Zangſtuk op *Jeſus Christus* beſluit (1):

Hallelujah! Englenchoren,
Ja, wij ſtemmen in uw lied!
Weêrgekochten, ſchoon verloren,
Schoon in zondevloek geboren,
Schaamt uw zang zich onzer niet.
Ja, de ſtem van Adams zonen
Mengelt in uw zuivre toonen
Waar zij uit de boezems ſchiet!
Ja zij ſtoort uw lofzang niet!

Hallelujah, Serafijnen!
Eeuwig hallel onzen God!
Hallel ook bij 't aardſche kwijnen,
Als in 't hemelheilgenot!
Hallel bij uw weêrverſchijnen,
Koning, Rechter van 't Heelal!
Hallel tot het ſtof verdwijnen,
En in Geest herleven zal!
Hallel door alle eeuwigheden
Hem die voor ons heeft geleden,
Ons behoed heeft van den val.

Hallel, Oceaan der dingen
Uit wiens boezem alles ſproot! —
Hallel, SPRUIT uit 's Vaders ſchoot,
Medgenoot der ſtervelingen,
Die uit graf en dood verreest! —
Hallel, louterende GEEST,
Heilig makende Albezieler,
Zondeſmet- en doodvernieler!
Hallel, onbegrijplijk Een:
Hoogst geduchte misdrijfwreker; —
Toevlucht van den wetverbreker,
Borg en voorſpraak van den ſmeeker; —
Reiniger van 't aardsch gemoed; —
Lof en dank zij u gegeven
Voor de weldaad van het leven,
Voor den zoen in 't vlekloos bloed,
En d'alheiligenden gloed!
Zij, waar de adem Gods mag zweven,
U de lofzang opgeheven,
Dat en aard en afgrond beven,
EENIG WEZEN, EENIG GOED!

Waar zouden wij eindigen, wilden wij uit deze bundels zoo vele proeven van de hoogstgeſtemde Christelijke poëzij hier aanvoeren, als zich ſchier op ieder bladzijde daarin aanbieden. Misſchien komen wij op dit onderwerp nog wel eens in het vervolg terug, om dan meer bepaaldelijk op eenige bundels van nog latere dagteekening de aandacht te vestigen; als de beide *Vermakingen*, de *Voet in het Graf*, den *Schemerſchijn*, enz. In alle dezen ontboezemde de Dichter zich al meer en meer uit de diepte van zijn hart- en zielsbehoefte, bij zelden verflaauwde ſchittering van poëzij, in al zulke voorſtellingen van God en zijne waarheid, van den zondigen mensch, zijne ellende en eenig wezenlijke troost, als waarin ieder Christen zoo gereedelijk het getuigenis van Gods Woord, en de ondervinding van zijn eigen gemoed zal wedervinden. Mocht onze opkomende jongelingſchap, wie Nederlands taal en poëzij ter harte gaat, in deze ſchriften van den grootſten onzer dichteren niet alleen de diepten der volkomenſte dichtkunst, maar ook de ware beſtemming van die hemelgave onder de menſchenkinderen leeren onderzoeken, en verſtaan! Want dit was in haren aart de beſtemming van taal en poëzij (die beide toch zijn, uit een hooger ſtandpunt beſchouwd, in het wezen één!): den mensch op te voeren van de zichtbare dingen tot de onzichtbare, van zich zelven tot zijnen God; ja dien God, die niet gekend, geëerd, geprezen wordt dan in Jeſus Christus, het eeuwig geloofde Voorwerp aller hymnen en lofzangen *in den hemel.* In den hemel? maar ook eenmaal over de aard, wanneer de tijd zal daar zijn, insgelijks door onzen Dichter meer dan eens zoo zielſchokkend en hartverheffend bezongen (1):

Dees kleiklomp heeft weldra zijn dwaalkring afgeloopen;
De hemel neigt weêr tot hereeniging met de aard,
En ſchiet zich lachende uit door 't neevlig wolkgevaart.
De morgen naakt: de Zon der ongeſchapen waarheid
Breekt door, en 't wijd Heelal doorſchemert van heur klaarheid.
't Godslasterlijk gewormt', dat in zijn drekhoop wroet,
Verbergt het hoofd vergeefs bij de aanbraak van dien gloed.

Hij naakt, de Godmensch naakt, in 't Godlijk Alvermogen
Dat de aarde krimpen doet voor d' opſlag van zijne oogen,
Daar de adem van zijn borst gebergte en rots verſmelt,
En met de bliksemkracht heel 't aardrijk overſnelt.
Hij naakt, de Goël naakt, de hoop waarop wij ſtaren,
Om 't broedrendom op nieuw aan 't broedrendom te paren,
(Het afgevallen, aan het heiliger geſlacht)
Dat, brandende van liefde, op hun omarming wacht.
De Choren reiken reeds van uit den ſcheur der wolken
Hun jubelharpen toe aan de opgetogen volken,
En de invloed toont zich weêr van waarheên, lang verzaakt,
Wier lichtſtraal 't hart verwarmt, voorlang reeds uitgeblaakt. —
Schiet, ſtralen, o ſchiet uit! en, Heiland, laat het dagen!
Reeds hebben we in dit juk ons-zelv' te niet gedragen.
En, Dichtkunst, gij die 't hart aan Jezus voetbank voert,
Gij, aan uw Zustren eens zoo teder vastgeſnoerd!
Hervlecht dien zuivren band: laat ſpraak, en verw, en zangen,
Uit de eigen borst bezield, gelijke kroon ontfangen;
En vliet', bij 't zelfde licht als aller wieg beſcheen,
Penceel en harp met u door 't zielsgevoel tot een!

Ja, 'k zie die morgenſtond in d'arbeid der geboorte!
Waai aan, o balſemlucht uit Edens palmloofpoorte,
Ontlast van wachter, en heropend! Waai ons aan!
Dring reine boezems door, die voor hun oorſprong ſlaan,
Wier golving 't zuivre hart in heemlenweelde wiegelt,
En waar Gods heiligheid, Zijn godlijk beeld, in ſpiegelt.
Wek daar 't verduisterd SCHOON, 't onwraakbare ideaal
Der waarheid, uit den band van 't zielen kluistrend ſtaal
Waar in 't verſluimert, op! Zij hart, en oor, en oogen,
En zin- en ſpraaktuig één, één ſtrekking, één vermogen!
Één wederſchijn, één ſtem, één adem, één gevoel,
In voorwerp onverdeeld, en onverdeeld in doel!

(1) *Rotsgalmen*, Deel I.

(1) *Wit en Rood*, Deel II. Bladz. 20—22.

BESCHOUWING DER TIJDEN.

De rust van Europa bleef, wat het uiterlijke betreft, ongeſtoord, doch in het binnenſte blijft de woeling voortduren, en ook in dit korte tijdperk werd de magt tot wederſtand aan den revolutiegeest in Engeland op nieuw verzwakt door de belangrijke meerderheid, die zich ter gunſte van de door het Ministerie voorgedragene Wet omtrent de ſtedelijke regeringen in Ierland, in het Parlement verklaarde, als ook door de opheffing der Oranje-Societeiten in Ierland. Deze gebeurtenisſen herinneren ons aan de fabel van den geſlotenen vrede tusſchen de wolven en de lammeren, waarbij deze laatſten echter hunne honden als gijzelaars moesten geven. Wij zijn niet met alle de plaatſelijke bijzonderheden genoegzaam bekend, om de eerſte dier maatregelen genoegzaam te kunnen beoordeelen; wij zijn tevens op zich zelve tegen alle geheime verbintenisſen; maar wij verlangen dat men de zaak van Ierland in haar geheel beſchouwe, gelijk wij getracht hebben in ons Derde Deel (N°. 10 en 12) daarvan eenig denkbeeld te geven; en men zal dan moeten bekennen, dat de toeſtand der Protestanten in dat gedeelte des Britſchen rijks hagchelijk genoeg is, om bijzondere maatregelen tot aanſluiting en vereeniging te doen beramen, vooral in een oogenblik, waarin de regeering zelve partij tegen hen ſchijnt te trekken. Moge hun in deze gewigtige omſtandigheden wijsheid en beradenheid geſchonken worden! De toon van den Ierſchen volksleider ſtijgt nog ſteeds hooger en hooger, en het is te verwonderen, dat zijne vrienden van de *Gazette de France* hem nog ſteeds blijven opvijzelen, hoewel hij zich over den door hen zoo hoog geprezenen Don Carlos op eene zeer verachtende wijze uitlaat, en deszelfs Godsdienst een bijzonder ſoort van Catholicismus noemt.

Onze vermoedens omtrent het onbeduidende der Ministeriëele verandering in Frankrijk zijn bevestigd geworden. De leden der meer revolutionaire partij ſchijnen alleen in het Kabinet opgenomen om hunne zwakheid duidelijker voor den dag te doen komen. Niettegenſtaande de partij der Kamer, zoo als het heet, zegeviert, heeft men het woord *amnestie* niet durven uitſpreken. Zelfs de zoo redenrijke eerſte Minister Thiers geeft weinig uitlegging van hetgene er gebeurt, en alles toont, dat de aftreding der voormalige Ministers met geene verandering hoegenaamd in het ſtelſel der Franſche regeering in verband ſtond.

Treurig was het ſchouwſpel, hetwelk de volbragte doodſtraf aan de drie hoofdperſonen van het Proces Fieſchi opleverde. Denkbeeld van ſtraf beſtond er niet; het was meer eene wraak van de Maatſchappij op degenen, die hare rust hadden willen verſtoren. Wij bekennen dat ook wij, even als duizenden onzer medelezers van de dagbladen, de bijzonderheden van dit regtsgeding gevolgd hebben met eene nieuwsgierigheid en belangſtelling, die mede van het verderf onzer natuur getuigt. Zoo als men thans deze zaken voordraagt, wordt er eene deelneming opgewekt, gelijk die voor den held van een melodrama. Vroeger werd over vele dezer zaken een ſluijer geworpen, en op de geregtigheid Gods gewezen, in deze ontzettende wedervergeldingen blijkbaar. Zelfs de blaauwboekjes, die bij dergelijke gelegenheden onder het volk rond gingen, getuigden van de zucht om zoodanige voorbeelden tot waarſchuwing ter bekeering te doen ſtrekken; het was voor onze eeuw bewaard, om brieven van Fieſchi vol kinderachtigheden te doen drukken, en om dien ongelukkigen misdadiger door zoo veel oplettendheden tot aan den voet van het ſchavot, te doen gelooven, dat hij een zeer belangrijk perſoon was, hetgeen meer dan iets anders in den middelijken weg eene ware erkenning van zich zelven moest tegenhouden.

Opmerkelijk is de bijzonderheid wegens de bloemkranſen op het graf der ſluikmoordenaars geſtrooid; opmerkelijk de ſtroom van nieuwsgierigen, die naar het koffijhuis toevloeiden, alwaar de bijzit van Fieſchi te zien was. Ja, *Parijs is 't Babel onzer dagen*, doch de kiem ligt van nature in ons allen, en alleen de genade Gods kan de ontwikkeling tegenhouden.

Ongelukkige troon, zoo het heet, door een vrij volk in 1830 geſticht, en die ondertusſchen alleen door dwang en ſtrafoefeningen kan gehandhaafd worden! Het eene regtsgeding verdringt het andere. Het vermaarde Proces der Pairs werd door het ſpringen van het helſche werktuig geſtoord. Het Proces Fieſchi was weder met dat van Neuilly verbonden, en nieuwe ontdekkingen hebben thans weder arrestatiën en huiszoekingen ten gevolge, en geven openingen omtrent een meer uitgebreid complot. De zamenzweringen ſchijnen gelijk de zelfmoorden eene ziekte te zijn geworden. Eene ontzettende zelfzucht, eene zucht naar eigene verheffing ten koste van wat het ook zij, ligt op den grond van dit alles. Niets kan hare ontwikkeling beletten daar, waar de breidel der uitwendige inſtellingen vervalt, en waar inwendig geen licht is opgegaan.

Niet in Frankrijk alleen, door geheel Europa ſtrekt deze geheime zamenſpanning zich uit, zoo men ten minſte de berichten mag gelooven die omtrent de laatſte ontdekkingen gemaakt zouden zijn. De bezetting van de vrije ſtad Krakau door de verbondene Mogendheden geeft allezins grond aan dit vermoeden. Hier ſchijnt een middenpunt der onrustſtokers te hebben beſtaan. De Polen houden niet op, waar zij zich nederzetten, de ſmeulende vlam der ontevredenheid aan te zetten. Wie erkent niet de heldhaftigheid dier natie, en keurt niet de behandeling af, die dezelve tijdens de verdeeling van hun rijk ondervond? Doch dit belet niet het gevaarlijke van hunnen invloed op te merken, hetgeen trouwens wel te verwachten was van een volk, wiens adel, waaruit eigenlijk de geheele natie beſtaat, nimmer rust noch ondergeſchiktheid leerde kennen. Polen en Ierland zijn landen, met welke men medelijden mag hebben, zonder daarom de wederwraak, die de vroeger onderliggende partij zich meent te mogen veroorloven,

eenigzins te verſchoonen. Ook tegen dezen ſtap der Mogendheden moest de Franſche Kamer, de beſchermſter der Polen, wel protest inleveren; doch hoezeer het Fransch Ministerie zeer op de Engelſche verbindtenis roemt, ſchijnt het geenszins genegen om ter wille van de Poolſche zaak de goede verſtandhouding met het Noorden en Oosten af te breken.

De wapening van Engeland ter zee wordt door velen als eene dreiging beſchouwd. Echter niets beweegt zich nog in het Oosten, behalve de pennen van de correspondenten der dagbladſchrijvers, die behoefte aan oorlogzuchtige tijdingen hebben. In America ſchijnt de tusſchenkomt van Engeland alles bevredigd te hebben.

De gruwelen van den Spaanſchen burgerkrijg nemen toe. Eene koele barbaarschheid ſpaart thans zelfs het bloed der vrouwen niet. Met afgrijzen wendt zich het oog van deze tooneelen af. Cordova's werkeloosheid verwekt opmerkzaamheid. De Carlisten zegevieren in kleine ſtrooptogten en belegeringen. Het hulpcorps van Engeland wordt door ziekten verſmolten en het overblijfſel door vermoeijenisſen afgemat.

Portugal vertoont den voortgang van het verderf, dat zich ſedert lang in zijne geſchiedenis openbaarde, en dat door geene Conſtitutioneele vormen geſtuit wordt. Eene jonge Koningin, geſlingerd tusſchen eigenzuchtige partijvoerders; eene regering van geweld en wederwraak, bij finantiëele ongelegenheden: ziedaar wat dit land aanbiedt.

In Zwitſerland, woeling der partijen, zonder bepaald doel; verwarring van godsdienſtigen en ſtaatkundigen tegenſtand. Thans zien wij eene catholieke reactie in een gedeelte van het kanton Bern, waarbij tevens vrijheidsboomen geplant worden.

Volgens de dagbladen zoude de officieele aankondiging van den dood der moeder van Napoleon en grootmoeder van den Koning van Rome alleen behelsd hebben, dat er eene Mevrouw Letitia Buonaparte geſtorven was, die vele kinderen gehad heeft! En wij zijn nog ſlechts vijfentwintig jaar verwijderd van 1811, het toppunt van Napoleons verheffing! Welke lesſen moesten deze ondervindingen niet geven, en toch, zij ſtrekken om poëtiſche en welſprekende tegenſtellingen en tafereelen te doen vervaardigen, doch gaan voor de praktijk des levens veelal verloren.

En nu Nederland! De finantiëele questie is het groote vraagſtuk. In den allerneteligſten toeſtand, waarin wij geplaatst zijn, bij de onverſchilligheid van ſommige Mogendheden, en de vijandſchap van anderen, onder eenen last gebukt, dien wij nimmer konden denken te zullen torſchen, zijn wij tot op dit uur bewaard geworden. Mogt ons oog op dien God zijn, die ons uitredde tot op dit heden! Te vreezen is het echter, dat men te veel rust op menſchelijke plannen, die zoo ligt kunnen falen. De ſtroom der vermakelijkheden houdt ondertusſchen niet op te vloeijen, en meer en meer ontwikkelt zich eene wuftheid, die aan het Nederlandſche karakter niet eigen ſcheen. Terwijl de groote wereld onzer reſidentie, gedachtenloos als het ware, van het eene bal naar het andere wordt voortgezweept door die begeerte naar genot, welke op zulk eene wijze wel afgeſtompt, doch nimmer verzadigd wordt, heerscht in alles wat te Amſterdam geſchiedt, altoos eene meerdere gemoedelijkheid, doch tevens ook eene diepere werking van dien geest der eeuw, die het er zich vooral op toelegt, om aan hetgeen niet godsdienſtig is, eene godsdienſtige kleur te geven. Wij behoeven ons hier ſlechts te beroepen op de plegtige begraving van eenen tooneelſpeler, die ook ditmaal weder plaats gehad heeft. Wij willen de dooden niet beoordeelen, maar alleen de levenden waarſchuwen, en vragen, of het wegrukken van zulk eenen man op eene zoo ontzettende wijze, op de aanſchouwers toch niet wel eenen anderen indruk heeft gemaakt, dan van iemand, die, gelijk in een dagblad gezegd is, een voorbeeld gegeven heeft, hoe men in zijne roeping moest ſterven? Wij vragen tevens aan die eeuw, die het goedvindt den ſtand des tooneelſpelers van allen blaam te ontheffen, die er ſteeds door eene zekere zamenſtemming der volkeren, en ook door de Christelijke Kerk aan gehecht is geworden, waarom die algemeene deelneming, die heidenſche hulde, die koorzangen, die aanſpraken! Zijn wij dan maar op éénen dag der week Christelijk en Gereformeerd? En terwijl wij deze afgoderijen met menſchen in onze kerken drijven, durft men dezelve nog het *huis Gods* noemen, en diegenen beſchuldigen, die zich aan de dienst in dezelven onttrekken!

Ook onze letterkunde wordt meer en meer door zinlijkheid en ligtvaardigheid gekenmerkt. Zoo viel onze aandacht onder anderen bij het inzien der *Komeet* (N°. 10) op het vertelſel *Wraak*, waarin het overſpel op zulk eene bevallige en aanlokkende wijze wordt voorgeſteld, dat de indruk op vele harten niet dan verderfelijk kan zijn, wat ook het gevolg moge wezen, dat naderhand uit die misdaad ontwikkeld wordt. Treffend was ons ook in dat zelfde weekblad de voorſtelling van Charlotte Stieglitz, de ongelukkige vrouw, die, gelijk men zich uit de dagbladen van het vorig jaar herinnert, zich den dolk in het hart ſtiet, om, zoo men zegt, bij haren ziekelijken echtgenoot eenen genezenden ſchok te veroorzaken, of eene verergering van zijnen toeſtand tegen te gaan. Bij velen in Duitschland gaat deze vrouw voor eene heldin door, voor een offer der huwelijksliefde! Hier, eindigt de ſchrijver met haar bij Arria te vergelijken, en zegt: »Zij offerde zich op, om haar »man de kracht tot leven weder te geven. Wie werpt »den ſteen op beide deze grootmoedige vrouwen? Of »zoude de Christen zulks doen, die in de leer, welke »hij belijdt, als derzelver hoofdgrond den vrijwilligen »afſtand van het leven door den Christus, als een offer »voor het heil der lijdende menschheid, erkent en aanbidt? Hier past een eerbiedig zwijgen, eene berusting in de ondoorgrondelijke wegen eener toelatende »Voorzienigheid."

Wij vragen of dit berusten de vrijheid, ja den pligt wegneemt, om het kwade kwaad te noemen, en de wet van dien God te handhaven, die zegt, *Gij zult niet dooden!* Voorzeker, er is ontkoming door het geloove in Hem, die niet een *offer der lijdende menschheid* geweest is, maar die gestorven is voor *zondaren*, *opdat zij, die in Hem gelooven, niet verloren gaan, maar het eeuwige leven hebben.* Waar blijkt dit geloof bij de arme Charlotte Stieglitz? of is het niet eene door God veroordeelde daad, waardoor zij deze wereld verliet? De ontwikkeling van haar leven, in de *Evangelische Kirchenzeitung* (1) gegeven, toont genoeg, hoe bij haar, die zoo veel beminnelijks en wegslepends vereenigde, ja wie het zelfs niet aan eene zekere godsdienstigheid ontbrak, de eenig vaste grond, het waarachtig geloof in Christus ontbrak. Zonder eenen steen te werpen, of ons eenig oordeel aan te matigen, meenen wij deze zelfmoorderesse als een waarschuwend voorbeeld te moeten voordragen van het gevaar dier dweepachtige kunstwereld, waarin kunst en gevoel tot godsdienst worden, en waarbij men zelfs met Christelijke namen en vormen kan spelen, doch onbekend blijft met de kracht van dat Woord, dat als een tweesnijdend zwaard in ons hart moet dringen. Niet onze zondige verbeelding en oordeel, maar de uitspraken van het Woord zijn de regels onzer daden; en van een offer, gelijk dit hier voorgesteld wordt, meldt ons het Evangelie niets. De Heiden kende allerlei verzoeningen en offers; de Christen kent slechts één offer: Christus, God en mensch, die alleen de straf der zonden kon dragen, omdat Hij zonder zonde was. Daar, waar de ware Godsdienst niet bestaat, wil de mensch steeds zelf het offer zijn; zelf verzoenen. Heeft men niet aldus van de *zelfsoffering* van Van Speyk gesproken? Pijnlijk trof ons te dezen opzigte nog het kortlings uitgekomen gedicht van La Martine, *Jocelyn*, waarin de held van het stuk zijne schuldige geliefde gerust ziet afsterven, daar hij er nog genoeg nachtwaken en zelfkastijdingen voor over heeft, om hare zonde te verzoenen. De Heere vestige ons oog op dat bloed, dat van alle zonden reinigt, doch dat nog zoo dikwijls voor de zoogenoemde godsdienstige wereld een ergernis blijft.

Het kerkelijke blijft gewigtig voor Europa, op vele plaatsen het brandpunt van den strijd, maar tevens het eenige van waar licht voor de volkeren kan uitgaan. Hoe in Duitschland de waarheid wordt aangerand, hebben wij in een afzonderlijk opstel van dit nummer getoond. In Frankrijk wordt men hier en ginds liefelijke vruchten van de verkondiging der waarheid en van de verspreiding des Bijbels gewaar. Aan ijverige verkondigers des Woords, die zonder bepaalde wetenschappelijke opleiding de boodschap des heils verbreiden, blijft eene groote behoefte heerschen. Hoewel hier en daar door den rampzaligen ijver van sommige Priesters de Exemplaren van Gods Woord opgezocht en verbrand worden, blijft in andere gedeelten van dat rijk de uitdeeling en verkoop der Bijbels ongestoord plaats hebben. In het oude zoo bijgeloovige Bretagne openen sommigen hunne oogen voor het licht der waarheid, waaronder een Priester; en men hoopt dat aldaar weldra in de volkstaal gepredikt zal kunnen worden. —

De loop van het in ons vorig Nummer vermelde proces van den Predikant Oster, wegens het houden van godsdienstige oefeningen, is in zoo verre van aard veranderd, dat het koninklijke hof van Metz de beslissing van de vorige regtbank niet bevestigd heeft, maar wel het houden van zoodanige oefening aan de vergunning van den plaatselijken Magistraat vermeent onderworpen te zijn. De Heer Oster wordt door zijne Christelijke vrienden met geldelijke bijdragen ondersteund, ten einde het appel bij het Hof van Cassatie te kunnen doorzetten, daar men algemeen van oordeel is, dat het van de beslissing van dat Hof af zal hangen, of er inderdaad vrijheid van Godsdienst bestaat, dan of de uitoefening van dit door het Charter toegekende recht aan den willekeur van ondergeschikte beambten zal overgelaten worden.

In ons Vaderland mede, en wel zeer bijzonder, worden de kerkelijke aangelegenheden steeds hachelijker. Met leedwezen en droefheid zien wij dat de vervolgingen en maatregelen tegen de godsdienstige bijeenkomsten steeds voortduren. Zelfs hier ter stede werd dezer dagen eene zoodanige bijeenkomst van meer dan twintig personen door de Politie gestoord. Het zij die bijeenkomsten plaats hebben onder de afgescheidenen, of onder de leden van de erkende Kerken, wij kunnen de maatregelen daartegen in het werk gesteld, niet dan diep betreuren. Mochten deze Stemmen tot onzen Geeerbiedigden Koning kunnen doordringen; wij heffen die met aandoening op ten behoeve van de godsdienstvrijheid, aan de ingezetenen onzes lands van ouds gewaarborgd en door de grondwet toegekend, ten behoeve van broeders, medebelijders van dezelfde dierbare geloofswaarheden, en tot wier aanklachten tegen de heerschende leer en ordening onze Kerken maar al te zeer aanleiding gegeven werd, en steeds meer en meer wordt. Men bedenke toch, dat middelen van bedwang, waar het de zaak der Godsdienst geldt, waarachtigen ijver nimmer kunnen uitblusschen, maar daarentegen aan verkeerden ijver plaats of voedsel geven, en eigenlijk de groote oorzaak plegen te zijn van juist dat kwaad, dat men meent te weeren. Zullen onder den scepter van Oranje Nederlandsche ingezetenen in hunne huiselijke en Godsdienstige vrijheid worden belemmerd? belemmerd, omdat zij getrouw wenschen te zijn naar hunne overtuiging aan die leer, met welke én Nederland én Oranje in de dagen der Vaderen groot werden, en Europa, zoowel

(1) Nov. en Dec. 1835.

als zich zelve, beschermden tegen allerlei dwinglandij? Wat ons betreft, juist omdat wij zelve tot hiertoe van alle dergelijke moeilijkheden ter zake onzer dierbare Godsdienst bewaard bleven, zoo achten wij ons te meer verplicht, de vrijheid van godsdienstoefeningen ook voor onze broeders in te roepen en te verdedigen. Juist omdat wij met de afgescheidenen niet vereenigd staan in hunne scheiding en in hunne begrippen van kerkherstelling, zoo gevoelen wij ons te meer gedrongen, niet slechts onze belangstelling, maar ook onze zamenstemming met hun, zoo ver die gaat, openlijk en herhaald te belijden. Offchoon geene vrijheid tot op dit oogenblik vindende, om alle kerkelijke gemeenschap af te breken met degenen, over welker verregaande afwijkingen wij ons met recht beklagen, zoo kunnen wij het toch wel niemand kwalijk nemen, die, daar hij hongert naar eene prediking van Waarheid en Genade, welke hun in de openbare Kerken maar al te zeer onthouden wordt, zijne stichting elders zoekt; het zij dan in de huislijke Godsdienst, het zij in de broederlijke bijeenkomsten. Wat verplichting kan er voor iemand bestaan, om zich te vergenoegen met de voorstelling van een *ander Evangelie*, dat even weinig met den Bijbel, als met de aloude Belijdenisschriften overeenkomt? Vraagt men ons: Waarom gaat ook gijlieden dan niet uit? Zoo is het antwoord: Omdat in de dingen van Gods Koninkrijk de kwaal te kennen nog geene macht geeft, om een middel te bedenken en aan te wenden, zonder hooger gezag dan dat van ons zelve of andere menschen. Wat ons duidelijk zal worden de wil van God te zijn, daarhenen wenschen wij geleid te worden; en genade te ontfangen, om dan ook zonder aanzien van wat bedenking het zij, Hem te volgen, en liever, dus doende, met zijn volk kwalijk gehandeld, dan door eene wereld, die Hem niet kent, geacht of gespaard te worden.

VRIJHEID VAN GODSDIENSTOEFENING.

Wij lezen in de *Evangelische Kirchenzeitung* van de maand Januarij dezes jaars (S. 40) het volgende bericht uit Zwitserland: »De Raad van het Canton Bern heeft »de Oefeningen, welke door de Leeraars van het *Evan-»gelische Genootschap* gehouden worden, vrijgelaten, en »in het Besluit deswege het volgend zeer eenvoudige »motief uitgedrukt: *Daar het een iegelijken geoorloofd »is, in het openbaar te eten, te drinken, en zich te »vermaken, op het land tot tien uren des avonds, en »in de stad tot elf uren, zoo zoude het onbillijk zijn, »aan de vrijheid der zulken, die hun genoegen in gods-»dienstige stichting vinden, eenige de minste verhinde-»ring in den weg te leggen.*"

PAASCHFEESTHERINNERING.

Wij lezen bij Johannes (XX. v. 19): *Als het dan avond was op denzelven eersten dag der weke, en als de deuren gesloten waren, daar de discipelen vergaderd waren om de vreeze der Joden, kwam Jesus en stond in het midden, en zeide tot hen: Vrede zij ulieden*; en straks (v. 26): *En na acht dagen waren de discipelen wederom binnen, en Thomas met hen: en Jesus kwam als de deuren gesloten waren, en stond in het midden, en zeide: Vrede zij ulieden.* Het behoort tot de alles verflaauwende uitlegwijze van onzen leeftijd, deze verschijningen van den Zaligmaker na zijne opstanding op bloot natuurlijke wijze te verklaren; als of de Heere hier niets wonderlijks gedaan heeft, maar zich alleenlijk de deur door een of ander heeft laten openen, of wel half geopend gevonden zal hebben. Grooter schriftverdraaiing is wel niet te denken. Immers de aangehaalde texten zeggen vlak het tegendeel. Jesus kwam, niet als Hem eene deur geopend werd of was, maar *τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, de deuren gesloten zijnde;* en *stond* alzoo, onverwacht, eensklaps, *in het midden.* Hoe veel eenvoudiger en heerlijker is wederom de verklaring van Calvijn aan deze plaats: » Deze omstandigheid (*daar de »deuren gesloten waren*) is er uitdruklijk bijgevoegd, » omdat zij een blijk medebracht van Christus Goddelijke » macht. Want dat sommigen meenen, dat iemand Hem » de deur zal geopend hebben, en Hij op bloot mensche-» lijke wijze zal ingekomen zijn, is ver van de meening » des Evangelieverhaals. Men moet het dan vasthouden, » dat Christus niet zonder een wonder is ingekomen, » om een bewijs te geven zijner Godheid, en de disci-» pelen daarop opmerkzaam te maken; niet evenwel zoo » als de Roomschen (en sommige Lutherschen) willen, » als of Christus met zijn verheerlijkt lichaam *door de » deuren henen* zal gekomen zijn." En inderdaad, daar staat niet: DOOR *de geslotene deuren* (διὰ), maar eenvoudig: *de deuren gesloten zijnde*, d. i. door de discipelen gegrendeld geworden zijnde, om de vreeze der Joden. Het wonderdadige in deze handeling blijkt niet slechts uit het onbevooroordeeld gelezene verhaal, en de nadruklijke herhaling van dezelfde omstandigheid, zoo v. 19 als v. 26; maar ook uit de vergelijking met v. 30, waaruit noodzakelijk volgt, dat dit tweemaal herhaalde inkomen, *de deuren gesloten zijnde*, tot de *teekenen* (σημεῖα) behoort, die *Jesus gedaan heeft in de tegenwoordigheid zijner discipelen.*

Waarom toch steeds het Goddelijke zoo getracht te vermenschlijken? de heerlijkheid van Christus dus bij alle gelegenheid verdonkerd? Of is het niet eene eeuwige, eene voor het geloof volzalige waarheid, dat het *Jesus is, die den sleutel Davids heeft, die opent, en niemand sluit, en Hij sluit, en niemand opent?* Openb. III. v. 7. *De sleutels der helle en des doods* zijn in zijne macht, zoowel als de geslotene deuren bij de discipelen, ja, de geslotene harten van zijne vijanden zelve.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE VERHEERLIJKING OP DEN BERG.

Met de gedachtenis van 's Heeren Opſtanding en Opvaring ſtaat in naauw verband die van een veelbeduidend oogenblik in de dagen van zijnen wandel *in knechtsgeſtalte* op de aarde: dat der *verheerlijking op den berg*. Deze ontzachelijke verſchijning toch was eene ſoort van prophetisch vergezicht in de toekomst, niet in een blooten droom of verrukking vån zinnen, maar in werkelijke wezenlijkheid aan drie uitverkorene discipelen, Petrus, Johannes en Jacobus, vertoond. Het was, dus leert het ons de Schrift bij Marcus verſtaan, het was een *gezicht van het koninkrijke Gods*, als *gekomen met kracht* (1), *Wij hebben u bekend gemaakt*, zegt Petrus (2), *de kracht en* TOEKOMST *onzes Heeren Jeſus Christus, als die aanſchouwers geweest zijn van zijne majesteit, daar Hij van God den Vader eere en heerlijkheid ontfing, toen zoodanig eene ſtem van de hoogwaardige heerlijkheid tot Hem gebracht werd: Deze is mijn geliefde Zoon, in welken ik mijn welbehagen hebbe. En deze ſtemme hebben wij gehoord, als zij van den hemel gebracht is geweest, toen wij met Hem op den heiligen berg waren.* Het was een gezicht waarin Jeſus zich voor eenige weinige oogenblikken in den glans dier koninklijke heerlijkheid, in de geſtaltenis dier goddelijke majesteit vertoonde, in welke Hij eenmaal, omſtuwd van Zijne opgeſtane en veranderde heiligen, zal komen op de wolken des hemels, om de dingen die op aarde zijn met de dingen die in den hemel zijn tot één zelfde Godsrijk te vereenigen, volgens hetgene van Hem geſchreven is (3). Rijk in waarheden, leeringen, en vertroostingen is ook wederom deze gebeurtenis, waarin op eene zoo bijzondere wijze te gelijk de opſtanding, de hemelvaart, de wederkomst van Christus te midden van de tijdsbedeeling Zijner omwandeling in armoede en nederigheid den discipelen voor oogen werd gebracht. Wij vinden het geheimnisvolle gezicht in de volgende woorden beſchreven bij Lucas (IX, v. 27—36): *En ik zeg u waarlijk, daar zijn ſommigen der genen die hier ſtaan, die den dood niet zullen ſmaken, tot dat zij het koninkrijk Gods zullen gezien hebben. En het geſchiedde omtrent acht dagen na deze woorden, dat Hij medenam Petrus en Joannes en Jacobus, en klom op den berg om te bidden. En als hij bad, wierd de gedaante Zijns aangezichts veranderd, en Zijne kleeding wit en zeer blinkende. En ziet, twee mannen ſpraken met Hem, welke waren Moſes en Elia. Dewelke gezien zijnde in heerlijkheid, zeiden zijnen uitgang, dien Hij zoude volbrengen te Jeruſalem. Petrus nu en die met hem waren, waren met ſlaap bezwaard, en ontwaakt zijnde, zagen zij zijne heerlijkheid, en de twee mannen die bij Hem ſtonden. En het geſchiedde als zij van Hem afſcheidden, zoo zeide Petrus tot Jeſus: Meester, het is goed dat wij hier zijn: en laat ons drie tabernakelen maken, voor U eenen, en voor Moſes eenen, en voor Elias eenen, niet wetende wat hij zeide. Als hij nu dit zeide, kwam een wolk en overſchaduwde hen: en zij werden bevreesd, als die in de wolke ingingen. En daar geſchiedde een ſtem uit de wolke, zeggende: Deze is mijn geliefde Zoon, hoort Hem. En als de ſtem geſchiedde zoo werd Jeſus alleen gevonden; en zij zwegen ſtil, en verhaalden in die dagen niemand iets van hetgeen zij gezien hadden.* Wij bepalen ons uit den rijkdom van allerlei onderwijzing in dit gewijde verhaal bevat, alleenlijk tot de volgende vier bijzonderheden: de gedaanteverandering des Heeren; de tegenwoordigheid van Moſes en Elia; de ſtem uit de wolken; de gewaarwording der drie discipelen.

Allereerst dan vestige zich onze aandacht op den Heere zelven. Hetgeen Hij hier voorhad aan Zijne drie vertrouwdſte discipelen te toonen, was een aanſchouwlijke voorſtelling van de heerlijkheid die, ofſchoon van alle eeuwigheid de Zijne bij den Vader, in Zijne aangenomene Middelaarsbediening niet dan door *lijden* ſtond in bezit te worden genomen. Hij vertoont zich des aan deze drie vertegenwoordigers van geheel de gemeente Hem van den Vader gegeven, zoo als Hij uit het graf verrezen, in de heerlijkheid opgenomen, op de wolken des hemels wederkomende, van de Zijnen, van de Engelen, van alle ſchepſel eenmaal zoude worden gezien. Het is binnen de ruimte eeniger weinige oogenblikken een voorſmaak, een gezicht, eene toezegging van aanſtaande zegepralen. Dat lichaam, hetwelk in de handen van zondige men-

(1) Marc. IX. v. 1. (2) 2 Pet. I. v. 16—18.
(3) 1 Thess. IV. v. 14—17. Eph. I. v. 10.

ſchen weldra overgeleverd, gegrepen, gebonden, gegeesſeld, mishandeld, gekruiſigd, doorſtoken ſtond te worden, wordt thands van eenen zonneglans omſchitterd, niet van buiten daarop nedergedaald, maar van uit het binnenſte der Godheid, die in hetzelve als in Zijnen tempel woonde, doortrokken en doorſtraald. Dat aangezicht, in hetwelk geen minder of ander dan God zelve zich aanſchouwlijk maakte, maar dat weldra door Joden en Heidenen geſmaad, geſlagen, beſpogen ſtond te worden, verſchijnt hier voor een oogenblik in de volheid van dat licht, waarin hem Jeſaia zag eeuwen te voren in den geest: *zittende op zijnen troon, en zijne zomen vervullende den tempel* (1). Jeſaia zag de heerlijkheid des Genen die te komen ſtond, en ſprak van Hem (2): maar Jeſus, de Heiland zelve die gekomen was, profeteert hier van zich zelven, niet met woorden, maar met de betooning zelve Zijner goddelijke majesteit. De ongeſchapen Zon der heerlijkheid breekt hier door, tusſchen de nevelen, waarachter Hij zijn glans voor eenen tijd verbergen wilde. In de ſtilte en in de afzondering vertoont Hij zich gelijk Hij eenmaal van allen zal gezien worden, het zij tot verſchrikking en oordeel, het zij tot volkomene verloſſing en eeuwige verblijding; en Petrus, die Hem even te voren beleden had als den Christus, den Zoon des levendigen Gods (3), aanſchouwt hem thands in die heerlijkheid waarvan hij later in den Brief getuigde, en waarop ook zijn medegetuige Johannes ziet, als hij uitroept: *Wij hebben Zijne heerlijkheid gezien, eene heerlijkheid als des eeniggeborenen van den Vader* (4). Dit is *dat Woord, dat bij God was, en God was, en vleesch werd*, en dit *Zijn vleesch gaf voor het leven der wereld*, en het wederopnam uit het graf, en gezeten aan de rechterhand van God den Vader, als *het Lam dat geſlacht is*, waardig is te ontfangen met den Vader en met den Heiligen Geest, de aanbidding, eere en heerlijkheid in alle eeuwigheid.

Doch bepaalt ons de heerlijkheid die hier van Jeſus aangezicht, lichaam, en kleederen uitſtraalt, bij de waarheid der Godheid die lichamelijk in Hem woonde; de wijze waarop zich die doorbreking van inwendige *Majeſteit* (5) op den heiligen berg vertoonde, bepaalt ons bij de niet minder dierbare waarheid der aangenomene menschheid onzes Heeren, in welke Hij door lijden en gehoorzaamheid verzoening wrocht. *De gedaante zijns aangezichts werd veranderd, en zijne kleeding wit en zeer blinkende*, ALS HIJ BAD. Jeſus BAD! De nachten bracht Hij door alleen op de bergen, of in woeste plaatſen BIDDENDE (6)! Even voor dat de Discipelen tot Hem kwamen om van Hem te leeren, hoe zij bidden moesten, BAD Hij (7)! Even voor dat Hij de Discipelen de vraag voorſtelt: voor wien *zij* Hem hielden, was Hij *alleen aan eene plaats* BIDDENDE (8). Even voor de verkiezing der twaalf Apostelen, *bleef Hij den nacht over in het gebed tot God* (1). Als Hij van Johannes in den Jordaan gedoopt was, werden de hemelen geopend, en de Heilige Geest daalde neder, terwijl Hij BAD (2)! O diepte der verborgenheid! Hij die de aanbidding ontfangt der Engelen en de hulde van al wat ſchepſel is, Hij *bidt*, ja *Hij leeft* om ook nu nog *altijd te bidden voor degenen, die door Hem gaan tot God* (3). Doch daarin juist ligt de kracht en de waarheid van dat woord: MIDDELAAR. Een *Middelaar Gods en der menſchen is Jeſus Christus* (4), geen Middenwezen tusſchen God en den mensch, maar God en mensch tevens; als *God* aangebeden, als *mensch* vatbaar om te kunnen bidden, als *Middelaar* biddende een om Zijns zelfs wil altijd zeker verhoord gebed. Krachtig en lieflijk rust op dezen grond de goddelijke vermaning in het woord: *Bidt zonder ophouden!* de goddelijke belofte van den Middelaar zelven: *Al wat gij den Vader zult bidden* IN MIJNEN NAAM, *dat zal* IK *u geven* (5). Jeſus leeft, en al wie in Hem gelooft zal leven. Jeſus bidt, en al wie tot en door Hem bidt, wordt door Zijn gebed behouden.

Doch wij wenden onze oogen thands tot de twee mannen, die naast den Middelaar in Zijne heerlijkheid, op den berg gezien werden, en met Hem ſpraken. Het zijn Moſes en Elia, beide Godsmannen, die ook vóór hunne verſcheiding Gods heerlijkheid zagen op de bergen; deze op Horeb, gene op Sinaï. Het zijn Moſes en Elia, de twee groote Propheten Israëls, mannen van wonderen en teekenen, niet alleen op aarde maar ook uit den hemel. Jeſus Christus wil op den berg zijner heerlijkheid, zoo wel als in het woord Zijns Evangelies, getuigenis ontfangen van Moſes en de Propheten (6). Van Hem heeft Moſes geſproken; Hem hebben Moſes en Elia voorafgebeeld, gene in zijn middelaarſchap en opſtanding; deze in zijne opneming ten hemel; beide in dat wonderdadig veertigdaagſche vasten, onder welks volkomene vervulling de ſterkte des Satans door Jeſus nedergeworpen werd in de woestijn (7). Groot voor het aangezicht van Pharao, van Israël en van Egypte was de man Moſes, als zijn ſtaf de plagen bracht over de verdrukkers, de Roode Zee in tweeën kliefde, de wateren uit de ſteenrots ſtroomen deed; ontzachlijk is de Propheet Elia, als hij vuur uit den hemel doet nederdalen, de hemel op zijn gebed zich ſluit en weder opent, het doode kind door driemaal herhaald gebed weder opgewekt wordt. Maar meer dan Moſes en dan Elia is hier. Het is de dienstknecht niet, maar het is de Meester en de Heere; niet het afhankelijke ſchepſel, maar de Zoon, die tot de ſtormen en de zeeën ſpreekt, en zij zwijgen; die tot den blinde zegt: *Ik wil, word ziende*; en tot den geſtorvenen: *Komt uit!* en hij kwam uit. Met Hem, Israëls Koning en Zaligmaker, ſpreken Moſes en Elia in de heerlijkheid op den berg, van *zijnen uitgang, dien hij zoude volbrengen te Jeruſalem*, van Zijn lijden. Want tot in

(1) Jes. VI. v. 1.
(2) Id. XII. vs. 41.
(3) Luc. IX. v. 20. Matth. XVI. v. 16.
(4) Joh. I. v. 14.
(5) *Μεγαλειότης*. 2 Pet. I. v. 16.
(6) Marc. I. v. 35.
(7) Luc. XI. v. 1.
(8) Luc. IX. v. 18.

(1) Luc. VI. v. 12 en 13.
(2) Luc. III. v. 21 en 22.
(3) Heb. VII. v. 25.
(4) 1 Tim. II. v. 5.
(5) Joh. XVI. v. 23. XIV. v. 13.
(6) Joh. V. v. 54. Hand. XXV. v. 22.
(7) Matth. IV. v. 1. en volg.

de hooge plaatſen des hemels, en tot in de diepten der eeuwigheid, blijft het lijden en het koninkrijk van den Christus, den Zone Gods, een eenig onverdeelbaar denkbeeld, een zelfde lofzang, een zelfde verloſsingspſalm.

Maar Moſes en Elia verdwijnen achter de lichtwolk; Jeſus blijft alléén, en *daar geſchiedde eene ſtem uit de wolke, zeggende: Deze is mijn Zoon, de Geliefde* (1), *hoort Hem.* Hij is de Zoon, en die Hem hoort, hoort den Vader; *die Hem gezien heeft, heeft den Vader gezien.* O! dat wij Hem hooren, opdat wij Hem eenmaal ook zien mogen! dat wij Hem hooren in het Woord der H. Schrift, in de beloftenisſen des alouden Verbonds, in de teekenen der tijden, in dat getuigenis dat Hij van zich zelven gegeven heeft: *Die den Zoon* HEEFT, *die heeft het leven; die den Zone Gods niet heeft, die heeft het leven niet, maar de toorn Gods blijft op hem*, en, *Die tot mij komt, dien zal ik geenszins uitwerpen; Niemand kan tot mij komen, ten zij dat de Vader die mij gezonden heeft, hem trekke!* en, *Ik zal den dorſtigen geven uit de fontein van het water des levens om niet!*

Doch nu — de Discipelen. Gelijk Moſes en Elia de vergadering der volmaakte rechtvaardigen in den hemel, op dien berg van wondervolle ontmoeting, vertegenwoordigden, zoo vertegenwoordigden deze drie de gemeente, die nog in hare vreemdelingſchap op aarde is. Dezelfde drie, die hier opgeleid worden tot de aanſchouwing der oogenblikkelijke verheerlijking, diezelfde zijn het die op gelijke wijze later door den Heere afgezonderd worden, om Hem nabij te zijn in de angſten van Gethſemane. Doch beide op den berg en in den hof zijn zij, terwijl de Meester bidt en waakt, ſlapende en van zinnen verward. Noch tegen de hoogte, noch tegen de diepte der openbaringen, waarmede zij verwaardigd worden, waren zij op dat tijdſtip nog beſtand. Petrus wil tabernakelen maken voor Jeſus, en Zijne medeverheerlijkte dienaren: maar hij wist niet wat hij zeide. Hij wist niet, dat hij eerst nog door veel lijden geoefend moest worden, dat hij nog moest gaan door eenen weg, dien hij zelve niet wilde, eer dat met de aflegging van zijnen aardſchen tabernakel het oogenblik zoude dáár zijn, dat hij *altijd* met den Heere zoude wezen, en in waarheid kon zeggen: *Het is ons goed hier te zijn.* Doch daar zoude dan ook eerst nog een tijd komen, niet van ſlapen maar van waken, niet van vrees en verloochening, maar van geloofskracht en moed; niet van voorbarigheid en overijling, maar van afhankelijkheid en gehoorzaamheid door de genade van zijnen God. En toch — eer die tijd nog dáár is, worden zoodanige verborgenheden den onmondigen Discipelen reeds getoond, ſchoon zij die nog niet konden begrijpen, en ze zelfs niet moesten verkondigen, maar daarvan zwijgen, tot dat de Heere zou zijn opgeſtaan van den dooden. Zoo ontfangen ook wij wellicht onderwijzingen van de Heere, nog verre boven ons bereik en boven onze bevatting, maar die aldus nedergelegd worden in onze zielen, tot op den tijd eener noodige verlevendiging in ons binnenſte door den Heiligen Geest. Mochten wij het woord, de verborgenheid, die wij ook nog niet kunnen vatten, alleenlijk bewaren in ons hart. Alles heeft in de wegen en bedeelingen Gods zijn vasten tijd, zijne geregelde opvolging, zijne toebereiding en rijpheid op het beſtemde uur.

Heerlijk en ontzachlijk was dat oogenblik, waarop de Zone Gods, de Koning over den berg Zijner heiligheid gezalfd, de Propheten des Ouden en de Apostelen des Nieuwen Testaments bij den glans Zijner heerlijkheid te zamen bracht. Het is een zelfde Koninkrijk, dat door beide de bedeelingen wordt voorbereid. Eenmaal komt dat Koninkrijk uit de hemelen met kracht. Eenmaal keert dat, toen zoo ſnel voorbijgegane, heilgezicht weder; dan niet meer voor een oogenblik, maar voor geheel die bedeeling van heerlijkheid, die door alle de Propheten die van den beginne geweest zijn, is voorzegd. *Dan zal het een eenige dag zijn, die den Heere bekend zal zijn; het zal noch dag noch nacht zijn, en het zal geſchieden ten tijde des avonds, dat het licht zal wezen. — En de* HEERE *zal tot Koning over de ganſche aarde zijn; te dien dage zal de* HEERE *één zijn, en Zijn naam één.* Als de Heere, de Verheerlijkte op den heiligen berg, wederkomt, dan brengt Hij de dooden, die in Hem ontſlapen zijn, met Hem weder, gelijk Moſes; dan verandert Hij en neemt tot zich op de levenden die Zijne verſchijning zullen lief gehad hebben, gelijk Elia (1). O! zij ons hart en ons leven in den hemel, vanwaar wij den Verloſser, den Heere Jeſus Christus, verwachten, die de vernederde lichamen der Zijnen eens gelijkvormig zal maken aan Zijn eigen verheerlijkt lichaam door die kracht, waardoor Hij ook alle dingen aan zich zelven kan onderwerpen (2). Maar het worde daarbij niet vergeten, dat die met Jeſus verheerlijkt zullen worden, ook met Hem zullen hebben geleden; die op den grooten dag door Hem zullen beleden worden, ook Hem beleden zullen hebben. — Heere! vermeerder ons het geloof, en doe het in ons openbaar worden, dat hetgeen onmogelijk is voor de menſchen, mogelijk, ja, verzekerd blijft bij U. Amen.

JOHANNES COCCEJUS,

EN ZIJNE GODGELEERDHEID.

Naar den in onze dagen heerſchend geworden geest in godsdienst en godgeleerdheid, ſtaat Voetius meestal bekend als de ſtijve en onverdraagzame Scholastieker, de ſcherpe ijveraar voor de rechtzinnigheid, wien het alleen om den letter der kerkbelijdenis en predestinatieleer te doen was. Coccejus daarentegen ontvangt lof als de vrijmoedige en vrijzinnige beſtrijder der letterheerſchappij; wien men echter alleen om zijn afbreken of beſtrijden, geenszins om zijn opbouwen en ſtichten,

(1) Ὁ υἱός μου, ὁ ἀγαπητός.

(1) 1 Theſ. IV. v. 13. volg. (2) Phil. III. v. 20 en 21.

om zijne ſtellige gevoelens, te volgen heeft, als welke meerendeels uit vernuftſpelingen en inbeeldingen, onhoudbare en overdrevene bijbeluitleggingen, zouden beſtaan. Een lof, ongeveer van denzelfden ſtempel als die, welken men gereedelijk aan de Hervormers toekent wegens hunne beſtrijding en afbreking van het Roomſche kerkgezag, niet zoo zeer om de ſtellige belijdenis hunnes geloofs voor de oogen van God en de wereld, van Engelen en menſchen, van vriend en vijand afgelegd, en door hen, als een ſoort van erfmaking, aan de kerken, die hunne baniere volgden, nagelaten. Wij hebben vroeger, over Voetius ſprekende (Dl. III, bl. 152, 153) dezen uitmuntenden Godsman beſchouwd, als een hervormer der Kerk met opzicht tot de godzaligheid en het geloofsleven: wij merken Coccejus aan als den herſteller der ſchriftuurlijke Godgeleerdheid in zijnen tijd. Laat ons den voortreffelijken man, in eene beknopte beſchouwing zijns levens en zijner godgeleerdheid, met eenige bijgevoegde opmerkingen tegen de verkeerde voorſtelling van ſommigen, als zoodanig in deze weinige bladen voorſtellen!

———

Coccejus (Johannes Cock) was geboren te Bremen in het derde jaar der XVII^{de} Eeuw. Zijn Vader was Secretaris dier ſtad; zijn moeder wordt getuigd eene zeer godvruchtige vrouw te zijn geweest. Van kinds af werd hij dus van zijne Ouders met de Heilige Schrift bekend gemaakt, en deze had van toen af zulk een diepen indruk op zijn gemoed, dat hij zich reeds op de Academie zijner Vaderſtad zeer traaglijk met de ſtudie der Philoſophie bezig hield, en daarentegen de Griekſche en Hebreeuwſche taal met den uiterſten ijver beoefende. Later ſchreef hij, en zeker was dit gevoel nu reeds bij hem levendig: »de groote krachtsinſpanningen der Wijsgeeren, beroofd van het licht des Geestes, en zich alleen grondende op de ervaring en bewijsvoering uit eindige en zichtbare dingen, dikwijls ook geboren uit de blindheid van hun gemoed, komen in goddelijke zaken niet in aanmerking.” Te Bremen zich op de Godgeleerdheid toeleggende, was hij de geliefde Discipel van Martinius en Crocius, de twee Hoogleeraren door de Hervormde kerk dier Stad op de Dordrechtſche Synode afgevaardigd. Deze beide mannen koesterden van hun vergevorderden Leerling de grootſte verwachting, en het was aan den eerstgenoemden, dat een geleerd man omtrent dien tijd ſchreef: »Ik geloof dat God Coccejus heeft verwekt om de ſtudie der Oosterſche talen veel verder te brengen, dan zij tot nu toe gekomen is, en om de verborgene ſchatten der Joden te ontdekken.” Dit laatſte zag op den buitengewonen ijver, dien Coccejus aan den dag legde, om van de Joden, die tot op den geleerden Reuchlin toe, ſchier de eenige Leeraars in deze Letteren waren geweest, al het mogelijke te leeren, waartoe hunne Schriften konden geleiden; gelijk hij dan ook eenen tijd lang te Hamburg zich op dit vak toeleide onder het opzicht van eenen geleerden Israëliet, wien de Magiſtraat ten zijnen behoeve tot het verblijf in die ſtad uitnoodigde. In den jare 1636 kwam hij te Franeker, alwaar hij van toen af het Hebreeuwsch begon te onderwijzen, en twee theologiſche geſchriften tegen Grotius uitgaf, welke door allen die het wel met de Hervormde Kerk meenden, met veel goedkeuring werden ontvangen; trouwens hij was reeds te Hamburg door het bekend worden met den Sociniaanſchen Catechismus van Krakau ten ſterkſte tegen alle loſſe en onzuivere beginſelen ingenomen geworden. Na veertien jaar lang de Godgeleerdheid en het Oostersch te hebben onderwezen, werd hij in 1650 te Leiden beroepen in de plaats van den beroemden Fred. Spanheim, alwaar hij met grooten roem het Profesſoraat bekleedde tot in 1669, wanneer hij den 5^{den} Nov. aan eene uitterende ziekte, na zeer weinig lijden, kalm en zalig ontſliep.

Men ſtelt zich in onzen tijd Voetius en Coccejus dikwijls als twee kampvechters voor, die elk aan zijne zijde eene geheele ſchool of partij tegen elkanderen ten ſtrijd voeren. Doch het waren eigenlijk meest de volgelingen van beide die dit vuur ontſtaken, en de oorzaak ligt, onzes inziens, in het allezins gegronde wantrouwen, dat de navolgers van Coccejus door hunne ingenomenheid met de gevaarlijke filozofiſche beginſelen van Descartes aan eenige Discipelen van Voetius gaven, en waarop deze dan ook meer dan noodig was in hevigheid ontbrandden (1); inzonderheid was het de twistzieke Desmarets (Mareſius) die beide Voetius en Coccejus, de gevolgen zijner onbetamelijke drift deed gevoelen, in uitdrukkingen, die onder anderen tegen den vromen Voetius zoo ongepast waren, dat een Duitsch geleerde van dien tijd verklaarde, dat hij deswege in de Brandenburgſche gewesten ſtellig zou zijn afgezet geworden (2).

Wat den ſtrijd over de viering van den Dag des Heeren als eenen Sabbath betreft, die wel reeds vroeger was aangevangen, doch waar zich Coccejus evenwel diep ingewikkeld bevond, wij zullen daarvan hier ter plaatſe niet ſpreken, terwijl dit onderwerp vroeger (Dl. II, N° 4) in een afzonderlijk opſtel door ons breeder is behandeld. Liever willen wij de waarde der ſchriftuurlijke beginſelen van ’s Mans Theologie in eenige bijzonderheden doen uitkomen.

Coccejus was door het onophoudelijke lezen en overwegen der Schrift zoo zeer in den Bijbel ervaren, dat hij (naar het getuigenis van zijnen ambtgenoot en Lijkredenaar) ſchier bij elke plaats van welke gehandeld werd, in ſtaat was aanſtonds de oorſpronkelijke woorden in het Hebreeuwsch of Grieksch uit het geheugen op te zeggen. Zijn hoofddoel bij het Academisch onderwijs

(1) Coccejus zelf ſchrijft hieromtrent aan zijnen vriend Tob. Andreas het volgende (Epist. 27): »*Apostolum video monitos nos voluisse, ut caveremus philosophiam. — Quod ad innoxiam Philosophiam attinet, vellem me tecum posse colloqui, et ex te solide intelligere, quid apportet Philosophia illa ἀντιλεγομένη novi. Nam quum ipse nondum potuerim indagare, nomen quidem Cartesii audio, dogmata et inventa nova non audio. Quae tamen audivi hactenus apud me fere idem effecere quod apud te, risi enim; nisi quod indignatus sum studiosos sibi permittere, nomine hujus Philosophiae, de omnibus dubitare.*” Dit laatſte noemde Voetius niet zonder reden: *Atheïstery.*

(2) *Maresius est vir promptus linguâ, sed in quo desideramus majora signa humilitatis Christianum decentis et caritatis*, Cocceji Epist. 180.

was, om de Schrift zijnen Hoorders zoo gemeenzaam te doen worden, dat zij zich daarin nooit mochten te leur geſteld vinden (1). Hij oordeelde, dat men in de zaken des geloofs zich alleen aan de Schrift moet houden; en gelijk derzelver onderzoek zijn hoogſte en aanhoudend genot was, zoo begreep hij ook aan de Kerk geen betere dienst te kunnen bewijzen, dan door het lezen des Bijbels, naar de gaven hem hiertoe geſchonken, zoo gemakkelijk en aangenaam mogelijk te maken. »Voorwaar (ſchrijft hij in een zoo even aangehaald werk) dit Woord is de kostelijkſte ſchat en het dierbaarſte pand dat wij bezitten; want daarin is het leven, daarin is het licht, daarin is heerlijkheid en wijsheid. Dit is de ſcepter van het Rijk Gods, waardoor Hij zich zijn gebied en erfdeel onderwerpt. Indien God zich dezer niet wilde aannemen, zou het blijken, dat Hij alles te vergeefs geſchapen had. Daarom is het noodig, dat Woord aan te nemen, vast te houden, te waarderen, nacht en dag te overwegen, en als den eenigen en onfeilbaren regel, en voedſel, en verlustiging der ziele te hebben. Want die liefelijke en zalige ſtem van God, welke tot de verſlagene ziele ſpreekt: *Ik ben uw God*, opdat de ziele antwoordende zegge: *Abba Vader!* die ſtem zal niemand buiten het Woord hoōren. Zoo is het dan niet te verwonderen, dat de Vijand van God en menſchen, de Overſte dezer wereld, met alle listen, kunſtenarijen, begoocheling en geweld zoekt uit te werken, of dat hij deze Schrift uitroeie, of indien hij dat niet kan bewerken, (gelijk hij dit tot hiertoe nooit vermocht noch immermeer vermogen zal), dat zij ten minſte niet gewaardeerd, niet verſtaan worde, en in allen gevalle dat dat zaligmakende woord des Evangeliums (dat vooral *de geest* genoemd wordt, en *de kracht Gods tot zaligheid allen die gelooven*) niet behartigd en aangenomen worde. Want hij is wel bewust, dat zonder dit woord de liefde Gods niet aan menſchen geopenbaard wordt. Daarom gaat niets hem meer te harte, dan dat hij zich verandere in een Engel des lichts, zich aankondigende als een getuige voor het woord Gods en de goddelijkheid der Schrifture, als deszelfs uitlegger, ja als een profeet Gods, en een engel, die nieuwe niet beſchrevene dingen verkondigt, als een beſlisſer en rechter van alle opkomende geſchillen, en alzoo zijn troon in de kerk oprichtende, zich in plaatſe van Christus doet aanbidden, en zoo het woord Gods zelf doe vergeten (2).”

Terwijl Coccejus dan nu zoo zeer geſteld was op het onderling vergelijken der Schriftuur, om daaruit al zijne wijsheid te putten, zoo beval hij hiertoe ſteeds aan, het zien op de bedoeling van het gezegde en deszelfs vergelijking met het voorafgaande en volgende, te gelijk met de andere daarmede in verband ſtaande hulpmiddelen. En hij was hierbij ſteeds overtuigd, dat de hoofdwaarheden des geloofs, die zoo uitvoerig en duidelijk uit het Nieuwe Testament gekend worden, tevens uit Mozes en de Profeten te bewijzen zijn, daar Christus zich op dezer getuigenis beroepen heeft, en de Apostelen al mede tot hen verwezen hebben. Het was dus het hoofdvoorwerp zijns onderzoeks om uit de eigenaardigheid der woorden, eene klare ontwikkeling der zaken, en de Analogie der verborgenheden van de Schrift, de overeenſtemming van Mozes en de Profeten in de grondwaarheden der geopenbaarde godsdienst toe te lichten en te betoogen.

»Mijn Vader (ſchrijft de jonge Coccejus, die recht in zijns Vaders geest was ingedrongen) achtte de voornaamſte plicht des Uitleggers te zijn, om den waren zin van de woorden der Schrift, geen vreemden, aan te wijzen, en den zin nooit door eene verklaring te verwringen; en hierin gevoelde hij, allervoorzichtigst te moeten te werk gaan. Hij oordeelde, dat door eene plaats datgene wordt beteekend, hetwelk de woorden van zulk eene plaats het geſchiktſte kunnen beteekenen, zoodat geen beter en juiſter woorden kunnen gedacht worden om het te kennen te geven. Wij zijn verzekerd, dat hij hierin overeenſtemt met al de beste Bijbeluitleggers, die vastſtellen, dat men tot recht verſtand der Schrift noodig heeft wel op de bedoeling te letten en den nadruk der woorden naauwkeurig te ontwikkelen: zoodat een Uitlegger niet dwalen zal, indien hij niet in ſtrijd is met het voorafgaande en volgende, met den aard van den volzin, en wanneer hij daarbij de woorden in hunne meeste kracht en nadruk opvat. Dit gevoelen drukte hij uit door den volgenden regel: »hetgeen een woord, een gezegde, een volzin, eene uitdrukking naar de bedoeling van den Spreker kan beteekenen volgens de analogie van den ſtijl des Bijbels, van den aard der zake en der geheele geloofsverborgenheid en naar het verband, wanneer er geen genoegzame grond daartegen is, dat beteekent het zonder twijfel (1).” Velen hebben Coccejus hierbij beſchuldigd van Judaïsme, willekeurigheid, enz. Doch men hoore hoe naauwlettend en juist hij het misbruik van dit beginſel wist tegen te gaan. »Het is niet genoeg, (zegt hij ergens,) naar zijn eigen gevoel datgene mede te deelen wat men bij de lezing ter gelegenheid van het gelezene in de gedachten krijgt, wanneer dit overigens ſlechts niet onwaarachtig is en op eenigerlei wijze door eenige redekunſtige vorm kan worden aanbevolen. Want de vraag is niet wat de uitlegger met waarheid zegt, maar wat in eene bijbelplaats de Heilige Geest leert.”. Coccejus verwierp zulk een inbrengen van eigen gevoelens in de Schrift, als menſchelijke gisſingen. Hij ſchrijft in een’ zijner brieven: »Terwijl God, tot ons ſprekende in de Schriften

(1) Merkwaardig is in dit opzicht vooral zijne *Demonstratio potentiae sacrae Scripturae*, Oper. T. IX. — In weinige woorden bevat hij zijn gevoelen in zijne *Aphorismi theol.* Disp. I. § 6, 7. *Principium Theologiae solidum, et certum, et ἀρχιτεκτονικὸν, est divina Revelatio, partim immediata Prophetis, partim mediata per verbum ad discendum propositum.*

(2) Praef. ad Tract. *de potentia sacr. Script.* Oper. Tom. IX. — Schoon en belangrijk is dit laatſte denkbeeld nader ontwikkeld in de *Kunstgrepen waarvan het hedendaagsch Ongeloof zich bedient, om den godsdienst door den Bijbel, en den Bijbel door den godsdienst te beſtrijden.* Amſt. 1829.

(1) *Quod vocabulum, terminus, phrasis, enunciatio, potest significare ex intentione loquentis, analogia styli Scripturae, rei ipsius et totius mysterii, secundum apposita, nullâ re ac ratione refragante, id sine dubio significat. Summa Theol.* Cap. 6. § 45.

zich tot onze valbaarheid heeft willen vernederen, en niet tot ons heeft gesproken door raadselen en leenspreuken, of duistere taal, maar door duidelijke leering, veelvoudig onderricht en breedvoerige openbaring, waarom zouden wij ons niet toeleggen om van dien besten Leeraar zooveel onderricht mogelijk te ontvangen, en om, ons van eigen gissingen onthoudende, de een den ander in kennis te doen toenemen, opdat alzoo hetgene wij spreken eene betooninge der wijsheid voor ieders geweten bevatte, en daarenboven op goddelijk gezag beruste (1)?"— Uit dit alles zal men zien, dat het Coccejus in zijn beginsel van Schriftverklaring enkel te doen was om den vollen en diepen zin der Schrift te doen uitkomen, met verwerping van alle willekeurige en onbewijsbare beweerden, als welke hij tot het gebied der gissingen en vernuftspelingen terug wees. Het is eene inderdaad zonderlinge beschuldiging tegen een' der grootste kenners van de geschiedenis en oorspronkelijke talen der Schrift die ons Vaderland en zijne Eeuw heeft opgeleverd, dat hij de grammatische en historische hulpmiddelen verwaarloosd zoude hebben voor gissingen of vernuftspelingen.

Coccejus legde zich bijzonder toe op de studie der Profetiën, waarin hij de groote eenheid en overeenstemming der geheele goddelijke Openbaring naspoorde en aanwees. Hierdoor echter verwekte hij zich vele tegenstrevers, die de profetische studie belachten, en het als vermetel beschouwden de goddelijke voorspellingen te willen onderzoeken, en derzelver vervulling aan te wijzen. Men moest (meenden zij) den geest der goddelijke ingeving bezitten, om, gelijk Christus en zijne Apostelen met de de oude orakelrollen deden, recht van de vervulling der profetiën te kunnen handelen. Waartoe (zeide men), waartoe dient het onderzoek der profetiën, in welke toch de leerstukken niet begrepen zijn, die men ter zaligheid behoort te weten? Het zijn nieuwe leeringen (zeide de hooghartige Maresius,) het zijn leeringen, die gij zelve, *of* als noodig, *of* als noodeloos ter zaligheid zult beschouwen: in het eerste geval, zijn de vroegere heiligen, die dezelve niet hebben gekend, niet behouden geworden; in het laatste geval zoudt Gij beter doen, door ze voor U te houden, en het stilzwijgen te bewaren, dan die gevoelens openbaar te maken en stijfzinnig te verdedigen, tot openbare ergernis en verdeeldheid tusschen broederen." Daarop antwoordde Coccejus, door te wijzen op de woorden van Christus, die de Farizeën en Sadduceën hun ongeloof verwijt, omdat zij wel het aanschijn des hemels wisten te onderscheiden, maar op de teekenen der tijden niet letteden (Matth. XVI. 3), en de Discipelen op den wandeltocht naar Emmaus noemt *onverstandigen en tragen van harte, om te gelooven alles wat de Profeten gesproken hebben*, (Luc. XXIV. 25). »Wij moeten (zegt hij in zijne Commentarie op 2 Petr. III. § 30) naar het woord des Apostels, *acht nemen op het profetische woord*, en *gedenken aan hetgeen de Profeten gesproken hebben*, om op te merken hetgeen volgens hunne voorzeggingen is voorgevallen, den tijd onzer bezoeking te leeren kennen, en op het laatste der dagen te letten. Wij kunnen dit zonder eenige vermetelheid en met een goed geweten doen, want het lot en de strijd van Christus kerk is even zoowel in de heilige bladeren beschreven, als de waarheid die naar de godzaligheid is; wij worden door niets anders verhinderd om te leeren kennen waarin de tijden verloopen of veranderd zijn, dan door onzen onwil, om zelf te onderzoeken, of naar hen te hooren, die de Schrift met zich zelve, en met den loop der dingen, die gebeuren moesten, vergelijken. Wie kan, bijvoorbeeld, twijfelen, of hetgeen de Apostel in het II^{de} Capittel van dezen tweeden Brief van de valsche Leeraars heeft geprofeteerd, is uitgekomen? — Sommigen zijn zoo angstvallig bezorgd met opzicht tot de voorspellingen des Ouden Testaments dat men dezelve niet misbruike, dat zij beweren: Christus en zijne Apostelen mogen de voorspellingen wel en te recht aangehaald hebben, op welke zij zich hebben beroepen; maar ons staat het niet vrij, de voorzeggingen toe te passen op derzelver uitkomst en vervulling. Deze menschen houden zich zelve voor bescheiden en voorzichtig, en verklaren degenen die de Profetiën onderzoeken voor fanatieken en geestdrijvers. En echter, zij zondigen op velerlei wijze. Vooreerst, zij ontnemen aan Mozes en de Profeten de macht om van Christus te getuigen; ten andere, zij maken ons onzeker of Christus en de Apostelen de uitspraken der Profeten naar den zin des Heiligen Geestes hebben aangehaald; voorts ontnemen zij ons het bewijzend, wederleggend en vertroostend gezag der Profeten; vervolgens maken zij de goddelijke beloftenissen te niet, daar zij ons het verstand derzelve ontzeggen. Zij voeren, al verder, willekeurigheden en woordspelingen in, zij maken de redenen der Profeten, als welke geheel en al met de voorspellingen zamenhangen, onnut; zij geven gelegenheid aan de belaching van onheilige spotters met een groot deel der Schrift; zij bluschen de hoop en verwachting die Petrus Cap. III. vs. 13 aanbeveelt uit; en eindelijk zij trachten de gave van de *uitlegging der profetiën* uit de kerk van Christus weg te nemen." — En verder (§ 31): »Zij die de Profetiën niet willen onderzocht hebben, vervallen zonder twijfel in de zonde van welke God Jez. XXIX: 11, 12, zijn volk beschuldigt, dat zij waren overgegeven aan een geest des diepen slaaps, met toegesloten oogen, blind voor het licht, daar hun alle gezichte was geworden als de woorden eens verzegelden boeks, 't welk men geeft aan eenen die lezen kan, zeggende: *Lees doch dit*, en hij zegt: *Ik kan niet, want het is verzegeld;* of men geeft het boek aan eenen die niet lezen kan, zeggende: *Lees doch dit;* en hij zegt: *Ik kan niet lezen;* — daar immers het gebod: *Lees dit*, klaarlijk inhoudt de verplichting om de zegels open te breken of te leeren lezen! met andere woorden, de verplichting om de geheimenissen te onderzoeken, de geopenbaarde dingen aan het licht te brengen, en alle vermogens aan te wen-

(1) Epist. 107. — *Nullâ aliâ re ad hunc laborem sumendum adductus sum, quam quod, ut credo sacram Scripturam mihi potentiam esse ad salutem, illam et aliis fieri ex animo cupio et exopto.* Praef. Tract. *de potent. Script. sacrae*, in f.

den, vooral den ſleutel der kennis te gebruiken, door welken men alleen Gods heiligdom kan ingaan. In dit oordeel zijn de Joden vervallen, en vervallen al degenen die met deze dingen ſpotten. Doch hoe dwaas is zulk eene handelwijze! Wat kan men Gode onbetamelijker uitdenken, dan dat God ſpreekt en niet wil verſtaan worden, en evenwel beſchuldigt van onopmerkzaamheid? Integendeel, Paulus verklaart van de geheele door God ingegevene Schrift, dat zij is *nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing die in de rechtvaardigheid is.* Immers zij is dit alles omdat zij van God is ingegeven, uit wien niets nutteloos zijn kan, niets zonder nut aan de kerk kan zijn geſchonken (1).”

Doch het was nog niet genoeg op Coccejus in het algemeen wegens zijne profetiſche ſtudiën te ſmalen; men beſchuldigde hem van *Chiliasme* en *Judaïsme*. Men beweerde dat hij de perſoonlijke toekomst des Heeren, de eerſte opſtanding der Martelaren en het Duizendjarig Rijk ſtaande hield. Men verſpreidde zelfs, dat De Labadie, van wien wij gezien hebben (D. II. bl. 109 Aant.) dat hij deze geloofspunten ſterk vasthield en openlijk verkondigde, dezelve uit het onderwijs van Coccejus had overgenomen. Deze beſchuldiging, die juist onze belangſtelling wekt, en eene opmerkelijke overeenkomst tusſchen ’s mans inzichten en de uitkomst der latere profetiſche ſtudiën vooral in Engeland zoude doen vermoeden, heeft ons ernſtig en naauwlettend de Schriften van onzen treffelijken Godgeleerde doen doorzoeken, om op te ſporen, of wij eenen genoegzamen grond voor dezelve konden aantreffen. Dit heeft ons echter niet mogen gelukken: wij hebben integendeel in ’s Mans uitlegging der Openbaring van Joannes en in zijne *Quaestiones Judaïcae* (*Joodſche twistvragen*) duidelijke blijken gevonden dat hij deze denkbeelden verwierp (2).

Even ongegrond was het uitſtrooiſel, alsof Coccejus

(1) In eenen Hoogduitſchen brief aan Prinſes Maria Eleonora, dochter des Keurvorſten van den Palts en Brandenburg, den 12den Junij 1663, ſchreef hij: »Ik bemerke uit het ſchrijven van Uwe Hoogh., dat U. H. met verlangen uitziet naar het einde der dagen, waarvan in Daniël geſchreven ſtaat, dat hij zalig is die daartoe komt. En, zeker, de teekenen der laatſte tijden zijn klaar voorhanden, vooral daarin, dat het waarachtig geloof met de ware belijdenis (het ware dagelijkſche offer) voorlang ter zijde geſteld, en de afval ten hoogſte geklommen is. Zoo is het dan gewisſelijk de tijd, dat men op de muren mag ſtaan om wacht te houden, en uit te zien, wanneer God met zijn zalig rijk zal tot ons komen, de breuke Israëls herſtellen, en den Verderver verderven. Alle dingen ſtellen zich zoo aan, als of de Heere voor de deur ware, en er zijn verſcheidene landen, waarin Hij zijne macht is begonnen te openbaren. Intusſchen, zoo lange tot wij zeggen kunnen: *God zij lof, onze oogen hebben het aanſchouwd!* moeten wij ons houden aan het woord der Profeten: *Zalig zij die verbeiden.* Wie weet of het wachten ons niet nog van ſmerten vervullen zal als die van eene geboorte; daarom moeten wij ons op het lijden voorbereiden. De zaligheid zal toch niet over den tijd vertoeven aan te breken; al mochten wij ons ook in onze uitrekeningen bedrogen hebben.”

(2) De aanleiding intusſchen tot het vermelde gerucht moet waarſchijnlijk worden gezocht in Coccejus Commentarie over de Profetie van Bileam, Cap. XXIV. § 26, alwaar hij de *Ster uit Jacob* verklaart van ’s Heeren eerste komst of verſchijning in het vleesch, als *een licht tot verlichting der Heidenen;* en den *ſcepter uit Israël* voortkomende, van ’s Heeren tweede komst, *tot heerlijkheid zijns volks Israëls.*

de belijdenisſen der Gereformeerde Kerk geringſchatte. Wat mij betreft (ſchreef hij den 13den Dec. 1666 aan den beroemden Hottinger) mijne ſchriften zullen ſteeds getuigen, dat ik geen verdeeldheid geſticht heb, daar ik mij bovenal daarop heb toegelegd, om naar de Schrift te gevoelen en met de Schrift te ſpreken, en van den Catechismus en de belijdenisſen onzer Kerk niet te verſchillen. Want ik ben het gevoelen onzer Kerken van harte toegedaan.” En in een Advies, drie jaren later ingediend aan de Curatoren der Academie van Franeker aangaande den twist tusſchen Alting en Mareſius, ſchrijft hij het volgende omtrent de formulieren van eenigheid der Kerke: »De geloovigen, toen zij gedrongen waren om uit Babel uit te gaan, moesten ook noodzakelijk eene openbare belijdenis hunnes geloofs afleggen, opdat het beide aan hunne tegenſtanders en aan degenen die zich tot hen voegen wilden alzoo mocht blijken, tot welke overtuiging zij gekomen waren. Die zich tot hen voegen, en inzonderheid die onder hen tot het leeraarſchap geroepen zijn, moeten noodwendig verklaren, dat zij met hen, als éénes geloofs deelachtig, begeerden te wandelen. Dit geſchiedt door de onderteekening. Door deze onderteekening verklaart men, de waarheden, in de formulieren vervat, toe te ſtemmen, en in de wijze van uitdrukking derzelve niets te vinden, dat de broederlijke gemeenſchap des geloofs zou kunnen verhinderen. En zij die zich aldus verbinden en vereenigen, houden dit vast, dat zij zich gezamenlijk willen toeleggen op aanwas van kennis uit het Woord Gods (1).”

Eindelijk, wij kunnen de gevoelens van Coccejus over de roeping eens Evangeliedienaars niet beter in het korte openleggen, dan door de mededeeling van een brief door hem in het Nederduitsch aan een ongenoemden (J. B.) geſchreven over de plaats van Paulus, 2 Cor. II 17: *Want wij zijn niet als velen vermengende het Woord Gods.* »De Apostel wil zoo veel zeggen, als, wij ſpreken niet naar den zin en ſmaak van menſchen, iets toedoende tot, of afdoende van het Woord Gods; waarom het ook ſommigen niet ſmakelijk is, maar het is hun een reuk des doods ter dood. En wederom uit dezelfde oorzaak is het ſommigen een reuk des levens ten leven, naardien het niet van ons en ons eigen is, maar alles is Gods, en daarom is het eene kracht Gods ter zaligheid. *Maar als uit zuiverheid en reinigheid:* zoo dat men klaarlijk zien kan dat het woord, hetwelk ik ſpreke, zuiver en rein is, hebbende in zich de ware wijsheid en overeenſtemming aller ſtukken, onderling, en met het voorafgegane woord der Profeten, hetwelk door het Evangelie verklaard wordt. *Maar gelijk als uit God:* wij ſpreken alzoo, dat de conſcientie der menſchen, lettende op alles, en de Schrift onderzoekende, kan zien en bevinden, dat het Woord niet uit ons is, of uit menſchelijke overlegginge, maar dat het van God gegeven en van Hem geleerd is, overmits hetzelve overeenkomt met de eere Gods en met de leere des Ouden Testaments in de Schrifture vervat. *Voor het aange-*

(1) Cocceji Operum, Tom. VIII. p. 143.

zichte Gods: als ſtaande voor God tot zijn dienst, en Hem voor ons aangezichte en voor onze oogen geſteld hebbende, dat wij nooit iets zeggen of hetzelve heeft het getuigeniſſe van God. Een Leeraar moet altijd op God zien, alzoo dat hij zeggen mag; dit is niet mijn Woord, maar Gods Woord: diens eere zoek ik; die beveelt alzoo te ſpreken; die is mijn Belooner en mijn Rechter, wien ik rekenſchap moet geven in Christus. Velen ſpreken ook woorden, die in de Schrifture gelezen worden, maar niet oprecht, dewijle zij Christus niet kennen van welken in de ganſche rolle des boeks geſchreven is (Pſalm XL: 8), welke is het oogmerk der profetie, waar van de Geest der profetie getuigt (Openb. IX: 10, Hand. X: 43). Alles wat uit de Schriftuur gezegd wordt, hetwelk buiten het Fundament, en dat vergetende of daarvan afgaande wordt gezegd, is niet nut. Maar alzoo als boven kan niemand ſpreken, of hij moet zelf in Christus zijn, en in Christus geloofd hebben, en met den Geest van Christus aangedaan zijn, want die het geloove Christi niet heeft, heeft ook de liefde Christi niet, en ziet Hem niet, en kent Hem niet, en let op Zijn Woord niet; want het wil geestelijk, dat is, door den Geest Gods, werkende liefde en vreeze Gods, onderzocht worden (1 Cor. II: 14, 15). De Apostel roemt zulks van zich zelven niet ijdelijk, en alzoo, dat men niet kan weten of het zoo is of niet, want het is aldus hiermede gelegen, dat gelijk de Apostel in Christus geſproken heeft, alzoo de Lezer en Hoorder ook hooren en lezen en hetzelve naſpreken moet. Wanneer dan iemand zijne eigen gedachten verzaakt, en, als begeerende van God-alleen geleerd te worden, hoort en betuigt het woord als voor God ſtaande, en in Christus, zoo zal hij weten kunnen wat de waarheid is, en wat daarmede niet overeenkomt (1).”

Wel mogen wij ons ten ſlotte vereenigen met de woorden van ’s Mans ambtgenoot, die op het einde zijner Lijkrede van hem uitroept: »Hij was inderdaad een groot Godgeleerde, onder de voornaamsten onzer Eeuw te rekenen, wien niets mangelde wat vereischt wordt tot eene volledige kennis in zoo verre die in dit leven kan verkregen worden, het zij men lette op kundigheid in de gewijde talen, of op het recht verſtand der Schriften, of op zijne gelukkige gisſingen in onzekere dingen, waarmede anderen verlegen ſtonden, of eindelijk op zijn keurig oordeel over de voorkomende zaken. En ik twijfel niet of zijn aanvallers, wanneer zij nu na zijnen dood zonder vooroordeel, haat of nijd, die zij voortaan zullen hebben af te leggen, zijne ſchriften lezen, en opmerkzaam overwegen, zullen van hunne overijling terugkomen, beter over zijne rechtzinnigheid oordeelen, niet meer over de duisterheid zijner ſchrijfwijze klagen, en hun ongunſtig oordeel over hem herroepen. De nakomelingſchap kan niet anders dan beter over hem oordeelen.”

(1) Operum Tom. VIII. p. 150.

Na het gezegde over Coccejus en zijne werken, beſchouwen wij nog de Coccejaanſche Godgeleerdheid in haren invloed op de Godsdienst en Kerk hier te lande. — Onmiskenbaar is het, dat de beginselen van Coccejus de Hervormde Godgeleerdheid op haar zuiver ſchriftuurlijk fundament hebben herſteld; eene herſtelling, van het grootſte gewicht in eenen tijd, in welken men, ten gevolge van den ſtrijd tegen de leerſtellige dwalingen der Remonſtranten, zoo licht gevaar liep om de eens gevormde leerſtukken boven den Bijbel, waaruit zij ontleend zijn, te gaan ſtellen, daar het ſteeds de gewone ſtrekking van ’s menſchen natuurlijk vernuft was, om dezen ſprinkader des levenden waters voor eigene bakken te verwisſelen.

Doch van den anderen kant is het even zeer merkbaar, dat aan de Coccejaanſche richting eene uitſluitende neiging tot het beschouwend behandelen der godsdienstwaarheden eigen was; eene richting die vooral ook doorſtraalde in de Coccejaanſche predikwijze, waarom dezelve ſomtijds bij de gemoedelijke godvruchtigen in eenen niet zeer goeden reuk ſtond. Van die zijde hebben wij in het Opſtel over Voetius eene grootere waarde aan de Voetiaanſche ſchool toegekend, en deze tot herſtel der vervallene godzaligheid als onmisbaar beſchouwd; want verbergen kunnen wij het niet, dat al had ook de Coccejaanſche Godgeleerdheid niet welhaast aan de Carteſiaanſche Philoſophie maar al te zeer de hand gegeven, evenwel eene al te uitſluitend verſtandelijke en beſchouwelijke ſtrekking haar eigen was, door welke zij aan diegenen moest behagen, en ſtraks door diegenen omhelsd worden, die zonder geestelijk leven, zonder geestelijke ervaring, zich in de loopbaan van eenen Bedienaar des Goddelijken Woords waagden; hetgeen voorzeker een verderfelijk beſtanddeel in die ſchool inbracht, dat zich later tot deerlijk nadeel der Kerk verder ontwikkelde.

Deze opmerkingen, hier door ons gemaakt, ontgingen dan ook niet aan de beste Godgeleerden van dien tijd, en van daar de opkomst eener Voetiaansch-Coccejaanſche ſchool, in welke twee der helderſte lichten aan onzen kerkhemel, Witſius en Vitringa, met grooten luister hebben geblonken. Aan deze mannen, Witſius als den oudsten het eerst, werd het (naar het licht hun van den Heere in de zaken van Godsdienstleer en kerkbelang geſchonken,) kennelijk, dat de rechte godgeleerdheid uit de éène zoo wel als uit de andere ſchool hare beſtanddeelen moest ontleenen. Witſius, geboren te Enkhuizen in 1636, ſedert 1675 theologisch Profesſor te Franeker, en van 1680 af te Utrecht (18 jaren later te Leiden), was eigenlijk geen leerling geweest van Coccejus en had zijne lesſen niet gehoord. Hij had te Utrecht het onderwijs van Voetius, Hoornbeek, en Esſenius genoten, en te Groningen dat van Mareſius. De godzalige Utrechtſche Predikant van den Bogaerd, een vriend van Voetius, had in het laatſte van zijnen Academietijd eenen beſlisſenden invloed gehad op zijn geestelijk leven en vorming voor de dienst der Kerk; en echter nam hij weldra de kern en het wezenlijke der godgeleerde beginſelen van den grooten Coccejus in zijne denkwijze

op, en ontwikkelde die met het gelukkigfte gevolg. Vitringa, die zelf onder den waardigen man (Witfius) geftudeerd had, en hem op den Profesforalen katheder te Franeker opvolgde, paste de Coccejaanfche beginfelen nog ruimer toe. Een uitmuntend Godgeleerde was deze beroemde man: hij vereenigde door zijne groote vermaardheid eene menigte ook buitenlandfche Studenten rondom zich, die uit Engeland, Schotland, Duitschland, Polen en Hongarije waren zamengevloeid om zijne lesfen te hooren; en zijne doorwrochte fchriften die hem een duurzamen roem verworven hebben, worden nog, ook buiten 's lands, als de bestgekweekte vruchten der Nederlandfche Godgeleerdheid met vrucht gebezigd en gewaardeerd.

In onze dagen, waarin de Godsdienstleer niet, gelijk in vroegere tijden, hier en daar aangerand, maar geheel ondermijnd, en door de opgekomene en heerfchend gewordene Neologie (gelijk wij in een vorig Opftel meenen te hebben aangetoond) bijkans verwoest is, is er naar onze geloofsovertuiging voor de Godgeleerdheid geene andere toevlucht om niet geheel in het Socinianisme te vervallen, dan dat beginfel van fchriftuurlijke wederopbouwing, door Coccejus, gelijk wij zagen, *Principium ἀρχιτεκτονικὸν* (het Godgeleerdheid-vormende beginfel) genoemd. Dat beginfel is: de Schrift, de geheele Schrift, en niets dan de Schrift: de Schrift uit en door de Schrift verklaard: Mozes en de Profeten door Christus uitgelegd, en Christus en zijne volheid toegezegd door Mozes en de Profeten: het Oude Verbond verklaard uit het Nieuwe, en het Nieuwe uitgelegd door het Oude; wat ook eene van God en Zijn woord afgevallene rede daarin voor vernuftfpelingen en vindingen houde, of er tegen verdichte (1). *Daar ftaat gefchreven*, zegt Christus; en wanneer de Satan ook zegt: *daar is gefchreven*, dan antwoordt de Heer: *daar ftaat wederom gefchreven.* Dit beginfel zegeviere, en het zal in de rechtzinnige leer waarheid worden, hetgeen van het lichaam onzes Heeren gefchreven is: (Ps. XXXI: 21.) *De* HEER *bewaart alle zijne beenderen!*

(1) Verg. ons Opftel over *den Geest, de Schrift, en de Kerk*, boven, bl. 1—8.

HISTORISCHE BESCHOUWING VAN DEN GODSDIENSTIGEN TOESTAND VAN ZWITSERLAND.

(*Eerste Afdeeling.*)

Onder de landen die met Nederland in eene naauwe geestelijke betrekking ftaan, en wier jaarboeken de meeste proeven van zamenftemming en overeenkomst met ons Vaderland opleveren, behoort aan de Helvetifche gewesten de eerfte plaats. Het is niet noodig die punten van overeenkomst en lotgenootschap, die in het ééne land zoo dikwijls de levendigfte deelneming en belangftelling in de aangelegenheden van het andere verwekten, hier in het breede te ontvouwen: de vermelding der zaak diene alleen ter inleiding van eene nieuwe eenigzins uitvoerige mededeeling van feiten, van welke fommige reeds vroeger door ons of anderen, offchoon meer verfpreid, zijn medegedeeld geworden.

Als Apostel van Zwitferland wordt de uitmuntende Gallus genoemd, een lid der Ierfche geestelijkheid, die destijds veel tot uitbreiding des Christendoms op het vaste land van Europa heeft bijgedragen, en met geen minderen zegen onder de Zuid-Duitfche volksftammen werkzaam was, als later verfcheiden Engelfche Monniken in Duitschland en vooral in Nederland. Met de namen van Bonifacius en Willebrord moge dus de naam van Gallus fteeds in gezegende gedachtenis worden gehouden. Terwijl zijn reisgenoot Columbanus, met hem uit de Tyroolfche plaats Bregentz wegens hun afwerpen van afgodsbeelden verdreven, zich naar Italië begaf, werd Gallus door eene ziekte teruggehouden, vertrok, daar hij ook reeds vroeger zijn onderhoud in de vischvangst had gezocht, naar het meir van Conftans, en ftichtte later op een zekeren afftand van hetzelve het Klooster St. Gallen. Hier werkte hij aan de opvoeding der jeugd, aan de vorming van Geestelijken en Monniken, en door deze werkzaamheden werd het zaad der Evangelieprediking verder uitgefpreid en verbreidde onder het volk velerlei geestelijke en tijdelijke zegeningen. Na eenigen tijd werd aan Gallus de waardigheid van Bisfchop van Conftans opgedragen; doch hij floeg die af, en beval zijnen Discipel Johannes, eenen Zwitfer van geboorte, die onder zijne leiding de H. S. had beftudeerd, ter vervulling van den bisfchopszetel aan, en hield bij zijne inwijding eene treffende aanfpraak aan het volk. Het laat zich licht denken, dat deze werkzaamheden machtig moesten werken ter bevordering des Christendoms in dat Land. Weldra bevatte het een aantal van kloosters en abtdijen, en het getal zijner kerken evenaarde binnen eenigen tijd dat zijner fteden niet alleen, maar ook dat zijner dorpen en vlekken. Zwitferland behoorde eigenlijk gedurende het grootfte gedeelte der Middeneeuwen tot den ruimen omvang der Duitfche landen: het ftond gedeeltelijk onder onafhankelijke wereldlijke Heeren, gedeeltelijk onder geestelijke heerfchappijen; en kwam meerendeels onder het gebied van het huis van Habsburg. Aan de zuidelijke grenzen ftond een gedeelte onder de Graven van Savoye. Rudolf van Habsburg vermeerderde zijne erflanden met de Zwitferfche ftreken van Kiburg, Baden, Lensburg, Zofingen, Gruningen, Freiburg en Lucern. Koning Albrecht wilde zijne macht in die ftreken nog verder uitbreiden, en had daarom zijn oog gevestigd op de landfchappen van Schwyts, Uri en Unterwalden (de zoogenaamde *Waldftädte*) gevestigd; doch zijne ontwerpen werden door eene der merkwaardigfte gebeurtenisfen van die tijden verijdeld.

Gelijk de bevrijding van Nederland gedurende den tachtigjarigen ftrijd eene vrucht was van de Hervorming, zoo was de vrijwording van Zwitferland door den moed van het eedgenootfchap, tot de Reformatie eene voorbereiding (1). Algemeen bekend is de vereeniging der

(1) *La Suisse était un arbre sauvage mais généreux, qui avait été*

bondſteden, de heldhaftige vrijwording der Zwitſerſche Eedgenooten. Terwijl dezen het juk van Oostenrijk afſchudden, was aan de andere zijde des lands de ſtad Genève reeds in het bezit der vrijheid, die zij onder haren Bisſchop niet minder genoot dan de Republiek van Wallis (Walliſerland) onder den bisſchop van Sion. Sedert twee Eeuwen ſtreed Geneve voor hare rechten en vrijdommen tegen de opeenvolgende aanſlagen der Graven van Genève, der Hertogen van Savoye, en der Bisſchoppen. In de ſtedelijke registers vindt men meer dan eens gewag van openbare procesſiën, ingericht om den Heere te bidden voor de bewaring van de rechten en vrijheden der burgers. In 1518 ſloot de ſtad tegen de meer en meer openbaar wordende ontwerpen des Hertogs van Savoye een naauw verbond en eedgenootſchap met het gemeenebest van Freiburg, en zeven jaren later met Bern. In 1530 werd de ſtad door de zaamgezworen ridderſchap en adel van het Waadland en Savoye belegerd; maar, bijgeſtaan door de legers van Bern en Freiburg, die tot hare hulp waren toegeſneld, ontkwam zij het oogſchijnelijk gevaar, en werd, ofſchoon nog ſteeds gedreigd, bij hare zelfſtandigheid gehandhaafd.

Zwitſerland was dus van ouds in een Hoogduitsch en Fransch gedeelte onderſcheiden. Twee groote en ijvervolle mannen, krachtige en moedige getuigen van de geloofswaarheden der Hervorming, traden, de een in het ééne, de ander in het andere gedeelte van Zwitſerland op: Zwingli en Farel. — De eerſte in het Oostelijkſte gedeelte van het Land (in het Toggenburgſche) geboren (A° 1484), ſtudeerde te Weenen in de Philoſophie en te Bazel in de Theologie, en werd in 1518 te Zurich als Prediker beroepen. Hier bevorderde hij op de krachtdadigſte wijze de kennis des N. Testaments, en raakte met eenen aflaatveiler, Bernard Samſon, in ſtrijd, gelijk Luther in Sakſen met Tetzel. Hij werkte er eenen tijd lang, met Bullinger, terwijl Hausſchein (Oecolampadius) de Hervormde leer te Bazel verkondigde. Zurich en Bern namen de Hervorming aan, en ſloten op grond daarvan een christelijk verbond, in hetwelk ook Biel, Muhlhauſen, Bazel en St. Gallen werden opgenomen; doch de Cantons Schwyts, Uri, Unterwalden en Zug, hielden zich aan de oude kerk, en hierdoor kreeg ook de ſtaatkundige verdeeldheid nieuwe krachten. Van het eene eind van Zwitſerland tot het andere had eene volksverhuizing en overplanting van vele familiën plaats, die haar Vaderſtad, waar hare Godsdienst het onderſpit delfde, verwisſelden voor eene andere waar die gehandhaafd werd. De Roomſche Cantons maakten in 1529 op het voorbeeld der Hervormde een verbond, en ſloten zich vast aan den Koning van Hongarije en Boheme. Het eene gedeelte van Zwitſerland ſtond tegen het andere in de wapenen (1).

gardé au fond des vallées, pour y greffer un jour un fruit d'une grande valeur. La Providence avait répandu parmi ce peuple nouveau des principes de courage, d'indépendance et de liberté, déstinés à développer tout leur pouvoir quand l'heure de la lutte avec Rome sonnerait. Le Pape avait donné aux Suisses le titre de Protecteurs de la liberté de l'Eglise. *Mais il semble qu'ils eussent pris cette dénomination d'honneur dans un tout autre sens que le Pontife. Si leurs soldats gardaient le Pape près de l'ancien Capitole, leurs citoyens au sein de leurs Alpes gardaient avec soin leurs libertés religieuses contre les atteintes du Pape et du clergé.*

MERLE D'AUBIGNÉ.

Onder deze omſtandigheden ſtond Farel op te Bazel, alwaar hij, na zijne ſtudiën te Parijs volbracht te hebben, op den ouderdom van 24 jaren de leer van de zaligheid uit Gods genade en door het geloof, in het openbaar verdedigde. Het gevolg hiervan was dat hij ſpoedig uit die ſtad werd verdreven. Te Genève kwam hij eerst in 1532, na met gevaar zijns levens in de valleiën van Piemont eene Synode der Waldenzen te hebben bijgewoond. Met zijnen vriend, den jeugdigen Saunier, begaf hij zich in eene herberg, en begon aan iedereen het Evangelie te prediken. Welhaast werden beiden met de ſmadelijkſte bejegeningen en nieuw levensgevaar uit de ſtad verdreven. Nu werd hunne plaats ingenomen door den jongen maar ijverigen Froment, die welhaast menſchen van allerlei leeftijd zich rondom hem zag vergaderen. Niettegenſtaande de geweldige tegenkantingen der geestelijkheid nam het getal dergenen die zijne prediking bijwoonden van dag tot dag toe, en zij die blootelijk uit nieuwsgierigheid waren komen luisteren of zelfs met oogmerk om hem te beſpotten, werden zijne ijverigſte volgelingen. Welhaast was de zaal waar Froment gewoon was te prediken, niet groot genoeg, en het volk dat zich zamendrong om zijne woonplaats, bracht hem bijna ondanks hem zelven op de markt, waar men hem op een hooge bank plaatſte onder het geroep: *Predik ons het woord van God!* Froment deed het, maar deze openbare prediking verbitterde de geestelijken zoo geweldig, dat hij met overmacht uit de ſtad werd gedreven, en naauwelijks door de bedekking zijner volgelingen het leven er afhaalde.

De verſpreiding der prediking had echter die der gemeente niet ten gevolge. Men verkoos tot het doen der prediking en de uitdeeling des Avondmaals een handwerksman genaamd Guérin, een man van veel godzaligheid en bijbelkennis; doch ook deze werd op aanhouden der geestelijkheid eindelijk door den Raad genoodzaakt de ſtad te verlaten.

De Hervorming nam intusſchen zoo toe binnen Geneve, dat ruim een jaar later Farel, verzeld van Froment en Viret, deze laatſte een niet min krachtig Prediker, weder in de ſtad kwam, en de heilsleere met ongemeen veel uitwerking verkondigde. Bij deze drie mannen voegde zich welhaast een vierde, Bernard; en deze vier krachtige getuigen gingen voort met de leere der waarheid te Genève te verbreiden, met afwisselende voor- en nadeelige bejegeningen, tot dat in het jaar 1536 Calvijn te Genève komende de Hervorming aldaar reeds geheel gevestigd vond.

(1) *Een zonderling volk*, zeide eens een ſcheidsman tusſchen verdeelde belangen, en tegen elkander gekante gewesten: *een zonderling volk dat door deszelfs verſchillen toch niet verdeeld wordt!* BOTTINGER, *trad. par Vulliemain*, T. II. p. 185. Ook hierin is eene gelijkenis met onze van ouds Vereenigde Nederlanden.

Van deze, vooral in den loop des verleden jaars door de Geneefsche Feestviering in aller gedachten herlevendigde gebeurtenisfen, deelden wij hier flechts eenige trekken mede, om die vast te hechten aan hetgeen in onze dagen in Zwitferland gefchied is, en in beide die gebeurtenisfen dezelfde beweegoorzaak, de herlevendiging der Evangelieleer, geopenbaard in gelijkfoortige bewegingen, te doen opmerken.

Niet minder was toch de duisternis die op het eind der vorige en in het begin dezer Eeuw die ftreken grootendeels bedekte, de duisternis des ongeloofs, dan drie eeuwen vroeger de duisternis des bijgeloofs geweest was. Wij bedriegen ons zelve door dit niet te erkennen, en deze begoocheling komt vooral uit twee oorzaken voort: vooreerst, om dat de verduistering des Christendoms in onze dagen niet gepaard gaat met een gelijk verval van kunst en wetenfchap als in de eeuwen des bijgeloofs plaats had, en de uitwendige luister, door verlichting en befchaving aangebracht, de verdonkering der godsdienst voor ons oog verbergt: ten andere, om dat de duisternis van onzen tijd zich paart aan zeden en omftandigheden die ons door gewoonte zijn eigen geworden, terwijl de duisternis der middeneeuwen zich hechtte aan omftandigheden en zeden, die ons door den afftand van tijd geheel vreemd zijn en ongerijmd voorkomen. Maar, niettegenftaande dat verfchil, wie zal ontkennen dat het ftikdonker was, toen Voltaire kon en durfde zeggen dat er in de ftad van Calvijn niet dan eenige fchooiers waren, die meer aan het Evangelie geloofden? Eene herftelling en verlevendiging des geloofs was dus nu niet minder eene dringende behoefte dan in de Eeuw der Reformatie, al had die niet dan ten koste van geweldige beweging en fchokken kunnen worden verkregen; doch men moet erkennen, dat die bewegingen en botfingen van welke wij nu te fpreken hebben, inderdaad veel geringer en minder onrustbarende geweest zijn dan in den tijd van de Reformatie der XVI^de Eeuw.

Het binnendringen des ongeloofs in de Hervormde Kerk te Genève, kenmerkte zich door de verwaarloozing der fymbolifche gefchriften uit de Eeuw der Reformatie, en het bezigen van eenen Catechismus, oorfpronkelijk van Ostervald, maar onder dien naam binnen zeer korte tijdvakken in telkens vernieuwde uitgaven aanmerkelijk veranderd, en wel met opzicht tot de hoofdleerftukken des Christendoms; veranderd, zonder medeweten der Gemeenten, enkel op het gezag der geestelijkheid. Het Socinianisme werd allengs geheel ingevoerd; en wel met zooveel onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, dat eindelijk den 3^den Mei 1817 een verplichtingsformulier voor alle Proponenten en jonge Leeraars werd opgefteld, waarin zij zich moesten verbinden, om noch door eene geheele leerrede, noch door een enkel gedeelte derzelve, hun gevoelen open te leggen: 1. Over de wijze op welke de goddelijke natuur is vereenigd met den perfoon van Christus (1). 2. Over de erfzonde. 3. Over de wijze waarop de genade werkt, of over de krachtdadige roeping. 4. Over de voorbefchikking en verkiezing. Een Lid van de Geestelijkheid van Genève verklaarde omtrent dien tijd: »Sedert bijna eene Eeuw bezit de kerk te Genève zulk eene kalmte, dat zij onverfchrokken haar geloof aan het onderzoek der Rede kon onderwerpen; de grondwaarheden, onveranderlijk in de kerk onderwezen, zijn afgefcheiden van die, welke niet van eene gelijke aangelegenheid kunnen geacht worden te zijn. Zij konde, met zich ftellig aan de ééne vast te houden, haar oordeel over de andere opfchorten, en wachten tot dat zij door meer licht beftraald, in ftaat was, met meerder ervarenheid over deze waarheden uitfpraak te doen. Edoch de Kerk bezat dit voorrecht als buiten weten van anderen. Tevreden met hare rust, verlangde zij niet te fchijnen een juk te hebben afgeworpen, onder hetwelk men overal te veel gebogen was, dan dat zij zoude kunnen hopen, voor hare beginfelen fmaak in te boezemen."

Ziedaar dus den toeftand waarin Genève, en met die ftad een aanmerkelijk gedeelte van het Protestantfche Zwitferland, ten gevolge van de heillooze Philofophie der XVIII^de Eeuw, en de onverfchilligheid daaruit geboren, was gebracht: het rechte toonbeeld van een aan de heerfchappij der Neologie (de *Novateurs* werden zij daar genoemd) onderworpen Land en Kerk: geene ftellige affchaffing der aloude geloofsbelijdenisfen, maar heimelijke en onderhandfche verbastering van het Catechismus-onderwijs: Socinianisme en Arianisme op de katheders en predikftoelen; vrijheid van onderwerping des geloofs aan de rede: vrijheid voor de oudere predikanten om nog de volle waarheid te verkondigen; verbintenis voor jongere Leeraars om de vleefchelijke rust en kalmte der uiterlijke kerk door geene krachtige verkondiging der waarheid of ontwerpen tot Hervorming te verftoren: gedwongen orde en vrede ten koste der waarheid (1).

Gelijk het eerfte licht des Christendoms Zwitferland toeftraalde uit Groot Britanje, zoo werd nu weder dat zelfde land tot een kennelijken zegen voor verfcheidene kerken van het vaste land gefteld. Na het herftel des wettigen troons in Frankrijk en van de nieuwe orde van zaken in Europa, bezochten vele Engelfchen Frankrijk, en werden door de fchoone natuur der Helvetifche bergen en landfchappen ook naar Zwitferland gelokt. De Methodisten, federt de gezegende Evangelieprediking, in Engeland en elders, van Whitefield en Wesley, waren meer dan andere gezindheden geneigd om de boodfchap des heils en de bekeering tot God aan alle creaturen te prediken. Leeraars en bijzondere perfonen van deze gezindheid vonden kort na den val van Napoleon, te Genève komende, een klein gezelfchap of kring van

(1) »Zegt wat gij wilt van Christus (zeide een Profesfor tot zijne hoorders), maar ftelt Hem niet met God gelijk!"

(1) A. BOST, *het Godsdienftige Genève in Maart* 1819, met eene Voorr. van N. Schotsman, Leid. 1821, bl. XVIII: »De nadenkende Christen zal onder het lezen van de binnenftaande bladeren niet kunnen nalaten onze bekommering te wettigen, wanneer hij het gebeurde te Genève vergelijkt met onzen Kerkftaat, en opmerkt: dat dezelfde beginfelen, waaruit aldaar de verbastering gefproten is, ook bij ons maar al te duidelijk befpeurd worden."

menſchen, die zich in de gevoelens van den edelen en godvruchtigen Graaf Zinzendorf vereenigd hadden, en dus als een afzetſel van de Hoogduitſche broedergemeenten konden worden beſchouwd. De Engelſche geloovigen verontwaardigden zich over de verloochening der dierbaarſte geloofswaarheden door de heerſchappijvoerende geestelijkheid, en de Broeders zonden vuriger dan immer hunne gebeden voor het herſtel der Kerke ten hemel.

Nu ontwaakte men als uit den ſlaap, en zag de geheele diepte waartoe de Kerk was vervallen. Menigvuldige beſchuldigingen tegen de afgevallen geestelijkheid, deels door leden uit haar midden, deels door bijzondere perſonen luid geworden, namen in kracht en aantal gedurig toe, en brachten een aanmerkelijk gedeelte der bevolking in beweging. Binnen de vergadering zelve der Leeraren ging de eerſte tegenkanting uit van den ouden Leeraar Cellerier (den vader des Geneefſche Hoogleeraars) en van den waardigen Gausſen, (thans Hoogleeraar aan de nieuwe Theologiſche ſchool aldaar), die in hunne eigene belijdenis de ſchoone belijdenis der Zwitſerſche kerken herlevendigden, en welhaast openlijk ongeregelde en willekeurige maatregelen afkeurden, die ſedert het begin der godsdienſtige bewegingen door de vergadering der Leeraren genomen werden. Buiten die vergadering der Leeraren (het Kerkbeſtuur) maakte zich ook de getrouwe en geloovige Predikant Moulinié met een zijner eensgeſtemde ambtgenooten bekend door zijnen tegenſtand tegen de handelingen der heerſchende partij en door de uitgave van geſchriften vol van kracht en zalving. Sommige Leeraars vereenigden met eene gezonde leer zulke gevoelens van zucht tot gemak en rust, dat zij vrede konden hebben bij de ſtootendſte en ergerlijkſte maatregelen der meerderheid, en anderen bewaarden eene volſtrekte onzijdigheid. Er waren ook verſcheiden leden der gemeente die door geduld en zachtheid de herleving der christelijke waarheid hoopten te bevorderen en te bewerken. Doch over het algemeen was de tegenwerking onder het meerendeel der geestelijkheid geweldig. »Het is (ſchreef Bost) uit den boezem van diegenen die aan het Evangelie deszelfs kracht ontnamen, aan de christelijke leerſtellingen hun aanwezen, aan de christelijke zedeleer hare ſchoonheid, en aan het menſchelijk hart deszelfs vertrouwen op eenen God die behoudt en wederbaart, om ongevoelig in plaats van dat kostelijke goud, het koper of klatergoud eener philoſophie, geheel ontdaan van hare hemelſche vertroosting, onder te ſchuiven; het is uit hunnen boezem (zeg ik) dat men gedurig de kreet hoort van Vrede! Rust! Éénigheid der Kerk! en van de afſchuwelijkheid der verdeeldheden. Ja, wij begeeren insgelijks den vrede, de rust, de éénigheid der Kerk, maar in het aankleven eener leer, die den mensch niet meer zijn betrouwen op een ander mensch doet ſtellen, maar op den God der openbaring; en die afſchuwelijkheid der verdeeldheden komt geheel voor rekening niet van hen die de waarheid weder onder ons te voorſchijn brengen met het geloof in eenen Middelaar, maar van hen, die uit het aantal der voorwerpen van ons geloof willen uitwisſchen de wedergeboorte, de werking van den Heiligen Geest, de heiligheid des levens, en de vertroostende leer van God geopenbaard in het vleesch.”

De eerſte gemeente die zich van de nationale afſcheidde, formeerde zich onder den genoemden Leeraar Bost, Empétaz en Guers, en vergaderde eerst in eene zaal van het oude *Hôtel de l'Ecu de France*, daarna in een huis van de wijk *Bourg du four*, naar welke zij den naam van *Egliſe du Bourg du four* verkreeg. Deze kerk werd gevestigd op independentſche en ſeparatistiſche beginſelen, daar men dezelve enkel uit ware godvruchtigen wilde doen beſtaan, of althans uit zulken die uitwendig voor de zoodanigen konden gehouden worden, en alzoo het beginſel der nationale kerken, als op doop en openbare belijdenis gegrond, geheel verwierp. Bost ſcheidde zich met zijne gemeente af ten gevolge van het verbod der prediking van de vier bovenvermelde leerſtukken, in het najaar van 1817.

De bekende Leeraar Malan ſcheidde zich niet vrijwillig af, maar werd ten gevolge van eene leerrede over de rechtvaardiging alleen door het geloof, van zijn dienst ontzet (1). Deze krachtige man was in 1810 tot Leeraar aangenomen; acht jaren lang predikte hij eene half Sociniaanſche half Rationalistiſche, geheel neologiſche leer. In 1817 behaagde het God de waarheid met leven en helderheid aan zijn hart te openbaren. Hij verdedigde die met kracht, en werd in zijne bediening als Leeraar geſchorst, en vervolgens van den post, dien hij bij 's lands ſchool bekleedde ontzet. Daarop deed hij eene reize naar Engeland, keerde van daar zeer gemoedigd en geſterkt in zijne vorige woonplaats terug, en zocht zich met de beſtuurders der Kerk te verſtaan, doch zijne verzoeken werden niet aangenomen. Toen opende hij in zijn huis eene kleine kapel, waarin hij zich verbond de leer en eeredienst der oude Geneefſche kerk weder te verlevendigen, en begon te protesteren tegen alle nieuwigheden, bijzondere meeningen en leerſtellingen, die met het voorvaderlijk geloof niet overeenkwamen. Door eene aanzienlijke inzameling van gelden in Duitschland, Holland, Frankrijk, Schotland, Engeland, Ierland en Amerika, werd hij in ſtaat geſteld om op zijn eigen grond een bedehuis te ſtichten dat een grooter aantal toehoorders zoude kunnen bevatten, en ſtichtte daar eene gemeente, welke hare eerſte godsdienstoefening binnen dezelve hield, en *l'Egliſe de Pré l'Evêque* genoemd werd.

Behalven deze twee afgeſcheidene kerken ontſtonden er nog onderſcheidene kleine gemeenten of godsdienſtige vergaderingen, die afzonderlijk bijeenkwamen om zich of elkanderen te ſtichten; menſchen die als verſtrooide ſchapen van verſchillende zijden naar het voedſel zochten waarvoor zij eene behoefte in hunne ziel gevoelden; vreedzame en weinig bekende perſonen, grijzaards en jonge lieden; in één woord eene verzameling

(1) De ſtukken betrekkelijk tot deze afzetting zijn in 1822 in het Hollandsch vertaald uitgegeven met eene voorrede van Ds. Schotsman.

van zeer onderscheidene personen, zonder eenig ander punt van vereeniging, dan de wensch van eenen beteren staat van zaken, den Bijbel alleen tot leidraad genomen hebbende, terwijl sommigen ook voedsel voor hunnen geest hadden gezocht in onderscheidene werken, meer of min zuiver van inhoud, maar die zich met ijver en blijdschap aansloten aan de punten van vereeniging die zich aanboden, en zich verblijdden in de wederopkomst van het waarachtig licht der evangeliewaarheid; eene klasse van menschen die dagelijks in aantal toenam.

In dezen toestand was ongeveer Genève toen de geloofsvervolging tegen haar losbrak, deels van de zijde des volks, waarbij echter de invloed der afvallige geestelijkheid niet uit het oog moet verloren worden, deels van de zijde der regering. De geloovigen, die aanvankelijk (even als de eerste Hervormden) *die van de Religie (les Religionnaires)*, genoemd waren, werden nu met den smaadnaam van *Schijnvromen (Mômiers)* bestempeld (1). Reeds in 1818 was de getrouwe Predikant Méjanel, zonder het geven van eenige reden, door de politie uit de stad gezet. Later hadden nog andere bedroevende daarvan weinig verschillende voorvallen plaats; doch tevens genoten de geloovigen vele geestelijke zegeningen. Van hen was het dat het *Evangelische Magazijn* (*Magazin évangélique*), het eerste Fransche tijdschrift, dat sedert de groote periode des ongeloofs, een getuigenis gaf aan de waarheden der godzaligheid, uitging. In den schoot der afgescheidene gemeente vormde zich het eerst een Geneefsch Zendelingsgenootschap, en de ledematen dier gemeente namen een levendig deel aan hetgeen te Bazel ten beste der Heidenwereld ondernomen werd. In 1825 schreef dezelfde afgescheiden Leeraar Bost (van wien wij ook in onze taal het zeer belangrijke werkje, door Scholsman overgebracht, over den godsdienstigen toestand van Genève in 1819, bezitten) eene verdediging der afgescheidene gemeenten in die stad (2), en sedert of omtrent dien tijd schijnen dezelve onder de bescherming van den magistraat te hebben gestaan. In 1828 hebben de twee afgescheidene gemeenten zich in zoo verre verbonden, dat zij zich in de bediening der bondzegelen met elkander vereenigden (3).

Doch naauwelijks begon de geloofsvervolging te Geneve eenigzins te verkoelen, of in het Waadland was dezelve bij het ontwaken der gemeenten uit den slaap der onverschilligheid, met verdubbelde kracht doorgedrongen. Een van de eerste opgewekte predikers in deze streken was de jeugdige ernst- en krachtvolle Chavannes, die zich omtrent tien jaar geleden ook eenen tijd lang in ons Vaderland heeft opgehouden. Krachtig werkte zijne prediking: honderden van zielen werden uit den zondeslaap opgewekt, en, volgens den raad en het voorbeeld van godvruchtige Engelschen, die de schoone boorden van het meir Leman aanhoudend bezoeken, begon men tot bevordering dezer geestelijke opwekking, stichtelijke avondbijeenkomsten, en bijzondere vrome gezelschappen, in den vorm onzer Hollandsche oefeningen te houden. Doch de Regering was zoo verbitterd op deze middelen ter bevordering der geestelijke opwekking, dat in het jaar 1822 eene aanzienlijke Engelsche Dame (Miss Greaves), aan welke niets onzedelijks of buitensporigs was te wijten, offchoon zij sints tien jaar die streken bewoonde, wegens hare deelname in de godsdienstige bewegingen en hare werkzaamheid voor het rijk Gods, door de politie alle verder verblijf in die streken ontzegd, en zij op de willekeurigste wijze uitgezet werd. Eindelijk werd den 15den Januarij 1824 een besluit van den Staatsraad tegen de stichtelijke zamenkomsten uitgevaardigd, dat de voorlooper was dier beruchte wet van den 20sten Mei deszelfden jaars, omtrent welke twee jaar later een welbekend Fransch christelijk Tijdschrift opmerkte, »dat zoo lang zij bestond, het gansche Protestantendom tegen deze verloochening van haar beginsel behoorde te protesteren." Immers ook hier beweerde men wel, dat de vervolgingen niet tegen de gedachten en gezindheden waren gericht, maar de openbaarwording der godsdienstige overtuiging werd echter binnen zulke enge grenzen beperkt, dat voortaan de gewetensvrijheid als geheel vernietigd kon worden aangemerkt. De bedoelde wet luidde als volgt:

De groote Raad van het Waadcanton, den Staatsraad gehoord: overwegende dat eenige dweepachtige personen eene nieuwe godsdienst-secte trachten in te voeren en te verbreiden, en begeerende de bedrijven dezer Secte, die de openbare orde storen, te verhinderen, besluit:

Art. 1. Elke vergadering van leden dezer Secte, die bestaat uit personen welke niet tot het huisgezin behooren, zamengekomen tot godsdienstoefening, of tot viering van eenigerlei kerkelijke plechtigheden, wordt verboden, en zal aanstonds behooren ontbonden te worden.

Art. 2. De personen welke zulk eene vergadering bestuurd hebben of daarin voorgegaan zijn (*auront officié*), of eene verzamelplaats aan dezelve zullen hebben verleend, worden daarvoor verantwoordelijk gesteld, en zullen op de navolgende wijze worden gestraft. —

Art. 3. Elke poging om bekeerlingen te maken voor deze Secte wordt verboden, en wie zich aan dezelve schuldig maakt wordt gestraft als volgt. — In de waardering van dit wanbedrijf en de straffing van hetzelve zullen de pogingen tot verleiding van Leeraars, vrouwen en onmondige personen, in het bijzonder behooren te worden in aanmerking genomen.

Art. 4. De wanbedrijven tegen art. 2 en 3 gepleegd zullen gestraft worden met eene geldboete, niet te boven gaande de som van 600 Zwitsersche franken, of door het verbod om zich binnen den kreits eener zekere stads- of dorpgemeente op te houden, of door de verbanning binnen eene zekere gemeente, die niet langer dan één jaar mag duren, of door opsluiting in een verbeterhuis, gedurende den tijd van ten hoogste één

(1) Deze benaming is sedert meer bijzonder eigen geworden aan de afgescheidenen van de nationale Kerk. Zie de *Geschichte der Mômiers*, Basel, 1825.

(2) *Défense de ceux des fidèles de Genève qui se sont constitués en églises indépendantes contre les sectaires de cette ville.* Par. et Gen. 1825.

(3) *Arch. du Christ.* 1828. p. 565.

jaar; of eindelijk door bannisfement uit het Canton gedurende den achteréénvolgenden tijd van drie jaren.

Art. 5. Het verbod om zich binnen eene zekere gemeente op te houden, zal in geval van overtreding, veranderd worden in eene verbanning van den fchuldige binnen de gemeente, gedurende den tijd van een jaar ten hoogfte. Deze verbanning binnen de gemeente zal in geval van overtreding worden veranderd in gevangenisftraf voor het nog overige gedeelte van dien tijd. Eveneens het bannisfement uit het Canton.

Art. 6. Iedere klacht wegens een der bovengemelde punten zal noodwendig voor het hof van appel moeten worden gebracht.

Art. 7. De Staatsraad wordt belast met de uitvaardiging en uitvoering dezer wet.

Gegeven onder het groot zegel van Staat. Laufanne den 20sten Mei 1824.

Deze wet fchijnt deels tegen de vrijmoedigheid der Zwitferfche geloovigen, die gewoon zijn anderen met veel ijver en aandrang tot geloof en bekeering op te wekken, ook wanneer deze hun perfoonlijk niet of weinig bekend zijn, deels tegen de affcheiding van eenige Leeraars van de nationale kerk gericht te zijn geweest. Den 24sten Dec. toch van het vorige jaar hadden drie Predikanten, Alex. Chavannes, H. Juvet en Fr. Olivier, het voorbeeld der afgefcheidenen van Genève volgende, eenen brief aan den Staatsraad gefchreven, bij welken zij verklaarden eene onafhankelijke kerk te gronden. In de volgende maand voegden zich de twee gebroeders Rochat en nog twee andere rechtzinnige Leeraars bij hen (1). »De nationale Kerk (zeiden zij in den bovengemelden brief) is afgevallen van zich zelve: Onze geloofsbelijdenis, welke de getrouwe en eenvoudige uiteenzetting der waarheden des heils bevat, werd fchijnbaar behouden, maar wezenlijk en inderdaad ter zijde gefteld. De liturgien en vraagboeken werden veranderd, en wel, in meer dan één opzicht, ftrijdig met Gods woord. De kerkelijke tucht is te gronde gegaan. Nu beveelt ons het woord van God, om niet een ander juk aan te trekken met de ongeloovigen, en zoo iemand eene andere leere brengt, dien zelfs niet in ons huis te ontvangen of met hem aan te zitten (aan de tafel des Heeren.) En hiermede ftemt ook overeen de Zwitferfche Confessie, die nadat zij de kenfchetfende eigenfchappen der ware Kerk van Christus heeft voorgefteld, beveelt zich af te fcheiden van elke kerk, welke die kenteekenen niet heeft: en hetzelfde leeren ook de geloofsbelijdenissen van andere Hervormde landen aan de geloovigen."

(1) Zeer gematigd en verftandig lieten de *Archives du Christianisme* zich over deze affcheidingen uit: »Nous continuons à être opposés à la séparation érigée en principe, bien que nous reconnaissions qu'il est des occasions où elle est de devoir strict devant Dieu; mais nous n'en aimons pas moins nos frères séparés, nous ne nous réjouïssons pas moins de voir le Seigneur glorifié dans l'accord de ses enfans, et nous n'en sommes pas moins disposés à rendre témoignage à ces fidèles confesseurs de la vérité, qui ont eu le courage d'élever la voix lorsqu'ils étaient encore en très-petit nombre, et ont eu une influence bénie et incontestable sur le réveil religieux dont nous avons aujourd'hui à rendre grâce à Dieu dans nos Eglises nationales." — Vol. XI. p. 565.

Groot was de vervolgzucht der Regering. De politiedienaars doorzochten alle huizen, en ieder, dien men met anderen dan huisgenooten in gezelfchap vond, werd bijaldien het doel der bijeenkomst geen handenarbeid, of kaartfpel, of eenige andere vermakelijkheid was, maar beftond in het lezen of verklaren der Heilige Schrift, in zingen en bidden, in de gevangenis geleid, en fomtijds met dieven en andere misdadigers zamen opgefloten. Zelfs voor kranke perfonen gaf men aan geene uitzondering plaats. De rechtbanken waren even geftreng als de politie ijverig was. Geheele familien werden door de zwaarte der geldboeten ten gronde gericht, andere werden verbannen, zoo als bij voorbeeld de Predikanten Rochat van Vevay en Olivier, voor één en twee jaren gevangenisftraf, benevens de proceskosten, en de broeder des laatften voor een half jaar. De Predikanten Chavannes en Juvet daarentegen werden voor drie jaren verbannen (1). Het beste was, dat ieder proces voor het hof van appèl moest komen, daar zich dit hof dikwijls bewogen vond om de partijdige vonnissen der lagere rechtbanken te verzachten of te casferen. Zoo was de Leeraar Fivas befchuldigd en veroordeeld geworden omdat hij op eenen avond, met zijne vrouw in tegenwoordigheid zijner familie en van eenen vriend, die te zijnen huize den laatften avond vóór eene lange reize doorbracht, een hoofdftuk der Schrift las en een gebed voor den welftand van den afreizenden en de terug blijvenden uitfprak. Te Laufanne werd hij vrijgefproken, doch moest met twee andere perfonen de proceskosten betalen. Een belangrijk voordeel voor de beklaagden was de openbaarheid der rechtszittingen van het hof. Hier had het publiek zelf gelegenheid de verdedigings-redevoeringen aan te hooren, en het woord van het kruis, dat dikwijls door de rechtzaal wedergalmde, had op het hart van menig rechter en menig een onder het volk eenen gezegenden invloed. In dien zin kon de wet van 20 Mei als een voornaam middel worden aangemerkt, ter zuivering, voortplanting en bevestiging der opwekkingen in het Waadland, en men kan met voorbeelden bewijzen dat bijkans iedere vervolging en veroordeeling door geestelijke zegeningen gevolgd werd aan die plaatfen, waar de vervolgden openbaar den moed en de kracht hadden om de goede belijdenis van Jezus Christus te doen hooren.

Dan, het waren niet alleen de afgefcheidenen die in deze geloofsvervolging gedeeld hebben. Deze moesten alleen het eerfte fpits afbijten. In 1829 werd te Oron eene vergadering van leden der nationale kerk, afge-

(1) De Leeraars der nationale kerken van verfchillende landen, vervuld van eene edele verontwaardiging tegen deze geloofsvervolgingen, hebben aanhoudend en openbaar tegen dezelve geprotesteerd. Eerst den 8ften Dec. 1824 zes en twintig Leeraars der nationale kerk in Waadland; den 3den Mei 1825 bijna honderd Leeraars der Presbyteriaanfche, Independentfche en Baptisten kerk, te Londen vergaderd; den 12den Julij 1826 een en twintig Leeraars van het *département du Gard* in Frankrijk; den 4den Mei 1829 vier en twintig Leeraars, zamen vergaderd te Parijs; zes Predikanten uit het zuiden van Frankrijk in Augustus deszelfden jaars; en later nog verfcheiden anderen, zoodat hun getal in Frankrijk alleen 121 uitmaakte. Even zoo eene menigte rechtsgeleerden, en politieke fchrijvers en geleerden in Duitschland. *Arch. du Christ.* 1829. p. 519.

zonderd van de gefcheidenen, in de open lucht zaamgekomen ten einde God om de bekeering der Heidenen aan te roepen, als eene bijeenkomst van Sectarisfen verftoord en geftraft. Van dien tijd af fchenen zelfs de vervolgingen bijzonder tegen de geloovige en levendige Leeraren der nationale Kerk gericht te worden (1). Wij kunnen hier alle de bijzonderheden dezer verdrukkingen om der godsdienst wille, waaraan nu en dan het gemeen op de fchandelijkfte wijze deel nam, niet verhalen; maar mogen thans alleen wijzen op de fchoone vrucht die de *verdraagzaamheid des geloofs* hier opleverde, en hoe heerlijk *het einde des Heeren* was, zoodat het ook hier ten laatfte bleek, *dat de Heere zeer barmhartig is en een ontfermer* (2). Treffend ftraalt dit door, wanneer men zich herinnert, dat de eerfte opwekking omftreeks het jaar 1819 of 1820 begon; en daarna acht geeft op de volgende fchilderij die de Wel-Eerwaarde Heer Merle d'Aubigné in het onlangs uitgekomen, ook in deze bladen aangekondigd Eerfte Deel zijner Reformatiegefchiedenis van den tegenwoordigen toeftand van het Waadland geeft, en met welke wij dit artikel befluiten:

»Wij hebben (zegt hij) de gelegenheid gehad om eene krachtige verlevendiging des Christendoms, te midden van worftelingen en beproevingen, te zien ftand grijpen in een klein gemeenebest, welks ingezetenen gerust en gelukkig wonen, omgeven van de wonderen der natuur hunner gewesten (het Waadland). Het is flechts een begin, doch reeds komt voor deszelfs bevolking uit den overvloedshoorn des Evangelies voort, eene rondborftige, moedige en edele belijdenis van de groote waarheden van Gods openbaring, eene wezenlijke en welbevestigde vrijheid, eene regering, verlicht en volksgezind, eene elders zoo zeldzame liefde der magiftraatsperfonen voor het volk, en des volks voor de magiftraat; eene nieuwe ontwikkeling aan het openbare onderwijs gegeven, en die dit land tot een voorbeeld voor andere landen zal maken; eene langzame maar wezenlijke zuivering der zeden; talentvolle mannen, die te gelijk ware Christenen zijn, en met de eerfte fchrijvers onzer taal kunnen wedijveren. Het bezit van al dat goede onderfcheidt de ftreken die tusfchen den donkeren Jura en de bergtoppen der Alpen gelegen zijn; en de heerlijke oevers van het Geneeffche meer treffen onmisbaar den reiziger, door de natuurwonderen der bergen en valleien derwaarts gelokt, onwederftaanbaar, en brengen hem eene der welfprekendfte lofredenen voor oogen, die de hand der Voorzienigheid ter verheffing van het Evangelie onzes Heeren heeft gefchreven" (3).

(Het Slotartikel in een volgend Nummer.)

---

(1) *Arch. du Christ.* 1829. p. 500—519. (2) Jac. V. vs. 11.
(3) *Hist. de la Réformation*, tom. I. p. XVII, XVIII.

HET DUEL.

Iets over het Duel als onderwerp van wetgeving, door Mr. F. M. Roest van Limburg. Rott. 1836.

De Schrijver van dit vlugfchrift bedoelde blijkens zijne verklaring (bl. 9) daarmede niet de opwekking van gevoeligheid, maar de handhaving van het regt; inlichting van den Wetgever, niet van den duellist. Hij tracht de regtmatigheid van het duel, het niet noodzakelijke van ftrafbepalingen daartegen, en de heilzame gevolgen van hetzelve, als overeenkomftig met de denkbeelden van deze eeuw te betoogen.

Aan den Wetgever inlichtingen te geven omtrent eeuwenlang betwiste vraagpunten, is eene taak die echte en wetenfchappelijke kennis des regts, en daarenboven veel bekendheid met den maatfchappelijken toeftand, bij den raadgever noodzakelijk vereischt. Wetten behooren op vaste beginfelen te rusten. Deze behooren de grondflag te zijn van wetboeken, vooral van die, waaruit de misdadiger de ftraf leert kennen, die het maatfchappelijk gevolg van zijn misdrijf is. Hier moet uit de bron van alle waarheid geput worden. Bij gebreke daarvan zal de flotfom van het onderzoek kunnen leeren, ja wel wat maatfchappelijk nuttig of noodzakelijk of gepast fchijnt, maar niet wat *recht* is. Te vergeefs zochten wij in het bovenaangehaalde gefchrift, naar die vaste beginfelen, en naar de bepaling hoe *regtens* het duel moet befchouwd worden. Men vindt hier *nut* voor *recht* betoogd, en de flotfom van het onderzoek komt geheel en al overeen met de beginfelloosheid van het geheel.

De vrijwillige overeenkomst van twee perfonen om tegen elkander volgens gegevene bepalingen hun leven te wagen, zoo als de Heer R. v. L. het duel omfchrijft, behoort, dunkt ons, allereerst getoetst te worden aan de Goddelijke wet. IJdel op zich zelven befchouwd en verderfelijk in de gevolgtrekkingen is het onderfcheid dat de Schrijver (p. 8) wil gemaakt hebben, tusfchen den eisch van godsdienst en zeden, en het belang van den Staat. Zoo het eene waarheid is, gelijk erkend wordt, »dat de predikers eener godsdienst die lijdzaamheid voorfchrijft, te regt gruwen van bloedige wraak;" zoo, om de zaak juister uit te drukken, het gebod des Heeren: »gij zult niet dooden" en de goddelijke uitfpraak: »Wie 's menfchen bloed vergiet, diens bloed zal door de menfchen vergoten worden, want God heeft den mensch naar zijn beeld gemaakt," (Gen. 9 v. 6) woorden zijn van Hem, die de opperste Rechter en Wetgever en de waarachtige Verzorger der maatfchappelijke zoo wel als individuele belangen is, dan past het den menfchelijken wetgever wel, het zoogenaamd belang van den Staat allereerst daaraan te toetfen.

Al gelukte het toch eens de menfchelijke rede (zoo verre afgedwaald van het rechte fpoor, en in zoo veel duisternis rondtastende), op eene fchijnbaar overtuigende wijze te betoogen, dat overfpel of diefftal of doodflag foms maatfchappelijk nuttig en voordeelig ware, dan nog zoude dat vruchteloos onderzoek der wijsgeeren,

en een daarop gegrond ſtelſel van menſchelijke wetgeving, voor de uitſpraak der Opperſte Wijsheid moeten onderdoen, daar toch voorzeker de vraag: »Wien zult gij gelooven, den mensch of God?” voor geene twijfelachtige beantwoording vatbaar is. Eene maatſchappij gegrondvest op het zoogenaamd *nuttigheids-beginſel* zou ten eenenmaal heidensch en als met God zelven in ſtrijd zijn! Daar zou het laatſte vonkje van goddelijk licht, en de kennis, die Heidenen zelve in hunne harten van 's Heeren wet geſchreven hebben, als geheel vernietigd moeten beſchouwd worden, en het beeld Gods, waartegen ieder mensch in zich zelven vijandig is, eens vooral plaats gemaakt hebben voor het beeld van den Duivel.

Mogten onze wetgevers, en regtsgeleerden toch leeren begrijpen tot welk eenen vreesſelijken afgrond die helling voert, waarop zij ook ten opzichte van dit dwaalbegrip geplaatst zijn. Beperk het Christendom binnen de tempels en gij bant Christus uit de maatſchappij. Ga verder, en maak u van al wat nog in den mensch eenen goddelijken oorſprong toont, zoo veel gij kunt, onafhankelijk; zet uwe nuttigheids-plannen zonder lastige beletſelen van gewetens-bekommering of godsdienſtige bezwaren voort, en gij zult verder gaan dan de Heidenen, die God niet kennende, in hun bijgeloof zelve, ſoms eenen breidel tegen grovere uitſpattingen vonden. — Heeft de Griekſche en Romeinſche beſchaving, hebben de middeleeuwſche volkeren geen eigenlijk gezegd tweegevecht gekend, waren de Godsgerigten veeleer eene ſoort van regtsoefeningen, onafhankelijk van den wil der partijen, waarbij nog God als wreker des regts erkend werd, kies dan uw model bij nog barbaarſcher volkeren. Ga bij de Gothen, bij de Longobarden, bij de Mooren, en leer van hen wat uw nieuwe afgod *de eer* vordert, ten koste van goddelijke waarheid, regt en orde. Maar weet dan ook, dat uw tweegevecht, hoe nuttig en noodzakelijk het zij in het belang van die eer, een gruwel blijft in de oogen van Hem, wiens de waarachtige *eere* is, en wien zij eenmaal zal worden toegebracht in hemel en op aarde.

Tot nog toe hadden de meeste, de voortreffelijkſte ſchrijvers van vroegen en lateren tijd, het tweegevecht afgekeurd (1). Onze vaderlandſche regtbanken bleven, voor zoo verre wij weten, eene *nederlaag* als doodſlag veroordeelen, en nog onlangs werd door het Utrechtſche militair gerechtshof een duellist als zoodanig veroordeeld. In Frankrijk hielden tot op dit oogenblik de regtbanken een ander ſtelſel vast. Het ſcheen hun toe dat het *vrijwillige* der overeenkomst, en de bepaalde voorwaarden daaraan gehecht, het duel van andere aanſlagen op het leven des naasten uitzonderde. In het land waar de opzettelijke wederkeerige vergiftiging van twee perſoonen (een ander ſoort van duel, ſlechts in de keus der wapenen verſcheiden) onſtrafbaar verklaard is, (men zie de zaak van Bancal in de *Gazette des Tribunaux* van Julij 1835) zijn de meest geëerde rechtsgeleerden als voorſtanders der ſtraffeloosheid van het duel bekend. Indien de Schrijver de redenen van dezen had overgenomen, hij zou in ons oog den lof van oorſpronkelijkheid hebben verloren, maar den blaam van zoo verregaande niet alleen godsdienſtige maar ook wetenſchappelijke dwaling, grootendeels ontgaan zijn. Wanneer Frankrijks grootſte rechtsgeleerde Merlin (in zijne *Questions de Droit* op het woord *duel*) het tweegevecht verdedigt, dan is zulks gedeeltelijk uit het oogpunt der noodzakelijkheid, dat ook de Schrijver omhelst, gedeeltelijk uit dat van de vruchteloosheid van verbodsbepalingen daartegen. Maar noch Merlin noch eenig ander Fransch rechtsgeleerde, beſchouwt het tweegevecht anders dan als een noodzakelijk kwaad, dat de openbare meening, die dwingeland in de eeuw der zoogenaamde vrijheid, gebiedend vordert, en dan blijft het bij de behandeling der regtsvraag, of het duel *misdaad* zij krachtens de beſtaande wet. Het ſmart ons, dat het voor Nederland bewaard bleef, een opzettelijk betoog van de regtmatigheid der tweegevechten te leveren, en daarbij maatſchappelijke beleefdheid en beteugeling van beleedigingen, als deszelfs heilzame gevolgen geprezen te zien.

»Ieder tijdvak,” zegt de Schrijver met de woorden van eenen bekenden geleerde, »kenmerkt zich door eigene regerende beginsels,” en »hetgeen vroeger de vaderlandsliefde was, is thans de eer.”

Hij moge gedeeltelijk gelijk hebben; eer en goud zijn de nieuwe Molochs waaraan men offert. Maar offchoon de Schrijver ſmadend uitroept: »Walg over u, die de eer een denkbeeldig goed noemt” (p. 10), verwerpen wij op grond van Gods getuigenis, zijn afgodsbeeld, en hopen biddend den ſmaad der menſchen licht te zullen achten, wanneer wij tusſchen deze en den eisch van Gods wet moeten kiezen. En men wane niet, dat deze keuze zou kunnen geſchieden ten gevolge van bijzondere godsdienſtige inzichten, waarop volgens den Schrijver geene ſtrafwet mag gegrond zijn. Immers niet op deze, en vooral niet op bloot wijsgeerige inzichten mag een wetboek gebouwd worden; en het is juist opdat menſchelijke opvattingen geenen invloed zouden uitoefenen op hetgeen als regt gelden zal, dat wij verwijzen naar de eenige bron van waarheid, naar het onfeilbaar getuigenis Gods. Dat Woord, als de openbaring van verborgenheden behelzende, wordt alleen gekend voor zoo verre de Heilige Geest, dat aan de harten der menſchen openbaart; maar het houdt daarenboven geboden en wetten in, die het den Heere behaagd heeft, in de conſcientien van alle menſchen als in te ſchrijven.

Verregaande is de verblinding onzer eeuw, die ook dit getuigenis van het geweten weet te verdoven, en de bloedſtorting, waarvan alle volkeren gruwen, door redeneringen tracht te regtvaardigen. Zelfmoord en tweegevecht, vruchten van denzelfden boom, behooren beiden tot de teekenen des tijds. De gekrenkte eer vordert bloed. Daarom ſlaat de jongeling, wiens aca-

(1) Men zie onder anderen de belangrijke, offchoon in den geest van zijnen leeftijd geſchrevene Verhandeling van den Doopsgezinden Predikant W. de Vos, over de tweegevechten.

demisch examen tegenviel, moorddadige handen aan een leven, dat hem zoo lang door de goedertierenheid Gods gespaard bleef om het door te brengen in de bejaging van eene betere eer, dan die de wereld geeft. Geldbejag gaat daarmede gepaard, en het goud schenkt eeldom en titels. Daarom heeft ook bankbreuk, en alles wat goeden naam en crediet vermindert, den rondom ons zich vermenigvuldigenden zelfmoord ten gevolge; en geen wonder dat hij, die zijn eigen leven daarheen zou werpen als een onnutten last, ook dat van anderen ligt acht. De wond is diep, en in soortgelijke stellingen als die, welke door onzen Schrijver worden gepredikt, ligt de grondkwaal. Hij zelve openbaart zulks onwillekeurig, wanneer hij, beweerende dat de Wetgever door het duël te verbieden, een persoonlijk regt krenken zou, daarbij voegt (bladz. 16): »Het duël is geheel vrijwillig: die »duelleert, wilde zijn leven wagen, en door geene wet »tegen zijne begeerte naar eenen tweestrijd beveiligd »worden, evenmin als hij wil, dat eene wet hem be»veilige tegen eene begeerte naar spijs en drank, die »hem willens en wetens den dood zoude berokkenen." De vergelijking is volkomen juist; men *wil* met zijn eigen leven of dat van anderen spelen, en betwist aan de Overheid, die men niet meer als door God verordineerd beschouwt, en aan eene wet, die van Gods Woord vervreemd, slechts op nuttigheids-theoriën berust, de magt om dien wil te keer te gaan. Waar het »*Uw wille geschiede*" ophoudt gebeden te worden, treedt de eigen wil van het schepsel in de plaats: deze, zelfzuchtig en trotsch, wil zijne heerschappij ook over het leven van anderen uitstrekken. Men zegt tot regtvaardiging van dit nuttigheidsstelsel, dat het eerlijke ridderlijke tweegevecht sluipmoorden en listige wraak voorkomt, maar vergeet dat beiden *doodslag* ten gevolge hebben, en dat het lage en verachtelijke van den bij ieder verfoeiden moord, in de schaal wel eenigzins wordt opgewogen door het ongerijmde en aan razernij grenzende van een bedaard overlegd duël.

Des Schrijvers beginsel aantastende, kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan de bewijsplaatsen, welke hij aanvoert om te betoogen, dat zulk een regt van vrede en oorlog aan den eenen mensch tegen den anderen wezentlijk toekomt. De door hem aangehaalde wijsgeerige schrijvers handelen over een dusgenaamd natuurregt: hetzelfde waaruit sommigen het onvoorwaardelijk regt van feitelijken wederstand tegen de Overheid, en zoo vele andere gevolgtrekkingen vrij logisch hebben afgeleid. Wij laten die aan hunne plaats. Bij de ondervinding der laatste halve eeuw werden zij reeds gewogen en te ligt bevonden. Ook de zoogenaamde nuttigheid van het duël, en de voordeelen die daaruit voor de maatschappij zouden voortvloeijen, tegen te spreken, zoude geheel overbodig zijn. Weinigen voorzeker zullen zich daardoor laten verleiden, en het profetisch woord van onzen Heer roept alle menschen toe: »Die het zwaard nemen zullen »door het zwaard vergaan."

De Schrijver hoopt dat men hem niet als lofredenaar van den Duëlleerder beschouwen zal, en gelooven, dat hij eenen afschuw heeft van hem, die noodeloos bloed stort. Gaarne gelooven wij dit, en zijne verklaring deswegens toont zijnen heimelijken afkeer van hetgeen hij als wijsgeerig beschouwer overigens zoo dikwijls vergoelijkt. Wij mogen het toch vergoelijken noemen, wanneer de misdaad in sommige gevallen als noodzakelijk en prijzenswaardig wordt voorgesteld; en ook dit bewijst wederom de tegenstrijdigheid, waartoe bloot wijsgeerige (*abstracte*) gevoelens, onafhankelijk van het natuurlijk regtsgevoel en de uitspraak van Gods woord, noodzakelijk leiden moeten.

Gebruiken als die van het duël werden door het Christendom aanvankelijk gestuit, zegt onze Schrijver te regt (bl. 47). Op welke wijze dit bepaaldelijk in ons Vaderland waarheid was, kan hem onder anderen blijken uit een zeer merkwaardig Placaat van de Ed. Mogende Heeren Staten van Holland en West-Friesland, d.d. 26 Maart 1657 (1), waarbij verschillende straffen tegen het duël werden vastgesteld, en dat met deze merkwaardige woorden aanvangt:

»*Alsoo Wy vernomen hebben tot Ons groot leetwezen, dat onder onze Ingezetenen als noch de Duellen in swangh gaan, en dat niet alleen onder die geene, die de wapenen gewoon zyn te hanteeren, maar dat hetzelve quaat, daer van daen verder voortlopende, oock geraekt is onder anderen, dien het in 't allerminste niet en betæmt, waer uyt veel dootslagen ende moorderyen ontstaan, daerdoor de Justitie gevilipendeert ende Gods toorn over deze landen ontsteken wordt: Soo ist enz.*"

Mogt geene meerdere verfijning, zoo als volgens den Schrijver vroeger plaats had, het duël weder als eervol doen beschouwen en de vreeze Gods, die ook in dit punt van wetgeving, het beginsel van alle wijsheid is, doen vergeten. Met den Schrijver zeggen wij »Wee den Staat, waar met de wetten gespot wordt," en voegen er slechts bij: »Driewerf wee het land, waar de wetten een uitvloeisel zijn van enkel wijsgeerige beschouwingen, en waar Overheid en volk zich verheven wanen boven, en onafhankelijk van eene hoogere Goddelijke wet.

WENKEN OVER DE GESCHIEDENIS DER LETTERKUNDE IN ONZEN LEEFTIJD.

(De Schrijver van het navolgende stuk beantwoordde voor eenige jaren eene prijsvraag van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, over den invloed dien de vreemde letterkunde in de laatste eeuwen op de Nederlandsche gehad heeft. Hij poogde thans deze beschouwing tot op het tijdtip dat wij beleven te vervolgen, en heeft gemeend, dat hoewel deze voordragt oorspronkelijk voor eenen anderen kring bestemd was, dezelve veelligt aan de lezers der *Nederlandsche Stemmen* niet onaangenaam zoude zijn, daar de letterkunde hier niet afzonderlijk behandeld wordt, maar in verband met die belangen, die het Christenhart boven alles dierbaar zijn.)

In de laatste jaren was mij het denkbeeld eener bepaalde beoefening der letteren geheel vreemd. Sedert

(1) *Groot-Placaatboek*, II. bl. 458. Ook Frederik Hendrik had het tweegevecht onder de militairen getracht tegen te gaan, bij een placaat dat aldaar gevonden wordt. Bij het eerste wordt onder anderen de straf van bannissement tegen de overtreders bepaald.

zich mijne denkbeelden ontwikkelden, zag ik in de letterkunde meer haar verband met voorleden en toekomst, hare historiſche waardij, den polsſlag van het leven der menschheid die zich als het ware in haar uitdrukt. — Ik kan hare beſchouwing niet afſcheiden van mijne geſchiedkundige ondervinding, van mijne godsdienſtige overtuiging; dit alles blijft bij mij een geheel uitmaken, dat ik niet verdeelen kan. De geheele wereldgeſchiedenis lag vóór mij, omvat in dat Boek, dat met den oorſprong van alles in Geneſis begint, en met den nieuwen hemel en aarde eindigt, in de gloeijende kleuren der Apocalypſis afgemaald. — Ik onderzocht de Geſchiedenis en vroeg haar: »*Wachter, wat ure is het van den nacht?*" Ik onderzocht de letterkunde, en zag in hare afwijkingen de voorſpelde teekenen der tijden.

Deze opmerkingen meende ik vooraf te moeten laten gaan, om het u duidelijk te maken, wat gij alleen van mij te wachten hebt. Den arbeid van een' geleerde te leveren is onmogelijk voor hem, die nimmer de opleiding van een geleerde genoot. — Vergun mij u dat voor te dragen, hetgeen ik leveren kan; — neem het aan als eene improviſatie, als een weêrklank van den indruk, dien de wereld om mij heen op mijne ziel maakt, als den afdruk van de gemoedsſtemming van het oogenblik.

Het was eene vraag, reeds voor vele jaren door het Nederlandsch Inſtituut uitgeſchreven, die mij het eerst op het verband tusſchen onze letterkunde en die der vreemden opmerkzaam maakte; of liever, de belangſtelling in dat onderwerp was reeds levendig bij mij geworden, toen het uitſchrijven der voormelde vraag mij als het ware eene handleiding gaf, door welke ik de gelegenheid vond, de denkbeelden die zich daaromtrent bij mij gevormd hadden nader uit een te zetten. Veel ontbrak er aan dien arbeid, en de menigte van bijzonderheden waarmede ik mij inliet, verhinderde dikwijls het overzigt van het geheel. — Vele oordeelen waren gewaagd of getuigden nog van eene ſlaafſche navolging der oordeelvellingen van andere. De groote hoofdtrekken, het eigenaardige van het element der Nederduitſche letterkunde, als godsdienſtig en zedelijk; de wijziging van dit element door den invloed der opvolgende aanrakingen met andere volkeren; het voorbijgaande der met onzen landaard zoo weinig ſtrookende zuidelijke ſpitsvindigheid; de duurzame heerſchappij der Franſche regelmatigheid; de verſlaauwing in de XVIII^de eeuw, en de langzame toebereiding tot het revolutionnaire tijdperk; dat alles behoort ook thans nog tot mijne overtuiging! — Waar de werkkring van Bilderdijk en Feith begon, hield mijn toenmalige beschouwing op. Sedert werd de loopbaan van deze beide mannen geſloten. Ik las dezer dagen brieven, tusschen hen in het begin hunner loopbaan gewisſeld. Schijnbaar ſtonden toen beiden op dezelfde hoogte; beiden bewogen zich ſtijf genoeg in het keurslijf der toenmalige letterkundige vormen, hielden zich met allerlei thans in onze oogen zeer onbeduidende letterkundige werkzaamheden op, hadden nimmer genoeg gelijmd en gevijld aan hunne epigrammen en lofdichten, en redekavelden over de bedoeling der romance, alsof het lot der wereld daaraan hing. — En welk een onderſcheid vindt men ſedert in beider ontwikkeling! — Feith kon zich met zijne eeuw verdragen; zijne denkbeelden hielden denzelfden tred, als de voortgang der heerſchende opinie. Toen deze ſentimentaliteit verlangde, kon Feith die in zijne romans en dichtſtukken geven; hij had zangen voor vrijheid en nationaliteit toen het verlangen daarnaar opwakkerde, en zijne godsdienstige en gemoedelijke gedichten bleven binnen dien kring van gematigdheid beperkt, die het publiek niet overſchreden wenscht te zien. — Bilderdijk was daarentegen in ſtrijd met zijne eeuw: het was eene plant die onder onweêrsbuijen en hagelſlag eene harde opvoeding genoot, waardoor echter beter dan door eenige andere leiding aan het licht gebragt werd, wat er in hem beſloten lag. Wat in hem als mensch afſtootte of tot vermeerdering van dien uiterlijken ſtrijd moest leiden, laten wij hier onaangeroerd: ik heb op eene andere plaats erkend, wat toegegeven kon worden; doch wij zien hier Bilderdijk als verſchijning in het gebied der letterkunde, en dan is die verſchijning hoogst gewigtig.

Wij mogen over hare gevolgen twisten, zij zijn reeds in voortgaande werking, en niemand onzer kan dezelve wegnemen of tot dezelve iets toebrengen. Al erkent men ook gaarne dat Bilderdijk in ſommige toepasſingen heeft misgetast, dat hij wel eens door perſoonlijke drift of neiging werd weggeſleept, het waarachtig beginſel was desniettemin levendig bij hem, om in alles, taal, geschiedenis en poëzij, afſchaduwing van eene zelfde eenheid te zien, die niet anders is dan de hoogſte, de eenige waarheid: — »de openbaring Gods!"

Ten einde den invloed, dien Bilderdijk op eenigen, bij den tegenſtand der groote menigte, gehad heeft, te kunnen uitleggen, werd hem door velen eene ſoort van tooverkracht of begoocheling, als die van den Vorst der Asſasſynen op zijne vrienden, toegekend, en men vergat dat deze invloed daarom groot moest zijn, wijl hij als man van genie zijn tijd reeds vooruit leefde; vele twistvragen die in onzen tijd eerst beginnen opgehelderd te worden, lagen toch in Bilderdijks werken reeds opgeſloten. Geene erfenis was derhalve ooit meer verdeeld dan de zijne. Deze verdedigt zijne gevoelens over het ſtaatsregt; gene zijne inzigten in de taal; aan den eenen liet hij zijne verſificatie na; aan den anderen zijn denkbeeld over de tijden of zijne verwachting van de naderende komst des Heeren. Het historisch gewigt van Bilderdijk zal eerst in den loop der tijden kenbaar worden, dan wanneer menſchelijke vooringenomenheid en vooroordeel beide door eene meer billijke en op de zaken alleen ziende beſchouwing zullen vervangen zijn. Zijne werken zullen de belangſtelling prikkelen, en de nieuwsgierigheid opwekken, ook dan, wanneer die van velen, die beter dan hij den toon van hunne eeuw wisten aan te ſlaan, reeds vergeten zullen zijn. — Wanneer men bij andere volkeren naar mannen zoekt in het vak der letteren, die met Bilderdijk gelijk geſteld kunnen worden, vinden wij alléén Goethe, die even zooveel aanbidding genoot, als Bilderdijk verguizing ondervond,

en wiens karakter echter even als dat van onzen landgenoot vele oneffenheden aanbood die afſtuiten moesten. Maar Goethe bleef filoſoof, en zoo hij al zijne eigene trotschheid huldigde, hij had allen eerbied voor den naam dien rede en wijsbegeerte zich in onzen eeuw verworven hebben. Hij was een palmboom gelijk, die zich onder de begunſtiging van een lieflijke zuiderlucht en eenen vruchtbaren grond ontwikkelde; onze Nederlander was een klimop, wien het ſlechts met de grootſte worſtelingen gelukte om langs den muur op te kruipen van een' gebouw dat nabij de verdelging ſcheen.

In geen tijdvak der wereldgeſchiedenis was de letterkunde naauwer met de ſtaatkunde verbonden, dan in dat der laatstverloopene halve eeuw; de ſtem der ſtaatkundige driften, de lotwisſeling van rijken en volken, hadden op dezelve eenen beſlisſenden invloed. Dit had vooral in het vroegſte gedeelte van dit tijdperk plaats, hetwelk wij met den naam van het revolutionnaire kunnen beſtempelen; de poëzij ſcheen uit de boeken in het leven te zijn overgegaan; men leefde in droomen en begoochelingen, die wel verre van verwezenlijkt te worden, in teleurſtelling en ontmoediging eindigden. Elk zag een' gouden tijd te gemoet, en ondertusſchen werd de heerſchappij van eenen ijzeren tijd, van militair despotismus, voorbereid.

Deze nieuwe tijd, de heerſchappij namelijk van den man des gewelds verſcheen, en nu lag de letterkunde aan vaster banden dan ooit geketend. Napoleon had zijne hofdichters, zijne Luce de Lancivals en Etiennes. Ducis vertaalde Shakespeare, terwijl Delille de drie rijken der natuur berijmde; doch Frankrijk had desniettemin geene nationale dichtkunst. Italië was geheel verfranscht, en Monti, deszelfs eerſte dichter, had voor ieder veroveraar eenen nieuwen Epos gereed. Ceſarotti vertaalde Oſſian, den lievelingsdichter in den tijd van het Consulaat. In Duitschland en Spanje werden door bloedige oorlogen de bloei der letterkunde onmogelijk gemaakt. Wieland ontſierde zijnen ouderdom door eene Heidenſche onreinheid in dicht en proza. Herder plukte de bloeſems der humaniteit, en vereerde het Christendom; doch was hij gegrondvest op de rots des geloofs bij zijne beſchouwing van de ontwikkeling der volkeren? Johan von Muller werd minister aan het hof van Napoleon, en bereikte het ſtandpunt niet, waarop men hem verwacht zoude hebben, daar hij in de geſchiedenis meer het fatum der ouden zag, dan den voortgang en de ontwikkeling van het Rijk Gods, om wiens wille alles geſchiedt. De waarheid, overal door het rationalisme en de zoogenaamde wijsbegeerte verdrongen, vond bijna geen toevlugt meer in den tijd toen men in Tiedges *Urania* troost zocht, en in Werner's *Weihe der Kraft* het ware beeld van Luther meende te vinden.

In Nederland had de Franſche overheerſching eenen gunſtigen invloed op taal en poëzij, en wekte de nationale belangſtelling in dezelve weder op. Het verlevendigd vaderlandsch gevoel ſchonk aan de Hollandſche Natie van Helmers eene waarde, die zij bij het nageſlacht bezwaarlijk handhaven zal. Loots was ruw, met den gekuischten ſmaak der ouden onbekend, doch desniettemin inderdaad dichter, en in ſommige opzigten herinnerde hij aan Vondel. Wilde ik van levenden ſpreken, dan zoude ik doen opmerken, hoe de eerſte bundels van Tollens meer dan eenig ander werk de nationale belangſtelling vermochten te boeijen.

Bij dit vaderlandsch element voegde zich een filoſofisch beginſel: men trachtte de dichtkunst tot een voertuig voor wijsgeerige ſtelſels te maken, en de voorlezingen in de menigvuldige genootſchappen werden verhandelingen in verzen. Bilderdijk zelve werd door deze mode medegeſleept, doch bleef ook in dezen zich als man van genie betoonen. Zijne *Geestenwereld*, zijn *Waarachtig goed*, hadden den vorm des tijds, doch eenen dieperen bodem; dit was ook het tijdperk zijner *Affodillen* en *Winterbloemen*. In eenen tegen over geſtelden geest was Helmers *Jezus van Nazareth*, een gedicht dat gelukkig meer ergernis vóór en na deszelfs uitgave verwekte, dan het na dien tijd invloed uitoefende.

De ſtaf des dwingelands werd verbroken; *ook Holland leefde weder*, en de voorſpelling van Meanders zilveren zwaan was vervuld!

Nu werd, na de eerſte uitſtorting der dankbare vaderlandsliefde, en vooral na de zegepraal der Europeſche vrijheid in de velden van Waterloo, het tijdperk der conſtitutiën geboren. Men zocht van alle kanten te vereenigen wat onvereenigbaar was; te bouwen op zandgronden waarin geen fondament was gelegd, en door diplomatiſche ſchikkingen en reglementaire bepalingen de geestdrift te beteugelen der volkeren die door de treffende tooneelen van het jaar 1813 en door de opoffering van zoo vele materiële belangen, op één denkbeeld »het Vaderland" ten hoogſte geſpannen was geworden; terwijl hetgeen eerst een nieuw leven voor de volkeren ſcheen te zullen worden, bij velen derzelve alleen op eene reſtauratie of herſtel van het oude uitliep.

Weldra weêrgalmden geene liederen der vaderlandſche geesdrift meer zoo als die van Körner, maar daarentegen bleef de revolutionnaire geest die onderdrukt maar niet uitgedelgd was geworden, rusteloos woelende; de brandſtoffen waren overal verſpreid; de zamenzweringen hielden niet op. Van daar de gedurige worſtelingen: van de eene zijde congresſen te Weenen, Verona, Laybach; van den anderen kant de Cortes van Spanje, de Carbonaris in Italië, de Liberalen in Frankrijk, en hunne comedie van vijftien jaren; het geroep om emancipatie en hervorming in Engeland; van dáár eindelijk de ontploffing in de drie Julijdagen, en de daarſtelling van eenen nieuwen ſtand van zaken, onberekenbaar in deszelfs gevolgen.

In het midden van zoo vele botſingen en van den ſtrijd der partijen verkreeg de letterkunde ſlechts eenen ondergeſchikten invloed, en was zij meer eene zaak van weelde dan van behoefte; de eenige letterkunde die wezenlijk invloed op het volk verkreeg, was die der dagbladen; deze werkt op het algemeen in grove trekken, zij is tolk der driften en der oppervlakkigheid, dikwijls werd zij die van misdaad en ongeloof; zij tracht de

geheele Europifche maatfchappij met het zuurdeefem harer partijdigheid te verzuren, en de publieke geest tot het werktuig van haren willekeur te doen ftrekken.

Na de herftelling van 1813 werd de gemeenfchap met Engeland, zoolang afgebroken, weder herfteld. Men vond er eene letterkunde, die *twee* mannen opleverde, wier invloed zich weldra over Europa uitftrekte; de eerfte, Lord Byron, onderfcheidde zich door den rijkdom van zijn dichtader, zijne magt over de taal, welke hij meesterlijk wist ten toon te fpreiden, meer echter nog door zijn' naam, de lotwisfelingen van zijn leven, en de beklagenswaardige trotschheid waardoor hij in Childe Harold en Manfred het ongeloof belangwekkend trachtte voortestellen; — hij had vele, doch weinig gelukkige navolgers: de roem van Shelley en andere, die deze rigting wilden vervolgen, is reeds verdwenen, en het Byronianisme is eene mode, waarvan de tijd, zoo wij hopen, ras verftreken zal zijn.

Walter Scott wist op de wegflependfte wijze van de rijke gefchiedenis en de trotfche natuur van zijn vaderland partij te trekken, en ook hem volgt eene rij van nabootfers, door wier pennen weldra alle oude kronijken in Romans zullen herfchapen zijn.

De naam van Byron herinnert ons aan dien Franfchen Dichter, die zich zoo voordeelig onder zijne tijdgenooten onderfcheidt, en aan de klasfieke voorbeelden van Lodewijk den XIV^de^ herinnert. Te betreuren is het, dat De la Martine niet heeft gehouden wat zijne eerfte *Méditations*, waaronder vooral die aan Byron gerigt, beloofden; en dat ook hij meer en meer den opgezwollen en winderigen ftijl zijner tijdgenooten heeft aangenomen, terwijl zijne godsdienstigheid meer een onbeftemd gevoel is, dat nu en dan eene christelijke kleur aanneemt, dan de aangrijping van die waarheid, die alleen de ziel redden en den geest verlichten kan.

Zoo zijn wij reeds tot het tegenwoordig oogenblik genaderd, en wat is het tafereel, hetwelk de letterkunde van Europa op dit tijdftip aanbiedt? Eene reactie, (een teruggang), een wederftand, eene beweging.

Eene beweging! maar waarheen? Naar de ontwikkeling van al wat gruwelijk is, naar de vergoding van het verderf in den mensch, van hetgeen de Schrift, »vleesch," noemt! Getuigen daarvan die letterkunde van Frankrijk, die hart en verbeelding bezoedelt; getuigen de namen van Balzac, van Victor Hugo, op het tooneel de *Lucrèce Borgia* of de *Juive!* in de Duitfche letterkunde fchandfchriften, als de Madonna van Mundt, of de lasteringen van Heyne en Gutzkow.

Waartoe meerdere voorbeelden? Zij ftaat in verband met de rigting der eeuw, die één doel heeft, geld!... en door hetzelve, genot! *fpoedig* genot!... een heden, waar aan men gaarne de toekomst opoffert. Voor dit doel is niets te kostelijk!

In de middeneeuwen werden de krachten der volken gebezigd tot oprigting van gedenkftukken, die den tand des tijds trotferen; thans heerscht de induftrie! Alles voor het oogenblik, geen tempels, maar fabrieken, ijzerbanen; overal de mensch middelpunt; vroeger bij afwijkingen, onder een' anderen vorm, maar minder tot een geheel zamengefmolten, was toch het oog nog op God!

En nu, waar vindt men de reactie? De tegenftand van den eenen kant, in dat gedeelte der letterkunde, alwaar men nog het gebouw welks inftorting nabij is, met nieuwe kleuren zoekt te verfieren: dat gebouw namelijk der Roomfch katholijke kerk, waarin Stolberg eens bij den triomf van het rationalismus vlugtte, hetwelk De Maitre weder in zijnen ouden glans zocht te herftellen, hetgeen Chateaubriant poëtisch daarftelde, en welks luifter Lamennais op den triomf van het revolutionair beginfel wilde gronden. Mannen van kracht en talenten zijn in dezen ftrijd gewikkeld, zij zien in de aloude Catholijke eerdienst den eenigen waarborg voor het behoud van ftaat en maatfchappij; en zeker, zij hebben gelijk tegen de omwenteling, doch moeten zwichten voor die waarheid, die eene hoogere bron dan menfchelijke confequentie bezit. Zoo kampen Manzoni en Pellico in Italië, zoo Haller in Zwitferland.

Ook onder dezen beftaat echter een kern, die meer belooft. Om denzelven te kenfchetfen behoef ik alleen den naam te noemen van dien abt Bautain, die offchoon nog in de Roomfche kerk, voor velen wier oogen door het ongeloof verduisterd waren, een nieuw licht heeft doen opgaan.

Er beftaat nog eene andere reactie, zij is de herleving van het waarachtig geloof, gelijk aan die, waardoor voor drie eeuwen de gezegende hervorming ontftond; zij is de handhaving van die waarheden, die niet voorbij zullen gaan, wanneer alles buiten hen gefchud zal worden; ook deze rigting kan niet zonder invloed op de letterkunde blijven, want in deze toch drukt zich geheel het leven der volkeren uit, en in onzen tijd blijven de gevoelens niet meer in de ftudeervertrekken opgefloten of in de fystemaas begraven, maar worden in het leven geopenbaard. Deze rigting toont ons mannen gelijk Hengftenberg, Tholuck, Krummacher en Sartorius in Duitschland, Merle, Gausfen, en Monod in Frankrijk, die de talenten die zij ontvingen, blijmoedig aan de handhaving der in het hart erkende waarheid hebben toegewijd.

En nu, wat zien wij in ons Vaderland? Is niet het tijdperk der dichtgezelfchappen uit de XVIII^de^ eeuw geheel voorbij? heeft niet de filofofifche poëzij van het begin der XIX^de^ haar tijd gehad? heeft niet de ftroom van Vaderlandfche Romances en uitboezemingen van 1813 en 1831 opgehouden te vloeijen? Wij bezitten tegenwoordig Dichters, maar bezitten wij daarom eene tot één doel zamenwerkende letterkunde? Naar mijn oordeel zien wij thans eenen tijd aanbreken, waarin gewigtiger vraagftukken weldra onze geheele aandacht zullen boeijen, en waarin de ftrijd over den *grond* niet over den *vorm* der zaken fteeds ernftiger gevoerd zal moeten worden.

Nederland bezit nog één groot voorregt: het gif der vreemden ftroomt wel is waar op vele wijzen derwaarts; eigenaardige afwijkingen, die men fteeds bij dit volk aantrof, voegen zich daarbij, doch de ernst en koelzin-

nigheid van den landaard, de overlevering van een Christelijk volksleven, zijn nog niet geheel geweken, en onze afgezonderde toeſtand ſints den afval der Belgen, was eene gave Gods, die ons wel den haat van vreemde revolutionair-gezinde ſtaatslieden op den hals laadde, doch tevens in vele opzigten onze onafhankelijkheid bewaarde.

Terwijl het jeugdige Italië ſluipmoordenaars aankweekt, het jeugdige Duitschland eene verfijnde zinnelijkheid najaagt, en het jeugdige Frankrijk van de aanbidding van Madonna-beelden en de bewondering der Gothiſche kapellen, het herſtel van het Christendom meent te moeten verwachten, heeft het jonge Nederland nog geene beſlissende kleur aangenomen, en de leiding die hetzelve ontvangt, kan in hare gevolgen nog ten zegen zijn!

Zoo ooit dan moet ieder zich thans geroepen voelen, om het geheele gebied der letteren te overzien, zich niet bij de ſchors op te houden, maar te trachten die ſlotſom te verkrijgen, die voor de zedelijke belangen van een geliefd Vaderland heilzaam kan zijn.

Elk Nederlander die het ſtandpunt waarop hij geplaatst is mag leeren kennen, is geroepen om in zijne betrekking en naar den aard der ſtudie of werkzaamheid die aan hem ten deel viel, te getuigen tegen dien geest des tijds, die met *twee* armen, *bijgeloof* en *ongeloof*, de volkeren tracht te overheerſchen; in de geſchiedenis de waarheid vervalscht, en in de poëzij echt gevoel door klatergoud vervangt. Ook in de letterkunde zal de ſtrijd der eeuw zich met toenemend gewigt doen gevoelen; mogt het ons gegeven worden pal te ſtaan in de verdediging dier waarheden en ondervindingen, die ons als het pand der eeuwen zijn toevertrouwd. Moge dan de aanval der bandeloosheid in het rijk der letterkunde, even als de ſtroom der revolutie in de laatſte jaren ondervonden, eenen wederſtand vinden in dat land, hetwelk, offchoon door deszelfs natuurlijke ligging eene prooi van golven en ſtormen, echter door de bewaring Gods tot nu toe behouden werd, en waarvan wij vertrouwen dat het ook in het geestelijke wordt toebereid tot eenen dam tegen dien ſtorm van afval en opſtand, die zich meer en meer over Europa verheft.

VELDTEEKENS.

Zullen wij durven verſchijnen benoemd met namen van menſchen voor den Rechterſtoel van den Heere Jezus? Zullen wij ons daaronder kunnen bedekken voor Zijn alziend en ſcherpzichtig oog, dat niet zal zoeken dan naar waarheid in het binnenſte? Zullen wij als geestelijke krijgsknechten met een ander veldteeken dan dat van Zijne banier voor Hem verſchijnende, gekend en bemind worden?

C. VITRINGA, *Aphorismi Theol. Præf.*

BERICHT.

Prospectus eener nieuwe Overzetting van J. CALVINI *Institutio Christianae Religionis*, bij den Boekhandelaar J. Altheer te Utrecht.

De wederkeer tot de ſchriften van den Geneefſchen Hervormer is dezer dagen bepaaldelijk in Duitschland een verblijdend teeken van herleving en herſtel binnen het gebied der Godgeleerdheid. Het is goed en wenſchelijk dat zich deze vernieuwde waardering van een zoo rijken ſchat niet bepale bij de geleerde wereld. Ook de ongeletterde, vooral in ons Vaderland en bij de tegenwoordige bewegingen, mag wel eens in de gelegenheid geſteld worden met eigen oogen te vernemen, hoe de wijze en godvruchtige Calvijn de hoofdleerſtukken der Gereformeerde kerken, of liever der Christelijke Godsdienst opvatte en beleed. Velen zullen zich verblijden, (hoe ook anders voor hun geloof aan het getuigenis van Gods Woord en Geest genoeg hebbende,) hunne eigene ziels-overtuiging in de ſchriften van zulk eenen Voorganger weder te vinden, met eene klaarheid en gegrondheid, die aan weinigen te beurt viel. Anderen zullen misſchien door het gezag van een zoo beroemden naam bewogen worden, om als de Bereërs op het woord der Apostelen, eens te onderzoeken of dan toch waarlijk deze dingen die bij onzen leeftijd ſchier in vergetelheid begonnen te komen (als daar zijn de leer der H. Drieéénigheid, de erfzonde, de voldoening, de verkiezing van eeuwigheid) in Gods Woord geleerd en aangedrongen worden, al dan niet. Wordt door de verlichting onzer dagen eene Godsdienst en Godgeleerdheid die deze waarheden op hare banier voert, veracht en beſchimpt, het zal de eenvoudigen, die daarin hunnen eenigen troost in leven en ſterven vinden, tot bemoediging mogen ſtrekken, dat de mannen, wier nagedachtenis thans weder zoo hoog vereerd wordt, op geenen anderen voet ſtonden tegen over eene van God vervreemde, zich zelve rechtvaardigende of vergodende wereld. »Laat u onze geringheid van het onderzoek (on- »zer leere) niet afſchrikken:" (dus wordt de Koning van Frankrijk, Frans I, aangeſproken in de opdracht van dat proef- en meesterſtuk van Calvijns Godgeleerdheid,) »Wij zijn ons zelven wel bewust te zijn de armſte en »geringſte der menſchen; ellendige zondaren voor God, »en in de oogen der menſchen alleronaanzienlijkst, der »wereld afſchraapſel, zoo men wil, en wat al meer »verachtelijks naar haar oordeel kan bedacht worden, »zoo dat wij niets hebben om voor God te roemen dan »door zijne loutere barmhartigheid, zonder eenige ver- »dienſte van ons zelve, tot de hope des eeuwigen levens »aangenomen te zijn; niets bij de menſchen, dan die »zwakheid, welke ſlechts eenigzins te belijden, de hoog- »ſte ſchande onder hen gerekend wordt. Maar aangaande »*onze leer*, deze moet hoog verheven ſtaan boven allen »roem der wereld, onoverwinlijk boven alle macht of »kracht; want die is niet onze, maar des levendigen »Gods en Zijnes Gezalfden, dien de Vader tot eenen »Koning geſteld heeft *om te regeeren van zee tot zee, en »van de rivieren tot aan de einden der aarde.*"

BESCHOUWING DER TIJDEN.

De politieke toeſtand heeft weinig veranderingen opgeleverd. In Frankrijk zien wij een Ministerie dat niet terug durft komen op hetgeen vroeger geſchiedde, en niet verder kan gaan dan zijne voorgangers. De eerſte wet die men heeft voorgedragen, de belasting der inlandſche ſuikers, is met een luid gemor ontvangen. Van de amnestie werd niets meer gehoord. De ſchuldigen van Neuilly werden geſtraft, doch de toeſtand van dit Gouvernement ſtelt hetzelve aan gedurige aanvallen der partijen bloot, en de drukpersprocesſen dezer laatſte weken bewijzen op nieuw, hoe moeijelijk het is, de bijtende ſcherts der Franſche natie door den band der wetsbepalingen te kluisteren.

In Engeland blijft O'Connell zijne triomftogten in verſchillende ſteden houden. Het beeld van Willem III te Dublin is door onder hetzelve gelegd buskruid in de lucht geſprongen, en het volk ſchijnt te verwachten, dat het weldra door dat van den grooten Agitator als eenen tweeden Cromwell zal vervangen worden.

In Spanje werd de burgerkrijg steeds meer en meer bloedig, hoewel alle beſlisſende gevechten van beide zijden vermeden ſchijnen te worden. Engeland toont zich bereid, om zijn zwaard, gelijk reeds vroeger zijn goud in de ſchaal te leggen, ten einde de moedige bergbewoners te verpletten. Zelden is de buitenlandſche ſtaatkunde van dat volk edelmoedig geweest.

De oorzaken die algemeene ontploffingen der gistende brandſtoffen deden vreezen, werden zoo veel mogelijk uit den weg geruimd. Men verzekert de Porte dat Frankrijk en Engeland geene andere dan vredelievende bedoelingen hebben. — Krakau is ontruimd. — De zaak van Frankrijk met Amerika is afgedaan. — Schijnbaar kenteekent alles rust en vrede.

Wij kunnen derhalve ditmaal meerdere opmerkzaamheid toewijden aan de geestelijke aangelegenheden, die meer invloed op de materieele gebeurtenisſen hebben, dan men gewoonlijk vermoedt. Het is niet te miskennen, eene geestelijke beweging is overal begonnen, eene onrust die niet zoo ligt weder tot rust zal keeren, en die door elken tegenſtand ſlechts meerdere ontwikkeling verkrijgen zal. Wanneer het rijk Gods in beweging geraakt, tracht ook de Satan zijn gebied met des te meer kracht vast te houden, en de kluisters te verdubbelen, waarmede hij zijne ſlagtoffers gebonden houdt. Zoodra de ware Godsdienst zich uitbreidt, verkrijgt op eens iedere valſche Godsdienst eene nieuwe onbekende kracht, ten einde een muur te kunnen opleveren tegen de uitbreiding der waarheid. Naauwelijks waren er in het Zillerthal eenige zielen waarachtig tot God bekeerd geworden, of de Paus zendt er eene bezending reliquiën, om zijne magt bij het arme landvolk te ſchragen, en en men hoorde weldra van eene heilige Cabrera in eene ſoort van wezenloosheid en ſomnambulisme verzonken, die onverwrikt het oog op een Madonnabeeld gerigt hield. Wij verlangen de Catholijke Kerk, die ook deze nieuwe bewegingen in haren boezem voelt woelen, niet onbillijk te veroordeelen. Wij hebben achting voor hetgeen zij van de waarheid bewaard heeft, en nog tegen eene valſche wijsbegeerte, en hemeltergend ongeloof laat gelden; doch hiervan beſchuldigen wij haar, dat zij die waarheid gebruikt als een middel om daardoor den logen te doen zegevieren. Wij behoeven hierbij alleen tot bewijs aan te halen, de beſchrijving die de *Gazette de France* geeft, van den meerderen toevloed die er te Parijs op het Paaschfeest in de kerken heeft plaats gehad. Van dien toevloed wordt eerst partij getrokken tegen de beſtaande Regering en de Julij-revolutie; doch het blijft daar niet bij; ſtraks ſchroomt men niet om aan die meer godsdienſtige *vogue* de plaats te geven, die alleen aan ware hartsbekeering toekomt, en verzekert men, dat degenen, die thans in plaats der werken van Parny, en van de beeldjes van Pſyche en Venus, de navolging van Christus, het wijwatersvat, de beelden des Heeren, de H. Maagd en de heiligen in hunne kamers hebben, *ijverige Christenen* geworden zijn. Tevens verhaalt men, dat de kooplieden zeggen dat de crucifixen en andere voorwerpen die betrekking op den Godsdienst hebben, een *uitmuntende tak van handel* geworden zijn. Zoo heeft dan Rome nog niet opgehouden, hare kramerijen aan te prijzen. Italië blijft in zijne afgoderij verzonken, maar in het verlichte Frankrijk, alwaar tegen een grooter licht gezondigd wordt, biedt men met de linkerhand den Bijbel, en *de redelijkheid des Christendoms* aan, doch om tevens uit de regter de madonnabeelden en de reliquiën te doen ontvangen. Niets is hier zonder bedoeling: het is de geest van het Catholicismus, vermenging van waarheid en valschheid, en dienstbaarmaking van het geestelijke aan de tijdelijke belangen der heerschzucht. Men lette op het volgende:

»Lieve hemel! men geeft 300 millioen uit om ſoldaten en gendarmes te hebben, in plaats van een zedelijke orde die ontbreekt en daar men de behoefte van gevoelt. Indien men ſlechts het vijfde van deze ſom als eene vaste toelage aan de geestelijkheid verzekerde, kon men al het overige uitſparen. Indien men ſlechts de onafhankelijkheid van het witte leger verzekert, kan men het blaauwe wel weder naar huis zenden."

Hetgeen het ware Proteſtantismus afkeurt en verafſchuwt, alles wat ongeloof en neologie uitbroeijen, wordt als bewijs van de denkwijze der Proteſtanten aangehaald. Zoo leest men: »de Engelſchen verbranden niet meer het beeld van den Paus, maar drinken op zijne gezondheid met O'Connell, niettegenſtaande de bevelſchriften van Hendrik VIII en Elizabeth."

Nu volgt de ſlotſom van dit alles: »Het is zeker dat na een beſtaan van 300 jaar, en eene onmagtige worſteling, de godsdienſtige en ſtaatkundige ketterij haren val ziet naderen — . . . .

»Niemand wordt er thans Proteſtant of Jood, maar de Joden en Proteſtanten worden Roomsch. Het Catholicismus is een erfdeel dat eindigen moet met de geheele wereld te omvatten."

Wij protesteren tegen deze verzekeringen met al de

genen die de waarheid lief hebben, en aan wier harten dezelve geopenbaard is geworden, en dit ten gevolge van al hetgeen de gebeurtenissen der laatste jaren reeds aan het licht gebragt hebben van die nieuwe hervorming, die door de hand Gods in het midden van een afgeweken Protestantismus verwekt wordt. Wat de Joden betreft, protesteren wij met Wolff in de zandwoestijnen van Bochara, met Prof. Neander in Duitschland, met Da Costa en Capadose in ons Nederland. Met opzigt tot de Roomsche protesteren wij met de gemeenten van Zillerthal en Carlshuld, met Booz, Gossner, Henhofer, Helfreick en zoo vele getuigen als de Heer ook van uit het midden der Roomsche Kerk geroepen heeft. Maar ook hier blijft het: *niet vele magtigen, niet vele edelen.* Wij verwachten geenszins onder een bedorven menschengeslacht den triomf der waarheid over de geheele aarde, door overreding; maar wij verwachten dat God zelf zijne getuigenis zal bewaren op de aarde, ook in het midden van de ure der verzoeking die over de geheele aarde zal komen, en wij verwachten de komst van Hem die zijnen dorschvloer doorzuiveren zal. En hierom, wanneer wij waarheid en logen meer en meer vermengd zien, roepen wij onze broederen toe, op de teekenen der tijden opmerkzaam te zijn, en de profetiën niet te verachten. In alles begint zich eene gelijkheid te vertoonen, die weldra het onderscheid tusschen de volkeren zal wegnemen. Eén tijdgeest, door zoo vele Journalen verspreid, eene zamenstemming in gevoelens, feesten, zelfverheffing; ziedaar hetgeen door de wereld beoogd wordt. Nu ontbreekt er niets meer aan, dan dat ook de afstanden verdwijnen, en dit zal geschieden zoodra het stelsel der ijzerbanen voltooid zal zijn. Na langer of korter worsteling, onder het eene of andere voorwendsel, zullen zij weldra Europa doorkruissen, en tot eene groote spinneweb maken, waarvan hij geheel meester zal zijn, die zich in het centrum bevinden zal. Schijnt het niet, als of alles voorbereid wordt tot die algemeene heerschappij, die Bilderdijk, alleen zich in den tijd vergissende, reeds in zijnen *Napoleon* heeft voor oogen gehad?

Eindelijk is in vreemde dagbladen het stilzwijgen over onze kerkelijke beroeringen verbroken, daar men in den *Constitutionnel* een zeer belangrijken brief vindt uit Holland geschreven, waarin vele der gebeurtenissen, die hier op het geestelijke grondgebied plaats hadden, vermeld worden. Het artikel draagt sporen van de hand van iemand, die wel van de zaken gehoord heeft, maar toch eigenlijk den regten sleutel niet bezit. Er worden sommige uitdrukkingen in gevonden, die nimmer uit de pen van eenen Hollander konden vloeijen. De wijze waarop de Schrijver onze godsdienstige bewegingen uit de opwekking in Frankrijk afleidt, het gebruik dat hij van deze zaken maakt, om vijandelijke aanvallen op de Regering te maken, kenschetsen duidelijk den vreemdeling, en wij kunnen niet begrijpen, hoe het *Handelsblad* eenen gescheidenen voor den schrijver van dit stuk heeft kunnen houden. Deze toch hebben zich van zulke bijwegen niet bediend, en vinden juist in de zaak, die zij toegedaan zijn, eenen krachtigen grond van gehechtheid aan het regerend stamhuis. Hoezeer het opmerkelijk is, dat deze zaken reeds voor de regtbank der publieke opinie bij den vreemde getrokken worden, betreuren wij, dat zij aldaar eene kleur verkrijgen, die zij oorspronkelijk niet bezitten. Immers hetgeen de gescheidenen verlangen, is alleen vrijheid van Godsdienst, handhaving van van ouds beledene waarheden, en het doet ons leed wanneer dit als misdaad aangeklaagd wordt, op grond eener vreemde wetgeving, tegen welke het nationaal gevoel aandruischt. Is het wel in Nederland, dat Gereformeerden het recht te vergeefsch zullen inroepen om God te dienen? Valt er daarom een smaad op de gescheidenen, zoo wenschen wij in dien smaad te deelen! Niet alleen verlangen wij voor hen vrijheid van Godsdienst, maar wij deelen in hunne getuigenis tegen een willekeurig kerkbestuur, en in hunne belijdenis der beproefde waarheid. Van uit ons standpunt evenwel met betrekking tot de kerkelijke belangen in ons Vaderland, zien wij in hunne reglementen tegen over reglementen, organisatie tegen over organisatie, geene wezenlijke herleving van de aloude Gereformeerde Kerk. Het protest van onze gescheidene broeders, in den bewerkstelligden uitgang gelegen, laten wij volgaarne in zijnen bijzonderen vorm gelden, met behoud zelfs, zoo veel mogelijk, der kerkelijke gemeenschap, zoo als wij die bij eene vroegere gelegenheid omschreven. Doch in de beschouwing van hunne vergadering als de éénige *ware Kerk* in Nederland, en van de bestaande, waartoe wij behooren, als eene geheel afgevallene en *valsche*, kunnen wij na de uitgave van hun jongst *Adres* en *Handelingen* minder deelen dan ooit. Zich zelve de *Gereformeerde Kerk onder het kruis* te noemen, en zelfs de belijdenis en ordening dier kerk tot grondslag aan te nemen, doet nog niets af tot de wezenlijkheid der zaak, welke alleen afhangt van de vraag: of deze uitgegane Vergadering de ware kenmerken bezit eener aan het bestaande *Genootschap* in de plaats gestelde nationale Gereformeerde Kerk? Naar onze overtuiging wordt deze noch door het verval van de groote meerderheid harer leeraars en leden, noch door de verkeerdheid harer kerkbesturen ontbonden, zoo lang nog binnen hare muren een overblijfsel bestaat; in dat overblijfsel is het leven dier kerk, wier historische opvolging en ontwikkeling wij noch opgeheven, noch op de Vergadering der gescheidenen overgegaan zien. Wat de Heere met dit overblijfsel voor hebbe, kunnen wij niet weten: of het herstel, of het ontbinding (dat is: verspreiding en verstrooijing), of het uitgang zal zijn. Doch zoo lang van dit laatste geen proefhoudend blijk is, blijven wij aan de plaatse waar wij zijn, moge het zijn om aldaar te doen wat onze hand vindt te doen, en om te getuigen met de kracht van dat *geschreven Woord*, hetwelk daar, waar de onmacht van alle menschelijke vormen en formulieren openbaar wordt, de eeuwigblijvende belofte van God heeft, om *te doen hetgene dat Hem behaagt en voorspoedig te zijn in hetgene waartoe Hij het zendt.* (Jes. LV.)

De *Evangelische Kirchen-Zeitung* deelt in het Nom-

mer van Februarij eenig berigt mede, omtrent de godsdienſtige gezelſchappen die zich ſedert eenige jaren op het eiland Funen gevormd hebben, en die, na eerst vele vervolgingen te hebben ondergaan, eindelijk thans geduld worden. Ook hier zien wij dezelfde kenmerken die zich overal vertoonen. Eene onverſchillige wereld aan allerlei losbandigheid overgegeven, maar die in opſtand geraakt, zoodra eenige weinige menſchen opgewekt zijn geworden, om het heil hunner zielen te zoeken. Wij zien terſtond eene zaamgeſchoolde menigte, hooren van bedreigingen en gewelddadigheden. De Regering wordt in de zaak gemengd, de geloovigen als onrustſtokers voor de regtbanken getrokken; het vuur der vervolging wekt de belangſtelling op; de een na den ander voegt zich bij het verachte hoopjen, en men is eindelijk genoodzaakt toe te geven, en de dwangmaatregelen krachteloos te maken.

In een afgelegen gedeelte van Beijeren, nabij de gebergten waar eens de wakkere Saltsburgers voor de waarheid kampten, ligt de armoedige gemeente van Donau-Moos, alwaar voor weinige jaren de bekende Lutz, Roomsch Pastoor aldaar, als hervormer optrad, de waarheid die in Christus is verkondigde, en met een aanzienlijk gedeelte zijner gemeente waar een nieuw leven zich meer en meer ontwikkelde, tot de Proteſtantſche kerk overging. Door eenen rampzaligen val werd deze man, voor de verzoeking niet beſtand, weder Roomsch, en ſtelde alles in het werk, om zijne vroegere kudde ook weder tot die kerk over te brengen. Dit gelukte bij een groot gedeelte, doch eene kleine ſchare met een' getrouwen Predikant bleef de waarheid aankleven onder de moeijelijkſte omſtandigheden en de grootſte tijdelijke benaauwdheden en vervolgingen. Zelfs in de bijna onbruikbare ſchuur die hun tot kerk dienen moest, werden meermalen de weinige glazen ingeſlagen. Deze kleine gemeente wordt aan de Christelijke liefde der met zoo vele verbeurde weldaden nog gezegende geloovigen in ons land aanbevolen. Waren niet onze voorvaders, waar maar een vonkje der waarheid glinſterde, hetzij op de bergen van Zwitſerland, of in de valleijen van Piëmont, met hunne penningen gereed tot bijſtand? en waarlijk daardoor zijn zij niet verarmd geworden! De Heere is rijk, en Hij kan toonen dat het goud en zilver in zijne hand magtige middelen zijn, maar ook dat zij ijdel zijn, waar zijn zegen ontbreekt.

Deze gedachte brengt ons op Genève en Zwitſerland terug, op de Theologiſche School, wier werkzaamheden ſteeds meer en meer uitbreiding verkrijgen, en waar ook de behoefte gedurig aanwast. Zullen wij Nederlanders nu, daar wij de hand aan den ploeg geſlagen hebben, dezelve terugtrekken, en in onze verdeeldheden en onlusten een grond zoeken om ons niet meer te bemoeijen met eene zaak, die thans niet van onze vroegere gaven beſtaan kan? Wanneer onze broeders den armen in het afgevallen Frankrijk het Evangelie verkondigen, en nieuwe gemeenten ſtichten op den grond door het bloed der getuigen voor de waarheid beſproeid, alwaar priesterdwang tot zelfs de herinnering aan die belijdenis had uitgewischt, zullen wij ons dan niet verheugen mogen, deel aan zulk een werk te nemen? Tournus, Chalons, Givry hebben reeds verkondigers der waarheid in hun midden, en de behoefte aan ſcholen voor de kinderen dergenen, wier ooren geopend zijn geworden om de waarheid te hooren, neemt meer en meer toe (1).

Belangrijk is ook het getuigenis dat de Heere te Algiers heeft doen hooren; in dat werelddeel, alwaar eens door eenen Cyprianus en Augustinus het Evangelie verkondigd werd, en hetwelk nu in den diepſten afval verzonken was. De leeraar Rouſſel is hier eerst met groote vreugde door velen ontvangen, doch toen hij krachtig begonnen is die waarheid te doen hooren, dat de mensch niet door de werken der wet geregtvaardigd wordt, en toen hij tot het geweten zijner toehoorders geſproken heeft, gingen velen terug, en dat ſoort van preken werd ſpoedig bij den kerkenraad aangeklaagd. Het hart der menſchen blijft vijandig en kan alleen door almagtige genade overgebogen worden.

Om deze beſchouwing te beſluiten, veroorloven wij ons eenige trekken over te nemen van eene ſchildering van onzen tijd, door eenen Duitſcher opgehangen. »De »kunſten en handwerken genieten ſchijnbaar eenen heer»lijken bloei, maar zoowel in kunſten als nijverheid »wordt de koorts der overſpanning als eene uitterende »krankte. Aan den helderen blaauwen hemel van den »handel hoort men van tijd tot tijd de ontzettendſte »donderſlagen van ongehoorde bankroeten. De geraſi»neerdſte middelen van bedrog brengen de zoo hoog »vergode nijverheid in eenen ziekelijken toeſtand. *Al»les ſchijnt in welvaart te leven, overal is glans en »weelde, maar meestal alleen als een dekſel van hei»melijke zorg en ellende!"*

Waar ligt nu volgens dezen Schrijver de hoofdgrond van dat verval onzes tijds?

»Aan onzen tijd, onze tijdgenooten, aan ons allen »ontbreekt in meer of mindere mate de eerbied voor »het heilige. De Majesteit Gods, van den heiligen hoo»gen Jehovah, wordt in onzen tijd niet erkend gelijk »het behoort. Daarom ontbreekt ook de eerbied voor »de Ordinantiën Gods, waardoor de wereld nog te za»men hangt."

Wie zijn eigen hart kent, en de wereld om zich heen uit het regte ſtandpunt beſchouwt, zal, gelooven wij, hierop *amen* moeten zeggen.

---

(1) Wij durven alzoo deze verlangens gerustelijk aan onze landgenooten mededeelen, niet om iemand iets op te leggen of onder eene verpligting te brengen; maar het zoude den Heere behagen kunnen, het hart van dezen of genen te openen, en eene gemeenſchap door gave of gebed met deze werken der liefde te doen begeeren. En zoo waarachtig als hij die de wet niet volkomen houdt, aan de geheele wet zal gezondigd hebben, zoo waarachtig zal ook hem die een dronk waters in den name Christus geeft, zijn loon niet ontbreken. De Heer alleen kan geven, maar hij ook alleen ons losmaken van hetgeen wij meenen te bezitten.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE LEERE DAT JEZUS CHRISTUS WAARACHTIG GOD IS, ONAFSCHEIDBAAR VAN HET WAARACHTIG CHRISTENDOM.

(*Naar het Fransch van* S. B. L. GAUSSEN) (1).

Het is geen leerſtuk, Mijne Heeren, hetwelk ik thans ga vaſtſtellen: het is een feit.

De Godheid van Jezus Christus is de grondleere van alle Christelijke gezindheden: zij is er *de pilaar en vastigheid van alle waarheid:* zij is de band, die in het Rijk van Jezus Christus den hemel met de aarde verbindt, en de geheele Christelijke leer beſtraalt, levendig maakt, en kracht ſchenkt. Met deze waarheid wordt de geheele godsdienst helder, vereenigen zich alle leerſtukken, worden alle waarheden levende; zonder haar verduisteren zich al de leerſtukken, vallen zij uit elkander, verdorren zij: en men ziet allengs het eene vóór, het ander na, uit de belijdenis der Kerk wegvallen.

Men opene den Bijbel, men raadplege de Geſchiedenis, men ſla de kaart der wereld open; overal wordt dat zelfde getuigenis gehoord. De Bijbel, de Geſchiedenis, de Wereld zullen u gelijkelijk verkondigen, dat het Christendom met deze leer geboren wordt, door die leere leeft, zonder die leere verkwijnt.

Doch, alvorens verder te gaan, herhaal ik het, Mijne Heeren! gelieft er toch wel op te letten: terwijl ik dus tot u ſpreke, ben ik geenszins van voornemen een leerſtuk te bewijzen: in dit vertoog zou het ongepast zijn hierop aanſpraak te maken. Ik heb hier geene andere bedoeling dan om voor u een feit vast te ſtellen, hetwelk gij noodwendig moet kennen, om daardoor aan den éénen kant den toeſtand der Geneefſche Kerk tegenover de Christelijke wereld recht te waarderen, en aan de andere zijde de ware geſteltenis van uwe regering met opzicht tot de Kerk van Genève.

(1) Daar dit ſchoone ſtuk niet in eenige Leerrede of ander eigenlijk ſtichtelijk geſchrift geplaatst was, maar voorkomt in een *Memorie*, door den Eerw. Gausſen, den 29 November 1831, aan de Syndicusſen en den Staatsraad van het Gemeenebest van Genève aangeboden, zoo hebben wij gemeend te meer reden te hebben om hetzelve hier over te nemen.

En wanneer gij in de eerſte plaats den Bijbel opent, dan mijne Heeren, zult gij deze waarheid op de eerſte bladzijde aantreffen, en wederom op de laatſte bladzijde hervinden. Gij zult er Christus zien, als vóór alle Eeuwen God (1), en wederom God aan het einde der eeuwen (2): God wanneer hemel en aarde voortkomt uit het Niet, en wederom God wanneer zij tot Niet terug keeren. »Hij is vóór alle dingen (zegt de Schrift) en alle dingen beſtaan door Hem: Hij heeft de aarde gegrond en de hemelen zijn het werk zijner handen (3).” En wanneer aan het einde der eeuwen »de hemelen zullen voorbij gaan, blijft Hij altoos: wanneer zij als een kleed zullen verouden, is Hij altijd dezelfde en zijne jaren zullen niet ophouden (4).” Ook noemt zij Hem den Heer der Heeren, den Vader der eeuwigheid, den Koning der eere; den ſterken en machtigen God, den Heere der heirſcharen (5).

De Schrift toont Hem u, als God in den hemel, en als God op de aarde: — in den hemel, op zijnen troon om te ſcheppen; op den troon om alle dingen te dragen door het woord zijner kracht; op den troon om de zonden te vergeven; op den troon om ons zijne genade en zijnen vrede te ſchenken; op den troon eindelijk om over ons gericht te houden (6). En, zoo Hem in den hemel alle Engelen Gods moeten aanbidden (7), zij leert u tevens, dat op aarde even als in den hemel alle knie voor Hem moet gebogen worden (8); zij beveelt u op aarde eene vereering, die het godslasterlijk zou zijn aan een ſchepſel toe te brengen; zij gebiedt u Hem lief te hebben met geheel uwe ziele, meer dan uwen vader, dan uwe moeder, dan uwe kinderen, dan uw eigen leven (9), omdat »Hij dezelfde is heden, gisteren, en in eeuwigheid,” en omdat »aan Hem, zoowel als aan den

(1) Joh. I. vs. 1.
(2) Openb. I. vs. 17.
(3) Coloſſ. I. vs. 16. Heb. 1. vs. 10.
(4) Heb. I. vs. 11 en 12.
(5) Openb. XIX. vs. 16. Jeſ. IX. vs. 5. Pſ. XXIV. vs. 8-10. Zach. XI. vs. 13.
(6) Heb. I. vs. 3 en 10. Col. III. vs. 13. 2 Cor. V. vs. 10.
(7) Heb. I. vs. 6.
(8) Rom. XIV. vs. 10 en 11. Phil. II. vs. 10 en 11.
(9) Matth. X. vs. 37-39.

Vader, toekomt in alle eeuwigheid het koningrijk, en de kracht en de heerlijkheid en de lof (1)!" —

Maar, naast het Boek der Heilige Schrift, Mijne Heeren, opent ook het Boek der Geschiedenis, en gij zult wederom, door alle de eeuwen heen, een eenstemmig getuigenis hooren. Overal, en in al de geschiedrollen der Historie, zult gij de Christelijke Kerk slechts met deze leer zien geboren worden, slechts door deze leer zien levend blijven, en verkwijnen waar deze leer verdwijnt. Door den loop der tijden heen, zult gij geen enkel oogenblik, geene enkele plaats op aarde, kunnen vinden, waar de Kerk levend geweest is, ik zeg, waar zij zich heeft weten te onderscheiden van de wereld door haren ijver, door hare liefde, door hare gehechtheid aan het woord Gods, door hare verloochening aan de wereld, door hare lijdzaamheid, door hare martelaren, door hare heiligheid, door eenen geest des gebeds, door hare werkzaamheid om het Evangelie heinde en verre te verspreiden, zonder dat deze waarheid den grondslag harer hope en een der hoofdstukken hares geloofs uitmaakte. Overal en in al de rollen der Geschiedenis zult gij zien, dat al de Christenen, wier leven hier op aarde God verheerlijkt heeft, wier wandel, wier schriften, wier beproevingen, wier voorbeeld de Kerk gesticht heeft, en die, schoon gestorven, haar nog stichten, allen, zonder uitzondering, deze leer in den grond hunner harten gegrift hadden, en die hebben verkondigd als onafscheidbaar van het Christendom, ja als het fundament hunner hope in leven en sterven. Het was de hope der Apostelen, het was de hope der Kerkvaderen en Martelaren, het was de hope van Wiklef, de hope van Johan Huss, de hope van Luther, de hope van Calvijn, van Zwinglius en Beza; de hope van Fénélon, de hope van Pascal, de hope van Drelincourt, van Newton, van Scott, van Wilberforce, van Bengel, van Lavater, van Stilling.

Overal in tegendeel, en in alle de gedenkrollen der Geschiedenis, zult gij de Unitarische leerstellingen alleenlijk zien opkomen in dagen van verval, waarin het waarachtig Christendom wegzonk, waarin de Kerk kwijnde, waarin de eerzucht der wereld hare dienaars vervulde, waarin men het onderzoek des Bijbels zag verwaarloozen, waarin aan menschelijke wijsheid wierook werd toegebracht, waarin de rede verheven werd tot richter in de dingen van God, in welke zij, volgens de Schrift, in haar zelve niet dan dwaasheid is. Overal, wanneer deze waarheid uit eene Kerk verdwenen is, verdwijnt het leven met haar, even als de ziel en het leven gelijkelijk den mensch verlaten en niet meer dan een beweegloos lijk doen achterblijven. Iedere levende Kerk heeft hare wortelen in den hemel, om daar haar leven uit te putten, en breidt hare takken uit op aarde, om daar hare vruchten voort te brengen; maar eene Unitarische Kerk heeft de wortelen, die haar met den hemel vereenigden, afgekapt: zij ontvangt er geene levenskrachten meer uit: zij leeft niet meer, zij is levendig gestorven; hare takken en vruchten verdorren: zij heeft den naam van te leven, maar zij is dood.

(1) Openb. V. vs. 14.

Overal, en in al de gedenkrollen der Geschiedenis, zult gij de Unitarische leerstellingen hare vruchten zien dragen; vruchten, steeds zoo gelijk aan zich zelve, dat de geschiedenis der ééne eeuw het verhaal van die der andere schijnt te zijn. Overal zult gij haar de stoutste stelsels zien te hulp roepen tegen de volledige ingeving der H. S.; het gezag van sommige boeken des Bijbels zien betwisten; dwalingen in andere zien beweren, en het woord van God naar den regel harer rede hervormen. Overal zult gij die leerstellingen zich zien schamen over zich zelve; zich zien verbergen, jaren lang, achter eene waarheid; schroomen zich te verklaren of er voor uit te komen wat zij zijn, tenzij men ze er toe noodzaakt; zich scharen aan de zijde der wereldsche menschen; zich zeer wel met de ongeloovigen verstaan, en ééne lijn met hen trekken.

Hoort dan, Mijne Heeren, na dit getuigenis der Geschiedenis, ook nog datgene, hetwelk de Christenkerk onzer dagen aan alle plaatsen, daarmede eenstemmig, aflegt; ontrolt de wereldkaart; — en, zonder nog te willen spreken van de verwonderlijke zamenstemming van al de hervormde gezindheden en de belijdenis dezer grondleer, zelfs uit den boezem der meest vervallene kerkgemeenschappen: — hoort, hoe overal deze waaarheid hare rechten herneemt, zoodra de godvrucht herademt, zoodra de gewetens ontwaken; zoodra de gemoederen ernstig opmerkzaam geworden zijn omtrent hunne eeuwige belangen, zich weder naar de hemelsche dingen beginnen uit te strekken, en tot den Bijbel terugkeeren. Waar zult gij waren ijver vinden voor de zaak van Christus, zonder dat zijne Godheid wordt erkend en verkondigd? Waar zult gij eene enkele dier grootsche en moedige ondernemingen onzer dagen, gevormd om het Christelijk geloof uit te breiden, zien bloeien, wanneer zij niet is ontworpen en in het werk gesteld door mannen, die van deze heilige en heerlijke waarheid doordrongen zijn? Zonder deze waarheid volledig erkend, ziet men slechts een half Christendom, leven- en werkeloos, en onmachtig om de zielen te bekeeren en ten eeuwigen leven te leiden.

HET GEBED DES HEEREN.

Van alle oefeningen des geloofs is er geene, die in de Schrift meer aanhoudend, bij alle gelegenheden, en, om zoo te zeggen, in allerlei vormen, wordt aanbevolen, dan het gebed. Wij hebben vroeger in deze Bladen aan eenige opmerkingen omtrent die dierbare, boven alles noodige, en boven alles zalige werkzaamheid van het God vreezend en zoekend hart, eene plaats ingeruimd. Het zal niet overbodig zijn, op dit onderwerp van nieuws terug te komen. Wij kunnen toch elkander, ons zelven, ja, al wie ooren heeft om het te hooren, een hart om er de behoefte van te gevoelen, niet genoeg dat woord der Goddelijke Waarheid, dat woord der aan-

biddelijkfte Liefde herhalen: *Bidt zonder ophouden.* In het gebed is er een gemeenfchap geopend tusfchen den volzaligen God en den ellendigen mensch; tusfchen een genadevollen Verlosfer en den in zich zelven verlorenen en onmachtigen zondaar; tusfchen een almachtigen Helper, en het vaak door golven en baren van onrust, bezwaar, en zielsftrijd gedreven fchepfel, dat zich bewust werd, hoe, zoo wel tijdelijke als eeuwige redding, te vergeefsch verwacht wordt *van de bergen en van de heuvelen*, te vergeefsch van eenig wezen in den hemel of op de aarde, buiten God. *Stort ulieder hart uit voor den* HEERE (1)*! Laat alle uwe begeerten door bidden en fmeeken met dankzegging bekend worden bij God! en de vrede Gods die alle verftand te boven gaat, zal uwe harten en uwe zinnen bewaren in Christus Jefus* (2)*!* Met deze en ontelbare gelijkfoortige toeroepingen, bepaalt ons de Schrift bij het, onder al wat drukke of verschrikke, altijd eenige, en, waar het in waarheid aangegrepen mag worden, altijd onfeilbare middel: het gebed. Doch op dat wij, arme, onwetende, ons zelven zoo telkens misleidende, ja, in den weg ftaande kinderen van het ftof, op dat wij zouden mogen voor oogen hebben hetgeen niet wij, maar God voor ons goed en nuttig acht; op dat onze begeerten zouden gericht worden tot hetgeen waarlijk voor tijd en eeuwigheid begeerlijk *is;* zoo heeft de Heere, de Zoon Gods zelve aan Zijne discipelen dat allervolmaakfte voorfchrift gegeven, hetwelk in eenige weinige korte uitfpraken alles bevat waarop, in wat vorm des gevoels of der uitdrukking het ook zij, alle wezenlijke gebeden van Zijne geloovigen uitkomen. In het *gebed des Heeren* worden wij geleerd welke die wille Gods zij, van welken Johannes getuigt (3)*: Dit is de vrijmoedigheid, die wij tot Hem hebben, dat zoo wij iets bidden naar Zijnen wil, Hij ons verhoort.* Het *gebed des Heeren* zij hier eenige oogenblikken de ftof onzer ernftige, en moge het zijn, biddende overdenkingen!

Wij vinden de zeven woorden, waaruit de aanhef en het lichaam des Gebeds beftaat, tweemaal in de verzameling der Evangelieverhalen befchreven: bij Mattheus in de Bergrede, en bij Lucas, in de volgorde der gebeurtenisfen; bij den eerften dezer heilige fchrijvers in verband met des Heeren vermaningen tot het verborgen, het eenvoudig, het geloovig gebed (Matth. VI. vs. 6—8); bij den laatstgemelden in verband met eene hoogst gewichtige bijzonderheid ten aanzien van de gelegenheid, waarbij het volheerlijke voorfchrift gegeven werd: *Het gefchiedde, toen Jefus in eene zekere plaats was biddende, als Hij ophield, dat een van Zijne discipelen tot Hem zeide: Heere, leer ons bidden, gelijk ook Johannes zijne discipelen geleerd heeft. En Hij zeide tot hen: wanneer gij bidt, zoo zegt: Onze Vader die in de hemelen zijt, Uw naam worde geheiligd, Uw koninkrijk kome, Uw wille gefchiede gelijk in den hemel, zoo ook op de aarde. Geef ons elken dag ons dagelijksch brood. En vergeef ons onze fchulden; want

(1) Pf. LXII. v. 9. (2) Phil. IV. v. 6 en 7.
(3) Joh. V. v. 14.

ook wij vergeven een iegelijken die ons fchuldig is. En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den Booze* (Luc. XI. v. 1, 2). Zoo was het dan ook hier eerst *doende* en dan *leerende* dat Jefus Zijne discipelen voorging. Opftaande van het gebed, leert Hij hoe men bidden moet. Wat Hij zelve in het binnenfte Zijns ingewands, in het verborgenfte der eenzaamheid, van Zijnen Vader begeerde, dat leert Hij ons alle, die Zijne discipelen willen zijn, van Zijnen en (door Hem, van) onzen Vader vragen. De nachten bracht Hij door in het gebed tot God (1); en toch de hoofdfom van alles, wat Hij wil dat wij van God begeeren, wat Hij zelve van Zijnen Vader voor de Gemeente, waarvan Hij het Hoofd is, affmeekte, en ten prijs van Zijn eigen leven verkreeg, is uitgedrukt in eenige zeer weinige grondftukken. Het is dus niet de langdurigheid van de verborgene uitftorting of worfteling des harten in het gebed, die in de Schrift gewraakt wordt; maar het is de eenvoudigheid, die aanbevolen wordt, in de bedoeling. Geen ijdel *verhaal van woorden* (2) is aangenaam voor God, als of vele en fchoone bewoordingen Hem tot verleening van gunften konden bewegen; maar als de verflagene zondaar, als de verlegene ziel, als het benaauwde hart zich niet kan los maken van den voetbank des genadetroons, niet kan ophouden met fmeekingen, met tranen, ja, met verzuchtingen zonder woorden, tot den God der verlosfingen te roepen en te fchreien; zoo weten wij toch uit het geen Jacob wedervoer na den bangen worftelftrijd bij de beke Jabbok, of zulk eene langdurige en onophoudelijke fmeeking welbehagelijk was voor zijnen God, of niet (2). En evenwel! al wat een hart van naar God uitgaande begeerten voeden of bevatten kan, al wat tot de vervulling der meest uitgeftrekte zielsbehoeften noodig is, is bevat in de beknoptheid van *het gebed onzes Heeren*, gelijk de volheid van den overvloedigften oogst in eenige weinige zaden. Zoo hebben wij dan dat hooge en volmaakte voorfchrift ontfangen, om er den wil van God den Vader in voor oogen te hebben, om er de bewegingen en bedoelingen onzer harten aan te toetfen, om er onzen grooten Voorbidder en eenigen Heiland Jefus Christus in te leeren nabidden. Zien wij daarvan in eenige bijzonderheden nader.

Wij beginnen met den aanhef. *Onze Vader die in de hemelen zijt!* Dit woord onderftelt reeds eenen God, die niet meer op ons toornt, maar ons genadig is; zoo onderftelt het dan ook eene volbrachte verzoening, en het geloof in Hem, die deze verzoening te weeg bracht. Buiten Christus toch is God geen Vader, maar Schepper alleen en Richter der menfchen, en *indien Hij in het gerichte treedt, wie zal beftaan?* maar *bij Hem is ver-*

(1) *Βαττολογία* en *πολυλογία* noemt het de Schrift, Matth. VI. v. 7. alwaar Calvijn het volgende aanmerkt: *Eorum stultitiam reprehendit Christus, qui ut Deum persuadeant et exorent multum verborum profundunt. Neque huic doctrinae contrarium est quod precandi assiduitas passim laudatur in Scripturâ. Nam ubi serio affectu concipitur precatio, lingua non anteit pectus. Deinde non captatur Dei gratia inani verborum fluxu: Sed potius suos affectus, non secus ac sagittas, pium cor emittit, qui in coelum penetrant.*
(2) Gen. XXXII. vs. 24 en volg.

geving, vergeving in het bloed des Zoons, wegneming van onze zonde door Zijne gehoorzaamheid, uitdelging van onze ſchuld en vloek, om dat Hij die eenmaal heeft op zich genomen en alzoo te niet gedaan. Niemand meene dat er eene betrekking van menſchen tot God als Vader beſtaat, dan in dien eenigen weg die geſchreven ſtaat: *Zoo velen in den Zoon gelooven, den Zoon hebben aangenomen, dien heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden* (1). Één is de Zoon van nature en van eeuwigheid; eene ſchaar die niemand tellen kan is de menigte der kinderen *bij aanneming* door de wedergeboorte des geloofs, door de inplanting in Christus, die hun Hoofd en eerstgeboren broeder wilde worden. Hebben wij geloofd in den Zoon? Hem aangebeden als God in het vleesch geopenbaard? op Hem onze hoop geſteld? aan Hem ons harte gegeven? *Zoo heeft God den Geest Zijns Zoons uitgezonden in onze harten, roepende, Abba Vader* (2). Maar op dat de bidder van den beginne zijner ſmeeking dáár geplaatst worde, van waar alleen de Heere God hem een hoorder der gebeden kan en wil zijn, zoo wordt de kinderlijke betrekking op den voorgrond geſteld, tot een grondſlag van alle vrijmoedigheid gemaakt, en de ziel, als ware het van zelve, door het geweld eener lieflijke noodzakelijkheid, gelokt tot het omhelzen der Vaderlijke barmhartigheden in Christus, daar zich God niet anders dan onder den naam van *Vader* toeganklijk ſtelt in het gebed, dat ons hier van Christus wordt geleerd. Die bidt, bidt door Hem; die door Hem tot den Vader gaat, is reeds van den Vader zelven te voren gekend, getrokken, en in Hem aangenaam. Doch terwijl ons in dien naam van *Vader* het dierbaarſte voorrecht, de zaligſte en onverbreekbaarſte betrekking voor oogen ligt, zoo worden tevens onze harten verre boven alle aardſche, menſchelijke, onvolkomene denkbeelden van *Vaderſchap* opgetrokken, als wij tot God roepen als tot den Vader *in de hemelen*. In den hemel toch moet onze ſchat, ons hart, ons leven zijn; van den hemel alle onze verwachtingen voor ons zelve, voor de kerk van Christus, voor tijd en eeuwigheid. In Christus daalde de Eeuwige Liefde tot ons af; in Christus heft die zelfde Liefde ons tot zich op. God is den geloovigen in Christus een Vader, maar de tederheid en gemeenzaamheid van dien naam gaat ook hier te zamen met de herinnering aan majeſteit, ontzachlijkheid, en ondoorgrondelijkheid. Dit zelfde geſchiedt voorts ook daardoor, dat aan geen enkel menſchelijken perſoon toegelaten wordt God aan te ſpreken met het, in den mond alleen des Eeniggeborenen pasſende: MIJN *Vader*. De kinderen des huizes, de vereenigde leden des lichaams, waarvan Hij de Behouder en het Hoofd is, de gezamenlijke geloovigen, of ook een iegelijk hunner, doch als uit het hart, den mond, de gemeenſchaplijke betrekking van *allen*, zeggen: ONZE *Vader!* Zoo behouden zij den band der gemeenſchap en der liefde onder elkander, dat is met al wat onder den hemel den naam van Jeſus Christus in waarheid aanroept; en zij zijn reeds in dien eerſten uitroep hnns gebeds elkander tot voorbidders. Één God en Vader is het, één Heer en Heiland en Eerstgeboren onder vele broederen; één geloof en één gebed; doch terwijl het een iegelijk lid van dat geheiligd lichaam, van dat gezaligd huisgezin, vrijſtaat, ja betaamt, zich den Heere zoo volkomen te eigenen, als of Hij de zijne alleen was, en tot Hem in den volſten nadruk des woords: MIJN *Heer!* MIJN *God!* te zeggen: zoo belijden zij daarentegen, bij het uitroepen van den Vadernaam, te gelijk de onvergelijkelijkheid van hun Hoofd Christus, en hunne onderlinge gelijkheid en éénheid. De aanroeping Gods als *Onze Vader!* in den naam van Christus geſchiedt uit naam van allen. Wat al waarheden, grondwaarheden der dienst van God en onzer zaligheid, bevat dus niet reeds die aanhef alleen! In ééne uitademing belijden wij den God van hemel en aarde als onzen God; Hem, den Vader van onzen Heere Jeſus Christus als onzen Vader; en daardoor zelven den Zoon als onzen Verlosſer, den H. Geest als onzen Trooster en Inwoonder, de Gemeente Gods als ons geestelijk geſlacht; en alle dingen derhalve als *onze* (1). Die dan, al is het met een nog zoo klein maar levendig geloof, dien naam mag uitſpreken, die heeft God tot zijn deel, de Gemeente Zijner uitverkorenen, ja de hemelen zelve in zijn hart, en de wereld met al hare heerlijkheid en ellende aan zijne voeten. Wel was een gevoel dier onuitſprekelijke volheid levendig bij dat armoedig vrouwtje, hetwelk wegens hare Godvrucht in het kerſpel overal bekend, op de vraag of zij veel bad, ten antwoord gaf: »Ik tracht zoo in mijne eenzaamheid het *Onze Vader* te bidden, maar zelden breng ik het verder dan de twee eerſte woorden, en dan kan ik door de overſtelping onder zulke eene diepte van liefde niet anders meer doen dan ſchreien.”

Het fundament dan nu van alle vrijmoedigheid voor God (het kindſchap in Christus) alzoo vastgeſteld zijnde, zoo volgen de eigenlijke gebeden zelve, waarvan de drie eerſte de eer en heerlijkheid van God, de drie laatſte de dagelijkſche behoefte van den verlosten zondaar meer bijzonder ten onderwerp hebben. ONZE *Vader!* UW *naam*, UW *koninkrijk*, UW *wil!* ONS *brood*, ONZE *zonden*, ONZE *bewaring:* in deze hoogst merkwaardige orde plaatst de Heere alle de onderſcheidene deelen van het volmaakte gebed des geloofs. Na dat eenmaal in den uitroep: *Vader! Onze Vader!* de zalige betrekking van den bidder tot een algenoegzaam en genadig God is uitgedrukt, zoo wordt hij aanſtonds geleerd, van zich zelven af te zien, tot God op te zien, en nu te *zoeken, eerst het koninkrijk Gods en Zijne gerechtigheid,* daar verder *alle dingen worden toegeworpen*, ſchoon ook dit niet buiten den verordenden weg des gebeds. Want *voor dat* wij eenige betrekking hebben in Christus tot God, kunnen wij Zijne eere niet begeeren, naar Zijn koninkrijk niet uitzien, in Zijnen wil geene dierbaarheid zien. De eerſte vraag van den benaauwden, het zij onder zijne zonde of onder zijne ellende, is uit den aart der zaak, is naar het woord

(1) Joh. I. v. 12.

(2) Gal. IV. v. 6.

(1) Rom. VIII. vs. 39. 1 Cor. III vs. 22, 23.

van God, eenvoudig deze: *Wat moet ik doen, om zalig, om behouden, om gered te worden* (1)? Aan deze vraag is voldaan, daar waar Gods Geest het *Abba Vader!* in ons uitroept. Maar dan ook volgt onmiddelijk het verlangen dat God verheerlijkt worde. De heiliging van Zijnen Naam, de komst van Zijn koninkrijk, de vervulling van Zijnen wil, gaan in het volmaakte gebed alle onze persoonlijke behoeften vooraf en te boven.

In de drievoudige bede nu, waarin bevat is het verlangen des geloofs naar de verheerlijking van God, treft ons allereerst dat: *Uw naam worde geheiligd.* De naam van God, dat is de volheid, het geheel van alle Gods volmaaktheden, worde geprezen, en om geprezen te kunnen worden, openbaar gemaakt in het midden dezer in het booze liggende wereld, door de Gemeente van Christus, door de verkondiging van het Woord, door de werking van den Heiligen Geest. Die naam worde verheerlijkt, beide door Gods oordeelen en door Zijne barmhartigheden; beide door het leven en door den dood Zijner gunstgenooten; beide in de verdrukking en in den zegepraal Zijner vrijgekochte Gemeente. Hetgeen de Heere Zijne discipelen hier leert bidden, dat heeft Hij ook zelve het eerst gebeden als Hij, bij het naderen van Zijne ure, uitriep (Joh. XII. vs. 28): *Vader! verheerlijk Uwen* NAAM! en in het hoogepriesterlijk gebed met een gelijkbeteekenend woord uit de diepte van Zijn Zoonschap en Godheid: *Vader! verheerlijk Uwen* ZOON! Met de heiliging nu en verheerlijking, dat is de openbaring der heiligheid en heerlijkheid van Gods Naam en Wezen, staat in het naauwste verband die tweede bede: *Uw koninkrijk kome.* In dat koninkrijk toch, het *koninkrijk der hemelen* (2), het *koninkrijk van Christus en God* (3), het *koninkrijk der heiligen der hooge plaatsen* (4), zal zich de heerlijkheid Gods eenmaal openbaren op eene wijze, als nog nimmer van de grondlegging der wereld aan te voren werd gezien. Dat koninkrijk, hetwelk eerst *niet met uiterlijk gelaat*, maar in het verborgen der harten, onaanzienlijk, ja vaak schier onzichtbaar, op de wereld bestaat en ontwikkeld wordt, dat koninkrijk zal eenmaal de aarde vervullen van zijnen glans; *alle de koninkrijken der wereld zullen eenmaal onzes* HEEREN *zijn, en Zijnes Christi* (5). *En het zal geschieden in het laatste der dagen*, zegt de HEERE, *dat de berg des huizes des* HEEREN *zal vastgesteld zijn op den top der bergen: en hij zal verheven zijn boven de heuvelen: en de volken zullen tot hem toevloeien. En vele Heidenen zullen henen gaan en zeggen, Komt en laat ons opgaan ten berg des* HEEREN *en ten huize des Gods Jacobs, op dat Hij ons leere van Zijne wegen, en wij in Zijne paden wandelen: want uit Zion zal de wet uitgaan, en des* HEEREN *woord uit Jerusalem. En Hij zal onder groote volken richten en machtige Heidenen straffen, tot verre toe: en zij zullen hunne zwaarden slaan tot spaden, en hunne spiessen tot sikkelen: het éene volk zal tegen het andere volk geen zwaard opheffen, en zij zullen den krijg niet meer leeren* (1). Zal dat alles niet eerst vervuld worden, ten dage wanneer *de Verlosser zal komen uit Zion, en de godloosheden zal afwenden van Jacob* (2)? Ten dage wanneer de wederaanneming van Israël voor alle de volken zal zijn *het leven uit den dooden* (3)? Ten dage, wanneer zij zullen *zien op de wolken des hemels den Genen dien zij doorstoken hebben*, en dat het volk dat Hem eens uitwierp en kruisigde, uitroepen zal: *Gezegend is Hij, die daar komt in den naam des* HEEREN, de Goël Israëls, de Koning over Zion tot in eeuwigheid gezalfd? In de bede derhalve: *Uw koninkrijk kome!* is in de eerste plaats vervat het verlangen naar den Koning zelven van dat Koninkrijk, naar de wederkomst van Koning Jesus, en alle zijne heiligen met Hem. Doch ook dit gebed om de komst van Gods koninkrijk heeft Jesus de Zijnen niet alleen voorgeschreven, maar ook vóór hun als hun volheerlijk Hoofd en Alverwervende Voorspraak gedaan, als Hij sprak (Joh. XVII. vs. 24): *Vader, ik wil dat daar ik ben, ook die bij mij zijn, die Gij mij gegeven hebt; op dat zij mijne heerlijkheid mogen aanschouwen die Gij mij gegeven hebt, want Gij hebt mij lief gehad, voor de grondlegging der wereld.* O diepte der verborgenheid der éénheid van het koninkrijk des Vaders en des Zoons! *Uw God, o Zion! is Koning* (4). En het is één zelfde gebed, één zelfde verlangen, éene zelfde aanroeping, het zij wij zeggen: *Onze Vader die in de Hemelen zijt! Uw koninkrijk kome!* of met den Geest en de Bruid: *Kom, Heere Jesus, Amen, ja kom.* Openb. XXII. vs. 17 en 20.

Met de bede om de uitbreiding en openbaring van Gods koninkrijk staat in het naauwst verband de derde: *Uw wille geschiede gelijk in den hemel, alzoo ook op de aarde.* Is dit niet een gebed voor de vestiging van het Godsrijk op de aarde? Waar God als Koning regeert, daar is gehoorzaamheid, daar is één wil, de Zijne, met welken zich vereenigen en zamenstemmen alle begeerten en verlangens Zijner dienaren en onderdanen. Zoo is het in den hemel Zijner heerlijkheid, zoo wordt het eenmaal op eene *vernieuwde aarde, alwaar gerechtigheid wonen zal* (5). En in het uitzicht op dat volzalige tijdstip is het voor ieder lid van dat koninkrijk de voorsmaak, en als het ware een onderpand van den hemel, te mogen zeggen: *Uwen wille geschiede!* ook dan, wanneer geen in zich zelve zondige, maar geoorloofde, maar betamelijke wil plaats moet maken voor den alleen goeden, alléén heiligen, hoe ook vaak ondoorgrondelijken wil des Vaders in de hemelen. Een heerlijk geloofswerk is het, waar het hart der kinderen tot dien uitroep zoo vol dierbaarheid bewerkt wordt (6). Doch ook hier ging de Overste Leidsman vóór, Gods wet vervullende, en voor onze wederwilligheid verzoening aanbrengende, als Hij in het stof van

(1) Hand. XVI. vs. 30. enz.
(2) Matth. IV. vs. 17.
(3) Eph. V. vs. 5.
(4) Dan. VII. vs. 27.
(5) Openb. XI. vs. 4.

(1) Micha IV. vs. 1—3.
(2) Rom. XI. vs. 26.
(3) Rom. XI. vs. 15.
(4) Jes. LII. vs. 7.
(5) 2 Pet. III. vs. 13.
(6) Verg. Hand. XXI. vs. 10—14.

Gethsemane bloedzweetend uitriep: *Mijn Vader, indien het mogelijk is, laat deze drinkbeker van mij voorbijgaan; doch niet gelijk ik wil, maar gelijk Gij wilt.*

Nu volgt het drietal uitroepen, waarbij de geloovige van God tot zich zelven weder te rug geleid wordt; doch zóó, dat gelijk in de beden die Gods heerlijkheid ten voorwerp hebben, de zaligheid des bidders, èn ondersteld, èn door de liefde, die hem aan zijnen God verbindt, tevens begrepen wordt; dus ook in die laatste beden, die *onze* onderhouding, *onze* vergeving en bewaring op den voorgrond stellen, niet minder wezenlijk de eere Gods en Zijne hoogheid, èn bedoeld wordt, èn als ten grondslag ligt. *Geef ons elken dag ons dagelijksch brood*, bidt de geloovige, het bij den God en Vader zijnes Heeren Jesus Christus aangenomen kind. Want Hij weet, dat wij in dit leven, nevens de hope der zaligheid en de verwachting der onzienlijke dingen, ook *voedsel en deksel* noodig hebben; en terwijl ons verboden wordt deswege *bezorgd* te zijn, zoo wordt ons tevens voorgeschreven daarom te *bidden.* Want onder *bezorgdheid* is in Gods woord *het gebed* zoo weinig begrepen, dat het er juist aan tegenovergesteld wordt. *Weest in geen ding bezorgd, maar laat alle uwe begeerten door bidden en smeeken bekend worden bij God.* Ook wordt de zorg geweerd in de bede zelve: *Geef ons heden ons dagelijksch brood;* of wel *ieder dag* (dag voor dag) *ons dagelijksch* (ons telken dage genoegzaam) *brood* (1). ONS heet het, om dat Die het geeft, mildelijk geeft, en het niet verwijt, en alzoo het geen Hij ons geeft het *onze* doet zijn, schoon het eigenlijk het *zijne* is en bleef, het zij de gave hemelsch is of aardsch, voor den tijd of voor de eeuwigheid: ZIJN Zoon ONZE Verlosser; ZIJN Gezalfde (Christus) ONZE Zaligmaker (Jesus). Zoo wordt ZIJNE weldaad ONS brood, doch het is dan ook van onze zijde niet wettig *het onze*, waar het niet in den weg van dankzegging en gehoorzaamheid aan Gods ordinantie ontfangen wordt. ONS brood is de spijze, die, door het werk onzer handen, of in den weg waarin God ons geplaatst heeft verkregen, met de armen naar vermogen gedeeld wordt (Eph. IV. vs. 28ᵇ). *Brood* leeren wij vragen, en onder dat *brood* begreep Hij, die in de woestijn in Galileën *het brood den eter vermenigvuldigde*, ook de toespijze (1). Doch ook Hij zelve, schoon *Hij de aarde in den beginne gegrond heeft, en de hemelen het werk zijn Zijner handen* (2), Hij zelve heeft ook in dezen gehoorzaamheid willen leeren en afhankelijkheid, als Hij op Zijne aarde geen plaats had, om het hoofd neder te leggen, en uit de hand Zijns Vaders alle dingen ontfing, zoo wel Zijne spijze, als Zijn werk en Zijn koninkrijk. Zoo heeft dan ook Christus in het wezen der zaak gebeden, het geen Hij de Zijnen heeft leeren bidden: *Geef mij heden mijn dagelijksch brood.*

Maar heeft Hij nu, als het Hoofd en de Overste Leidsman Zijner Gemeente ook in het gebed om *vergeving* ons kunnen voorgaan? Ja! Hij heeft dit, voor zoo verre Hij niet alleen in de bloote vergeving en voorspraak van Zijne vijanden, ons *een exempel heeft nagelaten*, maar te gelijk (wat geen bloot schepsel immer kon navolgen) de vergeving, om welke Hij voor zondaren bad, met der daad verwierf, als Hij zich *zonde liet maken voor ons, op dat wij zouden worden rechtvaardigheid Gods in Hem.* Zoo bad Hij als Plaatsbekleeder ter verzoening, om vergeving van de zonden die hij niet gekend heeft of kennen kon, als of Hij zelve ze begaan had, onder de zonde en haren vloek belast en gebukt. Wat ons betreft, wij bidden om de vergeving onzer telkens weder overvallende ongerechtigheden, niet dan op grond van dat zelfde offer, door welks kracht God in Zijne Vaderingewanden ons opneemt, en Zijn Geest zelve voor ons *bidden wil met onuitsprekelijke verzuchtingen.* Het herhaalde gebed van vergeving onzer dagelijksche overtredingen onderstelt reeds de wegneming dier groote scheiding, welke de zonde tusschen God en ons maakt, zoo lang wij buiten Christus zijn. *Voor de genen, die in Christus Jesus zijn*, en die daarom tot God mogen roepen als tot hunnen Vader, *is er geene verdoemenis meer*, maar juist tot dezulken is het woord van dien anderen Apostel gericht: *Mijne kinderkens! ik schrijf u deze dingen op dat gij niet zondigt, en indien iemand gezondigd heeft, wij hebben eenen Voorspraak bij den Vader, Jesus Christus, den Rechtvaardige.* De bede: *Vergeef ons onze schulden!* ziet op deze struikelingen; anders ware zij niet de vijfde, maar de allereerste in de orde onzer zielsbehoeften geworden. Doch ook juist daarom is aan de bede om vergeving onzer schulden ook de last (niet *voorwaarde*) van de kwijtschelding aan *onze* schuldenaren verbonden, op dat het zoude blijken dat *de zin Christi* is in de genen *die Christi zijn;* en dat Christus Zijne eigene vergevingsgezindheid aan ons verheerlijkt, als Hij wil, dat wij den broeder, die tegen ons misdoet, niet zeven malen, maar zeven maal zeventig malen zullen vergeven. *Zijt tegen malkanderen goedertieren, barmhartig, vergevende malkanderen, gelijkerwijs ook God in Christus ulieden vergeven* HEEFT. Eph. IV. vs. 32.

De zesde en laatste bede staat met de even voorafgaande in het naauwst verband. De vergeving aller

---

(1) *Alimenta quibus indigemus quotidie, adeoque alimenta in futurum quoque vitae tempus necessaria*, gelijk VALCKENAER in zijne *Scholae ad* Luc. XI. vs. 3. deze plaats uitlegt, die de beteekenis van het nergens elders voorkomend woord *ἐπιούσιος* overtuigend bestemt door deszelfs afleiding van *ἔπειμι, ἐπιοῦσα, sequor, sequens.* Men zou hier tegen kunnen inbrengen of het brood voor den *volgenden* dag in ons gebed wel begrepen mag zijn, tegen de uitspraak, zoo het schijnt, van Matth. VI. vs. 34. Doch hierop antwoorden wij wederom, dat *bidden* geen *zorgen* is. Noch het gebed, noch de arbeid voor de behoefte van den volgenden dag is verboden, maar de bezorgdheid leggen wij juist af, door zoo wel den toekomenden als den huidigen dag biddend in de hand te stellen van God. Die hier door *dagelijksch brood* alleen geestelijke spijze verstaan (Hieronymus vertaalde *panis supersubstantialis;* kwalijk!) miskennen niet zoo zeer de altijd hooger en inniger bedoeling van elk gebed om tijdelijke nooddruft en hulp, als wel de eenvoudigheid en volkomenheid van het *gebed des Heeren.* Die het brood voor de onderhouding zijns aardschen levens *recht* van God leerde vragen, dien kan de behoefte daarbij aan de hoogere, aan de geestelijke spijze niet vreemd zijn, maar het een is onder het andere begrepen.

(1) Matth. XIV. vs. 14 en volg.

(2) Heb. I. vs. 10.

zonden maakt niet zorgeloos, maar wekt op tot waken: *Leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den Booze.* De verzoeking, die hier afgebeden wordt, is niet die, welke van God over ons wordt gebracht tot beproeving en loutering des geloofs, in welken zin Jacobus hem zalig ſpreekt, die *in velerlei verzoekingen valt;* maar het is de verzoeking, van welke dezelfde Apostel getuigt, dat *God niemand verzoekt*, de verzoeking namelijk (gelijk hier ook uit het verband blijkt) *van den Booze,* de verzoeking *met het kwade* (Jac. I. vs. 13), de verzoeking met *de begeerlijkheid* en *de zonde* (aldaar V. vs. 14). Van *den Booze* (1), en niet blootelijk van *het Booze* worden wij van den Heere geleerd de verloſſing te vragen, èn hier ter plaatſe, èn overal in de Schrift, waarin het beſtaan, de invloed, de werking van een perſoneelen (niet bloot allegoriſchen) Satan zoo duidelijk en eenvoudig geleerd wordt, als het beſtaan van de zonde en van het kwade zelve (1). En ook van deze bede werd Christus ons eene oorzaak des verhooring, door dien zwaren kamp tegen het Hoofd der hellemachten in de woeſtijne gevoerd door vasten, bidden, en het woord *dat geſchreven is.* Matth. IV. vs. 1—11. XVII. vs. 21.

Met nog ééne aanmerking beſluiten wij deze overdenkingen. Dat het *Gebed des Heeren* geen voorſchrift is om alleen letterlijk na te bidden, maar dat het in zich bevat al wat (in wat vorm van woorden dit dan ook zij!) immer uit het hart van den Godvreezenden en heilzoekenden tot Hem opwellen kan en mag, zal wel door niemand betwijfeld worden. Maar men paſſe die wel erkende waarheid dan ook toe tot ontzenuwing van ſommiger redeneering, als of in onze tijden het gebed om den Heiligen Geest minder noodig zou zijn, daar het onder de beden van het *volmaakte* voorſchrift niet is opgenomen. Is het niet in dezelfde rede, op dezelfde gronden, en met denzelfden aandrang, dat Hij, die ons het *Onze Vader* gaf, ons dien hemelſchen Vader leert bidden om den Heiligen Geest (Luc. XI. vs. 1 en 13)? Doch ook in de aanroeping zelve van God als Vader, is zoo wel de werking van den Heiligen Geest, als de verzoening door den Zoon onderſteld. Niemand toch kan *Abba Vader!* in waarheid zeggen, dan door den Heiligen Geest. En is ook niet de gave des H. Geestes begrepen in de heiliging van Gods naam, in de komſte van Zijn Koninkrijk? Of zoude niet in het gebed, van den Heere zelven ontfangen, alles bevat zijn, wat ons de Apostoliſche uitbreiding tot in de bijzonderheden voorſtelt, als hij de Gemeenten toebidt: *Dat de* GOD *van onzen* HEERE *Jeſus Christus, de Vader der heerlijkheid, U geve den* GEEST *der wijsheid en der openbaring in Zijne kennis: verlichte oogen uwes verſtands, op dat gij moogt weten welke zij de hoop Zijner roeping, en welke de rijkdom zij der heerlijkheid van Zijne erfenis in de heilige: En welke de uitnemende grootheid Zijner kracht zij aan ons die gelooven, na de werking der ſterkte Zijner macht, Die hij gewrocht heeft in Christus, als hij hem uit den dooden heeft opgewekt: en heeft hem gezet tot Zijne rechterhand in den hemel, verre boven alle Overheid, en macht en kracht, en heerſchappij, en allen naam die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende: En heeft Hem alle dingen onderworpen, en heeft Hem de gemeente gegeven tot een Hoofd boven alle dingen, Welke zijn lichaam is, de vervulling des genen die alles in allen vervult.*

(1) Dat de Griekſche woorden ἀπο τοῦ πονηροῦ (a nomin. ὁ πονηρὸς en niet τὸ πονηρὸν) dezen zin noodzakelijk medebrengen bewijst ook hier wederom overtuigend VALCKENAER *in Scholis* ad h. l. Het beſtaan en de werking van booze geesten en van hunnen Overſte, den Satan, is toch wel, wat ook de neologie tegenwroete, Bijbelleer, zeer bepaaldelijk mede des Nieuwen Testaments van het begin tot het einde. Wij hopen, dat die tijd ten minſten in ons Vaderland voorbij zij, waarin men plaatſen als b. v. 1 Pet. V. vs. 8, van keizer Nero of dergelijken wilde verſtaan hebben!

HISTORISCHE BESCHOUWING VAN DEN GODSDIENSTIGEN TOESTAND VAN ZWITSERLAND.

(*Tweede Afdeeling*).

In het vorige Artikel zijn de voornaamſte bijzonderheden der herleving des christelijken en hervormden Geloofs in eenige ſtreken van het Franſche Zwitſerland aangewezen. Wij zullen korter zijn met opzicht tot de overige gedeelten van dat Land, hetwelk, even als het voormalig Koningrijk der Nederlanden, zeer onderſcheidene beſtanddeelen bevattende, ook de verſchillendſte verſchijnſelen ziet geboren worden, en deswege zeer moeielijk te beſchrijven en te beoordeelen is.

In Duitsch Zwitſerland was het Ongeloof onder de Proteſtanten nimmer zoo volſlagen heerſchend geweest als in Genève en de verdere ſtreken, waar met de Franſche taal ook de Fransche Philoſophie der XVIII[de] Eeuw haren invloed had uitgebreid. Te Zurich, vóór drie Eeuwen met Genève de twee ſteden, die zich het allerbijzonderst en in den eerſten rang in den grooten voorſtelſtrijd der Hervorming onderſcheidden, offchoon het reeds in Lavaters tijd zeer was afgeweken, bewaarde de godvruchtige Antistes Hess, tot in hoogen ouderdom zijn ambt waarnemende, de gedachtenis aan eenen beteren tijd, en overleed eerst in het jaar 1828. In dat zelfde jaar vierde Bern met groote plechtigheid het Eeuwfeest der Reformatie; en dat jubelfeest, offchoon weinig in de geloofsovertuiging der Hervormers gevierd, ſchijnt krachtig gewerkt te hebben tot verkondiging des geloofs; want niet lang bleef de verdrukking om der godsdienst wille achter. Nog geen jaar daarna had zich in die ſtad reeds eene afgeſcheidene gemeente geformeerd, waartegen de Regering zoo verbitterd was, dat al derzelver ledematen verbannen werden, met name zelfs een jong mensch, die Secretaris van den geheimen Raad was, en eerst verſcheiden weken lang ſtreng ingekerkerd, en daarna uit het Canton verwezen werd, omdat hij geweigerd had te belooven, allen omgang en gemeen-

ſchap af te breken met zijne betrekkingen die tot de afgeſcheidene Kerk behoorden (1). Nadat zich echter de moed eenen tijd lang gekoeld had door dergelijke vervolgingen en uitſluitingen, werden in 1830 gunſtiger bepalingen ten voordeele der vrijheid van godsdienst aangenomen.

Even als meest overal, ontwikkelen zich ook hier uit de proteſtantſche Kerk ſteeds ſtelliger en met meerdere beſtemdheid twee tegenſtrijdige beſtanddeelen, die wanneer men deze ontwikkeling niet belemmert, zich zelve meer en meer van hunne verſchillende beginſelen bewust worden. Aan den eenen kant openbaart zich de antichristelijke geest van zeer velen, even als in Fransch Zwitſerland het geval geweest is, door werkelijke handdadigheden tegen de christelijk-bekeerden en hunne Voorgangers en leidslieden; en de van regeringswege ondernomen ordening van het Openbaar onderwijs heeft meerendeels de ongelukkige ſtrekking om het godsdienſtig onderricht door eene bloot wereldſche kennis te verdringen, en, in deze kundigheden zelve, grondige bekwaamheid door praalzucht en aanmatiging te doen vervangen. Aan de andere zijde heeft zich ook hier eene afzonderlijk *Evangeliſche Maatſchappij* geformeerd, waartoe ook een aantal geloovige Leeraars der Nationale Kerk behooren, met hetwelk talrijke hulpgenootſchappen in verband ſtaan, en dat, op het voorbeeld en den voorgang van datgene, hetwelk te Genève gevestigd is, krachtdadig werkzaam is tot bevordering en uitbreiding van het Rijk Gods, deels door de verſpreiding van Bijbels en Tractaten, deels door de levendige belangſtelling die het opwekt voor de gemeenſchap des geloofs en der gebeden met andere inrichtingen van dien aard, en buitenlandſche Kerken en gemeenten, zoodat het eenen veelbelovenden invloed oefent, niet alleen over het geheele Canton, maar ook over de omliggende gedeelten van Zwitſerland.

Te Neufchatel is nooit zulk een afval van de zuivere leere der waarheid openbaar geworden als in andere Cantons: men bleef er ſteeds in het algemeen, of althans in ſchijn, aan de groote waarheden des geloofs getrouw. Het Duitſche Rationalismus werd er ſteeds als eene gruwelijke ketterij geſchuwd; doch ook op deze Kerk was in het begin dezer Eeuw 's Heilands verwijt aan de gemeente van Sardis maar al te zeer van toepasſing, dat zij, onder den naam van te leven, inderdaad dood was. De godsdienſtige opwekking van het naburige Waadland vond ook hier eenen weêrklank; maar tevens drong ook in het Vorstendom de zucht naar ſeparatistiſche en independente gemeenten door. In 1829 vereenigden zich verſcheiden perſonen in de ſtad Neufchatel zelve en derzelver omtrek, naar men zegt onder invloed van eenen uit Genève gebannen Disſident, tot ſtichting eener nieuwe Kerk, die moest overeenkomen met hetgeen zij zich van den oorſpronkelijken toeſtand der Apostoliſche Gemeenten voorſtelden (1). Dit ontwerp leidde ook hier tot maatregelen van de kerkelijke, zoowel als van de wereldlijke macht, tegen de nieuwe gemeente; waarop deze op de dringendſte wijze bij de Regering verzocht om verdraagzaamheid en toelating. De Staatsraad beſloot, op een dergelijk verzoekſchrift, de geſcheidenen toe te ſtaan hunne vergaderingen in het openbaar te houden; evenwel onder die voorwaarde, dat, ofſchoon zoo vele perſonen als zulks begeerden, de zamenkomſten mochten bijwonen, de huiseigenaar, bij wien zij gehouden werden, altijd moest toezien, dat hij de namen der genen, die bijéén kwamen, des noods naauwkeurig kon opgeven; ook heeft de Regering, der geestelijkheid van de Nationale Kerk ten gevalle, aan de afgeſcheidenen haar verlangen kenbaar gemaakt, ofſchoon niet in een gebiedenden vorm, dat zij tot hunne ſtichtelijke vergaderingen andere tijden zouden uitkiezen dan die, welke voor de gewone godsdienstoefeningen bepaald zijn. In de maand October des jaars 1830 vierde de Hervormde Kerk te Neufchatel het derde Eeuwfeest van de invoering der Reformatie in het Canton.

Nog versch in het geheugen zijn de zwaarwichtige gebeurtenisſen, welke het landſchap Bazel van het ſtedelijk gebied dier ſtad hebben afgeſcheurd. Deze geduchte ſchok heeft eene nieuwe kracht aan het godsdienſtig leven in die ſtad en hare omſtreken verleend, terwijl dezelve tevens aan het ongeloof en de bandeloosheid aanleiding heeft gegeven, om vooral op het eerstgenoemde grondgebied tot hunne volle ontwikkeling te geraken. De ſtad, die zich de hardſte en drukkendſte opofferingen moest getroosten, om althans hare eeuwenoude Univerſiteit nog te redden, zag menig geleerd en uitſtekend man naar elders, en vooral naar de Academiën van Bern en Zurich, de wijk nemen. Doch daar deze geleerden meestal Rationalisten zijn, kan men niet zeggen, dat dit een wezenlijk nadeel voor de ſtad was. Daarentegen vonden verſcheiden geloovige Leeraars uit de afgeſcheiden ſtreken zich genoodzaakt naar Bazel te vluchten (2). Met een waarlijk christelijken ijver heeft de Stad aan al de manſchappen der door het Eedgenoot-

---

(1) »Meestal (zegt BROES:) is het grootelijks te misprijzen, dat iemand eene gevestigde kerk ſcheurt, en van dezelve eene partij aftrekt, om die tot eene nieuwe Kerk zamen te voegen. — Er kunnen echter gevallen zijn, welke de afſcheiding billijken en zelfs aanraden; en het minst is dezelve te veroordeelen, indien aan het misnoegde gedeelte volſtrekt verhinderd wordt, of zeer moeielijk gemaakt om het voedſel des eeuwigen levens, waaraan het oordeelt in de gemeenſchappelijke Kerk gebrek te hebben, in bijzondere gezelſchappen nevens dezelve te vergoeden." (*De Engelſche Kerk*, Dl. I. bl. 230). Dit laatſte was in Zwitſerland, en vooral te Bern het geval.

---

(1) Het verdient inderdaad opmerking, dat het Separatismus in Zwitſerland alom voortgekomen is uit de afſcheiding te Genève; en die van Genève is geheel te wijten aan de onverdraagzame verplichting in 1817 door de geestelijkheid aan de jonge Leeraars opgelegd, om over de boven vermelde vier hoofdwaarheden der leere zich niet op den predikſtoel uit te laten. Even zoo is in Holland de eerſte afſcheiding veroorzaakt in 1614 door het bekende beſluit der Staten van Holland (van Oldenbarneveld) over de Tolerantie, waarbij aan de Leeraars werd verboden om de Contra-remonſtrantſche leerſtukken op den Predikſtoel te behandelen. Zie Mr. C. M. van der Kemp tegen IJpeij en Dermout, Dl. III. bl. 124—132. Eene gewichtige les voor kerkelijke en wereldlijke Regeringen!

(2) Een dezer verdrevene Leeraars, de Eerw. Heer Preiswerk, is later als Hoogleeraar aan de Theologiſche School te Genève beroepen. Zie ons Dl. II. bl. 99.

ſchap haar opgelegde inlegering het woord van God uitgereikt. Aan de Poolſche vluchtelingen zijn hier mede eene menigte van Nieuwe Testamenten ter hand geſteld. Vele dezer menſchen waren zoo onbekend met het Woord des levens, dat zij in de meening verkeerden als of het boeken waren ter verdediging van het Despotismus geſchreven, en dezelve daarom eerst weigerden aan te nemen. Anderen bezaten Franſche exemplaren, in welke overal voor den naam des Heeren het woord *Vrijheid* was in de plaats geſteld. Voor het overige is Bazel door deszelfs christelijke genootſchappen (waar onder vooral het Zendelinggenootſchap de grootſte en werkzaamſte inſtelling van dien aard op het vaste land te noemen is:) voor Duitschland en het Duitſche gedeelte van Zwitſerland ſints verſcheidene jaren hetgeen Genève meer en meer voor Frankrijk en het Franſche deel van Zwitſerland begint te worden door hare *Evangeliſche Maatſchappij*.

Het Landſchap Bazel vertoont in tegendeel de bedroevendſte en hoogst geſtegene ontbinding der Hervormde leer en Kerk die men zich kan voorſtellen. De een en twintig gemeenten, die de ſtad getrouw gebleven waren, hebben, na hunne gedwongene vereeniging met het nieuwe Canton, naar deszelfs tegenwoordige veranderde Conſtitutie de leeraarsplaatſen vacant moeten verklaren, en tot nieuwe verkiezingen overgaan; terwijl de politieke dwangeed die den geestelijken opgelegd werd, elken gemoedelijken en rechtzinnigen Leeraar het aannemen eens beroeps voortaan onmogelijk maakte. In deze ſtreken heerscht de verwardſte regeringloosheid. De heerſchende partij der gemeenten zet hare Leeraren naar de nieuwe orde, of liever wanorde, aanhoudend naar willekeur af, of ſtelt ze weder aan. Eene teugellooze ongebondenheid heerscht op den kansel en in de Kerk, zoowel in het gedrag der Herders als in dat der gemeenten; en zelfs gedurende de godsdienstoefening zijn daardoor meer dan eens de ontſtichtendſte voorvallen ontſtaan.

Wat de theologische faculteiten aan de Academiën en andere inſtellingen van hooger onderwijs betreft, ook daar heerscht over het algemeen het diepſte verval. Te Bazel is de voornaamſte Hoogleeraar, de veelzins beroemde, maar tevens zich aan de rationalistiſche zijde verbonden hebbende Theologant de Wette. Te Zurich bevindt zich de bekende Schulthess, een der ſtoutste beſtrijders van de Christelijke waarheid, en een der hoofden van de uitbundigſte rationalistiſche partij. Te Bern werd in den jare 1834 eene Hoogeſchool geſticht, waar thans verſcheidene Profesſoren der Theologie onderwijzen, doch welke, noch voor de geleerde wetenſchap tot nu toe veel gedaan hebben, noch veel voor de Evangeliewaarheid beloven. Des te verblijdender een verſchijnſel is de uitgave van een *Zwitſersch Kerkblad* (*Schweitzeriſche Kirchenzeitung*) door den Heer Schinz, Privaat-docent te Zurich, opgeſteld in den besten geest, en bevattende eenigermate voor Zwitſerland, hetgeen de *Evangeliſche Kirchenzeitung*, van welke wij meermalen ſpraken, voor Duitschland oplevert. Te Bern wordt een Christelijk Maandblad uitgegeven onder den titel van: *Beleuchtungen des Zeitgeistes* (*toelichting van den geest des tijds*), hetwelk de groote kerkelijke en ſtaatkundige gebeurtenisſen, vooral ook in verband met de profetiſche verkondiging der Schriften, beſchouwt, en waaruit wij ter proeve hebben overgenomen, hetgeen later in dit Artikel over den toeſtand van het Roomsch-Catholieke deel van Zwitſerland zal worden gezegd.

In dezen toeſtand van het hooger onderwijs was dus de ſtichting eener nieuwe Theologiſche School, aan de zuivere leere der groote waarheden onzer belijdenis toegewijd, eene dringende behoefte. Het is onzen Lezers ook uit onze vroegere mededeelingen reeds ten overvloede bekend, dat de Evangeliſche Maatschappij, te Genève ſints het jaar 1830 beſtaande, aan die behoefte voldeed door de oprichting eener Theologiſche School, die geopend werd met Januarij 1832, en welke dus thans ruim vier jaren beſtaan heeft (1). Wij hebben die inrichting reeds meermalen in de voorbede en medewerking, en voor de bijdragen onzer Lezers aanbevolen: zij blijft de eene zoowel als de anderen behoeven, en worde door de verſpreiding van talrijke geestelijke zegeningen tot eene ruime vergelding voor zoo veel werkdadige deelneming, uit verſchillende landen openbaar geworden!

In het Oostelijke Zwitſerland, alwaar de Protestantſche districten overal tusſchen Catholieke landſtreken in gelegen zijn, bevindt de Protestantſche Kerk zich meerendeels op die hoogte, waarop zij zich voor tien of twaalf jaar in de meer westelijke landſchappen vertoonde. Hier vindt men veel meer het wegkwijnende oude, dan het wederopkomende nieuwe. De godsdienſtigheid, die ſints lang reeds zeer aan het afnemen was, maakte ſedert de Revolutie van 1830 voor openbare godsdienſteloosheid plaats. De nieuwe Volksleiders en Hoofden zijn doorgaans Rationalisten of onverſchilligen, zoo al niet bekende Godloochenaars. De voornaamſte bladen van Thurgau, St. Gall en Appenzel ſchimpen en ſmalen op al wat nog een Christelijk voorkomen heeft, met echt Parijſche lichtzinnigheid (2). De geestelijkheid zelve verkondigt met zeer weinige uitzonderingen niets dan de godsdienst der rede. In het land van Aargau en de omgelegene gewesten wordt eene nieuwe opkomst van de oude Secte der Wederdooperen opgemerkt, die zich ook reeds over Thurgau heeft uitgebreid, en door geene vervolgingen, inkerkeringen of bannisſementen te onderdrukken is; zij is thans vooral, wegens de verwandſchap van vele harer beginſelen met het revolutionaire ſtelſel, zeer te vreezen (3).

Wat eindelijk het Catholieke Zwitſerland aangaat, daarin is een nog heftiger worſteling ontſtaan dan in

(1) Verg. ons Deel II, bl. 46, 47.

(2) In het Toggenburgſche evenwel (het Vaderland van Zwinglius) is ſints eenigen tijd, vooral ook door de krachtige ſchriften van een Hofacker, Krummacher, Wichelhaus, en anderen, een beginſel van geestelijke opwekking ontſtaan. Velen ſchijnen zich ook aldaar van de beſtaande Kerk te hebben afgeſcheiden. *Evang. Kirchen Zeit.* 1832. S. 694—696

(3) Verg. het *Journal de la Haye* van 1836 No. 59. p. 3.

de Protestantsche Gewesten. Het Roomsche Zwitserland vertoonde tot in de laatste tijden het zonderlinge verschijnsel van zuiver democratische vormen en gevoelens in het Staatsleven, en daarmede gepaard, het strengste Ultramontanismus in de Kerk. Terwijl de meeste Duitsche Regeeringen de nieuwe Staatsinrichtingen te baat nemen, om, naar het voorbeeld van Frankrijk, de Kerk onder de macht van den Staat te brengen, lieten de Zwitsersche Cantons, onbezorgd voor de gevolgen, het Pausdom zijne oude gedaante uit de puinen van het Napoleontische scheidsrichterschap weder omhoog heffen. Bij gebreke van eenen Metropolitaans-zetel, nam de Pauselijke Nuntius het oppergezag over de Zwitsersche Kerk op zich, en door een soort van stilzwijgend verdrag met de publieke opinie, breidden de twee nieuwgevormde Bisdommen Bazel-Solothurn en Keur-St. Gallen hun rechtsgebied weder uit over de geheele uitgestrektheid, die het weleer gehad had, tot dat het jaar 1830 den tegenstanders der toen weder bestaande Kerkelijke en Staatsinrichting het gezag in de handen leverde. De zegepraal, die de Revolutie op de wereldlijke macht behaalde, werd gevolgd van een triumf, dien zij op het geestelijk gezag verkreeg.

St. Gallen gaf het eerste sein. Reeds in 1831 rees er strijd tusschen den Bisschop en zijne naar nieuwigheid hakende geestelijkheid, wegens eene ingevoerde strengere onderwerping der laatstgenoemde aan zekere vastgestelde geloofsstukken. Na het in October 1833 voorgevallen afsterven des Bisschops, werd terstond het Bisdom door den grooten Raad van het Canton verklaard voor provisoir; het tegenstrevige Domscapittel ontbonden; alle latere besluiten der Bisschoppelijke Curie ter instandhouding der oud-Catholieke instellingen en ter bestrijding van de radicale veranderingen opgeheven; een waarnemer van het Bisdom benoemd, en in de afscheiding des kerspels van Keur voorzien; de vereeniging van al de Zwitsersche Bisdommen tot één Aartsbisdom; de oprichting van kerspelsynoden; de verordening van de noodige gelden hiertoe door den Staat; en eindelijk de invoering van het *placet* of de vrijheid van toelating of afkeuring der kerkelijke verordeningen van regeringswege, werden als grondbeginselen der nieuwe inrichting vastgesteld. De kapittels, die van den grooten Raad over de nieuw ingevoerde grondslagen van het kerkwezen werden geraadpleegd, keurden de genomene maatregelen tot derzelver invoering volkomen goed (1). Deze van St. Gallen uitgegane beweging breidde zich spoedig over geheel het Noordelijk gedeelte van Zwitserland uit. Op uitnoodiging van Aargau kwamen in Januarij 1834 de nevens hetzelve tot het Bisdom van Solothurn behoorende Staten, Lucern, Bern, Solothurn en Bazel-landschap, in Baden met Thurgau en St. Gallen tot eene Conferentie bijeen, om de betrekkingen der Roomsche Kerk jegens den Staat op nieuw en algemeen gelijkvormig vast te stellen. De aangenomene grondslagen, tot welker instandhouding en verdere toepassing de Cantons beloofden elkander wederzijdsch de hand te zullen leenen, waren naar het voorbeeld van die van St. Gallen ingericht: de verkrijging der Metropolitaansche eenheid voor geheel Zwitserland, om dat Land uit de onmiddelijke afhankelijkheid van den Roomschen Stoel, en van de verdere bemoeienissen van den Pauselijken Nuntius in deszelfs inwendige aangelegenheden te bevrijden; de invoering van kerspels-synoden, welke steeds met bewilliging der wereldlijke regeringen moesten gehouden worden, en onder het opzicht van deze zouden staan; de onderwerping van alle Pauselijke en andere kerkelijke besluiten aan het Placet van den Staat; de erkenning van gemengde huwelijken en het gemakkelijk maken derzelve op alle mogelijke wijzen; de vermindering der vasten- en andere vierdagen; het oppertoezicht en bestuur der Theologische Seminariën door den Staat, de belasting ook der kloosters en stiften; de afschaffing der bestaande vrijdommen en onderwerping derzelve aan de rechtspraak der Bisschoppen, en eindelijk de verplichting der geestelijkheid tot het doen van eenen politieken eed van getrouwheid. Lucern nam deze hervormingen reeds in April het eerst aan; Aargau en St. Gallen volgden daarop in November en December; de Badensche Staten, die deel aan de Badensche Conferentie gehad hadden, bepaalden zich vooreerst tot voorbereidende maatregelen. Graauwbunderland had, ofschoon zonder aan de Conferentie deel te nemen, evenwel mede bij den dood van deszelfs Bisschop verklaard, de wederzijdsche betrekkingen der wereldlijke en geestelijke macht naar nieuwe en gelijkvormige beginselen te willen regelen.

Doch hoe aanzienlijk deze verbondene macht ook moge zijn, een niet geringe wederstand heeft zich tegen dezelve verheven. In St. Gallen, alwaar, den geheelen loop des jaars 1834 door, talrijke petitiën tegen de maatregelen der Regering te vergeefs waren ingediend, werden de Besluiten der Conferentie, toen zij naar eisch der Constitutie aan de goedkeuring moesten onderworpen worden, van alle Gemeenten éénstemmig verworpen; en in het begin van April werd het Bisdom Keur-St. Gallen door den Paus zelven op de oude wijze weder bezet, trots alle tegenprotesten der Regering. In Aargau daarentegen, waar de tegenwerking der Roomsche bevolking in dezelfde mate openbaar werd, heeft de Regering zich met beter geluk gehandhaafd. Tegen de talrijke ingezondene petitiën tot terugname der nieuwe maatregelen, en de openlijke bedreiging der Roomsche streken, om zich, in gevalle zij geene voldoening zouden krijgen, van het Canton af te scheiden, heeft de Regering de strengste vervolging van al degenen, die zich tegen haar zouden verzetten, overgesteld. In Lucern, waar de algemeene stemming gunstig was voor de nieuwigheden, neemt de Regering al mede de ernstigste maatregelen tegen alle pogingen tot verzet. De andere Catholieke Staten hebben, van het eerste aanbegin van deze godsdienstwoelingen af, verklaard, zich

(1) Vergelijk ook hieromtrent een belangrijk Artikel in het *Berliner politisches Wochenblatt* voor 1834, getiteld, *Kirchliche Revolution im Canton und Bisthum St. Gallen*, S. 78. ff.

daarin onzijdig te zullen houden en te blijven bij de oude verdragen.

Tegenover de patriottische verbindtenissen, welke in al de Cantons, benevens hunne politieke vorderingen, ook de onderwerping der Kerk en de verdrijving der Jezuïten tot hun hoofddoel hebben gesteld, bestaat er ook eene Catholieke en conservative verbindtenis, welker hoofdzetel te Lucern is, en die van daar al de Cantons met hare takken beheerscht, en eene gelijke werkzaamheid aan den dag legt, als diegene, welke tegen haar over staat; deze heeft vooral invloed op de landlieden, terwijl de andere de meeste aanhangers telt onder den middenstand.

De opmerkzaamheid der nieuwigheden-zoekende partij is, zoowel in de Roomsche als Protestantsche streken, vooral gevestigd op de inrichtingen van het openbaar onderwijs, waarin zij steeds de eigenlijke kweekhoven harer grondbeginselen ziet. In al de noordelijke en westelijke Cantons is het bestuur over de volksscholen aan de geestelijkheid onttrokken: in Solothurn en Lucern heeft men van de instellingen van het hooger onderwijs al de Roomsch-rechtzinnige Professoren verwijderd, en vooral de Godgeleerde faculteiten uitsluitend bezet met aanhangers der nieuwe begrippen. Van den anderen kant is het Freiburgsche Jezuïten-collegie, hetwelk vooral in de laatste jaren aanmerkelijk is toegenomen (en ook eenigermate dat van Sion in Walliserland) een kweekhof der oud-Roomsche beginselen.

Een verschijnsel, dat veel overeenkomst heeft met het optreden van Lamennais in de radicale beginselen onzer Eeuw met Christelijke gevoelens verbonden, vertoonde zich reeds een jaar vroeger in Prof. Fuchs te Lucern, die zich nog rondborstiger dan Lamennais voor de grondbeginselen van een liberaal Christendom verklaarde, en eene zuiver Democratische inrichting der Christelijke Kerk als haar waren grondvorm voorstelde, met aandrang op algeheele afschaffing der Hiërarchie. Het opzien, dat zijne Leerrede: *Zonder Christus geen heil voor Staat of Kerk* (een schoone titel!) baarde, en derzelver ongemeen snelle verbreiding, veroorzaakte, niettegenstaande vele, van verschillende zijden hiertegen ingeleverde, protesten, zijne afzetting door den Bisschop van St. Gallen. Ook werd hij voor den Roomschen Stoel aangeklaagd, en heeft dien niet kunnen gerust stellen, dan door eene verklaring, welke weinig van eene herroeping verschilt. Sedert dien tijd heeft hij ook weder eene nieuwe aanstelling van de Regering gekregen. Er heerscht tegenwoordig, vooral in het Roomsche gedeelte van Zwitserland, eene allersterkste spanning tusschen de geestelijkheid, die, door hare bemoeienissen met het onderwijs, de opperheerschappij van Rome hoopt te bevestigen, en de Regeringen, door welke, sedert het jaar 1798, Raden voor het publiek onderwijs, (*Erziehungsräthe*), eene vroeger geheel onbekende bediening, worden aangesteld en gebezigd om het onderwijs eene nieuwe, tot nu toe nog altoos aan het ongeloof en deszelfs theoriën onderworpene, richting te geven. Ook belemmeren deze regeringsbeambten de wetenschappelijke vrijheid van hoogere en lagere instellingen soms niet weinig door willekeurige verordeningen en bepalingen, en in het algemeen door de revolutionaire zucht tot reglementeren, welke aan onzen leeftijd zoo zeer eigen is (1).

Over het algemeen heerscht er tegenwoordig eene groote godsdienstige beweging door geheel Zwitserland. De drukpers, vooral de openbare Bladen, houden zich in al de Cantons op de levendigste wijze met de kerkelijke belangen bezig. Men begint hier en daar geweldige uitvallen te doen tegen de Monniken, de kloosters en kerkelijke eigendommen. In verscheidene Cantons zijn reeds de bezittingen der kerken en kloosters geïnventarizeerd of zelfs voor Staatseigendom verklaard geworden. Even als elders nemen ook in Zwitserland de Regeringen de grootste moeite, om, ondanks al hunne hervormingsplannen, het Volk te doen gelooven, dat deze maatregelen geenszins het wezen der Kerk in gevaar brengen, en alleen dienen om de rechten en betrekkingen van den Staat jegens de Kerk te regelen.

Doch ook het licht des Evangeliums schiet reeds eenige stralen over de nog duistere gewesten van dit merkwaardige Land. De Bijbelverspreiding heeft onder de Roomsch-Catholieken, voornamelijk in Lucern en St Gallen, reeds eenen aanmerkelijken werkkring gevonden; in het laatstgenoemde Canton bestaat werkelijk eene Catholieke Bijbelvereeniging, wier werkzaamheden zich uitstrekken tot over de Oostenrijksche grenzen, offschoon de bisschoppelijke Curie die vergeefs zoekt te verlammen. Een onbepaald verbod om den Bijbel in de landstaal het Volk in handen te geven, heeft tot gevolg gehad eene openlijke afwijzing van hetzelve door alle Dekenschappen van het Canton. Ook was het te vergeefs, dat de Bisschop van Bazel, in het begin van 1827, een rondgaanden brief zond aan de geestelijkheid van zijn Bisdom, bij welken hij zijn diep leedwezen te kennen gaf wegens het verspreiden van Nieuwe Testamenten in de landstaal, en waarin hij die geestelijken oproept om, schoon met voorzichtigheid en bedachtzaamheid, alle mogelijke middelen in het werk te stellen, ten einde de uitgedeelde exemplaren te doen teruggeven of vernietigen, of althans de leeken te beletten om iets anders, dan met goedkeuring des Roomschen Hofs, te lezen (2).

Zoo zien wij dan, ook in Zwitserland, eene worsteling op leven en dood tusschen ongeloof en bijgeloof ontstaan; en hoog, boven de woeling der strijdende partijen, eenen glans in de wolken, die reeds eenige stralen op het verduisterd aardrijk doet afschijnen. Daar, waar de Roomsche Kerk zich met het ongeloof verzustert, mag zij met recht onzen afschuw wekken; daar waar zij eene uitsluitende heerschappij voert of bemeestert, verliest zij zich doorgaans in de dwingelandij en doode vormen, die haar tot vijandin van het geestelijk Christendom eeuwen lang gemaakt hebben, en telkens

(1) *Berliner politisches Wochenblatt*, 1834. S. 286, 287.
(2) Zie dezen Brief in de *Archives du Christ.* 1827. p. 275, 276.

weder doen worden; doch, waar zij kampende en worftelende is met lichtzinnigheid, ongeloof en wereldschgezindheid, of verdrukt wordt door de geweldhebbers dezer Eeuw, daar verzellen onze levendigfte belangftelling en liefde hare geloovige leden, hoe dan ook nog ingewikkeld in wolken van onkennis of bijgeloof, hoe bevooroordeeld tegen ons en onze Kerken; mogen zij daar flechts weten zich te onthouden van die wapenen van opftand en geweld, of menfchelijke famenfpanning, welke zelfs eene goede zaak moeten bevlekken en bederven!

Letten wij op alle de bijzonderheden, in deze beide Artikelen medegedeeld, dan kan het ons oog wel niet ontgaan, dat de lotgevallen van Zwitferland altoos ten naauwfte zijn verbonden geweest aan de aangelegenheden der Kerk van Christus. De eerlijke, de eenvoudige, maar ijverige bergbewonende Zwitfer, die (even als de kust- en oeverbewoner der Nederlanden) het Christendom door de prediking uit Groot-Brittanje ontfing, die, even als deze, den morgenftond der gezegende Kerkhervorming met geloovige blijdfchap begroette, en in die tijden van beflisfende ontwikkeling, door zijne vrijwording en nationale veêrkracht, voor het moedig opnemen en verdedigen van de vrijheid des geloofs werd toebereid, fchijnt, blijkens zoo vele verfchijnfelen dezer laatfte jaren, beftemd, om in de hedendaagfche wedergeboorte der Kerk, zoo al niet vooraan te treden, althans eene hoogstgewichtige plaats te bekleeden. Mochten dan zoo vele banden van gemeenfchap en deelneming, die eeuwen achtereén zich aanhoudend in de werkzaamfte proeven betoonden, meer en meer worden aangeknoopt, opdat beider Vaderland (de hoogfte en laagfte ftreken van Europa) wederom famenftemmen in die verkondiging der heilsleere, van welke gefchreven ftaat: *Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten desgenen die het goede boodfchapt, die heil doet hooren; desgenen die tot Sion zegt:* UW GOD IS KONING!

BLIK OP DE EUROPESCHE STAATKUNDE ONZER DAGEN.

De aanleiding tot deze befchouwing vinden wij in een dezer dagen te Parijs en Amfterdam uitgekomen Fransch werk, genaamd *Etudes Politiques et Historiques*, dat in velerlei opzigten merkwaardig genoemd kan worden. Hetzelve onderfcheidt zich op eene treffende wijze, aan den eenen kant van die fchriften en dagbladen, die niets dan partijzucht ademen, en alleen de meeningen van het oogenblik trachten daar te ftellen, zonder het verleden en de toekomst, waarmede dezelve in een onmiddelijk verband ftaan, aan te roeren; terwijl, aan den anderen kant, hier geenszins die overdrevenheid in ftijl en uitdrukking gevonden wordt, die zoo vele Fransche werken onzer dagen ontfiert; maar integendeel eene kieschheid van voordragt en zinrijkheid, die zonder eene grondige ftudie der Ouden niet te verkrijgen is. Het is eene klassieke eenvoudigheid, die in dit boek heerscht. Niet minder opmerkelijk is het, dat de maatftaf, welke hier ter beoordeeling van de betrekkingen tusfchen de Volkeren en tusfchen de Magten in den Staat wordt aangenomen, de regtvaardigheid is; eene wijze van beoordeeling, zoo zeldzaam geworden in eenen tijd, waarin door zoo velen het belang erkend wordt, de eenige drijfveer en het aangenomen rigtfnoer der menfchelijke daden te zijn. Met dit gevoel van regtvaardigheid gaat tevens verbonden de erkenning van de hand dier regtvaardigheid in de gefchiedenis, en hoe wij in de lotgevallen der natiën deze treffende waarheid in toepasfing zien, zoo dat dikwijls de fchuld der voorouders nog op volgende geflachten te huis gezocht wordt. Slechts ééne zaak ontbreekt; de grond namelijk, waarop deze geregtigheid rust, de erkenning der openbaring Gods. De fchrijver fpreekt, wel is waar, hier en daar van het Christendom, doch men ziet duidelijk, dat zijne begrippen omtrent het Evangelie geheel verward zijn, en met vooroordeelen bezet; dat hij den fchors van den kern niet wil onderfcheiden, en uit zijne liberale hoogte op de waarheid nederziet, die hij niet doorgrondt. Niettegenftaande dit gemis echter, dat den Christelijken lezer zoo fmartelijk is, behouden de bekentenisfen, die hij omtrent hetgeen eeuwig waar en regt is, moet afleggen, hare waarde, en geven dezelve aan dit boek eene blijvende verdienfte.

De fchrijver begint met zijne denkbeelden omtrent de regtvaardigheid, die de grond van alle Staatkunde moet uitmaken, over te ftellen tegen de tegenwoordige begrippen, die in de regeringskunst alleen eene zamenfpanning van list en geweld zien. Zijne landgenooten fchetst hij hierbij op de volgende wijze af:

»Alles wat federt de omwenteling van 1830 in Frankrijk over ftaatkundige onderwerpen in het licht is gekomen, moet als eene vrucht der driften en der partijzucht befchouwd worden. De billijkheid heeft er geen deel in. Eene overdrevene nationale trotschheid is de grond van alle redenering geweest. De zucht naar roem heeft in dat land zoodanig de overhand verkregen, dat alles, wat aldaar gezegd en gedaan wordt, er van vervuld en doortrokken is, en dit gevoelen heerscht zoo uitfluitend, dat het geene andere beweegreden nevens zich kan dulden; deze hartstogt is voorzeker edel en verheven, maar zij verliest hare grootheid, wanneer zij door geene regtvaardigheid vergezeld is."

De fchrijver klimt tot den val van het Romeinfche rijk op, ten einde den oorfprong der Europefche ftaatkunde op te fporen. Hij doorloopt de verwarringen der Middeleeuwen, en vindt eindelijk de bron der nieuwere Staatkunde in de op het regt gegronde bezorgdheid der kleine Staten tegen de overmagt of heerschzucht van eenen grooten; en zeker is, uit dit ftandpunt, de eerfte Europefche ftaatkunde uit den wederftand der Italiaanfche Staten tegen de veroveringsplannen van Karel VIII geboren. In deze voorafspraak vinden wij echter den tijd der Middeneeuwen geheel miskend, dewijl dezelve naar onze nieuwere begrippen beoordeeld

worden, en men geheel den band van wederzijdsche regten en verpligtingen, die toen de Maatschappij in stand hield, uit het oog verliest. Het Chistendom wordt even oppervlakkig beoordeeld, en de oude wereld daarentegen meer naar de verhevenheid van hare wijsgeerige stelsels dan naar hare bedorvene praktijk gewaardeerd. Treffend zijn daarentegen de opmerkingen hoe het natuurlijk doel der Europesche Staatkunde bijna nimmer iets anders heeft kunnen zijn, dan de tegenstand aan de overheerschingsplannen van dat Frankrijk, dat, offschoon binnen door de natuur-zelve aangewezene grenzen beperkt, echter steeds die grenzen heeft willen overschrijden, doch ook telkens, na zoo veel bloed en schatten verspild te hebben, weder binnen dezelve is terug gedreven.

»Het is zeker," zegt hij, »een ongeluk voor Europa, dat de veroveringszucht zich bij de Fransche natie van geslacht tot geslacht voortgeplant heeft. Geen land kan zich zelve eenige rust beloven, tegenover een volk, dat nimmer in rust kan blijven. Frankrijk is, na vijf-en-twintig jaar veroveringsoorlogen, weder in deszelfs grenzen teruggekeerd, maar het beklaagt zich daarover. Het gelooft vernederd te zijn binnen zijn uitgestrekt gebied. Hare eigene grond heeft minder bekoorlijkheid voor deze natie dan die der vreemden. Deze ongeduldige volkeren wachten er maar op, dat hunne regeerders hen, gelijk weleer onze Voorouders hunne jonge geslachten, met die woorden aanspreken: *gaat heen, zoekt nieuwe woningen.*"

Op eene andere plaats lezen wij: »Frankrijk is door den geest van Rome bezield; het heeft meer behagen in de kracht dan in de regtvaardigheid, en het is moeijelijk om aan hetzelve den vrede te doen verdragen."

Met niet minder waarheid wordt hier aangetoond, dat iedere vergrooting geene andere gevolgen kan hebben, dan de regeringsvorm, die thans in Frankrijk bestaat, omver te werpen, daar nu reeds deze regeringsvorm groote moeijelijkheden ondervindt, en bij eene grootere uitgestrektheid des rijks onmogelijk wordt. Reeds nu toch ondervindt men in de ver afgelegene provinciën eene onverschilligheid en ontevredenheid, die het gevolg zijn van die centralisatie, van dat behandelen van alle de zaken des rijks in eene enkele hoofdstad, door de omwenteling ingevoerd, door Napoleon nog meer tot een stelsel gemaakt, en waarvan de gevolgen voor de volken niet dan hoogst nadeelig kunnen zijn, en door den schrijver met grondigheid ontwikkeld worden.

»Men moet," zegt hij, »om de gevaren eener vergrooting te beoordeelen, slechts een blik werpen op het betreurenswaardige binnenlandsch beheer van dat Frankrijk, dat te klein waant te zijn voor zijne eerzucht, en dat ondertusschen reeds te groot is voor zijn geluk." — »Napoleon, die op de wijze der Cezars regeren wilde, deed de administratie van Rome te Parijs herleven, ten einde alle de takken des bewinds in zijne hand te vereenigen. Tegen dit Despotismus konden geene murmureringen baten. In Frankrijk durven de overwinnaars alles ondernemen, en bij de krijgszuchtige volkeren geldt de roem voor regt. Maar in welken roem kan Frankrijk tegenwoordig zijnen troost vinden tegen de ondraaglijke dwinglandij van de Parijsche administratie?"

»Staatkundige dwingelandij is draaglijk, met administrative dwingelandij vergeleken. De tallooze zaken van bijna honderd groote provinciën worden verzwolgen in den afgrond van Parijs, die stad van verstrooijing en laatdunkendheid, alwaar het vermaak de eenige wezenlijke bezigheid uitmaakt, en de bezigheden slechts als hinderpalen beschouwd worden in het ongestoord najagen van dat vermaak. Daar worden de zaken overgegeven aan de bescheidenheid van ambtenaren en ondergeschikte personen, die onbekend zijn, zoo wel met de omstandigheden als met de menschen, wier belangen in hunne handen gesteld worden, en die dikwijls die zaken uit traagheid en verveling laten verouderen of onbeslist blijven. De uitoefening der regtvaardigheid is onmogelijk met zulk een stelsel van administratie."

Sedert eene eeuw bestond de Europesche Staatkunde, gelijk wij hierboven zagen, in den regelmatigen tegenstand tegen elke magt, die zich ten koste van anderen uitbreiden wilde. Frankrijk, dat zoo veel malen die uitbreiding beproefde, zag zich telkens weder binnen hare grenzen teruggeworpen. Doch ook nu onlangs loerde zij slechts naar eene gelegenheid om zich van deze staatkundige gelijkheid los te maken.

»Een troon valt, en het gerucht van dien val brengt alles in gisting. Daar werpt het Fransche volk op eens zijne banden af...., verkracht zijne verbindtenissen, en verscheurt de tractaten. Men bezigt het regt van den sterksten, vernietigt het koningrijk der Nederlanden, maakt zich meester van België, brengt het onder zijne gehoorzaamheid, en regeert het, onder eenen geleenden naam, als eene Fransche provincie. Van dien dag af, is de werkzaamheid der staatkunde verlamd; Europa is buiten zijn evenwigt; de grondslag der Staten is geschokt. De Mogendheden van den eersten rang zijn tot den tweeden afgedaald, en Frankrijk geniet voor het oogenblik eene overmagt over de volkeren, die men gemakkelijk door verrasing verkrijgt, doch die het moeijelijk valt te behouden."

De schrijver betoogt, dat eene naauwe vereeniging der Europesche mogendheden het noodwendig gevolg van deze verbreking van den stand der zaken door Frankrijk zijn moet. Hij toont, dat door die Vorsten vele verbeteringen reeds inderdaad ingevoerd worden, die in de landen, waar men steeds zoo veel over vrijheid spreekt, nog onbekend zijn. Hij maakt opmerkzaam op de verbazende snelheid waarmede de beschaving van het Russische rijk toenam, en hoe hetzelve zich thans aan het hoofd van den Europeschen tegenstand tegen Frankrijk geplaatst vindt, terwijl eigenlijk de belangen van beide Staten dezelfde zijn.

»Indien het Russische Rijk zijne magt in het hart van Europa had, zoude het niet te dulden zijn. Indien zijne krachten, thans tusschen twee werelddeelen verdeeld, op den Europeschen grond vereenigd waren, zoude men dit gevaarte moeten doen vallen, of onder

hetzelve bezwijken; de afgelegenheid echter van dit groote rijk, en de noodzakelijkheid, waarin zich hetzelve bevindt, om zijne bewegingen te verdeelen, zijn twee bronnen van gerustheid voor Europa. Rusland, dat met den eenen arm in Azia, met den anderen in Europa werkzaam is, drukt slechts met de helft zijner zwaarte op de Europesche balans."

Eéne mogendheid is er, die den algemeenen naijver tegen Rusland zoekt op te wekken, en dat is Engeland.

»De voorspoed der volkeren is een tegenspoed voor Engeland. De welvaart van het rijk der Nederlanden bragt aan hetzelve eene wonde toe, waarover het zich door de vernietiging van dat rijk gewroken heeft. Eene andere list van zijne staatkunde is, om de oogen van Europa op den voortgang van de Russische magt te vestigen, ten einde die van de vorderingen van de zijne af te trekken. Dat alles verslindende rijk, hetwelk zoude wenschen den aardbol te kunnen uitpersen, ten einde er alleen het sap van te genieten, weet hoe zeer het noodig heeft om de aandacht der volkeren met opzigt tot zijne plannen van uitbreiding te bedriegen. Het gebruikt de trompetten van Frankrijk om den aanval tegen den Russischen reus te blazen, en Frankrijk, dat steeds overvloeit in winderig gesnap, zendt, door zijne duizenden dagbladen, deze aanvallen, als zoo veel uitdagingen, door Europa rond; — zijn staatsbelang staat echter geheel tegen deze staatkunde over. Alles van Engeland te hopen en niets van Rusland te vrezen, zouden twee misslagen zijn, welke naderhand betreurd zouden worden.

Aan Pruissen wordt deszelfs onverschilligheid met opzigt tot het vernietigen van het Koningrijk der Nederlanden verweten! »Wat moet men denken van dezen onvoorzigtigen Staat, die eene voormuur, wier bescherming het insgelijks genoot, laat afbreken, en zich laat omringen van de Fransche magt, — die juist onder alle de volkeren die door haar bedreigd worden, er geen zoo sterk haat, als datgene, dat thans op deze wijze zijne zijden ontbloot, en zijne grenzen opent? Het Koningrijk der Nederlanden had, bij het opkomen van het gevaar, eene schans voor Pruissen kunnen zijn; en het afgezonderd België is niets anders dan de heerbaan van Frankrijk, die haar tot in dat rijk, ja tot in het hart van Duitschland brengt. Een zoodanige misslag is die van eenen Staat, meer vervuld van de zucht om zich te vergrooten, dan van het denkbeeld om zich te verweren."

De bovenstaande aanhalingen, waarbij men er nog vele andere zoude kunnen voegen, toonen genoegzaam, hoe groot het gewigt der Belgische kwestie is, en hoe noodzakelijk de rust van Europa een herstel van dit onregt vordert. Opmerkelijk zijn ook nog, in den mond van eenen vreemdeling, de twee volgende getuigenissen over Holland en België:

»Thans leert men overal de bekwaamheid en de wijsheid der Nederlandsche republiek erkennen. Door de Souvereiniteit op een vorstengeslacht over te brengen, heeft zij zich de voortduring van haar eigen bestaan verzekerde. Met het enkel beginsel der erfelijkheid heeft zij zich opgeheven uit alle de schuddingen, waardoor zij bijna vernietigd was geworden. Het is buiten twijfel, dat, indien de Souvereiniteit aan het beginsel der verkiezing verbonden geweest ware, Holland reeds lang zijne onafhankelijkheid en zijnen naam zoude verloren hebben, en slechts een toegift bij een der groote rijken zoude zijn geworden. Zij zoude, of eene Engelsche kolonie zijn geworden, gelijk Cromwel dit begeerde, of eene bezitting zijn van dat Frankrijk, dat slechts onderdanen om zich heen wenscht te zien. Maar nu bevond zich deze Souvereiniteit onder de bewaring van een doorluchtig geslacht, dat, de staatkundige stormen overlevende, in de dagen der regtvaardigheid zijne regten deed gelden, zoo voor zich zelf als voor dat Vaderland, hetwelk daardoor eene andere toekomst verkreeg."

»De Belgische omwenteling is niet anders dan eene misdaad, door het geluk bekroond, en welke Frankrijk en Engeland zich ten nutte gemaakt hebben. Het is niets dan eene zamenzwering, die haar doel bereikt heeft. Is het niet, de Koninklijke waardigheid verlagen, wanneer men eenige onbekende oproermakers over dezelve laat beslissen; menschen, die niet eens in den Staat eene eerlijke betrekking bezaten; en wanneer men aan zoodanigen het regt toekent om den eenen troon af te breken, en den anderen op te rigten? *Wat*, zeide men te Rome, *zal een twintigtal overloopers, waaraan men zelfs de keuze van eenen hoofdman over honderd niet zoude toevertrouwen, over het rijk kunnen beschikken?*"

Na zoo vele verkeerde voorstellingen en lasterlijke aantijgingen, ziet men gaarne door een onpartijdig schrijver het verderfelijke dier staatkunde aangetoond, waardoor het rijk der Nederlanden verbroken werd, en tevens Frankrijk gewaarschuwd tegen die opruijing der volkeren, die sints 1830 van hetzelve uitgaat, waardoor het de troonen van Europa zoekt te ondermijnen, doch waarvan de gevolgen op zijn eigen hoofd zullen nederdalen.

»Het is eene geschrevene en eeuwige wet, dat hij, die de verdelging van anderen bewerkt, de zijne voorbereidt; en zelden zal men de volkeren in beweging brengen, zonder door hunne woelingen verplet te worden."

De slotsom van alle deze beschouwingen blijft:

»Zie daar dus de zaken van Europa weder teruggekeerd op dat punt, hetwelk Sully reeds betreurde, *om namelijk door het geweld geregeld te moeten worden.* De beschaving heeft het nog niet verder gebragt."

Na deze belangrijke beschouwingen gaat de schrijver over tot beweegredenen van een hooger gewigt, en tracht hij aan te toonen, hoe verderfelijk de leer is, thans door zoo velen voorgestaan, als of de Staatkunde billijkheid en zedelijkheid ontberen konde, en welgelukte list alléén onfeilbaar de zegepraal weg moest dragen. Hij beweert integendeel, dat niet alléén in de staatkunde de eerlijkste weg steeds de veiligste is, maar dat tevens de studie der geschiedenis overtuigend bewijst, dat er geen misdrijf is, dat niét onvermijdelijk zijne straf na zich sleept.

»Het zoude," zegt hij, »bij de behandeling eener zoo

ernſtige ſtof ontoereikend zijn om zich te bepalen bij die beginſelen van eer, die door de regeringen als los en onbepaald veracht worden. Het is, met de geſchiedenis in de hand, dat men tot Staatslieden moet ſpreken; dan zal men ook op hare ſombere bladzijden de onvermijdelijke gevolgen der beleedigde geregtigheid leeren erkennen. Wanneer men hare diepten onderzoekt, wordt ons weldra deze troostvolle waarheid geopenbaard, dat elke ſtaatkundige misdaad hare ſtraf met zich voert; dat alle verkrachting van het regt achterhaald wordt door eene, wraak die, hetzij vroeg of ſpade, hetzij nabij of verwijderd, desniettemin altoos zeker is, en dat eindelijk de val der troonen en de verwoesting van rijken, hoe wel meestal aan meer zigtbare redenen toegeſchreven, aan geen ander dan deze zoo miskende oorzaak te wijten zijn."

Van dit ſtandpunt uitgaande, doorloopt de ſchrijver vele gewigtige tijdperken der geſchiedenis, en ziet de oorzaak van den val van Rome reeds door die eerſte onregtvaardigheid voorbereid, waardoor de veroverde landen het eigendom van eenige weinige patriciſche geſlachten werden. Hij aanſchouwt de reeks van bloedige oorlogen, die gedurende eeuwen het gevolg waren van de onregtmatige verovering van het Koningrijk Napels door het huis van Anjou, en eindelijk toont hij, hoe onder deze bedeeling van regtvaardigheid, die over de wereldſche zaken heerscht, men het er voor houden mag, dat, toen de Kardinaal van Richelieu de ontevredenheid in Engeland aanſtookte, en daardoor den dood van Karel I bereidde, zijne hand als het ware door deze daad reeds het ſchavot hielp oprigten, hetwelk anderhalve eeuw later door den ongelukkigen Lodewijk XVI beklommen werd. De wreedheden der Spanjaarden in Nederland vonden eene aanleiding in de verdrukking van hunne gewesten door de Vlaamſche Edelen tijdens de minderjarigheid van Karel V; de gruwelen van St. Domingo en Spaansch-Amerika waren de wedervergelding van zoo vele tooneelen van bloeddorst en verdrukking; en het verbroken ſtandbeeld van dat Rome, dat eens alle volkeren overheerschte en daarna door alle volkeren vertreden werd, is eene dreigende waarſchuwing voor dat Frankrijk, dat er zich eene eer in blijft ſtellen, dit voorbeeld van onregtvaardigheid te huldigen en na te volgen.

In de weinige bladzijden die het werk beſluiten, beſchouwt deſchrijver nog eens de verſchillende krachten, die tegenwoordig aanſpraak op de heerſchappij in de Europeſche maatſchappij maken, en ook hier ontbreekt het aan geene inzichten omtrent het ijdele van datgene, dat niet redden kan. Met regt wordt er aangetoond, dat er geen heil te wachten is van de liberale denkbeelden, die ſlechts twee afgoden doen najagen, rijkdom en roem; men beweert met grond, dat wetten de zeden van een volk niet veranderen kunnen; dat zij ſlechts dreigen zonder te onderwijzen, verſchrikken zonder te verbeteren. In het Catholicisme, oordeelt men eindelijk, openbaren zich wel eenige trekken van het Christendom, waarvan hetzelve afſtamt; maar het voert een ſtelſel van volſtrekte overheerſching met zich. Zoo het Vorſten ontmoet, die zijne magt tegenſtaan, het laat hunne regering voorbijgaan; zelve onveranderlijk, vreest het niets van alles wat beweegbaar of veranderlijk is, en waar het tegenwoordige zijnen invloed ontgaat, rekent het op de toekomst.

Zie daar in eenige trekken dit belangrijk werk geſchetst, hetwelk zóó vele waarheid, zóó vele vruchten van eene naauwkeurige beſchouwing van onzen leeftijd en eene getrouwe beoefening der geſchiedenis aanbiedt, en waaraan echter de kennis dier waarheid, die alléén licht in de duisternis kan doen ſchijnen, ontbreekt. Het is een heerlijk opgetrokken gebouw, doch hetwelk niet op den rotsſteen, maar ſlechts op den zandgrond gebouwd is; te verſtandig, te diep denkend, om met de liberale droombeelden zich te vergenoegen, is de ſchrijver verder doorgedrongen, en heeft hij beginſelen ontdekt en gehandhaafd, doch zonder hunnen oorſprong in dat eeuwig beginſel te zoeken, waar zij alleen hunnen grond in vinden moeten. Hij ziet eene bedeeling van regtvaardigheid in de geſchiedenis der volkeren, doch alléén als eene *ontdekte zedelijke natuurwet*, en niet als het *oordeel van dien God die alléén Rigter is*, en in wiens naam alléén regt geſproken of uitgeoefend kan worden. Hij ziet het ontoereikende van alle regeringsvormen om het hart van den mensch te veranderen, en vermoedt niet, dat er behoefte beſtaat aan eene herſchepping, die de vrucht is van de onmiddelijke werking van dien God, die zich aan het afgevallen ſchepſel heeft geopenbaard. Hij ziet eene behoefte aan eenen hoogeren drijfveer dan alle aardſche drangredenen, en kan ondertusſchen niet erkennen, dat er in dat Christendom, waarover hij het oordeel meent te mogen vellen, iets anders gelegen ligt, dan in die godsdienſten van vroegeren of lateren tijd, die, gelijk hij zegt, ſlechts daarin beſtaan om, hetzij dan van Cybele of van Maria, overwinning in den oorlog, of overvloed in den vrede, af te bidden. Hij is te goed een kenner der geſchiedenis, om niet door het krachtig getuigenis, hetwelk de hervorming in zoo vele landen te gelijk tegen eene verbasterde kerk afgelegd heeft, getroffen te worden, doch deze groote gebeurtenis is voor hem ſlechts het wegvallen der kluisters van den menſchelijken geest, en eene herleving van de wijsbegeerte en beſchaving der ouden.

Het grove liberalismus werkt door oproeren en propagandas; het fijnere liberalismus neemt beginſels van orde, ja, wat meer is, van regt en wedervergelding aan, doch ſcheurt des niet te min de wereld af van haren God, om alles onder het gebied van den mensch te brengen; deze laatſte dwaling is gevaarlijker dan de eerſte, en ſtrekt tot voorbereiding van dien tijd, waarin de afval van God eene meer ontwikkelde zelfſtandigheid zal verkrijgen.

Met hoe vele inſtemming wij dan ook in deze bladeren het regt erkennen, hetwelk men Nederland en zijnen geëerbiedigden Koning doet wedervaren, toch komt ons

de bron, waaruit deze loſſpraken vloeiden, ſteeds gevaarlijk voor; dezelfde lof toch werd door de pennen van zoo vele liberale ſchrijvers uitgebazuind in die oogenblikken, toen reeds de val van het Koningrijk der Nederlanden voorbereid werd; en ware deze val wel mogelijk geweest door den enkelen wil van Frankrijk, indien er niet brandſtoffen beſtaan hadden, wier ontploffing nabij was? Wij willen in deze beſchouwingen niet verder treden, doch alléén vragen, of niet die Vorsten, die in 1813 op het ſlagveld van Leipzig nedergeknield hunne onafhankelijkheid ſlechts uit de hand van God wenschten te ontvangen, later ingewikkeld zijn geworden in eene ſtaatkunde van menſchelijke combinatiën, die zoo dikwijls het ongeluk van Europa heeft uitgemaakt, en of zij niet over volkeren en ſtaatsregelingen beſchikt hebben op eene wijze, waarin hunne vroegere afhankelijkheid van den Koning der koningen geenszins meer doorſtraalde?

De opſtand in België, eene misdaad onder de toelating Gods gepleegd, heeft aan ons Nederland eene veêrkracht hergeven, die geheel uitgedoofd ſcheen; de hand Gods heeft dit gewest bewaard, en mogt het zich onder zijne hand verootmoedigen, wat zoude dan aan hetzelve ontbreken? Mogten wij als Nederlanders onze ware vrienden en vijanden kennen, dan zullen wij ons door den lof van hen, die de ware bron van alle geluk nog miskennen, niet laten medeſlepen.

De Christen zal derhalve met vreugde, in het hierboven aangehaalde werk, getuigeniſſen voor ondergeſchikte waarheden in vele opzigten vinden; wel hem echter, zoo hij in die oordeelen over heerschzuchtige Vorsten en ongetrouwe Vorstengeſlachten de hand mag zien van Hem, die tevens met de Zijnen tot in eeuwigheid is, die Zijne Kerk bewaart, vroeger op de wateren van den zondvloed, in de ſlavernij van Egypte, en thans nog, zoo als zij verſpreid is onder alle tongen en volkeren.

De geſchiedenis is een voortdurend gerigt; waar de mensch in eigen kracht blijft ſtaan, is hij reeds veroordeeld, en dit alles is ſlechts afſpiegeling van het laatſte gerigt, dat met zekerheid nadert. Alles is voorſpeld: de komst van Christus in vernedering, Zijne wederkomst in heerlijkheid! en zie daar de oploſſing van het raadſel der geſchiedenis.

Van dit ſtandpunt uitgaande, roemen wij derhalve niet op de wijsheid onzer voorvaderen, die de Souvereiniteit op ons regerend ſtamhuis overbragt, maar op de genade van dien God, die ons dat huis van Oranje aanwees als waarborg van onze onafhankelijkheid, als het pand van de bewaring van de ware dienst van God in de eeuw der hervorming. Dat is de roem van dit geſlacht, dat deszelfs ſtamvaders hun bloed veil gehad hebben voor de eer van God, voor het welzijn hunner landgenooten; van daar dan ook de erkenning van de hand Gods in iedere omwenteling, die ons dat geſlacht terug voerde, en van daar het voortdurend vertrouwen van zoo velen in dit tot op heden geſpaarde land, dat er tuſſchen dat geliefde ſtamhuis, onzen dierbaren geboortegrond, en de waarheid, die uit God is, een band beſtaat, die in de geſchiedenis van het verledene zoo duidelijk zigtbaar is, en veelligt in de naderende toekomst met nog meer helderheid erkend zal worden.

IETS OVER OVERHEID EN WET, OOK IN CONSTITUTIONELE STATEN.

In ons laatst voorgaande nummer, van het vlugſchrift van Mr. T. M. Roest van Limburg over het Duel melding gemaakt hebbende, op eene wijze, waaruit onze afkeuring van den geest en ſtrekking van dat werkje bleek, kan het niet anders dan bij den eerſten opſlag vreemd voorkomen, dat wij nu ten tweedenmale denzelfden ſchrijver aantasten, ter zake van eene korte verhandeling, getiteld: *de Vorst in conſtitutionele ſtaten*, voorkomende in het X[de] Deel, N°. IV, van den *Vriend des Vaderlands*. En toch is deze onze handelwijze niet anders dan natuurlijk en, uit ons oogpunt beſchouwd, nuttig. Immers ook de Nederlandſche Stemmen beademen veelzins de algemeene bekende klagt over de ſchaarſche belangſtelling hier te lande in onderwerpen van algemeen ſtaatsbelang, over gebrek aan deelneming in onderzoekingen dienaangaande, en over de lusteloosheid van ons lezend publiek, daar deszelfs aandacht, ook zelfs door den arbeid van de bekwaamſte mannen, daarop niet ſcheen te kunnen worden gevestigd (1). De groote huishouding van ſtaat, de daden onzer regeering, zoo naar buiten als naar binnen, dit alles, zoo naauw in verband ſtaande met den bloei en welvaart des Vaderlands, boezemt hier dikwijls minder belang in, dan de woelige beraadſlagingen van de kamer der Afgevaardigden in Frankrijk, of de vlucht van eenen Napolitaanſchen Prins naar Engeland, of deze of gene gruweldaad elders gepleegd. Onze geleerden en ſtaatsmannen zelfs deelen in deze anti-nationale onverſchilligheid. Hoe weinig bemoeiden zij zich met eenig onderzoek naar den aard, de doelmatigheid, en de toepassing onzer ſtaatsinrigtingen, en hoe moeijlijk valt het hem, die van Nederlandſche ſchrijvers eenig licht zoude wenſchen te ontleenen omtrent de Nederlandſche ſtaatsinrigting, hier of daar iets te vinden, dat hem helpen mag. Ieder geſchrift van dien aard, of daartoe kunnende ſtrekken, moet dan ook bij zoo veel ſchaarschte dubbel welkom zijn, en gaarne betuigen wij den Heer R. v. L. onzen dank, dat hij, met veel belezenheid en redeneerkunde toegerust, in loſſe maar fikſche trekken, ons het beeld trachtte te malen van den Vorst, zoodanig als die naar zijne meening, in conſtitutionele ſtaten behoort te zijn. IJzer ſcherpt men met ijzer; zijne gevoelens zijn veel-

(1) Als een voorbeeld daarvan meenen wij te mogen noemen, het onbegrijpelijke ſtilzwijgen van alle onze tijdſchriften ten aanzien van de zoo bij uitnemendheid gewigtige Beſchouwingen over Staats- en Volkenregt van Mr. Groen van Prinſterer, die wij aan onze letterkundige, vooral aan onze regtsgeleerde lezers, als het werk van eenen echt wetenſchappelijken, waarlijk Nederlandſchen Schrijver, op nieuw aanbevelen.

zins in tegenſpraak met de onze, maar ook de twistreden is nuttig, waar het onderwerp dezelve waardig is. Noch de ijverige ſchrijver zelve, noch onze lezers zullen het ons dus euvel afnemen, dat wij ook hier wederom des ſchrijvers werkzamen ijver prijzen, maar omtrent het werkje zelve en deszelfs onderwerp, dat van zulk eenen gewigtigen aard is, onze Nederlandſche stem doen hooren.

Één hoofddenkbeeld ſtraalt overal in het werkje van den Heer R. van L. door, dat namelijk, om, gelijk zijn motto uitdrukt, de wet heerſchende en de menſchen ſlechts tot hare dienaars en uitvoerders te maken. »Wee het land, waar met de wetten geſpot wordt;" ſchreef hij in zijne verhandeling over het Duel, en hij blijft zich ook hier gelijk. Zijne hoofddenkbeelden komen hier op neder: »De Vorst, aan eene Grondwet gebonden, en tot deszelfs uitvoering verpligt, door eene volksvertegenwoordiging omgeven en bijgeſtaan, vindt in beiden, eer ſteun en uitbreiding, dan vermindering en beperking zijner magt. Dit zoude, volgens den ſchrijver, de geſchiedenis van autocratisch beſtuurde rijken, in tegenoverſtelling van die, waar het volk eenig gezag heeft, leeren. Den mensch tot burger te maken, hem deel te geven aan de waarneming der ſtaatsbelangen, hem te ontrukken aan de naauwe perken van eigenbelang, zie daar het belang van den Staat. Alleen het belang van enkele bevoorregte perſonen, van hen die *zonder verdienſte*, en dus door gunst alleen of dwaling, eer, posten, of penſioenen bezitten of begeeren, verzet zich daartegen. De echt conſtitutionele Vorst is, zoo als in Nederland b. v., magtig, omdat het volk hem magtig wilde, terwijl het volk krachtig is, omdat de Vorst het eenen wil en ſtem liet behouden. Zoodanig een Vorst wil geenszins als een vader, zijne kinderen des noods dwingen tot hun welzijn, (dit zoude de *auto dafé's* van Filips II regtvaardigen); hij verkiest den haat der doodeters, boven eene zoogenaamde populariteit; hij ontneemt aan de burgers van hunne vrijheid niets, dan hetgeen zij als redelijke wezens gerekend konden worden te hebben willen afſtaan; hij doet ten hunnen behoeve van hunne genegenheid, van hunne toejuichingen, afſtand.... Zie daar de hoog verheven rol, die een conſtitutionele Vorst zich kan kiezen."

Volgens den ſchrijver zoude alzoo de medewerking en mededeelneming der ingezetenen aan het algemeen ſtaatsbeſtuur, de magt des conſtitutionelen Konings verſterken, en die der aristocratie verminderen. Ons komt deze ſtelling juist voor, wat de magt des Konings, geheel en al valsch, wat die der aristocratie betreft. Wie zijn de zoogenaamde doodeters, de verdienſtelooze aristocratie? Het zijn, in de eenvoudige monarchie, (wij gebruiken dit woord liever dan dat van autocratie, omdat het ons denkbeeld beter uitdrukt), de gunſtelingen van den Vorst, veelal op hooge geboorte hunne aanſpraken grondende, en even afhankelijk in het verkrijgen, als in het behoud hunner eerambten. Wie zijn de doodeters in conſtitutionele ſtaten? het zijn de lievelingen van de menigte, van dat gros der menſchen, dat, gelijk de Heer R. v. L. te regt aanmerkt, alles behalve verſtandig is, en zeer zelden den regtvaardigen bemint. Het zijn de zoogenaamde geldzakken in tijden van rust, de behendigſte ſchreeuwers in tijden van onrust, die de gunst van het publiek genieten. In ſtedelijke en gewestelijke beſturen, en van dezen in 's lands hoogſte ſtaten-vergaderingen, hebben dezen de ſtem en invloed, die weleer aan adel en geestelijkheid toebehoorde. Onder de eerſten en laatſten zijn uit den aard der zaak vele verdienſtelooze lieden, maar het zou waarlijk moeilijk vallen op den nieuwerwetſchen ſtatistieken trant te berekenen, onder welke cathegorie de meerderheid der doodeters zich bevond. Dit ſtaat vast, dat in den tijd waarin wij leven, de aristocratie, van het geld b. v., in de meeste conſtitutionele ſtaten oppermagtig heerscht. Zij is het, die de buitenlandſche betrekkingen regelt, over vrede en oorlog beſchikt, vorſtelijke huwelijksverbindtenissen helpt ſamenknoopen, en tusſchen de Europeſche ſtaten de zoogenaamde orde, des noods door kanon, ten behoeve van den ſterkeren doet handhaven. Zij is het, die, binnenslands en huishoudelijk, de belastingen doet vermenigvuldigen, (welke uit den aard der zaak, den minvermogenden het meest drukken); die de zoogenaamde volksvertegenwoordiging ter algemeene ſtaten-vergadering in eene vertegenwoordiging van geldelijke of andere materiële belangen doet ontaarden, en zulks niet tegen, maar op grond der conſtitutie zelve, die veelal een kiezersſtelſel medebrengt of veronderſtelt. Zullen wij nu, op grond van diergelijke leemten en gebreken eener beſtaande grondwet, deze als verwerpelijk en hoogst ſchadelijk beſchouwen, en hare uitvoering tegenwerken? Neen voorzeker, zij beſtaat, zij geldt als elke, en meer nog dan eenige andere, wet, als bij plegtigen eede door den Vorst, en door het grootſte gedeelte der onderdanen, bekrachtigd. Verre van ons dat revolutionnaire ſtelsel, krachtens hetwelk, naar eenige theorie, het zij dan ook de beste, beſtaande verordeningen en ſtaatsinſtellingen krachteloos en nietig worden verklaard door eenige magtſpreuken, en het regt van feitelijken wederſtand daartegen gepredikt. Maar de kwaal, de gebreken der grondwet te kennen, en daardoor in ſtaat te worden geſteld, om geoorloofde geneesmiddelen daartegen aan te wenden, kan niet anders dan nuttig zijn (1). Uit dit oogpunt meenen wij te moeten waarſchuwen tegen die uitbundige lofredenen en aanprijzingen der conſtitutie, welke op een verkeerd beginſel berusten, en het doen voorkomen, *als of* waarlijk het volk, krachtens dezelve, deel had aan het algemeen beſtuur, en *als of* zoodanige deelneming onvoorwaardelijk nuttig en goed ware. Wel verre dat de ingezetenen in conſtitutionele ſtaten eenig het minſte *werkelijk* aandeel hebben in de algemeene landsregering, werd integendeel, ten gevolge eener ſlechts ſchijnbare vertegenwoordiging, zelfs de goede en heilzame invloed der volksſtem verſmoord en als te niet gedaan. Het

(1) Men vergelijke Mr. Groen van Prinsterer in het boven aangehaalde werk, bl. 208.

is de Staat, dat is, in conſtitutionele rijken, de Vorst met de aristocratie, die behalve de algemeene ook nog de huishoudelijke belangen der ingezetenen tracht te regelen, en zelfs het belastingſtelſel, zoo naauw met het heilige regt van eigendom in verband ſtaande, en van ouds aan de beoordeeling en vrije toeſtemming der belastingſchuldigen veelzins onderworpen, daarvan onafhankelijk maakt.

De regering trekt alzoo hedendaags vrij wat meer, en zulks op grondwettige wijze, aan zich, dan men in die landen, waar de benamingen van burgers in de plaats van ingezetenen, burgemeesters in de plaats van ſchouts of ſchepenen, Edel-achtbare heeren Staten-provinciaal, en Edelmogende heeren afgevaardigden ter algemeene landsvergadering, in zwang kwamen of bleven, verwachten zou. De heer R. v. L. merkt dan ook volkomen juist aan, dat de magt van den Vorst in conſtitutionele Staten werkelijk aanzienlijker is, dan in zuivere monarchiën; maar het is de vraag, of die uitbreiding, zoodanig als die op conſtitutionele wijze plaats grijpt, nuttig en regtmatig is. Uitbreiding van magt door aanéénſluiting aan de aanzienlijkſte, d. i. de gegoedſte, ziedaar de hoofdzaak in constitutionele ſtaten; maar die uitbreiding moet voorzeker nog eerst getoetst worden aan goddelijke wetten en aan de historiſche ontwikkeling der maatſchappij, en het is, alleen na deze proef te hebben doorgeſtaan, dat derzelver waarde kan bepaald worden. Ook vooral ten opzigte van ons Nederland zelve, hopen wij daarop bij eene nadere gelegenheid terug te komen.

Voor het oogenblik bepalen wij ons, om tegenover het beginſel des ſchrijvers, »dat de wet heerſchende, de menſchen hare dienaars en uitvoerders moeten zijn;" een ander beginſel voor te ſtellen, dat, onzes inziens het eenige ware, het eenige behoudende is. Het is dat, waarvan wij ook vroeger in deze bladen hebben gewag gemaakt, van onderwerping aan de beſtaande magt, dat is, niet onvoorwaardelijk aan zekere wetten en regelen, die elk uur en elk oogenblik aan verandering of vernietiging bloot ſtaan, maar aan de van God volgens zijne ordonnantie geſtelde Overheid. Het is aan perſonen van God geſteld, dat ieder mensch onderworpen is, niet aan wetten op zich zelve beſchouwd, wier beſtaan en beſtaanbaarheid toch alleen gegrond kan zijn op het regt en de magt van hem die ze uitvaardigde. Eerbied voor de wet moet, uit den aard der zaak, alleen het gevolg zijn van verſchuldigde onderwerping aan de wetgevende Overheid; en deze onderſcheiding is daarom van het grootſte gewigt, omdat zij den regtsgeleerden onderzoeker van de inſtellingen en de wetten tot de Overheid, en van dezen tot den Opperſten Koning bij zijn onderzoek opleidt; omdat zij de huishouding van ſtaat, hedendaags verlaagd tot eene ſoort van bloot menſchelijke, bloot werktuigelijke organiſatie, in haren waren aard, als eene van God zelve daargeſtelde betrekking, doet kennen; omdat zij de voorſchriften en voorbeelden van Gods woord dienaangaande op derzelver ware plaats, aan het hoofd van elk regtsgeleerd onderzoek brengt; de beſtaande wetten niet aan nuttigheidsbeginſelen, of aan ingebeelde, op individuelen hoogmoed berustende, regten, maar aan het eigenlijk gezegde regt, zoodanig als zich dit in Zijn woord, in Zijne leidingen met de volkeren en vorſten, openbaart, toetſen laat. Niet de wet, maar de beſtaande magt, hetzij dezelve bij eenen Vorst, bij de aanzienlijkſte des volks, of bij eene volksvergadering berust, als *heerſchende* te erkennen, is beiden voor Vorst en volk, te gelijk regt en pligt. Niet aan den Vorst, dien alleen de beſtaande wet als zoodanig doet heerſchen, maar aan hem, die daarenboven zich als Gods ſtedehouder op aarde beſchouwt, en die de ordonnantie Gods eerbiedigende, deze allereerst opvolgt, al zij het ten koste van menſchelijke inſtellingen: niet alleen aan hem, die de populariteit veracht, en zich weet te verheffen boven den blaam zijner tijdgenooten, maar aan hem, die deze zelfverloochening grondt op zijne verpligtingen aan den Koning der koningen, wiens beeld en dienaar hij is, behoort die lof, welke door den Heer R. v. L. aan den conſtitutionelen Koning wordt toegezwaaid. Zoodanig een Koning eerbiedigt niet alleen de vrijheden des volks, maar kent ook zijne verpligtingen ten opzigte van de eeuwige belangen zijner onderdanen, en den wil van Hem, door wiens genade hij regeert. Blijft hij in zijn ambt getrouw en opregt, zich houden aan den regel van Gods woord, dan zal hij ook niet, gelijk de Heer R. v. L. ſchijnt te vreezen, door auto-da-fé's, of verbeurdverklaringen, de conſcientiën zijner onderdanen trachten te binden of te dwingen. Hij zal overtuigd blijven, dat geen doel de middelen heiligt; dat, hetgeen Gods raad en werk niet is, verbroken wordt; maar dat hetgeen uit Hem is, niet kan gebroken worden; en beloften gedaan hebbende, niet alleen aan het volk, maar ook aan den Heer der Heeren, zal hij heerſchen, als magt hebbende, maar zonder dwingelandij, in de vreeze Gods en niet der menſchen.

Zie daar, onzes inziens, de taak van elken vorst, ook van den conſtitutionelen, van iedere beſtaande magt, ook van die, welke in republieken beſtaat, daar zij Gods dienaresse behoort te zijn, het volk ten goede (1).

KERKELIJKE HISTORIE.

Geſchiedenis der Kerk van Christus door J. MILNER, M. A. *Uit het Engelsch vertaald door M. J. Chevallier.* Tweede Deel. Amſt. en Rott. 1835.

In onze aankondiging van het Eerſte Deel dezer vertaling van Milners Kerkgeſchiedenis hebben wij genoegzaam den geest en aard dezes Werks aangewezen. Terwijl wij nu van het uitkomen des tweeden Deels van hetzelve bericht geven, zullen wij eene en andere proeve van den belangrijken inhoud mededeelen, waartoe wij binnen de engere grenzen van ons Weekblad toen geene gelegenheid vonden.

Dit Deel dan bevat de Geſchiedenis der Kerk van Chris-

(1) Rom. XII. vs. 1 en volgende.

tus gedurende de derde Eeuw. De beelden van Ireneus, Tertullianus, Pantaenus, Clemens den Alexandrijner, Cyprianus en Origenes ſtaan hier als in orde voor onze oogen geſchaard: de tooneelen van beurtelingſche verdrukking, vervolging en martelingen, of van vrije ontwikkeling en uitbreiding der Christenkerk: de ſchildering van de leer en den wandel, van het geloof en de werken der eerſte Christenen worden ons hier in groote verſcheidenheid voorgeſteld; de werking vooral van Gods Geest op onderſcheidene wijzen, maar ſteeds zich in zijne aanbiddelijke heerlijkheid door de verſchijnſelen naar buiten, kond doende, kan zonder getroffenheid niet gelezen worden. Uit het belangrijke zevende Hoofdſtuk, over *de bekeering van Cyprianus* handelende, nemen wij de volgende plaats over, in welke deze uitmuntende man in eenen brief de geſchiedenis zijner gemoedsverandering mededeelt: »Ik zie (ſchrijft hij) dat gij u thans ganſchelijk bezig houdt met mijne bekeering: gij hebt het oog op mij gevestigd, terwijl uwe genegenheid veel van mij verwacht; ik vrees echter uwe verwachtingen te leur te ſtellen; ſlechts weinige vruchten kan men van mij, van wege mijn onwaardigheid, hopen. Echter zal ik het beproeven, want ik heb de waarheid aan mijne zijde. Dat men aan de hoven zich van de kunstgrepen der ſtaatszucht bediene; wanneer wij ſpreken van den Heer onzen God, moeten wij de eenvoudigheid en opregtheid, en niet de kracht der welſprekendheid zoeken. Hoor dan geene welſprekende, maar gewigtige, geene hoffelijke, maar eenvoudige en ongekunſtelde zaken; want de goedheid Gods moet altijd geroemd worden in de zuivere taal der waarheid. Hoor dan het berigt eener zaak, welke lang vóór dat men haar kent, gevoeld wordt, en welke men niet door eene lange reeks van beſpiegelingen verkrijgt, maar welke de genade in het harte legt, haar als op eens rijp makende.

»Terwijl ik in de duisternis en in den nacht des heidendoms gedompeld, in onzekerheid en twijfelingen op de zee eener onſtuimige Eeuw, ginds en her gedreven werd, mij zelven niet kennende, en vervreemd van het licht en de waarheid, ſcheen het mij toe, eene vreemde en moeijelijke zaak te zijn, om met de gewoonte, welke ik toen had, te verkrijgen, wat de goddelijke genade beloofd had. — Ik begreep niet, dat de mensch op nieuw geboren kon worden, en dat hij, een nieuw leven ontvangende door de heilzame reiniging der wedergeboorte, zich konde ontdoen van hetgeen hij te voren was, en dat hij, ſchoon zijn ligchaam hetzelfde bleef, naar zijn gemoed geheel en al een nieuw ſchepſel worden kon. Hoe is zulk eene groote verandering mogelijk, zeide ik, dat een mensch zoo eensklaps kan afleggen wat zijne natuur en de gewoonte in hem hebben gewrocht? Deze kwade neigingen zijn te diep en te ſterk in ons geworteld; hoe kan hij ſpaarzaamheid leeren, die gewoon is, zijn leven in verkwisting en in prachtige feesten door te brengen, en hoe zal hij, die aan purper, goud en prachtige kleeding gewend is, zich met het eenvoudig volksgewaad vergenoegen? Zal hij, die door den roem der eerzucht gevleid werd, een vergeten en verborgen leven kunnen leiden? De man, die gewoon is geweest zich omringd te zien door eene menigte van zijne gunst of luim afhankelijke perſonen, zal de eenzaamheid als eene der zwaarſte ſtraffen beſchouwen. Hij zal altijd omringd blijven van de gevaarlijkſte verzoekingen; onmatigheid, hoogmoed, toorn, roofzucht, wreedheid, ſtaatszucht en wellust zullen altijd over hem blijven heerſchen.

»Deze beſchouwingen hielden mij dikwerf bezig, want zij waren bijzonder toepasſelijk op mijnen eigenen toeſtand; ik zelf was in vele dwalingen mijner jeugd verſtrikt, van welke ik het onmogelijk achtte, ganſchelijk verlost te worden, en van daar was het, dat ik mijne ondeugden bleef koesteren, terwijl ik wanhopende beter te worden, mij aan dezelve ten naauwſte verbond, als maakten zij een innig beſtanddeel en kenmerkenden trek van mijn wezen uit. Doch nadat de onreinheid mijner vorige zonden was gewasſchen geworden in den doop der wedergeboorte, en het goddelijk licht van boven zich in mijn nu gezuiverd en gereinigd hart verſpreid had, nadat, door de uitſtorting des Heiligen Geestes uit den hemel, de nieuwe geboorte inderdaad van mij een nieuw ſchepſel gemaakt had, werden onmiddelijk, en op eene wonderbare wijze, de twijfelachtige zaken helder voor mij; — zaken, die vroeger voor mij geſloten waren, werden mij geopend, en hetgeen mij te voren moeijelijk, ja zelfs onmogelijk toeſcheen, werd mij nu gemakkelijk en beoefenbaar; ik zag, dat hetgeen uit den vleeſche was geboren, en geleefd had onder de ſlavernij des bederfs, van de aarde aardsch was, doch dat het nieuwe leven, hetwelk nu door den Heiligen Geest was geſchapen, van God begon te zijn. Gij weet en herinnert u zoo goed als ik zelf, hoe ik van eenen ſtaat van zonde en dood tot dien der godvrucht en des levens overgegaan ben. Gij weet welken invloed die onderſcheidene toeſtanden op mij hadden; wat zij mij weggenomen, wat zij mij gegeven hebben; weshalve ik hierover niet behoef uit te weiden. Zich op zijne eigene verdienſten te beroemen is hatelijk; echter kan men zulks geen beroemen, maar veeleer dankbaarheid noemen, wanneer men niets aan menſchelijke deugd toeſchrijft, maar alles als eene gift van God erkent. Op die wijze is de verlosſing der zonden het gevolg van het echte geloof. De zondige toeſtand, welke voorafging, was een gevolg der menſchelijke blindheid. Het is van God, zeg ik, het is alleenlijk van God, dat ons de vermogens geſchonken worden om alles te doen. In Hem leven wij, van Hem hebben wij alle kracht. Van hem verkrijgen wij alle ſterkte, en offchoon wij nog hier op deze benedenwereld gehouden worden, hebben wij echter eenigen zuiveren voorſmaak onzer toekomſtige gelukzaligheid. Alleenlijk, dat vrees onze onſchuld beware, opdat de Heer, die met zooveel goedertierenheid in onzen geest zijne hemelſche genade heeft doen ſchijnen, in ons blijve door de ſtandvastige gehoorzaamheid onzer ziel, welke hare vreugde in Hem heeft, opdat niet de ontvangene vergiffenis eene zorgelooze vermetelheid in ons verwekke, en de oude vijand op nieuw in ons los breke (bl. 82—85)."

Men heeft op het Werk van Milner wel eens aange-

merkt, dat hij te weinig de Geſchiedenis der Kerk zelve geeft, en, alleen eene bloemlezing daaruit mededeelende, daarover en daartusſchen te veel redeneert. Wij hebben reeds in onze eerſte aankondiging doen opmerken, dat het eerſte in zijn kennelijk doel lag, niet minder dan in dat van Neander, toen hij zijne *Gedenkwaardigheden* ſchreef: (*Denkwürdigkeiten aus der Geſchichte des Christenthums und des christlichen Lebens*, eenen titel dien men, des verkiezende, ook aan Milners werk kan toevoegen). Wat de vele tusſchengevoegde redeneringen betreft, het lag in het doel van den Schrijver zijn werk op deze wijze toepasſelijk te maken. Het is dan ook van dit laatſte, dat wij den Lezer eene proeve willen mededeelen. Zij betreft den invloed van eene onzuivere geloofsleer op de prediking en den wandel van de Leeraars der Kerk. »De genen die dezelve omhelzen (zegt hij) zijn, wanneer zij door de Goddelijke Voorzienigheid binnen de perken van uitwendige zedelijkheid gehouden worden, de hoogmoedigſte menſchen. Zelfs dan, wanneer zij trachten om nederig te zijn, kunnen zij evenwel hunne trotschheid niet verbergen. Zelfvertrouwen is hunne leus; er is geen godsdienſtig onderwerp boven het bereik hunner rede; en in alle zaken, welke aan verſchil onderhevig zijn, beſlisſen zij op eene wijze, die meest overeenkomſtig met ijdele roemzucht en menſchelijke wijsheid is. Hoe gebrekkig ook hunne opvoeding moge geweest zijn, en hoe bekrompen ook van vermogens, leggen echter die zedepredikers de beſpottelijkſte verwaandheid aan den dag. Altijd zijn zij gereed zich te verwonderen, dat het gemeene volk geene ooren voor hen heeft. Dan zij vergeten, dat zij geene ſtem voor het gemeene volk hebben. Wat zij van God, van Christus, en van de menſchelijke natuur zeggen, is niet geſchikt voor die eenvoudige volksklasſe, wier gevoel en ſmaak niet zoo bedorven is, daar *hunne* inzigten meer overeenſtemmen met de onvaste en weifelende denkbeelden derzulken, die zich op eene zeer oppervlakkige wijze met Theologie en Bovennatuurkunde hebben bezig gehouden. In één woord: zij ſpreken de ondervinding tegen, en het zal niemand verwonderen, dat dezulken onder hunne hoorders, die ſlechts eenige beſcheidenheid en eenigen ootmoed bezitten, in hunne leerredenen geenen ſmaak kunnen vinden, daar dezelve niet den minſten troost voor arme zondaren behelzen. Zij laten aan hen, die zij verachtelijke dweepers noemen, de zorg over om zielen tot Christus te brengen; de gunst van eenige menſchen van hoogen rang en aanzien ſtrekt hun tot vergoeding voor de ledige plaatſen, welke zij in hunne kerk zien, en zij vertroosten zich met het denkbeeld, dat hunne toehoorders althans fatſoenlijke lieden zijn, welke tot den beſchaafden ſtand behooren. — Ook is er niet één onder hen, die in ſtaat zoude wezen om voor het kruis van Christus der menſchen ſmaad te lijden. En echter doen zij zich voor, als vervolgde menſchen, geven hoog op van hunne opregtheid en ijverige liefde voor de godsdienst, en dat in eene Eeuw, in welke, gelijk trouwens een' ieder bewust is, niet de minſte waarſchijnlijkheid bestaat, dat *zij* tot zulke beproevingen zouden geroepen worden, in welke zij hunnen Christelijken moed, ijver en lijdzaamheid zouden moeten openbaren."

Wat eindelijk de hier en daar bijgevoegde aanmerkingen van den Vertaler betreft, deze zijn meerendeels in den geest der zoo even genoemde redeneringen van Milner, zij zijn namelijk meestal geſchikt om dezelve nog meer bijzonder in onze dagen toepasſelijk te maken. Wil men eene proeve? Milner zegt ergens (bl. 156): »Is het billijk dat een gering getal menſchen zich afſcheidt van de Kerk, en zulks dikwerf om geene andere reden dan ter voldoening hunner grillige denkbeelden?" Met recht wordt hierop aangemerkt: »Wie zoude niet van harte met den Schrijver klagen over de zoo menigvuldige verdeeldheden in de Christelijke kerk, zoo dikwerf ook ſlechts over vormen ontſtaan? Doch, beſchouwen wij de zaak uit een hooger oogpunt, dan zien wij dat al die ſcheidingen in de kerk een noodzakelijk kwaad zijn. Immers, het is niet te ontkennen, dat zelfs in Engeland, bij de Disſenters, in de vorige Eeuw, de kern van Godsvrucht en zuiverheid in de leer bewaard bleef, terwijl de Episcopaalſche Kerk grootendeels van het leven des geloofs was afgeweken, en juist die Disſenters door den Heer gebruikt werden, om de laatſten tot eenen heiligen naijver op te wekken. Ziet eene heerſchende Kerk, eene Kerk namelijk welke die van den Staat geworden is, dikwerf met verachting op andere Kerkgenootſchappen neder; de laatſte, daarentegen, kennen zich zelve eene niet zelden gewaande meerderheid in geestelijke gaven toe. Het is eene heerlijke belofte door God aan Israël gedaan: Juda zal Ephraïm niet benaauwen, en Ephraïm zal Juda niet benijden (Jer. II : 13). Het zij ons vergund, dezelve thans overdragtelijk op de Christelijke kerk toe te pasſen. Welk vereerder van Christus zou hare vervulling (lees: *haar gebruik*) ook te dezen opzigte wraken?"

INGEWIKKELD GELOOF.

Ook de Proteſtanten kennen een *ingewikkeld geloof.* Doch op hoedanige wijze, en van hoedanigen aart? Calvijn beſchrijft het, in de beſtrijding van de Roomſche verbastering ook op dat punt, met deze woorden (Inſtit. Lib. III. c. II. § 4.): »Wy erkennen, zoo lang wy in deze wereld vreemdelingen zijn, een ingewikkeld geloof, niet ſlechts om dat vele dingen ons nog duister zijn, maar om dat wy door vele nevelen van dwaling nog omringd, niet alles vatten. Want de wijsheid des meest gevordenden beſtaat in het ſtreven naar meerder met vreedzame afhankelijkheid. Daarom zegt Paulus: *Indien iemand iets anderzins gevoelt, ook dat zal hem God openbaren.* Ook leert ons de ondervinding wel, dat wy altijd, zoo lang wy in het vleesch zijn, ten achteren blijven; en onze onwetendheid wordt ons dagelijksch bij het lezen van vele ons nog duistere plaatſen wel bewezen. Maar juist door dezen breidel houdt God ons in den ootmoed, gevende voorts een iegelijk de mate des geloofs, in dier voege, dat de leeraar ſteeds gereed zij om onderwijs te ontfangen."

BESCHOUWING DER TIJDEN.

De ſtilſtand in de Europeſche gebeurtenisſen gaat voort; alles blijft voorbereiding. Tot nu toe is het jaar 1836 door weinige bijzonderheden onderſcheiden; alleen nog door de ruwheid van den dampkring en door de ſtormen die overal de aankomst der lente ſchenen terug te houden. Ondertusſchen men vergete niet, dat nimmer alles helderer ſcheen dan voor het uitbreken der Julij-omwenteling. Men zoekt thans de diepe wonde, die deze gebeurtenis aan het Europeſche Staatsgebouw heeft toegebragt, te bedekken, en de eervolle ontvangst der zonen van Lodewijk Philips door de Mogendheden van het Noorden, is een droevig getuigenis van de gemakkelijkheid, waarmede men zich met die genen verbroedert, wie het geluk gediend heeft. Voor de tweede maal zien de Bourbons een geſlacht, dat het hunne verdrong, door alle de magthebbers van Europa gehuldigd, en zeker zullen zij zich bij die gelegenheid de Conferentien van Weimar, en de huwlijksverbintenis van Napoleon met de Oostenrijkſche Keizersdochter, wel herinneren.

Te gelijker tijd wordt onze Kroonprins heusch ontvangen in het paleis van Windſor, en de Koning van Engeland ſtelt eenen dronk in ter eere van het doorluchtig huis van Oranje. Al moeten ook de Oranjeloges geſloten worden, wij twijfelen niet, of in het hart van den opregten, aan zijn land op Christelijke beginſelen verknochten Engelschman, leeft nog de belangſtelling voor dat ſtamhuis, meermalen door God in omſtandigheden geplaatst, waardoor het op Europa eenen zoo gewigtigen invloed uitoefende, en dat na iedere verdrukking luisterrijker te voorſchijn gekomen is. Zoo blijft er dan ſteeds een tegenwigt beſtaan, en terwijl in het Oosten van Europa die gehuldigd worden, welke door eene onregtmatige omwenteling een troon verkregen hebben, ontzegt men zelfs in het omwentelingsgezinde Westen de achting en deelneming niet aan dengenen, die door de beginſelloosheid van de ſtaatkunde der Europeſche Mogendheden de helft van zijn vaderlijk rijk zag afgeſcheurd.

De Engelſche Aristocratie blijft hare bolwerken verdedigen, doch de kamer der Lords is een dijk, die ſlechts gedurende eenigen tijd de golven van den tijdgeest zal kunnen wederſtaan. Zij vindt geen weêrklank genoeg in het hart des volks. Alleen het Christelijk beginſel kan Engeland redden, en waar kan dit zich thans uitdrukken bij de ſplitſing in zoo vele partijen, bij de zoo zeer tegenovergeſtelde vanen, waaronder zich die gene rangſchikken, die één hoop en één geloove hebben. Bij de hooge Tory-partij, ſtaat het Aristocratisch beginſel, de zucht tot behoud van invloed en aanzien, dikwijls al zeer ſterk op den voorgrond. De Disſenters verlochenen daarentegen de Christelijke broederſchap, om de hand aan Catholijken en Radicalen te geven, ten einde de hoogheid der Anglicaanſche Kerk te veranderen, en haar van hare voorregten te berooven. Die genen, welke tot eene levendige belangſtelling in de zaken van de Godsdienst opgewekt werden, verliezen hunne kracht door zich in allerlei kleinere partijen te verdeelen, of worden door den Sectegeest, gelijk die van de navolgers van Irving, medegeſleept. Tegen deze zwakheid en verſtrooijing ſtaat de magt der omwentelingspartij over, die overal in alle landen hetzelfde ſein, hetzelfde doel, dezelfde taktiek heeft, alleen hier en daar, naar de eigenaardigheid des volks, eenigzins verſcheiden.

Het rampzalig Spanje, waar deze omwentelingsgeest in de hoofdſtad en zeehavens, in ſtrijd is met de verkleefdheid der landbouwende klasſe en van den kleinen adel aan oudere vormen en eerdienst, wordt door dezen burgerkrijg verſcheurd, waaraan bijna geen einde te zien is, dan door de vernietiging van eene der beide partijen, die elkander niet dan haat en afſchuw kunnen toedragen, daar de eene de kloosters omverwerpt, die voor de anderen nog het voorwerp eener bijgeloovige verkleefdheid zijn. — Wij lazen dezer dagen eenige bijzonderheden over het leven van Zumala Carreguy, den held van Navarre. Moed en beleid eiſchen hier onze bewondering; doch het zijn krijgswetten met bloed geſchreven, die hier tot regel van gedrag en zeden verſtrekken. Men waant eenen worſtelſtrijd uit de Middeneeuwen bij te wonen. — De moed der Biscaijers herinnert aan Numantia en Saguntum. Welk een volk, indien Christus hier in waarheid verkondigd ware geworden! Spanje is tot nu toe door zijne Pyreneën van den invloed der Europeſche begrippen uitgeſloten geworden. De bloeſems echter, die door den verſtikkenden pestwalm der Inquiſitie geſmoord werden, hebben genoegzaam getoond, welke vruchten nog eens van dezen ſtam verwacht kunnen worden, wanneer die door echte levensſappen zal worden gevoed.

En wat zal dat andere rijk, hetwelk zoo na met Spanje verwant, al deszelfs gebreken bezit, zonder dat zout van nationale kracht en eenvoudigheid, hetwelk het oosten van dat ſchiereiland nog voor een geheel bederf bewaarde? Zal de dochter van Pedro, reeds zoo vroeg zwervende en dobberende tusſchen den glans van den troon en de diepte der vernedering, dat verval kunnen herſtellen, dat de vrucht van zoo veel rampzalige regeringen was? Zal zij die rust en welvaart kunnen bewerken, die haar vader zelfs in het rijke en afgezonderde Braziliën niet kon daarſtellen; of zal een Coburg in het Zuiden gelukkiger dan de Coburg in het Noorden zijn? Dergelijke troonsbeklimmingen, waarbij de aart en de behoefte der volken geheel uit het oog verloren wordt, zijn zelden van grooten voorſpoed vergezeld.

Gering is de belangſtelling, die de ſtrijd der partijen in Frankrijk inboezemt, daar dezelve op geene beweegredenen rust, die het wezenlijk geluk des lands bedoelen, maar meer een ſpiegelgevecht is over zekere perſonen en hunnen invloed. Men ſchijnt aldaar meer en meer de materiële belangen na te jagen, en zich nu met den meesten ijver op allerlei takken van nijverheid toe te leggen, hoewel ligtelijk de uitſlag niet zal beantwoorden aan de eerſte geestdrift, waarmede zoodanige ondernemingen aangevangen worden.

In ons Vaderland hebben de finantieele maatregelen,

en de reizen der Vorſtelijke perſonaadjen de aandacht bezig gehouden, terwijl ook Amſterdam de eer genoot, den Koning binnen hare muren te zien. Te dezer gelegenheid werd dan ook dat Muzijkfeest gevierd, waarvan zoo veel ophef gemaakt is geworden. Reeds meermalen hebben wij ons uitgelaten over het nadeelige dezer heerſchende ſtrekking, waarbij de hoogſte waarheden dienstbaar gemaakt worden aan het verſchaffen van een kunstgenot, geheel onafhanklijk van die waarheden. Zeker is hier veel van het aanſtootelijke vermeden geworden, dat bij het feest in 's Hage eenen allerdroevigſten indruk moest maken; doch zijn hiermede de aanmerkingen weggenomen geworden, die met zoo veel grond geopperd zijn tegen het voordragen van godsdienſtige ſtukken, zonder daarmede een hulde aan God te bedoelen? De ſtukken op zich zelve mogen ſchoon geweest zijn, doch wij vragen toch, wat beteekenis het heeft om het Lied des Lams te zingen, wanneer men van alle kanten naar de wijze en in de kleeding der wereld te zamen ſtroomt, om in dien lof de kunſtige overeenſtemming der klanken te bewonderen, en zonder de bedoeling om plegtig aan de allerdiepſte en allerheerlijkste geheimenis der Godzaligheid, de menschwording en het vrijwillig offer van den Zone Gods te gedenken? De eerdienst der Proteſtanten is eene eerdienst in geest en waarheid, en kan zich niet vereenigen met eene ſtichting, voortgebragt door middelen alleen beſtemd om de zinnen te kittelen. Is God de Heere de Almagtige, de Rigter der aarde? Zal Christus geopenbaard worden met eene zoodanige kracht en ſchrik voor allen die niet in Hem hunnen Heiland gevonden hebben, dat de Grooten der aarde, die Hem niet erkenden, tot de heuvelen en tot de bergen zullen roepen: Bedekt ons! — en zullen wij dan dergelijke onderwerpen tot voorwerpen maken van feesten, die op vereering van kunſtenaars en orchestmeesters uitloopen? De Schrift waarſchuwt ons voor den toorn des Lams, omdat daarin, bij de volheid der liefde, tevens de ontzaggelijkheid der geregtigheid geopenbaard wordt. Er heerscht eene groote verwarring van denkbeelden omtrent het geestelijke. Men geeft dezen naam vaak aan den indruk, dien een prachtige tempel, eene treffende ſchilderij, een roerend muzijkſtuk op ons maken. Men vergeet, dat ook nog in onze gevallene natuur eene zucht naar Godsdienst ligt, waarvan de godsdienstplegtigheden van alle heidenſche volkeren, dikwijls ook met eenen eerbiedwekkenden ernst vergezeld, het getuigenis geven. Dergelijke meesterſtukken van kunst kunnen ons tot nadenken en bewondering ſtemmen, doch hetgeen geestelijk is, is toch alleen dat, hetwelk eene vrucht is van dien Geest, dien Christus aan de Zijnen mededeelt, en wiens werk het is, de wereld te overtuigen van zonde, geregtigheid en oordeel. Men houdt dikwijls geestelijk voor gelijkluidend met onzigtbaar; van daar de meerdere geestelijkheid aan de muzijk toegeſchreven, zoo als dan onlangs eene Duitſche princes in het album van den beroemden toonkunstenaar Kalkbrenner ſchreef, »dat de muzijk de eenige kunst was, die wij in den hemel zouden wedervinden." De ſtreeling van het oor toch is niet geestelijker dan die van het gezigt. Wat uit vleesch is, blijft vleesch. Wat God geſchonken heeft, gaat niet verloren, en komt uit den Hemel; en heeft een ſtraal van Zijnen Geest het hart des kunstenaars verlicht, dan zal hetgeen deze, hetzij op het doek, hetzij in klanken of poezij, uitgeſtort heeft om God te verheerlijken, tot die *werken* behooren, die *navolgen* (Openb. XIV: 13); maar de menigte, die dergelijke uitſtortingen alleen tot een ongeheiligd vermaak misbruikt, zal er geene geestelijke opwekking vinden. Wie hier wereldsch of zinnelijk genot zoekt, zal ook niet anders daarvan medebrengen, en heeft zich door het misbruiken tot dat einde van heilige zaken, naar ons inzien bezondigd. Aan die genen echter, die hier eene bron van diepere, van godsdienstige aandoeningen wenſchen te vinden, vragen wij, of indien zij deze zaak aan Gods Woord toetſen, zij zulk een weg om tot zoodanige aandoeningen te geraken, als geoorloofd kunnen beſchouwen? Wij meenden ons gevoelen ook dit maal niet te moeten verzwijgen over dit onderwerp, niet om daardoor de concerten te oordeelen, maar om tot onderzoek op te wekken.

Onder de bedroevende teekenen des tijds behoort die vermenigvuldiging van zelfmoorden, die wij in de laatſte weken te betreuren hebben. Het is als of deze pestziekte onzer zuidelijke naburen tot ons overwaait, en zich meer en meer over onze gewesten uitbreidt. Wat zullen wij ten deze zeggen? Mogt ons oog op Hem zijn, die alleen bewaren kan. Mogten wij bidden om de krachtige verkondiging van dat Evangelie, dat voor alle de waarlijk beladenen troost heeft, en dat alleen den ligtzinnigen aan den rand des afgronds ſtaande kan houden.

Bij het zien op die ineenſmelting van afval en verderf, die het, voor de rust van Europa zoo gevaarlijke, Frankrijk aanbiedt, wordt het hart verkwikt, door nu en dan toch ook nog opmerkzaam gemaakt te mogen worden op dat zout des Evangelies, waardoor het algeheele bederf wordt verhoed, en hetwelk de Heere gebruiken kan als een zuurdeesſem om het deeg te verzuren. Ook ditmaal toch ſchijnen de godsdienſtige jaarlijkſche vereenigingen, die te Parijs in de maand April plaats hebben, niet zonder zegen te zijn afgeloopen. Hoewel op verſchillende trappen van geestelijke ontwikkeling ſtaande, hebben echter alle deze vereenigingen blijken opgeleverd van toenemende belangſtelling, en in velen derzelve is duidelijk zigtbaar geworden, dat de zegen des Heeren, in wiens naam de uitreiking van Bijbels, de verſpreiding van Tractaatjes, en de uitzending van Verkondigers des Woords geſchiedde, niet heeft ontbroken. Wij wenſchen opregt te ſpreken, en erkennen gaarne, dat niet alles wat in deze Vereenigingen verhandeld of in het midden gebragt is, onze inſtemming weg draagt, en ontkennen geenszins, dat hier en daar eene menſchelijk drijving en bemoeijing gevonden wordt, die verder tracht te gaan, dan waartoe de weg nog geopend is. Wij kunnen ook den invloed der liberale begrippen op vele der franſche Christenen niet miskennen, en moeten het betreuren dat hun dikwijls meer bepaaldelijk het inzigt in het Oude Testament, als mede van den invloed die het Christendom ook op de inrigting van den Staat verkrijgen moet,

ontbreekt, terwijl hunne verwachtingen omtrent de wijze der toeneming van het Rijk Gods, als naar evenredigheid van het gebruikte getal arbeiders of verspreiding van Bijbels, zonder op de bedeelingen der tijden en de aanwijzingen der profetiën te letten, geenzins met onze overtuiging overeenkomt.

Niettegenstaande dit alles, is het echter een grond van hartelijke verheuging om te mogen zien, dat het den Heere in Zijne barmhartigheid behaagt, in het midden van dat ongeloovig Frankrijk, nog eene zoodanige banier op te rigten, en de harten van zoo velen te vereenigen tot verspreiding van het Woord, verkondiging der goede tijding, en tot het opzoeken van hetgeen verloren is. In vele opzigten moet het voorbeeld dier Broeders ons beschamen, daar indien hier te lande meer vereeniging onder de geloovigen, meer zamenstemming in de werken der liefde bestond, de wereld omtrent hen het getuigenis zoude moeten afleggen, dat er eene navolging van de gemeente van Jerusalem bestond, terwijl het thans veeleer de gemeente van Corinthe is, die men zich tot voorbeeld schijnt voorgesteld te hebben. Immers, waar beriep men zich meer, de een op Cephas de ander op Apollos, en de derde op Paulus? wordt de zaak van personen door ons niet al te veel met de zaak der waarheid vermengd? Wat werkt krachtiger bij ons, de liefde tot de zielen of de drift om gelijk te hebben? Waar de parel des geloofs gevonden wordt, tracht men daar niet de oesterschelp waarin zij verborgen is, even zeer voor een schat te doen doorgaan? Het Woord gewaagt van een *geloof door de liefde werkende:* mogten wij, bij de ondervinding van zoo veel gebrek aan het laatste, gedrongen worden om uit te gaan tot Hem, in wien alle de volheid is.

Na deze algemeene opmerking wenschen wij nog kortelijk eenige bijzonderheden omtrent deze vereenigingen te laten volgen. Bij den aanvang derzelven maakte het overlijden van den Gereformeerden Leeraar Jean Monod, in den ouderdom van zeventig jaren, eenen bijzonderen indruk, als zijnde deze achtingswaardige Grijsaard door velen bemind en geacht, terwijl onder de Christenen in Frankrijk eene groote belangstelling heerscht in zijn talrijk gezin, in wier harten zich de genade Gods op zulk eene doorslaande wijze verheerlijkt heeft. Deze onderscheidene vereenigingen, op den achttienden April, door een plegtig gebed ingewijd, werden door zeven en vijftig Predikanten bijgewoond, waaronder ook eenigen uit Schotland, Ierland, en uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

De *Maatschappij voor de Christelijke zedeleer* hield het eerst hare bijeenkomst. Er mogen goede bedoelingen in deze inrigting bestaan, haar beginsel schijnt ons echter nog verre van bepaald Christelijk te zijn, en het komt ons voor, dat het hier meer de vroegere philanthropie is, die bij herlevende achting voor het Christendom zich met eenen Christelijken mantel bedekt. Ten getuige hiervan strekken onder anderen de inteekeningen op een rekwest voor de afschaffing van de doodstraf, hetgeen toch altoos eene miskenning is van de geregtigheid Gods, zoo als die ons in Oud en Nieuw Testament geopenbaard wordt.

De Maatschappij ter verspreiding van Godsdienstige tractaatjes wordt met ijver en belangstelling beheerd en schijnt in vele opzigten gezegend te worden, gelijk uit de aanmoedigende mededeelingen van verscheidene leeraren, waar onder ook van den bekenden Malan, op nieuw bleek; men is begonnen met ook in het Hoogduitsch en in het Spaansch tractaatjes te verspreiden, en de belangrijke volkplanting te Algiers levert een ruim veld voor die verspreiding op. De in 1835 verspreide tractaatjes hebben reeds het getal van 500,000 bedragen.

Hoewel het *Protestansch Bijbelgenootschap* zich uitsluitend tot het uitdeelen van Bijbels aan Protestanten bepaalt, en de redevoering in deze vergadering door den Leeraar Reville gehouden, waarin het goede verstand van den bijbel aan de rede wordt overgelaten, geene blijken eener krachtige overtuiging droeg, is het toch opmerkelijk, bij de opening van deze bijeenkomst, eene aanspraak aan te treffen van den gewezenen minister Guizot, en hem, die zoo veel tot de invoering van den Bijbel op de scholen heeft bijgedragen, zijn geloof aan den Bijbel te zien aan den dag leggen, en te hooren zeggen »dat wij dáár het wezenlijke Christendom vinden, waar in der daad liefde voor de zielen zich openbaart.” —

Het *Genootschap tot verspreiding van den bijbel in Frankrijk en buitenslands* werd in de kracht des geloofs toegerust, om niet alleen aan zijne geloofsgenooten, maar ook aan allen, van welke geloofsbelijdenis men ook zijn moge, den Bijbel aan te bieden. Reeds heeft deze maatschappij die nog maar sedert drie jaren bestaat vier drukken van den Bijbel en zeven van het Nieuwe Testament alleen bezorgd, terwijl in het derde jaar 1600 Bijbels of Testamenten in negen talen door haar verspreid zijn geworden. Zij heeft Nieuwe Testamenten aan de negers in Guiana verzonden, en stelt te gelijk pogingen in het werk om de Heilige Schrift in Italiën en Spanje te doen doordringen. De uitgaven der maatschappij die in 1834 nog maar 3000 fr. bedroegen, stegen nu reeds tot 70,000 fr. De Heer Petit moedigde de aanwezigen tot nieuwe deelneming in dit belangwekkend genootschap aan, door het voorlezen uit den Profeet Haggai, van het begin af tot aan Cap. 2. vers 20, deze profetie overbrengende op den geestelijken tempel van God, die opgebouwd moet worden. »Nog heden, zeide hij: draagt de Heere den scepter om te zegenen, en het zwaard om te straffen. Draagt zorg voor uwe zielen, want de Heere heeft den blijmoedigen gever lief! Mogten uwe gaven eene vrucht van goedwilligheid en niet van berekening zijn, en gij zelve gezegend zijnde tot zegen voor anderen verstrekken.” —

De Evangelische maatschappij getuigt vooral door haren toenemenden bloei van de levendige belangstelling, die zich in vele gedeelten van Frankrijk voor het Evangelie begint te openbaren; deze maatschappij gebruikt alle de verschillende middelen, die zich onder haar bereik bevinden, om de verkondiging van het Woord te bevorderen. Zij zendt, zoo wel geordende Leeraars als Verkondigers des Woords (Evangelistes), Schoolmeesters en rondventers van Bijbels (Colporteurs) uit, en staat met allen in de levendigste briefwisseling; zij telt reeds

dertig arbeiders tegen zeventien in het vorigen jaar, terwijl er thans weder zestig nieuwe arbeiders van haar gevraagd worden. De inkomften die in het vorige jaar van 7000 op 17000 fr. geklommen waren, bedroegen nu reeds 47,000 fr. De verkondiging der waarheid onder de Roomfchen is een der voorname doeleinden der Maatfchappij. De Heer Adolphe Monod, door eigen ondervinding met deze gewigtige zaak bekend, deelt onder anderen de flotfom zijner eigene ervaring mede: »De verkondiging van het Evangelie onder de Roomfchen heeft hare moeijelijkheden en eigenaardige oorzaken van ontmoediging; de hoorders komen traag op, en als een voor een; zij zijn over het algemeen onkundig en zonder belangftelling voor de zaken van het Koninkrijk Gods. Het is een werk van geduld en geloof waarvan de vruchten veelligt eerst na jaren zigtbaar worden, maar zij zullen ter zijner tijd niet ontbreken, en reeds zien wij een aantal Roomfchen tot het geloof gebragt." Hij floot met het volgende: »Er beftaat eene vierde wijze om het Evangelie te verkondigen, die namelijk, die ieder Christen om zich heen moet uitoefenen. Mogten wij allen, voor zoo veel wij hoofden van huisgezinnen zijn, elk eene Evangelifche maatfchappij worden, en ieder van ons met het oog op den Heere en doordrongen van de overtuiging dat alle genade van Hem alléén afdaalt, werkzaam zijn, om aan onze huisgezinnen, onze bedienden, onze geburen het Evangelie te verkondigen. Zoodra ieder Christen ten dien opzigte zijne verantwoordelijkheid zal gevoelen en in zijnen kring een aan God toegewijde arbeider zal wezen, zal ook het rijk Gods zich met kracht ontwikkelen."

Het *Zendeling-genootfchap* vierde zijne twaalfde verjaring. De Leeraar Grandpierre, beftuurder van het Zendelingshuis, las het jaarlijksch verflag voor, en merkte daarbij op, dat zoodra er zich leven in eene Christelijke kerk vertoont, onmiddelijk twee ftrekkingen in dezelve openbaar worden, de eene, om in den meer of min engen kring harer leden het Woord te verkondigen, de andere om ook ver afgelegene volken in dezen zegen te doen deelen.

De inkomften hadden 45000 fr. bedragen; 6000 fr. meer dan in het vorige jaar. De berigten wegens het zendelingswerk in het Zuiden van Afrika bleven gezegend. Elf inboorlingen waren reeds door den doop in de Christelijke gemeente ingelijfd. Eene groote beproeving ondervond dit genootfchap door de ziekten, waardoor eenige in het Zendelingshuis opgenomen jongelingen in hun voornemen om als zendelingen uitgezonden te worden verhinderd waren geworden, doch deze moeilijkheid zelve gaf aan verfcheidene fprekers aanleiding om deze zaak met nog hartelijker belangftelling aan hunne geloofsbroeders aan te bevelen.

Dit overzigt van het Verflag omtrent de voornaamfte godsdienftige inrigtingen in Frankrijk, zal echter reeds genoegzaam zijn om te bewijzen, dat in dat land een gewigtig werk gefchiedt, hetwelk de belangftelling der Christenen van andere landen meer en meer verdient op te wekken. Mogt er tusfchen ons en deze Broederen, in alles wat goed, eerbaar en liefelijk is, bij toeneming eene gemeenfchap des geloofs en der werken plaats hebben, ter verheerlijking van Hem, wiens gemeente één ligchaam is, dat door geen verfchil van taal, geene zeeen, of rivieren gefcheiden kan worden. Mogten wij door genade den 133sten Pfalm leeren verftaan!

DE TOEKOMST DES HEEREN.

Alle de verwachtingen, niet flechts van de Kerk van Christus in het algemeen, maar ook van een iegelijk harer levendige leden door alle eeuwen heen, ftaan in verband met die laatfte en groote uitkomst van al dat gebeurt en gefchreven is: de wederkomst des Heeren, om Zijn rijk te aanvaarden over Israël en over geheel deze aarde. Aan Stephanus zoo wel als aan Paulus ftaat, bij het naderen van hun bloedgetuigenis, geen graf of dood, of tusfchen deze en de opftanding aanvanklijke zaligheid, maar de *verfchijning des Heeren* in Zijn koninkrijk en in Zijne heerlijkheid, voor oogen (Hand. VII. vs. 55, en volg. en 2 Tim. IV. vs. 7 en 8). Ook de pinkfterprophecy verbindt onmiddelijk de uitftorting van den Heiligen Geest met *dien grooten en doorluchtigen dag*. Wel heeft de Dichter VAN DER HOOP dit verband ingezien in de fchoone Hymne, waarmede zijn jongst uitgegeven Dichtftuk: *Het Pinkfterfeest* (1) befloten wordt; en waaruit wij gaarne hier een paar coupletten overnemen, met den wensch, dat de daarin uitgedrukte verwachting èn ons, èn onzen lezeren, èn den Dichter zelven geen bloote dichterlijke of verftandelijke befchouwing, maar eene ware geloofshoop moge zijn of worden, door de kracht van den Heiligen Geest!

Ja, 't geen de Ziender Izaïas
In dichtoraaklen heeft gehuld,
Wordt door de weêrkomst des Mesfias,
In middaghelderheid vervuld.
Dan zingt elks mond den lof des Heeren;
De wolf zal met het lam verkeeren,
De geit rust in des luipaarts schoot;
Het teder kind zal, onbevangen
Van vrees, met drakenjong en flangen
Verkeeren als een fpeelgenoot.

Geen haat zal in de harten gloeien,
Geen krijgsvlam blaakt er: één banier
Doet al de volken famenvloeien,
Gelaafd door de eigen heilrivier.
Men zal geen leed, geen onrecht plegen;
Want de aard zal vol zijn, allerwegen,
Van kennis Gods, van liefde en vreê;
Gelijk met vrolijk golvenklateren,
Het onafzienbaar veld der wateren,
Den bodem dekt der Wareldzee.

(1) Te Amsterdam, bij W. MESSCHERT, 1836.

BERICHT.

De giften voor Donau-Moos en Genève, uit Amfterdam, Dordrecht, en Amersfoordt, zijn bij de Redactie in dank ontvangen.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE UITVERKIEZING VAN EEUWIGHEID.

De HEERE *heeft gezegd, dat Hij in de donkerheid wonen zoude* (1). Dit woord, waarmede de wijsste der Koningen de inwijding van den Tempel aanving is een woord van diepe beduidenis en van veelvuldige toepassing. *God is een licht*, en geenerlei duisternis is in Hem, maar in Zijne openbaring aan de kinderen van het stof omhult zich dat Licht in donkerheden, de ongeschapen Zon Zijner Godheid in nevelen, de bekendmaking Zijner wegen en gedachten in verborgenheden. *Den Almachtige kunnen wij niet uitvinden* (2). *God is groot, en wij begrijpen het niet* (3). *Ondoorzoekelijk zijn zijne oordeelen, onnaspeurlijk zijne wegen* (4). Louter klaarheid en heerlijkheid zijn voor het geloof Zijne geopenbaarde dingen, en tevens, voor het verstand, dat ze doorgronden of binnen een stelsel van menschelijke bevatting wil omvatten, enkel donkerheid, onbegrijplijkheid, ja *dwaasheid* (5). Inderdaad komt de strijd tusschen de wijsheid van het Evangelie Gods, en die der menschen, op dit hoofdpunt neder: dat de laatste wel *ondoorgrondelijkheden* erkent in Gods Woord en Wezen, maar Zijne *ondoorgrondelijkheid* niet op den voorgrond stelt, als de noodzakelijke voorwaarde van alle mededeeling van Goddelijke waarheden aan den mensch. In de Openbaring als in de Schepping, bij de wedergeboorte als bij de eerste wording, gaat het licht op *uit de duisternis*; God plaatst Zijne geopenbaarde waarheden als zoo vele hemellichten midden in het onmetelijk, onafzienbaar ruim Zijner ondoorgrondelijke diepte. Daarom kan Hij ook alleen gekend, geëerd worden door het geloof, niet door de bevatting van onze rede. Hij verantwoordt Zijne waarheid niet aan ons verstand, maar Hij laat haar prediken tot *de gehoorzaamheid des geloofs*.

Groot is de tegenstand dien de Bijbelleer der Goddelijke Voorbestemming, der Goddelijke Uitverkiezing van eeuwigheid, altijd zoo wel in- als buiten de kerk op aarde ondervinden moest. De gantsche wereld in het booze liggende, en verdoemelijk voor God! eene Gemeente van voor de grondlegging der wereld, uit het midden van een door de zonde verloren liggend menschdom uitverkoren van den Vader, om door het bloed des Zoons gereinigd, Hem ingelijfd te worden tot eeuwige behoudenis en heerlijkheid, door middel van een geloof, hetwelk niet weder verloren kan worden, om dat het is de gave Gods, het werk van den Heiligen Geest! Zie daar eene leer, die hoe troostvol voor die haar geestelijk mogen vatten, eene ontzachlijke ergernis is en blijft voor het verstand dat haar wil afmeten naar den regel van menschelijke begrippen, of buiten verband beschouwt met het volledig geheel dier waarheden, wier zamenhang tot haar wezen behoort. Doch is de ergernis tegen de leer der genade-verkiezing wel eene andere, dan die van den natuurlijken mensch tegen het Evangelie, als Evangelie? en blijft de ergernis niet, daar waar *die* leer uit den schakel der waarheden weggenomen wordt, evenzeer tegen de rechtvaardiging des zondaars *om niet?* tegen het volstrekte en algeheele bederf des menschelijken geslachts? tegen de leer der Éénheid in de Drieheid van Vader, Zoon, en Heiligen Geest? Of zijn het alleen de menschelijke gevolgtrekkingen, en misbruiken, die hier de ergernis schijnen te billijken? Wij verdedigen geenszins menschelijke begrippen of stelsels, maar wenschen te wijzen op de geopenbaarde verborgenheid Gods. Wat *staat er geschreven?* en *hoe lezen wij?* Zie daar de vraag, die wij en hier en elders, waar het God en Zijne waarheid, den mensch en zijne zaligheid betreft, alleen ons voor oogen hebben te stellen. Doch al ware het dat de vraag van het gebied des Bijbels op dat der Wijsbegeerte werd overgebracht, vond dan dáár onze rede immer een bevredigend antwoord omtrent die diepste aller vragen: hoe de alwetendheid en de werkzaamheid Gods te zamen gaan met de gehoudenheid van den mensch, en met de verantwoordelijkheid van zijn laten en doen?

Dat het God is het die uitverkiest, die roept, die het werk begint, en voortzet, en volbrengt, leert de Heilige Schrift niet alleen door uitgedrukte woorden, maar in zich op één volgende daden van het begin tot het eind. *Uit Hem, door Hem, tot Hem zijn alle dingen.* Zou de zaligheid der Gemeente door het bloed van Jesus Christus gekocht, een voorwerp alleen van Gods wetenschap, en niet het eindgewrocht van Zijn wil en besluit

(1) 1 Kon. VIII. v. 12.
(2) Job XXXVII. v. 23.
(3) Job XXXVI. v. 26.
(4) Rom. XI. v. 33.
(5) 1 Cor. I. v. 21.

zijn? In tijdelijke, in nationale betrekkingen wordt het erkend of toegegeven: het is God, die het onderſcheid maakte; waarom dan niet veel meer, (de algemeene verwerpelijkheid van allen door en om de zonde onderſteld zijnde) aan God ook de eere gegeven van de zaligheid, als Zijn werk, zonder eenig uitbeding, hoe ook genaamd? Het was vrije, onvoorwaardelijke genadeverkiezing, waardoor Israël, en niet Edom, het volk Gods werd, waardoor in Iſaac en niet in Ismaël het zaad Gods genaamd werd, waardoor *Jacob bemind* en *Eſau gehaat* werd (1): was dit blootelijk nationaal? of was niet veel meer de nationale verkiezing gegrond op eene hoogere perſoneele? Is de uitverkiezing niet evenzeer het onberispelijk recht Gods, het zij dan toegepast op perſonen, op geſlachten, of op natiën? of wat is, naar de begrippen van het Goddelijk Woord, eene natie anders dan de uitbreiding van het geſlacht, het geſlacht dan de uitbreiding van den perſoon? Zoo werd dan Israël geroepen, niet om zijne waardigheid onder de volkeren, maar om des HEEREN welbehagen; even als hun ſtamvader Jacob geſteld was boven Eſau, niet om dat hij beter was, maar *op dat het voornemen Gods, dat naar de verkiezing is, vast bleve, niet uit de werken, maar uit den roependen* (2). Neen! roept de Apostel uit, *daar is geen onrechtvaardigheid bij God, dat zij verre!* als *Hij tot Moſes zegt: Ik zal mij ontfermen diens ik mij ontferme, en ik zal barmhartig zijn, dien ik barmhartig ben.* En ſtraks nog bepaalder, daar hij Pharao voorgeſteld heeft als een toonbeeld van dat recht Gods, om ook in de verharding van den ſchuldigen zondaar Zijne kracht te bewijzen, en Zijnen naam te verheerlijken op de aarde: *Zoo ontfermt Hij zich dan diens Hij wil, en verhardt dien Hij wil.* En brengt iemand daar nu de tegenwerping van onzer aller natuurlijk verſtand tegen in: *Wat klaagt hij dan nog? want wie heeft zijnen wille wederſtaan?* zoo is het antwoord geene wederlegging, geene bevrediging van de menſchelijke zwarigheid, maar alleenlijk dit woord: *Wie zijt gij, o mensch! die tegen God antwoordt?* om ſtraks daarop dien God te vergelijken met den *pottebakker, die macht heeft over het leem, om uit denzelven klomp* (des verdorvenen menſchelijken geſlachts) *te maken het ééne een vat ter eere, en het andere ter oneere.* Rom. IX. v. 14—21.

En waartoe nu leidt ons het Apostolisch onderwijs hier en elders zoo diep in de raadsbeſluiten Gods, dat ons de eerſte en eenige grond van de aanneming bij God voor oogen geſteld wordt in eene uitverkiezing in Christus *voor de grondlegging der wereld* (3)? Is het, op dat wij uit deze aanbiddelijke waarheid vleeſchelijk redeneerende, daardoor of tot wanhoop, of tot zorgeloosheid, of tot twisting met den Allerhoogſte zouden gebracht worden? Dat zij verre! Maar het is allereerst, opdat aan Hem van de zaligheid de volle en eenige eere gegeven worde, *van wien alle goede gave en alle volmaakte gifte zijn* (4). Het is op dat

(1) Rom. IV. v. 8—13. (2) Rom. IX. v. 11.
(3) Eph. I. v. 4—11. (4) Jac. I. v. 17.

wij in de verheerlijking van *Zijne* deugden en volmaaktheden den ſleutel van al wat geopenbaard is, den grond van alle onze hoop voor de eeuwigheid, de vastigheid zelve van onze roeping, die anders van onze zijde altijd zoo onzeker, zoo wankelbaar, zoo twijfelachtig zoude ſtaan, mogen aangrijpen. Het is op dat wij door het geloof leeren vereenigen wat voor het verſtand onvereenigbaar ſchijnt; rechtvaardigheid tegen degenen die verloren gaan, genade en louter genade in degenen die behouden worden; eene ruime, krachtige, en onbepaalde noodiging tot geloof en bekeering, en te gelijk eene vaste en onveranderlijke bepaling van eeuwigheid bij God omtrent degenen, die behouden worden, dat is, omtrent een iegelijk, die als een arm en ellendig zondaar de toevlucht tot Jeſus Christus en tot de verzoening in Zijn bloed zoekt; dat is, omtrent een iegelijk, *die waarlijk hongert en dorst naar de gerechtigheid* (1); dat is, tot een iegelijk belasten en vermoeiden (2), tot een iegelijk, die ſlechts *wil;* want daar is geſchreven: *Die* WIL, *die kome, en drinke van het water des levens om niet* (3)*!* zoo waarachtig als Christus zelve gezegd heeft: *Niemand kan tot mij komen, ten zij de Vader, die mij gezonden heeft, hem trekke* (4).

Maar is het in de allereerſte plaats de eere Gods, die 's menſchen zaligheid van het begin tot het einde als geheel *Zijn* werk erkend wil hebben, het is evenzeer tot verſterking, en vertroosting, en roem *des geloofs,* dat ons deze dingen geopenbaard zijn. Het is tot die zalige vernedering van ons zelve, en uitſluiting van allen roem des vleeſches; het is tot vertroosting en te gemoet koming onzer allervolſtrekſte onmacht uit ons zelve tot al wat goed is voor het aangezichte Gods; het is tot bevestiging onzer harten, als al wat uit den mensch is zijne ijdelheid en onbeſtendigheid bewijst, dat ons deze Goddelijke waarheid te hulp komt, en ons de vastigheid toont buiten ons zelven in God, boven alle menſchelijke wankeling in den hemel in Christus, boven alle veranderlijkheid van tijden en omſtandigheden, in het nooit begonnen raadsbeſluit van God. Dezelfde Schrift die het den zondaar, den goddelooze toeroept: *Zoo waarachtig als ik leve, zegt God, ik heb geen lust aan den dood des goddeloozen, maar daarin dat hij leve en zich bekeere* (5), diezelfde Schrift in welke Jeſus tot de onbekeerlijken getuigt: *gij lieden gelooft niet, want gij zijt niet van mijne ſchapen* (6), diezelfde Schrift heeft ook dit ge-

(1) Matth. V. v. 6. (2) Matth. XI. v. 28. (3) Openb. XXII. v. 17.
(4) Joh. VI. v. 44. Dat men dit *trekken* hedendaagsch zoo algemeen van een bloote zedelijke *overreding* door de prediking des Woords verſtaat, is overeenkomstig met geheel de heerſchend gewordene manier van *Schriftverſlaauwing,* die men zoo dikwijls voor vordering in *Schriftverklaring* houdt. Het *getrokken worden door den Vader,* het *gegeven zijn aan den Zoon* (v. 39. XVII. v. 6 en volg.) en wat in dit Evangelie van Johannes daarmede verder gelijkbeteekenende is, was toch wel, blijkens den zamenhang, niet aan allen gemeen, die de prediking des Woords hoorden. Van waar dan het onderſcheid? — Hoe veel eenvoudiger is hier weder de uitlegging van Calvijn (ad h. l.): »Trahi eos dicit, quorum men»tes illuminat Deus, et corda flectit ac format in Christi obedientiam. — »Quantum ad trahendi modum spectat, non est is quidem violentus qui ho»minem cogat externo impulsu, sed tamen efficax est motus Spiritus Sancti, »qui homines ex nolentibus et invitis reddit voluntarios."
(5) Ezech. XXXIII. v. 11. (6) Joh. X. v. 26.

tuigenis van den Vader en van den Zoon: *Mijne schapen hooren mijne stemme*, zegt de goede Herder, *en ik ken dezelve, en zij volgen mij. En ik geve hun het eeuwige leven: en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid, en niemand zal dezelve rukken uit mijne hand. Mijn Vader, die ze mij gegeven heeft, is meerder dan alle, en niemand kan ze rukken uit mijne hand. Ik en de Vader zijn één* (1). Het is tot vertroosting van onze zwakgeloovigheid, niet tot nederwerping, dat er geschreven is: *Werkt uwes zelfs zaligheid met vreezen en beven, want het is God die in U werkt beide het willen en het werken naar zijn welbehagen* (2), en: *Ik vertrouwe, dat Hij, die in U een goed werk begonnen heeft, dat zelve zal voleindigen tot op den dag van Jesus Christus* (3); en: *Wij weten, dat den genen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede, den genen, die naar zijn voornemen geroepen zijn* (4).

Te vergeefsch zoekt men deze en dergelijke getuigenissen door allerlei kunstgrepen te ontzenuwen; te vergeefsch meent men door het wegredeneeren van deze of gene bewijsplaats het leerstuk zelve uit Gods Woord te hebben verdreven. De waarheid hangt nergens aan een enkele afzonderlijke uitspraak der Schrift, maar aan de harmony van het geheel. Dat God van eeuwigheid zich eene Gemeente heeft uitverkoren, uit het midden des gantschen menschelijken geslachts; dat Hij die Gemeente in Zijnen Zoon als één lichaam met Hem aanziet, waarvan ieder lid, door Hem bij name gekend, op den vóórbestemden tijd toegebracht wordt tot het geloof, bij dat geloof in de kracht van God wordt bewaard, door dat geloof (als middel van gemeenschap met het Hoofd, Christus) wordt gerechtvaardigd, geheiligd, verheerlijkt: daarvan staan niet slechts uitdrukkelijke plaatsen (5), maar geheel het zamenweefsel der Goddelijke Openbaring in Oud en Nieuw Testament, ten getuige; daarvan staat ten getuige, de natuur zelve, en de geschiedenis der wereld en der Godsregering; daarvan staat ten getuige door alle eeuwen heen dat volk uit Abraham gesproten, welks geschiedenis de geschiedenis der wereldvolken doorstroomt, en tot het einde der eeuwen doorstroomen zal, als een toonbeeld der onverbrekelijkheid van Gods werk, der onveranderlijkheid Zijner belofte. Israël als natie ondervond het, en zal het eens (wie weet hoe spoedig?) op nieuw beslissend voor altoos ondervinden, dat *de genadegiften en de roeping Gods onberouwlijk zijn*; en naar dien zelfden regel, naar het zelfde grondbeginsel (mag het dus genoemd worden) van Israëls éénig waarachtigen, éénig wijzen, éénig machtigen God, staat ook de zaligheid vast van een iegelijk die eenmaal *in waarheid* door de genade Gods heeft *geloofd!* Het werk der bekeering, der roeping tot zaligheid, is een werk Gods, dat Hij zelf begint, onderhoudt, en voleindigt; en wel bestrijden, belemmeren, ja tot de uiterste hachelijkheid dikwijls komen laat, maar nimmer tot den einde toe begeeft of verlaat (6). En wat zullen wij nu zeggen van de misbruiken dier leer, het zij tot zelfbedrog en zorgeloosheid, het zij tot bespotting of bestrijding? Wij zullen zeggen, hetgene duizendmaal herhaald is, tegen duizendmaal herhaalde verwijtingen of verbasteringen. De waarheid is geene waarheid dan in haar geheel; de Uitverkiezing van eeuwigheid geen leere der heiligen, geen leer onzer kerken, geen leer van God, afgescheiden van de wezenlijkheid der bekeering, afgescheiden van de verkondiging aan *allen*, afgescheiden van het geloof in Christus, afgescheiden van den strijd des gebeds, afgescheiden van de kennis der verdorvenheid, afgescheiden van de ernst der vermaningen, afgescheiden van de roeping tot heiligheid, afgescheiden van alles, het zij groot of klein, dat er God in Zijn woord aan verbonden heeft. *Heere! zend Uw licht en Uwe waarheid, dat die mij leiden: dat ze mij brengen tot den berg Uwer heiligheid, en tot Uwe woningen!*

Zoo is dan de leer der Goddelijke Uitverkiezing geen Dordrechtsche rechtzinnigheid, zoo als men haar bestempelt, geen stelsel van Augustinus of Calvijn, geen opvatting of leer van menschen, maar de leer der Propheten en der Apostelen, de leer der Christelijke Kerk, ontfangen van den Heiligen Geest. Intusschen niet te gelijk aan alle deelen en in alle tijdperken Zijner Kerk gaf God de uitgewikkelde kennis aller waarheden, in Zijn heilig woord, als in eenen schat voor de eeuwen, bevat. Meestal behaagde het Hem juist door middel der dwalingen, der bestrijdingen, de waarheid, die ééne en dezelfde is ten allen tijde in haar zelve, zoo veel te hooger op den kandelaar te doen vast staan, op dat zij allen die in het huis zijn beschene. Het waren de ketterijen van Arius en zijne heele en halve aanhangers, die de leer van Gods drieëénig bestaan in de opvatting der Kerk tot eene bestemdheid moesten brengen, waarvan de zegen door de eeuwen zich zoude uitstrekken. En gelijk Athanasius de man was, wien de hooge roeping boven duizenden te beurt viel, om voor *dit* pand der allerheiligste en allerzaligste waarheid te kampen en te staan; zoo werd het, een weinig later, de roeping voornamelijk van Augustinus, om tegen de dwalingen der Pelagiussen en Coelestinussen, de leer van vrije genade, uitverkiezing van eeuwigheid, Goddelijke voorverordening, uit de Schriften vast te houden en te ontwikkelen, meer dan iemand vóór zijnen leeftijd (de vijfde Eeuw onzer tijdrekening) gedaan had, of misschien had kunnen doen. Zints bleef die waarheid in hare dus gevorderde ontwikkeling en bestemdheid hare plaats in de belijdenis der Algemeene Kerk, bijzonder der Westersche of Roomsche, onafgebroken behouden; en het ontbrak nimmer aan mannen, die,

---

(1) Joh. X. v. 27—30.
(2) Phil. II. vs. 12 en 13.
(3) Phil. I. v. 6.
(4) Rom. VIII. v. 28.
(5) Rom. VIII. v. 29 en 30. IX. v. 38 en 39. Eph. II. v. 1 tot 10 enz.
(6) Luc. XXII. v. 31 en 32.

zelfs bij het verduisteren van het licht der Heilige Schrift in de eeuwen der verbastering, de leer van Augustinus zoo krachtig als innig bleven belijden als de hunne, als die der Kerk. Des te meer ſtrekt het de Pausſelijke Kerken tot een zwaarwichtig verwijt, dat zij (ter gunſte vooral ook der Jeſuïten) de handhaving eener leer zoo geheel hebben laten varen, die door kerkvaders en leeraars als Fulgentius, Bernardus, Bradwardine, Thomas Aquinas en ontelbare anderen, in de Roomſche Kerk heilig geſproken, zoo getrouw is vastgehouden, ja door de vroegere Bisſchoppen van Rome zelve voor leere der Heilige Algemeene Christelijke Kerk zoo beſtemd is verklaard.

Wat de Hervorming betreft, zij heeft ook in dit opzicht tegen de Pausſelijke ontrouw van den beginne met kracht en vurigheid getuigd. Luther was de leer van Voorbeſtemming en Uitverkiezing toegedaan, als ook in zijne opvatting aan die van *de gerechtigheid des geloofs* op het allernaauwſte verbonden, en in het wezen der zaak daarmede één. Ofſchoon de ſtrijd met het Pausdom, aangebonden bij gelegenheid van den aflaatshandel, noodwendig ten middelpunt had het ſtuk der *rechtvaardiging*, zoo werd dat der Voorbeſtemming reeds vóór 1517 in den ſterkſten zin door Luther (in zijn boek b. v. over *den knechtelijken wil* tegen Erasmus), en door Zwinglius insgelijks, met eene ſteilheid van begrippen en uitdrukkingen geleerd, die men bij de Geneefſche ſchool niet dan veel zeldzamer, in onze Dordſche Leerregelen nergens te rug vindt. In allen gevalle was het de leer der Voorbeſtemming niet, die de beide groote afdeelingen van het Proteſtantismus oorſpronkelijk van elkander ſcheidde; in tegendeel begon eerst tegen het einde der zestiende Eeuw de ſtrijd over het Avondmaal zich uit te breiden tot een nieuw hoofdgeſchil over de Uitverkiezing van eeuwigheid, die anders nog bij het Lutherſche eendrachtsformulier (*Formula Concordiae*, a°. 1576) op het ondubbelzinnigst beleden wordt. Ook hebben de latere Lutherſchen de leer onzer Remonſtranten nooit voor de hunne erkend, maar, hoe ook ingenomen tegen de Dordrechtſche Synode, zoo ſtellig als algemeen verworpen.

Doch, gelijk aan Duitschland de banier der *geloofsgerechtigheid* meer bijzonder toevetrouwd was, zoo ſchijnt de Kerk en School van Genève die van de *onvoorwaardelijke perſoneele verkiezing* te hebben ontfangen uit de hand, als het ware, van dien grooten Hervormingsheld Calvijn, bij wien de Hoogheid, Majesteit en Souvereiniteit van God, het groote levensbeginſel was, zoowel van zijne Godgeleerdheid, als van geheel zijn leven, zoo inwendig als openbaar. Van Calvijn ging dit pand over tot de meerderheid der Gereformeerde Kerken, zeer bepaaldelijk onze Nederlandſche, binnen welke de meest gevaarlijke en onchristelijke dwalingen zich weldra verſcholen achter eenen aanval ſchijnbaar alleen tegen de leer der Praedeſtinatie gericht. Wij hebben bij eene andere gelegenheid gezien, hoe dit bijzonder het geval was met de drijving van Arminius en zijne volgelingen, tegen welke bij die zoo zeer miskende Synode van Dordrecht, niet ſlechts de ſchriftuurlijke waarheid en vastheid der *vijf punten*, maar ook het geheele zamenſtel (bij ons allernaauwst met dezelve verbonden), van onze Godsdienst en Godgeleerdheid, gehandhaafd werd onder den kennelijken zegen van Boven tot in geſlachten.

Ook nog in onzen tijd achten wij die hoog heerlijke, en daarom zelve vaak zoo zeer miskende leer van Gods eeuwige beſluiten, een pand te zijn, aan onze Nederlandſche Hervormde Kerk ten duurſte toevertrouwd; en het verzuim, zoo wel als de ontrouw ook tegen deze waarheid onder ons heerſchende, een treurig teeken van het verval (o! moge het niet zijn, *den afval*) binnen hare muren maar al te openbaar. Het is toch waarlijk geen oud bekrompen denkbeeld, hetgeen nog heden ten dage door belijders dier ontzagwekkende, maar ook zieltroostende en hartſterkende leer der Goddelijke Uitverkiezing pleegt gezegd te worden; neen! maar het is eene waarheid uit den Hemel, waaraan geheel het woord Gods getuigenis geeft: dat *aldaar* de leere Gods verkondigd wordt, waar God op het hoogst verheerlijkt, de ſchuldige mensch op het diepst vernederd wordt. Ja, dáár waar aan God de eer van alles, aan ons zelven de beſchaamdheid des aangezichtes toegekend wordt; dáár waar aan God Zijn recht, Zijn werk, Zijne majesteit, aan den *menſche Gods* in Christus, juist daardoor de genade, en de zaligheid, en de hope verblijft; dáár is in het hart vrede voor de eeuwigheid, in de Gemeente vertroosting, bloei en opbouwing, voor de wereld het getuigenis van een in alle zijne deelen evenredig Godsgebouw van zich uit elkander ſteeds ontwikkelende, eeuwig onveranderlijke waarheden. *Den alleen wijzen God zij door Jeſus Christus de heerlijkheid in der eeuwigheid! Amen.*

DE PREDIKING VAN CHRISTUS DOOR DEN GEEST.

(1 Petr. III: 18—22).

De plaats uit den eerſten Brief van Petrus, in welke van de prediking van Christus door den Geest aan degenen die vroeger in de gevangenisſe waren, wordt gewaagd, is op de verſcheidenſte wijzen opgevat geworden. Zij heeft in de vroegſte Roomsch-catholieke Kerk aanleiding gegeven tot de vastſtelling van het Artikel van 's Heeren *nederdaling ter Helle*, en werd in de Lutherſche Kerk ſteeds anders dan in de Hervormde verklaard, als welke, in onderſcheiding der eerstgenoemde, het denkbeeld van eene perſoonlijke nederdaling des Heeren in de onderwereld ſteeds beſlisſend verworpen heeft. In onze dagen, in welke zelfs voortreffelijke Schriftgeleerden onzer belijdenis, meer of minder toegenaderd zijn tot het gevoelen onzer Evangeliſche Zusterkerk (1), achten wij het niet ongepast dit punt nogmaals te onder-

(1) W. Steiger, in zijne uitmuntende uitlegging van Petrus eersten Brief. Zie ons vorig Nr. bl. 133.

zoeken, en ons gevoelen omtrent deze gewichtige plaats mede te deelen, hetwelk, voor zoo ver ons bewust is, offchoon in den geest van de belijdenis onzer Kerk, van de vroeger over dit punt voorgedragene meeningen aanmerkelijk verſchilt (1). De plaats is toch ten hoogſte belangrijk: zij bevat een aanmerkelijk gedeelte van die *groote* en heerlijke *verborgenheid der godzaligheid*, welke Paulus in den eerſten Brief aan Timotheus op gelijke wijze verkondigt, met welke zij op de naauwkeurigſte wijze overeenſtemt, en welke, onzes inziens, den waren ſleutel tot recht verſtand van dien van Petrus aan de hand geeft. Zij is ten hoogſte belangrijk, omdat zij een gedeelte uitmaakt van eene dier uitſpraken, die het plaatsvervangende en zondenuitdelgende zoenlijden van onzen Heer op het klaarblijkelijkſte ſtaven; zij is gewichtig eindelijk, omdat zij, gelijk wij zien zullen, in verband ſtaat met die uitſtorting des Heiligen Geestes op den eerſten Christenpinkſterdag, door welke de heerlijkſte profetiën vervuld, en de kerk van Jezus Christus voor de eeuwigheid gegrondvest is, van welke wij met de geloovige deelgenooten, ook onzer belijdenis, verklaren te gelooven dat wij *levendige lidmaten zijn, en eeuwig zullen blijven* (2).

De Apostel, nadat hij in eenige vorige verzen de christelijke verdraagzaamheid en onderwerping der heiligen aan ſmaad en lijden, onderdrukking en geweld, met een goed geweten en bewustheid van onſchuld en oprechtheid, in alle zachtmoedigheid en nederigheid, voor de zake der gerechtigheid, heeft geleerd en aanbevolen, voegt er in het achttiende vers als den ſterkst mogelijken aandrang de geheele verborgenheid der godzaligheid bij, in hetgeen Christus gedaan en geleden heeft *voor ons*, in onzen naam en plaats. »Want Christus heeft ook eens voor de zonden geleden: Hij rechtvaardig voor de onrechtvaardigen, opdat Hij ons tot God zoude brengen; die wel is gedood in het vleesch, maar levendig gemaakt door den Geest; door welken Hij, ook henen gegaan zijnde, den geesten die in de gevangenis waren gepredikt heeft (die eertijds ongehoorzaam waren, wanneer de langmoedigheid Gods eenmaal verwachtede in de dagen van Noach, als de ark toebereid werd, waarin weinige, dat is acht zielen, behouden werden door het water, waarvan het tegenbeeld de doop ons nu ook behoudt, niet die eene aflegging is der vuiligheid des lichaams, maar die eene vrage is eener goede conſcientie tot God door de opſtanding van Jeſus Christus): welke is aan de regterhand Gods, opgevaren ten hemel, de engelen en machten en krachten Hem onderdanig gemaakt zijnde. Dewijle dan Christus voor ons in het vleesch geleden heeft, zoo wapent u met deze zelve gedachte."

Het is reeds aanſtonds van het grootſte belang, deze plaats te vergelijken met de boven vermelde plaats van Paulus, vooral daar Petrus zelf in zijnen tweeden Brief (Cap. III: 15) naar de brieven van dezen Apostel, zeer bepaald met opzicht tot de christelijke langmoedigheid, geduld en verdraagzaamheid, verwijst. Paulus ſchrijft dan: *de verborgenheid der godzaligheid is groot. God is geopenbaard in het vleesch, is gerechtvaardigd door den Geest* (1) (in zijne Opſtanding); *is gezien van de Engelen, is gepredikt onder de heidenen, is geloofd in de wereld, is opgenomen in heerlijkheid.* Men ziet, de overeenkomst der beide plaatſen is in het oog loopend; alleen met die verſcheidenheid, dat men bij Paulus vindt: *gepredikt onder de heidenen en geloofd in de wereld*, bij Petrus: *gepredikt aan de geesten die in de gevangeniſſe zijn.* Doch dit ſchijnverſchil wordt dadelijk opgelost, wanneer men de Profeten leest, vooral den Profeet Jezaia, waaraan Petrus (en wel bepaald aan het heerlijke LIII^ste Capittel) bij de vermelding van het bitter en ſmadelijk lijden van Christus in onze plaats, ſchijnt gedacht te hebben. Jezaias had toch den Mesſias ſprekende ingevoerd, zeggende: *de Geest des Heeren* HEEREN *is op mij, omdat de Heere mij gezalfd heeft om eene blijde boodſchap te brengen den zachtmoedigen: Hij heeft mij gezonden om te verbinden de gebrokenen van harte, om den* GEVANGENEN *vrijheid uit te roepen, en den gebondenen* OPENINGE DER GEVANGENISSE (2). En elders: *Ik de Heere hebbe u geroepen in gerechtigheid en ik zal u bij uwe hand grijpen en ik zal u behouden, en ik zal u geven tot een verbond des Volks, tot een licht der heidenen, om te openen de blinde oogen, om de* GEBONDENEN UIT TE VOEREN UIT DE GEVANGENISSE, *en uit het gevangenhuis die, die in de duisterniſſe zijn* (3).

Eene tweede opmerking is, dat in het negentiende vers (voor *henen gegaan zijnde*) hetzelfde Griekſche woord gebruikt wordt, dat in vs. 22 buiten eenige tegenſpraak van 's Heeren hemelvaart wordt gebezigd (πορευθεὶς), en dat door Christus zelf ſteeds in dien zin werd gebruikt (Joann. XVI: 28 en elders); zoodat men hier veilig vertalen kan: *ten hemel gevaren zijnde.* Dit wordt bevestigd door het verband, daar in het vorige vers reeds van 's Heilands verrijzenis is geſproken, en dit vers dus niet voegelijk kan terug keeren tot hetgeen vóór de opſtanding gebeurd is.

Ten derde moeten wij aanmerken, dat de prediking der Apostelen, nadat zij op den grooten Pinkſterdag in de allerruimſte mate den Heiligen Geest ontvangen hadden in de Schrift meermalen onmiddelijk aan den Geest Gods wordt toegekend. Christus zeide dat *de Trooster, gekomen zijnde, de wereld zou overtuigen van zonde, van gerechtigheid en van oordeel* (4). Met reden, de Heer toch had geſproken: *Gij zijt het niet in die ure die ſpreekt, maar het is de Geest uws Vaders die in u ſpreekt* (5). Zoo is het dan ook hier van de pre-

---

(1) Het is waar, ons gevoelen heeft eenige overeenkomst met datgene, hetwelk Steiger, S. 351—353 ſchijnt te bedoelen; doch op verre na niet in alles, zoo ver wij ten minſte uit Steigers opgave kunnen opmaken.

(2) *Heidelbergſche Catech.* Antw. 54.

(1) Hier zoowel als in de plaats van Petrus vertalen wij ἐν πνεύματι zoo als op vele andere plaatſen, *door den Geest.*

(2) Jez. LXI: 1. (3) Jez. XLII: 6, 7.

(4) Joann. XVI: 10. (5) Matth. X: 20.

diking der Apostelen, door welke de Heere, ten hemel gevaren zijnde, de gebondene en onder duisternis en afgoderij gevangen gehouden volkeren de vrijheid der kinderen Gods door den Heiligen Geest heeft doen verkondigen, dat Petrus te dezer plaatse spreekt.

Doch men zou nog kunnen vragen, waarom dan hier van de *geesten*, niet van de *volkeren* die in duisternis gevangen zaten, wordt gesproken. De reden is voorhanden: omdat de tegenstelling hier is tusschen die duistere en blinde zielen, en den verlichtenden Geest van God. Op gelijke wijze wordt in den Brief aan de Hebreën die almede éénig voorkomende uitdrukking van God, als den *Vader der geesten*, gebezigd, alleen om de tegenstelling tegen de *vaders onzes vleesches* te verkrijgen. Indien op de plaats van Petrus niet zoo zeer van de prediking door den Heiligen Geest, maar veeleer van de Verlossing door den Zone Gods was gesproken, zouden de *geesten die in de gevangenis zijn*, waarschijnlijk, zoo als bij Jezaias (Cap. IX: 1), HET VOLK *dat in de duisternisse wandelt*, of DEGENEN *die in de gevangenisse zaten*, genoemd zijn geworden.

Dit alles verklaart naar ons gevoelen genoegzaam het 19de vers. De zwarigheid blijft nu slechts in het 20ste en 21ste. Hoe komen, mag men vragen, de volken vóór den zondvloed in aanmerking bij de prediking van Christus onder de heidenen, na zijne hemelvaart? De zaak is, onzes bedunkens, deze: Er wordt hier gesproken van tweederlei verkondiging die niet slechts aan één uitverkoren volk in het bijzonder, maar aan de heidenenwereld in het algemeen was geschied. De eerste was geschied door de dienst van *Noach*, den *prediker der gerechtigheid*, aan de heidenen die eertijds ongehoorzaam waren, toen de langmoedigheid Gods de eerste maal op hunne bekeering of verharding wachtte: de tweede geschiedde nu aan diezelfde heidenen, (dat is, niet *persoonlijk*, maar *soortelijk* dezelfde,) door de dienst der Apostelen, vervuld van den Heiligen Geest. Deze vergelijking geeft den Apostel de aanleiding, om den watervloed van Noach over te stellen tegen, en wederom in eenen anderen zin, te vergelijken met het waterbad des doops, door de Apostelen overal verkondigd en gebracht. De zondvloed was een weg van behoudenis geworden voor de zeven die met Noach in de ark werden opgenomen; voor de ongeloovige spotters daarentegen was hij een middel tot hun verderf geweest. Het tegenbeeld hiervan, het waterbad des doops, daarentegen, die in zich zelve en zonder waar geloof en bekeering, slechts in eene afwassching der vuiligheid des lichaams bestaat, is voor ons, die gelooven, de vrage eener goede conscientie tot God. De verkeerde opvatting die Roomschen en Lutherschen van deze plaats gewoon zijn te geven, komt daar van daan, dat zij de gevangen geesten, aan wie Christus door zijnen Geest gepredikt heeft, op eene grove letterlijke wijze voor *persoonlijk* in plaats van *soortelijk* eenzelvig met de ongeloovigen van Noachs dagen aanmerken. Doch dit is volstrekt niet noodig: hoe dikwijls wordt niet het Israël van de tijden der Rechters, der Koningen en Profeten, dat zelfde Israël genoemd, hetwelk God uit Egypte uitgevoerd had, en hoe verkeerd zou men doen met daarbij te denken aan de mannen, die onder Mozes en Aäron in de woestijne zijn getrokken, en wel in hun verblijf, in het dodenrijk of de onderwereld! Of zegt niet Christus op dezelfde wijze tot de Joden van Zijnen tijd: *Op u zal komen al het rechtvaardige bloed dat vergoten is op der aarde, van het bloed des rechtvaardigen Abels af tot op het bloed van Zacharia, den zone van Barachia, welken gij gedood hebt tusschen den tempel en het altaar* (1)? Het waren toch wel even weinig de Joden van Jezus dagen in eigen persoon, die Zacharia den Profeet, die onder de regering van Koning Joas profeteerde, hadden gesteenigd, als het dezelfde heidenen waren aan wie de Apostelen den doop van Christus brachten, die in de dagen van Noach ongeloovig geweest waren bij zijne verkondiging van den zondvloed.

Het 22ste vers bevestigt nog al verder de overeenkomst met Paulus uitspraak, wanneer hij de groote verborgenheid der godzaligheid vermeldt. Paulus eindigt met het gezegde: *opgenomen in heerlijkheid.* Petrus sluit met de woorden: *welke is aan de rechterhand Gods, opgevaren ten hemel.* Beide vermelden 's Heilands prediking in de wereld door de Apostelen, tusschen zijne opstanding en hemelvaart in, omdat de Heere in dien tusschentijd zijne Apostelen uitzond, en hen het prediken van bekeering en vergeving der zonden in zijnen naam als den last hunner zending opdroeg; *Aan welke Hij ook* (zegt Lucas) (2), *nadat Hij geleden hadde, zich zelven levendig vertoond heeft, met vele gewisse kenteekenen, veertig dagen lang, zijnde van hen gezien en sprekende van de dingen die het koningrijk Gods aangaan. — En Hij zeide tot hen: Gij zult ontvangen de kracht des Heiligen Geestes die over u komen zal; en gij zult mijne getuigen zijn, zoo te Jeruzalem als in geheel Judea en Samaria en tot aan het uiterste der aarde. En als Hij dit gezegd hadde, werd Hij weggenomen daar zij het zagen, en eene wolke nam Hem weg van hunne oogen.* Petrus was daarbij tegenwoordig geweest; Petrus was de eerste die het Evangelie en den doop op goddelijk bevel aan de heidenen bracht (Hand. X); Petrus vermaant nog in het vorige Capittel de geloovigen, op grond dat zij eertijds geen volk waren, maar nu Gods volk waren, dat zij zouden *verkondigen de deugden desgenen die hen uit de duisternis geroepen had tot zijn wonderbaar licht;* en op het einde van dat Capittel verbindt hij hunne bekeering tot den Herder en Opziener der zielen, met 's Heilands dragen van de zonden in zijn lichaam, even als op de door ons behandelde plaats de prediking van geloof en doop onder de heidenen met 's Heilands lijden, opstanding en heerlijkheid werd in verband gesteld.

Wat eindelijk aangaat het 6de vers des volgenden Capittels: *want daartoe is ook den dooden het Evangelium verkondigd geworden, opdat zij wel zouden ge-*

(1) Math. XVIII: 35. (2) Hand. I: 3—9.

oordeeld worden naar den menfche in het vleesch, maar leven zouden naar God in den geest; welk vers men fomtijds tot die vermeende prediking van Christus in de onderwereld betrekkelijk maakt, en tot bevestiging daarvan aanhaalt, ook dit ontvangt, met het voorafgaande vers vergeleken, uit die vergelijking een geheel ander licht. In het 5de vers wordt namelijk gefproken van *het oordeelen* van Christus *over de levenden en de dooden;* want het blijkt uit de vergelijking met de plaats van Paulus 1 Thesf. IV: 15. dat door *de levenden* (of, *wij die levende overblijven zullen tot de toekomste des Heeren*) verftaan worden degenen, die de Heere als Hij wederkomt in leven zal vinden; door *de dooden* daarentegen degenen die nu reeds ontflapen waren, daaronder begrijpende degenen die nog zouden fterven. Met de plaats van Petrus komt op de treffendfte wijze overeen de uitfpraak des Heilands zelven, wanneer Hij tot Martha zeide: *Ik ben de Opftanding en het Leven: die in mij gelooft zal leven, al ware hij* (liever: *al is hij*) *ook geftorven* (de dooden); *en een iegelijk die leeft en in mij gelooft* (zij die levendig overblijven zullen), *zal niet fterven in der eeuwigheid* (1). De zin is dus deze: »Gelijk Christus voor ons in het vleesch geleden heeft en geftorven is, zoo moeten ook wij der zonde fterven, om voortaan Gode in een nieuw en geestelijk leven te leven. Want daartoe is de prediking des Evangeliums beftemd, opdat degenen die geftorven zijn en nog fterven, wel in het lichaam aan het oordeel des doods onderworpen worden, maar den Heere leven, geestelijk en eeuwig. Want beiden deze en degenen die levendig overblijven zullen, moeten geopenbaard worden voor den rechterftoel van Christus, opdat een iegelijk wegdrage hetgene in het lichaam gefchied is, hetzij goed, hetzij kwaad."

GROTIUS EN COCCEJUS.

In een vorig Opftel zijn eenige bijzonderheden van het leven en de Godgeleerdheid van onzen voortreffelijken Geleerde J. Coccejus medegedeeld. Het is ons oogmerk het gezegde thans nog in zoo verre op onzen tijd toe te pasfen, als ons dunkt, dat de aanprijzing der Schriftverklaring van Coccejus bijzondere aanbeveling verdient bij het thans zoo algemeen geworden gebruik der uitlegkundige Schriften van Grotius. Men is in onze dagen beginnen te beweren, dat Grotius in de verklaring des Bijbels het hoogfte, onvergelijkelijke en onbereikbare model is; men verklaart ten gevolge daarvan de grammatikale behandeling van de woorden der H. S., even als die der heidenfche Klasfieken, als ten volle toereikend, om den geheelen zin des Bijbels overal richtig en volledig te doorgronden (1), zonder dat daarbij in aanmerking kome die levendige kennis, die wij in een vorig Opftel *de geloofsbevatting van het geheel* noemden, door welke men het eene gedeelte der Schrift uit en door de getuigenis der overige Schrift leert verftaan; eene werkzaamheid, waartoe die Geest Gods alleen recht bekwaam maakt, die de Autheur en Ingever is van het geheel, en het Woord Gods door het geloof doet aannemen en onderfcheiden. Van daar dan ook dat Grotius op zoo vele plaatfen der H. Schrift gelijk wij bij meer dan eene gelegenheid, wanneer er aanleiding toe voorkwam, hebben aangewezen, door Coccejus op de afdoendfte wijze is wederlegd geworden (2), vooral in de uitlegging der Profetiën die op den Christus zien, en waar het licht des Evangelies alleen den Geest der oude Zienders leert verftaan, *denwelken geopenbaard is, dat zij niet zich zelven, maar ons bedienden deze dingen, die ons nu aangediend zijn bij degenen die ons het Evangelie verkondigd hebben door den Heiligen Geest* (3).

Doch wij willen nevens dat beginfel, (hetwelk men, hetzij met meer of minder recht aan Grotius toekent, doch hetwelk hij zeker, altoos nog beftuurd door een gevoel van godvrucht in zijn gemoed, nooit geheel uitfluitend heeft toegepast; waardoor men, nevens het verkeerde, zoo veel fchoone en juiste opmerkingen in zijne Bijbelverklaring aantreft), het zoo dikwijls valsch voorgeftelde en daardoor miskende beginfel der Schriftverklaring van Coccejus hier mededeelen met zijne eigene woorden, in een gedeelte zijner Schriften, waar hij dat onderwerp met opzet behandelt:

»Opdat wij dus niet afdwalen, moeten wij ons eenigzins nader en duidelijker verklaren omtrent den zin der Heilige Schriftuur. Hieronymus, Augustinus en anderen fpreken dikwijls van den historifchen of letterlijken, van den aangewenden, overdrachtigen en zinnebeeldigen. Hierdoor hebben zij de Schrift zelve niet willen dubbelzinnig of onzeker maken, maar alleen haren rijkdom aanwijzen. Zij erkenden en beweerden dat de historifche zin de grondflag is van het overdrachtelijke, zinnebeeldige, enz. Wij voor ons fluiten geenerlei gebruik der Schriftuur uit, maar beweren, dat de Schrift één enkelen zin heeft, namelijk den letterlijken of historifchen; maar dezen zoeken wij niet bij uitfluiting in de woorden, zonder eenige fpraakfiguur of wending opgevat, maar in den zin zelven en het begrip van geheel de beduidenis welke de uitfpraken der Schrift kunnen hebben naar de analogie des geloofs en

---

(1) Deze uitlegging wordt krachtig bevestigd door het gebruik van den Aöristus (εὐηγγελίσθη) als welke naar de opmerking van voorname Geleerden niet zelden zulk een onbepaalde beteekenis heeft dat daardoor zoowel de toekomende als verledene en tegenwoordige tijd kan uitgedrukt worden.

---

(1) »In ea enim sententia persistimus, quam jam diu professimus, ut in Graecorum veterum latinorumque tractandis scriptis, ita in sacris quoque, hanc unam iis traditae doctrinae cognoscendae et explicandae viam exploratam satis et tutam esse, quae ab intelligentia verborum ad cognitionem rerum procedatur, et primas adeo interpretis Novi Testamenti partes esse in interpretatione grammatica horum librorum, et in prudenti subfidiorum ejus recte instituendae usu, in quorum numero accurata fcientia linguae et dictionis Graecae horum Scriptorum principem teneat locum." VAN VOORST, in Praef. *Animadv. de Usu verb. cum praep. comp. in N. T.*

(2) Zie ons Deel II. bl. 26 en Deel III. bl. 103. noot 1.

(3) 1 Petri I. vs. 12.

der liefde, ja van geheel de goddelijke openbaring, de bedoeling van elke afsnede, het doel der rede, het voorafgaande en navolgende, en de kracht, het gewicht, en gebruik der woorden. Zoo is het dat de Apostel dengene die profeteert, dat is dengene die iets als van Godswege geopenbaard leert, beveelt te letten op de *regelmate des geloofs* (ἀναλογία τῆς πίστεως, Rom. XII : 7.) dat is de onderlinge zamenstemming en geloovige kennis van hetgene moet geloofd worden, en alzoo de *geestelijke dingen met geestelijke zamen te voegen* (1 Cor. II: 13) (1).”

En elders zegt onze uitmuntende Godgeleerde: »Het is dus eene sofistische verwarring, wanneer men ons gevoelen zoo voorstelt, als of wij door *hetgeen God uitdrukkelijk leert in zijn woord*, alleen verstonden de opvatting die een ongeoefende in de zake des geloofs zou gelieven aan de woorden te hechten, wanneer hij, zonder de *geestelijke dingen met geestelijke* zamen te voegen, die woorden op zich zelve of gescheiden van de andere uitspraken der Schrift, beschouwt: het is er zoo ver van daan dat dit overal de uitdrukkelijke en letterlijke zin zoude mogen genoemd worden, dat het integendeel bijna nimmer de zin en beduidenis der woorden zoude zijn. Want die zin is niet bij de onzinnigen, noch het verstand bij de onverstandigen, of degenen die geen geoefend gevoel hebben om te onderscheiden tusschen goed en kwaad, en onkundig zijn van het Woord der gerechtigheid. De gedachte van een geesteloos of verdorven mensch, die ter gelegenheid van eenige uitspraak geboren wordt, is nog de beteekenis dier uitspraak niet, noch hetgeen Gods Geest bedoelt er mede te leeren. Want op die wijze zoude elke verkeerde opvatting van Joden, dwaalgeesten of Roomschen de zin der Schrift zijn; terwijl deze integendeel van den zin der uitdrukking afwijken. De woorden zijn slechts de uiterlijke teekenen van den zin, welken zij aan een wel aandachtig en zoekend gemoed bekend maken (2).” En lager nog roept onze Schrijver uit: »Wat heeft God zijn Verbond en de verborgenheid der godzaligheid niet veelmalen en op velerlei wijze aan menschen voorgesteld! Hoe vele voorzeggingen zijn er niet, die alle of de voornaamste tijdpunten der wereldgeschiedenis betreffen! Hoe vele afschaduwingen van den tijd waar in Christus moest geboren worden! Hoe veel aanduidingen van het Rijk van den Antichrist! Hoe vele schilderingen van die laatste dagen, in welke de zamenloop van alle verzoekingen zal eindigen, in den val van dat antichristelijk Rijk en den zegepraal van Christus Gemeente! Hoe zeer zijn die alle onderling verbonden, overeenstemmende, onder de verschillendste woorden, beelden, beschrijvingen, typen, omstandigheden, zamen vereenigd en verknocht, voorgesteld! Hoe wel voorzien van sleutels der kennisse, en verklarende aanwijzingen, wel hier en daar verspreid, maar toch bij herhaling en zamenstemming voorkomende, even als de stralen van ééne en dezelfde Zon, uit vele spiegelen teruggekaatst (1)!”

Hetgene dus in de Schriftverklaring van Grotius wordt geprezen, dat zij zonder leerstellige vooroordeelen, alleen op den waren zin der H. Schrift steunt, dat bezit die van Coccejus in eene hoogere mate; en zij gaat daarenboven uit van een beginsel des stelligen schriftuurlijken geloofs, dat Coccejus zeer dikwijls in staat stelde de afwijkingen van Grotius op de bondigste wijze te wederleggen. Van dezen laatsten toch zegt een treffelijk Schrijver over Kerkelijke Geschiedenis in onze dagen, geenszins ten onrechte: »In alle zijne theologische Werken, zoo wel in die geschriften welke van een exegetischen of apologetischen, als dogmatischen aard zijn, offschoon zij zich door klaarheid, bondigheid en geleerdheid onderscheiden, vertoont zich evenwel ook de oppervlakkigheid van eene al te uiterlijke en dus eene rationalistische strekking verradende opvatting der waarheden, bij dien buitengewonen man heerschende. Hij hield zich steeds aan het standpunt van Erasmus, en verloochende dat ook daarin niet, dat hij vooral opzichtelijk de leer van de kerkelijke Overlevering meer en meer toenadering tot de Roomsche Kerk aan den dag leide (2).”

RICHARD BAXTER.

Nergens wellicht zijn de onderscheidene partijen en beginselen die de Christenheid verdeeld houden, zoo zeer in het maatschappelijk leven tot de volle ontwikkeling en verwezenlijking hunner gevoelens gekomen als in Engeland. Van de strengste Puriteinen tot de ongeloovigste Unitarissen, en van de zoo zeer met uiterlijk vertoon voorziene landskerk tot op de geheel in hun inwendig leven verzonkene Kwakers, vonden hier bijna alle godsdienstige richtingen hare vertegenwoordigers. Het was steeds een land van partijen, doch die door de almede historisch ontwikkelde en daardoor tot eene gelukkige mengeling van onderwerping en vrijheid gevormde Constitutie in één geheel werden zaamgehouden, even als, op eene wederom andere wijze, door de Unie van Utrecht provinciale onafhankelijkheid en vaderlandsche eendracht, als door de zamenhechting van één bundel pijlen, zamen bestaanbaar werden gemaakt, en te gelijk aan godsdienstige en burgerlijke vrijheid plaats gaven.

Men heeft de vraag wel eens opgeworpen, hoe de heilige Godsmannen des O. en N. Testaments, wanneer zij in onze tijden van partijen en scheuringen, van woeling en kerkelijke bewegingen, van verdeeldheden en ketterijen, opstonden, zich omtrent die onderlinge verschillen en tegengestelde partijdrijvingen zouden gedragen. Zoo onmogelijk het in zich zelve is, dit naauwkeurig te bepalen, zoo zeer wordt het echter juist hier-

(1) Coccejus in Tract. *de potentia Scripturae*, Pars. III. cap. 12. § 6, 7.
(2) *De potentia Script.* cap. 21. § 18, 19. *Si de interna claritate, quae in cordis cognitione sita est dixeris* (zegt Luther ergens:) *nullus homo unum jota in Scripturis Sacris videt, nisi qui Spiritum Dei habet.*

(1) Loco cit. § 24.
(2) Guericke, *Handb. der allgem. Kirchengeschichte.* Th. II. S. 928.

door belangrijk, te letten op zulke mannen, die met eene ruime mate van den Geest, die op genen was, voorzien, in hun werken en in hunnen wandel tot eere van Christus, onmiskenbaar in hunne voetſtappen hebben gewandeld. En zulk een man was Richard Baxter, die in een der moeilijkſte tijden der Engelſche geſchiedenis, te midden van den beurtelingſchen zegepraal der partijen, met ſtandvastige getrouwheid werkte, en zijnen Heer navolgde, in zijne voetſtappen wandelende, totdat deze uit het barnen van woeling en ſtrijd hem in zijne hemelſche heerlijkheid tot zich riep. Gelijk wij in een vroeger Nummer van dit Maandſchrift een kort verſlag hebben gegeven van een zijner gewichtigſte en nuttigſte werken, zoo lust het ons thans 's mans leven in eenige bijzondere en treffende trekken te ſchetſen; mocht het zijn om, *dewijl wij eene zoo groote wolke der getuigen rondom ons hebben liggende*, dan ook *af te leggen allen last en de zonde die ons lichtelijk omringt, en met lijdzaamheid te loopen de loopbane die ons voorgeſteld is, ziende op den Overſten Leidsman en Voleinder des geloofs Jezus, die voor de vreugd die Hem voorgeſteld was, het kruis heeft verdragen en de ſchande veracht, en is gezeten aan de rechterhand des troons Gods.*

Baxter werd geboren in het jaar 1615, gedurende de regering van Jacobus I. In zijn vijftiende jaar viel hem een boek in handen, getiteld: *Het Beſluit*, oorſpronkelijk geſchreven door een Jezuït, in den geest der Roomſche Kerk, om Protestanten te lokken tot die Kerk, maar door een ouden Puriteinſchen geestelijke omgewerkt, gezuiverd van Roomſche begrippen, en ingericht om wereldlingen tot Christus te geleiden. Bij de lezing van dit boek gingen Baxter de oogen open: hij zag in, waarheen de zonde noodzakelijk voert, en erkende het oneindig gewicht van alles wat van baat is voor de eeuwigheid, en de noodzakelijkheid eener geheele gemoedsverandering; en terwijl hij nu was ontwaakt tot een levendig gevoel van ellende, zocht en vond hij ook welhaast nog kernachtiger ſchriften, die hem den weg der waarheid en den waren aard der verloſsende liefde Gods duidelijker deden inzien.

Baxter was nu door de enge poort ingegaan, en had den ſmallen weg die ten leven voert gekozen en betreden. Doch zoo heerlijk de kroone der hemelſche roeping Gods in Christus, waarnaar hij jaagde, is, zoo geducht was de ſtrijd die hem van den aanvang zijner loopbaan afwachtte. Vooral was de hoogst gebrekkelijke toeſtand zijns lichaams voor hem eene bron van onophoudelijk lijden. Hij was zeer mager en ſlank van geſtalte, en van jongs af aandoenlijk van zenuwen. Veertien jaar oud kreeg hij de kinderpokken, en ſtraks na zijn herſtel, door het vatten van koude, een geweldigen zinkings-aanval, die twee jaar duurde, en gepaard ging met een hevigen hoest en opgeven van bloed. Van toen af werd hij de ſpeelbal van alle mogelijke medicinale proefnemingen: niet minder dan 36 geneesheeren legden na elkander hunne kunst aan hem te werk, tot dat hij, na het gebruiken van ontelbare middelen, alle geneeskundige hulp liet varen, en ſlechts bij enkele toevallen naar oogenblikkelijke hulp omzag. Hij was letterlijk van den hoofdſchedel af tot de voetzolen toe krank; zijn maag was zeer zwak; dikwijls had hij rheumatieke hoofdpijnen en overvloedige neusbloedingen; zijn bloed was zoo dun en ſcherp, dat het hem dikwijls uit de punten der vingers opſprong, zoodat deze langen tijd bloedig en open waren; zijne beenen waren zeer dikwijls waterzuchtig gezwollen. In het twintigſte jaar van zijnen leeftijd was hij reeds een grijzaard, want behalve alle zijne eigentlijke kwalen had hij al de eigenſchappen van een' man van 80 jaren. Het was inderdaad verwonderlijk, niet zoo zeer dat zulk een buitengewone geest in zulk een wrak omhulſel wonen kon; want dikwijls toonen Geſchiedenis en ondervinding ons dergelijke voorbeelden; maar dat een man van zulk een uiterst zwak en ziekelijk geſtel, evenwel gedurende een lang leven van 76 jaren, bij groote innigheid eener verborgen gemeenſchap met God, in eene bijna voorbeeldelooze werkzaamheid naar buiten leefde, deels als Schrijver, deels en vooral als Herder der Gemeente. Een diep beſchamend en te gelijk opwekkend voorbeeld voor zoo vele gezonde zoowel als ziekelijke menſchen in onze dagen!

Deze bouwvallige geſteltenis zijns lichaams ſtelde hem immer de gedachte des doods voor oogen, en van daar dat naauwe verband waarin ſteeds zijne predikatiën en geſchriften tot de eeuwigheid en de onvergankelijke dingen ſtonden. Deze gedachte, dat hij welhaast uit deze wereld zou worden opgeroepen, drong hem ſteeds om alle vrees en angſtige bezorgdheid in zijn beroep te overwinnen, en het als een groot loon aan te zien, wanneer hij ook ſlechts voor eenige weinige menſchenzielen het werktuig tot hunne te recht brenging worden mocht.

Zonder in de gelegenheid te zijn, ondanks zijne vurigſte wenſchen, om eene Academiſche vorming te ontvangen, werd hij door de opleiding van bijzondere geestelijken tot den leeraars- en herdersſtand toebereid. Toen hij in dienst der Kerk van Engeland wilde treden, bevond zich dezelve in een grootelijks onrustigen ſtaat, in welken zich reeds de voorboden dier geweldige ſchuddingen vertoonden, die binnen weinig jaren ſtonden te volgen. Gedurende de vervolging die op den dood van den godvruchtigen Eduard VI. en de regering der bijgeloovige Maria volgde, waren vele Proteſtanten naar Geneve gevlucht. Hier werden zij met begrippen omtrent kerkinrichting en beſtuur ingenomen, die geenszins aangenaam konden zijn aan de Proteſtantſche Grooten die in het beſtuur waren, veel minder nog aan de eigenzinnige en naijverige Elizabeth. Deze menſchen, in plaats van met matiging en beſcheidenheid te handelen, ſtelden tegenover de ſtrengheden en onrechtvaardigheden der Regering eene hardheid en ſtoutmoedigheid die welhaast de palen te buiten ging, en vormden eene partij die men *Puriteinen* noemde. Hunne geestelijken, gevormd in de School van Calvijn, waren grootendeels mannen van innige, levendige godsvrucht, die hun hart en leven den Heere hadden overgegeven; maar die in hunnen branden-

den ijver al te dikwijls eene ſtrengheid van conſequentie doorvoerden, welke hen in het voorwerp hunner beſtrijding (de gevestigde Kerk van Engeland) al wat er goed in was, deden voorbij zien. *God* en *de Duivel*, ziedaar de volſtrekte uiterſten die zij overal tegen elkander overgeſteld zagen; vergetende, dat tusschen die beiden *de Mensch*, de verdorven en zondige, maar toch door Gods Geest en de inſtellingen zijner genade deels getroffen, deels bewerkte, mensch in het midden ſtaat; en tusſchen het verheerlijkte en van alle verderfenisſen gereinigde Rijk van God, en het Rijk der duisternis dat voor het eeuwig verderf rijpt, de op aarde gevormde, dikwijls zeer verontreinigde, maar evenwel toch waarachtige Kerke Gods.

De eerſte Puriteinen waren bijna allen ſtrenge Presbyterianen, en verlangden als zoodanig eene kerkelijke vertegenwoordiging door Synoden. Geheele onafhankelijkheid der Kerk van den Staat, of afhankelijkheid der Overheid van de Kerk, om de vermaningen en aanwijzingen van deze te volgen: hierin lag meer of min eene ſtrekking, in geval van misbruik, tot een republikeinsch Pausdom, in plaats van het vroegere monarchale. Welhaast werd het puriteinſche beginſel nader uitgewerkt. Nu gaf men openlijk de verklaring: »dat eene christelijke gemeente is eene vrijwillig door Christenen gevormde gemeenſchap, die zich op ééne bepaalde plaats vergadert, en met de van haar zelve aangeſtelde beambten (of bedienaars) met betrekking tot Kerkbeſtuur, godsdienstoefening en tucht, zelve alle gezag in handen heeft. »Wijl zulk eene gemeente van elke andere zoowel als van de Overheid geheel onafhankelijk was, noemde men degenen die dit ſtelſel toegedaan waren, *Independenten*, welke benaming hen tevens onderſcheidde van de *Baptisten* of Doopsgezinden, met welke zij overigens veel overeenkomst hadden voor zoo veel de kerkinrichting aangaat. Overigens gaf men zoowel aan de Presbyterianen als aan de Independenten den naam van *Nonconformisten*, omdat zij zich niet aan de vormen der Nationale Kerk wilden onderwerpen.

In Baxters geboorteplaats, Shropſhire, waren toen vooral ellendige geestelijken in de Landskerk. Te Rowton hadden, binnen 6 jaren, 4 volſtrekt onkundige Predikanten geſtaan, die niets anders wisten te doen dan uit het ingevoerde preêkboek (de kerkelijke *homiliën*) voor te lezen. Evenwel had Richard zich met zijne familie nog altoos bij de publieke Kerk gehouden. Hij vond dan ook geene zwarigheid om de 39 Artikelen der Engelſche Kerk te onderſchrijven, toen hij in den jare 1638 van den Bisſchop van Worcester geordend, en als Schoolmeester te Dudley in datzelfde Graafſchap aangeſteld werd. Doch in datzelfde jaar verwekte de poging van Karel I. om de Engelſche Liturgie en de bisſchoppelijke kerkinrichting door list en geweld in te voeren, een algemeenen opſtand, en gaf aanleiding tot het ſluiten van het groote Nationale Verbond (*the solemn league and covenant*), en ſtraks daarna verhief zich ook het Engelſche Huis der Gemeenten tegen de willekeurige belastingen en het kerkelijke Despotismus. Door het Parlement werd eene Commisſie benoemd om klachten en ſmeekſchriften tegen onwaardige geestelijken ingeleverd, te onderzoeken. Onder de vele plaatſen, die deze gelegenheid te baat namen, om zich van ontrouwe Leeraars en huurlingen te ontdoen, was Kidderminſter, eene ſtad van 3 à 400 inwoners in Worcesterſhire, wier leeraar een geheel ongebonden mensch was. Hier werd nu Baxter beroepen, en was er eenen tijd lang, ofſchoon de gemeente ten uiterſte verwaarloosd was, met uitnemenden zegen werkzaam. Doch nu begonnen allengs de geduchte bewegingen zijns Vaderlands, en het was hem niet mogelijk buiten dezelve te blijven. In 1640 werd aan alle geestelijken een eed bij onderteekening aan de kerkorde in al derzelver bijzonderheden gevorderd, om ook de minſte neiging tot het Puriteinſche gevoelen uit te ſluiten; en deze verbindtenis ſchrikte de teedere gemoederen niet weinig af.

Het is uit de Geſchiedenis van Groot Brittanje bekend genoeg, hoe zich de kerkelijke tegenpartijen als 't ware vereenzelvigd vonden met de twee ſtaatspartijen, die Engeland van het begin reeds der regering van Karel I. beroerden: die van het Parlement welke de vrijheden des Volks voorſtond, en die van den Koning, welke het monarchale gezag verdedigde. Wij willen de onderlinge verhouding dezer partijen zooveel mogelijk met de eigen woorden van Baxter mededeelen (1): »Het gros van dat gedeelte des Volks, (zegt hij): hetwelk door geheel Engeland onder den naam van Puriteinen, Stipten, Presbyterianen, bekend was, die de predikatiën vlijtig bijwoonden en naauwgezette onderhouders waren van den Sabbath, zijnde bekende vijanden van vloeken, dronkenſchap en alle ſoorten van goddeloosheid, hingen het Parlement aan; onder dezen vond men vele heethoofdige jongelingen met overdrevene gevoelens bezield, welke den grond gelegd hebben van die ſcheuringen en verdeeldheden, die zich onder de geheele Natie verſpreidden, en eene ſchande waren voor de zaak die het Parlement had aangenomen. Uit de geestelijkheid hielden zich aan de zijde van het Parlement degenen die de leer van Calvijn aanhingen, die zelve ſtandvastige Predikers waren van Gods Woord en anderen daartoe aanmoedigden; die ijverig waren tegen het Pausdom, en eene Reformatie van de regering der Kerke wenschten. Onder dezen waren eenigen van de geestelijken die verhoogd waren geweest vóór de opkomst van den Aartsbisſchop Laud; alle de afgezette en tot ſtilzwijgen gebrachte Leeraars met het ganſche lichaam der Predikanten beide in de ſteden en dorpen: dezen trokken een groot getal van de ernſtigſte en godvruchtigſte menſchen tot zich, die niet in ſtaat waren om tusſchen den Koning en het Parlement te oordeelen, maar hunne geestelijke leidslieden volgden uit eerbied voor derzelver oprechtheid en godzaligheid. Velen gingen tot het Parlement over, en

(1) Het is natuurlijk ons oogmerk hier niet, een ſtuk van de Engelſche Geſchiedenis te verhalen; wij wenſchen ſlechts in eenige trekken te doen zien, hoe Baxter over zijnen tijd oordeelde. Men vindt de hier overgenomene plaats bij NEAL, *Historie der rechtzinnige Puriteinen*, Deel. I. 2de St. bl. 394.

traden naderhand in de rangen van het leger, enkel omdat zij vele menſchen die voor de publieke Kerk en de Bisſchoppen waren, hoorden vloeken, terwijl zij anderen die er tegen waren, hoorden bidden; en omdat zij 's Konings Soldaten ſchrikkelijke eeden hoorden doen, en Gods naam misbruiken, en hen in alle ongebondenheid zagen leven, terwijl de Soldaten van het Parlement zich tot de Predikanten begaven, van de Godsdienst ſpraken, en op de wacht met malkander baden en Pſalmen zongen. En alle bedaarde menſchen die ik gekend hebbe, die tegen het Parlement waren, plachten te zeggen, dat de Koning de beste zaak, maar het Parlement het beste volk hadde."

In het reeds genoemde jaar 1640 begaf Baxter zich naar Glocester, wegens eenen volksopſtand, ter oorzaak der kerkelijke aangelegenheden ontſtaan. Hier kwam hij midden onder de krijgsrumoeren, en bevond zich niet ver van het leger des Parlements toen hetzelve de overwinningen bij Edgehill en Naseby behaalde. Hij trad toen onbedachtzaam genoeg in het Nationale Verbond (*Covenant*), hetwelk de Engelſche Presbyterianen op het voorbeeld der Schotſche in dien tijd gevormd hadden; doch hij had hier in het vervolg een bitter berouw van. Hij berispte eigenlijk de beide partijen in den grooten worſtelſtrijd; doch wijl hij zelf geen Rechtsgeleerde was, en zich dus met de ſtaatkundige vraag niet durfde inlaten, werd hij door overeenſtemming in het geloof met de Nonconformisten tot de Parlementspartij overgehaald. »Thans echter (ſchreef hij in latere jaren), ben ik overtuigd dat de beide partijen ongelijk hadden, en ik wil geene van beiden rechtvaardigen. Ik twijfel er niet aan of de haastigheid en hevigheid der jonge lieden onder onze vromen heeft de Parlementsleden, en hunne partij onder de Leeraars te ver gedreven: er werden vele zonden begaan door beleedigingen jegens den Koning en door oneerbiedige uitdrukkingen tegen de Bisſchoppen en de Liturgie. Doch deze dingen kwamen hoofdzakelijk voort uit den ſcheurzieken en partijdriftigen geest die onder vele onverſtandige aanhangers dezer partij de kolen aanblies: hoe meer de partijzucht aanwies, des te meer nam ook de onbeſchaamdheid toe. Een of twee leden van het Huis der Gemeenten en vijf of zes Leeraars die uit Holland kwamen, benevens eenige Brownisten die te Londen verſtrooid woonden, hitſten de anderen op, en ſtrooiden een zaad uit, dat naderhand over geheel het land welig opſchoot."

Twee jaren lang was Baxter onvermoeid in de Parlements-armee werkzaam bij een Cavallerie-regement; waartoe het voorbeeld van velen zijner beste ambtgenooten hem bragt. Want (gelijk hij zelve verhaalt (1),) het gros van de ſtiptſte en naarſtigſte Predikers voegden zich bij het Parlement, en zochten eene ſchuilplaats in de Garnizoenen of bezettingen; doch zij waren bijna allen *Conformisten*, daar de Wetten en de Bisſchoppen de Nonconformisten reeds lang te voren afgezet, en niet meer dan één of twee in een geheel Graafſchap gelaten hadden." Terwijl hij in het leger werkzaam was kwam op last des Parlements de zoogenaamde Westmunſterſche vergadering te zamen: deze was geene eigentlijke Synode, maar een zeker aantal van Godgeleerden, welke het Parlement hield voor de verſtandigſte mannen, die den grootſten invloed op het Volk hadden, en het meest konden in ſtaat zijn om de Parlementsleden over de kerkelijke aangelegenheden raad te geven. »De aldaar vergaderde Theologanten (zegt Baxter) waren uitſtekend geleerde en godzalige mannen, en in het herderlijk werk van groote trouw en veel inzicht. Daar ik mij niet onder hun getal bevond, durf ik gerust te zeggen, dat, voor zoo ver mij de Kerkgeſchiedenis bekend is, de Christenheid ſedert den tijd der Apostelen nooit eene Synode gezien heeft, op welke voortreffelijker mannen bij één waren dan op deze en op die van *Dordrecht*. Doch hoe hoog ik hen ook vereere, zoo kan ik mij toch niet geheel vereenigen met het kerkelijke bestuur hetwelk zij oprichtten: eenige plaatſen in hunnen Catechismus wenschte ik dat duidelijker waren, maar vooral dat zij meer gedaan hadden om onze breuke te heelen, en althans de baan hadden gebroken tot eene vereeniging met de Episcopalen en Independenten."

Intusſchen hadden de Burgers van Kidderminſter hunne klachten tegen hunnen Leeraar herhaald, en nu hief de Parlements commisſie zijne betrekking tot de kerk op. Toen gingen de burgers met Baxter overeenkomſtig zijnen wensch een verdrag aan, dat hij zijnen ouden ſtand als hulpprediker zoude hernemen, en daarvoor jaarlijks eene zekere ſom ontvangen, terwijl de geſequestreerde kerkelijke eigendommen in handen der ſtadsgemeente bleef, en de oude predikant uit dezelve nog een jaargeld ontving.

In den tijd, toen Baxter weder in zijn predikambt terug trad, ſnelde de ongelukkige Koning Karel I. zijn einde te gemoet. Hij beſluit het verhaal dezer verſchrikkelijke gebeurtenis met de volgende woorden: »Voor zijn eigen poort te Whitehall richtte men een ſchavot op, en in de tegenwoordigheid eener ontzettende menigte menſchen onthoofde men hem. In dit alles openbaarde zich de toorn Gods, de onzekerheid der ondermaanſche dingen, de gevolgen der overtredingen van een zondig volk, de afgrijsſelijke gevolgen van dwaling, hoovaardij en zelfzucht, welke de Satan zóó beſtuurde, dat zij de Reformatie en de godzaligheid te laste gelegd werden, tot onnoemelijken ſmaad van den Christelijken naam en van de zaak der Proteſtanten, tot groote blijdſchap en voordeel der Pausgezinden; tot verharding van duizenden tegen hunne eigene behoudenis, en tot eindelijke beſchaming der bedrijvers toen eens hunne ure geſlagen had."

Intusſchen blijft het toch altoos merkwaardig, dat de kerk zich in zulk eenen bloeienden toeſtand bevond, zoo lang de regering van Cromwell duurde (1). Zonder-

(1) Bij NEAL, t. a. pl. bl. 395. Doch men behoort bij het lezen van dezen overigens belangrijken Schrijver onder het oog te houden dat hij partijdig is voor de Disſenters.

(1) Eene zeer treffende ſchildering van dien bloeiſtand geeſt Baxter zelf in het werk dat wij hoven hebben aangekondigd, *The Reformed Pastor*, p. 107. S. 121 en volg. van de Hoogduitſche Vertaling.

ling was daardoor de gesteltenis, in welke zich de godvruchtige Presbyteriaansche geestelijken des tijds bevonden, die kerkelijke gebeden om den terugkeer des konings deden en bij zijne wederkomst een dankfeest vierden, terwijl het hun intusschen te vreezen stond, dat zooveel goeds hetwelk gedurende de Overheersching was opgekomen, thans wederom zoude worden verwoest. »Velen (zegt Baxter), kwam het hard voor, te kiezen, of zij de instandhouding eens overweldigers zouden wenschen, die goed stichtte, of de herstelling van eenen rechtmatigen Vorst, wiens aanhang schade zou te weeg brengen. Wat mij betreft, mijn plicht stond mij klaar voór oogen, de zonde des Overweldigers voor verwerpelijk te verklaren, wat goed hij overigens ook doen mocht, en alle verplichtingen jegens de rechtmatige Regering te vervullen, terwijl ik den uitslag Gode aanbeval: en evenwel het goede te erkennen en te prijzen hetgeen de Overweldiger deed, en al het geoorloofde wat in mijn vermogen was te doen, om hem te bewegen van nog meer goed uit te richten; eindelijk geen kwaad hoe genaamd goed te noemen, het moge dan van eenen Overweldiger of van den rechtmatigen Koning worden gepleegd."

Daar de Presbyterianen zooveel gedaan hadden tot herstelling des Konings, zoo werden zij aanvankelijk goedgunstig behandeld, zoowel van de Episcopalen als van het Hof, en hunne voornaamste Godgeleerden en Geestelijken, waaronder ook Baxter zich bevond, werden uitgenoodigd om voor den Koning te prediken. Kort daarna had er in het oude kloostergesticht Savoy eene onderhandeling tusschen de bisschoppelijke en presbyteriaansche Geestelijken plaats (*the Savoy-Conference*), waaraan ook Baxter deel nam; maar deze bijeenkomst droeg weinig vrucht. Hij ging naar zijne oude standplaats Kidderminster terug; doch de Leeraar die daar weder ingedrongen was, wilde hem noch als eigentlijk Predikant, noch als hulpprediker erkennen noch toelaten; de oude strenge maatregelen tot handhaving der gelijkvormigheid in de landskerk werden weder aangedrongen, en Baxter moest voor altoos van zijne vroeger zoo gezegende werkzaamheid in die plaats afzien. Bij deze gelegenheid (bij het invoeren der *uniformiteits-acte*) werden er nog 2000 geestelijken afgezet, nadat reeds te voren eenige honderden hunne standplaats hadden moeten opgeven, wijl de oude kerkelijken, die door het lange Parlement waren afgezet geworden, thans op nieuw hunne aanspraken waren begonnen te doen gelden. Van toen af was Baxters werkzaamheid en bezigheden tot aan het einde zijns levens zeer onrustig en verspreid. De lotgevallen der Dissenters waren onder de regeringen van Karel II. en Jacobus II. zeer wisselvallig, naar mate het Hof of het Parlement den boventoon sloeg. Doch ook bij de begunstiging van de zijde des Hofs bevonden zij zich in knellende omstandigheden, daar het doel dezer begunstigingen, gelijk geheel Engeland wist, enkel was om het Catholicismus in de hand te werken. Na eene korte wijle van verademing verhief zich de vervolging dan weder op nieuw. Baxter werd eenige malen in de gevangenis geworpen: eens zelfs werd er op hem geschoten. De vrije tijd die hem nu echter meestal overbleef, begon hij thans meer en meer tot bearbeiding van verscheiden praktikale en theologische werken te besteden. Doch ook hierin werd hem weinig rust gelaten; en het was om één dezer werken dat hij in 1684 op nieuw met eene geldstraf beboet en ter gevangenis verwezen werd. Daar opgesloten, waren de gezindheden van den getrouwen dienstknecht Gods nog even overgegeven aan 's Heeren wil als steeds. Toen de uitnemende Dissenter-prediker Henry hem in zijne eenzaamheid bezocht, zeide hij tot dezen: »De beste voorbereiding tot zulke beproevingen is een leven des geloofs en eene onophoudelijke zelfsverloochening. Het komt mij zwaarder voor om op den duur weêrstand te bieden aan de zinnelijke begeerlijkheden en lusten der wereld, dan aan eene op zich zelf staande verzoeking om Christus, uit vreeze voor lijden, te verloochenen: want het eerste vordert eene aanhoudende waakzaamheid; en wanneer men deze weet uit te oefenen, zoo volgt het andere lichter. Jonge lieden rekenen altoos op groote dingen; doch zij moesten liever naauwgezet letten op getrouwheid in het kleine. Den dood op het krankbed houd ik doorgaans veel smartelijker en geduchter te zijn, dan een geweldigen; vooral daar allen, die om der gerechtigheid wille lijden eenen buitengewonen bijstand van den Heere genieten."

Nadat Baxter in November 1686 weder vrij geworden was, vloten de laatste jaren van zijn stormachtig leven in stillen vrede daarheen. Hij was tot in zijnen ouderdom onvermoeibaar bezig in het bewerken van allerlei stichtelijke schriften. Zijn vriend Sylvester had te Londen eene kapel laten bouwen: hier predikte Baxter zoo lang zijne krachten het toelieten, gebruik makende van de godsdienstvrijheid en verdraagzaamheid die Willem III. aan Groot Brittanje geschonken had. Toen hij niet meer ter Kerke kon gaan, liet hij dagelijks elk die slechts wilde aan zijne huisgodsdienst deel nemen. Eindelijk gevoelde hij den dood naderen, en moest te bed blijven; doch ook daar was hij als op eenen kansel: zijne laatste uren bracht hij nog door met de toebereiding van zich zelf en anderen voor den overgang in de eeuwigheid. Hij ontsliep den 8sten Dec. 1691 in een blijmoedig en levendig geloof in den Heere Jezus Christus, gedurig gesterkt en verkwikt door die woorden der Schrift: *hetgeen geen oog gezien, geen oor gehoord heeft, noch in geens menschen hart is opgekomen, heeft God bereid dengenen die Hem lief hebben.*

Groot en duurzaam was de zegen die op Baxters praktikale Schriften rustte. Behalven dat uitmuntend werk, waarvan wij reeds in een vorig Nummer van dit Maandschrift hebben verslag gedaan (1), waren er vooral twee die krachtig gewerkt hebben beide op tijdgenoot en nakomeling: *Eeuwige ruste der heiligen of vertoog*

1) Van de Hoogduitsche Vertaling van *The Reformed Pastor* zijn alleen binnen de eerste negen maanden in Duitschland 10000 Exemplaren verkocht.

over den gezegenden ſtaat der geloovigen en hunne genieting van God in den hemel; een werk dat hij gedurende eene benaauwde ongeſteldheid in het leger opgedaan, bewerkte, op het landgoed van zijnen Vriend Sir Thomas Rous; en ten andere zijn kleine geſchrift *Roepſtem aan de onbekeerden*, oorſpronkelijk eene Leerrede over Ezech. XXXIII: 11. »Op dit werkje (verhaalt hij zelf), rustte een geheel bijzondere zegen: binnen ruim één jaar werden er op den gewonen weg eerst 20,000 Exemplaren, en daarna nog 10,000 verſpreid, en daarna liet een nadrukker er nog verſcheiden duizenden van in omloop komen. Door Gods genade werden bijna geheele familiën, door dit kleine geſchrift, dat ik eerst voor zoo onbeduidend had gehouden, bekeerd; en alsof dit alles in Engeland, Schotland en Ierland nog niet genoeg ware, heeft God het, ſedert ik zelf niet meer kan prediken, als eene boodſchap des heils aan velen toegezonden aan gene zijde des Oceaans, en in vertalingen in Indië, Holland, Duitschland en Frankrijk." Hierbij ſloten zich nog twee geſchriften aan: een *vertoog over de bekeering* (*A treatise on Conversion*), en een ſtukje getiteld: *Nu of nooit* (*Now or never*), over hetzelfde onderwerp. Omtrent de ſtrekking zijner meer eigentlijk theologiſche werken (1) bepalen wij ons enkel tot de volgende aanmerking. De worſteling der leerſtellige zoowel als kerkelijke twistvragen ſcheen hem toe geenszins van dien aard te zijn, dat aan den éénen kant enkel licht, aan de andere zijde louter duisternis te vinden ware geweest: hij was, naar den aard van zijn diepdenkenden en ruimen geest en zijn liefdevol en onbekrompen gemoed, levendig overtuigd, dat Gods Geest blaast waar henen Hij wil, en dus niet binnen de enge grenzen ééner kerkelijke partij te beperken is; weshalve het hem ſteeds te doen was om eene gemeenſchap van de geloovigen uit de verſchillende kerkbenamingen, en eene geestelijke afſcheiding van allen die zelfs in de eigene kerkgemeenſchap waarin men leeft, de waarheid niet hartelijk lief hebben. Het was hem toch niet voldoende het aanwezen eener onder alle christelijke Secten verſtrooide onzichtbare gemeente des Heeren te gelooven, maar hij was ijverig werkzaam om dien geestelijken band, ook uiterlijk zich levendig te doen vertoonen: dat denkbeeld was het, hetwelk men ſedert zijne opwerping van hetzelve, gewoon is de *katholieke gemeenſchap der heiligen* (*Catholic communion*) te noemen. Hij was een voorſtander eener Nationale Kerk, door de Overheid (die hij voor *custos utriusque tabulae* hield) erkend en gehandhaafd, en tevens voor verdraagzaamheid omtrent Disſenters: hij was tevens zuiver hervormd rechtzinnig en een groot voorſtander der Dordrechtſche Synode, maar te gelijk de broederhand reikende aan allen die men in de liefde voor ware Christenen houden mocht. Een voortreffelijk Godgeleerde van onze dagen in Duitschland noemde hem vóór weinige jaren *den Man van dat waarachtige midden, hetwelk het Evangelie alleen kan doen bewandelen.*

(1) Het voornaamſte van dezelve is zijn *Methodus Theologiae Christianae*, welks hoofdgedachte is, dat de goddelijke Drie-éénheid zich in den mensch zoo wel als in de Natuur afſpiegelt, en waarin deze gedachte met eene groote logiſche kracht van voorſtelling door alle de deelen der Theologie heen ontwikkeld wordt.

OVEREENKOMSTEN TUSSCHEN DE JAPANEZEN IN AZIA, DE BASKIERS IN EUROPA, EN DE MUYZCAS IN ZUID-AMERIKA.

Weinig wetenſchap voert van God af, maar veel wetenſchap brengt weder tot Hem. Deze waarheid bevestigt zich dagelijks. De achttiende eeuw had alle wetenſchappen van God afgeſcheurd; het is de roeping der negentiende om dezelve weder tot Hem terug te brengen. Deze nieuwe geboorte echter der wetenſchap geſchiedt niet zonder worſteling, en het werk van afbreken was gemakkelijker dan dat van wederopbouwen. Iedere kennis heeft zijne diepten en gevaren, de verleiding tot afval ligt in alles verborgen, en het is de Heere alleen die in het midden der verzoekingen ons kan bewaren. Tevens zijn alle ontdekkingen, die tot bevestiging der waarheid gemaakt worden, nog maar ſtukwerk, nog maar gedeelten van het geheel, en wil men te vroeg daarop een ſtelſel bouwen, dat alles zal uitleggen, men ziet hetzelve ligtelijk door latere naſporingen omver geworpen. Zoo leveren de ontdekkingen der Geologie vele bijzonderheden op, die nog niet geheel opgelost hebben kunnen worden, doch ook dit uitgeſtrekt veld zal getuigenis dragen ter eere van de Openbaring Gods, en het zal blijken dat men deze niet behoeft te verwringen, om de overblijfſels der Voorwereld uit te leggen. De geſchiedenis heeft ook nog vele duistere plekken vooral in alles wat de eerſte vestiging en uitbreiding der volken betreft. — China ſtaat nog dáár met zijne vroege beſchaving, met zijne hoog opklimmende geſchiedenis, met zijne, zoo het ſchijnt, geheel afgezonderde vorming. De bevolking van Amerika, van de eilanden der Zuidzee; de ſpoedige toeneming van het menſchengeſlacht na den zondvloed, zoo dat er ten tijde van de Aartsvaders reeds vele Rijken beſtonden; dit alles geeft aanleiding tot vele vragen, die de geſchiedenis nog niet volledig kan oplosſen. Van den anderen kant hebben alle die vragen, waaromtrent men reeds tot eenige oplosſing gekomen is, de waarheid der Schriften ten volle bevestigd. Opmerkelijk is het derhalve de pogingen gade te ſlaan van diegenen, die er zich op toeleggen, om de gedenkteekenen der waarheid in de geſchiedenis, die door de onchristelijke wijze waarop deze wetenſchap meestal behandeld is geworden, onder het puin der vorige eeuwen begraven lagen, weder op te delven. Onder deze gedenkteekenen behooren vooral de talen, zeden, en gebruiken der volkeren, en waar deze van vroegeren zamenhang, van overeenſtemming in zoo vele bijzonderheden tusſchen de verst afgelegene volkeren getuigen, daar levert dit voor den gemeenſchappelijken oorſprong bewijzen op, waarvan de kracht niet ontkend kan worden, en de getuigen vermeerderen zich hierdoor,

omtrent het bestaan bij alle volkeren, die niet geheel tot wildheid zijn vervallen, van de overlevering van dat Alphabet der geschiedenis, hetwelk in de drie eerste hoofdstukken van Genesis is begrepen.

De eerste Roomsche zendelingen, die dikwijls met geleerdheid uitgerust, den heidenschen grond betraden, eer dezelve nog tot de Christelijke volkeren in eenige betrekking stond, hebben vele dier overeenstemmingen opgemerkt, die naderhand echter door Voltaire en zijne navolgers met bijtenden spot, voor droomen eener vrome verbeelding zijn verklaard geworden. Thans begint men echter dien band met de Oudheid, die eene zoogenaamde Wijsbegeerte tracht te verscheuren, weder aan te knoopen, en vele buitenlandsche Schrijvers maken een goed gebruik van de uitbreiding der volkenkennis, die het gevolg der onderzoekingen van de laatste jaren is geweest; waardoor wij het dan ook overeenkomstig achten met ons doel, nu en dan het een en ander uit de vruchten dezer nasporingen aan onze landgenooten mede te deelen.

Het is reeds genoegzaam gebleken dat, hoe hooger men in de geschiedenis opklimt, hoe meer men eene levendige betrekking tusschen de volkeren ontmoet. Heeren in zijn belangrijk werk over den Handel der Oude Volkeren, heeft dit voldingend bewezen, met opzigt tot dien tijd, toen het Persische rijk het middelpunt der geschiedenis uitmaakte, en Ritter in zijn Voorportaal der Aardrijkskunde, is nog tot een veel vroegeren tijd opgeklommen. Reeds hij maakte opmerkzaam op die Volkplantingen die in de vroegste tijden uit Azië uitgezonden waren, en die zoo wel de kunsten als de godsdienst van de eerste bakermat des menschdoms naar de verste gewesten overbragten. Echter schenen bij deze onderzoekingen de zoo weinig bekende oudheden van America nog niet in verband met de oude Aziatische beschaving gebragt te kunnen worden. Een nieuw veld opent ten deze eene Verhandeling van den Heer Paravey, die de vele punten van overeenstemming heeft gadegeslagen tusschen de Japanezen, de Baskiërs die het Zuiden van Frankrijk bewoonden en tot de Celtische volksstammen geteld worden, en eindelijk de Muyzcas, een Indiaansch volk, dat in Zuid-America, omstreeks Bogota gevestigd is. Wij vinden een uittreksel van deze verhandeling in een tijdschrift, genaamd: *Jaarboeken der Christelijke Wijsbegeerte* (1), door Katholieken geschreven, doch hetwelk met ons in de geschiedenis de waarheid der Heilige schrift handhaaft, en derhalve in alle de punten die wij tegen het ongeloof dezer dagen gemeen hebben, als een bondgenoot kan worden beschouwd.

De hier bedoelde overeenkomst bestaat, volgens den Heer Paravey, in de overlevering, de eerdienst, taal, landbouw, regeeringsvorm en almanak tusschen de Japanezen, en het Indiaansche volk, hetwelk het Americaansche hooge land van Cunden-Amarca, of Bogota bewoont, terwijl deze opmerkingen ten slotte tot de onderstelling leiden, dat zoo wel beide deze volkeren als de Baskiërs, de voornoemde gelijkheid zouden verschuldigd zijn aan Sabeïsche, Phenicische, of oud-Arabische volkplantingen, die zich in deze landen zullen nedergezet hebben. Het was de Heer Humboldt die, in zijne reize in America, door deze punten van overeenstemming getroffen werd, terwijl de voornaamste derzelve naderhand door den Heer Sibold gedurende zijn belangrijk verblijf op Japan bevestigd werden, waardoor vooral de volkomene gelijkheid van het loopend schrift, door de Muyzcas en Japanezen, voor hunnen almanak en cijferletters gebezigd, bevestigd werd.

De naam der Sabeërs vindt men zoo wel in Japan als in America weder. De hoofdplaats van de eeredienst herinnert door zijn naam aan het zoo bekende Irac of hoofdland van Perzië. In eenige der getalletters van de drie volken heerscht eene opmerkelijke gelijkheid. Het woord *gave* of *gawa* (door verandering van *v* en *g* het *aqua* der Latijnen voor water of rivier) vindt men in Japan en in het Baskische land niet alleen, maar zelfs in Nieuw-Zeeland, dat derhalve ook nog de overlevering van den Aziatischen oorsprong schijnt bewaard te hebben. Van deze gelijkheid van taal, van de overeenstemming van eigen namen der voornaamste geslachten onder de Muyzcas, worden nog vele voorbeelden aangehaald. De Baskiërs gebruiken het woord *Marca* en *Comarca* voor district, terwijl de Muyzcas hun rijk *Cunden-amarca* noemden, en *Caxamarca* door de dood van den laatsten Peruaanschen Inca beroemd is.

De Baskische volkeren noemen zich zelve *Escualdoniers*, hetgeen aan hun Chaldeeuwschen oorsprong herinnert, gelijk ook hunne levendige betrekking met Cadix; terwijl de naam van Baccaleos door hen aan een gedeelte van Terranoevae gegeven, en de beroemde Zeewetten van Oleron nog van hunne stoutmoedigheid als zeevarend volk getuigen.

Het bestaan van Arabische koloniën, zoo wel in China als op Japan, getuigt van de levendige betrekking dezer volkeren in de middeneeuwen. Men vindt afstammelingen der Arabieren op de eilanden Lieou Kieou, ten Zuid-Westen van Japan, en in China zelve het volk Tchin Tcheou dat eenige millioenen telt, zeer stoutmoedig en in de zeevaart bedreven is, terwijl in vele provincien van China een aantal Mahometanen wordt gevonden.

Hebben deze zeetogten en overbrenging van het Mahometanismus in de laatste tijden plaats gehad, hoe veel te meer is hieruit af te leiden dat vroeger de heidensche Sabeërs of Nabatheërs op deze wijze hunne dienst der sterren, hun almanak, hunnen Cyclus, op de zuid-oostkust van China, in Corea, en op Japan hebben overgebragt. Het is nu genoegzaam bewezen hoe menigmalen door stormen als anderzins schepen en praauwen uit de Japansche zeeën naar America zijn overgebragt geworden. De Spanjaarden vonden immers overal bij hunne verovering van dat werelddeel den eerbied voor de blanke mannen gevestigd, en de herinnering levendig aan die blanke mannen, waaraan zij hunne beschaving verschul-

(1) *Annales de Philosophie Chrétienne*, 5e *Année*, No. 56.

digd waren. Eene belangrijke verhandeling van den Heer de Guignes (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions* Deel XXVIII, p. 505) behelst het reisverhaal van zoogenoemde Buddhisten (misschien Nestoriaansche Christenen) van Samarcand, die in het jaar 499 zich over Noord-Azië naar America begaven, om aldaar de volkeren te bekeeren, en na een naauwkeurig beschrevenen reistogt, dan ook eindelijk een land bereikten, rijk aan goud, maar waar het ijzer nog niet bekend was. Door alle deze bijzonderheden wordt er ook meer licht geworpen op die overblijfsels en gedenkteekens welke men te Guatimala en in verschillende andere gewesten van America vindt, en waarop offeranden van vruchten, van dieren, en zelfs van menschen, gelijk die bij de Carthagers en Pheniciërs plaats vinden, zijn afgebeeld.

Wij moeten onze lezers, die de overeenkomst van namen, woorden en bijzonderheden wenschen na te gaan, tot de verhandeling zelve verwijzen. Het terugvinden echter van den Sabeïschen of Arabischen Cyclus van zestig jaren, waarvan nog onze verdeeling van minuten en seconden afstamt, met al de kunstige astronomische stellingen die daarmede in verband staan, onder de zoogenoemde wilden van Zuid-America, is een onwraakbaar getuigenis van vroegere betrekking. Hiertoe behooren ook de benoeming onder de Muyzcas van een opperhoofd der krijgsmagt en geestelijk vorst (de Dairi van Japan), de bepaling omtrent vier bevoorregte geslachten, en de overeenkomst van eene menigte symbolische gebruiken, die alle volkomen gelijk zijn aan hetgeen nog in Japan gebruikelijk is, en die wel verdienen in bijzonderheden te worden nagegaan; terwijl uit bijgevoegde tafels de overeenstemming der woorden blijkt.

Ook de eilanden der Zuidzee getuigen bij een nader onderzoek meer en meer, dat zij vroeger door Arabische zeevaarders zijn bezocht geworden, daar ten gevolge van de nasporingen van een der laatste reizigers, den Heer d'Urville, alles wat betrekking tot eerdienst of beschaving heeft, een Arabischen oorsprong aanduidt, offschoon de Arabische gelaatstrekken hier onder de bevolking minder zijn overgebleven, dan wel elders.

Alle deze daadzaken stemmen overeen met het bericht van de Schrift, dat reeds ten tijde van Salomo de vloten van Ophir en Tharsis doordrongen tot in de zee van *Parvaim* of het *uiterste Oosten*, want *Purva* of *Peruva* is de sanskritische naam voor de oostelijke zee; van daar de naam van *Peru* en *Para* dien men met eenige verandering van uitgang, zoo dikwijls in de landstreken ten oosten van Indië, en in de Americaansche landen wedervindt, en *im*, *iam* is de naam van de zee zoo wel in het Hebreeuwsch, als in de oude taal die in China bewaard wordt, en waarin de zee *Yang Yam* genaamd werdt.

Deze vloten nu half Phenicisch en Joodsch, door de Nabatheërs bemand, en *Ismaëlitische* en *Arabische* matrozen aan boord hebbende, bragten de beschaving in de aan de zee gelegene gewesten van Indië en China nog bewoond door die half barbaarsche volken, onder dewelke men ons door eene valsche stelselzucht den oorsprong van alle beschaving zoude willen doen zoeken.

De eerste nederzettingen dier zeevaarders hadden plaats aan de kusten van Corea, Japan, en de oostelijke kust van China, alwaar zij eerst de eilanden vermeesterden om zich daar te versterken, gelijk de Pheniciërs te Cadix deden, en gelijk nu nog de Engelschen op alle kusten doen. Van daar drongen deze stoutmoedige vreemdelingen door tot in America, en bragten daar hunne vereering der hemelsche ligchamen en hunne beschaving over, door een langer of korter verblijf onder geheel woeste stammen reeds eenigzins verbasterd. Zoo leerde hen Darius, volgens de beschrijving van Herodotus, in het Oosten kennen; zoo vinden de Engelschen in onze dagen de overblijfsels dier volkplantingen tot in Birman en Thibet.

Ten einde deze verspreide trekken van gelijkenis op te sporen en tot de verlorene eenheid terug te keeren, was de naauwkeurige beoefening van het Chineesch en Japansch door de Heeren Paravey en Sibold noodig, waardoor thans de ontdekkingen van Humboldt in Zuid-America eerst hunne rechte waarde verkrijgen. Ter bevestiging van alle deze overeenkomsten strekt ook de Japansche afbeelding, op de titelplaat van het werk door onzen landgenoot Fischer uitgegeven, en waarin de treffendste gelijkenis gevonden wordt met de afbeeldingen der Godheden en de zoogenaamde Aztekische en Mexicaansche manuscripten die door Humboldt bekend zijn geworden. Men vindt eene nog nadere bevestiging van deze ontdekkingen en van de betrekkingen die tusschen de Hebreeuwen en America plaats gehad hebben, in het werk door Lord Kinsborough in Engeland uitgegeven, dat in zeven deelen in folio alles bevat, hetwelk over de Americaansche oudheden opgespoord heeft kunnen worden, zijnde daarin vele onuitgegeven manuscripten opgenomen, die in het Escuriaal bewaard werden; aan de platen van dit werk zijn verscheidene Millioenen te koste gelegd.

Uit andere mededeelingen in het *Journal des Débats* door den Heer Aimé Martin gedaan, blijkt het dat nog latere studiën en ontdekkingen den Heer Paravey op het denkbeeld gebragt hebben dat hij de Jaarboeken van de oudste volkeren der wereld in de Chineesche overblijfselen terug zoude kunnen vinden. Dit stelsel wordt gegrond op eene daadzaak die de schrijver eerst vooronderstelt, en die hij naderhand bewijst door overeenstemmingen, die hij aantoont en die bijna afdoende zijn, namelijk dat de Chinezen bij hun vertrek uit het land hunner oorspronkelijke inwoning, de oude boeken van Babel, Perzië en Egypte met zich hebben gevoerd; dat zij slechts deze geschiedenissen op zich zelve hebben toegepast, toen zij dezelve vertaalden, zoo dat het niet de geschiedenis van China, maar de oudste overleveringen wegens die van het menschelijk geslacht zijn, die men in deze boeken lezen kan.

Hoe verlokkend is het niet, vervolgt de bovengenoemde berigtgever, om de wetenschappelijke gevolg-

trekkingen van dit ſtelſel aan te nemen! Wie zoude weigeren te gelooven wanneer men de volmaaktſte overeenſtemming ziet daargeſteld tusſchen de datums en gebeurtenisſen der Chineeſche boeken en die welke in den Bijbel vermeld worden. Het zijn dezelfde gebeurtenisſen, dezelfde perſonen die men in Chaldea en in China terug vindt. De namen alleen zijn veranderd, en echter ontdekt eene wijsgeerige afleiding nog dikwijls de zelfde beteekenis in die ſchijnbaar veranderde namen. Hieruit vloeit voort dat de Chinezen, die zich op eene oudheid van twee of driemaal honderdduizend jaren beroemen, in hunne oudſte boeken de bewijzen voor de tijdrekenkunde van Mozes bezitten, en alleen noodig hebben deze te lezen, om hunne eigene ſtelſels tegen te ſpreken.

En nu moet hierbij opgemerkt worden, dat terwijl de Heer Paravey door de ſtudie der Chineeſche oudheid, de naauwkeurigheid van de tijdrekenkunde der heilige Schrift bevestigde, dezelfde ſlotſom verkregen werd door de Heeren Delambre en Cuvier, de eerſte door zijne onderzoekingen omtrent de oude ſterrekunde, de andere in zijne ontleedkundige en geologiſche naſporingen, die het tijdſtip der ſchepping en den ouderdom der aarde bepaald hebben. Deze drie menſchen hadden door geheel tegenovergeſtelde wegen hetzelfde doel bereikt en hadden elkander weder mogen ontmoeten bij den Bijbel. Zeker dit is eene treffende wederlegging van de geleerde goddeloosheden van Fréret, Dupuis, Voltaire en hunnen rijk begaafden leerling Volney, Volney die de twijfelzucht in de geſchiedenis zoo ver dreef, dat hij zelfs het beſtaan van Abraham loochende, in wien hij alleen de planeet Saturnus meende te zien.

De voorafgaande onderzoekingen hebben derhalve eene bijzondere waarde, in zoo verre zij medewerken om in de geſchiedenis die eenheid weder te herſtellen, van welke het woord Gods het middelpunt uitmaakt. Hoe veel geleerdheid en arbeid is er niet noodig om terug te keeren tot hetgeen eenvoudig is, en hoe bewijst dit alles op nieuw, hoe zeer de mensch in zijn harte afkeerig is van God, en ſteeds Zijne openbaring zoekt te ontvluchten, zoo wel in de ontdekking van zijn hart, als in het gebied der wetenſchap. Men heeft in de geſchiedenis meermalen niet de bevestiging der waarheid, maar veel eer middelen tot derzelver beſtrijding gezocht. Waar dit het geval was, daar konde men ook alleen datgene verwachten, hetwelk tot verwarring moest leiden, doch waar op de rots geſlagen wordt in den naam des levendigen Gods, daar zullen ook wateren uit den keiſteen vloeien. De ongeloovige zoekt, ook in bijzaken alles weg te redeneeren, ten einde nergens een getuigenis meer te ontmoeten van den God die door hem verworpen wordt. Hij die gelooft, en dan weet dat eens alle de Koninkrijken Godes en Zijns Gezalfden zullen worden, verheugt zich reeds aanvankelijk, overal waar hij een zuil van den tempel des ongeloofs ziet inſtorten, en waar hij de waarheid al is het ook in meer ondergeſchikte punten mag handhaven. Moge deze Geest in Nederland ook ontwaken, en niet meer de flaauwe afſchaduwingen van het ongeloof der vreemden, maar het verhelderd licht der waarheid in de Academiſche oefeningen onzer Jongelingen gevonden worden. Moge op onze hoogeſcholen de wetenſchap op zich zelve toch geen afgod zijn, maar alleen als een middel aangegrepen worden, tot verheerlijking van God in de diepten van Zijn woord, de wonderen Zijner natuur, en de tooneelen der geſchiedenis, die alleen dan eene beteekenis verkrijgt, wanneer men daarin de wegen Gods aanſchouwt met een afgevallen geſlacht waarin echter zich een Godsrijk ontwikkelt, dat eens volkomen geopenbaard zal worden.

MERKWAARDIGE BRIEF VAN DEN GRAAF VAN ZINZENDORF AAN DE KONINGIN VAN DENEMARKEN.

De navolgende brief, reeds in zich zelven belangwekkend, is tevens uit een tijdperk des levens van den Graaf van Zinzendorf en zijner ondernemingen, hetwelk onder de gewichtigſte zijner loopbaan te rekenen is. Reeds ſedert eenigen tijd ſtond hij in eene naauwe en vertrouwelijke betrekking tot den destijds regerenden voortreffelijken en godvruchtigen Koning Christiaan VI en zijne Gemalin, en was met de laatstgenoemde zelfs in briefwisſeling. Zijn post als Hof- en Juſtitieraad bij de Landsregering te Dresden leide hij neêr om over te gaan in dienst van eenen echt-christelijken Vorst, en eene betrekking te kunnen aanvaarden, die met de uitbreiding van het Rijk Gods op aarde in meer onmiddelijk verband ſtond. In het jaar 1713 vertrok hij naar Koppenhagen, werd van den Koning en deszelfs ganſche huis allergunſtigst en vriendelijkst ontvangen, en vond ook aanvankelijk eene hartelijke aanſluiting aan vele geloovige perſonen die zich aan het Hof bevonden. Evenwel liepen alle pogingen tot eene aanſtelling in Denemarken op niets uit. Eerst zoude hij Minister worden; doch hij ſloeg dit af op grond dat hij zich verſchuldigd gevoelde aan de gemeente van Hernhut. Zijne ontwerpen vonden weinig ingang, juist omdat zij zoo nederig en belangeloos beraamd waren, dat men het bijna niet betamelijk achtte hem in zulk eenen kring en betrekking te plaatſen; of men meende ook wel dat het hem geen ernst kon zijn het Rijk der Denen op zulk eene wijze te dienen. Hij ontving echter de groote Ridderorde (Danebrogsorde), en keerde, overladen met gunst- en vriendſchapsbetuigingen, naar zijn Vaderland terug. Doch kort daarna veranderden de omſtandigheden. De Theologanten der Piëtistiſche partij, die na den dood van Franken in meer dan een opzicht van den rechten weg afweken, bedienden zich van hunnen invloed op de Markgravin-weduwe, Moeder der Koningin, om zoo wel deze als verſcheidene perſonen die zich aan het Deenſche Hof bevonden, tegen den Graaf in te nemen, en plotſeling brak te gelijk op verſcheidene plaatſen in Denemarken en in Duitschland een onweder los over hem zelven en alle zijne ondernemingen, hetwelk des te onverwachter was, naardien de Graaf verſcheidene der voornaamſte perſonen, die zich tegen hem verklaarden, kort te voren nog naauw

aan zijn perſoon en gevoelens verbonden meende. Eenige zonderlingheden en onvoorzichtige uitdrukkingen van den ijverigen Man, zijne ongewone levenswijze, maar vooral zijne pogingen om eene naauwe onderlinge gemeenſchap van geloovige Christenen tot ſtand te brengen, waren de punten op welke men het eerst viel (1). Het overige laat zich uit den brief zelf opmaken.

»Doorluchtige, grootmachtigſte Koningin! Ik erkenne mij zelven ten hoogſte ſtrafbaar, dat ik Uwe K. M. op hare gunſtige beſchikking omtrent mijnen uit Koppenhagen gebannenen Secretaris en eenen van Hernhut gekomenen Moraviſchen broeder niet eerder met dankzegging heb geantwoord. Doch wat zal ik ook daarover zeggen? Uwe K. M. heeft het den Heere Jeſus ten goede gedaan, die vergelde het U tijdelijk en eeuwig! U. M. is eene lievenswaardige Koningin: God en Zijn Volk, hetwelk in verdrukking leeft is U hartelijk toegedaan, en, o mijne allergenadigſte Koningin, worde U. M. van eene bevorderares des Koningrijks van Christus eene Zijner getrouwſte Dienstmaagden en toekomſtige Koninginnen in de Eeuwigheid!

»Weet echter uwe geëerbiedigde Majeſteit ook, wat er intusſchen in mijn gemoed is omgegaan? Toen ik het eerſte bericht ontving van een Beſluit, waarbij de vergaderingen der geloovigen als dweepachtig worden voorgeſteld, toen wilde ik doen als de Ouden die bij zeer jammerlijke voorvallen hunne kleederen verſcheurden. Ik wilde het teeken der koninklijke gunst van mijne borst rukken, hetwelk ik toch ſlechts droeg als een pand van vorſtelijke genegenheid, en in de onderſtelling het Kruisrijk mijns Heeren en deszelfs vrijen loop in Denemarken, had ontvangen. Ik wilde, wijl ik juist van de Landsregering te Dresden mij verwijderd had, en thans den Vorst om wiens wille ik eens anderen Konings dienst verlaten had niet meer dienen konde, de wereld geheel vaarwel zeggen; en mij (gelijk men zegt) *à corps perdu* aan de uitſluitende navolging van mijnen lieven Heer en Koning Jeſus overgeven. Ik wilde onderdanig afſcheid nemen van aardſche Koningen en Vorſten, en Hem die alleen trouwe houdt, en wiens vereerders niet bij hem kunnen belasterd worden, als eenigen Meester aannemen. Alvorens ik dit echter ten uitvoer bracht wilde ik nog eene poging met den Heere wagen. Ik ſchreef eenen langen brief aan H. Doorl. M. de Koninginne Moeder; doch deze brief bleef liggen, wijl intusſchen het gerucht zich verſpreidde dat ook mijne beide Hernhutters het land hadden moeten ruimen. Ik ſchreef een uitvoerig Tractaat: *»over het werk Gods in de ziele, beide in deszelfs innerlijke ontwikkeling en met betrekking tot het godsdienſtig en maatſchappelijk leven,"* hetwelk ik aan Uwe M. opdroeg: het wordt thans gedrukt en zal binnen kort U. M. worden ter hand geſteld. Ik kan mij lichtelijk voorſtellen, hoe het zich zal hebben toegedragen. Z. M. de Koning zal de zaak hebben doen onderzoeken, door onoprechte menſchen, die den naam van Christus gebruiken tot een dekmantel hunner kwaadwilligheid, en zal, naar gewoonte, op trouw-, plicht- en gewetens-verzekering, zijn aangemeld geworden, dat men de zaak zoo en zoo bevonden had. Daarop zal Z. M., die gewisſelijk een goed vertrouwen ſtelt op Zijne raadslieden, onder welke zeker wel ſchrandere Staatslieden, maar mogelijk geene jongeren van Christus gezeten zijn, dezelve geraadpleegd, en van hen een met de gewoonlijke hofmaximen overeenkomſtigen voorſlag vernomen hebben. Nu weet ik bijna niet, of men dit Z. M. kan ten kwade duiden: ten minſte geeft de onderdanige liefde mij in het hart te gelooven, dat de Koning niet bedoeld heeft dat het op die wijze gebeuren zoude, als de uitſlag geweest is. Onder zulke omſtandigheden kan ik het ſlechts betreuren, dat Z. M. zoo ganſchelijk ontbloot is van alle geheiligde Staatsdienaren, en Hoogstdeszelfs billijke bedoelingen zoo zeer aan zich zelve ſtaan overgelaten, dat er waarlijk geen onderſcheid meer tusſchen Uwe Maj. en de vervolgers van het Rijk van Christus ſchijnt te beſtaan, en in Uwe Reſidentieplaats en Staten zal verboden zijn hetgeen in alle Pruisſiſche en Brandenburgſche landen tot zoo grooten zegen voor velen vrijſtaat, hetgeen ik vijf jaren lang te Dresden heb voortgezet, alwaar D^r. Löscher de geestelijke zaken beſtierde, en hetgeen hier te lande ſints tien jaren, onder Koninklijke toelating tot opwekking van vele duizenden van zielen, heeft plaats gehad. Ach, allergenadigſte Koningin! is er eene ſmerte gelijk aan mijne ſmerte? — Doch opdat de waardige Koning zie, dat ik mij het van Z. M. ontvangene teeken zijner hooge gunst gaarne wilde waardig maken, zoo wil ik thans eens ongevraagd, mij als Minister van den Raad voordoen. Ik wil Uwe K. M. eens bij voorraad, indien niet reeds de ongenade mijns aller genadigſten Konings mij met alle mijne broederen tevens getroffen heeft, op de ootmoedigſte wijze, en behoudens beter, aan de hand geven, hoe de zoo ongelukkig uitgevallene zaak, door de barmhartigheid Gods zou kunnen worden herſteld. Vooreerst moet het rustig blijven zoo als het is, vooral bijaldien Z. M. naar Noorwegen wilde vertrekken. De Koning behoeft dan zijn Beſluit niet te veranderen, en het blijve daarbij dat alle dweepachtige konventikelen, welke toch ook waarlijk in de wereld aanwezig zijn, verboden en geweerd worden. Intusſchen moesten de gematigde Predikers aan het Hof, aan de Univerſiteit, en bij de Stadsgemeente hunne reſpective goedachtens overleggen, ook bij gelegenheid hunne bedenkingen in het midden brengen, hoe het dan toch wel geſteld is met de niet kerkelijke godsdienſtige vergaderingen, en of dezelve toe te laten zijn, of ſectarisch, of wel ſlechts in eenige gevallen bedenkelijk zijn, en hoe dit een en ander zoude te verhoeden wezen. Zoo als thans kan het niet blijven, genadigſte Koningin, bij aldien Uwe M. niet wil, dat Uw aandenken in de ware Kerk van Christus voor eeuwig uitgebluscht worde, of ook onder de lijst van diegenen gevonden worde, welke Christus kleine kudde verdrukt hebben,

(1) Deze inleidende bijzonderheden zijn ontleend uit Spangenbergs *Leben des Grafen von Zinzendorf.* Th. III. S. 679. f. De brief, vroeger onuitgegeven, is het eerst afgedrukt in de *Evangeliſche Kirchen-Zeitung* voor 1831. S. 77—80.

welke nadeelige geruchten nu reeds verſpreid worden; of dat in zulk geval eene zeer onaangename vergelijking worde gemaakt met wijlen Z. M. Frederik IV, die zich tegen de uitbreiding van het Rijk van Christus in zijne landen niet zou hebben verzet. Ik wenschte gaarne, even als het met het ontwerp der Univerſiteit was, heen te reizen, en den geheimen Raad op nieuw deszelfs beter inzicht in deze zaak te laten behouden, zoo niet de eere van mijnen Koning dit verhinderde, de eere van mijnen geliefden en dierbaren Monarch, wien ik gaarne met een deel van mijn leven, des te meer met zulk eene geringe bedenking wilde dienen. Vindt Uwe K. M. het raadzaam, zoo wil ik den Koning met diepen eerbied en tevens met Evangeliſche vrijmoedigheid, doch ook met kinderlijke onderdanigheid ſchrijven, en daarbij datgene herhalen hetgeen ter zake dienſtig zijn kan. De 11[de] paragraaf mijner ordesſtatuten behelst, dat iemand die verwaardigd is des Konings eer en majeſteit te verdedigen, de arme weduwen en weezen beſchermen, en de eere Gods met alle macht uitbreiden moet. Uwe K. M. ziet, dat wanneer ik als een Discipel van Christus mijn woord *ja ja* zal laten zijn, het mij onmogelijk is op deze buitengewone en ontzettende dingen te zwijgen, zonder ten minſte mijne allerootmoedigſte verzoeken in te brengen. En hoe konde ik anders, dan mij op het vlijtigſte te bedienen van deze glorievolle vrijheid om mijnen Koning Jezus te verdedigen, door mijne van den Staatsraad en de geestelijkheid hard gedrukte geloofsgenooten te Koppenhagen, die Jezus geen weezen zal laten, maar tot hen komen, voor te ſtaan en te beſchermen, en de onſchuld en trouw mijns allerwaardſten Konings Christiaan VI jegens zijnen God, waarvan ik mij ook bij deze gelegenheid verzekerd houde, in hun licht en helderheid te helpen ſtellen? De roemrijke Koningen van Denemarken hebben immers door eene gansch buitengewone grootmoedigheid aan hunne Ridders veroorloofd, (§ 19 als boven) dat wanneer een hunner nakomelingen eenen vreemden Koning den oorlog verklaarde, of ook een Vorst, onder wien de Ridder leeft, in perſoon te velde trok, alsdan de Ridder zonder het geringſte verlies daarbij te lijden, de wapenen tegen het Hoofd zijner Orde zelf zoude mogen opvatten. Jezus Christus, de Koning aller Koningen, die met alle zijne geloovigen te velde trekt, begeerde onder Christiaan VI zijn Rijk in Denemarken op te richten: hij wekte zielen op, die door allen ſpot en ſmaad heenbraken, en hunne zaligheid begonnen te werken. Eenigen zijner gewone boden in Koppenhagen billijkten het: men bewaarde eene ſchoone order, men vermeed zelfs den ſchijn van het tegendeel: dit wordt mij bevestigd door het getuigenis der twee Hernhutſche broeders, die op mijn begeerte veel arbeid en moeite hebben beſteed, en allen aanſtoot weg geruimd. De Duivel wil dit niet lijden, roept het gemeene Volkjen op gelijk te Efeze en op andere plaatſen. De Koning die den Heere Jezus bemint, wordt, (even als voorheen met Sergius Paulus gebeurde door de kunſtenarijen van Elymas den Toovenaar) door verdichte woorden en voorſtellingen tegen deze dienstknechten des levenden Gods ingenomen, men zegt hun den oorlog aan, en brengt hen in gevaar om of tegen God of tegen den Koning te handelen. Dit hoort een man, die twee-en-twintig jaar bijeenkomſten gehouden heeft, en vele duizende zielen door gansch Europa door dergelijke oefening tot den Heere bekeerd weet, die in een Roomsch land leeft, en den Raad des Konings den lof niet mag weigeren, dat dezelve deze nieuwe bewegingen in het Rijk Gods ſchroomt te belemmeren, om niet, gelijk zij zelve zeggen ook tegen God te ſtrijden. Want hier ziet men in dat lieden daartoe medewerken die niet alleen den naam hebben van God te vreezen, maar zijne groote vrienden te zijn. Zou het mogelijk zijn, genadigſte Koningin! dat het Rijk van Christus werde beſtreden door eenen zoo getrouwen Koning, als Uwer M. koninklijke Gemaal? Zou het mogelijk zijn, zich hierbij van tranen te weêrhouden? Vele duizende Saltsburgers, Karinthiërs en andere getuigen van Jezus, die men hoopte dat bij ſcharen in dit rijk zouden de wijk nemen, moeten denken: de voetſtappen verſchrikken ons! Hernhut, hetwelk zijne beſcherming onder Christiaan VI moeste vinden, zal dan zijne verwachting moeten veranderen, want volgens dergelijke verordeningen tegen het Rijk van Christus als die van den 7[den] Febr. te Koppenhagen gedaan, zoo zoude Hernhut wel de eerſte zijn, die met zijne Oudſten, Graven, Broeders, het land uit moeste vluchten: want kwam het ſlechts op onrustbarende bewegingen aan, zoo zou zich wel een engel der duisternis opdoen, om die tegen ons te verwekken. Genadigſte Koningin, hier is mijn ganſche hart voor U uitgeſtort! Help mij bidden dat de Heer zich nog erbarme: ik hope dat de Heere mij welhaast van vrede en trouwe zal hooren laten, want met welk eene hartbrekende ſmarte zou ik mij anders, ofſchoon met de getrouwſte onderdanigheid en eerbied, moeten noemen Uwer K. M. onderdanigſten Dienaar

van Zinzendorf.

Hernhut op Paaſchen 1732. De Heere verheffe zich, dat zijne vijanden verſtrooid en die Hem haten op de vlucht gedreven worden: maar over U bloeie Zijne kroon!

AANHANGSEL

TOT HET OPSTEL OVER DE VERKIEZING.

(Bl. 193–196.)

Meermalen trachtten wij in deze Bladen de aandacht te bepalen bij de ſchriften van dien voortreflijken Kerkvader Bernardus, die in het midden der diepſte duisternis van de Roomſche Kerk (in de twaalfde eeuw) als een zoo uitnemend getuige dáár ſtaat van juist die beide leerſtukken, welker bewaring later zoo bijzonder aan de Kerken der Hervorming werd toebetrouwd; die namelijk van *de rechtvaardiging des zondaars door het geloof zonder de werken der Wet*, en die zijner *perſoneele Uitverkiezing tot dat geloof en de zaligheid door dat geloof, voor de grondlegging der wereld, bij God.*

Onder de vele plaatsen, die hiertoe in de schriften van den voortreflijken man betrekking hebben, valt ons oog thands bijzonder op de volgende uit zijne Leerredenen over het Hoogelied (Serm. 78, § 3.):

»Drie zijn er in dat hoogheerlijke werk der *behoudenis*, waarvan God zich zelven de eer voorbehoudt, en waarin Hij geene medearbeiders, veel min medehelpers kent: het zijn de Voorverordening, de Schepping, en de Instorting van Genade. De Voorverordening begint niet eerst met het ontstaan der Kerk, niet eerst met den aanvang der eeuwen, niet eerst met iets dat tijd genaamd kan worden; maar zij is *vóór* de tijden, de schepping daarentegen *met de wording* des tijds, de genadewerking *in* den tijd. In de Voorverordening gezien, was de Gemeente der Uitverkorenen nooit bij God niet. Verwondert zich hierover de ongeloovige; daar is nog meer: nooit was zij anders dan aangenaam, nooit anders dan bemind bij God, in dezen zin. En waarom zoude ik de Verborgenheid zwijgen, die mij als uit het harte Gods door dien grooten Verkondiger der Godsgeheimen werd bekend gemaakt? door Paulus, zeg ik, die onder de veelvuldige rijkdommen der Goddelijke goedheid ook deze diepte niet gevreesd heeft uit te roepen: *Hij heeft ons gezegend met alle geestelijke zegeningen in den hemel in Christus, gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem, voor de grondlegging der wereld, op dat wij zouden heilig en onberispelijk zijn voor Hem, in de liefde: Die ons te voren verordineerd heeft tot aanneming tot kinderen door Jesus Christus in Hem zelven na het welbehagen zijns willens, tot prijs der heerlijkheid zijner genade, door welke Hij ons begenadigd heeft in den Geliefde.*

»Neen! de Gemeente wordt door Gods dienaren vergaderd, niet verkoren; gevonden, niet bekeerd. Aan Hem alleen behoort eens iegelijks bekeering, tot wien wij roepen: *Bekeer ons, o God onzes heils!* De Heere *vindt* niet, maar *voorkomt*; wat zal Hij vinden, die alle dingen weet, die ook weet, *wie Hij heeft uitverkoren van den beginne?* Cornelius werd door Petrus, Paulus werd door Ananias *gevonden*; de Heere had hen reeds door Zijne genade voorkomen, en toebereid. Want wat was meer toebereid dan Saulus als hij uitriep: *Heere! wat wilt Gij dat ik doen zal?* Wie meer dan Cornelius, die door gebeden en aalmoessen, die hem God had ingegeven, verwaardigd werd te komen tot het (volle) geloof? Philippus vond Nathanaël (Joh. I. v. 46), want *eer Philippus hem riep, was hij van den Heere gezien onder den vijgeboom* (v. 49).”

Ook bij Bernardus stond de leer van Vrije Genade in naauw verband met eene betrekking op Gods oude volk, en de verwachting hunner bekeering bij het einde der tegenwoordige bedeeling. Treffend verdedigde hij dat, destijds vooral, zoo wreed mishandelde volk tegen de opruijingen van zeker ruwen kruisvaartprediker, in een Brief gericht aan den Aartsbisschop van Meints (Epist. 323): »De man die het zwaard gebiedt te gebruiken tegen de Joden, is in de wijsheid der Egyptenaren alleen te huis, dat is, de wijsheid dezer wereld, die dwaasheid is bij God. Hij gedenke het woord dat gezegd is tot Petrus: *Steek uw zwaard in de schede: want wie het zwaard opneemt, die zal door het zwaard vergaan.* Of triumfeert de kerk niet veel overvloediger ieder dag over de Joden, wanneer zij hen of bekeert, of overtuigt, dan of hen eens voor altijd de mond des zwaards verslond? Is het gebed der Algemeene Kerk dan te vergeefsch, hetwelk van den opgang der zon tot aan haren nedergang voor de ongeloovige Joden geofferd wordt, dat God de Heere het deksel van hunne harten wegneme, en zij uit hunne duisternis tot het licht der waarheid worden overgezet? Want, was er geene hoop op hunne bekeering, daar zoude geen gebed voor hun zijn. Of is er niet geschreven: *als de volheid der heidenen zal ingegaan zijn, dan zal gantsch Israël zalig worden?* Is er niet geschreven: *de Heere bouwt Jerusalem, en hij vergadert Israels verdrevene?* Wie is hij, die de propheten tot leugenaars maakt, en alle de schatten der goedertierenheid en der barmhartigheid van Jezus Christus voor ijdel acht?”

DE KETTERIJ DER NEGENTIENDE EEUW.

Onder dezen titel deelen de *Buitenlandsche Letteroefeningen* voor de maand Junij dezes jaars een zeer belangrijk en lezenswaardig opstel van den beroemden en in vele opzichten voortreffelijken Abt Bautain te Straatsburg mede, in hetwelk met veel scherpzinnigheid van opmerking en eene wijd uitgestrekte kennis van zaken wordt aangetoond, hoe diep het Pantheïsme van onzen leeftijd in alle betrekkingen des levens en in alle vakken van menschelijke kunst en wetenschap is doorgedrongen. »Wij herhalen het met innige overtuiging: (dus eindigt dit schoone stuk), het Pantheïsmus, ziedaar de ware ketterij der XIX^de^ eeuw, de gevaarlijkste zoo wel voor de godsdienst als voor de beschaving. Het is dus van het hoogste gewicht, dat de bedienaars van het Christendom hem kennen, zoodanig als hij zich in het gevolg van het Rationalismus der laatstvorige eeuw vertoont in de wapenrusting waarmede hij door de hedendaagsche Wijsgeerte is toegerust. Het Pantheïsmus is de tolk der tegenwoordige zamenleving in hare afwijking tusschen bespiegeling en beoefening; eerst na de oorzaak dezer afwijking wel doorgrond te hebben, mag men beproeven te recht te wijzen, en de verstandelijke beweging van ons tijdvak in den weg der waarheid terug te brengen, door dezelve op nieuw te doen overeenstemmen, met de overlevering der oudheid en de geloofsleer der Kerk (der *Kerken*), als grondslagen eener gepaste beschaving voor onzen tijd; en door het oude verband tusschen het geloof en de wetenschappen, tusschen de Christelijke leer en de wijsbegeerte, weder te herstellen, hetwelk nimmer verbroken had behooren te worden. Aan het Christendom alleen komt de zedelijke heerschappij der wereld toe, omdat het alleen de menschheid en de wereld in derzelver oorsprong en bestemming recht begrepen heeft. (1 Cor. II. v. 4, 5).

BESCHOUWING DER TIJDEN.

De gewigtigfte gebeurtenis in de politieke wereld, gedurende deze laatfte maand, was de val van Mendizabal, den Minister die gouden bergen beloofd had aan dat land, hetwelk eens de goudmijnen der nieuwe wereld bezat, en hetwelk thans weder door eene financieele crifis bedreigd wordt. Het leger van Cordova fchijnt weinig vorderingen te maken. De driften der volkspartij fchijnen door het wegzenden van den veelvermogenden Minister en de daarop gevolgde ontbinding der Cortes, weder opgewekt te worden. Carthagena werd gedurende eenige dagen aan eene bende moordenaars ten prooi gegeven. Alle middelen om de beftaande regering eenige kracht bij te zetten, fchijnen thans uitgeput. Voor de Koningin Christina fchijnt geen hulpmiddel over te blijven, dan eene Franfche interventie, die echter tot nu toe geweigerd wordt. Engeland bezet de Citadel van St. Sebastiaan, en doet het bloed der Carlisten uit ftaatkunde vloeien, zonder dat het fchijnt dat hetzelve er eenig belang in ftelt om dien worftelftrijd te doen ophouden. Dit gedrag fchijnt echter in Frankrijk aan de hechtheid van den band die Engeland en dat land te zamen verbindt, en die in de ministerieele bladen zoo hoog opgevijzeld wordt, eenigzins te doen twijfelen. De Hertog van Fitz James heeft uit naam der legitimistifche partij, een zwart tafereel opgehangen van de ftaatkunde van het Engelsch Gouvernement omtrent zijne vrienden, waarbij dan ook ons Holland in de reeks der ondankbaarheden niet vergeten is. De Minister Thiers heeft dit met zijne gewone luchtigheid beantwoord, die voor niets terugdeinst. Wie eenigzins de gefchiedenis kent, zal moeten toegeven, dat telkens wanneer Engeland en Frankrijk naauwer aan elkander verbonden zijn, zulks ten koste van het laatfte rijk gefchiedt, dat alsdan meestal het werktuig wordt van dat Albion, hetwelk zoo meesterlijk de kunst verftaat om door alle middelen zijne belangen te bevorderen.

De reis van de Franfche Prinfen, hoewel het eigenlijke doel, en de invloed dien zij maakt uit de oppervlakkige berichten van de dagbladen geenzins gekend kan worden, blijft eenen treurigen indruk veroorzaken, als getuigende van de onverfchilligheid aan de hoven omtrent de beginfels, en als eene zekere verbroedering aanduidende met dat beginfel der omwenteling, dat den val van alle troonen beoogt. Petersburg lag, (hoe klein tegenwoordig alle afftand in Europa geworden is,) wat ver af voor de vorftelijke reizigers, en misfchien had aldaar de herinnering aan de vlammen van Moscow nog meer opmerkzaam gemaakt op hetgeen van den Franfchen volkaan te verwachten is, wanneer hij, na van binnen uitgewoed te hebben, zijn lava naar buiten ftort. Aan het hof van Pruisfen zullen toch niet wel alle ftemmen zich ter eere van den Julij-troon vereenigd hebben. Oostenrijk is te veel door zijne onbeweeglijkheid en zijne zucht tot vrede bekend, om daarvan iets anders te kunnen verwachten, door dat hetzelve aan Karel X een kasteel in Boheme afftaat en de Prinfen van Orleans aan de vorftelijke tafel ontfangt. Reeds heeft het Maria Antoinette en Maria Louise aan Frankrijk gefchonken, en het is genoegzaam gebleken, dat zoodanige verbindtenisfen den loop der Oostenrijkfche ftaatkunde geenszins ftremmen of wijzigen.

In Engeland blijven de Ministers de overhand behouden en de amendementen door de Lords in de Ierfche corporatie uitgebragt, worden niet aangenomen. Moeilijk zal deze kamer der Lords op den duur wederftand aan de opinie kunnen bieden, te meer, daar ten gevolge van alle deze wrijvingen, meer en meer het zedebederf in de hoogere klasfen, en het ftelfel van omkooping bij de parlementsverkiezingen, ter fprake komt. De ontdekking van zoodanige misbruiken wordt gewoonlijk door den omwentelingsgeest op den voorgrond geplaatst, ten einde op deze wijze des te gemakkelijker haar doel om het beftaande omver te werpen, te bereiken.

Wanneer wij den blik op ons Vaderland vestigen, vinden wij in de eerfte plaats onze aandacht getrokken tot het tweede Eeuwfeest der Academie van Utrecht, en wij moeten in opregtheid bekennen, dat wij ook met dit feest ons niet hebben kunnen vereenigen, en geene zamenftemming met dien juichtoon gevoeld hebben. Ontbreekt het ons dan aan deelneming voor hetgeen Vaderlandsch is? zijn wij onverfchillig voor den roem door onze landgenooten in het gebied der geleerdheid verworven? Wij meenen dit niet het geval te zijn, maar veroorloven ons flechts twee aanmerkingen. De eerfte is deze: het is waar, dat ten tijde onzer vaderen bij diergelijke feestelijke gelegenheden en herinneringen ook vuurwerken afgeftoken, en vertoningen gehouden werden, doch meestal meer om eene zoodanige plegtigheid te vergezellen, dan om er de hoofdzaak van uit te maken. Nu leze men hier het Programma, en men oordeele wat thans de hoofdzaak geweest is, de godsdienftige inzegening op den eerften dag, of de zoo bijzonder gerekte vermakelijkheden op de zes volgende. Wij laten het genoegen der genen die hier oude herinneringen en vrienden wedervonden geheel onaangetast; doch wij vragen wat de indruk geweest is dien de menigte van dit alles heeft weggedragen? Wij vragen wat nationale Godsdienst en zedelijkheid bij deze zesdaagfche verftrooijingen ten flotte kunnen gewonnen hebben? Wij vinden er voorts iets zeer ftuitends voor ons gevoel in, dat, terwijl de ftichting der Academie met zoo veel luister herdacht wordt, tevens die leer, wier handhaving het hoofddoel van de ftichting onzer Academie was, door velen onzer tegenwoordige toongevers aan de verguizing ten prooi wordt gegeven, terwijl er op het oogenblik, wanneer zoo vele duizenden onzer landgenooten zich in het kunstlicht der lampions en de pracht van de optochten verlustigden, andere landgenooten of door het gemeen mishandeld, of regterlijk vervolgd werden, om de meening dat zij volgens hun geweten de belijdenis der Gereformeerde Kerk niet meer kunnen overeenbrengen met het blijven in de uiterlijke kerk zoo als zij thans ingerigt is. En dit gefchiedt in een land dat tachtig jaren om de vrijheid van

geweten en om de waarheid die in Christus is, gestreden en geleden heeft? Mogten veler oogen voor deze verschrikkelijke tegenstrijdigheid geopend worden!

In deze maand werd de uitkomst der Nederlandsche Handel-Maatschappij over 1835 bekend, en verwekte belangstelling bij degenen die prijs stellen op de voortgaande ontwikkeling van onzen landbouw en nijverheid, en die met verwondering de wegen Gods gadeslaan, ziende hoe het Hem behaagde, in de leidingen zijner Voorzienigheid, in den moeilijken finantieelen toestand, waarin ons land zich na den afval van België bevindt, een bron van voorspoed en ondersteuning te openen in dat Java, thans vooral een parel aan de kroon van Nederland, en dat vroeger onze inkomsten verslond, die nu door hetzelve zoo ruim vermeerderd worden. Deze opmerking leidt echter ook tot den levendigen wensch, dat op dat gewigtig eiland, alwaar de Nederlandsche invloed thans meer en meer toeneemt, de roepstem van het Evangelie gehoord moge worden, en dat het volk, dat in de duisternisse zit, een groot licht moge zien. Voelde Gutzlaff de Millioenen Chinezen als het ware aan zijn hart gebonden, en zouden er zich niet onder ons bevinden, die zich levendig aangegrepen gevoelen, om een volk te gedenken door zoo vele banden aan het onze verbonden? De zwarigheden zijn vele, want de volkeren die het Mahometanismus aankleven, schijnen over het algemeen meer tegenstand aan de verkondiging der waarheid te bieden, dan die, welke nog in het heidendom verzonken zijn. Bij de laatsten is wel is waar, de overheersching des bijgeloofs groot, doch dezelve kan, gelijk wij hier en daar bij de Hindous zien, spoedig wegvallen, terwijl daarentegen de Mahometanen eenige waarheden als overlevering uit de waarachtige openbaring bezitten, en daarbij tevens, gelijk vele die den naam van Christen dragen, op eene zekere uiterlijke zedelijkheid en pligtsbetrachting rusten. Daarbij hoe zal het Christendom hun bekoorlijk toeschijnen, zoo lang hij door de Europesche Maatschappij, die bij op zijnen grond gevestigd ziet, daaraan geene hoogere waarde ziet hechten, dan thans het geval is. Bidden wij den Heer dat hij den weg opene, en arbeiders in zijnen wijngaard uitstoote.

De zegen die de Engelschen in hunne W. I. Koloniën met opzigt tot de verkondiging van het Evangelie onder de Negers ondervonden hebben, is groot en beschamend. En is er dan ook in het Oosten geene deur geopend? Op Borneo is een Duitsch zendeling met belangstelling ontfangen geworden. In de praauwen der Bornezen, die zich in het voorleden jaar in grooten getale te Sincapora bevonden, heeft men met belangstelling de verkondiging van het Evangelie aangehoord. Te Malacca is thans eene inrigting gevestigd, alwaar degenen, die zich gedrongen voelen als zendelingen uit te gaan, zonder door een genootschap onderhouden te worden, worden opgenomen, om zich aan de voorbereidende studie der Indische talen te wijden. De Maleische bevolking in de nabuurschap van Malacca, schijnt niet ongenegen om te hooren. Wij voeden van dit alles geene overspannene verwachting, doch wij gelooven dat de tijd daar is om tijdig en ontijdig het Evangelie te verkondigen, en dat hetzelve als een getuigenis aan alle volken gepredikt zal worden, terwijl het niet ontbreken zal aan de zoodanigen die de stemme des goeden Herders hooren. Ook in Noord-America blijft de belangstelling voor het zendelingswerk groot. Men zegt, dat aldaar eerlang een schip zal worden uitgerust, alleen met het doel om de personen en goederen, toebehoorende aan de zendelingen, van de eene plaats naar de andere over te brengen. Wanneer dit tot stand kwam, zoude de gemeenschap in de heidensche zeeën, voorzeker die met China en den zoo gewigtigen Oosterschen Archipel, waarschijnlijk eene nieuwe levendigheid verkrijgen.

Terwijl in de vergadering der Fransche Afgevaardigden thans zoo veel gesproken wordt over dat Algiers, dat de Franschen reeds op zoo veel bloed te staan komt, en waarin zij, door hunne zoo hoog geroemde beschaving, nog zoo weinig nut hebben kunnen stichten, volgen wij met belangstelling de ontwikkeling van het zaadje des Evangelies, hetwelk ook op dezen grond gestrooid is geworden. De verkondiging vindt nog steeds den meesten tegenstand bij de Europeanen zelve, en toen aan eenige Joden, die aldaar voor rekening der Christelijke Maatschappij tot verbreiding van het Evangelie in Africa, Bijbels rondventen, en die daarvan in het Hebreeuwsch, Arabisch, Spaansch, enz., verscheidene exemplaren plaatsten, gevraagd werd, waarom zij geen enkel Fransch exemplaar verkocht hadden, was hun antwoord: »als de Franschen tot ons tafeltje naderen en het N. T. zien, lagchen zij ons uit en braken duizenden verwenschingen uit tegen den Bijbel." Daar schijnt door sommige personen een voornemen te zijn opgevat om eene Christelijke volkplanting in het Noorden van Africa op te rigten.

Belangwekkend is ook de toestand der Christelijke gemeente op het uitgestrekte eiland Madagascar, alwaar hetzelve reeds eenen zoodanigen invloed verkregen had, dat daardoor eene hevige vervolging opgewekt is geworden; zelfs zoodanig, dat de belijdenis van het Evangelie op straffe des doods verboden is geworden. De Heere heeft tot nu toe den moed der zijnen getoetst, en het moordstaal van hen, die dit gruwzaam bevel uitvaardigden, in de schede gehouden. In Engeland schijnt men met vele belangstelling aan deze vervolgde gemeente te gedenken.

Gewigtig is het, dat in dat Italië, alwaar het zaad des Evangelies geheel onder de doornen verstikt scheen, hier en daar weder een enkel vonkje glinstert. In Rome zelve hebben thans de Protestantsche reizigers, die van alle oorden der wereld aldaar te zamen vloeien, gelegenheid om het woord Gods te hooren verkondigen, zoo wel in een locaal aan de Engelschen toebehoorende, als in de kapel van den Pruissischen Ambassadeur, alwaar bij sommige gelegenheden ook in het Fransch gepredikt wordt. Door de zorg van den Koning van Pruissen, is nu ook een gesticht van liefdadigheid te Rome opgerigt, om de kranken der Protestantsche ge-

meente op te nemen, en voor de opvoeding der kinderen te zorgen. In een berigt omtrent deze inrigtingen lezen wij het volgende:

»De gezegende invloed van dit een en ander heeft zich niet alleen bij de Protestanten bepaald, maar zich ook bij de inwoners des lands doen gevoelen. Ernſtige en plegtige gedachten zijn in het harte opgekomen van vele reizigers in deze ſtad, alwaar de verbeelding door zoo vele herinneringen getroffen wordt. De vernuftige en doordringende geest der Italianen begint langzamerhand in te zien, dat de genen aan wie men den naam van Christenen geweigerd heeft, denzelfden Zaligmaker aanbidden en belijden; ook hebben zij ſpoedig leeren opmerken dat het Evangelisch geloof vruchten voortbrengt, die uit de dwaling nimmer geboren kunnen worden. De afval en verandering van godsdienst heeft zeer afgenomen ſedert de Protestanten de gelegenheid hebben om het woord Gods te hooren verkondigen. De wegen Gods in die landen waar het Pausdom uitſluitend heerscht, zijn nog met eenen digten ſluier overdekt, en het is onmogelijk te zeggen, welker invloed deze zwakke beginſels op de vervulling der profetiën, en den eindelijken triomf des Evangelies zullen hebben.”

Bij het zien van de levendige belangſtelling die de Koning van Pruisſen op zoo velerleie wijze omtrent de verbreiding en handhaving der Christelijke waarheid aan den dag legt, is het des te meer te betreuren dat zijn invloed op de kerkelijke aangelegenheden van zijn rijk, tot eene zoo droevige ſpanning der gemoederen aanleiding geeft, en op nieuw het bewijs oplevert hoe veruitziende de gevolgen zijn wanneer de regering, bij godsdienſtige oneenigheden en zaken die het geweten aangaan, haar zwaard in de ſchaal legt. Immers hebben er in Sileziën geweldige tooneelen plaats gehad en zijn er vele in den kerker geworpen, ten gevolge van hunne weigering om zich aan de bepalingen der zoogenoemde Unie tusſchen de Lutherſchen en Gereformeerden te onderwerpen.

In het Westen van de Pruisſiſche landen meent men op te merken, dat bij benoemingen tot hooge waardigheden geenszins het eerst in aanmerking komen, die meer ſtellig tegen het Rationalismus overſtaan. Gewigtig is het opgerezen geſchil te Schwelm in Westfalen, alwaar bij meerderheid van ſtemmen de Predikant Hülsmann uit Dahl benoemd is geworden, ſchrijver van eenen Bijbel voor Predikanten, die door den bekenden leeraar Sander van Wichlinghauſen, als een rationalistisch en ongeloovig boek ten toon geſteld is geworden. Tegen deze benoeming heeft de christelijke partij te Schwelm geprotesteerd, en de beſlisſing des Konings ingeroepen, die dan ook toegezegd heeft daarover perſoonlijk uitſpraak te zullen doen. Men durft zich echter niet wel vleijen dat deze ten voordeele van hen die zich beklaagd hebben zal uitvallen, dewijl in dat geval, er nog vele klagten zouden kunnen opkomen uit zoo vele gemeenten, die, bij die in Duitschland diep ingedrongen kanker des ongeloofs, rationalistiſche leeraars aan hun hoofd geplaatst zien.

Het ergerlijk werk van Strauss over het leven van Jezus, baart in Duitschland voortdurend veel opziens, en de Pruisſiſche regering heeft onder anderen het gevoelen van den Profesſor Neander gevraagd, of men tot maatregelen van vervolging omtrent dat boek zoude overgaan. Deze heeft zich ſterk daartegen verklaard; hoewel hij den inhoud des boeks verfoeide, vermeende hij echter dat in het gebied der wetenſchap men het onkruid naast de tarwe tot op den dag des oogſtes moest laten opgroeijen. De Evangeliſche *Kirchen-Zeitung*, hoewel mede eene vervolging in de tegenwoordige omſtandigheden onraadzaam achtende, is echter van gevoelen, dat aan de Christelijke Kerk en de Christelijke Overheid de verpligting is opgelegd tegen de verbreiding der dwaalleer te waken. Zij zegt daaromtrent het volgende: »Zonde en dwaling zijn in het gebied van de wetenſchap en het leven geene ledematen, maar krankheden van het organismus der menschheid, die, als er geene genezing volgt, eene oorzaak van dood worden. Zeker draagt zelfs de Duivel, en dus ook zonde en dwaalleer, door Gods almacht daartoe bij, om het rijk Gods des te ſteviger te vestigen. Maar hierin ligt voor de zonde en de dwaling geen grond, om zich aan de veroordeeling die zij verdienen, te onttrekken; juist deze veroordeeling is het, waardoor zij in het rijk Gods dierbaar gemaakt worden; zij is de noodzakelijke ſchakel in de ontwikkeling die niet ontbreken moet, en niet willekeurig weggenomen kan worden.”

Na dezen blik op de toedragt der zaken bij onze naburen geworpen te hebben, zullen eenige bijzonderheden over den ſtaat der Kerk in ons Vaderland niet ongepast geoordeeld worden.

Hoogst opmerkenswaardig blijft te midden van den vrede, die Nederland geniet, en de materieele welvaart, waarin het met de meeste Europeeſche natiën deelt, de zedelijke ſchudding, welke door vervolgingen om der godsdienst wil wordt veroorzaakt. Te midden van feestvieringen en bedrijvigheid van allerlei aard, wordt de aandacht van het publiek ſlechts bij tusſchenpoozen daarop gevestigd, maar het harde, het hoogst betreurenswaardige, het antinationale van deze kwelling blijft. Het zijn Nederlanders, die daaronder lijden, en wie het wel met zijn vaderland meent, zal met ons het pijnlijke van deze maatſchappelijke wond gevoelen. Op onze geëerbiedigde regeering, en op allen die, in welke betrekking ook geplaatst, met woorden en daden iets kunnen bijbrengen tot wegneming van dit kwaad, blijft eene dure verpligting daartoe rusten.

Zij vooral die de *eerſte* aanleiding tot deze ramp heeft gegeven, de *Synode* welke zich noemt de *algemeene Christelijke der Hervormde Kerk in het koningrijk der Nederlanden*, moge het hare bijbrengen om op den verkeerdelijk ingeſlagen, verderſlijken weg terug te gaan! Aan haar ſchijnt het voornamelijk toe te ſchrijven, dat godsdienſtige bijeenkomſten correctioneel worden geſtraft, zoo als uit het navolgend uittrekſel uit het rapport der *Synodale Commisſie* wegens hare werkzaamheden, dat

wij uit de *Synod. act.* p. 38, 39 woordelijk mededeelen, blijken kan. »De Commissie alzoo kennis nemende enz. heeft geoordeeld, eerstelijk, wat betreft het houden van onwettige godsdienstige bijeenkomsten, waardoor ook in nabijgelegene provinciën aanleiding tot wanorde en tot scheuring werd gegeven, zijne Excellentie den Minister belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde Kerk dringend te moeten verzoeken ter aanwending van zijne tusschenkomst en veel vermogende pogingen bij zijne Excellentie den Minister van Justitie, ten einde van wege laatstgemelde *eene krachtige aanschrijving moge worden uitgevaardigd aan de Officieren en ambtenaren onder deszelfs ministerieel departement* met name in de provinciën Groningen en Drenthe behoorende, *ten einde ook zonder aangifte van eenige contraventie tegen de bestaande wetten, met allen ijver werkzaam te zijn ter handhaving der Artt.* 291 *tot* 294 *van het Strafwetboek voor het koningrijk, van welk verzoek door zijne Excellentie afschrift bij geleidende missive aan zijne Excellentie den Minister van Justitie is toegezonden.*

(*Get.*) H. H. Donker Curtius, *President.*
J. J. Dermout, *Secretaris.*

Het is niet alleen op een volksbelang, maar het is daarenboven op de zake Gods in Nederland, dat wij ten deze de openbare aandacht vestigen. Het gevaar dat niet wellicht de Nederlandsche regering bevonden mogt worden tegen God te strijden, wege zwaar op het hart!

Sedert onze laatste mededeelingen omtrent deze regterlijke vervolgingen, zijn de beginselen, reeds voorlang door de Nederlandsche Stemmen aangekleefd, ook door Nederlandsche Regters gehuldigd. Bij vonnis van de Regtbank van Amsterdam d. d. 21 April 1836, is ten aanzien van de bijeenkomsten der gescheidenen aangenomen, dat daarin noch wanbedrijf noch overtreding bestond en zulks (wij deelen hier een gedeelte van de overwegingen der uitspraak letterlijk mede):

1°. Omdat hier geene asociatie of nieuw genootschap bestaat, maar eene openbare Godsdienstoefening van leden der Hervormde Kerk waarvan zij het lidmaatschap door hunne *belijdenis*, en niet door eene asociatie in den zin van den Franschen Wetgever verkregen hebben.

2°. Omdat het niet gebleken is, dat zij beklaagden de dagen vooraf bepaald hadden, maar dat de dagen hunner Godsdienstoefening of onbepaald zijn geweest, of wel op dagen van oudsher en zeker niet door de beklaagden tot rustdag en Godsdienst bepaald.

3°. Omdat het but of oogmerk in alle geval niet is geweest om zich onderling te vereenigen tot Godsdienstige discussiën, zoo als eene asociatie of societeit doet, maar om openlijk en met toelating van allen »God volgens de voorschriften der Hervormde Kerk te dienen, en

5°. Omdat zij beklaagden als leden van het Hervormde en dus tijdens het aannemen der grondwet bestaande, door het Gouvernement erkende kerkgenootschap geene nadere authorisatie behoeven, en dat in alle gevalle de woorden *asociation, société* en *exercice d'un culte* geheel iets anders betekenen dan *exercice public d'un culte*, waarvan ten deze alleen quaestie is en welke volgens art. 193 der Grondwet niet belemmerd mag worden.

Ten gevolge van deze regterlijke uitspraak, welke in het hoogste resort is gewezen, zijn alzoo de bijeenkomsten der gescheidenen voor regterlijke veroordeelingen in de provincie Utrecht, in een gedeelte van Gelderland en in Noord-Holland (aan gene zijde van het IJ), ook in weerwil van het tegenovergestelde Haagsche Arrest, *volgens de wet* vrij en van belemmering ontheven.

Wij zeggen: *volgens de wet*, omdat de dagvaarding van een persoon *te Loosdrecht* woonachtig wegens eene *aldaar* gehoudene vergadering (juist dezelfde die bij het boven aangehaalde arrest mede was vrijgesproken) *naar Gorinchem tegen den* 29sten *dezer*, strijdig is met de bepaling der grondwet, volgens welke *niemand mag worden afgetrokken van den regter, die de wet hem toekent* (art. 167). Hoe zich nu die dagvaarding, wij zeggen niet verdedigen, maar regtvaardigen laat, verklaren wij niet te weten. Doch in het grootste gedeelte van het Rijk blijven de aanklagten en veroordeelingen voortduren, en ook daar waar de correctionele Regtbank thans vruchteloos tegen onze gescheidene geloofsgenooten zouden worden te hulp geroepen, worden maatregelen van policie, ja zelfs van militaire tusschenkomst te baat genomen. Te Heerden in Gelderland b. v. werd niet alleen de zamenkomst door Militairen gestoord, maar de inkwartiering van dezen bij 6, 8 en 10 man te gelijk uitsluitend bij de gescheidenen aldaar, moest, bij ontstentenis van een ander middel van vergelding, tot straffe dienen van zamenkomsten, die men erkennen moet alleen Godsdienstig te zijn. Elders (met name te Gorinchem), zijn sommige veroordeelden, die niet in staat waren de boeten te betalen, deswege in de gevangenis gebracht, een tijd lang buiten acces gesteld, en alleen na dat sommige meer gegoeden, voor hun de boete betaald hadden, ontslagen. Ook dit is dierhalve wederom een blijk, dat de aanschrijvingen aan alle gemeentebesturen, aan alle Officieren van Justitie, ja zelfs aan het Leger te velde gericht, strekkende om deze vereenigingen van regeringswege te beletten, nog niet zijn ingetrokken. Intusschen heeft ook de Regtbank van Rotterdam tot tweemaal toe, maar om verschillende redenen eene vrijspraak doen volgen; doch het Hof van 's Gravenhage is ten opzigte van een dier vonnissen zich zelve gelijk gebleven en heeft het vonnis van vrijspraak vernietigd. Het lot der andere vrijspraak is ons nog niet bekend, en wij zien daarnaar met des te meer verlangen uit, omdat het daarbij eene vergadering van *niet-gescheidenen*, te Delft zamen gekomen, geldt, welke voor het minst niet zullen kunnen gerangschikt worden onder hen, die beschuldigd worden een *nieuw kerkgenootschap* op te rigten. Dat eene diergelijke wereldlijke onderdrukking van Godsdienstige bewegingen niet alleen hard voor hen die ze ondervinden, maar daarenboven onstaatkundig en nadeelig voor den Staat is, leert ons ook het dezer dagen voorgevallene te Hilversum. Daar is, naar wij vernemen, het laagste gemeen binnen de woning,

waar de gescheidenen te zamen kwamen gedrongen; sommigen der aldaar vereenigde personen zijn op de wreedste wijze mishandeld, en het is waarlijk geen wonder, daar de zoo ijverig voortgezette regterlijke vervolging de groote menigte in den waan brengt, dat hier van eenen club muiters en oproermakers de rede is, waarvoor geene straffen te zwaar zijn, en zelfs de Burgemeester van die plaats aan de gerechtsdienaren ten aanhooren van de menigte, welke zich zelve regt meende te mogen doen, tot het uit een *slaan* order gaf. Ook te Gouda hebben diergelijke baldadigheden plaats gehad, en een huis waarvan de glazen en ramen met een gedeelte van het huisraad door steenworpen vernield is, duidt aldaar de plaats aan, waar de gezamentlijke gebeden van Christenen op *Nederlandsch* grondgebied werden gestoord!

In den loop der vorige maand verscheen op nieuw een in den tegenwoordigen toestand onzer Kerk allergewichtigst Werkje van den WelEerw. le Roy, onder den titel: *Aan alle mijne Hervormde landgenooten ter verdediging van mijn in het verleden jaar bij de algemeene Synode ingeleverd Adres en tot verdere voortzetting en uitbreiding van het daarbij beoogde doel, van eene grondige herstelling en tevens ware bevrediging der Nederlandsche Hervormde Kerk.* In het eerste gedeelte van dit belangrijk geschrift worden op eene afdoende wijze beantwoord en wederlegd de Recensie van het Adres in de *Godgeleerde Bijdragen*, en het Rapport in die *Bijdragen* omtrent de bij de laatste Synode ingekomene Adressen in het algemeen: eene wederlegging waarop wij alleen deze aanmerking kunnen maken, dat zij vollediger zoude zijn, indien daarbij tevens in aanmerking waren genomen de twee of drie Vertoogen in dezelfde *Bijdragen* geplaatst, over de bedoeling en de werking van het Dordrechtsche onderteekeningsformulier, en over den zin en de meening van het Haagsche. In het tweede en verreweg het meestbevattende gedeelte van het onderhavige boekske, komt eene zeer aanmerkenswaardige beschouwing van den grondslag en de inrichting onzer Nederlandsche Hervormde Kerke voor, in welke met dringende consequentie wordt betoogd, dat de leer onzer geloofsbelijdenis en des Bijbels omtrent de afzonderlijke en plaatselijke gemeenten, een gewichtig deel onzer geloofsleer, en het wezenlijke grondstelsel der kerk bevat; dat de vereeniging der bijzondere kerken tot een groot kerkgenootschap daarentegen iets meer willekeurigs of althans slechts door de omstandigheden ingevoerd is, en als hoofdvereischte (*conditio sine qua non*) daarvan, de getrouwheid aan de onderling aangenomene verbindtenis in de eenigheid der leer of de geloofsbelijdenis der deelgenooten moet beschouwd worden, zoodat de gehoudenheid der onderscheidene gemeenten aan het geheel van het kerkelijk stelsel, bepaaldelijk dat van 1816, staat of valt met de verbindende kracht en handhaving der formulieren van eenigheid; terwijl dus bij het vervallen dezer laatste, elke gemeente wederom, als in de eerste tijden des Christendoms, onder hare Dienaren en Opzienders in hare oorspronkelijke vrijheid en onafhankelijkheid zoude staan. Omtrent de kerkinrichting van 1816 laat de schrijver zich op de volgende wijze uit: »Het Presbyteriaansche Kerkbestuur benevens de Dienaren en Opzienders is bij de nieuwe inrichting in de afzonderlijke kerken behouden. Niet zoo klaar is dit omtrent de gelijkheid dier bijzondere kerken zelve, en in zoo verre ook der Dienaren en Opzieners, in betrekking tot de Hoofdbesturen, welke als boven alles geplaatst schijnen. Wel zijn de Classikale vergaderingen nog niet geheel afgeschaft; maar hebben echter, nevens de bijzondere kerken en hare Dienaren en Opzieners, alle aandeel aan het beheer der zaken verloren: en dit is ten eenenmale met het genoemde hoofdbeginsel strijdig. Maar dit schijnt mij eer toe een misbruik en verkeerde opvatting van het eerste deel dier nieuwe inrichting, gesterkt door de onverschilligheid en vreesachtigheid van vele Kerkelijken, dan wel het eerste deel zelve dier nieuwe inrichting te zijn.” De Schrijver toont verder hoe hij, door zijn geweten zelf en eene driemaal herhaalde verbindtenis aan dien zuiveren grondvorm der kerke verknocht is; en »daar ik, (vervolgt hij, bl. 110) sedert geene nieuwe verbindtenis heb aangegaan, noch mij van de oude ontslagen, en daar ik van mijne zijde door geene ontrouw, dat ik weet, reden gegeven heb, om de wederkeerige verbindtenis van mijne gemeente aan mij voor vervallen te houden, en deze ook, zoo ver mij bekend is, nog aan de oude gronden vasthoudt, zoo blijf ik mij nog daaraan verbonden achten, protesteer hierbij openlijk en plechtig tegen alles wat daarmede niet overeenstemt, en men mij tegen mijne overtuiging en gegeven woord zou willen opdringen, en houd mij aan geene kerkelijke wetten verbonden, dan die met de beginselen onzer zuivere Hervormde Kerk, in dit geschrift ontwikkeld, en met Gods H. woord overeengebracht kan worden.”

Allerbelangrijkst zijn ook de raadgevingen en wenken die hier, bl. 89–100, met opzicht tot het herstel van kerkelijke tucht en opzicht worden gegeven, vooral ook met betrekking tot de inrichting van het kerkelijk bestuur; en eindelijk verdient ook vooral de opwekking tot waken en bidden tegen de listige aanslagen van den Satan, alle behartiging; waaromtrent de Eerw. Schr. met eene edele openheid en christelijken moed verklaart: »Ik ben in mijn gemoed ten volle verzekerd, dat de hartelijke erkentenis hiervan van wederzijde het middel van vergelijk zal zijn bij allen, van wat partij, die in dit stuk het gewenschte licht verkrijgen, en ik ben voornemens om voortaan, zoo het noodig is, alleen tegen den boozen Vijand en degenen die zich volstrekt door hem willen laten misleiden, in 's Heeren kracht den strijd te voeren.” Och of de Geest des Heeren tot de gemeente wederkeerde en een hernieuwde bloei van de dienst Gods daarvan het gevolg ware (bl. 115)!

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

BERICHT.

Meer dan eens gaf de Redactie der *Nederlandsche Stemmen* over eene gewichtige Kerkelijke aangelegenheid: de Scheiding, hare denkbeelden te kennen, naarmate zich die denkbeelden met den loop der gebeurtenissen bij haar ontwikkelden. Bij een gering verschil ten aanzien van bijkomstigheden, waren het de vier Redacteurs van dit Tijdschrift langen tijd ook op dit punt genoegzaam eens, om de deswege hier geuite gevoelens voor die van elk hunner gemeenschappelijk te kunnen erkennen. Zedert het afdrukken van ons vorig Nummer is in dit opzicht eene aanmerkelijke verandering voorgevallen. Een onzer, Mr. A. M. C. VAN HALL, heeft zich in gemoede verplicht geacht, de gemeenschap der Hervormde Kerk, zoo als die zedert 1816 bestaat, te verlaten, en zich te voegen tot de Gemeente der Gescheidenen. Vereenigd door naauwe banden van vriend- en broederschap in Christus, vereenigd door eene zelfde overtuiging aangaande de geloofswaarheden, in deze bladen meermalen beleden, vereenigd van den beginne door eene kenlijke leiding, tot het oprichten van dit Tijdschrift, zien wij ons ook in dit opzicht weder eenstemmig, dat niemand onzer vrijheid vond, om, ter oorzake van het tusschen ons bestaande verschil in kerkelijke betrekking, dezen gemeenschappelijken arbeid over Nederlandsche aangelegenheden te staken. Wij zetten dus onzen ondernomenen jaargang voort, op den vorigen voet: alleenlijk met dit onderscheid, dat voortaan alle onze Opstellen zullen onderteekend worden, een iegelijk hetzij met den naam of met de voorletters van zijnen Schrijver, en dus bijzonder op het stuk der Scheiding, geheel als individueele gevoelens zullen moeten beschouwd worden.

I. DA COSTA,
H. J. KOENEN,
A. M. C. VAN HALL,
W. DE CLERCQ.

WELKE IS MIJNE BETREKKING TOT DE NEDERLANDSCHE STEMMEN?

De wijziging door ons in het begin van dit Nummer medegedeeld, is van meer gewigt, dan zulks oppervlakkig zoude schijnen. Elk van ons komt daardoor meer onmiddelijk, meer personeel voor de oogen van het Publiek, en ziet zich meer bepaaldelijk geroepen om een getuigenis af te leggen omtrent zijne individueele gevoelens, met opzicht tot de verschillende vragen, wier beslissing in onze dagen de gemoederen bezig houdt. — Wij gevoelen dat de wending welke de gedachten van een onzer genomen hebben, bij velen stof tot beschuldiging zal geven, als of er wankeling in onze denkbeelden had plaats gehad; doch wij moeten ons deze beoordeeling getroosten, overtuigd zijnde dat wij ons in dezen geene onopregtheid bewust zijn, en dat door de overtuiging, die bij onzen medearbeider ontstaan was, de band niet heeft kunnen verbroken worden, die gelegd was op het oogenblik, toen de woelende onrust in de Kerk nog niet naar buiten was uitgebroken. De Nederlandsche Stemmen hadden hunnen oorsprong te danken aan de bij ons opgewekte behoefte, om onder onze Landgenooten een blad in omloop te brengen, hetwelk zoowel den Godsdienstigen toestand meer in het algemeen als de nationale belangen in het bijzonder, uit een Christelijk oogpunt zoude beschouwen, en waarin men zoude trachten om in de Godgeleerdheid de beproefde leer der waarheid tegen eene grovere en fijnere Neologie te handhaven; in de geschiedenis en staatkunde op de genadeleidingen Gods met Zijne Kerk en met ons Vaderland in het bijzonder opmerkzaam te maken, en voorts, zoo hierin als in de letterkunde, die rigting of geest der eeuw te bestrijden, die door zelfverheffing opgeblazen, van God en Zijne openbaring afwijkt, of dáár, waar zij er den schors van behoudt, er de kracht en den geest van verloochent. — Wij wenschten hetgeen God in onze harten levendig had doen worden, ook naar buiten uit te storten, en aan ons Volk te verkondigen dat er geene behoudenis dan in Christus is. Wij wenschten tevens uit dat standpunt de gebeurtenissen dezer tijden te beschouwen, en opmerkzaam te maken op die versnellende ontwikkeling der omstandigheden, die naar ons oordeel met de vervulling der Profetiën in een meer of

min onmiddelijk verband ſtonden. — Wij verlangden, om zonder tot eenige partij te behooren, de zaak van Christus in ons Vaderland voor te ſtaan, en aan te toonen, hoe alle wetenſchappen, die bij de eenzijdige ontwikkeling van den menſchelijken geest, thans maar al te veel gebruikt worden om God te beſtrijden, wederom onder de gehoorzaamheid der waarheid gebragt behooren te worden, en, hoe de menschwordinge Gods in Christus het groote middelpunt is, waaruit alles afgeleid, waartoe alles teruggebragt moet worden. — Deze taak was grootsch en veel omvattend. Het terugzien op onze werkzaamheden toont ons van den eenen kant de blijken van eenen zegen en onderſteuning die wij niet mogen miskennen, doch doet ons tevens erkennen, hoe wij nog ſlechts eene flaauwe bijdrage geleverd hebben tot de bereiking van een doel, hetwelk zoo veel meer inſpanning, zoo veelomvattende kennis, zoo vele diepte van inzigten vereischt. Waarlijk de beantwoording aan de grootſche taak die wij ons voorſtelden, zoude meerdere kundigheden dan de onze, een meer onafgebrokenen ijver, ja zelfs eene meerdere ruimte van tijd vorderen, dan wij daaraan konden toewijden. Het was onvermijdelijk, dat bij het behandelen van zoo vele punten van eenen teederen en betwistbaren aart, wij meermalen moesten mistasten. Zoo wij bij zommigen aanmoediging vonden, bij velen daarentegen ontmoetten wij mistrouwen. Men meende altoos dat wij ons laatſte woord nog niet hadden uitgeſproken, en dat er geheime bedoelingen achter onze woorden verborgen lagen; en meer en meer werd het ons uit de ondervinding blijkbaar, hoe moeilijk het is de gebeurtenisſen te beoordeelen die onder onze oogen geſchieden, en waarvan de overbrenging meestal zoo zeer afhangt van de perſoonlijke gunst of ongunst die omtrent dezelve gevoed wordt. — Wat ook het verdere lot van dit Blad moge zijn, hetzij hetzelve tot een voortdurend beſtaan geroepen is, hetzij hetzelve ſlechts tijdelijk tot de vervulling eener beſtaande behoefte heeft moeten ſtrekken, dit blijft ons duidelijk, dat het hoogst belangrijke ſtandpunt waarop wij ons geſteld zagen, eene voortdurende behartiging verdient, en dat het niet aan zielen ontbreekt, die behoefte hebben aan de wijze van beſchouwing die door ons op den voorgrond geſteld is.

Na nog met een woord aan de gemeenſchappelijke overtuiging, die aanleiding tot de oprichting der Stemmen gaf, herinnerd te hebben, zie ik mij verplicht, om bij het eerſte artikel hetwelk door mij zal onderteekend worden, ook van mijne perſoonlijke betrekking tot dezelve met een woord te gewagen. — Vroeger min of meer door letterkundige werkzaamheden bekend, wenschte ik mij het Euangelium van Christus niet te mogen ſchamen, en openlijk te erkennen dat ſints het belang der ziele mij op het hart gedrukt werd, en ſints ik Jezus Christus als mijnen Heer en mijnen God mogt belijden, deze zaken mij zoo gewigtig zijn voorgekomen, dat ik begrepen heb aan alle letterkunde, die daarmede niet in een min of meer onmiddelijk verband ſtaat, geene waarde meer te kunnen hechten, en dat ik verlangd heb, alle gave die mij gegeven ware, te mogen dienstbaar maken aan de uitbreiding van het Rijk van Christus. Toen mij derhalve door vrienden, met wie ik eenſtemmig mag denken, werd voorgeſteld, om tot de daarſtelling van zoodanig een Tijdſchrift, in hetwelk Christus verkondigd zoude worden, mede te werken, vermeende ik mij daaraan niet te mogen onttrekken, hoewel mij geenszins ontveinzende, dat de aart en omvang mijner beroepsbezigheden bij hun ſteeds toenemend belang, mij niet zouden toelaten, om aan de gewigtige onderwerpen in deze bladen behandeld, dien tijd en ſtudie toe te wijden, waarop zij aanſpraak kunnen maken. — Ook thans nog is het verlangen bij mij levendig, om mijne gave, hoe gering dezelve zij, in dezen te mogen toebrengen, en om in de wrijving en worſteling van denkbeelden, die meermalen de ontwikkeling vergezelt dier gevoelens, die voor ons hart zoo belangrijk zijn, meer en meer tot eene diepere inzage te geraken van mijne eigene onmagt en van de heerlijkheid van mijnen God en Verlosſer, opdat de woorden, die wij tot motto namen: *Ik hebbe geloofd, daarom hebbe ik geſproken*, indedaad de taal mijner ondervinding mogen worden.

Het is onlochenbaar dat onze wijze van beſchouwing der waarheid, ſteeds in een onmiddelijk verband ſtaat met die genadige leiding Gods, waardoor zij het eerst dierbaar aan ons hart geworden is. — Het eerſte licht dat mij opging was, toen mij het Oude Testament in al zijne majeſteit en hooge beduidenis geopend werd, toen ik den lijdenden en verheerlijkten Messias van Geneſis tot op Maleachi zag voorzegd en afgeſchaduwd, en toen ik iets mogt inzien van dat heerlijk verband tusſchen de voorſpelling en de vervulling, waardoor Christus de Alpha en de Omega wordt. Hetgeen tot nu toe in mijne ſchatting ſlechts koude leerſtukken geweest waren, was mij nu levende waarheid geworden. Ik zag toen nog maar de heerlijkheid van het woord Gods in, en mogt eerst later bij aanvang, in de onreinheid en het verderf van mijn eigen hart ingeleid worden. Toen ik ſedert bekend werd met de heerlijke gedenkſtukken uit den tijd der Hervorming, de blijken van het geloof der Vaderen, mogt ik daarin met zegen voor mijn gemoed, die waarheden herkennen, die aan mijn harte levendig waren geworden uit het Woord, maar ik ſtond echter tot dezelve in eene andere betrekking dan degenen, die uit die ſchriften zelve met de waarheid bekend waren geworden. Toen de Heere het mij, zoo ik vertrouwen mag, duidelijk maakte, dat de belofte mij en mijne kinderen toebehoorde, en dat ik gedrongen werd om aan dezen het teeken des waterdoops, als het zegel der eeuwigblijvende belofte Gods te doen ontvangen, gevoelde ik mij als van lieverlede geleid in eenen tak der beſtaande Gereformeerde Kerk, zonder mij eenigzins te kunnen ontveinzen, dat door vele leden dier Kerk, die overtuigingen die mij dierbaar geworden waren, en zonder dewelke het leven voortaan geene waarde meer voor mij had, als overdrijving of dweeperij beſchouwd werden. — Meer en meer werd echter mijn

oog gerigt op het werk Gods in alle landen en wereld-deelen, op de toeneming van Zijn licht, bij de verdikking der duisternis, die te gelijk plaats had, en op de toebereiding onder alle zigtbare gemeenten van die Kerk die verborgen is voor het zinnelijk oog, maar die bestaat voor de ondervinding des harten, en voor het geloove. Deze zal gereed zijn in de ure der beproeving, die over de wereld komen zal! Ik zag een tijdperk zich overal ontwikkelen, gelijk staande in vele opzigten met dat der Hervorming, en de oude waarheid overal met nieuwen ijver en levendigheid verkondigd. Ik zag hier en ginds de oogen van verdoolde schapen uit Israel geopend, als eerstelingen van dien oogst, die eenmaal ingezameld zal worden, ten tijde als geheel Israel zalig zal worden. Ik hoorde in het diep verbasterd Genève de Godheid van onzen Heere tegenover alle de listen en verdraaijingen van het Arianismus weder met nadruk verkondigen; en ik werd door banden der liefde naauw verbonden aan die inrigting die aldaar in afhankelijkheid van God werd daargesteld, en die als eene banier ook voor het naburig Frankrijk reeds met zoo veel zegen bekroond is geworden. Ik zag in dat Frankrijk, alwaar de versmading van God en Zijn woord zulk eenen hoogen trap bereikt hebben, een licht opgaan, hetwelk aldaar, na het tijdstip der Hervorming, zoo schaarsch had geschenen. De voeten dergenen die de goede boodschap verkondigen, worden op de bergen gehoord. Eenvoudige Christenen brengen de Bijbels in de hutten, waar God de behoefte naar Zijn woord heeft opgewekt. Kleine gemeenten worden gevormd in die plaatsen waar nog kort geleden het duistere bijgeloof geen anderen vijand vond dan een ligtzinnig ongeloof. In Duitschland zag ik de waarheid onder den schijn eener valschelijk genaamde wetenschap meer en meer bestreden door een dieper ongeloof, doch tevens God de Zijnen verzamelende, en overal kleine gemeenten gevormd, niet door uiterlijke, maar door innerlijke banden der liefde en des Geestes vereenigd. — In het verafgelegen America zag ik eene zucht tot uitbreiding van het Rijk der Waarheid en tot verkondiging des Euangelies ontwaken, die getuigen dat God bedoelingen van vrede heeft met de eilanden en de einden der aarde, en dat Hij ook aldaar de Zijnen wil inzamelen! — Uit het naburig Engeland kwam de roepstem tot mij over: De Heere komt! en ik zag dat gewigtig leerstuk, meestal zoodanig op den achtergrond gesteld, dat het geheel buiten practikalen invloed bleef, en tot op eenen onafzienbaren afstand verschoven werd, thans weder, gelijk bij de eerste Christenen, tot eene levendige hope der Kerke gesteld en aldus verkondigd. — In de zamenstemming van dit alles gevoelde ik een getuigenis, dat wij eenen hoogst gewigtigen tijd beleefden, en werd mijn verlangen versterkt, om in innige vereeniging met de getuigen Gods onder alle volkeren, als leden van één ligchaam, ook in de kracht des geloofs mijn getuigenis te mogen inbrengen dáár en wanneer ik daartoe geroepen zal worden. Dat er in ons Vaderland eene worsteling over kerkelijke zaken aanstaande was, kon door niemand ontkend worden die den geest des tijds had nagegaan. De liefde voor de oude regtzinnigheid was immers nog geenszins uitgebluscht, maar in den boezem des volks op eene treffende wijze bewaard gebleven; alleen werd hare stem versmoord, door dat de uitkomende Werken en Tijdschriften meestal de tolken van het haar tegenovergesteld gevoelen waren. Toen in 1823 de Bezwaren tegen den Geest der Eeuw, en in 1827 het Adres aan mijne Hervormde geloofsgenooten verscheen, was het duidelijk te bespeuren hoeveel zamenstemming de gevoelens in beide stukken gehandhaafd, in ons land vonden. Beide stukken bleven echter buiten onmiddelijken invloed, daar eerst na den Belgischen opstand Oud-Nederland weder op zich zelve stond, en toen eerst zijne nationaliteit zich weder ontwikkelde, en een der hoofdtrekken van dezelve, om namelijk boven alles gewigt aan zaken van Godsdienst te hechten, op nieuw te voorschijn kwam. Al ware er ook niemand geweest die den brand in het kruid had gestoken, de mijn zoude ter zijner tijd toch gesprongen zijn, want bij velen hadden, te gelijk met de toeneming van ligtvaardigheid en ongeloof van eenen anderen kant, de gebeurtenissen der laatste tijden eenen zegen gehad, door de gemoederen tot nadenken op te wekken. Meermalen is in deze Stemmen betoogd, welke oorzaken van ontevredenheid en ontrusting den toestand der Kerk opleverde. De overtuiging daarvan heeft eene tweederlei werking ten gevolge gehad. Sommigen hebben vermeend niet langer tot de gemeenschap eener Kerk te behooren, waarvan het bestuur de waarheid, die den band dier Kerk uitmaakt, niet meer als kenmerkend belijdt, en zij hebben zich van dezelve afgescheiden. Anderen zijn van oordeel, evenzeer tegen de ongetrouwe handelwijze van het Kerkbestuur te kunnen protesteeren, zonder daarom den uiterlijken band los te rukken met eene gemeente, waarin het nog toegelaten wordt de waarheid, zoo als dezelve in Gods woord vervat is, te verkondigen. Zij wenschen bewaard te worden in afhankelijkheid, tot op dien tijd wanneer de Heere zijne Kerk zelf uit de verschillende gemeenten vergaderen zal, en zien veel bedenkelijks in de stichting eener nieuwe Kerkgemeenschap. Tot het laatste gevoelen beken ik ook te behooren, en ik wensche daarin te volharden, tot zoolang mij de Heere eene andere overtuiging schenkt. Met de *Stemmen* gevoel ik echter deelneming en overeenstemming met al degenen die den Heer Christus in waarheid lief hebben, ik verlang te getuigen tegen degenen die hen verdrukken, en met hen in den band der liefde vereenigd te zijn. Opmerkelijk is het mij dat de oprigting, in vele opzigten, van de geringen en verachten van den lande uitgaat, en ik wensch door hun ijver verwakkerd te worden. Moet er een smaad om Christus wille geleden worden, dan bid ik den Heere, dat Hij mij verwaardigen moge dien te dragen, en den tegenstand mijner Hem vijandige natuur, overwinne op Zijnen tijd. Van den anderen kant wensche ik echter mij aan geen juk van menschen te onderwerpen. — De lezers van dit Tijdschrift zullen het mij vergeven dat ik van mij zelven

gesproken heb. Bij den aanvang onzer werkzaamheden hebben wij eene gezamenlijke belijdenis afgelegd, waarop wij ons ook thans nog met vrijmoedigheid meenen te mogen beroepen. Thans echter was de ontwikkeling van dien aard geworden, dat ik het pligt vond het bijzonder standpunt aan te wijzen, waarop ik mij geplaatst vond, met opzigt tot die gebeurtenissen, die sedert de voormelde oprigting hebben plaats gehad. De Heer zal dengenen die door Zijne genade waarheid mag zoeken, het eenige noodige niet onthouden. Hij toch weet dat wij stof zijn, en dat zelfs dáár, waar wij Zijne waarheid handhaven, wij dien schat dragen in aarden vaten.

WILLEM DE CLERCQ.

DE BRIEF AAN DE HEBREËN.

Reeds voorlang was het ons voornemen eenige denkbeelden in dit Blad mede te deelen, zoowel omtrent den Schrijver, als omtrent den hoofdinhoud van dit veel bevattende, naar onze overtuiging in nadruk Apostolische geschrift. Het was voornamelijk de aankondiging van een toen nog ter perse liggend Werk van den hooggeleerden Dr. Tholuck (Theol. Prof. te Halle), die ons dat voornemen deed uitstellen. Thands verscheen deze, door velen met verlangen te gemoet geziene bearbeiding van den Brief aan de Hebreën, in het licht (1). Het behoort noch tot onze bedoeling of bereik, noch tot de bestemming van dit Tijdschrift hier eene wetenschappelijke opgave en beoordeeling van dezen veelzins merkwaardigen Commentarie te ondernemen. Alleenlijk verlangden wij ons den arbeid van den zoo te recht beroemden Hoogleeraar ten nutte te maken, om de twee straks genoemde onderwerpen met te meerder grondigheid, mocht het zijn, voor ons zelven te leeren verstaan, en aan onze lezers voor te stellen. Wij willen dan nu in eene eerste Afdeeling van dit Opstel die zeer belangrijke vraag op het gebied der heilige Oordeelkunde in oogenschouw nemen: of de Apostel Paulus al dan niet voor den Schrijver van den Brief aan de Hebreën te houden zij? In eene tweede Afdeeling zouden wij ons dan meer bepaaldelijk bezig houden met den hoofdinhoud van den Brief zelven, vooral uit het oogpunt der overeenstemming tusschen het wezen en de Schriften des Ouden, en die des Nieuwen Testaments.

I.

Het is vooral bij de behandeling van de vraag over den Schrijver van den Brief, dat wij van Dr. Tholucks hooggeschatte voorlichting in velen hier een dankbaar gebruik maken, offschoon ten aanzien van de beantwoording dezer vraag bij vernieuwing tot eene tegenovergestelde uitkomst geleid. Met grondige wetenschap, met juistheid van gevoel en smaak, zoo in de geestelijke bevatting veelal, als in de spraak- en uitlegkundige bewerking, vereenigt de schrandere Hoogleeraar in dit zijn Werk eene naauwgezette onpartijdigheid, hem, althands van de zijde der bestrijders van den Pauliaanschen oorsprong des Briefs, misschien alleen met zijnen voornaamsten Voorganger Bleek gemeen. Jammer slechts dat ook weder in dit Werk, gelijk te meermalen bij onze Duitsche naburen, eene soort van weelde van geleerdheid heerscht, aan de klaarheid der redeneeringen zomtijds hinderlijk genoeg; eene te uitsluitende beschouwing van zijn onderwerp door het wetenschaplijk glas, dáár, waar misschien het bloote maar eenvoudige oog wellicht juister zou hebben kunnen waarnemen. Dan, als gezegd is, wij treden hier in geene eigenlijke beoordeeling van eenen arbeid, waarin, naar den hedendaagschen stand der Godgeleerdheid in Duitschland, zeer onderscheidene elementen opgenomen werden, die voor zeer onderscheidene schatting vatbaar zijn. Wij hebben hier vooral met de grondig bewerkte *Inleiding* van het Werk te doen, waarin de vraag over den Schrijver van den Brief, na breedvoerige voorstelling, ontwikkeling, en beredeneering der veelsoortige gronden voor en tegen deszelfs afkomst van Paulus, overeenkomstig des Hoogleeraars overtuiging wordt beantwoord (1). Aan den lof van naauwgezette onpartijdigheid, dien wij den hooggeleerden Schrijver toebrachten, achte men niets te kort gedaan door de voorloopige opmerking, dat in het bestemmen dezer overtuiging wel eenigzins de thands heerschende denkwijze in de Godgeleerde wereld haren invloed mag gehad hebben. Daar, waar slechts een klein gewicht noodig is om den evenaar te doen overhellen, is het niet bevreemdend, dat die invloed, zelfs buiten de zelfbewustheid van den oordeelkundigen Hoogleeraar, iets beslissends voor hem gehad hebbe. Plaatsen althands als de volgende konden niet anders dan tot onze bevestiging strekken in het afleiden van een geheel tegenovergestelde slotsom, uit de door hemzelven gelegde of erkende gronden: »Wat de vraag betreft (zoo lezen wij reeds in het *Vorwort* S. X.) omtrent de Pauliaansche afkomst van den Brief, zoo heeft men tot hiertoe, mijns bedunkens, de bewijzen die *daarvoor* schijnen te strijden, geen volle gerechtigheid laten wedervaren. In der daad *zoude ik nog meer daarvoor hebben kunnen zeggen, dan ik gezegd hebbe*, ware niet de indruk van het geheel (*der Totaleindruck*) bij mij zoo beslissend geweest daartegen.” Doch wij gaan tot het eigenlijke onderwerp zelve van deze onze Beschouwingen over.

De vraag, of de Brief aan de Hebreën door den Apostel Paulus geschreven zij, heeft zedert de vroegste eeu-

(1) *Kommentar zum Briefe an die Hebräer von* Dr. A. THOLUCK, Hamburg 1836, gevolgd van twee ook afzonderlijk verkrijgbare Bijlagen: *Ueber die Citate des Alten Testaments im Neuen Testamente, und Ueber den Opfer- und Priesterbegriff im Alten und im Neuen Testamente.*

(1) Het is hoofdzakelijk in het Eerste Hoofdstuk dezer Inleiding, dat de gewichtige vraag omtrent den *Schrijver* behandeld wordt. Het onderzoek aan wie, in welke taal oorspronklijk, op wat tijd en op wat plaats, met hoedanige bedoeling en van hoedanigen Godgeleerden inhoud en beduidenis, mitsgaders met hoedanig gezag de Brief geschreven zij, vervult de vijf volgende Hoofdstukken. Het zevende bevat de Geschiedenis der Uitlegging.

wen der Kerk de gevoelens op meer dan ééne wijze verdeeld gehouden. Terwijl de Oosterfche Kerken en Griekfche Kerkvaders zoo goed als eenparig denzelven onder het getal der Heilige Schriften rekenden, en aan den Apostel Paulus, als den middelijken Opfteller toefchreven, zoo erkenden daarentegen de Westerfche Kerken en derzelver voorname Schrijvers (als Tertullianus, Cyprianus en anderen) gedurende de tweede en derde eeuw, noch den Pauliaanfchen oorfprong, noch het kanoniek gezag van den Brief. Doch ook in de (Oosterfche) Kerk van Alexandrië, waar die beide anders niet betwijfeld werden, daar beftond reeds vroeg eenig verfchil, althands eenige onbepaaldheid van gevoelens in een meer bijkomftig opzicht ten deze, daar b. v. de beroemde Origenes (in de derde Eeuw) van meening was, dat wel de denkbeelden (νοήματα) in allen gevalle aan den Apostel toebehoorden, maar dat wegens de meerdere keurigheid van ftijl en fpraak, de bewerking aan de hand van Lucas, of eenig ander medgezel van Paulus konde toegefchreven worden; terwijl Clemens van Alexandrië (een Kerkvader uit dezelfde eeuw) van begrip was, zoo als ook in veel later tijd door zommigen gegist is, dat Paulus wel den Brief zal opgefteld hebben, doch dat onze Griekfche text eene overzetting zoude zijn, vervaardigd door Lucas. Dan, terwijl bij de Oosterfche Kerken en Kerkvaders al meer en meer in de volgende eeuwen het vroegere gevoelen bevestigd werd, begonnen ook de Latijnfche Kerkvaders der vierde eeuw, als Ambrofius, Hilarius, en anderen, den Brief aan de Hebreën voor een Schrift van Paulus te erkennen. De laatfte fporen evenwel van den lang in het Westen gevoeden wederftand of twijfel verdwenen eerst in de zevende eeuw. Later heeft het Concilie van Trente de Apostolifche afkomst van den Brief als Roomfche Kerkleer vastgefteld, door de erkenning van *veertien* Brieven van Paulus in den Canon des Nieuwen Testaments. Doch reeds was, bij de herleving van Godgeleerdheid en letterkunde in de vijftiende en zestiende eeuw, de twijfel aan den Pauliaanfchen oorfprong, door Erasmus het eerst, weder verwakkerd geworden. Luther, als bekend is, nam den Brief aan de Hebreën niet onder de onbetwijfelde H. Schriften des N. Testaments op, en hield den Alexandrynfchen Schriftgeleerde Apollos (Hand. XVIII.) voor den Opfteller. Calvyn, fchoon den Brief zelven hooger achtende, ontkent evenzeer ten ftelligfte, dat dezelve door Paulus zoude gefchreven zijn; en zoo doet ook, tegen het gevoelen door zijne Kerk beleden, de Cardinaal Cajetanus. Later kwamen de Godgeleerden beide in de Lutherfche en in de Gereformeerde Kerken weder meer algemeen tot de erkentenis van den Pauliaanfchen oorfprong terug, gelijk onder vele anderen onze Witfius (in zijne *Meletemata Leydenfia*) dien met vele bewijzen geftaafd, en insgelijks onder de Evangelifche Duitfchers Bengel in zijnen *Gnomon* dien met ijver verdedigd heeft. Later heeft ook in dezen de bekende Semler het fein tot den aanval tegen de gevestigde denkwijze gegeven. Na hem heeft ook (J. D.) Michaëlis den Pauliaanfchen oorfprong, eerst zeer fterk door hem verdedigd, zoo goed als opgegeven. Tegen Storr die (a°. 1789) met groote geleerdheid dien oorfprong verdedigde, kwam (a°. 1791) Ziegler op. In onze eeuw hebben zich achtereenvolgends Berthold, Seyffarth, Schulz, met onderfcheidene mate van bekwaamheid en goede trouw insgelijks *tegen* verklaard, en eindelijk met den meesten lof van geleerdheid, fcherpzinnigheid en onpartijdigheid in het tegen elkander ftellen der bewijsgronden, de in Duitschland hooggeachte geleerde, Bleek (a°. 1828). Bij dezen voegt zich eindelijk nu ook, als wij reeds aanduidden, D[r]. Tholuck. Even als in Duitschland, wordt ook bij ons onder Godgeleerden en Leeraars ten huidigen dage door: *den Schrijver van den Brief aan de Hebreën* de Apostel Paulus wel niet verftaan. Het ontbreekt evenwel nog heden niet aan verdedigers (uit onderfcheidene ftandpunten) van het gevoelen, dat ook wij verklaarden te blijven aankleven. Onder dezen werden in de meergemelde Inleiding voornamelijk vermeld de ftemmen van den Noord-Americaanfchen Hoogleeraar Stuart (in zijne doorwrochte Uitlegging van den Brief, 2[de] uitgave 1833), van Hug, Paulus van Heidelberg, Hofftede de Groot, Steudel, Stein, enz. Dat onder deze ftemmen niet is gewag gemaakt van Pastor Gelpke, en zijn reeds in 1832 uitgekomen gefchrift over dit onderwerp, mag misfchien veroorzaakt zijn, doordien hetzelve niet in Duitschland, maar hier te lande uitgegeven werd (1). Schoon allerminst vereenigd met de onderftelling (waaruit Gelpke meer dan eene bijzonderheid poogt te verklaren) van eenen bijzonderen invloed dien Seneca en zijne Stoïfche wijsbegeerte op den Apostel Paulus en de leer van den Brief aan de Hebreën, zoude gehad hebben, zoo vonden wij evenwel ook in deze Verhandeling menige merkwaardige opmerking ter oplosfing van zommige voorname redeneeringen, door de tegenftanders van den Pauliaanfchen oorfprong gebezigd.

Doch genoeg van de gefchiedenis des gefchils: zien wij thands meer bepaaldelijk van de wederzijdfche bewijsgronden, om vervolgens zoo over dezer waarde, en met elkander vergelekene kracht, als in het geheel over de vraag zelve onze eigene gedachten te ontwikkelen.

Het gevoelen, dat den Brief aan Paulus toefchrijft, grondt zich, behalve (als wij zagen) op het gezag der oude Oosterfche Kerken en Kerkvaders, voornamelijk op de volgende *innerlijke* blijken: 1°. de aanduidingen van den perfoon en omftandigheden des Apostels, in het dertiende Hoofdftuk (vs. 18 en 19, 23 en 25) voorhanden; 2°. de overeenftemming met de dertien onbetwijfelde Brieven van Paulus in de leer, mitsgaders 3°. in de orde van behandeling, de wijze van groeten, enz. 4°. het Apostolisch karakter van geheel den toon des Briefs; 5°. het kenlijk Pauliaanfche in de wijze van redeneeren, in uitdrukkingen, in aanhalingen.

Daartegen wordt van den anderen kant voornamelijk gedrukt: 1°. op het ontbreken van den naam en gewonen groet des Apostels aan het hoofd van den Brief;

(1) *Vindiciae Originis Paulinae ad Hebraeos Epistolae, nova ratione tentatae*, a M. FRID. CHRIST. GELPKE *Pastore apud Wermsdorfienfes etc.* Lugd. Batav. ap. S. et I. Luchtmans. 1832.

2°. op de plaats (Hoofdst. II. vs. 3), alwaar de Schrijver zich zelven mede begrijpt onder degenen, aan wie de verkondigde *zaligheid bevestigd is geworden van de genen die den Heere gehoord hebben;* 3°. op de veel zuiverder Grieksche spraak, en den meer redekunstigen stijl, waardoor zich de Brief aan de Hebreën van de dertien erkend-Pauliaansche onderscheidt; 4°. de menigte uitdrukkingen, die nergens elders door Paulus gebruikt worden; 5°. geheel het onderwerp van den Brief, t. w. het Hoogepriesterlijke ampt van den Middelaar, als hetwelk in geen anderen Brief van den Apostel, en allerminst op zoodanige typische wijze, geleerd zal zijn. — Voorts zou het gezag der Westersche Kerken tegen de Pauliaansche afkomst, dat der Oostersche, ten behoeve van dien oorsprong, rijkelijk opwegen.

Zien wij van een iegelijk dezer bewijsgronden, en wel bepaaldelijk van de innerlijke, uit den Brief zelven afgeleid, het nadere. Wij beginnen met degene, welke vóór den Pauliaanschen oorsprong des Briefs getuigen.

A. De plaatsen, dan *ten eerste*, uit het Dertiende Hoofdstuk, waarop zoo straks gewezen werd, als bevattende eene klare aanduiding van den persoon en omstandigheden van den Apostel, worden zelfs door de voorstanders van het tegenovergestelde gevoelen, als zeer gewichtig ten voordeele van het onze erkend. En inderdaad! denken wij niet als van zelve aan den Apostel Paulus, bij die hem zoo eigene aanbeveling (vs. 18): *Bidt voor ons?* vooral met de daaraan verbondene bemoediging (vs. 19): *Opdat ik te eerder ulieden mag wedergegeven worden?* men vergelijke Colosf. IV. vs. 3. 1 Thesf. V. vs. 25 enz. en vooral de plaats in den Brief aan Philemon (vs. 22): *Ik hope dat ik door uwe gebeden ulieden zal geschonken worden.* Worden niet onze gedachten bij des Apostels gevangenschap te Rome bepaald, als wij (vs. 23) lezen van de *loslating* van Timotheus, en (vs. 24) den *groet der gene die uit Italië zijn?* terwijl de melding van den *broeder Timotheus* ons onmiddelijk herinnert aan de naauwe geloofs- en amptsbetrekking die tusschen den Apostel en dezen jeugdigen discipel bestond, welken hij niet (zoo als Calvyn hier tegenwerpt) alleenlijk met den naam van *zijnen zoon* onderscheidt, (hetgeen hij alleenlijk *tot hem* schrijvende doet), maar ook meermalen elders *van hem* sprekende, den *broeder Timotheus* genaamd heeft. Men zie 2 Cor. I. vs. 1. Colosf. II. vs. 1. Phil. V. 1. 1 Thesf. III. vs. 2. — Wat den groet (vs. 24) aangaat, te onrechte hebben Bleek en anderen beweerd, dat de Grieksche uitdrukking οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας niet anders kan beteekenen, dan broeders, uit Italië *afkomstig*, *voortvluchtig*, en geenzins met den Schrijver werkelijk zich in Italië bevindende; de gewone vertaling en opvatting wordt door Tholuck zelven (ad h. l.) uitvoerig gehandhaafd. Het Grieksche taaleigen duldt even goed het voorzetsel ἀπὸ als ἐκ in den zin, dien ook wij hier aannemen, en waaruit wij het bewijs afleiden, dat de Schrijver van den Brief aan de Hebreën zich in Italië bevond. Alle deze omstandigheden nu te zamen genomen wijzen ons zoo duidelijk op Paulus, dat men wel aan geen ander voornaam Leeraar of Voorganger uit de Apostolische tijden den Brief zou kunnen toeschrijven, zonder de onderstelling eener gelijkheid van plaatsing en betrekking tusschen Paulus en zoodanigen eenen *anderen* schrijver, welke zich door geenerlei waarschijnlijkheid laat goed maken.

Wat, *ten tweede*, de overeenstemming tusschen de geloofsleer in den Brief aan de Hebreën ontwikkeld of ondersteld, en die van Paulus betreft, deze wordt door de meest bevoegde stemmen van wederzijde erkend (1). De verscheidenheden, die door Bleek en Tholuck, schoon zonder daar veel gewicht aan te hechten, worden aangeduid, zijn òf van bloot ontkennenden, en dus weinig of niets bewijzenden aart, (als b. v. het *niet* vermelden van de roeping der Heidenen), òf zij staan met het geheele doel en onderwerp des Briefs in een zoo naauw verband, dat daaruit nimmer iets met grond tegen de door ons voorgestane meening kan afgeleid worden; gelijk b. v. wanneer aangemerkt wordt, dat nergens Paulus zoo doorgaans *typisch* redeneert, als in den Brief aan de Hebreën geschiedt. De *typische* beschouwing toch staat hier overal in het onafscheidlijkst verband met het hoofdonderwerp zelve, te weten, Jesus Hoogepriesterschap naar de voorbeelding van het Aäronsche, naar de ordeninge van Melchisedek. Ook de voorstelling van *het geloof* wijkt in den Brief geenszins af van de leer van Paulus, schoon dan ook uit den aart van het onderwerp het geloof (bepaaldelijk in de voorbeelden van Hoofdst. XI. waarbij evenwel op vs. 7 bijzonder staat te letten) hier meermalen in zijne werkzaamheden naar buiten, dan in zijn grondwezen, dat is, als de omhelzing der gerechtigheid die uit God in Christus is, beschouwd worde.

De orde en wijze van behandeling, *ten derde*, wijzen ons hier weder duidelijk genoeg op de manier van Paulus; met uitzondering alleen van den ontbrekenden groet aan het hoofd, waarvan straks nader. Geheel overeenkomstig toch met de gewone verdeeling die wij in de Brieven van Paulus opmerken, gaat hier regelmatig de ontwikkeling der geloofsleer, het dogmatische gedeelte, vooraf; daárop volgen de meer praktikale gevolgtrekkingen of vermaningen, bepaaldelijk in het laatste Hoofdstuk op den aan den Apostel, bij dit onderwerp ook elders (Rom. XII. XIII. XIV. 1 Thesf. V. enz.) gebruikelijken, meer of min aphoristischen, toon. Doch vooral komt hier in aanmerking het eigenaartige der slotgroetenis (vs. 24 en 25), en zeer bijzonder de door Paulus in alle zijne Brieven, met meerdere of mindere omschrijving naar de gelegenheid van het oogenblik, gebezigde zegenbede: *De genade zij met u;* eene overeenkomst, die ons daarom beslissend dunkt, daar noch Johannes, noch Judas, noch Jacobus hunne Zendbrieven op deze wijze besluiten, terwijl Petrus zijnen eersten Zendbrief met de toebidding van *Vrede*, zijnen

(1) Zoo, b. v. door DE WETTE zelven: *Ich halte die christliche Ansicht des Briefstellers in der Hauptsache für dieselbe, welche auch der Apostel Paulus hat.* SCHULZ heeft zijne vreemdaartige onderstelling tot betoog eener tegenovergestelde meening later herroepen.

tweeden met eene lofzegging eindigt. De Openbaring van Johannes alleen, als die alle O. en N. Testamentische bestanddeelen in zich op schijnt te nemen, wordt besloten met den Pauliaanschen *genadegroet*. Dat inderdaad deze *genadegroet* voor een opzettelijk onderscheidend kenmerk der Brieven van Paulus mag gehouden worden, volgt wel niet onmiddelijk, doch bij eene, onzes inziens, zeer aannemelijke gevolgtrekking, uit de plaats (2 Thesf. III. vs. 17 en 18): *De groetenis met mijne hand Pauli, 't welk is een teeken in een ieder Zendbrief, alzoo schrijve ik: De genade onzes Heeren Jesu Christi* (dat was namelijk de bedoelde eigenhandige groetenis) *zij met u allen. Amen.* Daar immers de Apostel het oorspronklijk zijner Zendbrieven door dezen eigenhandigen zegengroet onderscheidde, mag men, dunkt ons, eigenaartig onderstellen, dat in de afschriften en afdrukken, waar dat merk van Paulus noodwendig ontbreekt, de plaats daarvan nog steeds eenigermate vervuld blijft door dien met geheel zijne persoonlijkheid zoo zeer zamenhangenden groet: *genade*.

Wij voegden, in de *vierde* plaats, hierbij, geheel den toon van Apostolisch gezag, die, naar ons gevoel zich klaar genoeg laat waarnemen, schoon ook als het ware buiten en zelfs tegen de bedoeling van den Schrijver, als die hier niet tot de Heidenen, welker Apostel hij was, maar als een Hebreeuwsche broeder tot zijne broederen het woord voerende, zijn Apostolisch ampt geheel niet op den voorgrond stelt, maar toch zijn Apostolisch karakter daarbij niet zoo verre kon of mocht verloochenen, dat de kenmerken daarvan geheel verborgen konden blijven. Wij vinden die kenmerken sprekend genoeg in de vermaningen Hoofdst. VI. vs. 1 en volg. XII. vs. 4 en volg. XIII. vs. 21, waartegen niet strijdt de nederigheid van vs. 22, van de Apostolische toespraak ook elders niet gescheiden; (b. v. 1 Pet. V. vs. 1). De uitdrukking: *ik bidde u* (Gr. παρακαλῶ) is bij Paulus, als hij vermaant, zeer bijzonder gebruikelijk. Men vergelijke Rom. XII. v. 1. XV. v. 30. XVI. v. 16. 2 Cor. II. v. 8. X. v. 1. Eph. IV. v. 1. 1 Thesf. V. v. 14 enz. Den indruk, dien de toon van den Brief aan de Hebreën ten aanzien van den persoon en de waardigheid des Schrijvers doorgaans op ons maakt, weten wij niet beter te vergelijken, dan bij de majesteit van een Vorstelijk personaadje, wien, ook waar hij het *incognito* strengst tracht te bewaren, buiten eigen weten of bedoeling, telken oogenblik houding en uitdrukking kenbaar maken, en, om zoo te zeggen, verraden.

Onder de menigte, *eindelijk*, van treffende en, onzes inziens, beslissende overeenstemmingen in den gang der redeneering, in uitdrukkingen, en in aanhalingen uit het Oude Testament, tusschen onzen Brief en de Dertien algemeen als van Paulus erkende, maken wij alleenlijk op de volgende opmerkzaam:

Als voorbeeld van de bij dezen Apostel zoo vaak voorkomende tusschenrede (*parenthese*), lette men op den zamenhang van Hoofdst. V. vs. 10 en 11 met Hoofdst. VII.; daar al het tusschen beide staande (Hoofdst. V. tot het einde en Hoofdst. VI. geheel) parenthetisch is. Alleenlijk veroorzaakt in dezen Brief de meer stille en statige gang der volzinnen geene dergelijke spraakkunstige onregelmatigheden in den zamenhang (ἀνακόλουθα), als anders bij den sneller en levendiger gang der redeneering in Paulus overige Brieven het geval is. Doch van het meer plechtige en oratorische des Briefs, waarmede dit opgemerkte zamenhangt, hopen wij later de rede op te sporen. Nog merke men op het veelvuldig gebruik van het redegevend woordje *want* (γὰρ), in dezen en alle de Brieven van den Apostel Paulus; voorts op dat eigenaartig stilstaan bij de slotsom van een ten einde gebracht betoog, hetwelk wij ontmoeten bij den aanvang zoo wel van het Achtste Hoofdstuk aan de Hebreën, als van het Vijfde en Achtste Hoofdstuk aan de Romeinen, die uit dit oogpunt hier wel met elkander vergeleken mogen worden. Eene dergelijke gelijkenis, schoon minder treffend, meenen wij ook waar te nemen tusschen een besluit uit het te voren gezegde getrokken, Hebr. VIII. vs. 13 en Gal. III. vs. 29.

In het oog loopende overeenkomsten in woorden en uitdrukkingen, zoowel als denkbeelden, zal ons de vergelijking opleveren van Hebr. I. vs. 2 en 3: (*de Zoon, welken Hij gesteld heeft tot een erfgenaam van alles, door welke Hij de wereld gemaakt heeft; — het uitgedrukte beeld Zijner zelfstandigheid*) met 1 Cor. IV. vs. 4. Colosf. I. vs. 16 en 17. Eph. V. vs. 26. Rom. VIII. vs. 17; Hebr. III. vs. 1: *heilige broeders*, met 1 Thesf. V. vs. 29. Voorts in hetzelfde vers: *de hemelsche roeping*, met Phil. III. vs. 14: *de roeping die van boven is*, (κλῆσις ἐπουράνιος, ἡ ἄνω κλῆσις.); Hebr. III. vs. 6: *de roem der hoop*, met Rom. V. vs. 2: *wij roemen in de hoop*; Hebr. V. vs. 13 en 14: de tegenstelling van *melk* en *vaste spijze*, met 1 Cor. III. vs. 2; Hebr. VI. vs. 11. X. vs. 22: *de volle verzekerdheid* (Gr. πληροφορία, even als het werkwoord πληροφορέω aan Paulus uitsluitend in het N. Test. eigen, mitsgaders op eene enkele plaats aan Lucas) met Col. II. vs. 2. Rom. IV. vs. 21. XIV. vs. 5. 1 Thesf. I. vs. 5 enz.; Hebr. VII. vs. 18: *de zwakheid en onprofijtelijkheid van het gebod*, met Gal. IV. vs. 9: *de zwakke en arme eerste beginselen* (van de schaduwwet); Hebr. VIII. vs. 6: Christus, *de Middelaar* des beteren Verbonds, met Gal. III. vs. 19, 20, en 1 Tim. II. vs. 5; Hebr. X. vs. 1: *de wet, hebbende eene schaduwe der toekomende goederen*, met Colosf. II. vs. 17: *welke zijn een schaduwe der toekomende dingen*; Hebr. X. vs. 33: *als gij door smaadheden en verdrukkingen een schouwspel geworden zijt* (Gr. θεατριζόμενοι.), met 1 Cor. IV. vs. 9: *wij zijn een schouwspel geworden der wereld* enz. (Gr. θέατρον ἐγενήθημεν); Hebr. XIII. vs. 9, met Eph. IV. vs. 14. (περιφερόμενοι); Hebr. XIII. vs. 13, met Hand. XX. vs. 28; Hebr. XIII. vs. 15 en 16 (geestelijke offeranden) met Rom. XII. vs. 1. Phil. IV. vs. 18; Hebr. XIII. vs. 18: *eene goede conscientie*, met de Brieven aan Timotheus en Titus; Hebr. XIII. vs. 20: *De God des Vredes*, met Rom. XV. vs. 33. XVI. vs. 20. Phil. IV. vs. 9. 1 Thesf. V. vs. 23; Hebr. XIII. vs. 20, 21 met Rom. XVI. vs. 25-27. Wij kunnen hier niet alles opnoemen; en maken alleen nog opmerkzaam op die aan Paulus zoo bijzonder eigene

doorvlechting van deze drie: *geloof*, *hoop*, *liefde*, in de ontwikkeling zijner rijke volzinnen. Men vergelijke in dit opzicht Hebr. VI. vs. 10, 11 en 12 en X. vs. 22, 23 en 24, met 1 Cor. XIII. en vooral 1 Thesſ. I. vs. 3 enz.

In de aanhalingen uit het Oude Testament laat zich geene mindere overeenſtemming tusſchen den Brief aan de Hebreën, en de overige Dertien opmerken. Men vergelijke Hebr. X. vs. 30 met Rom. I. vs. 17 en Gal. III. vs. 11: de aanhaling van Hab. II. vs. 4; Hebr. II. vs. 8 met 1 Cor. XV. vs. 27: de aanhaling van Ps. VIII. vs. 7; Hebr. I. vs. 13 met 1 Cor. XV. vs. 25: de aanhaling van Pſ. CX. vs. 1; Hebr. X. vs. 30 met Rom. XII. vs. 19: de aanhaling van Deut. XXXII. vs. 35; Hebr. XI. vs. 18 met Rom. XI. vs 7: de aanhaling van Gen. XXI. vs. 12; waarbij nog gevoegd mag worden Hebr. I. vs. 5. V. vs. 5 met (Paulus rede in) Hand. XIII. vs. 32. Ook in de wijze van aanhaling hervinden wij die zelfde gelijkenis: *Hij zegt; wederom; en; en wederom;* men vergelijke Hebr. I. vs. 5, 6, 10. II. vs. 12, 13. XII. vs. 30 met Rom. XV. vs. 10, 11, 12. 1 Cor. III. vs. 19 en 20. Een ſchijnbaar verſchil op dat punt, door de voorſtanders van het tegenovergeſtelde gevoelen opgemerkt, hopen wij nader op te losſen, bij de overweging van de bewijsgronden van die zijde, waartoe wij thands moeten overgaan.

(*Het vervolg in een volgend nummer.*)

GODSDIENST EN GODGELEERDHEID.

Godgeleerdheid is geen Godsdienst, en de wetenſchap is het geloof niet. Maar zalig en heerlijk die Godgeleerdheid welke het levendig geloof ten wortel heeft, en niet anders is dan de toepasſing daarvan op de wetenſchap. In dien weg alleen is Godgeleerdheid eene weldaad voor de Godsdienst; en, daar buiten geldt hetgeen geſchreven ſtaat: *Niet den wijzen*, *noch den verſtandigen, maar den kinderkens!* Eenvoudigheid en armoede van geest *kan* gepaard gaan met den rijkſten voorraad van kennis en wetenſchap, even als aardſche rijkdom bij eenen Abraham of Joſeph van Arimathea gepaard ging met de ware dienst van God; en toch het Woord blijft in beide opzichten waarachtig: *Het is moeilijk dat een rijke inga in het koninkrijke Gods.* Niemand dan verachte of geleerdheid, of wetenſchap, ook niet die, welke Godgeleerdheid genaamd wordt; maar een iegelijk zie toe op hoedanigen wortel hij ze geënt hebbe. Eene rechtſtreekſche vijandin van de waarachtige Godsdienst is alle Godgeleerdheid die geen *reſultaat* maar *ſurrogaat* is van het geloof: zoodanig eene Godgeleerdheid was zeker die niet, welke Luther beſchrijft als eene vrucht van *meditatie*, *oratie*, en *tentatie.* Doch van zulk eene methode wil de nog heerſchende Theologie in onze dagen weinig hooren. Maar daarom dan ook is zij zoo dor, zoo levenloos, en vooral ook zoo zwak, dat de eerſte opkomende ſtorm van ongeloof haar kan omverwerpen; een geregelde aanval van het Pausdom haar weldra in de engte zoude brengen; en zeer zeker eene waarachtige levensopwekking in de harten en in de Gemeenten, hare naaktheid en onmacht geheel ten toon moet ſtellen. Doch ook zelfs eene goede en geheiligde Godgeleerdheid, blijft, hoe gewichtig ook en heilzaam anders, toch ſteeds in betrekking tot de Godsdienst zelve (in geest en waarheid door het geloof) ſlechts eene dienaresſe, eene bijſtanderesſe, nimmer hoofdperſoon. Niet de geleerdheid van Melanchthon (van die van Erasmus ſpreekt het toch van zelve!) maar het geloof van Luther was het groote werktuig Gods in de Hervorming. En ook zijn Euangelie liet God niet verkondigen door Theologiſche geleerden, maar door visſchers en tollenaren, *eenvoudige lieden*, en voorts ook door zulk eenen Schriftgeleerde, die *alle dingen had leeren ſchade en drek achten om de uitnemendheid der kennis van Christus Jeſus, zijnen Heer.*

De ware Godgeleerdheid kan wel niet eene vrucht zijn van bloot menſchelijke onderzoekingen. Daar ſtaat geſchreven: *Zij zullen van God geleerd zijn.* Zonder een eenig middel van onderzoek of werkzaamheid uit te ſluiten, mogen wij toch, en moeten wij vasthouden, dat de ſleutel der kennis niet gevonden wordt, dan bij het licht van den Geest Gods, die alleen *de diepten Gods* kan *openbaren* (1 Cor. II. vs. 10), en zonder welken ook de Godgeleerde ſlechts een *natuurlijk mensch* blijft, wien *de dingen Gods* in hun grond en wezen dwaasheid zijn. Mocht er om dien Geest meer gebeden worden. Hij alleen kan, en wil ons in alle waarheid leiden, Hij alleen ons in Christus de volheid van alle ſchatten der kennisſe en der wijsheid, die tot zaligheid is, bekend maken. Immers geene ware Theologie is er zonder waarachtige Christologie; en wie kan zeggen *Jeſus den Heere* te zijn, *dan door den Geest?* O! welk eene heerlijke Godgeleerdheid is die, bij welke Christus als het middelpunt, het levensbeginſel, het groote en eeuwige getuigenis van geheel de Schrift Gods, Oud en Nieuw Testament, van geheel de geſchiedenis, van geheel de ſchepping, gekend, gezocht, verheerlijkt wordt. Neen! ook de wetenſchap als wetenſchap zal door de aanneming van dat Fundament der Openbaring Gods niet verachterd worden, maar integendeel als uit den hemel zelven ververscht, bezield, en geheiligd worden. De wezenlijke verlichting is die des harten door het geloof. En waar het hart door dat geloof gereinigd, geopend, uitgebreid wordt, zal daar ook niet het verſtand ontwikkeld worden op eene wijze, die de wereld niet kent? Zoeken wij ook in dezen *eerst* God en Zijn Koninkrijk, en alle dingen worden toegeworpen! God te kennen, in Christus, door den Heiligen Geest; dat is de zaligheid, maar dat bevat ook het *al* der wetenſchap voor den mensch, op aarde reeds aanvanklijk. Geen tak van menſchelijke kennis, of zij is voor eene geloovige of ongeloovige opvatting vatbaar; hoe veel te meer de kennis zelve van Gods Woord en Openbaring, welke zich in onze dagen meer en meer in twee zeer afgeſcheidene, vlak tegen elkander overſtaande richtingen gaat verdeelen: die, welke tot God en de menschwording, alles terug brengt, en die welke alles terug brengt tot den mensch en zijne ondernomene godwording.

D. C.

LOUISE HENRIETTE VAN ORANJE NASSAU (1).

Louise Henriette, geboren Prinſes van Oranje Naſſau, later eerſte Gemalin van den grooten Keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem, was een der beminnenswaardigſte en vroomſte Vorſtinnen, waarin zich immer eenig Land heeft mogen verblijden. Zij ging door haar huwelijk als een uitnemende en bij uitſtek dierbare zegen in het Keurvorſtelijke Huis en deszelfs Brandenburgſche Landen over, en werkte als een voortdurende en ſteeds vernieuwde zegen in beide voort, het geheele verloop van ongeveer twintig jaren door, welke het den Keurvorst te beurt viel, met haar in den echt verbonden te ſlijten.

Een breed verhaal van hare werkzaamheid, van haren invloed op haar beroemden en voortreffelijken Gemaal, der moederlijke teederheid die zij aan hare kinderen bewees, der opofferingen waaraan zij zich onderwierp voor Gemaal en kinderen, met geheele verloochening van haar zelve, en dikwijls onder omſtandigheden die niets zoo noodig deden voorkomen als het bedacht zijn op eigen behoud; der hoogst gezegende hervorming, welke met opzicht tot levenswijs en toon aan het hof en in verdere kringen van haar uitging (2); van hare zorgen voor ſcholen en andere inrichtingen tot opvoeding der jeugd, tot onderhoud van behoeftigen en noodlijdenden; — in 't kort, eene getrouwe ſchildering der beminnenswaardige eigenſchappen dezer jonge, ſchoone Vorſtin, die haar in aller harten eene tot geestdrift toe geſtegene eerbiedigheid en aanhankelijkheid verwierven, en eindelijk, der bijzondere nederigheid van harte, met welke zij zich zelve als eene dienstmaagd des Heeren beſchouwde, die over niets anders te klagen had, dan over hare eigene ontrouw jegens Hem; — eene voorſtelling van dat alles zou een beeld opleveren, hetwelk thans nog menigeen tot groot genoegen en ſtichting zoude ſtrekken.

Hier kan ſlechts het een en ander van dien aard worden uitgekozen, en zullen wij in het bijzonder alleen een kort uittrekſel mededeelen uit die berichten, die ons luide getuigen, dat al de zegen dien zij verſpreidde, al het geluk dat zij om zich heen deed ondervinden, en al die beminnenswaardigheid welke de harten onderwierp en voor haar won, hun eenige grond en bronader hadden in het levendig geloof door hetwelk zij verbonden was met haren Heer en Heiland. In het uitwendige zoowel als in het innerlijke leefde zij van de genade des Heeren: met vaste geloofsarmen had zij Hem omhelsd, en in de kinderlijke gemoedsgeſteltenis, met welke zij Hem aankleefde, wist zij het kleine en het groote door gebed van Hem te erlangen, en ontving het kleine zoowel als het groote uit Zijne hand.

Wanneer wij ook niets anders van de ſtemming haars harten wisten, dan dat zij onder meer andere, de ſchoone kerkliederen: *Jeſus meine Zuverſicht*, en *Ich will von meiner Misſethat* heeft vervaardigd, zoo zouden wij er evenwel niet aan kunnen twijfelen dat zij eene uitgelezene en bijzonder begenadigde Discipelinne des Heeren geweest is. Deze liederen, van welke het eerſte een der lievelingsgezangen der Duitſche Evangeliſche Gemeenten is geworden, bevatten eene zoo zuivere Evangeliſche belijdenis en zoo veel zalving, dat zij onmogelijk het gewrocht kunnen zijn van een zich ſchikken naar anderen, maar alleen het ongekunſteld uitſpreken en de levendige ontboezeming der innerlijkſte gezindheid van het hart.

Doch wij bezitten en kennen meer van haar. Vooraf echter eenige aanteekeningen omtrent de uiterlijke omſtandigheden van haren levensloop.

Geboren te 's Hage den 7[den] December 1627, was zij eene dochter van Prins Frederik Hendrik van Oranje en Amalia Gravinne van Solms. Van hare vroegſte kindscheid af werd zij van hare Ouders, en vooral met bijzondere getrouwheid van hare moeder, tot de vreeze Gods opgeleid. In het jaar 1646 juist op den jaardag harer geboorte, werd zij met den Keurvorst Frederik Willem te 's Gravenhage in den echt verbonden. Terwijl haar vader zeer ziekelijk was, verliet zij hem niet maar bleef tot zijnen dood, die voorviel op den 14[den] Maart 1647, bij hem, en werd eerst in de maand Junij van dat jaar door den Keurvorst plechtig naar zijne Reſidentie overgevoerd. In het volgende jaar werd het Keur-Vorſtelijke echtpaar en geheel het land ten hoogſte verblijd door de geboorte van eenen Prins (Willem Hendrik), waardoor zij zich des te gelukkiger vonden als men tot op dien tijd toe niet zonder bezorgdheid geweest was dat het Keurvorſtelijk Huis zoude uitſterven. Des te grooter was dus de rouwe, toen de Prins in het volgende jaar wederom overleed, en er zich nu op nieuw redenen opdeden welke de vroegere bezorgdheid nog veel grooter maakten. Hier kwamen andere ongelukkige omſtandigheden bij. Er was een tijd van groote droefheid voor de godvruchtige Vorſtin geboren. Doch na eene langdurige beproeving werden de gebeden verhoord, en de Vorſtelijke Echtgenooten in 1655 door eenen tweeden Prins (Karel Emilius) verblijd, die tot groote vreugde zijner Ouderen opwies, en zijne Moeder (doch niet zijnen Vader) overleefde, daar hij in den ouderdom van 19 jaren op eenen krijgstocht in den Elzas, aan een heete koorts bezweek. In het jaar 1657 werd voorts te Konigsberg de Prins Frederik geboren, die zijnen vader in de regering is opgevolgd, en door wien het ganſche regerende Koninklijke Huis van Pruis-

(1) Dit kort Bericht van het godzalig leven en ſterven der oudſte Dochter van onzen vermaarden Stadhouder Prins Frederik Hendrik, werd onlangs (a°. 1835) te Berlijn uitgegeven, onder den titel: *Die Churfurſtin Louiſe Henriette zu Brandenburg.* Wij meenden onzen lezers geene ondienst te doen met eene Overzetting van dit hier te lande waarſchijnlijk weinig bekend ſchriftje.

(2) Deze voortreffelijke Vorſtin was dus eene hoogstzeldzame uitzondering op den doorgaanden regel in het versje van Campbuyſen uitgedrukt:

Komt een die ſcherp let op Gods ſtem,
In 's werelds doen te raken,
Ach, hy zal haar niet, maar zy hem,
Gemeenlijk anders maken.

ſen van de Keurvorſtin Louiſe afſtamt. Zij had in het geheel zes kinderen, van welke de Heere reeds drie tot zich geroepen had, toen zij in 1667 in den ouderdom van negen-en-dertig jaren in de eeuwige heerlijkheid overging.

Bij de zwakte harer gezondheid had zij haar levenseinde veel vroeger gewacht, en lange jaren vóór haren dood deed zij den oudſten Hofprediker Bartholomeus Stosch beloven, dat hij haar in den laatſten ſtrijd zoude bijſtaan. Het vertrouwen dat zij in dezen Geestelijke ſtelde had hem reeds vroeger meermalen de gelegenheid verſchaft om naauwkeurig met den gemoedstoeſtand der Vorſtin bekend te worden. Eene dergelijke gelegenheid was ook aan den Theol. Doctor Frederik Spanheim te beurt gevallen. Uit de lijkrede en het Keurvorſtelijke gedenkſtuk van den eerstgenoemde en uit den troostbrief dien de laatstgemelde aan den Keurvorst ſchreef, is het volgende overgenomen, waarbij wij niet naauwkeurig zullen aanwijzen wat aan elken Autheur toebehoort, wijl het daarop weinig aankomt.

De Keurvorſtin had zich (zoo leest men daar onder anderen), den Dingsdag voor eenen boet-, vast- en biddag vastgeſteld: dan verootmoedigde zij zich voor den Heere haren God, gelijk Anna, en ſprak tot Hem in haar harte; gelijk Maria, zette zij zich aan de voeten van Christus. Ja, deze gelofte bleef zij zoo gezet in acht nemen, dat zij ook gedurende hare zwaarſte krankte het afgematte lichaam niet verſterken wilde. Wat aanbelangt hare openbare Godsdienstoefeningen, zoo is het iedereen genoeg bekend, welk eene naarſtige behartigſter van het Woord Gods zij was; doch iedereen weet niet, hoe zij zich vooraf daartoe voorbereidde, noch hoe zij het gepredikte Woord gewoon was naderhand te herdenken en bij zich zelve te overpeinzen.

In geestelijke geſprekken placht zij dikwijls te zeggen: »Wanneer de Heere Jezus nog op aarde rondwandelde, gelijk in de dagen zijnes vleeſches, zoo zou ik mij nog meer verootmoedigen, nog meer hem aanroepen, nog meer Hem aanhangen, even als het Kananeeſche vrouwtjen: maar hetgeen ik thans op lichamelijke wijze en met uiterlijke gebaarden niet doen kan, dat wil ik doen in den geest en in het harte, in het zekere vertrouwen dat Hij ook in den ſtaat der heerlijkheid zulk een Hoogepriesſter en getrouwe Heiland is, die medelijden heeft en helpen zal."

Met opzicht tot haren dood, dien zij als reeds nabij beſchouwde, liet zij zich dus uit:

»Ik heb wel geene reden om den dood te wenſchen: ik bemin den Keurvorst mijnen Echtgenoot van harte, ook mijne lieve kinderen: echter, ik wil mijnen God gehoorzaam zijn."

En toen zij herinnerd werd aan de woorden van den Apostel Paulus: *Ik weet niet wat ik verkiezen zal, want ik worde van deze twee gedrongen, begeerende ontbonden te worden en met Christus te zijn; want dat is zeer verre het beste: maar het is mij nutter in het vleesch te blijven om uwentwille;* toen antwoordde zij:

»Ik hebbe ook het voornemen, zoo mij God langer in gezondheid laat verblijven, nuttiger te zijn, evenwel wil ik niet morren tegen mijnen God en Heiland, wanneer Hij iets anders over mij heeft beſloten."

Een anderen keer zeide zij, ter zelfde gelegenheid: »Ik bén wel eene Vorſtin, jong, bemind, en bezit alles wat de wereld met lust gadeſlaat; doch wat mijn' leeftijd aangaat, hoe weinig jaren mag nog wel mijn leven duren, en dan nog in een zwakkelijk lichaam! over twintig jaar zou mij de tijd even zoo kort voorkomen als thans: ook honderd en dertig jaren waren den Aartsvader Jakob weinig en kwaad. Uit het verledene leer ik kennen wat het toekomſtige wezen kan, en dat alles is niets bij de eeuwigheid: daar beneven leeft men *of* in God, en dan acht men de lust dezer wereld niet meer; *of* men leeft naar deze wereld, en zulk leven is een rechte dood, en hoe langer men leeft des te meer kwaad ziet, doet en lijdt men, daar ons de zorgen verteeren, de ziekten verzwakken; daar ons allerlei toevallen bedroeven, en de ijdelheid ons bevangt en verderft: en wat al het overige betreft, wat is toch onze ganſche ſchat en al onze roem, anders dan ſtof en asch, eene lichte en krachtelooze ſpijze, een ijdele glans, een bedriegelijke ſchijn, en een gewicht dat ons onophoudelijk naar de aarde trekt. Ik hebbe ondervonden en ondervinde het nog hoe veel beter de vrede mijns Gods, de ervaring zijner liefde en de verzekering zijner genade is. Deze verkoopt de wereld om twintig of dertig zilverlingen, maar wanneer het er op aan komt, zou zij wel met den rijken man alles wat zij heeft willen geven, om éénen droppel van dat heilzame en verkoelende water te ontvangen."

Het was ook, (zoo wordt van haar getuigd), vooral bij dit punt van de genade en vergeving der zonden, dat zij het meeste bleef ſtil ſtaan. Zij was zich levendig bewust van hare overtredingen van kindsbeen af, van het vergeten van God, van de verachting zijner genade, het ter zijde ſtellen zijner geboden, en dat zij even als anderen de wereld had lief gehad. Zij erkende, dat wanneer men over één onnut woord zal geoordeeld worden, dit nog zoo veel meer om zoo vele verwerpelijke gedachten, woorden en werken te wachten ſtaat: zij verkleinde ook zeer hare beste werken als louter onvolkomenheden, als inderdaad bezoedeld, als gansch onreine en nietige offeranden, als granaat-appelen die vol verrotte kernpitten zijn, enz.

Evenwel, deze recht christelijke ziel werd daarbij krachtig getroost en ganſchelijk bevestigd in God haren Zaligmaker. Niet, alsof er niet wel ſtonden waren in welke zij deze inwendige vertroostingen en dat heerlijke genadelicht niet gewaar werd; integendeel verklaarde zij wel eens: Ach, ik gevoele dien Geest der vreugde en des gebeds niet, mijn hart is niet meer kloppende binnen in mij; ik heb noch het geloof, noch de boetvaardigheid die ik behoeve! Doch ſtraks daarop hervatte zij zich wederom; terſtond greep zij den grond en het pand onzer volhardinge weder aan: herinnerde zij zich dat er ook tijden zijn waarin een David vermeent, dat hij verworpen, de bruid van Christus dat zij vergeten, en de Zone Gods uitroept, dat Hij van zijnen Vader verlaten

is. Zij erkende dat het met de bewegingen der genade even als met ebbe en vloed, dikwijls ook als met een verduisterd licht, of een vuur onder de assche verborgen, gesteld is. Zij stelde zich het voorbeeld van Paulus voor oogen, die nu opgetogen in den derden Hemel, dan van eenen engel des Satans met vuisten geslagen werd; die nu overwinnaar, dan overwonnen zuchtte, en wenschte ontbonden te zijn; — en eindelijk richtede zich daarmede op, dat God slechts weinig van ons verlangt en in genade te vrede wil zijn met een enkel: *Abba, lieve Vader!* en met een: *Heere ontferm U mijner!*

Is dan alzoo (dus vervolgt Spanheim) haar geloove groot geweest, ook haar geduld was voorbeeldeloos. Haar laatste ziekte en zwakheid, welke eenige weken lang duurde, waren zoo groot, dat alle anderen hunne toevlucht zouden hebben genomen tot klagen en zuchten. Een Job en Jonas gaan zelfs verder en beginnen te morren; een David roept dikwijls: Heere, hoe lange! Ach Heere, hoe lange! doch deze Vorstin zeide nooit zoo veel; nooit heeft men van haar een eenig ongeduldig woord gehoord; en wanneer zij immer klaagde, zoo was het niet over hare smerten, maar wegens diegenen die om harentwille bezwaar of moeite leden. Door hare laatste ziekte werd zij in den Haag overvallen. Zij hield dezelve terstond voor ongeneeslijk, en terwijl zij haren aannaderenden dood zonder vreeze te gemoet zag, loofde zij God, dat Hij haar sints langen tijd door velerlei waarschuwingen, groote en gevaarlijke krankheden, en gevoelige verliezen daartoe had voorbereid. O hoe dikwijls (zegt Spanheim) heeft zij in mijne tegenwoordigheid die heilzame kastijdingsroeden, en dat gelukzalige lijden geroemd en geprezen, wijl het haar zulke gelegenheid had gegeven om zich zelve te leeren kennen, hare nietigheid in te zien, hare zwakheid te belijden, hare Godsvrucht te verlevendigen, haar leven te beteren en haar gebed des te menigvuldiger en vuriger tot den Heere te doen. God heeft de teekenen zijner roeden (zeide zij) in mijn vleesch ingedrukt: maar hij heeft ook het zegel zijner vreeze op mijn harte gezet: Hij heeft daardoor mijne slaapzucht genezen, mijn geduld geoefend, mijn geloof gesterkt, mijnen ijver aangevuurd, mijne gebreken verbeterd. Hij heeft mij niet alleen bedroefd, maar ook verootmoedigd: Hij heeft mij geleerd mij te buigen onder zijne zwaar op mij drukkende hand, zijne hulpe te begeeren, zijne genade aan te roepen en mij zijner vaderlijke Voorzienigheid over te geven. Hoe dikwijls sloeg zij hare oogen ten Hemel, zond hare zuchtingen tot God op en sprak met David: Ik verblijde mij Heere dat Gij mij vernederd hebt, hieruit weet ik dat Gij mij lief hebt, omdat Gij mij tuchtigt: dat ik uw kind ben wijl Gij mij kastijdt, en dat Gij mijnen dood niet begeert, wijl Gij mij uit mijne diepe slaapzucht opwekt!

Dringend verlangde zij, voor haar einde tot haren Gemaal en hare kinderen terug te keeren. Zij ondernam de reize, onaangezien de zwarigheden die haar tegen dezelve gemaakt waren. De Keurvorst reisde haar tot in het Halberstadsche gebied te gemoet; doch zij was zoo zwak dat zij de reize in eene bedkoets moest ten einde brengen.

Naauwelijks was zij op het Slot aangekomen en op haar rustbed gebracht, of zij maakte zich nu ook van alle zorgen los. Toen Spanheim haar zeide hoe hij zich verblijdde dat zij bij haren Gemaal en hare Prinsen was, maar dat deze vreugde door hare krankheid werd verflaauwd, antwoordde zij dat zij voor het eerste God dankte, en wegens het laatste gaarn en gewillig in Gods wil berustte. God behoefde immers slechts één woord te spreken, zoo zoude zij hersteld zijn: doorgaans verliet men zich al te zeer op de aangewende middelen, en zocht God eerst dan, wanneer men bij menschen geene hulp meer vinden kon.

Toen men haar zeide, dat de reize naar den Haag haar wel nadeelig zoude geweest zijn, antwoordde zij dat God de hairen onzes hoofds geteld heeft, des te meer ook hare dagen zoude geteld hebben; en dat wij tot den ons bestemden tijd geen uur kunnen toedoen: dat het God alleen is die onze gangen richt, onze schreden kent, en vooraf weet wanneer wij zullen opstaan en nederzitten: dat Hij haar het besluit had doen nemen om met de reize derwaarts hare plicht jegens hare moeder te volbrengen, en dan tot haren Echtgenoot terug te keeren, zoodat zij meende noch in het een, noch in het andere zich misgaan te hebben: en verzekerd was, dat zij zich in de handen van eenen genadigen en goedertierenen God bevond.

In deze onderworpene stemming bleef zij. Den dag vóór haren dood zeide zij aan Stosch: »Nu wachte ik op het zachte suizen!" Hij deed een gebed met haar en zij bescheidde hem daarop tegen den volgenden dag om vier ure weder. Hij ging reeds om drie ure tot haar, en bevond dat haar einde oogschijnlijk zeer nabij was. Hij bad op nieuw met haar, meest nog om lichamelijke hulpe, doch als hij er bijvoegde dat men naar alle menschelijk voorkomen niets anders denken konde, dan dat God iets anders en beters over haar besloten had, hief zij hare gevouwene handen hooger op ten hemel, en bad, dat God haren wil Zijnen heiligen wil mochte gelijkvormig maken, en haar geloove en hope vermeerderen, opdat zij in deze hope, hetgeen haar in deze wereld lief en waard was gewillig mocht vergeten, het smertelijk lijden geduldig dragen, en de aangeborene vreeze des doods gemoedigd overwinnen: dat Hij haar geloove en hope niet wilde doen ophouden, tot dat het geloof in het aanschouwen van Jezus Christus, en de hoop in het genot des eeuwigen levens veranderd en verheerlijkt wierde.

Nog drie uren lang was zij in leven. De Keurvorst, hare overige Verwanten en Stosch baden bij afwisseling met haar, en spraken haar de een na den ander eenige troostelijke spreuken toe, die haar bijzonder dierbaar waren, en zoo dikwijls de Keurvorst of een der andere aanwezigen haar vraagde, of zij het gesprokene nog konde hooren en verstaan, antwoordde zij: ja.

Stosch vraagde haar, of zij gevoelde dat God haar ge-

nadige hemelsche Vader was? en ook daarop antwoordde zij voor allen verstaanbaar: ja.

Eindelijk werd zij geheel stil, en men bemerkte geen teeken des levens meer aan haar. Nu wendde Stosch zich met deze woorden tot den Keurvorst: »Uwe Doorluchtigheid heeft wel eene getrouwe Gemalin verloren, wier gebeden en voorbidding U als eene behoeding waren op Uwe wegen en paden; maar die troost blijft over, dat de laatste zuchtingen dezer vrome ziele om Christus wille, voor het toekomstige de kracht van haar dagelijksch gebed zullen hebben; en terwijl hij dit sprak gaf de thans eerst verscheidende Vorstin door een driewerf herhaalden handdruk den Keurvorst nog te verstaan, dat zij het gezegde verstond en bevestigde.

Zoo eindigde deze godvruchtige Vrouw háar leven. Wie eenig gevoel heeft voor de heilige genadeleiding Gods met menschen, wien het Woord Gods ook maar in zijne eerste opwekkingen en toezeggingen ontsloten is, die zal zich verootmoedigen bij deze rechtvaardige ziel, én zijn verlangen zal zich uitstrekken naar die oorden, waar de Engel Gods die ze heeft opgeroepen, haar henen gevoerd heeft.

De Keurvorst, die de aandoenlijke liefde der Vorstin tot hem met hartelijke wederliefde had vergolden, was diep neêrgebogen en bewaarde hare nagedachtenis trouwhartig tot zijnen dood toe. Hij trad wel een tweeden maal in het huwelijk, maar zijn hart verloor nimmer de gehechtheid aan zijne geliefde eerste Echtgenoote. Bij groote verheugingen die hem ten deel vielen of groote droefenissen die hem troffen, zagen de aanwezigen hem dikwijls tot de beeldtenis der verscheidene Vorstin gaan, hetwelk in levensgrootte in zijne kamer hing, en hoorden zij hem dan deze woorden uitroepen: o Louise, Louise, hoe veel heb ik aan U verloren!

Hij gevoelde wel dat zij hem een engel des vredes was geweest. De stille godzalige en vreedzame wandel der Vorstin moet op de vaste en krachtige ziel van haren vromen Gemaal weldadig gewerkt hebben; en zeker gevoelde hij diep, dat Stosch gelijk had gehad, toen hij hem boven alles opmerkzaam maakte op den zegen, die hem ten allen tijde uit de gebeden en voorbiddingen der liefdevolle, met haren Heer en Heiland in zulk eene innige gemeenschap levende vrouw was ten deel geworden.

Want ook daarvan, hoe zij bad, is ons een naauwkeurig bericht achtergebleven. Er bestaat van haar een eigenhandig geschreven gebed, met het opschrift: »Louise, der Keurvorstin van Brandenburg, haar dagelijksch boetgebed:" hetwelk meer dan iets anders geschikt is om eenen diepen blik in het godzalige en gelukzalige hart dezer Vorstin te doen slaan. Het luidt woordelijk als volgt:

»Barmhertige getrouwe Vader, eenigste troost en zekere toevlucht mijner wel onwaardige, maar voor U diep verootmoedigde ziele; ik koom tot U als den rechten en levendigen sprinkader der waarachtige artsenije mijnes door de zonde gansch verdorven herten. Maar ik koom, o liefste Vader! nadien ik de bedrieglijkheid alles aardschen troostes en aller wereldlijke verblijdinge ervaren hebbe, en nu niet hoogers wensche, dan dat ik die zelve recht mat en zat werde, en alleen mijn ziele uit den waarachtigen, onbedriegelijken schat uws heiligen zaligmakenden Woords laven en verkwikken moge. Ik koom thans niet als ik voormalen vaak met heete tranen te doen plachte, U om tijdelijke dingen te bidden, in hetwelk Gij mij toch altijd genadig verhoord hebt, waarom ik U nimmer genoegzaam danken kan; maar alleen hierom, dat ik van U bidde, hetgeen Gij zelf mij te bidden bevolen, en dier vergewist hebt, dat Gij allen geern hooren wilt die U van herten daarom aanroepen: nadien helaas! alle uwe groote ontallijke weldaden, en hetgeen Gij mij meer hebt gegeven dan ik bidden durfde, mijn verdorven natuur niet t'onder brengen kunnen, dat ik daardoor bewogen mochte worden, mijne zinnen van deze ijdele wereld ganschelijk af te trekken, noch U mijn eenig en hoogste goed alzoo te dienen, als ik U menigmaal en veelvoudig gelofte gedaan hebbe, weswege ik angstige bekommering in mijne ziele ondervinde; zoo wende ik mijn boetveerdig en tranen opwellende hart tot U, o allergoedertierenste Vader! en bekenne openhertig, dat ik onweerd ben aller genade en barmhertigheid die Gij mij bewezen hebt. Want of ik schoon door Uwe genade langen tijd ervaren heb, dat daar niet heerlijkers, troostelijkers en lieflijkers bestaat, dan aan Uw verbond vast te kleven, in uwe paden te wandelen, en zich in Uwe heilige geboden te vermaken; en hier om ook heiliglijk beloofd hebbe, dat ik daarin mijn vreugde zoeken, en alle de dagen mijnes levens in zulke heilige oefening doorbrengen woude, zoo hebbe ik doch al te zeer mijn vorigen ijver laten verkouden, de aangeboren neigingen tot wereldsche ijdelheid hebben zich bij die ongezindheid tot Uw heilig en goddelijk Woord zoo dikmaal weder bij mij openbaar gemaakt, dat zoo Gij, o getrouwe Herder en Opziener mijner ziele! niet voor mij gewaakt haddet, die zelve mij in een diepen slaap van doemensweerdige gerustheid zouden hebben ingewiegd. Doch als ik Uwer, midden onder de wereldvreugde en vermakelijke gezelschappen gansch vergeten, en mijne gelofte van éénen dag tot den anderen uitgesteld, of ook Uwe dienst met weinig aandacht heb verricht, zoo hebt Gij me nogthans haast weder opgewekt, en of Gij schoon wel oorzaak hadt, en ik het ook wel verdiend hadde, evenwel Uwe hand niet ganschelijk van mij afgewend; zoo dikmaal ik U met de wereld den rug heb toegekeerd, evenwel zijt Gij me weder ontmoet, en meer nog door Uwe liefderijke barmhertigheid, dan door Uwe tuchtiging, die ik toch genoegzaam verdiend heb, hebt Gij weder bij mij aangeklopt. Ik heb alleen mij en mijn vleesch, mijne eere en de vergankelijke dingen bemind, en Gij hebt mij zoo vele teekenen Uwer goedertieren overstroomende liefde getoond, zoodat ik billijk moet zeggen: Ach, Heere! wat kan ik U vergelden voor alle Uwe weldaden? Ik heb dikmaal ganschelijk niet of althans zeer weinig toegehoord, wanneer Gij mij door Uw heilig Woord hebt laten toeroepen; en Gij

hebt toch nooit uwe ooren voor mij gesloten, wanneer ik U ook maar om tijdelijke dingen heb gesmeekt. Ik hadde billijkerwijze een willig harte moeten hebben om alle noodlijdenden te helpen, en de Christelijke liefde zoo veel meer te oefenen als Gij milder jegens mij geweest en het vermogen daartoe mij gegeven hebt. Maar o, allerliefste Vader! wat groot gebrek gevoele ik alhier, en hoe weinig medelijdens heb ik tot nu toe laten bemerken, of althans niet in wezentlijkheid bewezen (1), en hoe zou ik U alle mijne misgedragingen en gebreken konnen verhalen, wier aantal oneindelijk is! Want, ziet, mijn geweten beklaagt mij, zoodat ik moet bekennen dat in mij niets goeds is voor Uw heilig aanschijn. Ik ben verdorven van den hoofdschedel tot de voetzole toe, en de slangenbeet der zonde heeft mijn zorgelooze ziele zoo afschuwelijk gemaakt, dat ook mijne beste gedachte, mijn heiligste voornemen, voor U, o rechtveerdige God! onrein en bevlekt is. Maar zoude ik daarom terugtreden en mij voor Uwe heiligheid ontzetten? O neen, allerliefste Vader! hoe meer ik den prikkel der verdoemelijke zonde in mij voele, hoe meer mijn versaagde conscientie mij mijne bedrevene zonde voorstelt, en ik nog de innerlijke neigingen mijns zondigen herten bespeure, des te meer wil ik mij tot Uwe oneindelijke genade begeven, en tot U als den eenigen Redder en Helper roepen! Des te meer wil ik mij op Uwe hulpe en Vaderlijken bijstand nederwerpen: en hoe zoude ik twijfelen, dat Gij mij Uwe Vaderlijke hand reiken en weder tot U zult trekken, o allergoedertierenste Vader! die Gij nog nimmer het ootmoedig gebed hebt onverhoord gelaten; die Gij mij Uwen éénigen Zoon en met Hem alle gaven gegeven hebt als ik nog een vijand was van U en U niet kende; die Gij U mijner hebt ontfermd, als ik Uwe genade niet begeerde, hoe zoudt Gij mij die dan thans ontzeggen, daar ik met een demoedig verbrijzeld en boetveerdig herte U daarom smeeke? Vergeef, o barmhertige Vader! vergeef mij alle mijne overtredingen om Uws lieven Zoons Jesu Christi wille, omhels mij weder als Uw geliefd kind en bevestig mij in Uwe genade. Geef mij ook een nieuw hert en een nieuwen vasten geest: vermeerder in mij het rechte geloove, liefde en hope; laat mij voortaan mijne geloften beter betalen, dan ik, helaas, tot nu toe heb gedaan, vervul mijn hart met Christelijke deugden en reinig het van alle zondige begeerlijkheden en wereldliefde; laat mij alle dagen wel bedenken, in wat stand Gij mij geplaatst hebt, opdat ik U daarvan altoos onverschrokken moog rekenschap geven. Nu, lieve Vader! ik zou mij mogen vergenoegen zoo Gij mij door uwen H. Geest de verhooring mijns gebeds woudt verzekeren, en mij mijne begane zonde genadig vergeven; maar Uwe goedertierenheid is zoo groot, dat ik mij ook onderwinde U verder in kinderlijk vertrouwen ootmoedig te bidden, dat Gij deze en alle andere genade naar ziele en lichaam ook mijnen Echtgenoot wilt laten wedervaren. Ach, liefste Vader! geef hem een hart dat U voor alle dingen liefhebbe en vreeze, Uw woord hoog waardeere, op Uwe wegen wandele en Uwen wille volbrenge. Wijl Gij hem in deze wereld als Uw Stedehouder over velen gesteld hebt, ei, zoo laat hem ook met allen ijver daarnaar staan, dat hij onder die dienstknechten van U moge bevonden worden, die hier getrouw geweest zijn, en eenmaal hierna over nog meer zullen gesteld worden. Laat niet toe dat de wereld en al haar pracht en heerlijkheid hem van Uwe geboden aftrekken, of zijn hert van U verwijderen moge, maar laat hem zien op het exempel van diegenen welke zich door de ijdele dingen dezer wereld verblinden laten, en terwijl zij het vergankelijke hebben voorgetrokken aan het onvergankelijke, den korten tijd hunnes levens zonder troost en hope hebben doorgebracht, en met gemis Uwer genade eindigden. Wil ons daarom, o allergetrouwste Vader! alle beiden t'allen stonden aan dat oogenblik laten denken, aan hetwelk de eindelooze eeuwigheid hangt, opdat dit ons niet als een strik overvalle, maar ons veel meer bereid vinde, U, wanneer Gij door den tijdelijken dood zult aankloppen blijmoedig en getroost te volgen. Gelijk ik U ook, o allergoedertierenste Vader! uit grond mijner ziele danke, dat Gij ons niet alleen hebt erfgenamen gegeven, maar die ook alreede uit zoo menigerlei gevaar hebt gered, onze oogen voor tranen bewaard, en veelmeer onze herten met blijdschap hunnentwege vervuld hebt. Zoo bidde ik dan Uwe oneindige goedigheid, o Vader aller genade en barmhertigheid! breid verder de vleugelen Uwer Vaderlijke liefde over hen uit, laat ze opwassen, groenen en bloeien, maar steeds tot Uwes Naams heerlijkheid: bewaar ze door Uwe heilige Engelen voor alle kwaad en onheil, zegen hunne opvoeding, en voorzie hen van zoodanige menschen, die U van herte vreezen, en van welke zij niet dan wat U welgevallig is, mogen zien en leeren, opdat zij t'eenigen dage Uw volk in gerechtigheid regeren, en Uwe bevelen in gehoorzaamheid mogen volbrengen. Eindelijk, wanneer ook de dagen mijnes levens voorbij zullen zijn, en ik de schuld der natuur zal betalen, zoo bidde ik U, wees alsdan, o mijn lieve en trouwe Vader! in de laatste doodsangst de bestendige verkwikking mijner afgematte ziele, richt mij op door den troost uwes H. Geestes, en laaf mij met het water des eeuwigen levens, welk is het vergoten dierbare bloed Uwes Zoons, mijnes Verlossers, opdat ik U mijnen geest in de onbetwijfelde hope der toekomstige blijde opstanding in Uwe handen wedergeve, en mijnen mond sluite met den zoeten name Jesu op de lippen. Verhoor mij, o heilig God! om zijnentwille, gelijk ik U verder in zijnen Name en op zijn bevel alzoo aanroepe: Onze Vader, enz."

Wien zou niet de innigheid, nederigheid en de kin-

(1) Opdat niemand tot zijne schade in verzoeking kome om deze klacht der godzalige vrouw met eene valsche maat te meten, merken wij aan, dat er nog aanteekeningen van ontvangst en uitgave voorhanden zijn, welke zij in 1662 en 1663 eigenhandig heeft op het papier gebracht. Dit begint terstond bij de Uitgaven met twee posten van ƒ 1000.- aan de armen gegeven en ƒ 1000.- te gelijk tot Nieuwejaarsgeschenken. Die som van ƒ 2000.- had zij zoo even van den Keurvorst tot Nieuwe Jaar gekregen.

derlijke zin van dit gebed tot groote ſtichting zijn, en wie zou niet van harte wenſchen dat eene even oprechte, ootmoedige en kinderlijke ziel dagelijks voor hem bad! Wie voelt ook niet dat den Keurvorst al den tijd zijnes levens het hart moest bloeden, van de voortdurende aardſche gemeenſchap met deze dierbare en geliefde Vrouwe te moeten derven. Dat hij op denzelfden grond was gevestigd en in volkomen éénigheid des geloofs met haar leefde, is bekend. Van zijne ootmoedige en naar genade begeerige gezindheid getuigt een van hem zelf vervaardigd en eigenhandig geſchreven gebed, hetwelk ook nog voorhanden is, en als een zeker niet onwelkom toegift hier tevens wordt medegedeeld:

»O Almachtige Heere, Heere! alle Uwe ſtraffen en tuchtigingen, die ik van Uwe Vaderlijke hand ontvange, zijn alle maar teekenen uwer genade jegens mij; want een Vader die zijn kind lieft kaſtijdt het. Verleen mij die genade, dat ik ze alzoo erkenne en aanneme, als waardoor Gij recht Uw Vaderlijk hert jegens mij betoont, en mij beproeft, opdat ik mij aan U des te vaster in vurige liefde, vertrouwen en hope, tot volvoering van Uw heiligen wille houde, en des eeuwigen levens en der zaligheid gewisſelijk verzekerd zijn en die in eeuwigheid genieten moge. Amen.”

De Keurvorst ſtierf twintig jaar na de Keurvorſtin Louiſe. Zijne laatſte woorden, die hij met de oogen ten Hemel geheven en met een heldere ſtem uitſprak, waren: »Wanneer zal ik daar komen, waar ik Gods aangezicht aanſchouwen moge! Kom Heere Jeſu, ach kom; Heere Jeſu, ik ben bereid. — Ik weet dat mijn Verlosſer leeft en Hij zal mij hierna uit het ſtof opwekken.”

Onmiddelijk daarop verſcheidde hij zeer zacht: en de aanwezige geestelijken riepen uit: Onze ziele ſterve den dood dezes rechtvaardigen!

Zooveel van dit vrome Vorſtelijke paar. Ieder die dit leest, blijve het overgelaten, om zich zelf te onderzoeken, of hij den eindpaal die ons allen geſteld is innerlijk even zoo nabij als de godzalige Vorſtin Louiſe, dan of hij daarvan nog verder, ja wellicht zeer ver verwijderd ſtaat. Het is voor ieder eene zaak tusſchen God zijnen Heer en zich zelven: maar niemand zal het kunnen ontkennen, dat een opgeblazen en zelfgenoegzaam gemoed, waarlijk niet geſchikt is om meer harten te winnen, dan de ſtille, ootmoedige wandel eener Vorſtin die aan alle kanten rondom zich weldaden en zegen verſpreidde.

[Het oorſpronkelijk wijst ten ſlotte nog op eenige dier verklaringen Gods in Zijn Woord (Exod. XX. v. 6, XXXIV. v. 6 en 7, Deut. VII. vs. 9, Ps. CV. v. 1) waarin Zijn verbond en Zijne goedertierenheden toegezegd worden aan degenen die Hem vreezen, tot *in geſlachten*; en wordt daaruit gelegenheid genomen om den Duitſchen lezer te bepalen bij den zegen, door het Brandenburgſche Stamhuis, dat uit dit vrome Vorſtenpaar geſproten is, vooral in tijden van druk en beproeving ondervonden. Wij laten aan onzen Nederlandſchen lezer de toepasſing over van dezelfde beloftenisſen op dat Geſlacht, waaruit de Keurvorſtinne Louiſe Henriette zelve afkomſtig was. Mochten zij ons in het gebed voor Kerk en Vaderland, voor Koning en Oranje, ſteeds tot dankbare bemoediging zijn. Zoo zij het.]

K.

BESCHOUWING VAN DEN TEGENWOORDIGEN ZEDELIJKEN EN GODSDIENSTIGEN TOESTAND DER VOLKEREN VAN ZUID-AMERICA.

In de hedendaagsche Staten van Europa is wel bijzonder verwezenlijkt wat de Profeet van den laatſten toeſtand des laatſten wereldrijks voorzegt, dat het ten deele de natuur des ijzers zou hebben in hetgeen nog van eenen vorigen harden en vasten ſtaat van zaken zou overig zijn, ten deele in de broosheid van leem zou ontaarden door het bijmengſel van zoo veel, wat blootelijk op eenen zandgrond gebouwd is, zonder eenige meer dan menſchelijke vastigheid. Doch aan de tegenwoordige Staten van America, vooral van het Zuidelijk gedeelte, aan dat werelddeel mag men wel zonder eenig denkbeeld van die vermenging en vereeniging, de enkele en uitſluitende natuur van klei en leem toeſchrijven; menſchenwerk en eigen ſtichting zonder eenige hoogere bekrachtiging. Beide in Noord- en Zuid-America zijn de Staten niets, de bevolkingen alles; en waar deze laatſte niet, gelijk nog veelzins in de Vereenigde Staten van het Noorden het geval is, van het zout der Evangelie-verkondiging doordrongen zijn, daar blijkt dan welhaast hoe nietig en dwaas het werk van den bouwheer is, die zijn huis op eenen zandgrond geſticht heeft, en hoe zeer de bouwlieden verblind waren die den grooten Hoekſteen des Heils van het ontwerp huns gebouws buitenſloten.

Terwijl wij in een vorig Nummer van dit Maandſchrift eenige opmerkingen over den godsdienſtigen en politieken toeſtand van Noord-America, tegenovergeſteld aan dien van Rusland, hebben in het midden gebragt, is het ons doel, in dit opſtel, over den zedelijken en godsdienſtigen toeſtand van Zuid-America eenige trekken te ontleenen aan een hier te lande zeer weinig bekend christelijk Tijdſchrift van Zwitſerland (1), dat zich in de laatſte tijden bijzonder heeft bezig gehouden met den toeſtand van geheel dat werelddeel, in hetwelk, te midden eener zoo grootſche en ontzaglijke natuur, een zoo diep verval in het uiterlijk en inwendig leven der menſchen, op zoo vele plaatſen beſpeurd wordt.

Het Zuid-Americaanſche Volk, dat reeds in zijne kindschheid onder den invloed van de begrippen dezer Eeuw werd gebragt, en dus in den eigenlijkſten zin aan dien Geest zijne ganſche opleiding te danken heeft,

---

(1) *Beleuchtungen des Zeitgeistes:* een Maandſchrift, ſedert het jaar 1833 te Bern uitkomende. De Jaargang voor 1834 bevat veel belangrijks over den hedendaagſchen toeſtand van America.

kan veel meer als eene proeve der vruchten van dien invloed beſchouwd worden dan het Noord-Americaanſche. Zoo ver de geest van de vrijheidsmannen onzer dagen verſchilt van dien der Oude Engelſche Puriteinen der zeventiende Eeuw, zoo groot is het onderſcheid tusſchen de Noord- en Zuid-Americaanſche Staten; een verſchil hetwelk men, om eene vergelijking uit de Europeſche wereld te bezigen, welligt op eene lijn zou kunnen ſtellen met dat van de Oud-Hollandſche vrijheid, en de zoogenaamde vrijheid van het tegenwoordige Frankrijk. De beſchouwing van Zuid-America is dus bijzonder geſchikt om de verwezenlijking en werking der nieuwe begrippen op eene recht practiſche wijze te leeren kennen.

In ſtede van eene geheel Europeſche Natie zoo als in Noord-America, was hier, ten gevolge der voortgaande landbebouwing en aanplanting door inlanders en vrij gelaten ſlaven, onder de overige beſtanddeelen der bevolking eene vermengeling van Europeesch, Africaansch en Americaansch bloed, van Europeſche, Africaanſche en Americaanſche karakters, zeden en beſchaving ontſtaan, zoo als men anders weinig in zulk eene mate aantreft. De kleurlingen hadden, vooral wegens het betrekkelijk geringe aantal van vrouwelijke landverhuizers uit Europa eene onbedenkelijke meerderheid verkregen. Wanneer men de tallooze ſchakeringen dezer verſchillende klasſen tot drie hoofdſoorten, de blanken, de Mestiesſen en Indianen brengt, vindt men van de eerſten ſlechts een of twee, van de andere twee of drie achtſten, maar van de laatſten overal ruim de helft der ganſche bevolking. In eene tegenovergeſtelde verhouding ſtaat ongeveer de toeſtand van de beſchaving dezer onderſcheidene klasſen tot de laagte toe der onafhankelijke Stammen die door de nog niet in bezit genomene wildernisſen zwerven, en de natuur hunner onbebouwde verblijfplaatſen nog ver in woestheid overtreffen.

De ontaarding van het karakter der landverhuizers, die in de keerkringsvolkplantingen algemeen wordt gevonden, ging hier verder dan ergens elders, wijl zich onder een ſtaatkundig dwanggezag de werkzaamheid des levens meest uitſluitend tot zingenot en hebzucht uitſtrekt. Zoo als de ſtrenge Spaanſche godsdienstigheid verzinkt tot het onzinnigſte bijgeloof, zoo wordt ook de edele rondheid en openhartigheid van den Kastiliaan door ſlaafſche achterhoudendheid en gevatheid vervangen: de koele ernst, de rustige bedaardheid van den inborst maakten plaats voor achterhoudendheid en valschheid; de mannelijke hooghartigheid werd bekrompen hoogmoed, de welwillende inſchikkelijkheid jegens minderen ontaardde in gemeene vertrouwelijkheid. De driften en lusten namen de overhand; de kunnen zonderden zich meer en meer tot beider zedenbederf van elkander af; de opvoeding werd verwaarloosd, het huisſelijk leven verdorven, en de ongebondenſte vermaken namen de plaats van naauwgezette werkzaamheid en gevoel van hoogere verpligtingen veelzins in. Er werden hier en daar nog wel prijswaardige deugden en edele voorbeelden van trouw, zelfsopoffering en natuurlijke liefde gegeven; doch de toeſtand der bevolkingen was zoo als men die van het uitſchot der Roomſche landen moest verwachten.

Van de heerſchappij der vrijheid verwachtte men als door een tooverſlag de geheele vernieuwing van den burgerlijken zoowel als ſtaatkundigen toeſtand der bevolkingen. Zuid-America meende met de Noord-Americaanſche Conſtitutie ook de burgerdeugden en beſchaving zoowel als de magt en den bloei dier Staten te zullen deelachtig worden. Met de onafhankelijk-verklaring greep inderdaad ook, na een driehonderdjarigen ſtilſtand, de levendigſte beweging ſtand van het éénе einde des lands tot het andere. Als om ſtrijd werden al de uitwendige verſchijnſelen van de Noord-Americaanſche denk- en handelwijze, gewoonten en zeden nagebootst. Staatkunde werd de heerſchende bezigheid; en het tooneel dezer beweging, volksverkiezingen, openbare maaltijden, eeredronken. Doch ontbloot van den waren grondſlag waarop alleen zulk eene ontwikkeling zich eenigermate voordeelig kan voortzetten, was deze nieuwerwetſche opwelling, niet de bloeſem eener welgedijende vrucht, maar alleen de flikkering van een dwaallicht. Met de nieuwe orde van zaken drong alleen de donkere zijde van het karakter des Noord-Amerikaans door. Partijdrift, eigenbaat, zelfzucht, valſche zelfsgenoegzaamheid, verſcheuring van alle natuurlijke banden, opoffering van hetgeen nog van huisſelijke deugden en huisſelijk geluk overbleef aan ongeteugelde ſtaatszucht, gingen hand aan hand met algemeene verarming, en daarmede gepaarde toeneming van behoeften en begeerten. De eerzucht werd overmatig geprikkeld, en elke ſtand jaagde en hijgde naar de hoogſte en vermogendſte plaats in de maatſchappij. Onder de aangenomene Noord-Americaanſche eigenaardigheden behoort nu ook overgegevenheid aan ſterken drank, de zucht naar procesſen, en de bemoeienis met de zaken van anderen. Uit de verwarring der Spaanſche wetgeving is eene talrijkheid van den advocatenſtand voortgekomen die de grootſte verwarringen met zich voert, tot de nadeeligſte ondernemingen aanleiding geeft, en als een ware geesſel des lands wordt beſchouwd.

Ofſchoon deze karakterſchildering, wat het wezenlijke betreft, op al de Staten van dat gedeelte der wereld toepasſelijk is, zoo vindt men toch in verſcheidenerlei opzichten een merkbaar onderſcheid. In Buenos Ayres, en gedeeltelijk ook in Chili, waar meer wezenlijke werkzaamheid, en minder zucht tot zinnelijkheid gevonden wordt, en waar de invloed der Engelſchen op levenswijs en zeden onmiskenbaar is, veel meer dan in andere Staten, daar is het Zuid-Americaanſche karakter meer tot volle ontwikkeling gekomen, de zeden zijn er iets beter: men beſpeurt er meer gevoel voor huisſelijke deugden. Beſchaving en ſtaatkundige verlichting hebben er meerdere rijpheid gekregen; dapperheid en vaderlandstrots, maar ook ſpeel- en ſpeculatiewoede hebben er den hoogſten trap bereikt; de praalzucht in ſpreken en ſchrijven der inwoneren van Buenos Ayres is zelfs in Noord-America tot een ſpreekwoord geworden. Peru is in de diepſte ontkrachting gezonken, en heeft weinig verandering ondergaan. In Columbia, waar benevens

een gelijke mate van Ongeloof als in de andere gewesten nog naauwgezetter waarneming van kerkplechtigheden en een aanmerkelijke invloed van den priesterstand heerscht, heeft de Revolutie slechts meerder ruwheid en verwildering de overhand doen nemen: de Spaansche beschaving is met de Spaansche heerschappij ondergegaan en door niets anders dan door militaire dwingelandij vervangen. In Mexico eindelijk (hetwelk wat de plaatselijke gelegenheid betreft tot Noord-America behoort), is benevens de grootste zedelijke traagheid, de grootste onbestendigheid en oppervlakkigheid heerschend geworden, en tevens de haat en verachting van alle vreemdelingen; zonder gehechtheid aan eigen godsdienst heerscht er een fanatieke afkeer van anders denkenden. Van de Spaansche beschaving, die hier het meest was doorgedrongen, zijn de meeste sporen achtergebleven.

Dus is het gesteld met het heerschende gedeelte der bevolking, dat gedeelte, hetwelk uit de vrijheid geboren is. Het andere tot op dien tijd toe meer of minder onderdrukte gedeelte verkeert in eenen gansch anderen toestand. In de zendelings-plantingen, waar dezen menschen met de uiterlijke schors des Christendoms ook de noodigste kundigheden tot bebouwing van den grond en handenarbeid werden medegedeeld, was de Indiaan lijfeigene zijns Leeraars, die met de tijdelijke ook de zedelijke verzorging van zijne planterij op zich nemende, met woning en kleedij, onderhoud en arbeid uitdeelde op het door hem alleen waargenomen eigendom. De vrijwording dezer lijfeigenen was eigenlijk eene harde verzwaring van dienstbaarheid. In zijn eersten toestand van alle verkeer met de wereld buiten zijnen kring afgesneden, bleef zulk een' menigmalen de voorvaderlijke kleeding en eenvoudigheid bij; ook sedert de verandering van dien toestand bleef hij van de blanken niet minder verwijderd gehouden door hunne verachting en zijne natuurlijke beschroomdheid. Behalven in de nabijheid der groote steden, staat hij in zeden en inborst veel hooger dan de Creolen, en verdraagt de onderdrukking der blanken; maar zoodra hij uit zijne lijdelijke levenswijze wordt opgewekt, is hij vatbaar voor de hoogste krachtinspanning en opofferingen, vol moed en dapperheid, driftig zelfs van aard. Offchoon nog dieper in het bijgeloof verzonken dan de Creolen, zijn deze menschen nog het meest voor goede indrukken vatbaar: in eerlijkheid, bescheidenheid, en vlijt overtreffen zij hen niet weinig.

De Revolutie heeft, offchoon dat tegen hare bedoeling en eigenlijk verlangen streed, door de gedwongene vermenging der kleurlingen met de blanken de eindelijke verheffing der eerste tot eene vernieuwde heerschappij voorbereid. Door hunne verplichting tot de krijgsdienst, van welke zij vroeger geheel uitgesloten waren, zijn zij overal tot het talrijkste en beste gedeelte der troepen geworden; hunne geestkracht is door de onophoudelijke worstelingen der partijen toegenomen, en dus hebben zij hunne krachten zelve leeren kennen, terwijl de schijnglans van meerderheid, die hunne overheerschers vroeger omgaf meer en meer is geweken. Binnen weinig tijd zou evenzeer in de overige Staten, als reeds in Mexico wordt waargenomen, het grootste voordeel der Revolutie wel ten laatste bij deze klasse der ingezetenen kunnen verblijven.

De Mestiessen, die eigenlijk nog tot deze klasse behooren, en gerekend kunnen worden hun den toon te geven, vereenigen de karaktertrekken van de beide soorten van bewoners in zich; dapper, opgeruimd, trouwhartig, en met veel scherpzinnigheid begaafd, zijn zij te gelijk veel levendiger van gemoed dan de Indianen, en daarbij minder hoovaardig en bevooroordeeld dan de Creolen. Zij zijn dus ook meer dan beide ontvangbaar voor buitenlandsche vorming; en zijn daarbij vervuld van democratische begrippen.

—

Wat in het bijzonder den godsdienstigen toestand dezer bevolkingen aangaat, nog nimmer is die recht bloeiend of gezegend geweest. Met geheel het tijdelijk bedrijf van den Spaanschen Amerikaan ten naauwste verbonden, was zijn eerdienst zelf tot de meest aardsche bezigheid verzonken. Omgevormd tot de voorname gelegenheid van alle openbare vermaken, diende zij veel meer tot volksverlustiging dan tot stichting. De kerkplechtigheden, het vieren der feestdagen, vooral der lijdensweek bestond hoofdzakelijk in tooneelvertooningen der heilige Geschiedenis, waarbij al wat de zinnen kon verrukken, offchoon in den meest barbaarschen smaak, werd aangewend. De heilige dagen, welke bijna onophoudelijk gevierd werden, waren benevens aan dit walgelijk poppenspel, aan de buitensporigste drinkgelagen en zwelgerijen der broederschap van zulk eenen Patroon gewijd. Deze godsdienstigheid of liever ongodsdienstigheid moest vooral op de laagste klassen allernadeeligst werken. De geheele voorbereiding eens Indiaans tot den heiligen Doop in de zendelingsstichtingen bepaalde zich doorgaans even zoo zeer als al het verder onderricht dat zij genoten tot de gewone kniebuigingen, het bekruissen der borst, en het gebruik van eenige half verstane formulierwoorden. Benevens de christelijke ceremoniën bleef op vele plaatsen de heidensche afgoderij bestaan. Zelfs in Mexico en Peru, onder alle Americaansche Staten diegenen waar het gezag der geestelijken zijn hoogsten luister zag opgaan, heerscht nog hedendaags een volledig heidendom onder en benevens de R. C. plechtigheden voort. Op verscheiden plaatsen heeft de geestelijkheid om de ingezetenen tot aanneming des Christendoms (d. i. der priesterheerschappij) te bewegen, aan de Indianen het recht toegekend, om de bij hunne afgodsfeesten gewone liederen, dansen en kleedingswijze op de processiën en heiligen feesten der Roomsche kerk over te brengen.

Dit een en ander laat reeds vermoeden, hoe het met de Geestelijkheid zelve gesteld was. Dat gedeelte derzelve hetwelk, uit Spanje herkomstig, onder de inlandsche tot verbetering derzelve werd vermengd, was eigenlijk niets dan het uitschot van het Volk. Het was dan ook de Geestelijkheid, die schier overal, met uitzondering ech-

ter van Columbia, benevens de Aristocratie de groote oorzaak der Revolutie was, om zich met deze van de Oud-Spaanſche heerſchappij te ontſlaan, en te gelijk de laatſte banden van ondergeſchiktheid aan het wereldlijk gezag los te ſcheuren. Het gelukte haar ook met de wereldlijke Aristocratie de eerſte vruchten van haren arbeid in te oogſten. De eerſte Conſtituerende Vergaderingen en Congresſen beſtonden in al deze Staten voor ruim de helft uit den geestelijken ſtand. In alle Grondwetten werd het Catholicismus erkend als heerſchende Religie, met uitſluiting van elke andere eerdienst, en te midden van de afſchaffing van alle bijzondere rechten en privilegiën bleven die van den geestelijken ſtand onaangetast. Maar ook voor hen ſloeg eindelijk het uur der vergelding, en zelfs niet lang na de ternederwerping van het wereldlijk gezag; en thans was hun val des te ſneller en dieper, als hunne macht en de misbruiken des gezags bij hen grooter waren geweest. Even als alom het godsdienſtig Liberalismus door dezelfde predikers verbreid werd als het politieke, zoo drong ook het eerſte niet minder onweêrſtaanbaar dan het laatſte in de donkere gewesten van America door. Frankrijk, als door taal en zeden de Spaanſche natiën veel meer dan Engeland verwant, en met hen door dezelfde godsdienstgezindte verbonden, werd natuurlijk zoowel in de eerſte als in de andere betrekking als het groote voorbeeld aangenomen. Deszelfs, welhaast ook over de landen aan gene zijde des Oceaans zich uitſpreidende Letterkunde maakte zich uitſluitend meester van de heerſchappij over de beſchaving van alle ſtanden der maatſchappij: deszelfs Filozofen, Voltaire, Rousſeau, Montesquieu, Diderot, Helvetius en anderen in het Spaansch vertaald en bij voorkeur gelezen, werden van de leiders der gemoederen als het ſieraad van de Oude wereld geroemd, en aangenomen als voorgangers op de kronkelwegen van godsdienst en ſtaatkunde. Het gevolg was bij een volſlagen gebrek aan ware godsdienſtige denkbeelden de plotſelinge overgang van geheel het lezend gedeelte der Natie van het zedelooste bijgeloof tot een bandeloos ongeloof. De nieuwe Hervormers zijn bereids overal bijna zonder uitzondering vrijgeesten, en het overige gedeelte van die klasſen, welke gewoonlijk den toon geven, ten best genomen geheel onverſchilligen. De plechtige viering der eerdienst, die vroeger, om zoo te ſpreken, de eenige bezigheid en hoofdverlustiging der hoogere zoowel als lagere ſtanden was, wordt van de eerstgenoemden naauwelijks meer geteld. Menſchen van de wereld worden nimmer meer in de Kerk gezien, en de vrouwen bezoeken dezelve nog alleen als eene verzamelplaats. Het gebruik der biecht neemt meer en meer af. De feestdagen zijn in Mexico zelf, waar zij meer dan elders ergens geëerbiedigd werden, zoo zeer in de publieke opinie gedaald, dat het Congres de viering van die dagen door eene Wet moest bevelen. Even als het Publiek zoo is ook de drukpers, en wel met de meest mogelijke vrijheid, werkzaam in het aanwijzen van kerkelijke misbruiken en in het aandringen op afſchaffing van nog in gebruik zijnde Ceremoniën. Vroeger in verſcheidene Staten ongeoorloofde ſchouwſpelen zijn niet ſlechts algemeen ingevoerd, maar worden ook door allerlei menſchen bezocht. Eindelijk heeft de onverſchilligheid eene onbeperkte verdraagzaamheid ingevoerd onder degenen die zich voor verlicht uitgeven, en die voor weinige jaren nog de Joden en Ketters naauwelijks als menſchelijke wezens wilden erkennen. In Bolivia, Laplata en Midden-America is deze verdraagzaamheid door de Conſtitutie erkend: in Columbia, waar zij door Bolivar in 1834 openbaar werd verklaard, is wel is waar in 1830 het Catholicismus op nieuw als uitſluitend geoefende godsdienst aangenomen; doch in Venezuela is de Tolerantie weder ten ſprake gekomen; en in Mexico werd zij vóór eenigen tijd openbaar ingevoerd.

Doch deze laatſte veranderingen, ofſchoon blijkbaar eene vrucht des ongeloofs, geven tevens ook gelegenheid tot eenen gunſtigen omkeer. Het zaad is reeds uitgeſtrooid dat uit deze algemeene verwoesting nieuwe levenskiemen kan doen opkomen. Gelijktijdig met Engelſche en Noord-Americaanſche Conſuls en Kooplieden hebben ook de Bijbelgenootſchappen van dat Land Zuid-America in alle richtingen door hare Agenten doen doorkruisſen, om de Heilige Schrift, die thans zelfs het meerderdeel der Geestelijkheid geheel onbekend is, in de Spaanſche en Indiaanſche talen te verſpreiden. Eene levendige begeerte naar dezen het Volk tot nu toe zoo geheel onthouden ſchat begon zich reeds hier en daar bij hunne komst kond te doen. Zelfs de Geestelijkheid wedijverde hier en daar met ambtenaren en ſtaatslieden, om die Bijbelverſpreiding te bevorderen. Op vele plaatſen vereenigden zich de armen op de ſtraten om den Bijbel gemeenſchappelijk te lezen: men begon in al de voorname ſteden, tot in Peru en Bolivia toe, bewaarplaatſen van bijbels aan te leggen; maar nergens was dit verlangen onder geestelijken en leeken ſterker dan in de Laplataſtaten: in Buenos Ayres, alwaar reeds in 1820 een hulp-bijbelgenootſchap werd opgericht, werd de H. Schrift in verſcheidene nieuw geſtichte Scholen ingevoerd. En niettegenſtaande er jaarlijks duizenden van Exemplaren werden ingevoerd, volſtond de uitdeeling derzelve in deze wijduitgeſtrekte landen zoo weinig, dat nog in 1827 in de hoofdſtad Mexico voor twee honderd familiën naauwelijks een exemplaar kon worden gerekend, en op den geheelen weg van Buenos Ayres naar Chili werd er, met uitzondering der ſtad Mendoza, geen enkel gevonden. Het is wel niet te ontkennen, dat het verlangen om iets nieuws, hetgeen men te voren niet mogt of kon bekomen te bezitten, nog meer de prikkel tot dezen algemeenen ijver was, dan behoefte aan de kennis der zaligmakende leer; doch de werkingen die uit de kennis aan de Schrift voortkwamen, waren toch merkbaar genoeg om eene ſterke tegenwerking op te wekken.

In 1827 begonnen de openbare bladen zich met kracht vóór of tegen de Bijbelverſpreiding uit te laten. De Geestelijkheid, die eindelijk de oogen begon te openen voor de ſtrekking die deze nieuwe beweging noodzakelijk nemen moest, belemmerde overal aanvankelijk of

meer en meer de werkzaamheid dier Bijbelboden, en ving aan hen te vervolgen, tot dat in 1830 al de gemelde Agenten zich genoodzaakt vonden het Land wederom te verlaten, offchoon er tegen alle verbod aan in 1829 meer Exemplaren der H. Schrift werden verfpreid, dan in één der vorige jaren. Al is de deur voor het oogenblik gefloten, men mag evenwel niet twijfelen of de ontftokene vonk werkt in ftilte voort, en zal eens, mogelijk welhaast, met verdubbelde kracht hervoort breken!

DE JODEN VAN SPANJE EN PORTUGAL.

Het Spaanfche Schiereiland door de Pyreneën van het overige Vasteland afgezonderd, fchijnt door zijne ligging niet veel min tot Africa dan tot Europa te behooren, maar door de afkomst zijner bevolkingen ten meefte tot Afië. Ook de taal draagt hier van ouds dat karakter van Oosterfche deels grootschheid, deels gezwollenheid, hetwelk de verzen kleurt zoo van Lucanus en Seneca, als van Lope de Vega en Ercilla, en dat ook nog in onzen leeftijd doorftraalt in zoo menig woord uit den kampftrijd met Napoleon, of de nog voortdurende worfteling tusfchen Carlisten en Christinos. Oostersch is in haren oorfprong de kern van Spanjes en Portugals bewoners; en ook de latere beftanddeelen, daarin van tijd tot tijd opgenomen, waren overwegend Oostersch. Phenicifche volkplantingen waren vooral langs de kusten van het Schiereiland talrijk, lang vóór de heerfchappij aldaar der Carthagers, en de daarop gevolgde Romeinfche. Wel brachten de Gothen en andere over de Pyreneën gedrongen volken hun Noordsch element mede in die gewesten over. Zij waren (het blijkt reeds genoegzaam uit den titel hunner Vorften in Spanje: *koningen* niet *van Spanje*, maar *der Gothen*, waarvan de beruchte Rodrigo de laatfte was,) zij waren er eer gelegerd, dan gevestigd. Een nieuwe toevoer daarentegen van het Oosterfche beftanddeel ftroomde het Schiereiland in, door den inval der Saracenen (in het begin der achtfte eeuw), wier zegevierende wapenen eerst in het Zuiden van Frankrijk door Karel Martel werden geftuit. Doch behalve die Oud-Hesperifche, Phenicifche, Arabifche inwoners, heeft ook nog een ander uit het Oosten voortvluchtig volk een hoogst beduidend deel, en eenen nog beduidender invloed, onder de bevolking dier landen gehad. Van onheuchlijke dagen hebben ook Israëlitifche geflachten zich bij menigte aldaar uitgebreid, en tot de overige ftammen in eene verhouding en betrekking geftaan, waarvan het overige Europa geen wedergade kent. Uit eene zoo zonderlinge mengeling van volken en geflachten beftaat die natie, wier hoogfte adel zelve, deze en nog vele andere onderfcheidene beftanddeelen als het ware vertegenwoordigt! Onder de koninklijke regeering der Huizen van Castilië en Arragon, van Oostenrijk en Bourbon, telde het lichaam der Spaanfche Grandes in zijn midden de afkomst van Gothen en Franken, van Joden en Saracenen, van Ieren, Italianen, en zelfs Indianen. Aldaar ontmoetten elkander de afftammelingen van Columbus en Montezuma, de O'Donnels uit Ierland en de Spinolaas uit Genua; de Hertogen van Alva rekenden hunne afkomst van de oude Moorfche Koningen van Toledo, en de Graven van Puñoënrostro zijn in de manlijke lijn afkomftig van de Joodfche Davilaas.

De aankomst van Israëliten, of eigenlijk van Joden (zonen van Juda), in het Spaanfche Schiereiland dagteekent van overouden tijd. De Legende der Spaansch-Roomfche Kerk wil, dat een der H. Jacobusfen (St.-Yago) in Spanje het Evangelie verkondigd zal hebben, en dat op die verkondiging, niet zonder teekenen en wonderen, talrijke afftammelingen van zedert meer dan vijf honderd jaren aldaar gevestigde Joden zich zullen bekeerd, en de kern der Christelijke Kerk van Spanje uitgemaakt hebben. De overlevering der Joden meldt, dat, na de inneming van Jerufalem, de aanzienlijkfte geflachten, voornamelijk uit het Huis van David afkomftig, op Phenicifche fchepen, door Nebucadnezar naar Spanje zullen zijn overgevoerd. De historiefchrijver Mariana (1), daar hij gewag maakt van de tocht in dat Schiereiland, door Jofephus en anderen aan den Babylonifchen koning toegefchreven, voegt er bij, dat zommigen de ftichting van onderfcheidene fteden, als Toledo, Escalonia, Maqueda, en anderen, van Joden afkomftig ftellen, die den Vorst op die tocht zouden gevolgd zijn; van welke bijzonderheid de Hebreeuwfche of Palestynfche oorfprong der namen ten bewijs zoude ftrekken. Hoe dit zij, de eerfte vestiging der Joden in Spanje heeft ongetwijfeld lang vóór de verwoesting van Jerufalem door Titus, plaats gehad; dat zij aldaar fteden gefticht en die met namen, uit hun eigenlijk Vaderland afkomftig, zullen benoemd hebben, heeft meer dan ééne waarfchijnlijkheid voor zich, in welker ontwikkeling wij hier niet kunnen treden. Dat de Apostel Paulus op zijne voorgenomene reize naar Spanje (Rom. XV. vs. 24 en 28) ongetwijfeld Joodfche Synagogen ook aldaar zoude gevonden hebben, mag men veilig onderftellen.

Doch het is hier ter plaatfe niet zoo zeer de oudheid der Joden in Spanje, als hunne (zekerlijk met die oudheid in naauw verband ftaande) bijzondere betrekking in en tot dat land, waarop wij door de mededeeling eeniger bijzonderheden opmerkzaam wenschten te maken. Die betrekking is van tweederlei aart. De Joden van het Schiereiland waren tot, en zelfs na, hunne uitdrijving in 1492, beduidend, niet flechts als het Volk van ballingen, aan de Godsdienst en verwachting der Vaderen, zoo als zij die begrepen, fteeds nationaal gehecht; maar ook voor een groot gedeelte, als bekeerlingen tot dat Catholijke Christendom, welks aanneming, hetzij dan in waarheid, of alleen naar den uiterlijken fchijn, hen dan in naauwe aanraking bracht met de beduidenfte ftanden, en in het midden der gewichtigfte Staats- en Volksaangelegenheden over geheel de uitgeftrektheid des lands.

---

(1) *De Rebus Hispaniae.* Lib. I. Cap. 15.

Als natie dan allereerst, als door de voorvaderlijke Godsdienst ſcherp afgezonderde natie, zijn de lotgevallen der Joden in Spanje, van de vroegſte tijden aan, hoogst merkwaardig. In geen land zeker hebben zij op onderſcheidene tijden harder behandelingen ondergaan, van geen land ten laatſte eene zoo ſtiefmoederlijke uitwerping. Doch ook die mishandelingen zelve ſtrekken tot getuigenis van den veelſoortigen bloei en invloed, waardoor zij juist gevaarlijk geacht werden voor de Catholijke Kerk en de Christenbevolking dier landen, ruim zoo gevaarlijk als die Mahometanen, met wier heerſchappij en lot in de Spaanſche koninkrijken, het hunne zoo vaak naauw verbonden was. Lang evenwel, als wij reeds opmerkten, vóór den inval der Saracenen, zien wij de Joden in Spanje, beurtelings vervolgd en uitgedreven, als b. v. onder Koning Egica (in het laatst der zevende eeuw), beurtelings weder herroepen en in hunne veelvuldige voorrechten herſteld, als onder Egicaas opvolger, Vitiza. Vooral verdient het hier onze opmerking, dat die meerdere bloei en uiterlijke heerlijkheid, waarop de Joden van het Spaanſche Schiereiland zich beroemen, geenszins alleen beſtond in de rijkdommen, waarmede de Rotſchilds van die eeuwen den Vorſten aldaar meer dan eens dienst bewezen, maar ook grootelijks in hunne beoefening van wetenſchappen, en daaraan verbondene beſchaving en nuttigheid; eindelijk ook vooral in die ſoort van onafhankelijkheid, welke, te midden ook van dreigingen of verdrukkingen, door hun genoten werden, tot op het oogenblik hunner algemeene verbanning op het laatst der Vijftiende eeuw. Wij vinden vóór dat zoo hachelijk en voor Spanje zelve treurig beſlisſend oogenblik, de Joden eeuwen achteréén in het openbaar bezit van bloeiende Scholen en Synagogen, van uitgeſtrekte voorrechten, van meer dan één, ook wetenſchappelijk beroep. Te Toledo, onder vele anderen, hadden zij eene ſchoone Synagoge, die naderhand eene Catholijke kerk is geworden, toegewijd aan *Nuestra Señora del Tranſito* (1). Een Hebreeuwsch opſchrift, nog heden in die kerk leesbaar, wijt de ſtichting dezer Synagoge aan de beſcherming van Koning Pedro (den Wreede), ten wiens behoeve (a°. 1370) de ſtad Burgos met ongemeene trouw verdedigd werd tegen zijnen opgeſtanen broeder, Hendrik van Tranſtamare, die evenwel, eindelijk op den troon van Leon en Castilië bevestigd, den Joden, juist uit aanmerking der aan zijnen voorganger bewezene verkleefdheid, eervolle voorwaarden verleende.

Wat de Scholen der Spaanſche Joden betreft, deze waren kweekplaatſen van meer dan ééne belangrijke wetenſchap, behalve de nationale Godgeleerdheid, taal- en uitlegkunde, van welker beoefening, zoo wel als van geheel de Joodſche beſchaving het middelpunt zich eeuwen achteréén aan de oevers van den Ebro, den Taag, en den Guadalquivir bevond. De geleerdheid namelijk der zoogenaamde *Geonim* uit Perſië en Babylonië, die haren hoofdzetel in het midden der tiende eeuw onzer jaartelling te Pumbeditha had, werd omſtreeks dien tijd overgebracht naar Spanje, alwaar eene nieuwe ſchool van elkander opgevolgde Schriftgeleerden onder den naam van *Rabanim* beroemd werd. De Scholen dezer *Rabanim* werden eerst te Cordua, en derhalve op Saraceensch grondgebied, gevestigd, en verbreidden zich van daar over bijna het gantſche Schiereiland. Van uit den boezem dezer Rabbynſche Academiën, en in het geheel van uit het midden der in Spanje gevestigde Joden, ontwikkelden zich van toen af meer en meer eene menigte beoefenaars van allerlei letterkundige, zoo wel als wijsgeerige kennis. Bekend zijn de namen van Aben Esra, Maimonides, Abrabanel, ook buiten de kring der Joodſche Godgeleerdheid, waarin zij meesters waren. Aben Esra, te Toledo geboren ten jare 1119, is niet minder beroemd als Hebreeuwsch Dichter (1) dan als Talmudist; insgelijks als Wijsgeer, Stel- en Sterrekundige, zij het dan ook naar de wijze dier tijden niet zonder Astrologiſche inmengſelen. Hij bracht het grootst gedeelte van zijn zeventigjarig buitengewoon werkzaam leven, daarenboven ten meeste door in reizen. Zijn land- en geloofsgenoot Benjamin van Tudela (van de 12de eeuw) is in dit laatſte opzicht meer algemeen bekend uit zijne in onderſcheidene talen overgebrachte *Wereldreis*. Moſes Maimonides, Aben Esraas tijdgenoot en boezemvriend, van Cordua geboortig, muntte niet minder dan hij èn als Schriftgeleerde, èn als Wiskunſtenaar uit, en oefende de praktijk der Geneeskunde, voor het meest in Egypte, uit. Beide behooren onder de uitnemendheden, maar geenszins onder de zeldzaamheden, die de geſchiedenis van de Joden in hun Spaanſche vaderland oplevert. Don Joſef Rodrigues de Castro heeft in zijne *Bibliotheca Espanola* (2) het geheele Eerſte Deel gewijd aan de opgave der levens en ſchriften van Joodsch-Spaanſche Autheuren, die gebloeid hebben zedert de negende eeuw. Dezen hebben hunne taal met menig belangrijk gedenkſtuk verſierd, en met een ſchat van woorden verrijkt, door hunne het zij oorſpronkelijke, het zij uit het Grieksch en Arabisch overgezette Schriften van wijsgeerigen en in het geheel wetenſchappelijken inhoud. Doch ook onder de vroegſte beoefenaars van Spaanſche taal en poëzij, onder de bekende *Trovadores* van dat land, vindt men onderſcheidene Joodſche en Rabbynſche namen. De voorname Verzamelaar, en zelf beoefenaar van deze ſoort van poëzij (of *Gaya Sciencia*) was, in de vijftiende eeuw, een tot het Christendom bekeerde Jood, Juan Alfonso de Baëna, geheimſchrijver van Koning Johan II van Arragon (3). Aan het hof van Koning Alfonſus den Tiende (bijgenaamd *de Wijze*) van Castilië, zijn, in de dertiende eeuw, Rabi Iſac Aben Sid van Toledo, en andere Joodſche Sterrekundigen, in eere ge-

(1) Onder anderen door zijne Hymne: *Het lied der ziele*, waaraan de Rabbijnſche leer ten grond ligt, dat de ziel van elk mensch gedurende zijnen ſlaap voor God bekentenis doet van zijne dagelijkſche zonden, welke bekentenis hem dan in den grooten Oordeelsdag zal worden voorgehouden.

(2) *Madrid*, a°. 1781. Men vergelijke ook WOLF, *Bibliotheca Rabbinica*, DE ROSSI, en anderen.

(3) Men zie het aangehaalde werk van J. R. DE CASTRO, T. I, f. 265. *Escritores Españoles del Siglo XV de la Iglesia*.

weest, die, nevens meerdere Geleerden, den Vorst behulpzaam waren in het zamenſtellen zijner Aſtronomiſche tafelen (*tabulae Alphonſinae*), welke oorſpronkelijk in het Hebreeuwſch geſchreven, daarna door eenen Rabbi Moſes in het Latijn zijn overgezet (1).

Doch waren de Joden in meer dan éénе betrekking, gedurende de middeneeuwen, in Spanje nuttig en gezien; zij werden dat te meer, zoo dikwerf zij, met verzaking van den voorvaderlijken afkeer, het Christendom omhelsden. Groote voorrechten waren van ouds denzulken toegezegd. Nog tijdens de regeering der Gothiſche Vorſten (a°. 693) werd aan de Joden, die het Christendom oprechtelijk omhelsden, het recht van adel en vrijheid van alle belasting verzekerd (2). Catholijk geworden, waren zij dan ook niet alleen volkomen genaturaliſeerd, maar kwamen in de aanzienlijkſte betrekkingen, en werden vermaagſchapt aan alle de geſlachten des lands, van den middenſtand af tot de hoogſte rangen. Geen aanzienlijke familie beſtaat er in die landen, die niet, hetzij door de vrouwen, hetzij door manlijke afſtamming onder Joodſche bekeerlingen zijne voorouders heeft. Geen land was er ook, dat van ouds meer Israëlieten bij gantſche huisgezinnen, ja, bij geheele Synagogen (als b. v. op de prediking van Vincent Ferrer in Arragon in de Vijftiende eeuw) tot de Christelijke kerk zag overgaan, dan Spanje. Van hoedanige natuur en waarde deze overgangen voor het grootſte gedeelte zullen geweest zijn, laat zich uit den aart der zaak, en uit meer dan één rampzalig gevolg, gemaklijk afleiden. Doch men zoude zich ten hoogſte bedriegen, met hier zonder onderſcheid alles op rekening van wereldſche inzichten, of bloote uiterlijkheid te ſtellen. Reeds van vroegen tijd aan ontmoeten wij in de Geſchiedenis doorluchtige voorbeelden van oprechtheid en ijver in de bekeering van zommige dezer Spaanſche Israëliten. Onder dezen zij het hier genoeg aan eenige weinigen van meer bijzondere beroemdheid te gedenken, zoodanigen, b. v. als (in de zevende eeuw) Julianus, Aartsbiſſchop van Toledo (3); R. Moſes, die in reeds gevorderden ouderdom tot eene levendige overtuiging van de waarheid der Christelijke Godsdienst gebracht werd, en te Huesca, zijne Vaderſtad (a°. 1106) door den Koning van Arragon ten doop gehouden, de namen van Pedro Alfonſo ontfing, onder welken hij, zedert, zijne groote geleerdheid en kennis van talen aan het overtuigen van Joden en Mahometanen met mond en pen niet ophield ten koste te leggen (4). Doch vooral wordt in de Spaanſche jaarboeken de ijver van Doctor Geronimo de Santa Fè (in het begin der Vijftiende eeuw) breedvoerig vermeld. Deze Geleerde en Geneesheer, in het Jodendom langen tijd als Rabbi Joſua van Lorca (in Murcia) vermaard, bracht na zijne bekeering tot het Christengeloof ontzachlijk veel toe tot de overtuiging van eene menigte zijner ſtam- en landgenooten; niet ſlechts door zijne twee uitvoerige ſchriften: *Contra Judaeos* (1), maar ook door die twee meermalen in Spanje beſchrevene zamenſprekingen (2), die tusſchen hem en eenige voorname Joden gehouden zijn te Tortoſa, in de tegenwoordigheid van Paus Benedictus XIII. (Pedro de Luna), a°. 1613 en 1614, en waarvan het gevolg geweest zal zijn de overgang tot de Catholijke kerk van meer dan drie duizend zielen uit de Synagogen van Saragosſa, Calatayud, Lerida, Daroca, enz. Omſtreeks denzelfden tijd, alleenlijk iets vroeger, viel ook eene andere hoogst merkwaardige bekeering voor onder de Joden in Spanje; het is die van Salomo Halevi, geboren te Burgos in 1350, een man door afkomst en geleerdheid hooggeacht onder zijn volk. Deze beleed op zijn acht en dertigſte jaar met zijne drie volwasſene zonen, moeder, en broeders het geloof in Christus, en ontfing bij zijnen doop den naam van Paulus de Santa Maria. Weduwnaar zijnde, liet hij zich als Prieſter ordenen, en werd later Bisſchop van Carthagena, vervolgens van Burgos, waarbij hij later nog de waardigheid ontfing van Rijkskanſelier, onder Koning Johan II van Castilië. Spoedig legde ook hij zich toe op de verkondiging der Christelijke Waarheid onder de Joden; van zijne werkzaamheid in dit opzicht getuigt, onder anderen, zijn *Onderzoek der Schriften* (3) tot overtuiging der Joden, hetwelk hij op zijn een en tachtigſte jaar ten einde bracht. Hij ſchreef ook *Bijvoegſels* op de Poſtillen van Nicolaas de Lyra. Van zijne zonen, werd de oudſte D. Alonſo, Bisſchop van Burgos na zijns vaders dood (a°. 1435); de tweede D. Gonzalo woonde als Bisſchop van Siguenza, het Concilie van Conſtans bij; de jongſte D. Alvar plantte onder den Spaanſchen adel zijn geſlacht voort. Alle drie onderſcheidden zich, even als hun vader, door deugden, wijsheid en geleerde Werken (4).

Wij kunnen hier natuurlijk in geene uitvoerige bijzonderheden treden; doch uit het weinige dat wij vermeld hebben, is misſchien licht genoeg te ontleenen, om de zoo eigenaartige en bij de meesten vreemdklinkende betrekkingen der Joden in het middeleeuwſche- zoo wel als latere Spanje eenigzins te leeren verſtaan. Bezitters in die landen van groote rijkdommen, en van een veelſoortigen invloed door alle ſtanden van deszelfs ingezetenen heen, zelve te zamen met de van hun afkomſtige bekeerlingen, een zoo groot en beduidend gedeelte der bevolking uitmakende, is het niet te bevreemden, dat hun beſtaan, vooral in verband met dat

(1) LÖWISOHN; *Vorleſungen über die neuere Geſchichte der Juden.* S. 99-102. (Wien, 1820.) en vele anderen.

(2) MARIANA, Lib. VI. c. 18.

(3) MARIANA Lib. VI. Cap. 18: *Erat Julianus eruditionis laude eâ aetate celebris, ut ejus libri testantur. Fuit ex Judaeorum ſanguine prognatus, Eugenii tertii discipulus, Quirici Toletani Praeſulis ſucceſſor, ingenio facili, copioſo, ſuavi: probitatis opinione ſingulari.*

(4) DE CASTRO, Bibl. Esp. T. I. p. 19. MARIANA, Lib. X. Cap. 7.

(1) Uitgegeven in de *Bibliotheca Patrum* Paris. 1575 et 1589, en in de *Bibliotheca Magna veterum Patrum et antiquorum Scriptorum*, Colon. Agripp. a°. 1618.

(2) Uitvoerig, onder anderen, bij ZURITA, *Anales de Aragon*, Lib. XII. c. 45, en zelfs bij Joodſche Schrijvers, als SALOMON BEN VIRGA, in zijne *Historia Judaïca*, in het latijn uitgegeven door GENTI, Amſt. 1651. Men zie verder DE CASTRO, T. I, p. 203 en volg.

(3) *Scrutinium Scripturarum per Rever. D. D. Paulum de Santa Maria, quondam Episcopum Burgenſem, atque Regni Archicancellarium*, voor het eerst gedrukt te Burgos a°. 1591.

(4) MARIANA, Lib. XIX. Cap. 8.

der Mooren, door de Catholijke geestelijkheid niet zonder ongerustheid, door velen met jaloerſche of wantrouwende oogen werd aangezien. De vermaarde Rabbijn, Don Iſaac Abrabanel, zelf een der ballingen van 1492, verklaart, dat het zijn volk in die dagen niet moeilijk zoude geweest zijn, zich gewapender hand tegen hunne uitwerping te verzetten, en zelfs van hunne overtalrijke middelen, verwantſchappen, en invloeden gebruik te maken, om eene algeheele vermeeſtering van het land te beproeven; doch dat zij daarvan afzagen, als die geen Vaderland met eigene heerſchappij mochten bezitten buiten het beloofde land hunner vaderen. Is dit waarlijk het geval geweest, dan is de verbanning der Joden niet blootelijk aan ijver voor de Roomſche Godsdienst, maar ook aan eene, hoe ellendig ook anders, wel begrijpelijke rede van ſtaat; althans kan het niemand verwonderen, dat Ferdinand en Iſabella noch door gevoelens van menschlijkheid, noch door de ſchitterendſte aanbiedingen der Joden, zich van den ontworpenen maatregel lieten afbrengen, als de Dominicaner Torquemada aan de koninklijke Veroveraars van Grenada, (de laatſte heerſchappij der Ongeloovigen in Spanje,) een kruisbeeld voorhield, en afvroeg of zij even als Judas, den gekruisten Heiland voor geld wilden overleveren aan de Joden? Zoo werd dan nu de algemeene verbanning onherroepelijk beſloten, en de Inquiſitie met een nieuwen gruwel van ſtrengheid gewapend, niet evenwel zonder langdurigen, zoms zelfs bloedigen tegenſtand, bij name in Arragon, alwaar verre de meesten afſtammelingen van Joden gezeten waren en ampten bekleedden. Doch het kwaad, dat men meende te weeren, werd nu juist meer dan ooit een bedekte maar ongeneeslijke kanker. Onder alle de uitwendigheden eener Catholijke belijdenis, bleef het Jodendom in het geheim de Godsdienst van ontelbare huisgezinnen; die dan van de vaderlijke inzettingen zoo veel waarnamen, als hun in dezen toeſtand mogelijk was, elkander herkenden aan zekere teekenen, bepaaldelijk aan de onthouding van zwijnenvleesch, en hunnen grooten Verzoendag, en andere hoogtijden, zoo veel doenlijk, in holen en ſpelonken hielden. Overtalrijk waren nog lang in Spanje de geſlachten, die niet ſlechts Joden van afkomst, maar ook nog werkelijk van Godsdienst, onder hunne leden telden. Zelfs onder Geestelijken, Bisſchoppen, ja Inquiſiteuren vond men, volgens het getuigenis van Dr. Orobio de Castro (1), meermalen zoodanige bedekte Joden, die hij te recht deswege niet ſlechts aan ſnoode veinzerij, maar ook aan beeldendienst ſchuldig ſpreekt. Gelijke uitwerkſelen hadden de maatregelen in Portugal tegen de Joden en hunne afſtammelingen (*Christaôs novos*), in navolging van het naburig Spanje, doch eenigzins later en anders genomen. Ook aldaar werd de geheele bevolking door alle ſtanden heen zoo zeer van geheime Joden doortrokken, dat nog in de laatſte helft der afgeloopene eeuw, de Engelſche Gezant Lord Galloway de Portugeezen ſchertſende plach te verdeelen in dezulken, die (volgens een oud volksvooroordeel) Koning Sebastiaan, of den Mesſias verwachtende waren. — Opmerkelijk is het voorts dat onder de ſlachtoffers dier *autos-da-fé* van Sevilla en Valladolid, waarmede onder Karel V en Philips II de beginſelen der Hervorming in Spanje geſmoord werden, zich velen bevonden, wien te gelijk hunne Joodſche afkomst, en hunne Lutherſche gevoelens tot misdaad gerekend waren.

Wat de uitgedrevenen betreft, ten getale van acht maal honderd duizend moesten de Joden ten jare 1492 dit hun overoud verblijf, alwaar zedert meer dan vijftien eeuwen de beenderen hunner voorgeſlachten lagen, onder de ontzettendſte kwellingen voor altoos vaarwel zeggen. Te recht merkte in onze dagen een Duitsch Geſchiedſchrijver zijner Spaanſche geloofsgenooten op, »dat onder de tallooze verbanningen die over Israëls »hoofd gegaan zijn, zedert dat zijne kroon gevallen is, »geene andere zoo ontzettend en noodlottig was dan de»ze;" en voorts dat »gelijk na den val van Jeruſalem, »de ſtammen van Jeſchurun met hunne ellende in alle »oorden der wereld verſpreid, nog onder de verſcheiden»aartigſte volkeren, hun nationaal geloof, zeden, en ka»rakteriſtieke zelfſtandigheid behielden; alzoo ook het uit »Spanje voortvluchtige Israël tot in zijne verſte nako»melingen, verſpreid in de handelſteden van Europa, »aan de kusten van Africa, in het verre Aſië, en in het »uitgeſtrekte America, nog altijd het kenmerk van de»zen hunnen bijzonderen oorſprong in het midden hun»ner broederen bewaard hebben, in het eigenaartige van »de zeden, van het ritueel, en van de taal, uit hun »zuidelijk voormalig Vaderland aan alle plaatſen door »hun medegevoerd (1)."

De verdere lotgevallen der Joden uit Spanje, als vooral de opneming voor eenen tijd in Portugal; de vestiging in het, juist na dien bepaalden tijd, allengs voor hun ontſloten Nederland; hun bloei in deze zoo veelzins bevoorrechte gewesten; hunne wederaanneming van dáár in Engeland, tijdens het Protectoraat van Cromwel; en vele andere tot dat alles behoorende bijzonderheden, kunnen wij binnen dit kort beſtek zelfs niet aanroeren. Wellicht komen wij op dit onderwerp nog wel eens terug. Thands zij het genoeg, daarop de aandacht te hebben gevestigd.

D. C.

---

(1) Een geleerd Geneesheer in de 17de eeuw, vroeger Hoogleeraar te Salamanca, die het Jodendom, om welks verdenking hij langen tijd in de kerkers der Inquiſitie gezucht had, eindelijk te Amſterdam openbaar onder zijne overige geloofs- en ſtamgenooten beleed. Hij is bekend door LIMBORCHS *Amica Collatio* met hem over de Waarheid der Christelijke Godsdienst.

(1) LÖWISOHN, *Vorleſungen über die neuere Geſchichte der Juden.*

DE GODSREGERING.

Blikken in de Wereldgeschiedenis en hare leiding door A. BRÄM, V. D. M. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. LAATSMAN, *Predikant te Rheede.* Amsterdam 1836.

Muziek en snaartuig, nijverheid en tentenbouw werden door Kaïnieten aan het licht gebracht, en het lag in de roeping van het volk Gods, deze en andere uitvindingen van ongoddelijke menschen den Heere en zijne zalige dienst toe te wijden. In onze dagen ook, heeft menige kunst en wetenschap verbazende vorderingen gemaakt; en zou het den Christen, die zijnen God en Zaligmaker in alles wenscht te dienen en te verheerlijken, niet betamen, om deze schatten, als de Oostersche wijzen, voor zijne ongeachte kribbe neder te leggen, of als een offer des lofs en der dankbaarheid op zijnen altaar te brengen?

De voortreffelijke Schrijver van het aan 't hoofd dezer regelen vermelde werkje, de Eerw. Bräm, vroeger Evangeliedienaar te Bazel of in den omtrek dier stad, en sedert Leeraar in de Gemeente van Neukirchen bij Meurs in Kleefsland, geeft ons met opzicht tot de Geschiedkunde, in verband met de kennis van den mensch en de natuur beschouwd, eene uitstekende proeve van zulk eene Godverheerlijkende beoefening der Wetenschap. Reeds de *Inleiding* van zijn Geschrift, ten opschrift hebbende: *Mijne Wetenschap*, (bl. 1—21) geeft ons menigvuldige bewijzen van zijn geopend oog voor de heerlijkheid Gods in Natuur en Openbaring, en van zijn geoefend verstand om beide in dat onderling verband te beschouwen, waarin zij elkander wederzijds ophelderen, toelichten en aanvullen. Niet slechts een wijs en machtig Schepper, of het afgetrokken denkbeeld eener goedertierene Voorzienigheid, maar de levende alleen waarachtige God, die zich overal heerlijk openbaart, en voortdurend vrij en machtig werkt, wordt ons hier in zijne eindelooze en heerlijke majesteit voor oogen gesteld. De Schrijver doet ons in de zichtbare *natuur* eene taal en openbaring opmerken, waardoor God zich aan ons kenbaar maakt: nog nader toont hij ons die ontdekkingen in de *menschenwereld*, en al wat met ons geslacht is voorgevallen, of nog gebeurt: allermeest echter en meer onmiddelijk in het Woord des Heeren (1). »Met dat Woord heerscht en werkt de Heilige Geest, die in ons leven en licht schept, die verzekert en verzegelt, en gerechtigheid, vrede en blijdschap geeft, die het gevoel der nabijheid Gods, de kracht en bekwaamheid ten goede werkt, en maakt dat wij alle dingen in hunne betrekking tot God beschouwen. De Geest onderzoekt alle dingen en de zalving van den Heiligen leert alles naauwkeurig. Zij leidt in alle waarheid en verklaart ons God in onzen Heere Jezus Christus. Het is de Geest Gods, die ons het Woord Gods opent en levendig maakt, en ons de natuur en de menschenwereld leert verstaan. Die Geest is mij het vermogen om te verstaan en te leven; en God geeft Hem aan de Zijnen die er Hem om bidden. Maar ik moet het *Woord Gods* en ook de *Natuur* en de *Menschenwereld* onderzoeken en vlijtig trachten te verstaan. Zij zijn de *Talen*, waarin God tot mij spreekt; zij zijn hetgeen ik moet weten, zij bevatten hetgeen ik moet verstaan (bl. 2, 3)." — »Het zijn geene drie klassen, die *nevens* elkanderen staan, en wederkeerig de ééne de andere buitensluiten, maar drieërlei in elkander liggend grondgebied, drie steeds hooger stijgende trappen der aardsche huishouding, drie om één middelpunt getrokkene, dus in elkander liggende kringen, of zoo gij wilt: het Voorhof, het Heilige en het Heilige der Heiligen in den tempel der Openbaring Gods op aarde, in den tempel der eenige ware wijsheid en wetenschap. Bij opklimming is het ééne, het innige, het kleinood, het beheerschende van het andere. De *Natuur* is de buitenste kring, wijd, uitgebreid en groot in getal van schepselen, de rijkste en heerlijkste in uitwendige verscheidenheid, maar haar zin is het meest verborgen, en hare kracht in vergelijking van de andere vormen der openbaring de geringste. De taal der openbaring wordt steeds kostelijker voor de ziel, steeds inniger en tevens klaarder en krachtiger in de hoogere machten of rijken. De *Mensch* is geschapen om eene kroon, een brand- en vereenigingspunt, een heerscher der natuur te zijn: wanneer hij zich zelven, en Gods bestuur met Hem, heeft leeren kennen, dan verneemt zijn hart de taal Gods meer van nabij en met meer nadruk en kracht. *Gods Woord* echter, het binnenste Heiligdom, waarin het beginsel en de volheid der wijsheid, de sleutel tot het begrip van alle andere dingen, en het kostbare gemeenschappelijk eigendom voor de zielen der menschen gevonden worden, moet onze schat en lust, de lamp voor onzen voet en het licht op ons pad zijn. (bl. 4.)

Het zou de grenzen van ons Verslag verre overschrijden, indien wij op alles wat de Schrijver ons in deze schoone Inleiding leert, op alles waarin hij ons de grootheid en majesteit Gods als in zoo vele letteren, trekken, en afspiegelingen doet spellen of aanschouwen, opmerkzaam wilden maken. Kort, levendig, krachtig, en treffend, bevat hier ieder woord eenen rijken zin, ontwikkeld en medegedeeld met eene verschheid en met eenen gloed, die niet kan nalaten eenen levendigen indruk te maken, waar men slechts het oog niet sluit voor de *onzienlijke dingen Gods, die ons door de schepselen worden te verstaan en doorzien gegeven.* Zulk eene Inleiding is het rechte voorportaal, om den lezer te voeren tot eene verzameling zoo rijk, als dit werk, in juiste opmerkingen, en veelomvattende beschouwingen van de wijsheid en ondoorgrondelijke wereldregering des HEEREN.

De Geschiedenis wordt hier verdeeld in vier Hoofdtijdvakken:

I. Den *Voortijd*, of de oorsprongen des Menschdoms,

(1) Men vindt dit denkbeeld reeds zeer goed ontwikkeld in een *Betoog, dat de drie hoofdvoorwerpen der menschelijke wijsheid:* GOD, DE MENSCH, en DE NATUUR *in één Middenpunt uitloopen*, in de *Nagelatene Schriften* van Mr. H. VAN ALPHEN (Utr. 1813) bl. 31-59.

en de eerſte, onbegrensde, en alles met zich voerende ontwikkeling van het in de menschheid wonende kwaad, tot op den Zondvloed.

II. Den *Tijd van voorbereiding* voor de komst des aanſtaanden Verloſsers, de Oude Tijd genaamd.

III. Den *Tijd van ontwikkeling* van de verloſsing des menschdoms, de Nieuwe Tijd, in den Bijbel ook de Laatſte Tijd genaamd; en eindelijk:

IV. Den *Tijd van overwinning*, wanneer het Rijk van Christus op aarde heerſchen, de volkeren tot het leven opvoeden, en alles doordringen zal, wanneer de voleindiging en heerlijkheid van het groot en in de verledene tijden meestal miskende verloſsingswerk door alle volkeren tot hun heil zal erkend worden; offchoon ook dan, hoe algemeen dit Koningrijk wezen zal, alleen het levendige geloof, hetwelk niet aller is, de zielen tot zaligheid leiden zal (bl. 26).

Dit Geheel wordt (bl. 22—93) in vier *Omtrekken der wereldgeſchiedenis* nader behandeld, van welke de beide laatſte zijn gewijd aan de beſchouwing der twee tegen elkander overſtaande Rijken, dat der wereld, met alle deszelfs heerlijkheid en uitbreiding, maar te gelijk inwonende verderfenis, en daartegen het koningrijk van den levenden God en de groote lotbeſtemming van zijn uitverkoren Volk, door alle tijden heen, tot op deszelfs laatſte en toekomſtige verheffing en verheerlijking in de voleindiging der Eeuwen.

De derde Afdeeling (bl. 93—140) geeft ons de *Schets eener Geſchiedenis van den voortijd*; eene ſchets, die niet ſlechts de vrucht van veel nadenken toont, maar ook ſtof tot niet minder overwegingen oplevert. *De Schepping en beſtemming van den mensch*, *Trekken uit de Geſchiedenis van den eerſten tijd vóór den val*, *De zondenval*, *Het eerſte Evangelie*, *Tuchtiging over den mensch en maatregelen tegen de zonde*, *Ontwikkeling van den toeſtand der menſchen onder Adams kinderen*, *De Trekkingen der genade*, *De Zondvloed* en *Het ophouden der Zondvloed*; ziedaar de onderwerpen die te dezer plaats worden behandeld. Vele der hier voorgedragen treffende en belangrijke denkbeelden herinneren aan HERDERS *Aelteste Urkunde des menschlichen Geſchlechts*; doch men verblijdt zich bij BRÄM eene geloofsvastigheid en ſchriftuurlijke wel-gegrondheid te vinden, die de eerſte wel vernuftige en rijkbegaafde, maar later zoo bedroevend afgeweken Schrijver volſtrektelijk mist. Deze Afdeeling wordt beſloten door eenige Bijlagen, opmerkingen bevattende: 1. Over 's menſchen natuur (*ſtof en adem*). 2. Over *den mensch*, als *het vereenigingspunt van al het beſtaande op aarde*; en 3. Over *de Goden en Overheden* (de ordeningen en ſtanden van gezag en onderwerping die God onder de menſchen geſteld heeft.)

De vierde afdeeling ſtelt ons *Noach* voor *na den zondvloed*, en gaat vooral over de eerſte woonplaatſen zijner afſtammelingen, en over zijne profetie aangaande zijne zonen. De Schrijver wijst hier zoowel de algemeene vervulling der voorſpelling in Sem en Cham in het algemeen, als op die meer bijzondere welke zoo letterlijk in het nageſlacht van Kanaän en in dat van Abraham plaats had. »Hoezeer het vloekwoord van Noach alleen Kanaän noemde, en het ook werkelijk Kanaän is, aan wien wij onder de volkeren, waaronder de hoofdgebeurteniſsen der geſchiedenis plaats vonden, deze woorden (van Noach) lichamelijk en zedelijk vervuld zien; zoo zijn toch ook de andere geſlachten van Cham meer of minder aan het lot eener eigendommelijke en door alle eeuwen voortgezette ſlavernij onderworpen. Afrika, het werelddeel der kinderen van Cham is ſedert de oudſte tijden het land der ſlaven, de onuitputtelijke bron voor dezen ſchandelijken handel; zijne handelſteden zijn ſlavenmarkten, en zijne aanhoudende karavaantochten brachten, van ouds her, de ſlaven als een hoofdartikel des handels, naar alle oorden heen. In geen land was de handel tevens zoo uitgebreid, zoo algemeen, zoo gedurig. De Europeanen hebben alleen de plaats der vroegere koopers ingenomen — ſchoon in het bezit der waarheid, die hen betere dingen leerde, doch die zij ongehoorzaam waren —, en hebben dien menſchenhandel thans de onverdragelijkſte gedaante gegeven; en dezelve heeft onder hen, wat zijnen innerlijken aard betreft, de onverantwoordelijkſte hoogte bereikt. *In de Oosterſche landen* echter, werwaarts de zwarte kinderen van Cham zich uitgebreid hebben, hebben andere volkeren hen overvallen, wilde verwoestingsoorlogen tegen hen gevoerd, en hen, of geheel uitgeroeid, of in de wilderniſsen van het inwendige gedeelte des lands teruggedreven. Zoo is het in Indië gegaan, waar nog enkele ſteenen gedenkteekens ſchier alleen het bewijs van hun voormalig aanwezen opleveren; op de eilanden achter Indië gelegen, hebben Maleijers de ſchoone oeverlanden ingenomen, en aan de wilde Papua's ſlechts de gebergten en het inwendige deel des lands overgelaten; en waar zij ongemoeid gebleven zijn, gelijk op de groote Auſtraliſche eilanden, zijn zij onder het heerlijkſte klimaat en bij de weldadigſte natuur in de diepſte barbaarschheid gezonken. Waarlijk het geſlacht van Cham is een rampzalig geſlacht. Hoe goed zal het voor hetzelve zijn, Hem te kennen, die *allen* vloek opheft!"

Het is een aan onzen Schrijver eigen vermoeden dat onder de volkeren der oudheid, en zeer bijzonder onder het nageſlacht van Japhet en Cham, die bevoorrechte ſtam, van welken de verlichting doorgaans over de ruwe volksmenigte afdaalt (de prieſterſtam?) »die zich van volk tot volk, de harten der volkeren onderwerpt, alom door verbreiding der beſchaving zijne Tenten verwijdt, of als een adelijk geſlacht de barbaren onder zijn gezag doet bukken, of onder hen eene nog krachtdadiger oppermacht des geestes uitoefent," van Sem zoude afkomſtig zijn. Wij kunnen de juistheid of onjuistheid van dit, voor zoo ver wij weten, geheel nieuwe gevoelen moeijelijk beoordeelen, daar de Schrijver het ſlechts ter loops en voorbedachtelijk in een zeker ſchemerlicht voorſtelt, en ons dus zijne gronden voor eene zoo ongewone meening onbekend zijn.

De torenbouw van Babel en de verwarring of liever verſtrooijing der talen wordt in eene afzonderlijke Afdeeling behandeld; het beginſel van zelfverheffing der

Sinearîten als door geheel de Geſchiedenis heerſchende, getoond. Belangrijk en ſchoon zijn vooral des Schrijvers uitzichten omtrent de herééniging der Talen in de toekomst. »Het is opmerkelijk (zegt hij): dat die volkeren, welke, buiten de ſchouwplaats der Geſchiedenis en ver van het licht verwijderd wonen, de grootſte ſcheiding in taal hebben. Waar daarentegen het licht zal voorbereid worden of doorſchijnen, daar zendt de voorbereidende genade, of eene taal van verkeering, of eene algemeene taal, door welke millioenen menſchen tot elkander toegang hebben; of zij geeft in meerdere of mindere mate de gave der talen: in meerdere, gelijk voorheen aan de eerſte Christenen; in mindere, gelijk thans, nu het aanleeren der talen door des Heeren kracht gemakkelijker gemaakt wordt. Intusſchen, waar de zielen der menſchen tot het geloof gebracht zijn, en zij hun heil in Christus gevonden hebben, daar heerscht waarlijk *één* geest der talen, en heeft de taal, zelfs in de verst van elkander gelegene ſtreken der aarde, eene innige, geestelijke eenheid verkregen. Het is hetzelfde zaad, in aller harten uitgeſtrooid, het Woord van God, hetwelk dit veroorzaakt; en als de menſchen nu ook leeren inzien, dat tot ware beſchaving van een Christen vereischt wordt, dat hij zijne klasſiſche talen, dat is de talen waarin Gods Woord geſchreven is, verſta, en zij het als hun recht en plicht erkennen, dat dierbare Woord in de grondtalen te lezen, dan zal ook bij alle verſcheidenheid van talen, een gemeenſchappelijke beſchaving, en ééne taal, die hen vereenigt, hun eigen zijn, en zij zullen in den geest weder één geheel zijn, gelijk hun eigen wil hunne talen heeft verdeeld (bl. 159).”

Het Werk wordt beſloten door een *Brief*, die als Aanhangſel op de vijfde Afdeeling volgt, en geenszins het minstbelangrijke gedeelte des boeks uitmaakt. Een uitſtapje naar den Blaauwenberg, een berg in het *Schwartzwald* niet ver van Bazel, en het gezicht der bouwvallen van adelijke ſloten, de ſteden, en een uitgeſtrekt landgebied, geeft den opmerkenden beſchouwer de gelegenheid om zijne denkbeelden over den toeſtand der maatſchappij in de middeneeuwen, vergeleken met dien van latere tijden, en vooral over de geſteltenis van het openbare leven en de maatſchappelijke belangen van onze dagen, vrij breedvoerig, en altoos even onderhoudend en treffend te ontwikkelen. »O dat wij het toch opmerkten! (roept hij hier uit:) Heeft ooit ergens eenige menſchelijke grootheid de volkeren kunnen redden? zijn zij niet allen gevallen onder de ſchuld hunner zonde? *Dit* is nu ook het zwijgende, treurende getuigenis hunner puinhoopen; en de tempels, de paleizen en de pyramieden in het Nijldal, de tempels en woningen in de rotſen gehouwen, en de begraafplaatſen van Klein-Azië tot aan den Ganges, de tichelſteenen van Ninevé en Babel, en de *ontelbare* puinen van groote ſteden, vooral in de wijde wereld, doen dezelfde klachten hooren: wij zijn gevallen door onze zonde, en niets dat uit den mensch is, heeft ons kunnen helpen. Het land der puinhoopen viert met welgevallen zijn rusttijd: verachte werkzame ſtammen uit de oude bewoners, beveiligen in hetzelve hun ellendig leven, en in de paleizen der grooten en wijzen, bezorgt de trotſche zwervende herder, onnadenkend, zijn vee en nachtverblijf. *De zaligheid is in geenen anderen: daar is ook onder den hemel geen andere naam die onder de menſchen gegeven is, door welken wij moeten zalig worden — dan alleen de naam van Jeſus, den Heiland der wereld!”*

De Eerw. Vertaler heeft zich van zijn werk gekweten op eene wijze, die volkomen aan de waardij des oorſpronkelijken werks beantwoordt, en behoeft alzoo allerminst de gevraagde verſchooning voor de Duitſche kleur, »die hier en daar over taal en ſtijl en misſchien wel over het geheel der vertaling” zoude geſpreid liggen. In eene ſchoone en krachtige Voorrede wordt het gewicht aangewezen, dat het Boek ook voor ons Vaderland, vooral in de tegenwoordige dagen bezit; en eenige toelichtende Noten geven hier en daar eenige verklaring, terechtwijzing, of toepasſende opmerking van den tekst. Wij hebben deze Aanteekeningen evenzeer met belangſtelling gelezen, en betreuren alleen dat in eene derzelve (op bl. 62) *Wittenberg*, *Genève* en *Dordrecht* op ééne lijn worden geſteld met Rome. Geenszins, als of men *eerbied voor het gezag* der Hervormers of rechtgevoelende Vaderen der Kerk zou behooren te koesteren; maar omdat het niet wèl gedaan is, dezulken, die voor de waarheid die uit God is, hebben geſtreden en geleden, met de vervolgers dier waarheid of de verdrukkers van hare belijders te vergelijken. Wij meenen ook dat de Vertaler op bl. 135 den Eerw. Schrijver niet wel verſtaan heeft en daarom bij hem eene » met het Woord Gods en de bevinding van alle oprechten” ſtrijdige voorſtelling meent te vinden. Immers, de Schrijver, klagende dat zijne en zijner medegeloovigen heiligmaking »voor het tegenwoordige zoo langzaam vordert,” ſpreekt waarſchijnlijk daardoor voor zich en zijne broeders geen ander gevoelen uit, dan datgene, hetwelk Paulus voor de Gemeente te Thesſalonika aan den dag legt, als hij zegt (1 Thesſ. III. vs. 12, 13): *De Heere vermeerdere u, en make u overvloedig in de liefde tegen malkanderen, gelijk wij ook zijn tegen u, opdat Hij uwe harten verſterke, om onberispelijk te zijn in heiligmaking, voor onzen God en Vader, in de toekomst onzes Heeren Jeſu Chriſti met alle zijne heiligen.*

En met deze plaats van Paulus keeren wij nog een oogenblik tot het werk van Bräm zelven terug. De Apostel wijst hier op de toekomst van onzen Heer, bij zijne vermaning en opwekking tot liefde en heiligmaking. De beſchouwingen van onzen Schrijver leiden tot hetzelfde einde, maar hij drukt dit niet zoo beſtemd en ſtellig uit, als wij het bij eene vorige gelegenheid bij velen onzer Engelſche broeders in hunne ſchriften over de Profetiën hebben aangetroffen. De *perſoonlijke* toekomst en het Koningrijk van Jeſus Christus over de aarde, is de groote ſluitſteen van het gebouw Gods, door de eeuwen heen; de groote ontknooping der Goddelijke leiding van geheel de wereldgeſchiedenis.

K.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

DE DIENST DES LEVENDEN GODS, TEGENGESTELD AAN AFGODERIJ EN VALSCH CHRISTENDOM.

Onder Israël openbaarde God zich zelven in onderscheiding van alle afgoden en ongoden, beelden, en schijngoden, als den JEHOVAH, den waarachtigen en *levenden God.* Hoe dikwijls lezen wij deze woorden, zonder iets te gevoelen van den diepen, den veelbeteekenenden, ja *al*-omvattenden zin, dien zij uitdrukken! En indien het waar is, dat het leven alleen van het levende wordt erkend en beseft, hoe krachtig worden wij dan door deze opmerking overtuigd, dat wij midden in den dood liggen, ja, dat de Dood heerschappij voert over ons sterfelijk vleesch gedurende den ganschen afloop van dit ons vergankelijk schijnleven. God, de God Israëls, de Schepper van hemel en aarde, is de *levende God.* Hij is het, wiens Majesteit gedurig in alles doorstraalt, die niet kan zijn, zonder zich aanhoudend in gewrochten zijner scheppende hand te openbaren, en alles voortdurend te werken naar den almachtigen en onwederstaanbaren raad zijns willens; ja, boven alles, zelf zijn wezen te openbaren, en te verschijnen; en te werken, zich mededeelende in liefde naar buiten aan zijne schepselen, aan zijne gevallene, aan zijne uitverkorene en ter zaligheid geleid wordende menschen. En ziedaar de drieërlei wijze van bestaan, waarin Hem reeds de Oudheid, vóór de komst van den Messias onder de zijnen, kende, Hem toezingende, met heilige galmen, het *driemaal heilig*, alleen den *levenden God* toekomende. Eerst is het de ontoegankelijke, onzichtbare, onbevatbare God, die hoog in den hemel troont, maar voor geen menschen noch engelen bespeur- of erkenbaar. *Voorwaar*, (zegt de Profeet) *Gij zijt een God, die zich verborgen houdt!* Verder kent de Oudheid God als verschijnende aan menschen, aan de zijnen, aan zijn volk: God, die gehoord, gezien, aanschouwd wordt, in openbaring op openbaring; de Engel of afgezondene Gods, die in de volle goddelijke Majesteit verschijnt, en waarvan de aanschouwer in verbaasdheid uitroept: *wij hebben God gezien!* Eindelijk kent de Oudheid God als dengeen, uit wien alle leven is, die door den adem zijns monds, zijns Geestes wind en werking, levend maakt, bezielt, vervult, geleidt, en den geest zijner gunstgenooten doordringt en bestiert; als den Geest die eenmaal over de wateren zweefde, de heilige Godsmannen aandreef en over hen vaardig werd, en van welken David zeide: *De Geest des Heeren heeft door mij gesproken.* Wanneer men deze kennis der gewijde Oudheid, waarvan geheel het Oude Testament vervuld is, gadeslaat, dan zal men niet ongenegen zijn om dezelve ook dáár als doorstralende te erkennen, waar de onderscheiding niet scherp genoeg uitgedrukt is, om er een leerstuk als zoodanig door te bewijzen (1). Ziedaar het karakter van den waarachtigen God, tegen alle afgoden, hout en steen, menschelijk handenwerk: God openbaart zich van uit zijne ontoegankelijke Majesteit in zichtbare, in menschengelijke gestalte, omdat de mensch zelf naar Gods beeld was geschapen: God dooradem en doorzweeft alle ruimte, zoo onzichtbaar en toch zoo krachtdadig en wezenlijk, als de wind door het zwerk vaart. Hij is niet verre van een iegelijk van ons; gelijk daarentegen de onbeweeglijke levenlooze afgoden in hunne plaatse beperkt, aan hunne plaatse gehecht zijn. In Hem leven wij, en bewegen ons, en zijn wij, gelijk ook zelfs de Heidensche Dichters, nog een zweem dezer bewustheid gevoelende, in hunne dichterlijke toonen der wereld openbaarden. Maar het is vooral het volk Gods, Israël, dat steeds allerverst was verwijderd van die bloot wijsgeerige, afgetrokken, levenlooze voorstelling van eene Godheid, die de rede als een eerst beginsel van alles, een allerhoogst Wezen, (»het Opperwezen") dat noodzakelijk moet geacht worden te bestaan, zoude leeren. Het geloof kent zulk eene afgetrokkenheid, zulk een *Fatum*, zulk een noodbegrip niet: het kent God als den levenden Verbonds-God; als den God, die zich zijn Volk openbaart; als den God, die krachtig en liefdevol in de zijnen werkt. De éénheid van God, dien Mozes, en David, en Elia tegen het veelgodendom der Heidenen beleden en verkondigden, is dus geene menschelijke, uitsluitende, numerieke éénheid; maar eene éénheid van wezen, geopenbaard in drievoudige onderscheidenheid, in drievoudige heerlijkheid!

In dezen zin heeft de gansche gewijde Oudheid de leer der heilige drievoudigheid in het goddelijk Wezen,

(1) Bij voorb. Psalm XXXIII; 7, waaruit zelfs een Calvijn het leerstuk niet wilde betoogen. (*Inst. Christ. Rel, in loco.*)

in haren diepſten grond en innigſte waarheid levendig beſeft en erkend, en was dit toen reeds hetgeen het bondsvolk van de Heidenſche afgodendienaars en beeldenvereerders onderſcheidde. »Het is, (zegt een uitmuntend godgeleerd Schrijver van onze dagen (1),) volſtrekt niet toevallig, dat de zegen, die over Israël moest worden uitgeſproken, drievoudig is (2), driemaal den Godsnaam JEHOVAH noemt, de eerſte maal zonder, de tweede en derde maal met het woord *aangezicht* (3). Dit is dus de ware naam, de aanduiding, van den levenden, drieéénigen God; de Theologie (Godsleere) in den eigenlijken zin, want (ſtaat er van de Prieſters), *zij zullen mijnen naam op de kinderen Israëls leggen, opdat ik hen zegene.* Het is het Wezen van den God van wien zegen en leven uitgaat, maar ook vloek en dood wordt toegezonden, en van wiens *aangezicht*, (openbaring,) eerst wordt geſproken als van de bron des lichts en der genade, namelijk als den Zoon, zoo als Joannes Hem kennen leert; en daarop als van den eeuwigen Geest des vredes en der volkomenheid. Wanneer men de drievoudige herhaling blootelijk voor eenen bijzonderen nadruk verklaart, welke de zegensuitſpraak even zoo zoude eigen zijn, gelijk nog hedendaags zekere uitroepingen driemaal achter één geſchieden, en hiermede de verklaring verbindt dat het drietal, gelijk ook het zevental, bij de Hebreeuwen en andere volken heilig geweest is, zoo is het eerſte uitermate flaauw en oppervlakkig, ja veel te gemeen en laag voor de heerlijkheid van het woord Gods; en bij het laatſte ontbreekt het die verklaring aan hare eigen verklaring, dat is, aan de opgave der oorzaak van een zoo oud en algemeen verbreid verſchijnſel, dat, als eigen aan het heilige, in den Allerheiligſte (de hoogſte heiligheid) deszelfs grond moet hebben, zoo wij niet overal in alle godsdienſten louter verbeelding en toeval willen zien. Maar daarbij blijft dan altijd de treffende onderſcheiding van den drievoudigen zegen Israëls onverklaard, en deszelfs ware verklaring onwederlegd, of met machtſpreuken ter zijde geſchoven.

»Wanneer wij de traditionele uitlegging der Hebreeuwen niet verſmaden, die echter onder den onſchuldigen naam van *Kabála* (overlevering,) wegens zijne menſchelijke ſoms ongerijmde bijmengſelen in een kwaad gerucht is, zoo moeten wij ons overtuigen, dat men in Israël uit en benevens de met den volks-zegen parallele plaatſen des Ouden Testaments ſteeds kennis heeft gehad van het drievoudig goddelijk Wezen. Vele Rabbijnen wilden na den tijd van Christus niets meer van deze leer hooren, of leiden hunne volksoverlevering anders uit, dan recht was. Doch de Israëlitiſche Wijzen zeggen: God is, op zich zelf genomen, een oneindig Wezen, (*En-soph*), niet te begrijpen noch zich voor te ſtellen: Hij openbaart zich echter, door middel des lichts, hetwelk ook de oorſponkelijke mensch (*Adam-Kadmon*) is; en van dezen vloeit de Geest in tien getalen (*Sephiroth*) uit, welker drie hoogſte het drievoudige Wezen Gods uitdrukken, gelijk het in de openbaringen des Geestes aan de ſchepſelen erkenbaar is geworden; de lagere, de zeven eigenſchappen, of krachten (gaven), in welke de Godheid door den Geest naar buiten werkt (1). *Drie zijn één; dit ſtaat alleen!* zegt de oudſte ongewijde oorkonde der Hebreeuwen, (het boek *Jezira*), en de eerst daarop volgende geſchriften ſpreken altoos in denzelfden zin. Hetgeen van de goddelijke getalen zoo even is gezegd, wordt meer of minder daarmede overeenkomſtig in al de leeringen van wijze volkeren teruggevonden, en het aanwezen er van in dezelve laat zich alleen verklaren uit het waarachtige licht, hetwelk ons de H. Schrift in overeenſtemming met de Natuur daarover verſpreidt; want de drieheid in God bevat de beginſelen van alle *zijn* of wezen; van alle *verſchijnen* of openbaar worden; en van alle *werking* of beweging.

»Plaatſen des Ouden Testaments, waar God van zich zelven in het meertal ſpreekt, (Gen. I: 26, verg. met Jer. VI: 3, het *Trisagion*: Openb. IV: 8), waar God nevens God, HEERE nevens HEERE, (JEHOVA nevens JEHOVAH!) genoemd, en de een van den anderen onderſcheiden wordt, (Gen. XIX: 24, verg. met Hoz. I: 7,) of waar ſtellig drie perſonen genoemd worden, (Jez. XLVIII: 16, en LXI: 1, verg. met Pſalm XXXIII: 6,) worden bijna alle in onze dagen anders verklaard, omdat men niet meer onder het oog houdt, dat God zich nimmer anders heeft kunnen openbaren dan Hij in waarheid IS, en dat dus de levendige God, de Jehovah, de Verbondsgod des O. T., zich niet als eene levenlooze, afgetrokkene Eenheid heeft bekend gemaakt, omdat dit tegen het wezen zijner eeuwige natuur zoude ſtrijden. Dat alle deze plaatſen anders verklaard worden, komt dus ſlechts, wijl heur ware zin eene geheimenis (verborgenheid) is, en wie deze niet kent, of niet kennen wil, een uitweg moet zoeken, die niet juister behoeft te zijn dan zoo tallooze oppervlakkige valſche verklaringen, die dagelijks van woorden en gebeurteniſſen worden gegeven. Het allerongepastſte is, wanneer men zich ten bewijze derzelve op eene ſchijnbaar grondige Oosterſche geleerdheid beroept; want het Oosten was van die oppervlakkigheid veel meer afkeerig dan het Westen, en erkent in natuur- en godsdienstleer overal diepe geheimeniſſen: dit bewijzen alle de godsdienſten van het Morgenland. Even verkeerd beroept men zich op de latere Rabbijnen, die, na Christus, zijne Godheid uit het oude woord der Profeten zochten te verwijderen. Eindelijk wendt men te vergeefs voor, dat deze of gene plaats te duiſter is, om iets te bewijzen; en betoont

(1) Von Meijer, *Christliche Glaubenslehre.* S. 147.

(2) Num. VI: 24—26.

(3) Hebr. פָּנִים, Gr. προσωπὸν, Lat. *perſona.*

(1) Wij moeten evenwel tegen deze opvatting van Meijer doen opmerken, dat VITRINGA (*Obſerv. Sacr. Lib:* I. Diſſ. *de Sephiroth Kabbalistarum,*) zeer waarſchijnlijk heeft gemaakt, dat door de tien *Sephiroth*, tien eigenſchappen van den Meſſias-Godmensch moeten verſtaan worden. Er kunnen echter in ſtede van deze, menigvuldige andere plaatſen van oude Joodſche Meesters worden aangehaald.

hiermede, dat men niet dieper wil indringen in datgene, hetwelk in het O. T. naar den aard der omſtandigheden nog verborgen heeft moeten voorgedragen worden (1)."

Immers zelfs ook in het Nieuwe Testament, offchoon de helderheid wel zoo groot is, dat het geloof zeker kan wandelen, is echter de onbegrijpbaarheid en ondoorgrondelijkheid groot genoeg om het ongeloof te laten ſtruikelen en vallen. Ook daar ziet het levendig geloof den levenden God, grijpt Hem aan, omhelst Hem met waarachtige heilbegeerte, en vindt in zijne algenoegzaamheid de voorziening in al zijne nooden, de volheid des heils voor al zijne ellenden. Zoo ontvangt het ook hier den drievoudigen Apostoliſchen zegen in naam van een drieënigen God, gelijk Israël dien ontving in naam van den drievoudigen Jehovah. Dus onderſcheidt zich dan ook hier het levende en waarachtige Christendom, dat den levenden God erkent en gelooft, van alle valſche Christendom, dat wel eene eindelooze godheid erkent, maar den God geopenbaard in het vleesch verloochent, den God die alles en in allen werkt, miskent (2). Van daar dat wij met de rechtgevoelende Christenkerken van alle tijden en plaatſen de belijdenis van God den Vader, den Zone Gods, en den Geest der genade, niet in ſchijn maar in waarheid, met vaste verzekerheid als den grond van alle levend en levenwekkend Christendom aanmerken; en in het Arianisme, Socinianisme, Naturalisme en Neologisme, geenszins verſchillende vormen der ontwikkeling van een leerſtuk, maar wezenlijke ketterijen, dat is verſcheidene vormen van valsch of on-Christendom, aanſchouwen. Zoo is dit dan geene enghartigheid of bekrompenheid der liefde (waarvoor wij wenſchen bewaard te worden), maar eene krachtige overtuiging, die met den diepſten grond van ons geloof in den God dien de Openbaring des Ouden en Nieuwen Testaments, en het getuigenis zelve des Geestes in het binnenſte, ons leert, ten allernaauwſte zamenhangt, ja inderdaad in onafſcheidbare eenheid verbonden is. Niet de vastgeſtelde vormen van de belijdenis van Athanaſius of het Concilie van Nicea; niet het ſtelſel eener Kerk, die zich door de ſtrijdlust harer Godgeleerden het overwicht boven alle anders denkenden heeft weten te verſchaffen; noch de gehechtheid aan het oude, dat in zichzelve, indien niet gevestigd op den Rotſteen der eeuwen, niets beter is dan het allernieuwſte; maar integendeel, het allerdiepſte, allerinnigſte ſcheidingskenmerk tusſchen alle ware en valſche godsdienst, doet ons de leer der heilige drievoudigheid in het goddelijk Wezen als eene grondleer van alle Christendom beſchouwen en vasthouden, buiten welke geen ware godsdienst, geen dienst Gods in geest en in waarheid beſtaat.

Immers zoo groot, zoo oneindig groot is de afſtand tusſchen God en het ſchepſel, den Schepper en het geſchapene, dat indien de Zone Gods een Schepſel, hoe verheven dan ook, is, God niet meer de levende, zichzelven openbarende God, neen, maar een Opperwezen is dat een ander, een ſchepſel, in zijne plaats zendt om onze aanbidding en hulde te ontvangen; niet werkt in zijne Kerk, dan door enkel middelijke krachten. Dan is de afſtand tusſchen ons en den God dien wij dienen eeuwig, of liever, wij hebben geenen God dien wij dienen; en de heilige oorkonde is geene Openbaring, maar een menſchelijk boek. De vraag over de Drieëenheid is dus eigenlijk geene dogmatieke vraag, maar eene vraag omtrent beſtaan of niet beſtaan eener geopenbaarde godsdienst; en waar de rechte belijdenis van God den Vader, den Zoon, en den H. Geest niet is, daar is geen Doop, geen Kerk, geen Geloof.

Van waar is het, dan van hier, dat de Hervorming in de XVI[de] Eeuw eenſtemmig de leer dezer goddelijke Schriftuurwaarheid ten gronde van haar geheel geſticht heeft gelegd? Zullen wij met eenen rationalistiſchen Schrijver van onze dagen zeggen, dat Luther en Calvyn niet verder dan tot op Augustinus de Kerk terughervormd hebben, omdat zij door de ſchittering van de eerſte Eeuwen der Christenkerk verblind, hierin het hoogſte toonbeeld der waarheid meenden te vinden? Deze aanmerking, in haren grond zoo valsch, is ook valsch met betrekking tot de daadzaken, daar de Hervormers ook menig gevoelen der Kerk vóór Auguſtijn (1), ja meermalen het gevoelen van dezen Kerkvader zelven verworpen of beſtreden hebben, in wat verdiende hoogachting zij den grooten en godzaligen man ook voor het overige hielden. En indien het op moed aankomt, er zijn genoeg Anti-trinitarisſen in hunne dagen geweest, die, offchoon zij tegen de Roomſche Kerk niet de helft van hunnen moed aan den dag legden, deze in onze dagen bij velen zoo geliefde radicale hervorming, die alle de waarheden des geloofs uit de Kerk weg-hervormt, bij de hand namen en zochten door te drijven; doch hunne pogingen leden ſchipbreuk, ja, in ſchijn op menſchelijken wederſtand, maar inderdaad op den Rotſteen, die door geen menſchen, maar in de eeuwige grondſlagen der ſchepping door God zelven gelegd is.

Omdat de Hervorming inderdaad eene levensopwekking van Gods Geest was, en omdat de Hervormers dat leven in hunne ziele gevoelden, daarom beleden zij den levenden God, in zijn *Wezen*, in zijne *Openbaring*, en *Werking*, daarom kenden zij den HEERE als den Schepper, Verlosſer, en Heiligmaker; daarom geloofden zij in Hem als den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest.

(1) Wij hebben deze belangrijke plaats van Meijer eenigzins vrij vertaald, en er *hier* iets duidelijkheidshalve toegevoegd, *daar* iets dat gemist kon worden, uitgelaten.

(2) Het leerſtuk zelve, ook in deszelfs tegenſtelling tegen het zoogenaamde *Sabellianisme*, dat de wezenlijke verſcheidenheid der drie Perſonen wegredeneert, is uit-één gezet in ons Dl. III, bl. 29, 30. *Hier* hebben wij ons minder met de onderſcheiding derzelve *in* het goddelijk Wezen, dan met hunne werking ter zaligheid der geloovigen bezig gehouden.

(1) Om uit vele één voorbeeld te noemen, leze men de *Inſtitutio* van Calvijn omtrent het bidden voor de dooden, hetwelk hij erkent van de vroegſte tijden af in de Kerk te zijn gedrongen, en waarvan hij evenwel de ongegrondheid onbewimpeld aantoont. Waarom heeft de moedige getuige dan ook niet de aanbidding van Christus gewraakt? Omdat hij door den H. Geest geleerd had te zeggen, dat Jezus de HEERE is!

De *Onderwijzing der Christelijke Religie* b. v. van Calvijn is geheel op dien grondſlag gevestigd, en gaat van dien drievoudigen ſprinkader uit; en zelfs de misſlagen des grooten mans, bij voorbeeld de bittere vervolging van Servetus, ging van dat alles-overweldigend, alverteerend geloofsgevoel in zijn binnenſte uit (1). Treffend is in dit opzicht eene plaats (gelijk men er trouwens honderden uit die dagen zou kunnen aanvoeren), van eenen Hervormer, die in geloofsvastigheid en kracht voor het overige niet bij Luther of Calvijn kan halen, en die des te meer verdiend gehoord te worden, omdat hij, uit reactie tegen de R. C. Kerk, zelfs den kinderdoop en de kerkelijke uitdrukkingen van Perſoon en Drieéénheid (ofſchoon ook deze in de Schrift haren grond hebben), verwierp: van Menno Simons. Ook deze had, vertrouwen wij, door Gods genade de rechte belijdenis van den levenden God, den God Israëls en der waarachtige Christenheid, geleerd; en ofſchoon hij met de uiterſte ſtrengheid alle catholieke vormen wegwierp, bleef deze waarheid bij hem de groote voorwaarde van het al of niet aanwezig zijn eens innigen, godverheerlijkenden en levenden Christendoms; en niet ſlechts zóó, dat Vader, Zoon en Geest benamingen zouden zijn, voor ons onbekende betrekkingen: neen! »Den Vader (zegt hij) gelooven en belijden wij, een waren Vader te zijn, den Zoon, een waarachtigen Zoon, en den Heiligen Geest een waarachtigen Geest: — en hoewel zij drie zijn, zoo zijn zij evenwel in der godheid wille, kracht en werkingen één, en kunnen even zoo weinig van malkander geſcheiden worden, als Zonne, glans en warmte; want het ééne is niet zonder het andere. Doch alle zijn zij op onbegrijpelijke wijs uit den onbegrijpelijken Vader, gelijk de glans en warmte uit de Zon. *Het één moet bij het ander ſtaan, of de ganſche Godheid wordt verloochend.* Want al wat de Vader werkt, dat werkt Hij alles door zijnen Zone, in de kracht zijns heiligen en eeuwigen Geestes. De Zoon werkt niet zonder den Vader, noch zonder den H. Geest; de Heilige Geest niet zonder den Vader en den Zone. Aldus moet het een bij het ander blijven, of het wordt eene onvolkomen Godheid. Want verloochenen wij de Godheid van Christus, of het ware wezen des Heiligen Geestes, zoo vervalſchen en malen wij ons zelven eenen God af, die daar is zonder wijsheid, zonder kracht, zonder licht, zonder leven, zonder waarheid, zonder Woord en zonder Geest (2). (Dus voorwaar geen levenden, noch waarachtigen, noch zaligmakenden God!)" —

Hetzij men dan Luther, of Calvijn, of Menno, hetzij men Saxen, Zwitſerland of Friesland hoore, (en het is alleen om niet te breed te worden, dat wij van de andere Hervormers en Hervormde Kerken zwijgen), altijd ſtaat deze grondbelijdenis vast: tenzij men den HEERE in zijne drievoudige Godheid, als Vader, Zoon, en Geest erkenne en belijde, verloochent men den waarachtigen God, den levenden God, den God des Bijbels, den God in wiens naam wij gedoopt zijn, en die ons alleen kan zalig maken. Maar ook, met deze levendige, diep gevoelde, innig en hartelijk beſefte belijdenis, wanneer zij waarheid is in het binnenſte, en niet eene bloote verſtandsovertuiging, ſtaat het gebouw onzer zaligheid vast, en zijn wij verkoren van eeuwigheid van God den Vader, gekocht en verworven, vrijgemaakt en verlost door het bloed des Zoons, en wedergeboren en geheiligd door den Geest der genade. Met het vasthouden van dezen geloofsgrond kan men ruim zijn in de liefde, en de armen wijd openen voor allen die den Heere liefhebben; zonder die vastigheid wordt de verdraagzaamheid eene laakbare onverſchilligheid. In deze belijdenis en in dat geloof maken wij één geheel, één lichaam uit met geheel het Israël Gods, dat van alle eeuwen den levenden God heeft beleden en gediend, en zijne levendmakende kracht in het hart en geheel het leven ondervonden, niet maar uiterlijk en in den waterdoop, maar in den vuurdoop des Heiligen Geestes, die alles in allen werkt, en de uitverkorenen naar de voorkennisſe Gods des Vaders, gereinigd door het bloed des Zoons, als de Plaatsvervanger des Heeren hier met onbedriegelijke en onberouwelijke getrouwheid geleidt tot in de gewesten der heerlijkheid, waar het driemaal heilig den driewerf heiligen en heerlijken God wordt toegebracht tot in alle eeuwigheid, niet meer met onreine lippen, maar in de nieuwe kracht eens onverderfelijk herborenen levens.

K.

DE BRIEF AAN DE HEBREËN.

(*Vervolg van Bladz.* 224.)

B. Wij moeten thands de bewijzen in oogenſchouw nemen, die *tegen* de Pauliaanſche afkomst van den Brief aan de Hebreën worden aangevoerd; wij hopen die tevens te wederleggen, en alzoo het door ons verdedigde gevoelen, dat geen ander dan de Apostel Paulus de ſchrijver van den Brief is, nader te bevestigen.

De *eerſte* grond, waarop, als wij zagen, onze talrijke tegenpartij zich beroept, is het ontbreken van den naam en gewonen groet des Apostels aan het hoofd van den Zendbrief. Doch wij deden reeds opmerken, dat niet zoo zeer aan het hoofd, als wel in het ſlot, en het eigenaartige van de ſlotgroetenis, het kenmerk van den Pauliaanschen oorſprong moet gezocht worden. Het is wel zoo, dat de dertien algemeen erkende Brieven des Apostels zijnen naam aan het hoofd voeren; doch in dezen, als geſchreven aan gemeenten uit de Heidenen

---

(1) »Ein Vorzug (zegt zijn levensbeſchrijver) der weſentlich der jetzigen Periode abgeht; denn die wiederaufblühende Evangeliſche Kirche, ſo reich an Gelehrſamkeit, herrlich in ihrem vielſeitigen Streben, ist gerade noch ſchwach in der Auffasſung des erſten Glaubensartikels, dem Glauben an den *lebendigen Gott.* Ja das Werk (*die Inſtitutio Chr. Rel.*) ist darum für alle Zeiten von ſo gründlichen wahren Nutzen für die Kirche, weil der Glaube des Verfasſers gediegen, oder weil das Gefühl der Einheit und Gröſse des lebendigen Gottes ihm so ganz zu Grunde liegt; des Gottes, der ſich dreifach offenbahrt."

(2) Wij hebben de geheele plaats breeder aangehaald en overgenomen in ons IIIde Dl., bl. 145, 146.

wier Apostel hij was, of aan zijne discipelen en zonen in het geloof, Timotheus, Titus, Philemon, lag de vermelding van naam en titel in den aart der zaak; het was juist in de hoedanigheid van hun Apostel, dat hij tot de hier bedoelde gemeenten of perſonen ſchreef; en zelfs dáár is een kenlijk verſchil op te merken in de wijze, waarop zich de heilige Schrijver benoemt, naarmate het er meer of min op aan kwam zijn Apostoliſche roeping te doen gelden, of uitkomen. Zoo b. v. drukt hij zeer bijzonder op dien Apostoliſchen titel in den aanhef van den Brief aan de Galaten, bij welke men zijn gezag als zoodanig tot ondermijning van de waarachtige leer der Genade, had trachten verdacht te maken; terwijl daarentegen aan die van Thesſalonica de bloote melding van zijnen naam met die zijner medearbeiders voldoende was. Wederom heeft de Brief aan de door hem nog nooit bezochte gemeente van Rome juist daarom een uitvoeriger omſchrijving ter inleiding. Aan de Hebreeuwſche Christenen nu ſchreef Paulus niet zoo zeer in hoedanigheid van Apostel, maar veeleer als een broeder aan zijne broeders; meer derhalve op den voet van gelijkheid, en dus met weglating van allen titel. De naam zoude uit den inhoud, de omſtandigheden, de overbrenging des Briefs genoegzaam blijken. Hij wilde dien zekerlijk niet verbergen, maar had geene rede hoegenaamd, om dien eenigzins op den voorgrond te plaatſen; vooral daar geheel dit zijn ſchrijven aan de Hebreën ruim zoo zeer het karakter eener oratoriſche Verhandeling, als van eenen gewonen Zendbrief draagt, gelijk dan ook Bleek zelve erkent, dat de plechtige aanhef van den Brief voor het ontbreken van naam en groet aan het hoofd deszelven genoegzame rede geeft. Doch zoowel deze Geleerde, als D^r. Tholuck, blijven desniettemin van gevoelen, dat Paulus aan de Hebreën ſchrijvende zeker niet zoude nagelaten hebben, zijn gezag als Apostel door meerder gewag van zijne perſoonlijke betrekking op den voorgrond te ſtellen. Wij houden het tegendeel voor waarſchijnlijk. Het was des Apostels bedoeling hier niet, uit kracht van zijne bediening als zoodanig, maar alleen uit kracht van Oud-Testamentiſche getuigenisſen, zijne Hebreeuwſche broeders in het wezen der Christelijke waarheid nader en dieper in te leiden; en hierbij verviel van zelve alle noodzakelijkheid van vermelding eens ampts, dat hij toch in allen gevalle zoo bepaaldelijk ten behoeve der Heidenen ontfangen had. Rom. XI. vs. 13. Gal. II. vs. 9. Eph. III. vs. 1. enz.

De *tweede* grond, waarop van ouds reeds (door Luther, Calvijn, en anderen) de Pauliaanſche afkomst van den Brief is tegengeſproken, ſchijnt ons vooral zeer zwak toe. Het is de plaats van Hoofdſtuk II. vs. 3, die aldus luidt: *Hoe zullen wij ontvlieden, indien wij op zoo groote zaligheid geen acht nemen, dewelke begonnen zijnde verkondigd te worden door den Heere, aan* ONS *bevestigd is geworden van degene die Hem gekend hebben?* De tegenſtanders van de Pauliaanſche afkomst onzes Briefs vinden in deze woorden een bewijs, dat de Schrijver geen Apostel, veel min de Apostel Paulus kan geweest zijn, dewijl hij zich hier uitdrukkelijk gelijk ſtelt met degenen, die het Evangelie niet onmiddelijk *van den Heere*, maar van *degenen, die Hem gehoord hebben*, ontfangen hadden. Doch lezen wij de plaats ſlechts met wat ſcherper aandacht, dan blijkt de onjuistheid dezer redeneering ſpoedig genoeg. Immers, wat is den Apostelen gemeener dan zich met degenen tot welke zij het woord richten, zoodanig in de vermaningen te vereenzelvigen, dat zij, in die gemeenſchap van broederſchap en liefde, zich zelve mede begrijpen onder uitdrukkingen, die eigenlijk en perſoonlijk alleen die aangaan, tot welke zij ſchrijven. In dien zin gebruikt b. v. Petrus datzelfde WIJ (1 Pet. IV. v. 3), naar den letter, als of hij ook zelve een bekeerling uit een ontuchtig Heidendom, en niet uit het blinde Jodendom ware. Paulus ſluit zich insgelijks telkens mede in bij zijne opwekkingen tot den goeden ſtrijd, gericht tot de Gemeenten, aan welke hij ſchrijft (Rom. XIII. vs. 11. Tit. III. vs. 3 en elders), zonder dat juist *iedere* bijzonderheid, in het meervoudig van *allen* gezegd, op hem zelven *perſoonlijk* mag toegepast worden. Hier ter plaatſe nu was niets eigenaartiger, dan dat de rede, met eene vermaning in zoodanigen meervoudigen vorm begonnen, in denzelfden ook voortgezet werde. *Hoe zullen* WIJ *ontvlieden, indien* WIJ *geen acht geven, het Evangelie aan* ONS *zijnde bevestigd geworden?* Doch daar is nog meer: de Autheur des Briefs ſchrijft hier eigenlijk niets, dat ook niet perſoonlijk van den Apostel Paulus waar is. Immers was ook aan hem het Evangelie BEVESTIGD geworden (Gr. ἐβεβαιώθη) van degenen, die den Heere in de dagen zijns vleeſches gehoord hadden, dat is, dagelijksch en gedurig met Hem waren omgegaan. Wel was hem de Heere Jeſus op eenen buitengewonen tijd en wijze geopenbaard geworden, wel had hij het Evangelie en zijne Apostoliſche roeping onmiddelijk van Hem ontfangen op den weg naar Damascus, en ſedert; doch deze buitengewone openbaringen ſluiten geenszins uit die *bevestiging*, die niemand toch wel ontkennen zal, dat ook aan Paulus door den omgang met Ananias, met Barnabas, met degenen die vóór hem Apostelen geweest waren, te beurt gevallen zal zijn. In één woord, de heerlijkheid der Evangelieprediking willende doen uitkomen, ſchrijft hij hier de *eerſte* verkondiging aan den Heere zelven toe (*den Apostel en Hoogepriester onzer belijdenis*, Hoofdſt. III. vs. 1); de *voortzetting* dier verkondiging aan degenen, die Hem gehoord hebben, aan zijne Discipelen en Apostelen, die Hem *van den beginne* gehoord hadden, en met welke Paulus zich ook elders (1 Cor. XV. vs. 8, b. v.) ſchroomt gelijk te ſtellen. Men behoeft alleen in eenvoudigheid te lezen, om zich te verwonderen, dat groote uitleggers zoo veel gewicht aan de zwarigheid, uit deze plaats afgeleid, hebben kunnen hechten; ook in het bijzonder weder D^r. Tholuck (S. 19), die evenwel in zijn Commentarie op de plaats zelve de oplosſing, uit de *communicative ſpreekwijze* ontleend, volkomen laat gelden, en er zelfs nog bij doet opmerken, dat de Schrijver zich zelven niet onderſcheidt van *de Apostelen* des Heeren, maar alleen van *degenen die*

Hem gehoord hebben. Doch de geleerde Uitlegger treedt dan weder terug, op grond van het eens opgevatte vooroordeel, dat Paulus, aan de Hebreën schrijvende, noodwendig zijn Apostolisch gezag op den voorgrond zoude gesteld hebben, en krachtig doen uitkomen. Wij hebben die noodwendigheid reeds genoegzaam, zoo wij achten, wederlegd. Met weinige, maar kernvolle woorden was dit, onder anderen, reeds door Bengel gedaan (1).

Meer gewicht schijnt de *derde* grond te hebben, die tegen den Pauliaanschen oorsprong van onzen Brief wordt aangevoerd; het onderscheid van den stijl, en de meerdere zuiverheid der Grieksche spraak, in denzelven gebezigd. Wij erkennen deze beide bijzonderheden in den Brief aan de Hebreën, vergeleken met de Dertien, zonder twijfel. Doch wat, in de eerste plaats, het onderscheid van stijl aangaat, in dezen Brief kenlijk meer sierlijk, meer statig, meer redekunstig, zoo men wil, dan elders aan Paulus gewoon is; het blijft altijd eene zeer gewaagde gevolgtrekking, daaruit te besluiten tot een onderscheid van Schrijver. De verscheidenheid toch van stijl hangt niet altijd van de verscheidenheid des persoons, maar zeer dikwijls, bij eenzelvigheid van Schrijver, van de verscheidenheid des onderwerps, der bijzondere gemoedsgesteltenis of omstandigheden, ja zelfs der persoonlijkheid van degenen, tot wie de Brief of rede gericht wordt, af. Wie gevoelt niet het onderscheid tusschen den toon en stijl van de Ilias en van de Odyssea, van de Aeneïs en van de Georgica, van Ciceroos redevoeringen tegen Catilina of Verres, en die voor Archias? Het is dezelfde Redenaar of Dichter, maar het onderwerp verschilt, en geheel de stijl ontfangt van daar een gantsch onderscheiden kenmerk en kleur. En, om ons bij de gewijde Bladen te bepalen, anders is de stijl van Johannes in zijn Evangelie, anders wederom in zijne Openbaring; anders is de gang, de toon, de galm der woorden, volzinnen, en gedachten in den Brief aan de Romeinen, anders in dien prachtigen Brief van denzelfden Paulus, aan de Ephesiers in onzen Bijbel geschikt; anders is de stijl van denzelfden Apostel, waar hij de afgewekene Galaten tot de leer van vrije genade terug roept; of waar hij aan Philemon zijn bekeerden vluchteling Onesimus aanbeveelt, en hem de herbergzaamheid vraagt; anders wederom waar hij als het ware zijn Apostolischen zwanenzang zingt in den tweeden Zendbrief aan Timotheus. Zekerlijk bij niemand minder dan eenen Schrijver en Apostel als Paulus mag ons eene rijke en ver uit één loopende verscheidenheid van stijl en schrijfwijze verwonderen; den man van zoo veelvuldige gave, zoo veelsoortigen omgang, zoo bijzondere roeping en begaafdheid om allen alles te worden. *Zoodanig een man als Paulus* (moet hier zelfs een gantsch andere Paulus, die van Heidelberg namelijk, erkennen), *heeft niet maar een enkele schrijfwijze en redebouw tot zijne dienst. Juist omdat hij niet als een Redenaar ter school gegaan is, wijzigt en bestemt het onderwerp bij hem geheel den vorm der uitdrukking en der rede* (1).

En inderdaad van het eigenaartige en bijzondere van den stijl des Zendsbriefs aan de Hebreën, is eene zeer voldoende rede voorhanden in het onderwerp, dat in denzelven behandeld wordt, maar ook vooral in de wijze, waarop de Apostel van den aanhef af hetzelve ter hand neemt. Hij zal zijne broederen beide in Christus en naar den vleesche de verborgenheden der Oud-Testamentische schaduwen en prophecijen onthullen; hij zal hun de heerlijkheid en de kracht van Jesus Hoogepriesterschap, door dat van Aaron en Melchisedek vooraf geschaduwd, verkondigen; hij doet dit niet bij wege van Apostolisch onderwijs, maar bij wege eerder van broederlijke toespraak, bij wege eener door de hooge verhevenheid van het onderwerp al aanstonds hooggestemde rede. Van daar die toon van redekunstige statigheid, neen! zeggen wij liever van priesterlijke plechtigheid, door geheel den Brief henen heerschende. Het is hem, als of hij in de tegenwoordigheid zijner Israëlitische broederen staat, en het woord tot hen voert bij monde; en wij herkennen hier dan ook juist dien toon en wijze van spreken, welke sommige dier redevoeringen kenmerkt, welke van Paulus opgeteekend staan in de Handelingen der Apostelen. De sprekende overeenkomst van gang en galm (*numerus*) tusschen den aanhef van den Brief aan de Hebreën, en dien van Paulus verantwoording voor Agrippa (Hand. XXVI) wordt door Tholuck zelven (S. 41) als een zeer beduidende tegenwerping tegen het door hem verdedigd gevoelen aangevoerd; en zwak is wederom ten uiterste wat hij ter oplossing tracht aan te voeren. Waarom, vraagt hij, zoude Paulus niet in den Brief aan de Romeinen b. v., maar juist in een aan *Palestynsche* broeders gericht schrijven, een zoo bijzonder prachtigen stijl, een zoo bijzonder keurige spraak gekozen hebben? Het antwoord is reeds gegeven: hij heeft die niet opzettelijk gekozen, maar bij de opvatting en behandeling van zijn onderwerp, drong zonder overleg en als van zelve, juist deze vorm zich op aan de stemming van zijn geest en gemoed. Het bestemmende van stijl en spraak (nogmaals worde het herhaald!) is hier eenig en alleen het onderwerp. En dat nu met den hoogen en plechtigen toon van den Brief, ook een meerdere gekuischtheid van taal, vooral eene uitgelezener keus van woorden gepaard gaat, ligt geheel in den aart der zaak. Dat eigenaartige van de Grieksche taal in den Brief aan de Hebreën, op hetwelk tot in bijzonderheden door Tholuck en anderen gedrukt wordt, mag wel door niemand worden ontkend. Alleenlijk zij men indachtig, hetgeen insgelijks van de wederzijde niet betwist wordt, dat het Grieksch van dien Brief niet dermate boven het gewone Pauliaansche uitsteekt, dat het òf als recht klassiek beschouwd kan worden, òf in het geheel als van het Nieuw-Testamentische, anders dan in trap

(1) In zijnen *Gnomon* ad h. l. *Ad ecclesias ex gentibus scribens Paulus multa solet de suâ vocatione, deque fructibus laboris sui dicere: hic vero ad fratres ex circumcisione scribens, Apostolos potissimum citat longo tempore cum Domino versatos*, Cf. Act. I. 21. X. 41. XIII. 31. *Not. atque illos ipsos Apostolos tantummodo generatim citat, ut Hebraeos ad solum Dominum redigat.*

(1) Tholuck, *Einl.* S. 42.

en mate van betreklijke zuiverheid verſchillend. Eene meerdere nadering tot het eigenlijk-klaſſieke Grieksch hebben geleerde mannen reeds in den door niemand aan Paulus betwisten Brief aan de Philippenſen opgemerkt. (Men vergelijke hier de ſcherpzinnige, reeds boven geprezene Verhandeling van D[r]. Gelpke, bl. 214 en 215.) De opmerking van Tholuck (S. 32), dat van alle Nieuw-Testamentiſche Schriften, het tweede gedeelte van de Handelingen der Apostelen van Lucas het meest met onzen Brief overeenkomt, komt ons bijzonder tot bevestiging van den Pauliaanſchen oorſprong Brief te ſtade, gelijk ſtraks blijken zal.

Zoo mogen wij het er dan voor houden, dat het verſchil van meer ſierlijkheid van ſtijl en ſpraak in onzen Brief zich uit de geaartheid van het onderwerp, den toon des aanhefs, de veelſoortige gave en geoefendheid van den Schrijver genoegzaam laat verklaren, zonder eenigzins eenen anderen dan den Apostel Paulus daarvoor te houden. Doch met de tegenwerping, van die zijde gemaakt, ſtaat nog eene andere in verband, die wij evenmin met ſtilzwijgen mogen voorbijgaan: het is de wijze, waarop in dezen Brief de plaatſen uit het Oude Testament worden aangehaald, te weten, letterlijk naar de vertaling der Zeventigen, hetzij deze den Hebreeuwſchen tekst al of niet wedergeeft; daar anders Paulus wel in het algemeen de Alexandrijnſche overzetting gebruikt, doch nimmer in geval van *wezenlijke* afwijkingen van het oorſpronklijk.

Doch gelijk de vraag, wat voor *wezenlijke* afwijking hier gehouden moet worden, een dieper onderzoek ſchijnt te behoeven, eer men daaruit eenige geldige gevolgtrekking mag afleiden, zoo zijn dergelijke plaatſen dan ook in onzen Brief niet talrijk, en is althands de aanhaling van Deuter. XXXII. vs. 35, in het tiende Hoofdſtuk, vs. 30, niet uit de Alexandrynſche Overzetting, maar zeer kennelijk onmiddelijk uit het Hebreeuwsch overgezet. Deze laatſte aanhaling toch voor eene bloote herinnering van Rom. XII. vs. 19, te houden, is eene bloote onderſtelling, zonder eenigen anderen grond, dan dat op beide plaatſen de Schrijver bij den aangehaalden text de woorden: *zegt de Heere*, toevoegt. Nu, dit zelve is eene Pauliaanſche eigenaartigheid: het is ook elders (b. v. Rom. XIV. vs. 11, 1 Cor. XIV. vs. 21, 2 Cor. VI. vs. 17) des Apostels gewoonte deze toevoeging in te lasſchen, eerbiedshalve, daar waar de aangehaalde text een woord, van God uitgeſproken, inhoudt. Ten aanzien nog voorts van de wijze van aanhalen merken de tegenſtanders van het door ons verdedigd gevoelen op, dat ook de vorm daarvan in onzen Brief van den gewonen Pauliaanſchen verſchilt. In denzelven namelijk wordt het aangehaalde woord uit het Oude-Testament onmiddelijk aan *God*, door het abſolute: *Hij zegt* (*λέγει*), of aan *den Heiligen Geest*, toegeſchreven (Hoofdſt. I. vs. 7, 8. III. vs. 7. X. vs. 15.), terwijl elders in de Brieven van Paulus de uitdrukkingen voorkomen: *de Schrift zegt*, *Moſes zegt*, *Jeſaia zegt*; enz. Doch ook deze opmerking gaat niet door. Want *voor eerst* wordt ook in onzen Brief wel eens het aangehaalde woord des O. T. niet onmiddelijk aan God toegeſchreven (Hoofdſt. II. vs. 6.); ten *tweede*, wordt, omgekeerd, ook in de algemeen erkende Brieven van Paulus dat zelfde: *Hij zegt*, bij de aanhalingen gebezigd, dat in den onzen als zoo bijzonder door onze tegenpartij wordt opgemerkt. Men zie, b. v. Rom. XV. vs. 10. Eph. IV. vs. 8. V. vs. 14. enz. Eindelijk wordt door Paulus in zijne rede aan de Joden te Rome (Hand. XXVIII. vs. 25) het aangehaalde woord van Jeſaia aan *den Heiligen Geest* toegekend, even zeer als dat van David in Hoofdſt. III. vs. 7. en IV. vs. 7. van onzen Brief.

De *vierde* grond, waarop wij reeds te kennen gaven, dat men zich beroept tot wederlegging van ons gevoelen, was de menigte van uitdrukkingen, in den Brief aan de Hebreën, die nergens anders door Paulus gebezigd zijn. Aan de menigte van zoogenaamde ἅπαξ λεγόμενα (*ſlechts eenmaal in het N. T. voorkomende woorden*), waarin onze Brief zeer rijk is, hechten te recht noch Bleek noch Tholuck veel gewicht tot aandrang van hun gevoelen, daar het openbaar is, dat ook andere Brieven van Paulus eenen niet minderen overvloed van zoodanige uitdrukkingen opleveren. Tegen 118, die Seyffarth in onzen Brief telde, ſtelt er Stuart 230 uit den eerſten Brief aan die van Corinthe, van wederzijde niet altijd even oordeelkundig; want ook in deze ſtof komt het niet zoo zeer op *tellen* aan, als wel op *wegen*. In allen gevalle evenwel is langs dien weg niets tegen ons gevoelen uit te maken. Meer gewicht zoude men mogen hechten aan het bijzondere van zommige in onzen Brief alléén voorkomende uitdrukkingen en woorden, als b. v. *μεγαλωσύνη*, *μισθαποδοσία*, *αἱματεκχυσία*, enz. van meer dan gewone hoogdravendheid, en meer of min dichterlijke zamenſtelling; terwijl daarentegen hier menige Pauliaanſche manier van ſpreken, vooral zijn: *gij zult zeggen; wat dan? hetzij verre!* geheel ontbreken. Doch ook dit verſchil heeft de zeer onpartijdig te werk gaande Bleek zelve opgelost door het grondverſchil van onderwerp en ſtijl. In den Brief aan de Hebreën brachten die beide een keus van plechtige en hooggeſtemde woorden van zelve mede; en de toon van redeneering, van *discusſie*, moet uit den aart der zaak verwijderd blijven. Men zou een dergelijk verſchil even zoo tusſchen den Brief aan de Galaten en dien aan de Epheſiers even ſterk kunnen doen uitkomen, als tusſchen den Brief aan de Hebreën, en welke andere van Paulus men verkiest.

Van daar dan ook, dat de meergemelde Geleerde Bleek zich alleen bij zes eigendomlijke uitdrukkingswijzen bepaalt, die volgens hem meer beſlisſend tegen den Pauliaanſchen oorſprong zouden bewijzen. Doch ook van deze, naauwkeurig nagegaan, blijft volgens het oordeel van Tholuck weinig of niet van wezenlijk gewicht in dezen over. Men zie de uitvoerige bewerking van dit punt in de meermalen geprezene *Einleitung*, S. 33-37 (1).

(1) Hetgeen THOLUCK S. 36 opmerkt, dat alleen in den Brief aan de Hebreën (XII. vs. 18) het woord *σκότος* mannelijk voorkomt, naar de Attiſche wijze, ſchijnt veroorzaakt door den eisch der welluidendheid, om het even voorgaande *γνόφος*; aldus: *καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ* niet σκό-

Als een *vijfde* grond eindelijk tegen de Pauliaanſche afkomst van den Brief aan de Hebreën wordt door zommigen aangevoerd het hoofdonderwerp zelve, dat daarin behandeld wordt, t. w. het Hoogepriesterlijke ampt van den Middelaar, hetwelk nergens elders in de Brieven van Paulus vermeld zal zijn; en voorts de typiſche bewijsmanier, waarvan de Schrijver des Briefs zich bij de voorſtelling van zijn onderwerp hoofdzakelijk bedient. Wat de laatſte zwarigheid betreft, deze verdwijnt al dadelijk, naar ons gevoelen, bij de herinnering, dat die innige eenheid tusſchen de ſchaduwen en beloften des Ouden, en de vervullingen des N. Testaments, welke bij alle de heilige Schrijvers ten grondſlag hunner gantſche leer ligt, althands niet het minst bij Paulus, ook in de zoogenaamde *typen* onderſteld en aangedrongen wordt. Men zie b. v. den Brief aan de Colosſenſen, Hoofdſt. II. vs. 9-17; den Eerſten aan die van Corinthe, Hoofdſt. X. vs. 1-4; dien aan de Galaten, Hoofdſt. IV. vs. 24-31. enz. enz. De meerdere uitvoerigheid der typiſche ontwikkeling van het Hoogepriesterſchap Melchiſedeks (Hoofdſt. VIII. IX. X) in onzen Brief, ſtaat in verband met die meer ontwikkelde behandeling van één bepaald onderwerp, welke het eigenaartige van denzelven uitmaakt. Dat Paulus nergens elders den Heere Christus uitdrukkelijk *Hoogepriester* genaamd heeft, heeft zeer eenvoudig tot reden, dat hij nergens elders daartoe die aanleiding vond, welke hem dit ſchrijven over de Oud-Testamentiſche ſchaduwbedeeling noodzakelijk aanbood. De zaak zelve, d. i. het verzoenende, voorſprekende, en heiligende Middelaarſchap des Heeren Jeſus, zal toch wel niemand ontkennen, dat bij Paulus niet ſlechts overal onderſteld, maar ook aanhoudend geleerd en verkondigd wordt. Men vergelijke Rom. VIII. vs. 34. Eph. V. vs. 2. 1 Tim. V. vs. 5 en 6. enz. enz.

Na aldus de hoofdbewijzen die van wederzijde over de afkomst van den Brief aan de Hebreën uit den inhoud zelven worden gewisſeld, opgegeven, en daarin, zoo wij vertrouwen, de bevestiging voor den Pauliaanſche oorſprong overtuigend gevonden te hebben; zoo blijft ons nog over, met een enkel woord het tegen dezen oorſprong aangevoerde getuigenis der Westerſche Kerken van de eerſte eeuwen, in aanmerking te nemen. Wij hebben bij den aanvang van dit Opſtel den aart van dit getuigenis in meer bijzonderheden leeren kennen, en gezien hoe krachtig daar tegen over ſtaat dat der Oosterſche Kerken en Griekſche Kerkvaders van denzelfden tijd. Het zoude de palen van ons beſtek, en het doel dezer beſchouwingen verre te buiten gaan, ons hier in eene kerkelijk-oudheidkundige vergelijking van het gewicht dier tegenovergeſtelde overleveringen te begeven. Wij mogen ons hier wederom vergenoegen met de erkentenis van D^r. Tholuck zelven, die het historiſche getuigenis in het voordeel der Pauliaanſche afkomst verklaart te zijn (1). De oorzaak van een zoo verſchillend gevoelen bij de oudſte Westerſche Kerken is het hier niet noodig op te ſporen; al kon dit misſchien tot hiertoe op geene volſtrekt bevredigende wijze geſchieden, zoo blijft daarom de tegenovergeſtelde oudſte overlevering der Oosterſche niet minder in haar geheel. Wellicht heeft bij genen alleen het ontbreken van den naam van Paulus aan het hoofd, de aanneming als een Apostolisch, en van daar zelfs als een kanoniek Geſchrift, verhinderd. Doch, als gezegd is, het komt hier vooral en beſlisſend op de *innerlijke* blijken aan; en van dezen zagen wij thands genoegzaam ons reſultaat.

Éénе opmerking evenwel moeten wij hier nog bijvoegen, tot nog verdere verſterking van deze uitkomst. Zij is afgeleid van de vraag, die bij de voorſtanders van het tegenovergeſteld gevoelen noodwendig geboren werd; wie dan, zoo het Paulus niet is, voor den ſchrijver van den Brief aan de Hebreën mag te houden zijn? Ook op dit punt heeft men zich natuurlijk in onderſcheidene gisſingen verdiept; zommigen noemen hier Barnabas, anderen Silas, anderen wederom Clemens Romanus; doch voornamelijk is al vroeg (bij Luther zelven allereerst, nog heden bij Bleek en anderen,) de Schriftgeleerde Apollos (Hand. XVIII. vs. 24 en volg.) in aanmerking gekomen. Zijn Alexandrijnſche afkomst, zijn bijzondere gave in de Schriften, zijne bekende, niet zoo zeer ondergeſchikte en toch bijzondere betrekking tot den Apostel Paulus, ſchijnen aan zommigen toe, de beste oplosſing te geven te gelijk van het erkende Pauliaanſche, en toch ook van Paulus, vooral ten aanzien van taal en ſtijl verſchillende, dat den Brief aan de Hebreën kenmerkt. Doch hoe vernuftig ook de gisſing zijn moge, meer dan eene onderſtelling, die op geen enkelen grond van historiſche overlevering berust, is zij toch niet. En voor zoo ver zij begunstigd werd door het denkbeeld, dat in onzen Brief veel uit de Philoniaanſche Alexandrijnſche ſchool zoude afkomſtig zijn, zoo wordt zij door de tegenovergeſtelde thands meer en meer, ook bij Tholuck, bevestigde meening te dezen aanzien, grootelijks verzwakt (2). Voor Barnabas als ſchrijver van onzen Brief, ware er zeker in de gevoelens van oude Kerkvaders meer grond te vinden dan voor Apollos. Doch ruim zoo zeer zoude zich van dien kant het gevoelen van Grotius, die den Brief aan Lucas toeſchrijft (3), aanbevelen. En bovendien, tusſchen den Brief aan de Hebreën en de ſchriften van

---

ten. — Dat voorts in den Brief aan de Hebreën de Heere zeldzaam voluit *Jeſus Christus*, meest alleen *Jeſus* genaamd wordt, laat zich zeer goed verklaren door den aart des Briefs, welke voor den titel van *Christus* of *Gezalfde* hier veelal den met het onderwerp meerbepaald overeenſtemmende van: *Zone Gods*, *Hoogepriester onzer belijdenis*, en dergelijken, vorderde. Ook elders bij Paulus is de enkele naam van *Jeſus* zonder bijvoeging van *Christus* niet vreemd. Zie 2 Cor. IV. vs. 10, 14. 1 Theſ. I. vs. 10.

(1) In de aangehaalde *Einleitung*, S. 16. *Nach unſerer Unterſuchung müsſen wir urtheilen, daſs die historiſchen Zeugnisſe zu Gunsten der paulinischen Abfassung entſchieden überwegend ſind, zumal da es gerade die morgenländische Kirche ist, von welcher ſie ausgehen.*

(2) S. 65. en volg.

(3) Men zie zijne Inleiding tot den Brief aan de Hebreën, alwaar hij de vergelijking aanbeveelt van Hand. XXIII. vs. 10. met Heb. V. vs. 7; Luc. XII. vs. 11. met Heb. VII. vs. 3. Hand. VI. vs. 3. XVI. v. 2. met Heb. VII. vs. 8. XI. vs. 2, 5, 39. enz. en THOLUCKS *Einleitung*, S. 29, 32, 60.

Lucas beſtaat eene, door Tholuck erkende, zoo wel als door Grotius aangetoonde overeenkomst, in eigenaartige, elders niet voorkomende uitdrukkingen, keurigheid in het Griekſche ſpraakgebruik, en meer dan éene bijzonderheid. Dat intusſchen Lucas de Schrijver des Briefs niet zijn kan, is openbaar, al ware het alleen om dat het zeker is, dat deze Evangelist van geboorte een Heiden was (Coloſſ. IV. vs. 11 en 14), en dus tot de Hebreën niet b. v. van *onze Vaderen* (Hoofdſt. I. vs. 1.) kon ſpreken; terwijl buitendien de geheele toon des Briefs een ander perſoon als ſchrijver kenmerkt, dan iemand van eene meer onderſchikte bediening in de Gemeenten, gelijk Lucas was (1). Doch dit zoo zijnde, dan bevestigt juist de overeenkomst tusſchen den ſtijl en ſpraak van den Brief aan de Hebreën, en die van dezen allerbijzonderſten vriend en medgezel van Paulus, en beſchrijver zijner handelingen, onze overtuiging, dat de Brief van geen anderen dan dezen Apostel zelven afkomſtig is. Niets eigenaartiger toch laat zich denken, dan eene gemeenſchap, of naauwe verwantſchap althands, in taal en ſchrijfmanier tusſchen twee zoo innig in den weg der Goddelijke Voorzienigheid zoo wel als Genade, verbondene dienstknechten van Jeſus Christus. De betrekking, die (behoudens ſteeds die onafhankelijkheid welke de ingeving des Geestes medebrengt,) Paulus op het Evangelie van Lucas, zoo wel als Petrus op dat van Marcus heeft, is bekend. En bedriegen wij ons, of is ook niet juist het *Hoogepriesterlijke* in den Heere Jeſus een der bijzondere grondgedachten van Lucas Evangelie (2), zoo wel als het hoofdonderwerp van den Brief aan de Hebreën?

Wij meenen dan nu op andere gronden, dan een bloot vooroordeel van overlevering, onzen Brief te mogen en te moeten als een Schrift des Apostels Paulus beſchouwen en als zoodanig aanhalen. Nog nader, nog inniger zal ons, zoo wij vertrouwen, deze afkomst blijken, bij het overzicht van den hoogwichtigen en dierbaren inhoud zelven des Briefs, op welks inwendig zamenſtel wij in een tweede gedeelte van dit opſtel de aandacht nog wenſchen te bepalen.

(*Het ſlot in een volgend Nummer.*)

(1) Men vergelijke ook GELPKE, p. 210—215.

(2) *Lucas* (zegt Pr. SANDER in zijn belangrijk *Etwas über den eigenthümliche Plan, dem die vier Evangelisten gefolgt ſind*) *Lucas hebt in ſeiner Beſchreibung des Herrn und ſeines Lebens, alles das hervor, was uns den Herrn, als den barmherzigen Hohenprieſter darſtelt.*

IETS OVER DE KERK.

Het Oude zoowel als het Nieuwe Verbond wijst ons op de Kerk, op *de gemeente Gods*, op *het huis Gods*, *een pilaar en vastigheid der waarheid*, 1 Tim. III. v. 15. Niet alleen de geloovigen, ieder op zich zelven (1 Corinth. III. vs. 16), maar ook die Gemeente *collectief* beſchouwd, wordt een tempel genoemd, *een geestelijk huis, uit levende ſteenen gebouwd*, 1 Petr. II. vs. 5; en op de verſchillende gemeenten der nieuwe bedeeling, voor zooverre die door den Heer geſticht, en van Hem niet verlaten zijn, zijn voorzeker alle uitnemende beſchrijvingen van toepasſing, welke van den Tempel en deszelfs toebehooren in het Oude Testament gegeven worden; en waarbij die genoemd wordt, het *ſieraad der ganſche aarde*, wiens *grondſlag was op de bergen der Heiligheid*, wiens *poorten de Heere beminde*, en van welken *heerlijke dingen geſproken werden*, Ps. LXXXVII. v. 1, 2, 3, (1).

Het is de Heilige Geest, die, uitgeſtort op het Pinkſterfeest, de eerſte Christen-gemeente heeft geſticht; eene Gemeente, *volhardende in de leer der Apostelen, in de gemeenſchap, in de brekinge des broods en in de gebeden*, Hand. II. v. 42. Zoo anderen vervolgens in oprechtheid tot die Gemeente komen, het is de Heer, door wien die toevoeging geſchiedt (t. a. p. vs. 47.) Op verſchillende plaatſen kwamen zoodanige ſtichtingen tot ſtand; Corinthe, Epheſe, Coloſſe, Philippi, Thesſalonica, enz. zagen Christenen in hun midden, maar die niet ieder op zich zelven, niet verſpreid, en zonder onderlinge uitwendige vereeniging, maar bij elkander komende tot het gebed en de brekinge des broods, eene *gemeenſchap* uitmaakten, waarover Opzienders waren geſteld door den Heiligen Geest, en die naar de mate der genade, die in hen gewrocht was, ook uitwendig iets vertoonde van die heerlijke dingen, welke van de ſtad Gods gezegd worden.

Hoewel nu volgens het onfeilbare woord Gods de poorten der helle zijne Gemeente niet zullen overweldigen, daar die op den onwankelbaren rots is gegrondvest (Matth. XVI. vs. 18), zoo kan het echter geſchieden, dat de kandelaar wordt verplaatst; dat zij door den Heer zelven *van hare plaatſe wordt geweerd* (Openb. II. vs. 5), en dat eenig land of plaats verſtoken wordt van de gezonde leer, en van het zout des Evangeliums, wanneer het in de laauwheid der Laodiceërs verzonken, aan geen ding meent gebrek te hebben: (Openb. III. vs. 14,) en hoewel dood zijnde den naam heeft van te leven. Wat baat het zulk eene Gemeente, dat zij eenige namen heeft, wier kleederen niet bevlekt zijn? Waar de Geest aan de Gemeente, dat is aan de uitwendig zichtbare vereeniging der geloovigen, getuigt dat zij dood is, zullen ook zij, die geſchreven zijn in het boek des Lams, het gebouw voor geene inſtorting bewaren; en het zal dan ook wel altoos de dure pligt van elken geloovige blijven, om biddende te onderzoeken, hoedanig de uitwendige gemeenſchap, tot welke hij uiterlijk behoort beſtaat? Of die werkelijk zij dat huis Gods, waar Christus als Koning wordt erkend, *een pilaar en vastigheid der waarheid;* dan of integendeel de dood daar heerscht, en aldaar ſlechts het overige, dat ſterven zoude, te verſterken valt. Openb. III. v. 2.

Meermalen werd ook in dit Tijdſchrift de aandacht ge-

(1) J. van Lodenſtein, *Beſchouwingen van Zion*, 1ſte Zamenſpraak, p. 3.

vestigd op het heerschende verval in de Gereformeerde Kerk hier te lande. Wat mij betreft, ik mag niet aarzelen openbaar te belijden, dat ik, in zoo verre verschillende van mijne vroegere denkwijze, die Kerk als geheel vervallen, en geenszins als de Gemeente des levenden Gods beschouwe. Aan die gemeenschap ontbreekt, naar mijne overtuiging, zoowel belijdenis als tucht. Die Gemeente volhardde niet, mijns inziens, in de *leere der Apostelen*, waarvan het hoofd-denkbeeld de zaligheid door *het geloof zonder de werken der wet* is. Zij huldigde integendeel de rede en het ongeloof. Zij opende haren schoot voor allerlei soort van ketterijen, welke zij niet ontdekt, maar bedekt; terwijl het thans ook reeds met meerdere opregtheid dan vroeger door haar erkend wordt, dat, ten einde eene meerdere rekkelijkheid plaats te doen grijpen, de ontwikkeling van 's menschen geest niet te belemmeren, en *den gang des tijds te volgen*, de onderschrijving der formulieren van eenheid zoodanig veranderd werd, dat theologanten en leeraars eene *wettige* vrijheid verkregen, waarvan zij reeds *met de daad* in het bezit waren.

Het is een verlokkend denkbeeld vrij te zijn, en de tucht, de lang ontwende tucht, wekt afkeer bij een ieder, die niet uitsluitend door het geloof wenscht geleid te worden. Zelfs voor diegenen, welke individueel, in de meest mogelijke afhankelijkheid van den Heer wenschen te leven, baart de kerkelijke tucht vrees. Maar waarom toch? Zou het niet zijn, omdat men te regt alle banden van menschen, en allen eerbied voor menschelijk gezag verwerpende, zich ook hier, gelijk in zoo vele andere zaken, bij het bloot ontkennende bepaalt, en het menschelijk *gezag*, dat voorzeker eene verderfelijke aanmatiging is, wrakende, ook geestelijke instellingen en bedieningen, door den Heere zelven ingesteld, òf verwerpt, òf miskent en onverschillig acht?

Waar de Gemeente des Heeren als *zijn* huis zich openbaart, daar verheerlijkt Hij zich in de bediening van getrouwe Herders, van door Hem gezondene Leeraars, of althans in de tucht en zuivering zijner gemeente.

Zoo voor ieder mensch op zich zelven het Woord waarachtig is, »dat niemand zonder heiligmakinge God »zien zal;" ook van de Gemeente worden werken en lijdzaamheid, en het *niet dragen der kwaden*, en de *beproeving der genen, die uitgeven dat zij Apostelen zijn, maar leugenaars bevonden worden*, gevorderd. Ook tot de Gemeente word gezegd: *Gedenkt waarvan gij uitgevallen zijt, en bekeert u* (Openb. II. vs. 2. en volg.). Het is tot de Gemeente dat de Mond der Waarheid, die opent en niemand sluit, en die sluit, waar niemand opent, gesproken heeft: »Ik zal u geven de »sleutelen van 't koningrijk der hemelen; en zoo wat »gij binden zult op der aarde, zal in de hemelen ge»bonden zijn, en zoo wat gij ontbinden zult op der »aarde zal in de hemelen ontbonden zijn." (Matth. XVI. vs. 19.) Tot magteloozen en zondaren is dat woord gesproken, door Hem die magtig is ook in dit opzigt zijne kracht in zwakheid te volbrengen. Niets is de Gemeente, niets zijn de dienaren; medezondaren met de zondaren! Alles is Hij, aan wien alle magt, ook ten deze, toebehoort; wiens de uitnemendheid der kracht is, en wiens dienaar geenszins geloofwaardig is, dan voor zoo verre zijne geloofwaardigheid haren oorsprong neemt in het *geschrevene Woord*, dat hij geroepen is zijnen medezondaren voor te houden (1). En echter, heerlijk is de bediening ook daar, waar zij overeenkomstig Gods woord gebruikt wordt om de boozen uit het midden der gemeente te weeren; waar de dienaar genade heeft ontvangen, om Gods woord niet alleen in de leer, maar ook in de tucht als onfeilbaren regel te laten heerschen. Gelukkig de geloovige, die zich aan het juk Christi onderwerpende, ook de kerkelijke bestraffingen leert lief hebben, en dezen, indien zij op Gods woord gegrond zijn, *en anders niet*, als van den Heere zelven ontvangen, beschouwt. Immers die bestraffingen, en de ban zelve, die een teeken is van de uitsluiting van Gods koningrijk, dient alleen daartoe, om dien geloovige zijne zonden, zijne struikelingen, bekend te maken, hem op te rigten, en tot boetvaardigheid te brengen; en zoo de prediking van geloof en bekeering heilzaam en genezend kan zijn door de werking van den Heiligen Geest, niet minder nuttig is het genademiddel der tucht, wanneer het die zelfde Geest is, die zich daarvan bedienen wil (2).

Zij die dus naar de ware vrijheid staan, die alleen te bekomen is door aan het juk Jesu Christi onderworpen, en uit de natuurlijke dienstbaarheid des duivels ontslagen te worden, behooren zich, mijns inziens, niet, uit vrees voor menschelijke dwingelandij, op zich zelven te houden. Wie in den Heere gelooft, voegt zich bij zijne Gemeente, om te deelen in de gemeenschap, al wordt die vervolgd, gehaat en gesmadigd; zoo als haar verheerlijkt Hoofd dan eens door de schare groot geacht en gevolgd, en dan weder vervolgd, en gehaat, en verguisd werd.

Het is hier mijn voornemen niet om aan te toonen, dat de thans plaats hebbende oprigting der Gemeente niet is der menschen werk, maar Gods werk. Mijne overtuiging dienaangaande wensch ik evenmin te verbloemen, als deze Stemmen, die nimmer met dat doel verheven werden, tot eene oproeping ter scheiding te doen strekken. Dit alleen wensch ik aan alle diegenen, welke den Heer wenschen getrouw te zijn, toe te roepen, dat het werk van boven, de tempelbouw van God zelven, waarop de schrijvers dezer Stemmen meer dan twee jaren geleden in hunne Inleiding wezen, volgens Gods woord, niet alleen geestelijk en onzigtbaar geschiedt, maar ook te gelijk uitwendig zich openbaren moet. Daarin staat, gelijk wij zagen, de Gemeente des Heeren, de vergadering der geloovigen, met iederen geloovige op zich zelven gelijk, dat er eene zigtbare betooning van

---

(1) J. van Lodenstein, *Beschouwinge Zions*, VIIIste Zamenspraak, p. 199 en volg.

(2) Het Formulier des bans, in de Gereformeerde kerk gebruikelijk stelt den waren aard, en de bedoelingen der afsnijding van de gemeente Christi duidelijk voor. Mogt men dat zonder vooroordeel lezen, en alleen aan Gods woord toetsen!

heiligmaking behoort te zijn, waaraan zij kenbaar is voor de wereld, dewijl de boom aan de vruchten gekend wordt. Het moge dan eene waarheid zijn, dat die vruchten niet altoos even gemakkelijk erkend worden; dit ſtaat echter vast, dat bij de Gemeente zoowel als bij ieder individu de *verborgene mensch des harten* zich ook uitwendig voor de wereld in meerdere of mindere betooning van heiligmaking openbaart, zoodat het verborgen ligchaam des Heeren door zijne werking ook zigtbaar is.

Waar, waar is dan nu die uiterlijk erkenbare Kerk: de vergadering dergenen, die een uitverkoren geſlacht, een koninklijk Prieſterdom, een heilig volk, een verkregen volk zijn, om te verkondigen de deugden Desgenen, die hen uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht (1 Petr. II. vs. 19)? Waar is die ſtad op eenen berg gelegen, die niet verborgen is? Indien zich in het ligchaam, dat zich de Christelijk-gereformeerde Kerk in Nederland noemt, eene kern van geloovige leden, zonder ſcheidbrief aan dat ligchaam te geven, *als eene planting van 's Heeren hand*, op eene Hem verheerlijkende wijze openbaren kon, en werkelijk openbaarde; indien dezen in den goeden ſtrijd volhardende, niet ieder op zichzelven ſtonden, maar onderling werkelijk die kerkelijke gemeenſchap en tucht oefenden, welke er ook uitwendig behoort te beſtaan tusſchen hen, die één geloof en ééne hope hebben, dan voorzeker zou men van *dat ligchaam* hoedanig dan ook de uiterlijke ſchors zich vertoonde, hoe vreesſelijk ook het verval zijn mogt, kunnen zeggen: *daar is nog leven!* Maar nu die kerkelijke gemeenſchap niet beſtaat, en zonder verwerping van dat op menſchelijke verbintenisſen berustende kerkgenootſchap, en wat daaraan kleeft, ook niet beſtaan kan; nu daarentegen elders aanvankelijk de Gemeente des Heeren aan de leere der Apostelen en aan de onderlinge tucht erkenbaar werd, kan, mijns inziens, de vraag, waar zich hier te lande de vergadering der geloovigen zigtbaar vertoont, niet meer twijfelachtig zijn.

Geve de Heer het gebed aan alle de geloovigen, wie zij ook zijn, en waar zij zich ook bevinden, om te waken, en te verſterken het overige dat ſterven zoude, belijdende dat ook hunne werken niet vol zijn gevonden voor God; het gebed om als uit levende ſteenen tot een geestelijk huis te worden zamengevoegd, tot de gemeente des levenden Gods, die een pilaar is en vastigheid der waarheid!

Zoo onmogelijk als het is, dat de mensch zich zelven verandere en vernieuwe, zoo heerlijk zich de kracht Gods in de wedergeboorte van ellendige, onder den vloek liggende zondaren openbaart, zoo onmogelijk is ook van 's menſchen zijde de wederopbouw zijns tempels; zoo luisterrijk openbaart Hij zelve in dien tempelbouw zijne uitnemende kracht en goddelijkheid. Ja, onbereikbaar, ontoegankelijk ſchijnt ons dat Sion, welks grondſlag is op de bergen der heiligheid, welks poorten de Heere bemint. Maar het geloof bereikt ook het onbereikbare, en vindt eenen gebaanden weg. Die Heer, welke de gegevenen zijns Vaders, armen en ellendigen in zich zelven, volmaakt ſtelt voor zijnen Vader in den Hemel, is ook magtig zich wederom te verheerlijken in de bedieninge van getrouwe Herders, in de gemeenſchap der zijnen, in de openbaarmaking van zijn volk. Mogt nog eens van de Hervormde Kerk hier te lande kunnen gezegd worden dat zij is die Gemeente, welke Hij zonder vlek of rimpel aan den Vader voorſtelt! Hoezeer dan ook de vijand woele, ook binnen die Gemeente; hoe hevig ook de ſtrijd daar binnen moge wezen, en hoe geſtadig de klagt ook der kerkbruid zijn moge: »Het goede dat ik wil, »doe ik niet, en het kwaad, dat ik niet wil, doe ik," de Heer kan echter geven, dat ook zij in opregtheid daarbij mag voegen: »Ik hebbe een vermaken in de »wet Gods naar den inwendigen mensch." Het behage den Heer daartoe bij aanvang en bij voortgang te hervormen; af te breken wat uit menſchen was; in het licht te ſtellen, wat Hij werkt. Hij vermeerdere en verſterke het geloof der zijnen; en doe hen meer tot niets worden, om in Hem alles te vinden. Bij Hem is het te vinden, dat groote geloof, dat de worſtelingen Jacobs doet worſtelen, en den Heere niet los laat voor dat Hij zegent. Het geloof, waardoor wij, die ontrouw zijn, getrouw achten Dengenen, die beloofd heeft, en de beloftenisſen verkrijgen.

v. H.

EENIGE BIJZONDERHEDEN VAN DE GESTELDHEID DES CHRISTENDOMS EN DER CHRISTELIJKE GODGELEERDHEID, SEDERT DE HERVORMING, IN WURTENBERG.

In Wurtenberg is niet alleen van de tijden der Hervorming af veel christelijk leven, veel werkdadig Christendom, en eene algemeen verſpreide liefde voor de aangelegenheden van het Rijk onzes Heeren zichtbaar geweest, maar ook eene School heeft in dat land gebloeid, en wordt zelfs nog aan deszelfs Univerſiteiten gevonden, van Godgeleerden, die meerendeels in waarheid dezen naam verdienden, en zich ſteeds door eene gematigde, maar niet minder vaste verhechtheid aan de dierbare waarheden des geloofs hebben onderſcheiden. Het zal dus niemand onzer lezers onbelangrijk ſchijnen, dat wij omtrent dit een en ander eenige bijzonderheden mededeelen, ofſchoon wij op volledigheid en naauwkeurige opgave van alle bijzonderheden hier geene aanſpraak maken, maar voor zulk eene beſchouwing verwijzen naar werken, die dit gedeelte der Geſchiedenis breedvoerig behandelen (1).

Het verdient opmerking, dat de Univerſiteit van Tubingen kort vóór de Reformatie geſticht, toen reeds tot voorbereiding derzelve niet weinig heeft bijgedragen, vooral door den geleerden en uitmuntenden Reuchlin, die het Hoogleeraarambt in die ſtad met andere voor-

(1) Men zie C. F. Schnurrer, *Erläuterungen der Würtenbergiſchen Kirchen-, Reformations- und Gelehrten-geſchichte.* Tub. 1799. Een Werk, dat geroemd wordt, doch hetwelk wij niet hebben kunnen ter hand bekomen.

name mannen bekleedde, en zoo veel luister aan de Univerſiteit bijzette, dat Camerarius van dezelve getuigt, dat zij door de geleerdheid en kunde harer Profesſoren geheel Duitschland heeft beſchaafd (1). Het was de verſtandige en vrome Hertog Ulrik van Wurtenberg, die hier het eerst de Kerkhervorming invoerde; zij werd deels door Zwitſerſche Predikers, deels door den Marburgſchen Profesſor Snepf tot ſtand gebracht. Doch daar bij deze verandering het volk nog meestendeels onkundig bleef, was het noodig dat het begonnen werk door zijnen opvolger Christoph werd voortgezet (2). Deze uitmuntende Vorst, een vertrouwd vriend van Keizer Maximiliaan, werd in zijne vruchtbare bemoeienisſen tot heil der Kerk zijns lands krachtig onderſteund door een man, die hem daartoe als van den Heer zelven was toegezonden, Peter Paul Vergerius. Deze, een Venetiaan van geringe afkomst, werd door zijnen uitſtekenden aanleg en onvermoeiden ijver in de beoefening der wetenſchappen, allengs hooger bevorderd, tot hij eindelijk Bisſchop werd van Justinopel. Verſcheidene gezantſchappen naar Duitschland, door het Pauſelijk hof hem opgedragen, om door hem de verdere uitbreiding der Evangeliſche leer te beletten waren duidelijke bewijzen van het groote vertrouwen, dat men deels in zijne bekwaamheid, deels in zijne getrouwe verkleefdheid aan de Catholieke Kerk ſtelde, en reeds was hem als loon zijner pogingen de Kardinaalshoed toegezegd, als zich op eens alles veranderde. Eenige benijders van zijnen voorſpoed wisten het gerucht te verſpreiden, dat hij in het geheim het Protestantismus was toegedaan, en brachten daardoor niet ſlechts zijn aanzien te Rome, maar zelfs zijn leven in groot gevaar. Moge hij ook al door enkele vrijzinnige uitdrukkingen eenige aanleiding tot die verdenking hebben gegeven, zoo was hij echter tot nog toe zoo weinig Protestant van harte, dat hij het beſluit opvatte, om door eene openbare wederlegging der Protestanten zijne rechtzinnigheid te bewijzen. Doch hoe wonderlijk zijn de wegen, langs welke God den mensch tot kennis zijner waarheid geleidt! Terwijl Vergerius ernſtig nadacht op de beste wijze van beſtrijding der Protestanten, en tot dat einde de H. Schrift, de Kerkvaders, de Schriften der Hervormers, en de leerſtellingen van het Pausdom met elkander op het zorgvuldigſte vergeleek, werkte de genade des Heeren zoo krachtig in zijn binnenſte, dat het licht der waarheid op eens in zijn hart opging, en de ongegrondheid der Roomſche Leer hem duidelijk werd. En dit nieuw geloof was niet eene levenlooze overtuiging des verſtands, maar eene levendmakende kracht Gods, die hem tot de grootſte verloocheningen en opofferingen bekwaam maakte. Vrijmoedig beleed hij een aanhanger van Luther te zijn, ofſchoon hij vooruit wist, dat hij daardoor, met het verlies der gunst van Rome, geheel zijn aardſche geluk op het ſpel zette. Van zijn Bisdom verſtoken, beroofd van alle zijne

(1) Camerar. in *Vita Melanchthonis*, p. 13.

(2) Het is deze Vorst, die zich ijverig en trouwhartig voor Prins Willem I bij den Keizer in de bres ſtelde. Groen van Prinſterer, *Archives*, T. III. p. 167—169.

bezittingen, nam hij, gedurig in levensgevaar verkeerende, de vlucht naar Graauwbunderland; maar ook daar van wege den Paus vervolgd, nam hij de toevlucht tot den Hertog van Wurtenberg, met wien hij ſedert eenigen tijd reeds in briefwisſeling ſtond, en kreeg van dezen de verzekering, dat hij te Tubingen de gunſtigſte ontvangst zoude vinden. Ook werd hem werkelijk de woning van den Abt van Hirſchau met een ruim jaargeld van den Hertog toegelegd.

Ziedaar de man, die, meer dan iemand, in die ſtreken werkte om de kennis des Evangelies en der Hervormde leere daar, en in zijn geboorteland, uit te breiden. Hij had vroeger ruime gelegenheid gehad om het volſlagen gebrek aan christelijke boeken te leeren kennen, dat onder anderen in Carinthie, Ukraine en Stiermarken plaats had: hij vormde het ontwerp om daaraan, zooveel in zijne krachten zoude zijn, te gemoet te komen. Hij ſtichtte een ſoort van Bijbel- en Traktaatgenootſchap, van welke in die tijden nog geen voorbeeld voorhanden was, waartoe hij eene jaarlijkſche bijdrage van den Hertog ontving, en dat gezegende vruchten heeft gedragen (1). Behalven den Bijbel, in verſcheidene ſpraken vertaald, werden door deze inſtelling de Schriften van Luther, Melanchthon, Brentz, en anderen verſpreid.

Tot op het einde zijns levens bleef Vergerius in de vriendſchappelijkſte betrekking met den Hertog Christoph, en maakte zich zijne gunst hoofdzakelijk ten nutte, voor diegenen zijner medebroederen, die om des geloofswille vervolgd werden. Zoo deed hij bij voorbeeld eene reize naar Polen, om de aangelegenheden der Protestanten in die ſtreken in orde te brengen; en in het jaar 1563 naar Graauwbunderland, om voor het dubbel getal Evangeliſche Leeraars, ſedert zijn vertrek benoodigd geworden, te zorgen; verzocht den Hertog om onderſteuning voor de Engelſche Protestanten die naar Straatsburg gevlucht waren, en was aanhoudend werkzaam ter verſpreiding van zuivere geloofskennis en bevestiging der waarheid.

Gelijk de Univerſiteit van Wittenberg zich vooral ſedert den dood van Luther door eene ſymboliſche of ſystematiſche Theologie heeft onderſcheiden, en de Hoogeſchool te Halle ſedert Franken door practikale godvrucht heeft uitgemunt, zoo bloeide aan de Tubingſche School ſteeds meer bijzonder eene Bijbelſche Theologie. Bekend zijn de Tubinger *Summariën*; een Bijbelwerk, dat niet alleen voor anderhalve eeuw uitnemend veel tot kennis der H. S. heeft bijgedragen, maar ook thans weder in Duitschland gezocht en op nieuw uitgegeven wordt. Van de verdere Wurtenbergſche Theologanten, zal het genoeg zijn ſlechts vóór vele anderen, Hedinger, Hofprediker te Stuttgart, en Bengel, Prelaat in die ſtad, te noemen.

Hedinger (die mede onder de bewerkers der *Summariën* behoort) onderſcheidde zich door geleerdheid, welſprekendheid en godvrucht. Hij deed veel tot verbete-

(1) *Ev. Kirchenzeitung.* 1828. S. 758.

ring der toenmalige preekmanier. Het Stuttgartſche Weeshuis werd door zijne zorgen gebouwd: den eerſten Daalder hiertoe verkreeg hij op eene wijze die tevens getuigt van zijne getrouwheid jegens zijne ambtgenooten. Een anders waardige Candidaat had, bij het bezetten eener Leeraarsplaats, eenige ſtemmen met dien Daalder gekocht. Hedinger hield hun zulk eene geduchte terechtwijzing voor, en drong er zoo krachtig op aan, hoe groot eens hunne verantwoording zou wezen, wanneer zij dit geld voor zich behielden, dat het aanſtonds tot een liefdadig einde werd afgezonderd (1).

Het aandenken aan Hedinger heeft zich tot nu toe te Stuttgart levendig gehouden, en zijn naam zal ſteeds onder de voortreffelijkſte Christenleeraars genoemd worden. Een zijner geestelijke zonen, die door hem tot de kennis des waren geloofs werd gebracht, was de latere vrome Hofprediker Grammlich, aan wiens ſterfbed Bengel met wederzijdſche ſtichting uren lang vertoefde. Beiden zegenden zij elkander beurtelings, en legden malkaâr tot afſcheid de handen op; en toen Grammlich ontſlapen was, werd hij op verzoek der mede door hare godsvrucht bekende, hem aanverwante Beata Sturm nevens zijnen geestelijken Vader Hedinger begraven; »want, zeide zij, hij heeft deze plaats reeds voorlang door zijne gedurige gebeden en tranen tot eene rustplaats voor zich zelven gewijd!" Een eenvoudig bewijs hoe hartelijk zij elkander bemind hadden.

Van Bengel is reeds vroeger, offchoon bijna uitſluitend van zijne ſchriftverklarende en profetiſche werken, in deze bladen geſproken (2). Wij willen dan nu, om den waardigen man ook van eene andere zijde te doen kennen, eene eenigzins uitvoerige plaats overnemen uit eene door hem zelven vervaardigde Levensbeſchrijving, uit welke men hem, als door zijne eigene woorden, zeker best zal leeren kennen (3).

»Diegenen, (zegt hij) welke, in eene Levensbeſchrijving, van mijn Christendom mochten ſpreken, wil ik van deze moeite ontheffen, opdat mij geen lof worde gegeven, dien ik onwaardig ben, en God alleen des te hooger geprezen worde. Ik wenſche hiernevens, dat geen mensch van mij eene eenige gedachte moge opvatten, die de waarheid te buiten ga, en dat alleen de ontferming Gods, aan mij bewezen als aan een harer voorwerpen, den roem ontvange. Mijn geheele Christendom beſtaat daarin, dat ik mijns Heeren Jezus Christus eigendom ben, en dat ik dit alleen voor mijn eenigen roem en alle mijne zaligheid houde. Van mijne kindschheid af heeft God het zoo beſchikt, dat ik zijn Woord kon hooren, lezen en leeren, en de kracht daarvan is allengs dermate in mijn hart ingedrongen, dat een kinderlijk vertrouwen op Hem, een ernst in het bidden, een verlangen naar het eeuwige leven, een ſmaak in de uitſpraken der Heilige Schrift, een genoegen in de gebruikelijke gezangen en in de eenvoudigſte kindergebeden, eene behoeding van het geweten, een ſchrik voor het kwade, en eene liefde tot het goede in mij ontſtond. Van tijd tot tijd moesten mij zulke boeken ter hand komen, waaruit ik geestelijk voedſel ontving; en vooral kreeg ik op velerlei wijze aanleiding om de Heilige Schrift vlijtig te lezen. Het ontbrak ook wel niet aan onverhoedſche en onbezonnen uitvallen van jeugdige dwaasheid en lichtzinnigheid; doch het gevaar der verleiding van buiten was niet veelvuldig (wijl ik buiten de openbare lesſen altijd op meer dan ééne wijze iets te doen kreeg, en voor lediggang bewaard werd;) maar des te ſpoediger verraste zij mij ſomwijlen. Daar de wil bij mij wel volgzaam was, maar in het verſtand vele twijfelingen oprezen, die ik te vreesachtig was om aan anderen te ontdekken en mij te laten ontnemen, zoo had ik vele bezwaren, die mij vruchteloos vermoeiden, en mij niet ſlechts in het uiterlijk voorkomen eene ſteeds aanklevende teruggetrokkenheid eigen maakten, maar ook ſomtijds het vermogen om mijn gelaat aan zich zelve gelijk te houden belemmerden; doch teffens ook die uitwerking hadden, dat vaak onbekende, aangevochtene menſchen, bij het eerſte aanzien de hoop van medelijdigheid en vertrouwen in mij opvatteden en te kennen gaven. In zulk eene gemoedsgeſteldheid kwam ik op het Gymnaſium te Stuttgart, aan de Univerſiteit en in het theologiſche *Stipendium* te Tubingen (1), waar zoowel vóór als na mijne bevordering (*Magisterium*) de genade Gods ſteeds meer in mijn hart werkte, en ook den omgang met oudere en ijverige Studenten mij tot zegen deed zijn. In mijne Vicarisplaatſen liet de Heer mij dikwijls het geweten mijner toehoorders treffen, hetwelk ik vele jaren later bij onverwachte gelegenheden gewaar werd. Terwijl ik Preceptor en Prediker te Denkendorf was, zocht ik de gemeente, en voornamelijk de ſtuderende jongelingſchap, waar, geestelijk nut te doen; waarbij ik bovendien ook meer dan eens gelegenheid vond om op verſcheidenerlei wijze in openbare geſchriften iets ten beste van het Algemeen bij te dragen. Hetgeen bij mijn vertrek naar Denkendorf gedurende den eerſten nacht na hetzelve plaats had, verwekte bij mij eenen goeden grond voor geheel mijn verblijf in die plaats. Ik zocht de kloosterjeugd vooral op te wekken tot eerbied voor heilige dingen, hen voor logen en onreinheid te bewaren, en reeds vroeg, naar hunne vat-

(1) Hedingers Leven is op eene zeer belangwekkende en ſtichtende wijze beſchreven door den Dichter Knapp, in zijne *Christoterpe* voor 1836, S. 269—330.

(2) Verg. ons Deel III, bl. 131, 132, en boven bl. 84—87.

(3) Men zie J. C. F. Burk, *Dr. J. A. Bengels Leben und Wirken.* Stuttg. 1831. Bengel was geboren in 1687 te Winnenden in Wurtenberg. In 1703 werd hij opgenomen in het Stipendium van Tubingen, en genoot hier het onderwijs der uitmuntende Profesſoren Jäger, Förtsch, en Pfaff. In 1707 werd hij Vicaris-prediker, en 6 jaren later Kloosterpreceptor en Predikant te Denkendorf, alwaar hij 300 kweekelingen had. In 1741 werd hij Proost van het Klooster Harbrechtingen, in 1749 Prelaat van Alpersbach te Stuttgart, en ontving den theologiſchen Doctorhoed in 1751 kort vóór zijn einde; eene waardigheid die in die plaatſen zeldzaam en hooggeacht was. Hij overleed in 1756. (Men leest hier gedurig van Kloosters, omdat Hertog Ulrik, van wien wij boven ſpraken, deze inrichtingen zoo veel mogelijk voor het Evangeliſche opvoedingswezen had behouden.)

(1) Dit *Stipendium* was een geſticht, gegrond ten jare 1414 door den Graaf Eberhard van Wurtenberg, alwaar, op kosten van den Hertog, al de Studenten in de Theologie werden onderhouden, en zoo lang zorge voor hen gedragen tot zij eene plaats vonden. Moréri, *Dictionn.* in v. *Tubingue.*

baarheid, hun de kiem van die zaken te doen bevatten, die hun met der tijd bij de kerkendienst het nuttigste zouden kunnen zijn. Ik was er nooit op bedacht, om mij zelven goede, aangename, gemakkelijke dagen en uren te verschaffen, veel tijdelijke goederen te vergaderen of over te houden, en tot hooge eerambten te geraken; mijn ijver strekte slechts daarheen, dat ik hetgeen mij voor de hand kwam, het mocht belangrijk of gering, aanzienlijk of onbeduidend zijn, naar het vermogen, mij van God geschonken, mocht verrichten; ik beval mijne wegen Gode aan, en zag slechts op het doel zonder op eenen gelijken of ruwen weg bedacht te zijn. In mijne geestelijke oefening stelde ik mij gaarne twee oogenblikken voor: het ééne toen ik in Adam een zondaar ben geworden; het andere toen Jezus Christus zijnen Geest in zijns Vaders handen overgaf, en ook mij tot God terugbracht. De bestendige gelijkmoedigheid mijner ziel, maakte, dat ik onder blijmoedigen voor treurig, en onder treurigen voor blijmoedig gehouden werd. In bezwaarlijke gevallen stelde ik mij gaarne het ergste voor, en hetgeen daarvan achterbleef achtte ik voor gewin. Ik vergeleek mij zelven liever met zulken, die het minder, dan met zulken die het voordeeliger hadden, en zoo was ook deze tevredenheid niet moeielijk.

»Toen ik naar Harbrechtingen kwam, en meer rustigen tijd had, dan vroeger of naderhand, zocht ik mij en anderen dien tijd ten nutte te maken door het uitgeven van stichtelijke schriften en anderen vrijen arbeid. Daarop werd ik bij mijne opneming in het Kerkbestuur eerst recht gewaar, wat het zegt, voor het belang eens Lands en der Kerk in hetzelve, niet slechts in het algemeen, maar ook in vele en velerlei bijzondere gevallen te waken en zorge te helpen dragen. Intusschen maakte mij de aangewende verloochening van eigen wil en neiging de moeielijke verandering van werkzaamheden ligt, en mijne voortdurende bedoeling was, Gods eere te bevorderen, en te redden. Jegens mijnen geëerbiedigden Vorst was ik zoo gezind als het eenen dankbaren onderdaan, eenen getrouwen raadgever, en een naauwgezet en Vaderlandslievend Staatslid betaamt. Jegens aanzienlijken hield ik mij als een' geringeren; jegens mijns gelijken handelde ik steeds naar onze gelijkheid, en geringeren zag ik aan als zulken tot wier dienst de grooteren bestemd zijn. Bij dit alles achtte ik mij gehouden, niet slechts het goede te bevorderen, maar ook aan het kwade alle mogelijke afbreuk te doen; en daarbij was het mij om het even of ik het zelf deed, dan of anderen dit voorrecht hadden. Wie mij naar eenige bijzondere onderwerpen, die ik in mijne Schriften behandeld heb, zou willen beoordeelen, zoude mij niet van alle zucht tot vreemdigheden kunnen vrijspreken. Ik heb het er zeker steeds op toegelegd om hetgeen mij in handen kwam, aan anderen op het getrouwste mede te deelen; doch voor mijzelven zocht ik steeds, gelijk mijne bekenden weten, mijn zielenvoedsel in de eenvoudigste catechetische waarheden des geloofs, in alle eenvoudigheid en zonder spitsvindigheden. Geloof, Hoop, Liefde, zachtmoedigheid, ootmoed, was de hoofdzaak. Daarenboven zal het steeds blijken: Heeft God u lief gehad, zoo hebt gij niet kunnen vrijblijven van tegenheid. En daaraan heeft het bij mij ook niet ontbroken. Daartoe reken ik niet eigenlijk de ziekten: wijl ik, niettegenstaande mijn zwakke lichaamsgestel, niet vele smertelijke of den arbeid verhinderende krankheden gehad heb; niet de sterfgevallen, daar bij voorbeeld van 1715—1726 zes mijner kinderen in hunne teedere kindschheid gestorven zijn: want juist bij zulke bezoekingen heeft mij God zijnen levenstroost rijkelijk verleend; niet den onverdienden smaad, met welken mij eenigen mijner tegenstrevers overladen hebben, want zulks is bij de ijdele geleerde wereld niets buitengewoons, en gelijk ik het hun altoos vergeven heb, zoo is het mij ruim vergoed geworden door den ingang dien ik elders vond. Mijn lijden was meestal geestelijk en verborgen, zacht en aanhoudend; en inzonderheid gaf de eeuwigheid mij somwijlen eene plotselinge pijn, daar zonder angstvolle bekommernis voor den dood, zonder wezenlijk vermaak in mijn welstand, de eeuwigheid die den mensch wacht op zich zelve, met haar hoog gewicht, mijn binnenste doordrong, en scherper doorlouterde, dan eenige wederwaardigheid het vermocht. Toen met de jaren de zaken aangegroeid en mijne krachten afgenomen waren, bevlijtigde ik mij, dat niets mij mocht belemmeren, alles mijn verlangen naar de eeuwige rust mocht bevorderen. En dit is thans vervuld. Van nu af houden de zorgen op, van nu af wacht mij vrede en vreugde. Gode, onzen Gode zij de eer! De genade van den Heere Jezus zij met allen.”

Van Bengels 66-jarigen geboortedag af verminderden zijne krachten: hij kreeg eene ontsteking in de borst en in het onderlijf. Zijn ziekte- en sterfbed was nog een spiegel zijnes levens, zoo stil en zalig ontsliep hij, des morgens den 2den November 1756. Zijn leeftijd vooral was vruchtbaar in voortreffelijke Wurtenbergsche Theologanten en geestelijken: wij behoeven slechts zijnen geliefden vriend Oetinger te noemen, zijnen geleerden en godzaligen Ambtgenoot C. E. Weissman, den Schrijver eener uitmuntende en zeer geachte algemeene Kerkgeschiedenis; den Hofprediker Oechslin, den Superintendent Rieger (overleden in 1743), en den Pastor Gottl. Sieger (die tenzelfden jare afstierf) (1).”

Zelfs gedurende het dorre en onvruchtbare tijdperk van het Rationalisme, ontbrak het in Wurtenberg niet aan bekwame en welmeenende verdedigers des Christendoms, ook onder de Professoren der Tubingsche Hoogeschool. De nieuwe voorgangers der Neologie vonden zich onder anderen in het *Magasin für Dogmatik und Moral*, dat aldaar werd uitgegeven, duchtig wederlegd, als ook in andere Tijdschriften in welke de Wurtenbergsche Godgeleerden optraden, offchoon deze zelve wel eens eenigermate door den tijdgeest waren aangestoken, en de zaak wel eens meer als eenen schoolschen twist dan als eenen strijd in het leven aanmerkten. Ook had

(1) Guericke, *Kirchengeschichte*, S. 892.

het Kantianisme hier meer ingang dan te wenfchen ware geweest. Doch de bemoeienisfen van den uitmuntenden Storr, wiens invloed op de Theologie te gelijk voor grondige geleerdheid en ware godvrucht zeer voordeelig geweest is, fchijnen hiertegen een krachtigen dam te hebben gelegd. Na hem heeft de waardige Flatt ook in dit opzicht zijne voetftappen gedrukt (1).

De eerfte die weder met eene meer krachtige beftrijding van het Ongeloof optrad was Dr. Steudel, die thans nog aan de Tubingfche Univerfiteit niet zonder zegen werkzaam is, en van wien wij gezien hebben, dat hij ook den arbeid van Bengel wederom heeft in gebruik en eere gebracht.

Hetgeen ook bijzondere opmerking verdient, is dat men te Stuttgart zoo menigvuldige uitmuntende Hofpredikers gevonden heeft, wier moed- en ijvervolle dienst niet vruchteloos gebleven is, daar er fteeds onder de Wurtenbergfche Vorften zeer godvruchtige perfonen gevonden zijn, onder welke ook de tegenwoordige Koningin bijzonder geroemd wordt. Men vindt in het boven aangehaalde Leven van Hedinger meer dan éóne proeve, hoe weinig deze getrouwe dienstknecht van Christus het aangezicht van menfchen ontzag, zoo dikwijls het op ijver en getrouwheid in de uitoefening zijner ambtsverrichtingen aan het Hof aankwam. Toen hij eens door eene bijzonder ernftige en beftraffende predikatie niet weinig ergernis aan de lichtzinnige hovelingen gegeven had, zochten dezen den Hertog aan, om den lastigen Prediker te verwijderen; doch de Vorst weigerde. Toen zij intusfchen aandrongen op verlof om zich op den boetprediker eens op hunne wijze te wreken, ftond de Hertog dit hun toe, maar met de waarfchuwing, dat zij zelve er zich flecht bij bevinden zouden. ’s Nachts daarop verfchenen zij voor zijn huis en brachten hem een jammerlijke ketelmuziek. Hedinger liet hen eenen tijd lang rumoeren: daarop verfcheen hij in zijn nachtgewaad voor het open venfter en fprak met zoo veel ernst en gezag tot hen: »Braaf! gaat voort! zoo hebben het eens de fnoode boeven te Sodom ook gemaakt!” dat de ellendige fpotters verbaasd aftrokken.

Wurtenberg is voor het overige federt de tijden van Bengel af een land, waar die gezindheid onder de vromen, welke men in Speners en Frankens tijden het Piëtisme noemde, zeer algemeen verbreid is. Onder de uiterlijke oorzaken hiervan moest gerekend worden, dat in de vorige eeuw, toen het Piëtisme zich begon uit te breiden, en in de meeste Duitfche landen wettelijke bepalingen tot onderdrukking van hetzelve werden gemaakt, in Wurtenberg de Geheimraad Bilfinger, een godvruchtig en geleerd man, het roer der regering in handen had, en eene zeer toegevende Wet deed uitvaardigen, die hoofdzakelijk tot heden toe van kracht gebleven is. Van daar dat velen in Wurtenberg ook buiten de Kerk geregeld zamenkomen, om met elkander te zingen, te bidden, het Woord Gods of andere Christelijke Schriften met elkander lezen en te overdenken, en elkander hunne geestelijke ondervinding mede te deelen. Daarbij is het hun een vastgeftelde regel, om zich ook in het gewone leven van de wereld te onderfcheiden, en herbergen, openbare vermakelijkheden, en andere verftrooiïngen van dien aard te vermijden (1).

Ook zelfs de Roomsch-Catholieken in dit Land vertoonen zich op eene veel gunftiger wijze dan in andere ftreken. De Catholieke faculteit der Theologie te Tubingen telt medeleden, wien het Christendom diep ter harte gaat, en bij welken de Catholieke leer vrij zuiver is van de grovere bijmengfelen, waarin men elders het hoofdgewicht ftelt. Het Catholieke volk ontvangt den Bijbel in handen, het Koninklijke R. C. Kerkbeftuur, hetwelk reeds vroeger aanmerkelijke uitdeelingen van Nieuwe Testamenten gedaan had, heeft nog voor weinige jaren bij het Engelfche Bijbelgenootfchaap aanzoek gedaan om 10,000 Exemplaren van het N. T. van Leander van Efs, opdat, gelijk zij zich uitdrukten, fteeds twee Discipelen althans één Woord des Levens mochten bezitten.

(1) Tholucks *Litter. Anzeiger*. 1836. S. 118.

(1) Verg. de *Evangelifche Kirchenzeitung* voor 1835. S. 550—567.

DE PROFETIËN.

De ftipte en letterlijke vervulling der bijbelfche Profetiën, opgehelderd door de Gefchiedenis der Joden en de ontdekkingen van nieuwe reizigers, en aangevoerd als een bewijs van de waarheid der Christelijke Godsdienst, door A. KEITH, *Predikant te St. Cyrus in Kineardinefhire.* Naar den 13den druk, uit het Engelsch. Amft. 1836.

Reeds meer dan één Artikel werd in deze Bladen aan de ftudie der Profetiën van het Woord Gods toegewijd. Heerlijk en vol van menigerlei opwekking tot lof en grootmaking van God, is dit onderwerp, in hetwelk de majefteit des HEEREN boven alle valfche Goden en menfchelijke wijsheid op de treffendfte wijze doorftraalt; daarom roept God zelf allen die zich met Hem zouden willen vergelijken, op, om toekomende dingen te voorfpellen: *Verkondigt dingen die hierna komen zullen, opdat wij weten dat Gij goden zijt. Laat ze voortbrengen*, zegt de Profeet, *en ons verkondigen dingen die gebeuren zullen; verkondigt de vorige dingen, welke dezelve geweest zijn, opdat wij het ter harte nemen en het einde daarvan weten, of doet ons toekomende dingen hooren* (2). *Daar is een God in den Hemel,* (fprak Daniël tot den Koning van Babel) *die verborgenheden openbaart, die heeft den Koning Nebukadnezar bekend gemaakt wat er gefchieden zal in het laatfte der dagen* (3). En gelijk de verborgenheid van Nebukadnezars droom de waarzeggers en wijzen des Chaldeeuwfchen Konings deed verftommen, zoo is nog de heerlijkheid van het Profetifche Woord in ftaat, menigen twijfel te doen vallen, menige bedenking des on-

(2) Jez. XL. vs. 22, 23. (3) Dan. II. vs. 8.

geloofs tot zwijgen te brengen, en het geloof te verſterken van hen, die den Heere door Zijne genade mochten leeren kennen; den God die zich in Zijn Woord als den Waarachtige heeft bekend gemaakt.

Doch men meene niet, gelijk zoo vele Apologetiſche Schrijvers, vooral eenige Engelſche, ſchijnen te onderſtellen, dat redeneringen en betoogen voldoende zijn in zich zelve, om den mensch tot het geloove te brengen, of dat een geloof van dezen aard het ware zaligende geloof zoude zijn. Christus alleen is de zaligheid van den zondaar, en gelijk niemand iets van geestelijke dingen kan aannemen, ten zij het hem van boven gegeven zij, zoo is vooral het geloof in Hem, waardoor de verlorene en machtelooze ziel door gevoel van ſchuld en verdorvenheid, door honger en dorst naar gerechtigheid gedreven, Hem als de eenige gerechtigheid die voor God geldt, zoekt, aangrijpt en omhelst, eene gave Gods, een genadegeſchenk der eindelooze Liefde, even als dit de overgifte van den Eeniggeboren Zoon is, die in den ſchoot des Vaders was van eeuwigheid. Wij kunnen dus ook met den Schrijver van het aan 't hoofd dezes vermelde Werk geenszins inſtemmen, wanneer deze op bl. 15 van zijn eerſte of inleidende Hoofdſtuk verklaart: »De godsdienst verdient een oprecht onderzoek en zij vraagt niets meer. De vervulling der Profetiën vormt een deel van het bewijs des Christendoms. En zijn de Profetiën waar, of zijn zij valsch? Is hare bedriegelijkheid ten toon geſteld, of hare waarheid door de uitkomst bevestigd? En is het op deze wijze bewezen, dat zij de herſenſchimmen van bedriegers, of de voorzeggingen eener goddelijke ingeving zijn? Een geduldig en onpartijdig onderzoek alleen wordt ter oploſsing dezer vragen vereischt; alleen op de rede behoeft men zich te beroepen, en hier is geen ander geloof noodig dan hetgeen als de natuurlijke en ongedwongene vrucht uit eene redelijke overtuiging ontſpruit.” Zulk eene overtuiging toch, op deze wijze alleen gewrocht, zal ook niet anders dan eene bloote verſtandsovertuiging zijn, en deze, hoe veel verſchilt zij nog van de levendige geloofskennis der waarheden des heils (1)!

Doch, offchoon eene overſchatting van uiterlijke getuigenisſen en hiſtoriſche bewijzen gevaarlijk en verderfelijk is, zoo zou eene geringſchatting derzelve ten hoogſte laakbaar zijn. Geen middel, dat God gebruiken wil om het geloof in het harte te werken, om twijfelingen te doen verdwijnen, zwarigheden op te losſen, bedenkingen weg te nemen, mag veronachtzaamd of geminacht worden. De aanwijzing uit hiſtoriſche beſcheiden, en berichten van geleerden of reizigers, van de ſtipte en letterlijke vervulling der bijbelſche Profetiën is daartoe bij uitnemendheid geſchikt, en wij verblijden ons dus, gelijk wij zelve ſteeds het hoogſte belang ſtelden in de profetiſche ſtudie, in elk werk dat tot bevordering derzelve in ons land kan ſtrekken; en hiertoe is zeker deze vertaling van het Engelſche Werk van Keith bijzonder geſchikt.

In het eerſte Hoofdſtuk wordt, bij wijze van Inleiding, na eene aanwijzing der belangrijkheid van het onderwerp, een algemeen overzicht gegeven van het bewijs dat de Profetiën opleveren; voorts eenige aanmerkingen medegedeeld over de duisterheid der voorſpellingen; over den aard van het bewijs op de Profetiën gegrond; over de oudheid van de Schriften des Ouden Verbonds, en de onderwerpen der Profetiën zelve. De volgende plaats (bl. 8) bevat eene zeer juiste opmerking over de opvatting der Profetiën *in derzelver geheel*, tot opheldering en bevestiging van enkele voorzeggingen die onzeker zouden kunnen ſchijnen: »Schoon ſommige van de Profetiën, afzonderlijk beſchouwd, twijfelachtig en duiſter mogen ſchijnen, — nogtans moet een algemeen overzicht van alle, van de overeenſtemming die door al de Profetiën heerscht, en van derzelver overeenkomst met de daadzaken die zij voorſpellen, in den geest van den onverſchilligſten onderzoeker, een vermoeden doen ontſtaan, dat zij de voorzeggingen van den Alwetende zijn. Doch verſcheidene Profetiën zijn zoo duidelijk en bepaald, als zij bij mogelijkheid kunnen zijn, en even als de geſchiedenis de waarheid van dezelve bevestigt, zoo dienen zij ſomwijlen om deze op te helderen, waarvan ons toekomſtig onderzoek ons de voorbeelden zal opleveren.” En iets lager, bl. 9, 10: »De Profetiën moeten dus op verſcheidene plaatſen eene duisternis hebben, die in het eerst ondoordringbaar is, zoowel als dat licht, dat in ſtaat zal zijn ten laatſte elken twijfel te doen verdwijnen; en daar zij geen bewijs voor het Christendom kunnen zijn, vóór dat de vervulling derzelver eigene waarheid bewijst, kunnen zij duiſter blijven tot de Geſchiedenis dezelve opheldert, en zijn zij niet volkomen duidelijk, vóór de vervulling der geheele reeks met welke zij in verband ſtaan. Doch de algemeene en dikwijls de eenige tegenwerping tegen de Profetiën dat zij alle twijfelachtig en dubbelzinnig zijn, kan het best beantwoord en wederlegd worden door eene eenvoudige voorſtelling van die talrijke en duidelijke voorſpellingen, die letterlijk vervuld zijn geworden, en derhalve zullen de volgende bladen aan dit beperkt overzicht van dezelve gewijd zijn.” De aan-

(1) Daarom roept de Schrijver der veel meer Evangeliſche en geestelijke (offchoon beknoptere) Franſche bewerking van dit Geſchrift in zijne *Inleiding* den Lezer toe: »Bid, waarde Lezer, bid tot den Vader der lichten; ſmeek Hem, dat Hij u beſtrale, van wat kant het licht ook tot u kome. Vraag van Hem de kennis der waarheid, waar gij die ook vinden moogt; roep Hem aan, opdat Hij u van zelfsbedrog beware, u van ijdele gedachten bevrijde, alles wegneme, wat uw verſtand zou kunnen verduisteren, u losmake van de natuurlijke verdorvenheid van den wil, van de bedriegelijkheden van het hart, opdat ge u moogt overtuigen of de leere der waarheid niet waarlijk van God komt, en of het niet waarachtig is, dat Hij de ware Autheur is van zijn Woord; opdat de wankeling of zwakheid van uw geloof plaats make voor deszelfs bevestiging door alle middelen die de eeuwige Wijsheid en Liefde bereid heeft, opdat gij mocht onderricht worden en gelooven tot de zaligheid uwer ziele!” (*Evidence des Prophéties, Abregé d'un Ouvrage intitulé: La vérité de la Religion chrétienne, établie par l'accompliſsement littéral des prophéties, tel qu'il est ſurtout démontré par l'histoire des Juifs et par les découvertes des Voyageurs modernes, par* A. KEITH, trad. de l'Anglais. Par. 1830, 18°.) Wij hebben vroeger (bl. 104 van dit Deel) opgemerkt, dat het Engelſche Werk eigenlijk gegrond is op het grootere van den Bisſchop Th. Newton.

werking is voorzeker juist; doch dit neemt niet weg (hetgeen de Schrijver, wien het meest ſchijnt te doen te zijn om de verſtandelijke overtuiging van ongeloovigen, te veel voorbijziet) dat er altoos duisterheden zullen blijven, gelijk in alle Gods werken en wegen, zoo ook in de Profetiën, tot oefening des geloofs; en dat het aan den anderen kant, voor het geloof, ook in de nog onvervulde voorſpellingen niet aan heerlijk licht ontbreekt; want ook omtrent deze geldt het woord van Petrus: *wij hebben het Profetiſche woord dat zeer vast is, en gij doet wel dat gij daarop acht hebt, als op een licht ſchijnende in eene duistere plaatſe, tot dat de dag aanlichte en de morgenſter opga in uwe harten* (1).

Het tweede Hoofdſtuk bevat de Profetiën aangaande de komst van den Mesſias, den tijd en de plaats van Jezus geboorte, zijn karakter en levenswijze, zijnen dood, den aard der christelijke Godsdienst, derzelver verwerping door de Joden en aanneming door de Heidenen, en de uitbreiding van het Rijk Gods. Inderdaad, zijn deze Profetiën de zuilen en grondſlagen onzes geloofs, gelijk hier met recht wordt aangetoond; hoe gevaarlijk en verderfelijk is dan niet de Neologie, niet ſlechts die grovere, welke de goddelijkheid van het Oude Verbond volſtrekt verwerpt, maar ook die fijnere, welke het getuigenis van Jezus door nieuwe verklaringen uit de godſpraken der Zienders wegredeneert; terwijl het openbaar is, dat van de Profetiën die hier als op den Christus ſlaande worden aangehaald, verſcheidene door de nieuwere, ook in ons land heerſchende Uitlegkunde, van anderen, van voorname mannen onder het Israelitiſche Volk, worden opgevat. (Gen. XLIX. vs. 10. Deut. XVIII. vs. 15, 18. Jez. LIX. vs. 20 en LXII. vs. 11. Pſalm CXVIII. vs. 26.) De Schrijver, gewag makende van het LIII[ste] Hoofdſtuk van Jeſaïa zegt (bl. 44): »Alleen deszelfs aanvoering was genoeg ter bekeering van den Ethiopiſchen Kamerling, en zonder behulp van een Apostel kan dezelve in latere tijden zich beroemen in eenen edelen zegepraal, welken dezelve hoofdzakelijk bewerkt heeft over de diep gewortelde vooroordeelen en het lang beproefde Ongeloof van een man van vernuft en hoogen rang, die een van de losbandigſte, listigſte en gelukkigſte (liever: voorſpoedigſte) voorſtanders van ongerechtigheid en van de vijanden van het Christelijk geloof was (den Hertog van Rochester).” Hij had er ook het treffende voorbeeld van den Rabbijn Iſaac Levita bij kunnen voegen, die ergens zegt: »Ik moet oprechtelijk verklaren dat dit Hoofdſtuk mij tot het christelijk geloof gebracht heeft. Want ik heb het meer dan duidendmaal gelezen, en naauwkeurig met vele vertalingen vergeleken. Ik heb bevonden dat de Hebreeuwſche tekst honderdmaal meer verborgenheden van Christus bevat, dan in eenige vertaling worden beſpeurd. (2)” Vele daarmede overeenkomſtige gevallen vindt men in de berichten der Joden-zendelingen opgeteekend.

Het derde en vierde Hoofdſtuk bevatten de Profetiën betreffende de Joden en de verwoesting van Jeruzalem; het vijfde die aangaande het Land van Judea en de omliggende landſtreken, de oude vruchtbaarheid van Palestina, de ſteden van Judea, de landſchappen, bewoners, enz.; en eindelijk de uitzondering, die eenige ſtreken en plekken maken op den ſtaat van verwoesting des lands, over het geheel genomen, en welke mede door het orakelwoord voorſpeld is: »Is er niet nog (zegt onze Schrijver, bl. 184) een zweem overgebleven van de oude grootheid van Israël? Die is er, en geen gelijkenis kan natuurlijker zijn of beter de daadzaak te kennen geven, dan die van Jezaïas, — Cap. XVII. vs. 4–6, dat er eenig blijk van 's lands vroegeren overvloed zichtbaar zou blijven, gelijk de weinige airen, die overgelaten zijn door den maaier, als de oogst ingezameld is, of gelijk de weinige vruchten, die aan den opperſten tak zijn blijven hangen, of aan een veronachtzaamden twijg, nadat de vrucht ingezameld, en de wijnſtok en olijfboom geſchud geworden zijn. »Napoloſe (het oude Sychar of Sichem) wordt prachtig omgeven door de liefelijkſte en welriekendſte priëelen, half verborgen door vruchtbare hoven en door ſtatig geboomte, die in groepen de ſchoone vallei omringen in welke het gelegen is. De lusthof van Geddin, aan den rand van den berg Saron liggende en door deszelfs kruin beſchermd wordende, ſtrekt zich verſcheidene mijlen uit, en brengt overvloedig de uitſtekendſte vruchten op, als olijven, amandelen, perziken, abrikozen en vijgen. Het wordt doorſneden door een aantal beken, die van het gebergte afkomen, en de katoenplanten beſproeien, die welig in dezen vruchtbaren bodem wasſen. De vlakte van Zebulon levert een even fierlijk tafereel op als de vruchtbare vallei ten zuiden van de Krim, — het herinnert den reizigers de ſchoonſte deelen van Kent en Surrey. De grond, hoezeer ſteenachtig, is uiterst vruchtbaar, doch thans geheel verwaarloosd. Maar het bevallige dal Zebulon prijkt overal met het ſtreelendſte groen, dat alom in de weligſte vrijheid opſchiet. Zelfs langs de bergen van Gilead, levert de grond, die buitengewone vruchtbaarheid bezit, de ſchoonſte gezichten op: hij is bedekt met zware boomen, afgewisſeld door groene hellingen; en uitgeſtrekte vlakten van een ſchoonen rooden grond zijn thans bedekt met distelen, als het beste bewijs van derzelver vruchtbaarheid! Het dal van St. Jan in de nabijheid van Jeruzalem is tot aan den top bedekt met olijfboomen en wijnſtokken, terwijl het lager liggende gedeelte der valleï de zachtere vijg en amandel oplevert. Wanneer eenige plek tot de verblijfplaats gekozen of als het eigendom bemachtigd wordt van een Turkſchen Aga of van een Arabiſchen Scheik, wordt het onder het genot zijner beſcherming, tot de opbrengst zijner behoeften of ter vermeerdering van zijn genoegen geſchikt maakt, en ſpoedig komen dan de vruchtbaarheid en ſchoonheid van het land Kanaän aan den dag. Doch zulke plekken zijn, volgens de woorden van een ooggetuige, bloote ſtippen te midden eener uitgeſtrekte verwoesting. En hoe kon het ooit voorzien zijn geworden, dat dezelfde oorzaak, te weten het verblijf

(1) 2 Petr. I. vs. 19.
(2) Hengſtenberg, *Christologie des A. T.* Th. I. 2te Abth. S. 501.

van roofzuchtige dwingelanden, zulk eene zonderlinge uitwerking zou hebben, dat het eene uitgeſtrekte verwoesting over het gelaat van het land zou te weeg brengen, en te gelijker tijd het middel zou zijn, om den flaauwen weêrſchijn van deszelfs oude heerſchappij te bewaren, — of dat eenige weinige beziën van den opperſten twijg bewaard zouden worden door dezelfde hand, die den olijfboom zou ſchudden?"

Het is jammer dat men, met hoeveel zorg ook de oudere Reisbeſchrijvingen zijn gebruikt en aangehaald, (zelfs die van erkende ongeloovigen gelijk Volney, als welke ook de ſterkſte bewijzen voor de waarheid van het woord der voorzegging leveren,) men evenwel van de laatſte mededeelingen, van de bekende reize van Lamartine, en de hoogst belangrijke briefwisſeling van twee Franſchen, Michaud en Poujoulat, geen gebruik heeft kunnen maken. Het ware te wenſchen geweest dat de Vertaling die, al ware het ſlechts met een enkel woord, had aangehaald. Men weet hoe vele herinneringen en terugwijzingen ook naar het Profetiſche woord de eerstgemelde reize bevat. Veel meer echter heeft men nog te wachten van die, welke de uitmuntende Natuurkenner Prof. Schubert van München voorheeft in het aanſtaande voorjaar naar Palestina te ondernemen. Deze, niet minder geloovig en godvruchtig Christen en Bijbelkenner, als Onderzoeker der Natuur en Geſchiedenis, zal gewis het Land der belofte nog uit geheel andere oogen beſchouwen dan een liberaal-Roomſche Pelgrim als Chateaubriand, of een godsdienſtig-gevoelige wereldburger als Lamartine. De belangſtelling in het Heilige Land, eenmaal ontwaakt, zal gewis niet weder verdooven, tot dat de Heer zijne wellicht zeer nabijzijnde groote en van zegen en oordeelen zwangere raadſlagen over dat land van heerlijkheid en wonderen, thans nog door de Heidenen vertreden, zal beginnen uit te voeren!

De fraaie titelgravure, die de ſteenhoopen en waterpoelen, hedendaags de eenige overblijfſelen van het machtige Babel voorſtelt, vindt in dit Deeltje hare verklaring niet. Alleen nog het Hoofdſtuk over Ammon is bij die, welke de geſchiedenis van de Israëlieten in Palestina behandelen, gevoegd. Het behoorde echter, onzes inziens, bij het volgende Stuk, waarop de Vertaler, bij genoegzame aanmoediging, hoop geeft, in hetwelk ook de lotgevallen van Moab, van het land der Filiſtijnen, van den Libanon (1), van Edom (2), van Nineve, Babylonië, Tyrus (3), Egypte, de Arabieren (4), enz. moeten worden behandeld.

K.

DE OORDEELSDAG.

In één der belangrijkſte Geſchriften, die wij, handelende van de profetiſche ſtudie in Engeland, vermeld hebben, komt ook eene voorſtelling van het denkbeeld, dat men zich volgens de Schrift van den Oordeelsdag te maken heeft, voor, die wij hier gaarne, als alleraanmerkelijkst, mededeelen. Het is toch niet te ontkennen, dat men, zoowel bij de voorſtelling van dien dag des algemeenen gerichts, als bij die van de leer der rechtvaardiging van den zondaar voor God, ſoms de aandacht te veel bepaald heeft bij de ſteeds wisſelbare vormen der menſchelijke rechtspleging, en dan nog wel bij de hedendaagſche, of althans nieuwere, die de Schrift niet kent. In het Eerſte Deel van dit Tijdſchrift hebben wij reeds doen zien, dat men bij het denken aan 's Heeren koningrijk en richterambt veeleer op de Oosterſche rechtspleging te letten heeft, die bij den Morgenlandſchen Monarch ten naauwſte met het heerſchappijvoeren vereenigd is, ja een gedeelte daarvan uitmaakt; en dat ook het laatſte gericht onzes Heeren tot zijn heerlijk koninkrijk, hetzij in den hemel, hetzij op aarde, behoort, en als een bijzonder gedeelte daarvan moet worden beſchouwd. Op dezen grond rust dan ook de volgende voorſtelling van den Heer CUNINGHAME, in zijn Werk: *The premillennial Advent of Mesſiah* (de Komſte van den Mesſias vóór de oprichting van het Duizendjarig Rijk):

»De dag des Oordeels is, overeenkomſtig de eigenlijke opvatting der H. Schrift, dat tijdvak, wanneer alle dingen in het zedelijk Rijk van God, welke thans in eenen ſtaat van verwarring verkeeren, tot volkomene orde zullen herſteld worden; alle ongelijkmatigheid zal ophouden, alle wanſtaltigheid plaats zal maken voor volkomene ſchoonheid, alle ongerechtigheid zal te ondergebracht worden, en zal worden vervangen door volmaakte heiligheid. De naam zelf dien de Schrift aan dien tijd geeft, van *den grooten dag*, is voldoende om ons de bekrompenheid van het verſpreide gevoelen, dat eenen dag van 24 uren, of zelfs een kort tijdperk ſtelt, te doen beſeffen. Deze dag begint blijkbaar met hetgeen bij Daniël (Cap. VII. vs. 9.) wordt voorgeſteld door het zittingnemen van den *Oude van dagen*, hetwelk ook door de oude Christenkerk ſteeds beſchouwd werd als overeenkomende met den dag des oordeels. Die dag begint ook met het blazen van de zevende Apocalyptische bazuin (waarvan Joannes, Openb. XI. vs. 15. ſpreekt), wanneer er groote ſtemmen geſchieden in den hemel, verklarende, onder andere dingen, dat *de tijd der dooden om geoordeeld te worden, en om den loon te geven aan 's Heeren dienstknechten de Profeten, en den heiligen, en dengenen die zijnen naam vreezen, den kleinen en den grooten, en om te verderven degenen die de aarde verdorven*, gekomen is. Daar nu deze dingen buiten alle bedenking behooren tot het laatſte Oordeel, zoo hebben wij hier alle de zekerheid die uit de ſtellige woorden van den Heiligen Geest kan geboren worden, dat de Dag des gerichts begint bij het blazen van de zevende bazuin, welke het Duizendjarig rijk ongetwijfeld voorafgaat. Aan den anderen kant is het even zeker, (uit Openb. XX. vs. 12–15.) dat de laatſte gebeurtenisſen van het Oordeel, wanneer de Dood en het Doodenrijk in den poel des vuurs zullen geworpen worden,

(1) De Vertaler vergelijke hierbij het ook in onze taal overgebrachte Werkje: *Drie weken op den Libanon*. Amſt. 1835.
(2) Ons Dl. III, N°. 2.
(3) Verg. ons Dl. I. N°. 24.
(4) Ons Dl. I. N°. 22.

betrekking moeten hebben op eenen tijd, die op het *Millennium* (Duizendjarig rijk) zal volgen; denzelfden, van welken Paulus fpreekt (1 Cor. XV. vs. 26), wanneer Christus den laatften vijand onderworpen hebbende, het koningrijk Gode en den Vader overgeven zal. Zoo dan treden wij onmiddelijk in de voetftappen der Schrift, wanneer wij den omvang van den *laatften Dag* zoodanig omfchrijven, dat hij omvat de ganfche tijdruimte gedurende welke onze Heer en zijne Heiligen zullen regeren, wanneer het oordeel (dat is, de rechterlijke macht) hun gegeven wordt. Het blijkt toch ook uit Dan. VII. vs. 22. dat dit de tijd hunner regering is. Het is de tijd, wanneer de twaalf Apostelen zullen zitten op twaalf troonen, oordeelende de twaalf geflachten Israëls.

»Daar dit dan nu onze befchouwing is van dezen Dag des oordeels, zoo merk ik vervolgens aan, dat wij gelooven volgens de Schrift dat in den morgenftond van dien grooten Dag, onze Heer van den hemel zal komen, zijne dooden zal opwekken, en zijne levende Heiligen van gedaante zal veranderen, en beiden ftraks daarna zal opnemen in de lucht, om Hem te ontmoeten. Dan ftort Hij zijne oordeelen uit over de godloozen, en daalt op den dag van Armageddon in vlammend vuur ijlings neder, gevolgd van zijne Heiligen om den wijnpersbak te treden. Het is op dien tijd dat wij gelooven, dat de aarde en de hemelen zullen gezuiverd worden door dat vuur, hetwelk de laatfte overblijffelen des Romeinfchen Wereldrijks (het vierde bij Daniël) geheelijk zal doen vergaan, waaruit (naar onze onderftelling) waarfchijnlijk *de poel des vuurs* zal ontftaan. Het is ook op dezen tijd dat wij het *oordeel over de levenden* (volgens Matth. XXV. vs. 32.) ftellen. Dit oordeel toch is het, dat (overeenkomftig 1 Cor. VI. vs. 1. en andere plaatfen der Schrift) wordt toevertrouwd aan de verrezene Heiligen, als Bijzitters van den Heere op zijnen throon.

»Wanneer deze bedeeling (die van het Millennium) zal volendigd zijn, zal zij door den opftand van Gog en Magog gevolgd worden; na wier ondergang de laatfte gebeurtenis van het groote Gericht zal plaats hebben door de opftanding der onrechtvaardigen; en, gelijk wij mede ftellen, van diegenen der rechtvaardigen, die gedurende den afloop van het Millennium geftorven zijn. Daarna denken wij dat de aarde haren laatften vuurdoop zal ondergaan; dan zal zij gehuld worden in haar laatfte en hemelfche heerlijkheid, en onze Heere, alle vijanden aan zijne voeten gelegd hebbende, zal het Koningrijk Gode en den Vader overgeven."

K.

GESCHIEDENIS VAN HET VADERLAND.

Wij hebben vroeger (1) een kort verflag gegeven van Profesfor BOSSCHA's hoog belangrijk Werk over *Neêrlands Heldendaden te land*, bij gelegenheid van de voltooijing van deszelfs Eerfte Deel, hetwelk met de krijgsbedrijven tot op het jaar 1646 verricht, ten einde werd gebracht. Van het Tweede Deel is reeds eenigen tijd geleden het Eerfte ftuk (de 14de, 15de, 16de, en 17de Afleveringen) geheel afgewerkt en in het licht verfchenen. Wij willen de aankondiging en aanbeveling van dezen fteeds in denzelfden door ons bijzonder gewaardeerden geest, en met algemeen erkend talent voortgezetten arbeid, niet geheel uitftellen tot dat, door de bijwerking van de ftof voor het *tweede* ftuk beftemd, ook geheel dit tweede *Deel* zal volledig zijn. Reeds zoo veel treffends en gewichtigs is toch wederom in deze vier ftukjes bevat, dat wij het genoegen, bij de lezing gefmaakt, gaarne nu reeds in ons Tijdfchrift uiten, en op die wijze hetzelve mede dienstbaar trachten te maken aan de verfpreiding en behartiging van een zoo echt Vaderlandsch Gefchrift. Wij zullen ons evenwel met niet veel meer dan de bloote opgaven van de hoofdonderwerpen vergenoegen. *Tafereelen uit de oorlogen der Republiek tegen Frankrijk* vervangen thands die van den vermaarden tachtigjarigen oorlog tegen dat Spanje, met hetwelk tot hiertoe onze Munfterfche vrede haren titel van *eeuwig* fchijnt te hebben willen bewaarheiden. Na eene korte maar heldere voorftelling der *Oorzaken van het verval der Nederlandfche Landmacht* na het fluiten van dien Vrede, wordt ons hier in de befchrijving van den *Veldflag bij Nyborg op Funen* een bewijs gegeven, dat de Nederlandfche krijgsman het oorlogsbedrijf toch nog niet ontwend was, en in die van *den Munfterfchen Oorlog* (a° 1665) een voorbeeld van het groote gevaar, waar aan de Republiek bloot ftond bij het gebrekkig en verwaarloosd beftuur harer landtroepen. Hierop volgt eene befchouwing van den *Oorfprong der Franfche oorlogen*, en van de voorbereiding *dier dagen van verfchrikking en benaauwheid, welke den Man op zijnen post zouden brengen, die tegen over* LODEWIJK XIV *zoude ftaan voor de vrijheid van Europa, gelijk zijne groote voorzaten tegen over* FILIPS *geftaan hadden voor de vrijheid van Nederland.* Uitvoerig naar evenredigheid van zijn beftek, en vooral kernachtig verhaalt de hooggeleerde Schrijver daarop de gefchiedenis van *Nederlands vernedering in* 1672, en *Redding in* 1672 *en* 1673; heerlijke en opwekkende onderwerpen voor ieder vaderlandsch hart, dat de hand van God met dankbare aanbidding herkent in de onverwachte en verbazende uitkomften dier dagen, waarin wederom een moedige Oranjefpruit aan de fpits des gevaars en der redding ftond; maar ook om hem henen gefchaard geheel de natie, als één man vereenigd in den zwaren en heldhaftigen worftelftrijd, tot den God der Vaderen boetvaardig de toevlucht zocht, en uit den bijna gewisfen ondergang op nieuw behouden werd.

Van daar worden wij geleid in de glorierijke gefchiedenis *dier reeks van veldflagen, waardoor de velden van Zuid-Braband en Henegouwen vermaard zijn geworden als de groote kampplaats voor het evenwicht van Europa.* De eerfteling dier veldflagen (a° 1674) bij

(1) Dl. II. Bl. 135 en 136.

Senef wordt uitvoerig beschreven, zoo wel als de lof bij deze overwinning behaald door den vier-en-twintigjarigen WILLEM DEN DERDE, door den zeventigjarigen JOHAN MAURITS (den Braziliaan), door den zeventienjarigen HENDRIK CASIMIR van *Friesland*, door geheel het Nederlandsche voetvolk, door OUWERKERK, door VAN RHEEDE GINCKEL (later veroveraar van *Athlone*, en overwinnaar bij *Agrim*), door den insgelijks later nog veel beroemder geworden COEHOORN, WITSEN, en anderen. Niet minder uitvoerig en belangrijk is het tafereel van de belegering van *Grave* (a° 1674), na vier maanden eener voor de beide strijdende partijen glorievolle worsteling, aan het Vaderland terug gegeven. De Schrijver, naar zijne loflijke gewoonte, om den godsdienstigen geest der Vaderen door een of anderen kenmerkenden trek midden tusschen de verhalen van gevechten en belegeringen in, altijd te doen uitkomen, vermeldt bij gelegenheid dezer gewichtige herovering, de volgende eigenaartige bijzonderheid: »De Prins van »Oranje deed op den 28sten October zijne intrede; en »van zijnen Hofprediker H. DE ROIJ die naast hem reed, »op de vraag, of hij wel zoo aanstonds eene dankrede »zoude kunnen doen, een bevestigend antwoord hebben»de bekomen, hervatte de zegevierende Veldheer: *Laat »ons dan voort in de Kerk gaan, en allereerst God dan»ken: dan zullen wij daarna verder op alle dingen »orde stellen.* Hierop stegen alle voor de kerkdeur van »hunne paarden, en de Leeraar, zoo gelaarsd en ge»spoord als hij was, zijnde binnen getreden, en aan »den voet des predikstoels zijn rijsgewaad hebbende uit»getogen, hield, terwijl de verzamelde menigte, bij ge»brek van banken, op meelzakken was nedergezeten, »te midden van de nog rookende en bloedige puinhoo»pen der stad, eene *zoo heerlijke als wel stichtelijke »dankprediking.* De text was 1 *Sam.* VII. vs. 12. *Tot »hiertoe heeft ons de Heere geholpen.*"

Het overige gedeelte van dat Hoofdstuk vervat de beschrijving van den ongelukkigen, doch door den terugtocht zelven van het Nederlandsch leger voor WILLEM III hoogst roemwaardigen slag van *Mont Cassel*, (a° 1677); mitsgaders dien van *St. Denis*, doorluchtig in de Geschiedenis door eene beslissende zegepraal met groote dapperheid en beleid door den Prins van Oranje bevochten, wiens leven op eene treffende wijze in het gevecht gered werd door den zedert zoo vermaarden OUWERKERK. De vrede van Nijmegen intusschen tot stand gekomen (17 Sept. 1678) besluit het eerste gedeelte van 's Prinsen krijgskundige loopbaan. Een tweede opent zich met zijne verheffing tot Koning van Groot-Brittanje, en de daarop gevolgde verovering van Ierland, die wederom in korte, maar krachtige trekken geschetst wordt, na de zoo treffende, als juiste opmerking, hoe ook destijds LODEWIJK XIV zelve door zijne veelvuldige aanmatigingen *moest mede werken, om zijnen grooten tegenstander, van wiens verheffing, als Derde* WILLEM *in de rij der Hollandsche Stadhouders, hij de middelijke oorzaak geweest was, nu ook als Derden* WILLEM *te voeren op den troon van Engeland.* Dit *tweede Stuk* bevat voorts nog het verhaal der *Veldslagen bij Fleurus, bij Steenkerke, bij Neerwinden;* en wordt besloten met het niet min belangrijk tafereel van de glorierijke verdediging (a° 1692) en vooral roemvolle herwinning (a° 1695) van Namen. De vrede van Rijswijk besluit dezen tweeden kampstrijd met Frankrijk, en geheel de krijgskundige loopbaan van den grooten man, die van nu voortaan tot zijnen dood, alleen in het kabinet tegen de Fransche overheersching werkzaam, den oorlog als eene grootsche erfenis zoude nalaten aan mannen, die even als hij zelve, den trotschen LODEWIJK deden beven op zijnen zetel.

D. C.

JEZUS.

Jesus, lover of my soul,
Let me to thy bosom fly!

Jezus, Redder mijner ziele,
Laat mij vluchten tot uw schoot,
Bij het zwellen van de golven,
Bij het stormen van den nood!
O verberg mij, dierbre Heiland,
Tot dat 's levens onweêr wijkt:
Voer mij, voer mij in de haven
Als mijn vleesch en hart bezwijkt!

Elders vind ik nergens toevlucht:
Hulploos, stort ik me aan uw hart.
Laat, ei laat mij niet versmachten,
Eenigst Uitzicht in de smart!
Al mijn troost en sterkte zijt ge,
Gij, mijn heil en toeverlaat:
Laat uw vleuglen mij bedekken,
Veiligen voor 't dreigend kwaad!

Gij zijt al wat ik behoeve;
Meer dan alles, gij-alleen.
Richt mij op, versterk mijn zwakheid,
Leid mijn blindheid, stier mijn schreên!
Ik ben vol van smet en zonde,
Gij, gerecht en heilig zaam;
Ik ellendig, gij volzalig;
Trouw en Waarheid is uw naam.

Alles heb ik in uw volheid,
Wat mijn armoê komt te sta:
Voor een talloosheid van zonden
Eindeloosheid van genâ!
Laat me, o Springfontein van leven!
Putten waar ge uw watren spreidt;
Word een ader in mijn binnenst,
Vlietend tot in eeuwigheid!

Naar WESLEY.

K.

BESCHOUWING DER TIJDEN.

Sedert onze laatfte befchouwing is de aandacht in Europa weder meer bepaaldelijk gerigt geworden op dat Republicanisme, dat onderdrukt fcheen, doch op hetwelk wij echter fteeds gemeend hebben het oog te moeten vestigen, daar het eene rigting des tijds is, die geenszins door magtfpreuken of gevangennemingen geftuit kan worden. Op het oogenblik dat men meent het kwaad geheel ontdekt te hebben, barst het aan eenen anderen kant weder uit, en geene dwangmaatregelen kunnen de uitbreiding beletten eener partij, die des te gevaarlijker wordt, naarmate zij meer genoodzaakt is hare kuiperijen in het duifter voort te zetten. De aanflag van Alibeau heeft getoond, hoe ook eene kwade zaak hare martelaars kan hebben, en hoe verre de mensch zich zelven ook in de fchandelijkfte beginfels kan ftijven, en alles aan zijne trotschheid opofferen. De onderzoekingen regterlijk omtrent het jeugdige Zwitferland en het jeugdige Duitschland gedaan, brengen meer en meer aan het licht, wat er bij deze verbintenisfen voorviel, en wat van dezelve te verwachten zoude zijn voor Europa. Terwijl men tegen de verfpreiding dier beginfels tracht te waken, en terwijl de Europefche ftaatkunde Zwitferland, hetwelk het toevlugtsoord der uitgewekenen van zoo vele landen blijft, daarvan tracht te zuiveren, en als het ware met eenen muur te omringen, breekt op eens de vlam uit in Spanje, alwaar zij reeds meer dan eens verdoofd was geworden. De gewone triomfen der zoogenoemde vrijheid werden gevierd. Men begint met moord en verwarring, tracht vervolgens eene foort van uiterlijke rust of organifatie van dezen opftand uittevoeren, en daarop volgen dan de feesten en illuminatien. Men voert door geheel het Zuiden van Spanje eene Conftitutie in, die reeds gebleken is onuitvoerlijk te zijn, en men verheugt zich kinderachtig in eene gebeurtenis, die, indien zij haar beflag verkrijgt, ftroomen bloeds zal doen vloeijen. De zegepraal van Carlos wordt hierdoor niet gemakkelijker gemaakt, en moet zijne partij onderliggen, dan ftaat de onwenteling weder aan de Pyreneën, en trekt alles tot zich wat in Frankrijk eene verandering wenscht. De gebeurtenisfen van den dag en de fnelle voortgang van den opftand zijn bekend. Op het oogenblik dat deze regels gefchreven worden, ftaat Madrid nog onbewogen, niettegenftaande alle de geruchten die daaromtrent uitgeftrooid zijn geworden; doch zal hetzelve den aandrang der Provinciën kunnen wederftaan, daar toch ook binnen hare muren de Revolutie zoo veel weêrklank vindt? De troon heeft zijn macht verloren, daar waar zijn voortdurend beftaan alleen door beleid en onderhandeling verzekerd kan worden, en waar hij zijnen fteun niet meer in den eerbied en de liefde der volkeren vindt. Gewigtig zijn deze gebeurtenisfen, daar Spanje, hoezeer als het ware van Europa afgefcheiden, dikmaals een gewigtigen invloed op deszelfs lotgevallen gehad heeft. Getuigen zijn hiervan de tijden die wij beleefd hebben, toen de worftelftrijd van Spanje den val van Napoleon voorbereidde. De *Gazette* kan hare vreugde over den val van het *Juste-milieu* in Spanje niet verbergen, en ziet daarin eene nieuwe moeilijkheid voor het tegenwoordig beftuur van Frankrijk, waaraan zij zoo vijandig is. Zij roept uit, na dat zij op nieuw de onwettigheid der regering van Izabella heeft betoogd: *Laat de regtvaardigheid Gods door gaan!* Doch deze zelfde regtvaardigheid Gods, is zij niet geopenbaard geworden in den herhaalden val van het huis der Bourbons in Frankrijk, waarop de fchuld rustte van dien Lodewijk, door zoo veel vleitaal vergood, die niet fchroomde heilige verbindtenisfen te verkrachten, en een zoo aanzienlijk getal zijner onderdanen van bezit en vaderland te berooven, omdat zij de Hervormde Godsdienst getrouw bleven? De toorn Gods wordt geopenbaard over alle ongeregtigheid der menfchen. Wat ftof is keert weder tot ftof. De Rijken en volken hebben, na den tijd hunner grootheid, dien van hunnen val zien naderen, daar geen van hen in de paden der regtvaardigheid volhard heeft, terwijl de geheele Gefchiedenis bewijst, hoe het oordeel Gods voltrokken wordt. Het christelijk beginfel is het eenige zout, hetwelk de volkeren voor hun val kan behoeden, en deze wordt nog vertraagd naarmate dat beginfel levendig blijft. Hoe minder van dat zout aanwezig is, des te dieper openbaart zich het verderf. Men vergelijke, bij voorbeeld, de republikeinen van Zuid-Amerika met die der Vereenigde Staten. Engeland zelve, hoe eigenzuchtig ook meestal de handelingen zijner regering zijn, wordt nog behouden door het aantal van hen, die in den naam van Christus den zegen Gods over dat land afsmeeken. Van daar ook nog de handhaving van regt en orde, in het midden van den hevigen aanval, die door het Liberalismus van zoo vele kanten tegen hetgeen nog van de historisch gevormde Conftitutie ftaan bleef, gedaan wordt.

Wat het Kerkelijke betreft, zoo fchijnt zich in het Zuiden van Europa eenige meerdere belangftelling te openbaren. In Portugal vertoont zich eenige deelneming in werken van Christelijke liefdadigheid. Door de prediking in verfchillende Italiaanfche fteden, worden velen in de gelegenheid gefteld om van de nietigheid hunner belagchelijke veroordeelen overtuigd te worden.

In Duitschland en vooral in Pruisfen blijft de belangftelling in de zaak des Christendoms toenemen. De werkzaamheid en ijver van den Superintendent Sartorius moeten in vele opzigten gezegend worden. Veel opziens verwekt in het Graaffchap Mark te Schwelm het beroep van den Predikant Hülsmann. Deze had tijdens zijne beroeping eenen Bijbel voor Predikanten uitgegeven, omtrent welken de Predikant Sander te Wichlinghaufen, eene theologische befchouwing uitgaf, ftrekkende ten bewijs dat in deze bijbeluitlegging de gewigtigfte leerftukken geloochend werden. Hülsmann is tegen deze aanklagt opgetreden in een gefchrift, in hetwelk eene zekere gemoedelijkheid doorftraalt, waardoor hij de uitdrukkingen van zijnen Bijbel zoekt te verzachten. Niet

alleen heeft het aan geene geſchriften ontbroken, waarin deze zaak van beide zijden beoordeeld wordt, maar dezelve heeft onder het publiek groot opzien gebaard. Hetgeen in het hart bij velen lag opgeſloten, is naar buiten gekomen, en de levendige belangſtelling in deze zaak, waarmede men twintig jaren vroeger als met een verouderden theologiſchen ſtrijd geſpot zoude hebben, toont wat er ſedert dien tijd in de gemoederen heeft plaats gehad. De zaak is ter beſliſsing naar Berlijn opgezonden, en indien indedaad aldaar vastgeſteld wierd, dat de keuze van Hülsmann (als rationalistisch Predikant) niet bevestigd wierd, zoude dit een grooten invloed op de kerkelijke aangelegenheden kunnen hebben. Ondertusſchen is de Eerw. Sander van hoon en laster aangeklaagd door de kiezers te Schwelm, die hij in zijn geſchriſt krachtig had aangeſproken, en is deswege veroordeeld geworden ter eerſter inſtantie; doch heeft geappelleerd. De bitterheid tegen diegenen, die met kracht vermeenen te moeten handhaven wat waarheid is, brak ook bij deze gelegenheid weder uit, en het heeft niet aan de gewone kunstgrepen ontbroken, om de verdedigers van het zuiver Evangelie als onrustzoekende en onverdraagzame menschen te doen voorkomen.

Men verhaalt dat een gedeelte dergenen die in Silezie zich tegen de invoering der Agenda verzet hebben, ongeveer duizend zielen ſterk, voornemens zoude zijn het land te verlaten en zich in America neder te zetten.

De twee hoofdpunten die de Beſchouwing der tijden ditmaal oplevert, zijn de ontploffing der revolutionaire mijn in Spanje, en de toenemende belangſtelling in het Godsdienſtige, welke vooral zigtbaar wordt in de vele gebeurtenisſen die zich allengskens ontwikkelen, en waardoor vele perſonen van beide zijden gedrongen werden meer openlijk voor hunne gevoelens uit te komen. Ook in ons Vaderland gelijk wij het wel voorzien hebben, is alles nog in eene toenemende ſpanning. In een volgend Nummer zijn wij veelligt in de gelegenheid daarop terug te komen, en kunnen dan waarſchijnlijk met meer juistheid den invloed en het gevolg beoordeelen van de maatregelen die daartegen genomen zijn geworden.

W. D. C.

Wij achten het hier alleenlijk nog de plaats, om eene aanmerking in het midden te brengen, betreffende een reeks van artikels, onlangs in het *Journal de la Haye* verſchenen onder den titel van: *Blik op de tegenwoordige Godsdienstgeſchillen in Holland.* Het hoofddoel dier artikels is de verdediging van de maatregelen der Regeering ten aanzien van de Geſcheidenen. Wij hebben meer dan eens hieromtrent ons gevoelen gezegd, en daar bij voor het oogenblik niets te voegen, dan dat ook het jongſte Koninklijk Beſluit, en deszelfs nadere uitlegging met betrekking tot de Godsdienſtige zamenkomſten, naar onze overtuiging niet beantwoorden aan de ruimte, door de Grondwet verzekerd aan alle beſtaande Gezindheden, onder welke die der Geſcheidenen behoort als zijnde geene andere dan *eene* Christelijke Gereformeerde, en derhalve bij de Grondwet zelve erkend. Wij willen hier ook in geene verdediging treden van de Geſcheidenen tegen de het zij onnaauwkeurige, het zij hatelijke opgaven, hunne zaak betreffende, in de bedoelde artikels; als b. v. waar hun te laste gelegd worden zekere dweepachtige zamenkomſten, waaraan alle gemeenſchap bij meer dan één gelegenheid door hunne voorgangers en verdedigers is ontkend en verfoeid (1). Wij beſchouwen hier het betoog van het *Journal de la Haye* uitſluitend uit het ſtandpunt der genen, die even als wij zelve, zonder aan den voormelden uitgang deel te nemen, aan de grondwaarheden der Gereformeerde, der Christelijke Godsdienst van harte gehecht zijn, en zich over derzelver treurige vernalatiging en ondermijning met zoo veel recht beklagen.

Weinig geſchikt om de gegrondheid dezer klachten uit den weg te ruimen is voorzeker de wijze, waarop ons hier onbewimpeld genoeg de bedoelingen der kerkelijke Beſturen, en de inzichten op dat punt onzer geëerbiedigde Regeering worden voorgeſteld. Onze tegenwoordige kerkelijke bewegingen leidt de Schrijver der artikelen af van *den ſtrijd tusſchen het geloof en de rede, geboren met het Christendom zelve; de terugwerking van het Supranaturalismus tegen het Rationalismus.* Hoe onbeſtemd ook het niet nader verklaarde denkbeeld zij, dat hier gehecht wordt aan de woorden *geloof* en *rede*, zoo veel blijkt genoegzaam uit den zamenhang, dat het juist niet aan de zijde òf van het geloof òf van het zoogenaamde Supranaturalismus is, dat zich de verdediger van het ſtelſel onzer Regeering ſchaart, daar hij, met den Preſident der Synode, de onderteekening onzer formulieren in den zin van *quatenus* (of liever, in den zin van den tijdgeest) zoo ijverig voorſtaat. Niet dat naar ons gevoelen (wij gaven het reeds meer dan eens te kennen!) de levensvraag voor onze kerken in de al of niet verbindende kracht der formulieren zoude liggen; neen! het zijn de Goddelijke waarheden zelve der Schrift, door onze aloude Hervormde kerken beleden, om wier levendige prediking en getrouwe vasthouding het ons te doen is. En het is vooral wegens de miskenning dier heilige ook aan Nederland toebetrouwde panden, dat wij de begrippen van het Haagſche *Journal* in dezen moeten wraken. Vooral mogen wij niet ſtilzwijgend voorbijgaan de onverſchoonlijke partijdigheid, waardoor hier wederom, naar de gewone manier der beſtrijders van Goddelijke verborgenheden, de leer van Voorbeſtemming, Erfzonde, Genadeverkiezing, als eene bloote beſpiegelende ſtrijdvraag tusſchen Pelagius en Augustinus, tusſchen Gomar en Arminius wordt voorgeſteld. In onze overtuiging is die vaak zoo onwaardig verdraaide leer de leer van Paulus, de leer van Christus, de leer van God te-

---

(1) Onder de onnaauwkeurigheden van minder, ſchoon toch ook van eenig belang, behoort, onder anderen, het beweerde, (Art. 2. in Nr 167) dat BILDERDIJK in het jaar 1810 eene oproeping tot ſcheiding zoude *uitgegeven* hebben. Men zie hetgeen van deze zaak is, in de *na 's mans dood* in het licht gekomene *Opſtellen van Godgeleerden en Zedekundigen inhoud*, en de daarvoor geplaatſte Voorrede van den Opſteller dezer regelen.

gen de laatste verschansingen van menschelijke hoogheid en eigengerechtigheid. Doch ook hierin vordert de oppervlakkige voorstelling van den Schrijver der artikelen onze onbewimpelde terechtwijzing, dat ook hij het doet voorkomen, als of het alleen de leerstukken waren, die door de Dordrechtsche Synode gehandhaafd zijn, over welke de strijd onzer dagen gaat. Op die wijze neemt men tegen de bestrijders van de heerschende ontrouw in onze kerken de Christenen van eene *op die punten* verschillende overtuiging zeer gemakkelijk in. Doch het kan niet genoeg herinnerd worden, dat het verval waarover de klachten gerezen zijn, zoo bij de van onze kerkgemeenschap uitgeganen, als in haren boezem zelven, nagenoeg *alle* de hoofdwaarheden der Goddelijke Openbaring raakt. Het geldt hier evenzeer de leer der H. Drieeenheid, die der Verzoening, die der geloofsgerechtigheid, als de in onze zielsovertuiging ten innigste met het geheel dezer waarheden verbonden stuk van Erfzonde en Verkiezing. Het geldt hier, in één woord, de vraag tusschen Christendom en Rationalismus, tusschen het levendigmakend geloof van Jesus Christus, en de zelfgemaakte Godsdiensten der menschelijke philosophie.

Wat de kerkelijke reglementen betreft, reeds het beginsel, waarop derzelver handhaving bij onze kerkbesturen steunt, vordert ons getuigenis tegen hetzelve. Ook de Schrijver der artikelen ziet, zoo het schijnt, in de Christelijke Kerk een bloot menschelijke maatschappij, die in stand en orde moet gehouden worden, al zij het dan ook met prijsgeving der dierbaarste waarheden, door en om welke zij bestaat. Neen! de Gemeenten Gods op aarde zijn geen wereldlijke inrichtingen, die alleenlijk *geadministreerd* behoeven te worden. Christus is haar Koning, haar Herder, haar Heer en haar God. Voor Hem buige zich alle knie! Van Hem alleen is dat ware leven, die waarachtige orde in de Gemeenten, die noch kerkelijke rechtzinnigheid, noch wijsgeerige vrijzinnigheid, geven kan, maar alleen die Geest, die ook de dorre beenderen levendig maakt, en die blaast waar en wanneer Hij wil.

D. C.

NOG IETS OVER DE KERK.

Ik herinner mij dat eenige weinige jaren geleden, toen de stormen die in de Kerk vroeg of laat naar buiten moesten uitbreken, reeds van binnen woelden, ik mij op een dag ter maaltijd bevond bij eenen man, die bekend was door de vrijmoedigheid waarmede hij de leer der Gereformeerde Kerk voorstond, en die tevens door zijne geloofskracht bij het grievendst lijden het voortdurend bewijs gaf, dat Christus inderdaad het anker zijner ziele was. Juist op dien dag was het Programma der Theologische School van Geneve ontvangen, waarop onze gastheer, die niet zeer gemakkelijk was in de beoordeeling van die buitenlandsche Christenen, schoon zij tegen de Neologie optraden, nog al eenige aanmerkingen meende te moeten maken. Hieruit werd dan een onderhoud ook over den staat der Kerk in ons Vaderland geboren. Een geacht Leeraar die te dier tijde in de aanvankelijke onlusten over deze zaken zeer gewikkeld was geworden, scheen van oordeel te zijn, dat zoo lang de vrijheid om het Evangelie te verkondigen in de Kerk niet weggenomen werd, een getrouw Predikant binnen de palen dier uiterlijke Kerk in eenvoudigheid den weg des heils konde uiteenzetten, zonder zich door de afwijkingen zijner Collega's uit zijne vastheid te laten brengen. Hij verheugde zich dan ook over den toeloop en de belangstelling, die er nog steeds onder zijn gehoor plaats hadden. Geheel anders was het gevoelen van eenen ijverigen Christen die met ons aanzat. Deze, wiens geweten op eene reize naar Zwitserland ontwaakt was geworden, had alle de strenge separatistische denkbeelden der zoogenoemde Momiers omtrent de Kerk aangenomen, en kon zich niet voorstellen, dat men met gerustheid het Avondmaal kon gebruiken in eene Kerk, alwaar men niet overtuigd was dat men zich met louter bekeerden vereenigde. Onze gastheer hierop het woord opnemende, verhief ten uiterste de Kerkvorm van 1618, toonde de noodzakelijkheid aan, om geheel daartoe terug te keeren, en weidde uit in den lof van onzen ouden kerkstaat tot op het verval onzer dagen. Hiermede echter kon zich een vierde spreker geenszins vereenigen, een man die ook zijnen ijver voor de oude waarheid getoond had, en in zijne Kerk aanleiding gegeven had tot het openbaar worden van den strijd der gevoelens. Deze toonde al de zaden van verderf aan, die in de oude Gereformeerde Kerk aanwezig waren geweest, en die ook tot ontwikkeling waren gekomen. Hij haalde verschillende bijzonderheden aan, ten bewijze dat eene koude uiterlijke regtzinnigheid reeds in het begin der vorige eeuw in eene groote mate het leven des geloofs had vervangen; hoe vele Predikanten b.v., offchoon om hunne regtzinnigheid geroemd, niet in staat waren geweest om bij bewegingen des gemoeds eenige leiding te geven; en verhaalde eindelijk dat een godvruchtig boek, zoo ik het mij juist herinner, dat van Brakel, bij deszelfs eerste verschijning geen drukker bijna had kunnen vinden, daar men het als dweepachtig beschouwde. — En indien, zeide hij ten slotte: nu de Heere eens iets beters nog wilde geven, is het niet in zijne magt? Tot belangrijke ontwikkelingen gaf dit gesprek aanleiding tusschen die vier mannen, die alle door genade den Heere Jezus lief hadden, en die waarlijk in liefde deze zaak mogten bespreken. Een hunner is thans reeds verzameld tot die Kerk, die niet meer in den strijd en de worsteling is, maar reeds de uitkomst ziet van haar geloove. Eer wij van elkander scheidden, werd ik verzocht om te improviseren, en kreeg nu de Kerk tot onderwerp. Ik kon haar niets anders bezingen, dan zoo als zij voor mij lag, zoo als ik mij het hooge denkbeeld der Kerk steeds gevormd had, als éénheid in Christus, als zijn ligchaam, als de verzameling der geloovigen van alle eeuwen en landen, als de kudde van den éénigen Herder, nu eens meer dan eens minder zichtbaar, geopen-

baard in het paradijs, zoodra het woord der belofte geloof had gevonden, bewaard in de Arke in het midden van de onftuimige wateren van den Zondvloed, in de tenten van Abraham zwervende door Kanaän, met Israël uitgeleid uit Egypte, en gevoerd door de Roode Zee. Ik zag na den Pinkfterdag dit zaad door alle de volkeren geftrooid, en hoewel deze of gene Gemeente tot eene meer heldere bevatting der waarheid mogt komen, was er echter onder deze uiterlijke Gemeenten geene die zich mogt aanmatigen de Kerk zelve te zijn. Éene heeft het ondernomen, en wij mogen met het woord Gods in de hand beoordeelen, in hoe verre Rome deze aanfpraak gewettigd heeft. De Heere verzamelt zijne Kerk uit alle tongen en natiën, en bindt zich in de vrijmagt zijner genade aan geene vormen of beperkingen, door menfchen vastgefteld.

Het bovenftaande kwam mij in de herinnering bij gelegenheid van de diepe droefheid die ik gevoel, als ik bedenk hoe de geloovigen in Nederland omtrent dit onderwerp gefchokt worden, en hoe zich eene klove vormt tusfchen velen, die één geloove, één doop en éénen Heiland hebben. Ik wenschte deze wonden door geen woord van bitterheid open te fcheuren, maar veeleer dezelve door den balfem der broederliefde te verzachten. De groote hoofdzaak blijft toch deze, dat wij ons heil in Christus zoeken, en levendig gemaakt worden door dien Geest, die alleen in alle waarheid leidt. Zij die daarin vereenigd zijn, kunnen altoos flechts voor eenen tijd van elkanderen gefcheiden worden; zij hooren de ftem van denzelfden Herder; vroeg of laat zullen de vooroordeelen die hen van elkander fcheiden, wijken. Toen de affcheiding in Zwitferland uitbrak, ftonden vele mannen die de een zoo wel als de andere den Heere Jezus in opregtheid beleden, tegen elkander over; maar naderhand zijn aldaar weder vele harten tot elkander genaderd, en vele handen in een geflagen, welke eerst geheel verwijderd fchenen. — Laat ons toch nimmer vergeten, hoe zondig, hoe ellendig wij zijn, en welke verkeerde voorftellingen wij zoo gaarne aannemen omtrent diegenen, die niet in alles met ons overeenftemmen. Wij loopen nergens meer gevaar van, dan van het fteunen op menfchen; wij maken afgoden, niet alleen van ons zelven, maar van hen, in wie wij vertrouwen ftellen, of van wie wij wenfchen onderwezen te worden. Waarlijk, indien de Schrift ons onder de bedeeling des Nieuwen Verbonds overal, waar het Woord verkondigd wordt, de oprigting van Gemeenten vertoont, zij wijst toch met geen minder kracht op die Kerk uit alle talen, volken en tongen, die niemand tellen kan. Men kan zoo wel de onzichtbare Kerk als de uiterlijke uit het oog verliezen, en zeker er wordt hierin van beide zijden gezondigd. Wij beleven een oogenblik van voorbereiding en worfteling. Er is een nieuwe zuurdeesfem in de bevolkingen der wereld geworpen, en het zal op nieuw bewezen worden, dat de godsdienftige vraagpunten eigenlijk de fpil zijn, waarop de gefchiedenis zich wentelt; want ook de revolutieoorlog kan door den haat tegen den geopenbaarden Godsdienst, in denzelven ten toon gefpreid, als een foort van religie-oorlog befchouwd worden. Zonderling is het derhalve, dat daar in het zoo ver afgevallene Frankrijk zelfs ongeloovige Dagbladfchrijvers moeten erkennen dat er in vele opzigten zich een terugkeering tot het Christendom vertoont, men daarentegen in ons land alle begrippen omtrent het Evangelie, die niet den ftempel van den heerfchenden fmaak dragen, niet alleen als dweeperij wil befchouwen, maar geheel aan napraten, en dikwijls wel aan verkeerde bedoelingen toefchrijft, als of het niet mogelijk ware dat iemand overtuigd werd van eene leer, die twee eeuwen lang de troost en het fieraad onzer vaderen in de fchoonfte tijden hunner gefchiedenis was!

Men maakt fteeds zoo veel gebruik van het voorbeeld van Engeland, en men vergeet dat aldaar de meest tegenover elkander ftaande partijen in het Kerkelijke, dezelfde vrijheid genieten, waardoor het Christelijk leven zonder eenige ftoornis zich aldaar ten toon kan fpreiden, en ieder in ftaat is om te onderzoeken en te beproeven, wat in de verfchillende Gemeenten voorgedragen wordt.

Het is geenszins mijne bedoeling om door deze regelen eene laakbare onverfchilligheid voor te ftaan, over die onderwerpen, waarop thans en met regt de aandacht van velen gericht is; maar om tevens opmerkzaam te maken op het onderfcheid, dat ten dezen opzigte nog onder gemoedelijke Christenen beftaan kan. Dit weten wij, dat de Heere zich niet onbetuigd laat aan diegenen, die in waarheid Zijnen wil verlangen te kennen, en dat Hij de Zijnen onderwijzen zal in Zijnen weg. Ieder oprecht Christen verlangt eene levendige verkondiging der waarheid te hooren, doch er blijft verfchil omtrent de wijze waarop de weg van God met opzicht tot de beftaande Kerk befchouwd wordt. Waar belangftelling in het hart opgewekt is, zal het onderzoek niet rusten; doch ook dit woord blijft van groot gewigt: *Dat de broederlijke liefde blijve!*

W. D. C.

BERICHT.

De *Nederlandfche Stemmen* treden met den eerften November een' nieuwen jaargang in. Van dien tijd af, zal de Redactie alleen beftaan uit de Heeren: Mr. I. DA COSTA, Mr. H. J. KOENEN en W. DE CLERCQ, en zullen de bijzondere Stukken door ieder hunner niet meer worden onderteekend, dan wanneer daartoe eene bepaalde reden mocht aanwezig zijn. De inteekeningen die op primo October niet zullen zijn opgezegd, worden befchouwd als voor een jaar weder voortgezet.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KEIZERSTRAAT.

NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

VERBORGENHEDEN, OPENBARINGEN, WONDERWERKEN.

Trinitas divina per omnia opera ſua ſignificationis ſuae ſparſit indicia.
Augustinus.

In een vorig Opſtel, over *de dienst des levenden Gods* als *tegengeſteld aan Afgoderij en valsch Christendom*, hebben wij gezien, dat de God Israëls, de God des Verbonds van zijn volk, geheel een ander God is dan die algemeene Vader der menſchen, die afgetrokken wijsgeerige Godheid, die men tegenover Hem in oude en nieuwere tijden vereerde óf onderſtelde. Hij is toch de *levende God*, niet een begrip der redenering, of alleen een eerſte oorzaak van alles; maar die God, dien wij kennen eerst als den *verborgen* God, die een ontoegankelijk licht bewoont, welken geen mensch gezien heeft noch zien kan; maar tevens als den *God die zich* aan menſchen *openbaart*, en verſchijnt in zijne eigene, niet ontleende majesteit; en daarbenevens als den *God*, *die* voortdurend almachtig *werkt en leven geeft*, in de ſchepping, onder de zijnen; in één woord, als God den Schepper, God geopenbaard in het vleesch, God den eeuwigen Geest. Met zulk eene erkentenis van den levenden waarachtigen God hangt noodzakelijk en onafſcheidelijk ook zulk een godsdienſtig geloof zamen, dat boven alle wijsgeerige en bloot-menſchelijke begrippen van godsdienst zoover verheven is als de hemelen boven de aarde: de kennis namelijk en de geloovige erkentenis van goddelijke *verborgenheden*, goddelijke *openbaringen* (in den eigenlijkſten zin), en goddelijke *wonderwerken:* de drieërlei afſpiegelingen en uitvloeiſels van de drievoudige heerlijkheid des driewerf heiligen Gods, en waaraan het wezen der waarachtige godsdienst erkend wordt; die dan ook, *en* in het valſche of onchristendom geheel óf grootendeels ontbreken, *en* door het Ongeloof uit het Woord Gods zooveel mogelijk worden weggeredeneerd of in hetzelve beſtreden; doch die het geloof daarentegen dierbaar en heilig zijn als de eerſte en hoogſte beginſelen der Heilige Schrift, die haar getuigenis geven dat zij het Woord is van den levenden God, de hoogſte en opperſte Waarheid, eene kracht Gods tot zaligheid allen die gelooven.

Eene Openbaring ontdekt verborgene dingen; doch zij kan uit den aard der goddelijke dingen zelve, niet alles aan menſchen kenbaar maken. Nevens de lichte en heldere zijde, die ze door het geloof doet verſtaan en doorzien, bevat zij eene verborgen en donkere zijde, waaraan het ongeloof zich ſtoot, en verloren gaat. Zoo was het voor Israël licht in al hunne landpalen, terwijl eene dikke en tastbare duisternis geheel het afgodiſche Egypteland overdekte. Zoo vooral was de wolk- en vuurkolomme, in welke de Heer, naar luid van het gewijde verhaal (1), zelve tegenwoordig was, voor zijn Volk een helder en heerlijk licht, voor den vijand daarentegen eene dichte en ondoordringbare duisternis. *De Wolk-kolom* (ſtaat er) *was tusſchen het leger der Egyptenaren en tusſchen het leger van Israël, en de wolk was duisternis aan de éène zijde en verlichtte den nacht aan de andere zijde. — De verborgenheden des Heeren* (zegt de Pſalmist) *zijn voor degenen die Hem vreezen:* en degenen die Hem vreezen hebben dan ook door alle eeuwen heen de verborgenheden van het Woord met diepen eerbied aangenomen, en met een geloovig hart erkend en beleden. Hierin toch bestaat juist de ware wijsheid, dat men de ondoorgrondelijke diepten van het Wezen Gods, van zijn woord en zijne werken, meer en meer als zoodanig leert kennen, en met de gehoorzaamheid des geloofs aannemen en belijden. Dat vertoont ons het voorbeeld van de Cherubijnen der heerlijkheid, die, over de verbondsark en het verzoendekſel gebogen, ons de Engelen uitbeelden, die begeerig zijn om in de verborgenheden der Verlosſing in te zien (2). Dat leert ons de verſchijning zelve der heerlijkheid Gods aan Mozes, bij welke de Heere wel al zijne goedheid voor het aangezicht van den Godsman liet henengaan, en zijnen naam voor hem uitriep; *maar* (werd er bijgevoegd) *gij zult mijn aangezicht niet kunnen zien*, *want mij zal geen menſche zien en leven.* Dat betuigt ons de wijze waarop de Heere zich openbaarde bij de heiliging des Tempels, toen *eene wolk het huis des Heeren vervulde*,

(1) Exod. XIII. vs. 21, 22. en XIV. vs. 19, 20. Over dit heerlijk verſchijnſel vindt men eene zeer lezenswaardige Verhandeling bij Vitringa, *Obſ. Sacr.*, Lib. V. *De mysterio facis igneae, Israëlitis in Arabia praelucentis.*

(2) Exod. XXV vs. 22. Hebr. IX. vs. 5.

alzoo dat de Priesteren niet konden ſtaan om te dienen, wegens de wolk; want de heerlijkheid des Heeren had het huis des Heeren vervuld; en Salomo zeide: de Heere heeft gezegd dat Hij in de donkerheid zoude wonen (1). En gelijk het toen was met Gods Tempel, zoo is het nog met Gods Woord; want gelijk het Wezen Gods ondoorgrondelijk is, zoo is ook in alle werken Gods, en in alle gedeelten van zijn Woord, een ſchat van geheimenisſen verborgen, vol heerlijkheid, maar ook onpeilbaar en ondoorgrondbaar, als de diepte der zee, waaruit alleen de geoefende duiker weet parelen te vergaderen (2); en veilig mag men aannemen dat hij, die niets van die onmetelijke diepten beſpeurt, en het Woord Gods met alle gewone menſchelijke ſchriften gelijk ſtelt, ook het allerverst van de rechte kennisſe Gods verwijderd is. En voor zulk een is de éénige weg en eerſte ſchrede tot de ware wijsheid, de erkentenis van Job: *zoo heb ik dan verhaald hetgene ik niet verſtond: dingen die voor mij te wonderlijk waren, die ik niet wiste.* Bij mangel aan deze erkentenis zijn alle dwalingen en ketterijen ontſtaan die de Christenheid ontſierd en verbasterd hebben. Van daar de ontkentenis van de diepe verborgenheid der drievoudige Godheid; van daar de beſtrijding der tweederlei natuur in den éénen Godmensch; van daar de verloochening der erfelijke natuur van zonde en dood, nadat beide door de ſchuld van den eerſten Adam in het menschdom waren ingedrongen; van daar de miskenning van het offerlijden des Middelaars als het boeten en dragen eener vreemde, opgelegde ſchuld; van daar het betwisten van de rechtvaardiging des zondaars zonder eenig werk of deugd; van daar de verwerping der onbegrijpelijke genadeverkiezing Gods; van daar eindelijk het vermetele Rationalismus en de oppervlakkige Neologie, die naar de bekrompenheid van den geest des tijds de godſpraken van den Geest der waarheid beperken en bepalen wil, en, in plaats van de goddelijkheid der verborgenheden te erkennen, de kostbaarheden des heiligdoms verwisſelt voor den hoerentooi der heidenen, of de wateren der Godsrivier voor de ſtroomen van Adama of Pharphar. — De God Israëls is een verborgen God: eene godsdienst zonder diepe verborgenheden en grondelooze geheimenisſen is menſchenwerk, zoowel als de beelden uit hout en ſteen gewrocht. Hoe meer verborgenheden en onpeilbare diepten men daarentegen in de Schrift ontdekt, en hoe verder hare ſchuilhoeken het vorſchend oog der natuurlijke rede ontvluchten, des te waardiger wordt zij den alleen waarachtigen, den levenden God!

Doch gelijk het in het wezen der ware godsdienstleer ligt om diepe verborgenheden te bevatten, zoo is ook de openbaring van het verborgene een groote en heerlijke kentrek der ware godsdienst. *De Heere geeft den wijzen wijsheid* (zegt de Profeet) *en wetenſchap dengenen die verſtand hebben. Hij openbaart diepe en verborgene dingen. Hij weet wat in het duistere is, want het licht woont bij Hem* (1). Immers leert ons de Schrift dat de God der waarheid een *ſprekend* God is; die zich niet in de hoogheid zijner majesteit, na eenmaal hemel en aarde te hebben geſchapen, terugtrekt, maar door zijn Woord zich aan menſchen ontdekt en bekend maakt. *De Heere onze God* (mocht Israël zeggen) *heeft ons zijne heerlijkheid en zijne grootheid laten zien, en wij hebben zijne ſtemme gehoord, ſprekende uit het midden des vuurs. Dezen dag hebben wij gezien dat God met den menſche ſpreekt, en dat hij levendig blijft.* Doch alle deze openbaringen en ontdekkingen loopen zamen in één middenpunt; wederom de onderſcheidende waarheid van het ware Israëlitismus en het echte Christendom: GOD GEOPENBAARD IN HET VLEESCH: het perſoonlijke *Woord Gods*, dat in den beginne bij God was en God was, één met Hem en met dien zelfſtandigen *Adem des Allerhoogſten*, die ſcheppend en vormend over den afgrond zweefde. Dáár waar deze perſoonlijke Openbaring Gods niet wordt gekend of erkend, wordt ook eigenlijk geene verborgenheid als geopenbaard geloofd of aangenomen; want de grond en het beginſel van alle openbaring Gods naar buiten, ontbreekt er. Van daar dat de *menschwording* de voorwaarde is van alle godsdienstkennis en geloof. Voor hem wien dit geloofsſtuk niet vastſtaat, is de Bijbel een zee van onbegrijpelijkheden, waaruit geen parel te voorſchijn komt; een afgrond, waaruit geen edelgeſteente ſchittert. Elke klaarbeſtemde geloofskennis is voor hem die deze openbaring van Gods Zoon miskent, eene aanmatiging, eene inbeelding, en van die miskenning eene algemeene verwarring voor het oog der ziele het gevolg. Hij ziet in de vastſtelling der waarheden des geloofs door de kerk van Christus voorheen, niets dan een pogen en ſtreven om het onbegrijpelijke in begrijpelijke verſtandsvormen te brengen. En geen wonder: want het groote feit dat de onbegrijpelijke Godheid zich in den Godmensch met oogen heeft doen zien en aanſchouwen, met handen tasten en omvatten (2), is hem nog niet in het binnenſte geopenbaard. Maar de Kerk van God heeft dat groote beginſel, dien grond van alle goddelijke Openbaring ſteeds gehad en gekend. Geene eeuw, geen geſlacht, geen leeftijd is er geweest, waarin God zich niet in den Engel des aangezichts aan menſchelijke oogen ontdekt en zichtbaar geſteld heeft. Hij was het, die reeds in het Paradijs in den wind des daags wandelde. Hij was het die verſcheen aan Abraham en Mozes, aan Jacob en David, aan Hagar en Manoah. Hij was het die in de wolkkolom voor Israëls aangezicht uittrok; de Engel, in wiens binnenſte de naam JEHOVAH was; wiens heerlijkheid Jezajas zag; en wien Daniël aanſchouwde als *een Man met linnen bekleed, en wiens lendenen waren omgord met fijn goud van Uphaz, en zijn lichaam was gelijk een Turkois, en zijn aangezicht gelijk de gedaante des*

(1) 1 Kon. VIII. vs. 10—12.
(2) Pſalm CXIX. vs. 96.

(1) Dan. II. vs. 22.
(2) 1 Joann. I. vs. 2.

blikſems, en zijne oogen gelijk vurige fakkelen, en zijne armen en zijne voeten gelijk de verwe van gepolijst koper, en de ſtem zijner woorden gelijk de ſtem eener menigte. Hij was het, van wien Joannes getuigde: *wij hebben zijne heerlijkheid aanſchouwd, eene heerlijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader;* en van welken Paulus verklaart: *wij verwachten de zalige hoop en verſchijning van onzen grooten God en Zaligmaker* JEZUS CHRISTUS. — Het tweede kenmerk van de leere en dienst van den waarachtigen, levenden God is de openbaring, de verſchijning Gods in de geſtaltenisſe des menſchen, en de daarin gegronde en daarop onwankelbaar vast ſtaande openbaring der onzienlijke dingen Gods en der geestenwereld. De God Israëls en der Christenheid is een God geopenbaard in het vleesch, en hoe meer ons zijn Woord en de Schrift in den volſten, den eigenlijkſten en krachtigſten zin, *openbaring* wordt, des te meer wordt het Gode waardig, des te meer overeenkomſtig Zijne natuur en Zijn doel; en des te dieper dringen wij in den geest en het wezen des geſchrevenen Woords in. *De verborgene dingen zijn voor den Heere onzen God, maar de geopenbaarde zijn voor ons en onze kinderen tot in eeuwigheid.*

De Schrift kent aan den Geest des Heeren alle de wonderen der Schepping en der Godsregering toe, als aan die zelfſtandige *Kracht des Allerhoogſten*, die alles in allen werkt (1), en reeds in den beginne zweefde op de wateren. Wonderlijk is eigenlijk alles wat God doet: zijne onzichtbare Majeſteit vertoont zich werkzaam in teekenen en wonderdaden: de ſchepping is een wonder Gods, en de herſchepping is het in een nog veel heerlijker zin. *Wonderen* zijn er in de Natuur: de hemelen (zegt de Pſalmist tot God) *loven uwe wonderen;* maar ook, wonderen zijn er in het Woord Gods: daarom zegt hij: *ontdek mijne oogen, opdat ik aanſchouwe de wonderen uwer wet!* Wonderdadig is vooral de Godsregering. Dáár vertoont de hand Gods zich veel klaarder dan ergens elders. Dáár is zelfs de heidenſche wichelaar gedrongen om uit te roepen: *Dat is Gods vinger!* Daarom, gelijk de God Israëls alleen de levende God is, zoo is Hij ook alleen de *wonderdoende* God. *Geloofd zij de Heere God* (zegt de Pſalmist), *de God Israëls, die alleen wonderen doet.* De geheele uitverkiezing van Israël, zijne roeping en afzondering, de goddelijke regering en openbaringen aan zijn Volk geſchied, zijn zoovele wonderen, die hoog boven den gewonen verderen wereldloop uitblinken. *Alzoo heeft Hij geenen Volke gedaan.* Niets is meer Godonteerende, en ongerijmder, dan wonderen uit de Geſchiedenis der Godsregering te willen wegredeneren: het is niets anders dan die Geſchiedenis van haar eigen aard en wezen te berooven. Het ware overeenkomſtiger met dat beweerde liever de Godsregering en Godsopenbaring geheel te loochenen. Wanneer God met Abraham, Izaak en Jakob zijn verbond heeft opgericht, zoo heeft Hij ook zon en maan aan den hemel opgehouden voor Jozua; of heeft de Zoon van Nun zich het wonder Gods ſlechts ingebeeld, dan is ook het verbond met Abraham waan en zelfsbedrog; maar dan heeft God ook niet tot Adam en Noach geſproken; en alle ſtellige godsdienst heeft uit (1). — Elke zoogenaamde natuurlijke verklaring der wonderen verwijdert het eigenlijke vraagſtuk ſlechts eenige ſchreden verder; maar de vraag die op den bodem der geheele gewijde Geſchiedenis, trots alle die wegredenering der wonderen, overblijft, is altoos deze: heeft God, die zich onmiddelijk geopenbaard heeft, ook onmiddelijk door zijne goddelijke Kracht gewerkt, of is alles ſlechts aan het toeval en de krachten der Natuur toe te ſchrijven, wat van zijne hand ſchijnt gewrocht te zijn? Zoo ja, dan komen alle de wonderen der Schrift in vollen luister voor ons oog aan het licht: zoo neen, dan is de geopenbaarde godsdienst een kunſtig verdichte fabel. Het ongeloof heeft altoos eene ſchroomelijke wondervrees, eene ſchuwheid (om niet te zeggen vijandſchap) voor de wonderwerkende hand Gods aan den dag gelegd; en van daar de zeker niet bijbelſche (offchoon ſoms in een welgemeenden zin gebezigde) regel: »men moet de wonderen niet zonder noodzaak vermenigvuldigen (2)!” Het geloof daarentegen zegt: *Gij o Heere, mijn God, hebt uwe wonderen en uwe gedachten aan ons vele gemaakt; men kan ze niet in orde bij u verhalen; zal ik ze verkondigen en uitſpreken, zoo zijn ze menigvuldiger dan dat ik ze zoude kunnen verhalen.* In de Schrift toch heeten niet alleen of uitſluitend *wonderen*, die enkele daden, welke wij niet met onze begrippen van de gewone orde der Natuur kunnen overéénbrengen, terwijl al het overige bloot menſchelijk en natuurlijk bedrijf zoude zijn: neen, alles waarin de hand Gods zichtbaar wordt voor een geopend oog is *wonder Gods*, en hetgeen men gewoonlijk *wonderwerken* noemt, zijn alleen zulke uitſtekende blijken der almachtige kracht Gods, die ook voor de wereld onverklaarbaar zijn; maar voor het geloof bepaalt zich daarbij de wonderlijke leiding Gods niet (3). Daarom bidt de Pſalmist met reden van den Heere: *Geef mij den weg uwer bevelen te verſtaan, opdat ik uwe wonderen betrachte!* Van de voorvaderen daarentegen zegt hij: *Onze Vaders in Egypte hebben niet gelet op uwe wonderen:* en elders: *boven dit alles zondigden zij nog, en geloofden niet aan zijne wonderen.*

---

(1) Job XXVI. vs. 13. Jez. LXIII. vs. 10, 11. Mich. II. vs. 7. Rom. XV. vs. 19.

(1) Een verſtandig Schrijver van onze dagen merkt te recht aan: *Tous les philoſophes de notre ſiècle ne parlent que de lois invariables: je le crois: il ne s'agit pour eux que d'empêcher l'homme de prier, et c'est le moyen infaillible d'y parvenir. Delà vient la colère de ces mécréans lorsque les prédicateurs ou les écrivains moralistes ſe ſont aviſés de nous dire que les fléaux matériels de ce monde, tels que les volcans, les tremblemens de terre, etc. étaient des châtimens divins.*

(2) Beter zou de regel dus luiden: »men moet geene wonderen ſtellen buiten of tegen de Schrift.” De vraag is voor een geloovig onderzoek altoos ſlechts: »wat is er geſchreven: hoe leest gij?” Wij gelooven het verhaal van 't gebeurde, om het even of wij hetgeen geſchied is kunnen verklaren of niet.

(3) Pſalm CV. vs. 5. Verg. ook de zes laatſte Hoofdſtukken van Jezus Sirachs Spreukenboek.

Gods wonderen mogen dus treffend zijn voor een geopend, aandachtig en Godzoekend oog; eenige zelfs mogen geheel onverklaarbaar zijn voor de wereld, zoodat zij ze even daarom niet of naauwelijks gelooft, maar zij kunnen op zich zelve het ongeloof tot geene overtuiging brengen, noch het hart tot geloof dwingen. Wat zegt toch de Schrift van zulken die niet *willen* gelooven? *De godloozen zijn van God vervreemd van de baarmoeder aan: de leugensprekers dolen van moedersbuik aan: zij zijn als een doove adder die haar oore toestopt, opdat ze niet hoore naar de stemme der belezeren; desgenen die ervaren is met bezweringe om te gaan* (1). — Daarom is de geschiedenis der Christenheid even zoo min ontbloot van wonderen der goddelijke hand, als die van Israël geheel daarvan vervuld was; mits men haar slechts met het oog des geloofs beschouwe: en een onzer voortreffelijkste Godgeleerden van de XVII[de] Eeuw zegt ergens met reden: »Van dien tijd af, waarop het Rijk van Jezus Christus begon op aarde gevestigd te worden, zijn omtrent XVII (thans meer dan XVIII) Eeuwen verstreken. Gedurende dit tijdruim heeft het reeds verwonderlijke en luisterrijke gewrochten te weeg gebracht, en de donderen des Heeren, gezeten ter rechterhand zijnes Vaders, hebben door heel de wereld heen geklonken. Die dit alles gering acht, moet, of onkundig zijn van de geschiedenis dier tijden, of ondankbaar voor de weldaden der genade Gods, en ongeneigd om die op heur waren prijs te stellen (2)."

De dienst van den levenden God, gelijk zij zich dus onderscheidt van alle valsche godsdienst door goddelijke en Gode waardige verborgenheden en goddelijke openbaringen en verschijningen, even zoo is zij ook verheven boven alle valsche leeringen van menschen door goddelijke wonderwerken; terwijl zoowel de wonderdadigheid als de goddelijke verhevenheid voor het oog des geloofs het onderscheidende kenmerk is van de Godsregering. Daarom beschrijft haar de heilige Godsman aldus: *Wanneer uw zoon u morgen zal vragen, zeggende: wat zijn dat voor getuigenissen en inzettingen en rechten, die de Heere onze God ulieden geboden heeft? zoo zult gij tot uwen zone zeggen: wij waren Pharao's dienstknechten in Egypte; maar de Heere heeft ons door eene sterke hand uitgevoerd, en de Heere gaf teekenen en groote en kwade wonderen in Egypte aan Pharao en aan zijn gansche huis voor onze oogen; en Hij voerde ons van daar uit, opdat Hij ons inbracht om ons het Land te geven, dat Hij onzen Vaderen gezworen heeft; en de Heere gebood ons te doen alle deze inzettingen, om den Heere onzen God te vreezen, ons voor altoos ten goede, om ons in 't leven te behouden gelijk het te dezen dage is* (1). En even zoo verkondigen de heilige Apostelen den Heere onder de bedeeling des Geestes, als *Jezus den Nazarener*, een *man van God, onder ulieden* (o Joden!) *betoond door krachten, en wonderen, en teekenen, die God door Hem gedaan heeft, gelijk ook Gij zelve weet.* Ja de Apostel kenteekent geheel de bedeeling der *laatste dagen* (dat is van den tijd, waarin *de zaligmakende genade Gods is verschenen allen menschen*) door de wondervoorzegging van Joël: *Het zal zijn in de laatste dagen* (zegt God), *dat ik zal uitstorten van mijnen Geest op alle vleesch; en ik zal wonderen geven in den hemel boven, en teekenen op de aarde beneden: de zon zal veranderd worden in duisternis, en de maan en bloed, eer dat de groote en doorluchtige dag des Heeren* (de dag des Oordeels) *komt.*

Verborgenheden, Openbaringen en Wonderwerken: ziedaar dus het wezen en de kenmerken der waarheid, geopenbaard door en afkomstig van den levenden God, den God Israëls; en de loochening of wegredenering derzelve is onmiddelijk tegen het innigste wezen der Openbaring en van den God die haar ons geschonken heeft, gericht, terwijl daarentegen het geloof er telkens nieuwe ontdekt (2). — Het is waar, ook de afgodsdiensten der Oudheid zijn vol van deze dingen; maar juist de opmerking hiervan bevestigt het gezegde. Indien men toch niet overal louter inbeelding en toeval wil erkennen, zoo moeten al die valsche verborgenheden, verdichte openbaringen, en vermeende wonderen, een oorspronkelijk voorbeeld van waarheid en wezenlijkheid hebben, in eene ontdekking en openbaarmaking van den waarachtigen God. Zij zijn (men vergunne ons deze uitdrukking!) *karrikaturen* van de ware verborgenheden en wonderen. Indien er geene ware Zon werd gevonden, zoo zou men ook geene bijzonnen waarnemen; indien er geen goud bestond, zou de kunst van het goudmaken niet gezocht worden; en wanneer er geen God was, zou men geene afgoden dienen. Van deze zijde dan beschouwd, zijn ons zelfs deze verschijnselen in de ongewijde Oudheid hoogstmerkwaardig. Van daar dat iedere godheid behalve haar *openbare* dienst nog een heimelijke of *verborgene* had (de *Mysteriën*) die alleen voor de ingewijden toegankelijk was, en die dus de verborgene zijde van de kennis dier Godheid uitmaakte (3). Van daar dat de godenleer der heidenen vervuld was van openbaringen en verschijningen van Goden; terwijl zelfs meer dan eene Oostersche Godsdienstleer van veelvuldige *menschwordingen* der godheid gewaagt (4). Van daar, dat de oudste geschiedverhalen vervuld zijn van *wonderberichten*, het eene soms

(1) Psalm LVIII. 5, 6.
(2) *A quo tempore Regnum Jesu Christi in Mundo fundari coepit, fere lapsa sunt XVII Saecula. Edidit autem hoc intervallo admirabilia et gloriosa effecta, et fulgura Christi Jesu, ad dextram Patris sedentis totum perstrinxerunt orbem; quae qui parva esse ducit, vel historiae temporum mihi videtur esse imperitus; vel iniquus in beneficia divinae gratiae, neque ea pro merito suo aestimare.* VITRINGA, *Praef. ad Comm. in Jesaiam.* Oper. Tom. I., p. 17.

(1) Deut. VI. vs. 20—24.
(2) Het geloof *ontdekt*, het bijgeloof *vermengt*, het ongeloof *loochent*, de geestdrijverij *verdicht*, de Neologie *verdraait* de wonderwerken.
(3) Verg. hieromtrent VITRINGA, *Obs. Sacr.*, Lib. III, cap. 20, § 8, (Tom. I, p. 782).
(4) Zie bij voorb. MOUBACH, *Beschrijving der godsdienstplichten en gewoonten van alle Volkeren*, Dl. III, 2de Stuk, bl. 200—207.

ongerijmder dan het andere, doch alle te zamen getuigende van de waarheid, dat er wonderen eenmaal geweest zijn. »Hiervan (zegt een zeker Schrijver van veel kunde), hiervan moet men zich overtuigen wanneer men nadenkt over het wezen des heidendoms; dat schittert van waarheden, maar die alle verbasterd of misplaatst zijn, zoodat ik geheel in het gevoelen van dien theosophischen Wijsgeer onzer dagen sta, die de afgodsdienst een staat van verrotting noemde. Wanneer men het van nabij beschouwt, zal men onder de dwaasste, onbetamelijkste, gruwelijkste begrippen, onder de monsterachtigste gebruiken, zelfs die het menschdom het meest onteerd hebben, naauwelijks één enkel vinden, hetwelk wij niet van deszelfs verdorvenheid kunnen ontdoen, (wijl het ons gegeven is, de kracht tot zulk eene bevrijding te mogen kennen,) en waarin wij vervolgens de overblijvende waarheid, die goddelijk is, niet kunnen aanwijzen (1)."

Wij herhalen het dus nog eens: wij vinden de dienst des levenden Gods daar niet, waar zijne drievoudige persoonlijkheid niet word geleerd en beleden; en wij vinden de erkentenis van den drievoudigen God niet waar men die waarheid niet met hare gevolgen en uitvloeiselen aanneemt en omhelst, onder welke niet alleen de *Schepping*, *Verlossing* en *Heiliging*, maar ook de *Verborgenheden*, *Openbaringen* en *Wonderwerken* van de Schrift de voornaamste plaats innemen.

K.

DE BRIEF AAN DE HEBREËN.

(*Vervolg en Slot van Bladz.* 249.)

De Brief van Paulus aan zijne broeders uit de Hebreën bevat in deszelfs rijke uitéénzetting van de Hoogepriesterlijke waardigheid des Middelaars, een krachtigen en overtuigenden grond van dat wel bekende zeggen eens Kerkvaders: *Het Nieuwe Testament is verborgen in het Oude; het Oude onthult zich in het Nieuwe* (2). Zoo in prophecyen als in schaduwen en voorbeelden werd van ouds onder Israël de Christus die komen moest, de Verlosser die in het vleesch verschijnen zoude, aan de verwachting des geloofs voorgesteld. Van Hem zijn die Psalmen, die nog heden ten dage in den mond aller zonen Israëls zijn, allerwege vol. Zij galmen Zijne toekomst uit, zij getuigen van Zijn koninkrijk en heerlijkheid, zij schilderen Zijnen zoendood en lijden, Zijne opstanding, Zijne zitting aan de rechterhand der Majesteit in den hemel. In het verband van al wat die Zangers zongen, al wat de Propheten in Israël zagen en voorzegden; in het verband van de beloftenissen gedaan aan onze eerste Stamvaders, en aan de Aartsvaders eeuwen achter elkander herhaald en vernieuwd; in het verband dier prophecyen en beloftenissen met geheel de Priester en tabernakeldienst der Mosaïsche bedeeling, vertoont ons deze Brief aan de Christenen van Judea de volheid van hetgeen de Zone Gods voor Zijn volk heeft willen worden, en zijn; en dat alles, omvat in dien éénen titel van Zijn Middelaarschap tusschen God en menschen: *Hoogepriester.* Hoogepriester, niet naar de wijze van Aron en zijne zonen, sterfelijke elkander opvolgende menschen, maar naar eene ordening van onveranderlijkheid en eeuwigheid. Hoogepriester, niet door de offerande van lammeren en runderen, maar van Zijn eigen, van God Hem toebereid lichaam, van Zijn eigen persoon. Hoogepriester, niet in den met handen gemaakten Tabernakel of Tempel *staande*, maar in dat heilige der heiligen *gezeten*, dat zonder handen gemaakt is, dat is, boven alle hemelen. Hoogepriester, niet voor Israël alleen, maar voor heel dat volk uit alle volken, God den Vader geheiligd in het bloed van Zijnen Zoon. Het is de groote verborgenheid der zaligheid (de Zone Gods, aannemende vleesch en bloed van Adams, Abrahams, en Jesses geslacht, om de zonden van velen te verzoenen en weg te nemen), die ons hier in kleuren en beelden, niet van menschelijke vinding, maar van Goddelijke instelling, wordt voor oogen gesteld. Het is al verder die gantsche leer van de aanneming en heerlijkheid der geloovigen in den Beloofden, ontwikkeld, om zoo te zeggen, uit eenige weinige uitspraken der aloude Zienders; en in het bijzonder uit dat ééne, veelbevattende woord van den Psalm Davids, dien hij zong van den Christus, zijnen Zoon, en zijnen Heer: *De* HEERE *heeft gezegd tot mijnen Heere: Zit aan mijne rechterhand, tot dat ik uwe vijanden zal gezet hebben tot een voetbank Uwer voeten.* In die zitting, als in een éénig brandpunt, vereenigt hier het Apostolisch woord alles wat Christus voor Zijn volk volbracht heeft in de dagen Zijnes wandels en lijdens op aarde; nog steeds voor hun bewerkt in den hemel; en eenmaal, van daar ter heerschappij en oordeel opstaande, hun ten goede ten uitvoer brengen zal.

Met deze weinige vooraf opgemerkte hoofd-bijzonderheden van den Brief ten grondslag, laat zich zamenhang en inhoud eigenaartig verklaren. Wij wilden door een kort Overzicht dit denkbeeld een weinig nader ontwikkelen.

(Hoofdstuk I.) Reeds bij den plechtigen aanhef worden wij op dien echt Apostolischen grond geplaatst der wezenlijke éénheid tusschen het getuigenis des Ouden en dat des Nieuwen Testaments. Het is één zelfde God, die voortijds *veelmaal* (Gr. *onder velerlei bedeelingen* (1);) *en op velerlei wijzen tot de Vaderen sprak door de Propheten, en tot ons, in dit laatste der dagen, door den Zoon.* Wie Hij is, die Zoon, *de Erfgenaam van alles, door welken Hij ook de wereld* (Gr. *de eeuwen* (2),) *gemaakt heeft*, moest hier allereerst uitgeroepen, en als tot een banier gesteld worden. Hij is *het Afschijnsel*

(1) *Soirées de St. Pétersbourg*, Tom. II, p. 406.
(2) AUGUSTINUS: *Novum Testamentum in Veteri latet, Vetus in Novo patet.*

(1) *Πολυμέρως.*
(2) *Αἰῶνας.*

van Gods heerlijkheid; (die Hem gezien heeft, zegt een ander Apostel, heeft den Vader gezien;) *het uitgedrukte Beeld van Gods zelfstandigheid;* (Hij en de Vader zijn één;) *Hij draagt alle dingen door het woord Zijner kracht*, als zelve de Schepper (vs. 10); maar door het aannemen eener menschelijke natuur, en het lijden in die natuur tot den dood des kruises, heeft Hij *de reiniging onzer zonden door zich zelven te weeg gebracht, en zich nedergezet aan de rechterhand der Majesteit Gods.* Verre boven alle Engelen, waarvan Israëls Psalmen (want uit deze neemt de Apostel hier als het ware zijnen loop!) getuigen, dat zij dienstknechten, geen erfgenamen des Koninkrijks zijn, *vlammen des vuurs, gedienstige geesten, uitgezonden tot dienst der genen die de zaligheid beërven zullen;* verre boven alle Engelen huldigen die Psalmen, en in dezelve heel de Kerk des Ouden Testaments, den Verlosser die te komen stond, als *den Zoon, van God gegenereerd*, wien *alle de Engelen Gods aanbidden.* God belijdt Hem de Psalmist door den Heiligen Geest, tot Hem zeggende: *Uw troon, o God! is in alle eeuwigheid*, even als zoo vele eeuwen later Thomas uitriep en tot Hem zeide: *mijn Heer, en mijn God!* God verklaart Hem de Schrift, en te gelijk *Gods Gezalfde*, (*o God, uw God heeft U gezalfd met olie der vreugde boven Uwe medegenooten!*). *Heere!* zegt zij door den mond van eenen anderen Psalmist tot den Zoon: *Gij hebt in den beginne de aarde gegrond, en de hemelen zijn het werk Uwer handen. Die zullen vergaan, — maar Gij blijft dezelfde!*

(II.) De Zangers en Zienders in Israël, die alzoo van de eeuwige Godheid des Zoons in den Geest getuigen, beschreven ook die door Hem aan te nemen menschheid, buiten welke het Hoogepriesterlijke werk van Verzoening niet kon volbracht worden. Om menschen te verlossen, *deelachtigen aan vleesch en bloed*, moest Hij desgelijks vleesch en bloed deelachtig worden; om te verlossen die onder het geweld van dood en duivel lagen, moest hij ook zelve den dood smaken; om *een barmhartige en getrouwe Hoogepriester te zijn in de dingen die bij God te doen zijn, moest Hij in alles den broederen gelijk worden, in alle dingen verzocht worden even als wij, doch zonder zonde* (IV. vs. 15). Zoo stelden Hem de Psalmen voor aan de verwachting der Vaderen, zoo stellen zij Hem nog voor aan ons geloof; als den grooten Menschenzoon, die wat door Adam voor de gantsche menschheid verbeurd werd, herwon en herkreeg voor zondaars, uit dien eersten Adam geboren, maar in Hem, den tweeden Adam, Jesus Christus, wedergeboren. De Heilige Geest, die het Woord van Hem afkomstig (2 Tim. III. vs. 15) met zoo groote en diepe verborgenheden van ouds-aan bevruchtte, zag op *den mensche Christus Jesus*, en op de heerlijkheid door Zijne zelfvernietiging en zelfvernedering verkregen, daar waar de Israëlitische Zanger uitriep: *Wat is de mensch, dat Gij zijner gedenkt, of des menschen Zoon, dat Gij hem bezoekt? Gij hebt hem een weinig minder gemaakt dan de Engelen: met heerlijkheid en eere hebt Gij hem gekroond, en Gij hebt hem gesteld over de werken Uwer handen. Alle dingen hebt Gij onder zijne voeten gesteld* (vs. 6-8). Het is de Christus, die in eenen anderen Psalm (den XXIIsten) Zijn kruislijden, dood, en verlating beschrijft, en straks daarop Zijne opstanding uitroept, als Hij zegt: *Ik zal Uwen Naam mijnen broederen verkondigen, in het midden der Gemeente zal ik U prijzen;* terwijl Hij bij Jesaia zich den Vader voorstelt met het volk door Hem geheiligd: *Ziet ik, en de kinderen die Gij mij gegeven hebt* (vs. 13), dezelfde die elders bij den Propheet genoemd worden (Jes. LIII) *het zaad dat de dienstknecht Gods zien zoude, wanneer Hij zijne ziele tot een schuldoffer zoude hebben gesteld.*

(III. IV.) Op deze wijze dan wordt *den heiligen, den aan de hemelsche roeping deel hebbenden*, Jesus ter beschouwing (1) voorgesteld, als *de Apostel en Hoogepriester hunner belijdenis* (2); Apostel, als de Zoon, van God gezonden; Hoogepriester, als de Middelaar, buiten wiens volstrekte offerande geene nadering tot God, geen toevoeging tot Zijn heilverbond bestaat. Te doen zien, van een hoeveel beter Verbond deze Hoogepriester Borg werd, dan hetgene door Aron en zijnen stam bediend werd, is de strekking van den gantschen Brief, die ons de diepe beduidenis der Oud-Testamentsche schaduwen, juist door hare geringachting in vergelijking met de wezenlijkheid zelve waarop zij zagen, leert beseffen. Want het goede onder die vroegere bedeeling was alleen betrekkelijk, hare heiligheid lag in hare *beteekenis;* het *betere* Verbond, de *betere* beloftenissen, de *betere* offerande, konden in waarheid eerst dáár zijn bij de komst zelve van Diengenen, op welken alle de schaduwen en voorbeelden wezen. En daar nu deze niet slechts de *meerdere dan Aron* was, maar ook de *meerdere dan Moses*, de *meerdere dan Josua*, de onvergelijkelijk meerdere en hoogere boven die allen, en boven dat alles, waarin de verborgenheid Zijns persoons en Zijns werks als in hare windselen lag; zoo wordt hier voorts, bij wege van tusschenrede (eer dat de Schrijver tot de verdere ontwikkeling van het Hoogepriesterschap overgaat,) Christus ook met Moses in eenige weinige trekken vergeleken: *de getrouwe dienstknecht in het huis Gods* zoo verre beneden *den Zoon* gesteld, *als degene, die het huis gebouwd heeft, meerder eere heeft dan het huis;* en dat huis van God en Christus verklaard te zijn *zij, die de vrijmoedigheid en den roem der hope tot den einde toe vast behouden.* In verband hiermede wordt de waarschuwing *des Heiligen Geestes* aan de Israëlieten in de woestijn: *Heden zoo gij zijne stemme hoort, verhardt uwe harten niet!* overgebracht op belijders van den naam des Heeren onder de nieuwe bedeeling. Zouden toch de ongehoorzamen van dien vroeger tijd niet ingaan in Canaän van wege hunne ongeloovigheid; wij, aan wie het Evangelie verkondigd wordt van Jesus Christus, kunnen in de ruste der eeuwige heerlijkheid niet ingaan, dan door het geloof: het geloof

(1) *Κατανοήσατε.*
(2) *Confessio innuitur* (zegt Bengel) *non ea quae fit apud homines, sed quae fit apud Deum.* Deus *dicit* (*λέγει*), *homo assentitur, subscribit* (*ὁμολογεῖ*).

aan dien meerdere dan Josua (*Jesus*, Hoofdst. IV. vs. 18, is Josua, de zoon van Nun), dien waren Jesus (Zaligmaker), die *ook zelve van Zijne tot onze verlossing volbrachte werken gerust heeft*, *gelijk God* na de schepping der wereld *van de Zijne*. Tegen over alzoo die ongehoorzamheid des ongeloofs, waartegen de Apostel ons den schrik des Heeren (Zijne Alwetendheid en het oordeel van Zijn aldoordringend Woord, Hoofdst. IV. vs. 12 en 13) verkondigt, staat wederom, ten slotte, als de eenige toevlucht, de vastheid, de kroon en het einde van alles, deze uitspraak over (vs. 14): *Wij hebben eenen grooten Hoogepriester, die door de hemelen doorgegaan is, Jesus den Zone Gods; zoo laat ons deze belijdenis vasthouden!*

(V.) Een Hoogepriester (zoo beschrijft de Apostel nu verder dat hoogheerlijke ampt, door Aron bij wege van voorbeeld, door Christus in deszelfs eeuwigblijvende kracht en waarheid uitgeoefend:) is een mensch uit menschen genomen, en voor menschen (1) gesteld in de dingen Gods om te offeren gaven en slachtofferen voor de zonden. Hij moet *behoorlijk kunnen medelijden hebben met de onwetenden en dwalenden*, en daarom ook zelve *zwakheid* kennen. Hij moet zich zelven die eere niet aangenomen hebben, maar geroepen zijn van God. Zoo was Aron in het heiligdom met handen gemaakt, zoo is Christus, de Hoogepriester der toekomende goederen, in den hemel. Aron toch had wel zich zelven niet gesteld in het Priesterampt, maar was daartoe geroepen, geheiligd, gezalfd geworden door de hand van Moses naar het bevel van God. Christus heeft evenmin *zich zelven verheerlijkt*, *om Hoogepriester te worden*, maar die tot Hem zegt: *Gij zijt mijn Zoon!* diezelfde sprak ook tot Hem: *Gij zijt Priester in der eeuwigheid naar de ordeninge Melchisedeks.* Aron was een mensch uit de menschen genomen, een Israëliet uit het midden der Israëlieten; Christus, om Hoogepriester te kunnen zijn, is geworden een mensch uit de menschen; *het is openbaar* (zegt de Apostel elders (2)) *dat onze Heer uit Juda gesproten is.* Aron offerde gaven en slachtofferen voor de zonde, in het voorbeeld; Christus *offert gebeden en smeekingen tot Dengenen die Hem uit den dood kon verlossen.* Zoo kende dan ook deze Hoogepriester, hoezeer Hij de Zoon zelve was, zwakheid en lijden, door dat lijden gehoorzaamheid, door die zwakheid medelijden. Maar daarin was weder het onderscheid openbaar: Aron offert voor de zonden ook van hem zelven; niet Hij, die *geen zonde gekend heeft*, *maar zonde gemaakt werd voor ons* (3). Aron, offerende voor de zonden des volks, reinigt slechts het buitenste, het *wereldlijk heiligdom* (IX. vs. 1). Christus, *geheiligd zijnde*, *is allen die Hem gehoorzaam zijn een oorzaak der eeuwige zaligheid geworden. Hij is van God genaamd een Hoogepriester naar de ordening van Melchisedek.*

(V. 11-14. VI.) Van dezen Melchisedek (of van de gelijkenisse van Christus in zijn persoon, naam, en ampten) *vele dingen die zwaar om te verklaren zijn*, *hebbende te zeggen*, zoo neemt de Apostel hier de aanleiding uit tot bestraffing, vermaning, en wederom tot vertroosting, door de uiteenzetting van het doodelijk gevaar eener gemeenschap van hemelsche verlichting, en gaven zelfs des Heiligen Geestes, daar waar *geloof*, *hoop*, en *liefde* blijven ontbreken. Deze ontzachelijke waarschuwing, en de daarop gevolgde vertroosting aan de oprechten in het geloof, uit kracht hunner bij God verzekerde volharding en bewaring (1), zijn bevat in eene tusschenrede, van waar de overgang en terugkeering tot het groote onderwerp der Apostolische rede ligt in de vermelding der aan Abraham *met eedzweering* gedane belofte, welke hare eeuwige vastigheid heeft in Hem, die ook zelve *niet zonder eedzweering* (VII. vs. 20, 21) Hoogepriester geworden is van het eeuwig Verbond.

(VII. VIII.) En hier nu begint de Apostel dien rijkdom te ontwikkelen van Goddelijke waarheden en verborgenheden, die in Gods *wondervolle* Woord in het Oude Testament, onder eene vaak zoo onaanzienlijke schors bewaard lagen. Wie de getuigenissen van Moses en David niet, met den Schrijver des Briefs, heeft leeren eerbiedigen als het woord van *den Heiligen Geest*, die zal zich wel verwonderen, hoe een zoo groote reeks van leeringen aangaande de hoogste waarheid, afgeleid wordt uit een zeer kort verhaal van Genesis, en een enkel vers van den CX[den] Psalm. Doch hebben wij hier het Woord van God, Zijn *levend*, Zijn *eeuwig blijvend* Woord, hoe zoude het ons dan bevreemden, dat het in zich heeft eene kracht van uitbreiding en vermenigvuldiging, die door de verbinding van Schrift met Schrift onder den broedenden en vruchtbaarmakenden invloed des Geestes, aan den dag wordt gebracht. Uit hetgeen niet slechts uitdruklijk in het Oude Testament vermeld is, maar ook door de *niet-vermelding* zelve werd aangeduid, spruiten hier op deze wijze, onder de Apostolische behandeling, waarheden voort, talrijk en voedzaam, gelijk de rijkste oogst der velden uit slechts weinige maar levenbevattende korrels ontstaat.

Treffend en heerlijk staat in het verhaal van Genesis het beeld voor ons van dien geheimzinnigen Persoon, die Abraham te gemoete kwam na het verslaan der Koningen, en de bevrijding van Sodom. Onverwacht en als van hooger hand op eens daargesteld is zijne verschijning; kort maar veel te denken gevend zijne vermelding (Gen. XIV. vs. 18-20): *En Melchisedek, Koning van Salem, bracht voort brood en wijn: en hij was een Priester des Allerhoogsten Gods. En hij zegende hem, en zeide: Gezegend zij Abram Gode den Allerhoogste, die hemel en aarde bezit. En gezegend zij de Allerhoogste God, die uwe vijanden in uwe hand geleverd heeft: en hij gaf hem de tienden van alles.* Maar hoe veel ontzachlijker wordt ons alles bij de Apostolische ontdekking van de beduidenis! Die Melchisedek, wien Abraham hulde brengt, en van wien hij gezegend wordt,

(1) Ὑπὲρ ἀνθρώπων.
(2) Hoofdst. VII. vs. 14.
(3) 2 Cor. V. vs. 21.

(1) Men vergelijke ons Eerste Deel, N[r]. 23.

die Priester van God den Allerhoogste, wien niet Hij zelve slechts, maar heel zijne afkomst en de Priesterstam zelve van Levi *nog in zijne lenden*, de tienden geeft, vertegenwoordigt hier dien grooten Hoogepriester-Koning, dien Heiland, *wiens dag Abraham met verheuging verlangd heeft te zien, en hij heeft hem gezien* (1). Zijn naam en titel zelve was eene voorbeduiding van Hem die komen moest: *Melchisedek* (2), Koning van *Salem* (3), wijst op den Zoon van God, Jesus Christus, *Koning van gerechtigheid en vrede.* Van zijnen vader of moeder of geslachtrekening wordt, (tegen de gewoonte der heilige geschiedverhalen;) geenerlei melding gemaakt; en evenmin van den aanvang zijner dagen, noch van het einde zijns levens. Het is omdat de Zone Gods, wien hij bij gelijkenis vertegenwoordigt, zijn Hoogepriesterschap niet heeft uit kracht van geboorte of geslachtsrekening, gelijk het Aäronsche, maar uit kracht eener aanstelling Gods, eener zalving van eeuwigheid, en tot in eeuwigheid. *In der eeuwigheid blijft hij* (zegt de Apostel, VII. vs. 24), *en onveranderlijk is zijn Priesterschap, en Hij leeft* ALTIJD *om voor de genen te bidden die door Hem gaan tot God.* Geene Hoogepriesters, die *eerst noodig hebben voor eigene zonden te offeren, menschen die zwakheid hebben*, maar *zoodanig een Hoogepriester betaamde ons, die, heilig, onnoozel, onbesmet, afgescheiden van de zondaren*, niet door de inzetting der schaduwwet, maar door de eedzweering van God gesteld zijnde, *geheiligd is in der eeuwigheid.* Met dat nieuwe, met dat eeuwige Hoogepriesterschap hangt ook onmiddelijk het Nieuwe, het Eeuwige Verbond, de nieuwe, de *betere* beloftenissen, te zamen. *Waar het Priesterschap verandert, daar geschiedt ook noodzakelijk verandering der Wet.* Met het Priesterschap van Aron, *hetwelk alle jaren weder gedachtenis der zonden doet*, vervalt geheel de Sinaïtische inrichting en wetbedeeling. In het Hoogepriesterschap van Christus, die *de gedachtenis der zonden Zijns volks voor eeuwig uitwischt*, is dat Nieuwe Verbond gegrond, hetwelk door de Propheten van ouds aldus beschreven werd (VIII. vs. 8–12): *Ziet, de dagen komen, spreekt de Heere, en ik zal over het huis Israëls, en over het huis Juda een nieuw verbond oprichten. Niet na het verbond dat ik met hunne Vaderen gemaakt heb ten dage als ik hen bij de hand nam, om hen uit Egyptenland te leiden. Want zij zijn in dat mijn verbond niet gebleven, en ik heb op hen niet geacht, zegt de Heere. Want dit is het verbond, dat ik met den huize Israëls maken zal na die dagen, zegt de Heere. Ik zal mijne wetten in hun verstand geven, en in hunne harten zal ik die inschrijven: en ik zal hun tot een God zijn, en zij zullen mij tot een volk zijn. En zij zullen niet leeren een iegelijk zijnen naasten en een iegelijk zijnen broeder, zeggende, Kent den Heere: Want zij zullen mij alle kennen, van den kleinen onder hen tot den grooten onder hen: Want ik zal hunne ongerechtigheden genadig zijn, en hunne zonden en hunne overtredingen zal ik geenszins meer gedenken.*

(IX. X. vs. 1–18.) Doch ook die groote Hoogepriester naar de ordening van Melchisedek, zoude hij Hoogepriester zijn niet in naam of schijn, maar in waarheid en kracht, moest *wat hebben te offeren* (VIII. 3). Door bloed moest ook Hij ingaan in het heilige der heiligen, door verzoenend offerbloed; *want zonder bloedstorting geschiedt geen vergeving.* En wat zegt nu de Schrift? *Christus gaat in door Zijn eigen bloed, en brengt eene eeuwige verlossing te weeg. Het bloed van Christus, die door den eeuwigen* (den Heiligen) *Geest zich zelven Gode onstraffelijk geofferd heeft, reinigt de conscientie van doode werken, om den levenden God te dienen.* Onder de bediening der schaduwwet werden *de voorbeeldingen der dingen die in de hemelen zijn door bloed van dieren gereinigd, de hemelsche dingen zelve door betere offeranden dan deze. Christus deed de zonde te niet door de offerande van zich zelven.* De Hoogepriester en het Offer is hier één. Die door Aron afgeschaduwd, in Melchisedek voorgebeeld was als Hoogepriester, die zelfde is het, op wiens zoenbloed en dood alle slacht- en brand- en zoenoffers in Tabernakel en Tempel zagen; offeranden, ja, van God zelven ingesteld, maar in zich zelve zonder kracht of aangenaamheid bij God, dan alleen door hare beteekenis. Tegen over de vervulling dier beteekenis in Christus, waren zij, ook naar de uitspraak van Israëls Zangers en Propheten onder het Oude Testament, verwerpelijk (1). Heerlijk toont ons dit de Apostel aan in een dier Psalmen, waarin Christus, door Zijnen Geest die in de Propheten te voren van Hem getuigde (1 Petr. I. vs. 11), van zich zelven spreekt: *Slachtoffer en offerhande hebt Gij niet gewild, maar Gij hebt mij het lichaam toebereid. Brandofferen en offers voor de zonde hebben U niet behaagd* (die namelijk *welke naar de wet geofferd worden*)! *Doe sprak ik: Ziet, ik kome om Uwen wil te doen, o God!*

Zoo is dan ook onze Godsdienst eene Godsdienst van Priesterschap en offerande, doch van geen aardsche maar hemelsche natuur, geen door menschen uitgedachte, maar een door God zelven eerst in het voorbeeld aangeduide, daarna in de volheid daargestelde inzetting voor de eeuwigheid. Dat er geen Godsdienst is zonder Priesterschap, zonder Middelaar, zonder offerande, erkenden van ouds alle volkeren der aarde; en zelfs bij de verregaandste verbastering ligt dit denkbeeld aan alle Godsvereering ten grond. Doch wat het Heidendom en valsch of anti-christendom slechts in zijne bouwvallen, of in zijnen staat van verderving vertoont, wat Oud-Israël daarentegen in de zuivere afschaduwing op aarde eener nog toekomstige wezenlijkheid uit den hemel had, dat heeft het ware Christendom in het Woord en door den Geest van God in alle zijne waarheid en volheid voor de eeuwigheid! Geene veelheid maar éénheid is ook hier

(1) Joh. VIII. vs. 56.
(2) *Koning van gerechtigheid* in het Hebreeuwsch.
(3) Hebr. *Vrede.*

(1) Ps. L. vs. 8, en volg. LI. vs. 18, enz.

het onderſcheidend kenmerk van Goddelijke, van onverbasterde, alles in zich zelve bevattende, alle verſchijnſelen oplosſende waarheid. Eén God is het, één Heere, Middelaar Gods en der menschen, en Hoogepriester in eeuwigheid; door ééne offerhande EENMAAL gebracht, is alles in ééns en voor eeuwig VOLBRACHT.

(X. 19—30). Is dan nu het middelpunt van geheel onze Godsdienst een eeuwig Hoogepriesterſchap, bediend door den Zoon zelven van God, zoo is ook onze dienst een priesterlijke dienst. Christus de Hoogepriester in het heilige der heiligen, heiligt zich een volk van priesteren. Door het geloof Hem toebehoorende zijn wij een koninklijk maar ook een priesterlijk geſlacht; *koninklijk*, als met Hem geroepen tot heerſchappij en heerlijkheid, *priesterlijk* als door en in Hem God dienende met geestelijke offerhanden. Het is tot *priesterlijke* werkzaamheden dat ons de Apostel oproept in die vermaningen tot gebed, vrijmoedigheid, lijdzaamheid, ijver, volharding, herbergzaamheid, mededeelzaamheid, vrede, en wat al verder begrepen is onder dat Goddelijke drietal van *Geloof*, *Hoop*, *en Liefde*, die hun middelpunt hebben in de volbrachte offerhande, in de zitting van den Hoogepriester ter rechterhand Gods, in de verwachting der onderwerping van alle Zijne vijanden tot een voetbank Zijner voeten. DEWIJLE *wij dan* (zoo luidt de Apostoliſche vermaning in haren zamenhang met de voorgeſtelde leere van Jeſus eeuwig Hoogepriesterſchap), *dewijl wij vrijmoedigheid hebben om in te gaan in het heiligdom*, *door het bloed van Jeſus*, *op eenen verſchen en levendigen weg*, *welken Hij ons ingewijd heeft door het voorhangſel*, *dat is*, *door Zijn vleesch*, *en* (dewijl wij hebben) *eenen grooten Priester over het huis Gods*, ZOO LAAT ONS *toegaan met een waarachtig hart in volle verzekerdheid des* GELOOFS, — *en laat ons de onwankelbare belijdenis der* HOPE *vasthouden*, — *en laat ons op malkander acht nemen tot opscherping der* LIEFDE *en der goede werken*; welke drievoudige opwekking ſtraks door eene ontzagverwekkende tegenſtelling aangedrongen (v. 28, 29), vooral in de drie ſlotkapittelen in bijzonderheden nader wordt ontwikkeld.

(XI, XII. 1—24.) Aldaar vinden wij allereerst het GELOOF, beide in zijnen aart en in zijne werkzaamheid (*gerechtigheid en ſterkte in den Heere* HEERE, Jeſ. XLV, vs. 24,) beſchreven en aangeprezen door het voorbeeld van de *wolke der getuigen* uit het oude Testament; en voorts wederom de wezenlijke éénheid der beide bedeelingen, welker ééne zonder de andere niet volmaakt kon zijn, bevestigd; Jeſus Christus, *de Overste Leidsman en Voleindiger des geloofs*, voorgeſteld zoo als Hij *het kruis verdragen*, *en de ſchande veracht hebbende*, *gezeten is aan de rechterhand des troons van God*; en eindelijk allerlei vermaningen, opwekkingen tot volſtandigheid, getrouwheid, heiligmaking, afgeleid uit het groote en eeuwig beſlisſende onderſcheid tusſchen Sinaï en Sion, tusſchen Moſes en *den Middelaar des Nieuwen Testaments*, *Jeſus*, *wiens bloed betere dingen ſpreekt dan Abel*.

(XII. 25—28.) Gezeten aan de rechterhand Gods, is voorts Hij zelve, is Zijn *onbeweeglijk Koninkrijk* het groote voorwerp der HOOP, zoo wel als des geloofs. *Nog éénmaal*, *en Hij zal bewegen niet alleen de aarde*, *maar ook den Hemel!* — *Nog een zeer weinig tijds* (lezen wij vroeger (1)) *en Hij die te komen ſtaat*, *zal komen*, *en niet vertoeven*. En even te voren (2): *Christus*, *eenmaal geofferd zijnde om veler zonden weg te nemen*, *zal ten anderen maal zonder zonde gezien worden van de genen die Hem verwachten tot zaligheid*.

(XIII.) Eindelijk is ook de LIEFDE, de broederlijke liefde, de liefde tot armen en vreemdelingen, de liefde tot de Voorgangeren, de liefde van God en de lof en belijdenis Zijns Naams, eene dienst in geest en in Waarheid, eene dienst van dat priesterſchap, welks ſtad en heiligdom in den hemel is. Weldadigheid en mededeelzaamheid zijn *offerhanden*; de belijdenis des naams Gods is *een lofoffer* (vs. 15 en 16). Wie mag zeggen, dat dit uitdrukkingen zijn van bloot figuurlijken aart, ſpreekwijzen alleen ſierlijkheids- of (wil men?) duidelijkheidshalve uit de plechtigheden van Israëls aloude eerdienst ontleend? daar, waar de zamenhang van geheel den Brief, de herhaalde verklaringen van den Apostel zelven, het zoo ondubbelzinnig op den voorgrond ſtellen, dat die plechtigheden geene toevallige inzettingen waren van menſchen, maar *beduidingen van den Heiligen Geest* (3), raadſelen Gods, waarvan *Verzoening in het bloed van Jeſus Christus* de ſleutel is. Neen! het Nieuwe Testament is geene andere Openbaring, voorgedragen alleen onder de *benamingen* der eerſte; de Apostoliſche voordracht geene bloote toepasſing van woorden en zaken uit een verouderende Godsdienst op een vroeger niet bedoelden of niet gekenden leer. Het is, juist omgekeerd, de leer des Ouden Testaments in zijne volle waarheid, het is de leer van gerechtigheid en genade, van voldoening en verzoening, van offerhande en vergeving, van hemelsch-priesterlijke heiligheid en heerlijkheid; het is de verkondiging van Jeſus Christus, die, het zij in de belofte aan de Vaderen, het zij in de ſchaduwen der Wet, het zij in de voorzeggingen der Propheten, het zij in de verwezenlijking van alles door Zijne menschwording, *gister en heden dezelfde is*, *en in eeuwigheid*. Amen.

D. C.

GESCHIEDENIS DER HERVORMING.

Het Wezen en de Geſchiedenis der Hervorming, *voornamelijk in Duitschland en Zwitſerland*, *in verband beſchouwd met de verſchijnſelen van onzen tijd*. *In voorlezingen*, *gehouden door* Dr. K. R. HAGENBACH, *Hoogl. te Bazel*, Iſte Deel, Rott. 1836.

In het begin dezes jaars hebben wij van het uitmuntende Werk van MERLE D'AUBIGNÉ over de Geſchiedenis der Kerkhervorming verſlag gegeven; en nog in den loop van dezen zelfden jaargang vinden wij gele-

(1) Hoofdſt. X. vs. 37. (2) Hoofdſt IX. vs. 28. (3) Hoofdſt. IX. vs. 8.

genheid om te fpreken van een ander werk, den Nederlandfchen Lezer in onze taal aangeboden, in hetwelk grootendeels dezelfde gebeurtenisfen worden behandeld. Wij komen gaarne op dat onderwerp terug, omdat de Gefchiedenis der Hervorming in die der Christelijke kerk van het grootfte belang is, vooral voor de gemeenten die uit haren fchoot zijn voortgekomen; en daarenboven de plaats kan innemen van zoo veel min vruchtbaar twisten tegen de bewijsredenen der aanhangers van Rome; eene nuttigheid, die benevens velerlei ander heilzaam gebruik, zeer gepast wordt herinnerd in de Voorrede van den Hoogl. Clarisse, gevoegd voor het Werk dat wij hier aankondigen.

Het voor ons liggende Boek verfchilt reeds aanmerkelijk in den vorm van dat van Merle. Terwijl deze eene eigenlijke Gefchiedenis levert, in doorgaande rede voorgedragen, geeft ons HAGENBACH Voorlezingen, gehouden te Bazel in den winter van het jaar 1833 op 1834, onmiddelijk na de ramp die zijne geboorteftad trof door de geweldadige affcheuring des landfchaps van dezelve. Deze Voorlezingen, behalven dat zij dus voor onderfcheiden klasfen van menfchen gehouden werden, hebben ook nog de uitgedrukte bedoeling om de Hervorming in verband te befchouwen met de verfchijnfelen van onzen leeftijd. Het ftandpunt uit hetwelk zij de Reformatie befchouwen vinden wij duidelijk aangegeven in de Eerfte Voorlezing: »Men kan (zegt de Redenaar, bl. 23) de Gefchiedenis der Hervorming bepaaldelijk uit een ftaatkundig, uit een godsdienftig-theologisch, uit een zuiver menfchelijk, of uit een wijsgeerig oogpunt befchouwen. Voor den een' is de burger in zijne verhouding tot den Staat, voor den ander de Christen in zijne betrekking tot de Kerk, voor eenen derde weder de mensch in zijne betrekking tot de wereld en zijne eeuw, de hoofdzaak. Dezen zoeken vermeerdering van hunne kennis, verrijking en oefening des verftands; genen opbouwing en opwekking van godsdienftig gevoel, van christelijk zedelijke bepaling hunner gezindheid; wellicht ook eenigen meer een gepast onderhoud en eene ontfpanning van den geest op den avond vóór de Sabbathsrust. Zoo lang nu voorwaar deze eifchen zich eenzijdig opdoen, en zich uitfluitend willen laten gelden, zoo lang is het onmogelijk hun allen te voldoen. Ik geloof echter wel, dat wanneer wij flechts de tijden zelve laten fpreken, ieder daarin voor zich iets voegzaams vinden zal; want de tijd der Hervorming is rijk genoeg aan ernftige gebeurtenisfen, om zoowel voor het verftand een waardig onderwerp tot nadenken, als voor het gemoed eene verfterkende opbeuring te leveren.”

Dit doel van veelzijdigheid en onderhoudende voordracht heeft de Auteur door een fchat van menschkundige tafereelen, en een levendigen, zeer gemakkelijken en bevalligen ftijl bij uitnemendheid weten te bevorderen. Hij levert, overeenkomftig zijne bedoeling, »eene groote zamenhangende, en in hare verfchillende groepen door eene hoogere eenheid verbondene fchilderij van het groote tijdperk dat de nieuwe Gefchiedenis opent;” van een tijdperk, waarvan hij met reden aanmerkt: »dat men, buiten de eerfte Gefchiedenis van het Christendom zelf, en de fchoone tijdvakken van de Historie der Israëlieten, bezwaarlijk in de ganfche Gefchiedenis der menschheid, eenen tijd zal vinden, die zóó krachtvol getuigde van de leiding van gezonde, zedelijke en godsdienftige denkbeelden en derzelver macht op de gemoederen, als juist de Eeuw der Hervorming.”

De eerfte Voorlezing bevat het plan van het geheel: de tweede de rechte voorftelling die men zich van de Reformatie maken moet, benevens eene korte fchets van de Gefchiedenis der Kerk tot op dien tijd; de derde, vierde en vijfde, de fchildering van het Catholicismus in die dagen; de zesde, zevende en achtfte, de verfcheidenerlei voorbereidingen tot de Hervorming die zij opleveren; en eindelijk, van de negende tot de twaalfde, de eerfte tooneelen van het groote werk dat vooral door Luther werd tot ftand gebracht.

»Met recht, (hooren wij onzen Schrijver bl. 14 zeggen:) met recht ziet de Protestantfche Christen op dezen tijd van vernieuwd geloof, met een foort van godsdienftig ontzag terug, en fpreekt, fchoon hij ook geene heiligen erkenne, toch van de zalige Hervormers als van mannen Gods, zoo als een Mozes en een Jezaias waren, als een Paulus en Johannes, naar de gaven namelijk die zij ontvangen hadden; te weten zoo, dat zij allen flechts onder verfchillende gedaanten en omftandigheden werktuigen waren van den Eenige, van wien zij getuigden, en in wiens dienst alleen zij ftonden en ftaan wilden, van den Eenige, door Wien de wereld alleen gezaligd en geheiligd kan worden.” Ziedaar de juiste voorftelling der Reformatie, die wij in deze Voorlezingen vinden. Van daar, dat ook Erasmus naar waarheid wordt beoordeeld: »Vragen wij, hoe het met het Christendom dezes mans gefteld was, dan was het inderdaad noch het vurige krachtvolle Christendom van eenen Petrus en Paulus, noch het diepe, heldere, teederlievende van eenen Johannes. Het was bij hem meer de uiterlijke betrekking, waarin hij door opvoeding, gewoonte, en eene zekere achting voor al wat goed was, tot de Kerk ftond, dan de innerlijke levendige betrekking met Christus, dat hem tot Christen maakte. Het mysticismus, dat wij zoo wel in den goeden als kwaden zin hebben leeren kennen, was den boven al verftandelijken Erasmus geheel vreemd. Zijn gevoel zelf was meer zedelijk en esthetisch, dan zuiver godsdienftig. Uit kracht van dit zachte, zedelijke gevoel, wist hij echter het zedekundige gedeelte des Christendoms (indien ik mij zoo mag uitdrukken) dikwijls weder op eene fijne, zelfs voor het innerlijke leven vruchtdragende wijze te vatten. Zijne vroomheid is even dikwerf kinderlijk en oprecht waar hij ons den mensch toont, als dezelve ftroef en dubbelzinnig is, waar hij den behoedzamen Godgeleerde fpeelt. Waar de godsdienst op zijn IK betrekking heeft, daar dient zij hem bij ftille gemoedsftemming tot *verklaring* (l. veredeling, verheffing, *Verklärung*) van zijn aanzijn; hij is dankbaar bewogen bij ontvangene weldaden, en fchuwt dan zelfs het verwijt van bijgeloovigheid niet.

Maar de godsdienst te beſchouwen als de zaak der menschheid, zich zelf aan haar geheel over te geven; de betrekking ſlechts te gevoelen, waarin hij tot het geheel, tot het Rijk van God ſtaat, en aan hetzelve alles op te offeren, daartoe had hem zoo min de met alle geestdrift omhelsde beoefening der Ouden, als zijn wijsgeerig Christendom gebracht (1).”

Deze, en zoo veel andere menschkundige opmerkingen leveren eene nuttige en practiſche beſchouwing van het wezen en de geſchiedenis der Hervorming. En echter ontbreekt er in dit werk iets, hetgeen men op een uitnemende wijs bij Merle d'Aubigné aantreft: de erkentenis en aanwijzing van dat hemelſche en innige beginſel des levendigen geloofs, door den Geest van God gewrocht, dat alle dingen nieuw maakt. Van waar dit onderſcheid tusſchen onzen Redenaar en den Geneefſchen Hoogleeraar? Wij vinden deze vraag opgelost, wanneer wij zijne vergelijking lezen van het Augustinisme en Pelagianisme, gelijk de Schrijver de leer van algenoegzame genade en menſchelijk onvermogen aan den éénen kant, en het menſchelijke ſtelſel van Pelagius aan de andere zijde, noemt. Tusſchen deze tweederlei gevoelens ſtaat hij in het midden. Hij vindt dat het Pelagianisme licht eene gevaarlijke ſtrekking tot zelfverheffing kan aannemen; doch ziet de geheele bodemloosheid en ſtrijdigheid van dit ſtelsel met de ganſche ervaring van den van Boven levend gemaakten Christen niet in.

Dat *de menſchelijke natuur geheel onbepaald verdorven is door de erfzonde, uit welke ſlechts hij kan worden verlost, wien God daartoe vooruit gekoren en beſtemd heeft*, is den Redenaar een beweerde, eene ſtelling, die hij laat voor rekening van Augustinus; en hij ſtelt als de leer van Paulus voor: *dat er in den mensch eene innerlijke wet van den geest beſtaat, die eindelijk onder Gods opwekking en bijſtand over de uiterlijke wet der leden in den ſtrijd zou zegepralen:* waarom dan ook zorgvuldig wordt onderſcheid gemaakt (bl. 104) tusſchen »het Pelagianisme dat op werkelijke zedelijke daden, op deugdzame werken aandringt, en het Farizeïsme der Roomſche kerk, hetwelk de verdienſtelijkheid van uiterlijke plechtige verrichtingen, in lijnrechte tegenſpraak met de leer van het Evangelie, verheft.”

Ziedaar een weinig zuurdeesſem, maar dat het geheele deeg verzuurt! Wij vinden ons gedrongen hierop te doen letten, omdat het tevens is het verderf dat aan den wortel der in ons land heerſchende Godgeleerdheid en Evangelieverkondiging knaagt. Het is geen bloot leerſtellig verſchil; geene verkeerde voorſtelling alleen; maar een verſchillend beginſel der beſchouwing van den mensch en de Geſchiedenis, van ons zelven en het Evangelie, die op alle waarheden, ja op het geheele leven invloed heeft. Het is eigenlijk meer een grondverſchil van ervaring, dan van begrip; van bewustheid, dan van wetenſchap; meer van erkentenis en belijdenis, dan van bevatting en kennis.

Zie hier eenige ſtellingen van Luther, die geheel anders luiden, dan de grondtoon dezes werks met opzigt tot 's menſchen toeſtand van nature (1):

»Het is waar, dat de mensch die een kwade boom geworden is, niet anders kan dan het kwade willen en doen.”

»Het is valsch, dat de wil aan zich zelven overgelaten het goede zoowel als het kwade kan volbrengen; want zij is niet vrij, maar gevangen.”

»Het ſtaat niet in de macht van 's menſchen wil, al wat hem aangeboden wordt te willen of niet te willen.”

»De mensch kan van nature niet willen dat God God zij. Hij zou eerder verkiezen zelf God te zijn, en dat God geen God ware.”

»De uitnemende, onfeilbare en eenige voorbereiding tot de genade, is de eeuwige verkiezing en voorbeſtemming Gods.”

»In één woord, de natuur (des menſchen) bezit noch een zuivere rede, noch een zuiveren wil.” —

Er is nog iets, hetgeen ons in den geest en de ſtrekking van dit werk mishaagt, ofschoon het mogelijk voor een aanmerkelijk gedeelte is toe te ſchrijven aan de omſtandigheden, waar in zich de Schrijver geplaatst vond. De titel des werks zegt ons, dat de Redenaar het wezen en de geſchiedenis der Hervorming *in verband beſchouwt tot de verſchijnſelen van onze dagen.* Zulk eene beſchouwing, die voorzeker allergewichtigst te noemen is, doet ons terſtond denken aan de opwekking en herlevendiging des hervormden geloofs in onderſcheidene landen van Europa, gelijk die een kennelijk verband heeft met de levensopwekking in de Eeuw der Hervorming, en ſoms ook wel met politieke ſchokken en bewegingen in verband ſtaat, welke aan die van de XVI[de] Eeuw doen denken. Doch van dit eerſte en voornaamſte verband met de geestelijke en kerkelijke verſchijnſelen van onzen leeftijd wordt bijna niet geſproken, zij worden veeleer (bl. 9) als een beginſel van ſtilſtand voorgeſteld en afgekeurd, en de Schrijver houdt zich enkel bij de ſtaatkundige overeenkomſten die de radicale, de reformatoriſche, en de reactiepartij met de geestelijke en kerkelijke bewegingen in de zestiende Eeuw vertoonen. Zijn doel ſchijnt dus niet te zijn om aan te wijzen, hoe de Geest van God in onderſcheidene tijden het geloof in zijne kerk werkt, verſterkt of opwekt; maar veelmeer, welke partij de Zwitser in het ſtaatkundige te kiezen heeft, in betrekking tot de bewegingen, die zich in de hedendaagſche Staten voordoen. »Gij zult u herinneren (lezen wij bl. 147) dat ik u daarop opmerkzaam gemaakt heb, dat de *Hervorming* geene *Omwenteling* is, en dat een der hoofdoogmerken dezer voorlezingen beſtaan zou in het duidelijk opgeven van het onderſcheid tusſchen *Hervormers* en *Omwentelingsgezinden* (2).” Wat lager erkent de Schrijver zelf het onderſcheid tusſchen de toemalige kerkelij-

(1) *Religion is all or nothing!*

(1) Merle d'Aubigné, *Hist. de la Réf.*, T. I. p. 454.

(2) Beter zegt Merle: »*La Réformation étant le rétablissement des principes du christianisme primitif, est le contraire d'une révolte. Elle a été un mouvement régénérateur pour ce qui devait revivre, mais conservateur pour ce qui doit toujours ſubſister.*”

de bewegingen en zijne bloot staatkundige toepassing. »Inkien ik nu (zegt hij) eene partij tot wier beschouwing wij terstond zullen overgaan, met den naam van radicaal-revolutionaire of ook van fanatische partij bestempeld hebbe, dan bedoel ik hiermede niet, dat zij in alle opzichten overeenkomt met die welke wij heden ten dage als de absolute bewegingspartij beschouwen: het loopt toch boven alles in het oog, dat de drijfveren der eerste in eenen godsdienstigen, hoewel verkeerd gedrevenen ijver bestonden; terwijl men niet ongeneigd is, om aan de Radicalen van onzen tijd meermalen gebrek aan godsdienstige beginsels te laste te leggen (1).” — Ons komt het voor, dat eene geheel andere toepasfing op de bewegingen van onze dagen althans op den voorgrond moest staan; en aan de staatkundige vergelijking slechts eene tweede plaats toekomt.

Wij hebben eene zoo ruime plaats gegeven aan de beschouwing van den geest en de strekking van het Werk, hetwelk voor ons ligt, dat wij slechts weinig voor eene beschouwing der bijzonderheden overhouden. Intusschen gaven wij reeds te kennen dat het Boek in menig opzicht veel schoons en belangrijks bevat. Wij willen ons dan nu enkel bepalen tot eene proeve der juiste opmerkingen die hetzelve oplevert, en kiezen daartoe de volgende (bl. 196): »Bij allen eerbied voor de wetenschappen, bij het overtuigend bewustzijn van hetgeen door dezelve ten voordeele der Hervorming is verricht geworden, moeten wij onder het oog houden, dat *zij alleen*, indien zij niet door eenen zedelijken en godsdienstigen zin worden verzeld, onvruchtbaar blijven voor het leven in deszelfs gewichtigste betrekkingen. Evenmin als het woedende vuur der omwenteling, verdient ook de koude vlam der verlichting den naam van Hervorming. De wetenschappen waren wel het blinkende schild der Hervormers, op hetwelk de pijlen der onkunde afstuitten; maar het zwaard waarmede zij den knoop door midden hieuwen, die eeuwen lang de vrije ontwikkeling van den geest had belemmerd, was het zwaard van hoogere goddelijke waarheid, die even diep, ja nog dieper en eigendommelijker in de stille hartekameren woont, als de wijsheid der wereld in de breinkloven van den menschelijken schedel.” Wij voegen hierbij de uitnemend karakteristieke wijze, op welke de geest van Luthers bijbelstudie wordt gekenschetst (bl. 337): »Zoo zeer hij den ganschen Bijbel voor het woord van God hield, en in denzelven den levenden adem van den Heiligen Geest vond, zoo min schaamde hij zich ook om de menschelijke eigendommelijkheid der Schijvers te erkennen, en de tijden, in welke en voor welke zij geschreven hebben, in aanmerking te nemen. Niet ieder boek der heilige Schrift staat bij hem in gelijke waarde, maar hij drukt ongeveinsd de voorkeur uit, die hij aan het éene geeft, ja ontveinst zelfs zijne twijfelingen en bedenkingen tegen het andere niet. In het Oude Testament gaan de Psalmen bij hem alles te boven; en inderdaad in de Duitsche overzetting der Psalmen van Luther vinden wij overal die hitte van den strijd, in welken hij zelf zich bevond, levendig uitgedrukt. De vijanden over welke David klaagt, zijn bij hem de vijanden van het Rijk van God, tegen welke *hij* nog strijden moest, de vaste burg op welke hij hoopt, is dezelfde op welke Israël zijn hoop vestigde. Alles is bij hem voorspelling, in alles herkent hij den tijd in welken hij leeft, alles doelt bij hem op den Messias, alles meent hij zamen te hangen met den grooten gang der wereldgeschiedenis. — In het Nieuwe Testament stelde hij de brieven van Paulus, vooral dien aan de Romeinen en het Evangelie van Johannes, en naast deze den eersten brief van Petrus op den hoogsten prijs. Met deze moest men zich het meest bezig houden, deze zich eigen maken als dagelijksch brood.” Van den Bijbel in het algemeen zegt hij: »In dit boek vindt gij de zwachtelen en de kribbe in welke Christus ligt, werwaarts ook de Engel de herders verwees. Het zijn wel slechte en geringe zwachtelen, maar Christus, Dien zij bevatten, is de onwaardeerbare schat.”

De vertaling van dit werk laat veel te wenschen over. Doorgaans heeft zij eene Duitsche kleur, en niet zelden treft men er grove Germanismen in aan. *Elementen* wordt dikwijls door *hoofdstoffen* vertaald, waar het *bestanddeelen* beteekent (bl. 81, 245). In het Duitsch zegt men *Universal-monarchie*; het Hollandsch vordert dat men eene *universele Monarchie* schrijve (bl. 61). Een *wereld-geschiedkundige naam* (bl. 188) is geen Nederduitsch; in onze taal zegt men: eene *algemeene vermaardheid*. *Het gebruik des vernufts* (bl. 267) moet zijn *het gebruik der rede*. Voor *Enarchaat* (bl. 66) leze men *Exarchaat*. Niet de *Franciskaners* waren Predikers, en de *Dominikaners* Barrevoeters, maar omgekeerd (bl. 78). *Frederik I* en *Barbarossa* (bl. 86) zijn geen twee onderscheidene personen. De Pausfen hebben als zoodanig geene *voorvaderen* (bl. 89), maar *voorgangers*. *Scotus Erigena* leefde niet in de V^de^, maar in de IX^de^ Eeuw (bl. 95). *Petrus Lombardus* (bl. 115) wordt niet wèl *de Lombardijer* genoemd. H. Corn. *Agrippa* heette niet *van Nettersheim*, maar *van Nettesheim* (bl. 221) (1). Het lust ons niet hier meerdere aanmerkingen bij te voegen. Met eenige opmerkzaamheid zal de Vertaler die zonder twijfel bij het II^de^ Deel, naar hetwelk wij verlangen, weten overbodig te maken.

K.

GESCHIEDENIS DES VADERLANDS.

*Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'*ORANGE NASSAU. *Recueil, publié avec authorisation de S. M. le Roi par* Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. *Première Série.* Tom. III. Leid. 1836.

Van het meer en meer belangrijke Werk, welks twee eerste Deelen wij in een vorigen jaargang aankondigden,

(1) Verg. hiermede de *Préface* van Merle, p. XII—XVIII.

(1) Zie over hem ons Dl. I, Nr. 4.

is voor eenigen tijd het derde Deel verschenen. Het bevat Brieven en Stukken betrekkelijk tot de jaren 1567—1572, en handelt dus over de gebeurtenissen die den tachtigjarigen strijd even zijn voorafgegaan, over den aanvang zelven des oorlogs, en de eerste wording van den nieuwen Staat, met hetgeen daar onmiddelijk op gevolgd is. Het grootste gedeelte der briefwisseling behoort tot de veldtochten van 1568 en 1572.

Bij de ruimte van omvang en den rijken schat dien het voor ons liggende Deel aanbiedt, was eene uitgewerkte Voorrede, om den Lezer voorloopig bekend te maken met het geen hem zal worden onder het oog gebracht, en hem in dien aanzienlijken voorraad den weg te wijzen, eene wezenlijke behoefte. De geleerde Schrijver heeft dit gevoeld, en naar mate de inhoud der Deelen in gewicht en beteekenis toeneemt, naar die mate zijn ook de inleidende voorredenen meer uitgewerkt en uitvoerig. Die van het tegenwoordige Deel, na eerst een beknopt overzicht van 's Prinsen toestand in den beschreven tijd te hebben gegeven, beschouwt hetgeen in de medegedeelde brieven wordt gevonden omtrent de lotgevallen der hooge Personen, die met den Prins het meest in betrekking stonden; 's Prinsen Broeders: Adolf, Hendrik, Jan, en Lodewijk van Nassau; de Graven van Nieuwenaar en Bergen, zijne schoonbroeders; de Heer van Brederode, de Graven van Hoogstraten, van Egmond en Hoorne, van Mansfelt en van Megen, Marnix en Coornhert; de Hertog van Alva en Filips II; de Vorsten in Duitschland, en de Koning van Denemarken, die zich aan de zaak der Nederlanden lieten gelegen zijn; de handelwijze der Catholieke Vorsten van het eerstgenoemde Land, en dergenen die hunne partij hielden; de betrekkingen van den Nederlandschen opstand met de partij der Protestanten in Frankrijk, en eindelijk 's Prinsen houding onder dat alles, en onder zijne nog daarbij komende huisselijke bezwaren.

»Wij hervinden den Prins, (dus leest men in de Voorrede, bl. VI) in dezelfde gesteldheid, in welke wij hem gelaten hebben (1), besluiteloos, door grievende bezwaren gedrukt. Men is gewoon de aanslagen, die in de eerste maanden van 1567 op de jammerlijkste wijze verijdeld werden, aan zijne heimelijke ophitsingen toe te schrijven; doch niets geeft in de navolgende stukken de minste bevestiging aan dit vermoeden, dat bovendien weinig met den toenmaligen toestand der zaken overeenkomstig is. De Prins vond nergens ondersteuning; noch bij den Grave van Egmond, die slechts zocht om zich met het Hof te verzoenen; noch bij de Verbondenen, die voor het grootste deel, of lafhartig, of vermetel waren; noch bij de Staten der Provinciën of de Regeringen der Steden, die over het algemeen sterk bevooroordeeld waren tegen de Reformatie; noch bij het gemeen, van welks ongeregelde woelingen hij eenen afkeer had. De *Gouvernante* had de bovenhand herkregen; de beginselen des opstands waren onderdrukt; de Roomschgezinden staken het hoofd stoutelijk omhoog, en waren onhandelbaar van hoovaardij. Zijne oogmerken schijnen zich op dat pas te hebben bepaald, tot het herstellen der gestoorde orde, en het terughouden van den dreigenden arm des Konings, door het wegnemen van alle schijnbare voorwendselen tot het hervatten der vervolging. Van de Duitsche Vorsten begeert hij tusschenkomst, voorspraak, en aanduiding dat men die van de Augsburgsche Confessie, mocht hun geweld worden aangedaan, niet aan zich zelven zou kunnen overlaten, maar met gereede hulp zou bijstaan; zoo als toen ook Graaf Lodewijk niet zonder medeweten van Prins Willem daartoe troepen geheven had. Wel verre van zijnen invloed te misbruiken om de Nederlanden te beroeren, was hij ernstig bedacht om zich tot het bijwonen van den Rijksdag naar Duitschland te begeven. En wat het ontwerp om zich van Antwerpen meester te maken aanbelangt, hetwelk verscheiden Schrijvers hem zoo gereedelijk toekennen, wij hebben daarvan geen de minste sporen kunnen aantreffen; niets vonden wij, dan de stellige vermelding der gevaren die hij geloopen had door het tegengaan van de oproerzucht der opstandelingen.

»Doch de gehoorzaamheid, offchoon tot levensgevaar toe volgehouden, heeft echter hare grenzen: de *Gouvernante* vordert eindelijk eenen eed van den Prins die onvoorwaardelijke gehoorzaamheid belooft. Alles doet strenge, wreedaardige maatregelen duchten. Nu wordt 's Prinsen tegenwoordigheid nutteloos. Hij neemt het besluit om te vertrekken, offchoon nog steeds betuigende, dat geen zucht tot tegenstreving van 's Konings bevelen hem bezielt; dat hij geene pogingen wil uitlokken om zulk een verzet op te wekken of te bevorderen.

»De Hertog van Alva komt in het Land. Ketterij en oproerigheid zijn de woorden waarin hij de rechtvaardiging vindt van alle onrechtvaardigheden: inkerkeringen, vogelvrij-verklaringen, schendingen van Privilegiën, vernietiging van rechten en vrijheden, berooving, marteling, halsstraffen. De Prins wordt beschuldigd, zijne goederen verbeurdverklaard, zijn zoon opgelicht. Door de waardigheden die hij had bekleed, door zijne familie-goederen, door zijne bekwaamheden, zijne bekende gevoelens, zijne betrekkingen en hulpmiddelen, was hij de aanzienlijkste en meest geëerde Persoon van de Nederlanden. Tot hem nemen de verdrukten hunne toevlucht, in naam der vrijheden die hij gehouden was te handhaven, in naam des Konings, die door Spanjaarden werd misleid en verraden, in naam der geheiligde zaak, aan welke men wist dat hij onverbrekelijk gehecht was. Hij wordt gebeden, gesmeekt, bezworen, de gewesten niet zonder tegenstand te laten verderven, noch de landzaten vermoorden. Hij gevoelt dat hij niet gehouden is om dit alles lijdelijk aan te zien. »De Prins (dus deed hij zelf verklaren) heeft de aanzoeken eens getrouwen volks niet willen afwijzen, daar het thans van allen verlaten en begeven is; voornamelijk daar hij weet, dat het niet slechts het verderf des Lands, maar ook de groote schade van den Koning is, waarop de zaken langs dezen weg moeten uitloopen.”

(1) Verg. ons Deel III. bl. 96.

Een aanmerkelijk gedeelte van deze Voorrede is toegewijd aan de wederlegging der beweerden in het vóór eenigen tijd uitgegeven Werk van Dr. Leo te Halle over onze Gefchiedenis, omtrent Willem den I[ste] en zijne ontwerpen en handelingen, in betrekking tot den opftand tegen Spanje; een werk, waarin alle lof, aan den opftand vroeger gefchonken, wordt toegefchreven aan Proteftantfche vooroordeelen; de Prins als een eergierige Volksmenner voorgefteld, wiens geweldige dood het verdiende loon zou zijn geweest van bedrog, kuiperij en verraad; en eindelijk zelfs beweerd, dat de Nederlanders, en vooral de Hollanders, in de verdediging hunner vrijheid tegen het Huis van Oranje, nog veel treffender deugden hebben aan den dag gelegd, dan in den ftrijd tegen Spanje! Onze Schrijver toont overtuigend aan, dat deze wanbegrippen aan niets anders kunnen worden toegefchreven, dan aan eene ongepaste jacht op nieuwe inzichten, eene groote miskenning van den waren aard der Hervorming, eene overfchatting van de zucht naar veranderingen in den Staat die de opftandelingen zouden bedoeld hebben, en eene geheel verkeerde waardering van de betrekking van het Huis van Oranje Nasfau tot het Nederlandfche Volk (1). Terwijl de Heer Groen de wenfchelijkheid eener herroeping, of althans geheele wijziging der voorftellingen van Prof. Leo aantoont, maakt hij tevens een kiesch en loffelijk gewag van 's Mans terugkomen van andere en nog veel gevaarlijker dwalingen. Leo had namelijk vroeger de Gefchiedenis der Israëlieten op eene geheel ongeloovige wijze behandeld en befchreven; doch heeft vóór eenigen tijd een werk over de Oude Gefchiedenis uitgegeven, dat van vlak tegenovergeftelde beginfelen uitgaat, en in eenen zeer christelijken geest bewerkt is.

De Briefwisfeling zelve deelt ons belangrijke bijzonderheden mede van hetgeen 's Prinfen vertrek uit deze landen is voorafgegaan. De volgende verdient hier eene plaats. Men had te Antwerpen in de hoofdkerk, onder andere beelden, één van Mozes, met de tien geboden daarneven, geplaatst, en één van Christus aan het kruis, met vele fchuldbrieven verfcheurd en vernietigd langs zijne armen afhangende; en vertredende den Dood, den Duivel, de Hel en de Zonde onder zijne voeten. Terwijl het volk op deze twee beelden zeer bijzonder het oog vestigde, gaf dit niet weinig ergernis aan den Deken en het Kapittel, die bij de *Gouvernante*, den Stadhouder en de Regering aanzoek deden, dat deze beelden mochten worden weggenomen, vooreerst op grond dat hetgeen er bij ftond niet overeenkomftig was met de H. Schrift; doch toen het tegendeel daarvan bleek, begon men te beweren dat die beelden, alzoo gefteld, verderfelijk en kettersch waren, en als zoodanig moesten weggenomen en verbroken worden, naardien zij al te openlijk de verdienftelijkheid der goede werken verloochenden, en de zaligheid alleen van het lijden onzes Heeren deden afhangen. Het verzoek werd flechts in zoo verre toegeftaan, dat de bijgevoegde woorden, in plaats van in de landtaal, in het Latijn zouden worden gefteld (1).

Bijzonder merkwaardig is hetgeen wij vinden met betrekking tot 's Prinfen befluit om de Nederlanden te verlaten. Vroeger had hij het ontwerp gevormd, om de Gouverneurs der gewesten en de Vliesridders bijeen te roepen, de Staten Generaal te doen vergaderen, en de noodige maatregelen tot verdediging van 's Lands vrijheden te nemen. De heffingen van troepen in Duitschland waren waarfchijnlijk beftemd om de befluiten te onderfteunen van hen, die de bevoegdheid bezaten om tusfchen den vergramden Monarch en het bedreigde Volk op te treden. De neiging van Egmond om zich met het Hof te verzoenen fchijnt die ontwerpen te hebben verftoord. De 269[ste] Brief bevat de befchrijving van den hopeloozen toeftand des Lands, en 's Prinfen opgevat voornemen om deze gewesten te verlaten. In den 272[ften] en 273[ften] geeft de Prins aan de Graven van Egmond en Hoorne de beweegredenen tot zijn vertrek op. Den 22[sten] April 1567, begaf hij zich van Breda over Grave naar Kleef, en vertrok van daar naar Dillenburg. Het verdient vooral opmerking, dat de Prins, thans van zijne ambten en waardigheden beroofd, het voornemen opvat, om zich ten ernftigfte te gaan bezighouden met de lezing en overdenking van Gods Woord (p. 100). Hij verzoekt daartoe aan den Landgraaf van Hesfen eenen kundigen en welgezinden Leeraar. De Landgraaf zendt hem dien niet alleen, maar ook een afdruk van Melanchthons voortreffelijke *Loci theologici*. 's Vorften godvruchtige gezindheid ftraalt dan ook in dezen tijd dikwijls door, voornamelijk als hij, kort na het vernemen van de verfchrikkelijke nederlaag door Lodewijk van Nasfau bij Jemmingen geleden, deze woorden (de taal van een recht practisch geloof) aan zijnen Broeder fchrijft: »Gij kunt verzekerd zijn, dat niets mij ooit meer heeft getroffen dan de jammerlijke tegenfpoed die U den 21[sten] dezer Maand wedervaren is. Evenwel, naardien het Gode alzoo behaagd heeft, moeten wij geduld hebben, en ons daardoor niet laten ontmoedigen, maar ons naar zijnen goddelijken wille fchikken. Ik heb dan ook van mijnen kant befloten dit te doen, wat er ook gebeuren moge, en ben vast befloten om met den bijftand Gods voort te gaan (p. 276, 277).” Ziedaar zijne taal in tegenfpoed! In voorfpoed hooren wij hem in dezelfde gezindheden fpreken: toen in 1572 de zaken een allezins gunftige wending fchenen te nemen, fchreef hij aan zijnen Broeder Jan van Nasfau (p. 461): »Ik heb niet willen nalaten U bericht te doen van den gelukkigen uitflag, dien de Heere God aan onze zaken meer en meer geeft, daar wij thans het grootfte gedeelte van al de Hollandfche Steden in handen hebben, alsmede eenige der omgelegene.” En iets later (p. 466): »Ik verhope dat die goedertierene God die voor ons begonnen heeft, zijn werk ten einde toe zal voltooien.” De taal van den ftevigen en altoos weinig woorden be-

(1) Men vergelijke omtrent dit laatfte punt ook de plaats van Kluit, die wij vroeger (Dl. III. bl. 136) hebben medegedeeld.

(1) *Arch*. p. 79. (Het onleesbare woord [thioys] zal *Moyse* moeten zijn.)

zigenden krijgsman, is ver verwijderd van die godsdienſtige gevoeligheid, waarmede een later, inderdaad zwakgeloovige Eeuw zich kittelde; doch wie kan in deze plaatſen de geloofstaal miskennen, die een zijner godzaligſte tijdgenooten (URSINUS) den geloovigen Christen in den mond legt: »Wij weten dat God alles geſchapen heeft, en alle dingen niet bij geval, maar van zijne vaderlijke hand ons toekomen; op dat wij in allen tegenſpoed geduldig en in voorſpoed dankbaar zijn mogen, en in alles wat ons nog overkomen kan, een goed toeverzicht hebben op onzen getrouwen God en Vader, dat ons geen ſchepſel van zijne liefde ſcheiden zal, aangezien dat alle ſchepſelen alzoo in zijne hand zijn, dat ze tegen zijnen wil zich noch roeren noch bewegen kunnen!"

Belangrijk is vooral ook het ontwerp van een verbond, door den Prins met Coligny en Condé te ſluiten, om voor de verdrukte Protestanten beide in Frankrijk en in de Nederlanden vrijheid van godsdienst te verwerven (p. 282). Reeds in de maand Februarij des jaars 1568 had de Landgraaf van Heſſen aan den Prins naauwkeurige berichten medegedeeld omtrent den geest en de ſtrekking van de partij der Franſche Gereformeerden, door zijn gezanten ingewonnen (1). »Wij hebben hen ten ernſtigſte ondervraagd (ſchrijft de Landgraaf), waarvoor zij den bedroefden ſtand der zaken in Frankrijk aanzien: of het voornamelijk te doen is om de Religie, dan of het rebellie en bloot perſoneel zij. Zij hebben ons daarop geantwoord, dat de Koningin zelve hun had verklaard, en hunne bevinding kwam daarmede overeen: dat verſcheiden duizend Hugenooten, gelijk men ze noemt, zoo wel van hoogen als van lagen ſtaat, aan het Koninklijk Hof en in het leger werden gevonden, onder welke zij van velen vermeldt, dat offchoon er wellicht eenige perſoneele aangelegenheden onder loopen, het evenwel onloochenbaar is, dat de Prins van Condé en zijne raadverwanten door niets anders tot dezen oorlog bewogen worden, dan door de dreigende en gevreesde ſchending en opheffing van het vroeger vervaardigde Edict van pacificatie. Want dat er zoo veel oprechte en eerzame lieden bij den Prins van Condé waren, welke, indien zij ſlechts merkten of beſpeurden, dat het niet om godsdienstvrijheid te doen was, maar dat men onder dezen ſchijn den Koning naar de kroon ſtond, niet alleen hem niet zouden bijblijven, maar hem veeleer zouden in ſtukken houwen (2)." Na dan alvorens zulke berichten te hebben ingewonnen, ontwerpt de Prins van Oranje in Augustus deszelfden jaars een verbond met Condé en Coligny, waarin de volgende verklaring voorkwam: »Om dan voor te komen de vreesſelijke wanorde en vernielingen die wij voorzien, en de voorſlagen van kwalijk gezinde Raadslieden te verijdelen, wier voornemen wij hebben bevonden te zijn om de ware godsdienst uitteroeien en den adel en andere brave lieden te vernielen, zonder welke de Koningen niet in hunne Rijken kunnen worden ſtaande gehouden, hopende onder dat voorwendſel hunne dwingelandij overal vast te ſtellen en hun gezag te vergrooten; zoo is het, dat wij, zoo voor ons zelve, als in naam van den Adel, welken de zaak wegens de bovenvermelde redenen ten meeste aangaat, hebben beloofd met ons Vorſtelijk en Christelijk eerewoord, dat wij zullen bevorderen zoo veel in ons is de eere Gods, het voordeel en de dienst onzer Koningen, de algemeene welvaart en vrijheid van godsdienst, zonder dewelke het ons onmogelijk is om in vrede te leven; en naardien dit, wegens de groote macht onzer vijanden, niet kan geſchieden dan door eene onderlinge verſtandhouding en Christelijke verbindtenis, zoo hebben wij bij deze gelegenheid beloofd elkander bij te ſtaan en te begunſtigen in al wat in ons vermogen en onze krachten zal ſtaan, zoo als wij zullen bevinden te behooren."

Doch dit ontwerp werd verijdeld door hetgeen welhaast in Frankrijk gebeurde. De Koning, toegevende aan den verderfelijken invloed zijner Moeder, gaf order om Condé en Coligny te vatten, en het was niet dan met groote moeite dat zij ontkwamen. In September daaraanvolgende werd er een Edict uitgevaardigd, waarbij alle vrijheid van godsdienstoefening aan de Hugenooten ontzegd werd; en de burgeroorlog brak op nieuw uit. Condé ſneuvelde te Jarnac, na bij het order geven tot den ſlag te hebben uitgeroepen: »Het doodsgevaar is zoet *voor Christus en het Vaderland!*" De Prins van Oranje vond zich genoodzaakt aan de Hugenooten te doen weten, dat zij thans uit Duitschland geene hulp meer te wachten hadden. Doch in Maart 1570 is hij wederom bedacht om hun hulpe te verleenen, en ſchrijft daaromtrent aan Jan van Nassau zijnen Broeder (p. 366). Van toen af kwam de Prins meer en meer in betrekking tot de Franſche Gereformeerden, vooral door zijns broeders Lodewijks en zijn eigen verblijf in Frankrijk, alwaar Lodewijk (volgens La Noue) als de éénige perſoon werd beſchouwd die Coligny zoude hebben kunnen vervangen. Reeds in 1571 behoorde de beroemde Du Pleſſis de Mornay, toen 21 jaren oud, en die op eene reize naar Italie en Duitschland eenen winter in Keulen had doorgebracht, onder die Franſchen, aan wie de Prins de bijzonderſte achting en vriendſchap bewees. Hij zond dan ook zijne aan de Vlamingen gerichte oproepingen tegen het binnenrukken des Hertogs van Alva en van het Spaanſche leger over hunne landpalen, aan Oranje toe. Veel beloofde inderdaad deze betrekking van den Prins op de Franſche Calvinisten, doch de vreesſelijke Bartholomeusnacht ſneed alle uitzichten en verwachtingen die hieruit geboren werden, op eens af.

(1) Deze Landgraaf had den Prins voorheen (verg. Tom. II, p. 357) zelfs troepen aangeboden, doch keurde later (p. 286—288 van dit Deel) 's Prinſen wapening tegen den Koning van Spanje ten ſterkſte af. Dit onderſcheid binnen den tijd van twee jaren, laat zich moeilijk anders verklaren, dan wegens de weigering der Calvinisten, ſedert openbaar geworden, om met die van de Augsburgſche Confesſie gemeene zaak te maken; en de wanorden, ſedert hier en daar in de Nederlanden voorgevallen. Verg. Brandt, *Hist. der Ref.*, Dl. I. bl. 453. Immers ook de Keizer zelf was wel Protestantschgezind, maar ten ſterkſte tegen de Calvinisten ingenomen, Zie den 38ſten Brief.

(2) Pag. 195. Vroeger had de Landgraaf er geheel anders over gedacht. P. 128, 129. — Men verg. de even ſchoone getuigenisſen omtrent Condé en Coligny, van La Noue, Du Thou, en De Bèze, op p. 283, 284.

De Hertog van Alba wordt nu gerust gesteld omtrent de dreigende ontwerpen der Fransche Regering die hij verwachtte, en de uitbreiding van den opstand door vreemden invloed. Een aantal steden worden aanstonds hernomen, en de overgave van Bergen geeft den Spaanjaarden de gelegenheid om al hunne pogingen te vereenigen tegen Holland, thans het eenige rustpunt van den wederstand; doch dat juist bestemd was om der Spaanschen overmacht te doen schipbreuk lijden.

Gedurende dit tijdvak onzer Geschiedenis staan de zaken van ons Vaderland in meer dan eenerlei betrekking tot die van Oostfriesland. In dat gewest was zoowel de Luthersche als de Zwitsersche Hervorming vroegtijdig doorgedrongen. Van de eerste was Aurik, van de laatste Emden de hoofdzetel. De christelijke broederliefde die de Hervormden van dit Land aan die van Nederland bewezen, was bijzonder, en van daar dat dit gewest, en vooral de stad Emden, de voorname schuilplaats was voor zoo vele Nederlandsche, om des geloofs wille vervolgde Christenen (1). Men noemde haar de *Herberg van Gods verdrukte en verdrevene gemeente.* Derwaarts begaf zich een alleraanmerkelijkst aantal Gereformeerden, lotgenooten van 's Prinsen ballingschap toen hij genoodzaakt was het Land te verlaten. Opmerkelijk is een brief in dit Deel der *Archives* voorkomende, in welken Clemens Coornhert (een broeder van den bekenden Dirk Volckerts Coornhert) den Prins een ontwerp voordraagt, om den Nederlandschen koophandel naar Emden overtebrengen. »Het schijnt wel (zegt hij in dien brief) dat God almachtig met al dusdanige middelen en andere, de Nederlanden zoo plagen (bezoeken) wil, dat Hij hetgeen dat tot dezen tijd toe in dezelve Landen goud geweest is, tot lood wil maken, en berooven deze landen alzoo voorts van alle nering en welvaart." Coornhert verklaart echter tevens te wenschen dat de zaken zulken loop mochten nemen, dat het uitvoeren van dezen maatregel niet noodig bevonden wierde. Met het doorbreken der Reformatie te Amsterdam in 1578 keerde het meerendeel der vluchtelingen terug. Doch het is opmerkelijk, dat Nederland aan de stad Emden later (in 1595) deze dienst mocht vergelden, door haar in schuts te nemen tegen (den Lutherschen) Graaf Edsard, die de Gereformeerde prediking en het werkzaamzijn in den Calvinistischen geest van eenigen harer Leeraars, vooral van Menso Alting, trachtte te verhinderen; sedert welken tijd Emden een vrijen staat heeft uitgemaakt, onder bescherming der Staten-Generaal (2).

Ook bij de uitgave van dit Deel heeft men den geleerden Bewerker voor menigvuldige toelichtingen in de aanteekeningen aan het hoofd en onder de stukken te danken, die genoegzaam bewijzen hoe grondig en met hoe veel zorg hij de bronnen onzer Geschiedenis heeft bestudeerd. Ook hier weder, gelijk vroeger, doet hij alles uitkomen, wat van het geloof en de godsdienstige beginselen onzer Vaderen in den opstand tegen Spanje blijken geeft (1). Mocht de voortzetting dezer belangrijke onderneming niet alleen strekken om over de Geschiedenis der XVI^de^ Eeuw meerder licht te verspreiden; maar ook, in eenen tijd in welken zich wederom veelbeteekenende godsdienstige bewegingen, niet ongelijk aan de opwekking in die dagen, in een groot gedeelte van Europa openbaren, derzelver aard en strekking beter doen waarderen, dan men dit uit het ongeloovige standpunt van de Wijsgeerte der XVIII^de^ Eeuw vermag te doen!

K.

(1) Wezel deelde deze eer met Emden. Lezenswaardig is de historische beschrijving hiervan onder den titel: *De Nederlandsche Hervormden in Kleefsland, vooral te Wezel, in de XVI^de^ Eeuw, en derzelver tienjarige vreemdelingschap aldaar*: in het *Archief* van Prof. Kist en Royaards, Dl. VI. bl. 307—460.

(2) Wagenaar *Vad. Hist.* Dl VIII. bl. 418-420.

(3) Bij voorb. p. 317 en 413.

HERINNERINGEN

VAN EEN UITSTAPJE NAAR DUITSCHLAND, IN DEN ZOMER VAN 1836.

Het reizen is eene zaak geworden, die eene algemeenheid en gemakkelijkheid heeft verkregen, waarvan men zich vroeger geen denkbeeld kon maken. Gelijk van al hetgeen deze wereld oplevert, wordt ook hiervan misbruik gemaakt, en men reist dikwijls uit gewoonte, of om den heerschenden smaak te voldoen. Mogt het anders gesteld zijn geweest met den Schrijver dezer regelen, die de vrijheid meende te hebben, zijne dagelijksche werkzaamheden gedurende eenigen tijd af te wisselen door de beschouwing der grootsche natuur, en het genot der zuivere lucht, die bij onze Hoogduitsche naburen gevonden worden! Hij leerde ook op deze reis, zoo hij vertrouwt, eenen dieper blik in zijn hart werpen, en ondervond, hoe het ongeloof en de zucht om menschen te behagen sterk in ons geworteld zijn, en hoe, wanneer wij ons buiten den kring onzer gewone bezigheden bevinden, wij nog meer leeren inzien welke begeerten er in ons hart opgesloten liggen. Tevens mogt hij echter het oog nu en dan gerigt houden op de genadige bescherming van dien God, die trouw houdt tot in eeuwigheid, en in treffende en gezegende ontmoetingen de blijken zijner vaderzorg ondervinden. Nu en dan mogt hij gevoelen, wat het is, wanneer wij midden in het vreemde land diegenen mogen ontmoeten, die in denzelfden Heiland gelooven, en dezelfde hope hebben. Hij acht het dan ook niet ongepast, om in deze bladen eenige herinneringen en opmerkingen omtrent die reistogt op te nemen; immers indien ons hart maar levendig vervuld was met die ééne groote waarheid die de eenige vreugde van ons leven behoorde te zijn, dan zoude in den glans van dat licht alles ons tot eene toepassing brengen, en aanleiding geven tot verheerlijking van onzen God.

De beschrijving der natuurtooneelen, die de gewesten langs welke dit uitstapje voerde, versieren, is reeds

meermalen beproefd. Hoe verrukt is niet de reiziger, die de zandige vlakte tusſchen Kleef en Keulen doorworſtelde, na in die laatſte ſtad wel belangrijke Romeinſche en Duitſche oudheid, maar tevens eene drukkende ſomberheid aangetroffen te hebben, wanneer hij eindelijk na zooveel over bergen te hebben hooren ſpreken, van de wallen van Bonn het heerlijk Zevengebergte voor zijne oogen ziet! Daar openen zich geheel nieuwe tooneelen. Het gezigt van den top van den Drachenfels, de heerlijke plek aan den Rolands-eck, brengen den reiziger in eene geheel andere wereld over. De Rijnſtroom, die tusſchen de hooge rotſen henen vloeit, op wier toppen nog de bouwvallen der ridderſloten prijken, en die alle voor de Geſchiedenis of Overlevering belangrijk zijn; St. Goar en Bingen, met hunne vergezigten; de Rheingau met zijne wijnbergen; de Taunus met zijne mineraalbronnen en lagchende heuvelen; het woelige Frankfort; de grootſche Bergſtraat; het liefelijk gelegen Heidelberg met het aanminnige Nickerdal, en het zoo heerlijk gelegen ſlot. Wie vergeet dit alles? en vooral dat Baden, alwaar men den overgang tusſchen de Duitſche en Zwitſerſche natuur vindt; dat Murgdal, waar welvaart en nijverheid de armoede der oude bouwvallige dorpen aan den Rijn vervangen; waar de heerlijkſte mastbosſchen de toppen der bergen verſieren, waar iedere ſchrede nieuwe bekoorlijkheden doet ontdekken. — Neen, de reiziger die zich dit alles herinnert, en de liefderijke hand Gods erkent die hem op dezen togt geleidde en bewaarde, moet hier uitroepen: Mijn God en Verlosſer! hoe weinig heb ik U verheerlijkt in het midden dier wonderen uwer ſchepping, en hoe talrijk waren de oogenblikken waarin ik U voorbijzag in het volle genot, hetgeen de werken uwer hand mij aanboden!

Onſchatbaar was mij de zegen, wanneer nu en dan door den ſluijer mijner zelfzucht en verſtrooijing eene lichtſtraal mogt ſchemeren; en ik met het Woord Gods in de hand de taal der natuur leerde verſtaan! Zoo gevoelde ik eens, wat in de Pſalmen van de bergen gezegd wordt, en hoe verheven de beeldſpraak is, waarvan zij de ſchriftteekens zijn. De bergen toch geven aan het landſchap eenen geheimzinnigen ernst, en verwekken eenen indruk van grootheid en majeſteit, die alleen te vergelijken is bij den invloed, welken op het gemoed van den vreemdeling aan onze ſtranden het gezigt der onafmetelijke zee maakt. Indien dan de vreemdeling in onze lage ſtreken den CVII^den^ Pſalm beter leert verſtaan, wij leeren, als wij tot op die hoogten klimmen, de tallooze toeſpelingen verſtaan, waarin de vastheid der beloften Gods bij die der bergen, en de zekerheid onzer toevlugt tot Hem bij de onwankelbaarheid van den rotsſteen vergeleken is. Wordt daartegen de grootheid en de magt van den Heere verheven, Hij is het die de bergen doet ſmelten als was; Hij is het die komen zal op de wolken des hemels, en zij die Hem niet gekend hebben zullen uitroepen: »Bergen valt op ons, en heuvelen bedekt ons!”

Gemakkelijker is het echter bij een vlugtigen doortogt het gelaat des aardrijks te aanſchouwen en te bewonderen, dan de harten der menſchen te beoordeelen. Daar toch is alles bedekt en verſcholen, terwijl de heerlijkheid der natuur als een geopend boek voor ons ligt. Voorts is in het ééne opzigt ons uitzigt ruim en ſtrekt zich over uitgebreide landouwen heen, terwijl wij ſlechts met enkele der inwoners in aanraking komen, en dan nog veelal niet met diegenen, die wij het liefst zouden wenſchen te kennen; terwijl eindelijk de geurigſte bloemen dikwijls voor onzen blik het meest verſcholen liggen.

In een vorig Nommer van dit jaar beſchouwden wij in eenige groote omtrekken, den zedelijken en Godsdienſtigen toeſtand van Duitschland, en wezen op die krankheden, die het gevolg van den heerſchenden tijdgeest zijn; een nader onderzoek bevestigt ſlechts al te veel hetgeen daarin ontwikkeld werd (1). Er beſtaat eene poging tot herstel, hier en daar is een nieuw levensbeginsel werkzaam geworden; doch het is nog ſlechts een nachthutjen in den wijngaard, en de wonden die het ongeloof toegebragt heeft, hebben nog niet opgehouden te bloeden. Onder de merkteekenen dezer treurige geſteltenis behooren voorzeker de minachting voor het Woord van God, het ſtaatkundig en godsdienſtig liberalismus, de alom verſpreide zucht naar genot, en de daarmede gepaard gaande ſlaauwheid omtrent geestelijke belangen. De letterkunde is reeds gedurende eenen zoo langen tijd bijna uitſluitend aan de dienst des ongeloofs verknocht geweest, dat de Christelijke waarheid nu zij hier en daar weder verkondigd wordt, eene overdrijving ſchijnt, en de naam van dweeperij reeds wordt toegepast op die uitdrukkingen en levenswijze, die men in Engeland nog geheel met onverſchilligheid beſtaanbaar zoude achten.

De éénheid van Duitschland was het ideaal hetgeen bij den bevrijdingskrijg van 1813 voor de oogen zweefde; de bezielde zangen van Arndt, en vele andere geſchriften van dien tijd ſtrekten om geestdrift voor dat Duitſche Vaderland op te wekken; doch daar dit gevoel niet genoeg in waarheid beſtond, werd het ſpoedig tot het rijk der droombeelden teruggebragt, en zoo er thans nog eene Duitſche eenheid word bedoeld, zoo is het voornamelijk die, welke door het Pruisſiſche toltarief bewerkt wordt; de zucht voor de materiële belangen heeft de vroegere meer dichterlijke behoeften vervangen; alle voortgang der nijverheid, alle uitvindingen worden gehuldigd, meest echter in de hoop, daaruit nieuwe genietingen voor het dagelijksch leven geboren te zien worden. — IJzerbanen en beetwortel-fabrieken zijn onderwerpen, waarin zelf de mindere klasſen een levendig aandeel nemen, en men roemt op den voortgang eener industriëele verlichting die meestal zulk eenen geringen invloed op Christelijk en maatſchappelijk geluk uitoefent, daar zij dikwijls de ſtrekking heeft om de kapitalen in weinige handen over te doen brengen, en dikwijls vele tusſchenſtanden doet wegvallen, zonder altoos eene vermeerdering van debiet en vertier daar te ſtellen, die tegen deze nadeelen kan opwegen.

---

(1) Zie *De teekenen des tijds in het gebied der Duitſche Godgeleerdheid bij den aanvang van dit Jaar*, boven bl. 130—132.

De verbrokkeling van het zuid-westelijk gedeelte van Duitschland in zoo vele kleine ſtaten, kan niet anders dan een nadeeligen invloed op het nationaal volksbeſtaan hebben, daar het moeijelijk is om in deze door elkander loopende heerſchappijen, die reeds zoo vele lotwisſelingen ondergaan hebben, de Vaderlandsliefde levendig te houden. Zoodanige Regeringen ontbreekt het aan magt om zich te doen vreezen, aan vastheid van beginſelen om zich te doen liefhebben. Al verdienen de Vorsten ook de meeste hoogachting, zij worden vaak te veel van nabij beſchouwd om voorwerpen van eerbied en algemeene verkleefdheid te zijn.

Onder alle deze Staten onderſcheidt zich Pruisſen voorzeker door eenen geest van éénheid en billijkheid in deszelfs administratie, waardoor het zoo vele verſchillende volkeren tot één geheel tracht ineen te ſmelten; en hierdoor wordt men aldaar een kracht gewaar, die men in andere landen vergeefs zoekt.

Ook in het Godsdienſtige heerscht daar eene meerdere vastheid, en het is ontegenzeggelijk dat de Regering belang ſtelt, niet alleen in den naam van Chriſtendom, maar in den voortgang en bloei van het Evangelie. Het is ook niet te verwonderen dat de ondervinding, hoe diep de Godsdienst gezonken was, en hoe de meerderheid der zoogenaamde Lutherſchen en Gereformeerden van de vroeger beledene waarheid geheel was afgeweken, aan deze Regering de aanleiding gaf om door de invoering der Agende ten minſte de uiterlijke belijdenis van Christus in de kerken te herſtellen, en de ſteeds toenemende verwoestingen van een alles afbrekend Rationalismus tegen te gaan. Doch hetgeen waarſchijnlijk met goede inzigten geſchiedde en eenen muur tegen verderen afval moest uitmaken, werd een drukkende band, toen zoo wel de Lutherſche als Gereformeerde Kerken, ten minſte gedeeltelijk, uit hunnen ſluimer begonnen te ontwaken, en zich in beide een kern vertoonde, aan welken de kenmerkende leerſtukken hunner gezindheid weder dierbaar waren. Nu werd de Agende een dwang, waartegen gemoedelijke Gereformeerden in het Westen gelijk de Lutherſchen in het Oosten des Rijks meenden te moeten protesteren, en de Regering ondervond de moeijelijkheid die er voor alle Regeringen in gelegen ligt, wanneer zij haar gebied uitſtrekken tot de belangen die het geweten des menſchen betreffen. Sterk blijkt deze Lutherſche tegenkanting in Silezië, en indien de Regering in Westfalen door het vernietigen van de Predikantskeuze te *Schwelm* erkende, dat een rationalistisch leeraar niet als wettig beroepen beſchouwd kan worden, dan zouden nog vele pastorijen van bezitters moeten veranderen.

Voor den Nederlandſchen Gereformeerde blijft de helling tot een voor de zinnen meer ſtreelend uiterlijk, hetwelk hij in deze nieuwe Liturgie ontdekt, altijd aanſtootelijk; en dit doet hem op nieuw erkennen, hoe, waar eens de Kerk aan de leiding van een Gouvernement overgegeven is, de onafhankelijkheid der gemeenten een ijdele naam wordt.

Onder de verheugende teekenen die zich in Pruisſen vertoonen, kan men ook die tellen, dat vele perſonen zelfs van hoogeren rang zich niet ſchamen te erkennen, dat zij tot de zoogenoemde vromen behooren, en dat zelfs in het leger geachte officieren den moed hebben Christus te verkondigen, en tot uitbreiding van zijn rijk ook bij hunne ondergeſchikten werkzaam te zijn.

Verder vereenigt dit land de meest verſchillende wijzen van zien zelfs onder de geloovigen. Op plaatſen waar, gelijk te Berlijn, alles op nieuw opgebouwd wordt, en waar de waarheid met meer of minder bevalligheid en ſmaak wordt voorgedragen, zal men meer klatergoud vinden dan daar, waar gelijk te Elberfeld het ongeloof nimmer eene algemeene heerſchappij voerde, en waar de waarheden, van de tijden der Hervorming af, met kracht en in ſoberheid verkondigd worden, terwijl het kerkelijk verband niet verbroken werd.

Behalve eenige zeer weinige plaatſen, vormen de geloovigen in Duitschland meestal kleine kringen, wier invloed zich ſlechts allengskens uitbreidt; het is meer eene zekere zachtheid van vormen en liefderijkheid van gezindheid die bij hen gevonden wordt, dan wel eene bijzondere ſtoutmoedigheid tegen de wereld. Aan een vereenigingspunt ontbreekt het hun, daar de Kerk en de Scholen zich meest overal nog in de magt der Rationalisten bevinden. Zoo vernam ik met verwondering, dat in het Hertogdom Nasſau, niettegenſtaande de goede gezindheid van den regerenden Vorst, de Bijbel voor ſchoolleeraars, van Dinter, die als eene treurige vrucht van het ongeloof der XVIII^de^ eeuw beſchouwd moet worden, nog algemeen in de Scholen gebruikt wordt. Het Badenſche Synode heeft ook weinig verheugende uitkomſten opgeleverd, hoewel de maatregelen die zelfs tot vervolging der geloovigen moesten ſtrekken, nog geweerd zijn geworden.

Men komt in het algemeen daarin overeen, dat in Wurtemberg het meeste christelijk leven gevonden wordt, en dat daar, hoewel afwijkingen van verſchillenden aard niet ontbreken, het hart van den Christelijken reiziger niet alleen zamenſtemming met enkele perſonen maar met geheele gemeenten gevoelen kan. Het was mij niet vergund mijne reize tot zoo verre uit te ſtrekken.

Ook het Catholicismus levert een belangrijk bestanddeel op, bij het overzigt van den godsdienſtigen geest in Duitschland. Zeker het vertoont zich aldaar in zeer verſchillende vormen, en de afſtand tusſchen de Symbolik van Dr. Möhler, en de eerdienst, aan het afbeeldſel van de maagd Maria te Kevelaar bewezen, is al zeer groot. Het was in de laastgemelde plaats dat ik mij verbeelden kon in die ſtad te zijn, waar alles uitriep: Groot is de Diana der Efezeren! want gelijk daar het volk tot opſtand gebragt werd door de verkoopers van de zilveren tempeltjes van Diana, zoo was hier ook een kermis, alwaar allerlei ſnuisterijen ter eere van deze beeldendienst verkocht werden. Het gevoel, hetgeen de aanblik van dit ſtadje te weeg bragt, was dat eener diepe treurigheid: het was het bijgeloof in den afſtotendſten vorm; en bij het intreden der Kerk, alwaar de groote waschkaarſen hingen, die van verſchillende

plaatſen ter gedachtenis waren gezonden, greep mij toch eene huivering aan, toen ik opmerkzaam gemaakt werd, dat de grootſte en dikſte dier kaarſen gekomen was..... van Amſterdam!

Geheel anders toonde zich het Catholicisums in Coblents op het St. Castors feest bij het duizendjarig beſtaan van de kerk aan dien heilig toegewijd. Prachtig was deze Kerk verſierd. Eene proceſsie waaraan duizenden menſchen van de jongſte kinderen af, tot bejaarden en aanzienlijken toe deel namen, maakte dezen dag tot een nationaal gedenkfeest, en het gebed dat gedrukt en rond gedeeld werd, bevatte niets hetgeen eenigermate aanſtotelijk geacht kon worden. In Coblents vindt men eene krachtige catholieke partij, waaronder er zich moeten bevinden die het niet alleen om uitbreiding van het geestelijk gezag van Rome, maar om de verbreiding van de dienst van Christus te doen is. Diegenen hunner, wier hart waarlijk op betere dingen gerigt is geworden, verbloemen al de leemten van hun kerkgenootſchap, en kunnen zich niet voorſtellen, dat men zich van die Moederkerk kan losſcheuren, die zich aan alle de herinneringen van den vromen tijd der vaderen en aan de krachtige eeuw van de Ridderburgten, wier bouwvallen nog op de lagchende wijnbergen prijken, aanſluit; zij ſtellen hunne kerk met zoo vele godsdienſtige en nationale inrigtingen, en die uiterlijke eenheid waarop zij zich beroemen, tegenover het verdeeld en bedorven Protestantismus dat hen omringt, en vragen, waarom zij de gemeenſchap eener Kerk zouden zoeken, alwaar de Rationalistiſche raddraaijers hen ſpoedig als Mystieken beſpotten, zoo niet vervolgen zouden.

Dit blijkt hier genoegzaam, dat het Catholicismus geen ſterkte is die door de magtelooze pijlen der Neologie omgeworpen zal worden; dat het eene magt is, die door geen redenering ontwricht wordt, en die alleen zal vallen op dien tijd, wanneer de Anti-christelijke rigting die zich in dezelve bevindt, hare volle ontwikkeling verkregen zal hebben, maar tevens ook het zaad dat God daarin nog behoudt, tot rijpheid en afſcheiding zal gekomen zijn. Wie zal den Heere keeren wanneer hij zich ontfermt? Dat Hij ook in die Kerk werktuigen bereidt ter zijne eer, is eene waarheid, die elk gevoelt, die de bedeelingen dezes tijds zonder vooroordeel beſchouwt. Wij moeten den dwalende veroordeelen, doch zijne dwaling ſluit de genade Gods niet uit!

Het Protestantismus moge als kerkvorm geſchud worden; de waarheid uit God, die in hetzelve bewaard wordt, lijdt hierdoor geen gevaar, maar zal als uit deze louteringen heerlijker te voorſchijn komen. De Kerk van Christus, dat is de geloovigen in Zijnen naam, de wedergeborenen door Zijnen Geest, na voor 300 jaren hun protest ingeleverd te hebben tegen de aanmatigingen van den ſtoel van Rome, en tegen de valſche leer en het ingedrongen bijgeloof, protesteert thans op nieuw tegen de ingebeelde heerſchappij eener bedorven rede, die de openbaring Gods aan haren regterſtoel tracht te onderwerpen. Zij ſteunt niet op het denkbeeld van eigen verſtandelijk onderzoek, door hetwelk volgens de Roomſchen ieder Protestant een Paus is, maar op de leiding van dien Geest, die haar is toegezegd, en waardoor haar de waarheden die de troost der Christenen in de eerſte eeuwen uitmaakten, en die door de Hervorming weder aan het licht gebragt zijn, worden ontdekt. Die zelfde waarheden, toen gehuldigd, worden ook thans op nieuw weder verkondigd en gehandhaafd op den grond van dat Woord, hetwelk God, die de aanvallers der wijzen tegen hetzelve beſchaamt, aan zoo vele harten levendig maakt.

De ſtrijd is thans niet alleen met het bijgeloof buiten, maar ook met het ongeloof binnen in de zigtbare gemeente; in ieder land wordt het getuigenis gehoord, en dat in de worſtelingen en woelingen die thans in ons Vaderland plaats hebben iets meer dan eene opruijing of een napraten gevonden wordt, was ook aan de broeders in Duitschland duidelijk. — Waar de zin der hervorming weder ontwaakt, houdt men het oog op Engeland en Nederland gerigt, als op Galilea's der volkeren, die voor drie eeuwen een groot licht gezien hebben, en waar de overlevering der waarheid nog niet uitgeſtorven is.

W. d. C.

HET SNEUVELEN VAN DEN RIDDER BAYARD.

De Historie van Frankrijk, wel onderzocht, levert ſchitterende voorbeelden van geloofskracht en godvrucht, doch die meestal weinig gekend worden, omdat men die geſchiedenis ſchier niet anders kent dan uit wereldſche Schrijvers, die de aandacht meer vestigen op de minnarijen der Koningen en de ſtaatkunde hunner Dienaren, dan op die kleine trekken, die gering zijn in de oogen der wereld, maar groot in het oog van God. De Ridder Bayard, bekend onder den roemrijken naam van »de goede Ridder zonder vrees of blaam" (*le bon Chevalier sans peur et sans reproche*) was ook, en hiervan vindt men doorgaans minder vermeld, een geloovig en Godgeheiligd Christen; men vindt daar vele bewijzen van, niet alleen in zijn bijzonder leven, maar ook vooral bij zijn ſneuvelen in den ſlag van Rebee in Italie; bijzonderheden, die des te opmerkelijker zijn, wijl zijne vroomheid, daarbij zoo treffend aan het licht gekomen, niets heeft van de bijgeloovigheden die aan zijnen tijd eigen waren; en de dierbare leer van het zaligworden door Christus, blijkens de woorden die zijn Levensbeſchrijver *Champier* van hem vermeldt (van wien wij het volgend verhaal van zijn ſterven overnemen) de eenige grond zijner hoop en het groote onderwerp zijns geloofs uitmaakte (1).

(1) Dit levensverhaal, *Vie de Pierre du Terrail* (Chev. de Bayard) *par Symphorion Champier*, dat benevens Expilly, *Supplément à l'Histoire de Bayard* een belangrijke bron zijner geſchiedenis uitmaakt, is geheel opgenomen in de *Archives curieuſes de l'Histoire de France*. Par. 1834-1836. 10 vol. Het was echter vroeger reeds bekend genoeg; als daaruit blijkt, dat onder anderen Moréri in zijn *Dictionnaire* het gebezigd en aangehaald heeft; het ſchijnt dus ongegrond, dat de *Semeur* van den 31ſten Aug. dezes jaars, p. 276, veronderſtelt, dat Fénélon, die in zijne *Dialogues des Morts* den Ridder ſprekende invoert, het verhaal van Champier niet konde gekend hebben.

Toen hij den 30sten April 1524 in den oorlog tegen Spanje door een steenworp uit een haakbus van den vijand (1) getroffen werd, die hem aan de rechter zijde raakte en de ruggestreng verbrijzelde, viel hij terstond neder ter aarde. D'Alègre, die bij hem stond, wilde hem niet verlaten, maar drong er op aan, dat hij zich zou laten vervoeren, om niet door den vijand krijgsgevangen te worden gemaakt. Toen antwoordde Bayard, (het zijn de woorden zelve van zijnen levensbeschrijver:) »Gij zult mij groot verdriet doen, wanneer ge bij mij blijft staan: want ik ben dood; daar is voor mij niet over dan mijn ziele Gode aan te bevelen; daarom wil ik niemand bij mij houden: want weldra zal ik mijn geest Gode wedergeven, wien ik bidde, om Zijn hoogwaardig lijden zich over mijn ziele te willen ontfermen, mij bij mijn einde te willen vergeving schenken zoo als aan den goeden moordenaar, die aan 't kruis hing nevens Hem."

»Toen nam de Heer d'Alègre afscheid van den edelen Ridder, met tranen in de oogen, zeggende: »Vaarwel mijn heere Bayard: ik bidde God almachtig dat Hij U in Zijn hoede wille nemen!"

»Als de Heer d'Alègre van Bayard afscheid genomen had, overvielen hem de vijanden, en vonden den Heere Bayard in den gebede tot God. En als de Heer de Bourbon, die alstoen den vijand aanvoerde, te weten kwam, dat Bayard doodelijk gekwetst was, ging hij tot hem, en sprak: Vriend Bayard, ik heb leed over uw ongeluk; maar neem geduld, en zijt niet neêrgeslagen: ik zal de beste heelmeesters van het land halen laten, en met Gods bijstand zult gij alhaast genezen zijn.

»En als Bayard dit gehoord had, en hem herkende, zeide hij tot den Prinse: mijn Heere! ik hebbe geen tijd meer om heelmeesters van het lichaam te laten halen, maar ik behoef er voor de ziel; want ik weet dat ik doodelijk en onherstelbaar ben gewond. Doch ik love den Heer, dat Hij mij genade geeft, dat ik Hem aanroepe op het einde van mijn leven en in mijn laatste dagen, en dat ik mijn zonden mag kennen. Want ik heb al mijn leven den oorlog gevolgd, en hebbe veel kwaad en ongerechtigheid gedaan; en ik weet wel, dat God mij ongelijk meer genade bewezen heeft dan ik verdiende: ook neem ik den dood willig aan, en heb geen spijt of weerzin om te sterven, dan omdat ik alzoo voortaan den Koning mijn heer geen dienstbewijs meer zal kunnen doen, en dat ik hem in het midden zijner zwaarste zaken moet laten, hetgeen mij zeer smert en bedroeft. Ik bidde God den Heere, dat Hij na mijn sterven hem zulke dienaren wil verleenen, als ik had wenschen te zijn. En na vele andere woorden sprak hij: mijn Heer, ik smeek U, mij tot God, mijnen Verlosser, te willen laten bidden, en mijn zonden belijden en beweenen; want ik sta gereed Hem mijnen geest over te geven.

(1) Fr. *Arquebuse à croc*, een soort van geschut dat in dien tijd veel in den krijg gebruikt werd, bestaande uit een vuurroer of bus met een haak voor den loop; waarover men kan nazien Prof. Bosscha, *Schets der krijgsgeschiedenis in de Nederlanden*, bl. 109.

»Toen ging de voornoemde Heer heen met tranen in de oogen, en sprak tot degenen die met hem waren: 't Is een jammerlijke zaak dien goeden Ridder alzoo te zien sterven, die altoos zijn Vorsten, de Koningen van Frankrijk, zoo trouw, en moedig en onberispelijk gediend heeft. Welgelukkig is de Vorst, die zulk een' Dienaar heeft, en Frankrijk weet niet wat het op heden aan zoo edelen Ridder heeft verloren!

»En als die Heer was henen gegaan, en aan eenigen zijner volgers had bevel gegeven zijn persoon in bescherming te nemen, zoo gaf hij welhaast daarna den geest, zeggende: Mijn Schepper, die mij genade hebt bewezen van onder de Christenen te hebben behoord, en uw heilig doopsel en sacramenten te hebben ontvangen, met erkentenis der genade, die Gij mij en de menschelijke natuur hebt betoond door uwen Zone te hebben doen aannemen dezelve natuur, in den buik der gelukzalige maagd; welke om onze zonden heeft willen het lijden en den dood ondergaan, en van den dooden opstaan, en daarna ten hemel varen om te zitten aan uwe regterhand: ik bidde en smeke U bij dat lijden, barmhartigheid en ontferming te willen hebben omtrent mij, en mij te vergeven mijne zonden, die ontallijk zijn. O mijn God! ik ben gewis dat uw macht en ontferming grooter is dan al de overgroote zonden der wereld: daarom, o mijn God, beveel ik in uwe handen mijnen geest!

»En als hij dat gezegd had, gaf hij Gode den geest over."

DE KERK.

I.

Het geloof is de ziel der Kerk. Aan het geloof is allereerst eigen de zamenstemming; het allermeest daarvan verschillend verdeeldheden. En deze moeten stand grijpen, wanneer elk, met terugzetting van Gods woord, zijne leerlingen tot zijne eigen uitvindingen overhaalt. Want daar is geen andere heilige éénheidsband dan het eenvoudige en onvervalschte woord Gods. Zoo spoedig men daarvan afwijkt, worden de menschen, als losgescheurde lidmaten, herwaarts en derwaarts verstrooid.

Calvyn.

II.

De Apostelen zelve meenden niet dat zij de eindpaal bereikt hadden. Men moest altoos voortstreven, niet stilstaan, veel min terug treden. Ook thans behoort de Kerk naar haar voorbeeld der volkomenheid niet terug te zien, maar het voor oogen te hebben in de toekomst, als nog niet bereikt. Dit moeten diegenen opmerken, die, als de Roomsch-Catholieken, de oudheid niet zoo zeer navolgen als terugroepen.

Bengel.

BESCHOUWING DER TIJDEN.

De omwenteling van Spanje heeft ſedert onze laatste beſchouwing eene gewigtige ſchrede voorwaarts gedaan. Eene Janitſarenmuiterij heeft de grondwet des rijks veranderd. Als een slagtoffer van den moedwil is de ongelukkige Koningin naar hare hoofdſtad teruggekeerd. Het bloed heeft gevloeid, en de wraakzucht en bloeddorst hebben bij den moord van Quesada hunne voldoening gevonden. Hagchelijk is de toeſtand van een rijk, wanneer eenige beſchonken onderofficiers en ſoldaten eene beſtaande orde van zaken kunnen veranderen, en eene conſtitutie invoeren, die hun zelven niet bekend ſchijnt. Daar waar de Regering geene wortelen geſchoten heeft in de harten des volks, waar geene waardigheid den troon omgeeft, geene beginſels meer geëerbiedigd worden, daar alleen zijn zulke gebeurtenisſen mogelijk. Naauwelijks was deze triomf des oproers tot ſtand gekomen, of een twist tusſchen twee regimenten troepen ſcheen een algemeen bloedbad ten gevolge te zullen hebben; doch toen dit geſtuit was had die kalmte plaats, die tegenwoordig na het uitbreken van elke omwenteling eene gewoonte ſchijnt te zijn geworden. Nu volgen de willekeurige en kinderachtige maatregelen, beſtemd om het begonnen werk in ſtand te houden. Men ſchrijft ligtingen uit, waarvan men zich tegen bepaalde ſommen kan loskoopen; en men besluit tevens alle klokken te gelde te maken.

Tegen over deze woeling van lage driften en ontbinding van het maatſchappelijk beſtaan, heeft de houding van Don Carlos iets eerbiedwaardigs, en terwijl zijne partijgangers zich tot aan de poorten van Madrid vertoonen, verzuimt hij niet om gebruik te maken van die gronden, welke uit de verdeeldheid en de oproerigheid zijner vijanden hunne kracht ontleenen. Desniettemin zijn het twee Spanjes die elkander beſtrijden, en Castilië zal niet zoo ligt voor de bergbewoners van Biscaye en Navarre zwichten.

Iedere worſteling van het revolutionaire Spanje heeft hare wederwerking in Frankrijk, en de zaak van al of niet interventie heeft, zoo het ſchijnt, ofſchoon op eene weinig overhellende ſchaal, de omverwerping van het Ministerie Thiers beſlist. Wij kunnen geenszins eenen Minister betreuren, die geen blijken gegeven heeft van aan godsdienst en zedelijkheid achting toe te dragen; die de geſchiedenis der Omwenteling beschreef, en daarin juist die perſonen lof toezwaaide, op wier nagedachtenis de vloek der algemeene verontwaardiging rustte. Moeijelijk is het geweest, opvolgers voor het aftredende Ministerie te vinden. Dergelijke hooge eereposten worden niet zeer benijdenswaardig beſchouwd, zoodra een zeker ministeriëel punt van eer ieder oogenblik tot het nederleggen van dezelve kan noodzaken; wanneer de gezigteinder, in plaats van het uitzigt te openen tot een tijdverloop als dat der vreedzame ministeriën van Fleury of Walpole, zich ſlechts tot eenige maanden bepaalt, waarvan men nog het grootſte gedeelte doorbrengt in eene Kamer van Vertegenwoordigers, waar men ieder oogenblik zich tegen allerlei aanvallen verdedigen moet; terwijl eindelijk de hevigheid der dagbladen geene bitterheid en grievende aantijging ſpaart, om de perſonen die met het vertrouwen van den Koning zijn bekleed geworden, tot voorwerpen van haat en beſpotting te maken. Hoe bij zoo veel verguizing en bij zoo veel worſteling tot zelfbehoud, aan de beſlisſing, veel minder nog aan het onderzoek van onderwerpen van algemeen belang eenige tijd gewijd kan worden, is een raadſel. Het publiek beſchouwt den Minister even als een koordedanſer, bewondert zijne behendigheid om op het geſpannen touw zich ſtaande te houden, doch verlangt weldra naar eene ſtruikeling, ten einde bij afwisſeling eenen gelukkiger mededinger te kunnen zien optreden.

Beperkt is in Frankrijk het getal dergenen aan wie het gebied toevertrouwd wordt. Dit ſtrekt tot bewijs, dat het land eigenlijk door eene coterie geregeerd wordt, welke coterie met eenige kleine individueele verſchillen het denkbeeld van Koning Louis Philippe uitdrukt. Hooger dan Guizot zoude men tot de Legitimisten opklimmen; lager dan Thiers zoude men niets dan Liberalen vinden. De meeste ſtrijd wordt vooral ſlechts wegens perſonen gevoerd. Het Egoismus is overal de ziekte der Staten geworden, en dit meest van allen bij eene Regering, die zich in een oogenblik van verwarring, als het ware bij verrasſing vestigde. Haar toeſtand zoude gevaarlijker zijn, indien niet de Republiekeinen tot de uitzonderingen gerekend konden worden, terwijl het grootſte gedeelte der Franſche natie het vermogen en de materieele belangen najaagt, hetgeen ook blijkt uit de klagten van vele dagbladen over de onverschilligheid der kiezers om van hunne regten gebruik te maken. Treurig is deze woeling der partijen, zonder waardigheid, zonder ernst; deze draaikolk der wereld, zich ſteeds bewegende in hare verblinding, zonder God te erkennen, die toch dit alles leidt naar Zijnen raad.

Willekeur wordt overal onder den naam van milde en liberale beginselen gevonden. Het vrije Zwitſerland ziet zich door zijnen vrijgeworden nabuur, het magtige Frankrijk, op eene wijze bedreigd, die van geen abſoluut Monarch te vreezen was. Dwaasſelijk zoekt men waarborg in de meer of min conſtitutioneel gewijzigde regeringsvormen, en niet daarin, of de eeuwige beginſelen van waarheid en regt bij de Regeerders heilig zijn.

Over deze beginſelen handelende, kunnen wij niet nalaten met een woord te gewagen van de aanmatigingen die Engeland thans weder tegen ons Gouvernement laat gelden, dewijl hetzelve de regten en nijverheid zijner onderdanen heeft durven beſchermen; eene handelwijze, waarin Engeland zelve meer dan eenig land is voorgegaan. Het regt onzer Regering is dezer dagen in een te Amſterdam uitgekomen geſchrift met waardigheid en klem gehandhaafd, en indien de billijkheid hier alleen beſlisſen moest, ware het pleit ſpoedig voldongen (1).

(1) Men vindt denzelfden grond, met nog meerdere bijzonderheden

Dat echter het geſchreeuw der Engelſche fabriekanten de oogen zelfs van diegenen die met de bijzonderheden minder bekend zijn, niet geheel verblindt, en dat men de onedelmoedigheid inziet, om de zwarigheden te vermeerderen van eenen Vorst wiens regt en belang bij den Belgiſchen opſtand geheel door de Mogendheden zijn opgeofferd geworden, blijkt onder anderen uit de volgende aanhaling van de *Gazette de France*, die zich bij gelegenheid van de Luxemburgſche questie aldus uitlaat.

»Overigens was niet de Koning der Nederlanden de bondgenoot van Europa, en heeft niet de Londenſche Conferentie hem met opzigt tot de Belgiſche omwenteling tot den ſtaat van een pleiter gebragt; ja, wat meer is, zijn proces doen verliezen? Engeland, dat de Hollandſche Koloniën in ruil tegen België ontvangen had, wel verre van die Koloniën terug te geven, toen, ten gevolge van zijne ophitſingen, België verloren is gegaan, beklaagt zich nu met hevigheid in het volle Parlement, en verwijt aan Willem, dat hij den Engelſchen handel niet genoeg begunſtige in de eenige Kolonie, die hetzelve hem heeft overgelaten.”

Bij het verſpreiden van allerlei geruchten over deze zaak, en de vrees voor eene algemeene geldcriſis, leverde de beurs van den 17[den] September een dier tooneelen op, die tot nadenken kunnen brengen, ook over het onzedelijke van het ſpel, dat met toenemende uitgeſtrektheid, zoo wel in ſtaatspapieren als in den laatſten tijd meer bepaaldelijk in aandeelen der Handelmaatſchappij, wordt gedreven. In een tijd, waarin het verzamelen van een fortuin door ſoliden handel, met zoo vele moeijelijkheden vergezeld gaat, en waarin ondertusſchen aanzien, eer, en genot, alles wat de begeerte der menſchen prikkelt, meer dan ooit van het verkrijgen van dat geld afhangt, is het hoogst verleidelijk, wanneer men zonder zijne achting te verliezen, aan dien trek tot bezit, die in ons allen ligt, den teugel kan vieren. Men beſchouwt het ſpel der beurs niet als met dat van de ſpeeltafel gelijkſtaande, en echter het is dikwijls zedeloozer, daar men op winst vlamt en bij verlies niet in ſtaat is hetzelve te voldoen. Eene losſe aanmerking gelijk deze, kan het gevolg niet hebben om eene verandering te weeg te brengen in een ſtelſel dat reeds zoo diep in onze zeden en gewoonten is ingeweven, doch het kan dezen of genen opmerkzaam maken op den draaikolk waarin hij rondgeſlingerd wordt; het kan degenen die door winſten aangelokt, gereed ſtaan zich dieper in zoodanige verwikkelingen te begeven, nog tot eene gezegende waarſchuwing zijn; het kan eindelijk diegenen die ook eens deze woelige zee leerden kennen en het ſtrand reeds uit de oogen verloren hadden, herinneren aan die beveiligende hand Gods, die hen niet aan hunne dwaasheid overgaf, maar nog behouden in de haven terug voerde. Deze ſpeelzucht ſtaat in verband met die zucht naar lotwisſeling, die tot het karaktermatige onzer eeuw behoort. Alles geſchiedt in het groot, alles door daargeſtelde vereeniging van perſonen of kapitalen. De afzonderlijke pogingen gaan bij de krachtontwikkelingen dier masſa's verloren. En alles wat wij thans zien is ſlechts een begin. Het ſtelſel der ſpoorwegen, eens aangenomen, zal niet alleen den geheelen gang des handels, maar de denkbeelden van tijd en ruimte veranderen, en deze inrigtingen kunnen nog welligt tot geheel andere doeleinden gebezigd worden, dan door diegenen vermoed wordt, die dezelven het eerst beraamden. Zoo is dan nu ook reeds de geheele geldwereld een ſolidaïr geheel geworden; een toren van Babel die nog meer invloed dan de vroegere moet hebben om de volken onder ééne banier vereenigd te houden; want deze toch was ſlechts uit doode ſteenen zaamgeſteld, het geld daarentegen is eene werkende kracht, waarvoor zoo veel, dikwijls zelfs de conſcientie der menſchen veil is. Breekt er ſlechts één ſchakel los aan deze of gene zijde van Europa, de ſchok wordt overal gevoeld. Zoo verſpreidt de vrees alleen voor eene criſis in Engeland den ſchrik op de beurzen van Europa. Reeds in 1825 ſcheen deze geheele geldwereld geſchokt te worden, doch zij bleef ondertusſchen beſtaan, ja zij verkreeg meerdere kracht, daar zeker in den tijd van vrede die ſedert verliep, de kapitalen vermeerderd zijn; daar het getal dergenen die bij het behoud van het beſtaande belang hebben, toegenomen is: kan echter deze aanwas van kapitaal gelijk geſteld worden met de toeneming van papierwaarde, die in dien zelfden tijd heeft plaats gehad? Men zoude zich ontrusten, zag men eenig handelsartikel te ſpoedig in hoeveelheid toenemen; daartoe zouden ondertusſchen natuurlijke oorzaken noodzakelijk vereischt worden, doch tot de vermeerdering van papier is ſlechts eene handteekening noodig. Staat er tegen dit papier eene waarde in landerijen of goederen over, dan kunnen alleen buitengewone omſtandigheden eene ſtremming veroorzaken; maar waar geene waarde beſtaat, moet toch eindelijk eene criſis plaats hebben. Dikwijls kan de ſtorm voorbijdrijven, maar eens moet toch het onweder nedervallen. Bilderdijk zag ſteeds den val dezer papierwereld te gemoet. Hoe dit ook zij, de vermaning voor den Christen blijft voor *die koopen, om te zijn als niet bezittende, voor die deze wereld gebruiken als niet misbruikende.* De ſlotſom van alles is: *De gedaante dezer wereld gaat voorbij*, en gelijk de ondervinding omtrent ons zelve ons dagelijks leert dat wij ons einde te gemoet treden, zoo onderwijst ons ook de beſchouwing van

---

geſtaafd in het reeds in 1826 uitgekomen werkje van den Heer P. de Haan, P[z]. *Het handelſtelſel van Java met Koophandel, Zeevaart en Fabrijkſtaat der Nederlanden in verband gebragt.* Men leest onderanderen aldaar bl. 48 het volgende:

»De Engelſche ſcherpzinnige en afgerigte Staatkunde bedriegt zich niet ligt, en het egoisme verwerpt zeer verre den wil, om handelvoordeelen vrijwillig te deelen. Hoe onverzadelijk die begeerte is, blijkt ten aanzien van Nederland: de Handel der Engelſchen omvat met de meeste kracht geheel de handelwereld; zij hebben zich op Sincapoura vastgezet, om zich in den Archipel, en, ten koste van den Handel van Java, ook aldaar uit te breiden; terwijl het jongst geſloten tractaat hun den toegang tot alle etablisſementen opent. Dit alles evenwel is voor Engeland nog niet voldoende; op Java is een vrij hoog regt op den invoer van vreemde Manufacturen gelegd; het commercierend ligchaam in Engeland is daarover in vuur geraakt, en ontziet zich niet het voor eene beleediging van hun regt, voor eene aanranding en verongelijking van den ſnoodſten ſtempel, te verklaren.”

den loop der wereldſche zaken, dat de dingen niet blijven gelijk van het begin der ſchepping, maar dat zij rijpen tot die gebeurtenisſen, die God in Zijn woord heeft doen verkondigen.

Eene dier gebeurtenisſen die voorſpeld zijn geworden, is deze, dat het Evangelie gepredikt zal worden tot een getuigenis allen volkeren, en zoo wij waarlijk getroffen zijn door die waarheid die het woord Gods op ieders bladzijde verkondigt, dat de mensch, in Adam gevallen, onder de verdoemenis ligt van natuur, maar dat er uitredding bij Christus is, dan zal ook ons hart opgewakkerd worden om naar dien tijd te verlangen, waarin de volheid der Heidenen zal ingaan. Beſtond ons Chrisdom minder uit redenering, en was er eene door God in het hart geſtorte liefde in ons werkzaam, dan zouden wij ook in dezen, den dag der kleine dingen niet verachten, en het onze toebrengen tot de pogingen die aangewend worden tot uitbreiding van het rijk des Heeren, al zijn dezelve ook nog met veel ongeloof en eigenheid beſmet. Bij vele Christenen beſtaat er een min gunſtig oordeel omtrent de Zendelings-genootſchappen, als brengende dezelve te veel die ondernemingen, welke vruchten des Geestes moeten zijn, onder een menſchelijk en dikwijls kortzigtig beheer, en als zijnde daardoor de verkondiging van een algemeen Christendom, waarbij de onderſcheidende leerſtukken meer op den achtergrond geſchoven worden, bevorderd. Wij willen hier thans deze beſchuldiging niet nader ontleden of beoordeelen, doch alleen daar opmerkzaam op maken, dat wij met belangſtelling in de *Archives du Christianisme*, de beſchrijving lazen van het tweede Jaarfeest van het Zendelings-Inſtituut van Bazel, in dit jaar door hetzelve gevierd. Drie en negentig Zendelingen, in dit Inſtituut gevormd, zijn op dit oogenblik over de oppervlakte van den aardbol verſpreid. Treffend moet de aanspraak van den eerwaardigen Blumhardt geweest zijn die zich aan het hoofd van dat Inſtituut ziet geplaatst. Groot was de levendige deelneming bij velen in de werkzaamheden die onder de Christenen van Bazel in hunne verſchillende vereenigingen plaats hebben, en waarbij vele leeraars getuigenis van hun geloof aflegden. Eenige jonge Zendelingen maakten zich gereed om naar hunne beſtemming te vertrekken, of om aan de aanvrage naar leeraars door verſchillende afgelegene gemeenten gedaan, te voldoen. Twee hunner zouden zich bij den alleen overgeblevenen Zendeling Ries begeven, op de goudkust van Guinea, alwaar reeds binnen een zeer korten tijd twaalf graven voor hunne broeders geopend werden.

Eene tijding welke bij die gelegenheid eenen treurigen indruk verwekte, was deze, dat de zendelings-posten aan den Kaukaſus, meestal door kweekelingen van Bazel bezet, en van welken men zich veel mogt beloven, door een beſluit van den Keizer van Rusland, waartoe alleen ſtaatkundige beweegredenen aanleiding ſchijnen gegeven te hebben, opgeheven zijn geworden.

Opmerkelijk is de belangſtelling in de waarheid, die zich op vele plaatſen begon te vertoonen. Ook in Duitschland vereenigen zich de Christenen tot het uitzenden van perſonen die bijbels te koop uitventen, en tevens in ſtaat zijn den troost te verkondigen die dit boek voor de zielen bevat. Zelfs in Spanje, tot nu toe voor dergelijke ondernemingen geſloten, begint zich eenige vraag naar het Woord Gods te doen hooren. In België vindt de verkondiging der waarheid alleen dien tegenſtand, die het onherboren hart van den mensch aan hetzelve aanbiedt. Een Engelschman doorloopt de ſteden van België, huis aan huis bijbels te koop aanbiedende. Een Bijbelgenootſchap te Antwerpen beſloot den Bijbel in verſchillende talen aan de aldaar aankomende zeevarenden aan te bieden.

Van Genève meldt men, dat zich aldaar de leeraar Rousſel van Algiers bevond, van wien wij reeds vroeger gewaagd hebben. Zoo ergens, dan vindt aldaar het Evangelie wederſtand, bij eene bevolking, meestal beſtaande uit het uitſchot dier Franſche natie, onder welke het ongeloof zoo vele verwoestingen heeft aangerigt. De eerſteling dier zending, die den Heer Rousſel vergezelde, werd in het Oratoire van de Evangeliſche Maatſchappij door den doop tot de Christelijke Kerk ingelijfd.

Gewigtig voor het Christelijk Frankrijk is ook de benoeming van den getrouwen en welſprekenden verdediger des Evangelies, den Heer Adolphe Monod, tot Hoogleeraar in de kanſel-welſprekendheid en Christelijke zedeleer, aan de Hoogeſchool van Montauban. Mogt het den Heer behagen deze benoeming te zegenen, en daardoor op deze bloeijende Hoogeſchool, alwaar helaas! in de laatſte jaren zoo veel tot afbreuk der waarheid werd voorgedragen, een nieuw leven geboren worden!

Bij hetgeen het hart verheugt dat belang in de uitbreiding van het rijk Gods ſtelt, kan eene toeneming van den tegenſtand niet ontveinsd worden, die het levendige Christendom ſedert achttien eeuwen telkens heeft ondervonden. Men kan de doode regtzinnigheid als een ſtelſel dulden, doch waar de belangſtelling ontwaakt om ook aan anderen dat heil te verkondigen, daar ontwaakt de argwaan, en worden al die lasteringen op nieuw herhaald, die in alle vorige beſlisſende oogenblikken te voorſchijn gebragt werden; terwijl al de geloovigen in Christus, over de dwalingen of afwijkingen van enkelen verantwoordelijk worden geſteld. Men leze de opvijzelingen der Neologiſche werken in de geleerde Duitſche tijdſchriften, waarbij met zoo veel bitterheid op die lichtſchuwe duisterlingen geſchimpt wordt, die aan de menſchelijke rede den troon die haar wettig toekomt, ontrooven willen. Men leze het ſtuk, dat het Handelsblad in zijn Nummer van 20 Sept. heeft goedgevonden op te nemen, en men zal verbaasd ſtaan over den hoon en de verguizing, die aldaar over de afgeſcheidenen, en met hen over alle diegenen, die de leer der Gereformeerde Kerk aankleven, wordt uitge-

ſtort. De verborgenheid der Godzaligheid is groot. Zij blijſt eene ergernis voor de menſchelijke natuur, even zeer thans nog, als toen de ſcharen den Heiland verlieten, zeggende: *deze leere is hard.* God alleen kan ons de dwaasheid des kruisſes doen verſtaan. Hij geve het ons, en dien ſmaad te dragen, en ons de ergernis van dat kruis niet te ſchamen, met allen die Zijnen name lief hebben, waar zij zich ook bevinden.

W. D. C.

ZENDING NAAR INDIË.

Als eene bijdrage tot hetgeen hier boven gezegd is over de Zendelingen, moge nog het bericht ſtrekken, dat de Heer M. Sames Jr., die in 1833 aan onze krijgslieden te St. Omer het Evangelie verkondigde, met den Heer Van Bausum van Frankfort in het vertrouwen op de beſcherming Gods, en in de overtuiging van hunne roeping om de Heidenen den weg des heils te verkondigen, voornemens zijn zich in de maand October over Batavia naar Malacca in te ſchepen, ten einde op laatstgenoemde plaats, in een door Engelſche Zendelingen opgerigt Instituut, hetwelk thans door den Duitſchen Zendeling Werth beheerd wordt, die Indiſche talen aan te leeren, die hun ter bereiking van hun doel het meest nuttig kunnen zijn.

Zij bevelen zich in de gebeden hunner medegeloovigen in Christus, en mogten aanvankelijk door eene aanzienlijke bijdrage uit Engeland de blijken van broeelijke deelneming ontvangen.

De Redactie van dit Tijdſchrift zal zich gaarne belasten met de ontvangst en bezorging van hetgeen ook hier te lande Christelijke belangſtelling in het werk der zending, ten behoeve van voormelde broederen in Christus, in het hart zal geven.

BERICHT.

LOUISE HENRIËTTE VAN ORANJE NASSAU, *Keurvorstin van Brandenburg.* Naar het Hoogduitsch. Amst. 1836. (Bij den Uitgever der *Nederl. Stemmen.*) *f* 0,20.

Deze afzonderlijke afdruk van een vroeger in dit Tijdſchrift geplaatst Artikel, is vermeerderd met eene vertaling van het ſchoone Paaschlied, door de Vorstin gedicht: *Jeſus meine Zuverſicht*, hetwelk gevonden wordt in den liederenbundel, vroeger door ons vermeld (Dl. III. bl. 22) onder den titel *Geistlicher Liederſchatz*, Nr. 1067. Moge het vele Lezers vinden, wie de herinnering aan den voortijd tot godvruchtigen wandel, gebed en waakzaamheid in het tegenwoordige opwekt en aanmoedigt!

Sedert de opgave aan het ſlot van het Nommer van Junij ll. zijn nog bij de Redactie in dank ontvangen, eenige giften voor Genève en Donau Moos, uit Utrecht, Haarlem, Middachterſteeg en Rotterdam.

SIONS TROOST.

Troostet, troostet mijn volk, zal ulieder God zeggen: ſpreekt naar het harte van Jeruzalem!

JEZ. XL.

Godvruchtigen, die in dees donkre dagen
De jam'ren van Jeruzalem beſchreit,
Door 't zwaard des ongeloofs verwoest, verſlagen,
Vergruizeld, en in puin en asch geleid!

Mijn oog ſtort tranen met u: laat ze vloeien!
Zij zijn niet vreemd op 't ſmalle vreemdlingspad.
Ja, laat ze vrij dien doornenweg beſproeien,
Met Jezus dierbaar bloed beſprengd eens, en beſpat.

Maar weet dan ook wat u zijn woorden ſpelden:
De vrede?... Ja, maar eerst de kracht van 't zwaard!
Geen bloeiende oogst dan op beſproeide velden,
Geen tranenzaad, dat niet eens vreugde baart.

Doch wacht geen oogst bij gure wintervlagen,
Bij hageljacht of bulderenden ſtorm;
Daar nog de grond het wollig kleed moet dragen,
Opdat verga de kever met den worm.

Één enklen dag is 't winter bij de vromen;
Een leven duurt de zaalge zomervreugd:
Uw tijd is kort, o wind! ontblader nu de boomen;
Eens ſchenkt de zon des heils vernieuwde lentejeugd.

't Is hier de plaats voor 't droevig tranenzaaien;
o Sulamiet! druk 't voetſpoor van uw Heer;
Maar hef ook 't hoofd omhoog: dáár is het vreugdemaaien:
In 's overwinnaars kroon vindt men geen doornen meer.

Verbeidt dien ſtond, o vromen, als de bladeren
Des vijgebooms ontluiken, of zijn tak
Al zwellend teêr wordt, weet, de zomer is aan 't naderen!
Eens wordt het dal verhoogd en alle hoogte vlak.

Dr. A. CAPADOSE.

SLOTBEDE.

Onze aanvang, ons beſluit, zij in Uw Naam, o Heer!
Was de arbeid niet vergeefsch, aan U alleen zij de eer!
Ons woord is zonder klem, maar geef op 't *Uwe* zegen,
En laat bij 't verdre werk Uw knechten niet verlegen.
Zij ondernamen 't niet dan met het oog op U!
Dit was hun ſteun tot nog: dit 's hunne hoop ook nu!
Laat in ons door den Geest het Woord van Christus wonen,
En wat dat Woord vermag, zal zich in kracht betoonen!

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.

INHOUD

VAN HET VIERDE DEEL

DER

NEDERLANDSCHE STEMMEN.

I Over GODSDIENST.

1. *Godsdienst en Godgeleerdheid* .... Bl. 44, 224.
2. *De Schrift, de Geest, en de Kerk* .... » 1— 5.
3. *Het Lied der Liederen* .... » 5— 10.
4. *De Brief aan de Hebreën, I* .... » 220—224.
en » 244—249.
———— *II.* .... » 269—273.
5. *De dienst des levenden Gods, tegengesteld aan Afgoderij en valsch Christendom* .... » 241—244.
6. *Verborgenheden, Openbaringen, Wonderwerken* .... » 265—269.
7. *Christus, God boven allen te prijzen in eeuwigheid* .. » 25— 28.
8. *De leer dat Jezus Christus waarachtig God is, onafscheidelijk van het waarachtig Christendom* .... » 169—170.
9. *Jezus Christus, de Eerste en de Laatste* .... » 72.
10. *De Uitverkiezing van Eeuwigheid* .... » 193—196.
(Aanhangsel) .... » 210, 211.
11. *De Verkiezing Gods geopenbaard in de wegen zijner genade* .... » 28— 32.
12. *De Schepping* .... » 49— 52.
(Aanhangsel) .... » 71.
13. *De Verzoendag* .... » 97—101.
14. *De Feesten Israëls en de Apostel Joannes* .... » 121—125.
15. *Het Gebed des Heeren* .... » 170—175.
16. *Eenige nadere aanmerkingen omtrent de leer van Gods Vaderschap in den Bijbel* .... » 58— 60.
17. *De Verheerlijking op den berg* .... » 145—147.
18. *Paaschfeestherinnering* .... Bl. 144.
19. *De Prediking van Christus door den Geest* .... » 196—199.
20. *Gods wil omtrent aller menschen zaligheid* .... » 18, 19.
21. *De Oordeelsdag* .... » 258, 259.
22. *De Profetiën* .... » 255 258.
23. *Historisch Overzicht van de Studie der Profetiën in Groot-Brittanje* .... » 101—109.
24. *Het Hart* .... » 19.

(Kerkelijke Aangelegenheden.)

1. *De Roeping des Evangeliedienaars* .... Bl. 134—136.
2. *De Scheiding* .... » 73— 74.
3. *Vrijheid van Godsdienstoefening* .... » 144.
4. *Welke is mijne betrekking tot de* Nederlandsche Stemmen? » 217—220.
5. *Iets over de Kerk* .... » 249—251.
———— .... » 263, 264.
en » 284.
6. *Sectennamen* .... » 68.

II. STAATKUNDE.

1. *Blik op de Europesche Staatkunde onzer dagen* .... Bl. 180—184.
2. *Iets over Overheid en Wet, ook in Constitutionele Staten* » 184—186.
3. *Het ambt des Rechters* .... » 32— 37.
4. *Het Duël* .... » 159—161.
5. *Beschouwing der Tijden, November, 1835* .... » 19— 24.
6. ———— *December, 1835* .... » 45— 47.
7. ———— *Februarij, 1836* .... » 92— 96.

8. *Beschouwing der Tijden, Maart,* 1836.......... Bl. 118—120.
9. ———————— *April,* 1836.......... » 140—144.
10. ———————— *Mei,* 1836.......... » 166—168.
11. ———————— *Junij,* 1836.......... » 189—192.
12. ———————— *Julij,* 1836.......... » 212-216.
13. ———————— *September,* 1836.......... » 261—263.
14. ———————— *October,* 1836.......... » 286—288.
15. *Rusland en America*.......... » 60— 63.

III. GESCHIEDENIS (KERKELIJKE).

1. *Israël en Rome*.......... Bl. 32.
2. *Kerkelijke Historie*.......... » 186—188.
3. *Basilius de Groote en Jozef de Israëliet*.......... » 87, 88.
4. *Geschiedenis der Kerkhervorming*.......... » 109-112.
5. *Geschiedenis der Hervorming*.......... » 273—276.
6. *Luther te Coburg*.......... » 71.
7. *Het Leven van Calvyn*.......... » 125—128.
8. *De Hervorming in de Pruissische Rijnlanden*.......... » 80— 84.
9. *Eenige bijzonderheden van de gesteldheid des Christendoms en der Christelijke Godgeleerdheid, sedert de Hervorming in Wurtemberg*.......... » 251—255.
10. *Merkwaardige Brief van den Graaf van Zinzendorf aan de Koningin van Denemarken*.......... » 208-210.
11. *Historische beschouwing van den godsdienstigen toestand van Zwitserland* (Eerste Artikel).......... » 153—159.
(Tweede Artikel).......... » 175—180.
12. *Levensbericht van W. Steiger, Hoogleeraar aan de Theologische School te Genève*.......... » 132, 133.
13. *Richard Baxter*.......... » 200—205.
14. *Gomar en Arminius*.......... » 16— 18.
15. *Johannes Coccejus en zijne Godgeleerdheid*.......... » 147—153.
16. *Grotius en Coccejus*.......... » 119, 120.
17. *Proeve eener Geschiedenis van de opkomst en vestiging der Neologie in Nederland*.......... » 52— 58.
18. *Bengels inzicht in zijnen en uitzichten in onzen tijd*.......... » 84— 87.
19. *De Ketterij der Negentiende Eeuw*.......... » 211.
20. *Het Jaar 1836*.......... » 69, 70.

(ALGEMEENE EN VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.)

1. *De Godsregering*.......... Bl. 238—240.
2. *De Vrouwen onder de bedeeling des Ouden en die des Nieuwen Verbonds*.......... » 88— 92.
3. *Palestina in het midden van de landen der Volkeren*. Bl. 133, 134.
4. *De Joden*.......... » 48.
5. *De Joden in Spanje en Portugal*.......... » 234—237.
6. *Het sneuvelen van den Ridder Bayard*.......... » 283, 284.
7. *De Geloofsverloochening van Hendrik IV*.......... » 128—130.
8. *De landverhuizing der Evangelische Saltsburgers*.......... » 10— 16.
9. *Het Westen*.......... » 42— 44.
10. *Overeenkomsten tusschen de Japanezen in Azië, de Baskiërs in Europa, en de Muyscas in Zuid-Amerika*.......... » 205—208.
11. *Beschouwing van den tegenwoordigen zedelijken en godsdienstigen toestand der Volkeren in Zuid-America* » 230—234.
12. *De zending naar Indië*.......... » 288.

———

1. *Willem de Oude*.......... » 36— 42.
2. *Louise Henriëtte van Oranje Nassau*.......... » 225—230.
3. *Prins Maurits en Oldenbarneveld*.......... » 112—116.
4. *Geschiedenis des Vaderlands*.......... » 259, 260.
———— ———— .... » 276—280.

———

IV. LETTERKUNDE (EN MENGELINGEN):

1. *Iets over twee Vaderlandsche Romans van de voorgaande Eeuw*.......... Bl. 63— 65.
2. *Wenken over de Geschiedenis der Letterkunde van onzen leeftijd*.......... » 161—165.
3. *De teekenen des tijds in het gebied der Duitsche Godgeleerdheid en Letterkunde*.......... » 130—132.
4. *Over Göthe en Schiller*.......... » 136, 137.
5. *De Poëzij van Bilderdijk*.......... » 137—140.
6. Chants du Crépuscule *van Victor Hugo*.......... » 116, 117.
7. *Nieuwe Bijbelvertalingen*.......... » 117.
8. *Eenige opmerkingen over 's menschen natuur, en onderscheiding in geest, ziel en lichaam*.......... » 65— 68.
9. *Herinneringen van een uitstapje naar Duitschland in den Zomer van 1836*.......... » 280—283.
10. *Spreuken en merkwaardige uitspraken*.. Bl. 24, 72, 96, 165, 188, 284.
11. JEZUS (*gedicht*).......... » 260.
12. *Sions troost* (*gedicht*).......... » 288.

———

VERSLAG EN BEOORDEELING VAN BOEKEN.

(In Nederland Uitgegeven.)

1. GUIDO DE BRÈS, Opfteler der Nederlandfche Geloofsbelijdenis in zijn leven en fterven, *Amft.* 1835 .... Bl. 48.
2. TH. MARZALS, Het groote Geloof, *Leerrede*, *Amft.* 1835. » 48.
3. JO. CALVINI Institutio Religionis Christianae. (*Bericht eener Nederd. Vertaling van*) .... » 165.
4. Mr. F. H. ROEST VAN LIMBURG, Iets over het Duël, als onderwerp van Wetgeving *Rott.* 1836.................. » 159—161.
5. Mr. F. H. ROEST VAN LIMBURG, De Vorst in Conftitutionele Staten (*Vriend des Vaderlands*, *Dl. X.*). .... » 184—186.
6. Etudes Poitiques et Historiques. *Par. et Amft.* 1836.... » 180—148.
7. J. MILNER, Gefchiedenis der Kerk van Christus, *Dl. II*, *Amft.* en *Rott.* 1835.......................... » 186—188.
8. A. BRÄM, Blikken in de Wereldgefchiedenis en hare leiding, *Amft.* 1836 .... » 238—240.
9. A. KEITH, De ftipte en letterlijke vervulling der Bijbelfche Profetiën, opgehelderd door de Gefchiedenis der Joden en de ontdekkingen van nieuwe Reizigers, *Amft.* 1836. Bl. 255—258.
10. J. BOSSCHA, Neêrlands Heldendaden te Land, *IIden Deels Ifte Stuk. Leeuw.* 1836......................... » 259, 260.
11. K. R. HAGENBACH, Het wezen en de Gefchiedenis der Hervorming, in Voorlezingen; *Ifte Deel*, *Rott.* 1836 ... » 273—276.
12. Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Archives, ou Correspondance inédite de la Maison D'ORANGE NASSAU, *Tom. III. Leid.* 1836 » 276—280.

(Buitenlandsche Werken.)

1. MERLE D'AUBIGNÉ, Histoire de la Réformation au Seizième Siècle, *Tom. I*, *Gew.* 1835.................... Bl. 92, 109—112.
2. VICTOR HUGO, Chants du Crépuscule *Par.* 1835...... Bl. 116, 117.
3. F. HENRY, Das Leben Johann Calvins des grossen Reformators, *Ir. Theil. Hamb.* 1835.................... » 125—128.
4. RICHARD BAXTER, The Reformed Pastor. *Glasg.* 1829... » 134—136.

NEDERLANDSCHE STEMMEN.